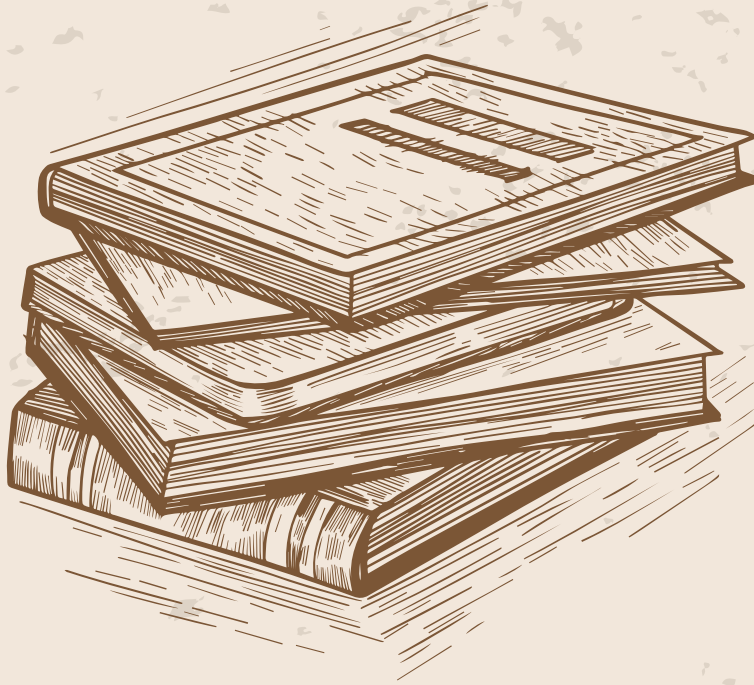

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

GİZLİ CELSE ZABITLARI

CİLT: 1

24 NİSAN 1920 – 21 ŞUBAT 1921

T B M M
GİZLİ CELSE ZABITLARI

Cilt : 1

24 Nisan 1336 (1920) – 21 Şubat 1336 (1921)

FİHRİST

24 Nisan 1336 (1920)	7
1 Mayıs 1336 (1920) Cumartesi.....	17
9 Mayıs 1336 (1920) Salı.....	27
17 Mayıs 1336 (1920)	45
29 Mayıs 1336 (1920).....	53
3 Temmuz 1336 (1920)	67
4 Temmuz 1336 (1920)	93
5 Temmuz 1336 (1920)	103
18 Temmuz 1336 (1920)	109
24 Temmuz 1336 (1920)	125
9 Ağustos 1336 (1920).....	139
18 Eylül 1336 (1920).....	147
25 Eylül 1336 (1920).....	153
9 Teşrinievvel 1336 (1920).....	163
11 Teşrinievvel 1336 (1920)	171
16 Teşrinievvel 1336 (1920)	183
17 Teşrinievvel 1336 (1920)	201
21 Teşrinievvel 1336 (1920)	215
21 Teşrinievvel 1336 (1920)	225
23 Teşrinievvel 1336 (1920)	237
24 Teşrinievvel 1336 (1920)	251
15 Teşrinisani 1336 (1920)	267
2 Kânunuevvel 1336 (1920).....	277
9 Kânunuevvel 1336 (1920).....	293
27 Kânunuevvel 1336 (1920).....	307
29 Kânunuevvel 1336 (1920).....	317
30 Kânunuevvel 1336 (1920).....	335
8 Kânunusâni 1337 (1921)	355
22 Kânunusâni 1337 (1921)	367
24 Kânunusâni 1337 (1920)	397
1 Şubat 1337 (1921).....	405
4 Şubat 1337 (1921) Cuma	415
5 Şubat 1337 (1921) Cumartesi.....	433

FİHRİST

8 Şubat 1337 (1921) Salı.....	465
12 Şubat 1337 (1921) Cumartesi.....	473
14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi	479
18-19 Şubat 1337 (1921)	491
21 Şubat 1337 (1920).....	501

SÖZ ALANLAR

A.Ferit Bey (İstanbul)	Hamdi Bey ( )
Abdurrahman Lami Efendi (Gaziantep)	Hamdi Bey (İzmit)
Abdülğafur Efendi (Karesi)	Hamdi Namık Bey (İzmit)
Abdülkadir Kemali Bey (Kastamonu)	Hamdullah Suphi Bey (İstanbul)
Abidin Bey (Lazistan)	Hamdullah Suphi Bey (Antalya)
Ahmet Ferit Bey (Maliye Vekili) (İstanbul)	Hasan Basri Bey (Karesi)
Ali Rıza Bey (İstanbul)	Hasan Bey (Gümüşhane)
Ali Şükrü Bey (Trabzon)	Hasan Bey (Maliye Vekili) (Trabzon)
Basri Bey (Karesi)	Hasip Bey (Maraş)
Celalettin Arif Bey (Erzurum)	Hasan Bey (Trabzon)
Cevdet Bey (Kütahya)	Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane)
Dr. Abidin Bey (Niğde)	Hasan Fehmi Bey (Reis Vekili) (Gümüşhane)
Dr. Adnan Bey (Dahiliye Vekili) (İstanbul)	Hasan Tahsin Bey (Mardin)
Dr. Ahmet Muhtar Bey (Hariciye Vekili) (İstanbul)	Haydar Bey (Kütahya)
Dr. Fuat Bey (Bolu)	Hilmi Bey (Ankara)
Dr. Mazhar Bey (Aydın)	Hilmi Bey (Bolu)
Dr. Suat Bey (Kastamonu)	Hüseyin Avni Bey (Erzurum)
Emin Bey (Bursa)	Hüseyin Bey (Elaziz)
Emin Bey (Eskişehir)	Hüseyin Hüsnü Bey (Mersin)
Emir Paşa (Sivas)	Hüsrev Bey (Trabzon)
Eyüp Sabri Bey (Eskişehir)	İbrahim Bey (Karesi)
Faik Bey (Edirne)	İhsan Bey (Cebelibereket)
Ferit Bey (Cebelibereket)	İsmail Fazıl Paşa (Yozgat)
Ferit Bey (İstanbul)	İsmail Safa Bey (Adana)
Ferit Bey (Maliye Vekili) (İstanbul)	İsmail Safa Bey (Mersin)
Fevzi Efendi (Erzincan)	İsmail Suphi Bey (Burdur)
Fevzi Efendi (Malatya)	İsmail Şükrü Efendi (Karahisarısahip)
Fevzi Paşa (Müdafaai Milliyet Vekili) (Kozan)	İsmet Bey (Erkanı Harbiye Umumiye Vekili) (Edirne)
Fuat Bey (Çorum)	Lütfi Bey (Amasya)
Hacı Ahmet Efendi (Muş)	Lütfi Bey (Malatya)
Hacı Bekir Efendi (Konya)	Mahmut Celal Bey (İktisat Vekili) (Saruhan)
Hacı Şükrü Bey (Diyarbakir)	Mahmut Celal Bey (Saruhan)
Hacı Tefik Bey (Çankırı)	Mahmut Esat Bey (İzmir)
Hafız İbrahim Efendi (Isparta)	Mazhar Müfit Bey (Hakkari)
Hakkı Hami Bey (Sinop)	Mehmet Akif Bey (Burdur)

SÖZ ALANLAR

Mehmet Emin Bey (Ergani)	Safa Bey (Adana)
Mehmet Salih Efendi (Erzurum)	Salâhaddin Bey (Mersin)
Mehmet Şükrü Bey (Karahisarısahip)	Salih Ef. (Erzurum)
Memduh Bey (Sivas)	Sırrı Bey (İzmit)
Mesut Bey (Karahisarışarki)	Süleyman Sırrı Bey (Yozgat)
Muhittin Baha Bey (Bursa)	Süruri Efendi (Karahisarışarki)
Musa Kazım Efendi (Konya)	Şevket Bey (Burdur)
Mustafa Bey (Dersim)	Şevket Bey (Sinop)
Mustafa Bey (Karahisarışarki)	Şevki Bey (İçel)
Mustafa Bey (Tokat)	Şükrü Bey (Karahisarısahip)
Mustafa Efendi (Ergani)	Tahsin Bey (Aydın)
Mustafa Fehmi Efendi (Şeriye Vekili) (Bursa)	Taki Efendi (Sivas)
Mustafa Kemal Paşa (Ankara)	Tevfik Efendi (Kângırı)
Mustafa Lütfi Bey (Siverek)	Tevfik Efendi (Van)
Mustafa Sabri Efendi (Siirt)	Tevfik Rüştü Bey (Menteşe)
Müfit Ef. (Kırşehir)	Tunalı Hilmi Bey (Bolu)
Nafiz Bey (Canik)	Vasfi Bey (Karahisarışarki)
Nusret Ef. (Erzurum)	Vehbi Bey (Karesi)
Operatör Emin Bey (Bursa)	Vehbi Bey (Konya)
Osman Nuri Bey (Bursa)	Yahya Galip Bey (Kırşehir)
Ömer Lütfi Bey (Amasya)	Yunus Nadi Bey (İzmir)
Ömer Lütfi Bey (Amasya) (Nafia Vekili)	Yusuf İzzet Paşa (Bolu)
Ömer Lütfi Bey (Siverek)	Yusuf Kemal Bey (İktisat Vekili)
Ragıp Bey (Kütahya)	Yusuf Kemal Bey (Kastamonu)
Rasih Ef. (Antalya)	Yusuf Kemal Bey (Sinop)
Rasim Bey (Cebelibereket)	Yusuf Ziya Bey (Bitlis)
Rasim Bey (Sivas)	Yusuf Ziya Bey (Mersin)
Refet Bey (İstanbul)	Zamir Bey (Adana)
Refik Bey (Konya)	Zekai Bey (Adana)
Refik Şevket Bey (Saruhan)	Ziya Bey (Memur)
Rıza Bey (Muş)	Ziya Hurşit Bey (Lâzistan)
Rifat Bey (Tokat)	

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

24 Nisan 1336 (1920)

Münderecat

1. BEYANAT

1. *Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ahvali dâhiliye hakkında beyanatı.*

Cilt : 1

2'nci İn'ikat – 4'üncü Celseler

İKİNCİ İNİKAT

24 Nisan 1336 Cumartesi

Dördüncü Celse

Açılma Saati: 4.05

REİS Reisi sin Şerif Beyefendi

KÂTİPLER: Kâtibi muvakkat Cevdet Bey (KÛTAHYA), Muhiddin Baha Bey (BURSA)

REİS — Celsei hafiyeyi açıyorum.

1. — BEYANAT

1. — *Mutafa Kemal Paşa Hazretlerinin ahvali dâhiliye hakkında beyanatı.*

REİS — Söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerindir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Efendim mufassal maruzatım meyanında mesaimize saha olan mıntakanın hududunu işaret etmişim. O hudut hududu millimizdir. Bidayetten şimdiye kadar harice ve dâhile karşı gösterdiğimiz cephe de yalnız bu hudut dâhilinde çalışmak olduğumuzu ifade etmiş idim. Hakikatte bütün gayemiz bu hududu milli dâhilindeki milletimizin istirahatini, refahını ve bu hududu millî ile muayyen vatanımızın tamamıyetini masun bulundurmaktan ibarettir. Turanizm politikasını kendi arzumuzla takip etmek istemedik. Çünkü maddî manevî bütün kuvvet ve kudretimizi muayyen olan vatanımız dâhilinde tecelli ettirmek arzu ettik. Hududun haricinde dağınık bir surette zâafa duçar etmekten içtinap ettik. Ecnebilerin en çok korktukları fevkalâde mutevahhiş ettiği İslamiyet siyasetinin dahi alenen ifadesinden mümkün olduğu kadar mücanebete kendimizi mecbur gördük. Fakat kuvayi maddiye ve maneviye karşısında bütün cihan ve hristiyan siyasetinin en şedit (hırslarla) (1) ehlisalip muharebesi yapmasına karşı hudut haricinde bize zahir olacak bir noktai istinat teşkil edecek kuvvetleri düşünmek mecburiyeti de pek tabii idi. İşte haricen ifade etmemekle beraber hakikatte bu noktai istinadı aramaktan geri durmadık. Bittabi selâmet ve necat için yegâne (müracaat ettiğimiz memba) (2) kuvayi âlemi İslamiyet olmuştu. Âlemi İslamiyet birçok noktai nazarlardan milletimizle, devletimizin istiklâlde yakından ve fevkalâde bir surette alâkadar ve merbutiyeti diniyesi olmakla ve bu cihetle bütün âlemi islâmın manen bize muavin ve müzahir olduğunu zaten kabul ediyoruz. Düşmanların maddî kuvvetleri karşısında biz de bu manevî kuvvetlerin maddî tecelliyatına gelmek zaruretinde idik. Binaenaleyh evvelâ hududumuzla temasta bulunan mıntakadaki dindaşlarımızla temasa gelmek lâzım geldi. Ondan sonra şarkta Kafkasya mileli islâmiyesi ve garpte Garbî Trakya; bunların hepsiyle muhtelif surette münasebata girişmiş bulunuyoruz. Suriye halkı ve Irak halkı yani Arabistan, 1914 tarihinden evvel aynı hudut dâhilinde bulunduğumuz zamanlarda cümlemizce malûmdur; Devleti Osmaniyenin bir uzvu, bir rüknü olmaktan fevkalâde müşteki ve müstakil olmak gayesini takip ediyorlardı. Buna karşı çalıştılar, fakat neticeyi istihsal edebilmek için kendi kuvvetlerine (istinadın) (3) gayri kâfi olduğunu gördüler ve maatteessüf hepimizi birden imhaya tevessül eden düşmanlarla teşriki mesai ettiler. İngilizler, Fransızlar kendilerinin hayali olan gayelerini mevkii fiile çıkaracak diye onların eteklerine sarıldılar. Lâkin harbi umuminin neticesini gördükten sonra Suriyede İngilizler, Fransızların tarzı idaresine, muhakkirane olan idaresine hedef olduktan sonra bu aksamdaki ehli islâm pek büyük bir hataya duçar olduklarını takdir ettiler ve onu müteakip bir kısmı kendi dâhillerinde müstakil olmak fakat yine bir suretle bir şekilde Camiai Osmaniyeye dâhilinde bulunmak cihetini düşündüler. Bittabi makamı muallâyî hilâfete karşı olan merbutiyetleri cümlemiz gibi bütün ehli iman için (bir vazifei mukaddese idi.) (4)¹ Diğer bir kısmı daha ileriye gittiler. Bize hiçbir şekil ve suret-

1 (1, 2, 3, 4) Parantez içindeki kelimeler noksanların ikmali için ve tashihen tarafımdan eklendi. Mustafa Ünver

te istiklâlin lüzumu yoktur, biz halifemize ve padişahımıza merbut olarak Camiai Osmaniye dâhilinde bulunacağız, dediler. Suriye'de böyle muhtelif cereyanlar mevcut idi. Biz bittabi bir salâhiyeti resmiye ve aleniyyeye malik bulunmadığımız için, efradı milletten bir heyeti milliye olduğumuz için bu cereyanın müvellidi hakikisi olan yine milletler vasıtasıyla temas etmiş oluruz. Fakat bizim Suriye'de gayei islâmiye ile revabit ve münasebatımız taazzuv etmeğe başladıkça orada bir saltanat tesisiyle iştigal eden Emir Faysal'ın ve Emir Faysal'ı himaye eden Fransızların nazarı dikkatini celbetti ve binnetice Emir Faysal dahi hususî murahhaslarını bizimle temasa getirdi. Resmî temaslara bu müracaatın bizce telâkki edilen nikati izah etmek isterim. Her halde Suriyeliler herhangi bir devleti ecnebiye ile münasebetini kendileri için binnetice esaret olacağına kani oldular. Bundan (dolayı bize teveccüh ettiler.) (1) Bizim bilmukabele gösterdiğimiz şekil şundan ibaret idi. Dedik ki, artık hududu millimiz dâhilinde bulunan menabii insaniyyeyi ve menafii umumiyeyi hududumuzun haricinde israf etmek istemeyiz. Fakat ittihat, kuvvet teşkil edeceğinden bütün âlemi islâmın manen olduğu gibi maddeten de müttefik ve müttehit olmasını şüphe yok ki büyük memnuniyetle karşılırsınız ve bunun içindir ki bizim kendi hududumuz dâhilinde müstakil olduğumuz gibi, Suriyeliler de hududu dâhilinde ve hâkimiyeti milliye esasına müstenit olmak üzere serbest ve müstakil olabilirler. Bizimle itilâf veya ittifakın fevkinde bir şekil, ki federati fedaratik yahut konfederati konferatik denilen şekillerden birisile irtibat peyda edebiliriz. Ahali bunu arzuları fevkinde... millet olarak (lehlerine telâkki etmiş olacaklar ki) (2) Emir Faysal milletin bu arzusu karşısında kendi emellerinin sarsılmakta olduğuna vakıf oldu ve müracaatları bunun üzerine oldu. Ahalinin bu arzusu fiile de inkilâp etti. Suriye dâhilinde bazı efal ve harekât bittabi mesmuunuz olmuştur. İşte bu fiiliyat başladıktan sonra... Emir Faysal suhuletle tesisi hâkimiyet edemeyeceğini ve Fransızlar da bir müstakil (devlet) (3)² halinde orasını kolaylıkla kullanamayacaklarını zannettiler ki ağılebi ihtimal müştereken ahaliye demek istediler ki biz de sizin fikrinizdeyiz. Ancak bizim yaşamak için paramız yok ve haricin tazyikatına mukavemet edecek vesaitimiz yoktur. Türkiye bunu temin ederse biz Fransızları memleketlerimizden koğabiliriz. Bunu biz samimî telâkki etmedik. Onun için vuku bulan siyâsî müracaatta biz de siyâsî cevap vermiş bulunduk. Ancak hakikî irtibat hükümet şeklinde değil fakat Suriye Milleti ile Suriyelilerle olmuş oldu ve oradaki (bu hareket) (4) hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddî kuvvet zammemişdir. Hududu millimizin cenup cephesindeki harekâtı nazarı dikkatten geçirecek olursak bu fiiliyatın semeratı maddiyesini görebiliriz.

Irak'a gelince; Irak'ta İngilizlerin muamelâtı ahali islâmiyyeyi fevkalâde dilgir etmiş oldu. Biz kendilerine temas aramadan evvel onlar bizimle temas aradı ve alelilâk eskisi gibi bir Osmanlı memleketinin cüz'ü olmağı kabul ettiler. Fakat biz onlara karşı Suriyelilere söylediğimiz noktai nazarı söylemekten başka bir şey yapmadık... Ettiğimiz kendi dâhilinizde kendi kuvanızla kendi mevcudiyetinizle (müstakil bir Devlet olunuz. Biz, her) (5) şeyden evvel istiklâlimizin teminine çalışıyoruz. Ondan sonra birleşmemiz için hiçbir mani kalmaz ve Musul havalisinde Bağdat'ta ve sair birçok yerlerde... vak'a olarak birçok hadisat zuhur edecekti ve bu gün dahi, eşkâli zahiriyesi ne olursa olsun, bizim imhamıza çalışan düşmanlar, Suriye ve Irak'taki (vakayi muvacehesinde) (6) milli faaliyetlerle bize tevcih ettikleri kuvvetleri tenkise mecbur olmuşlardı ve bu gün dahi eşkâli zahiriyesi ne olursa olsun gerek Iraklıların ve gerek Suriyelilerin bu iki mıntakadaki dindaşlarımızın kalpleri bizimle beraberdir. Eğer bundan sonra esbabına tevessül edilirse bunlardan azamî istifade etmek mümkündür.

Kafkasya'ya gelince; malûmunuz Kafkasya, Şimalî Kafkasya, Çerkezistan, Gürcistan ve Ermenistan parçalarından mürekkeptir. Çerkezler bidayetden beri fevkalâde hassas bulundular, her halde minelkadim kendi vatanları olan Şimalî Kafkasya'da müstakil yaşamak arzusunu, zevkini duymuşlar ve bunun için çalışmakta bulunmuşlardır. Rusya ahvali malûmesi Şimalî Kafkasya'daki bu amalin bir an evvel mevkiî tecelliye geçmesi için Çerkezleri teşvik etmişlerdir. O civarda icrayı harekât eden Denikin kuvvetlerinin âdeta bütün Şimalî Kafkasya ve Dağıstan'ı filen işgal etmesi ve birçok tazyikat yapması ve mıntakada milliyetperverane çalışan heyetleri dağıtması ve birçok tecavüzleri karşısında, bütün bunlara rağmen, yine Çerkezler maksatlarına çalışmışlardır. Ve bizimle dahi samimî münasebatta bulunmuşlardır. O derecede ki kendi hayatlarını, kendi mevcudiyetlerini Türkiye'nin halâsı, mevcudiyet ve istiklâlde yakından alâkadar görmüşler ve buraya raptı kalp etmişlerdir. Oradaki dindaşlarımıza tavsiyemiz dahi yine kendi dâhillerinde kendi

2 (1, 2, 3, 4, 5, 6) Parantez içindeki kelimeler noksanların ikmalî için ve tashihi tarafımdan eklendi. Mustafa Ünver.

kuvvetlerde mevcudiyetlerini izhar ve ispat etmek ve badehu manatıkı İslâmiye yapabilecekleri surette birleşmek noktası olmuştur. Ve diyebiliriz ki Kafkasya faaliyet ve amali milliyenin tecellisi ve memleket ve milletimizin istiklâli halâsı noktai nazarından memleketimizden uzak değil, tamamen aksamı asliyei (vataniyemizin) (1) vatanımız olan bir parçası gibi telâkki olunabilir. Bütün bu mıntakadaki cereyandan resen malûmatlar bulunuyoruz.

Azerbaycan cümlelenizce malûm olduğu gibi istiklâliyetini tasdik ettirmiş bir vaziyettedir. Onların dahi bize karşı samimiyetleri vardır. Fakat kendisi zaten istihsalı istiklâliyet etmiş bulunduğu için bizimle olan münasebatı bittabi resmî bir şekilde değildir. Fakat bizim maksadımız için bütün manasiyle çalışabilecek anasır ile malidir.

Ermenilere gelince, Ermeniler bütün dünyanın fevkalâde mazharı sahabeti olmuş bir vaziyette bulunuyorlar. Amali siyasiyelerinin tecellisi için nasıl çalıştıkları malûmdur. Fakat bu günkü vaziyetler bizimle temaslarına dair arzedebileceğim noktalar şunlardır: Ermeniler Erivan Ermeni Hükûmeti mıntakası dâhilinde ahali islâmiyeyi imha etmekle meşguldür. Biz İngilizleri, Amerikalıları aleyhimizde tahrik etmek ve her nasılsa harbi umumide yapılmış olan vak'anın tekerrür ve tevalisine dair hiçbir zan ve şüphe vermemek için bu mıntakai malûme dâhilinde bulunan ahali islâmiyenin hududumuzu geçmek suretiyle alenen muavenetlerine dahi şitap etmekte tereddüt ettik. Fakat oradaki ahali islâmiye her taraftan hamisiz kalınca bittabi kendi hayat ve namuslarını yine kendiliklerinden muhafaza ve müdafaada tereddüt etmediler. Bu cihetle bidayetten bugüne kadar Erivan Ermeni Hükûmeti mıntakası dâhilinde muharebe ve müsademe devam edegelmektedir ve bütün müsademat neticesinde de bittabi dindaşlarımız fevkalâde mutazzarır olmakla beraber namus ve haysiyetlerini de muhafaza etmekten geri durmuyorlar.

Gürcistan Hükûmeti bize karşı samimî bir vaziyet göstermiştir. Bilhassa Azerbaycanlılar hayırlı mesailde ittifak etmiştir. Bittabi Ermeniler bu ittifaktan hariç... Azerbaycanlılarla Ermeniler arasında müsademat olduğu vakit Gürcüler Azerbaycan tarafını iltizam etmiştir ve bugün dahi aynı vaziyette bulunmaktadır. Bizim eski hududumuzla Gürcistan'ın alâkası malûm olduğu üzere elviyei selâsedir; Batum, Kars, Ardahan. Biz burasını eczayı memalikimizden addediyoruz ve oradaki ahali islâmiye dahi bu telâkkide bulunmaktadır. Fakat resmen bunu şimdiye kadar ifade etmiş değiliz. Ahali tamamen aynı fikre iştirak ettiği için... (bizimle daimi irtibat halindedir) (2)³ Hatta bu mecliste bulunmak üzere dahi mebuslarını yola çıkarmışlardır.

Kafkasya üzerinde bulunduğumuz için Kafkasya'dan, Rusya'dan bahsedebiliriz. Malûmu Âliniz Bolşeviklerin kendilerine mahsus birtakım esasları, noktai nazarları vardır. Ben şahsan bütün vuzuhuyla ve teferruatıyla bunlara vakıf değilim ve yakın zamanlara kadar Bolşevikler nereye temas ederse, nereye gelse daima kendi noktai nazarlarını kabul ettirmek azminde idiler. Her ne olursa olsun bu noktai nazarlar, bizim milletimizin de kendine mahsus birtakım noktai nazarları vardır. Bu noktai nazarların siyasi esasatı ihtimalki maruzatımda zikrettiğim ve cümlemizce malûm olan noktaları göstermedim. Milletimizin âdâtı, muktaziyatı diniyesi ve memleketimizin icabatı vardır ki, biz her ne yaparsak kendimizi, kendi adetimizi, muktaziyatı diniyemizi nazarı dikkatte tutmak, ona göre kendimize mahsus esaslar vazetmek mecburiyetindeyiz. İşte bu itibarla alelit-lâk bizimle bolşeviklik arasındaki münasebat şayanı tetkik ve teemmül olur. Bir zamanlar oldu ki, Bolşevikler noktai nazarlarını daha umumileştirdiler. Hiçbir kimsenin hiçbir milletin âdat ve ahlakı hususiyelerine ve milliyet esaslarına muarız değiliz. Yalnız istibdada karşı, emperyalistlere karşı düşmanız. Biz Avrupalıların Bolşevizm'den korktuklarını ve bizim Bolşeviklerle tevhide efkâr ve harekât edeceğimizden daima kuşkulandırmakta olduklarını nazarı dikkate alıyor ve daima düşünüyorduk ki, böyle bir şeye mecbur olmaksızın amali milliyemiz dâhilinde muayyen bir hudutta bizim şeraiti hayatiyemiz, şeraiti istiklâlimiz temin olunursa... Böyle azim bir maksat için, böyle uzak bir daiye için herhangi bir devleti ecnebiye ile münasebatı ihtilâfata anide girmek belki bizi nedamete mecbur edebilir ve zaten hepimizde de, kendimizde de böyle bir salâhiyet mevcut değil. Filhakika bu hududu millimiz dâhilinde arzettiğim şeraitle muhafazai mevcudiyet edebildiğimiz takdirde başka bir şey istemek bendenizce doğru değildir. Yalnız her ihtimale karşı muhafazai hayat ve mevcudiyet için hariçten kuvvet, bir menbaı kuvvet

3 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler noksanların ikmali ve tashih için tarafımdan eklendi. Mustafa Ünver.

aramak lâzım gelirse, yine daima kendi noktai nazarlarımız baki kalmak şartıyla her menbadan istifade etmeği de caiz gördük. İşte sırf bu nokta daima Bolşeviklerin ahvalini, harekâtını ve kendilerinden icabında ne dereceye kadar muavenet görebileceğimizi anlamağa teşebbüs ettim. Bu teşebbüs neticesinde şüphe yok bazı temaslar hasil olmuştur. Fakat bu temaslarımız şimdiki kadar yani Bolşevikler bizimle demin izah ettiğim... manen ve maddeten beraber olan Dağistan'a kadar temas ettiği halde hiçbir kafi mevât üzerine müstenit bir şey yapılmamıştır. Fakat böyle bir şey yapmak imkanı mevcuttur. Eğer lüzum ve ihtiyacı aliyyeniz mübrem görülürse Heyeti Âli yeniz Meclisi Âliniz bu hususta daha esaslı tedabire tevessül eder. Âlemi hristiyanîyetin mevcudiyetimize... (hâtime çekmek istediklerini) (1) bilmekle beraber onlara karşı da daima cihangirane bir vaziyet almak istemedim. Belki azamî derecede onların da bize menfaat temin edebilmesine çalıştık ve bu itibarla Fransızlarla, İngilizlerle, İtalyanlarla mükerreren temaslarda ve münasebetlerde bulunduk. İngilizlerle vuku bulan ilk temasımızda İngilizler milletimizin kendileri aleyhinde olduğunu ifade ettiler ve bu aleyhtarlığın izalesine çalışmamızı tavsiye ettiler. Buna mukabil verdiğimiz cevap milletimiz İngilizlere karşı aleyhtar değildi. Bilâkis milletimiz İngiliz kavmini dünyanın en büyük bir milleti, en âdil, en medenî, en insanî bir milleti telâkki eder ve ona hürmet ederdi.

Fakat mütarekeyi müteakip İngiliz kuvvetleri payitahtımıza girdiler. Yakından milletimizle temas ettikten sonra gösterdikleri tavru hareket ve bilhassa Aydın vilâyetimizin İngilizlerin nezaretiyle, himayesi tah-tında Yunanlılara işgal ettirdiğini milletimiz anladıktan sonra İngilizler hakkındaki noktai nazarını tebdil etti. Dedik ki; milletimiz, filhakika bu gün milletimizin bu zan ve telakkisinin (Yanlış olduğu kanaatinde iseniz, bu) (2) en son kabul ettiği mahiyetiniz değilse bunu tashih etmek için bir hareket gösteriniz. Yine millet size müteveccih olur. O zaman denildi ki size mevcudiyet verebiliriz. Yalnız İstanbul'un vaziyeti çok tuhaf tesadüf etmiştir. Boğazlardan sarfınazar edemez misiniz, Adalar denizi sahilinde Yunanlılara bazı imtiyazat ve Fransızlara bazı imtiyazat vermek sizi sarsmaz zannederiz ve diğer taraflarda bazı kontroller yapılırsa bundan size bir zarar gelir mi? Efendiler; bu sözleri bana sarfeden Erzurum'da ve bütün Kafkasya'da mümessil olan ve Londra'da haizi salâhiyet olan Revlenson namında bir kaymakamdır ve kendisiyle münasebatımız teakup etmiştir. Hem dost olmak istiyor, hem de bu dostluktan istihsâli (menafii yolunu takipten geri kalmak istemiyorlardı.) (3) Bittabi biz kendisine bu tasavvuratın gayri kabili icra, milletimizce gayri kabili kabul olduğunu söyledik. Revlenson'a Payitahtımızda bulunan İngilizlerin memleketimizi ve milletimizi eyi tanımamış olduklarından dolayı Ferit Paşa Hükûmetinin kendilerini yanlış tanıtmak suretiyle işgal suretiyle yanlış raporlar yazıldığını ve yanlış raporlara müsteniden yanlış kararlar verildiğini ve bütün bunları tashih edeceği emniyesile (kendisiyle teması kabul ettiğimizi ifade ettim. Revlenson) (4) ve Londra'ya gittikten sonra bunları değiştireceğiz diye söyledi ve filhakika İstanbul'da o tarihte bulunan (İstanbul'da bulunan) (5) memurini siyasiye, İngiliz memurini siyasiye ve sairesi yerlerine başkaları gelmiştir ve onu müteakip İstanbul'a avdet eder etmez bizimle temas etmek istedi. Pek mevsuk malûmata istinaden arzederim ki İstanbul'a gelir, gelmez (hainler tarafından ihata) (6) edildi. Bizimle temas arzusu bu suretle duçar akamet oldu. Ve bir müddet sonra tekrar Trabzon'a, Erzurum'a geldi. Bu temasta bizim noktai nazarımızı, malûm olan esasatın dâhilindeki (noktai nazarımızı tekrar ettik.) (7) Bizim dermeyan ettiğimiz noktai nazar malûm olan yani devletin istiklâli ve vatanımızın muayyen olan hudut dâhilinde temini tamamıyeti idi... Revlenson ve bunun kat'î olduğunu anladıktan sonra iki mükâleme ile geçirdi. Yani görülüyor ki İngilizler bize karşı dostluk teminini talep ettikleri zaman bu dostluğu yalnız kendi menfaatleri ve ihtiraslarını temin için (talep etmektedirler. (8) Yoksa bizim menfaatimize ait hiçbir teşebbüsleri olmamıştır.

Diğer taraftan Fransızlarla da münasebat olmuştur. Bilhassa Suriye'de fevkalâde mümessil bulunan Picot namında bir zat Sivas'a kadar geldi ve kendisinin Paris'te sulh konferansıyla temas etmek üzere hareket ettiği bir sıralarda idi ki bu zatla görüştüğümüz esas noktalar, hatırımda kaldığına göre, şunlar idi: Bir defa kendisi Fransa Hükûmetinin bize karşı yapmakta olduğu muamelâtı doğru bulmuyordu, Fransa menafii hakikiyesine mugayir buluyordu. Ve açık söylediği şey Suriye'yi müstemleke yapmak istiyorlardı ve fakat Kilikya da dâhil olmak üzere... ve bizim mevcudiyetimiz umumi olan mevcudiyetimizin tahlisi için Kilikya meselesi için anlaşmaktan... Bu imkân derecesini de şu tarzda tesbit etti. En nihayet Kilikya'yı tahliye edeceğiz, yalnız orada bize iktisadî (menafi temin ve bunun temadisini) (9)⁴ emniyet bahşolacak

4 (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. Mustafa Ünver.

bir vaziyet kabul ediniz. Biz kendi -sile görüştüğümüz zaman bizim için bir Kilikya bir de Türkiye meselesi gibi iki mesele yoktur, Bir mesele vardır. O da Türkiye meselesidir. Binaenaleyh bizim halline çalıştığımız mesele budur. Bütün vatanımızın tamamıyeti ve bu vatanda yaşayan milletimizin istiklâlidir. Bu noktai nazardan anlaşmak lâzım gelir. Fransızlar için yalnız Kilikya meselesi vardır. Bunun halli esnasında sizin için birinci olan meselede bazı hususatı görüşebiliriz ve binnetice Kilikya dahi arzettiğim şekilde kalmış ve heyeti umumiye de her suretle bize muavenet vadetmiş idi. Yalnız bütün bu mevaidini tatbik ettirebilmek için ancak Paris'e muvasalâtında çalışmağa mecbur olduğunu ve sulh akdedinceye kadar Kilikya dâhilinde hiçbir hareketi milliyeye olmamasını rica etti. Biz de netice itibariyle dedik ki, şimdi Fransız tahtı işgalinde bulunan menatıka bizim tarafımızdan kuvvet sevkiyle hiçbir harekette bulunmayacağız. Ancak sizin tahtı işgalinizde bulunan ve asayişinden, emniyetinden sizin mes'ul olduğunuz manatik vardır ki Kilikya, Maraş, Urfa hepsi dâhil ve Fransızlar tarafından teslihi edilen Ermenilerin ahali İslâmiye'ye tecavüz etmesi, onları katletmesi neticesi olarak vuku bulacak mukabelelerden, mukavemetlerden de hiçbir mes'uliyet kabul etmeyiz. Ve bu gibi vakayiin önüne geçebilmek için siz derhal... (tedabiri lâzimeye tevessül ediniz.) (1) O zaman malûmu âliniz valimizi kovmuşlardı. Siz valimizi iade edeceksiniz, sair Devleti Osmaniye memurini yerinde ipka ve ahali İslâmiyeye tasallut eden Ermenileri oradan uzaklaştıracak ve bilhassa bundan sonra teşvik ve teslihi etmeyeceksiniz. Bunlara kat'î olarak söz verdi ve hatta Sivas'ta icap edenlere tebligatta bulundu. Filhakika valimiz oraya gitti. Vaziyet hüsnü hale girer gibi oldu. (Pico) diplomat bir Fransız diplomatı oraya gitti, bunu bizimle görüştü. Fakat buradaki kuvvetlere... (kumanda) (2) eden Fransızlar da başka adamlardır. Bunlar bilhassa Kilikya dâhilinde bir miralay vardı ki Odeyremon/Edouard. Bu İslâm düşmanı ve Ermeni hamisi bir adamdır. Tazyikten bir an bile tevekki etmedi, ve bunun neticesi olarak Maraş'ta ahali İslâmiyeye tecavüzatta... (bulundular ve birçok memurini) (3) tevkif ettiler. Ahali İslâmiye kendilerini muhafaza etti. Neticesi itibariyle vak'a büyüdü. Müsademe oldu ve oradan Fransızlar çekildi. Bittabi bu müsademe esnasında Fransız kisvesi altında ahali İslâmiyeye tecavüz eden... (bir kısım yabancı anası) (4) kendi nefsi hayatını muhafaza eden ahali İslâmiye ile ateş esnasında öldüler.

Bütün Avrupa'da ve bütün Amerika'da da fevkalâde dalgalandırdılar. Hâlbuki milletimiz tarafından, tecavüz vaki olmuş değildir. Vuku bulan tecavüze mukabele edilmiştir. Hatta Fransızlar çekildikten sonra daha ileriye de gidilmekten sarfınazar edilerek o kadarla iktifa edildi. Urfâda aynı vaziyet olmuştur. Yine Fransızlar tarafından daha doğrusu Fransızların teşvik ve himayesiyle Ermenilerin, ahali İslâmiyeye tecavüz eden Ermenilerin sebebiyet vermesi yüzünden yine muharebe ve müsademe olmuş, binnetice Fransızlar orasını da terketmeye mecbur olmuşlardır. Yalnız sureti umumiyede bir şey vardır ki Fransızlar Maraş'tan çıktıktan sonra tekrar Maraş'a geldiler, tekrar Urfâ'ya geldiler. Gerek Maraş ve gerek Urfâda bittabi ihrazı muvaffakiyet edilmiştir. Bunu izzeti nefis meselesi yaparak daha büyük harekâta geçmek istemediler.

Diğer taraftan asıl Kilikya cihetlerinde... (ahali İslâmiye) (5) yine bu tecavüzatı mütemadiye karşısında mukabelelere kalkıştı. Bütün bu mukabeleler Fransızların çekilmesi ile nihayet buldu ve son zamanlarda denilebilir ki Adana'da, Tarsus'ta, Mersin'de yalnız buralarda Fransız kuvveti bulunuyor. Diğer cihetlerde ahali İslâmiye bir dereceye kadar... (hâkimiyeti tesis ettiler.) (6)

İtalyanlar sureti umumiyede mülayim bir vazı almışlardır. Kendileriyle hiçbir vak'a hadis olmadı ve bu noktai nazarlarınıda da... (sabit kaldılar) (7)⁵ ve bütün onların talep ettikleri şey menafii iktisadiye teminidir.

Gerek İtalyanlar, gerek Fransızlar memleketimizde azami menafii iktisadiye temin etmek için devletimizin müstakil kalmasını, diğer bir devleti ecnebiyenin tahtı esaretinde bulunmamasını temin etmek cihetini kendi menfaatleri muktaziyatından telâkki etmekte ve her ikisi de bunu bize birçok münasebetlerle söylediler ve elyevm söylemektedirler.

5 (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. Mustafa Ünver.

Yunanlılar doğrudan doğruya İngilizler tarafından himaye edilmek suretile muhafazai mevki ediyorlar ve çıkmak niyetinde olmadıkları anlaşılıyor.

Trakya son hadisat itibariyle bizimle alaka ve münasebette müşkül şerait içinde bulunmakla beraber daima muhafazai irtibat etmektedir ve Trakya da aynı noktai nazarları muhafaza etmektedir. Ancak Fransızlar Trakya'nın böyle münferit kaldığını gördükleri için onları muhafazai mevcudiyet etmekten âciz göstererek kendilerinin himayesi tahtında bir şey olabileceklerini ima etmektedirler. Bizimde Trakyalı vatan-daşlarımıza tevcih ettiğimiz, bu küçük Trakya parçasının kurtulmasına mütevakıftır. Bu noktai nazarda sebat etmektedirler.

Efendiler muhafazai mevcudiyet için âtimizi, istiklâlimizi temin için mevcut olan düşmanları görüyoruz ve bu düşmanların emellerini yakından biliyoruz ve düşmanların bu emellerini istihsal için tatbik edecekleri kuvvetlere de vakıfız. Fakat düşmanlarımız kendi ihtirasatını bizim imhamızla temin etmek için malik oldukları kuvvetlerden hiçbirini istimal etmiyorlar. Bilâkis vâsılı gâyat olabilmeleri için en kuvvetli keşfettikleri vâsita yine bizi birbirimize çarptırmaktan ibaret olmuştur. Maatteessüf İstanbul muhitinde düşmanlarımıza, düşmanlarımızdan daha çok hizmet edenler, makasidini teshil edenler bulunuyor. İşte asıl onların yardımıyla maatteessüf vatanımızın bazı noktalarında milletin vahdetini, tesanüdünü harice karşı gayri vaki gösterecek ve memleketimizin içerisine asayişsizliğe delâlet edecek ahval vardır. Meselâ cümlemizce malûm olan Anzavur vaziyetini hatırlayabilirsiniz. Anzavur epeyce zamandan beri İngilizlerin parasıyla, silâhıyla, teşvikiyle ve bittabi İstanbul'da mahiyet ve ahlaklarını arz etmeğe çalıştığım kimselelerle müştereken icrayi faaliyet ediyordu. Millet tarafından birkaçı tedip edildi ve fakat büsbütün imhakâr tedbir alınmak istenilmedi. Kendisinin cehline atfedilerek fazla bir şey yapılmayı gayri müstelzim gibi tasavvur edildi. Fakat son vak'a esnasında Anzavur yine en büyük düşmanların pişdarı olmak üzere, malûmu âliniz olduğu gibi, Biga'da görüldü. Toplayabildiği eşkıya ile Günan'ı zaptetti. Bandırmayı zaptetti. Şarka doğru yürüdü. Balıkesir'i zaptetti. Bursa'yı tehlikeye duçar etti. Düşman ve Yunan karşısında bulunan kuvvetlerimizin arkasını tehdit etti ve sağ cenahı ile Yunanlılarla tevhide harekât etti. Hülâsa bütün bu ef'al ve harekâtiyle efkârı umumiyemizi tabii rencide etti ve düşmanlarımızı güldürdü. Bütün bu harekât 16 Mayıs 1336'dan beri devam eden harekâttir. Biz artık bu zehrin ve zehirli hareketin daha ziyade tevessüüne müsaade etmenin fena avakibe müncer olacağını tahattur ederek tedabir almak mecburiyetinde kaldık. Bu sıralarda idi ki gönderilen, muhtelif yerlerden muhtelif istikametlerden gönderilen kuvvetler mesmuu âlileri olduğu veçhile kendisiyle çarpıştı. Nihayet etrafındakiler dağıtıldı. Bu günkü safhasından sonrasını da bittabi Meclisi Âliniz takip edecektir.

Diğer taraftan Düzce, Pendik, Bolu, Adapazarı, İzmit havalisine de nazarı dikkati âlinizi celbederim. Oralarda da yine bu menfi, memleket ve milletin menafii için muzır fikirler sarfla sahai faaliyet bulmuş oluyor. Bir ara Adapazarı'nda bir isyan yapıldı. Bazı zevatı gönderdik. Nasihat ettirdik. Binnetice iğfal edilmiş olanlar tenvir ve irşat edilmek suretiyle sükûnet icra edildi. Fakat İzmit'i doğrudan doğruya işgal etmiş olan İngilizler yakından para ile daima aynı ateşi körüklemekte devam ediyorlar. Onun için Adapazarı vak'asını müteakip Hendek'le orada bir ufak müfrezemiz bulunuyordu. Ona hücum etmişler ve silâhlarını almışlardı. Bunu da ittihaz olunan tedabir ile bertaraf etmek müyesser oldu. Onu müteakip Düzce'de aynı tezahürat oldu. Birtakım insanlar toplanıyor, hükûmeti basıyor, telgrafhaneyi basıyorlar. Ne istediklerini anlamıyoruz. Tabii böyle harekâti bağıyâne yapıyorlar ve bununla İngilizler Avrupa'ya bu Osmanlı milletlerinde vahdet ve tesanüt mevcut değildir. Bunlar birbiriyle çarpışmaktadır. Bunlar kendi kendilerini idare etmek için bir müdür lâzımdır ki bunları sevk ve idare edebilsin.

Bu Düzce vak'ası bugünün vakasıdır. İçinde bulunduğumuz günün vakasıdır. Bolu mutasarrıfı bulunan Haydar, Düzce'de toplanan bu usâtın, Bolu'ya tecavüz ve taarruz aleyhinde olduklarını bildirdi.

Bolu'da bir az jandarma kuvvetimiz vardı. Bilhassa Zonguldak ve cenubunda üç taburlu bir piyade alayı vardı. Bir taburunu orada bıraktık, diğer taburunu Bolu üzerinden garbe doğru bu hareketi bağıyâneni tevessüüne mani olmak için sevk ettik. Buradan Bolu Mutasarrıfı Haydar Bey'e (her şeye rağmen tedabiri lazimeyi ittihaz etmesini tebliğ ettik. Bununla beraber kendisine mutlak emniyetimiz mevcut değildi.) (1)⁶

6 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. Mustafa Ünver.

Bittabi bu anda henüz hükmü kabile hüküm vermekten içtinap ederim. Ama bütün zavahir, kendisinin bizzat usatın amalını mürevviç gibi hareket ettiğine delâlet edecek hususat bulundu. Çünkü ittihazı tedabirde bizi iğfal etmiş bulunuyor, usatın tevkife memur edilen kuvvetleri işgal ediyor, iğfal ediyor, hedefi aslisinden çeviriyor, bittabi sureti haktan görünen bir mutasarrıfın verebileceği evamiri madunları hüsnü telakki eder ve tatbik eder. Jandarma kumandanına derse, ki sizin kuvvetinizi ne bilsin, Jandarma kumandanı ki buradan düşman geleceği için kezalik alay kumandanı bir emir tebliğ ederse derse ki asker silâhını bıraksın ve dağılsın. Bittabi maalmemnuniye asakir bunu yapar. İşte böyle menfi ve hainane tedbirlere Bolu'da iğfal edilmiş olduk ve binnetice Bolu mutasarrıfı Haydar Bey de bir gün Düzce'ye oradaki usatın yanına gitti ve oradan emirlerini vermeğe başladı. Bittabi beri ile irtibat ve münasebetimiz kalmamıştı. Oradan verdikleri emirlerle de merakizi tecrit etti. Gönderdiğimiz kuvvetlerden haberdar olamadık. Nihayet oradaki vaziyeti görmek anlamak ve icap edenlere icrayı nasihat etmek ve düşmanların İngilizlerin vatanımızı izmihlale saik olan İngilizleri bu tedbirlere en kıymetli arkadaşlarımızdan mebus arkadaşlarımızdan birkaç zatı memur ettik. Onlar da malûmunuzdur, Trabzon Mebusu Hüsrev Bey, Lâzistan Mebusu Hüseyin Bey, zaten Bolu Mebusu Fuat Bey ve Şükrü Beylerdir. Fuat Bey Bolulu olduğu için oraları biliyor. Onun için bu arkadaşları gönderdik ve yanlarına ufak bir müfreze verdik. On sekiz yirmi kişilik bir suvarile yolda kendilerini muhafaza etsinler diye Gerede'de Bolu'nun şarkında bir alayımız olduğunu biliyorlar idi. Sonra aldığımız malûmata göre inşaallah doğru çıkmaz, bu kıymetli arkadaşlarımız usât tarafından tevkif edilmiş diğer taraftan Düzce'de zuhur eden bu fenalığı izale etmek için pek kıymetli kumandanlarımızdan Yirmi Dördüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Mahmut Bey'i memur ettik. Mahmut Bey kuvvetleriyle Geyve boğazında bulunuyordu. Geyve boğazından kuvayı kâfiye alıp Düzce'ye gidecekti. Mahmut Bey Adapazarı'na gittikten sonra Düzce'ye gitmek üzere aynı yol üzerinde bulunan Hendek'e teveccüh etti. Oraya muvasalâtından haberimiz vardır. Fakat evvelisi gün öyleden sonra saat ikiden beri Düzce'de Mahmut Bey kuvvetleri ve şahsı hakkında bir malûmat alamıyoruz. Çünkü telgraf hatları gerek Bolu üzerinden, gerek Adapazarı üzerinden münkatidir. Muhabere ediyorduk. Son safhada münkati olduğundan bittabi böyle bir iki gün haberdar olamamak mucibi endişe görülmektedir. Bittabi en müstesna hali tasavvur ve kabul ederek yeniden tedabir ittihaz edilmiştir. Tevcihi ve intacı yine Heyeti Âliyenize aittir. *(Bu günden sonra sesleri)*. Bazı propagandalar, manasız muzır propagandalar neticesinde halk hakikaten idlâl edilebilir. Meselâ üç gün evvel Beypazarı'nda halk toplanmış, içerisinde iki üç müfsidin ifsadi ve telgrafhaneyi basmışlardır. Bittabi adam göndermek ve kuvvet göndermek lâzım geldi. İçlerinde iki üç kişi varmış, onların iğfalâtı neticesi imiş. Aynı hale müşabih bir mesele daha, şimalde Nallıhan'da zuhura geldi. Buna karşı tedabir alınmıştır.

Hulâsa bugünün arzuya şayan olmayan ve müz'îç olan bu ahvali arz ediyorum. Çünkü vaziyet başka türlü tesbit edilmiş olmaz. Bunlar vak'adır. Başka yerlerde belki ufak tefek hassasiyetler vardır. Gerek bu vak'ayı ve gerek diğer yerlerdeki ufak tefek hassasiyeti demin de izaha çalıştığım gibi, düşmanların kendileri hariç gibi düşünerek, fakat yine -bizim vesaitimizi tatbik ettikleri tedabiri şeytanet-kârane neticesidir. Bittabi halk vaziyete vakıf değildir. Pek güzel bilirsiniz ki, İstanbul'un işgalinden ihtimal haberdar değildir ve böyle bir işgal keyfiyetini işitmişse bile mazurdur. Sonra makamı saltanatın, makamı hilâfetin vaziyetini idrak edemezler.

İşte bu kadar gaflet içerisinde bulunan halkımıza her şey suhuletle serpilebilir. Maahaza pek nazik bulunduğu için her şeye karşı en büyük ehemmiyeti' atfetmek ve her şeye karşı en kat'i ve ciddi tedabiri tatbik etmek lâzımdır. Çünkü Allah muhafaza etsin, bir defa inhilâl vaki olursa tekrar tevhit etmek ve harice karşı bir kuvvet ve kudret halinde arzı mevcudiyet etmek imkânı münselip olur.

Vaziyet bu suretle tenevvür ettikten sonra hareket için iki şeyden birine karar vermek lâzımdır. Birincisi; İstanbul muhitinin Ferit Paşa Kabinesinin kabul ettiği şeyi kabul etmek şerefimizi, hayatımızı, her şeyimizi bırakmak yani İngilizlere esir olmaktır. O zaman yapılacak mesele yoktur. Yok, bu milleti millet olarak, insan olarak namus ve şerefiyle yaşatmak istiyorsak kabul edeceğimiz nokta ve esas, mevcut kuvvet ve vasaitimizi icabına göre istimal ederek, bizi imhaya çalışan düşmanların düşmanca olan emellerini kırmaktır ve ben şahsen katiyen şüphe etmem ki bütün arkadaşlarımız ancak böyle hissi ulvî ile buraya gelmişler ve ifa edecekleri vazifei tarihiyenin derecei azametini ve nezaket ve ehemmiyetini bütün vuzuhiyle

müdrük bulunuyorlar. Merkezle anlaşmak meselesi hakkında, merkez demek, yani makam saltanat ve hilâfet olan İstanbul demektir. İstanbul düşmanın resmen ve filen tahtı işgalindedir. Bu gün İstanbul demekle Londra demek arasında hiçbir fark yoktur. İşte Londra mahiyetinde bulunan İstanbul'da maatteessüf bütün âlemi İslâm'ın perestîşkârane merbut olduğu Halifemiz ve ecdadı kiramımızın bize en kıymetli yadîgârı olan padişahımız kalmış bulunuyor. İrtibat arasak arasak bu makamı muallânın tavassutu olabilir. Bu temas ve irtibat için iki şey varidi hatır olabilir. Birisi, meselâ bir heyet intihap edelim gönderelim. Bu heyet Londra mahiyetinde bulunan İstanbul'a girmek için bittabi İngilizler tarafından görülecektir. İngilizlerin malûmatı, vesikası olmadan İstanbul'a girilemez ve çıkılamaz. Bu heyet Zâtı Şahaneye vasil olur ve bir şart ile, İngiliz amali dairesinde milleti sevk ve idare etmek imkânından bahsederse, bu heyet Zâtı Şahaneye işte millet vahdetini muhafaza ediyor, istiklâliyi katiyen feda etmez, Makamı Muallâyı saltanatın bu makası ulviyenin istihali için çalışmaya karar vermiştir derse böyle bir vazifei mukaddesenin ifasına memur olacak heyetin yeri, böyle bir vazifei mukaddeseyi ifa edecek Makamı Saltanat değil Malta olur. Zati şahane ile hususî temas hasıl etmek dahi varidi hatırdır ve o her suretle araştırılmaktadır. Ancak nazarı dikkati âlinizi celb ederim ki Halifei mukaddesimiz Efendimiz Hazretleri edayı salât için camiye gittikleri zaman kendilerini muhafaza eden kıtaatı askeriye İslâm askeri değildir. İngiliz askeridir. Bu şeraiti elimeye duçar olmuş olan padişahımızla hususî temas dahi mümkün olamaz. Sureti umumiyede bir şey arzedeyim: Farzedelim ki resmî ve hususî her türlü temas mümkündür. Ne anlamak istiyoruz? Bu temastan millet; istiklâlini, tamamiyeti mülkiyesini Makamı Hilâfet ve Saltanatın müstakil ve masun olmasını vicdanî bir emel telâkki etmiştir. Bunun için burada çalışıyoruz ve çalışacağız. Halifei müsliminin bundan başka bir şey düşünmesine imkân tasavvur ediyor musunuz? Ben şahsan hiçbir şey düşünmem. Zati Şahanenin ağzından işitem mutlaka bunun icbar ve tazyik altında olduğuna hükmederim. O halde ne işitem istiyoruz? Daha dün okuduğumuz sâniadan ibaret olan fetva cümlelerinin malûmudur. Hürriyetine, serbestisine malik olan böyle bir Halife verdirir mi? Cümlelerin malûmu olan Hükûmetin evamiri muhtacı tefsirdir. Bu kabineden evvel Harbiye Nazırı Fevzi Paşa Hazretleri namus ve haysiyet ve şerefi itibariyle kendisini yakından tanıyan arkadaşlarımızın tahtı tasdikinde olduğu üzere şüphe ve tereddüt edilmeyecek evsafı güzideye maliktir. Bir emirde İngilizlere hürmet edeceksiniz, İngilizlerin emrini dinleyeceksiniz, böyle hareket etmediğiniz takdirde mahvolacağız, bu tarzı hareketi hamiyeti vataniyenizden rica ederim diyor ve bazı zayıf muhakemeli insanlar ihtimal ki vaziyet başka türüdür, bu kadar muhterem bir arkadaş böyle desin. Fakat biz böyle bir teeniye lüzum görmedik ve bunun düşman tarafından not edildiğine hükmettik. Kaçırıldığı yaveri Salih Bey buraya geldi ve aman dedi. Harbiye Nazırı süngü altındadır ve zorla imlâ ve imza ettiriyorlar, o emre ehemmiyet vermemesi lüzumunu bildirmek için beni gönderdi dedi ve bugün o zati şerif tahlisi giriban ediyor, Geyve'de bulunuyor. Bir saat evvel kendisiyle kezalik Dâhiliye Nazırı Hazım Bey aynı tebliği ediyor. Rüşsayı memurini mülkiyeye rica ediyor. Bütün hissiyatı vataniyesine müracaat ederek aman İngilizlere bir şey yapmayınız diyor.

Buyefendiler; şimdi İstanbul muhitine nasıl emniyet edeceğiz ve İstanbul'un o tazyiki elimi muvacehesinde biz dahi olsak insanız, bizim karşımıza gelen sözün düşmanlarımız tarafından işitilmeyecek ve işitildiği takdirde duçarî mehalik olmayacağınıza emniyet ederek nasıl söyleyebiliriz? Binaenaleyh böyle bir temastan ne faide hasıl olur? Bendeniz takdir edemiyorum. Ancak mühim anda bulunuyorum. Her türlü tedabiri ciddiyetle almak lâzımdır.

Müsaade buyursanız bir meseleden daha bahsetmek istiyorum. Efendiler, vaziyeti dâhiliyeyi teşrih için daha fazla tafsilâta girişmek lüzumsuz olacak. Maamafih teferruat hakkında yine beraber çalışacağız, itimat izhar ediyorlar ve yine işitiyorum ki bu teveccüh ve itimadın sevkıyla meselâ riyaset meselesi mevzubahs olduğu zaman büyük şükran ve minnet ile görüyorum ki tekmil arkadaşlarımız hakkı âcizanemde teknil arkadaşlarımız hakkı acizanemde büyük teveccühler, muhabbetler izhar ediyorlar. Meselâ riyaset meselesi mevzubahs olduğu zaman seni reis intihap edelim dediler. Ben bu meselede kat'î ve samimî olmak isterim. Bunun için şahsıma ait olmakla beraber, bunu yine şahsımın haricinde bir mesele olarak kabul etmek daha doğru dedim. Benim mevcudiyeti maddiyemi bırakalım, bir isim üzerine konuşalım.

Daima milletin müdrük olduğunu, milletin kuvvetli olduğunu biliyorsunuz, ki maksadımızı kurtarmak için harice karşı, ecanibe karşı, düşmanlarımıza karşı milletin müdrük ve kuvvetli olduğunu, milletin âmili

hakikî olduğunu ispat etmek lâzımdır. Bu hakikatin mütecellî ve maddî bir delilidir. Millet'in âmilî hakikî olduğunu ispat etmek lâzımdır. Bunu ispat etmek lüzumundan bahsettiğim bir hakikattir ve huzuru âlileri bu hakikatin hiç şüphesiz delilidir. Bu yalnız milletimizce değil ecanipçe de malûmdur.

Fakat düşmanlarımız daima bu hakikati setretmek, âlemi medeniyete karşı milletimizi böyle müte-sanit, vahdet yapabilecek, kendi kendini idare edecek evsafın mahrum göstermek suretiyle kıymet ve ehemmiyetini tenkis ediyorlar. Daima bu vahdetleri, bu mevcudiyetleri şu veya bu şahsın üzerinde te-merküz ettirmek, hatta İngilizlerin yeni günlerde yani İstanbul'u işgal sırasında İngilizlerin Hükûmete verdikleri notada benim ismim zikredilmiştir. Bu adamı reddediniz, bu adamı telin ediniz denilmiştir. Bu adam ret ve telin olunursa mevcudiyeti millîye esasen yoktur. İkincisi; dâhili memlekette bütün millete karşı menfi propagandalarda bulunuluyormuş. Esası yoktur. Bu hakikat olmamakla beraber düşmanların elinde bir silâhtir. Binaenaleyh bu mahzuru nazarı dikkati âlinize arz ediyorum. Millete yapılan menfi prop-agandalardan anlaşılıyor ki yine mesele şahsî olarak gösterilmektedir. Bu da bittabi fevkalâde tesir yapar. Bu itibarla maksadımızın, ulvî makasidimizin istihsalı için düşmanlara silâh verecek her türlü hususattan tevakkî etmeniz iktiza eder. Yalnız ve yalnız bir şey düşünmeğe mecburuz o da memleketin halâsidir. Burada mevzubahs olacak şahıs meselesi, hatır meselesi değildir (*Alkışlar*). Binaenaleyh, bütün hakayık vuzuhiyle vakıf olarak isabet kararlarınızı vermenizi, maruzatı salifemde işaret ettiğim gibi, memleketin menafii namına temenni ederim. Millete istiklâl temin edileceği güne kadar bir fert olarak bütün mevcu-diyetimle çalışmağa mukaddesatım namına söz vermişimdir. Bu sözü burada tekrar etmekle kesbi şeref ederim. (*Alkışlar*)

HAMDULLAH SUPHÎ BEY (Antalya) — Reisin intihabı ruznamemize dâhil olan mevat arasındadır. Fakat Paşa Hazretlerinin verdiği izahattan anlaşılıyor ki yavaş yavaş büyüyen tehlikeye karşı emir verecek zatı veya zevatı aramızdan terhis etmek ve ona salâhiyet vermektir.

Not: Zabıt ve Kavanin Kalemi celsei hafiye defterinin 1 S. No. sında mevcut açıklama aynen aşağıya ak-tarılmıştır:

“Pek cüzi yerleri zabıt esnasında atlanmış olduğundan tevhidinde bazı yerleri noksan kalmıştır. Heyeti umumiyesi iyidir. Nihayetinde celsenin tatil edildiğine dair Reisin tebligatı yok ise de şekli müzakereden cel-senin hitam bulunduğu anlaşılmaktadır.”

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

1 Mayıs 1336 (1920) Cumartesi

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. BEYANAT

1. *Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Bolu ve havalisindeki isyan hadisatiyle İzmir Cephesi Anzavur harekâtı, Adana Cephesi ve ahvali siyasiye hakkında beyanâtı.*

Cilt : 1

8'inci İn'ikat - 4'üncü Celse

SEKİZİNCİ İN'İKAT

1 Mayıs 1336 Cumartesi

Dördüncü Celse

Açılma Saati: 07.15 (Badezzeval)

REİS — Reisi sâni Celâlettin Arif Bey

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya), Muhittin Baha Bey (Bursa)

REİS — Celsei hafiyeyi açıyorum. Zaptı sabık hülâsası okunacaktır.

1. — ZAPTI SABIK HÜLÂSASI

İkinci İn'ikat

24 Nisan 1336 Cumartesi

Dördüncü Celse

Reisi Şerif Beyefendinin tahtı riyasetlerinde, saat dördü beş geç, bilinikat ahvali dâhiliye hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanâtı istima olunduktan sonra celsei aleniyyeye geçildi.

Reisisin
Şerif

Kâtip
Kütahya
Cevdet

Kâtip
Bursa
Muhittin Baha

REİS — Zaptı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Zaptı sabıkı kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — BEYANAT

1. — *Bolu ve havalisindeki isyan hadisatıyla, İzmir Cephesi, Anzavur harekâtı, Adana Cephesi ve ahvali siyasiye hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanâtı.*

REİS — Söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerininindir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, vaziyeti dâhiliyemiz hakkında arzu malûmat etmemi emir buyurmuşsunuz.

Sureti umumiyede malûmunuz olan ve içinde bulunduğumuz vaziyeti anlatacağım. Müsaade buyurursanız muhtasaran bildiğiniz hususatı tafsil edeyim:

Evvelâ Bolu ve havalisinden bahsedeceğim:

Malûmu Âliniz, nisanın on üçüncü günü Düzce'de bir isyan zuhur etmiştir. Orada bulunan askeri müfrezeye ve jandarmaya tecavüz edildi. Zaten az olan bu efradın silâhları ellerinden alındı. Üç mitralyözümüz vardı, bir zabıt şehit edildi, birkaç kişi mecruh oldu.

Bu isyanın sebeplerini aradığımız sırada, aldığımız malûmata göre, bunun muharrikleri; Düzceli Safer Bey, Vehap Bey, Kâmil Bey ve Rifat Bey namındaki kimseler olduğu tahakkuk etti.

Fakat bunlar da, esasen İstanbul'dan sureti mahsusada, çok para ile memuren gönderilmiş olan birtakım kimselerin teşvikat ile ortaya atılmış bulunuyorlardı.

Ezcümle İzmit'te Suat Bey namında bir mutasarrıf vardı. İngiliz İbrahim nam ile bir başka mutasarrıf vardır. Bu zat İngilizlerle beraber İzmit'ten şarka doğru birtakım ifsadat kanalları açtı ve ayın 15 inde Düzce kaymakamı, isteyerek veya istemeyerek buna dair kat'î malûmat elde edemedik - Bolu mutasarrıfı Haydar Beyle telgraf başında görüştü. Bu muhaverenin bir sureti bize aynen verilmiştir. Ne Düzce kaymakamı ne de mutasarrıf bize bu muhabereyi vermiş değildir. Doğrudan doğruya bir zat tarafından verilmiştir. Bu muhaverede, Bolu mutasarrıfı Haydar Bey Düzce kaymakamına diyordu ki: Orada cereyan eden hal nedir? Bir fenalık olduğu anlaşılıyor, bu hal bütün şarka ve Anadolu'ya sirayet eder mi?

Kaymakam da: Şayanı endişe, fevkalâde hiçbir hal yoktur. Bir sui tefehhüm neticesi halk ile asker arasında bazı şeyler olmuş ise de ehemmiyetsizdir. Yalnız bir zabıt kazara vuruldu, efrattan ve halktan (bir iki, üç kişi yaralandı. Fakat cümlemiz) (1)⁷ müsterih bir haldeyiz, memurin ifayı vazife etmekteyiz, diyor.

Yalnız o muhaberede deniyordu ki: Şifre ile bildirdiğim veçhile, bura ahalisinin mutalebatını is'af ediniz.

Bolu mutasarrıfı buna cevaben: Oraya geleceğim, beni istikbal ediniz diyor.

Bu suretle ayın 16'ncı günü Bolu mutasarrıfı Düzce'ye hareket etti, fakat Düzce'ye giremedi. Düzce ile Bolu arasında bir yerde usât bunu yakalamış, alıkoymak istemiş. Kendisi, yarın behemehâl gelirim, benim Bolu'ya avdetim sizin menafiinize daha muvafıktır diye Bolu'ya avdet etmiştir.

Bu suretle Bolu'ya avdet ettikten sonra; (Düzce'de usât vardır, adetleri çoktur, hatta ben orada kendilerile görüştüğüm zaman etrafım derhal sarılmıştı, bunların tedibi behemehâl lâzımdır, ben kendilerini iğfal ederek buraya geldim) dedi.

Bunun üzerine kendisine dedik ki: Bolu'da mevcut olan jandarma kuvvetinden ve bu kuvveti takviye edecek olan diğer kuvvetlerden istifade ediniz -çünkü orada ahzıasker reisinin emri altında ufak bir kuvvet bulunuyordu - bununla jandarma kuvvetini takviye ediniz ve Bolu'nun garbindaki boğazı tutunuz, usâtın şarka hareketini menediniz. Filhakika bundan daha evvel Zonguldak ve Devrek'te bulunan bir alayımız, Zonguldak'ta bir müfreze bırakarak mütebaki kuvvetlerle serian Bolu'ya hareket etmesini emrettik, bu alay, arzettiğim jandarma kuvvetini takviye edecekti. Alay aldığı emri ifa etmiş ve harekete geçmiştir. Bundan başka her ihtimale karşı Ankarada daima kuvvetli bulunmak lüzumunu nazarı dikkate almıştık. Kastamonu'dan Çorum'dan lüzumu kadar kuvvetlere hareket emri verildi.

Bundan başka Afyonkarahisar şarkındaki Aziziye'de ufak bir mesele hadis olmuştu, bu meseleyi hüsnü suretle halle muvaffak olan kıtaata, emredilecek istikamete harekete müheyya olmak üzere Afyonkarahisarında içtima etmelerini emrettik. Akşehir'de bir alayın harekete müheyya olması icap edenlere bildirildi. Geyve'de de Şehit Mahmut Bey'in emrinde bulunan kuvvetlerimizden lüzumu kadar kuvvetin şimale hareket etmesini emrettik.

Biz bu tedabiri almakla meşgul iken, bir gün sonra yani 17 Nisan'da mutasarrıf dedi ki: (Düzce'den buraya bir heyet geldi, benim Düzce'ye gitmemi istiyor, hattıhareketimi tayin ediniz). Mülâhaza olarak ilâve ediyordu ki «ıkna ile, irşat ile usatı beş on gün sakın bulundurabilirim, eğer bunu terviç etmezseniz bunları vurmaktan başka çare yoktur. Ona göre tedbir alınız». Hâlbuki biz pek kat'î olarak anlıyoruz ki, mutasarrıfı aldatıp Düzce'ye götürmek istiyorlar. Sevkettiğimiz kuvvet henüz oraya vasil olmamıştı. Mutasarrıfa dedik ki «sizi iğfal ediyorlar, elinizde Bolu'nun garbindeki boğazı işgal edecek kadar kuvvet vardır. Devrek'ten de bir alay gelmektedir, bunu da istimal ediniz ve gitmeyiniz. Ancak sizce behemehâl gitmekte, irşat, ikna ile bir faide husul bulacağına kanaati tamme varsa, zaten livanın asayişinden mes'ul olmak itibarile gidebilirsiniz». Fakat şahsan teklifinde jandarmayı beraber götürmek mevzubahs olduğu için, jandarma kumandanının sureti kafiyede Bolu'da kalmasını ve vekâleten mutasarrıflığı deruhde etmesini de bildirdik. Tedabir almaktan geri durmamasını da ilâve ettik. Fakat bu sırada Bolu mutasarrıfı, Devrek'ten gelmekte

7 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

olan alaya tevakkuf etmesini ve Bolu'ya gelmemesini emretmişti. Bunu bize bildirdi ve sebep olarak dedi ki, usât çoktur, bu kuvvet yalnız basma belki bir felâkete duçar olur, onun için tevakkuf emri verdim.

Bittabi bu doğru değildi. Bizim gördüğümüze ve kanaatimize göre Bolu'da esasen kuvvet yoktu ve oradaki ufak bir kuvvet, boğazı müdafaa edecek bir halde iken alayın o kuvveti takviye etmesi bittabi bizim için bir faide idi.

Bu alayın hareketinin tevkif ve tehir edilmesini hüsnü niyete hamletmedik, onun için derhal kendisine emir verdik: Alay Bolu'ya muvasalat etmelidir ve alaya da, bilâ tevakkuf, seri bir surette Bolu'ya hareket emri verdik.

Bu emrimizin Bolu'ya isal edilip edilmediğini de tetkik ettik. Fakat vasitai tebliğ yine mutasarrıf olduğu için aldığımız cevapta, emriniz tebliğ olunmuştur dendi. Vakıa alay yürümüş, fakat bizim istediğimiz istikamette değil. Bolu'nun bir saat şarkında bir köye kadar bunları götürmüşler, orada tevkif etmişler. Demişler ki; siz burada duracaksınız. Ne alayın başındaki kumandanın ne de efradın malûmatı olmadığından ve kendilerine emir veren mutasarrıf resmî bir memur olduğu için onun emrine tebean orada kalmışlar ve âtil bir hale irca edilmişler.

Aynı zamanda mutasarrıf, giden heyetle Düzce'ye gidiyor ve bittabi usât tarafından tevkif ediliyor, yahut teşriki mesai ediyor. Bunu da tabii zaman isbat edecek. Bolu Mutasarrıfı Düzce'den bütün kazalara ve sair mülhakata, usatın arzularına göre emirler veriyor. Düzce'den Bolu'ya vermiş olduğu emirlerde güya bir kuvvei bağıye tarafından işgal edilmiş vaziyetini veriyordu.

İşte bu 18 Nisan'da oluyor.

Böylece başsız kalan ve muzlim birtakım cereyanlara sahne olarak terkedilen Bolu için yalnız kuvvet sevk etmek gayri kâfi olduğu ve sevk ü idareye muktedir bir arkadaşın gönderilmesine lüzum hasil olduğu anlaşıldı. Bu maksatla rüfekayı muhtermeden Hüsrev Bey'i ve diğer bildiğiniz arkadaşları memur ettik. Diğer taraftan daima Ankaradaki kuvvetleri tezyit tedbirini takip ettik. Buraya her taraftan lüzumu kadar kuvvet gelmiş bulunuyordu.

Geyveden de sevki kabil olacak kuvvetleri şimale tahrik ettik, bu kuvvetler ayın 18'inde Adapazarı'na vasil oldu. Bir gün sonra, 19 Nisan'da Beypazarı hemen hemen aynı mahiyette isyan etti. Orada da halk toplanmış, kuradan bazı insanları işgal ederek oraya celbetmişler. İlk yaptıkları şey muhabereyi katetmek oldu.

Orada bulunan silahlı ahaliye dağıttılar. Bu tarihte bizzat Mahmut Bey kendisi diğer birtakım kuvvetle Adapazarı'na hareket etti ve oraya muvasalat etti. Afyon Karahisar'da ihtiyaten cemettiğimiz kuvvetlerden de Arif Bey müfrezesi ve Salihli cephesinden bir tabur, doğrudan doğruya Ankaraya celbedildi. Beypazarı'nda ayrı bir kuvvet yoktu.

Ahali kendiliğinden bazı tezahüratta bulunuyordu, belki nasihatle bertaraf edilir diye oraya ufak bir müfreme gönderilmişti.

Ayın 20'sinde Hüsrev Bey ve rüfekası Gerede'ye vasil olmak üzere bulunuyorlardı. Hüsrev Bey ve rüfekasına, uğradıkları merkezlerde vaziyeti umumiye hakkında malûmat veriliyordu. Gerede'ye de ihtiyatlı bir surette girilmek lüzumu bildirilmişti.

Aldığımız malûmata göre, Gerede'de bu heyet fevkalâde bir istikbale mazhar olmuş, fakat içeri alındıktan sonra hepsi tevkif edilmiş ve bu suretle Gerede de isyan etmiş oluyordu.

Ayın 21'inde, yani bir gün sonra, Düzce'nin cenubunda Düzce ile Nallıhan arasında bulunan Mudurnu aynı suretle isyan etti. Ayın 22 ve 23'ünde Nallıhan isyan etti. Ayaş'ta da isyan temayülâtı görüldü.

Aynı günlerde Ankaranın 10, 12 saat şimalinde bulunan Yabanabat isyan etti. Oraya da Düzce beylerinden biri gelmiş ve bir arkadaşile gizli çalıştıktan sonra halkı muhtelif suretlerle işgal ederek toplamış, Hükûmete hücum etmiş, kaymakam ve jandarma kumandanını almışlar. Hulâsa orası da isyan etti.

Ayın 25'nci günü Mihaliççık'ta da hariçten gelen kuvvetlerin tesirile, isyan alâimi görülüyor.

Aynı günde Geyve'nin garbında bulunan Taraklıyı telgrafla isyana teşvik ediyorlar. Şarka doğru Safranbolu'da bir hassasiyet görülüyor. Gerede'nin şarkında Mecidiye isyan ediyor.

Hulâsa, ayın 13'ünden bugüne kadar, 19 gün zarfında, Düzce'den patlayan bir ateş şarka, cenuba intişar ediyor ve sureti umumiyede icap eden yerlerden idare edildiği anlaşılıyor. Tabii tedbirlerimiz mevkii tatbika konmuş ve konmakta berdevamdır. Alınan tedabir neticesinde Kastamonu'dan Safranbolu istikametine bir kuvvet tahrir ettik. Bu kuvvet Safranbolu'ya hâkim oldu ve cereyanın Safranbolu'nun şarkına geçmesine mani oldu. Kastamonu'dan Çankırı'ya celbettığımız kuvvet Çankırı'nın hizasında bulunduğu sırada Gerede ve Mecidiye isyanı vaki olmuş ve Çerkeşe gürültülü bir surette girilmek üzere bulunulmuştu. Derhal Çankırı'dan bir kuvvet ayırdık, garbe tevcih ettik, tam Çerkeş istikametine gönderdik. Bu kuvvet Çerkeşe girdi ve muvasalat ile beraber cereyan durdu. Orada birkaç yüz atlıdan mürekkep usât vardı. Ahali usâtın korktuğu için tabii bitaraf bulunuyordu. Yalnız memleketin içinde üç beş fasit bu usâtı memlekete davet ediyordu. Bizim kuvvetlerimiz oraya vasıl olduğu zaman ahali hangi tarafın kazanacağını kestiremediğinden bitaraf duruyordu. Bir an için bu tereddüt ve bitarâflık devam etti, fakat bizim kuvvetlerimiz Çerkeş'in garbına geçti ve Mecidiye de yaptığı müsademede usâtı mağlup etti ve dağıttı.

Sıra ile takip ediyorum: Bugün kuvvetlerimiz Çerkeş'in garbinde ve Gerede istikametinde gidiyor. İlk olarak karşımıza Yabanabat gelir, Yabanabat'ta esasen mühim bir isyan yoktu. Üç beş kişinin ifsadı vardı, bunu bertaraf etmek için bir müfreze gönderdik. Bu müfrezenin hareketi oraca haber alınır alınmaz ifsat ile meşgul olanlar derhal Yabanabat'ı terkettiler. Fakat orada epeyce tahribat yapmışlar; Hükümet konağını, telgrafhaneyi, telgraf direklerini bozmuşlar ve bazı evleri de yıkmışlardı. Onun için henüz telgraf muhaberatını temin edemedik, fakat bittabi yalnız Yabanabat için değil.

Müfrezeyi müteakiben de daha başka kuvvet gönderilmesi ve daha ciddi tedabirin ittihazı nazarı dikkate alınmıştır. Bu suretle bu istikametten gelen ceryan dahi tevkif edilmiştir. Onun garbinde bulunan Ayaş, esasen Beypazarı vak'ası üzerine, Ankaradan sevk edilen ikinci kuvvetin hareketini ve sonra sevkettiğimiz kuvvetlerin yola çıktığını haber alır almaz ve bilhassa bu kuvvetlerin oraya muvasalatında tamamen kendilerinin ifsat edildiğini beyan etmişler. Bu, bizce de tahakkuk etti. Artık Ayaş'la fazla iştiğal etmedik. Beypazarı'na ilk gönderilen kuvvet şehrin haricinde mevzi almak mecburiyetinde kalmıştı, onu müteakip giden kuvvetli bir süvari müfrezemiz, mitralyözlerle buradaki usât ile müsademe etmişler ve firara mecbur etmişlerdir. Bir taraftan da idarî tedabir ittihaz olunuyordu. Beypazarı kaymakamını zayıf gördüğümüz için çağırarak, yeniden başka bir kaymakam gönderdik. Usâtın tedibini müteakip mahallî tedabiri mülkiye ve inzibatiye alındı ve asker oradan geri geldi.

Mihalıççık'ta, 25 Nisan günü hariçten gelen usatın tecavüzüne uğrayan namuslu ve hamiyetli insanlar silâha sarılarak bu gelen serserileri tevkif etmişlerdir. (*Bravo sesleri*) Kuvvetlerimizden bir miktarını şarka, Sarıköy istasyonuna indirdik, Mihalıççık'a gönderdik. Değerli bir zabitanın kumandasındaki bir kuvvet, arzettiğim kahraman insanları takviye etti, Beypazarı'ndaki askerin bakiyesi usatı kâmilen dağıttı. Beypazarı'ndaki kuvvetlerimizle usât arasında müsademe oldu ve usât perişan bir surette kaçtı ve ortada yalnız muti ahali kaldı. Asker şehri sükûnetle işgal etti. Bu müfrezemiz gönderilen diğer kuvvetlerle takviye edildi ve Mudurnu istikametinde hareket emrini aldı.

İlk olarak Göynük ve Taraklı vardır. Geyve'de bulunan kuvvet Binbaşı İbrahim Bey'in tahtı kumandasında şarka doğru hareket etti, usatla uzunca bir müsademe yaptı. O kuvveti biraz takviye etmek mecburiyetinde kaldık, neticede usat perişan oldu ve dağıldı.

Umumî vaziyet gösteriyor ki; isyan bir plân dâhilindedir. Nallıhan'da Arif Bey müfrezesinin elde ettiği birtakım vesai var. Bu vesai nazarın; (Kuvayı Hilâfet) teşkilâtı namı altında bir şebeke vardır ve zavallı halkı da; işte halife kuvveti oluyorsunuz ve makamı hilâfet uğrunda çalışacaksınız diye işgal ediyorlar.

Muayyen bir plân dâhilindeki bu harekete karşı aldığımız mukabil tedbirlerle bu cereyanı Çerkeş, Yabanabat, Mudurnu, Taraklı, Geyve hattı üzerinde tevkif ettik ve bu hattın şarkına ve cenubuna sirayet etmesine mani olduk. Fakat efendiler; bittabi bu tevkif, hastalığı esasından iyileştirmez, asıl ocağı söndürmek lâzımdır. Müsaade ederseniz o tedabiri şimdi tafsil etmeyeyim. (*Hacet yok sesleri*). İnşallah şimdiye

kadarki âsilerin neticesi ne olduysa bunların da neticesi aynı olacaktır. Cümlenizin emin olmanızı rica ederim. (*Allah muvaffak etsin sesleri*).

Şimdi müsaade buyursanız İzmir cephesini zikredeyim: Ayvalık, Bergama, Kasaba, Ödemiş, Aydın hattı işgal altındadır. Bizim kuvayı milliyemiz bu hattın şimalindedir. İstanbul'un işgalinden bugüne kadar hattın heyeti umumiyesi üzerinde şayanı zikir hiçbir vak'a olmamıştır. Olan vak'alar, tarafeynin ufak tefek müsademeleri ve ara sıra birbirine yaptıkları akınlardır. Her halde Yunanlılarda sakin duruyorlar.

Yunan kuvvetleri hakkında öteden beri istihsâl ettiğimiz malûmata istinaden, bu kuvvet daima 110 bin tahmin edilmektedir. Bu kuvvetin vaziyeti bozuktur. En yeni aldığımız malûmata ve pek yakında bir merasim münasebetile kuvvetleri gören arkadaşlarımızın beyanatına göre bu kuvvetler anarşi içindedirler. Fazla olarak aldığımız malûmata göre bu kuvvetlerin bir kısmı Arnavutların Yunanistan'a karşı gösterdikleri hassasiyet üzerine Makedonya'ya nakledilmiştir. Buna mukabil bizim cephemizi biliyorsunuz, tabii olarak üçe ayrılmıştır. Birine şimal cephesi diyoruz. Birine şark cephesi diyoruz. Şimal cephesi deyince, Balıkesir cephesi demektir. Cenup cephesi de Nazilli'dir. Bidayette umum cephelerdeki kuvvetler yalnız ahali kuvvetlerinden ibaretti. Kumanda meselesi de öyle idi. Lâkin son zamanlarda şimal cephesinde ve daha evvel cenup cephesinde, onu müteakip umumî cephede kuvvetler askerî bir şekle ifrağ edilmeğe başlandı. Kumanda hususu da öyledir. Umumî kumandayı ifade etmek lâzım gelirse şimal cephesi mıntakasile beraber bir kumandaya maliktir. Buranın kumandanı çok kıymetli bir arkadaşımızdır. Salihli cephesinde, yakın zamanda, yine yüksek kıymeti haiz ve Anzavur harekâtile bütün millet ve memleketi kendisine minnettar bırakmış olan Etem Bey'dir. Nazilli cephesinde de Demir Efe vesair kahraman arkadaşlarımız bulunmakla beraber umumî kumanda da yine kıymetli kumandanlarımızdan Refet Bey idaresindedir. Umum kuvvetimiz; düşman kuvveti karşısında sarsılacak gibi değildir. Fevkalâde ahval tabii dâhili hesap değildir. Düşmanın hareketine suhuletle müsaade edecek vaziyette değiliz.

Yalnız burada bir noktayı bilmünasebe arza mecburum: Rûfekanın da tabii nazarı dikkatini celbetmiştir. Fikirlerini işgal ediyordur. O da şudur: Malûmu Âliniz İstanbul'da Hükûmeti merkeziye vardı ve bütün kuva oraya merbut idi. Hükûmeti merkeziye düşmanların şiddetli çemberi içinde idi, siyâsî, askerî, sıkı bir çember vardı, işte böyle bir çember içinde vatanı müdafaa edecek, milletin ve devletin istiklâlini muhafaza edecek kuvayı umumiyei millete emrediyorlardı. Bu tarzda yapılan emirlerle vesaiti millet ve devlet vazai fi asliyesini ifa edemiyordu ve edemezdi. Bu vesaiti müdafaanın birincisi olan ordu da, ordu namını muhafaza etmek ve bu namı izhar etmekle beraber bittabi vazifei asliyesini ifadan mahrumdu. İşte bunun içindir ki vatanı müdafaa ve muhafazadan ibaret olan vazifei asliye, doğrudan doğruya milletin kendisine teveccüh etmiş bulunuyordu. Millet orduya; kendi içinden teslim ettiği efradını, düşman tecavüzüne maruz kalan mıntakaların müdafaasına, düşman tasallutuna uğrayan kardeşlerinin hayatının muhafazasına memur etmeğe mecbur olmuştu. İşte buna kuvayı milliye diyoruz ve bütün kainat böyle diyor.

Asıl milletin vahdetini vücuda getiren ve İstanbul'un içinde bulunduğu şeraite rağmen, bu vahdeti dâhile ve harice göstermeğe müteveccih bir maksat için yapılan teşkilât ise yalnız kuvayı milliye efradından, zikrettiğimiz müsellâh efrattan ibaret değildi. Bilâkis bütün memlekette ve memleketin en hücre köşelerinde bile vücuda gelmiş doğrudan doğruya kanunî ve medenî bir teşkilâttir ki ona "Müdafaai Hukuk" teşkilâtı diyoruz.

Onda silâh mevzubahs değildir. Belki medenî, içtimaî ve umumî noktai nazardan siyâsî bir cemiyet demektir ve bu cemiyetin her vilâyet ve müstakü livalarda - biliyorsunuz heyeti merkeziyeleri vardır, heyeti idareleri vardır. İşte Hükûmeti merkeziyede merci bulamayan orduda, bittabi bir taraftan himaye edilmek, idame edilmek, sevk ve idare edilmek lüzumunu duyuyordu ve bu suretle Müdafaai Hukuk Teşkilâtı, kuvayı müsellahayı içine almış oluyordu. Bunu bir manzara olarak tasavvur edersek demek ki; İstanbul'da bir Hükûmet vardı ve onun zahiren bir ordusu vardı, fakat bir şey yapmıyordu. Diğer taraftan millet var ve milletin tesanüt ve vahdetini temin eden bir şebeke var. Sonra yine bir kuvvet var ki bu teşkilâta tabi ve bunun ismi de Kuvayı Milliye... Bittabi ordu zahiri halile böyle idi. Hâlbuki hakikatte cümlenizce malûmdur ki; başlarında bulunan en büyük kumandanlarından en son neferine kadar, vatanî olan mukaddes maksadın etrafında toplanmış ve mevzubahs kadrosunun içine kendi kendine girmişti. Ancak faaliyetini resmî, zahiri bir tarzda yapamıyordu.

Böyle olmakla beraber ordu bir taraftan teşkilâtı elinde tutan insanlardan, diğer taraftan İstanbul'daki Hükûmeti merkeziyeden emir aldığı için sarih ve kat'î olarak her emrin her noktasına göre hareket etmediği zamanlarda görülmüştür. Bu noktada diğer mühim bir meseleden bahsetmek lâzımdır. O da orduya bakan, iâşe ve ilbas eden Hükûmeti merkeziye idi. Kuvayi milliyeyi iâşe eden doğrudan doğruya milletin kendisi idi ve millet tabîi ancak duçarı taarruz olan yerdeki kısmı deruhde etmiş bulunuyordu.

İlk tehlikeye maruz kalan bu civar halkı; bittabi kendi mevcudiyetlerini ve menfaatlerini muhafaza için lâzım gelen kuvvetin iâşe ve ilbasına sarfedilecek parayı kendi aralarından toplamışlardır. Fakat böyle nazik meselelerde icabı gibi teşkilât ve tertibat olmazsa hiç şüphe edilmemek lâzım gelir ki birçok yanlışlıklar olur. Bunun önüne geçebilmek için tevessül edilecek yegâne çare; gayri muntazam ve gayri resmî usul ve şekilleri bertaraf etmektir.

Hükûmeti merkeziye âmil ve hâkim oldukça, dâhili memlekette ecanibin tesir ve müdahalesi bulunduğça, buna bittabi imkân bulunamaz.

Hâlbuki vaziyet tebeddül etmiştir. Millet mukadderatını bizzat deruhde etmiştir. Kuvvetlerin iyi istimal edilmesi lâzımdır.

Kuvayi milliyeye, ordu, her şey, her vasıta artık doğrudan doğruya milletin tahtı emrindedir.

Fakat iş memleketin müdafaası olduğuna ve bu işin ordunun da vazifei asliye ve hakikiyesi bulunduğuna göre bütün vasıtaların aynı emir ve kumandaya tabi olması lâzımdır. Bittabi bu kumanda da şunun veya bunun elinde olmayacak, kuvanın heyeti umumiyesinin idaresi Meclisi Âlinize teveccüh edecektir.

İnşallah yarın öbür gün İcra Vekilleri Heyeti intihap edilince "Müdafaai Milliyeye" namı altında teşekkül edecek vekâlette yukarıda arzettiğim, bazı arkadaşların zihinlerini işgal eden, iâşe, ilbas ve idare meseleleri arız ve amik düşünülecektir. Para meselesi bittabi bütün ordu ve idare için hallolunacaktır. Bu hususta müsterih olunuz.

Şimdi müsaade buyurursanız mebdei malûmunuz olan Anzavur meselesinin sonundan bahsedeyim:

Meselenin mebdeini tekrar etmek lâzım gelirse Anzavur başına topladığı birtakım serserilerle Kirmastı'ya kadar ilerlemiş ve alınan mukabil tedabir neticesinde ilk müsademeyi Susığırılık'ta kabul etmiştir. Bu müsademede mağlûp oldu. Biga'ya gitti, takip olundu ve orada da mağlûp oldu, yanındaki serseriler dağıldı, tek başına Günan'a gittiği anlaşıldı. Günan'da oraya giden kuvvetlerimiz tarafından yaralandı ve mecruh olarak İstanbul'a gittiğini en son aldığımız malûmattan anladık.

Bugün artık Anzavur meselesi kalmamıştır. Anzavur'u şüphesiz ki hempaları takip edecek ve onların da yapmak istediği hareketler kendilerile beraber yok olacaktır.

Müsaade buyurursanız biraz da Kilikya cephesinden bahsedeyim: Buradan bahsederken elviyei selâse diyebileceğimiz Ayıntap, Maraş, Urfa'yı nazardan geçirebiliriz. Efendiler; her yerde olduğu gibi, buraya da mütarekename ahkâmı hilâfına itilâf kuvvetleri girdiler. Bilâhare aralarında bir itilâf yapıldı ve İngilizler çekildi, Kilikya'yı ve Antep, Maraş, Urfa'yı bütün Suriye ile beraber Fransızlara bıraktı ve Fransızlar burayı işgal ettiler.

Bu tecavüze karşı merkezi hükûmet hiçbir tedbir almadı, hatta protesto bile etmedi. Bu cümlenize malûmdur.

Fakat bizim kabul ettiğimiz esas programda; çizdiğimiz hududun dâhiline buralar da girer ve buraların da düşmandan tathir edilmesi lâzımdır.

Fakat biz aynı zamanda muhtelif cephelerde, düşmanlarımızı harbe mecbur etmemek için müsademata sebebiyet vermekten daima tevakkî ettik. Fakat Fransızlar burayı haksız olarak işgal ettikten sonra çok mütecasir davrandılar ve ahaliî islâmiyeye karşı çok fena hareketlerde bulundular ve bu hareketleri Fransız üniforması altında Ermenilere tevdi ettiler. Denebilir ki her ne sebeple olursa bu memlekette Ermenilerle milletimiz arasında birtakım kanlı vakayı ceryan etmiştir. Bu iki milletin birbirine ve bilhassa Ermenilerin milletimize karşı kuvvetli buuz ve adavetleri vardır. Binaenaleyh Ermenileri bize taslit etmek, ahaliî islâmiyeye taslit etmek, bittabi gayet yanlış bir hareketti. Çünkü Ermenilerin gayesi - bilhassa himaye ve

siyanet görüldükten sonra - Kilikyâda, Antep'te, Maraş'ta, Urfâda, her nerede bulurlarsa ahali islâmiyeyi imha etmektir. Oralarda bulunan zavallı kardaşlarımız pek acı muamelelere maruz kalmışlardır. Her türlü mukaddesatı muhafaza için hariçten, bütün milletten istimdat ediyorlar. Bu istimdatları namütenahidir. Fakat daima işitilmemiş bir halde kalıyorlar. Maatteessüf Hükûmeti merkeziye hiçbir muavenet yapmamıştır. Birçok esbap ve mülâhazattan dolayı, alenî ve kat'î tedabire tevessül edemiyordu.

İşte böyle artık her taraftan ümidini kesen ve idama mahkûm olduklarına şüphesi kalmayan, Kilikya ve sair mevaki ahali, bizatihi muhafazai mevcudiyet için ortaya atılmak mecburiyetinde kaldılar. Buralar halkına, hiç olmazsa hemcivar olan ahali islâmiyenin seyirci kalmaları doğru olamazdı.

Filhakika memleket dâhilinden, bilhassa Sivas'tan büyük vicdanlı vatanperverler kalktılar, koştular, bu meşgul mıntakaların hududu içine girdiler ve oradaki kardaşlarile birleşerek onların namus, mukaddesat ve mevcudiyet cidallerinde onlarla aynı safta yer aldılar.

Mücadele devam etmektedir, ilk müsademe Maraş'ta oldu ve netice haklının lehine mütemayildir.

Bunu müteakip Urfa ve Silifke havalisinde müsademeler oldu. Buralarda da biz kazandık, düşman bugün Arappınarı istikametinde takip olunuyor.

Antep'te yine Ermenilerin tasallutu ve tezahüratı neticesinde vukua gelen müsademeler devam etmektedir. Düşman kuvvetlerini takviye için muhtelif taraflardan kıtaat gelmiştir. Fakat bunlar millî kuvvetler tarafından mefluç bir hale ifrağ edilmiştir. Adana ve islâhiye şimendifer hattına kadar olan mıntaka kuvayi milliyeye tarafından işgal edilmiştir. Yalnız Misis'te ve diğer bazı noktalarda düşman kuvvetleri kalmıştır.

Daha garbe gidecek olursak Bozantı kurbinde düşman kuvvetleri muhasara edilmiştir ve o mıntaka da kuvayi milliyenin tahtı hâkimiyetindedir.

Silifke ahali hamiyetmendani Kilikya meselesinde pek büyük cesaret ve hamiyet asarı göstermiştir. Silifke kuvvetleri diyeceğimiz bir kısım kuvvetimiz Mersin noktası müstesna olmak üzere, Mersin'e kadar olan mıntakayı istirdat etmiştir. (*Var olsunlar sadaları*).

Mersin'de de düşmana hâkim bir noktada bulunuyorlar, daha birkaç gün evvel Mersin'den gelen arkadaşlarımız vardır. Onlar ifade ediyorlar ki Mersin'de Fransız kuvveti azdır ve telâş içindedir. Kilikya cephesindeki harekâtın son safhasını arzettim.

Eğer İstanbul işgali olmasa idi ve Meclisi Âlinizin yakın bir zamanda in'ikadı vaki bulunmasa idi, ihtimal ki yalnız bu cephede değil, diğer cephelerde, umumî cephede birbirine irtibatı olmadan bu mücadelât devam edecekti. Fakat her şeyden evvel bir merkez lâzımdır.

Hep beraber ittihaz edeceğimiz iş siyasetini tesbit edinciyle kadar tevakkuf etmek daha muvafık bir tedbir gibi düşünüldü ve son yapılan tebligatta daha ileri gidilmemesi emredildi ve onun için Mersin şehri işgal edilmemiştir. Fakat oraya hâkimimiz ve istediğimiz zaman zaptedebiliriz.

İşte efendiler; Fransızlar bu tazyikat neticesinde bunu yapan insanlarla temasa gelmek mecburiyetini hissetmişlerdir. (*Elhamdülillah, bravo sesleri, alkışlar*).

Fransa tarafından bizimle mülakat etmek üzere Müsyü Alber Saro namında bir zat bugün buraya vasıl olmuştur.

Buraya gelmeden evvel bazı rüfekamızla Beyrut'a gitmişlerdir. Orada Suriye ve Irak'ın heyeti umumiyesini idare eden General Desperey ile görüşmüşlerdir. Bugün müzakerede bulunduk. Yarın devam edeceğiz. Müzakerenin heyeti umumiyesini size arz etmeği muvafık buluyorum. Sureti umumiyede muvafakatimizi almak doğru olacaktır. Görüşüğümüzü hulâsa edeceğim. Kararlar müteakip müzakeratta takarrür edecektir. Bu zat bir itilâf zemini hazırlamakla muvazzaftır. Asıl itilâf için bir Fransız heyeti murahasası gelmeğe hazır bulunuyor, eğer zemin hazırlanırsa gelecektir.

Bu zat da bütün Fransız diplomatları gibi diyor ki, işgalde biz haklıyız, fakat sizinle de anlaşmak istiyoruz anlaşalım: Biz de diyoruz ki: Fransızlar buraya haksız olarak girmişlerdir.

Fakat bizim için yalnız bir Kilikya meselesi yoktur. Mevcudiyetimizin heyeti umumiyesinin muhafazası meselesi vardır.

Şimdi kendilerinin tekliflerini arzedeceğim.

(Fransız memurunun teklifi okundu.)

Bu ilk ve en ağır teklifleridir. Tabî dikkat buyurulursa anlaşılır ki bu mevadî kabul etmekle kat'î bir şey kabul etmiş olmayız. Yalnız istihsal edeceğimiz neticeler hakkında noktai nazarımızı tesbit etmeliyiz ve bunun neticesinde bir program meydana getirmeliyiz.

Vakıa şimdiye kadar tebellür etmiş maksatlarımız ve esaslarımız vardır. Bir defa da Meclisi Âlinizce tasvip edilmesi lâzımdır veyahut daha güzel esaslar gösterilir.

Bu esaslar Erzurum ve Sivas kongrelerinin mukarreratıdır. Bir de Felahı Vatan grubunun programı var. Aynı programı mı takip edeceğiz, yoksa daha güzel bir program mı yapacağız? Bu bir meseledir efendim. İcra Vekilleri Heyetini intihap buyurduktan sonra o heyet bir program vücuda getirir.

Yalnız bendeniz şimdiden arz etmek istiyorum ki; vatanımızın hiçbir parçasını kimseye hediye etmek niyetinde değiliz. (*Alkışlar*)

DOKTOR. EMİN BEY (Bursa) — Allah muvaffakiyet versin Paşa Hazretleri.

REİS — Müsaade buyurursanız iki telgraf geldi birisi Çerkeş'ten, birisi Nallıhan'dan.

Efendim celsei hafiyede olan muhaverat tamamen mahfidir.

(58'nci Alay Kumandanı Vasfi Bey'in raporu okundu).

(Kuvayi Tedibiye Kumandanı Arif Bey'in telgrafı okundu). (*Alkışlar*).

ŞEYH SERVET EFENDİ (Bursa) — Fransızların müracaatı İngilizlerin malûmatı tahtında mıdır?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Katiyen gizlidir.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — (1) Muhterem arkadaşlarıma karşı bir taahhülle söze başla-
yacağım:

Bir günün sonunda olduğumuzu, yorulduğumuzu; nazarı dikkate alıyorum, bu suretle iki teklife mün-
cer olacak sözlerimi arzedeceğim: Ankara etrafında bir müddet dalga dalga ilerlemiş olan bir tehlike hak-
kında bir fikir edindik. Bir nevi hodgâmlık addetmezseniz arzedeyim ki; Ankara üzerine gelecek herhangi
bir tehlike azamî bir ehemmiyeti haizdir. Burada; bu fikir merkezini idame ettirmeğe, devamızın muzaffer
olması için hakkımız vardır. İstanbul işgali maalesef memleket için bir frengi yarası haline geçti. Anado-
lu'da İstanbul'daki şerefimizi kurtarmak için, istiklâlimizi kurtarmak için teşekkül etmiş kuvvetler çıkmış-
tır ki, milleti, en son müdafaası için, Adana'yı kurtarmak, Urfa ve Maraş'ı kurtarmak, düşmandan tahliye
etmek hususunda bütün milleti toplanmağa davet ediyor. Eğer İstanbul buna iştirak ve ön ayak olsaydı, biz
kendi kendimize diyecektik ki; evet millet; kutsî emeline hadim olan birtakım emirlerin İstanbul'dan çık-
tığını görüyor. Hâlbuki İstanbul'dan çıkan, Anadolu müdafaası hissini kalbinden vuracak emirler fikirlerdir.
Mahmut Bey şehit oldu. Mübarek nağşi üzerinde ağlayacağımız gençlerden biridir. Harbi umumî esnasın-
da ne tarafa vatan kendisine bir işaret vermişse oraya koşmuş ve vazifesini yapmış kahraman zabıtlarımızla
temas ediyorum. İngilizleri Eskişehir'den koğan, ta deniz sahillerine kadar takip eden kuvvetleri teşkil
eden zavallı birtakım köylülerimiz aldatıldı. O halde İstanbul neyi tahrip ediyor. Yunanistan'ı mı tahrip
ediyor? Adana'ya karşı birtakım tebligat yapıyor. Adana'yı, Urfa'yı, Maraş'ı düşmana teslim için İstanbul
bir merkez haline gelmiş ki onun mütemadi kuvvetleri, Anadolu'yu kurtarmayı kastetmiş olan birtakım
kahramanlarımıza karşı sui kastlar tertip ediyor. Onun için yapılacak şey nedir efendim? Geçende bir
vesile ile arzetmiştim. Demin mevzubahs oldu. İsyanlarda (50) kişi ölmüş. Şüphesiz ki tehlikeyi temsil et-
mişler. Daha soğukkanlı düşünelim; onlar ki zavallı memleketi müdafaası etmek üzere kalmış nadir erkek-
lerimizdir. Onlar vuruluyor. Çünkü İstanbul; düşman istilâsı altında evlâdı memleketi yekdiğerine karşı
tahrik ediyor. Eğer istersek, ki kardaş kanına bir nihayet gelsin, cümleliz; düşmanlara, müstevlilere karşı
kullandığımız kuvvetleri onların üzerine yürümekten menedebilir misiniz? O halde bize düşen vazife;
dairi intihabiyelerimize haykırılım; milletin davasında onun son kalmış erkeklerine haykırılım, diyelim
ki yazıktır. Bunu onlara söyleyelim. O halde bir teklifte bulunuyorum. Muhterem mebus arkadaşlarım; bu
müessif hale nihayet vermek için dairi intihabiyelerine kısa veciz ve en açık cümlelerle hakikati yazsınlar.

İkincisi: Muhterem arkadaşlar; bu tahrik, hainane bir surette, birde dışarıda devam ediyor. Hariçte de neşriyatta bulunuyorlar, Hindistan'da, Mısır'da, Avrupa'da, Londra'da - nerede İslâm kulağına bir haber isal etmek ihtimali varsa - diyorlar ki asrı evvelden beri halifeyi tanımayanları, cumhuriyeti ilân etmek isteyenleri tedip etmek için İstanbul'a girdik. Biz, âsilere karşı Halifeyi muhafaza ediyoruz. Bizim maksadımız uzun müddet zavallı bir uyku içinde bunalan Halifeyi tahkim, âsileri tedip ve tenkil etmektir.

Efendim; İslâm âlemi ki; bizim için en müessir, en mühim bir âlemdir. Nihayet hidayet yollarını yeniden bulmuştur, yeniden görmüştür. Onların hissiyatı; memleketi harap, türap bir halde zulüm altında, felâketin tesiri altında bırakan, hain, alçak, müstevililere karşı, müteharrık bir haldedir efendim. İngilizler bu hareketi uyutmak ve İstanbul'a karşı takip ettikleri sui kasti setretmek istiyorlar. Meclisin ikinci vazifesi İslâm ahaliye hitaben bir beyanname neşretmektir. İstanbul'un işgalinden beri, milletimizin Halifeye ve Padişaha karşı, bütün ananâti diniye ve milliyesine karşı âsi olmasına imkân olmadığını, bir tek emeli olduğunu ve bu kutsî, yüksek emelinin de; doğrudan doğruya vahdet, şeref ve istiklâli millî ve Padişahımızın muhafazasından başka bir şey olmadığını İslâm âlemine ilân etmektir.⁸

REİS — Bu iki teklifi kabul buyurursanız yarından itibaren yazarız ve tebliğ ederiz.

(Hamdullah Suphi Bey'in teklifi kabul edildi.)

Not: 1. — Zabıt ve Kavanin Kalemi Celsei hafiye defterinin 2 sıra numarasında mevcut açıklama aynen aşağıya aktarılmıştır.

“Esasen Divan Kâtibi tarafından tevhit edilmiş ve Cevat ve Mehmet Beyler tarafından mukabele edilmiştir. Muntazamdır. Yalnız celsenin tatil edildiğine dair Reisin tebligatı yok ise de, şekli müzakereden celsenin hitam bulunduğu anlaşılmaktadır.”

2. — Zabıtta geçen Fransızların teklifi, 58'inci Alay Kumandanı Vasfı Bey'le Kuvayi Tedibiye Kumandanı Arif Bey'in telgrafları maalesef zapta girmemiştir.

⁸ Hamdullah Suphi Beyin sözleri tamamile zaptedilememiştir

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—●◆●—
9 Mayıs 1336 (1920) Salı
—●◆●—

Münderecat

- ZAPTI SABIK HULÂSASI
- MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
  - İstanbul'da bulunup Büyük Millet Meclisine iltihak etmemiş olan mebuslar hakkındaki kanun.*
- BEYANAT
  - Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin vaziyeti askeriye ve siyasiye hakkında beyanâtı.*

—●◆●—
Cilt : 1

13'üncü İn'ikat – 2'nci ve 3'üncü Celse
—●◆●—

ON ÜÇÜNCÜ İN'İKAT

9 Mayıs 1336 Salı

İkinci Celse

Açılma Saati: Badezzeval 03.30

REİS: Reisisâni Celâlettin Arif Bey

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya), Muhittin Bey (Bursa)

REİS — Celsei hafiyeyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası var, okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HÜLÂSASI

Sekizinci İn'ikat

1 Mayıs 1336 Cumartesi

Dördüncü Celse

Reisi Sani Celâlettin Beyefendinin tahtı riyasetlerinde; saat badezzeval 7 on beşte, bilinikat Bolu ve havesindeki isyan hadisatı ile İzmir cephesi, Anzavur Harekâtı, Adana cephesi ve ahvali siyasiye hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanatı ve Antalya Mebusu Hamdullah Suphi Beyin ahvali siyasiye hakkındaki nutkunu takiben celsei hafiyeye nihayet verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar Bey

Kâtip
Bursa
Muhittin Baha

REİS — Zaptı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Zaptı sabıkı kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Davete icabetle Büyük Millet Meclisine iltihak etmemiş bulunan mebusanın sureti kabullerine dair kanun.*

REİS — Efendim; bugün ruznamemize ithal edilen bir mesele vardır ki bunun celsei hafiyede müzakeresi için rûfakayı kiramdım birçokları takrirler vermiş ve celsei hafiyede müzakeresi takarrür etmişti. Lâyihai kanuniyeyi okuyorum efendim.

Davete İcabetle Büyük Millet Meclisine İltihak Etmemiş Bulunan Mebusanın Sureti Kabullerine Dair Kanun

1.— İstanbul'un işgali üzerine daveti vakıya icabetle Ankara'da Büyük Millet Meclisine iltihak etmemiş bulunan mebuslar, badema, Meclisin sülûsanı, ekseriyeti ârasiyle kabul olunurlar.

2.— Bu kanun tarihi neşrinden itibaren mer'idir.

3. — Bu kanunun icrayı ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Celâlettin Arif
İzmit
Sırrı

Besim Atalay

Hamdullah Suphi

Yunus Nadi
Konya
Refik

Şeyh Servet

REİS — Bu mesele hakkında söz isteyen var mı? Buyurun Sırrı Bey encümen namına.

SIRRI BEY (İzmit) — Efendim; mevzubahs olan mesele gayet basittir. Şüphe yok ki İstanbul'dan gelen zevatı kiramı aramızda görmekle mübahiyiz. Onları sinemize basar ağuşu uhuvvetimizden atamayız.

HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim; meseleyi kemali ciddiyetle nazarı dikkate alınız. Meselenin şahsıma da taallük etmesi itibariyle neticede katiyen bir fikir ve mütalaada bulunmayacağım. Yalnız evvel emirde arkadaşlar tarafından anlaşılması lâzım gelen bir cihet vardır, ki kaza ve isabet denilen bir hal bana bu vazifeyi tevdi etmiş olduğundan onun için söz aldım. 25-26 tarihli Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'a gönderilen bir telgrafta deniliyor ki; İstanbul'da Meclisi Mebusan âzasından fakat felah grubu âzasından en mahrem mebusların tesbiti rica olunur. - Hatırımında kaldığına göre böyledir. Kopyasını aradım bulamadım - «Tecavüze uğradınız. Meclise halâ devamınız bu tecavüz ve hakareti kabul etmiş olduğunuzu âleme ilân demektir. Binaenaleyh millet sizden katiyen bu gibi bir hal bekleyemez. Binaenaleyh Anadolu'ya savuşunuz. Savuşmak imkânını bulunuz. Beş on güne kadar Ankara'da fevkalâde bir meclis in'ikat edecektir.» Bu telgrafi cuma gün almıştım. Cumartesinden itibaren en mahrem bildiğim arkadaşlarıma bunu tebliğ başladım. Akibet meclis feshedildi. Tabiatıyla benim de vazifem hitama erdi. Bu tarafa çekildim geldim.

Efendiler! Beyler! İzzeti nefis meselesi katiyen bertaraf olsun. Bu arkadaşlara ben tebliğ etmişim, filân arkadaşım kaçıp buraya gelmiş, filân arkadaşım katiyen gelmemiş. Arkadaşlarımızın birçoğu hemen hemen tahsisatını almak, evlât ve ayaline beş on para bırakmak, kaçmak buraya gelmek derdinde idi. Namını daima hürmet yadetiğimiz arkadaşlardan Karahisar Meb'usu Ali Bey, hatta İngilizler tarafından tevkif edilmiş ise bu zaruret ve ihtiyacın kurbanı olmuştur. Bu kabil arkadaşlarımız parasızlık, ihtiyata riayet yüzünden İstanbul'da kalmakla yarın Ankara'ya geldikleri zaman kabul veya ademi kabul sülûsan ekseriyeti arasından değil, tereddüt arasından girerlerse acaba onların izzeti nefisine, onların haysiyetine riayet etmiş olur muyuz, olmaz mıyız? Tebliğ edilmiş olanlar tabirini kullanıyorum. Bilâkis diyebilirim ki tebliğ edilmemiş olanlar sülûsan ekseriyeti âra ile kabul edilebilirler. Ya kendileri görülemedi veyahut garip bir tesadüf olmak üzere tebliğ edemediğim bir arkadaşım bugün tevkif edilmiş bulunuyor. Bunu arz etmekten maksadım kendisini lekelemek değil. Hiç kimse kanunun haricinde ne mefsedete, ne hafiye ve ne de vesaire olabilir, Şu halde Meclisten çok rica ediyorum. Bu iki cihet gayet eyi tetkik edilsin ve öyle karara raptolunsun. Bu tebliğ edilenlere mi şamil olmalıdır, yoksa tebliğ edilmeyenlere mi şamil olmalıdır. Bu tetkik edilsin, bütün maruzatımın üssülesası bundan ibarettir.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisari Sahip) — Efendim; bendeniz böyle bir kanunun mevkii müzakereye konmasına bile taraftar değilim. Çünkü bu Meclis bizden evvel intihap olunan mebuslar ile bu defa intihap olunan zevattan mürekkep olup büyük bir vahdeti milliye, büyük bir tesanüt, bir ittihat ile memleketin mukadderatını kurtarmak için teşekkül etmiş ve ilk defa tebliğ edilirken bu hususu Mustafa Kemal Paşa Hazretleri nazarı dikkatten dur tutmamışlardır ki, onun için tebligatta: Meclisin duçarı tecavüz olması ve İstanbul'un caniyane bir surette işgali üzerine eski mebusları da alarak şeraiti âtiye dairesinde intihap edilmek lâzımdır, deniliyordu. Heyeti Âliyeleri burada içtima ederken bu şerait altında toplanmıştır. O mebuslardan bir kısmını kabul ettiğimiz halde diğer kısmı hakkında böyle bir şey vazetmeğe acaba salâhiyettar mıyız? Acaba böyle bir tahdit doğru olur mu? (*Salâhiyettarız sesleri*)

İntihabat icra edilirken esasen bu kabul edilmişti. Çünkü intihabat icrası hakkında bu bir şart idi. Eğer böyle bir şey düşünülüyorsa bundan evvelki ve içimizde bugün beraber çalıştığımız arkadaşları da ittihazı karardan sonra almak lâzım idi. Bu bapta ittihazı karar etmezden evvel onları içimize alarak diğer rüfekayı kiram için böyle bir şey düşünmek her halde doğru bir şey olmaz. Onlar da milletin itimadını haizdirler. Onlar da o daireye gitmişlerdir. Diğerlerde aralarında fark yoktur. Haini vatan ve sui emel erbabı varsa biz

bir kanun yaptık onunla tecziyesi lâzım ve vaciptir. Binaenaleyh bendeniz hu kanunun bilâ müzakere reddi hakkında reye vazedilmesini teklif eylerim.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Efendim; berideniz numune ittihaz olması lâzım gelen bu meclisten eski mebus yeni mebus diye herhangi bir şekilde meydana getirilen bu meselenin şanımla, fevkalâdeliğimizle, vakar ve izzeti nefsi millimizle gayri kabili kıyas olduğu zannındayım. Bunun için, Heyeti Muhteremeye arzedeceğim: Evvelâ şekli insaniyette ve saniyen bütün hukukun ve mazbutatı esasiyenin şekli müdevveni olan kanuna göre olacaktır. Hayatta düsturu harekâtımız kıyası nefis olunca ve her birimiz kendimizi, birtakım kuyudat vazettiğimiz mebuslar yerine ikame edince göreceğiz ki birdenbire kıyası nefis düsturu değil, birdenbire aynı muameleye maruz kalmış gibi müteessir olacağız ve ağlayacağız. Bu kanunun vaz'ına saiki aslı, maalesef ne takriri veren zat tarafından ve ne de kanunu tanzim eden encümen tarafından ve ne de kanunu tatbik ile mükellef olan Heyeti İcraiye tarafından gösterilmiştir. Esbabı mucibei hakikiyeye müstenit olmayan kavanin vaz'ında hikmet yok demektir. Hükümsüz kanun mucibi infisaktır. Efendiler, biz İstanbul'a giden mebusları intihap eden müvekkillerin vekiliyiz. O müvekkiller hem bizlere hem onlara itimat bahsetmiştir. Onların mazharı itimadı olan vekilleri diğer vekillerin azletmeğe salâhiyeti esasisi yoktur. Takyit etmeğe hakkı yoktur. Biz onları azletmeğe kalkarsak kendi müvekkillerimizi azletmiş oluruz. Dünyanın neresinde görülmüştür ki bu böyle olsun. Saniyen, en esaslı mesele bir sülûsan ekseriyeti âra olursa kabul olunacak. Demek ki; iki şık var. Ya kabul olunacak veya olunmayacak. Olunmamasının esbabı gösterilecek. Bir mebusun mebusluktan ıskatı için muayyen şerait vardır. Bugünün şartı da hıyanettir. Muayyen şerait kanunda müdevvendir. Kanunu esasi ki herkesin, herhangi meslekte olursa olsun mebusluğunu kabul ediyor. Mutlaka başka bir tarafa bağlı olmazsa ve anarşi hâkim olursa orada yaşamak bir az müşkül, olur. Biz kanunu esasının de fevkindeyiz, tabirlerini de sui istimal etmeyelim. Binaenaleyh bir mebusun müddeti hitam bulmadan veya bir cürüm veya cinayet ika etmeden mebusluktan ıskat edilemez. Bir mütalaa varit olabilir. Haindir veya davete icabet etmemiştir. Davete ademi icabet keyfiyeti bendenizce gayetle çürüktür. Çünkü gözümüzün önünde olmayan birçok hadisat vardır ki birçok esbabı meşruayı havidir. Buraya iltihak etmek için yola çıktıkları halde kim temin edebilir ki parasızlıktan yolda kalmamışlardır? Bu zevat buraya geldikten sonra bizim huzurumuzda parasızlıklarını isbat edecekler ki bizim ekseriyetimizi haiz olsunlar ve doğru mudur ki bir mebusun raporiyle ispata kıyam ettirelim. O mebus ki bizi intihap edenlerin vekilidir. Binaenaleyh bendeniz, diyorum ki İstanbul'dan gelecek mebusların mebusluğa derece alâkaları ve bizim arzumuz dairesinde hareket etmeyecekleri kanaati, mutlaka ademi icabet kaydına müftakir olamaz. Bir hıyanet meselesi mevzubahs olursa zaten yaptığımız kanun o kadar şamildir ki bu mevzubahs bile olamaz. Hatta bizim içimizde yaşayan ecnebilere bile şamildir. Siyaseten kabili tatbiktir. Yalnız elverir ki her kesin masuniyeti esas kavanini seriye ve esasiyemiz mevcut iken öyle bir iki adamın sözüyle, iğvaat ile, ne bir mebusu ve ne de bir ferdi kurban etmeyelim.

En son olarak bir mesele vardır. Bilfarz buraya gelip de mebusluğu kabul olunamayan bir zatın artık bu memlekette hakkı bakası yoktur. Milliyetten tardolunuyor, demektir. Çünkü ademi icabet esbabını dermeyen eder. Fakat bizleri ikna ederse bin türlü şeyler içerisinde o vakit kabul olunuyor. Onun için bendeniz gerek vahdeti ve gerek Meclisimizin vakarını temin noktai nazarından, gerek izzeti nefsi şahsiyi ve gerek kavanini esasiyi ve gerek müvekkillerin bizler üzerindeki hukukunu çiğnememek için bu kanunun heyeti umumiyesinin müzakeresinin temadi etmesizin reddini teklif ederim. Nazarı dikkatinizi celbetmek istediğim çok mühim bir nokta daha vardır. O da Fransâda en son muharebe yapılp ta cumhuriyetin zaferiyle nihayet bulduğuna kadar, zannediyorum bütün arkadaşlar hatırlarlar, cumhuriyetin tehlikeli olduğu bahsolunur. Efkârın, eşkâli idare hakkında kâfi derecede münevver olduğu bir memlekette halâ cumhuriyetçiler korkuyor idiler, ki acaba gayri cumhuriyetçiler muvaffak olurlar da cumhuriyeti ıskat ederler mi diye? Biz belki bir şekli idare tesis ediyoruz. İstiyoruz ki halkın hâkimiyeti, milletin hâkimiyeti fikirlerine alışsın ve millî hâkimiyet esasları bu memlekette takarrür etsin. Bunun bir şartı vardır.

Muhterem arkadaşlar; halkın hâkimiyet ve itibariyle herhangi eşkâl ve eşkâle karşı bizim azamî hürmet göstermemiz lâzımdır. Mebusların şeref ve haysiyeti etrafında nakise iras edecek bir tedbir aldık mı emin olunuz ki arkadaşlar zıyanını görecek şahıslar değildir, kendileri değildir. Ortada delâlet ettikleri bir şekli idare vardır. Doğrudan doğruya onun şerefini tenkis ederiz. Öyle ise arkadaşlar bizim haklı olarak

düşünebileceğimiz bir şey vardır. Eğer buraya gelen milletvekili hakikaten delâleti kâfiye ile töhmet altında olabilecek bir adam ise hıyaneti vataniye kanununu en şedit surette kendi aleyhinde tatbik edersiniz. Kendisine memleketinde müdafaa noktai nazarından verilen vekâleti sui istimal etliğinden dolayı memleket aleyhinde kullanmış olmak dolayısıyla mahkûm edersiniz. Fakat siz yine bir kanun vazettiniz, siz, esaslar koydunuz. Dediniz ki İstanbul'dan çıkan fetvalar keenlemeyekündür. Ne için? Çünkü İstanbul'un makamı iftasını, İstanbul Hükûmetinin mukarreratını tanımayız dediniz. Çünkü İstanbul Hükûmeti İngiliz idarei örfiyesi altında bulunan bir memlekettir. O halde nasıl oluyor, padişah makamından tutunuzda makamı iftaya varıncaya kadar hakkı ihtiyar yoktur, dediğiniz halde mebuslar hakkında hıyanet tasavvur ediyorsunuz. Siz bu esasa inanıyorsanız o İstanbul'a dâhil olan onun içinde mevcut olan mebuslarınız da ihtiyarını az çok zayi etmiş bir vaziyettedir. İstanbul cebir ve kahir altına girmiş bir memlekettir. Kimse orada haizi hürriyet ve muhtariyet değildir. İstanbul'dan çıkan mebus eğer maddi surette hıyaneti vataniye töhmetini haiz ise mebusluğun şerefi umumi tamamiyle mahfuz tutulmak şartıyla onun şahsını kanunun önüne sevk ederiz, kendi mahkememizin önüne sevk ederiz. Umuru adliyyeye ait olan encümenin huzuruna koyarız. Mahkeme teşkil ederiz. Kendisinin en şedit surette tecziyesini oradan talep ederiz. Fakat millet tarafından tevkil edilmiş bir adamı nasıl olur da siz buraya yanınıza kabul etmezsiniz. Bir mebus namussuz mevkie konuluyorsa öldürmek daha iyidir. Tarafınızdan tardedilmiş ise kendisi dairei intihabiyesine karşı ne mevkiindedir. Manen öldürmek maddeten öldürmek demektir. Milletimizin muhtelif kısımları tarafından intihap edilmiş adamlarız. Hayatımız maddî, kat'î bir surette tebeyyün edinceye kadar mebusluğun şerefini taşır namuskâr adamlarız. Zıddı tebeyyün ettiği takdirde vazettiğimiz kanunla tecziye edersiniz. Ta ki üzerimizden memleketle tesisini deruhde ettiğimiz yeni tarzı idarenin aleyhinde bir cereyan hasil olmasın. Sui tesir meydan bulmasın.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Efendim, encümenlerde olan karara akalliyete ittibaa mecbur olduğumuz için bende imza koymuştum. Karar bu tarzda alınmamak merkezinde idi. Firar ettiğimiz gece İstanbul'da, diyebilirim ki, firar kanallarının kapıları kapandı. Karakol kumandanlarını dinlemeyerek atladılar. O veçhile teşrif buyurdular. Bu ciheti hatırlatmak isterim. Kendilerine yolda tesadüf ettik. O jandarmalar karakol kumandanını bile dinlemiyorlar. Arzetmek istediğim malûmat bundan ibarettir.

TAKİ EFENDİ (Sivas) — Millet tarafından intihap edildik. Kendilerinin sunu ve taksiri olmaksızın onları mes'ul ve muatеп tutmaktan ziyade ben arkadaşlarıma geciktik diye nasıl bir sual irat edebilirim, bu caiz değildir. Biz onların ilhaki için çalışmak lâzım gelirken onları birtakım kuyut ve şurut ile bağlamak insafsızlıktır.

Bunların kabulü için tas'ibat göstermek düşmanlarımızı memnun ve müstefit etmeğe sebep olabilir. Her halde bu kanunun mevkii müzakere vazedilmemesini teklif ediyorum.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Şimdiye kadar buraya teşrif etmiş mebusanı kiramın ne hukukuna, ne de başka bir şeyine tecavüz edeceğim. Sözlerim bedendişliğe hamledilmesin. Fakat ahiren İstanbul'dan gelen ve bu kürsüde ismini söylemek lüzumuna kail olmadığım bir zat, ölüm tehlikelerine maruz kalan bir zat İstanbul'daki mebusandan bir kısmının Ferit Paşa Hükûmetine temayül ettiğini iddia ediyor. Hariçte yine bazıları vardır ki buraya gelen zevatı kiramın tayin edemeyeceği adette mebusanın o cereyana kapıldığını soyuyor. Farzedelim ki bu doğru değildir. Onlardan yirmi yirmi beş kişi buraya gelipte bizi ifsat edecek değildir. Fakat bir mesele var ki efendim gayet mühimdir. Buraya gelmek esbabı mevcut değil mi idi ki şimdiye kadar gelmediler. Bu Meclis bir aşkı millî, bir aşkı vatan meclisidir. Buraya herkes tehlikeyi göze alarak koşa koşa ve vaktiyle geldi. İstanbul'un bu zevk ve safalı zamanında orada bulunarak buraya koşmayanların bilâhare buraya gelmek için hak ve salâhiyetleri olamaz. Böyle bir iddiada bulunamazlar. Bizim maneviyatımız, bu heyeti muhteremenin... (maneviyatı gittikçe yükselip) (1)⁹ dururken, gittikçe kırılmaz bir zinciri azim ve âmâl husule getirip dururken otuz kırk kadar zaifülirade adam gelsin. Bırakınız ki ben müsaadatta bulundum. Arkadaşlarım müttefikin hatta Hamdullah Suphi Bey de dâhil olduğu halde diyorlar ki Meclis içerisinde beş altı kişi gayet şüphelidir. Bu beş, altı kişi buraya gelir ve işi bozarlarsa ve işi bozmak çok güç bir iş değildir efendiler (*Bozarlar, bozamazlar sesleri*). Hakikati söylemek lâzımdır. Bozar-

9 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

lar. 15-20 arkadaşın hatırını saymak için memleketi tehlikeye, amali milliyemizi tehlikeye koymayalım ve buna da bizim salâhiyetimiz yoktur. Bugünden itibaren meclisimiz tamamdır. Kimse kabul edilmeyecektir demek lâzımdır. Bir aya kadar gelmeyenleri Meclis kabul etmeyecektir, diyebilirsiniz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Efendim, bendenizden evvel beyanı mütalaa eden tek mil rüfekanın gayet kıymetli olan mütalâatını takdir ederim. Bendeniz meseleyi daha basit görüyorum. Hiçbir vakitte millet tarafından mebus intihap edilen zevatın kadir ve kıymetlerini tenzil etmek, tenkis etmek taraftarı değiliz. Yalnız hallolunması lâzım gelen ufak bir mesele var. İtiraf etmek lâzımdır ki bugüne kadar henüz Meclisi Âliye dâhil olmamış ve fakat mebus sıfatını taşıyan birtakım adamlar İngilizlerin parasıyla milletin içerisine girip ifsadata memur edilmişlerdir ve bunlardan birçokları Meclisi Milliye değil, Büyük Millet Meclisine gelmek üzere değil, vatanın şurasına burasına gidip masum milletimizi ifsada memur edilmişlerdir. Binaenaleyh bunlar sellemehüsselâm gelip burada oturabilecekler mi? İçimize gelip oturduktan sonra mahpushaneye götürmek ister miyiz? (İslemeyiz sesleri) Mebus sıfatını haiz olarak gelen zat buraya dâhil olur. Buraya dâhil olduktan sonra mukadderatı millet ve memleketi eline alacaktır.

RAGİP BEY (Kütahya) — Hilmi Bey, tebliğe ben memur idim. Paşa Hazretlerinin telgraflarını ben tebliğ ettim. Tebliğ edilmeyenler ise zan ve şüpheli duruyor, dediler. Bu telgrafı bendenize teklif etmediler. Binaenaleyh tebligat yoluyla ifa edilmemiştir. Kanala, geçide gelince sizi bütün varlığım ile temin ederim ki İstanbul'da hal bütün... Binaenaleyh kanal hakkında o kadar çirkin rivayetler var idi ki İngilizler tel örgülerle örmüşler her geçen oraya düşüyormuş. Elyevm aç biilâç kimseler oradan çıkamıyormuş. Şöyle oluyormuş, böyle oluyormuş gibi sözler vardı. Başlarında bir nefer varmış. Çıkarmıyormuş. İşte bilmem, kapanlar varmış, müthiş rivayetler dönüyordu. (Olvakitte sadaları) Şimdi daha ziyadedir. Çünkü o vakit ki vaziyet ile şimdiki vaziyet arasında çok fark vardır. İstanbul'dan çıkmak meselesi çok müşkül idi.

İstanbul'da deveran eden rivayetlerden hiçbirisinin asıl ve esası yokmuş. İkincisi efendiler bu kanunu yapmakla badema hiçbir mebus buraya gelmesin, demektir. Çünkü artık mebuslardan hiçbirisi kendi şeref ve haysiyetini tecrübeye koymak istemez. Binaenaleyh böyle bir kanun yapmaktan ise Meclise girmek hakkından mahrumdur diye bir kanun yapmak daha iyi olur. Vakıa bir kısım arkadaşlarımız buraya girmek şerefinden mahrum olacaktır, fakat Meclisin ahengi hakkında şüphe hasil oluyor. İstanbul'dan gelecek üç beş mebus meclisin ahengini ihlâl ediyorlar gibi birtakım şüpheden Meclis vareste olur.

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Efendim, bendeniz hiçbir şahıs hakkında şakkı şefe etmeyeceğim ve edemeyeceğim. Çünkü eşhas hakkında söz söylemek esasen bizde memnudur. Ancak ortada amali millet var. Amali millete hizmet edecek zevat milletin sertacı ibtihacıdır. Amali millete hizmet etmeyecek zevat bugünkü buhranı geçirdiğimiz devreler içinde milletin evladı olmak itibarıyla bir yeni rütbeye vasil olmaz. Hayatını bu milletin istiklâline hasretmiş olan efradı millet bugün milleti burada toplamağa azmetmiş ve bugünden itibaren de her tarafa ilânatta bulunmuş ve bu ilânatı yaptığına kendisinde de kanaat hasil olmuş, bundan dolayı bütün memalik Ankara'da kendi mukadderatını tayin etmek ve düşmanların vuku bulan muhacematına set çekmek için bir Meclis hazırlamış ve o Meclise azalarını intihap ederek göndermiş. Fakat buraya gelen Âzayı Kiram evvelce intihap olunan Âzayı Kiramın intihap kanunundaki salâhiyetin fevkinde bir intihapla buraya gelmiştir ki meclisi idareler, müdafaai hukuk cemiyetleri müntahibi sâniler dâhil olduğu halde intihap olunmuş, vatani kurtarmak için ilk fırsatta burada ispatı vücut eden ve kabul hakkındaki teklif te öyle bir teklif idi ki: Sizin salâhiyetinizden fevkalâde olan salâhiyetten o mebuslara da vermek lâzımdır. Zira bunların salâhiyeti sizin salâhiyetinizden noksandır, buyrulmuştu ve heyeti muhtereme de vekâleti mutlakasına binaen o arkadaşları içerisine aldı ve o salâhiyeti de verdi. Yani o mebusu muhteremlerin kendi şahsiyetleri arkadaşlarımızın şahsiyetleri fevkinde muhteremdir. Çünkü onlar mücahedei vataniye için her türlü tehlikeye karşı çıkmış, yolda ölmek, öldürülmek, tutulmak, götürülmek tehlikelerine rağmen buraya gelmiştir. Biz burada münakaşasında bulunduğumuz kanunla hiçbir şahsı nazarı itibara aldığımız yoktur. Amali milliyeyi nazarı itibara alıyoruz. Buraya toplanmış ve evlât ayalini terk etmiş, her türlü işini gücünü milletin istihlâsı Halifenin istihlâsı için terketmiştir. Biz açık kapı bırakıp ta içimize bir şekil münafikane ile girerek bu milletin istiklâlini öldürmek isteyenleri hiçbir zamanda içimize kabul edemeyiz. Söz sihri beyan gibidir. Bizi tesmirin ederek fena maksatlarına vusul mümkün değil midir? Binaenaleyh bu imkân dünyada mevcut olduğu takdirde, karınca ise de gayet büyük tanımak lâzımdır.

O hasma karşı elimizde bir kuvvet koymalıyız. Gelecek arkadaşlarımıza bir zaman tahdit etmeliyiz. Falan zamana kadar gelirler, dâhil olabilirlerse ve bu heyeti muhteremenin sülüsânı da onların vatanperverliğine kail olabilirlerse o suretle kabulünü teklif ediyorum. Müzakereye nihayet verilsin.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Pek muhterem Reisimiz Celâleddin Arif Bey teşriflerinde beyanatı âlilerinde Meclisin ne suretle dağılmağa mecbur olduğunu izah buyurdular. Sonra Paşa Hazretleri İstanbul'dan kaçıp gelebilecekler hakkında gösterilecek teshilâtı keza Meclise irat buyurdular. Bununla beraber gelebilenler geldiler. Demin refiki muhterememiz Şevket Bey buyurdular ki biz intihap edildiğimiz sıralarda heyeti temsiliyeden verilen talimata İstanbul'dan gelebilen mebuslar da dâhil olmak şartıyla her livadan beş âza intihap edildik buyurdular. Gelebilen tabiri var idi. Gelebilecekler yok idi. Bugüne kadar aradan bu kadar zaman geçti, gelebilenler geldi. Gelemeyenler gelmedi. Şu halde bundan sonra gelebilecekleri de Meclise bırakmakta, Meclisin içerisindeki tesanüdü ihlâl için (açık kapı bırakmak tehlikesi) (1)¹⁰ vardır. Müfit Efendi buyurdular ki bir müddet tayini lâzımdır. Bu müddeti tayin ettiğimizi İngilizler haber alırlarsa içinize bu müddet zarfında her halde iltihak edecek adamlar gönderecekler. Meclisin inzibatını ihlâl için böyle adamlar göndermeyecekleri ne ile sabit? Mademki Meclis in'ikat edeli birçok zaman geçti. Pek çok zevat ta gelmektedirler. On mayıstan sonra geleceklerin Meclise kabul olunmaması iktiza eder.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Efendim, Paşa Hazretleri mühim bir noktayı Meclisin enzarına vazettiler. Bu hakikaten şayanı nazar, şayanı teemmül bir meseledir. Bu böyle olmakla beraber buna bir şekil düşünmek lâzım. Ben buna bir şekil düşünüyorum. Elbette İcra Vekilleri bu kabil eşhas hakkında bazı malûmatı haizdirler. Nitekim Paşa Hazretlerinin burada buyurmuş oldukları bu ifade böyle malûmatı haiz olduklarını gösteriyor. Bu kabil zevat mademki kendilerince malûmdur. (İsim söylenmez sadaları). Efendim; malûmdur demekten maksat zan ve şüphe vardır. O zevat hakkında buraya daha dâhil olmazdan evvel Meclise bunların hakkındaki istidlâlât ve istihbaratını verir. Daha Meclise dâhil olmadan evvel onun hakkında kuvvetli delâil varsa elbette Meclisi Âliniz, hakkında kanunu tatbik eder. Sonra bir kısım hakkında kabul etmemek bir tenakus teşkil eder. Bu pek garip olur. Biz bütün kararlarımızda bir vahdet göstermeliyiz. Zaten memleketimizi vahdet ve tesanüt ile kurtaracağız. Bendeniz zannetmiyorum ki böyle beş on İngiliz parasıyla satılmış, kokmuş vicdanlar bu Meclisin azim ve iman ve iradesini ihlâl edebilsin. (Eder sesleri). Katiyen olamaz efendim. Beraeti zimmet asıldır. Herkes hakkında beraeti zimmet asıldır. Vatan hakkında da aynı şey varit olabilir; fiil mevkii sübuta gelinceye kadar hepimizinde böyle düşünmemiz icap eder.

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — İlk gelip huzurunuzda çıkan arkadaşlardan birisi bendenizim. Fakat görüyorum ki mesele muhtelif cereyanlar aldı. Onun için gördüklerimi ve İstanbul'daki vaziyeti ve kanaati hususiyemi arz mecburiyeti hissettim. Maruzatıma iptidardan evvel mutavassıt bir şekli Heyeti Muhteremenize teklif edeceğim. Sureti katiyede sülüsânı ekseriyet öne sürülüyor ve bunda ısrar ediliyor. Bunun tehlikeli bir yol olduğuna kaniim. Meselâ İstanbul'dan buraya gelmesini arzu ettiğimiz malûmatından, irfanından, kudretinden istifade için sırtımızda bile getirmeğe razı olduğumuz bazı zevat vardır ki herhangi bir noktai nazar karşısında burada sülüsânı ekseriyeti kaybetmiş bulunurlar. Sülüsânı ekseriyet pek kudretli bir kayıttır. Sonra bazı arkadaşlar diyorlar ki: Biz İstanbul'dan gelecek zevat için bir müddet tayin edelim. Binaenaleyh o müddetin hitamında kabul etmeyelim.

Bunu tatbika filen imkân yoktur. Muhtelif zevat ile temas eder bir arkadaşınızım. Yola çıkıncaya kadar bütün arkadaşlarımın geçtiği kanaldan lâyikiyle haberdar değildim. Ve aynı zamanda İstanbul'da açık ve serbest gezdiğim halde hiçbir şey olmadı. Şu halde benim ilk vazifem şahsımı sıyanet ve ondan sonra kaçmanın tarihini aramak idi. Ve sureti mutlakada eminim ki burada sizinle beraber çalışmak için can atan birçok arkadaşlarımız sureti firarı ve tahlisi nefsi temin edemedikleri için bizzarure oturuyorlar. Ve bugün o kanal da maalesef kapanmış bulunuyor. Malûmatından, zekâsından, irfanından sizin kadar emin olduğumuz arkadaşlar, lizaruretin orada oturan arkadaşlar bizim tayin ettiğimiz müddetin mürurunda gelmediği zaman; efendi biz seni istiyoruz, diyebilecek miyiz?.. İkincisi sureti mutlakada her gelenin kabulü taraftarı da değilim. Zira Meclisi Mebusan burası gibi değildir. Orası muhtelif kanaat sahibi siyasi

10 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

adamların merkezidir. Burası muayyen bir maksada doğru yürüyen zevatın mecmaıdır. (Kanaati siyasiye burada caridir sesleri) Bilumum fırka cereyanlarından azade mütesanüt bir mahaldir. İstanbul'da... (Fırkacılık yapma sesleri) Müsaade buyurun efendim, bendeniz fırkacılık dersini kimseden alacak değilim. Aynı zamanda şuna da eminim ki pek az kimseler. Meclisi Mebusana dâhil olmuş muhtelif kanaat sahiplerinden pek az kimseler bizim takip ettiğimiz salim tarihte değildiler. Yalnız kendileri için samimî kanaattir. Belki telâkkiyat, belki ifsadat tahtında müstetir, arkadaşımın tekrar ettiği İngiliz paralarıdır. Her ne olursa olsun bizim burada takip ettiğimiz kanaati siyasiyeye muhalif kanaat besleyen mebuslar vardır. Şu halde onların selemehüsselâm buraya gelipte sizi intihap eden müntehipler beni de intihap ettiler, sizinle aynı safta bulunacağım dediği zaman bizim onu kabul etmemiz doğru değildir. Çünkü o namuskârlık değildir. Burada ki harekâtımız muayyen değildir. Doğrudan doğruya fikri âcizanemce bunu hey'eti icraiye takdirine bırakmak lâzımdır. Ve hey'eti celilenizden ahz u kuvvet eden hey'eti icraiye elbette vesaiti istihbariyeye maliktir. Ben, beni meclise takdim edecek bir makam bulacağım zannında idim. Veyahut salâhiyyetar olan herhangi bir zat bu Saruhan mebusudur, arkadaşlar size takdim ediyorum denilecek zan ediyordum. Fakat benden kimse vesika istemedi ve elan sizinle beraber çalışıyorum. Kuvvei icraiye İstanbul'dan gelecek zevatı Hey'eti umumiyeye takdimini usul ittihaz edersek pek güzel hareket etmiş oluruz. Tarafeynin endişesi zail olmuş olur. İşte maruzatım bundan ibarettir.

HAMDULLAH SUPHÎ BEY (Antalya) — Muhterem arkadaşlar, iki nevi mebus var. Birinci nevi mebus salâhiyeti fevkalâde ile gönderilmiş mebuslar, ikinci nevi mebuslar ise sıcak cisimden soğuk cismin salâhiyet aldıkları gibi fevkalâde salâhiyeti olanlardan kendilerine biraz salâhiyet verilmiş. Meclis iki mütefavit dereceye ayrılıyor. Fevkalade ve daha dun neviden olanlar... Bendeniz öyle zannediyorum ki aramızda bir zerre fark yok. Acaba fevkalâde kelimesi arkadaşlarımızın vazifesi noktai nazarından kendilerine hangi kabiliyetleri ihsas ediyor. Dükkânların üzerinde millî perükâr diye okursunuz. Rica ederim perükâr kelimesini kaldırırsanız perükâr saçınızı başka türlü mü kesecek... Arada hiçbir fark yoktur. Bu kahır altına düşmemiş olsaydı herhangi bir sebeple Ankara'ya salâhiyeti fevkalâdeyi haiz mebuslar denmeyecekti. Ondan sonra İstanbul bu vak'aya uğrayıp ta hükûmetimizi kaybetmiş olmaya idik biz sizin kullandığınız salâhiyetleri haiz olmayacak mı idik. O halde efendim, intihap noktai nazarından teşkilâtı milliyeye vermiş demek ne elemektir. Arkadaşlar aynı adamlar diğer mebusları intihap ettikleri gibi.. (Yok yok her kes reyini vermiştir sesleri) Hakkı intihabı haiz olanlar teşkilâtı milliyeden olsunlar, belediyeden olsunlar reylerini vermişlerdir. O halde bu derece farkını biz İstanbul'dan gelen arkadaşlarımızın yeniden intihap edilmiş olan arkadaşlarımızdan rica ediyoruz. Bizim üzerimize yafta yapıştırıp birinci, ikinci diye bizi ayırmaları. İkinci diyorlar ki aramıza birkaç müfsit karıştırsa muhterem arkadaşlar bildiğimiz pek sarıh şeyler vardır. İmanın kuvveti zıt kanaatlara çarptığı zaman anlaşılır. Memleket meseleleri hakkında muayyen imarımız var ise bilfiil gösterelim. Yoksa bizi duçarı zaaf ederler, bizi ihlâl ederler. Yaşı başı olan ve tecrübe görmüş bir adamla üç tane müfsit bir araya gelirse zıt kanaatlara çarparak hakikat meydana çıkar. Bir tehlike yoktur efendim.

FERİT BEY (Çorum) — O nazariyedir...

HAMDULLAH SUPHÎ BEY (Devamla) — Bilhassa Paşa Hazretlerine cevap veriyorum. Heyet mevzubahs olduğu zaman buradaki mütehasısların azlığından bahsediyorlardı. Falanca olsa idi, diye beyanı arzu ediyorlardı. Acaba diyebilir miyiz ki Anadolu'da teşkil etmek istediğimiz hükûmet noktai nazarından azamî derecede ihtisas adamlarından mürekkep diyebilir miyiz?..

Sonra, yine kendileri icra kuvvetinin başında olmak üzere mıntakadan aldıkları haberler, mektepten gelen talebeler ve birtakım muharrirler yol bulamamaktan dolayı orada toplanmışlar duruyorlar. Birtakım mebuslar vardır ki bu yoldan gelmek imkânı bulamadıklarından dış yolları intihap etmişlerdir. İtalya tarihini ve açık denizleri... O halde bir hulâsa olmak üzere arz ediyorum. Namus hakkında şüphe etmek için elimizde delâli maddiyeye olmayan hiçbir ferde karşı bir şeyde bulunulmaz. Beraeti zimmet asıldır. Paşa Hazretleriyle bizim noktai nazarımız arasında bir fark yoktur. Şüphesiz haberi en fazla alacak bir mevkide bulunuyorlar. En şedit surette tecziye edelim, fakat kapımızdan içeri giren bir arkadaş dur, senin namusunu tecrübe edeceğiz, demeğe salâhiyetimiz yoktur.

FEYZİ EFENDİ (Malatya) — Bu maddei kanuniyeyi yazanlar hakikaten çok düşünmüşlerdir. Ben İstanbul'a intihap edilen mebuslardanım. İstanbul'a gitmedim. Lâkin İstanbul'a giden mebusların bazıları teşvik-

le çok denaetler yaptılar. Ezcümle Malatya'da da böyle oldu. Malatya'ya gelen bir Binbaşı Türklük unvaniyle memleketi hercü merce bıraktı. O hercü merc esnasında Vali Ali Galip, Halil Harami iki şık üzerine hareket ettiler. Şikkın birisi Vali Ali Galip Sivas'a ve askeri kumandanı Halil Harami kürtleri iğva ile, İngilizlerin parasıyla Padişah oluyor. Padişah olmak için de bir mebus intihap ediyorlar. Ve bizim memleketimiz de iki mebus çıkıyor. Diyorlar ki heyeti teftişiyeniz tarafından müsaade buyurunuz Paşa hazretlerinin himmeti fevkalâdeleri ve gayretleri ile bu memleketteki ifsadat ref edildi. Elimize verilen vesaikte deniliyor ki «benim ve arkadaşım Hacı Mehmet Efendi'nin mebusluğu hakkındaki mazbatayı gayri kâfi gördüğümünden tazvihe lüzum görüyorum, Malatya'nın...» bu şerh şubat iki tarihinde veriliyor. Bu kanuna eşeddü lüzum vardır. Evet hakikaten gelecek mebuslar evvel emirde heyeti icraiye tarafından hafi tahkikat icrasından sonra ellerindeki mazbata Büyük Millet Meclisine veriliyor. Büyük Millet Meclisi hafi tahkikatta hıyaneti vataniye görmediği takdirde Meclis onu ya nısıf veya sülüsân ekseriyetle kabul eder. Ben bu fikirdeyim.

REİS — Takrirler okunacak. Refik Şevket Bey ve rüfekasının takriri:

RİYASETİ ALİYEYE

Lâyiha Encümeni tarafından tanzim ve mevkii müzakereye vazolunan (Mebusların sureti kabulü hakkındaki teklifi kanuni) nin esbabı muhtelifi atiyeye binaen bilâ müzakere reddini talep ederiz:

Evvelâ — Umum mebusanın münthepleri birdir. Binaenaleyh herhangi bir mebusun kabulünü reye vazetmek müntheplere ademi itimat demektir. Daha doğrusu hakkı tevkili inkârdır.

Saniyen — Gerek evvelce ve gerek bilâhare intihap olunan mebuslar arasında müşterek ve mütesanit duygu ve efkârın her tarafa izhariyle mükellef Meclisi Millimiz, bu şekilde bir tariki müzakere ihdasiyle mebuslar arasında bile istihsali maksat hususunda şüphe ve tereddüt bulunduğu kanaatini ilân eder bir vaziyete düşecektir. Bu ise pek büyük bir hatayı siyasî ve millidir.

Sâlisen — Neşir ve mevkii tatbika vazettiğimiz (Hıyaneti Vataniye Kanunu) bütün efradı millete ve hatta memleket dâhilindeki ecnebilere bile şâmil ve nafizdir. Bir taraftan hıyanetin sureti tecziyesine dair kanun vazetmiş ve bunu mevkii tatbika koymuş iken mebusan hakkında ayrıca tevehhüm âmiz bir kaide ve kanun vaz'ı Meclisin ciddiyet ve azametiyle mütenasip değildir.

Rabian — Büyük Millet Meclisi Azaları, mukaddema intihap edilen mebuslar ile teşriki mesai etmek üzere intihap olunmuşlardır. Meclisimizin bir kararıyla de bu cihet teyyüt etmiş iken şimdi Büyük Millet Meclisimizin âzasından olan zevat hakkında yeniden bir karar ittihazı hiçbir zaman muvafık olamaz.

Hâmisen — En kat'î ve muhik desatirdendir ki bir mebusun sıfatı mebusiyeti, ancak ya müddeti içtimain hitamı, ya Meclisin meşruan feshi, veya ceraimi malûmeyi irtikâbiyle müntezî olur. Bu kavait haricinde emsali namesbuk bir cihet ihdas ederek elde mevcut kavaninden azamî istifadeye kıyam eylememek, yarın buna mümasil daha birçok tekalif karşısında bulunmayı icap ettiğinden, mezkûr teklifi kanununin haysiyet ve vekar ve hukuku Meclis nazarı dikkate alınarak bilâ müzakere reddini arz ve talep ederiz.

		6 Mayıs 1336
Saruhan	Niğde	Niğde
Refik Şevket	Zeynel Abidin	Mustafa
Niğde	Niğde	Konya
Vehbi	Hilmi	Arif
Niğde	İzmir	Sinop
Hakkı	Mustafa	Hakkı Hami
	Erzurum	
	Hüseyin Avni	

REİS — Malûmu Âliniz bu esasa taallûk eder bir meseledir. Bunun için bunu sülüsân ekseriyetle...

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Takarrür etmemiştir Reis Bey.. Lâyiha Encümeni bu esasat daire-sinde birçok işler görmüştür.

REİS — Bu ciheti Meclisi Âlinizin reyine vazederiz. Eğer sülûsan ekseriyeti kabul ederse...

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Kabul etmedik ki sülûsan ekseriyet mevzubahs olsun...

REİS — Yani bu cihet varidi hatırdır. Bu cihet hakkında söz...

BİR MEBUS BEY — Bir mebusu kabul edip etmemek ve sonra kanunu esasiyi Meclis kabul etmemesi de sülûsan ekseriyet... (*Gürültüler*)

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Sülûsan ekseriyet aranması lâzımdır.

REİS — Efendim, demin okunan Refik Şevket Beyin takririni kabul edenler lütfen el kaldırsın... (*Eller kalktı*). Ekseriyet yoktur.

Bu kanunun heyeti umumiyesi hakkında söylenen sözler bitti. Takrirleri okuyunuz.

RİYASETİ CELİLEYE

İstanbul'dan gelecek mebus arkadaşlarımızın heyeti icraiye ile temaslarından sonra yine heyeti icraiye-ce Meclise takdim edilerek vazifeye iptidar ettirilmesi hususunun usul ittihazını teklif ederim.

Saruhan
Celâl

REİS — Efendim, bu takriri kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul olundu efendim.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Büyük Millet Meclisini teşkil eden azaya mebusan tahsisatı misillü tahsisat itası lüzumunun reye vaz'ını teklif ederiz.

Çorum
Fuat

Diyarbakir
Hacı Şükrü

Afyon Karahisar
Hulusi

REİS — Efendim, bu takriri kabul edenler el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Büyük Millet Meclisi Reisi ile heyeti icraiye dâhil olan vekillerin tahsisatının diğer mebusinin aldıkları tahsisatın aynı miktarında olmalarını teklif ederim.

Ankara 9 Mayıs 1336
Mustafa Kemal

REİS — Efendim, bu takriri kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edildi. Efendim, celseye nihayet veriyorum.

Üçüncü Celse

REİS — Celâleddin Arif BEY

KÂTİPLER: Haydar BEY (Kütahya), Muhittin Baha BEY (Bursa)

3. — BEYANAT

1. — *Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin vaziyeti askeriye ve siyasiye hakkında beyanatı.*

REİS — Efendim celseyi küşat ediyorum, söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerindir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Efendim, birkaç gündür vaziyet hakkında arzı malûmat etmeğe vakit bulamamıştım. Bütün rüfekayı muhteremenin içinde bulunduğumuz vakayie ait bazı malûmat ile tenvirini pek faydalı gördüğüm için şimdi muhtasaran arzı malûmat edeceğim. Maruzatım hakayika müstenittir.

Geçenlerde vaziyeti izah ederken demiştim ki; nisanın ikinci günü Arif Bey müfrezesi, Çarşamba civarındaki usatı tedip ettikten sonra Mudurnu'ya gitmek emrini almıştı. Bu hususta icap eden tertibat daha evvel yapılmış ve kendisine tebliğ edilmiş idi. Fakat bu sırada Düzc'de bir isyan çıktı ve Arif Bey Çarşamba usatını tedip ettikten sonra, kendiliğinden verdiği bir kararla doğrudan doğruya bir gece yürüyüşüyle şimale doğru hareket etti ve iki mayıs günü Bolu civarına vasıl oldu. İcra edilen müsademede Arif Bey muvaffak oldu; usatın elinde bir cebel topu vardı onu aldı, iki mitralyöz vardı onu da aldı. Bolu'yu işgal etmişti. Bu gece harekâtı esnasında tabii ve muhtemel olan hususata karşı da tedabir ittihaz edilmişti. Çerkeş'te, Yabanabat'ta gayet müdebbirane hareket ettiği için, Arif Bey Bolu'nun içinde kalmadı.

Bolu'ya üç saat kadar bir mesafede ve cenup tarafında arkasını dağlara vererek intihap ettiği bir mevzi-de bulundu. Bizim İzmit havalisinde bulunan müfrezelerimiz ancak ayın beşinci günü hareket etmişlerdi. Arif Beyin Bolu'ya dâhil olması üzerine bu müfrezelerin bir an evvel Gerede istikametinde yürüyerek birleşmeleri lâzımdı. Bu esnada da Arif Bey müfrezesine taarruz vaki oldu. Muharebe 4 Mayıs günü sabahtan akşama kadar devam etti. Bu müddet zarfında Arif Bey, mevziinin muhkem olması sayesinde mukavemet ve mukabele ile usatı mevziine yanaştırmadı, hücumlarını def ve tardetti. Ancak Arif Beye imdat edecek kuvvetlerin vusulü daha iki üç güne mütevakkıf idi ve bunun için 4/5 Mayıs akşamı gurubu şems ile Arif Bey mevziinden cenubu şarkiye doğru çekildi. Çekildiği mahal Karadoğan denilen bir mevkidir. Buraya çekildiği zaman tamamen kabiliyeti taarruziyesini ve kuvvetini muhafaza etmiş bir halde bulunuyordu. Arif Beyin bu hareketten maksadı, Yabanabat ve Çerkeş'ten Gerede istikametine yürüyen Vasfi Bey isminde bir müfrezemiz vardı. Bu müfreme kumandanına Gerede'nin daha evvelce ifsat edilmiş olduğunu ve oraya takarrüpten temastan içtinap edilmesi lüzumunu anlatmak idi. Geredeliler böyle şarttan ve cenuptan kuvvetlerin gelmekte olduğunu görünce derhal telgraf muhaberatına başladılar ve kendilerinin işgal edilmiş olduklarını beyan eylediler ve bu kuvvetleri münci gibi telâkki ettiklerini söylediler. Vasfi Bey müfrezesi Gerede istikametinde hareket ve Gerede'ye iki üç saat bir mesafeye geldiği zaman, ki tabii emniyet tertibatıyla yürüyor, biraz daha mesafe tay ve katederek Gerede'ye yüz metre kadar yaklaşınca her taraftan tüfenkler atılmağa başlıyor. Bu sırada Memduh Efendi isminde zabıt rolü yapan biri geliyor ve usatın elinden kurtulmuş yirmi kadar nefer ve iki mitrelyözla geldiğini ve birtakım nümayişlere karşı aldanmamalarını ve orada intizarda bir müfreme olduğunu söylüyor. Biri geliyor ve hakikaten Vasfi Efendiyi ikna ediyor ve yanındakiler kaçıyor. Hâlbuki cenuptan da o istikamette bir müfreme gidiyordu, Yabanabat'tan... İkisi de Gerede'de birleşeceklerdi. Bu tarzda bir ric'at olunca diğer müfreme yolda bulunuyordu.

Bu yolda bulunan müfreme, Yabanabat müfrezesini, Rüştü Bey kumandasında idi, 7 Mayıs günü Gerede'ye yaklaştığı zaman buna karşı da birtakım merasimi istikbaliye yaparlar, ve sağından, solundan ve arkasından ihata ederek bir işgal hareketine uğrattılar... Hâlbuki Arif Bey müfrezesi Karadoğana gelmişti, oradan şarki şimaliye hareket ederek Gerede civarında bu kuvvetle birleşecekti. Arif Bey vaziyeti anlayınca

Gerede'ye giriyor. Kendisini de ikna etmek istemişlerse de aldanmamış. Arif Beyin Gerede'ye muvasalatı anında diğer müfrezeler de ricata mecbur edilmiş bulunuyor. Arif Bey, bu vaziyette ve yalnız başına orada kalmamayı münasip görüyor ve bugün Yabanaba'da gelmiştir. Gerede'yi de isyana teşvik edenler yine Düzce ve Bolu'dan geliyorlar, halkı tesmim ediyorlar ve halk için hakikati ne olduğunu anlamadan hemen silâha davranıyor ve ateş ediyor.

Bizim Mudurnu'da da birtakım kuvvetlerimiz vardı. Mudurnu'nun şimali şarkisindeki Abat silsilesinde usatın yeniden toplanmakta olduğuna dair de, Mudurnu müfreze kumandanlığından telgraf geliyordu. Müfrezemizin kumandanı o istikamete keşif kolları göndermiş. Şimdiye kadar toplanan usatın miktarı iki yüz kadar olmakla beraber, maamafih, vaziyetim müdafaaya müsaittir diyor.

Malûmu âliniz bizim Geyve'de de kuvvetlerimiz vardır. Yalnız Geyve Boğazı şimalinde Sabanca Boğazı açık kalıyordu. Keşif yapmak üzere o havaliye giden ufak tefek bazı müfrezeler usatla müsademe etmiş ve usat faik olduğu için Sapanca'yı elde bulundurmak kabil olamayarak orayı terk etmiştir. Demek oluyor ki bizim kuvvetlerimiz Safranbolu, Çerkeş, Yabanabat, Mudurnu ve Geyve'de bulunmuş oluyor. Usatın ahaliyi tesmim etmek hususunda yegâne silâhı, arzettiğim gibi menfi propagandadır. Bir de çok mevaitte bulunduğu için ufak tefek âsi kuvvetler meydana getirebiliyorlar. Meselâ bir at, yüz elli lira maaş, bir tüfenk gibi mevaidde bulunuyorlar. Fakat bütün bu mevaide rağmen ortaya koydukları şey, azim bir şey değildir.

Hâlbuki bizim noktai nazarlarımız tamamen sabit bulunuyor. Her halde Düzce ve Bolu'yu lüzumu derecede tedip edebilmek için ittihazı tedabire devam ediliyor.

Arif Bey müfrezesi Yabanabat'ta ifayı vazifeye hazırlanıyor. Yeni ve kâfi kuvvetlerimiz gelmiş ve icap eden noktalara yerleştirilmiştir.

Konya hakkında da bazı maruzatta bulunacağım. Tabii bilen arkadaşlarımızca tahattur olunurki Konya'da öteden beri ufak tefek hassasiyetler anlaşılıyordu. Nihayet 5 Mayıs günü Konya'da dâhili bir fesat cemiyetinin mevcudiyeti keşfolundu. Bunun üzerine bu cemiyeti fesadiyeye mensup olanların ileri gelenleri tevkif edilmeğe başlandı. Nihayet ertesi günü 6 Mayıs 1336 da bu ileri gelenler kendilerini kurtarmak ve masum olan halkı da ifsat etmek üzere ve müsellâh olarak Konya'da toplanmağa teşebbüs ettiler. Bir kısmı da Konya muhitine geldi ve Konya'da dahi isyan oldu. Bittabi biz derhal o civarda bulunan kuvvetlerimizden miktarı kâfisini, şedit bir tehdit yapmak üzere Konya'ya tahrik için emir verdik. Fakat orada bulunan kumandan, zaten Konya'da bulunan ufak bir kuvvetiyle cüret gösteren usatı silâhla defettikten sonra dâhilde bulunanların kâffesini de, ileri gelenlerini de tenkil edebilecek bir vaziyet gösterebildi. Binaenaleyh tamamen orada bulunan isyan izale edilmiş ve müsebbipleri, ön ayak olanları da takip ve tevkif olunuyor ve bittabi Meclisi Âlinizin çıkardığı kanunun tatbikatı yapılacaktır.

Kilikya cephesindeki vaziyette de ufak bir tebeddül olabildi. Pozantı muhasarası devam ediyor. Epeyce bir Fransız kuvveti orasını muhasarada bulunduruyor. 3 Mayıs günü bu Fransız kuvvetinin muhasarası defedildi. Oradaki kuvvetlerimizin yaptığı muharebe neticesinde Fransızlar muhasarayı refetmeğe ve hatta Cerablus istikametinde çekilmeğe mecbur olmuşlardı.

Bugün Antep'le doğrudan doğruya telgraf muhaberesi yaptık. Demin ismi okunan Kılıç Ali Bey de orada idi. Çekilen Fransızlar Ceraplus'ta zaten mevcut olan kuvvetlerinin yanlarına çekildiler ve oradan Urfâya doğru hareket eseri göstermişlerse de Sürüç'te bulunan kuvvetlerimizin müsademesine tesadüf ederek orada kalmışlardır. Kilikya cephesinde başka fevkalâde bir hal yoktur. Bütün yeni vaziyet bundan ibarettir. Vuku bulacak tebeddülâtı da ilk fırsatta arzederim. Her halde vaziyetimiz gayet muhkemdir ve irşat ile mukabele ediliyor. Fakat her halde bu erbabı mefsedeti esaslı bir surette tedip etmek için de kat'î teşebbüsatta bulunuyoruz.

HAMDULLAH SUPHÎ BEY (Antalya) — Paşa Hazretleri; Kafkasya'dan alınan son malûmata dair de izahat lütuf buyurur musunuz?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Kafkasya'dan alınan son malûmat ajanslarla bir dereceye kadar aynen neşredilmektedir. Kafkasya'nın son vaziyeti Malûmu Âliniz Kızıl Ordu namı altında hizmet eden İslâm Bolşevik ordusu Bakü'ye girdikten sonra Ermenistan hududuna kadar gelmiş ve Ermenistan'a taarruz etmek üzere Karabağ civarında ve Gence havalisinde tahaşşüt etmektedir. Gürcis-

tan, bir kısmı muhalif olduğu cihetle, kendilerine temas eden Rus kuvvetlerine karşı ufak tefek seferberlik yapmağa kıyam etmişler. Burada yine şimali garbiden gelen kuvvetler tahaşşüdünü yapmaktadır. En esaslı olarak en son safahat budur.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Trakya hakkında malûmatınız var mı?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Şarkî Trakya mı, Garbî Trakya mı?

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Her ikisi hakkında...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim, Şarkî Trakya'da en son vaziyet, orada bir heyeti merkeziye vardır: Trakya Paşaeli Heyeti Merkeziyesi... Onlar bir kongre yaptılar ve kongre neticesinde o heyeti merkeziyeye Trakya'nın idaresini tevdi ettiler. Bu heyeti merkeziye, heyeti umûmiyesi itibariyle buraya olan merbutiyetini muhafaza etmekle beraber kendi mukadderatını tabiî İstanbul'a müracaat etmeksizin deruhde... (etmiş bulunmaktadır.) (1) Orada bulunan kolordu kumandanı, tamamen bu heyete dâhil ve Meclisimizde de yine oranın âzası olarak intihap edilmiştir.

Binaenaleyh bütün kuvayi askeriyesini oradaki heyeti merkeziye ile beraber temini mukadderat için tahsis etmiş bulunuyor. Takip ettikleri program tamamen bizim takip ettiğimiz programdır. Zaten öteden beri Fransızların Trakya'yı kazanmak için bazı teşebbüslerde buldukları anlaşılıyor. Hatta son zamanlarda Cafer Tayyar Beyi Franşe Despere (Franchet d'Esperey) ile görüşmek üzere teminat verdikten sonra davet ettiler. Cafer Tayyar Bey'de İstanbul'a azimet ve avdetinde mufassal bir malûmat verdi. O da orada görüşmüşler. Her halde onların kuvvei maneviyesini düşürecek tarzda bazı telkinatta buldukları anlaşılıyor. Siz yalnız başlarında muhafazai mevcudiyet edersiniz, belki Garbî Trakya ile beraber olmak üzere harici bir idare tahtında yaşayabilirsiniz gibi bazı ilkaatta buldukları hiss olunuyor. Fakat bunlara mukabil oradaki heyeti merkeziyenin ve kumandanının daima kararı, son zamana kadar mukavemet etmektir ve bizim de kendilerine vermiş olduğumuz talimat size faik kuvvetlerle taarruz edilse ve Trakya bütün zabtedilse yine onların mukarreratını kabul etmeğe mezun değilsiniz şeklindedir. Büyük Millet Meclisinin vereceği mukarrerat dâhilinde bütün memleketin mukadderat ve talii halledileceğini ve herhalde ya bütün memleketin mukadderatı kurtarılacağını veyahut kendilerinin yalnız başına bir şey yapamayacaklarını söyledik. Bu suretle de hareket ediyorlardı.

Garbî Trakya'da yine bir İslâm Meclisi, kongresi içtima etti. Onlar da bir heyeti icraiye vücuda ber olmak üzere harici bir idare tahtında yaşayagelirdiler. Nevama Garbi Trakya'da bir İslâm idaresi mevcuttur. Fransızlar da daima bunu tesahube çalışmaktadırlar.

(Aydın hakkında malûmat sadaları)

Refet Beyefendi, Aydın cephesi hakkında sureti umumiyede malûmat verirler. (Yeni bir hadise var mıdır sadaları) Yeni bir hadise yoktur. Yalnız İngilizler daima fena fena haberler çıkarıyorlar. İştittiniz zaman rica ederim bize sorunuz. Meselâ: Bizim Biga havalisinde muvaffak olduğumuz gün derhal bir havadis çıkardılar ki; Yunanlılar taarruz etti... Bunu gayet kat'î vesaitle bize isal ettiler. Hatta o kadar kat'î malûmat vermişlerdi ki inanmak lâzımdı. Fakat sonra hadisat gösterdi ki bu İngilizlerin plânıdır ve bizim kuvvetlerimizi cepheye merbut ve mensup bırakmak içindir. Yunanlıların bugün taarruz etmeleri lâzımdı. Fakat böyle bir taarruz vaki olmadı. İngilizler bizi birbirimize kırdırmak için, bunu istedikleri için, kendileri müstenib bulunuyorlar. Çünkü biz o zaman anlayacağız ki hakikî düşmanlar; Yunanlılardır ve İngilizlerdir. Bu hakikati millet nazarında, bahusus gafil olanların nazarında canlandırmak lâzımdır. Bugün için başka fevkalâde bir şey yok.

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Hariçten başka malûmatınız var mı?..

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Geçen gün arzetmiştim. (Fransızlar tarafından ileri sürülen o) (2) madde üzerinde kendisiyle görüştük. Esasen o teklif ettiği hususu pekte menafiimize muvafık görmedik. Yalnız kendisine karşı dedik ki: Teferruatı hakkında şimdiden görüşmeğe lüzum görmüyoruz. Çünkü kendisi o kadar sahibi salâhiyet değildi. Her halde biz herkesle anlaşmağa taraftar olan insanlarız. Biz hiç kimse ile durup dururken mücadele, münakaşa etmek istemiyoruz, sulh taraftarıyız. Binaenaleyh alelittlak söz veririz ki yalnız Fransızlarla ve Kilikya meselesi hakkında değil, bütün mukadderatımız hak-

kında görüştükten sonra icrayı mukarrerat etmek üzere bir heyet buraya gelsin dedik. O, bunu kabul etti, buradan bir telgraf verdi. Eğer muvafakat ederlerse anlaşmayı teklif etti. Sahibi salâhiyet ve Doke namında diğer bir zat buraya gelmek üzeredir. Bunların İstanbul'a çektikleri telgraf alındı: Antalya'ya muvasalât etmişler ve beraber buraya geleceklerdir. Bu suretle Fransızlarla daha kat'î müzakerat yapabiliriz ve belki de anlaşırız, (inşaallah inşaallah sedaları)

FUAT BEY (Çorum) — Bendeniz birkaç söz için Heyeti Âliyenizi rahatsız edeceğim. Birkaç günden beri güya İstanbul bizim ile anlaşmak istiyormuş. Bu hususta malûmat verir misiniz?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim, bundan dört beş gün evvel idi. Leon isminde birisi, Çanakkale üzerinden bizi aramıştı. Bizi gündüz aradılar ve buldular. Biz de cevap verdik. Bizi bulduktan ve burada olduğumuzu anladıktan sonra dediler ki: Söyleyeceğimiz şeyler gayet mühimdir. Onun için muhabereyi geceye talik edelim; ordu merkezleri çekilsin. O gece görüşmediler. Fakat bir iki gece sonra idi tekrar aradılar. Bu defa İzmir Valii Sabıkı Nurettin Paşa imzasıyla bir telgraf geldi. Bu telgrafnamede deniliyordu ki, ben iki arkadaşımın beraber, İstanbul'un sizinle anlaşmasına tavassut etmeği menafî vataniyeden addederim. Buradaki hükûmet ve İngilizler buna muvafakat ettiler; sizin de cevabı muvafakatınıza intizar ederiz diyorlardı.

Buna cevaben, hatta Fevzi Paşa. Hazretlerinin imzasıyla mukabele edildi. Çünkü onlar Heyeti Temsiliye Reisi filân diye yazmışlar. Buradaki vaziyeti henüz bilmiyorlardı. Paşa Hazretleri dediler ki: Heyeti Temsiliye Riyasetine keşide edilen telgrafi bittesadûf ben gördüm. Bu adrese hitap etmeklikle anlaşılıyor ki henüz siz dâhili memleketteki vaziyeti hakikiyeye ittîlâ peyda edememişsiniz. Onun için evvelâ vaziyeti izah edeyim, ondan sonra görüşürüz.

Bu münasebetle de dâhili memlekette şu suretle bir intihap yapıldığını ve Büyük Millet Meclisi teşekül eylediğini ve şöyle bir heyeti icraiye bulunduğunu ve Hiyaneti Vataniye Kanununun esas maddesi bu olduğu, yani bütün icraatımız hakkında ne söylenmek lazımsa İstanbul'a hepsi söylendi ve anlatıldı. Bu münasebetle hepsini söyledikten sonra dedik ki, şimdi hangi makam, hangi makamla görüşmek istiyorsa hazırız. Ona cevaben yazdılar ki bu telgrafnameyi yazan zevat şimdi burada değildir. Bunu bıraktılar gittiler, yarın saat onda size malûmat veririz, dediler. Bu ilk müracaattan sonra tekrar müracaat ettiler. İkinci müracaatlarında yine Nurettin Paşa diyor ki; bu işe teşebbüs eden bir ben, bir de Yakup Şevki ve Erkânı Harbiye Reisi Sanisi Kâzım paşalardır. Fakat telgraf muhaberatıyla anlaşmak imkânı olmadığından tarafınızdan sahibi salâhiyet bir heyeti İstanbul'a gönderin görüşelim ve anlaşalım diyor.

Biz de cevaben dedik ki: Pek doğrudur. Hakikaten telgrafla anlaşmak mümkün değildir. Fakat Mudanya'ya geliniz ve ne vakit gelebileceğinizi bize bildiriniz. Bizim tarafımızdan da sahibi salâhiyet zevat orada hazır bulunur. Bunun için Bursa'ya da icap eden talimat verildi. Lâkin ondan sonra bir daha müracaat etmediler.

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Acaba hakikaten Nurettin Paşa mı idi?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Evet hakikaten Nureddin Paşa...

İstanbul'dan yeni çıkmış olan arkadaşlarımızdan birisinin verdiği malûmata göre; (kendisi İstanbul'dan) (I)¹¹ çıkmadan evvel Nureddin Paşa ile görüşmüşler; o arkadaşlar ihtimal İngilizleri anlamak ve Ferit Paşanın mukavemet derecesini anlamak için o arkadaşlara ima etmişler. Onun için pek ziyade memuldur ki doğrudan doğruya bu arkadaşlardır. Bizim için şayanı dikkat olan cihet Ferit Paşa derhal anlaşmağa yaklaşıyor, teklifimizi maalmemnuniye kabul ediyor... Fakat bütün bu temayülât. daima bizim kuvvetli olmamıza vabestedir ve tetkik olunursa bu müracaat. Biga hadisesi netice katiyeye isal olunduğu ve Arif Beyin Bolu'ya girdiği gün vaki olmuştur. (Evet sadaları) Biz ne kadar kuvvetli olursak bu müracaat o kadar tevali edecektir.

Sonra İngilizlerin de bir müracaatı var. İngilizler daha evvel Balıkesir'e bir heyet göndermişler, orada malûmu âliniz Şimal Cephesi Kumandanı Miralay Kâzım Bey vardır. İki üç kişilik bir İngiliz heyeti, ora-

11 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

daki Kuvayi Milliye mümessilleriyle görüşmek istemişler ve Kuvayi Milliye mümessillerinden bir iki zat gitmiş, bunlarla görüşmüş. Sordukları sualler: Arzunuz nedir? Talepleriniz nedir? Bunlar; bizim bildiğimiz cevapları vermişler. İstiklâlimizi, vatanımızın muhafazasını isteriz demişler; böyle katî şeyler söylemişlerdir. Sonra hangi hükûmete emniyet ve itimadınız vardır diye sormuşlar... Ankaradaki Büyük Millet Meclisi Hükûmeti hangi hükûmete itimat ederse, bugün milletin ve bizim itimat edeceğimiz hükûmet odur cevabını vermişler. Sonra bizlerle görüşmek imkânını sormuşlar, onlarda sorulmuş demişler. Binnetice biz İstanbul'a gidelim orada görüştüktükten sonra tekrar buraya geliriz. Ondandan sonra da Ankara ile görüşmemize siz delâlet ediniz demişler. Fakat henüz o heyet gelmedi. Tabii biz verdiğimiz talimatta dedik ki böyle kuvayi milliye mümessili falan yoktur. Bunlar bir daha geldiği zaman orada Reisi Hükûmet veyahut sahibi salâhiyet bir zat olduğu takdirde bizzat görüşür. Daha esaslı anlaşmak isterlerse bizim ile görüşünüz dedik.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkari) — Süleyman Şefik Paşa hakkında malûmat?..

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Süleyman Şefik Paşa daha birkaç gün evvel, biliyorsunuz; iki batarya top, iki büyük mitralyöz ve üç bölük piyade olmak üzere böyle bir teşkilât ve kıymetli kuvvetlerle İzmit'e geldi. Haberini almıştık. İkinci bir malûmat verildi: Bunda deniliyor ki: Süleyman Şefik Paşa bir treni mahsusla karadan İzmit'e gelmiştir. Maiyetindeki erkânı harbiyede sayılıyordu. Bundan bir malûmat almak, yalnız Bolu ve Düzce usatı... bunu neşrediyorlar daima... Süleyman Şefik Paşanın büyük kuvvetlerle İzmit'e gelip gelmediği tahakkuk etmemiştir. Dün akşam üzeri bir malûmat aldık. Bu gelen kuvvetler filhakika, topçu, mitralyöz ve piyadeden mürekkepmiş ve İzmit etrafında yapılan tel örgü haricinde bir ordugâh kurmuşlar. Fakat diğer taraftan bize malûmat verilmişti ki; askerleri ilk fırsatta bizim tarafa geçecekler. Biz tabii ihtiyaten yine müdebbirane bulunmak mecburiyetindeyiz. İngilizler bu kuvvetlerden şüphe etmiş, tüfenk ve toplarının kamalarını almışlar. Sonra malûmu âliniz tekmil Mektebi Tıbbiye talebeleri Harbiye talebeleri hocalarıyla beraber hepsi buraya firar ediyorlar. Mektebi Tıbbiyeliler bayağı bir müfreze halinde Kandıra'ya vasil olmuşlardır. Lâkin zannediyorum ki diğer zavallı harbiydiler, henüz Çamlıca'dan uzaklaşamadıkları sırada belki de kısmen tutulmuşlardır. Çünkü jandarmalar tarafından takibata duçar olmuşlardır.

Gelmiş olan jandarmalar, efrat ile beraber bir müfreze teşkil etmişler. Birisi; İzmit'in şimali şarkisinde, birisi de Adapazarı'nın cenubuna karşı, birer mevzi işgal etmişler. Sonra Rüştü Bey namında bir zat ki eskiden Bursadan firar etmiş bir zattir; jandarma binbaşısı... Ereğli'den Kastamonu'ya verilen bir telgrafta bu Rüştü Beyin beş yüz kişilik bir kuvvetle Sakarya nehri civarında Melen denilen bir yerde emre amade bulunduğunu ve talimat beklediğini bildiriyordu. Fakat biz daima şüpheli nazarla baktığımız için birdenbire emir ve talimat vermedik. Daha ziyade tamiki tahkikat yapıyoruz.

EMİN BEY (Bursa) — Şayanı itimattır Paşa Hazretleri!..

FERİT BEY (İstanbul) — Diyarbakirde bulunmuştur.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim, başka daha ne varidi hatır oluyorsa söyleyiniz. Yeni vaziyeti ilk fırsatta arz ederim. (Teşekkür ederiz sadaları).

BİR MEBUS — Paşa Hazretleri Arabistan hakkında bir şey söylenmedi.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Arabistan hakkında verilmiş olan tafsilâtı itmam edecek şeylerden sarfınazar edeceğim. Yalnız hakikaten mühim bir nokta var. Onu arz edebilirim. Suriyelilerin muhtelif merkezlerden, bizimle öteden beri anlaşmak istediklerini ve bazılarının anlaşmışları... (daha evvelki konuşmamda arz etmiştim.) (1) Bu meyanda Emir Faysal da vardı. Bizzat, yani Hükûmet namına bizimle anlaşmak isteyen Emir Faysal bizimle daha evvel, temasa gelmeden evvel Hükûmeti Merkeziye ile de. Suriye Sultanı olan zatın o zaman gönderdikleri bir murahhas vardı. O murahhasla görüşmüştük. Emir Faysal ve Hükûmeti ve kendisi tarafından tasdik edildikten sonra tekrar buraya sahibi salâhiyet zevatla gelmesini söyledik. (Anlaşma esasları kaleme alınmış, fakat) (2) imza vazolunmamış; nevama bir müsvedde yapılmıştı. Evvelki gün Mardin'den verilen bir telgrafta o zat Iraklı Sıtkı Bey namında bir zat tekrar buraya gelmek üzere dün Mardin'den hareket etmiştir. (Çok iyi sadaları). Efendim; başka bir soracağınız var mı? (Teşekkür ederiz sesleri).

REİS — Refet Beyefendi.

REFET BEY (İstanbul) — Efendim, Aydın cephesinde yeni bir hâdise yok; sükûnet devam ediyor. Onun için yeni vakayiden bahsedemeyeceğim. En son haberlerde daima Aydın'la.. Tekmil cephe üzerinde bugün sükûnet var.. Alelaide mitralyoz ateşleri, topçu ateşi, piyade ateşi, bunlar tabii hariçtir. Bunlar her cephenin her zamanki eğlenceleridir. Yalnız Aydın cephesi hakkında mademki malûmat arzu buyuruluyor, o halde bir az mebdeinden bahsetmek mecburiyetinde kalacağım ve bir tarihçesini yapmak icap edecek. Bu cephe de bulunan ve cephe ile yakından alâkadar olan zevat; muhterem arkadaşlarım, vakayii tamamıyla bilir. Onun için ihtimalki maruzatım onlar için zait olabilir ve ihtimalki bazıları bu hususta pek malûmattar değildir ve belki alâkadar olurlar, belki dinlemek isterler. Aydın cephesindeki teknil kuvvet doğrudan doğruya milletin kalbinden, milletdaşlarımın mümin olan kalbinden taşıp toplanan bir kuvvettir. Burada hiçbir sun'î el olmadı ve hiçbir sun'î el bunu yaratmadı. Türk unsuru ve İslâm kuvveti orada teknil kabiliyetini kendi kendisi gösterdi.

Günün birinde, gecenin birinde hiçbir kimse bir şey beklemezken, herkes evinde rahat rahat uyurken ve hatta dinsiz ve dini, imanı kuvvetli olmayan insanların eliyle; zavallı müslümanlar evlerinde daha iyi daha fazla uyumak... (hayalinde iken) (3) hain ve yırtıcı bir kuvvet, öbür taraftan karanlık denizlerin içinden çıkıyor ve İzmir'in rıhtımına atılıyor. Düşman elleriyle birleşen bizim imanı hafif insanların elleri, rıhtım üzerindeki elektrikleri söndürüyor ve teknil memleket karanlıklara boğuluyor. İşten haberdar birkaç zavallı müslüman minarelere çıkarak halkı uyandırmak ve onların başına gelen felâketi anlatmak için Allahından istianeye başlıyor, tekbir ve tehlil sesleri yükseliyor... Zavallı insanlar neye uğradıklarını anlıyorlar ve herkes evinden çıkıyor. Silâhını kapalı bir tarafa koşuyor; çocuklarını kapalı analar, babalar hep bir tarafa koşuyor. Herkes fırlıyor ve teknil bu kargaşalıklara yalnız bir ümit sesi geliyor: O zaman minarelerden aşağı doğru inen tekbir sesleri... Ve o tehlikeli anda Allahuekber sedaları halkı uyandırıyor. Fakat neye yarar ki zavallı halk daha evvel uyutulmuş ve ellerindeki silâhları alınmış; yalnız kalmıştı. O zaman evler basılıyor, kapılar kırılıyor. Tüfekler patlıyor. Zavallı müslümanlar her taraftan vaki olan mezbuhaneye hücumlara karşı bir müdafaa göstermeğe çalışırken ırzlarına geçiliyor, yavrular parçalanıyor. Analar yerlerde sürünüyor ve bu bedbahtlık içerisinde ancak kurtulabilip te kalanlar yalnız gözyaşları dökebilecek bir halde kalıyor. Bu dehşet; şehrin (her tarafına yayılıyor.) (4)¹² Evvelâ sahipsiz kalan insanlar korkuyorlar. Fakat zulüm durmuyor, zulüm uyumuyor ve nihayet bunları da kasıp kavuruyor. O vakit teknil müslümanların kalbinden yine bir defa Allahuekber tehlili yükseliyor.

Gayretülallah o zaman karşılarında diriliyor ve teknil müslümanlar ortaya atılıyor. Bunların başında efendiler hiçbir sun'î el yok. Doğrudan doğruya kendisini kurtarmak isteyen, vatanı ve dini kurtarmak isteyen, tarihi kurtarmak isteyen, birkaç saf köylü eliyle bir hayat, bir Türklüğün hayatı meydana geliyor ve diyorlar ki - gittiğim zaman dinledim - efendi; kadir gecelerinde güzel güzel mevlûtlar dinlediğimiz mes-citler hiçbir zaman hayvan ahır olmasın; zararı yok biz ölelim, padişah esir olmasın zararı yok biz ölelim diyorlar ve bu azim ve iman ile ortaya atılan birkaç kişi orada basit bir cephe teşkil ediyordu. Ben gittiğim zaman bu kuvvetin tamamıyla birleşmiş olduğunu gördüm. Orada herkeste bir azim ve iman vardı, herkes vatanını kurtarmak istiyordu. İhtimal ki görüyorlardı. Memleketin bir köşesinde sahipsiz kalmışlar, kimsesiz kalmışlar, bir yardım ve ne de garbın karanlık kalbinden bir merhamet ümidi yok. Her şeyden ümitlerini kestikleri halde bu zavallılar yalnız Allaktan ümit bekliyorlar ve Allanın kendilerine emri veçhile kalpleri ümitle dolu olarak yaşıyorlar. Bunlar arasında orada kıymetli arkadaşım Demirci Efenin ismini burada takdirle yadetteği bir vazife telâkki ederim. Bu saf insan kendisi gibi diğer saf kahramanlarla ortaya atılarak hakikaten pek büyük gayret, pek büyük himmet gösterirken hükûmeti merkeziye kendilerine unvan olmak üzere canı, şaki, hırsız gibi güzel güzel iltifat göndermekten hali kalmıyordu. Fakat bunlar azimlerini kırmadılar, daima müdafaa ettiler ve daima uğraştılar. Nihayet ben ki ancak o zaman yetişebildim; İstanbul'daki merkezî hükûmet düşman ve teknil memleket bir vahdet gösterebilmişti. Her taraftan ufak tefek gelen cephaneye yardımlarıyla, zabitlerle; kıymetli arkadaşlar teşkilâtı büyütürken şimdiki halde

12 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

doğrudan doğruya bir cephe; ilk iptidâî şeklinden çıkarak fakat teknil saffet ve nezahetini muhafaza edebilecek vaziyeti almıştır. Bugün orada taburlar var, toplar var, makineli tüfenkler var. Bugün orada bir harp cephesi var. Memleketin, vatanın muhtelif yerlerinde bildiğimiz harp cephelerinden bir tanesi var. Fakat orada onların hepsinin fevkinde daha bir şey var; o da, ilk anda hissolunan azim, ilk anda duyulan ümit, ilk anda Allaktan beklenen yardım... Bunların en büyük kuvveti o.. Ve bu nezahet hâlâ muhafaza ediliyor. Bu zavallı insanlar orada yalnız başlarına memleketlerini müdafaa etmek ve düşmanın tecavüzatına karşı bir set olmak gayretini gösterdiler. Bugün artık onların heyeti umumiyesi son zamana kadar memleketlerini vatanlarını muhafaza edecek bir harika gösterecekler ve hatta belki vaziyet icap ettirirse son azim ve celâdetle belki düşmanı da oradan atacaktırlar. Onların da bekledikleri bir nokta vardır ki Allaha hamdolsun o da hâsıl oldu artık memlekette bir Aydın cephesi, bir Kilikya cephesi, bir Geyve cephesi, bir Kafkasya cephesi yok; yalnız bir vatan cephesi var. (*Alkışlar*). Bugüne intizaren orada çalışan kahramanların kalpleri bu vatan cephesinin tevhidıyla bir kat daha kuvvet buldu ve vatanın diğer aksamında hissettiklerimiz kadar fesat ve delâlet hissedilmedi, fesat oraya girmedi ve giremeyecek. Fesada kapılanlar oraya gelsinler, oradan zulmün ne olduğunu onların ağzından işitsinler.

Ben eminim ki o zaman onlar da hiçbir fesat kopamazlar... Bugün artık vatan meselesi, ümit ederim ki zaten heyeti umumiyenizce arzu eylediği derecede müdafai milliye meselesi haline gelmiştir. O tarafın ağır olan yükü yalnız o tarafın üzerinde kalmayıp teknil memleket için bir iman borcu bir din borcu olacak...

Efendiler son sözümü bitirmeden evvel o cepheyi teşkil eden, o cephe için çalışan ve o cephede yüksek karlı dağların üzerinde, engin Akdeniz'in incili sahillerinde uğraşan, çalışan, çarpışan Aydın'ın; mamur ve feyiznâk toprağın evladlarını hürmetle yadetmeği bir vazife telâkki ediyorum. (*Alkışlar*) Cenabıhak onların şehitlerini rahmete mazhar etsin. Cenabıhak o Gazileri daima muvaffak etsin. (*Amin sadaları*) Süngülerini keskin etsin ve onları daima muvaffak bilhayır etsin.

Hakikaten şunu kemali fahr ile söylerim ki memleketin vahdeti, memleketin bugünkü azmi ve kuvveti ilk evvelâ oradan çıktı, oradan tecelli etti... (*Alkışlar*).

Kapanış Saati: 05.50

Birinci celsede verilen ve okunmasına lüzum kalmayan takrirler:

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Mevzubahis ve müzakere olan lâyhâi kanuniyenin 10 Mayıs 1336 tarihinden sonra geleceklerin Meclise kabul edilmemesi şeklinde tadilini teklif eylerim.

9 Mayıs 1336

Yozgat

Süleyman Sırrı

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Evvelce intihap olunan mebuslarımız, da aynen bizim gibi millet tarafından intihap edilmiş, kendilerinin sunu ve taksirleri olmaksızın bu kaza başlarına gelmiştir. Biz onların istihlâsı ve bize iltihakı için çalışmak lâzım gelirken onların kabulü için kuyut ve şurut vazetmemiz muvafık değildir. Onların kabulü için tasibat göstermek düşmanlarımızı memnun ve müstefit etmeğe sebep olabilir. Her halde bu kanunun mevkii müzakere vazedilmemesini teklif eylerim.

Sivas

Mustafa Taki

RİYASETİ CELİLEYE

Büyük Millet Meclisinin tarihi küşadından itibaren bir malı zarfında burada isbatı vücut eden mebuslar Meclise dâhil olur. Bu müddetten sonra gelecekler kabul olunmaz ve müddetin hululüne kadar gelecekler Meclisin sülûsan ekseriyetile kabul olunur.

Derdesti müzakere olan maddenin balâdaki şekilde kabulünü teklif eylerim.

Kırşehirli
Müfit

9 Mayıs 1336
Kayseri
Sabit

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Dersadet'te içtima eden mebusanı muhteremden felahı vatan grubuna dâhil olmak suretile hissiyatı vataniye ve mesleki hamiyetperveranesini izhar etmiş olan zevatın meclise kabullerini ve diğerleri haklarında kuvvei icraiye tarafından tetkikat ve tahkikat icrasından sonra ekseriyeti sülûsan ile kabulünü teklif eylerim.

9 Mayıs 1336
Çorum Mebusu
Sıddık

Davete İcabetle Büyük Millet Meclisine İltihak Etmemiş Bulunan
Mebusanın Sureti Kabullerine Dair Kanun

- 1 — İstanbul'un işgali üzerine daveti vakiya icabetle Ankara'da Büyük Millet Meclisine iltihak etmemiş bulunan mebuslar badema Meclisin sülûsan ekseriyeti ârasile kabul olunurlar.
- 2 — Bu Kanun tarihi neşrinden itibaren meridir.
- 3 — Bu Kanunun icrayı ahkâmına Büyük Millet Meclisi memurdur.

Celâleddin Arif
İzmit
Sırrı

Hamdullah Suphi
Yunus Nadi
Konya
Refik

Besim Atalay
Şeyh Servet

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Şimdiye kadar davete icabetle Büyük Millet Meclisine iltihak etmemiş olan mebuslar hakkındaki kanunun birinci maddesinin fıkrai ahiresinde muharrer (sülûsan ekseriyeti ârasile) ibaresinden itibaren (sülûsan ekseriyeti ârasile kabulünden sonra müzakereye iştirak ederler) suretinde tashih buyrulmasını teklif ederim.

9 Mayıs 1336
Çorum
Haşim

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

17 Mayıs 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. EVRAKI VARİDE
  1. — *Kırşehir Mebusu Müfit Efendi'nin elviyei selâsede icap eden teşkilatın kurulması için Heyeti İcraiyeeye salahiyeti kâmile verilmesi hakkında tavriri.*
  2. — *Erzurum Mebusu Salih Bey'in; elviyei selâsede aseri ve mülki teşkilat kurulması için Heyeti İcraiyeeye salahiyeti kâmile verilmesi hakkında tavriri.*
3. BEYANAT
  - 1 — *Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin; anavatana iltihak eden elviyei selâsede teşkilat yapılması için Hükûmete salahiyet itasına dair tavrirler üzerinde ve vaziyeti umumiye hakkında beyanatı.*

Cilt : 1

17'nci İn'ikat – 2'nci Celse

ONYEDİNCİ İN'İKAT

17 Mayıs 1336 Pazartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: Badezzeval 3.10

REİS — Reisisâni Celâlettin Arif Bey

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Efendim; celsei hafiyeyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1.— ZABTI SABIK HULÂSASI

On Üçüncü İn'ikat

Dokuz Mayıs 1336 Salı

İkinci Celse

Reisisâni Celâlettin Arif Beyefendinin tahtı riyasetlerinde, saat badezzeval 3.30'da in'ikat ederek; İstanbul'da bulunup Büyük Millet Meclisine iltihak etmemiş olan mebuslar hakkındaki kanun üzerinde görüşüldü ve İstanbul'dan gelecek mebusların heyeti icraiye ile temastan sonra yine heyeti icraiyece Meclise takdim olunarak vazifeye iptidar ettirilmeleri hakkındaki taktır ile Büyük Millet Meclisini teşkil eden azaya mebusan misillû tahsisat itasına ve Büyük Millet Meclisi Reisi ile Heyeti icraiyeeye dahi vekillere de mebusinin aldıkları tahsisatın aynı miktarında tahsisat itasına dair taktirler kabul olundu ve celseye ara verildi.

Üçüncü Celse

Celâlettin Arif Beyefendinin tahtı riyasetlerinde in'ikat ederek; vaziyeti siyasiye ve askeriye hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanatı istima olunduktan sonra celsei hafiyeye son verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

Kâtip
Bursa
Muhittin Baha

REİS — Zaptı sabık hakkında mütalâa var mı?

Zaptı sabıkı kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — EVRAKI VARİDE

1.— *Kırşehir Mebusu Müfit Efendinin; elviyei selâse icap eden teşkilâtın kurulması için Heyeti icraiyeeye salâhiyeti kâmile verilmesi hakkında taktiri.*

2.— *Erzurum Mebusu Salih Beyin; elviyei selâsede askerî ve mülkî teşkilât kurulması için Heyeti İcraiyeeye salâhiyeti kâmile verilmesi hakkında taktiri.*

REİS — Efendim iki taktir var. Birisi Kırşehir Mebusu Müfid Efendi'nin diğeri Erzurum Mebusu Salih Efendi'nindir. İkisi de aynı mealdedir, okutuyorum.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Elviyei selâsenin Büyük Millet Meclisine mebus izamı süratiyle anavatana iltihak ettikleri kavlen ve fiilen ve resmen sabit olmuş ve Meclisi Âlice de bu husus ihtiramlar ve teşekkürlerle kabul edilmiştir. Eczayı vatandan madut bulunan mahalli mezkûr için Heyeti İcraiyece icap eden teşkilâtın yapılması vuku bulacak her türlü taarruzlara karşı muhafaza ve müdafaatın icrası şer'an ve kanunen elzem olduğundan heyeti müşarileyhaya bu bapta salâhiyeti kâmile verilmesini teklif ederim.

17 Mayıs 1336
Kırşehir Mebusu
Müfit

RİYASETİ CELİLEYE

Rus tahakkümünden ecnebi desaisinden, Ermeni mezaliminden lütfü hak ve azmi millileri sayesinde kurtulmuş olan Elviyei selâse müslümanları hakkında icap eden teşkilâtı mülki ve askerî hususlarının muhitin kabiliyeti fitriye ve nezahetleri dairesinde tatbiki için İcra Vekillerine salâhiyeti kâmile verilmesini teklif ve istirham ediyorum.

Erzurum Mebusu
Salih

REİS — Efendim, bu takrirleri kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Müttefikan kabul edilmiştir.

3. — BEYANAT

1.— Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin; anavatana iltihak eden elviyei selâsede teşkilât yapılması için Hükûmete salâhiyet itasına dair takrirler üzerinde ve vaziyeti umumiye hakkında beyanâtı.

REİS — Söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin. Buyurun efendim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Efendim, beş, altı günden beri cereyan eden ahvali dâhiliyeyi sıra ile arzedeceğim.

Son verdiğim malûmatta Arif Bey kumandasında bir müfrezemizin Yabanabad'a geldiğini ve oradaki kuvayı saire ile birleştiğini arzetmiştim. Bundan dört beş gün evvel Arif Bey bir kazaya uğradı. İhtimal ki işitmişsinizdir. Kendisi Yabanabat'ta çadırında yatarken gece öldürülmüştür. Şimdiye kadar yaptığımız tahkikat neticesinde sarih noktaya iktiran edemedi. Bunun ya dâhilden veya hariçten vukuuna dair kat'î bir emmare elde edemedik. Bazıları diyorlar ki kendisinin şedidüttabı ve harekât esnasında maiyetine biraz tazyikatta bulunmuş olması gibi sebeplerle, doğrudan doğruya, kendi etrafında bulunanlardan bu kazanın sadır olabileceğine ihtimal veriyorlar. Fakat yine bazı malûmat vardır ki bunun yakınına sokulan kimseler tesmim etmiş ve bu suretle vak'a husule gelmiştir. Her halde sarih ve kat'î bir malûmat yoktur. Maamafih tamiki tahkikat olunuyor efendim.

Arif Beyin bu ziyaiyle oradaki vaziyetimizde hiçbir tebeddül hasıl olmamıştır. Zaten kuvvetler vardır. Yine oradadır. Yalnız Arif Beyin doğrudan doğruya kendi şahsına merbut olan ve şuradan buradan aldığı efradın kimi memleketine gitmek istemiş ve kimi teessüründen dolayı artık orada kalamayacağını beyan etmiştir. Biz de bunlara ayrı ayrı muamele yaptık. Bazılarını terhis ettik. Bazılarını başka yerlere gönderdik.

Yine biliyorsunuz ki Mudurnu'da, Düzce cenubunda, Bolu cenubu garbisinde bizim müfrezemiz vardı. Yalnız o kadarını arzetmiştim. Fakat sureti umumiyetle Bolu ve Düzce'ye karşı ittihaz etmekte olduğumuz daha vasi tedabiri askeriyeği tafsil etmemiştim. Bu tafsilâttan arzedeceğim şudur ki Mudurnu'ya biz miktarı kâfi kuvvetler tahşit etmekle işigal ediyorduk. Orada yalnız ufak bir müfrezemiz vardır. Anlaşılan

Düzce isyanı ve onların müşevvikleri orada bazı tahşidat yapılmakta olduğunu hissetmiş olacaktı ki bunun üzerine on üç mayısta öğleden sonra Mudurnu müfrezesine şimalden gelen birtakım usat, o civarda bulunan köylüleri dahi tazyik ve tehdit ile beraberlerinde almak suretiyle müfrezeye taarruz ettiler. Muharebe o gün akşama kadar devam etti. Gece devam etti. Henüz cenuptan geçmekte olan kuvvetler iltihak etmemiştir. On dördüncü günde bu müfrezemiz orada yalnız kaldı ve yalnız başına müdafaa etti. O günü de kazandık. Yapılan bir mukabil taarruz neticesinde mağlup oldular, perişan bir surette dağıldılar. Rica ettiler. Bu ricat eden usatı gündüz süvari ile bir yere kadar takip ettik. Gece dahi takibe devam olundu. Gece takip icra eden piyade müfrezeleri - Abat silsilesi vardır Mudurnu civarında - Abat silsilesinin cenup ormanlarında tekrar müsademe şiddetli ve ciddi olarak başladı. Bunu müteakip Mudurnu'dan gelen takviye kıtaatının yaptığı tazyik ve taarruz neticesinde usat tekrar mağlup oldular ve perişan bir surette bir kısmı şimale, bir kısmı garbe ricat etti. Binaenaleyh muhaberatın neticesi bugün bu suretle hitam bulmuştur. Tabii oradaki kuvvetlerimiz yalnız Abat silsilesine hâkim olmakla iktifa etmediler. Geride gelmekte olan kuvvetlerimiz vardı.

Aynı tarihte on üç mayısta Geyve boğazı şimalinde bir vukuat oldu efendim. Son alınan malûmata göre Anzavur bu cihete geçmişti. Adapazarı, Hamidiye, Kemaliye Kumbaşı namındaki köylerde beraberinde bulundurduğu 400-500 kadar usatı ve bir top ile Geyve boğazının şarki şimalisinde bulunan sırtlara - bizim kuvvetlerimiz vardı - Boğazköy civarında 10-16 gecesinde bir baskın yaptı ve oradaki sırtları işgal etmiştir. Dün 16 Mayıs'ta tarafımızdan yapılan mukabil taarruzda Anzavur'un burada bulunan kuvvetleri mağlûp oldu ve heyeti umumiyesile tekrar şimale ve eski yerlerine ricat etti. Binaenaleyh usatın gerek Geyve boğazında ve gerek Mudurnu istikametinde yapmak istedikleri hareket bu suretle akim bırakılmıştır ve bizim daha müessir harekâtımız için yapmış olduğumuz plâni bozmağa muvaffak olamadılar. Biz yine tertibatımızı ikmal etmekte devam ediyoruz.

Bunlarla meşgul olduğumuz sırada Yenihan'da da bir vak'a oldu. Yenihan biliyorsunuz ki Sivas'ın şimalindedir. Eski müteahhitlerden Nazım namında birisi meşhur eşkiyadan Kara Mustafa ve bir de katil Saim namıyla meşhur bir adam bunlar Yenihan, Zile ve o civardaki ahaliyi ifsat ile iştigale başlamışlar. Bunun neticesi olarak aynı tarihte yine Kaman civarında birtakım halk toplamışlar - ki 400-500 kişi kadar miktarları vardır - Yenihan merkezinde toplanmışlar. Sivas vilâyetine bir ültimat vermişler. Bu ültimatında diyorlar ki; siz padişahla muharebe ediyorsunuz. Bundan sarfınazar ediniz ve bizden çok vergi alacaksınız, asker alacaksınız gibi sözler söylemişler ve birçok tehdidatta bulunmuşlardır. Anlaşıyor ki halkın bir kısmı anlamadan bu işe iştirak ediyor. Bir kısmı cebir ve tazyik ile iştirak ediyor.

Tedabiri askeriye neticesi olmak üzere zaten anlamayarak toplanmış olan halk bu tedabir neticesinde dağılmışlar ve Nazım ile Kara Mustafa'nın çapulculuk yaptığını kendileri de görmüşlerdir. Bu suretle Yenihan'da tahaddüs eden vak'a bugün için bertaraf edilmiş bulunuyor. Fakat sebeplerini ve sairesini takip ile iştilgal ediyoruz. Bu Yenihan vak'ası haber verildiği gün Aziziyede de bir içtima olduğunu haber aldık. Fakat bunun mahiyeti anlaşıldı. Hiçbir ğuna hareketle alâkası olmayan şahsî birtakım münaferetten dolayı birkaç kişinin bir araya geldiği bildirilmiştir. Hakikî olarak bir vak'a yoktur.

Efendim; biliyorsunuz ki Konyada da ufak tefek bazı vakayı olmuştu. Orada bulunan kumandan takibat yaptırdı. İcap edenler tevkif etti. Bütün icraatı henüz tahkik mahiyetinde idi. Evvelki gün yeni bir hadise olmuş. O da şehir dâhilinde silâh sesi duyulmuş ve mahbushanede bulunan mevkufin bir birine silâh istimal etmiş ve asker de bunlara karşı silâh istimaline mecbur olmuş. Bütün bu gürültü neticesinde ciddi bir vak'a yok. Her halde henüz gerek merkezi Konyada ve gerek muhitatında teşvikan vaki olan bir vak'adan sonra orada vali ve kumandan olan zat idarei örfiye ilân etmeğe mecbur olmuş ve 15 Mayıs tarihinden beri Konyada idarei örfiye ilân edilmiştir.

Antep'te yeni ve mühim bir vak'a yoktur. Biliyorsunuz ki orada da muharebeler olmaktadır ve son bir muvaffakiyetimiz vardır. Ondan sonra yeni bir malûmat olmadı. Dün on altıda bir Fransız tayyaresi Antep afakında uçtuktan sonra Ceraplus istikametine gitmiştir.

Fransızlarla alâkası olduğu için diğer bir ufak vak'adan bahsedeyim. İstanbul'ca Zonguldak müstakil liva haline ifrağ edilmek istenilmiş ve daha evvelce tarafımızdan idareten müstakil liva yapılmış ve kayma-

kam da mutasarrıflık vekâletine tayin edilmişti ve kendisine emir verilmişti ki İstanbul'dan bir mutasarrıf gelirse mümanaat ediniz. Son aldığımız malûmatta İstanbul'dan Kadri Bey isminde bir adam gelmiş ve doğrudan doğruya Fransız karargâhına gitmiş ve mutasarrıflık vazifesini orada deruhde etmiş. Bittabi biz henüz Zonguldak'ın üzerinde müesser olmak için iştilal etmiyoruz. Fakat Zonguldak'ın dâhil ve harice karşı işgalini tanzim etmek istiyoruz. Zonguldak'ın kaza veya mutasarrıf merkezini dâhile naklini yazdık. Geçenlerde vuku bulan maruzatımda Fransızlarla münasebetimizi arzetmiştim. Buraya bir heyet, sahibi salâhiyet bir heyet gelecekti. Şimdiye kadar cereyan eden muhaberatta İstanbul'dan Binbaşı (Labor) isminde bir zat buraya gelecekti. Bursa'ya geldi. Oradan verdiği telgrafta diyor ki; Antalya'ya çıkacak bir heyetle Eskişehir'de birleşmek üzere iltihak emrini aldım. Müsaade ediniz seyyahatıma... Bittabi müsaade edilmişti. İkinci bir telgrafta diyor ki: Hareket edeceğim sırada yeni talimat almak üzere İstanbul'a avdetim bildirildi. On ikide de bu heyet Antalya'ya çıkmamıştır. Yalnız bu esnada (General Goro) dan -Suriye mümessili olan bir zattır- bilvasita bir telgraf geldi, beyanı itizar ediyordu. Ceneral Dokeden bugün aldığımız bir telgrafta heyetin Antalya'ya muvasalatına intizar ettiğini yazıyor.

Trakya'dan da geçenlerde bahsetmiştik ve en son heyeti celilenize arzettiğim vaziyet şu idi zannedirim. Evvelâ Şarkî Trakya'nın vaziyeti coğrafiyası itibariyle müşkülâtla hareket etmek mülâhazatı dermeyan ediliyordu ve bütün bu mülâhazatta bir de Fransız işgalâtı vardı. Her halde yalnız başlarına muhafazai mevcudiyet edilemeyecektir. Fransız mandası talep edelim, muvafık olur mu diye düşünülüyordu. Fransız mandasına girmek yine neticesi Yunanlılara verilmek olacağından o muhabereden sonra Edirne'de iki yüz kırk kişiden ibaret olmak üzere bir kongre yapıldı. Bu kongrenin verdiği en son mukarreratta sureti kafiyyede muhafazai mevcudiyet etmek ve Yunanlılara karşı müdafaayı kabul etmekten ibarettir. Gerek bu heyetten ve gerek kumandanlarından aldığımız en son telgrafta bu kararın pek kat'î olduğunu ve bütün Trakya'da bulunan kolorduca da esbabı müdafaaya tevessül edildiğini yazıyordu.

Sonra Sanremo müzakeratının hitam bulduğu tabii mesmuu âlilerinizdir.

Türkiye sulhu hakkındaki şartnamesinde İstanbul'dan gönderilen heyete tebliğ edildiğini ve bir aya kadar cevap verilmek üzere mezuniyet verildiğini iştmiş olacaksınız. Bizim de malûmatımız vardır. Mukarrerat henüz neşrolunmadı. Yalnız bize sureti hususiyede gelen malûmatta bir defa Trakya'nın Çatalca hattına kadar Yunanlılara itası vardı. İzmir'in Yunanlılara verilmesi, şarktan bir kısım arazinin Trabzon'un şarkına kadar olan arazinin Ermenilere terki vardır. Bir de İstanbul boğazları hakkında Londra mukarreratının tatbiki takarrür ettiği bildiriliyordu ve zannedirim ki esas metinde de bunlar vardır. Bizim gördüğümüz suretlerle...

MUSTAFA TAKİ EFENDİ (Sivas) — Şark hududu nerelere kadardır?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Şark hududunda deniliyor ki Trabzon'un şarkına kadar Ermenistan'a...

Efendim; şark hakkında en son aldığım malûmatta eski malûmatımızı tebdil edecek kadar büyük bir şey yoktur. Gürcistan malûm, vuku bulan taarruza karşı seferberliğini yapmakla meşgul ve hudut üzerinde bulunan bir köprüye şarktan gelmiş olan kuvvetler hücum ediyor, taarruz ediyor, Gürcüler de bu köprüyü tahribe mecbur oluyorlardı. Karabağ'da kuvvetler tahaşşüt ediyordu. Bu kuvvetlerin Ermenistan'a taarruzu ihtimali vardır. Kat'î malûmatımız yoktur. Bunun da sebebi biz doğrudan doğruya malûmat alabiliyorduk. Son günlerde anlaşılıyor ki İngilizler buna bir az mani oluyorlar. Onun için ancak Odesa'dan ve Sivastopol'dan malûmat alabiliyoruz ve bu malûmat da bir hafta taahhur ediyor.

NEBİL EFENDİ (Karahisar Sahip) — Aydın hakkında bir şey var mı, sulh konferansınca?..

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — İzmir Yunanlılara terk olunacaktır, demişler. Yunanlılar İzmir şimal cephesinde birkaç gün evvel Yunanlılar bir taarruz yaptılar, ki 10 Mayıs 1336 zannedirim, muvaffak olamadılar. Biliyorsunuz zannedirim.

Şark hakkında yeni bir malûmat yoktur. Yalnız Batum'daki İslâm Cemiyeti âzasından Mehmet Edip, Ahmet Akif, Mahmut Celâl Efendiler mensup oldukları cemiyetler namına Büyük Millet Meclisiyle temas etmek üzere 13 Mayıs'ta Samsun'a geldiler ve 15 Mart 1336 da verdikleri malûmat çok bir şey değil. Yalnız

Batum'daki tezahürata karşı İngilizlerin hiçbir harekette bulunamadığını bildiriyorlar. Yalnız burada şayanı dikkat bir iki şey var.

Gürcülerle Ermenilerin ekseriyet itibariyle Bolşeviklere mütemayil iken İngilizlerden bazı menafi istihsal etmek için şimdilik muarız vaziyet gösterdiklerine dairdir. Vakıa Gürcülerin Bolşeviklere mütemayil olduğuna dair, hatta bir ittifakname yaptıklarına dair malûmat vardır. Fakat bunu mevsuk telâkki etmiyoruz. Bunu daha çok haber olarak telâkki ediyoruz. Ondandır dolay uzun uzadıya bundan bahsetmek istemem. Yalnız fikir itibariyle şunu arz etmek isterim ki Gürcülerin yaptığı söylenen ittifak bittabi azamı derecede Gürcistan menafine aittir. Meselâ bizim elviye selâsemizi dahi memleketimizden ayırmak tasavvurundadırlar. İngilizler böyle işaa ediyorlar. Gürcülerin bizden evvel Bolşeviklerle ittifak yapmaları bizim aleyhimizde olabilir. Başka bir arzunuz var mı efendim?

BİR MEBUS BEY — Suriye'den birisi geliyor demiştiniz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Suriye'den birisi geliyor, yoldadır. (1)¹³

HAMDİ NAMİK BEY (İzmit) — Azerbaycan tarafından bize bir müracaat var mı?..

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Efendim bittabi bizim bidayetden beri Kafkasya dâhilinde birtakım adamlarımız vardır ve oraya gitmiş olan zevata verilen salâhiyetlere göre Azerbaycanlıların bizim noktai nazarımız dâhilinde bizimle tevhid mesai etmelerinin temini kendilerine havale edilmişti. Sön aldığımız bir malûmat vardır, ki (belki 15 günlük bir malûmatdır) (2) bu malûmatta Azerbaycan-Türkiye ittifakı tasdik edilmiştir ibaresi vardır. Fakat bittabi nasıl şerait mevzubahs olmuştur, ona dair tafsilât olmadığı için arz etmiyorum. Azerbaycan Hükûmetinin teşriki mesaisini tevhid... temin etmek lehimize dir.

BİR MEBUS BEY — Bozantı elân sukut etmedi mi?

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Mudanya'da bir içtima olacaktı, ondan bir şey çıkmadı mı?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Hayır çıkmadı efendim.

HAŞİM BEY (Çorum) — Paşa Hazretleri, Ermenilerin Bolşeviklerle ittifakı bizim aleyhimizde olur. Biz onlardan evvel itilâf etsek acaba mümkün değil mi? Bolşeviklerle ittifak etsek olmaz mı?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Efendim, ben yetişemedim. Fakat Meclisi Âlî-niz burada okunmuş olan bir takrirle heyeti icraiye bir dereceye kadar salâhiyet verdi. (Elviye Selâseye dair sesleri) (Salâhiyeti her hususta teşmil ederiz sesleri.)

EMİN BEY (Bursa) — Maahaza teşmil ederiz.

SABRİ BEY (Bolu) — Kuvvei icraiye iyiden iyiye tahkikatını icra ve kanaatini izah eder. Heyetin intihapkerdesi olan heyeti icraiye tetkikat icra eder, kanaatim budur, der.

REİS — Efendim, muhavere şeklinde olmasın.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Her halde şarkta yapacağımız icraatı ve harekâtı bir defa kendimiz vicdanımıza ve aklımıza karşı esbabı kafiye iktiran ettirebildiğimizi görmeliyiz. Bunu gördükten sonra Heyeti Umumiyenize arzeder ve ondan sonra (bir karara varırız.) (1) Kendimiz de hiçbir şeye kanaat hâsıl olmadıkça bir işe başlayamayız ve zaten bundan evvel makasadı milliyemizin temin ve istihsalı için her türlü teşebbüsata tevessül etmemiz için salâhiyeti heyeti icraiye bahş buyurmuşunuz. Biz o salâhiyete istinaden tabii her tarafta teşebbüsatta bulunmaktayız. Ancak bu teşebbüsatın fiil haline ifrağı için tarihe karşı, millete karşı çok düşünmek mecburiyetindeyiz ve bu düşünceler son icraatın takarrübünü anlattığı zaman zannediyorum ki Heyeti Âliyenizde icap eden kanaat ve itimad hâsıl olacaktır.

MUSTAFA EFENDİ (Antalya) — Mudurnu'yu bahs buyurdunuz. Gere ve Çerkeş'te vaziyet nasıldır. Ahalinin harekâtı nasıldır?

13 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Malûmu Âliniz Gerede de bir kısım halk tamamıyla Düzce'den gelenlerle tevhibi, mesai mesai ve çok fenalığı da dokundu. Gerede'nin geçen arzetmiştim. Çerkeş üzerinden gelen bir müfrezemiz cenuptan Yabanabat'a gelen bir müfrezemiz işgal edilmişti ve tekrar yerlerine avdete mecbur oldular. Bundan sonra biz Gerede'yi yakmak, yıkmak, vurmak istemedik. Çünkü herhalde işgal edildiğine kani idik. Binaenaleyh Gerede üzerine yürümekten sarfinazar ettik. Yalnız Çerkeş'te ve Yabanabat'ta harekete müheyya olmak üzere kuvvetlerimiz vardır. Asıl tedibi iktiza eden Düzce olduğuna kani bulunuyoruz. Binaenaleyh oraya karşı harekette bulunacağız. Ondan sonra tekrar Geredeliler biz asi vaziyette bulunmak istiyoruz derlerse bittabi onun da icabına bakarız.

NAZIM BEY (Tokat) — Konya'daki icraat nedir?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Efendim, bu icabatı kanuniyesine tevfikan yapılmıştır. Malûmu Âliniz vali orada gördüğü lüzum üzerine Dâhiliye Nezaretine müracaat etmiş.. İcabatı kanuniye ne ise buna tevessül etmiştir.

DOKTOR MAZHAR BEY (Aydın) — Arif Beyin öldürüldüğü havadisinden sonra birçok fena şayialar Meclisin içine yayılıyor. Hilafı merzi birçok katli nüfusa ve yağmaya teşebbüs olunuyor deniyor ve olunduğu ahali arasında şayia halinde deveran ediyor. Bu hakikat midir, hakikat ise pek fena tesirler bırakması tabii olan bu husus hakkında Heyeti Âliyeleri tedabir ittihaz etmiş midir?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Arif Bey öldükten sonra buyurduğunuz gibi bazı yerlerde usatın bazı köyleri yaktığı ve bazı yerlerde tedibat yaptığı doğrudur. Bu tedibat ve tenkilâtta ifratkârane hareket ettiğine dair malûmat vardır. Yalnız halk tarafından bize vuku bulmuş bir şikâyet yoktur. Bu malûmatı kendi adamlarımız marifetiyle alıyoruz. Buna karşı yaptığımız tedbir kumandanları ve askeri sureti katiyede böyle şedit tazyikattan menediyoruz. Buna katiyen muhalif bulunuyoruz. Tehdit ile vaziyet alıyoruz. Beri taraftan (asiler, bir taraftan da biz vurur (2)¹⁴ isek bu halkı şaşaltmaktan başka bir şeye yaramaz. Yalnız müsebbiplerini bulup kanuna tevfikan hareket etmek doğru olabilir. Alelittlak halkı zarardide etmemek lâzımdır. Kumandanların bu hususa nazarı dikkatlerini celbediyoruz. Bu gibi harekâtın tekrarına mani olmak lüzumu şüphesizdir.

MUSTAFA BEY (Karahisar Şarki) — Bendeniz memleketten gelirken birçok kaza ve sancaklara uğradım. Şimdi temas ettiğim bazı zevatın arzularına nazaran İstanbul ile uyuşmanın bir çaresi bulunmadıkça bu çatal kazık yere batmaz. İstanbul'la uyuşmanın çaresine bakmak lâzımdır. Lütfediniz efendim. Bizim İstanbul'la ihtilâfımız ne derecede cereyan ettiğine vakıf değilim. Binaenaleyh bendeniz arzu ediyorum ki bu babta itilâf için heyeti icraiyece bir teşebbüs var mıdır, yok mudur veyahut bunun zamanı geçmiş midir? Bunu lütfen izah buyurunuz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Zannederim ki bu zihniyete göre bizim İstanbul'da muarefede bulunduğumuz bir makam, bir hükümet yoktur. İstanbul'da bulunan hükümet bütün mukaddesat ve bütün makamat düşmanın tahtı istilâsına düşmüştür. Binaenaleyh İstanbul'la anlaşmak demek İstanbul'dan düşmanları taretmek demektir. Anlaşacak, anlaşmayacak bir şey yoktur.

REİS — Efendim, malûmu Âliniz Zati Şahaneye bir arıza vardır. Orada Meclisimiz hakikat hali Zati Şahaneye arzetti. Âlemi İslâma birtakım beyanname vardır. (Bunu anlamayanlar, anlamak istemeyenlerdir.) (2)¹⁵

Bir çeyrek saat teneffüs edilmek üzere celsei hafiyeye hitam veriyorum.

Kapanma Saati: 3.50

14 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

15 (2) Esas zabıttan alınarak eklendi. M. Ünver

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

29 Mayıs 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. İSTİZAH

1. — İstizah takriri münasebetiyle İsmet Beyefendi ile Fevzi ve Mustafa Kemal Paşa Hazeratının vaziyeti askeri, siyasiye ve dâhiliye hakkında beyanatları.

Cilt : 2

21'inci İn'ikat – 2'nci, 3'üncü ve 4'üncü Celseler

YİRMİBİRİNCİ İN'İKAT

29 Mayıs 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: 2.50 (Z. S.)

REİS: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum. Küşat ediyorum.

Zaptı sabık hulâsası var, okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

On Yedinci İn'ikat

17 Mayıs 1336 Pazartesi

İkinci Celse

Reisi sâni Celâleddin Arif Beyefendinin tahtı riyasetlerinde, balezval saat 3. 10'da, in'ikat ederek; Anavataına iltihak eden elviyei selâsede teşkilât yapılması hususunda hükûmete salâhiyet itasına dair Kırşehir Mebusu Müfit ve Erzurum Mebusu Salih beylerin takrirleri okunup kabul olunduktan sonra;

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ahvali siyasiye ve dâhiliye hakkındaki beyan ve sualleri cevaplandırıldı ve celsei hafiyeye son verildi.

Reis
Celâleddin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

Kâtip

REİS — Zabtı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Zabtı sabıkı kabul edenler... Kabul etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — İSTİZAH

1. — *Vaziyeti askeriye, siyasiye ve hariciye hakkında istizah takriri.*

REİS — Söz, Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili İsmet Beyefendinin. Buyurun efendim.

İSMET BEY (Erkânı Harbiyei Umumiye Vekili) (Edirne)¹⁶ — Efendiler; vaziyeti siyasiye ve askeriyemizi bugün size izah etmek istiyoruz. Vaziyeti siyasiye itibariyle içinde bulunduğumuz vaziyeti siyasiyemizin en bariz delili İstanbul'dan istihbar edilen sulh projesidir. Bu proje uzun müddet ince ince düşünülmüş ve yirminci asırda bir milletin siyaseten ve iktisaden bütün mevcudiyeti ile nasıl imha edilebileceğini gösterir bir vesikadır. İngiliz projesi diyebileceğimiz bu vesikada düşmanlarımız evvelâ memleketin hudutlarını her taraftan, bütün memaliki İslâmiyeden tecrit etmişlerdir. Şarktan ilerleyen Ermenistan, garptan Yunanistan, aşağıdan, cenuptan İngiltere ve Fransa gerek Araplarla ve gerek Kafkas ve Rumeli'de kalan milletlerle bütün ittisalimizi siyaseten kesmek istemişlerdir. Diğer taraftan, şimdiki kadar bütün milletlerin tanıdığı ve kendi devlet adamlarının bütün devletlere söyledikleri esaslara tamamen mugayir olarak birçok memleketlerimizi sarahaten işgal etmişlerdir. İzmir, Urfa, Ayıntap, İstanbul, Adana, Maraş işgali ve ilâh. Bunların adı projedir ve «muvakkat» dır diye ifade olunmuştur. Fakat bunlar Mısır ve Tunus işgali gibi muvakkattir. Muvakkat namı altında daha diğer birtakım işgaller hazırlamışlardır. Mıntakai nüfuz

¹⁶ İsmet İnönü.

namı altında ve jandarma tensikatı şeklinde memleketin diğer bir kısmını yeniden taksim etmişlerdir. İtalyanlara Antalya sevahilinden Konya'ya da ihtiva eden bir mıntaka, Fransızlara 5 vilâyetimizi ihtiva eden diğer bir mıntaka, İngilizlere de bir başka mıntaka. Bunun için diyorlar ki jandarma tensik olunacak ve bunun içinde ecnebi zabitan şu nispette olacaktır. Yani yüzde on-beş nisbetinde ecnebi zabitleri bulunacak. Adana'ya jandarma teşkilâtını ve akalliyetlerin hukukunu muhafaza şekli altında girmişlerdi. Maraş, Ayntap'ı bütün köylerimizi yakmış olan bu canavarlar bu defa da Sivas'a, Diyarbekir'e ve diğer yerlere geleceklerdir. Proje, memleketin doğrudan doğruya işgali muvakkat namı altında siyaseten paylaşılmasıdır. Böylece işgal edilecek olan arazideki müslüman ahalinin servetçe, dince, milliyetçe mahvolması için de ayrıca hazırlıklar yapılmıştır. Kapitülasyonlar harpten evvel müstefit olmayan bütün anasıra teşmil edilmiştir. Yani Ermenilere, Rumlara dahi şamildir. Maliye ve adliyelerimiz murakabe altında bulunacaktır. Akalliyeller şikâyet etmek için doğrudan doğruya mümessillere müracaat edebileceklerdir. İslâm olanlar ise dâhilde ve hariçte doğrudan doğruya esir tanınacaklardır. Bir müddet geçecek mekteplerimizde ne okunacağını, mahkemelerimizde İslâm hukukunun nasıl temin edileceğini Ermeni ve Rum tercümanları İngiliz, Fransız, İtalyan zabitleri tayin edeceklerdir. Bundan başka bugün gerek ordu namı altında ve gerekse ahamızın elinde silâh olarak ne varsa cümlesinin alınması ve âtiyen bu memlekete silâh ve cephaneye hiçbir şey girmemesi için de esaslı tedabir yapmayı düşünmüşlerdir. Binaenaleyh vaziyeti siyasiyemize dair Garplıların şimdiki kadar yaldızla, ima ile söyledikleri bütün sözlerin sarahaten maske atılmış ve bütün açıkları ile muhtelif safahata ayrılarak ortaya dökülmüştür. Şu halde memleketin büyükleri, münevverleri muhtelif şekiller altında ifade olunan bu projelerin, muahedelerin ayrı ayrı imha olduğunu iyice tasavvur etmek ve anlamak mecburiyetinde bulunuyoruz. İngiliz projesi denilen bu proje her birerlerimiz tarafından bütün teferruatıyla tetkik olunmalı ve bütün vatandaşlarımızı ayrı ayrı talim edilmelidir. Tehlikeyi ve aleyhimizde tasmim olunan gaddarlığı ve en ufak bir insaf ve hayatı bize çok gördüklerini en âciz köylümüşe anlatmalı ve mekteplerde okumaya yeni başlayan çocuklarımıza ayrı ayrı öğretmeliyiz. Bilmelidirler ki bizi Rumlara, Ermenilere esir etmek istiyorlar ve yalnız müslümanlarla sakin olan, ecnebilere hiç kimsenin hissesi olmayan köylerimizde bile giyecek hırkamız ve yiyecek gıdamızı talep ediyorlar. Eğer tehlike bizim anladığımız gibi bu kadar vazih bir surette memleketin her tarafında anlaşılırsa, hiç şüphe etmem ki, bizi her türlü hukuktan mahrum etmek için bu kadar caniyane bir kasta karşı mutlaka mukavemet ve isyan edilecektir.

Bu mukavemet ve isyan kuvveti memleketimizi kurtarmak için ve kuvvetle ümit ettiğimiz selâmete en kestirme yoldan emniyetle varmak için istinad ettiğimiz en sağlam bir kuvvettir. Böyle müthiş bir plan karşısında bulunduğumuzu her birimiz yüreklerimizde ayrı ayrı duymalıyız ve her birimiz bütün muhitemizde yetişmiş ve yetişecek çocuklarımıza telkin etmeliyiz ve kuvvetle, isyanla bu plânı bertaraf etmek mecburiyetinde bulunduğumuzu anlamalı ve anlatmalıyız elendiler. Bu projeyi tatbik etmek için düşmanlarımızın elinde birtakım kuvvetler ve doğrudan doğruya silâh kuvvetleri vardır. Bu kuvvetlerden birincisi Şarkta Ermeni kuvveti, Garpta Yunan Ordusu; İstanbul, Adana, Maraş, Urfa mıntakalarında tahşit edilmiş olan İngiliz ve Fransız kuvvetleridir. Bu projeyi vücuda getirmeye memur edilen Ermeni kuvveti üç zayıf fırkadan ibarettir. Bu kuvvet gerek Kafkasya'da gerek başka yerlerde İslâm anasırıyla mahsur ve muhattır ve yukarıdan gelen içtimaî sele karşı, Bolşeviklerin mütemediyen bütün dünya inkilâbını vücuda getirmek için yaptıkları akına karşı şaşırmış ve âciz bir haldedir. Bu kuvvet yani itilâf projesini bize tatbik ettirmek isteyen Ermeni ordusu böyle bir kuvveti haiz olmak şöyle dursun her gün etrafını ihata etmiş İslâm kuvvetlerinin taarruzlarının tehdidi karşısındadır. Orada, iman sahibi, azim sahibi olan o muhitte bizzat silahıyla, kuvvetiyle, hem taarruzî ve hem tedafüi mukavemet edecek kadar kuvvetimiz vardır. Binaenaleyh imha politikasını Şarkta tatbik ettirecek bir kuvvet yoktur.

Garpta tatbik ettirecek Yunan ordusuna gelince; Yunan ordusu bugün işgal etmek istediği yerlerde bütün kuvvetlerini ortaya dökmüş bir vaziyettedir. Bir milletin bir kısım arazisini işgal etmek kâfi değildir. O milletin iradesine galebe etmek ve o milleti teslime icbar eylemek lâzımdır. Yunan ordusu bütün ortaya döküldükten sonra bizim irademize galebe etmek şöyle dursun o henüz bizim irademizin başladığı noktada bulunuyor. Binaenaleyh Yunan ordusu harekâtı taarruziyesini tevsi ederek bir hedef istihlal ve o hedefi iskat ile bizi teslime icbar edecek bir vaziyette değildir.

Varmak istediğim, izah etmek istediğim netice şudur ki; bütün kuvvetini sarf etmiş olan Yunan ordusu bize aman dedirtmek için yeni bir vasıtaya malik değildir. Bundan sonra işleyecek zamanlar hep bizim lehimizde cereyan edecektir. Düveli itilâf iyenin tahşit ettiği kuvvetler, ki bugün Adana ve Urfa havalisinde bulunuyor. Bu kuvvetler biraz sonra izah edeceğim veçhile bugün bize aman demişlerdir. Bu kuvvetler Urfâ'yı, Maraş'ı işgal etmişler ve daha büyük bir mıntakaya ayak basmışlardı ve buldukları yerlerde emin bir surette yerleşmek şöyle dursun daha büyük istilâ mıntakaları tayin ediyorlardı. Fakat bu kuvvet de, biraz sonra izah edeceğim veçhile, bu projeyi kabul ettirecek mahiyette değildir. İstanbul'daki İngiliz kuvveti ise kendisinin istihdaf ettiği Boğazlar ve İstanbul hududu içinde, müttefiklerine karşı olsun, bize karşı olsun asgarî fedakârlıkla tutunabilmek için muhafazai mevki etmekle meşguldür. Rumeli'de bulunan kuvvetlerimiz ise Yunan ordusuna ve müttefiklerine karşı daha gayrı müsait bir vaziyettedirler. Bunların anavatandan ittisali denizlerle katolunmuştur ve her taraftan düşman muhacematına karşı münferit bir vaziyette bulunuyorlar. Bununla beraber Rumeli'deki vatandaşlarımız ve ordularımız daha büyük, daha kuvvetli bir azim göstermişler ve seferberlik ilân etmişlerdir. Sarahaten bütün efradı millet silâha sarılmıştır. (Allah muvaffak etsin sedaları) Ne kadar silâhları ve cephaneleri varsa kâffesini mevkii istimale koymuşlardır.

Binaenaleyh onlar açık bir vaziyette olarak gelecek Yunan ordusunu silâhla karşılayacaklarını bütün dünyaya ilân etmişlerdir. Muvaffakiyetten Cenabı Hakkın tevfiyatından ümitvarız. Ancak hiç şüphe etmediğimiz nokta Rumeli'de ve her yerde namusuyla sayılmış olan silâhımız bu kere de icabı namusu ifa edecektir. Rumeli'de netice ne olursa olsun bize teklif olunan imha projesini kabul ettirebilmek, arzı teslimiyete mecbur olmaya mütevakkıftır. Biz anavatan olan Anadolu'da, selâmet ve emniyetle neticeye varacağını ümit ettiğimiz harekâtın nihayetinde Rumeli de Anadolu ile beraber mevzubahs olacak ve Rumeli topraklarımızın hayatı temin olunacaktır. (İnşallah sesleri)

Efendiler; Ermeni ve Yunan kuvvetlerinden ve bugün mevcut olan Fransız ve İngiliz kuvvetlerinden maada, düveli itilâfiyenin elinde başka kuvvetler yoktur diye bir ifade serdetmiyorum. Düveli itilâfiyenin memleketlerinde daha büyük orduları ve teşkilâtları vardır. Fakat bugün buraya tahsis ettikleri kuvvetlerin azlığı ve bizim aleyhimizdeki projeyi yalnız Ermeni ve Yunan ordularından bekledikleri, kuvvetli esbap ve istihbarata müstenittir. Birincisi; Fransız ve İngiliz milletlerine Türk milletinin imhası için maddeten gösterilecek bir menfaat yoktur. Bu proje hırsı istilâ ile hırsı tagallüp ile zevk alan rüesanın projeleridir. Uzun bir harpten sonra yeniden zevk için, bir milleti diğer millete boğazlatmak suretiyle Fransız ve İngiliz milletinden kan istemek kolay bir şey değildir. Bununla beraber milletler büyük ordular göndermeyeceklerini her hal ve hareketleriyle ispat etmekle beraber, gönderebileceklerini farzetsek bile, Anadolu'muz ve dağlarımız kolay istilâ olunacak, yüz bin, iki yüz bin, beş yüz bin kişi ile bir ayda, beş ayda bir ucundan girilecek öbür ucundan çıkılacak yerler değildir. Allah bizim dağlarımızı tepelerine çıkaralım dünyaya karşı serbest, hür teneffüs edelim diye yaratmıştır. Bir millete esareti kabul ettirmek için milyonlarca kuvvet, senelerce vakit, milyarlarca servet sarf etmek lâzımdır.

Bunu biz kendimiz uzak vilâyetlerimizde ve meselâ Yemen ve sairede uzun müddet tecrübe ettik. Vesaleti bol olan milletler meselâ, İngilizler Transval'da, Moranj'da, Fransızlar bütün müstemlekâta tecrübe ettiler. Bütün bu tecrübeler minelezel esir olan milletlere de yapılmıştır. Şimdi tecrübe edecekleri milletler minelezel hür olan milletlerdir. Eğer biz bizi imha etmek isteyenlere, birkaç milyon askere ve uzun zamana ve birçok mala, birçok servete lüzum olduğunu ispat ettiğimiz gün hayatımızı, halen ve istikbalen temin etmiş olacağımız gibi bize bakan bütün İslâm milletler de hayatlarını temin etmiş olacaklardır.

Esas mesele, ispat etmek mecburiyetindeyiz ki İstanbul'da oturup veyahut herhangi bir telgraf merkezine oturup bütün memlekete telgraf çekmek ve bütün memlekette İngiliz, Fransız ve İtalyanlara karşı aman teslim olduk cevabını almak ihtimali olmasın. Bütün memleketi istilâ ettikten sonra bir tek dağ başı kalacak olursa o tek dağ başına da ayrıca kuvvet göndermek lâzım olduğuna düşmanlarımızı ikna etmeliyiz. Fransızlara karşı muharebe ediyoruz. Halk köylerinde toplanmıştır. Bidayette başladığımız zaman birçok yerlerde bizlere Fransızlar; tanklar, makineli tüfekler, toplarla ve ilah yürürler. Cephe zannettikleri yerlerden birçok ateşler açarlar ve giderler. Bin kişi on bin kişilik bir kuvvet iki günlük yol gider, gittikçe toplanır, ne ardı vardır ne arkası vardır. Şimdiye kadar hep böyle tecrübe edilmiştir üç gün evvel hepsi

gitmişlerdir. Cephe zannettiler. Bir yere ateş ettiler. Bizimkiler hepsini tepelediler. Şimdi Adana ile Pozantı, bunlar alelade iki günlük yollarımızdır.

Efendiler; İstanbul'dan veyahut bir sahiliden başlayarak memleketin bütün dağları üzerine çıkmak kolay değildir. Bütün dağlarının üzerine çıkmak için milyonlar lâzımdır. Yalnız havf ve dehşete düşerek herhangi bir mahal ve cephenin el dokunulmamış yerlerini el dokunulmadan kendilerine teslim edemeyeceğimizi düşmanlarımıza bildirmeliyiz.

Binaenaleyh şayet Avrupa milletlerinin menfaati olmayan ve bizce ümit edilmeyen harekâta vasi mik-yasta tevessül etmeyi isterlerse onu da emniyeti kalp ile, serinkanlılıkla karşılamaya hazırız. Her tarafı (Kerbelâ) yapacağız. Memleketin her karış toprağını ayrı ayrı müdafaa ve her yerin ayrı ayrı zaptolunmak lâzım geldiğini ispat edeceğiz.

Sonra efendiler; düşmanlarımızın elinde bize havf ve dehşet vermek için tayyare vesaire gibi birçok vesaitte vardır. Fakat şimdiye kadar hiçbir memleket tayyare ile zaptolunmadı ve hem de olunmayacaktır. Yalnız alışmayan bir memleket, havada tayyareyi ilk defa gören bir halk, ürkerler. İhtimal ki düşmanlarımız bunu da yapacaklardır. Şimdiye kadar tayyare hücumu yapmamalarının sebebi sözünde veya atiyen propagandasındaki tesiri izale ettirmemek içindir. Onlar bizi Afrikalılar gibi cahil ve ürkek bir millet zannediyorlar ve o kuvveti şimdiden sarf etmek istemiyorlar. Nitekim Adana havalisinde, Urfa havalisinde sarf etmektedirler. Fakat ora halkı bunları eğlenecek bir vasıta addetmektedirler. Binaenaleyh söyledikleri gibi birçok tayyare ile memleketimizin üzerinde, havada yapmak isteyecekleri akınların ilk tesiri manevisine galebe ettikten sonra, memleketimizi maddeten abluka etmek isteyeceklerdir. Lâkin bunun da hiçbir tesiri, hiçbir ehemmiyeti olmayacaktır. Çünkü abluka o millet için müessir bir vasıta olur ki Allah o milletin gıdasını hariçten göndermek üzere vermiştir. Bütün Türkiye muhasara edilse daha nakıs ve daha eksik şeylerle iktifa etmek mecburiyetinde kalırız ve fakat yine midemizin ihtiyacını temin ederiz, harp için bileklerimizde kuvvet bulunur. Allah bize bu imkânı bahsetmiştir. Binaenaleyh abluka ile esareti kabul etmek için açlık ve gıda tehlikesi de yoktur. İşte efendiler memleketimizin atisini, kuvvetle bizi teshir etmek, teslimiyete icbar etmek noktai nazarından bu safahat ile görüyoruz. Söylediklerimde ciddi safahat vardır. Fakat her birine karşı samimiyetle düşündüğümüz safahat ve esbabı mukavemet de mevcuttur. Bizi arzı teslimiyete icbar için en kuvvetli bir vasıta daha vardır ki bu da nifakı dâhildir. Düşmanlarımız halkımızın ananatından ve harbi umuminin millette bihakkın vücuda getirdiği intibaaattan mahirane istifade etmeyi istiyorlar. Meselâ halk askerlikten yorulduğu için millete askerliğin ilga edildiğini bütün tekâlifin affolunduğunu ilân ederler. Milletimizin öteden beri gerek dinine ve gerek makamı saltanata merbutiyetini bilen düşmanlarımız, makamı saltanat ve hilâfetin elinde bulunan bütün kuvvetleri millet aleyhine zorla sarfettiriyorlar diye propaganda yapıyorlar. Hâlbuki bu nifakı dâhilide ihzar olunan harekât hep ecnebi harekâttır.

Meselâ düşmanlarımız, işgalden evvel hazırladıkları Anzavur harekâtını işgal ile beraber ve bütün kuvvetiyle meydana çıkardılar. Anzavur harekâtı, Çanakkale Boğazını elde bulundurmak ve istihkâmâtı arkadan temin etmek için İngilizler tarafından ihdas olunmuştur. Çanakkalede, Kumkalede ve tabyalar-da bulunan İngiliz kıtaatı doğrudan doğruya milletle temas etmeyeceği ve bunun için emin bir mıntaka lâzım geldiği cihetle İngilizler bunu temin etmek vazifesini Anzavura vermişlerdir. O, İngilizlerden herşeyi alarak onlarla bizim mıntakamız arasında bir vaziyet ihdas etmek ve İzmir şimal cephesini kendisine verilen nüfuz ve memuriyetle doğrudan doğruya arkasından vurmak istemiştir. Bu suretle Yunan emeli kendiliğinden husule gelecek ve imha projesinde Şile'den, Marmaradan, Edremit körfezinden itibaren beynelmil gösterilen mıntakayı Anzavur temin etmiş olacaktı. İkinci hareket Düzce civarında olmuştur. Bu hareket daha mahirane tavazzuh etti. Düzcede silâh patlamasını müteakip Anzavur İstanbul ve İngilizlerle doğrudan doğruya ittisal için hemen garbe ve aynı zamanda Anadolu içine yayılmak için süratle şarka doğru tevessü etti. Hareket noktai nazarından bilirsiniz ki İngilizler Eskişehir'de tutunmak istediler muvaffak olamadılar. Sonra Geyve'de tutunmak istediler yine muvaffak olamadılar. Öteden beri İngilizlerin matmah nazarları Bilecik, Bursa havalisiyle Marmara sevahiline hâkim olmak ve bizi oralardan uzaklaştırmaktır. Bu harekât bizi Marmara sahilinden uzaklaştırmak için sureti mahsusa da ihzar edilmiştir ve bunu sulh muahedesi dedikleri proje sarahaten ifade etmiştir. Şile, İzmit, İznik, Edremit havalisini temin

etmek için Düzce'de, Adapazarı'nda, Geyve'de böyle Osmanlılarla İngilizler arasında bir mıntaka lâzımdır ki doğrudan doğruya Anzavur'un temin etmek istediği mıntaka işte bu mıntakadır. Bu mıntaka harekâtı dâhiliye ile istihdaf ettikleri gayeler, projelerde sarahaten ifade olunmuştur. Biz yalnız düşmanlarımız aleyhine kullanılacak silâhlarımızı, cephanelerimizi birbirimize karşı kullanmak, beyhude ifna etmemek için samimiyetle uğraşyoruz. İngilizlerin istediği dâhilî emniyet mıntakasını onlar İngiliz hesabına daha ziyade tevsi etmek için çalışıyorlar. Bizi arzı teslimiyete icbar için düşmanlarımızın elinde olan bu kuvvetli silâhın tehlikesini biz vaktiyle İstanbul'da gördük. Onun için bütün memleket dâhilinde elimizde bulunan vesaitle birçok harekât yapmaya mecbur olduk. Adapazarı'nda doğrudan doğruya İstanbul'la İngilizlerle temas ederek ta Kastamonu, Ankara hudutlarına kadar yayılmış olan tehlike bir aralık ciddi safahat arzemiş olduğu halde bugün milletin sadakat ve iman ve sevkettiğimiz kıtaatın tehevürü karşısında kâmil muntafi olmuş, mahvolmuştur. İngilizlerin istediği Bolayır, Çanakkale, Gelibolu ile doğrudan doğruya bizim milletimizin malı olan istihkâmat arasındaki Anzavur'u temizledik. (Alkışlar) İngilizlerle doğrudan doğruya temas hâsıl ettik. Karşımıza çıkacak yeni düşmanlarımızın kâffesini tepelemek için mücehhez bulunuyoruz. Arzettiğim harekât ihzar olunan dâhilî fitne ve harekâtın en mühimleridir. Yine şuradan buradan bulunmuş bir iki serseri herhangi bir menfaati temin etmek için yine Hazreti Padişahı öne sürerek Hazreti Padişah askerliği affetti, vergilen affetti sulh oldu. Binaenaleyh memlekette din ve imam olan bizim arkamıza düşsün, diye etrafına birçok halk toplayarak muhtelif telgraf merakizini basmak ve etraftaki zavallı köylüleri ellerine almak için teşebbüsat yapmaktadırlar.

Bu hadise yirmi gün evvel Yenihan civarında görüldü ve köylere heyetler çıkarılarak kendilerine nasihat edildi. Dağıldılar ve nasihate inanmış gibi güründüler. Fakat hakikati gören, milletimizin iradesine ve sizin itimadınıza istinat eden bizler aldandığımızı bilmekle beraber iki hayatı siyanet etmek te kârdır diyerek daha leyyin harekât ve tedabir ile meseleyi halletmek istedik. Fakat maatteessüf Yenihan civarında da bir mahiyeti tedibiye, onlar için de her taraftan tedabiri askeriye almaya mecbur olduk. Yakında netayici katiyeyi ve üseranın derdest ve tenkil olunduklarını Meclisi Âlinize tebliğ edeceğimizi ümit ediyoruz. Bu hulâsa ile düşmanlarımızın bizi arzı teslimiyete icbar için ellerindeki nifakı dâhilî silâhına kâfi derecede nazarı dikkati celbetmiş olduğumuzu zannediyoruz. Nifakın en büyük tehlike olduğunu hepimiz bilmekle beraber bu hususta her gün her rast geldiğimize ne kadar çok tekrarda, ne kadar çok irşatta bulunursak bizzat düşmanlara karşı kendi mukavemetimizi bir kat daha ispat etmiş oluruz. Biz daha müşkil safahat içinde iktiham edilmiş olan bu müşkülâtın âtiyen de iktiham edileceğini itimat ile ümit ediyoruz.

Daha bir sual karşısında bulunduğumu zannediyorum. Bütün bahsettiğim, esbab ve safahat mukavemettir. Bizi teslime icbar için kullanacakları vesaitin her birisine karşı birçok esbabı mukavemetimiz vardır. Fakat ne olacak, mukavemet ede ede kendimiz için gördüğümüz mahreç nedir ki bu Millet Meclisi tarafından istizah takdirinde Yunanlıları ve Fransızları memleketimizden taretmek için onlara takaddüm ederek bizim taarruza geçmemiz arzusu şeklinde izhar edilmiştir. Oraya gelmek istiyorum. Biz esbabı mukavemetimizi temin ederek yalnız mukavemet suretiyle de neticeye erileceğine kaniyiz. Şarkta başlayan inkilâbatı içtimaiye durmadan ilerliyor. Bugün Kafkasya'da bundan bir ay evvelkine, iki ay evvelkine nisbetle ahvalde daha ziyade Küşayış vardır. Ermenistan son ay zarfında iki üç defa hükûmet değiştirdi. Hükûmet bir partiden diğer partiye geçti. Birbirine taban tabana zıt hükûmetler mevkii iktidara geldi ve şimdi Bolşeviklerle doğrudan doğruya temastadırlar. Gürcistan Hükûmeti bir İngiliz Hükûmeti idi. Bundan bir buçuk ay evvel bitaraf bir hükûmet oldu. Şimdi de Bolşevik bir hükûmet oldu ve şu dakika İngilizlere ilânı harp eden bir hükûmet olduğundan bahsolunuyor. Azerbaycan safahatı Heyeti Celileye arz olunmuştur. Burada inkilâbatı içtimaiyeye doğrudan doğruya cüretle girilmiş bir vaziyet vardır. Orada kendi memleketlerini Ermenilere karşı muhafaza etmek için hücumlar, hazırlıklar vardır. Rus inkilâbı şeklinde başlayıp bütün cihanı istilâ etmek yolunda durmadan ilerleyen sel, garp milletlerine tesiratını her suretle gösteriyor. Biz bu safahatı, safahatı siyasiye ve içtimaiyeyi günü gününe takip ediyoruz. Şekil ve vaziyet o haldedir ki bugün bizden itibaren şarka doğru başlayan bütün milletler garp milletleriyle müsâlâha etmemişlerdir. Muhakkaktır ki dünyanın yarısı diğer yarısı ile mütemediyen muharip halde bulunacak ve müsâlâhaya kendi hayatını, kendi kuvvetini, kendi mevcudiyetini muhafaza etmiş bir millet olarak iştirak edeceğiz. (İnşallah sedaları)

Umumî noktai nazardan bize selâmet yolu gösteren bu safahattan maada doğrudan doğruya Yunanlıları ve Fransızları memleketimizden çıkaracağımıza kuvvetli ümitlerimiz vardır. İhtimal ki bizi sulh şeraitine icbar etmek için bugünlerde Yunan ordusunu yeniden birtakım harekâta sevk edeceklerdir. Hâlbuki biz Yunanlılara karşı kuvvetlerimizi kâmilten sarfetmiş değiliz. Binaenaleyh istihzaratımızda, mukarreratımızda, harekâtımızda Yunanlılara bir taarruz ederek onları memleketimizden atabileceğimizi ümit ediyoruz. (Alkışlar) Yunanlılara karşı memleketimizi muhafaza etmek için yalnız müdafaadan, yalnız mukavemetten başka çaremiz yoktur demiyoruz. Mukavemet ediyoruz ve edeceğiz. Harekâtın bütün inkilâbat ve safahatını iktihâm edeceğiz ve nihayette fırsat ve tertibat ihzar ederek Yunanlılar münhezimen memleketimizden çıkaracağımızı ümit ediyoruz. (Alkışlar) Yalnız ne vakit yapacağız ve fırsatı ne vakit bulacağız? Bunun için Heyeti Celile bizden daha ziyade tafsilât istemeyecektir.

Fransızlara gelince; Fransızlar Maraş şimalinde idiler. Urfa'yı işgal etmişler, Pozantı şimaline gitmişlerdi. Geçen Meclisi Mebusanın intihabı sırasında İstanbul'da birçok defa müracaat olundu hep avutucu cevaplar vermekle beraber gazetelerinde ve ricali siyasiyenin ifadelerinde sarahaten Sivas'a ve Diyarbekir'e kadar inmek arzularını izhar ediyorlardı. Fransız miralayı arabasına binerdi. Mardin'e ve Diyarbekir'e geliyorum, konsoloshane tesis edeceğim, diye telgraf çekerti. Herkes bilirdi ki bir müddet sonra idare teessüs edecektir, nasıl Adana'ya girmiş ise oralara da girecektir. Hâlbuki bu kadar müslümanı hiç yerine koyarak müstahkâr bir vaziyet alan Fransızlar bugün Maraş'tan bütün dünyanın tehdidatına rağmen sopa ile koğulmuşlardır. Bugün Ayntab cenubundadırlar. Urfa'dan atılmışlardır. Fırat ve Cerablus civarında, Arappınarı'nda güç hal tutunmağa çalışıyorlar. Bütün nıkatı ayrı ayrı muhasara ettik ve düşürdük. Biz heyeti ihtilâliyeyiz. Kendilerinin teçhizatı mükemmel olmakla beraber bizimle temas etmekten başka çare olmadığını anlayarak adam gönderdiler. Vaziyeti beraber iki eş heyet gibi tetkik etmişizdir ve bizim teklifatımızı muvakkaten kabule mecbur olmuşlardır. Binaenaleyh Fransız Heyetiyle tatili muhasamat suretinde yaptığımız muvakkat bir askerî mukaveleyi izah etmek isterim: Mayıs'ın otuzundan itibaren yirmi gün müddetle Fransızlarla aramızda tatili muhasamat olacaktır. Bu müddet zarfında mahsur olarak memleketimiz dâhilinde kalmış olan yerleri tahliye edeceklerdir. Bunlar Pozantı ile Sis'tir. Burada bulunan kıtalarını kendilerine iade edeceğiz. Memleketimizden çıkacaklardır. Şimdi aldığımız malûmata göre tatili muhasamata vakit kalmadan bizim askerlerimiz cebren almışlardır. (Alkışlar)

Antep bugünlerde müşkül vaziyet geçiriyor. Ayntab civarında muharebe oluyor. Yakında kuvvet gönderdiler. İçeride Fransız kuvveti vardır. Ahali kendisini müdafaâ ediyor. Ayntab cenubunda yeni bir muharebe oldu. Bizim kıtaatımız şimale çekilmeye mecbur oldular. Fransızlar takip ettiler. Muvaffak olduk zannı ile tepelendiler. Ayntab'ın cenubuna çekilmeye mecbur oldular. Yalnız Ayntab şehri içinde müsademe devam ediyor. Onun için Fransızlarla yaptığımız müzakerede Ayntab şehrinin tahliyesinde ısrar ettik. Mecburiyetlerinin derecesini tasavvur buyurunuz ki kendileri için müsait telâkki olunan yerlerde de bizim şeraitimizi kabul ve şehri tahliye ederek bizim memurlarımıza serbest bir surette bırakmaya muvaffak ettiler. Bunu yapıp yapmayacaklarını bekliyoruz. Yapacaklarını söylediler, muvaffakat ettik. Ayntab'ın tahliyesiyle beraber diğer yerleri de tahliye etmek üzere yirmi gün mütareke yapacağız. Mütareke yirmi günlük tatili muhasamattır. Bu tatili muhasamayı Adana mıntakasının tahliyesine mukaddeme addettiğimizi Fransızlara söyledik. Fransızlar bu müddet zarfında şifahen Adana mıntakasının tahliyesini tekrar müzakereye girişmek ihtimalini ima etmişlerdir. Kendi imanımıza, kendi kuvvetimize müstenit olmayan hiçbir taahhüde inanmadığımız için bu müddet zarfında Adana'nın ve diğer mıntakaların tahliyesinden maada başka çare olmadığını istihzaratımızla da göstereceğiz. Bugün zaten Pozantı ve Sis'te kemali emniyetle Adana ovasına bakıyoruz. Orada hazırladığımız, topladığımız kuvvetlerle Adana'yı tahliyeden başka çare olmadığını da ayrıca kendilerine irae etmek istiyoruz. (Alkışlar) Bu tazyik ile ümit ediyoruz ki yenden Fransızlar bizimle temas edeceklerdir. Husule gelecek netayiç ve safahatı ayrıca Heyeti Celilelerine arzedeceğiz. Memleketimizi müdafaâ etmek için aleyhimize kullanılacak kuvvetler ve geçireceğimiz müşkilât ve mezahim bütün safahatıyla huzurunuzda arz olunmuştur.

BİR MEBUS — Şeraiti mütareke nedir ve kaç maddeden ibarettir?

İSMET BEY (Devamla) — Arzettim, efendim! Yirmi gün müddetle tatili muhasamat edilecek. Bu müddetin ilk on günü zarfında Ayntab şehriyle Sis ve Pozantı mevkiileri tahliye olunacak. Ayntab şehri civarındaki Fransız kuvvetleri Fransız ordugâhına gidecek. Fransız üserasını iade edeceğiz. Buna mukabil gerek asker olarak ellerinde esir bulunan ve gerek sair suretlerle götürülenleri iade edeceklerdir. Biz de Fransız kuvvetlerini Adana ve Tarsus'a salimen göndereceğiz. İstanbul'un işgal olunduğugünkü vaziyetten bugünkü vaziyetimiz daha muvaffakiyetli ve daha kuvvetlidir. İşgal günü düşmanlarımız hiçbir mevcudiyeti olmayan ve bütün merkezi faaliyeti ellerine geçirerek perakende ve düşük bir halde bulunan bir millet karşısında idiler. Dâhili harekât için uzun müddetten beri ihzar ettikleri gerek Anzavur ve gerek Düzce harekâtı ve saire için kuvvetli ümitleri vardı. Eskişehir'de idiler ve Konya'ya kadar elleri vardı. Bugün harekâtı dâhiliye ile bizi yere vurmak için besledikleri ümitler bertaraf edilmiştir. Harekâtı askeriye hariciye noktai nazarından onların bekledikleri inhilâl şöyle dursun, bilakis bizimle vuruşan düşmanlar bizim şeraitimizi kabul edecek bir vaziyete girmiştir. Binaenaleyh takrirda azayı kiramin mevzuubahs ettikleri iki ay zarfında ne yapılmıştır sualine kısa olarak vaziyeti siyasiye ve askeriyemiz daha kuvvetli ve daha emin bir hale konmuştur cevabını emniyetle vermemize müsaade buyurunuz. (Teşekkür ederiz sadaları)

BİR MEBUS — Fransızların tahliyesine mukabil ne gibi fedakârlık yapılıyor?

İSMET BEY (Devamla) — Arzettiklerimden başka bir şey yoktur, vaziyeti askeriyemizin kuvveti ile onları böyle bir talebe mecbur ettik. Bundan başka Fransızların bu müddet zarfında daha ziyade hazırlanacaklarını hatırdan dür tutmamakla beraber, böyle bir tevakkuf devrinde bizim daha ziyade müstefit olacağımızı tahmin ettik. Dünyada bizim canımızı elimizden almak için çok aziz olan birçok hayatlarını feda etmek mecburiyetinde olduklarını anlattığımız gün hayatımız, istiklâlimiz ve her türlü mukadde-satımız emindir. Bütün cihana karşı hayatımızı elimizden almak için pek çok hayat feda etmek lâzımdır iddiasındayız. Bu iddiamızı ispat edeceğiz.

(Bir çeyrek saat teneffüs)

Üçüncü Celse

REİS: Abdülhalim Çelebi Efendi

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Celse küşad edildi. İstizah üzerine müzakerata devam ediyoruz. Söz Fevzi Paşa Hazretlerinin-dir.

FEVZİ PAŞA (Kozan) — Geçen celsede İsmet Beyefendinin verdiği şu izahat üzerine ilâve edecek bir şey yoktur. Ancak ordunun tanzimi, elindeki esliha ve cephanenin hüsnü idare ve tevzii, talim ve terbiyesinin bihakkın yapılabilmesi için bazı tedabir ittihaz ettik. Onları arzedeceğim.

Bidayette ordu, mütareke ile muattal bir vaziyete konulmuş olduğu için millet hukukunu kendi silâhiyle müdafaaya kıyam etti. Bittabi bu müdafa esnasında yer yer birtakım şahsiyetler belirdi ve her tarafta bazı teşkilâtı mahsusa vücut buldu. Düşmanın bizi mahva karar verdiği gerek muharebe ve gerek mütareke zamanında tamamiyle Anadolu'nun içerlerine ve kısmen ahalinin yedine tevzi ettik. Bilhassa şark taraflarında bulunan esliha ve cephaneye belli olmuştu. Bunun için elimizdeki esliha ve cephaneye düşmanlarımız tarafından alınamadı. Yalnız Ferit Paşa'nın birinci sadareti zamanında doksan bin sandığa yakın cephaneye Kütahya'dan İstanbul'a celp olundu ve ancak bundan sonra bizi büsbütün İngilizler cephanesiz kıyas ederek tedabiri zecriyeye başladılar. Fakat aldandılar. Bugün elimizde onların kapak takımını aldıkları birtakım esliha vardır ki biz onların gerek yeniden yapmak için lâzım gelen modellerini, gerekse İstanbul'da hıfzettikleri mahallerde asıllarını elde ederek buraya celbettik ve bugün düşmanlarımızın zan ve

tahmininden fazla gerek çapça, gerek miktarca, gerek adetçe esliha malikiz. Bununla beraber mademki elimizde bir fabrika yoktur, ne kadar cephanemiz olursa olsun herhalde bunun da haddi muayyeni vardır. Bunu da düşünerek, Trablusgarp muharebesinde olduğu gibi, deniz aşırı esliha ve cephane kaçakçılığına da teşebbüs ettik ve bundan başka şark tarafından ilerlemekte olan kuvvetlerden de lâzım gelen esliha ve cephaneyi elde edeceğimizi ümit ediyoruz. Yalnız bütün bu şeyler, elimizde bulunan silâhlar muhtelif yerlerde bulunduğundan bizde müşkül nakliyatı icap ettirdiği için silâhın bir kısmı Konya'ya gitmiş, bir kısmı burada kalmış, bir kısmı Bursâda bulunuyor, bir kısmı Diyarbekir'e kadar gitmiş, böyle muhtelif yerlerde bulunan esliha ile muhtelif unsurları toplayarak yeni yeni cüzü tamlar teşkil ediyoruz. Mütareke mucibince düşmanlara verdiğimiz kuvvei umumiyelerde düşmanlarımız bizi pek basit insanlar zannettikleri için bu yapılan tertibatı anlamadılar. Onlar ancak tamam esliha olarak miktarlarını alıyorlardı ve o tamam eslihanın gerek nişangâhlarını, gerekse kapak takımlarını aldıktan sonra meseleyi hallolmuş zannediyorlardı. İşte eslihanın böyle muhtelif yerlerde bulunmasından dolayı onların elinden bir hayli esliha ve bir hayli cephane kurtarmış olduk.

Bundan başka efendiler, İstanbul'dan lâzım gelen bazı ecza ve bilhassa cephane ve silâh yapmakta mahir ustalar celbine teşebbüs ettik ve öyle ümit ederim ki İngilizlerin zannettikleri cephane buhranı hiçbir zaman hâsıl olmayacaktır, İngilizlerin birinci emelleri cephanemizi bitirmek ve bu dâhili ihtilâllerde istihfaf ettikleri mühim maksatlardan birisi de elimizdeki cephaneyi birbirimize sarf ettirmek ve bu suretle bizi muharebe edemeyecek bir hale getirmektir.

İkinci cihet askerinin talim ve terbiyesi meselesi olduğunu arzetmiştim. Malûmu âlinizdir ki biz efradı cedideyi kışlalarda toplu talim ve terbiye ve bunların iaşe ve elbisesini temin etmeden elbise mahalliyeleyle sevke mecbur oluyoruz. Bunlar şüphesiz ki muntazam bir ordunun göstereceği kabiliyeti gösteremiyorlar. Onun için seyyar jandarma kıtaatı teşkil ediyoruz, ki yakında kanunu Meclisi Âlinize arzedeceğiz. Bu kıtaat sırf dâhilî mesailin hallinde istihdam olunacaklardır ve icap ederse cephelere sevk edilecektir. Bu kuvvetlerin teşkilini müteakip etrafa yayılmış olan bütün nizamiye kıtaatımızı kolordu mıntakalarına tahşit edeceğiz ve burada bunlara alay yahut tabur halinde muntazam bir askerlik hayatı öğreteceğiz. Gerek iaşelerine, gerek libaslarına bihakkın bakacağız ve bu suretle düşmanın muntazam yapacağı hücumlarda muntazam bir kıta ile karşılıklarına çıkmak imkânını istihsal edeceğiz. Cephelede şimdiye kadar Kuvayı Milliye tarafından istihsal edilen muvaffakiyet şayanı şükran olmakla beraber kat'î bir netice istihsal için her halde kuvvayı muntazamaya ihtiyaç vardır ve bilhassa emir ve kumandanın müselsel ve muntazam olması lâzımdır. Bunu da düşünerek İstanbul cephesine Yunan cephesine, yani İzmir cephesine, Adana cephesine karşı yeni kumandanlar ihdas ve bu suretle eldeki mevcut kadroları yavaş yavaş mas ederek düşmanlarla muntazam bir muharebe etmek imkânı hâsıl olacaktır. Ancak bu kadar muğlak ve karışık olan işlerin defaten tanzimi mümkün değildir. Bu imkânı istihsal etmek için biraz zaman lâzımdır. Hâl-buki düşmanlarımız bir taraftan kuvvei maneviyemizi sarsmakla beraber diğer taraftan da teşkilâtımızı ziruzeber etmek istiyorlar ve daha doğrusu binamızın temelini oyarak tamamiyle göçecek bir vaziyete koymak istiyorlar ki kendilerinin sevk edeceği askerler bir kurşun atmadan, belki de bir Avrupalının burnu kanamadan memleketimizi istilâ etsinler. İşte efendiler, ancak bize düşmanın bu tasminatını tamamiyle anlayarak lâzım gelen tedbirleri ittihaz etmek sayesinde memleketimizin tamamîyetini muhafaza edeceğimize kaniiz. Bugün ihtilâli dâhilî ika etmek hususunda İngilizlerle Ferit Paşa hükûmetinin müştereken yapmış oldukları harekât maatteessüf cümleminin malûmudur. İki milyon liraya yakın bir tahsisat vererek külliyyetli maaşlarla kuvvayı inzibatiye namı altında birtakım serserileri toplayıp memleketimize musallat ediyorlar. Bunlar İngiliz ordusunun piştarı olmak üzere ihzar olunuyor ve İngilizler, bizim memleketimizi kanımızla, paramızla istilâ etmek istiyorlar. İran'a da bunu böyle tatbik ediyor. Hindistan'a da böyle tatbik ediyor, İngilizlerin yegâne plâni bir milleti içinden yıkmaktır. Bir millet ki bunu anlar ve bir kaya gibi kendisi üzerine gelecek fesadattan, dâhilî ve haricî hücumlardan sarsılmaz, bünyesinde bir gedik açılmaz; o millet hiçbir vakit mahvolmaz ve mahvedilemez. Biz İngiliz istilâsından ve İngiliz tasallutundan korunmak için ancak kendimizi gedik açılmaz sağlam bir kaya gibi göstermek mecburiyetindeyiz ve bunu da yaptığımız teşkilât maddeten temin edebilir. Ancak bu teşkilâtın semeredar olması için milletin ruhunda bir azmi kavi doğmak lâzımdır. Bugün hepimiz biliyoruz ki mağlup olduğuna kani olan bir millet silâhını atmadan daha mağlup olmuştur. Ancak mağlubiyetini tasdik etmeyen bir millet muharebeye devam edebilir. Bugün harbi umumî bitmemiştir. Efendiler, henüz hiçbir devletle bir müsaleha akdolunmamıştır. Bir

Alman muahedesi var. Fakat her gün Almanlar tufanı itiraz yağdırıyorlar ve her gün bir maddesini tatbik ettirmek için yeniden bir harp tehlikesine Avrupa maruz bulunuyor. Bir Macar var, henüz daha müsâlâhası yapılmamıştır. Bir Bulgar var, ilk fırsata muntazırdır ve bunun karşısında bir Rusya vardır ki büsbütün teşkilâtı mevcudeyi değiştirmek istiyor. Muahedelerin hiçbirini kabul etmiyor, keenlemyekün addediyor. Bundan başka bir âlemi İslâm vardır ki garbin esaretinden kurtulmak istiyor. Artık boynuna geçirilmek istenen boyunduruğu kırıp atmak istiyor. Bu kadar müşevveş ahval içinde devam eden bir harp, şüphesiz ki, düşmanlarımızın galebesiyle netice pezir olamaz. Alemi insaniyet esaretten rugerdandır. Herkes bugün İngilizlerin dünyaya takmak istedikleri esaret zincirini kırmak istiyor. Bizim milletimiz hiçbir zamanda esaret zincirini taşımamıştır. Bugün şunu da arzedeğim ki zafer ancak imanı tam olanlarındır. Eğer biz içimizde, kalbimizde düşmanlarımızın buraya ayak basmamasına azmi kat'î ile iman edersek basamaz efendiler, şüphesiz bu kadar fedakârlığa mukabil millet parlak bir istikbal bekliyor ve bu istikbali ancak şarktan doğacak istiklâl güneşi bize vaat ediyor. Bugün ordunun tensiki, lâzım gelen malzemenin ihzârı ve memlekette kuvayı müdafaa'nın azamî derecede istifade bahş bir hale vaz'ı için şüphesiz ki paraya ihtiyaç vardır. Bugün tanzim etmekte olduğumuz bütçe biraz dolgundur. Lâkin istiklâlini muhafazaya azmetmiş olan bir millet, kanının son damlasını akıtmağa hazırlanmış bir millet son habbesini vermek fedakârlığında da bulunacaktır. Şüphesiz bu parayı Maliye Nazırı Beyefendi lâzım gelen kanunlarla isteyecektir. Ancak bendeniz âzayı kiram hazeratından istirhamım yakında takdim edeceğim bütçenin hemen ittifakı âra ile kabulü meselesidir. İnşallah bu bütçemiz son harp bütçesi olur ve bununla millet esarete girmek istemediğini bir kere daha âleme ispat etmiş oluruz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — İsmet Beyefendinin vermiş olduğu izahat meyanında Fransızlarla yapılan bir mütarekeden bahsolunmuştur. Bazı fikirlerde bu yapılan mütarekename hakkında tereddüt hâsıl olduğunu hissettiğim için yalnız bu noktayı izah etmek isterim.

Biz bu mütarekede bilmukabele ne fedakârlık yaptık sualini şu tarza kalbetmek istiyorum. Yapmış olduğumuz bu itilâfı muvakkat ile biz ne kazandık? Askerî, siyasî kazandıklarımızı arzedeceğim: Fransız cephesinden gelen mebus arkadaşlarımız bilirler ki orada bulunan kuvvetlerimizi bugünkü zihniyetimize göre takviye, teşkil, tensik etmek için az çok zamana ihtiyacımız vardır. Şimdi izahat veren Fevzi Paşa Hazretlerinin de bahsettiği ve daima mebus arkadaşlarımızın da birçok defalar bahseylediği bir şey var, o da kuvayı milliyenin tensiki ve hüsnü halli meselesidir.

Takdir buyrulur ki hali harekette, hali muharebede bulunan kuvvetlerin böyle nazari şekillerde tatbikine imkân yoktur. Arzu edilen bir şekilde tatbik edebilmek için az çok zamana ihtiyaç vardır. Bu zamanı kazanmak için bu fırsattan istifade etmek istiyoruz. Mütareke için emir verdik, yirmi gün bir zaman kazandık. Derhal noksanlarını, teşkilât ve hazırlıklarını ikmal etmelerini ve bu zamanda hiçbir taraftan taarruz olunmayacağını kendilerine yazdık. İşte askerlik noktai nazarından kazandığımız budur. Mamafih varidi hatır olan bir mahzur var ki, bu daima varittir ve bütün müzakeratımızda daima bu noktayı esas olarak tutmuşuzdur, o da yirmi günlük bir faslai muhasamatta orada bulunan kuvvetlerimiz milis ve halk kuvveti olduğu için bir defa bunlar dağılırsa, kendi kendilerine giderse tekrar bunları toplamak ve bugün mevcut olan ciddiyet ve salâbeti askeriyeyi iade etmek müşküldür. Bu cidden arzettiğim gibi varidi hatırdır. Fakat biz terki muhasamat tebliğini açık olarak yaptığımız gibi şifre olarak ikinci şıkta arzettiğim gibi tebliğ ve lâzım gelen tedabiri ittihaz ettik. İşte askerlik noktai nazarından temin ettiğimiz fevait budur.

Şimdi siyasî noktai nazardan temin ettiğimiz fevaidi de arzedeğim: Şüphe yok ki gerek Heyeti Celileleri ve Heyeti Celilelerinin tevkil ettiği ve bilfiil Türkiye'nin mukadderatını idare eden heyeti icraiyeimiz itilâf devletlerince henüz tanınmamıştır. Memleketimiz ve milletimizin mukadderatını hal ve fasletmek için düşmanlarımız Ferit Paşa'ya müracaat ederek onunla hal ve faslı davaya çalışıyorlar. Binaenaleyh Avrupalıları bu çürük ve gayri meşru müracaatgâhtan sarfı nazar edip doğrudan doğruya milletimize ve milletimizin mümessillerine müracaat ettirmek, istihsal edilecek muvaffakiyetin en parlağıdır. İşte bu siyasî faideyi temin edebilmek için imzaları tahtında bu müzakerei siyasiyeye girişmeyi faideli addetmek lâzımdır. Vakia buraya gelmiş olan heyet bütün Avrupa'ya ilân edilmiş bir heyet değildir. Fakat kendilerini gönderenler tarafından tamamen salâhiyet sahibi olarak gelmişlerdir. Bu heyet gerek şifahî beyanatında ve gerek tahriren keşide etmiş oldukları telgraflarda daima Türkiye Büyük Millet Meclisi ibaresini yazmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyasetine hitap etmiştir ve bu kâğıda da o suretle vazı imza etmişlerdir. Bu umumî faideden başka maddî olarak siyasî fevait de vardır. Malûmu âliniz sulh şeraiti meyanında Kilik-

ya'ya taallük eden noktalar tetkik edilirse görülür ki Kilikya'yı Suriye'den ve Suriye'yi Kilikya'dan ayıran bir hudut vardır ve bu hudut Ceyhan'dan geçer, Kilis, Ayntab, Urfa ve Mardin'i ihtiva eder. Bu isimlerini saydığımız mevaki Suriye'den addedildiği halde akdedilen mütarekenamede böyle bir ifade yoktur. Nitekim Kilikya tahliye olunacaktır diyerek tarafımızdan resmen ifade olunmuştur.

Binaenaleyh biz şimdi böyle bir müsâlâhanameyi tanımıyoruz ve tanımayacağız. Fakat bizim tanımamamız kâfi değildir. Avrupalılara da, müsâlâhayı yapanlara da tanıtmamak lâzımdır. İşte Fransızlarla giriştiğimiz münasebatta bu noktayı da temin etmiş bulunuyoruz. Efendiler, bizimle karşı karşıya gelen Fransızlar arzettiğim hududun garbından, Kilikya'ya ait bazı aksamdan, Sis'in tahliyesinden ve en nihayet bütün Kilikya'nın tahliyesinden bahsetmişlerdir. Fakat Ayntab'ın ve o civardaki arazinin tahliyesinden bahsetmemişlerdir ve daima ondan kaçmışlardır. İşte biz onlara böyle bir hududun olmadığını ve bizim için yalnız bir Kilikya meselesi değil bir cenup hududu olduğunu ve bu hududu millinin şimalinde kalan bir zerrei türabı bile düşmanların elinde bırakmayacağımızı isbat için Ayntab şehrinin de tahliyesini şartı esasi olarak serdettik ve efendiler bunu temin ettik.

Binaenaleyh Fransız murahhasları aldıkları salâhiyeti de belki tecavüz ederek bizimle yapmış oldukları itilâfa yalnız Kilikya değil, alelittlak Fransızlarla hali temasta ve hali muhasamatta bulunduğumuz yerlerden bizim talep eylediğimiz noktaları tahliye muvafakat etmişlerdir. Maksat yalnız Sis'in, Pozantı'nın ve Anteb'in tahliyesi değildir, kendileriyle vuku bulan müzakerelerimizde bunu gayet vazıh olarak söyledik ki bizim bir teklifimiz vardır o da toprağımızı kâmlen tahliye etmenizdir. Bu maksadı aslinin husulünü teklif eyledik. Bunu böyle kabul etmişlerdir ve bizimle anlaşmak yolunun ancak bu noktadan geçtiğine kani olmuş ve iman getirmişlerdir. Binaenaleyh bu yirmi gün, daha esaslı bir itilâf yapmak için murahhasların salâhiyet almak üzere Paris'e gidip gelmesine yardım edecek bir zaman gibi telâkki ediliyor. Efendiler, bizim hesabımız şudur ki Fransızlar cidden itilâf etmek istiyorlar. Çünkü maddeten bizimle uğraşmak kendi menfaatlerine mugayirdir ve belki buna mukabil Suriye'deki menfaatlerini azamî derecede temin etmek isterler. İşte onları bizimle itilâfa yanaştıran sebep budur. Suriye'deki menfaatlerinin ihlâl edilmesine belki biz de maddeten muhalefet etmekten sarfı nazar edeceğiz. Fakat böyle bir fedakârlık ancak menafimiz için temin edileceği kanaati hâsıl olduktan sonra olabilecektir. Binaenaleyh Kilikya ve cenup havalisinden gelmiş olan arkadaşlarımız müsterih olmalıdırlar ki bu yapılan itilâfı muvakkatte de maddeten askerlik noktai nazarından pek çok şeyler kazandık, zarar etmiş değiliz. İnşallah kariben neticeyi göreceğiz.

Silâh meselesi hakkında bir sual varit oldu ve bendenizden evvel izahat veren zat ve Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretleri, mevcut olan silâhlarımızın müdafaa için kifayetini izah ve muhtaç olduğumuz silâhların tedarik yollarını da ima buyurdular efendim. Bendeniz bu noktayı daha ilave etmek isterim ki hem müdafaa ve hem de taarruz için silâhımız vardır. Ondan sonra muhtaç olduğumuz silâhları da düşmanların elinden alacağız efendim.

SIRRI BEY (İzmit) — Vuku bulan şu beyanat, Heyeti icraiyenin bugün vuku bulan beyanâtı şüphe yok ki bizim maddiyat ve maneviyatımızı takviye etmiştir. Ancak sizden evvel izahatta bulunan Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretlerinin beyanâtı arasında mahrem adettiğim birkaç maddeden başka aramızda ifşa edilmesinde bendeniz bir faidei hafiye göremiyorum ve zannederim ki onların bilinmesinde bizim için faide vardır ve zaten bilinmemesini icap ettiren ahval de yoktur. Hafi veya bir açık celsede söylesinler takdiri kendilerine aittir.

Mütalâatımın ikinci maddesi de Bolşeviklere taallük edecektir. Görüyorum ki münakaşatımız her ne vakit bu maddeye temas etse mutlaka tabiri amiyane ile yan çiziyoruz. Sununla hiçbir zaman ihtilâl etmeyi istemiyoruz. Diyoruz ki şarkla birleşelim, necatımız şarktan gelen tesir neticesinde husul bulacaktır. Bunu hararetle alkışlıyoruz. Fakat heyeti icraiye demiyorum ki, mademki bu milletin ruhu bu merkezde tebellür ediyor, memleketin, vatanın ve hatta dinin selâmeti şarktan gelen seylâbın önüne katılmakta bulunuyor, siz şimdiye kadar ne düşündünüz? (Bravo sedaları) Garbin her vakit üzerimize havale ettiği imhakar politikasına karşı mukavemet edebilmek için ancak şarkı gösteriyoruz ve sonra yine onunla içli dışlı olmaktan ihtiraz ediyoruz. Şarkla temasta, şarka teslimi nefis etmekte bir faidei maddiye görüyorsak bunu vaktiyle yapmalıyız. Zira Kafkasya'da bizimle itilâfa menafi icabından zıt bir millet vardır. O millet ki; bizi doğramakla zevk alıyor. Bizden evvel bizim menafimizde muhalif olarak Bolşeviklerle bir mukavele akdedersen biz ne yapacağız? (Pek doğru sedaları) İcap etmez mi ki biz onlardan evvel davranalım

da menafii vataniyemiz ve menafii milliyemiz neyi icap ediyorsa onun üzerine bir mukavele akdedelim. Bendeniz teklif ediyorum. Heyeti icraiye bunun hakkında ne biliyorsa bize söylesin ve Meclis te ittihazı meslek buyursun. (Alkışlar)

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler, Mebus Sırrı Beyefendinin vuku bulan beyanatında Bolşevikliğe atfedilmesi lâzım gelen ehemmiyet ve bu ehemmiyete nazaran heyeti icraiyenin ne gibi teşebbüsatta bulunduğu veya bulunmadığı suali mevzudur. Şüphe yok ki Bolşeviklik cereyan ve istilâsı ve muvaffakiyatı cümlece malûmdur. Bunun hakkında söz söylemeyeceğim. Fakat yine söylemek isterim ki Bolşevikliği lüzumu kadar ehemmiyetle herkes gibi biz de Heyeti İcraiye de, biz de mütalâa etmiş ve lâyük olduğu ehemmiyeti vermişizdir ve zannediyorum Müdafaa-i Milliye'nin Vekili Paşa Hazretlerinin evvel söz söyleyen zatın izahatlarında şarktan bahsolundu ve şarktan bir şemsin tuluu intizarında Heyet-i İcraiye bulunulduğu zikredildi. Evet, demek oluyor ki biz Bolşevikliğe ve harekâtına ve Bolşeviklerden edebileceğimiz istifadeye bigâne değiliz. Binaenaleyh kemali emniyet ve itimatla arzderim ki Bolşeviklerle ittifak ve ihtilât için, temin ve teşriki harekât için maddeten heyeti icraiye esbabına tevessül etmiştir. Yalnız Heyeti İcraiye bu bapta teşebbüsünde gayet müdebbir olmak lüzumunu kabul etmiştir. Şöyle ki; bir defa muhafazai mevcudiyet ve temini amali milliyemiz için istinatgahı hakikiyi hariçte değil, dâhilde kendi vicdanımızda bulmak prensibini Heyeti İcraiye kabul etmiştir. Çünkü kendi kuvvetimizi nazarı dikkate almaksızın hariçten, şuradan buradan gelecek kuvvetlere istinaden emel takip edersek ve o kuvvetten ve o imdattan muavenet de gelmezse sukutu hayale uğrarız. Bunun için iptida kendi kuvvetimize ehemmiyet veriyoruz. Fakat kendi kuvvetimize düşmanlarımızın adedinin çokluğunu nazarı dikkate alarak kuvvet ilâve etmek bir farizedir. Bu suretle bittabi şarktan gelmesi muhtemel olan müsbit kuvvetlere iltifat edeceğiz. Ancak bu noktada iki ciheti birbirinden tefrik etmek lâzımdır. Biri Bolşevik olmak, diğeri Bolşeviklik Rusya'sıyla bunlarla ittifak etmek. Biz Heyeti İcraiye Bolşeviklik Rusya'sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi kemali ciddiye ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemaldir. Ancak bu noktanın açık, vazıh ve aleni müzakeresini garbe karşı fiilen ilânı harp edeceğimiz güne talik etmek istiyoruz. İşte böyle bir ilânı harp yapıldı mı korkumuz olmasın. Artık garptan korkmuş olmayalım, korkuya lüzum görmeyelim. O günü görünceye kadar ve şarktan gelen kuvvetin, maddeten bize muavenetinin husulüne kadar bittabi garp ile her nevi münasebatı siyasiyeye girişmekten geri durmayacağız. Çünkü garplılarla, Amerikalılarla münasebatı siyasiyeye girişmek şarktan herhangi bir devletle münasebatı siyasiyata girişmekten bizi men edemez. Bolşeviklerle ittihat ve ittifak ettikten sonra dahi münasebatı siyasiyeye girişilebilir. Onun için bu noktada azamî kanaat buyrulmasını rica ederim. (Alkışlar) (Mehmet Şükrü Bey'e cevaben) Mustafa Kemal Paşa Filhakika Bolşevikler bidayeti zuhurlarında yalnız kendi prensiplerini takip etmişler ve yalnız kendi prensiplerine riayet eden ve bütün manasiyle Bolşevikliği kabul edenlerle anlaşmışlar ve fakat bütün milletleri birden bu esasatı içtimaiyeye uydurmaya imkân olmadığına ve emperyalizme galebe çalmak için alemlî İslâm ile ittifak lâzım geldiğine kani olmuşlar ve bir milletin esasatı diniye ve milliyesine riayet etmeye karar vermişlerdir.

O halde bir çare kalıyor ki bütün milletleri silâh kuvvetiyle ezerek, öldürerek, mağlup ederek kendi prensiplerini kabul ettirmektedir. Hâlbuki bütün bu prensipleri tatbik etmekten gayelerinde emperyalizme karşı mukabele etmek, mücadele etmek için bittabi yalnız kendi kuvvetleri kâfi değildir. Onlar dahi kuvvetini tezyit etmek mecburiyetindedirler. Evet kendilerine hakikî kuvvet olarak inzılam edecek bir kuvvet yegâne zümre olarak alemlî İslâmiyet'i görmüşlerdir. Binaenaleyh alemlî İslâmiyet'i oldukları gibi evet kendilerine müttefik yapabilirlerse, o zaman garpta emperyalizme karşı galebe çalacaklarına kanidirler. Alemlî İslâm'a esasatı diniyesinden sarfı nazar ettirerek Rusya'da yetişmiş, Rus ırkından vücuda gelmiş hiçbir zihniyeti, bir âdeti tatbik etmenin imkânı olmadığını onlar da elbette anlamışlardır ve karar vermişlerdir ki Bolşevikler bir milletin esasatı milliyeye ve diniyesine hücum etmeyecekler, yalnız emperyalizme karşı müştereken mücahedatı, müştereken mücahede kabul edebilenlerle ittifak edebileceklerdir ve nazarı olarak tahmin üzerine arzlemiyorum, şimdiye kadar vuku bulmuş olan istizmaçlar neticesinde bu hakikatler taayyün etmiştir. İşte meselâ Azerbaycanda, meselâ Türkistanda, meselâ şimalî Kafkasyada. Bunları bütün manasiyle Bolşevik olmuşlar zannetmeyiniz. Binaenaleyh Bolşevik prensiplerini kabul etmek içtimaî bir meseledir. Bugünün işi değildir.

REİS — Yarım saat teneffüs.

Dördüncü Celse

REİS: Abdülhalim Çelebi Efendi

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Efendim, celseyi kuşat ediyorum. Takrirler okunacak.

KÂTİP HAYDAR BEY (Kütahya) — Efendim, elli altıncı fırka kumandanı Bekir Sami Bey'den gelen telgrafi okuyacağım.

CAMİ BEY — Celsei aleniye de okunmalı.

KÂTİP HAYDAR BEY (Kütahya) — Saruhan Mebusu Necati Bey'in takririni okuyacağım.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisar) — Bu takrir nabemevsimdir. Reddini teklif ederim.

KÂTİP HAYDAR BEY (Kütahya) — Takriri nazarı itibara alanlar ellerini kaldırsınlar! Reddedildi efendim.

NECATİ BEY (Bursa) — Cephelelerde çalışan kardaşlarımızla temas etmek herhalde faidelidir.

REİS BEY— Bu teklifin Heyeti icraiye havalesini arzu edenler el kaldırsın!

REFİK ŞEVKET BEY — Bu teklif de nabemevsimdir efendim. Zaten vazife, şükran kalbimizde binaenaleyh...

REİS BEY— Heyet gönderilmesini kabul edenler ellerini kaldırsın! Necati Bey'in takriri reddedildi.

CAMİ BEY — Celsei hafiye ikmal edilsin.

REİS — Cephelelere heyet gönderilmesini kabul edenler el kaldırsın!

KÂTİP HAYDAR BEY (Kütahya) — O halde Necati Bey'in takriri reddedildi.

HAMDİ NAMİK BEY (İzmit) — Muhterem efendiler, biz buraya geldiğimiz zaman yalnız bir düşünce ile gelmiştik. Ne kanun tanzim etmek, ne alelade işler yapmak ve hatta bu yolda kararlarımız da mevcuttur. Şimdiye kadar Meclisin her türlü efal ve harekâtiyle takip ettiği gaye en büyük emel ve hedef sulh konferansı aleyhimizde bir karar ittihaz ettiği halde memleketimizin esbap ve sureti müdafaasını ihzar etmekten ibarettir. (Sanremo) mukarraratını gördük ve öğrendik, bizim için ne kadar zalimane, ne kadar hâinane, câniyane nikatı ihtiva ettiğini anladık. Bunu şüphesiz müstekreh, müteaffin bir paçavra halinde tanzim edenlerin suratına atar ve reddederiz efendiler. Hakikaten pek mühim bir ânı tarihi yaşıyoruz. En cesur kumandanları esir düşmüş, en kuvvetli orduları perişan olmuş birçok milletler mevcuttur. Her kim ki azim ve imaniyle çalışmış ise hiçbir vakit o millet sönmemiş, payidar olmuştur. Bunu bir misali tarihle arzetmek istiyorum. On altıncı Lui'nin vefatından sonra Meclisi Millide 1793'te martın dokuzuncugününde yapılan hararetle celsede Danton demişti ki: Efendiler askerimiz yoktur diyorsunuz, öyle ise Fransa'yı kurtarmak şerefini terk edelim. Otuz bin asker toplayalım, cesur kumandanlarımızın idaresine terk edelim demişti. Teklifim; diyorum ki, bu mukarraratı şimdiden burada kabul edecek bir Türk, bir müslüman mevcut değildir. Bunu olsa olsa vatandaşlıktan, insanlıktan hatta İslâmlıktan tart edilen Ferit Paşa ve onun avenisini teşkil eden bir şerzimei kalileden ibarettir. Bunu kabul etmeyeceğimiz ve hali müdafaaya girdiğimiz Avrupa'ya bildirmek ve milletin eli silâh tutan efradını, başında biz mebuslar olduğumuz halde faaliyet ve harekete vaz etmeyi şimdiden teklif ediyorum. Bendenize müsaade buyurursanız, bütün efradı ailemle kayıt olmak istiyorum efendiler. Refikam hastalarımızı tedavi edebilir, mecruhların yarasını sarabilir ve benim evlâtlarım onların alelade hizmetlerini görebilir. Bu şerefi bana veriniz. Bunun için bir teklifim vardır. Lütfen bu teklifim kabul buyurulursa birkaç kelime arzetmek fırsatına malik bulunuyorum.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, bundan evvel okunan bir telgrafname münasebetiyle birkaç kelime arzetmek fırsatına malik bulunuyorum. Kuvayı Milliye tedip olunacaktır. Bittabi bu gülünç bir meseledir, hiçbir kıymeti haiz değildir. Çünkü İstanbul kuvayı milliyeyi tedip edemez. Makamı riyasete

keşide eden zat başka bir maksat ve hakikati bize anlatmak istemiş olacak ki o da İstanbul'un İngilizlere vesatet edenleri, dahi yani Ali Kemal Bey derekesinde bulunan bir insan dahi artık kuvayi milliye ile beraber olmaktan başka çare olmadığına kanaat etmiş olduğunu anlatmak istiyorlar. Ali Kemal Bey en koyu milliyetperverlerden daha koyu milliyetperverlik iddiasına kıyam ettiğini söylüyorlar. Binaenaleyh o telgrafname onların zihinlerinde ve fikirlerinde tahavvüle delâlet ettiği için buraya yazılmıştır. Başka bir kıymeti yoktur. İstizah edilen hususat hakkında vekiller tarafından verilen izahat kâfi ise onu dermeyan buyurunuz veyahut hangi noktalarda tenviri arzu buyuruyorsanız onu beyan buyurunuz. (Kâfi sedaları)

REİS — Celse alenidir.

Kapanma Saati: 5.40

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—•◆•—

3 Temmuz 1336 (1920)

—•◆•—

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. İSTİZAH
  1. — *Vaziyeti askeriye, siyasiye ve dâhiliye hakkında istizah takriri.*

—•◆•—

Cilt : 2

26'ncı İn'ikat – 2'nci ve 3'üncü Celseler

—•◆•—

YİRMİ ALTINCI İN'İKAT

3 Temmuz 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: 3.10 (Z. S.)

REİS: Celâlettin Arif Bey

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya), Rasim Bey (Sivas)

REİS — Hafi celseyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yirmi Birinci İn'ikat

29 Mayıs 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Riyasetlerinde, saat 2.50'de inikat ederek; vaziyeti siyasiye, askeriye ve dâhiliye hakkında Erkânı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Beyefendinin izahatı istima olundu ve teneffüs için celseye ara verildi.

Reis
Mustafa Kemal

Kâtip
Kütahya
Haydar

Kâtip

Üçüncü Celse

Abdülhalim Çelebi Efendinin tahtı riyasetlerinde bilinikat vaziyeti askeriye, siyasiye ve dâhiliye üzerinde müzakerata devam olunarak Fevzi ve Mustafa Kemal Paşa Hazeratı tarafından mütemmim izahatta bulunuldu ve teneffüs için celseye ara verildi.

Dördüncü Celse

Abdülhalim Çelebi Efendinin riyasetlerinde içtima ederek vaziyeti askeriye, siyasiye ve dâhiliye üzerinde müzakereye devam olundu ve müzakerat kâfi görülerek celse hafiye son verildi.

Reis
Abdülhalim Çelebi

Kâtip
Kütahya
Haydar

Kâtip

REİS - - Zaptı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. İSTİZAH

1. — *Vaziyeti askeriye, siyasiye ve dâhiliye hakkında istizah takriri.*

REİS — Mevzu üzerinde söz Erkânı Harbiye Umumiye Vekili İsmet Beyefendinin. Buyurun efendim.

İSMET BEY (Erkânı Harbiye Umumiye Vekili) (Edirne) — Efendiler; Yunanlılar 22 Haziran'dan beri İzmir harekâtına başlamışlardır. Bu harekâtı taarruziye devam ediyor. Tahşit edilen kuvvetlerle arazimizden birçoğunu daha işgal ettiler. Gerek ahalimize ve gerek ellerine geçirdikleri (insanlara) ne kadar feci

muamele ettiklerini tebliği resmilerimizde yazıyoruz. Zaten bir seneden beri tecrübe ve tahkik ettiğimiz için yüreğimiz yanarak fakat kolaylıkla sorabiliyoruz. Büyük İngiliz kıtaatı veyahut itilâf kıtatatı memleketimizde tahşit olunmadı. Harekâtı bahriye; Yunan harekâtıyla tevhide harekât mahiyetindedir. Yunan harekâtı biraz ilerledikten sonra İngilizler Bandırma ve Erdek'i açıktan açığa işgal ettiler.

Kıtaatımız mevcutlarını bugün şimalen Susıgırlık, sarkan Alaşehir şarkına ve cenuben Nazilli garbinde - Nazilli elimizde olmak üzere - çekmiş bulunuyoruz.

Bu harekât içinde bulunan kıtaatımız, hepimizin bildiği veçhile, teşkilâtı hususiye ile takviye edilmiş olan üç fırkadır. Taarruz eden düşman kuvvetlen her halde üç misli fazla idi. Binaenaleyh muharebe içinde bulunan kıtaatımızın ne kadar müşkülât içinde buldukları kolayca tasavvur olunabilir. Bu böyle olduğu gibi sırf askerî noktai nazardan düşüncecek olursak, eğer vesaitimiz ve kuvvetlerimizde az çok muvazene mevcut olsaydı kuvvetimizi gösterecek bir delil addolunabilirdi. Yalnız takrirlerde mevzubahs olan... Mademki evet o halde ne için bu kadar tefevvukla harekât icra eden Yunanlılara karşı hazırlıksız bulunmuşuzdur. Filhakika Yunan taarruzunu istidlal ediyoruz; filhakika Meclisi Âlinizden birçok ihtarat geçmiştir. Hepimiz vazihan bilmeliyiz ki Yunanlılara karşı vesaitimiz mevcut olduğu halde bunu kullanmaktan meneden dâhilî harekâtımızdır.

Yine böyle celsei hafiyede maruzatta bulunduğum zaman düşmanların bütün donanmalarını, paralarını ve her şeyini saydıktan sonra en kuvvetli silâhın nifakı dâhilî olduğunu sureti mahsusada arzetmiştim. Rakam ile de ispat edeceğim ki. Yunan harekâtında İngiliz donanması, birçok hazırlıkları ve birçok vesaitiyle âmil olmakla beraber, Yunanlılara en kuvvetli yarı münafık dâhildekiler olmuştur. (Kahrolsunlar sesleri) Anzavur harekâtı ifsadiyesi bizim bir buçuk fırkadan ibaret kuvvetlerimizi muhtacı tensik bir hale getirdi. Düzce ve Bolu harekâtı yüzünden iki fırkaya yakın kuvvetlerimiz; Yunan taarruzundan uzak mahallere, bir muhite sevk edildi. Yenihan ve Yozgat isyanları hasebiyle iki fırkaya yakın, - nizamî ve millî - kuvvetlerimiz, başka muhitlerde istihdam olundu. Beş, beş buçuk, nihayet altı fırkamız Yunan taarruzu olduğu zaman büsbütün başka bir yerde bulunuyordu. Düşmanı din ve vatan karşısındaki kuvvetler arasında emin bir muvazene şöyle dursun belki; düşmanlarımızın zaten endişe ettikleri bizim harekâtı taarruziyemiz mevzubahs edilebilecekti.

29 Mayıs 1336'da; arzettiğim gibi Düzce ve Bolu harekâtı basılmıştı. Elimizde birçok kuvvetler bulunduğunu arzetmiştim. Bu vaziyet fen noktai nazarından düşmanlarca malûm idi. Bundan sonra Yunan ve münafık kuvvetlerin harekâtında daha ziyade kuvvet peyda oldu ve henüz. Yenihan ve Zile civarında basılmamış olan isyanı daha ziyade körükledi. Memleketimizde ve vesaiti nakliyesi kısmen mahdut bir mıntakada olan bu vasi ateş etrafa, Yozgat'a kadar sirayet etti. Her tarafta Yunan menfaatine çıkarılan sahte fetvalar etrafında usata takım takım birleştiler. Bundan maada İzmit'te de kuvayi inzibatiye denilen ayrıca bir kuvvet; teşkilât mevcut idi; mühim bir kuvvet. İngilizler tarafından ihraç edildi.

Gerek dâhilde ve gerek İzmit'le bu nifak teşkilâtına karşı her ihtiyaca takdimen derhal tedabir kat'iyeye ittihazına mecbur olduk. İzmit'te İngiliz, ordugâhlarının ilerisinde yeniden faaliyete gelmek üzere ihzar edilen harekât, mukabil faaliyetimizle iptal edildi; İngilizler tarafından kendi kendilerine Trakya'ya sevkolundu. Trakya'ya, yani meclisi âlinizin irşadatından kuvvet alan Anadolu'ya değil Trakya'ya. Her taraftan muvasalası kesilmiş olan Trakya içinde merkezi fesat olan İngilizlerin gerçi kuvvetleri azalmıştır, yoktur. Fakat haricî kuvvetten son derecede muannittirler... İzmit'te bu teşebbüs iptal ettiğimiz gibi dâhilde de tedabiri kafiye aldık ve celbettiğimiz kuvvetleri Yozgat isyanı tarzında, bir sureti mahsusada telâkki ettiğimiz bir noktaya gönderdik. 22 Haziran'dan itibaren Yunanlılar da taarruza başlamışlardı. Binaenaleyh gerek harekâtı dâhiliyeyi ve gerekse Yunan ordusunu bir merkezden sevk ve idare edenler; harekâtı dâhiliyenin, Yunan harekâtını derecei kâfiyede ihzar ettiğine kani olarak ileri hareket emrini vermişlerdir. Bu vaziyet bizim Yunanlılarla 21 Haziran'dan beri uğraştığımız... dört ay sonra bir az arazi kaybetmeye mecbur olduğumuzu izah etmek için söylemiştik. Onun için müttahit bulunan cephe karşısında en kuvvetli olmak üzere (mühim bir kısım kuvvetimizi usat üzerine)¹⁷ sevk etmek mecburiyetinde kaldık. Teslim buyurursunuz ki biz en yakın yerde, milletin mevcudiyetini ve bütün kuvayi hayatiyesini tahrip edecek kuvayi isyanıyeye yol verse idik, bugün büyük felâketler karşısında çare aramak mecburiyeti ile karşılaşan Meclisi Âliniz olmayacaktı.

17 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Yunan taarruzıyla falan ve falan yerler işgal olunmuş, bunların istirdadı için ne gibi tedabir lâzım geldiğini düşünecek müstakil ve hür bir Osmanlı kalmayacaktı.

Ve harekâtı dâhiliyeyi düşündüğümüz zaman diğer taraftan... muvazene edecek vaziyette bulunmaları... harekâtı dâhiliyede idlâl edilmiş olan vatandaşlarımız içinde çok inat ile hareket edenler vardır.

Zile'de kıtaatımız bir defa, iki defa asayışı iade etti. Rüesayı fesadın birçoğunu tahtı tevkife aldı, fakat sonra kuvvetlerimizin takibat için veya diğer bir vazife için şehir haricine çıktığı zaman her vasıttan istifade ettiler.

Harice çıkan kuvvetlerimizi, kendi kardeşlerini, kendi evlâtlarını yolda basmaya, ikametgâhlarında basmaya celadettiler. Yani bu kuvvetler nifak ve dalâlete kapılmayıp da irşat ve hidayet uğrunda tevhide efkâr, tevhide amal ve harekât etseler, düşmanlarımızın bizim emellerimizi teslim edeceklerini kabul edebiliriz. İsyanda asıl olan nokta; isyanı müdrük ve fakat halkımızı nifak ve fesada mail bilerek ve düşünerek kasıt ve hıyanetle hareket eden adamlar tarafından idare olunuyor. (Kahrolsunlar sadaları) Tabii bunlara karşı idarenin ve şefkatin bütün levazımı sarfolunduktan sonra kuvvetin dürüst yüzünü (zarureti içtinap edilmez hale geliyor.)¹⁸ Cephelerdeki kuvvetlerin bu tarzı tevziindeki müşkülâtı izah ettikten sonra bir şey daha söylemek isterim.

Bütün milleti silahlandırmak ve yahut bunun icabatına tevessül etmek hususunda ne yapılmıştır? İhtimalki daha vasi miyasta seferberlik, daha vasi miktarda malî fedakârlık ve birçok ıslahat tasavvur edilmiştir. Fakat bunlara mani olan yine ifsadâtı dâhiliye olmuştur. Cümlelerin malûmudur ki millet aleyhine çalışmakta olan kuvvetler; cahil muhitlere en kuvvetli cazibe olmak üzere vergi ve askerlik ve her türlü tekâlûf ve mecburiyetler, Büyük Millet Meclisi taraftarları tarafından tahmil olunmaktadır, propagandasını yapıyorlar. Gerçi yanlış ve bâtil olduğu için bu propagandalar o kadar tesir yapmıyor.

Fakat idare adamları, bir düşman karşısında, bir müşkülât karşısında buldukları zaman heyecanı tezyit edecek bir yola saptıktan tevakkî ederler. Bu hususta hakkımızı teslim edersiniz.

Memleket dâhilinde hâsıl olan bir isyanı bastırmak imkânı var iken, cahilleri işgal edecek daha vasi tedabire, daha vasi propagandalara mahal vermemek mecburiyetindeyiz. Muvafık tedbirler ancak odur. Bununla beraber elimizdeki vesaitin müfit bir surette kullanılması için umumî seferberlik, kısmî seferberlik veyahut malî fedakârlık gibi çarelere tevessül etmek lâzım olmadığı kanaatinde bulduk. Bu kanaatimizde bugün de sabitiz. Yani memleketimizi müdafaa için bütün vesaitimizi ve bütün kuvvetlerimizi faaliyete getirmek şartıyla son tedbirimizi yapmak mecburiyetinde değiliz. Biz kuvvetlerimizi, daha ziyade milleti yormaksızın tedrici bir surette kullanmak kanaatindeyiz.

Bu izahat ile kuvvetlerimizin düşman harekâtına karşı, harekâtı istilâkârelerinde devam edemeyecekleri sualini açık bırakıyorum. Bizim karşılarında bulduğumuz kuvvetlere göre Yunanlılar, başladıkları istilâ harekâtına devam etmek isterlerse daha bir miktar arazi kazanabilirler. 29 Mayıs'ta harekâtı askeriyenin bütün safahatını size arzettiğim zaman Meclisi Âlinize, yalnız Yunanlıların değil, bütün devletlerin ittifakla tecavüzlerini ihtimal dairesinde olduğunu ve büyük kuvvetlerle memleketimizi istilâ etmek teşebbüsünde bulduklarını ihtimalini göstermişim. Garpten, şimalden, şarktan ve her taraftan düşmanlarımızın elinde bulunan menabii tevhit ederek mevcudiyetimizi imha için her taraftan sevketmeleri müteb'at bir hükümdür. Yalnız diyorduk ki milletlerin hayatı umumiyesine ve bizim davamızın kudretine ve gayet mütevazıane olan hareketlerine göre bunların ehemmiyeti yoktur demişim.

Memleketimize bir Fransız neferi, İngiliz neferi veya İtalyan neferi gönderilmek suretiyle temin edilecek maddi bir menfaat yoktur. Biz kendi topraklarımızda müstakil yaşamaktan başka bir şey istemiyoruz. Emperyalistlerin mağrur ve muannit rüesasi, idaresinin yalnız sözlerini yere getirmek için Yunanlılar sevk edilmiş olabilir. Bugün istilâ başlamış oluyor. Yalnız şu fark var ki bizim 29 Mayıs ve daha evvelki izahlarımızda tahmin ettiğimiz gibi diğer itilâf devletleri, ellerinde vasıta olarak kalmış olan Yunan kuvvetleriyle bir hareket yapmak istiyorlar. O halde memleketimiz yalnız Yunan kuvvetleri tarafından nifakı dâhilinden istifade ederek ve birçok münafıkların kendilerini teşci ve takviye etmeleriyle; yalnız Yunan

18 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

kuvvetleri tarafından istilâya maruz bulunuyor. Yunanlılar diğer bütün kuvvetlerle takviye olunduğu halde memleketimizi istilâ ederlerse biz harbi sagir usulü muharebesi geçireceğiz. Harbi sagir usulü muharebesi milletin bütün ferdiyle memleketin her yerini ayrı ayrı işgal ettirmek demektir. Biz düşmanlarımızın daha büyük ihtimalâla memleketlerimizi işgal edeceklerini ümit ediyorsak yalnız Yunan istilâsına karşı harbi sagir ile daha müsait, daha ümitli bulunuyoruz.

Efendiler; istilânın bütün müşkülâtına karşı harbi sagirin bütün ihtimalâtı muvaffakiyatından istifade etmek için ihmal kabul etmez bir şart vardır: Asaba hâkimiyet lâzımdır. İstilâya uğrayan yerlerde düşmanlarımız; efradı hicrete sevk ediyorlar. Düşmanın tecavüzü ve istilânın bütün manazır karşılarında efrat ve avamın vazifesi vardır.

Her müşkülâtın üzerine ayak üstü durur. Ondan sonra bir tufengi bir kurşunu olan her neferin vazifesi rast geldiği bütün kuvvetlere, bütün müşkülâtı iktiham ederek hareket etmektir. Bu vazifelerini herkes idrak ederse bunda ümidi muvaffakiyet hâsıl olur. Harbi sagire başlandığından itibaren kırk gün muharebe eden Maraş'ta ve Ayntab'taki hali göz önüne getiriniz. O mintakadaki mücahitler hiçbir nizamiye kuvvetine istinat etmeksizin ve hiçbir kuvvetten ümitleri olmadığı halde yalnız başına muharebeye girmişlerdir ve düşmanı tartetmişlerdir bugün kendileriyle görüştüğümüz halde... Düşman kendilerine müracaat etmektedir ve memleketlerini istirdat edeceklerine emindirler. Hâlbuki Yunanlılara karşı bu vaziyetten daha mühim on kat daha müsait bulunuyoruz. Çünkü mühim nizamiye kuvvetleri elimizde vardır. Heyecan ile herkesin intizar etmediği bir vaziyet karşısında bulunduğunu zan... bir defa Yunanistan'ın nüfusuyla, memleketinin vüs'atiyle bütün Anadolu ve bütün Rumeli'yi kendi kuvvetleriyle yalnız başına istilâ hırsını düşününüz ve bir de memleketimizin nüfusunu, mesahasını ve sairesini nazarı dikkate alınız ve milletlerin emsali tarihiyesini de tasavvur buyurunuz. Bu ihtimale karşı teçhizatı askeriye, nizamiye kuvvetlerinden, ordulardan ve her şeyden evvel istediğimiz kuvvet, istifade ettiğimiz kuvvet yüreklerimizdeki kuvvettir. Efradı milletin yüreklerine evliya tarafından, büyükler tarafından ilka edeceğimiz ateştir.

Eğer her birimiz bu ateşi nefsimizde görüyor isek ve bu ateşi başkalarına telkih edeceğimize güveniyor isek Yunan kuvvetleri ne kadar ilerlerse ilerlesin istilâ edilen mahalleri istirdat; o nisbette olur. Harekâtın başlangıcında söylediğim gibi harekâtı dâhiliye sebebiyle muhtelif yerlere sevkettiğimiz kuvvetler daima bizim için bir noksan teşkil etmemiş ve cepelerde Yunanlılara karşı; Yunanlılar bütün kuvvetlerini sevkettikleri halde biz kuvvetlerimizin bir kısmıyla idare hal eylemiş bulunuyoruz. Daha sevkedecek kuvvetlerimiz ve istimal edecek vasıtalarımız da vardır. Yunan ve müttefik harekâtı, istilâ harekâtı tevessü ederse ve memleketin her tarafını istilâ ederlerse askerin o zaman dahi herhangi dağ başında size söyleyeceği tek bir şeyden ibarettir: Düşmanlarımız her tarafı istilâ etmiştir; en kuvvetli silâhları nifakı dâhilidir. Eğer nifakı dâhiliyi kaldırır isek onları behemehâl memlekettten çıkarırız. Biz bu imandayız ve bu imanda olmaliyiz. (Alkışlar)

Buyuruyorlar ki düveli mutelif ve düveli galibe. Yunan kuvvetlerini kendileri istimal ediyorlar. Yunan kuvvetlerinden başka bir kuvvetleri olmadığı ne malûmdur?

Memleketimizi istilâya Yunan kuvvetleri memurdur dediğim zaman maddeye ve müşahedeye istinat ediyorum. Yani memleketimize çıkarılan ve ilerlemekte olan Yunan kuvvetleridir. Elbette bunlar düveli mutelifenin elinde vasıtalar. Elbette sevahilimizde harekâtı askeriye İngilizler yapıyorlar. İtalyanlar ve düveli galibe Yunanlıları teşci edebiliyorlar. Bunun için bir şey söyleyemem. Amali ecnebiyenin ve bizim mevcudiyetimize kasteden ecnebilerin vasitai icraiyesi Yunanlılardır.

İngiliz, Fransız ve İtalya'nın Yunan'ı alet etmediklerine nasıl inanmayalım. Yunan'ı alet etmediklerine değil alet ettiklerine inanalım ve alet ettikleri vasitanın küçüklüğünü ve düşüklüğünü görerek âti için daha çok (ümitvar olalım.) (1)¹⁹ Yunanlılar ile beraber diğerleri hücum edecek dediğim; siyaseten, manen hücum edecekler değil kuvvet gönderecekler, asker çıkaracaklar; İngiliz, Fransız yanyana memleketimizde yürüyecekler demiş idim. Hâlbuki Heyeti Celilenizi bir sualinizle daha tenvir etmek isterim. Buyruluyor ki esnayı taarruzda cephelerin (Takrir okundu) vazifelerini bihakkın ifa etmişler midir? İlâh. Sual...

19 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Böyle şeyler duymadık.

ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Ben soruyorum.

İSMET BEY (Devamla) — Derdi teferruatta görmemeliyiz. Düşmanın bizim kuvvetlerimize iki üç misli tefevvukla taarruz ettiğini arzettim. Her cephede ve her yerde herkesin vazifesini tamamen ifa edip etmediklerini tespit edecek zaman henüz geçmemiştir. Bir, iki, üç misli, on misli kuvvetler karşısında dahi kuvvetlerimizin her birisinin ayrı ayrı vazifelerini hakkiyle ifa etmelerini talep edebiliriz. Bu hususu tahkik ederiz ve zuhura gelecek hatalardan dolayı hesap sorarız. Yalnız bütün bu hataları tahkik etmek lüzumunu Heyeti Âliyenize arz etmekle beraber, asıl dert düşmandaki tefevvuku hakikî ve kafidir. Harekâtı askeriyeyi daha ziyade düşmanın istihzarı ile bizi işgal eden harekâtı dâhiliye idaresinin ve cephelerin tevhidî ve büyük kumanda makamının bir an evvel husulü hakkında Heyeti Âliyeniz evvelce bir arzu izhar etti. Bu defa o dahi zihinlerde bir ukde kalmamalıdır.

Bugün doğrudan doğruya milletin mevcudiyeti aleyhine tevcih edilen harekâta herkes küçük kumandanlardan en büyük kumandanlarımıza tadar en ufak bir müfreze ile de bütün kuvvetiyle uğraşmayı akdem vazife addetmişlerdir.

Bir köşede durmakta olan ve kendisinden istifade edilmeyen bir kuvvet, Yunan cephesine sevk olunmuştur itabına maruz değiliz. Eğer herhangi bir şahıs veya herhangi bir kuvvet Yunan taarruzuna karşı gönderilmedi ise daha mühim bir yerde bulunduğu andır.

Bir tahririn bir maddesine arzı cevap etmek için söylüyorum: Hangi cihet murat edilmişse onun im-hali kastedilmiştir?

Belki tayin ettiğimiz kumandanların niçin daha evvel tayin edilmiş olmadığı istifsar ediliyor. Çünkü tayin ettiğimiz kumandanlarımızın...

ŞÜKRÜ EF. (Devamla) — Müsaade buyurulursa arz edeyim: İzmir cephesi şark, şimal, cenup mıntakasına taksim edilmiştir. Bunun arasında iptida bozulan mıntaka Akhisar cephesinde Kanlıdere'den bozuldu. Burası bozulmazdan mukaddem şimal cephesi... Buradan bozulmasına sebebiyet veren şimal ve şark mıntakaları bunu kendisine mal etmedi ve ora takviye edilmedi. Oradan içeri süvari girdi. İçeri süvari girdiğini hiçbir mıntaka anlamadı. Ne şimal mıntakası ve ne de şark mıntakası anlayabildi. Bunun için iki alay, süvari geçti. Cephelerimizin arkasına geçerek ahaliyi galeyana getirdi. Bozgunluk bunun yüzünden oldu. Orada süvari kuvvetleri vardı, nifakı dâhilî sebebiyle dâhile sevk olunmuştu.

Acaba nifakı dâhiliye teskin için burada beş bin kişilik bir kuvvet teşkili mümkün değil mi idi? Çünkü ekseri suallerin cevabında; nifakı dâhilî sebebiyle cephelerden kuvvet ayrıldığı söyleniyor, doğrudur, biz de biliyoruz. Hakikaten iki üç bin kişi orada olsaydı bu hezimet vukua gelmezdi. Hezimete sebebiyet veren o cephenin boş olmasıdır.

Oralar evvelce takviye ve tevhit edilmiş olsaydı şark ve şimal mıntakalarında Alaşehir gibi daha birtakım memleketlerimiz istilâya maruz kalmayacak idi. İşte kumanda tevhit olunmadı dediğimin esbabı budur. İdare umumî bir kumandaya raptolunmak lâzım gelirdi. Şurasını da arz etmek isterim ki Alaşehir'de üç tane topumuz vardı, onlar da cepheye gönderilmedi. Alaşehir de âtil bırakıldı. Cephenin gerisinde bir mevzide yatırılmadı. Doğrudan doğruya düşman eline geçmesine sebebiyet verildi. Bunu da izah etsinler, daha izahata karşı da birtakım maruzatım vardır.

İSMET BEY (Devamla) — 22 Haziran sabahı yalnız Akhisar cephesine taarruz eden kuvvet üç fırka idi. Burada buyurdukları gibi sabahleyin ilk kıtaat taarruz ettikten sonra içeriye süvari bırakmışlar, süvari içeriye girdikten sonra Salihli cephesine doğru harekât yaptı ve oradaki kıtaatımızı ric'ata mecbur etti. Cephelerin tevhidî ile bu kuvvet muvazenesini yaptığım zaman orada, doğrudan doğruya Akhisar cephesinde bulunan kuvvetler içinde vazifesini ifa etmemiş olan mıntakalardan birisi hiç yoktur. Böyle bir iddiayı mevzubahs edemeyiz... Harekâtın safahatı tespit olunduktan sonra bunlar anlaşılacaktır. Fakat heyeti umumiyesiyle düşmanın kuvvetlerinin tefevvuku düşünülürse oradaki kıtaatımızın vazifesini ifa etmedikleri gibi bir iddia dermeyer olunamaz. Cepheler tevhit olunarak daha müsait bir vaziyet hâsıl olsun bahsi büsbütün fennî bir meseledir. Akhisar cephesinde ve Salihli'de öteden beri bir kanaat vardı

ki yanyana bulunan bu cepheden birine taarruz vuku bulduğu zaman diğeri yabancı kalmıştır ve tevhidi harekât daima iyi bir surette yapılamamıştır.

Tevhidi harekâtın kuvveti buradaki Mebusanı Kiram, Azayı Kiram tarafından daima tekrar olunan bir hal olduğu için kumandanlar 22 Haziran muharebelerinde ve 23 Haziran muharebelerinde Salihli ve Akhisar cephelelerinde bilhassa tevhidi harekâtta fedakârlık göstermişlerdir.

Düşman Akhisar cephesinden ilerlediği zaman rast geldiği kuvvetler Salihli cephesinden gönderilen kuvvetlerdir. Yani bu cepheye taarruz ettiği zaman, yanında bulunan cephenin kuvvetine rast gelmişlerdir ve o cephede komşusuna yardım etmek için bütün kuvvetlerini oraya sevk etmiştir. Düşman Akhisar cephesine girdikten sonra Salihli cephesine mütemadiyen taarruz etti. Burada tevhidi harekât olmuştur. Yani Salihli ve Akhisar cepheleleri ricata mecbur olmuşlardır zannının katiyen gayrivarit olduğunu sureti mahsusa nazarı dikkate alınmalıdır. Evvelce de arzettiğim veçhile, her iki cephe, kendilerine yardım etmişler ve muvaffak olmuşlardır. Ben cephelelerdeki kuvvetlerin tevhidi suali ile daha vasi mikyasta, yani bizim ihdas ettiğimiz garp cephesi kumandanlığının ne için daha evvel ihdas olunmadığı soruluyor zannetmişim. Düşmanlar beyannamelerinde Yunan taarruzunu bizim İzmit harekâtından münbais göstermişlerdir. Biz İzmit'te kuvayı inzibatiyeyi defettikten sonra İngilizlere taarruz etmişiz ve onun için İngilizler de Yunanlıları tahrik etmişler propagandasını yapmışlardır.

Vaziyeti umumiyeyi bidayette hulâsa ettiğim zaman gerek Yunan ve gerek diğerkuvvetler, iki vasıta olarak bir merkezden idare ediliyor demiştim. İngilizler bu kuvvetleri sırasına göre kullanacaklar. Vaziyeti böyle kuvvetli ve esaslı görür isek Yunanlıların hareketine emir vermeleri tabii ve fennî bir harekettir. Serdettikleri ihzar ettikleri harekâtta bir birisinin ehemmiyeti yoktur.

Düşmanlar bizim aleyhimizde yaptıkları harekât ile halkı iğfal edeceklerdir. Halkımızın iğfaline mukavemet etmek için bizim de şu ve bu sebepten dolayı onların taarruza geçtiklerini ve Yunanlıların taarruz ettiklerini ve İzmir'e çıktıklarını ve Ermeni katliâmını bahane ederek Ayntab'ı ve Maraş'ı işgal eylediklerini ilâahir ve ilâahiri izah etmek lâzımdır. Yunan harekâtı hususunda bütün maruzatım bundan ibarettir.

Diğerkepheleler hakkında da arzı malûmat etmek isterim. Bunlardan birisi de Fransız cephesidir. Evvelce ayrıldığımız zaman Fransızlarla bir mütareke akdetmiş bulunuyor idik. Yirmi gün müddetle 28/29 Mayıs'tan başlayan tatili muhasamat esnasında üseramızı ve mevkufini siyasiyemizi mübadele ve tahliye ettik. Ondan sonra bu müddet esnasında mahsur bulunan Pozantı ve Sis cihetleri Fransızlar tarafından - Antep şehri de - tahliye edilecekti. Mütareke müddeti hitama ermeden Fransızların harekâtı ile mukavele münfesi bir hale gelmiştir. Arzedeyim; evvelâ, tatili muhasamatı bütün cephelelere tebliğ ettik. Fakat bu müddet esnasında Adana'da bulunan valimizi 30 Mayıs'ta tevkif ettiler ve daha Adana'da bulunan birçok eşraf tevkif ve Mersin'e sevk ve harp gemilerine bindirilerek doğru İstanbul'a sevk olundular. Tatili muhasamattan sonra tevkife devam etmek hareketi hasmanedir. Tevkif olunan adamları bize vermeyerek başka yere göndermek hareketi hasmanedir ve doğrudan doğruya mukavele ahkâmına münafidir. Ondan sonra Sis'ten çekilen Ermeniler Sis civarında ve Adana civarında bütün İslam köylerine taarruz etmeye başladılar; köylerimizi muhasara ettiler, emvali yağma eylediler; ahalimizi kaçırdılar ve kendileri İslâm ahalinin evlerine girdiler ve sonra buraları Fransızlar, sevk ettikleri trende top kullanarak doğrudan doğruya tahrip ettiler.

Bunları protesto eyledik. Doğrudan doğruya mukavele ahkâmına münafi ve tatili muhasamata muhalif olduğunu ve tadili hareketi hasmane, (tatili muhasamat ve hareketi hasmanenin) (1)²⁰ ne demek olduğunu izah ettik. Her müracaatımızda her protestomuza karşı tahkikat vadettiler. Biz cevabı alırdık, aynı zamanda aldığımız raporlarda bu icraat ve katliâmın, zulüm ve tazyiklerin devam etmekte olduğunu öğrenirdik.

Kat'ı muhasamaya mütedair mukavele Malûmu Âliniz buraya gelmiş olan temsilci ile Ankara'da yapılmıştır.

Onların büyük memurları tarafından alenî beyannameleriyle bu hareketi, mevcudiyeti milliyenin zafî şeklinde bütün Arabistan'da ve oradaki vilâyetlerimizde neşretmeye başladılar; Türkler Beyrut'a adam göndermişlerdir, dediler. Filhakika Beyrut tan mebuslarımız geçmişti. Fakat tarafımızdan bunlar hiçbir vazife ve salâhiyeti resmîyeyi haiz değildiler.

20 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Hâsılı efendiler tatili muhasamat esnasında Ereğli'ye bilmüsademe harben asker çıkardılar. Bilmüsademe harben memleketimizin bir noktasını daha işgal ettiler. Derakap Ereğli'de müsademe başladı. İki üç gün devam eden müsademede kullandığımız silâhlar, Yunan cephesindeki kuvvetlerimizden bir kısmı tefrik eden esbabından sebep olmuştur. Derakap Ereğli ye kuvvetlerimizi sevkettik. Görüyorsunuz ki samimî bir surette takip etmek istediğimiz kati muhasamat devrinde bundan istifade ederek memurlarımızı tevkif ve tebit etmişlerdir; ahalimizin katliâmına devam eylemişlerdir. Memleketimizin arzu ettikleri yerlerini işgal için, kendilerini mukavelenameye hiç bağlı addetmemişlerdir. Fransız memurlarına bunu şikâyet ettiğimiz zaman bize dediler ki - tıpkı İngilizlerin kuvayi milliyenin taarruzundan dolayı Yunanlıları sevkettikleri gibi - bizim orada adamlarımız, iki jandarmamız ve müfrezemiz vardı. Onları muhafaza için oraya kuvvet gönderdik.

Zâlimler, memleketimizde istedikleri zulmü yapmak için her bahaneden istifade ediyorlar. Memleketimizde asayiş ya vardır veya yoktur ve meşru olan hükümet Büyük Millet Meclisinin Hükümetidir. Memleketimizde yerlinin ve ecnebinin hayatını muhafaza etmek hakkını biz haiziz. Bu hak bizimdir ve hiçbir millete vermeyiz ve herhangi bir millet, üniformasıyla bu hakkı benimsemek isterse bizim hakkımıza, hukuku istiklâlimize tecavüz etmiş demektir. Meclisi Âlinin prensibi de budur ve temsil ettiği istiklâlin şeraiti esasiyesi de budur. Eğer biz istiklâlin eşkâli mahsusasında ve esasiyesinde zaaf gösterir isek devamızın kudsiyet ve meşruiyetinden esaslı bir surette kaybetmiş oluruz. Onun için Fransızlara mukavele ahkâmına dürüst bir surette riayet etmek lâzım geldiğini izah ve ahalimizi imhada inat ettiniz. Silâhla, kuvvei berriye ve bahriye ile memleketimizi işgale tasdi eylediniz dedik.

Kezalik Ereğli işgaline karşı serdettikleri delillerden birinde deniyor ki: Kendisi ile Adana cephesinde temasta bulunduğumuz Fransız Generali Ereğli cephesinin kendisine ait olmadığını makamı iftiharda söyledi. Karşımızdaki Fransız Cenerali, Ereğli işgalinden dolayı mesuliyeti diğer Fransız Kumandanına affetmek istiyor.

Bizim hakikati idrakten âciz olduğumuz zannındadır. Tabii bu delile iltifat bile etmeyiz. Adana'da mukavele ahkâmına riayet etmek için ahalimizden çok fedakârlık istedik. Her gün telgraf başında gerek müdafaai hukuk heyetinden ve gerek zulüm ve tecavüze uğrayan köylerin her birinden tazallûmat feryatlarına maruz kaldık: Bizi öldürüyorlar, mukavele ahkâmına riayet etmiyorlar, diye.

Biz de cevaben sabrediniz söz verdik, söze riayet edelim diyorduk. Şimdi orada muhasematın iade olduğundan beri memleketimizin istirdadı için yeni bir ateşle faaliyete gelinmiştir. Ve tebliği resmilerdeki malûmata ıttılamızla arz ediyoruz ki doğrudan doğruya Adana ve Tarsus etrafında muharebeler vardır. İadei muhasematın beri takriben on, on beş gün olduğu halde oradaki vaziyetin lehimize olarak bir hüsnü tesir husule getirdiğini hissetmekteyiz.

Cepheler hakkındaki malûmatı itmam etmek için şark cephesi hakkında da malûmat arz edeyim:

Şark cephesinde Ermeni kuvvetleri elviyei selâsemiz dâhilinde faaliyettedirler. Bizim kuvvetlerimiz, kıtaati nizamiye ve ordumuz kablelharp Ruslarla aramızdaki hududu geçmemişlerdir. Fakat elviyei selâsemiz dâhilinde millî şûra hükümetleri vardır. Bu hükümetler Ermeni tecavüzatına karşı kendilerini müdafaa etmektedirler. Ermeniler mütehevvirane taarruz ediyorlardı. Yeni aldığımız malûmatta taarruzları kâmilan tardedilmiştir. Kezalik Nahcivan'da ve gerek Oltu'da kendilerini kuvvetlice müdafaa edecek bir haldedirler. Orada şimdilik başka bir faaliyeti askeriyemiz yoktur. Fakat kıtaatımız gerek mevcutlarını ikmal etmek ve gerekse talim ve terbiyeleriyle taarruza amade bulunmak için daha müsait bir halde bulunuyor. İşte bütün cephelerimize ait vaziyeti olduğu gibi Huzuru Âlinizde arz ettikten sonra Yunan yarasını tekrar nazarı dikkatinize vazederken hepimize düşen vazifenin heyecanlara ve halecanlara galebe etmek üzere bütün milleti Yunan milletine; düveli galibe elinde âlet olarak aleyhimize sevk edilmiş olan Yunan milletine karşı herkesi sükûnete davet ederiz. Düşman harekâtına karşı azmiyle mukabele edersek bu istilânın az zamanda duracağına ve büyük aksülamellerle Yunanlıların büyük zayıata duçar olacağına biz katiyen ümitli bir haldeyiz. Bunun için tasavvur ettiğimiz ve uğradığımız müşkülattan daha fazlasına uğrasak bile milletin azmiyle muvaffak olacağına yürekten kani bulunuyoruz. Maruzatım bundan ibarettir.

Üçüncü Celse

REİS: Celâlettin Arif Bey

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya), Besim Bey (Sivas)

REİS — Celseyi açıyorum. Müzakereye devam ediyoruz.

ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Vuku bulan sualime karşı İsmet Bey'in verdikleri mucipler birkaç cihetten muhtacı izahtır. Diyolar ki meyus olacak zamanda değiliz. Hiçbir dert yoktur ki çaresi olmasın. Fakat yaşamaya azmettik, lakırdı dilimizde olmamalı, bunu fiilen ispat etmeli. Yunan kuvayı umumiyesini istimal ediyor. Biz umumî seferberlik ilân etmedik, tedrici asker aldık. Yunan cephesine tedrici asker gönderiyoruz. Bir taraftan memalikimiz istilâya maruzken Yunan nüfusuyla Anadolu nüfusunu da mukayese ediyorlar. Nüfusumuz Yunan nüfusundan kat kat fazladır. Biz bugün killeti nüfustan mağlup olmuyoruz. Elimizde olan kesreti nüfusa rağmen ahaliye ruh ve iman vererek istimal edemiyoruz. Bunda da makamı aidinin kusurlarını görüyorum. Bakınız efendiler; nagihani zuhur eden bir isyanı mahvetmek için buradan kuvvet tedariki ne için mümkün olmasın?.. Bu hiç cevapsız kalmakla beraber beyanatının diğer kısmında iddiamızın haklı olduğu söyleniyor. Hakikaten iddiamız haklıdır. Kimseye fikri tecavüz beslemiyoruz. İçimizdeki Ermeniler dahi şu halde casusluk ettikleri halde tecavüzden masundur diyorlar. Yunan tecavüzü daha bir zaman vuku bulmaz diye uyumak icap etmez.

Efendiler; Yunana karşı bir senedir, iki senedir müdafaa eden dört liva idi. Bu dört liva, Ferit Paşa'nın devri meşumunda tamamıyla serbest çalışmıyorlardı: İngilizler vardı, hain idare memurları da vardı. Biz bunların gözünden kaçırmak suretiyle mühimmat ve asker göndermekle o cepheyi bir buçuk sene zaptetmiştik. Dağda şekavette bulunan eşkıyaya yalvardığımız halde bunları isyana sevk ediyorlardı. Bu Millet Meclisi açılınca kendi dindaşlarımızdan, vatandaşlarımızdan muavenet ümit ediyorduk. Maalesef bu ümidimiz boşa çıktı. Bizim ahalinin dışından artırıp ailesinin rızkından kesip cephedeki askerlerimizi beslerken ve herkes ailesini bırakıp düşman müdafaasına koşarken oradaki bir kısım kuvvetlerin geri alınmasını gözlemliyorduk.

Burada not ettiğim sözlerin kâffesine karşı idarei kelâm etmekten çekineceğim. Deniyor ki; - bakınız - en dilhiraç şey; yalnız Yunan kuvvetleriyle Anadolu'yu istilâ edebilirler. Müsaade buyurunuz söyleyeceğim. İngiliz ve Fransızlar her yerimizi istilâ etsin, bu yazık değil midir? Düşman nereye gelirse oraya mutasıl olan birkaç liva hayata geliyor. Diğerleri mütemadiyen uyuyor. Burada Büyük Millet Meclisi açılıyor; Büyük Millet Meclisi nazariyata boğuluyor. Dama taşı gibi yerlerimiz verile verile sonu ne olacaktır. Bir de deniliyor ki harbi sağır usulü... Efendiler; harbi sağır usulü ne demektir, bendeniz bir asker olmadığım için harbi sağır usulünü anlayamadım. Bugün vatanımız yer yer istilâ olunduktan sonra hangi kuvvet bizi toplayacak, hangi kuvvet bizi harbi sağıre sevkedecektir. Bugün istilâ olunan vatanımızda neler oluyor biliyor musunuz? Balıkesir'i gözönüne alınız. Müslüman olarak ayrıca bir hükümet olarak yaşıyordu. Bin senedir dağından bağından yağ akan o güzel Balıkesir bugün sukut etmiştir. Balıkesir'in varidatı umumiyesi beş yüz bin lira olduğu halde müdafaa için bir buçuk milyon lira sarfetti. Bursa'da bir isyan çıkarıldı, oraya bir vali gönderilmek suretiyle Bursa ıslah edilmiş oldu ama Balıkesir dayanamadı sukut etti.

Dâhilî isyanlardan bahsolunuyor. Dâhilî isyanların başlıca sebebi idaresizliktir.

İdare, güzel ele alınırsa isyan zuhur etmez. Bir de kuvvet hâkim olmalı. Bir Sultan Hamit'ten bütün millet korkuyordu ve o maiyetiyle kâinatı titretiyordu.

Bugün benim memleketim istilâya maruzdur. Düşman şimendiferle üç saatlik bir mesafededir. Fakat ben meyus değilim. Beni meyus edecek diğer mahallerin sukutudur. Bugün Uşak sukut edecek, yarın Karahisar. Bir memleket yanarken diğerinin seyirci kalması İslâmiyete şindir. Efendiler bugün yapılacak bir vazife vardır. Öyle nazariyat peşinde koşulacak zaman değildir. Bundan evvel bizim kölemiz olan ve nüfusu bir buçuk milyondan ibaret bulunan hain bir Yunan bugün yükselsin de, yüz, yüz elli bin kuvvetle hücum etsin de bu kadar kuvveti mağlup etsin. Bu İslâmiyetle kabili tevfik değildir. Bugün Millet Meclisi şu derde deva bulmak için toplanmıştır. Biz de onun için buraya geldik. Bunun çaresi umum Anadolu kuv-

vetlerini tevhit etmek, cihadı mukaddes ilân etmektir. Bugün ben mukadderatımızı elinde tutan kimsele-
rin sui idaresini bilmekle beraber onlardan müşteki değilim; onların ıskatı taraftarı değilim. Gördüğüm
yolsuzluklar karşısında ve düşman taarruzuna karşı buradaki lakaytlıklar beni eritiyor. Rica ederim, itiraf
etmeliyiz azillerin, nasıpların sırası değildir. Millet kendini kuvvetli göstermeli. Bu millet isyankâr değildir.
Şurada Yozgat'ta isyan çıktı deniliyor. Bendeniz Yozgat isyanını tetkik ettim, sui idare neticesidir.

Bakınız efendim Yozgat isyanı yalnız sui idare neticesi değil, bu Meclis kendisini gösterememesi netice-
sidir. Bir İslâm cemiyetinin, memaliki Osmanîye ve İslâmîye mümessillerinin burada toplandığını bildir-
memektedir. Neden oraya muktedir adamlar göndermedik, biz daha doğrusu yalnız İcra Vekillerine değil
kendimize de kabahat bulmalıyız. Hakikate takarrüp etmek lâzımdır, fiiliyata atılmalıdır.

Efendiler; kanunların tadili, tefsiri, ıslahı bu zamana ait mesailden değildir. Vakıa elimizdeki kanunla-
rın milleti idareye kâfi olmadığı sabit olmuştur. Misal olarak size bir şey arz edeyim: İşte burada birçok
mütalâa dermeyan edildi. Fakat birtakım nazariyat... Nazariyat vadisine koşarsak biz hiçbir iş göremeyiz.
Karahisar'da bir köylünün umum serveti beş altı kısraktan ibaret... Onu da bir hırsız çalıyor. Bir taraftan
düşman, bir taraftan ahali birbirini mahvediyorlar. Jandarma takibatta muvaffak olamıyor, hırsız kaybolup
gidiyor. Bu kısrakların sonra satıldığı haber alınıyor. Seksen liraya bir tanesi satılıyor. Bunu sahibi malû-
mat alarak adliyeye müracaat ediyor. Adliye, hırsız bir saat bile tevkif etmeden bırakıyor. Jandarmaya
müracaat ediyor, jandarma bir şey yapmıyor. Hırsız da der ki, gittin hükûmete dava ettin ne yaptın edepsiz
der... Köylünün bir çift öküzü varsa bir tekini daha çalar gelir.

Bugün Karahisar'da bir müdafaai hukuk cemiyeti var. Ciğeri yanan bir heyet... gerçi kısmen heyette de
iyiler vardır. Asıl onun heyeti âmilesi vatan aşkıyle ciğeri yanyor. Bir iki kişiye bir iki dayak atıyor. Sizi
doğruduktan başka bir şey kurtarmaz. Hakikati söyleyin diyorlar. Filân adam filân adama sattı, filân yerden
çaldı... Onları hükûmete teslim etmeyeceklerine teminat veriyorlar. Kısrakların bedeli olarak yüzer liradan
beş yüz lira kuvayi milliyeye bırakacaksınız, kısraklar gelecek, siz kurtulacaksınız diyorlar.

Bu suretle beş yüz lirayı tedarik ediyorlar; kuvayi milliyeden beş nefer gidiyor, parayı alıp hırsız salıve-
riyor. Gerçi bu iyi bir şey değil. Hükûmetin kanunları vicdanlı ellere tevdi edilmelidir.

Bu suretle malımız emin, her şeyimiz emin... Buyurunuz efendim, iki çuval ekimiz var; bir çuvalını
veriyor. Ben serbest çift sürebiliyorum. Haydi. Osman sen de git, Ali sen de git, muharebe et... Adalet icra
olunuyor, diyor. Ahalinin hissiyatını dinleyiniz, böyledir. Bugün idare memuru ahalinin idaresini anla-
malı. Biz hissiyata kapıla kapıla iş görerek dâhilde tezebzübü idareyi hâsıl ettik. Kendimize milleti ısındı-
ramadık. Biz diyoruz ki millet felâketi görsün de bize gelsin. Maatteessüf millet felâketin görüp te koşup
gelecek zamanda değildir. Biz maarifin adıyla eğlendik: Bakınız Karahisar'da sekiz bin hane İslâm vardır.
Her evden üç dört çocuk çıkar Bir arkadaş ta Karahisar'da çok çocuk olduğundan bahsediyordu. Karahi-
sar'da sekiz bin çocuk var. Mahalle mekteplerini maarif idaresi kaldırdı. Asgarî birer çocuktan sekiz bin
çocuğun mektepte bulunması okuması lâzım gelmez mi? Maarif idaresinin defterinde gördüm ki okuyan
400 çocuk vardır.

Demek ki livada maarif iflâs etmiştir; demek ki maarif yoktur; nüfusu umumiye nisbet edersek maarif
yoktur. Maarif muallimleri, memurları çarşıda alenen oruç yiyorlarmış, işret ederlermiş... Demek muallim
meslekine hürmetkar bir muallim ise, meslekini yükseltecek ise böyle muameleler hüsnü tesir yapar mı?..
Bugün dâhilî işlerle uğraşmak doğru değil... Bugün Yunan tehlikesine karşı tevhibi mesai yapmalıdır.

Dâhilî idare nasıl olur... Dâhilî idareyi üç maddelik bir kanun ile teklif ediyorum. Bugün idare umurun-
da tezebzüp var mıdır, yok mudur? Bizim ciğerlerimiz vatan aşkıyle yanyor mu, yanmıyor mu? (Yanyor
sadaları)

Bugün lüzumsuz azil ve nasıplarla günde bir iki bin lira harcırah vermeyelim. Azillerle, nasıplarla rüş-
vetin, sui istimalin önü alınmaz. Bakınız ciheti askeriyemiz de iflâs derecesine gelmiştir. Çünkü ciheti
askeriyenin bir köyden topladığı on nefer merkeze getiriliyor, şube merkezinin... Bu gelenler meyhanında
köyün ağasının da oğlu var... Zengin olanların kimisi bir kuzu ile, kimisi bir başka şey ile kurtuluyor. Sonra
oradan on kişiden üç kişi kalmıyor ve o üç kişi cepheye sevk olunuyor... O üçün de biri tirene binerken
tirenin altına giriyor, biri diğer taraftan gidiyor.

Herkesin umumî surette seyyan bir muameleye tabi tutulduğunu canı gönülden anlarsa, emin olun ki bir nefer kaçmaz. Bu millet muharip bir millettir. Başında iyi bir idare gördüğü takdirde ölüme atılır, emsaliyle sabittir. İşte tezebzübü idareyi kaldırmak için her livadan gelen beş azadan ikisi mahallinde memuriyet kabul etmeli. Adilâne muamele olmalı... Bugün mahvoluyoruz. Vücudumuz haritai âlemde siliniyor. Efendiler vatan bugün tehlikede... Vatan bütün bütün istilâ olunduktan sonra harbi sagir olacak imiş.

Jandarma ile kuvvei inzibatiye temin edilecek deniyor. On jandarma gönderiliyor bir şakiye... Yirmi jandarma gönderiliyor da tek bir şaki getirilemiyor. Bu bittecrübe sabittir. Hepiniz Anadolulusunuz; bunları bilirsiniz...

Sonra kuvvayı milliyeden iki nefer gönderiliyor, o şaki çıkıp geliyor. Bin küsur, iki bin küsur kuruş maşla gönderilecek jandarma, hayatını tehlikeye koymaz. Bu mesleki ıslah etmeli... Meselâ bir köye bir jandarma geliyor falan ağanın oğlunu istiyor. Burada yoktur diyorlar. Hâlbuki gözüyle kaçırıldığını görüyor.

Bendeniz izin aldıktan sonra Meclisi muhteremin, jandarma teşkilâtı ile meşgul olduğunu haber aldım. Bu gayri kâfidir beyefendiler. Vatanımızın tehlikesini düşünmeli, sui istimalâtın önünü almak için her livaya ikişer mebus umuru idariye ve askeriye memur edilmeli. Eğer bu vatani kurtarmaya bu Meclis azmetmişse rica ederim bunu kabul ediniz. Güzel tatbik ediniz... (Üçüncü maddeyi okur)

Bakınız kavanini mülkiye ve adliye yıkmak taraftarı değilim. Fakat böyle zamanlarda, bütün medenî milletler bunu kabul etmişlerdir. Adliyeciler buna itiraz etmesinler.

Arzettim ki adliyenin kanunları dâhildeki ıslahata kâfi değildir. Bir taraftan dâhilî iğtişâat, diğer taraftan haricî gaileler bu memleketi mahveder. İşte bunun için işret, kumar, fuhuş seran memnudur. Mütecasirleri şerîşerif dairesinde tecziye ediliyor. Şimdilik bu... Fevkalâdelik geçtikten, vatan kurtulduktan sonra istediğin kanunu tatbik et, istediğin kanunu tanzim et...

Bugün şerîşerifin hâkimiyeti altında yaşarsak kurtulmuş oluruz. Efendiler bu maddeyi yazdığımın sebebini arz edeyim;

Biz sırf maddî esbaba tevessül ediyoruz. Maneviyata hiç tevessül etmiyoruz. Elhamdülillah umumuz müslümanız. İçimizde bir fert hıristiyan yoktur. Yalnız maddiyatla iş olmaz. Maneviyata da istinat etmelidir. Bir taraftan emri ilâhiye imtisal, diğer taraftan düşmanın kurşununa göğüs germek suretiyle hareket edilirse hepimiz bu azimde isek ben eminim ki bu millet kurtulacaktır. Yok bu azim kabul edilmezse ben denizin kararım; aciz içinde çırpınmaktan ve vatanımın tehlikeye maruz kaldığını görmekten ve düşman atlarının camilere ahır diye bağlandığını görmekten ise şehit olmaya karar verdim: Yarın sizden mezuniyet talep edeceğim. Maruzatım bundan ibarettir.

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — İsmet Beyefendi demin beyanatta bulundular. Fakat bütün âzayı Meclis, zannederim benimle hem fikirdir: Beyanatları bizi tatmin etmekten uzaktır. Hakayıkı ahvalı olduğu gibi söylediler ve vaka tafsilâta girişmediler. Fakat heyeti umumiyesi elem verecek bir şekildedir. Hiçbir milletin meclisi bu kadar ağır bir yükün altında kalmamıştır. Zannederim bu yükün altında eziliyoruz. Biz en bedbaht milletiz. Maatteessüf bu kadar haksızlığa uğramış bir millet görülmemiştir. Ricat devam ediyor. Vukuata nazar ederseniz nazarlarda teressüm ediyor: Yavaş yavaş bir ressamın elinden çıkarttığı resim gibi... Avrupa'dan; nihayet Türkü geldiği yere taretmek istiyorlar. Bizi tardediyorlar. Tehlike pek ziyade sür'at kesbetti; maatteessüf... Dün Saruhan, Aydın, Karesi, yarın belki Bursa düşecek... Ecdadımızın makberleri, kemikleri belki pay-mal olacak ve biz bunu göreceğiz.

Binaenaleyh efendiler: Şu sırada omuzlarımızda hissettiğimiz yüke nasıl tahammül edeceğiz? Musaba uğramadık hiçbir ailemiz yoktur.

Oradan oraya kaçıp duruyoruz. Meyus olmaya hacet yok omuzlarımızda bir tek silâhımız var azim ve iman ve metanet...

Biz buraya toplandığımız zaman bu meseleyi küçük zannettiyseniz aldandık efendiler. Çabuk bitecek zannettiyseniz aldandık efendiler. Bu iş çok devam edecek. Bu iş dünyanın belki en güç bir işidir. Çünkü milletlerin arasında olduğu kadar kuvvetlerin de arasında pek büyük fark var. Hakkımız büyük; kuvvetimiz küçük... Binaenaleyh bizim için yegâne bir şey; çalışmak, metanetle çalışmak, imanla çalışmaktır.

Hükûmet de bizden çıkmıştır. Hükûmetten istenilebilecek olan şey onları çalışmakta görmektir. Kendi hesabıma daha iyi bir Hükûmet yapabileceğimizi zannetmiyorum. Yalnız Hükûmetten istediğimiz daha çok çalışmasıdır. Bizim önümüzde efendiler, iki ay, üç ay bir sene üç sene pek az bir zamandır zannediyorum. Mademki bir kere karar verdik, sonuna kadar devam edeceğiz. Yalnız, bugün işe başlamalıdır, işe başlanmış mıdır? Geç olsun varsın, hiç olmamaktan hayırlıdır: Bugün bir fırkanın, daha o bir gün bir ordunun teşekkül ettiğini görürüz. Bir harbi sağır yapmak için elimizden geleni sarfetmeyecek miyiz? Zararı yok, memleketin yarısı çığnensin, biz altı ay sonra darbeyi indirelim... Acaba bütün ümitlerimiz harbi sağırda midir, başka ümidimiz kalmadı mı? Zannedersem harbi sağır en son ve katî bir çaredir. Harbi sağır memlekette taş taş üstüne kalmamak üzere nihayet memleketi düşman istilâsından kurtarmak için son çaredir.

Onun, için efendiler, yine arz ediyorum: Ne tariz, ne de muahaze... Çünkü Hükûmet de bizden çıkmıştır.

Daha iyi bir hükûmet yapabileceğimize kani değilim. Yalnız ricamız hükûmet bir an evvel işe başlasın... Ne kadar geç olsa başlayacaktır.

Sonra efendim biz bir hal içine sığınmış insanlar gibi bulunduğumuz bir sırada ve azim ve imanla çalışmaktan başka silâhımız olmadığı bir zamandayız. Yakıyoruz; acaba bir duman var mı? Bizi kurtaracak (tek devlet olarak) (1)²¹ Bolşevikleri görüyoruz. Bolşeviklerle münasebatımız ne şekildedir? Zannederim bu celsede mevzu bahis olacak bir meseledir. Bolşeviklerden ne raddeye kadar kuvvet gelebilir, ne vakit gelebilir? Hükûmet elbette münasebatına dair bir şey çizmiştir. Bolşeviklerden ne gibi bir taahhüdât almak kabildir. Onlarla devlet bedevlet muahede akdetmek mi lâzımdır, yoksa onların akaidini kabul etmek mi lâzımdır? Bunlar hakkında hükûmet ne düşünüyor? Az çok bir malûmat istemek hakkımızdır. Meselâ; bendenize söylediler ki Baküde Bolşeviklik ilân olunmuş, bugün Azerbaycan'da on üç milyon lira mevcuttur. Ve orada da Bolşeviklik ilân edilmiştir; akça geçmez; bu parayı hükûmetiniz suhuletle elde edebilir; bunu pek suhuletle size verebilirler, dediler...

Zannederim bunu hükûmet not eder.

Sonra efendim, demin az çok şöyle olmuş, böyle olmuş. Kan boğazında bir sui istimal olmuş diye bahsedildi. Eskişehir'den gelinceye kadar bunu bendeniz de dinledim. Bir tabur kâtibiyle bir çavuş birkaç kuruş almışlar ve düşmana ihbaratta bulunmuşlar, oradan iki alay süvari geçmiş.. Sui istimal olmuş, nasıl olmuşsa olmuş. Fakat İsmet Beyefendiden rica ederim ki tahkikat yapılsın ve müsebbipleri cezalandırılsın.

Bir noktayı daha arzedeceğim. O da dâhilî fitnelerle irşadın noksanı göze çarpıyor; elimizde bir gazetemiz var: Hâkimiyeti Milliye...

Fakat Eskişehir'de, Bursa'da bulamazsınız. Ajansı lehülhamt son zamanda tanzim edildi. Sırrı Bey'in sayesinde, Sırrı Bey'in himmetiyle ajans her tarafa gidiyor; fakat vardığı yerde kalmıyor; iki üç kişi istifade ediyor, neşir ve ilân edilmiyor. Demek bir arkadaşımın burada söylediği gibi Meclis ne yapıyor; kimse haberdar değildir. Rica ederim bu hatayı ilerletmesinler. Hususiyle buralarda bir gazete çıkarmak kabilsen çıkarılsın. Ulema göndermek kabilsen gönderelim. Çünkü zuhur eden fitnelerde irşadın noksan olduğu görülüyor; halk zehirlenmiş görülüyor. İrşadın noksanı hissediliyor.

Binaenaleyh efendiler beyanatımı hulâsa edeyim: Bendeniz hükûmetten üç şey sormak isterim: Düşmanın velev ki memleketin yarısına kadar ilerlemek tehlikesine karşı, hükûmet yeni bir cephe için son tedbirini almış mıdır? İkincisi; Bolşeviklerle ne vaziyetteyiz; onlardan ne kadar ümit ve muavenet bekleyebiliriz? Yoksa yalnız kendi kuvvetimize mi istinat edeceğiz?

Dâhilde birtakım kuvvetlerimizi alıkoyan fesadı dâhiliye karşı hiç olmazsa ulemanın tavassutuyla olsun, bugün bir musalâha, barışmak, bir kardeş barışması imkânı yok mudur? Bunu ihzar etmeye imkân var mıdır?

Maruzatım bundan ibarettir. Bir de ahiren Bursa'ya bir seyahat etmiştim. Bazı şeyler gördüm. Bu hususta da bir takririm var: Meselâ Mudanya'ya asker çıkarıldı.

21 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Dediler ki filân yere altı yüz silâh çıkar, bir Yunan taburu derhal beş tabur, on tabur oluyor. Tehlike muhakkak. Binaenaleyh bunları nazarı dikkate alarak bir takrir takdim ediyorum: Cephelerde Türklere bedeli naktiyi alıyoruz. Hıristiyanlardan alınması evlâ bittarıktır; onlar ferih ve fahur yaşıyorlar ve bıyık altından bize gülüyorlar.

Takririmin ikinci teklifi; cephe gerilerinde düşmandan rehin alınması ki aynı muameleyi Yunanlılar da yapıyor, şose taburları teşkil ediyorlar. Dağlara top çıkaracak değiller mi? Bunlardan istifade ediyorlar. Bunu biz ne için yapmalıyız? Birde silâh toplamak meselesi; maruzatım bundan ibaret.

HAMDİ NAMİK BEY (İzmit) — İsmet Beyefendinin verdikleri izahat, cephelerin vaziyeti hakkında bizi az çok tenvir etmiştir. Yalnız bunlara karşı Hükümet ne gibi tedbirler yapmış? Buna dair maatteessüf itminanbahş olacak bir şey yoktur. Bundan takriben kırk gün evvel Sanremo muahedesi mevzubahs edildiği zaman bendeniz bir takrir vermiştim ve demiştim ki milleti şimdiden silâh altına almak lâzımdır. Bazı taraftan bu teklif nabemevsim addedilmekle beraber, Heyeti İcraiye'ye havalesine karar verilmiştir. Elbette Hükümet bu hususta bir şey düşünmüştür. Şimdi münakaşalarla vakit geçirecek değiliz. Umumi seferberlik mi ilân edeceğiz, esnan erbabından bir kısmını silâh altına mı alacağız, yoksa İsmet Beyefendinin buyurdıkları gibi harbi sağır tabir edilen bir çete muharebesi mi yapacağız? Ne yapacak isek, Hükümet bunun için ne düşünmüş ise bizi tenvir etmesini rica ederim.

HAFIZ İBRAHİM EFENDİ (Isparta) — Bugünkü vaziyetimizin vahameti, hakikaten teessüfe şayandır. İslâmiyet'te büyük bir esas vardır ki hiçbir şeyden meyus olmamaktır. Geçen sene bu sıralarda Yunan'ın aynı taarruzu bizim cephelerimize vaki olmuştu. Öyle bir taarruz ki bütün İslâmiyet'in hayatını, mukadderatını, mukaddesatını ayaklar altında eziyordu. Onların o suretle devam eden harekâtı hunhâneleri biz müslümanlar üzerinde hiçbir tesirat yapamıyordu. Isparta'da akdettiğimiz 18 bin kişilik bir miting yaptık. Bir taraftan İtalyanlar Antalya'yı işgal ettiler, Burdur'a geliyorlardı. O zaman biz Cenabı Hakka iltica ederek, azametini dayanarak İslâmiyetin hiçbir vakit küffarın ayakları altında kalmasına razı olmayarak bütün salâbetimizle karşı koyduk, lehülhamt Isparta'yı düşmana karşı istilâdan kurtardık. İslâmiyete hâs olan bir feyiz vardır ki onu tetkik edelim. Biz Isparta'da seferberlik ilân ettik, hem öyle bir seferberlik ki; ne vakit 39 kuramızla beraber Sarayköy'e Yunan geldi. O zaman memleketi menatika taksim ederek ulemamızı, eşrafımızı topladık ve dedik ki, ey müslümanlar artık nifak ve şikâki kaldıralım. Bundan sonra İslâmlar arasında nifak yoktur; saadetiniz bugün seyfi şehametiniz sarılmaktadır, dedik. Bir taraftan memleketteki sui ahlâki yıktık, diğer taraftan bu tarzda ve her köyde teşkilât yaptık ve dindaşlarımızı düşmanın karşısına şevkettik: 312 - 318 tevellütlüler hâlâ cephe dedir efendiler... Seferberlik ilânı tehlikeli imiş. Ne için tehlikeli olsun? Seferberlik ilânını bir yapınca şubeler bizimle teşriki mesai etti. Davet olunanlar hangi esnan erbabı ise muayene etti, muamelesini yaptı. Kimsenin ırzına, izzeti nefesine tecavüz ettirmeksizin bendeniz âcizane yedi defa müdafaai hukuk riyasetini deruhde ediyordum. Her gün iki yüz nefer sevkıyat yapıyorduk. Fakat yanlarına bir tane muhafız nefer vermedik. Ne vakit Kuleli istasyonunda bunları trene bindirdik. Cepheye gidinceye kadar, namusum hakkı için, yirmi tanesi de yolda iltihak etti. Bu ruhu söndürmeyelim. Kırk kişi ile bu İslâmiyet neşir ve ilâna başlandı. İslâmiyetteki bu ruhu düşünelim.

Biz burada beyhude yere değil, vatan ve namus uğrunda şehit olmaya azmettik. Bugün burada durmamız lâzım değilse hanelerimize avdet edelim; biz İslâmiyet'i tahrîk edelim... Emin olunuz ki bu seyli harabinin önüne geçilir. Burada çalışmaktan ise cephelere gidelim...

SÜLEYMAN SIRRI EFENDİ (Yozgat) — Muhterem arkadaşlar; Yozgat muhaberesinin inkıtaile Yozgat'ın usat tarafından işgalini haber alır almaz burada bulunan Yozgat mebusları Paşa Hazretlerine gittik dedik ki: Bizi memleketimiz hakkında tenvir buyurun. Paşa Hazretleri, usatın telgrafhane kapısından içeriye girinceye kadar muhaberenin devam ettiğini, memleketin işgal edilmiş olduğunu bize söylediler. Biz de söyledik ki; madem ki biz o memleketin mebusuyuz, memleketimiz usat tarafından işgal edilmiş. Birçok nehbü garat olacak. Hükümet oraya kuvvet sevkedecek, memleket iki ateş arasında kalacak. Bize müsaade buyurun biz hayatımızı feda ederek memleketimize gidelim, rüesayı usatı iknaa çalışalım, her halde isyanın teskinine çalışalım. Paşa Hazretleri buyurdular ki: Sizi, Bolu'ya giden arkadaşlar gibi tevkif ederler. Tevkif değil ya ne yapsalar, idam da etseler bu azmimizden geri durmayız dedik ve saat altıda buradan çıktık. Ertesi gün Keskin'e ve ikinci günü Sekili denilen bir aşiret çadırına indik. Bizim vürudumuzu müteakip çadıra bir süvari geldi bir mektup verdi; aşiret reisi Memet Ağa denilen zata; bir emriniz var mı, gidiyorum, dedi. Ağa, bu kâğıt kimden dedim: Çapanoğlu Mahmut Beydendir dedi.

Tabiî mektubu okuyamıyorlar; bendenize verdiler, mektubu açtım, okudum; hatırı acizide kalan fıkratını aynen naklediyorum: Mektupta deniyor ki: Olbaptaki iradei seniye ve fetvayı şerife mucibince Ankarâda içtima eden mebusları kahr ve tenkile memur edildik. Kuvvetimiz bin beş yüz kişidir.

Bunun bir kısmı Tokat ve Zile, Yenihan taraflarında bulunuyor. Bir kısmı diğer yerlerin inzibatına memur edilmiştir. Ben iki yüz kişi ile... karyesinde bulunuyorum - bulunduğum yere üç saat - Siz aşiret reisi olmak dolayısıyla bu emri diniye iştirak ve miktarı kâfi kuvvetle her halde bize iltihak edersiniz. Kuvvetiniz bin kişiye iblâğ edildiği takdirde Ankara üzerine yürüyeceğiz, o melun kongrecileri mahvedeceğiz. İmza: Hilâfet ordusu kumandanı Abdülcebbar zade Halit. Biz onlarla telifi beyin için gittiğimizden Halit Bey'e bir kâğıt yazdım. Biz memleketimize bir felâket gelmemek üzere çalışıyoruz. Sizin yanlış bir kanaat ve içti-hat neticesi böyle bir hareketi gayri makuleye cüretinizden dolayı her halde sizinle uyuşmak için görüşmek isterim. Bulduğunuz köye kadar araba gelemiyor. Bir mahalli mülakat tayin ediniz diye mektup yazdım. Bu mektubu bir adama verdik, gönderdik. Fakat o adam iki saat sonra avdet etti: Ben gidemiyorum, belki gece benim atımı alırlar ve yahut yolda bir felâkete maruz kalırım dedi. İsbet ki o adam gitmemiş ve bizim orada bulunduğumuzu anlamamışlar. Sonra bendeniz buraya kadar olan ittılaatımı telgrafla arz etmek için... köyüne gittim; Yozgat tarafı münkati, diğer taraftaki telgraf telleri de tahrip edilmiş. Telefonla arza da imkân bulamadım. Mecidiye kazasına gitmek istedim. İştittim ki âsilerin bir kısmı da Mecidiye tarafına geçeceklermiş. Belki güzergâhı tebdil ederek Mecidiye'ye sapmaktan maksadın nedir derler diye doğru yolumuza devam ile Sarayköy'e gittik. Sarayköy Malûmu Âliniz Yozga'da dört saattir. Sarayköy'de evine misafir olduğumuz İbrahim Efendi namındaki zat, o gün Yozga'tan gelmiş, vak'ayı an'anesiyle anlattı. Hatta o köyden bir kişi de aleşşefak Yozga'da gitmiş, bizim geldiğimizi haber vermiş.

Bu ihbara rağmen hüsnü niyetle gittiğimiz için memleketi müteveccihen hareket ettik. Yarım saat sonra yolda bir köylüye rasgeldik. Yolda ne var ne yok dedik... Yolda beş süvari vardır, kongrecileri bekliyorlar, dedi. Meclisin ismi oralarda kongre... Ne ise süvarilere iltihak ettik, bize nereden geldiğimizi sordular. Ankarâdan geliyoruz, Yozgat Mebuslarıyız dedik. Bizi mahfuzan aldılar, götürdüler dairei hükûmetin önüne... Zaten Bayram olmak münasebetiyle Hükûmet yok ve usat elinde... Bu hal bendenizin asabiyetime dokundu. Biraz asabiyetim tuttu; bizi nereye götüreceksiniz: Hilâfet ordusuna mı nereye dedim?.. Bu söz Reisi usat Edip Bey'e intikal etmiş. Edip Bey'in dairesine gidip oturduk. Başında erkânından birçokları ve bayram münasebetiyle diğer züvvar da vardı. Edip Bey'in bendenize ilk suali: Ne için geldiniz? dedi. Bayram münasebetiyle memleketi geldik dedim. Hayır, haber aldık; meclis dağılmış kimse kalmamış, siz de başınızı alıp kaçmışsınız dedi. Sonra Ankarâda bizi ne suretle telâkki ediyorlar dedi.

Dedim ki; Bolu ve Düzce hâdisesinden kurtulmuş birtakım usat, Yenihan ve Zile havalisinde, ahaliyi iğfal ve isyana iştirak ettirerek kuvvetleriyle Yozgat üzerine geldiklerini ve sizin de saikai tevehhüm ve havfle bunlara iltihak ettiğinizi zannediyoruz. Yanı başımızda İdris Bey namında bir kumandan vardı. Bizi âsi telâkki ediyorlar öyle mi ha? Biz meşru bir gaye ve maksat için çalışıyoruz, dedi.

Sonra Edip Bey bendenize bir sual daha sordu; bendeniz de cevap verdim. Suali; siz orada bir hükûmeti muvakkate teşkil ettiniz. Payitahttan vazgeçtiniz, padişahı unuttunuz, sonra biz padişahı kurtaracağız, payitahtı kurtaracağız, padişah esirdir diye yalan söylüyorsunuz...

Biz hususî mektuplar alıyoruz, padişah iradesine hâkim ve hürdür dediler. Dedik ki padişah hür ise, İstanbul'dan İngilizleri çıkarır. Zaten milletin arzusu da budur. Biz padişahı esir olarak biliyoruz ve mademki maksadınız da payitahtı istihlâs ve padişahı esaretten kurtarmaktır. Şu halde bizimle ne için tevhidî mesai etmiyorsunuz, siz bu maksatla içtima etmiş bir kuvvet değilsiniz, siz İngiliz parasıyla iğfal edilmiş; memleketi ve milleti birbirine düşürmek için çalışıyorsunuz dedik. Dersaadet'le muhabere imkânı varken siz muhabereyi kat ediyorsunuz dediler. Dedim ki, bizim bildiğimiz İngilizler muhabereye imkân bırakmıyorlar... Meclis bunu neden kat etsin... Sonra irşattan bahsettiler. Hakikaten Meclisin ismi kongredir, başka bir ismi yoktur taşrada. Bir kahr kuvvet gelir, bizi icbar ederse istediklerini nasıl yapmayalım. Çünkü başlarında üç yüz kişi var. Gelir elli at ister, elli silah ister. Köylü tek silâhımı atımı almasın, ben de iltihak ederim diyor.

Sonra bendeniz uzun uzadıya irşadatta bulundum. Memet Ağa dedi ki şu halde bizim aşair rüesası birleşerek, bunların bizden gayri meşru isteyecekleri şeyleri reddederiz. Arzettiğim irşadatımdan müteessir oldular. Sarayköyünden makamı riyasete bir arize takdim etmişim, maatteessüf gelememiş... Yine maatteessüf Sarayköy'de on sahifelik Dersaadet'te intişar eden Fetva Zebanzet. Fakat Meclisten çıkandan hiç bahis yok. Bu misalimle de irşadın derececi lüzumunu arz ediyorum.

Usatın derdest edilen evrakı meyanında Murat Bey isminde birisinin Ziraat Bankası'ndan alınan on bin liradan bin lirayı beraberine alarak Düzce'ye murahhas olarak gönderileceği ve Düzce'den zatı şahane ile muhabere edeceği ve kendileri dâhilde bu ifsadat ile uğraştıkları sırada Samsun'a miktarı kâfi top ve mitralyoz çıkarılması hakkında vesaik elde edilmiştir.

Edip Bey'le birtakım münakaşalardan sonra dediki; senin bu makamı resimde böyle cüretkârane lisanla idare kelâm etmekte çok cesarettir. Maamafih göreceksiniz, ben de evet göreceğim vatanıma hizmet için geldim dedim. Bendenizi tevkif ettiler, Rıza Efendi'yi alıkoydular. Bir gece Rıza Efendi, Edip Bey'le beraber kaldı. Bendenizi de jandarma dairesinden ertesi günü bıraktılar. Rıza Efendi'ye dedim ki; sana ne sordular... Rıza Efendi uzun boylu anlattı. Edip Bey Rıza Efendi'ye söylemiş ki usatı idare eden rüesanın usattan haberi yok, usatın rüesadan haberi yok. Rıza Efendi meselenin her tarafını Edip Bey'e anlatmış; isyan yüzünden üç beş gün içinde Yozgat yağma edilecek, bırakılacak; binaenaleyh siz yanlış hareket ediyorsunuz. Yarın kuvvet gelir. Memlekette top patladığı zaman bunların hiçbiri etrafınızda kalmaz. Her halde buna bir çare düşünelim demiş... Hayır efendim, hayır her halde zamanı geçmiştir. Biz halkın böyle muhik bir sözün etrafında toplanacağına ve muvaffak olacağımıza kaniyiz; demiş.

Onun üzerine Rıza Efendi'yi yanıma gönderdiler, attılar hapisaneye... Kuvvetlerin vürudu dakikasına kadar mevkuftum. Nihayet kuvayı milliye geldi o sırada hapisanenin kapılarını kapattık. Nihayet oğlum gelerek ve hapisane kapısını açıp bizi tahliye etti. Çıktık geldik. Halk cidden muhtacı irşattır.

RASİH EFENDİ (Antalya) — Rüfekayı kiram; gerek rüfekayı kiramın ve gerek İsmet Beyefendi'nin izahatında en ziyade nazarı dikkate çarpan bir şey varsa o da Anadolu'nun her tarafına sirayet eden İngilizlerin ve İstanbul'un propagandasıdır. Ankara, Anadolu'nun ortasında olduğu ve her livadan ve vilâyetten beşer âza olarak intihap edilerek geldiğimiz halde halk hakikatten haberdar olamıyor da, Anadolu'nun en ücra noktalarına kadar İngiliz propagandası intişar ediyor. Eğer bir liva, bir vilâyet muktedir bir valinin ve muktedir bir mutasarrıfın, muktedir bir kaymakamın eli altında bulunacak olursa İngilizler bile, şeytanlar bile oralara giremez... Efendiler Heyeti Âliyeniz dört arkadaşınızla beraber bendenizi de Konya'ya göndermiştiniz. Konya; efendiler bir milyon nüfusu havi mühim bir vilâyetin, sonra Türklük ve İslâmîğin mühim bir merkezidir. Orada efendiler, o muhitte Zeynelabidin denilen mel'unun yüzlerce taraftan vardır. Bizim hattiharekimizle şimdiye kadar Abidin'in takip ettiği mesleki leimâne hakkında hükûmetin orayı tenvir etmemesi Abidin'e bir mevki vermiştir. Abidin orada kendisini Anadolu'nun bir halifesi, Anadolu'nun bir fikri şeytanisi göstermeye çalışmış. Bu dimağla; vilâyeti teşkil eden bir milyon eşhastan yalnız beş yüz tanesi, beş yüz halk, ona taraftar. Halk onu ne gördü, ne bilir. Orada efendiler, mütarekeye kadar devam eden zaman zarfındaki idare memurlarımız, Abidin taraftarlarına karşı; onun neşrettiği zehirleri öldüreceği yerde; - demin arkadaşlarımızdan birisinin dediği veçhile - orada halkın mukadderatıyla, mukaddesatıyla oynuyor.

Mütarekeden sonra oraya giden valiler; Rıza Paşa kabinesine kadar gelen memurlar malûmdur. Onlar birer oyuncak olarak icrayı hükûmet etmişler... Fakat maalesef kabine teşekkül ettikten sonra da teşkilâtı milliyenin hatasını ikrar edelim. O hata da şu ki: Biz önümüze gelen zevatı, idare memurluğunda bulunmuş diye oraya tayin ettik.

Mühim, mühim salâhiyetler verdik. Maatteessüf... Beyefendi Hazretleri ne bir idare memurudur, ne de bir validir. Orada aciz bir meskenet ve idaresizlikten başka bir şey temsil etmemiştir. Halk, İstanbul'dan gelen fetvaların zehirleriyle zehirlenirken, Abidin'in oraya gönderdiği adamların zehirleriyle zehirlenirken o akşam evine avdet ediyor. Propagandaların tesiriyle zehirler saçıldığı kendisine ihbar edildiği halde ve bu hal memleketin halkı tarafından söylendiği zaman; öyle bir şey yoktur, o düşüncedir, tasavvurdur. Düşünce ve tasavvurlarla hükûmet meşgul olamaz diyor.

İstanbul'dan çıkan bir propagandacı Konya'ya gidiyor, ahaliyi zehirliyor, evlere kırmızı, yeşil işaretler vazediliyor. Bilir misiniz kırmızı; o evde sakin olanların kesileceği demek ve yeşil; o evde sakin olanların eşyalarının yağma edileceğine işaret ve delil addolunuyor. İstanbul'dan gelen bu acı zehirler neşvünema buluyor, artık usat silâha sarılıyor. Silâhla şehrin basılacağını haber veriyor, halk durmuyor, taciz ediyor.

Hâlbuki biz beş altı aydır içtima ettiğimiz halde, halkın ruhuna hakikati, kendi teşkilâtımızı sokamıyoruz. Halk, o tarafa daha çok meylediyor.

Beyefendiler ne dersiniz deyin, bizim halk hükûmetçidir. Bizim halk her vakit için hükûmetten göreceği yumruğun altında ezilir.

Hâlbuki oradaki halkın müracaatı mükerreresine rağmen vali ve kumandanın söylediği söz; henüz, iş tasavvur derecesinde imiş; siz birbirinize hasım olmuşsunuz diyorlar; şahsiyatla uğraşıyorsunuz diyorlar.

Sonra bir tesadüf ile hakikati mesele meydana çıkıyor: Baytar binbaşılardan bir zatın memuriyetten avdetinde... namında bir köye uğraması ve müsellâh - kuvvetlerin toplanıp oradan şehire gelip basacaklarını söylemeleri üzerine vali ve kumandan beyefendi hazretlerinin demek ki sahih imiş diye işe başlamaları olmasaydı Konya heyeti umumiyesiyle ateşler içinde kalacaktı ve bugün Mecliste burada bulunmayacak idi. Beyefendiler; o binbaşı bu meseleyi vali ve kumandan beylere haber verdiği halde kumandanlıktan daha ziyade halk işi kendisi takip ediyor. Çünkü vali bey de kumandan bey de otomobile binip gidebilirler. Yağma edilecek, felâkete maruz kalacak olan o halktır, mağdur olacak olan o halktır. Onun için mesele ile vali bey de, kumandan bey de alâkadar olmamıştır. Halkın sesini işitmek, istikayı boğmamak, hükûmetimizce esas ittihaz edilmiştir. Onun için halkın sadasını biraz işitelim. Yoksa körü körüne öyle bir uçuruma atacağız ki sonra biz de oradan çıkamayacağız. İşte bağıra bağıra halk uğraşmış fakat vali bey, kumandan bey işitmemiş. Çünkü esasen kendilerinde o ruh yok. Bu adamlar vaktiyle ve istibdat zamanında yetmişler; bugün Müdafaai Hukuk Teşkilâtını bu adamlar hazmedemiyorlar. Halka müdafaai hukukçu diyorlar. Bir hükûmet içinde diğer bir hükûmet olamaz fikriyle, şikâyete gelen halkın şikâyetini hükûmetin işine müdahaledir diye dinlemiyorlar, halkı koğuyorlar.

Ama halk mutazarrır olacak, malı gidecek, canı gidecek onu düşünmüyorlar. Kendi efkârı müstebidelerine sadık kalmak: Düşündükleri yegâne maksat budur, başka bir şey değildir.

Beyefendiler bu suretle işe hemen kuvvei askeriye ve polis vasıtasıyla başlanıyor.

Beyefendiler; nazarı dikkati celbedecek bir nokta daha var: Vaktiyle malûmu âliniz bir Bozkır meselesi tahaddüs etmişti. Bozkır meselesini idare eden adamlar burada da aynı adamlardır ve bu nazarı dikkati celbedecek mühim bir noktadır. Bir misal arzedeyim: Meselâ bir cani yakalanmış ki silâhı da var; jandarma tarafından. Jandarma dairesine veyahut adliyeye teslim edilmiş. Adliye şakinin silâhını almış, şakiyi hapisaneye salıvermiş. Aynı Bozkır meselesi de böyle olmuş. Asıl şekavetti idare edenler güya tedip edilmiş, ezilmiş, fakat onları teslih eden, o harekete hazırlayan o vakit vali bulunan Cemal Bey idi; onun hazırlayıp kurmuş olduğu bir plandır. Asıl şakiler, asıl bu hareketi idare edenler katiyen ne takip edilmiş, ne de diğer bir muameleye maruz kalmışlardır. Haklarında bir tahkikatı iptidaiyeye bile lüzum görülmemiştir. İşte böyle birtakım harekâtın meskûtunanh kalması böyle işlerin tekerrürüne sebep oluyor. Onun için beyefendiler bugün orada zor ile yapılan tevkif işte böyledir. Amma asıl müşevvikler hakkında sarih bir delil bulunamıyormuş, bir maddei sariha bulunamıyormuş, fakat emarei kaviye mevcuttur. Emarei kaviyeye karşı ne tarzda hareket edileceği idare memurlarının fevkalâde göstereceği kiyasete tabidir.

Düşününüz bir kere; ortada bir milyon halkı idlâl var, o halkı tesmime çalışmak var, sonra o bir milyon halkı yoldan çıkarıp azıtmak için çalışan üç beş kişi var... Bu üç beş kişiyi yola getirmek mi daha kolaydır, yoksa bir milyon halkla uğraşmak mı?.. Gerçi bunu bugün mevzuumuza biraz müstebat görürsek de zarar yok...

Konya, Adana ve İzmir cephelerinin en mühim noktasıdır. Orayı ihmal edecek olursanız yarın Adana cephesinde biraz inhilâl belirdi mi başka bir hal hâsıl olur.

Onun için bir an evvel orayı takviye ediniz. Bugün orada yekdiğeriyle çarpışan iki kuvvet vardır; onun önüne geçin.

Vali vekâleti ve kumandanlığı idare eden zatın, şahsına hürmet ederim, fakat bugün orada Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile arasında bir ihtilâf açılmıştır; pek dehşetli bir ihtilâf... Onun için Fahrettin Beyefendi istihdam edecek daha mühim hizmetler vardır; oralarda istihdam edelim. O memleketin sükûnetini muhafaza edelim, kuvvetinden, servetinden istifade eyleyelim, zira kuvvetinden, servetinden istifade edeceğimiz mühim bir zamandayız.

İkinci noktaya intikal ediyorum. Malûmu âliniz bugün Adana, yalnız Adanalılar tarafından düşünülüyor. Antalya da yalnız Antalyalılar tarafından.

Yalnız Konya vilâyetinden Isparta, Burdur ve kısmen Antalya ve Denizli livası düşünülüyor. Diğer vilâyet ve livalarımız o kadar alâkalanmıyor. Fakat şuna emin olalım ki İzmir'in bugünkü hal ve vaziyeti devam edecek ve düşman Karahisar'ı geçecek olursa, o sahaya dâhil olursa, burada içtima etmemize imkân kalmaz. Beyefendiler; öyle çete muharebesi idi; harbi sağır idi; rica ederim öyle şeylerle uğraşmayalım. Düşmanın önüne gelmek neye mütevakkıf ise onunla uğraşalım. Bilirsiniz ki Anadolu'da sakin Türkler, İslâmlar fedakârdır. Fakat maatteessüf bu fedakârlığımız kavilde kalıyor. Vaktiyle bize iyi bir terbiye verilseydi böyle olmazdı. Bugün öyle bir hale geldik ki çil yavrusu gibi dağılmaktan başka bir çaremiz yoktur; çil yavrusu gibi dağılıyoruz...

Onun için, rica ederim, bugün en ziyade ehemmiyet verecek nokta, taarruzu durdurmak için hemen ayaklanmalı, hemen çalışmalı... Halktaki kayıtsızlığı izale edecek surette çalışmalıdır...

Bizim idare memurlarımız idare memurlarımız evlerinde uyuyorlar! İdare memurları halkı irşat ve tenvir etselerdi, bu vak'a hadis olmazdı. Musırran arzediyorum: İdare memurları Müdafaai Hukuk Cemiyetleriyle teşriki mesai etmiyorlar. Kendi istidatlarına karşı onu zül görüyorlar. Açık söyleyelim; bizde tam meşrutî bir hayatla idare memurluğu edecek adam azdır ha. Biraz vardı onların da kimisini İngilizlere teslim ettik, kimisini de kaybettik. Birçoğu idare denilen kelimenin manasını bilmez; cahildir. Onun için idare memurlarımızı, halkın ruhunu ele alacak bir şekilde bir makine haline koyalım. Bunu yapmak için de bir Dâhiliye Vekili sabah, akşam her gün bir valiyi yoklarsa biz o vakit imana geliriz.

Saniyen beyefendiler; üç kelime daha söyleyeceğim, işgal devam edecek olursa tevlit ettiği mazarratı maddiyeyle ilâveten bir de mazarratı maneviye vardır, ki asıl nazarı dikkatinizi celbedeceğim nokta da odur. Evliyayı umur arkadaşlarımızla hasbihalimiz, Hükûmet ve Meclis namınadır. Binaenaleyh Hükûmeti tenkittir veyahut Hükûmeti tahtiedir diye bir şey hatıra gelmesin. Meclis, bu Hükûmettir, başka bir şey değildir. Eğer Meclis kendi işiyle alâkadar ise bu iş yoluna girer. Meclis kendi kendine kalır, iş ile alâkalanmazsa, yalnız Hükûmet düşünecek olursa bu iş yürümez. Onun için rica ederim, istirham ederim her türlü fedakârlığı göze alarak şu vaziyet karşısında mukavemet ve şu muhatarayı defetmek neye mütevakkıf ise onu yapalım.

Saniyen kumanda meselesi pek mühimdir. Eğer İzmir işgalinden sonra kumanda meselesi hiç olmazsa işe yarar bir şekilde tanzim edilse idi bugünkü cephe vaziyetimiz belki İzmir'in daha yakınında olacaktı. Kumanda meselesindeki intizamsızlık işi bu şekle getirdi. Meclis ve Hükûmet yeni teşekkül etmiştir. Bu cihetleri de nazarı itibara alalım. Bugün azız, her taraftan hücumla müheyya bir haldeyiz. Bu noktada da birbirimize düşecek olursak o vakit daha ziyade müşkülât içinde kalırız. İhtiyatı elden bırakmayarak daima gayeyle meşruamıza doğru yürürken ne Hükûmet, ne de Meclis tereddüt göstermemeli. Maruzatım şimdilik bu kadardır.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — İsmet Beyefendi beyanatı âlileri arasında buyurdular ki, Yunanlılara karşı miktarı kâfi vesaitimiz vardır. Fakat ne faide ki bu vesaiti istimal edemiyoruz, edemedik, dâhildeki harekâtı isyankâraneye karşı sevketmek mecburiyeti altında kaldık. Bu filhakika doğrudur. Lâkin bir noktayı anlamak istiyorum ve heyeti icraiyeden soruyorum: Acaba bu isyanlar, memleketin dâhilinde çıkan bu fesatlar ne gibi esbap tahtında çıkıyor? Şüphesiz biliyoruz ki birtakım ifsadat, tahrikat var, sonra da padişah hattı hümayunlar neşrediyor, her tarafa gönderiliyor ve öyle zannediyorum ki bu isyanlar yalnız bunların tesiri ile değildir. Biz de yapmış olduğumuz mukarrerat ve neşriyat ile vesaire ile buna hizmet ediyoruz. Biz diyoruz ki, makamı hilâfet ve saltanat İngilizler tarafından işgal edilmiştir, halifemiz esirdir. Padişah diyor ki ben esir değilim. Onlar isyan ettiler, onlar bağıdır, onları öldürmek lâzımdır ve vaciptir diye birtakım fetvalar çıkarıyorlar.

Tabîdir ki memleketin her tarafında bulunan insanlar, an'anatı milliye ve diniyesi itibariyle makamı hilâfet ve saltanata merbuturlar. Bu, an'anevî, dinî ve millî bir merbutiyettir. Biz propagandanın kıymetini takdir edemiyoruz. Biz propaganda yapamadığımızdan onların propagandası daha müessir oluyor.

Makamı saltanat ve hilâfetin emrini ifa için ahali silâhlanıyor. Bu silâhlanmak yer yer, memleketin her tarafında vaki oluyor. Bunların önüne geçmek, bunları bastırmak için mukabil teşebbüsatta bulunuyoruz. Daha doğrusu kendi kuvvetimizi kendimiz kırmak suretiyle memleketimiz içinden yıkılıyor. Dâhildeki bu fesat ve isyanlar, memlekette herkesin hukukuna, hukuku insaniyesine hizmet edememeliğimizdendir. Her vakit söyledim ve hâlâ da o kanaatleyim ki, kavanini mevzuamızın hüsnü tatbikini umdei esas ittihaz etmeliyiz. O zaman muvaffak olmak ümidi vardır. An'anemize ve terbiyei milliyemize göre bir şekli idare tesisi imkânı var mıdır, yok mudur? Bunu da soruyorum. Söz söylemekle iki aydan beri burada geçirdiğimiz vakitlerden karşımızdaki düşmanlar istifade etti.

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Bendeniz bu Meclisin yevmi küşadında heyeti muhteremeye bir kelime arz ettim: Bizim kavval olmaktan ziyade faal olmağımız lâzım gelir demiştim. Biz İslâmız. Her İslâm da sureti katiyede metanet ile memurdur. Düşman, memaliki İslâmiye'yi yeddi istilâsına almış ve oradaki çocuklarımızı, zevcelerimizi, hemşirelerimizi, ayaklar altında çiğnemek ve onların ırz ve namusunu payımal etmek derecesine gelmişti. Fakat İsmet Beyefendi biraderimizin buyurduğu gibi, biz metaneti terkecek insanlardan değiliz. Bu İslâmı tesis eden, bu İslâm'ın mümessili, bu kâinatın mevcudiyetine sebebi yegâne olan bizim nebii muhterememiz doğrudan doğruya garip olarak bu işe başlamış ve garip olarak bu dini meydana getirmiştir.

Birçok muharebelerde kendi başına topladığı askerler itaat etmediğinden dolayı muharebeleri kaybetmiş ve cenabı vacibülvücuda yarabbi sen ibadet olunmak istemiyor musun diye münacatta bulunmuştur ve derhal (Seyühzemül cem u ve yüvellüned dubure) âyetiyle bunların kâffesi kahrolacaktır, diye tebşirat vaki olmuştur. Biz bu metaneti askerlerden beklediğimizden dolayı kanuna itaat etmeyip de jandarma yazılmış olan efradı bir kuvvei muntazama haline getirmek kolay ise umumiyetle kalkalım gidelim.

Sonra milletin arasına giren nifak tohumunu eken düşmanımız ne gibi esbap hazırlamış ise biz de onun hazırladığı esbabı hazırlayarak hareket edelim.

Arkadaşlardan birisi Bolşeviklikten bahsetti. Rica ederim, Bolşeviklik kelimesini daha kimse anlamıyor; bu millet de daha anlamaz. Eğer bunlar esareti kâmilemeden kurtulma esbabına matuf kanunlar ise bizim onlara siz bizimle müttefik olun, biz de Bolşevik olacağız deyip de bir tarzı hareket takip etmemizde bir mana göremiyorum. Biz İslâmiyet noktasından, İslâmiyeti muhafaza için şer'in emrettiği herhangi bir mesele varsa bunu kabulden asla kaçınmamalıyız. Bunu Hükümetimiz bize tebliğ etsin ve biz de kalkalım onların mevkiini temine çalışalım ve onlardan da rica edelim ki, bu milleti harbe sevk etmek için; milleti dinî teşkilâtını muvakkaten olsun... buna memur edildim. Emrediniz bu suretle hareket edelim.

Biz bilmiyoruz ki ne müzakere edip neye karar vereceğiz. Elimizde paramız yoksa efendiler bizim şeriatımız, selâmeti umumiyei vatan noktasından; varidatı milletin nısfına kadar alınmasını selâmeti umumiye namına emrediyor. Biz de çikalım memleketlerimizdeki akraba ve taallukatımıza ve komşularımıza hakikati anlatalım. Düşman Karahisar'a geldi diyoruz. Karahisar'a geldi dediğimiz düşmana karşı harekete Eskişehir'den mi başlayacağız? Ankara'dan başlayacağız, nereden başlayacak isek arkasından kuvvet göndermeye çalışalım. Bu kararı verelim ve derhal işe başlayalım. Bendenizin istirhamım bundan ibarettir.

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — Reis Bey, rica ederim ben Bolşevik olalım demedim, Bolşevikliğin (ne olduğunu) söyledim.

HASAN TAHSİN BEY (Mardin) — Muhterem arkadaşlar, düşmanlarımız mahza âlemi İslâmı mahv ve helak etmek ve muvahhidini ezmek azmü cezm ile yekdiğeri ile bilittifak (harekâtı tecavüzkârane) ye başladılar. Bizim mucibi necat ve felahımız Kurânı azimüşşan ve hadisi celili Peygamberidir. Cenabı Allah nassı katımda buyurur ki, (Va'tesimu bi habl -il - lâhi cemiyan ve lâ teferreku) ve (İnnemel mü'mi-nune ihvetün fe eshihr beyne ahveyküm vettekuiha le alleküm turhamume.) düsturu kudsisini düşünelim.

Zaten düşmanın istifadesinin tefrikamızdan ileri geldiği tahakkuk etti. Tefrika yüzünden şahit olduğumuz Rumeli faciası, Hicaz vakası, Suriye meselesi tarih sayfaları üzerinde elim bir timsal levhaları teşkil ediyor. Tefrikaya meydan vermezsek emin olunuz necat ve felah bizim için hazırdır. Asıl eseri mübeccel, eseri mübecceli Peygamberi ve kanunu kudsii Kuranîdir. Biz bugün tarihimize müracaat edelim. Tarih bir aynadır. Ecdadımızın tarih ahvalini tettebbu edelim. Zira tarihini bilmeyen millet, babasını bilmeyen çocuğa benzer.

Göreceğiz ki revabıtı içtimaiyesi müstahkem ve mükemmel olanlar naili necat ve felah olmuştur. Cenabı Hak buyuruyor ki, “âlem... (Bulunamadı)”

Bu düsturu kudsî ile harekete mükellef ve bugün hakkı hayat ve hakkı istiklâli bu suretle temin mümkündür ve bir hadisi şerifte Peygamber buyuruyor ki, “Ümmetim dalâl üzerine içtima etmez.” Benim ümmetimden mutlaka bir fırka hakka muzaheret... Biz hakka hürmet için toplandık ve bu içtima emin olunuz son noktai ümittir. Biz İzmir'e, Adana'ya ve en yakın olan düşmanın işgal ettiği sahalara var kuvvetimizi, var mevcudiyetimizi sarf etmez isek doğru bir hareket yapmamış oluruz. Oralara kuvveti azime teşkil ve sevk ile mükellefiz. Vatan ve namus muhataradadır. Muaveneti ciddiye ve hakikiye lâzımdır.

Ben yalnız Mardin Mebusu değilim. Bütün memaliki Osmaniye'nin mebusuyum, bugün her birimiz dairei intihabiyelerimize koşalım, hepimiz değilse hile icap edenleri koşturalım; halkı irşat edelim... İstenilen kuvvetleri ihzar edelim ve zaten hazırdır da. Evvel emirde bu hususa sây ve ihtimam edelim ve o suretle müsterih olalım. Zaten müfredatı umuru ile meşgul olacak arkadaşlarımız çoktur. Bugün üssülesas olan şey kuvveti cem ve sevk ve ihtiyacı temindir. Bu suretle teşkil olunacak kuvvetleri Adana, İzmir gibi en mühim noktalara sevkederiz.

Müdafaa hem maddî olur ve hem de manevî. Kuvvei maddiyei müdafaa silâhtır. Silâh ancak husemayi korkutur. Hâlbuki kuvvei maneviyei müdafaa olan revabıtı içtimaiye, husemayi hem esir eder, hem de teshir eder. Her bir ilkaattan vikaye eyler, Binaenaleyh biz taraf taraf heyeti irşadiyeler gönderelim; Meclisimizin istediği kuvvetleri istediği nüfuzu istihsal ve temin edelim ve bu suretle felahımız tecelli etsin. Hiçbir dakikanın fevti doğru değildir. Bendeniz çok söz daha söylemek isterdim ve zaten her vakit hâkimiyeti milliyeye minberi olan bu kürsüye çıkıp söz söylemek için geldim. Fakat gözlerim biraz malûldür. Onun için bu şereften mahrum kalıyorum.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Muhterem efendiler; Yunan ordusunun taarruzuyla hâsil olan vaziyetten bütün arkadaşlarımızın fevkalâde müteessir olduğunu takdir ediyorum. Bu teessürat ilcaatiyle vaziyeti muhakeme ederken ve vesait ve esbap düşünürken, dermeyan buyrulan mütalâat ve beyanatı da nazarı dikkate alıyorum. Yalnız bir şey hatırlatmak isterim ki, felâketler başımıza geldikten sonra esbabı müdafaa vesaire düşünülmez. Bunlar felâket gelmeden evvel düşünülür. Binaenaleyh bendeniz kabul etmek istiyorum ki bu taarruz vaki olmazdan evvel Yunanlıların böyle bir taarruzu muhtemel idi ve vukuu kuvvetli ihtimalât dâhilinde idi ve hiç şüphe etmem ki rüfekayı kiram da bu noktayı takdir buyururlar ve buyurmuşlardır. Eğer ittihaz edilmekte olan tedabirde kusur var idiyse bunu daha evvel söylemek muvafık olabilirdi. Bendeniz Heyeti İcraiyei veya arkadaşları müçtemian müdafaa etmek için söz söylemiyorum. Bütün arkadaşlarımızın hakikat ve vaziyeti olduğu gibi görmeleri için maruzatta bulunuyorum. Yunan ordusunun taarruzu karşısında ne için mukavemet edilmedi sualine hep beraber cevap vermek istiyorum. Kusur ve noksan nerede?.. Bu hususta zannederim İsmet Beyefendi'nin vermiş olduğu mufassal izahatta kâfi esaslar bulabiliriz. Yunanlıların öteden beri işgal sahasında mevcut kuvvetleri beş altı fırka tahmin olunuyordu. Yunanlılar Şarkî Trakya'ya da tesahup edeceklerinden dolayı daha bir iki fırka ihzar etmişler. Fakat bu kuvvetler İzmir sahasında bulunmuyor. Bizim öteden beri Yunan cephesinde bulunan kuvvetlerimiz, sayıldığı gibi üç firkadan fazla olmamıştır ve bu üç fırka tabiri de son zamanlarda doğru değildir.

Bunlar doğrudan doğruya bir cepheyi tutan ve cepheye yakın manatıkta bulunan memleketlerin gönderdiği evlâtlarından mürekkep birtakım kıtaattan ibaretti. Büyük Millet Meclisinin teşekkülü ve ondan sonra heyeti icraiyeinin ayrılmasıyla başlayan icraatta şarkta bulunan 23'üncü fırka kâmilen cepheye sevk edilmek suretiyle kendi kuvvetiyle kuvayı milliyeye ittihat etmiş ve Nazilli civarında bulunan fırka da bütün

manasıyla kuvayı milliyeye içine girmiş ve bu suretle kesbi intizam etmişti. Bunu daha evvel yapmaya imkân olmadığını hepimiz bilirsiniz. Çünkü daha evvel bu salâhiyet, burada hiç kimsenin elinde değildi. Ve cepheye tekevvün eden kuvvetlerden bir kısmı da ayrılmıştı; esbabı da cümlelerin malûmudur. Ancak bu ayrılan kuvvetler orada durmuş olsaydı acaba şimdiki taarruzu tevkife kifayet edebilecek mi idi?..

Bu mesele sorulabilir. Fakat buna da evet veya hayır diye kati bir cevap verilemez. Bunun sebebini de cümlelerince malûm olan küçük bir misal dâhilinde arz etmek isterim. Faraza Akhisar cephesine düşman üç fırka ile taarruz etmiştir. Hâlbuki bizim orada Akhisar cephesinde bin beş yüz kişimiz vardı Bu muayyen cephe yüz kilometrelik bir cephe. Bu cephe üzerinde bin beş yüz, iki bin veya iki bin beş yüz kişilik bir kuvvet var. Bu kuvvet bu kadar büyük bir cepheyi müdafaa ve muhafaza etmeye mecburdur diye nasıl denilir... Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar büyük bir cepheye bu kadar bir kuvvet ile müdafaa edilemez, mukavemet olunamaz. Böyle bir cepheden düşman taarruz ederse o nokta delinebilir. Hiç kendinizi yormayınız. Filân noktada ve filân derede ve filân köydeki kuvvet, düşmanın geçmesine müsaade etmeseydi, bu felâket başımıza gelmezdi diye düşünmek doğru değildir. Tarihte yarılmayan cephe yoktur. Yarılmayan cephe kuvvetli ve kuvveti tamamen mütenasip olan dar cepheledir. Böyle yüz kilometrelik bir cephe üzerinde ufak bir kuvvetin müdafaa etmesini kabul etmek bütün muhakematımızı hataya sevkeder. Binaenaleyh kabul etmek lâzım gelir ki on fırkaya baliğ olan bir orduya karşı bizim arzettiğimiz kuvvetten başka kuvvetimiz yoktu. Hepimiz kabul ediyor idik ki düşman bu azim ve kuvvetli cephenin neresine taarruz ederse orasını delebilir. Binaenaleyh buna karşı tedbir bir mahalli deldirmemeye teşebbüs etmek değil, belki delinen noktayı derhal kapamaktan ibarettir. Hâlbuki Garbî Anadolu, İzmir ve havalisi, Ankara ve havalisi dâhil olmak üzere Devleti Osmaniy'e'nin, milletimizin mevcut olan kuvayı askeriyesi cümlelerince malûm olduğu üzere iki üç kolordudan ibarettir. Bundan başka teşkilâtı askeriyeye yapmak için bütün şeraiti müsait gördüğümüz halde dahi böyle bir teşkilât yapmak imkânı... mevcut mu idi? Bu kuvayı askeriyenin hüsnü istimal edilmiş olup olmamasıdır. Bursa'da bulunan bir fırkanın; İngilizlerin ve İngilizlerle beraber çalışmakta olan düşmanın, birlikte çalıştıkları sahayı bırakıp da, Bursa'yı terkedip de daha evvel oradan ayrılması âdeti gayri kabil idi. Çünkü o fırka cenuba gitseydi; ihtimal ki büsbütün cepheye bulunan kuvayı milliyenin kırılacaktı. Binaenaleyh o fırka oradan kaldırılamazdı. Yalnız öteden beri temadi eden menfi şeraitten dolayı bu fırkanın kuvayı kâfiyesini orada cemetmiş bulunmuyordu. Binaenaleyh son zamanlarda, son günlerde Heyeti İcraiye'nin hakikaten derecesi mesaisi şu suretle sabittir ki, düşman şimal cephesine taarruz edip Akhisar cephesine ilerledikten sonra birkaç günlerde tehhüre mecbur edilmiştir.

Bu; bir de Bursa'dan gönderilen kuvvetlerin cenuba yaklaşması ve taarruza geçmesi neticesidir.

Şarka geçecek olursanız Adapazarı civarında dördüncü fırkaya tesadüf edersiniz. Bu pek mükemmel bir halde idi ve memleketin mühim bir merkezinde ve pek mühim mevcuda malik bulunuyordu. Fakat cümlelerince malûmdur ki bu fırka; başında kumandanı olduğu halde topuyla, cephesiyle Adapazarı ve Hendek arasında mahvolmuştur. Fakat Heyeti İcraiye, Erkânı Harbiye Umumiye ve Müdafaa Milliye bu fırkayı yeniden ihya etmiştir ve bu fırka Adapazarı'nı ikinci ve üçüncü defada istirdat etmeye muvaffak olmuştur. Fakat İstanbul'da bulunan hainler ve İngilizler düşmanı takviye ederek Adapazarı istikametinde tecavüze başlamışlardı. Binaenaleyh orayı terkedip de cenuba ve başka bir yere gidemezdi. Bu fırka mecbur idi ki temasında bulunan düşmanı def ve tardetsin ve öyle de yapmıştır. Bu kuvvet son zamana kadar Hendek'ten ayrılamamıştır. Efendiler şarkta bir on birinci fırkamız vardı; Yunan cephesi için ihzar etmiştik. Fakat fırka Bolu isyanı için, isyanı bastırmak üzere sevkolundu ve Bolu isyanının yatıştırılmış olduğunu cümlelerince gördükten sonra o fırkayı oradan ayrılmaktan meneden ikinci bir sebep çıkmıştır: Fransızlar Zonguldak'ı işgal etti ve oradaki halk heyecana geldi ve bu da bir sebep oldu.

Binaenaleyh görüyorsunuz: Bursa'da bir, Adapazarı'nda iki, Hendek'te bir, yani dört fırkamız; Yunanlılara karşı ihzar olunan bu dört fırkamız maatteessüf cepheye gönderilememiştir.

Bunlar nizamiye kuvvetleridir. Hâlbuki bunlardan başka birtakım kıymetli arkadaşlarımızın vücuda getirdiği kuvvetler de vardır. Vücuda getirilen bu kuvvetler belki beş fırkaya baliğ olabilir; bilhassa kıymeti itibariyle saydığım adette fırkalara tekabül eder bir kuvvettir. Bunların kâffesi garp cephesi için kullanılacak kuvvet idi. Fakat maatteessüf; Edhem Bey'in tahtı emrinde bir kuvvet, beşinci fırka kumandanının tahtı emrinde bir kuvvet; hepsi Zile, Tokat, Boğazhyan ve Yozgat muhiti üzerinde usatla işgal etmektedir,

işte bu kuvvetler Yunan cephesi karşısında bulunsa idi, o zaman düşman tabii bu terakkiyi gösteremezdi. Düşmanın taarruzdaki muvaffakiyeti esası bundan ileri gelmektedir. Acaba bunun olmaması mümkün mü idi? Bunun için çok çalıştık, çok düşündük ve bilmem ki siz imkânı tasavvur edebilmiş mi idiniz? İnsanlar daima hata edebilir. Bunun aksini iddia etmek hiçbir vakit doğru değildir. Mamafih kuvayı millie kumandanı, cephedeki kumandanlara emir vermiş ve vazifesinde tekâsül gösterenler hakkında tahkikat yapınız ve neticesini bildiriniz demiştir.

Bundan sonra ne yapılacağına dair olan noktai nazarımı arz edeyim: ismet Beyefendi harbi sağırdan bahsetti. Bazı arkadaşlarımız harbi sağır ifadesinde hafiflik gördüler. Zannederim lüzumu derecede ifade olunamamasından böyle bir zehapta bulunulmuştur. Binaenaleyh bendeniz bu harbi sağırin mahiyetini bu sırada arzetmek isterim: Efendiler, bizim düşündüğümüz ve hepimizin düşüneneğimiz şey hep memleketin nefinedir. Bütün memleketlerimizi düşmana açmak varidi hatır olamaz ve mantıkî bir şey değildir de... Her şeyden evvel ve her nerede olursa olsun düşmanı tevkif etmek bizim için kâfidir. Bunun için tedabir ittihaz ve Fuat Paşa'yı kumandan tayin ettik.

Salâhiyetini tevsi etmek hususunda da bir lüzum vardı; o kuvvetleri birkaç misli kuvvete iblâğ için muhtaç olduğu menabii de verdik. Meselâ on dört ve yirminci kolordu mıntakaları dâhilinde ne kadar kuvvet varsa, bütün menabie müracaat ederek o kuvveti azamî dereceye iblâğ için mezuniyet verdik ve keza fırka kumandanı iken ona şimal cephesi kumandanı, kolordu kumandanı salâhiyetini verdik; sebebi de düşmana karşı vesaiti müdafaa tedarikinde suhulete mazhar kılınması idi. Bu tayin ile memul olan faidelerin semeratının da derhal iktifat edildiği görülüyor. Filhakika Fuat Paşa doğrudan doğruya Uşak cephesine gitti ve hemen düşmanla temas etti ve temas ettiği noktada düşmanın bugün için tevkif edildiği de görülüyor ve düşman üç günden beri Alaşehir cephesinde nereye kadar gelebilmiş ise orada tevakkuf etmiştir. Kumandan bizzat o cephenin başında iştigal etmektedir. Binaenaleyh demek ki başkumandan olan zat, başta olmak üzere kuvvetlerimiz düşmanı tesadüf ettiği yerde tevkifine çalışmaktadır ve Erkânı Harbiyece verilen emirlerde, bütün resmî, gayri resmî vesait ile düşmanı tevkif etmek; yalnız bugün için ve yalnız Yunan cephesi için değil, sureti umumiyede bizim takip ettiğimiz maksadı istihsal edeceğimiz güne kadar, askerî noktai nazardan takip emri verilmektedir. Hiçbiriniz iddia edemezsiniz ki, bize hücum edecek düşmana karşı umumî bir seferberlik yapacağız. Eğer böyle bir şey tasavvur ediyorsanız hata ediyorsunuz, bunun gayri kabil olduğunu herkes takdir eder. Çünkü bu millet en parlak sahifeyi şanını göstermiştir. Harbi umumide ordular vücuda getirdi ve belki ecdadımızın gittiği menatika kadar giderek ve dost sıfatıyla bizimle beraber bulunanların hayatına tesir edecek fedakârlıklar yaptı; bunu fukara millet, beş sene mütemediyen yaptı ve yıprandı.

Fakat sonra düşmanlarımız bizimle yaptıkları mütarekeyi, her vesileden istifade ederek bozdular ve milletin silâhlarını, toplarını, cephanesini ve her şeyini aldılar. Bunu da pekâlâ biliyorsunuz ve elimizde kalmış olan miktarların neden ibaret olduğunu da suhuletle takdir edebilirsiniz. Mamafih milletimizin her ferdinin bütün mevcudiyetiyle müdafaa hazır ve amade olduğunu farzediyorum. Buna mani olan ahvali dâhiliye ve isyan vesaire gibi geçici şeylerdir; böyle olduğu halde de hayalâta kapılmaya lüzum yoktur. Umumî seferberlik yaparak ordular vücuda getirmek bir şeye mütevakkıftır; o da silâh ve silâhi idame edecek cephane ve para... Yoksa birbirimizi aldatmak için hiçbir mecburiyetimiz yoktur.

Eğer bugün Heyeti İcraiye, umumî seferberlik yapmıyorsa, en kuvvetli sebep olarak işte bunu size söyleyebilirim. Doğrudan doğruya benim namıma namütenahi telgraflar gelmektedir: Kuvavi muntazamai muazzama sevk ediniz; şu kadar cephane gönderiniz, bunlar gelmezse burada mağlup oluruz diyorlar. Demek oluyor ki biz cephelerin ihtiyacatından gafil değiliz. Kardeşlerimiz vakanın ve ateşin içinde olarak bizi ikaz etmekte ve acı lisanla hallerini söylemektedirler. Fakat biz maatteessüf, hiç olmazsa, onların kuvvei maneviyelerini... sarsmamak için düruğu maslahat âmiz ile mukabele ediyoruz. Heyeti icraiye 1314 ve 1315 tevellütlülerin garp cephesinde silâh altına alınmasına karar vermiş ve görüyorsunuz ki millet de kafiye, kafiye icabet etmektedir.

Düşmanın taarruz eden kuvvetini dokuz on fırka biliyoruz. Bu harekâta şimal istikametinde üç Yunan fırkası yürümüştür ve onun gerisinde de iki fırka ve daha fazla kuvvet vardı. Bu taarruzu tutmak için ne lâzım gelir? En aşağı, üç fırkayı tevkif etmek için bir fırka - hiç olmazsa - bulundurmak lâzımdır.

Biz kuvayi nizamiye diye, tasavvur ettiğiniz kuvvetleri, itaatkâr kuvvet olarak halimiz ile mütenasip görüyoruz. Ondan fazlası düşmanı tevkife çalışmakla beraber şayet şurada ve burada bu kuvvetlerimizi yine mağlup ederek yürümeye muvaffak olursa, bu kuvvetlerimizi de mahvettirmek doğru bir prensip değildir; bilâ mukavemet ve bilâ müdafaa çekilmek de doğru değildir. Çünkü bu kuvvetlerin vazifesi memleketleri muhafaza etmektir.

Bu kuvayi muntazamanın eline verecek silâh vardır, öteden beri halkın eline muhtelif sebep ve suretlerle geçmiş silâhlar vardır. O civardaki arkadaşlarımız takdir ederler ki bütün cephe ve cephe gerilerinde ve bizim memleketimizin her tarafında, halkın elinde pek çok silâh vardır. Eğer biz bu silâhları toplamak imkânını bulabilsek çok iyi olur. Lâkin halkın elinden silâhını almak gayet müşküldür. O halde elinde silâh bulunan halkı hüsnü istimal etmek daha muvafıktır. Halkı ordu halinde toplayıp sevk etmek mümkün değildir. Olsa olsa halktan ufak ufak kuvvetler vücuda getirmek ve onları büyük hedeflerin tarafeyninde istimal etmek yani yanlarına, gerilerine tecavüz ettirmek. İşte mevzubahs olan harbi sağır de bundan ibarettir. Eğer elinde silâhı olan halkı bu suretle harbi sağire sevk edebilirsek elbette kuvayi muntazamanın vazifesini teshil ve muvaffakiyetlerini temin etmiş oluruz. Harbi sağır düşmanı pek müteessir kılabilir bir vasıta. Ahvali dâhiliyede görülen fenalıkların önüne geçmek için de birçok arkadaşlarımız faydeli nasihatlerde bulundular; bunların kâffesi doğrudur. İrşattan bahsettiler, devairi intihabiyelere heyeti irşadiye gönderelim, irşadatta bulunalım dendi. Buna itiraz eden yok, hatta bayram münasebetiyle yirmi beş otuz gün kadar yaptığımız tatilin en birinci sebebi de arkadaşlarımız dairei intihabiyelerine gitsinler ve vazifei irşat ile meşgul olsunlar içindir. Bunda kusur edilmiş değildir. Bilâkis henüz bugüne kadar ekseriyetimizin teşekkül edememesi, birçok arkadaşlarımızın devairi intihabiyelerinde bulunmasından ileri gelmiştir. Her ne şekilde ve suretle olursa olsun arkadaşlarımızın Mecliste ekseriyet teşkil edemeyecek derecede, irşat ile iş-tigal etmelerine bendeniz şahsen taraftar değilim. Mutlaka milletin noktai teveccühü olan Heyeti Âliyeniz kemali azametle yerinde durmalıdır. Bakınız bir arkadaşımız diyordu ki: Düşmanı Ankara'ya kadar yürümeye teşvik eden şey; Meclisin dağılmış olması rivayetleri idi. Binaenaleyh eski usulde bütün mukadderatı memleketi beş on kişiye tevdi etmek düşmanlarımızın eline kuvvetli bir silâh verecek mahiyettedir. Bu sebeple Meclisin dağılması taraftarı değilim.

Yine bir arkadaşımız dedi ki: Bugün bir hükümet mevcut ise, memleketimizi, milletimizi, mukadderatımızı idare edecek kuvvet mevcut ise, o beş on kişiden ibaret insanlardan mürekkep değildir. Evet, siz beş on kişiye tevdi umur etmiş ve bu suretle siz mesuliyetten muarra olacak bir vaziyette değilsiniz. Her şeyi siz düşüneceksiniz ve vekillerinizin tarzı hareket ve düşünceleri, sizin düşüncelerinize tesir yaparsa onların yerine başkalarını ikame edersiniz. Size hâkim olan hiçbir kuvvet yoktur; size hâkim olan hiçbir şahıs olamaz. (Alkışlar) Onun için efendiler Meclisin ekseriyetini muhafaza etmek hususunu bendeniz mühim görüyorum. Mümkün olan arkadaşlarımıza mezuniyet veririz. Onlar giderler dairei intihabiyelerinde irşadatta bulunurlar.

Diğer bir mesele daha mevzubahs oldu; dâhilî iğtişâşlar yüzünden cepheden kuvvet bölmeye mecbur oluyoruz. Acaba bunlara karşı burada üç bin kişi, beş bin kişi gönderecek kuvvetimiz yok mudur? Bu kuvveti geride teşkil imkânı yok mu? Hakikaten bütün memleket içinde, Ankara'da, Sivas'ta üç bin kişi de, beş bin kişi de bulunabilir. Bizim kuvvetimiz yok değildir, tedibata sevk ettiğimiz kuvvetin iki misli kuvvetimiz vardır ve bunların topu, mitralyözü da, süvarisi de vardır. Bidayette, bidayeti isyanda Gerede'ye ve Adapazarı'na gönderdiğimiz kuvvetleri düşününüz; oraya giden kuvvetler fırka idi, alay idi, tabur idi vesaire idi. Fakat bu hususta başka tıynet, başka mahiyette kuvvetlere lüzum olduğu sabit olmuştur. Kuvvetlerimizi inhilâl ettirmek için vaki olan teşebbüsata nazarı dikkatinizi celp ederim.

Büyük Millet Meclisinin in'ikadından beri, İstanbul'daki hükümetin ve hükümete mensup olan Ali Kemal vesairelerin öteden beri ittihaz ettikleri plânlar kuvayi muntazamayı inhilâle duçar etmek içindir. Bunun için muntazaman kararlar vaki oldu ve bu suretle muntazam kadrolar yapmaya bile muvaffak olmadığımız yerler olmuştur. Yani birçok efrat kaçmıştır ve o kaçanları getirip, o kuvvetleri ihya etmek lâzım değil mi ve bunu yapacak jandarmalarımız değil midir?

Bu işi yapacak olan jandarmaların da bunu yapmadıkları veyahut bunu bir vasıtai suiistimal ittihaz ettikleri de cümlelenizin malûmudur. Yani bu çürük ve fena vasıta ile bu işin yapılamayacağını suhuletle

takdir edersiniz. Buna binaen Müdafaai Milliyece seyyar jandarma namı altında biraz itinalı bir kuvvet toplanmak istenildi. Bu sebebi teşekkül de yine Heyeti Âliyenizce birçok münakaşata sebebiyet verdi; mak-sadı teşekkül tamamen anlaşılamadı. Bu teşkilâta karar verdiğimiz günden beri de çok bir zaman geçme-miştir, yirmi şu kadar günden ibarettir. Bu müddet zarfında firari kuvvetleri cem ve kabili istifade bir hale koymak elbette kabil olamaz.

Cephede daha faydeli istifade edeceğimiz kuvvetleri dâhilde istimal etmek mecburiyetinde kaldığımız işte bu sebeplerdendir.

Propaganda meselesi arasında gazete de mevzubahs oldu. Tabii ait olduğu makam ve mesul olan zevat tarafından bu mesele nazarı itibara alınmaktadır. Elde mevcut olan Hâkimiyeti Milliye gazetesi için bile kâğıdımız yok. Fakat bu yoklukları tazmin için maddeten her türlü vasıtaya müracaat edilmiştir. Meselâ Beyefendi biraderimiz bundan bahsediyordu. Zira Hâkimiyeti Milliye gazetesi en güzel makale yazan kendisidir ve bunun neden dolayı vücuda getirildiğini biliyorlar. Tabii şayanı arzudur ki yalnız Hâkimiyeti Milliye gazetesi değil, beş on tane gazete daha çıkarılabilsin ve hatta ecnebi gazeteler çıkarılsın; bunlar şayanı arzudur. Bu hususta da esbabı mevcude ve mümküneye tevessül edilmemiş değildir.

Bir de şarktan yani Rus Sovyetlerinden bahsedildi. Bir arkadaşımız da bu baptaki vaziyeti anlamak istiyor. Efendiler diğer bir defa daha maruzatta bulunurken bu husustaki noktai nazarımı söylemiştim. Bizim için, milletimiz için Bolşevik olalım, olmayalım meselesi mevzubahs değildir, illâ Bolşevik olmak için bir mesele yoktur. Yine bu hususta kraldan ziyade kral taraftarı olanlar da var. Görüyorum ki bazı arkadaşlar; illâ Bolşevik olalım gibi bir fikirdedirler. Biz bir milletiz, kendimize mahsus âdatımız vardır, prensibimiz vardır ve biz bunların sadığıyız. Biz Bolşeviklerden bahsettiğimiz zaman bir Bolşevik Rusya'sı, Sovyet Cumhuriyeti var ve onların vesaiti var, menabii var ve bizim düşmanımızın düşmanıdır. Biz kendi maksadımızı kurtarmak için bunlarla birleşebiliriz. Yoksa kendi maksadımızı bırakıpta onlara köle olalım meselesi mevzubahs değildir. Onun için bu nokta bilâ kaydüştart Bolşevik olalım demek değildir. Belki olmayıveririz ve evvelden olalım desek belki kabul etmezler. Onun için evvelâ, noktai nazarımızı bilelim. Ondan sonra dost olarak, bir kuvvet olarak kendilerine müracaat edebiliriz.

Efendim, Sovyet Cumhuriyetiyle öteden beri takip ettiğimiz temasın neticesini arzedeceğim: Bu teması siyasiden evvel onların askerî harekâtı hakkında malûmat vereyim:

Malûmu âliniz Rus Bolşevik 11'inci ordusu Bakü'ya gelmişti ve Azerbaycanlılar bunları hüsnü kabul etti. Ermeni ve Gürcistan hududuna temas ettiler. Biz bir an evvel Bolşevik Rusları ile teması tesri etmek lüzumunu hissettik. Fakat ondan çok evvel, yani daha Erzurum'da bulunduğumuz sıralarda bu husus ile iştilal edilmişti ve sureti mahsusa da bazı arkadaşlarımızı memuren göndermiş idik. Fakat aylar geçti gönderdiğimiz heyetten maddî bir cevap almaya imkân bulamadık. Binaenaleyh ikinci defa olmak üzere ve Bolşevik kuvvetleri Ermenilere temas etmiş bir halde iken; Bolşevik Cumhuriyetinin bize yapacağı muavenet vesaireye dair olan vaziyeti anlamak lâzım geliyordu. Yine bir heyet gönderdik. Gönderdiğimiz bu heyetin eline de benim imzam ile bir mektup verilmiştir. Bu mektup hulâsa olarak şu noktaları ihtiva ediyordu: Bir defa onların gayesini biz nasıl görüyoruz, bunu anlattık. Emperyalist hükümetler aleyhine harekât ve onların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan insanların tahlisi emrinde ve bu noktai nazardan Bolşevik Ruslarla tevhidî mesai harekâtını kabul ederiz ve yine demiştik ki birleşebilmemiz için siz Gürcistan'ı kuvvetle ve irşatla bitaraf bırakırsınız ve bizim Ermenilere karşı hareket etmemiz lâzım ise, sizin mesainize iştirak etmek ve Ermenilere karşı bu hareketi yapmak ve bundan sonra da yapacağınız bütün harekâta size müzaheret edeceğiz. Maksadımız vatanımızda müstakil olarak yaşamaktır, her şeyden evvel gayemiz budur.

Bu heyetten de uzun müddet cevap alamadık. Diğer bir heyet gönderdik, en son gönderdiğimiz heyete daha ziyade salâhiyet verilmişti. En son gönderdiğimiz heyet Erzurum'a vasıl olduğu zaman, ilk heyet Moskova'ya gitmiş bulunuyor ve ikinci giden heyet oradan aldığı cevaplarla Trabzon'a avdet etti. Şimdi getirilen cevapları arzedeceğim; şöyle bir yerden başlıyorum: Mektubumuzu almışlar, memnun olmuşlar ve bizim hakkımızdaki düşüncelerini de gayet sarîh ve kat'î bir surette bildirmişler. Müsaade buyurursanız ufak bir tahlil yapalım: Türkiye istiklâlini bir defa tabii buluyorlar; sonra Türk arazisinin bizde kalmasını

onu da muvafık görüyorlar; sonra Arabistan ve Suriye'nin hududu millî haricinde müstakil bir devlet olmasını, bunu da kabul etmişizdir ve zaten bu ilân edilmiştir.

Yalnız pakt nasyonalde ufak bir fark mevcuttur. O mevcut olan fark da, hududu millimizin dâhilindeki muhtelif ırklara mensup ahaliî İslâmiye'nin de reyine müracaat edilmesi meselesidir.

Biz haddi zatında gerek Suriye ve gerek Irak'taki insanların müstakil olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler, nazarı tetkikten geçirilecek olursa, Rus Sovyet Cumhuriyeti, bazı şeyleri tabii buluyor. Meselâ Ermenistan'daki insanların kendi mukadderatını kendi reyleriyle tayin ve tespit etmeleri; Erivan Cumhuriyetini tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bu bapta arzulan her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, Lâzistan vesaire hakkında değil.

Sureti umumiyede prensip şudur ki hududu millî olarak çizdiğimiz daire dâhilinde yaşayan anasırı muhtelifi İslâmiye; yekdiğerine karşı ırkî, muhitî, ahlâkî bütün hukukuna riayetkar öz kardeşlerdir.

Binaenaleyh onların arzuları hilafında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kat'î olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu millî dâhilinde Kürt, Türk, Lâz, Çerkeş vesair bütün bu İslâm unsurlar müşterekülmenfaadır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir noktai nazar yoktur; arzuyu vicdanî ile uhuvvetkârane ve dindarane bir vahdet vardır.

Binaenaleyh hiç şüphe etmeyiniz ki Kürt, Lâz vesaire, reyi sorulduğu zaman bu reyi vereceklerdir. Sonra meselâ şarkî Trakya meselesi var; yalnız şunu da hatırlatmak isterim ki bize bittazyik yaptırmak istedikleri şeyleri Çiceron nazarı itibara almıştır. Çiceron diyor ki, Trakya kendi mukadderatını kendi tayin edecektir. Bu husustaki noktai nazarımızda cümlelizce malûmdur ve binaenaleyh bizim için içtinap edecek bir nokta yoktur. Akalliyetler hakkında da bütün dünyayı medeniyetin kabul ettiği kavanini siz de kabul ediniz diyorlar. Bu bizim için ehven bir şeydir ve biz bunu kemali memnuniyetle kabul etmişizdir.

Boğazlar meselesi için dermeyan ettikleri noktalar; Karadeniz sahilinde bulunan hükümetlerin - ki biz, Bulgar vesaire - boğazların mukadderatını halletmek bu devletlere aittir.

Kapitülasyonlar hakkında da... Hicret etmiş olanlar memleketlerine geleceklerdir. Yalnız bunu arzede-yim ki burada meselâ silâhtan vesaireden bahsolunmamıştır. Bu bizim de nazarı dikkatimizi celbeylemiştir, anlamak istedik. Fakat bu bir mektuptur fazla bir şey yazmak istememişlerdir.

Müsaade buyurursanız buna cevaben bizim yazdığımız mektubu da okuyayım da bir iki fıkra daha söyleyeyim: Cevabımızı Fransızcaya tercüme ettik, Fransızca yazdık; tehhür etmesin diye ve bundan evvel yine bu mealde Hariciye Vekâletinden bir mektup gönderilmiştir.

Bize yine oradaki murahhaslarımızın verdiği malûmatta bir Rus Sovyet heyeti murahhasasının Erzurum'da bizimle görüşmek üzere yola çıktığını bildiriyordu. Vadettikleri paradan bir miktarını bizim murahhasımızla göndermek istemişler, Batum'dan geldiği için İngilizlerin eline geçer diye kendi murahhaslarına vermişlerdir; şimdiye kadar gelmesi lâzım gelirdi. Gelmedi, biz gelemeyişini şu suretle tasavvur ediyoruz:

Bolşeviklere Azerbaycan'da muhalifler vardı; onlar bir aksülamel yaptılar kanaatindeyiz. Azerbaycan'da bizim kendi arkadaşlarımız vardı. O arkadaşlarımıza İngilizler dediler ki: Bolşeviklerle muharebe ediniz Türkiye bizimle anlaşsın ve orada bulunan arkadaşlarımız da ellerindeki kuvveti çarpturdılar ve tabii mağlup oldular. Mağlup olduktan sonra biz de işittik ve haber gönderdik, filân ettik... Hâlbuki Bolşeviklerle bu muharebe başlayınca ahaliî İslâmiye'nin katline başlanıldı. Ermeniler bundan istifade etti ve hudutlarda bulunan ahaliî İslâmiye de bundan istifade etti ve Oltu taraflarına taarruza geçtiler. Fakat birkaç gündür bu yanlışlığın bir dereceye kadar tashih edildiğini görüyoruz ve iki üç gün evvel aldığımız haberde, Tiflis üzerinden geçmekte oldukları anlaşıldı ve maahaza bu yanlışlığı bertaraf etmek ve hakikaten bu münasebatta samimî olduğumuzu anlatmak için teşebbüsatta bulunduk. Binaenaleyh Rus Sovyetleriyle olan münasebatımızın en son noktası bundan ibarettir.

BİR MEBUS — Gürcistan Bolşevik olmuş mudur?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Gürcistan'da ekseriyetin Bolşeviklerle birleşmeye müsait olduğu anlaşılıyor. Bizce şimal ve şimali şarkî hududumuz tamamen Ermenistan'la muhattır. Sonra Ermenistan dâhilinde kendiliğinden teşekkül etmiş İslâm şuraları var ve âdeta Ermenistan'la bizim hududumuz arasında ufacak hükümetler var. Şimdi bu hükümetlerin en mühimi Aras Hükümetidir ve bizim ile Azerbaycan arasında doğrudan doğruya teması yoktur.

Aynı zamanda Ermeni Cumhuriyetiyle münasebatı siyasiyeye giriştik. Kendilerinin bu taarruzlarını protesto ettik ve biz hakikati söyledik onlar kabul etmediler.

Gürcistan dahi bizimle münasebatı siyasiyeye girişmiştir. Binaenaleyh karşımızda, Batum havalisinde Gürcülerden ziyade Ahali İslâmiye'nin hâkim olduğu anlaşılıyor. Pek ziyade memuldur ki Rus Sovyet Cumhuriyeti bize, tasavvur ettiğimiz muavenetleri ifa etsin: Maddi, belki manevî... Efendiler bütün vesaitimizle bu hususu temin için çalışacağız. Ancak diğer bir münasebetle de arzetmiştim: Biz kendi mevcudiyetimizi, yine kendi mevcudiyetimizle müdafaa ve muhafaza edecek tarzda hareket etmeliyiz ki hiçbir suretle nevmi olmayalım.

Garp cephesindeki elim manzara da hiçbirimizi elemdar etmemelidir. İnşallah el birliğiyle memleketimizin bütün menabiinden istifade ederek düşmanlarımızı binnetice mağlup edeceğimize kanaat edelim. (Alkışlar)

Musul ile Cezre arasında mütemadiyen İngilizlerle çarpışmaktayız. En son aldığımız malûmat neticesinde İngilizler mağlup olmuş ve İngilizlerden top ve mitralyöz iğtinam etmişlerdir ve bu mağlubiyetten sonra İngilizler Musul civarında tahkimata başlamışlardır. Arkadaşlardan birisi söylemişti ki teskin ve itfayı isyan için kumandanların mütalâasını alalım ve bir af yapalım. Biz, arada zaten bir ihtilâf yok dedik. Biz onları affedip kuvvetimizi dağıttıktan sonra yine bize hücum ettiler. Bu defa dedik ki, icrayı tedibat ve tenkilât (istiyorsanız bu, yapılır.) (1) Orada yapılacak (tedibat ve tenkilâtı) (2)²² hüsnü takdir ederlerse derhal yapmak istiyoruz. Çünkü olabilir ki henüz zamanı gelmemiştir ve belki af ile zaif olduğumuzu görürlerse daha ziyade şımarabilirler. - Malûmu âliniz son vakayii İsmet Bey izah etmişlerdir. Oradaki arkadaşlarımız pek büyük muvaffakiyetle itfa etmişlerdir ve hali faaliyette bulunan usata da pek büyük darbeler indirmişlerdir.

BİR MEBUS — Dâhildeki Rumlar hakkında ne düşünülüyor?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Efendim, malûmu âliniz Rumlar, bu harekâtı tecavüziye vukuundan evvel İstanbul'a veya sair mahallere hicrete kıyam etmişlerdi. Biz bu muhacerete müsaade... etmedik ve her türlü ihtimale karşı bunları elimizde tutmak istedik. O mesele üzerinde biraz müteyakkız bulunuyoruz ve her türlü esbaba teşebbüs etmeyi bir vazife addederiz.

Eskişehir'de imalâthanede Ermeni olduğundan bahsedildi. Bunları alelîtlak atmak taraftarıyız. Fakat Rum ve Ermenileri atmakla bütün makineler duruyor. Böyle bir zaruret yüzünden onları değiştirmek kabil olamıyor.

Bunu da çok düşündük. Malûmu âliniz, Kâzım Karabekir Paşa'nın kuvveti seferber halinde bir ordu; şimdi bu fırkalardan birisi Trabzon'dadır. Yani Trabzon'a karşı bir ihraç, bir şey olacak olursa bu orada ihtiyattır. Biz Ermenilerle ve Bolşeviklerle anlaşmadan, Ermenilerin tecavüzünden Erzurum'u filânı istilâ etmesinden korkuyoruz. Yani şark hududumuz tamamen tahtı emniyette görüldükten sonra orada bulunan kuvvetin heyeti umumiyesine inşallah hacet kalmaz. Fakat hacet kalırsa istenilen yere sevk olunur. Nitekim bazı yerlerden Ermeniler tecavüz ettiler ve müdafaa yapıldı ve atıldı. İhtimal şarkı kurtarmaya çalışırken garpten de yeni bir darbeye duçar oluruz. Başta İngiliz olmak üzere; sulh şeraitini bize tatbik ettirmek için Yunan ordusunu vasıtai icraiye olarak sevk ediyorlar ve kullanıyorlar. Fakat asıl taarruzu yapan İstanbul'daki Ferit Paşa ve hükümetidir.

En son aldığımız telgrafta Ferit Paşa ve kabinesi heyeti murahhasanın üç gün evvel sulh muahedesini imzaladıkları işitilmiştir. Malûmu âliniz Ferit Paşa zaten, sulh muahedesini imza etmek için mevkii iktidara gelmiştir. Fakat yalnız imza kâfi değildir. Onun tatbikide lâzımdır. Ferit Paşa'nın bütün dâhilî isyan

22 (1,2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

teşebbüsâtı neticesiz kaldı ve mağlup oldu ve itilâf hükûmeti Ferit Paşa'ya dediler ki işte sulh şeraitini tatbik için işediğiniz kuvveti biz sana veriyoruz: İşte Yunan ordusu...

Binaenaleyh asıl düşman İngilizlerden evvel Ferit Paşa ve rüfekası ve himaye edenlerdir. (Kahrolsun sesleri).

Kapanış Saati Yok.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—

4 Temmuz 1336 (1920)

—◆—

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Ordu teşkilatının yeniden tanzimi, ordunun takviyesi, müslim ve gayri müslimlerden bedeli nakti alınıp alınmaması gayri müslimlerin bir kısmı hakkında ihtiyati tedabir ittihazına lüzum olup olmadığına dair.

—◆—

Cilt : 2

27'nci İn'ikat – 4'üncü Celse

—◆—

YİRMİ YEDİNCİ İN'İKAT

4 Temmuz 1336 Pazar

Dördüncü Celse

Açılma Saati: 3.10 (Z. S.)

REİS: Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya), Rasim Bey (Sivas)

REİS — Efendim, celseyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası var, okunacaktır.

1—ZABTI SABIK HULASASI

Yirmi Altıncı İn'ikat

3 Temmuz 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Celâlettin Arif Beyefendinin tahtı riyasetlerinde in'ikat ederek, riyasete tevdi olunan vaziyeti umumiye hakkındaki istizah takriri üzerinde Erkânı Umumiye Vekili İsmet Beyefendinin izahatı dinlendi ve celseye ara verildi.

Üçüncü Celse

Celâlettin Arif Beyefendinin Riyasetlerinde in'ikatla, vaziyeti umumiye hakkındaki istizah takriri üzerindeki müzakerata devam olunarak vaki sualleri Mustafa Kemal Paşa Hazretleri cevapladı ve celse hafiye nihayet verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

Kâtip
Sivas
Rasim

REİS — Zaptı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Zaptı sabıkı kabul edenler.. Etmeyenler.. Kabul edilmiştir.

2—MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Ordu teşkilâtının yeniden tanzimi ve ordunun takviyesi, müslim ve gayri müslimlerden bedeli nakdi alınıp alınmaması ve gayri müslimlerin bir kısmı hakkında ihtiyati tedabir ittihazına lüzum olup olmadığı.*

REİS — Mevzu üzerinde Efendim celseyi açıyorum. Ferit Beyefendi izahat vereceklerdir. Buyurun efendim.²³

FERİT BEY (İstanbul) — Efendiler, encümenimiz maalesef istifayı kusurla başlayacak. Çok teessüf ediyoruz ki, tevdi buyurulan vazifeyi hitama erdirememiştir. Bununla beraber tevdi buyurulan vazaiften hemen ekserisi hakkında tedbirler ittihaz edilmiş ve bu hususta ariz amik müzakere edilmiştir. Tevdi buyurduğunuz on dört takrirden ibarettir. Filhakika bu takrirlerin on adedine maksur olmak dolayısıyla ehemmiyetsiz görünüyor. Devletin bugün maruz kaldığı, bütün mehaliki milletin bugün yaşadığı hayatı

²³ Aleni içtima zaptında «2, 3, 4 üncü celseler hafidir» denilmekte ise de 2 ve 3 üncü celse zabıtları bulunamamıştır.

ihtiva eden itibariyle mühim ve son derecede azim bir vazife suretinde tezahür etmektedir. Bunun böyle olması tabii idi. Mütareke esnasında memleketin maruz olduğu hücum muvacehesinde çare taharrisine mecbur etmiştir. Binaenaleyh takrirlerin ihtiva eylediği mesail kendilerince mutasavver olan endişeden kat kat büyük ve devletin hayatı mesabesinde. Filhakika Hükümet dünkü celsede izahatı kâfiye ita etmiş ise de, karşısında bulunduğumuz vaziyete göre, kendisinin vazettiği tedbirleri izah ettiği gibi, vaziyetini de teşrih eylemiştir. Yalnız Heyeti Âliyeniz şüphesiz bu meseleyi daha ziyade tamik etmek istemiştir ve bu takrirlerin verilmesi bundan neşet etmiştir. Acaba bulunduğumuz vaziyet karşısında daha süratle davranmak, başka bir şey yapabilmek mümkün değil midir?.. Filhakika Heyeti Âliyenize takdim edilen takrirler tetkik edildiği zaman, hulâsası müdafaai vatana müteallik bulunduğu tezahür etmiştir. Tabii takrirlerin heyeti mecmuasını mufassalan arza lüzum görmüyorum. Encümenimiz bu vazifeyi takdir ederek kısmen ikmal etmiş ve takrirleri umumî bir şekle sokarak heyeti umumiyesi hakkında mütalâalarını tefsir suretiyle nazarlara arzetmiştir.

Bu takrirlerde başlıca mevzubahis olan meseleler mesaili askeriyedir. Bilhassa seferberlik meselesi mevzuu bahistir. Seferberlikte ne gibi tedabiri cedide ittihaz etmek mümkün olduğu, daha neler yapılabileceğinin mümkün olduğu tezekkür ediliyor. Diğer bir kısım takrirler milletin maruz bulunduğu bu tehlikei azime karşısında müdafaai vatani ifadan içtinap eden gayri müslimlerin ne suretle muameleye tabi tutmalıdır? Diğer bir kısım mebuslar müdafaai vatan hususunda bugün ittihaz edilen tedabirden başka acaba ne gibi tedbirler ittihaz edilmesini istiyor ve bunlara birtakım çareler taharrî ediyorlar. Bir kısım kumarın, işretin, fuhsun menedilmesi suretindedir. Diğer bir kısım yine memleketimizde tedabir ve tedafii icra için mevcut kuvvetlerimizin şarktan garba şevki mümkün olup olmadığını tetkik ediyor. Nihayet bunlardan daha umumî olmak üzere devletin teşkilâtı idariyesini nazarı dikkate alarak bu teşkilâtı idariyeyi tadil etmek hususunu düşünüyor ve bunda birtakım tadilat teklif eden arkadaşlarımız Kabinenin şekli ne olmalıdır... diyorlar. Bu cihet de tetkik ediliyor ve nihayet teşkilâtı idariyemizin vilâyetlere, hulâsa bütün memlekete tarzı tatbiki daha faideli bir şekil olup olmadığı hakkında teklif ediliyor. Buna ilâveten Konya'ya vali tayini hususu gibi... mevzular üzerinde duruyorlar. Fakat biz bunlardan tabiatıyla mesaili askeriyeyi tercih ederek onun müzakeresine başladık, mesaili idariyeye ait olan aksamı maalesef ifa edilmedi. Devletin teşkilâtı esasiesine ait olan aksamı tetkik edemedik. Arzetmiş olduğum veçhile, bu ciheti yarın komisyon içtima ederek tetkik edecek ve netayici tetkikatını bundan sonraki celsede arzedecektir. Bugün bilhassa tetkik ettiğimiz seferberliğimiz, ordumuzun teşkilâtı ve bu ordumuza daha büyük bir kuvvet verebilmek imkânı olup olmadığı hususları üzerinde durduk ve müzakeremiz buna taallük etmiştir. Bu hususu da tabii ayrı ayrı tetkik ettik ve benim maruzatım ayrı ayrı esas üzerine arzedeceğim.

Birincisi, seferberlik meselesi. Seferberlik meselesini izah ederken, seferberliğimizin daha vasî bir mikyasta tevsi edilebileceği ve bunun elimizde mevcut vesait ile temin edilmesini isteriz. Eğer daha büyük kuvvet toplayamamış isek bu, ancak elimizdeki vesaiti nakliyenin ademî kifayesinden neşet etmiştir. Yoksa sizin gibi aynı arzu ile mütehassis olmadığından neşet etmemiştir. Fakat bununla beraber izahatın içerisinde birtakım mesele zihninizi işgal etmiş. O da, vesaiti mevcuda acaba nedir; acaba bu vesaitte zamimetten daha birtakım vesait yok mudur? Bu vasıtalar mevcuttur da bu vasitalardan istifade edilmemiş midir meseleleri efkârınızı tahriş etmiştir. Encümeniniz, Hükümetle vaki olan samimi müzakeresinde ve en dakik olan cihetlere taalluk eden müzakeratı tamik etmiştir ve tamikten sonra kendisinin, hulasa fikir olmak, üzere bu fikrin hulâsasının arzına bendenizi memur etmiştir. Seferberlik meselesine bilhassa düşüneceğimiz cihet vesaiti mevcudemizi tamamen seferberliğe sarfetmek için seferberliğe teşebbüs edip edemeyeceğimizdir. Takrirleri veren arkadaşlarımız muhtelif mütalâat dermeyan etmişlerdir. Bir kısmı diyor ki; cephelere yakın bulunan elviye ve vilâyata seferberliği daha ziyade teşmil edelim. Ta ki bu suretle ele alabileceğimiz askerlerle cephemizin müdafaasını daha suhuletle yapalım. Bir kısmı hayır, alelumum memleketimizde umumî seferberlik yapalım ve umumî seferberlikten bir daha istifade edelim. Hatta arkadaşlarımızdan birisi nefiri âmm tabirini kullanmış, seferber kelimesini kullanmamış. Fakat kendisinin teklifinden mana bu idi. Teferruatı da mali ve bedeni olmak üzere teklif ediyordu. Bu meseleyi ariz ve amik tetkik ettik. En ziyade tevekkuf ve tevaggul ettiğimiz mesele bu oldu. Hükümetle, demin arzetmiş olduğum veçhile vaki olan temasımızda kendisinin kuvvei mevcudesini tetkik ettik. Vesaitin miktarı hakkında tetkikatta bulunduk. Vesaitin miktarı hakkında yaptığımız teşebbüs şu hakikati intaç eylemiştir. Şüphesiz

Hükûmet bu hususta bize vaki olan beyanatında; bu itimadına nazaran vaki olan netice şu hakikat tecelli etmiştir ki netice olmak üzere arzedeceğim şu hakikat zuhur etti ki; bugün seferberlik için davet edilmiş bulunan esnandan daha fazla aksamin seferberliğe tabi tutulması, yani yeniden celp ve cemedilmesine lüzum da yoktur. İhtimal de mutasavver değildir. Bugün seferberliğe tabi olmak üzere başlıca altı sınıf var. 310 da dâhil olmak üzere 313'e kadar dört sınıf esasen bugün hizmeti askeriye ile muvazzaf. Elimizde mevcut olan 314, 315 tevellüttüler de tâlim ve terbiye göstermek ve esnayı harpte sınıfı harpte bulunan kıtaata ilâve edilmek üzere ve bir ihtiyat fırkası olmak üzere hizmete tabi tutulmuş ve celp ve cemine başlanılmıştır. Gayet şayanı teşekkür bir surette ve aldığımız malumata nazaran her tarafından vaki olan icabetler pek ziyade göğsümüzü inşirah ile kabartacak surette, gayet müsait bir surette inkişaf etmiştir. Fakat arzetmiş olduğum veçhile ve arkadaşlarımızdan birisinin de ikaz etmek suretiyle beyan buyurduğu üzere bu 314, 315 tevellüttülerin talimleri henüz nakıs bulunduğu cihetle, Hükûmet bunu daha evvel düşünerek; ikinci sınıf bir ihtiyat kuvveti olmak üzere de tertip etmiştir. Asıl bugünkü kuvvetimiz 310'dan 313'e kadar dört sınıf üzerinedir. Bu sınıflar heyeti mecmuasıyla seferberlik emrine tabi bulunmakta, hizmeti muvazzafaya davet edilmektedir. Fakat maalesef kendilerinin müddeti medide silâh altında bulunması ve yine maalesef memleketimizde harbin uzaması hasebiyle harp ve darp uzun müddetçe halkı bizar edecek derecede uzamış, sıhhatleri, şevkleri arzu edildiği derecede değildir. Eğer esnana tabi bulunan Müdafaai Milliye Vekâletinin telâkki ettiği veçhile celp ve davet edilmiş olsa efrat belegan ma-belağ bütün ihtiyacatımızı temin ettikten sonra hatta bu dört sınıfa malik olacaktır. Fakat maatteessüf ancak onda, sekizde biri miktarında bir kuvvet geldiği için, bugün arzu ettiğimiz derecede bütün cephenin boşluklarını ikmal edemiyoruz. Hatta bunun içindir ki 1314 ve 1315'liler celp ve davet edilir ve şimdi tasavvur edilebilirdi. Bunları ihtiyat kuvvetinde 1314, 1315 efradından bırakıldıktan sonra 1312' den 1313'e kadar asıl kuvvetlerimizin nekayisini itmam etmek ve açıklıkları doldurmak için daha aşağı sınıfların celp ve cemi müzakere edilmiş, hatta arkadaşlarımızın umumî seferberlik suretiyle mütalâatta bulunmaları da budur. Mesele bundan ibarettir. Bunun için leyh ve aleyhde dermeyan edilmiş mütalâatın izahına lüzum görmüyorum. Azayı kiramdan her birisi bu mesele hakkında mütalâata maliktir. Bu müzakeremizin neticesinde gördük ki, gerek umumî seferberlikte, gerek bir kısım livalarımızda, seferberlik sırasında olsun bugün bunların umumî bir surette seferber edilmeleri caiz değildir ve hatta mahzurludur. Bu mehzirden birisi; umumî seferberlik diyerek bütün ahaliyi ayağa kaldırmak, heyeti mecmuasını meydana dökmek şüphesiz karşısında bulunduğumuz mahallî tehlikeleri de bu suretle tezyit etmiş olur ve demin arzetmiş olduğum veçhile davet ettiğimiz kuvvet tamam gelse, hatta sülûsan derecesinde seferberliğe icabet ederek gelmiş olsa ve bunun çaresi bulunmuş olsa, bizim ihtiyacatımız tatmin... edilmiş olur diyorum. Elimizde bulunan kuvvet imkânı derecesinde ihtiyacatımızdan daha fazladır. Binaenaleyh mevcut bulunan 1310'dan 1313'e kadar dört sınıfa zamime olmak üzere yeniden dört sınıfın umumî seferberlik emri verilmesinin doğru olmadığını encümenimiz de badettetik kabul ve tasdik eylemiştir. Filhakika bu hususta mütalâat ve en kati karar Heyeti Âliyenizindir. Heyeti Âliyeniz tetkik etmeye ve bu husustaki mütalâata bir cevap vermek lâzım gelirse verir. Fakat umumî seferberlik bu suretle doğru görülememiştir. Fakat umumî seferberlik yerine lâzım gelen bazı teşebbüsata müracaat edilmesi lazım gelen cihet aynı suretle reddedilmemiştir. Bilakis bu hususta mukarrerat ittihaz edilmiştir ki, bunlar Hükûmetin bugüne kadar ve daha evvel düşünerek ittihaz ettiği mukarrerattır. Cephe kumandanları bilhassa mevzu bahsimiz olan garp cephesi kumandanları doğrudan doğruya düşmanla hali temasa gelerek kendi memleketi halkından azamî surette istifade selâhiyeti ahzylemiştir. Yani cephe kumandanı mahallinin müdafaası için lüzum görecektense mahallinden 1310'lu, 313'lülere hasrı kasretmeyip seferberliği itmam etmek selâhiyetini ihraz etmiştir. Seferberlik hakkındaki Heyeti Âliyenin temayülü bu suretle kısmen ifa edilmektedir. Filhakika asıl ordunun cephesinin kıtalarla bulunduğu cephedeki efradı milletle biraz daha uzakta bulunan arazi üzerinde hareket bulunanlar müsavi değildir. İşte bundan istifade dolaydır ki, kuvvet temin etmek isteyen Hükûmet lâzım olduğu kadar bu hususta ahalinin kuvvetinden istifade etmek selâhiyeti ahzylemiştir ve memleketi müdafaaya (etmek maksadı ile kumandanlara bu selâhiyet) (1) bahşeylemiştir. Bundan maada diğer bir cihet daha vadetmiştir ki, o da müdafaaya vataniyeyi yalnız cephelerde bulunanlara terk etmeyerek onların arkasında bulunanların da iştirakini temin etmek üzere tedabire müracaat etmiştir. O tedabir şüphesiz Hükûmete mevdu bir meseledir. (Hükûmetin üzerinde duracağı husus,) (2)²⁴ cephede bulunan kardeşlerimiz nasıl vatani müdafaaya etmek

24 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

üzere silâhlanarak nasıl koşuyorlarsa ve bizim de kemali ihtiyaç ile ve beklediğimiz veçhile onun arkasında bulunan hidematı idariyemizde aynı teşkilatı yaparak memleketin müdafaasında ahaliyi koşturmaktan ibarettir. İşte Hükûmetimizin de kabul etmiş olduğu eşkâli seferberi bundan ibarettir.

Yine Hükûmet hissiyatına istinat, ederek söylüyorum; ne elde mevcut vesaitin tahammülü vardır ve ne de hatta ahali arasında ihdas edeceği tesirata memleketin tahammül imkânı vardır. Seferberlik hakkındaki mukarreratını bu şekilde tekrar arz ediyorum ki, yalnız cephedekiler değil, arkada bulunanların cepheyi takviye etmeleri ve müdafaalarını temin etmek üzere eylemeleri hususunda Hükûmet hususî bir surette lâzım gelen teşebbüsâtı vadetmiştir ve bizim de kanaat etmiş olduğumuz veçhile, bizim seferberliğimiz de had gayesini temin edecektir. Teessüf olunur ki, seferberliğimiz bu suretle mahdut bir daireye münhasır olmaktadır.

BİR MEBUS BEY — O teşebbüs nedir?

FERİT BEY (Devamla) — Yani Hükûmet cephenin gerisinde bulunan ahaliden üç yüz ondört ve ondan gerilere ait olan aksamını teşvikat neticesinde toplayarak muntazam bir hale ifrağ etmek ve cepheye göndermek, onları tanzim etmek, teslih etmek bu hususta cephe kumandanlarının bazı cephelede muvaffak olduklarını kumandanlardan aldığı malumat üzerine beyan etmiştir. Yani tatbik etmek hususunu vadetmiştir. Bilmem arz edebildim mi?

Seferberlik meselesinden sonra bedeli naktî meselesi geliyor. Bedeli naktî meselesi iki noktai nazardan tetkik edilecektir. Birisi; alelumum İslamlar noktai nazarından ademi kabulü, birisi de mileli gayri müs-limeye tatbik edilip edilmemesi idi. Bunu her iki cihetten ayrı ayrı tetkik ettik. Evvelâ Türkler, İslamlar hakkında bedeli naktînin tatbik edilip edilmemesi meselesini ariz ve amik tetkik ettik. Bu hususta encümeninizde muhtelif fikirler dermeyan edildi. Bedeli naktîyi tatbik edip etmemek hususunda hulâsai efkârı şundan ibarettir: Evvelâ bedeli naktî kabul etmek isteniliyor. Bedeli naktîyi kabul etmek isteyenler diyorlar ki: Bedeli naktîyi kabul ettiğimiz takdirde ihtimal ki bütçemize bir muaveneti maliye hâsıl etmenin imkânı bulunur. Fakat bu muaveneti maliye ile beraber ordumuzun seferberliğini takviye etmek üzere belki bazı menafi temin etmek kabildir. Meselâ bugün umumî seferberliğe tabi bulunan esnan erbabına bedeli naktî mevcut olmadığı cihetle içlerinde kendilerinin kabiliyeti iktisadiyeleri olanlar firar etmektedir. Bunlardan maada birtakım eşraf, ağniya evlatları muhtelif vesaike, suiistimalat ile yine memleketlerinde kalmakta ve ötede beride sıkışmaktadır. Bu suiistimalatın önünü almak üzere bedeli naktî kabul etmek herhalde müstahsendir. Seferberliğe muarız bulunan aksam şüphesiz hayatlarının tadını biraz daha fazla bilen takımlarıdır ve nimet ve refahtan daha ziyade müstefid olanlardır. Binaenaleyh seferberlik dendiği zaman bu kısım ahalemiz bu seferberliği akamete mahkûm etmek üzere lâzım gelen ifsadat demeyeyim, fakat bu hususu akamete mahkûm edebilecek mevkidedirler. Bedeli naktî kabul edilecek olursa, bilhassa şu suretle vaki olacak telkinatın önü alınmış olacaktır. Çünkü bedeli naktî her ne miktara balığ olursa olsun vermeye muktedir bulunan işbu kısım vazifesi bedeli naktî verdikten sonra vazifei vataniyesini ifa etmek üzere meydana çıkacak ve ihtimal ki askere gitmek, seferberliğe gitmek üzere lâzım gelen teşvikalı daha kuvvetle... terviç edecektir. Yoksa kendisi oğlunu sakladıktan sonra, aldığı bir raporla bir yere sıkıştırdıktan sonra tabiidir ki onlar ahaliyi teşvik etmeye kalkışacaktır. Bu arzettiğim mütalâa bedeli naktî aleyhinde idarei kelâm edendir. Fakat buna mukabil Hükûmetin de iştirak etmiş olduğu diğer bir noktai nazar vardır. Daha samimi olmak üzere arz edeyim ki, bu husustaki mütalâayı bendeniz terviç edebilirim. Fakat encümenin heyeti umumiyesiyle Hükûmetin mütalâası bunun aleyhinde ve katiyen hilâfında idi. Onlar katiyen bedeli naktîyi kabul ve tasvip etmemek istediler. Çünkü onlar dediler ki; bedeli naktîyi kabul etmek, terviç etmek suretiyle millet arasında sınıf tefrik eylemekten ise bütün milleti vazifei vataniye ile tavzif ederek sevk etmek daha ziyade samimiyettir, daha ziyade kuvvet bahşır. Binaenaleyh bedeli naktîyi kabul etmekten ise umumunu askerliğe tabi tutmak, umumunu icbar etmek daha muvafıktır, dediler. Tasvip edilmek suretiyle Hükûmetle encümen arasında muvafakat hâsıl oldu. Şüphesiz Heyeti Âliyelerinin vereceği karar büsbütün başka bir vaziyet alır. Binaenaleyh bedeli naktî hususunda ne kadar malî faidesi olursa olsun, ne kadar iç-timaî menafii olursa olsun müdafaai vatan meselesi nazarı dikkate alınıp bütün milleti seyyanen cephelere sevk etmek lâzımdır. Arkadaşlarımızın bedeli naktî hakkında vaki olan müzakerat muvafık görüldü.

BİR MEBUS BEY — Gayri müslimler hakkında.

FERİT BEY (Devamla) — Evvelce arzettiğim veçhile heyeti umumiyesi maruzatımızı teyittir. Gayri müslimler hakkında yine birçok mütalâattan sonra bedeli naktinin kabul edilmemesi ciheti muvafık görüldü. Filhakika memleketimizde sakin bulunan gayri müslimlerin vezaifi vataniyeyi ruhları menettiği için bedenen ifa edemezlerse hiç olmazsa mali bir surette temin etmeleri şüphesiz bir vazifei mecbure ve meşruadır. Binaenaleyh bütün encümenin ve Heyeti Hükümetin müttehiden verdiği karar da gayri müslimleri bedeli naktiye mahkûm etmek arzusundadır ve bunu kabul etmek istedi. Fakat maalesef encümenimiz dâhilinde mesaili idariye zamanı geçirmiş bulunan arkadaşlarımızı?; vaki olan mütalâası bu hususta da bunu müsait bir zamana kadar tehir etmek cihetini teklif ettiler ve neticede gayri müslimleri de bedeli naktiye tabi tutmak tezekkür ettik. Çünkü müsait zaman bu zamanın olmadığını kabul ettik. Filhakika Hükümetin, encümenimizin müzakeratı esnasında memleketimizin etrafını ihata eden kuvvetler ve bhusus bunlardan ecnebi ve bilhassa memleketimizde hıristiyan anasının müdafii olduklarına ve onlara vaki olan taarruzun daima onlar tarafından şiddetle müdafaa edilmesini nazarı itibara alıyoruz. Şimdi bu vaziyet karşısında evvelce arzettiğim üzere bu vazifei vataniye gayet meşru olmakla beraber, hakkımızın meşruiyetini tanıyan hasımlar muvacehesinde bulunmadığı için onlara vaki olacak meşru bir vazifei vataniyeyi sui telâkki etmeleri ve bunu bir vesilei taarruz addetmeleri ihtimali mevcuttur. Hükümet dedi ki, bir ecanebin orduları, donanması mevcut olmakla beraber, onlardan ziyade memleketimiz dâhilinde asıl o hayata geçirmeyi tasmin etmiş olan unsurların vaki olacak propagandaları bunların içerisine fitneye sebep olacaktır. Eğer sevahilde toplanmış bulunan birtakım kavi usuller mevcuttur ki bugünkü teşkilâtları itibariyle ve maalesef bizim elimizde mevcut kuvvet itibariyle onların kuvvetlerini nazarı dikkatte buldurmak lâzımdır ve zaten etrafımız bir çemberi fesat ile çevrilmiş bulunduğu (cihetle, böyle bir karar aldığımız takdirde bir) (1) gevşeklik, bir zaaf, bir hastalık noktası herhalde buradan daha (hâsıl olacaktır. Bu vaziyette bedeli nakti almamak, ondan) (2) hâsıl olacak menafii maddiye ve maneviyeden evlâdır. Hatta encümenimizin azayı kiramından bazıları onların dahli bulunan aksamında bu vazifei tetkikin tatbik edilmesini teklif ve tevcih ettiği halde, alelumum anasını gayri müslime beyninde teşekkül eden ta sahillere kadar gideceği hazırlanmış bulunan bhusus Yunan taarruzuna karşı her bir fırsattan, her bir çareden istifade arzusu bulunan bu kuvvetler karşımızda bir mesele ihdas ederler. Bedeli nakti hissini arzu etmeyerek, kalkalbimiz istemeyerek gayri müslimler (in de bedeli naktiye tabi tutulmamaları) (3)²⁵ hakkında verilecek kararın musip olacağı daha muvafık görüldü. Tabii tekrar ediyorum; vereceğiniz karar mutag olacak, bu hususta bir karar ittihaz edilecektir. Fakat, bununla beraber, bu bedeli naktinin gayri müslimler hakkında nihayete kadar kabul edilmemek meselesi, inşaallâh vaziyet biraz inkişaf ettikten sonra dâhilde lâzım gelen istinat noktaları ihzar edildikten sonra, tabii bunu da bir vazife olmak üzere tatbik Hükümet karar vermiştir.

Gayri müslimler bedeli nakti suretiyle tavzif edilemedikten sonra celbedilecek hizmet taburları surinde hizmet etmeleri mümkün değildir. Evleviyetle gayri kabili tatbik görülmüştür. Heyeti Âliyenize takdim edilmiş bulunan takrirlerden bazılarında gayri müslimlerin, bilhassa sevahilde bulunanların silâhlarından tecridi ve o mikyasta birtakım ağınyanın rehine suretinde alıkonularak, onların ledelicap tehirci ve ihtilattan meni ve nihayet arkadaşlardan birisinin teklifi veçhile bunlardan icap edenlerin tehirci talep edilmiş, encümen Hükümetle müttehith ve müttefik olmak üzere bu gibi tedabire tevessülün faideden ziyade mehaziri dai olduğu teemmül edilerek bu cihetin de kabul ve tasvip edilmemesi tezekkür edildi. Yalnız silâhtan tecrit meselesi şüphesiz ki bu kavanini mevzuamız itibariyle ahali mutiadan vaziyet olduğu kendi kuvvetinin müsait bulunduğu ve imkanın olduğu menatıkta ötede beride tahaddüs eden zaten bilfiil ifa etmekte bulunduğu içindir. (olanların silâhlarını teslim edecekleri, fakat diğerlerinin bundan imtina edecekleri mütalâa olunmuştur. Esasen bunlar, her davette silâhları ile icabete amade bulunmaktadırlar. Bu insanlar buldukları menatıkta tahaddüs eden hadisatı bilfiil izale ve ifna vazifesini) (1) bilfiil etmektedirlen. Binaenaleyh arkadaşlar, bu suretle vaki olan teklifin, şu esnada gayri kabili tatbik olduğunu da encümenimize Hükümet beyan etmiş, encümende de, tabii olarak, bunun haricinde bir iki teklif daha vaki teklif olmuş idi.

25 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Bilhassa ahalimizin kuvvei maneviyesini takviye etmek suretiyle irşat ve teşvikatta bulunulması teklif edilmişti. Encümenimiz bunu ariz ve amik tetkik eyledi. Burada verilen takrirler de irşat muvakkat bir heyecan tevlid etmek suretiyle olmayarak, teşkilâtı idariyemizde birtakım teceddüt göstererek (milletimizin ruhunda meknuz hissi vatanperveraneyi daimi surette ayakta tutacak bir hale ifrağı talep olunmakta idi.) (2)²⁶ Bidayeti maruzatımda söylediğim veçhile. Encümenimiz bu meselenin müzakeresine imkân bulamadı. Çünkü hakikaten teşkilâtı idariyemizde ıslahat yapmak bu İslamhatı ariz ve amik tetkik ederek bütün memlekete tatbik meselesini, tabii tasavvur buyuracağınız veçhile lütfen, sizin bahşetmiş olduğunuz müddeti kasire içerisinde cemetmek ve evvelce arzetmiş olduğum veçhile bunun teşkilâtı esasiyesine rehber ve memleketimize yeni bir hayat, yeni bir refah vermek ve teşkilâtı idariyemizin nekayisini ıslah ve seyyiati idareyi ortadan kaldırmak ve yine Hükûmetin iştirakiyle mevkii müzakereye vazedilecek (çok mühim ve çok geniş bir mevzudur. Bu itibarla, (1) şimdilik teşvik ve irşat meselesi ve yalnız o noktadan doğrudan doğruya ordumuzun vaki olacak alakadar olabileceği mesaili müzakere ettik. Bu noktada vaki olan müzakere hakikaten çalışılmış olduğunu gördük. Arkadaşlarımızdan daha birtakımları bu hususa memur edilmişler ve bugün cephenin gerisinde vazifelerini ifaya devam etmiş bulunmuşlardır. Onların vazifelerini ifa edip etmemek meselesi tabii Hükûmete terettüp eden vazife değil, onların her birinin şahsi ifa edecekleri vazife kendilerine ait bir meseledir. Irşat vazifesiyle mükellef olmak üzere biz zaten Mebusandan bazılarını memur tayin ettik ve onlar da hazır bulunuyorlar.

BİR MEBUS BEY — Kimdir onlar?

FERİT BEY (Devamla) — Hükûmet izahat versin zannederim. Galiba Hamdullah Suphi Bey Antalya'da, Müfit Efendi... (Devam sesleri) Bununla beraber Hükûmetin kabul ettiği şey ve bunları ikmal etmek üzere maruz kaldığımız hücum karşısında ahaliyi bilhassa askerliğe teşvik etmek, ordumuzun boşluklarını doldurmak üzere bu hususta lâzım gelen talimatı da ita edecek ve hizmet edenleri hizmetlerinde idame edecektir.

Bunun haricinde, yine sırf askerliğe taalluk etmek üzere, arkadaşlarımızdan iki zatın iki teklifi mevcut idi. Birisi ahalimizden bazılarının kıtalar teşkil etmesini teşvik etmek (için kıta teşkil edenlere rütbe verilmesidir. (2) Bilfarz elli kişi getirecek olanlara mülâzım, daha fazlası yüzbaşı ve ilah... Bu tarzda birtakım hidematı askeriye ile rütbelere tevcih ederek bunları teşvik etmek hususunu teklif ediyor. Bu âdetta şarkta tesis edilen Hamidiye alayları mahiyetindedir. Zannederim ki o refikimiz de vilâyatı şarkiye mebuslarından. Hükûmet bu ciheti de tetkik ettiğini, bu hususun ehemmiyetle nazarı dikkate alındığı, fakat bunun tatbiki için böyle âni bir surette (bir karar ittihazının) (3)²⁷ kabil olamayacağı ve buna ait hususatı düşünerek mümkün olabilecek cihetleri yapacağını ve bilhassa bu hususat, kabil olursa, ancak aşair arasında kabil olacağını ileri sürdü. Dün Hükûmet şarkta bulunan kuvvetlerimizin halini gördü.

İkinci bir teklif o ferî idi. Şarkta bulunan kıtaatımızdan bir kısmının, iki kıtanın şarktan garbe sevkedilmesi ve bugün tertibat ile uğraşan kumandanlar, bize beyanatta buldukları gibi bize de, encümende de ariz ve amik izah etmiş bulundular. Esasen yalnız orada mevcut kuvvetlerin emniyeti devleti temine kâfi olduğu, oradan onlar alındığı surette bir de şarkta birtakım hadisatı müessife karşısında kalınabileceği beyanatta bulunulduğu gibi, bize de encümende bunun doğru olamayacağı tekrar ettiği cihetle, biz de bu mütalâatı gayet müsip bularak Hükûmeti tasdik ettik.

İşte efendiler; yarın tetkike devam etmek üzere ve bir tarafa bıraktığımız teşkilâtı esasiye, teşkilâtı idare, hidematı idare ve burada azaların sureti tayin veya intihap usullerinin kabul edilmesi gibi takrirler de mevcut bulunan, yarın tekâlifi müzakere etmek cihetine tevessül edeceğiz. Bunların ihtiva etmiş olduğu mütalâat şu arzettiğim hususattan ibaret bulunuyordu.

Görüyorsunuz ki Beyefendiler, maalesef arza mecburuz, Hükûmetle beraber encümenimiz de şu vaziyet karşısında daha büyük bir çareye tevessül etmek üzere ve Devletin muntazam hayat geçirebilmesi için bu zaman zarfında tevessül edilmesi icabeden çarelerin bugün için maalesef mümkün olmadığını görmek zaruretinde bulduk. Vesaitin gayet mahdut bulunması sebebiyle maalesef Hükûmet vezaifi vataniyesini hareket ettirmeyecek tamamiyle ifa edemeyecek hali malumiyet ve atalette bulunuyor. Buna son derece

26 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi, M. Ünver

27 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi, M. Ünver

şüphesiz Hükûmet teessüf ettiği gibi. Heyeti Âliyeniz de teessüf edecektir. Bu zaruret karşısında birtakım tehlike mevcuttur ve Hükûmetin vazifesini tamamiyle ifa edememek vaziyetinde kalması dolayısıyla bir devlet, bir millet için en büyük felâketler teşkil eden birtakım gayet elim vaziyetlere maruz bulunmuşluğumuz ihtimali mevcuttur. Yalnız Hükûmet ve Hükûmetle beraber Heyeti Âliniz emin olabilirsiniz ki, bütün bu husustaki ademi mahrumiyet hiçbir zaman ne hepinizin ve ne de Hükûmetin uhdesine düşen bir bârı mesuliyettir. Bu maalesef mütarekenin bidayetinden beri İstanbul Hükûmetinin takip ettiği müşevveş idarenin ve muharebeye iştirakimiz dolayısıyla duçarî müşkilat olmamızın ve maruz kaldığımız mahrumiyeti elimenin bir neticesidir. Binaenaleyh, hepimize düşen bir mesele varsa o da elimizde mevcut bulunan vesaitle azamî gayret ve faaliyet sarfetmek ve bunları hüsnü tatbik etmek lazımdır. Fakat maalesef bu mevcut değildir. Bu ademî mevcudiyet dolayısıyla şüphesiz elim birtakım tesirler muvacehesinde kalmışız. Fakat umumumuzu teselli eden, umumuzun elemelerini bir dereceye kadar teskin eden bir şey varsa, o da, bu bârı mesuliyetin bize mevdu olmamasıdır. Bu bârı mesuliyet bugüne kadar bu hükûmeti idare eden Hükûmetlerin uhdesine mevdu bir bârı mesuliyettir. Allah onlardan sorsun bunun sualini.

REİS — Efendim, bu mesele hakkında söz söylemek isteyen var mı?..

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Ancak heyeti umumiyesi hakkındaki izahatı ikmal ettikten sonra söyleyelim.

FERİT BEY (Devamla) İstanbul — Verilen taktirde ahalinin yedindeki silâhların toplattırılması meselesi yoktur. Binaenaleyh, bu hususu encümen tetkik etmemiştir. Yalnız müzakere esnasında bu mesele de mevzubahis oldu. Bu meselede de Hükûmet ahalinin silâhlarından tecridi kabil olmadığını söyledi. Çünkü bunlar vaktiyle ahalimize tevdi edilmiş olan silâhlardır. Mütareke devri esnasında silâhlarımızı devletler elimizden almak için daimi vesait müracaat etmişlerdir ve muvaffak olamadılar. Bunlar, burada mevcut Hükûmetlerin hafi bir surette ahaliye tevzi etmiş olduğu silâhlardır ve bu silâhları alanlar koşarak vazifelerini ifa etmektedirler. Bunların haricinde bulunup daha uzaklarda bulunan ahalden silâh almak için elimizde vesaiti kâfiye mevcut olmadığı müttefikan tezekkür edildi. Çünkü bunların elinden silâhlarını alabilmek için evvelâ kuvvetli teşkilâtı dâhiliye ve inzibatiyeye malik olmamız lâzım gelir. Ahalinin silâhlarını almak için bir taarruz vaki olacak ve bu taarruza Hükûmet mukavemete mecbur edecek. Binaenaleyh, Hükûmet bunun gayri kabili tatbik olduğunu ifade ve beyan etmiştir. Ve İnşaa'llâh Hükûmet muntazam bir surette bir kuvvete malik olduktan sonra buna da bir çare düşünürüz.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Müsaade ediniz efendim, Encümen müzakereyi ikiye tefrik ederek mühim olan aksamını arzetmesini tercih etmiştir. Yoksa encümen meselenin ehemmiyetini takdir etmemiş olsaydı denilebilir. Heyeti umumiyesi henüz tetkik edilememiş ve bir neticeyi katiyeye iktiran edememiştir. Bu mesail yekdiğerine zaten merbuttur.

Hükûmet vazifesini tamamiyle ifa edemedi tarzında bir şey söyledi. Hâlbuki müdafaaya taalluk ediyor. Efendiler, bendeniz öyle zannediyorum ki, bu meselenin tehiri doğru değildir. Mesaili sairenin tetkiki tehir edilecek olursa bunda faide nedir? Hükûmet sarahaten söylüyor ki, bugün mevcut olan kuvvetten başka hali hazırda bir kuvvet vücuda getirmek kabil değildir. Bendenizin anladığım budur. Yoksa tetkikattan sonra neticeyi Meclisi Âlinize arzetmiş olsa bu bapta kanaatbahş daha ne söyleyebilir? Bendeniz Hükûmetin bu kanaatında bulunduğum için herhalde kuvvet tedarik ve temin etmek imkân haricinde olduğu kanaatında değilim. Bugün efendiler, memleketin neresi istilaya maruz kalırsa orası faaliyete geliyor. Bu âdeta 1318 senesinde Konya'da Balkan harekâtına karşı lâzım gelen nasayihî ifa edenlerin; düşman istasyona geldiği zaman cihat farz olur dedğine benzer. Katiyyen böyledir. Bendeniz, şeyde bulundum, efendiler Aydın cephesinde bulundum. Doktor Mazhar Bey yoktur burada, o da orada idi. Düşman geldi, bütün dünyayı ezdi, ondan sonra halk silâha sarıldı. Artık müdafaadan başka çare olmadığı görüldükten sonra silâha sarıldılar. Fakat daha uzak olan yerler seyirci idi. Düşman tecavüze başladıkça silâha sarıldılar. Fakat düşmanın istilâ ettiği yerde kuvvetler ifna edilmişti. Aynı hale maruz kalacağız. Onun için bendeniz, bu meselenin herhalde müzakeresinin yarına talik edilmemesini teklif ederim.

FERİD BEY (İstanbul) — Refikimizin mütalâası doğrudur. Yani böyle küçük küçük paket halinde müdafaaya gitmek kadar hatalı bir şey yoktur. Fakat ben zannediyorumki kâfi derecede kuvvet mevcuttur. Hiçbir zaman ne Hükûmet ve ne encümenimiz böyle, küçük küçük paket halinde müdafaada bulunmak

tarikini tasvip etmemiştir. Arzettiğim veçhile elimizde mevcut tüfenkle ve onun miktarıyla mütenasip olmak değil, onun miktarından beş ve sekiz misli esnan erbabını silâh altına celbetmiştir. Bir an için tasavvur buyurunuz; bu beş, sekiz misli askerlere silâh veremeyeceğiz, ilbas edemeyeceğiz ve hatta belki iskân edemeyeceğiz. İaşē edelim, bundan ne hâsıl olacaktır? Demek ki Hükûmetin silâh altına celp ve davet etmiş bulunduğu kuvvet eğer faaliyeti kâfiye ile ve mevcut vesaiti idare ile bir kısmı daha silâh altına ithal edilebilirse elimizde mevcut vesaiti tedafüiyeyi tamamiyle dolduracaktır. Şimdi buna karşı daha evvelki sınıflara ait bulunan esnan erbabına gözümüzü yumarak, bugün celbedilecek esnandan davet edilmiş kısımlarından daha katî tedabir almak çareleri vardır. İki yoldan biri. İşte Hükûmet ve Encümenimiz bu iki yoldan ikincisini, daha ziyade makul ve müreccah bulduğundan, kabul etti. Yani dedi ki; umumî seferberlik yapacak olursa yine memlekette bu hal tahaddüs edecektir. Askerin miktarı belki biraz tezauf edecek, fakat gayet büyük bir mesele tahaddüs edecektir. Umumî bir ademi emniyete, her sınıfı ayak altına almak istemediğimiz birtakım iğtişâşata meydan verecektir. Binaenaleyh, vesaitimiz nispetinde esnandan davet edilmiş bulunan sınırlardan bir kısmının daha silâh altına celbi ehveni serdir. Cephede bulunanlar tabii kendi arzuları ile evlerini müdafaaya hazır bulunuyorlar. Onların arkasında bulunan bir kısmı ihtiyat olarak teşvik ve tergiip eylemeyi kabul ettik. Binaenaleyh, Hükûmetin ve encümenin kabul eylediği vesaite göre, elimizde bulunan kuvvet, bilhassa silâha göre, onbeş misli derecesindedir. Paket paket kuvvet sarfetmek meselesini nihayete kadar... devam etmeyecektir. Hükûmet bu hususta lâzım gelen teşebbüsatta bulunuyor. Maalesef elimizde daha fazla vesait bulunmuyor ki daha fazla asker celbedelim. Mevcut bulunan vesaite göre tatbikata başlamıştır Hükûmet. Fazlasını toplamak faideli değil, belki mazarrat iras edecektir. Hükûmet, vesaiti mevcude ile silâhını günden güne tezyide gayret ediyor. Doğrudan doğruya cem ve tahşit etmeye çalıştığını ve onları geldikçe teslih edeceğini beyan etmiştir. Hatta üç yüz ondört, üç yüz on beşli efradın bir zaman sonra fevç fevç davete icabet ederse bir zaman sonra onları belki teslih edemeyecektir. Şu vaziyet karşısında vesaitin imkânı derecesinde (celp hususu teemmül olunmuştur. Bugün için) (1)²⁸ zannederim vesait kâfi değildir.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Bendeniz arzetmek istiyorum ki Hükûmet bütün kuvvetini göremiyor. (Hayır) Elinde bulunan silâhın heyeti umumiyesini teslim edip şimdi bugün silâh altına celp ve davet etmiş ve yeniden davet ederek onlara iltihak ettiği kuvvet elinde bulunan vasıtaları doldurabilmek için silâhı kâfidir. Düşmanı tevkif etmeye bu bir meselei ahiredir. Bu doğrudan doğruya Erkânı Harbiye Umumiye bu suale cevap verebilir.

Encümen bu meseleyi tetkik etmemiştir, meseleyi tamik etmemiştir. Çünkü encümen elde mevcut olan kuvveti mukayese yapmıştır. Fakat elimizde bulunan silâhlar karşımızda bulunan düşmanın ve onun müdafaasına ve mağlup etmesine kâfi midir, değil midir, encümeninizde mevzubahis olmamıştır.

REİS — Rica ederim, gürültü edilmesin.

FERİD BEY (Devamla) — Malûmu âlileri encümeniniz hiç tatil yapmadı. Arzu buyurursanız müzakeresine devam edecektir. Her iki meseleyi tevhid ederek müzakere etmek kabildir. Arzu buyurursanız şimdi.

REİS — Şükrü Efendi'nin... kifayeti müzakere teklifini reye koyuyorum: Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edildi.

Yarın saat altıda içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—

5 Temmuz 1336 (1920)

—◆—

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
  1. — Bazı zabitanla alakalı suiistimaller.
  2. — Asker firarileri hakkında.

—◆—

Cilt : 2

28'inci İn'ikat – 2'nci Celse

—◆—

YİRMİ SEKİZİNCİ İN'İKAT

5 Temmuz 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: 3.15 (Z. S.)

REİS: Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİPLER:

REİS — Celseyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası var, okutuyorum.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yirmi Yedinci İn'ikat

4 Temmuz 1336 Pazar

Dördüncü Celse

Celâlettin Arif Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ederek; ordu teşkilâtının yeniden tanzimi, ordunun takviyesi, müslim ve gayri müslimlerden bedeli nakdi alınıp alınmaması, gayri müslimlerin bir kısmı hakkında ihtiyati tedabir ittihazına lüzum olup olmadığına dair hususat müzakere edilerek celse hafiyeyeson verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

Kâtip
Sivas
Rasim

REİS — Zabtı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1— *Bazı zabitanla alâkalı suiistimaller.*

2— *Askeri firariler. (Zaptın baş tarafı noksan)*

HİLMİ BEY — İş görelim iş...

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Binaenaleyh rüfekayı kirama teklif ediyorum. Müzakere alenî olsun. Çünkü bu, mühim bir derttir. Bu derdi herkes duysun.

Bu müzakerenin alenî olmasında bir beis yoktur. Onun için alenî olmasını teklif ediyorum.

REİS — Müzakerenin alenî olmasını kabul edenler ellerini kaldırsın: (Müzakereye mahal yoktur sesleri)

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Evvelce Bursa vak'asını müteakip cereyan eden müzakeratta bazı sözler söylendi ve bu sözler arkadaşlarca asabiyeti tevlit etti. Meselâ alelittlak denildi ki ordu aleyhine söz söylenmez. İçimizde hiç kimse yoktur ki zabitan aleyhinde bulunsun...

HASAN BEY — Bu meselenin taalluku yoktur.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Müsaade buyurun efendim, celse hafidir. Fakat zannederim ki ve içimizde inkâr edecek bir arkadaş da yoktur ki seferberliğin bidayetinden beri zabitan arasında öteden beri suiistimal ile alüde olmuş birçok kimselerde vardı ve bunların hiçbirisi vaziyet müsait olupta tecziye edilemedi ve bugün onlar hâlâ iş başında çalışmaktadır. Hatta haklarında takibat bile icra edilmemiştir. Mafiah zabitanın bir kısmı cephede aç olarak çalışıyor. Mektepten çıkalı şu kadar sene olduğu halde almış olduğu maaş otuz lirayı tecavüz etmiyor ve hâlbuki bu adam her zaman kanını fedaya hazır. Buna mukabil dört senelik bir mülkiye memurunun maaşı 40-50 liradır... Bir takrir verdiler... Çünkü Ordu tasfiye edilmedikçe... heba olacaktı.. ileride bulunanlar istifade edecektir.

BİR SES — Cephede bulunanlara tahsis edilecektir.

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bu itibarla isim zikretmeyeceğim. Son zamanlarda bazı vakayı itibarıyla kuvvei maneviyemizi kıracak bazı hareketlerini işittim. Bunların aleyhindeki şikâyetlere ehemmiyet verilmemiş, yani ciheti askeriyede mühim makamat işgal eden bazı zevatin kuvvei maneviyemizi kıracak bazı harekâtına karşı vaki olan şikâyetlerin hiçbirisine ehemmiyet verilmemiş... Meselâ Haydar Bey arkadaşımızın bize çektiği telgraf havaî değildir. Ordunun heyeti umumiyesini lekeleyecek olan bu halden, orduyu kurtarmak için; (haklarında ihbar vaki olan zâbitan hakkında tahkikat açılın ve suiistimali sabit olanları) (1) heyeti icraiye tasfiye etsin, muhtelif yerlerde ve böyle ne kadar kimse varsa tecziye eylesin. Esasen ordunun vücudunda leke halinde bulunan bu adamları (tasfiye etsin. Bunlar atıldıktan sonra hiç şüphesiz) (2) ordu, başımızın tacıdır. İstedikleri kadar doyurur, içiririz. Muhtelif menzillerde binlerce, yüz binlerce para yapmış adamların (bulduğu şayi olduğu müddetçe biz huzur içinde olamayız.) (3) Bu gibi kimselerin ben bu fikirde iken yani muhtelif menzillerde... bugün fedakârlık edeceğine kani değilim. Zira mutlaka kaçmak... Bu itibarla rica ederim orduyu tasfiye etsin. Bunları rahat rahat parasını yemek için... serbest bırakmayalım. Orduyu tasfiye etsin ve böyle kimler varsa tecziyesini yapsın...

VEHBİ BEY (Konya) — Ordudaki firarı; arkadaşlarımızın hepsi biliyor. Konya'dan iki yüz kişi bindiriyorlar Karahisar'a ancak otuz kişi muvasalat ediyor. Üç yüz kişilik bir asker kafilesi üç gün sonra yüz elli kişiye iniyor. Eğer bu işe bir ay zarfında çare bulunmayacak olursa çok fena bir netice husulü memuldur. Kış da geliyor. Bu halin esbap ve avamili yalnız zabitan da değil. Zabitanı tasfiye etmeli, fakat askeri de iyi sıkıştırmalı. Düşmanın askerinin kuvvei maneviyesi bizimkinden daha düşkün. Efradı arasındaki ademi tesanüt bizimkinden fazla. Her gün düşman içinden gelip geçen arabacılar, yolcular ve saireden alınan malûmata göre düşmanın kuvvei maneviyesi bizimkinden dün. Bu böyle ve muhakkak. Sureti katiyede böyledir, iki kere iki dört eder gibi. Fakat onların zabitanı ciddiyetle ve kendi vatanlarına hizmet edecek bir surette çalışıyorlar ve hakikaten ciddiyetle çalışıyorlar. Mevsukan alınan malûmat bu merkezdedir. Binaenaleyh bizim zabitanımız ki İstanbul'dan geliyorlar. İşte bunların içinde müstesna olarak bulunanlar çok. Fakat ihanet eden birtakım zâbitan da var. Ve mahza ihanet maksadıyla geliyorlar. Yenicede muharebe edilip de hezimetten sonra ilk trene kadınlar ırkâp edilirken üniformalı zabitanı kendi elimle trenden çevirdim. Divanı harpte bunları çağırıyorlar, isticvap ediyorlar, ne için kaçtınız diye soruyorlar. (Fakat bir netice alınamıyor) (1)²⁹ ve ben zannediyorum ki onların birçoğu beraat etmiştir. Binaenaleyh nazarı dik-kate alınacak noktanın biri de bu.

İkincisi efendiler; köylü yedi senedir, yetmiş senedir, yüz yetmiş senedir kasaba eşrafı namına öle öle usanmış, canı boğazına gelmiş. Onlar, dostlar gazi biz şehit düsturunun aleyhinde. Bu kerede biz gazi, kasaba eşrafı şehit olsun diyorlar. Askerin bugün ruhuna hâkim olan avamilden biri de budur.

Binaenaleyh cephei harpte yalnız köylüler değil; fukara takımı değil; eşraf ve ulema ve bizler de bulunmalıyız. Üçüncü bir noktada askerinin vesaiti sıhhiye ve refahiyesidir ki ordudakiler bugün yalın ayak başı kabak, sırtı çıplak bir haldedir devri hâmidinin son zamanlarında çuval kesipte avret mahallini örten askerleri hatırlayalım. O aç ve çıplak asker cephede, sen de burada refah ve saadet içinde iki üç yüzü beğenmez iken, o adam orada bir lokma ekmek bulamayarak soğukta gece nöbet beklesin, bu reva mı, bu adalet mi?.. Binaenaleyh iyi düşünelim.

29 (1, 2, 3, 4) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Bu firariler iki türlüdür: Bir kısmı kuvvayı milliyeye firarileri... Diğer kısmı da asker firarileri... Kuvvayı milliyeye firarileri zaten silâhına güvenmiş eşkiya takımındandır. Kuvvayı milliyeye deyince ve Karesi hududunu geçince eşkiya ocağı demektir. (Gürültüler) Ve ekseriyetle kuvvayı milliyeye demek, eski cepheyi geçtikten sonra şekavet ocağı demektir. Bunu saklamakta bir mana yok, fiiliyattır bu. Ve meydandadır. Bugün köylü yakıp kavuruyor. Ne kimse hayvanına sahip ne de ırz ve namusuna sahip. Ne de hayatına sahip... Bu vaziyet karşısında köylü. Büyük Millet Meclisine merbut olacaktır derlerse aldatılmış oluruz.

İkinci kısım firariler, askeri firarileri ki onlar da ya müsellâhan veyahut gayri müsellâh olarak kaçıyor. Gayri müsellâh olarak bir köyden geçerse dilenci gibi, misafir gibi gelip geçiyor; karnını doyuruyor. Bu vaziyet karşısında kış gelmeden memleketin muhtelif menatıkında halkı gerek üzüntüden, gerek İstanbul'un ve paranın yaptığı sahhar âmiz tesirattan kurtarmak ve bu vatani halâs etmek istiyorsak, bütün mebuslar, eşraf ve ulemai memleket, nefiri âmm tarzında en büyük fedakârlığı yapıp işin içinden çıkmalı ve bu fedakârlık şamil ve umumî olmalı. O vakit hiç kimse işten, fedakârlıktan kaçmaz. Kumandanları da iyice intihap etmeli. Şimdi meselâ 11'nci fırkadan hiç kimse kaçmıyor. Hatta Bursa'ya taarruz için bile hazırlanmıştı. Arif Bey kumandası gibi değil. Şimdi hiç kimse şikâyet etmiyor. Çünkü herkes memnundur. Diğer taraftan bir yerden bir fırka geçiyor ve hatta memleketimin eşyasını da çalıyor ve götürüyor. Hepimiz cephenin haline atfı nazar etmeliyiz. Binaenaleyh bendeniz istiklâl mahkemelerinden o kadar ümitvar değilim. Eğer her cephede, eğer her fırkada, her karargâhta ahali... bulunacak olur. (lâzım gelen tedabir ittihaz olunur) (1) ve köy teşkilâtı on beş yirmi günde yapılacak olur ve hepimiz birden buna nasbi nazar edecek olursak bu memleket kurtulmuş olur.

Belli başlı olarak kumandanları iyi intihap etmeli... Eğer Uşak vaziyeti hadis olmamış olsaydı, Hüda hakkı için mala tecavüz yoktu. Asker intizamını muhafaza ediyor. Hepimiz de cepheye ve kumandanların yanına nasbi nazar etmeliyiz ve bu cephede her taburda, her alayda, her grupta, her karargâhta on, on beş gün ve yirmi gün zarfında yapılabilirse ve ahaliye kuvvet vermek şartıyla hepimiz birden (gayret sarfedersek ıslah olmayacak bir durum mevcut değildir, kanaatındayım.) (2)³⁰

HÜSREV BEY (Trabzon) — Efendim usulü müzakereye dair. Bir kere Haydar Bey'in şifresi hafi celsede okunuyor, çünkü Meclis karar verdi. Anlaşıyor ki memleketimizde firari çok ve cephedeki kuvvet bu yüzden sarsılıyor bu ihsas olunuyor. Hükûmet, müsebbiplerini cezalandırmalı, lâzım gelenleri sıkıştırmalı fakat sözü ayağa düşürmemelidir.

Kuvayı milliyeden bahsedildi. Kuvayı milliyeye bir zarureti elime olarak doğmuştur.

Bidayette mütareke ahkâmına riayet için, askeri sivil halinde istihdama mecbur kalmıştık. Kuvayı milliyeye ile birçok dâhili isyanların da teskinine muvaffakiyet hâsıl olmuştur. Mevcut Kuvayı milliyenin muntazam asker haline ifrağı için, Erkânı Harbiye Umumiye mezuniyeti âlileriyle lâzım gelen tedabire tevessül ediyor. Badema kuvayı milliyeye meselesi mevzubahis olmayacak, yalnız ordu meselesi var. Ordu da hakikaten muhtacı ıslahıdır. Mütarekede ordu terhis edilmemiş bu, âdeta bir hezimet olmuştur. Herkes bulunduğu yerden eşyasını almış çıkmış gitmiştir. Her asker hemen hemen teçhizatı askeriyesiyle beraber iş başından ayrılmıştır. Ben bitarafane arzı hal ediyorum.

Zabıtana gelince: Mesela İstanbul'dan gelen zabitanın tahkiki ahvali hakkında Ankara Kumandanlığında bir askerî polis teşkilâtı vardır. Ve hükûmet bu teşkilât ile bu gibileri, hainleri, yakalamaya çalışıyor. Firara mani olmak için şüphesiz askeri iyi beslemek ve efradın maaşını da artırmak lâzımdır. Ve bundan sonra da askerî kumandanların vazifelerini yakından tetkik edip müsebbiplerini cezalandırmak lâzımdır.

Jandarma meselesi de umumî bir derttir. Buna şimdi çare bulunamaz. Bir arkadaşımız bir şey diyordu; biz Mebuslarda bayrak açalım gidelim. Memleket nefiri âmm halinde fedakârlık yapsın ve çalışsın. Ordu muntazam olmadıkça bunların bir faidesi olacağına kâni değilim.

TEVFİK RÜŞTÜ BEY (Menteşe) — Efendim müsaade buyurur musunuz? Vehbi Bey arkadaşımız cidden meseleyi çok güzel teşrih ettiler. Fakat bir noktayı unuttular. O da aleyhimizde yapılan propagandalarıdır. Zeynelabidin Efendi'nin ve taraftarlarının propagandalarıdır.

30 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

Bu münasebetle arz etmek isterim ki, hıyaneti vataniye ciheti de bu mahkemelere verilmelidir ve şunu da hatırlatmak lâzımdır ki her işi açık siyaset halinde yapan hükümetler de bilirler ki hafi celseler etrafında yeni yeni propagandalara sebebiyet verilmiş olur ve bu hafi celseler etrafında zamanla mütenasip olarak yalanlar irtikâp edilmiş olur. Biz her derdimizi aleni yapalım.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Mühim bir vaziyet karşısındayız. Celsei aleniyyede söylemeyeceğimiz şeyleri böyle hafi bir celsede ve kendi aramızda söyleyebiliriz ve dertlerimizi her arkadaşın işitebilmesi lâzımdır ve dert bir değil pek muhtelifdir. Derdin birisi; mesela halkta yeni bir zihniyet uyanmıştır. Ben, senin nam ve hesabına ölemem diyor. Sen burada kal, tarlamı zapt et, servet ve saman sahibi ol, bende öleyim, bu olamaz diyor. Bu, mühim bir inkilabı içtimaidir, bilhassa avam halk bunu anlamıştır. (Gürültüler)

Mesele öyle o kadar basit değildir ve her halde hakikat ve mahiyeti anlaşılmalıdır. (Doğru, doğru sesleri)

Vatanın menfaati gibi külfeti de müşterektir. Zenginler Kuvayı milliye namı altında toplanarak halka, ahaliye, köylüye vergi tarh etmek suretiyle halkı bizar etmiştir. Köylü; zenginler kesesini dolduruyor diyor. Yahut Müdafaai Milliyede bulunan adamlar birer birer suretle tarafını bularak askerlikten kaçıyor diyor. Bu defa dairei intihabiyemde (edindiğim malumata istinaden arz ediyorum;) (1)³¹ bin beşyüz kişiden yalnız yüz elli kişi kalmıştır bu da on günde...

BİR SES — Hamiyetsizlik...

M. ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Hamiyetsizlik değildir bu... Halk haksızlığı görüyor ve hükümetin buna mani olmadığını da görüyor ve şüphesiz bu suretle nevmit oluyor.

Bu bir vazifei vataniye midir? Müdafaai hukuklar mutasarrıfların riyaseti altında içtima edecekler. Karışmayacaklardı; bu tamim de edildi ve burada da okundu. Bendeniz tatbikine ihtimam olunmasını bilhassa Heyeti Celilenizden istirham etmiştim. Efendiler o karar tatbik edilmedi ki...

BİR SES — Ne malûm...

M. ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bu tamim, Müdafaai hukukların işine gelmediği için Garp Cephesi Kumandanının nezdine gittiler, aldattılar. Sizin Büyük Millet Meclisinin bir kararına bir kumandan muhalefet etti. Bunu temin etmek ve bilhassa halkın arzusunu kazanacak surette hükümet tesisi lâzımdır. Halkın kuvvetini bilâ riya halkın eline vermelidir. Halkı hâkim kılmak suretiyle memleketin kurtulması muhakkaktır. Bunda hamiyet gösteremezsek felâket bize çok yaklaşmıştır. Felâket mukadder ve muhakkaktır. Halkın kuvvetini halkın iradesini hâkim kılmak suretiyle mütegalibelerin, böyle tegallüb etmiş âmillerin elinden işi kurtarmalıdır. Halk hâkimdir, diyoruz. Fakat onu lafzen söylüyoruz ve halka da onu vermekten çekiniyoruz böyle olmaz..

RAGİP BEY (Kütahya) — Usulü müzakere hakkında söyleyeceğim.

(Riyasete verilmiş ve fakat okunmamış bulunan tekrarlar) (1)³²

RİYASETİ CELİLEYE

Müzakerenin kâfi addiyle ruznameye geçilmek, üzere celsenin aleniyyete kalbini teklif eylerim.

18 Eylül 1336

Kırşehir
Müfit

31 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

32 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Müzakerenin kifayetini teklif ederim.

Yozgat
Mehmed Hulusi

RİYASETİ CELİLEYE

Hükûmetin izahatına ittıla hâsıl olmakla müzakerenin kâfi görülerek ruznamei müzakerata geçilmesini teklif eylerim.

Bayazıt
Doktor Refik

18 Eylül 1336
Trabzon
Hüsrev

Kapanış Saati: 6.00 Z. S.³³

³³ Not: Asıl zabıtta ve tebyizinde hafif celsenin başlangıcı ve bitimi noksan bırakılmış olduğundan ikmali mümkün olamamıştır. Mustafa Nuri Ünver.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—•◆•—
18 Temmuz 1336 (1920)
—•◆•—

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Büyük Millet Meclisine iştirak eden mebusanın harcırah ve tahsisatları hakkında tavrirler.

—•◆•—
Cilt : 2

37'nci İn'ikat – 2'nci Celse
—•◆•—

OTUZ YEDİNCİ İN'İKAT

18 Temmuz 1336 Pazar

İkinci Celse

Açılma Saati: 3.10 (Z. S.)

REİS: Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİPLER: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Celsei hafiyeyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZAPTI SABIK HÜLASASI

Yirmi Sekizinci İn'ikat

5 Temmuz 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Celalettin Arif Beyefendinin Riyasetlerinde in'ikat ederek; bazı zabıtana ilgili sui istimler ve askeri firariler mevzularında cereyan eden müzakerattan sonra celsei hafiyeye son verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip

Kâtip

REİS — Zaptı sabık hulâsasını kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir,

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Büyük Millet Meclisine iştirak eden mebusanın harcırah ve tahsisatları hakkında takrirler.*

REİS — Müzakerata başlıyoruz.

Takrirleri okutuyorum. Yirmi imzalı bir, birçok imzayı ihtiva eden bir, Gümüşhane mebusları tarafından verilmiş bir, Mardin mebuslarının verdiği ve birçok imzayı muhtevi bir, Bitlis Mebusu ve rüfekasının verdikleri bir takrir ile Muş'tan gelen bir telgraf var, okutuyorum.

(1) (Takrirler ve telgraf okundu)³⁴

REİS — Şimdi efendim bu mesele hakkında söz ister misiniz? Söz isteyenler buyursunlar.

LÜTFİ BEY (Malatya) — Efendim; Heyeti muhteremeniz hem teşriî hem de icra kuvvetini haizdir. Şu halde Meclisi Ayan vazifesini de uhdesinde cemetmiş olmasına nazaran Meclisi Âliniz ne Meclisi Mebusan ve ne de Meclisi müessesandır. Hepsinin fevkinde bir Meclistir. Ancak şimdiye kadar Meclisi bir vasfı âli ile tavsif edemedik. Bundan dolayı Meclise müteallik ahvalin etrafında teferru eden birtakım mevât var ki bunlar hiçbir suretle bir neticeye iktiran edemiyor. Meselâ âzalıkla memurluğun bir zat uhdesinde cemi... Bunun cemi caiz mi, değil mi?.. Neticeye intizar ediniz. Misal olarak arz ediyorum. Sonra bu gibi daha birçok mesail var ki Meclisin vaziyeti esasıyesı tayin edilmedikçe bunlar tespit edilemiyor. Evvelâ bu Meclisi Âli kaç senelik bir devrei içtimaiye için intihap edilmiştir. Yani devrei intihabıyesi ne kadar imtidat

34 (1) Takrirler dosyada ve arşivde bulunamamıştır.

edecektir? Meclisi Mebusan gibi dört senede bir devrei intihabiye mi addedilecektir? Vatan kurtarıncaya kadar isterseniz... (bu hususta bir karar almak mümkündür. Ama arkadaşlar, mutlaka) (2)³⁵ bunu tespit edecek sizsiniz efendim...

BİR MEBUS — Vatan kurtulduğu zaman Meclis hitam bulur.

LÛTFİ BEY (Devamla) — Olmaz efendim olmaz, bir karar ita etmek mecburiyetindeyiz. Evvelâ kaç sene imtidat edecek; devrei intihabiyemiz bir sene mi imtidat edecek, dört sene mi? Evvel emirde bu tayin ve tespit edilmelidir. Derecei saniye de efendim, beher senenin müddeti içtimaiyesi kaç mah olacaktır? Sonra icap ederse yine Meclisin kararıyla temdit edilebilir. Herhalde bir müddeti içtima tayini lâzımdır. Bu müddeti içtima tayin edilmeksizin Meclisin tahsisatı da tayin edilemez. Sonra harcırahı da tespit edemiyoruz. Bunlar için bir usul lazım ittihaz edilmek lâzım gelir. Böyle gerek tahsisatı için, gerek harcırahı için, gerek devrei içtimaiyesi için müddetler tayin ve tespit olunmadığı gibi esasen Meclisin nizamnamei dâhilisi de yapılmamıştı. Bundan dolayı Meclis mecbur oldu ve geçenki celsede Meclisi Mebusanın nizamnamei dâhilisini kabul etti. Hâlbuki Meclisi Mebusanın nizamnamei dâhilisi tamamı tamamına bu Meclise tatbik edilemez. Evet Meclisi Mebusan nizamnamei dâhilisinin şayanı tatbik olanlarını alalım. İcap ettikçe tadil ederek kabul edelim, dedik. Rica ederim en evvel Meclis kendi ahengi harekâtını tanzim etmek icap eder. Böyle ahenksiz, ahengi harekâtı bir usulü sabiteye merbut olmayan (bir Meclisin çalışmalarında birtakım aksaklıklar meydana gelebilir,) (3) İşte nitekim memurlukla âzalık meselesini hâlâ tespit edemedik. Bir noktada cem olunur mu, olunmaz mı? Sonra, mebus iken memur olmuş, memur iken âza olmuş, âza iken memur olmuş ve müddeti içtimaiyemiz de beş altı aydan ibaretse artık onların memuriyetlerine nihayet vermek; zira mağduriyetlerini müştekinî olur.

REİS — Bunların hepsi doğrudur, fakat sadetten hariç.

LÛTFİ BEY (Devamla) — Şimdi harcırah ve tahsisat meselelerine gelince; âza iken mebus olmuş, bunlar ne olacak?.. Harcırah için şimdi, efendim âza iken iki vazifeyi birden deruhte ettirenler olabilir, ki devam; bu Meclisin hali inikadı lâyetenahi devam ederse... (Sadede geliniz sesleri) Sadede geliyorum. Olabilir ki bu Meclisin hali inikadı devam etti. Böyle muattal şunun bunun elinde idaresiz bir şekilde kalmak da muvafık değildir. Binaenaleyh bu meselelerin tespiti lâzım geldiği gibi harcırah ve tahsisatımızın da tespiti lâzımdır. Sonra bu tahsisatımızın bir kısmı tesviye edildi, İştiyoruz ki bu tesviye edilen aksam eşhas ile mütenasip bir halde taksim ve tevzi edilmiştir. Bazılarına sülûsan verilmiş, bazılarına tamamı verilmiş, bazılarına sülûs verilmiş. Biz tevzii adalete memuruz. Biz harekât ve icraatımızda böyle yolsuzluklar gösterirsek, rica ederim... Eğer bu mesele hakikat ise bunun âmîl, müsebbip ve mütecasirlerini bugün teşkil edilecek bir Divanı Âliye tevdi lâzımdır. Yoksa böyle kendi kendimize işittiğimiz gibi bir kısmına tamam verelim, diğerlerine böyle yapmayalım, bu doğru olamaz. Diğer tarafa sesini çıkarmıyor diye vermeyelim. Böyle tevzii adalete memur bir Meclis olamaz. Bunun için Heyeti Muhteremeye teklifim, her şubeden ikişer âza tefrik edersiniz. İdare memurlarının harekâtını, defatirini tetkik eder.

EMİN BEY (Bursa) — Hacet yok ona.

LÛTFİ BEY (Devamla) — Bugünden itibaren Divanı Âli teşkil edip bunları Divanı Âliye tevdi ediniz. Olmaz başka türlü!

Dr. SUAT BEY (Kastamonu) — Efendim verilmiş olan takrirlerin hulâsası evvelâ tahsisat... Bu tahsisat tamamen mi verilmiş, noksan mı verilmiş mesele budur. Hakikaten şahsen bir müsavatsızlık yapmak hatıra gelmiş bir şey değildir. Çünkü müsavi hukuka malik efendilerin bazılarına sebepsiz bir garazkârlık olur. Yalnız nazarı dikkati âlinize arz ederim ki, İstanbul'da da üç buçuk ay idare memuru olduğum zaman yapılan muamele şudur: Meclisi Mebusanın bütçesi tanzim ediliyor ve Meclisi Mebusan bütçesine tefrik edilen tahsisatın yekûnu Maliye Nezaretinden celbedilir. Meclisi Mebusanın kasasına konur, dört aya münhasır olan müddet zarfında taksit ayı zamanı geldiğinde mütesaviyen herkese verilir. Parasını alır, çıkar gider, çünkü para mevcuttur. Defteri yapılmış, bordro tanzim edilmiş herkes imza eder, tahsisatını alır, çıkar gider. Fakat efendiler burada böyle değildir. Evvelâ bu Meclis yeni açıldığı gibi Maliye Vekâleti de yeni işe

35 (2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

başlamıştır. Meclis açıldıktan sonra Maliye Vekâleti yeni teessüs etmiş idi. Fakat maatteessüf burada Meclisin ne bütçesi, ne parası, ne de muhasebe dairesi, ne memurları var idi, ne bir şeysi var idi. Bendeniz diğer arkadaşlardan çok sonra buraya geldim ve çok sonra idare memurluğuna intihap edildim. O zaman dahi Meclisin hiçbir şeysi yoktu ve buraya geldiğimizde İstanbul'daki teşkilâtı aynen yapmaya çalıştık. Evvelâ muhasebe müdürünü bulduk. Sonra muhasebe kâtibi bulduk. Sonra kasa aradık. Bütün bunlar zamana taallük ediyordu. O zaman içinde ise buraya gelmiş olan zevatın birçokları Maliyeden birçok para almışlardı. Maliyeden Meclis bütçesine badehu ithal edilmek üzere alelhesap suretiyle para alınmıştır. Ne miktar olduğu ve ne kadar olduğu bizce meçhul ve ben burada bulunduğum zaman herkese mütesaviyen taksim ettim. Sonra elimize külliyetli bir para geçti. On sekiz bin lira idi. On sekiz bin lirayı mütesaviyen üç yüz lira olarak taksim ettik. Onu üç yüz lira taksim edeceğimize yüzer lira taksim etseydik fakat biz burada kaç âza vardır diye hesap ettik, yeter diyerek üç yüz lira taksim ettik. Buna göre burada paranın kuvvei iştiraiyesi yoktur. Binaenaleyh üçer yüz lira vermek münasip görüldü ve mevcut azaya kifayet edecek diye tevzi etmiştik. Arkadaşlar başladılar gelmeye. Maliyeye müracaat ettik. Verdiği kadarını idare ettik. Verdiği kadarını tevzi ettik. Yoksa kasten yapılmış bir garazkârlık olmadığını temin ederim. Bu bir defa böyle hâsıl olduktan sonra tabii üç kişi para almayınca söz söylemeye başladılar. Biz de Maliyeye müracaat ediyoruz. Meselâ beş bin lira veriyor. Bu muamele böyle olmuştur. Efendim yani tahsisatta böyle usulsüzlük olmuş ise, gayri müsavi olarak bir tevziat olmuş ise bu bizim kusurumuz değildir. Meselâ arkadaşlardan birisi ve şimdi temin ederim ki bu Mecliste mevcut olanların hepsi mütesaviyen dörder yüz lira almıştır. Fazla alanlar da vardır. Meselâ son hafta zarfında Ali Sait Bey memuren Musul'a gidiyor. Alaşehir'den çocuğunu, çocuğunu toplamış, kaçmış, elinde para kalmamış. Bir kaşık unu dahi evinde yok. Dört yüz lira almış, yine tahsisat istiyor. Bunun için dört yüz liraya ilâveten bizden tahsisat almaya gelen arkadaşlara dediğimiz söz budur. Biz burada eğer ihtiyacı kendimiz takdir, kendi içtihadımıza tevdi ederseniz kil ü kali mucip olur. Onun için doğrudan doğruya Paşa Hazretlerine müracaat edersiniz.

O Maliyeye vezneye havale eder. Bu suretle tevziat yapıyoruz ve almış oldukları tahsisatın ademi kifayesi münasebetiyle büyük bir zaruret karşısında bulunanlara yine müracaatlarında yine veririz. Bu 23 Temmuz'a kadardır. Bundan sonra mütesaviyen üçer yüz lira (verilmesi mümkün, olacaktır.) (1) Dört beş günden beri cereyan eden müzakere ile nihayet (noktai nazarımızı) (2)³⁶ Maliyeye kabul ettirdik. 23 Temmuz'dan itibaren buraya getirecek, yani 23 Temmuz'da üçer yüz lira daha, bundan hariç olarak, İstanbul mebusları tahsisatı vardır. Bendeniz buraya idare memuru olarak geldiğim zaman İstanbul'dan gelen bir kısım arkadaşların tahsisatlarının verilmiş olduğunu biliyorduk ve verilmeye başlanmıştı. Bunun başlamasının sebep ve hikmeti de İstanbul'da tahsisatlarını tabii şartetmişlerdir ve buraya geldikleri zaman ailelerini orada kimsesiz bırakmışlardı. Üç buçuk ay müddet devam etti. Fakat dört ay için bir devrei intihabiye addiyle oradan aldıkları tahsisatı, fakat dört ay yani dört aylık bir devre için gitmiş oldukları için tamamen mahalline sarfetmekte beis görmediler ve sarfettiler.

BİR MEBUS — Efendim heyeti idare bunu söylemeye salâhiyettar değildir.

Dr. SUAT BEY (Devamla) — Ben olan vakayı söylüyorum efendim. Böyle üzerlerine birer kat çamaşır olarak gelmişlerdir. Alamadıkları bakiye tahsisatlarını burada vermeye başlamış idiler. Yaptığım işin hesabını veriyorum, İstanbul'dan gelen zevat şurada ancak yirmi otuz kişiden ibarettir. Sonra son zamanlarda İstanbul'dan buraya gelmiş olanlardan birçokları İstanbul'da tahsisatlarını fesihden evvel badelahz yola çıkmış gelmişler, İstanbul'da tahsisatını tamam alamamış olan zevattır. Mesele bundan ibarettir.

Harcırah meselesine gelince; hariçten harcırah alamayıp da gelen zevattan hiç kimse harcırah alamamıştır ve harcırah için yapılacak muamele bizim için meçhuldür. Buraya gelip harcırah istedikleri zaman Maliye Nezaretine müracaat etlik. Maliye Nazırı Bey bize cevap verdi ki, Büyük Millet Meclisine âza olarak intihap olunan zevat mevzubahs olunca bu heyet tarafından mahallerine verilmiş olan her dairei intihabiye den beş kişi intihap edilsin ve her mebusun masarifi zaruriyeleri mahallerince takdir edilerek itası zarurî olduğuna binaen oradan gelmiş olanlar orada almak lâzım gelir. Ziyadesini biz burada veremeyiz dedi. Tabii biz kendi kanaatimizi, içtihadımızı istimal edemedik. Bana müracaat eden arkadaşlara; binaenaleyh bu harcırah meselesi Heyeti Umumiyenin kararıyla burada hallediliyor. Olmazsa Maliye Nezareti parayı ita eder, herkes imza eder, parasını alır. Mesele bundan ibarettir.

36 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

ŞEVKET BEY (Burdur) — Efendim, meseleyi iki noktadan mütalâa etmek lâzım gelir, ki asıl mevzubahs olan mesele harcırah iken, Suat Bey biraderimiz aynı zamanda İstanbul mebuslarının tahsisatını da mevzubahs etti. Mademki Heyeti Âliyeniz tarafından bu mesele dinlendi, şu halde her iki noktadan bir halle iktiran etmek icap eder. Bendeniz her iki noktadan bahsedeceğim. Harcırah meselesi, harcırah kanununun şurasını söyleyim ki efendim, bendeniz birçok arkadaşlarla harcırah kanununun tamamıyla aleyhindeyim. O kanun masarifi zaruriyeyi teminden ziyade, tesviye etmedikten başka, cep dolduran bir kanundur. Fakat kanun olmak itibarıyla mutlaka tatbik olunmak lâzım gelen bir meseledir. Şimdi bizim buraya gelmezden evvel harcırahlarımızın mahallinden temini kaydı, evvel vaki olan tebligatta harcırahlarının mahallinde tesviyesi kaydı, sonra efendim masarifi zaruriyesi (nin mahallinde tediyesi kaydı vardı.) (1)³⁷ Bu tabir bir defa çok yerlerde hüsnü kabul görmeyecek bir tabir idi. Çünkü hiçbir makam maddesi, faslı gösterilmeyen bir meblâğı bir tahsisattan açıktan sarfetmek salâhiyetini haiz değildir. Maliye Nazırı bile bizzat emir edemezdi. Onun için birçok arkadaşlarımız buldukları yerden para alamadılar.

Sonra ikinci bir nokta masarifi zaruriye keyfiyeti takdiri bir keyfiyettir. Zaten efendim harcırah kanununda o kadar bol keseden atmasının sebebi masarifi zaruriyeden... Bir bayrak altında bir memlekette yaşadığımız halde harcırahlarda o kadar tefavüt var ki, ben de dâhil olduğum halde vicdan azabı içinde eziliyorum. En ufak bir misalini söyleyeyim. Bendeniz Alaşehir'den geldim. Bana verdiler yüz lira. Bir arkadaşımız intihap edildi Kütahya'dan zannederim ki yüz lira aldı. Bir arkadaşım Afyon Karahisar'dan geldi. On dokuz lira aldı. Hâlbuki Afyon Karahisar ile Uşak arasındaki mesafe ya yedi veya beş saat kadardır. Trenle arada tamam seksen bir lira fark ediyor. Uşak ile Alaşehir arasındaki mesafe yine beş saat ikimizin arasındaki... Adalet namına iş göreceğiz bizlerin kendi kendimize mahdut vaziyete girmesi muvafık değildir. O halde ne usul ve esas vazedelim ki harcırahlar mantıkî ve adalet dairesinde verilmiş olsun? Bunun için Kanunu Esasî'de kendimizi mebus gibi telâkki ettik. Kanunu Esasî Meclise iştirak eden zevata dört bin kuruş üzerinden harcırah verir. Eğer hakkalinsaf düşünürsek bugünkü züğürtlüğümüzle gayri mütenasip... Zâtî âlilerine ufak bir misal söyleyeyim: Buradan heyeti temyiziyeye âza olarak tayin edilen zevatın, malûmu âlileri, maaşları yedi bin beş yüz kuruştur. Sivas'a kadar harcırahı tesadüfen gördüm. 650 lira, maaşı (7 500) kuruş olan bir adamın harcırahı 671 liradır. Gidersek Oltu'ya, Batum'a, Bayazıt'a, bilmem dünyanın öbür ucuna değil harcırah bize hayvan araba parası olursa zannederim ki biraz ceplerimizi kabartacak bir para girecek. Bundan dolayı vicdan azabı duyacağız. O halde bendeniz ikinci bir nokta arzedeceğim: Harcırahı hak ve adalet dairesinde; ancak istihkak nispetinde verelim. Öyle arkadaşlarımız var ki Ankarada bulunuyorken mahallerinden gelmiş gibi harcırah alıyorlar. (Gürültü, alan kim ise tayin edilsin sesleri) Almıştır demiyorum, alması lâzımdır. Kanunen... (Gürültüler)

BİR MEBUS — Her kim dairei intihabiyesinden geldi ise ona verildi.

ŞEVKET BEY (Devamla) — O halde bendeniz bu meseleyi yanlış işitmişim, tashih ediyorum. Yokmuş demek, tashihi fikir ediyorum.

O halde efendim bu meselede harcırahın ita olunmaması keyfiyeti haksızlıktır. Fakat bu meseleyi de eldeki kanuna göre yapmak mecburidir. Yalnız esas olarak tutacağımız miktarı tespit edelim. Heyeti Muhteremei Mebusana diyelim ki içimizden muhasipler üç bin kuruş üzerinden... kilometre üzerine bir zata kaç kuruş, faraza üç bin kuruş veyahut dört bin kuruş en mutedil hangisi ise... (Gürültüler, harcırah kanunu vardır sesleri) Beyim harcırah kanunu maaşa göre verir, bendeniz eshabı maaştan değilim. Eğer bizim harcırahımız aldığımız tahsisata göre meselâ yüz lira, Kanunu Esasî'de maaşımız dört bin, beş bin veya 5 000 kuruş diyor. beş bin fakat üzerinden o esası tutturarak herkes harcırahını almalı, fazla alanlar iade etmeli... O esası tutturarak bendeniz teklif ediyorum.

Sonra İstanbul Mebusanı arkadaşlarımızın tahsisatı meselesi... Şimdi zannederim ki bu meseleyi mevzii müzakereye koymak İstanbul'dan gelen arkadaşlardan ziyade bize taallük eder. Onun içindir ki bu şahsımıza ait olduğundan hafi celse akdettik. Efendim dünyada her şeyin ölçüsü ihtiyaçtır. İstanbul'dan gelmekle bin iki yüz elli lira almakla o arkadaşlarımızın ihtiyaçlarını istihfaf etmek biraz insafsızlıktır.

37 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Sonra onları yeniden bir devrei içtimaiyeye iştirak etmişler gibi telâkki etmek bu da fazladır. Şimdi ciheti mantikiyesi, biz dört ay devam edersek alacağımız bin iki yüz elli lira şimdi onlar beş ay bulunursa yine bin iki yüz elli lira alacaklar. Onlar eğer bin iki yüz elli lirayı almışlarsa dört ay verecek olursak bizim sekiz aya mukabil aldığımızı onlar dört ay için almış olacaktırlar. Yani bir hakikat meydana gelecek. Onun için bendeniz Heyeti muhteremedan rica ederim; o gibi zevata verilecek... Efendim kati olarak muayyen bir miktar olmasın o kadar olmaz yalnız onların geldiği zamandan itibaren, ki zaten pek azdır, yirmi beş otuz kişidir. Beher ay için sabit bir miktar tayin edelim. (Gürültü, olmaz öyle şey sesleri) İhtiyacını söylemek insaflığını gösterenlere karşı insafsızlık doğru değildir. Her birisinin cebinde para farzetmekte biraz insafsızlıktır. Muhtaçtırlar ve muhtacıız. Cebimizde para yok iken zenginlik satmayalım. Fakat yağımızla kavrulmaya çalışalım. Bütün İstanbul'dan gelenlerin aileleri oradadır. Bugün İstanbul'dan gelmenin kaç kuruşa mal olduğunu gelenler bilir. Binaenaleyh aileyi getirtme, ailene para gönderme demek hiçbirimizin hakkı değildir. Yalnız dört ay için, nihayet beş ay için verilmiştir. O para ile bir sene bizimle beraber havayı geçininiz demek fazla insafsızlıktır. Onun için bendeniz tespit edilsin taraftarıyım ve fikrimde sabit kademim. O gibi zevata ilk devreye ait olmak üzere ayda sabit bir miktar verilmelidir. O sabit miktarı bendeniz teklif ediyorum. Vaziyete nazaran yüz lira verilsin. Herhalde yüz lira... Fakat yüz elli lira olabilir, o başkadır.

BİR MEBUS — Mebuslar ailesini getirecek olursa onlar da aile harcırahı alacak mıdır?

HAKKI HAMİ BEY — Efendim, takrirlerin münderecatında iki mesele var. Bu en ziyade nazarı dikkate alınacak olan İstanbul'dan gelen rüfekayı kirama aittir. Bendeniz uzun uzadıya münakaşata meydan verildiğini fazla buluyorum. Ortada bir kanun var, bir Meclisi Müessesan ve Mebusan; ne olursak yine Millet Meclisiyiz. Millet Meclisinin de harcırah ve tahsisatı İstanbul Meclisi Mebusanının kabul ettiği tahsisattır. Onlar öteden beri ne şekilde alıyorlarsa o şekilde almamız lâzımdır. Ancak rüfekayı kiramın almış olduğu harcırah arasında (tefavüt bulunduğu) (1) vukuunda hiç şüpheye mahal yok. Bunun ikmalise Maliye Vekâletine ait bir şeydir. Rüfekayı kiramdan tahkik eder, kaç kuruş almış ise tayin eder, ona göre muamele yapılır. Fazla alınmış ise istirdat edilir.

Diğerine; İstanbul'dan gelen rüfekayı kirama gelince: Bunlara ikinci bir tahsisat vermek doğru olamaz. Fakat yalnız düşününüz ki bu zevatı kiram buraya niçin gelmiştir? Ve buraya niçin geldik? Neden harcırah istiyoruz? Eğer biz buraya geldiğimizden dolayı ve hatta noksan verildiğinden dolayı ikmalini istiyorsak herhalde rüfekayı kiramın da her türlü masarifi zaruriyeyi kabul eylemek lâzımdır. Belki bunların içinde ne suretle kaçmıştır bu... ve şüphesiz hiçbir arkadaş fazla sarfettim demeyecektir. Doğrusunu söyleyecektir. Masarifi zaruriye gibi biz alıyoruz. Çünkü İstanbul'dan buraya gelmiştir. Bu efendiler de bizden harcırah istemeye ve biz de harcırah vermeye İstanbul'dan buraya kadar sarfettiği masarifi... (Gürültüler) Efendim rica ederim, İstanbul'a kadar harcırah aldı ama gelinceye kadar harcırah almadı. Fakat İstanbul'dan tekrar Ankara'ya geldiği için.. Bir hakikati tespit edeceksek filhakika İstanbul'da bin iki yüz elli lira bir tahsisat aldılar. Amma bu tahsisat ihtiyacına ve sonra buraya gelmek için sarf eylediği miktara tekabül eyledi mi?.. Emin olunuz bendenizin kanaatime göre sülüsünü bile tutmamıştır. Şu halde bin müşkülât içinde buraya böyle fevkalâde bir zamanda hayatını feda ederek buraya gelen bir efendiye açlığa mahkûm mu edelim? Eğer adalette öyle bir şey varsa, yemeksizin, içmeksizin yaşamak imkânı mevcut ise böyle bir karar verelim. Bir sene yemeyeceksiniz, kendileri buraya çıkmıyor diye bir şey söylemiyor diye haksızlık etmeyelim. Rüfekayı kiramı açlığa mahkûm etmekten başka bir şey yapmaz. Parası olan vardır, olmayan vardır. İçlerinde öyle efendiler - var ki maskatı re'si istilâya uğramış, bütün serveti yağma edilmiş. Bu yağmaya maruz kalan kimsenin karnını doyuramaz, biz para vermeyiz, memleketten bir şey getiremez ise, bu ne yer, ne içer? İnsaf mı bu? Ya intihar eder, ya vazifeyi bırakır gider. Yani bunu munsifâne tetkik etmeli. Bu, harcırahtan daha mühimdir.

DOKTOR MAZHAR BEY (Aydın) — Bendeniz harcırah meselesinde arkadaşlarımızın düşündüğü gibi... düşünmüyorum. Bu millet heyeti temsiliyenin cem'ini ilân eylediği zaman masarifi zaruriye tabirini sarahaten beyan etmiştir. Denizli ve Aydın livaları tamamen bunu böylece kabul etmiş, belediye heyeti ve heyeti müfettişlerden mürekkep bir heyet takrir etmişti. Aydın namına 75 lira vermiştir. Taviz değil esasen... Harcırah nizamnamesinin oldukça kabarık bir şekil aldığı zaman benim de iştiham kababilir. Fakat onu, harcırah nizamnamesini burada mevzubahs etmektense Van'dan yahut Muş'tan gelenlerin hak-

ları ne ise tetkik ederek yani masarifi zaruriye itibariyle hakikî ihtiyaçları ne ise tesviyesi iktiza eder. Ancak bu şekilde madelete muvafık bir hareketi yapmış oluruz. Her dakika Meclisimiz eski meclis gibi olmadı. Bazan nizamnameye tabi ve bazan gayri tabi olduk. Bazan eski kanunlarla bağılı olmadığını söylerken bu para meselesinde harcırah kanununa, nizamnamesine istinat etmek istiyoruz. Efradı tahsisat meselesinde bendeniz İstanbul'dan teşrif eden arkadaşlarımızı ikiye ayırıyorlar gibi görüyorum. Vakıa Divanı Riyaset bunlar hakkında sarahaten bir şey söylemiyor. Öyle hissediyorum ki ikiye ayrılıyor. Badelfesih, kablelfesih... Evvelâ badelfesih, kablelfesih halini kabul etmek feshi kabul etmek gibi olur. Biz zannediyoruz ki İstanbul Mebusanının feshi doğru değildir. Biz esasen feshi kabul etmiyoruz. Onun için badelfesih gelenlere o kadar kıymet vermiyoruz. Onları takdir etmek istiyorsak, onların fedakârlıkları nakit ile ölçülecek gibi değildir. Esasen Meclisi Mebusan feshedilmezden evvel Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya davet edilmiş idi. Bu davete icabet ederek vaktinde kaçabilecekler geldiler. Müddetini ikmal edemeden buraya gelmiş oldukları için ikinci bir devre (intihap edilmiş değillerdir.) (4)³⁸ Fakat tamamen bunları ikinci bir tahsisat vermeksizin sene nihayetine kadar tahsisatsız bırakmanın pek de doğru olmayacağını görüyorum. İkinin ortasını bulmak lâzım. Bendeniz öyle zannediyorum ki lüzum, ehemmiyet ve mübremiyetine binaen İstanbul'daki Meclisin ayrıca daha bir müddet müddeti temdit edilmiş gibi kabul edilerek Kanunu Esasi'nin kabul eylediği veçhile mahiye dört bin kuruş zannedirim bir şey veriyorlardı, bu şekilde bir para vermek doğrudur. Yoksa gelecek kânunusanide bu şekilde bir tahsisat vermek kabildir. Fakat hakikaten yeniden 1250 lira vermek müsavatsızlık olur.

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — Efendim benim fikrimce mesele üç şekildedir. Birisi vilâyati şarkiyeye mebuslarına ait husus; en evvel düşünülecek. İdare memurlarından Suat Beyefendi arkadaşımız söylediler ki vilâyati şarkiyeye mebuslarından bir kısmı tahsisatlarını alamadılar, harcırahlarını alamadılar. Çünkü sebep meydandadır. Kimisi iki ay, kimisi üç ay sonra geldiler ve o müddet zarfında da burada tahsisat kısmen verilmeye başlanmıştır. Binaenaleyh Heyeti İdareden rica ederiz ki aradaki müsavatsızlığı izale etsinler ve vilâyati şarkiyeden gelen arkadaşlarımızın... istihkaklarını diğerlerine verildiği miktara iblâğ etsinler. Bu bir vecibedir şüphesiz.

İkinci cihet, harcırah meselesi, bu sarihtir. Ancak İstanbul'dan gelen mebuslar için de harcırah iki... Meclisin feshinden sonra İstanbul'dan hareket edenler bir kısmı kablelfesih, yola çıkarlar... Birinci kısım kablelfesih gelenler harcırahlarını alacaklardır. Eğer almamışlar ise diğerleri almışlarsa ki aldıklarını feshinden evvel almışlardır. Gazetede gördük, bu da gayet basittir. Bunu Divanı Riyaset pek güzel halledebilir. Ancak burada İstanbul mebuslarından olup da bizim Meclisimize gelen zevat burada bizim Meclisimize iltihak eden arkadaşlarımıza... Çünkü kendileri üç buçuk dört ay kadar İstanbul'da kalmışlar ve esasen, haklarını orada almışlar, müddeti içtimaiyelerini orada ikmal etmişler... Şimdi on iki ay da burada o para ile Fçalışmalarını... İstanbul'dan gelenlerin muhaceret görmüş oldukları... daha fazlası, ne kadar ağır bir şeydir. Alehusus teeddüp ediyoruz ki... hepimiz biliyoruz ki burada alınan tahsisatla hiç kimse geçinemez. Böyle fakir bir milletin vekilleri daha fazlasını istemeyi muvafık görmezler. Yoksa İstanbul mebuslarının hakkını teslim ederiz. Ayrı bir şeydir, ayrı bir meclistir. Burada paralarını almalıdırlar.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Arkadaşlar, bahsi namahdut bir surette uzatmaktan bilmiyorum ki (ne faide memuldur.) (1) Doktor Suat Bey, kendileri esbabını izah ettikleri veçhile müsavatsızlık olmuştur. Fakat bu müsavatsızlık mültezem değildir. Doğrudan doğruya tediyaatın ceste ceste olması bir neticedir. Demek Meclisi Âlinin mütalaasıyla arkadaşımızın mütalâası arasında Heyeti İdare namına söz söyleyen arkadaşımız tediyaatta bir tesadüf hâsıl olmuş ve bu tesadüfün... izalesi elzemdir, matluptur. O halde ne yapalım? Bendenizin düşündüğüm mevzuu iyice müteşettit bir şekil almıştır. Arada bir de harcırah meselesi vardır. Bunları hal için... (mevzuu teşettütten kurtarmak, bunları ayrı ayrı karara bağlamak lâzımdır.) (2) İstihkaklar ayrı ayrı alınmış, bazan hiç alınmamış, bazıları hiç almamış. Aramızdan tefrik edelim iki üç kişi, bütün bu işi on beş gün zarfında bitirip on beş gün sonra kim fazla almıştır, kim eksik almıştır, kim ne almıştır; bunu halletsin, Meclise arzetsin. Bu suretle mesele halledilsin. Bir de İstanbul'dan gelen mebuslar hakkında bendenizin küçük bir mütalâamı ilâve edeceğim. Zannedirim, İstanbul'dan ge-

38 Parantez içindeki kelimeler tarafından eklendi. M. Ünver

len arkadaşlar yeniden bir devrei içtimaa dâhil olmuş gibi yeniden tahsisat isterlerse fahiş bir haksızlık etmiş olurlar. Ümit ediyorum burada içtimadan üç dört ay evvel içtimaa başlamış arkadaşlarınız eğer buradaki zevat ile beraber aynı para ile on iki ay üzerine para verilmiş olacaktır. Yalnız sene üzerinden taksim ettikten sonra bunlara dört yüz lira vermek kâfidir. On altı ay ve on iki ayın farkını gözettiğiniz gibi zannedersem harcırah kararnamesini tatbik etmek bütçe meselesini esasından sarsacaktır.

REİS — Efendim; Divanı Riyaset bu mesele hakkında izahatta bulunacak.

Divanı Riyaset bu harcırah meselesini tetkik etti. Netice müzakeratın arzına da bendenizi tevkil etti. Refik Şevket Bey biraderimizin dediği gibi, harcırah... (mevzuu, tatbıkatta zuhur eden birtakım hadisetin ilcasıyla;) (3) esbabı mucibede vardır, müsaade buyurulursa arzedeyim; bir mesele oluverdi. Binaenaleyh Divanı Riyaset harcırah nizamnamesinin tatbik edilmemesi lüzumuna kani oldu. Buna da lüzum vardır. Herhalde masarifi zaruriyeyi bu Meclisten daha... (daha iyi bir şekilde mahallî takdir eder.) (4)³⁹ Arkadaşlardan birinin; Mazhar Beyefendi'nin buyurdıkları veçhile telgrafnamede bir kayıt var, masarifi zaruriye ve harcırahları mahallerince takdir ve ita edilecektir. Binaenaleyh her bir masarifi zaruriyeyi bu Meclisten daha ziyade takdir salâhiyetini haizdir.

BİR MEBUS — Etmemişlerdir efendim.

REİS — Etmemişler ise müsaade buyurunuz arzedeyim. Böyle bir masarifi zaruriye takdir edilmiş de tamamen tesviye edilmiş ise ortada münaza ve münakaşa yok. Eğer takdir edilmiş de tesviye edilmemiş ise Divanı Riyaset bunu ita edecektir. Eğer tesviye edilmemişse veyahut böyle alelhesap suretiyle... (tediyede bulunmuş ise) (5) bunun takdiri lâzımdır. Takdiri ya Riyasete havale edersiniz yahut bir heyet intihap buyurursunuz. O her vilâyet için... (Gürültüler) Harcırahla masarifi zaruriyeyi takdir eder. Biz mebusluğu kabul etmekle takdir edilmiş olan masarifi zaruriyeyi kabul eylemişiz, demektir. (Kim dedi sesleri) Kimse demedi. Bize dediler ki, mahallerince masarifi zaruriye tayin eyleyecek ve ita kılınacak. Binaenaleyh isterseniz bu takdiri masarif keyfiyetini Divanı Riyasete havale buyurursunuz, o tetkik eder. Bundan başka rüfekayı kiramdan bazıları mahallerince takdir edilen masarifi zaruriyeyi heyeti idareye bildirmek icap ederken idareye gelip söylememiştir. Ne kadar almışlardır, ne kadar para alınmıştır. İdare memuru bey gelir, şimdi kimlerin bildirmediğini söyler. Bunu da idareye söylemelerini rüfekayı muhteremeden rica ediyoruz.

Müracaat etmeyen zevat müracaat ederek ne kadar para almışlardır, ne kadar karar verilmiştir ve ne kadar alacakları vardır. Bunu idareye bildirsiner.

Sonra İstanbul'dan gelen mebusini kiramın harcırahlara mahsuben iki yüz lira verilmiştir. Tensip buyurursa heyeti muhteremimiz bu iki yüz lirayı tesviye ederiz, bu işte biter. (Gürültüler) Bundan başka bendeniz ... (Gürültüler)

BİR MEBUS — Van'dan gelen almasın, İstanbul'dan gelen iki yüz alsın...

REİS — Bendeniz şahsen teklif ediyorum. Divanı Riyaset namına değil tabî. (Gürültüler, olamaz sesleri)

BİR MEBUS — Reis Bey bunu bir şubeye havale ediniz, bitsin efendim. (Gürültü)

KÂTİP — Efendim müzakerenin kifayetine dair bir takrir var. Gümüşhane Mebusu Hasan Bey'in takriri...

HAMDİ BEY (İzmit) — Bendeniz bu etrafında münakaşa ettiğimiz meseleyi dörde taksim ediyorum. Birincisi Meclisin devrei intihabiyesi kaç ay olacak? Meclisin küşadında bir kararımız vardı. Bu Meclis sulhun akdine kadar devam edecekti. Fakat sulh ne zaman olacak tabî bunu tayin etmek mümkün değildir. Sulhun akdine ve vatanın tahlisine kadar bu müddet devam edeceğini kabul ettikten sonra biz esasen Kanunu Esasî mucibince dört sene olması lâzım gelen... (devrei intihabiyeyi ikmal edecek değiliz. Muahedenin;) (1) dört ayda değil, belki dört haftada akdedileceğine kaniyiz, belki biz memleketi dört haftada kurtaracağız. Bu Meclis kendi kendine inhilâl ve inhidam mı edecektir? Yani milletin ve memleketin bu Meclise ihtiyacı kalmayacak mıdır? Muhterem bir arkadaşımızın da buyurduğu gibi, devrei içtimaiyenin tespiti lâzım gelir.

39 (1, 2, 3, 4) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

REİS — Bugün tahsisat ve harcırah meselesidir efendim.

HAMDİ BEY (Devamla) — Harcırah meselesi... Meselâ dört ay itibariyle âzayı muhtereme 1250 lira mı alacaktır. Sekiz ay serbest kalan âzayı muhtereme serbest kalarak çalışır, vekâlet yapar, bilmem ne yapar. Kendi maişetini temin eder. Dört aydan fazla devam ettiği takdirde 1250 lira kifayet edecek mi etmeyecek mi? Sonra harcırah meselesi için - efendiler âzayı kiramin intihabı hakkında vaktiyle heyeti temsiliyeden vilâyata vuku bulan tebligatta azanın muhassasatı Meclisçe takdir edilecek... (harcırah ve masarifi zaruriye) (2) mahallî hükûmetlerince takdir ve tesviye edilecektir... deniyor. Hatta bazı yerlerde hükûmet, bazı yerlerde müdafaai hukuk, bazı yerlerde belediyelerden deniyor. Bu tabirden maksat nedir? Bunun için bazı yerlerden maliyeden, bazılarında belediyeden... Öyledir. Efendim müsaade buyurun, hatta bendeniz meclisi beledî ve idarenin ve müdafaai millîye heyetlerinin müçtemi bir halde verdikleri kararda yüz elli lira takdir etmişlerdi. Almadım, istiksar ettim, yüz lira aldım. Şimdi harcırah kararnamesine tevfi kan verilebilir mi, verilemez? Çünkü harcırah kararnamesinin bir iki maddesine deniliyor ki; Askerî harcırah kanununun dairei şümülü dâhilinde kalan memurin... Binaenaleyh burada mebuslar mezkûr değildir. Eğer harcırah kararnamesine tevfi kan vermek istiyorsak yeni bir zeyil yapmak lâzımdır. Bendeniz diyorum ki, ayrıca bir madde müzeyyele yapmak lâzım gelir.

Memur isek pekâlâ.. (Kanunu Esasîde var sesleri) Sonra yine harcırah kararnamesinin ikinci maddesi diyor ki; mahakim ve... (müddei umumilik) (3) kararıyla izam edilenlere mezkûr harcırah kararnamesi... (ahkâmınca harcırah ödenir.) (4)⁴⁰ Bir madde müzeyyele yapmadıkça... bu fasıldan da ödenemez.

SİVEREK MEBUSU — Meclisin sıfatı Büyük Millet Meclisi.

HAMDİ BEY (Devamla) — Bir madde müzeyyele yapmak lâzım gelir. Değilse mahallerinden ne suretle... (ödeneceğinin karara bağlanması icap eder.) (5) Hükûmet esasen maaş olmadığı için azanın matlubatını defaten vermeye mecburdur. Bunların hiçbirisi mevzubahs edilmez. Şimdi son söz olarak vaziyeti maliyemiz itibariyle defaten vermek mümkün değildir ve müddeti içtimaiyemizi tayin etmeden biz ne tahsisat ve ne de harcırah meselesini halledemeyiz.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim, evvelâ arkadaşlarımdan bir ricam var: Bizimle eski arkadaşlar arasına fit sokmayınız. Demin söylenildiği üzere Meclisin sed ve bent... olunmasından sonra kaçtım. Rica ederim, bu sözlere dikkat edilsin, iyi değildir. Heyeti İdareyi Divanı Âliye bile sevk ettiler. Fakat zavallı... Kâtip beylerin ellerinden sorarsa. Bizler bile tetkik ve tettebbua muhtaç bulunuyoruz. Bir saatten beri zil çalışıyor da şurada şubelerden buraya gelmeğe... Harcırahlarına veyahut tahsisatlarına dair bir şey söylemeyeceğim. Çünkü ben o taraftan bulunuyorum, biraz da züğürtlüğüm var. İhtimal kendime göre bir teklifte bulunacağım. Devrei intihabiye yok. Meclisin son günü hangi gündür, onu bilen de yok. Eğer biz ve yeni arkadaşlarımız 1250 lirayı alırlar da yarın sulh olursa o 1250 lira pek fazla olacak. Eğer iki sene devam edecek olursa o vakit o müddet üzerinden yapacağız.

Binaenaleyh teklifim efendiler bin iki yüz elli... yerine yüz lira alırsınız, alırsız demiyor. Bu şartla ki vazife başında (vazifede kalacağımız müddete göre) (6) kistelyevm icra edilecektir. Bunu, vicdanımın en derin köşesinden samimane bir teklif olmak üzere arz ediyorum.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Demin Suat Beyefendi buyurdular ki Meclisi teşrif eden âzayı kiramdan bir kısmı Divanı Riyaset henüz tahsisat meselesiyle uğraşmazdan evvel Maliyeden para almışlar... Bundan malûmatım yoktur. Divanı Riyaset vazifeyi deruhte ettikten evvel ve âhir heyeti kirama, azayı kirama dört yüz lira verildi. Hazır bulunan azayı kirama ve 23 Temmuz'da tekrar üçer yüz lira daha verilecektir. Madem Divanı Riyasetin vazifeye başlamazdan evvel evvelce verilen paradan malûmatları yokmuş, dört yüz lira verilmiş üçer yüz lira daha alınacak. Yedi yüzer lira demek oluyor ki, hesap edilirse hemen hemen muhassasatlarını kâmilan almış olacaklardır. Bendenizin maruzatım evvel emirde Divanı Riyaset Maliyeden para alan arkadaşların bir defterini istesin. Sonra Divanı Riyasetten para alanlar, alessiyan, verilmek üzere tespit edilsin.

40 (1, 2, 3, 4, 5, 6) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Harcırah meselesine gelince; Heyeti Temsiliye evvelce her sancaktan beşer kişi intihabına dair verdiği telgrafta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, müntehibi suniler, belediye ve idare meclisleri birleşecek bunların harcırahı ve masarifi zarurisi de bu heyet tarafından takdir edilecektir... deniyordu. Bu heyet hem intihap icra etti ve aynı zamanda masarifi de takdir etti. Mahallerde ikinci veya üçüncü gün emir geldi. Her sancaktan intihap olunan ve Ankara'ya izam edilecek zevatın harcırahları kanunun maddei müzeyyelesinin fıkrai ahiresi mucibince verilsin dendi. Hatırımında böyle kaldı. Kararnamenin o fıkrasına bakıldı. Harcırahı bir memurine ve bir de maaşa göre meselâ biz dairei intihabiyemizden altı bin kuruş aldık. Hesabıma nazaran yüz lirayı geçiyordu. Şu halde verilen harcırah avans suretiyle oluyordu. Maahaza alınan harcırahlarla buraya pek güzel surette geldik. Bendenizin rüfekayı kiramdan istirhamım, eğer mahalli intihaptan para almayarak buraya gelmiş olanlar varsa bunların harcırahı verilmeli. Yoksa daha fazla masraf etmişler varsa daha fazla harcırah istemek suretiyle hazineyi ızrar etmemelidir.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Efendim ikinci defa Heyeti Celilenizi tasdia bendenizi sevkeden keyfiyet, malûmu âlileri. Heyeti Temsiliyenin vermiş olduğu emir üzerine mahallince masarifi zaruriyenin verilmesi yolunda bir kayıt konulmuş ve o tarzda muamele yapılmıştır. Binaenaleyh kanuna tevfiği muamele doğru değildir. Muvafık değildir, buyurdular. Bendenizin bunu telif etmek üzere bir kanaatim var, onu arzetmek istiyorum. Eğer Heyeti Temsiliyenin bu tebligatını karar mahiyetinde telâkki ediyorsa Meclisi Âli bunu tasdik eder. Ve onun tarihi tasdikinden itibaren harcırah kararnamesine bir zeyil yapar. O vakit ortada milleti temsil eden diğer resmî bir hükümet bulunmadığı cihetle, Heyeti Temsiliyenin bu emrini bir karar veya emir tarzında telâkki etmek ki... muvafık olur. Çünkü Meclisi Âlinin tasdiki ile bu ihraz eder.) (1) Kanun mahiyetini haizdir. Meclisin küşadında kanun olarak veyahut alelade bildiğimiz bir emir âdeta bir sultan tarzında farzedeceğiz.

Harcırah kararnamesine bir zeyl yapar bütün memurine de teşmil edilir. Yoksa bütün mebusan için bittabi bu bir defa nazara çarpıyor. Üç yüz kişiye birden harcırah nizamnamesine tevfiğın... (harcırah verilemez.) (2) Eğer kanunu keyfe göre tefsir edersek o kanun değildir. Eğer biz her türlü teşebbüslerimizde muvaffak olmak istersek kanunu emri ilâhi gibi telâkki ve ona şiddetle merbut olalım. Yoksa hoşumuza giden ciheti şöyle kabul edelim, gitmeyenleri şöyle... Bu, felâkettir. Bir milletin mir'atı kavaninine olan, hürmetidir. Eğer kanun keyfe göre tefsir edilecek olursa başka bir mana vermek lâzım gelir. Eğer bu harcırah kanunu mucibince yapılacaksa, cidden harcırah kararnamesine tevfiğın harcırah vermek... (isteniyorsa bir zeyl çıkarmak mecburiyetindeyiz. Bahusus) (3) bugünkü müzayakai maliyeye karşı... malûmunuzdur. O kanun mevcut iken kanun haricinde muamele edemez. Yoksa emre tevfiğın tadil edelim o tarihten itibaren bütün memurlara teşmil edelim. (Doğru sesleri)

ALİ ŞÜKRÜ BEY (Trabzon) — Efendim bendeniz İstanbul'dan gelen mebusların tahsisatından bahsetmek istiyorum. Buna ait arkadaşlarımız birtakım mütalâat dermeyan ettiler. En nihayet rüfekamızdan Hamdullah Suphi Bey bir sureti hal teklif ettiler. Bendenizce Meclisi Mebusanca veyahut Meclisi Millice her şey kanunî olmalıdır. İstanbul'dan gelen mebusların harcırah almalarına kanunen mesağ varsa o başka. Ama bankada olduğu gibi idarei maslahat yollu idare ediverelim, (demek olmaz.) (4) Binaenaleyh evvel emirde Heyeti Muhtereme İstanbul'dan buraya gelen mebusların tahsisat almaya hakkı kanunileri var mı, yok mu? Bunu tayin buyurmalıdır. Bunlar mevzubahs değildir. Hakları yoksa bir para alamazlar. Şimdi mebusların hakkı var mı, yok mu? Bu mesele aynı cihetten düşünülüyor. Bendeniz kendi noktai nazarımı söyleyeceğim, musip olabilir, yanlış olabilir.

Bir defa biliyorsunuz ki İstanbul'da içtima eden Meclisi Mebusan teşrinisanide başlayan devreye mahsustur. Fakat memleketimizin hali malûm. Kış olmak itibariyle birçok mebuslar gelememiş haddi nizamı olmadığından Mecliste içtima akdedilebilmiştir. Meclisin sed ve bendine göre de Kanunu Esasî'deki tahsisat ne aylıktır, ne seneliktir. Fakat doğrudan doğruya bir devrei içtimaiye var ki, dört ay zarfında vazifesini ifa edemezse bir veyahut iki ay temdit edilebilir. Şimdi bu Meclis öbür Meclisin devrei mütemmimesini ikmale memur mudur, değil midir? Bunu anlamak lâzımdır. Ne üç gün kalmıştır, ne bir ay kalmıştır. Memur bir Meclis midir, değil midir? Bence bu Meclis bir Meclisi Mebusan değil ve yeni bir devrei içtimaiye kuşat ediyor. Bidayette bu Meclisin bir kararı vardır. Bunu anlatmak istiyorum. İstanbul'dan gelen mebuslar Meclisin âzasıdır ve buna karar verilmiştir. Âzalıkta müşterek olunca hukuk ve vazaipte de müşterek

olması lâzım gelir. Hakkı kanuniyi tespit etmek lâzımdır, kendim de dâhil olduğum halde söylüyorum. Hamdullah Suphi Bey'in teklifi gibi bunlar mevzubahs değildir. Eğer ihtiyaçları varsa tahsisattan verilsin, bana kalırsa devrei içtimaiyesini ikmal etmiştir ve ona ait tahsisatını almıştır. Bunda bir de mantıkî düşünmek lâzım gelirse, kendi hesabıma söylüyorum, benim kendimin ve ailemin buraya nakli bin lirayı müte-cavizdir. Onun için rica ederim, verilen ve verilecek para istiksar edilmesin. Eğer verilecek para az olsa idi düşünülmezdi. 1250 lira olunca... Onun için tekrar ediyorum, Dersaadet'ten gelen mebusların para almaya hakkı kanunisi var mıdır, yok mudur? Velev ki yüz lira velev ki bir lira; evvelâ tespit edilsin.

MUSTAFA BEY (Karahisarışarkî) — Rûfekayı kiramdan bazıları; mahallince mebusların masarifi ve-rilmiştir, daha fazla verilmeye lüzum yoktur, buyurdular. Bendeniz zannederim ki bu gibi harcırahlar el-bette bir kanuna istinaden veriliyor. Her yerde bir gûna takdir doğru değildir. Bahusus bütün memurine mahsus olmak üzere harcırah kararnamesi var. Bütün memurine verilen paralar onlara münasip görülüy-orda mebuslar daha mı küçük görülüyor ki bundan daha dûn derece harcırah verilmesi tasavvur ediliyor? Başka bir takdir aranıyor?

EMİN BEY (Bursa) — Mebuslar memur değildir.

MUSTAFA BEY (Devamla) — Memur kadar haysiyet ve ailesi yok mudur? Bu cihetten memurlardan daha fazla olduklarına binaen... (evleviyetle mebuslara da harcırah itası iktiza eder.) (6)⁴¹ Biz memur-lara tefevvuk daiyesinde bulunmuyoruz. Kendimiz hakkında da onlara verdiğimiz surette harcırah ka-rarnamesinin tatbikini istiyoruz. Buna da muvafakat etmemeye başka bir sebep yok.. Evet bazıları yakın yerlerden çok harcırah aldıkları için doğruca harcırahı vermekten çekiniyorlar. Bu husus birkaç defa kilü kali mucip oldu. Hatta ben muhasebe memuru Ata Bey'den işittim ki, uzak yerden gelenler ziyan ettiler, yakından gelenler kazandılar. Az harcırah alanlar ziyan ettiler diyordu alenen. Bunu inkâr mı edecekler? Binaenaleyh memurlardan daha dûn bir seviyede tutulmamak için, bununla beraber mebusini kiramın ihtiyaçları da olacağı için harcırah kararnamesine tevfikân verilmesini teklif ediyorum.

İkinci; bazı rûfekayı kiramın tahsisatları tamam verilmiş, bazıları az verilmiş. Bunlar rivayet olunuyorsa da bizzat malûmumuz değildir. Buna dair bir şey söylemek icab... (için tetkikatı lâzimenin icrası icap eder.) (1)

Mebusların tahsisatı esasına gelince: Efendiler; böyle alelimya çalışmak olmaz. Biz buraya müddeti içtimain ve tahsisatın ne olduğunu bilerek gelmedik. Müddeti içtimaimizi da bilerek gelmedik. Gelip de Mecliste bir karar verecektik. Bugüne kadar geldiğimiz günden beri bir karar ittihaz edilmedi. Mebus ola-rak gelenler eğer mebus addolunuyorsa mebus olanlara gidenlere zaten kanun var.

Meselâ bir devrei içtimaiye için tahsisat olarak bin iki yüz elli lira verilmiş nitekim İstanbul mebusları o hesaptan tahsisatlarını almışlardır. Bir de bu Meclise fevkalâdelik ilâve ediliyor. Mebusluktan fazla vazife var. Fakat demiyoruz ki onlardan fazla bir tahsisat alınsın. Onlar dört ay ile hizmete memurdu. Bizimki bilâ müddet. Onun için bu Meclisin halini ona kıyas etmek doğru olmaz. Ancak bu Meclisin edeceği hizmete göre senelik hesabıyla mı, aylık mı yaparsınız... Yoksa tabii aylık olmayınca doğru olmaz. Çünkü müddeti malûm değil. Bu heyetin muhassasatı evvel emirde tayin ve tahsis edilmelidir. Yoksa ne söylesek faidesizdir.

SÜRURİ EFENDİ (Karahisarışarkî) — Bendeniz ilk defa Meclisi Âliye iştirak ettiğim zaman azayı kira-ma, mebusan tahsisatı kadar tahsisat verilmesi tahtı karara alınmıştı. Mebusanın müddeti içtimai malûmu âliniz dört ay. Bendeniz de o manayı vermiştim. Fakat ahiren bu fikrimin doğru olmadığı anlaşılıyor. İhtar buyuruyor, binaenaleyh o kararımızın pek müphem olduğu anlaşılıyor. Çünkü müddeti içtima ta-ayyün etmezse tahsisat taayyün edemez. Onun için müsaade buyurursanız kanunu esasının o maddesini okuyacağım. Tabii tahsisat hakkındaki maddesini. Verdiğimiz kararın meal ve manası ne imiş anlaşıl-sın. (Kanunu Esasi'nin 77'inci maddesi okundu.) Şimdi demek ki Kanunu Esasi'nin bu maddesi, evvelki maddede dört ayı on gün tecavüz ederse şehri beş bin kuruş maaş verileceği muharrer idi. O madde tadil edilmiş ve bu şekilde konulmuştur. Fakat malûmu âliniz öyle sekiz ay temdit olmaz. Bu hiçbir parlamentoda görülmemiştir. Temdit bir ay, nihayet iki ay olur. Binaenaleyh mebusana verilen tahsisat dört ay içindir.

41 (1, 2, 3, 4, 5, 6) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Ve nihayet altı ay için olabilir. Efendim fevkalâde içtima bu manaya gelir... Bendeniz kısa bir tarik arzedeceğim. (Gürültüler) Karargir olan 1250 liranın altı aya mahsus olduğuna ve müddeti içtima altı ayı tecavüz ederse her ay için iki yüz lira verilmesine... (Gürültüler) Rica ederim sözümü kesiyorsunuz... Nasıl olur?.. Bir daha arzedeyim. Evvelce verdiğimiz kararın altı aya maksur olduğuna bir karar verilsin. Yani altı ay geçtikten sonra şehri yüz elli lira addedilsin. Sonra buyuruyorlar ki - müsaade buyurun - Maliyemizin vaziyeti düşünülüyor. Efendiler Maliyemizin vaziyetini fakir düşünenlerdenim. Fakat biz buraya ne maksatla toplanmış isek onu selâmetle ifa edelim ve Cenabı Hakkın avnû inayetiyle mülk ve milleti matlup ve maksut olan noktai istiklâle isal edelim, muvaffakiyetle, hatta kanla olsun isal edelim. Millet bu parayı bize çok görmez. Efendiler görmez. Yoksa biz şimdiye kadar yaptığımız gibi böyle kil ü kal ile millete hoş görünmek için öyle lâfzen muhabbet satmakla milletin tevaccühünü kazanamayız. Böyledir. Yüz elli lira bir Millet Meclisi azasına çok değildir. Yoksa taş mı yiyor efendim. Öyledir efendim öyle. Beyhude sahte vekârlık yapmayalım efendiler.

Bir de efendim harcırah meselesi; bunu kısaca arzedeceğim. Sözümde bir şey yok ki efendiler, tabirde katiyen bir şey yoktur. Bendeniz dediğimi bilenlerdenim. (Devam sesleri) Harcırah meselesine gelince... Efendiler bendeniz böyle gürültüler içerisinde söz söyleyemiyorum. İsterseniz bırakayım. (Devam) Harcırah meselesine gelince... Gerçi heyeti temsiliye verdiği emrinde mahallerince takdir olunsun masarifi zaruriye denilmiş idi. Fakat efendiler yapılan takdirler arasında bir nispet yok. Ne gibi efendim? Misal olarak arzedeyim. Heyeti temsiliyenin emriyle livaların emrine verilmişti. Bizim memleketimizde buna katiyen karar verilmedi. Karar verilmek üzere iken vilâyetten bir emir geldi ki azalara yüz yirmi beşer lira veriniz, bendeniz tekrar ediyorum. Süleyman Sırrı Bey'in sözünü tekrar ediyorum, sahte vekârlık yapmıyorum. Yüz yirmi beş liranın Ankara'ya kadar idare etmeyeceği ve servetim kifayet etmediği için masrafı temin için nihayet vilâyet heyeti merkeziyesine müracaat ettik. Tekrar vali paşa Bey yazdı ki üst tarafı burada verilecektir. Hemen hareket etsinler. Yetmiş beşer lira da Sivas'ta verdiler. Minhayselmecmuu iki yüzer liradır. Sivas azaları arkadaşlarımıza da ikişer yüz lira verilmiş. Karahisarla Sivas'ın arasındaki mesafe nerede kaldı? Misal olarak arzettim. Bu böyle. Eğer bu masarifi zaruriye ve mahallerinin takdiri nazarı itibara alınırsa Kanunu Esasi'nin okuduğum maddesinin o fıkrasını mamulünbih turalım. Harcırah kararnamesi-ne tevfikân ve şehri dört bin kuruş maaş itibariyle harcırah verilmesine karar verelim.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Aldığınız para kâfi gelmedi ise ne kadar sarfettiniz?

SÜRURİ EFENDİ (Devamla) — İki yüz liranın ademi kifayetini iddia etmiyorum efendim... Siz ne kadar sarfettiniz?

REİS — Şahsî görüşmeyiniz efendim.

SÜRURİ EFENDİ (Devamla) — İstanbul'dan gelen mebuslara gelince bu baptaki fikrimi de kısacık arzedeceğim. Orada alınan tahsisat burada mevzubahs edilmezse diğer azayı kiram hakkına ne karar veriliyorsa onlar hakkında da aynı karar verilir. Buyurdıkları gibi on iki ay, on altı ay mevzubahs olmasa... Üç noktada fikrimi arzettim. İster fikrimi kabul ediniz, isterseniz etmeyiniz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler; harcırah ve muhassasat hakkında dermeyen edilen Kanunu Esasi'nin muaddel 76'ncı maddesi gösterilmektedir. Büyük Millet Meclisini teşkil eden azayı kiramın milletçe intihabına karar verildiği zaman kavanini mevcude Kanunu Esasi tatbikten ve mamulünbih olmaktan menedilmiş bir halde idi. Meclisi Âliniz elde mevcut olan Kanunu Esasiye göre teşkil edilmemiştir. Yapılan intihap elde mevcut Kanunu Esasi icabından değildir. Binaenaleyh o dakikadaki icraatın bütün safahatını, o dakikada kabili icra olmayan bu kanuna istinat ettirmek bilmem ne dereceye kadar doğrudur. O zaman intihap olunan azayı kiramın sürati mümkününe ile içtimasını temin etmek için düşünülmüş ve her birinin bulunduğu yerden buraya kadar gelebilmeleri için hakikati halde sarfedecekleri para ne ise onu kendilerini intihap eden heyetler takdir edecekler ve mahallî hükümetler temin edeceklerdir. Hatta tesviye kelimesi bile kullanılmamıştır. Çünkü o zaman mal sandıklarında her yerde bu parayı tesviye... (edebilececek malî kuvvet) (1) yok idi efendiler. Binaenaleyh her ne suretle olursa olsun temin edilmek lâzımdı. Ve zannolundu ve bugün de zannolunur ki, tarafınızdan Bitlis'ten Ankara'ya gelinceye kadar icap edecek masarifi zaruriyeyi o zaman, o gün, o mevsimde ve o şerait içinde bulunanlar daha iyi takdir ederler.

Bitlis'ten Sivas'a bilmem Diyarbekir'e bir araba ne kadara tutulur? Fakat diğer bir tarafta yollar daha güzel olur. Vesaiti nakliye tedariki daha sühuletle ve daha ucuz olabilir. Onu da mahallinde takdir ederler. Fakat eldeki harcırah kararnamesine göre bu şerait; yolların hali, mevsimin hali vesair müşkülât nazarı itibara alınmaksızın kilometre hesabıyla para verilecek, ihtimal ki buna göre yapılarak para verilse idi bazı yerlerde fazla bazı yerlerde pek noksan para verilebilirdi. Binaenaleyh o zaman yapılmış olan tebliğde esasen sarfedilmesi zarurî olan masarifin mahallince takdiri talep edilmişti. Yalnız bazı yerlerde bir miktar takdir edilmiş olabilir. Yalnız o miktarın... tamamını vermek imkânı belki bulunmamıştır. Belki kısmen alınmış ve kısmen alınmamıştır. Binaenaleyh üst tarafını arkadaşlarımızın talebe hakkı vardır. Çünkü istikraz ettim, şu kadar masraf ettim, diyor. Üst tarafını istemeye ve ne hükümet, ne Müdafaai Milliye de ve ne diğer bir mahalde, para olmadığı için ben şahsen bunu tedarik ettim, buraya geldim demeye hakkı ve salâhiyeti olabilir veyahut bazı yerde mahallî hükümetler bu işe ehemmiyet vermemişler, takdir etmemişler. Eğer böyle takdirsizlikler varsa o arkadaşımız Divanı Riyasete takdir ettirir ve o parayı kendisine tesviye ettirir. Binaenaleyh o gün o günkü şeraite göre tatbik edilmiş bir usul vardır. Noksanları telâfi etmek mevzu-bahs olabilir. Aradan üç ay geçtikten sonra mutlaka bütün mebus arkadaşlarımızın bu maddede münderiç olan... hususâtı Harcırah Kararnamesine... (bir madde halinde ilâve etmek) (2) Meclisi Âlinizin dairi salâhiyetindedir. Bunun hilâfında bir şey söylenemez. Eğer böyle bir meselenin mevzubahs olması lâzım gelseydi, nitekim muhassasat meselesi de böyle muallâk ve muallel kalmıştı ve Meclisi Âliniz bunu halletmiştir ve denilmemiştirki, Kanunu Esasi'nin 76'ncı maddesinde kâfi sarahat vardır. Bilâkis müzakere edilmiştir ve azayı kiramın tahsisatı seneviyesi ne olmak lâzım geleceğine dair karar verilmiştir ve o karar üzerine tahsisatın 1250 lira olacağı tevazzuh etmiştir. Binaenaleyh icap ediyor idiyse harcırah meselesini de aynı suretle takarrür ettirmek mümkün idi. Tahsisat meselesi takarrür ettirildi. Çünkü yapılan tebligatı umumiyede... Heyeti Temsiliyece ve milletçe bu mesele mevzubahs edilmemişti. Mevzubahs edilmediği için mevcut olan esası da nazarı dikkate alınmaya lüzum görülmeksizin yeniden bir kararla tespit olunmuştu. Fakat harcırah meselesi mevzubahs olmuş ve onun üzerinden para alınarak buraya gelinmiştir. Birincisinde bu maddeye istinat edilmemiştir, ikincisinde yapılmış bir meseleyi buraya istinat ettirmek isteniliyor ki, bendenizce doğru değildir. Saniyen; diğer bir noktayı ehemmiyetle nazarı dikkate almak lâzım gelir. Şüphe yok ki bu seyyahatı ihtiyar etmiş olan arkadaşlarımızın mutazzarır kalmış olmaları arzu edilmez. Mutlaka zararları varsa onları tazmin edecek tedbir ittihaz edilir. Yalnız bu harcırah kararnamesine tevfikân yeniden bütün harcırahlar hesap edilmek lâzım gelirse, zannediyorum ki, altmış bin liraya arzı iftikar edecektir. Hâlbuki efendiler şimdi Garp cephesi Başkumandanlığından aldığım bir telgrafnâmede üç günden beridir makine başında bizden para istiyor. Bu seksen ve altmış bin lirayı tedarik edip bu adama verebilirsek yarın taarruza geçecektir. Binaenaleyh para meselesinde bu gibi ihtiyacı hayatiyeyi nazarı dikkatte tutmak lâzımdır. Binaenaleyh harcırah meselesinde teklifim budur efendiler. Harcırah o zamanın ahval ve şeraite göre umum milletçe ve müntahiplerce tatbik edilmiş bir usul vardır. Yahut o zamanın icap ettirdiği bir kaide vardır. Bunun tatbikatındaki hataları, noksanları ve bu noksanlardan hâsıl olan zararları derhal telâfi edelim. Yani hiç almayanlara verelim. Fakat yeniden harcırah kararnamesine tevfikân muamele yapmaya kalkışırsak birçok hesabat ve kitabata bakmak icap edecektir ve bundan başka da tahakkuk edecek parayı verecek bir halde değiliz. Meselâ Çorum Mebusu Haşim Beyefendi doksan beş lira almıştır. Fakat kararname mucibince altmış lira sarf etmemiştir. Meselâ Konya'dan buraya gelen arkadaşlarımız hiç almamıştır... Konya'dan gelen arkadaşlarımız... (ki muhakkak bir masrafları olmuştur ve itası muktazidir.) (3) sarfetti ise...

Tahsisat meselesine gelince; efendiler sureti umumiyede... azayı kiramın tahsisatına gelince sureti umumiyede hakikaten mevcut olan esası kanuniye göre İstanbul'da mebus olarak ifayı hizmet eden arkadaşlarımızın tahsisatı aldıkları para kadardır. Ben de zannediyorum ki Meclisimizin bugünkü mahiyetine göre alınmakta olan para gayri kâfi gelebilir. Muvakkat bir Meclis değildir. Üç ay beş ay değildir. Daimî bir Meclistir. İcraî ve teşriî salâhiyeti haiz bir Meclistir. Binaenaleyh ne kadar devam edecektir? Yalnız bir şey tayin etmek lazımdır. Bir sene iki senelik müddetler tayin olunabilir. Fakat vazifeten devamı senenin nihayetine kadar olması lâzım gelir. Hâlbuki bütün hayatını bu yola hars ve sarfetmiş olan bir arkadaşın da yüz lira ile temini hayat etmesi kabil değildir. Herhalde müşküldür.

Binaenaleyh muhassasat meselesi için esaslı olarak başkaca düşünülmesini teklif ederim ve muhassasat meselesini hallederken Meclisin mahiyeti asliyesini tebdil ve tağyir etmek varidi hatır olamaz. Yalnız miktarı mevzubahs olur. Fakat daimî olan bu Meclisin şekli hakikisini tayin etmek lâzım gelir. Diğerleri gibidir. Muayyen bir zamanda içtima eder, kalanlar bilâhare gider. Teşkilâtı esasiyeye ait bir meseledir. Bunun da o arada bahsedilmesini münasip görürüm.

Ademi müsavat meselesine gelince; buna dair Heyeti İdarece izahat verildi. Yalnız bendenizin bildiğim, sureti hususiyede bazılarına, hatta benim şahsan malûmatım tahtında, fazla para verilmiştir. Fakat bu fazla para mutlaka bir vazife hususiyeye veyahut başka bir noktai nazardan verilmiştir. Yoksa burada aynı şerait içerisinde çalışan arkadaşlarımdan bazılarına fazla verilmiş olduğunu bilmiyorum. (Müzakere kâfidir sadaları)

REİS — Müzakere kâfi midir efendim?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim, arkadaşlarımızın memuriyetleri birkaç şekilde olur: Bazıları filân yere vali olur. O vazifeyi deruhde ettiği günden itibaren memuriyetinin muhassasatını alır. Eğer aldığı âzalık muhassasatı noksan ise yani ikisinin birini alacaktır. İkisini birden alamayacaktır. Fakat faraza burada bulunmuş, azalığa ait tahsisatı kâmilten hepsini birden aldıktan sonra filân yere gitmiş vali olmuş. Bir senelik valilik tahsisatı ne kadarsa ondan, almış olduğu âzalık muhassasatını terk eder, fazla para alamaz. Cari olan bir şey varsa, bir zat hem âzalığa ve hem de memuriyete ait muhassasatın ikisini de alamaz, yalnız birini alabilir. Hangisi yüksek ise onu alır. Memuriyet maaş ve muhassasatı alabilmek için de vazifesi başında bulunmak lâzımdır. Yoksa Mecliste âza olur, filân yerde de memuriyeti vardır, bu olmaz. O maaşı alıp burada mebusluk edilmez. Maksat bir zaruret ve bir lüzum üzerinedir. Lüzumu mübrem olmadıktan sonra bittabi burada ifayı vazife eder ve muhassasatını alır. Ancak muvakkat memuriyetler vardır. Onlara bu memuriyetinden dolayı para vermeyiz. Olsa olsa bu hususta kendisine harcırah verilir. Memuriyet hangi vekâlete ait ise o vekâlet kendisine yolda sarfedeceği masarifi zaruriyeyi verir. Yoksa ayrıca bir maaş verilmekte değildir. Malûmu âlileri Meclisimiz İstanbul'da mebus olan arkadaşların iştirakiyle vazifesine devam etmektedir. Yani İstanbul'daki Mebusan kapandı, burada bir Meclis açıldı ve tekrar o mebus arkadaşlarımız yeni bir vazife deruhde etmek üzere intihap edildiği için geldi. Eğer öyle olsa bittabi bu yeni vazife için diğer azayı kiram gibi İstanbul'da ifayı vazifeye imkân kalmadı. O vazifeye devam için buraya gelmişlerdir ve vazifeleri devam ediyordu. Kanunen musarrah olan tahsisatını almıştır, deniyor. Bir defa böyle ikiye ayırmak doğru değildir. Yani millet oraya gönderdiği vekillerine, mümessillerine ifa edecekleri vazifeye mukabil tahsisat vermiştir. O vazifeleri hitam bulmuştur. Bize millet yeni vazife tevdi ediyor. Fakat böyle bir mesele zannederim ki mevzubahs değildir.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Gelenler daha kârlı çıktılar.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Gelmeyenler milletin parasını dolandırıp hamiyetsizlik gösterdiler. (Alkışlar, doğru sadaları, yaşa Paşa Hazretleri sadaları) Vazifelerini ikmal edebilmek için kanunen dört ayın ikmalî lâzımdır. Binaenaleyh vazife tamam olmamıştır. Eğer tamamiyle devreyi ikmal ettiklerini kabul ediyorsak ve millet yeni Millet Meclisine intihap etmiş ise o vakit o tarzda bir mesele de mevzubahs olur. Onun için bir mesele şeklinde görülmesi taraftarı değilim efendim.

BİR MEBUS — İstanbul'dan buraya geldikleri için ayrıca harcırah verilmek lâzım mı idi?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Üç üç buçuk ay yolda geçirmişlerdir. Bunlar İstanbul meclisine iştirak edememiş, buraya gelmişlerdir. Bir fırka yoktur. Çünkü Büyük Millet Meclisi umum milletçe vücuda getirilmek kararı verildiği zaman denildiki eski müntehap olan arkadaşlar da dâhil olmak üzere gelebileceklerdir... Bu şekilde dâhil olacaklardır. Onlar da gelmişlerdir. İstisnâ muameleye lüzum yoktur zannediyorum. Tahsisatlarını kâmilten almışlar, harcırahlarını kâmilten almışlardır. Şimdi İstanbul'dan buraya gelmiş arkadaşlarımız birkaç zamanda gelmişlerdir. Meselâ ilk anda hemen İstanbul'u terkedip yola çıkmış arkadaşlar vardır, ki bunlar birçok mihnetlere maruz kaldılar ve ihtimal ki çok para sarfetmeye lüzum gördüler. Tabii gizli seyahat ettiler. Sonra diğer bir kısım arkadaşlarımız var, ki kurtulamadılar, bazı yerlerde ihtifa ettiler. Fakat bir müddet sonra fırsat buldular, seyahat ettiler. Diğer bir kısım arkadaşlar var ki İstanbul hükûmetinin... (aldığı tedabir neticesi İstanbul'da) (1) kaldılar ve hatta biraz daha fazla kaldılar

ve hatta Ferit Paşa Anadolu'ya seyahat etmek için kendilerine harcırah da verdi. Burada nazarı dikkate almaya mecbur olduğumuz bir şey varsa o da bu Meclisin vücuda getirilmesine milletçe karar verildiği ve İstanbul Mebusları da davet edildiği zaman doğrudan doğruya gelemeyenler vardır, bilâhare gelenler vardır. Onların ifa ettikleri masrafları vermek lâzımdır ve bunları Meclisi Âliniz tasvip ederse verilir. Şimdiye kadar gelen arkadaşlara iki yüz lira verilmiştir. Gayri kâfidir. Vakıa mesafe Bitlis'ten buraya olan mesafeye müsavi değildir. Belki çok kısadır. Fakat Bitlis'ten buraya serbest olarak seyahat etti. Fakat İngilizlerin arasından birçok tehlikeli mıntakalardan, yerlerden gelmiş olanlara lüzumu kadar harcırah verilmeli. Bu hususu nazarı dikkate alarak oradan gelmiş olan arkadaşlar ve bu verilecek olan harcırahları, Harcırah Kanununa göre veremeyiz. Bir netice bulup tatmin edilmeli. Bendenizin kanaatim bu merkezdedir.

BİR MEBUS — İstanbul'ca harcırah verilmiş arkadaşlar var buyurdunuz. İçimizde böyle arkadaş var mı, içimizde bu suretle para almış arkadaş var mı?

ÖMER LÛTFİ BEY (Amasya) — Müsaade buyrulursa bendeniz izah edeyim...

Efendim, İstanbul'dan buraya gelen arkadaşlarımız buraya gelip millettan para almaktansa orada harcırah veriliyordu. Madem para veriyorlar alalım dediler, aldılar ve bu harcırah da kanuna muvafıktı, Meclisi Mebusan feshedildikten sonra azalara harcırah verilir. Arzetmek istediğim budur. Meclis feshedildikten sonra eldeki kanun mucibince harcırah verildi. Bir zaman oldu ki bize de İstanbul hükümeti dairei intihabiyesine gidebilir dedi. Meclisin idaresine müracaat edildi. İdare harcırah verdi. Tavizan dairei intihabiyemize gidince hesabı verilmek üzere bir miktar para verildi. Meselâ Konyalılara yirmi beş lira verildi, diğerlerine birer miktar... Bendeniz de alanlar meyanındayım. (Müzakere kâfi sadaları)

REİS — Müzakere kâfi görülüyor mu?.. Kâfi görüldü efendim... Şimdi efendim birçok takrirler vardır. Bunların hepsini okuyacağız efendim.

(Takrirler okunarak bunlardan İsmail Suphi Bey'in takriri ekseriyetle kabul ve diğerleri reddolundu.)

REİS — Şimdi efendim bu mesele her şubeden intihap edilecek iki zattan mürekkep bir encümene havale edilecek ve bu encümen meseleyi hal ve fasıyla neticeyi Meclisi Âlinize arzedeceklerdir... Şimdi efendim reddolunan teklifi bir daha okuyacağız.

(Teklif okunur.)

ÖMER LÛTFİ BEY (Amasya) — Müsaade buyurur musunuz Tunalı Hilmi Bey takririnde diyordu ki bu mesail Maliye Encümeninde tetkik edilsin...

REİS — Bu reddedildi. Şimdi bir diğer encümen teşkil edilecektir. Bu encümen tahsisat ve Dersaadet mebuslarının tahsisatı ve alelümum harcırahlara hakkında ittihazı karar edecektir.

Kapanma Saati: 6.45

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

24 Temmuz 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
1. — Âzayı kiram tahsisat ve harcırahına dair mazbata.

Cilt : 2

39'uncu İn'ikat - 2 ve 3'üncü celse

OTUZ DOKUZUNCU İN'İKAT

24 Temmuz 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: 3.30 (Z. S.)

REİS: Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Efendim celseyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası var, okunacaktır.

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

Otuz Yedinci İn'ikat

18 Temmuz 1336 Pazar

İkinci Celse

Celâlettin Arif Beyefendi'nin Riyasetinde içtima ederek; Büyük Millet Meclisine iştirak eden mebusanın harcırah ve tahsisatları hakkındaki encümen mazbatası üzerinde cereyan eden müzakere neticesinde, mazbatanın reddi ile mevzuun bir encümeni mahsusta tetkiki kararlaştırıldı ve celseye nihayet verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

Kâtip

REİS — Zaptı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Azayı kiram tahsisat ve harcırahına dair mazbata.*

REİS — Mazbatayı okutuyorum.

MEBUSAN TAHSİSATI HAKKINDA ENCÜMENİ MAHSUS MÜTALEANAMESİ

21 Temmuz 1336

Encümeni mahsusumuz kendisine havale olunan mebusanın azimet harcırahıyla tahsisatı keyfiyeti mahiyeten yekdiğerinden ayrı bir surette müzakere ve bir neticeye raptı muktazi mevattan görmüş ve bunun için harcırah hakkında ittihaz ettiği mukarreratı maddeler şeklinde tespit etmek mukabilinde tahsisat hususunu bir mütalâa halinde Heyeti Umumiyyeye arzı tensip eylemiştir şöyle ki:

Büyük Millet Meclisi bugünkü vaziyetinde doğrudan doğruya intihap olunan mebusin ile İstanbul Meclisine intihap edilen mebusandan iştirak edenlerden mürekkep bulunduğu cihetle bu iki nevi azanın tahsisatını ayrı ayrı düşünmeyi muvafık görmüş ve İstanbul mebuslarının tahsisatını bir neticeye rabt için evvel emirde Büyük Millet Meclisine âza intihap olunanların tahsisatı keyfiyetinin teemmülünü takdim eylemiştir.

Mukaddema Meclisçe ittihaz olunan bir karar ile Meclis âzası tahsisatının mebusan misilli olması kabul edilmiş ise de Meclisin ittihaz eylediği bu kararın ahval ve hâdisata ne dereceye kadar kabili tatbik olduğunu teemmül eylemek de üç aylık bir devrei tecrübeden sonra cayı bahis görülmüştür.

Kanunu esasi; mebusanın dört ay içtimai esasını kaydettikten sonra temdit veya fevkalâde içtimalar için ayrıca tahsisat verilmeyeceğini de tasrih eylemiştir. “Temdit ve fevkalâde içtima” tabirlerinin teamülen ne kadar zamana masruf olacağını elbette vazı kanun düşünmüş ve bu fıkrayı muaddel bir surette kabul ederken kabule saik olan esbabı ve geçen zamanların verdiği tecrübeyi nazarı dikkatten dur tutmamıştır. Şu halde temdit keyfiyetinin emsalen iki ayı tecavüz etmediği ve fevkalâde içtimain ise bir defa bile vaki olmadığı gözönüne alınarak, mebusana verilen tahsisatın bir senei içtimaiye zarfında temdidiyle beraber azamî altı aya münhasır olabileceği esası ve teamülünü istintaç kabil olur.

Hakikaten bugün azayı mevcudesi üç yüzü tecavüz eden Meclisimizin şu şekilde altı aydan fazla devam eden içtimai birçok esbap ve sevakın tahtı tesirinde gayri kabil görülmekte olduğu da cümleten musaddak bir halde gibidir. Fakat Meclisimiz muayyen ve katiyen istifasına azmedilmiş makasidi mukaddesenin husulüne değin içtimaan ifayı vazife esasını defaatle tekit ve teyit eylemiş olduğuna göre, berveçhi balâ dört veya altı ay müddetin hitamında tatil gibi bir fikrin vüruduna asla ihtimal verilemez. Şu halde içtima lüzumu ile ademi kabiliyeti içtima arasında mütereddit kalmamak için bu dört veya altı ay hitamında Heyeti Umumiye içerisinden beher dairei intihabiyeden suveri münasebe ile tefrik edilecek azanın umur ve idarei millet ve Devlette tamamen Büyük Millet Meclisi Heyeti Umumiyesi misilli, senei atıye devrei içtimaiyesine hanel gelmemek üzere, ifayı vazife etmesinde bir mahzur görülememekle beraber bilakis memleketlerine gidecek mebusan tarafından millet namına icra edilecek tettebbuat ve irşadaat yüzünden fazla fevait istihsal olunacağı da teemmül edilmiştir.

Balâdaki mütalâata istinaden mebdei içtima 23 Nisan 1336 olduğuna göre, Meclis Heyeti Umumiyesinin içtimai 23 Ağustos 1336 veya 23 Teşrinievvel 1336 tarihine değin dört veya altı ay olacak ve 1250 lira tahsisat ancak bu dört veya altı ay içtima münhasır kalacaktır. 23 Ağustos 1336 veya 23 Teşrinievvel 1336 tarihinden itibaren Heyeti Umumiye yi temsilen ve yine o salâhiyetle ifayı vazife edecek mebusan için verilecek tahsisat miktarının Meclisi Mebusanca tatil esnasında idare memurlarına verilmesi mutata ve müteamil olan miktar olmasında - ki yüz liradır - hem nispet ve hem de insaf mevcut olduğu zannındayız.

Bu esas kabul olunduktan sonra İstanbul'dan gelen rüfekaya ait tahsisat keyfiyeti de halledilmiş olur. Mumaileyhim 12 Kânunuevvel 1336 tarihinde İstanbul'da içtima edip balâda dermeyan edilen mütalâata nazaran tahsisatın azamî altı ay için olduğu kabul edildiğine göre mebusini mumaileyhimin istifa ettikleri veya edecekleri 1250 liranın altı ay hitamı olan 13 Haziran 1336 tarihine kadar muhtas olacağı ve işbu tarihin hitamından azamî 23 Teşrinievvel 1336 tarihine kadar mumaileyhimin de altı ay hitamından sonra Mecliste kalacak mebusin misilli mahiye yüzer lira tahsisat alması icap edeceği anlaşılır.

Berveçhi balâ dermeyan olunan mütalâat; işbu tahsisat meselesinin encümeni mahsusumuza havalesi üzerine mutlaka bir sureti hallin iraesı lüzum ve vücubundan neşet ettiği arzıyla Heyeti Umumiyeye takdim kılınır.

Encümeni Mahsus Reisi	Mazbata Muharriri	
Amasya Mebusu	Saruhan	Gümüşhane
Rıza	Refik Şevket	Hasan Fehmi
Erzincan	Karahisarışarkı	Trabzon
Tevfik	Ali Sururi	Ali Şükrü
Erzurum	Malatya	Antalya
Durak Mustafa	Lütfi	Rasih

REİS — Efendim, Encümen namına izahat verilecek mi?

BİR MEBUS BEY — Bütçeye aittir. Tayini esami ile reye vazetmek lâzımdır.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Şimdi efendim, Heyeti Muhteremeniz bizi encümeni mahsus şeklinde ayırdığı zaman biz huzuru âlinize bir lâyihai kanuniye tertip ederek gelmemiz lüzumunu ve bununla mükellef olduğumuzu biliyorduk. Yalnız ekseriyeti istifa olunan harcırahlarda mevcut nispetsizliği vazı-

yetimizin icabatına uydurarak makul bir şekle ifrağ etmek meselesi vardı. Binaenaleyh burada bir maliye meselesi, bir hazine meselesi, hazineden fazla para çıkmak meselesi mevzubahs olmadığı için, bendeniz diyorum ki, encümenimizce ittihaz olunan mukarrerat bu bir defaya mahsus olmak üzere yalnız Ankara'ya azimet eden mebusların harcırahıdır. Onun için encümenin fikri bu hususta karar ve mazbata şeklinde değildir. Ayrıca bir meselei maliye olup olmadığı tetkik edilmiştir.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Bu kanun çok mühimdir. Söz istemiştim Reis Bey! Benim kulaklarım fonograf değil. Binaenaleyh ben bu mazbata okunurken aşağı ve yukarı maddeleri nasıl birbirinden ayırım. Vicdanımca, kanaatimce, mantığımca vereceğim hükmü nasıl kararlaştırırım. Binaenaleyh bu kanun sair kavaninden çok mühimdir. Bunun tab ve tevziini teklif ederim. Hiç olmazsa yirmi dört saat... (Gürültüler).. Kanunun tab ve tevzii lâzımdır.

LÜTFİ BEY (Amasya) — Efendim, bu mazbata kanun şeklinde değildir. Fakat mesele ne olursa olsun para sarfını müstelzim bir karardır. Binaenaleyh bu kanunun mevcudiyetine ihtiyaç vardır. Harcırah böyle mi olsun, şöyle mi olsun. Yeni harcırah kanununu tadil ediyorlar. Bu kanun hazırlanırken bizim harcırahımızı başka bir şekilde istifa etmek doğru değildir. Öteki kanun bence buna tevfik olunsun. Şeriatın kestiği parmak acımaz. (Muvafık sesleri) Sonra harcırahın yeni yapılacak kanununa tevfik verilmesini teklif ederim.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Mesele Hilmi Bey'in dediği gibi ince değildir. Maliyeden çıkacak bir para meselesi yoktur. Ekseriyeti evvelce maliyeden çıkmış fakat verilen emrin muhtelif mahallerde muhtelif şekillerde tatbik edilmiş olmasından husule gelen nispetsizliği haddi itidale irca etmek vardır. Biz Maliye Vekâleti tarafından kanunun tadili teklifinde bulunmadığını nazarı itibara aldık ve sırf mebuslara mahsus olmak üzere kendi aramızda hususî bir şekli hal bulduk. Mesele burada kanunî bir mesele değildir. Mesele; bir defa olmak üzere Ankara'ya azimet harcırahları meselesidir. Mevzubahs; her tarafta müsavi nispette harcırah alınmamasından husule gelen nispetsizliği tanzimdir. Aynı mahalden gelen adamların harcırahında hayli fark vardır. Bire beş derecesinde fark vardır. Bu nokta nazarı dikkate alınarak biz kendi aramızda kendi işimizi kendimiz yapmaya karar verdik, mazbata tanzim etmedik. Mukarrerat ittihaz ettik. Bizi mukarrerat ittihazına memur ettikten sonra biz de mukarrerat ittihaz ettikten sonra şekli diğerde kabulü ve bizim kararımızı reddetmek muvafık değildir. Bir karar makabline şamil olmaz. Binaenaleyh kararımız nazarı itibara alınmalıdır.

MUHİDDİN BAHA BEY (Bursa) — Encümen mazbatasını izah ederken bir nokta vardı...

FERİT BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) — Efendim bilcümle Mecalisi Milliyede kabul edilmiş bir usuldür ki heyeti icraiye, heyeti teşriyenin ne tahsisatına ve ne de harcırahına müdahale etmez. Heyeti Âliyeniz ne tarzda karar verirse öyle olur ve Maliye Vekiliniz de o parayı tesviye etmeye mecburdur. Binaenaleyh bendenizin maruzatım hususî, şahsî hususatta vaki olacaktır. Maamafih meseleyi tenvir etmek için bazı izahatta bulunmak isterim. Şevket Bey biraderimiz harcırah meselesini henüz daha yapmadı dediler ve yapılmadığından dolayı böyle bir karar verdik buyurdular.

Bendeniz işe başladığım zaman bunu çok muhtacı tadil buldum. Gayet yüksek harcırahlar vermek mecburiyeti karşısında buldum ve binaenaleyh bunu pek zarurî bir iş olmak üzere telâkki ettim. Bu tadilat mevcut kararnamenin bazı maddelerini tadil şeklinde olurdu. Hâlbuki zaten Meclisi Âlice kabul edilmiş bir kararnameyi tasdik doğru olmadığından ayrıca bir lâyihai kanuniye tanzim etim. Tabii bu alenî celsemizde mevzubahis olacaktır. Encümene gider, kabul edilecek cihetleri kabul edilir. Kabul edilmeyen kısımları tayyolunur. Biz bunda bugün tediye edilmekte olan harcırahların aşağı yukarı sülusanını muhafaza ederek sülüsünü tayyetmek esasını kabul ettik. Bendeniz kanaatimce, yani mebus olarak söylüyorum, vekil olarak söylemiyorum, Meclisi Mebusanın mebuslar için ayrıca bir karar ittihaz etmesi doğru değildir. Filhakika kanun değildir, filhakika bu karar değildir diyorlar. Fakat kanun olması zaruridir. Kanun olmayınca milletçe bunun tesviyesi zarurî olmaz, tabiatıyla tediye edilmez. İdare memurları bu parayı hazineden isteyemez. Heyeti Mebusanda mutlaka tayini esami ile alenî surette müzakere edilmek zaruridir. Biz şimdi hususî bir içtima yapıyoruz. Alenî yapıldığı zaman kararımızı veririz. Kendimize mahsus bir karar vermek doğru değildir. Binaenaleyh Kanunu Esasîde musarrah bulunan metni muhafaza etmek şartıyla

bilumum memurin hakkında carî olan harcırahlar gibi harcırah almak en doğru bir yoldur. Yalnız bir itiraz vaki oluyor. Biz bu kanunu şimdi kabul edecek olursak kanunun makabline şümulü olamaz. Filhakika kanunun makabline teşmili doğru değildir. Alelumum nâs hakkında yapılan mesailde makabline şümulü yoktur. Bundan evvelce almış olduğunuz harcırahları tezyit mahiyetinde değil, kanunun makabline teşmil edilememesi bahsi.

Bugün bir karar kabul ediyorsunuz. Bundan evvel alınmış harcırahları tadil buyuruyorsunuz. Binaenaleyh makabline teşmil ediyoruz. Zannediyorum ki en muvafık olan karar yani burayı teşrif ettiğiniz zamanki esasatı kabul etmektir. Yahut onu fazla görüyorsanız alenî celsede harcırah kararnamesini müzakere edersiniz. Bugün Heyeti Âliyenize takdim edeceğim harcırah kararnamesinin süratle müzakere edilerek tekarrür ettirilmesini Heyeti Âliyenizden istirham ederim. Bunu müzakere ve kabul ederseniz hakkınızdan bir kısmını hazinei millete terketmiş, bahşetmiş... olursunuz ki hakikaten bu pek mergup bir şekil olmuş olur.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim, İstanbul'un işgali üzerine mercisiz kalan Anadolu'ya bir merci bulmak için Heyeti Temsiliye böyle bir Meclisin içtimanı tensip etti ki bu Meclisin sebebi vücudu o emirdir. O emri hepimiz telâkkii bilkabul ettik ve millet bizi intihap etti, gönderdi. Şimdi o emrin bir noktasını tadil ediyoruz. Eğer bu madde tadil edilecekse bendeniz diğer bir noktasını da arzedeceğim. Burada biz milleti temsil etmek üzere toplandık. Milletın temsili, milletın arasının temsili ile olur. Binaenaleyh bu hususta nüfusu nazarı itibara alınmak ve beş yüz bin nüfuslu bir livadan beş mebus, yirmi bin nüfuslu bir livadan beş mebus; bu doğru değildir. Binaenaleyh vaktiyle verilmiş ve Anadolu'da telakkii bilkabul edilmiş bir emrin ilk toplandığı zaman hata ve sevap olup olmadığının tadil veya tağyiri mümkün olur.

REİS — Meclis karar vermiştir. O karar aleyhine söz söylemeyin. Zatiâlinizin söylemesi lâzım gelen söz encümen kararının kabul ve ademi kabulü hakkında olmak lâzımdır.

VEHBİ BEY (Devamla) — Meclis karar vermeden Reis Bey; en doğru ve en makul Maliye Vekilinin teklifleridir.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Efendim, bir nokta kalmadı. Ferit Bey'in mütalâaları bizim ittihaz ettiğimiz kararın esbabı nazarı mütalâaya alınırsa ve teşrih olunursa zannedirim Meclisi Âlinin bir encümen teşkili hususundaki mukarreratı ve bu husustaki isabeti gösterecektir. Ferit Bey diyor ki kanun mucibince alalım. Herkesten ayrılmayalım. Fakat öyle vaziyetler tahaddüs etmiştir ki ve hatta içimizde bazılarının istifa edeceği İstanbul'dan gelenler veya İstanbul için mebus olup da buraya gelenler veyahut Ankara'da iken intihap edilen mebuslar encümenin bilhassa Meclisin hamiyetine istinat ettiler. İstanbul'dan kaçıp buraya gelenler için ayrı, İstanbul'a giderken buraya dönenler için ayrı madde ihdas ettik. Bunlar kanunu umumiye giremez. Fazlalarının istirdadından bahsedildi. Demek o mebuslar hilafı kanun para aldıklarını ilân ve itiraf edeceklerdir, bunun mahiyeti budur. Kanunun kuru kuru elfazını okuyanlar, onun esbabı mucibesini ihata edemezler. Sonra bir mesele daha var. Mebus arkadaşlarımızın çoğu hazineден para almamıştır. Belediyeden, Müdafaa-i Hukuktan... para alanlar var. Hazineден de alanlar var. Sonra istirdat hakkı yalnız Maliyeye verilmiştir. Eğer Maliyeden çıkacak bir para için ise zaten harcırah kanunu vardır. O harcırah kanunu mucibince alınan parayı istikrar etti ve haddi makule indirdik. Onun için mesele şekli umumiye arzedecek kadar uzun değildir.

Saniyen kanunu umumi de mebusanın parasını iade gibi bir madde koymak muvafık değildir.

Sâlisen Meclisimize iştirak eden azaların vaziyeti başkadır. Dairei intihabiyelerinden geldiklerine nazaran dört bin kuruş maaş üzerinden harcırah verilmesi lâzımdır. Onun için bendeniz diyorum ki evvelki kararınızda isabet vardır. Encümeni mahsus sureti hakikiyede bir karar ittihaz etmiştir. Fakat o kararı tadil edebiliriz. İstisnâ bir kararla tadiline biz taraftarız.

RASİH EFENDİ (Antalya) — Efendim, bendeniz de bu encümene dâhil idim. Mazbatada devairi intihabiyeye gitmek meselesi var ki o noktadan bendeniz izahat vereceğim. Bendenize kalırsa bu muvafık değildir. Saniyen; her iki noktaya saat üzerine konmuş olan fark nispetlidir. O kadar nispetlidir ki nısfı nısfı fark vardır. Onun için bendeniz bu suretle aramızdaki miktarı farkı dolayısıyla bir ihtilâf olmaması ve bu harcırahın tesviyesi kanaatindeyim.

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — Efendim, bendeniz Refik Şevket Bey'i teyit edeceğim. Noktai azimeti oradan tutarsak yeniden gayeye daha yakın varırız. Biz bu kararı şunun için verdik ki - Refik Şevket Bey izah ettiler - İstanbul'dan gelenler var, diğer yerlerden gelenler var. Şu vaziyete nazaran işi pürüzden tathir için yeni bir encümen yaptık. Bu encümenin işi yeni bir kanun yapmak değildir. Bendeniz Ferit Bey'in fikrinde değilim. Çünkü benim nazarımda bu mesele sırf bir hesap meselesidir. Yeni kanun yapmıyoruz. Harcırah meselesini de tetkik edip bir memur ya buradan veya gittiği yerden alır. Bizim yaptığımız mevcut harcırah kararnamesinde ne alıyorsak... onun bir karar haline ifrağıdır. Dediler ki mutlaka kanun yapmak lâzım gelmez. Meclisin kararı benim için kâfidir. Dikkat ettim. Tekrar dediler ki eğer bu şekilde ısrar ediyorsanız parayı veremem. Sonra biz yeni kanun yapıncaya kadar neden beklemek mecburiyetinde kalalım?

Biz bu pürüzleri temizliyoruz. Milletın menfaatine olarak temizliyoruz. Belki o kadar da masarif kesmeyecek. Yeni kanunu uzun uzadıya beklemekte bir mana görmüyorum. Esasen geçen günkü kararda tahdit etmişizdir. Bendeniz encüme dâhil değilim. Dinledim. Encümenin kararını muvafık buldum.

MALİYE VEKİLİ FERİT BEY (İstanbul) — Efendim, fikrimi iyice arz edemediğimi zannediyorum ki, İsmail Suphi Bey biraderimiz anlamamışlar. Dedim ki; Meclisi Mebusan kendi tahsisat ve harcırahlarını kendi arzularına tevfikân kabul ederler ve Heyeti Vekilenin vekillerinden hiçbirinin ağız açmaya hakkı yoktur. Bu bilcümle Meclisi Mebusanda kabul edilmiş bir usul olduğu için ben de bunu gayet muvafık görenlerdenim. Maamafih ne olursa olsun bir harcırahın veya Meclisi Mebusana ait muhassasatın aleni celsede heyeti umumiye kararıyla ve tayini esami ile kabul edilmesi lâzımdır. Milletın murakabesi ancak bu suretle, tayini esami ile müzakere edilerek olabilir. Yoksa millet hafı celsede tahsisat meselesi takarrür ettikten sonra onu murakabe edemez zannediyorum. Beyanatım arasında bir tezat yoktur.

Hususî olmak üzere fikrim budur, dedim. Heyeti Âliyeniz bunu hususî bir kanun suretinde olması doğru değildir. İsmail Suphi Bey biraderimiz ve diğer rüfekanın bazıları buyurdular ki harcırah meselesi hakikaten pek karışıkır diyorlar. Gelenler var. Bunlar hepsi esbabı mücbire tahtında olmuş ise yeniden hesabı tetkik olunur. Buyurdıkları pek doğru, hesap meselesidir. Esas tayin edildikten sonra suhuletle hallolunabilir. Birisi Erzurum'dan, gelir harcırahını alır. Erzurum'dan gelirse oraya kadar gitmesi de meşrudur. Bu hususta ayrıca esas tayinine lüzum yoktur. Bir hesap meselesidir. Yine tekrar ediyorum. Hususî fikrim olarak arz ediyorum. Meclisin kendisi için ayrıca bir karar vermesi doğru değildir. O zaman hesap meselesi olmaz. Bir umumî harcırah kanunu olur. Bir de kendisine mahsus karar olmuş olur. Bilhassa böyle bir mahzurun karşısında bulunmak istiyoruz. Buyurdular ki; Müdafaai Milliyeden, mal sandıklarından ve bazıları belediyeden almışlar. Fakat bendenizin fikrimce bunlarda hiçbir fark yoktur. Bunlar yine millet namına toplanmış ve yine milletın malıdır. Hazine de milletın malıdır. Binaenaleyh gerek Müdafaai Milliyeden, gerek belediyeden nereden olursa olsun mesele gayet kolaydır. Heyeti Mebusandan her biri aldıklarını bilir. Kuyudatta da mevcuttur. Bunlar tetkik ediliyor. Fakat bendeniz bu fikrimi tatbik ettim. Livalardan birisinden diyorlar ki; Müdafaai Milliye buranın mebusanına harcırah vermiş. Şimdi o harcırahı mal sandığından talep ediyor. Hesap ettik. Harcırah kararnamesine nazaran iki misli verilmiştir. Hâlbuki ısrar ettiler, verdiklerinin hepsini talep ettiler. Çünkü Müdafaai Milliye, Müdafaai Hukuk cemiyetleri de yine milletın işini görmek üzere toplanmıştır. Gerek mal sandığından olsun, gerek Müdafaai Hukuk tarafından olsun, hepsi milletın parasıdır. Binaenaleyh bendeniz bu meselede ayrı ayrı esaslar kabul edilerek halledilmesinden ziyade ya mevcut harcırah kararnamesine tevfikân alırsınız veyahut yeni kararnameye tevfikân alırsınız. Bu bir hesap meselesi olur ki biraz fazla biraz noksan mahsubu icra edilir. Yeni harcırah kanunu dâhilinde alırsanız harcırahınızın sülüsünü millete bahşetmiş olursunuz.

LÜTFİ BEY (Malatya) — Efendim, Heyeti Muhteremeniz bir usul dairesinde ittihazı karar edebilir. Böyle usulsüz günde bir şekilde karar ittihaz edecek olursak doğru olamaz. Bugün elde bir harcırah kararnamesi var. Bütün memurine de bununla harcırah veriliyor. Mebusini kiram da buraya geldikleri zaman tavizen harcırahlarına mahsuben birer miktar para aldılar, geldiler. Şimdiye kadar bu harcırah için bir kararı salim ittihaz edilmedi. Bunun için taktir verdim. Verdiğimiz bu taktir üzerine bir encümen teşekkül etti. Encümenin kararı var, şimdi karar vermiş, bir encümenin kararı var, bir de Maliye Vekâletinde harcırah kanununu muaddil lâyiha var. Bunlardan birini kabul etmek zaruretinde bulunuyoruz. Bunları tetkik edelim. Mevcut harcırah kararnamesi umum memurine teşmil edildiği halde mebusini kirama niçin teşmil edilmiyor? Bunu reddettik. Reddettiğimize, göre yeni çıkacak bu kanun makabline teşmil edilemez

bir. Bu kanunu kabul etmiş isek, bu kararname bir teberru kararnamesidir. Bunu böyle kabul etmeliyiz. Yoksa bir kanuna tabi olarak senedatın tanziminden sonra, paraların tediyesinden sonra paranın fazlasının iadesi doğru olamaz. İşte mesele bundan ibarettir..

MUSA KÂZİM EFENDİ (Konya) — Efendim; bendenizin fikrimin kısmı küllisini Maliye Vekili Ferit Beyefendi bir mebus sıfatıyla izah ettiğinden dolayı bu hususta bir şey söylemeyeceğim. Encümenin ittihaz etmiş olduğu kararnameye bir mazbata değil, ancak bu bir kararnamedir, deniliyor. Hâlbuki bütçeye müteallik mesaili umumiyede alelumum sarfiyat ve masarifatin bir maddei kanuniye ile ifade edilmesi icap ettiği halde encümen bunu hatta bir mazbata bile demekten çekiniyor ve tatbikinde ısrar ediyor.

Güya buraya gelen mebuslar birçok ahvali muhtelifte tahtında geliyor. Aynı ayrı vaziyeti hususiyesi vardır. Sureti hareketleri ve meslekleri itibariyle farklar mevcuttur. Onun için suveri muhtelifede bunu nazarı itibara alarak bir teberru kararnamesi kabul edelim demek istiyorlar. Hâlbuki kuvada ıtlak ve ittirat şarttır. Bir mebusun takip etmiş olduğu şey her ne şekilde olursa ve nasıl neticelenirse neticelensin herhalde umumî kaideye tabi olması lâzım gelir. Çünkü herkes, bir hususiyet kabul edildiği halde vaziyeti hususiyelerini iddia edebilmek cihetini iltizam eder ki bittabi bu da doğru değildir. Herhalde Maliye Vekilinin buyurdıkları gibi kanun umumî olsun ve seviyen tatbik edilsin ki herkes için şayanı kabul olsun. (Doğru sadaları) Bir de encümen kararnamesinde iki mıntaka olmak itibariyle saati ayırıyor. Çünkü saat her yerde saattir. Meşakkat her yerde meşakkattir. Mebusini kiram arasında bir intizam ve ittiratsızlık husulüne sebep olacaktır. Yalnız bir mahzur var. Emri vaki edilmiş artık bunların iadesi imkânsızdır, itimatsızlığı mucip olur. Belediyeden almış, bilmem nereden almış ise oraya verilsin. Eşhastan toplanmış para da vardır. Müdafaai Milliye aynı gaye için toplanmıştır. Onun da fazla, fahiş israfı muzırdır. Binaenaleyh Maliye Vekilinin beyanatı doğrudur.

REİS — Efendim; müzakerenin kifayetini reye vaz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Müzakerenin kifayeti kabul edildi. Efendim mevcut takrirler var, okuyorum.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Bendenizin takririm daha evvel verilmiştir.

REİS — Şimdi efendim encümenin kararını tekrar okuyoruz. (Encümenin kararı tekrar okundu)

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Bendeniz anla-, madım. Anlamak mecburiyetindeyim. Esbabı mucibe-si nedir, ne noktai nazardan böyle yapıyorlar?

REİS — Efendim; heyeti umumiyesi görüşüldü. Bu maddeyi reyinize koyacağım. İlk evvel encümenin teklifini reye koymak mecburiyetindeyim.

BİR MEBUS BEY — Evvelâ tadil teklifleri reye konsun, sonra encümenin mazbatası...

RİYASETİ CELİLEYE

Encümenin mazbatasının harcırah kanununun tadili esnasında nazarı dikkate alınmak üzere Kavanini Maliye Encümenine havalesini teklif ederim.

Amasya
Ömer Lûtfi

MECLİSİ MEBUSAN RİYASETİ CELİLESİNE

Müzakere kâfidir. Devletin öteden beri ve müttahaz harcırah kararnamesine tevfikan alınması şayet tenkis veya fazlalaştırmak lâzım gelir ise makabline şümulü olmamak üzere yeniden harcırah lâyihai kanuniyesinin tanzimini teklif ederiz.

24 Temmuz 1336
Adana
Zamir

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ ÂLİYESİNE

Müzakerenin kifayetini, Maliye Vekili Bey'in mütalâasının reye konmasını teklif ederiz.

Erzurum
Salih

Dersim
Mustafa

24 Temmuz 1336
Çankırı
Müştak

RİYASETİ CELİLEYE

Harcırah kararnamei hazırın sülüsün teberruyla sülüsani üzerinden harcırahın hesap edilmesini ve fazla alanların tahsisatından mahsubunu, noksan alanların ikmal edilmesini ve hiç almayanların dahi bu hesap üzerinden tamamen tesviyesini teklif ederim.

Kastamonu Mebusu
Doktor Suat

DİVAN RİYASETİ CELİLESİNE

Mademki ortada tadil edilmemiş bir harcırah kanunu vardır. Ona ittiba etmek zaruridir. Meclis âzalarının bu defalık Ankara'ya teşriflerine kanun mucibi muamele olunarak badehu kanunun kuvayı maliyemize tevfikan tadilini teklif ederim.

Dersim
Hasan Hayri

RİYASETİ CELİLEYE

Maliye Nazırının söylediği kanun yalnız Meclis âzalarının harcırahına mı ait olacak yoksa mebuslar harcırah aldıkları tarihten bilitibar harcırah alan memurine de mi ait olacaktır? Bu kanun vücuda gelinceye kadar memurine hangi kanun üzerine harcırah verilecektir? Bu ciheti Maliye Nazırının izah buyurmasını arz ve teklif eylerim.

Elaziz
Hüseyin

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Harcırah ve tahsisat hakkındaki celsei hafiye neticei mukarreratının alenen zapta geçmesini ve bunda harcırah nizamnamesi mucibince alınacak miktarı çok gören Meclisin ancak fevkalâdesi miktarının umumî müzakeresinde ne miktar verileceğinin ve aradaki farkı tasarrufinin tavzih edilmesini teklif ederim.

24 Temmuz 1336
Ayntab
Yasin

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Mebusanı kiramın harcırahlarının harcırah kararnamesine tevfikan hesap olunduktan sonra seyyanen kâffesinden müdafaai milliye ianesi veya teberruatı olarak yüzde yirmi beşinin tenzilini teklif eylerim efendim.

24 Temmuz 1336
Kütahya Simavlı
Cemil

REİS — Şimdi encümenin teklifini bir daha okuyorum. Bilâhare...

ÖMER LÜTFİ BEY — Beyefendi müsaade buyurur musunuz?

REİS — Efendim reye koymuyorum.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Usulü müzakere hakkında söz söyleyeceğim.

Efendim mazbatanın heyeti umumiyesi tadil olunmaz. Heyeti umumiyenin kabulü ve ademi kabulü mevzuubahs olabilir.

REİS — Tabii efendim; harcırah kararnamesi mucibince harcırah alınması heyeti âliyenizin kararına mütevakıftır. Zatiâlileri bir encümünde bir karar vermişlerdir. O karar hakkında Maliye Vekilinin mebus sıfatıyla vermiş olduğu izahat vardır. Sülûsanını veriyor, sülûsünü kesiyor, arada fark yoktur, encümen ile Maliye Vekili arasında zaman itibariyle bir fark vardır. Bu bir tadildir. Sonra diğer teklifler de vardır efendim.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Maliye Vekili Bey'in bir mebus sıfatıyla teklifi olduğu halde bunu tahrirî olarak vermelidirler. Eğer nizamnamei dâhilî mevzuubahs ise... (Gürültüler)

HAYDAR BEY (Kütahya) — Herkes fikrini kabul ettirmek istiyor. Fakat hiçbir şey çıkmıyor...

REİS — Şimdi efendim, Maliye Vekili Ferit Bey'in mütalâası diğer rüfeka tarafından da teklif ediliyor. Bu teklifi reye vaz ediyorum. Kabul edenler lütfen el kaldırsın, kabul edilmiştir.

Şimdi efendim tahsisat meselesi var. On dakika teneffüs için celseyi tatil ediyorum...

Üçüncü Celse

REİS: Celâlettin Arif Bey

KÂTİPLER: Haydar Bey (Kütahya), Rasim BEY (Sivas)

REİS — Celseyi açıyorum.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — Heyeti âliyenizin kararıyla teşkil buyurulan heyetimiz harcırah hakkındaki nokta nazarının kabul edilmediğini görerek tahsisat hakkındaki kararından sarfınazar edilmesini rica ediyor. (Pekâlâ sesleri)

ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) — Zannediyorum Meclis bu maddeyi encümene havale ederken müddet üzerine görüşmesi için bir mezuniyet vermemiştir. Yalnız tahsisatı nasıl olsun, buradakiler nasıl alsın, İstanbul'dakiler nasıl alsın, bu cihet halledilecekti. Diğer cihet takrirlerde yoktur. Sonra azıcık teferruata girecek olursak Meclis bu cesamette olduğu halde tasavvur ettikleri altı aya mahsus (1250) lira ki ayda iki

yüz lira verilecektir. İdare memurlarının almakta oldukları paraya kıyasen bu nispetsizdir. Malûmu âlileridir ki idare memurları her zaman para almazlar. Meclis ya dört senei içtimaiyesini bitirir yahut fesholur. Meclis dört senesini bitirdikten sonra idare memurları orada idare işleriyle meşgul olurlar. Meclisi bırakıp gidemezler. Çünkü Meclisin binası, eşyası ne varsa inzibatını temin için diğer Meclisin vüruduna kadar mecburî olarak kalırlar. Bundan dolayı kendilerine mebusanın tahsisatı olan dört bin kuruş verilir. Harcırah kanununda bahsi vardır. Mebusan Meclisin fesh veya Meclisin hitamı halinde o paranın son zammıyat kararnameci mucibince zammıyatını alırlar ki (97,5) lira eder. Yüzdesi kesildikten sonra.

Şimdi buradaki bizim arkadaşlar mademki şehri iki yüz lira alıyorlar, kendileri gittikten sonra eldeki parayı aşağı mı görüyorlar, yüzde elli kadar aşağı mı iniyor da böyle yapıyor? Mesele paranın azlığı meselesi ise o halde hep beraber olmaklığımız lâzım. 350 zat altı ayda bin iki yüz ellişer liradan ne tutuyor? Meclisin tahsisatı arasındaki fark ne ise 150 ile 350 mecmu olan beş yüz azanın her birine taksim edilerek herkesin müsavi alması lâzım gelir. Vakıa irşadla memleketlerinde bazı arkadaşlarımız meşgul olacaktırsa herhalde kendi evlerinde daha iyi rahat edecekler, işlerini, güçlerini daha iyi görecekler. Bu da şayanı dikkattir.

MUSTAFA BEY (Karahisar Şarkî) — Efendim, bunun elbette bir kanun halinde halli lâzım gelir. Kezalik tahsisatlar uzun bir şeydir. Ağızdan geçirilecek bir şey değildir. Encümenine havale buyurulsun...

TAKİ EFENDİ (Sivas) — Bendenizin bir takririm var.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim bendeniz bu hususta arkadaşlardan bir fedakârlık rica edeceğim. Bundan yirmi gün evvel bendeniz bir kanun lâyihası vermiştim. O da Lâyiha Encümenine havale buyurulmuştu. Bu da Lâyiha Encümenine havale buyurulsun. Kanun şeklinde müzakere edilsin. Bendenizin memleketim Balıkesir'dir. Cihanda, Cenabı Hakkın her türlü lütfuna mazhar olan bir memleket, toprağın altı da üstü de hazinelerle doludur. Böyle iken 1326 hesabı kâfisinde varidatının yekûnu altın para olarak...dır.

Bunun ancak yüz bin lirası memlekette kalırdı ve bakiyesi Hazinei Devlete girerdi. Maatteessüf işgalden evvel bütçe yapılması için buradan emir verildi. Bir bütçe yaptılar. Mevcut maaşata, mevcut memur maaşından iki yüz bin lira açık verdi. Beyefendiler! Eğer Karesi livasındaki varidata nispetle bu böyle olursa zaten çığnenen diğer yerler harap bir haldedir. Eğer Karesi livası böyle olmasaydı ben bu derece bedbin olmazdım. Bir taraftan teşkilât, bunun gelir yeri neresi? Eğer biz kum doldurup dağıtacak isek o başka... Deminki harcırah teklifinin hilâfına olarak teklif ediyorum; numunei imtisal olalım. Her türlü sefaleti, çekilmesi zarurî olan hâlâtı yapalım, diğerlerine de diyelim ki, İcra Vekillerine, valilerine; mutasarrıflarına az para versin. Böyle olmazsa kendi kendimize parasızlıktan dağılmış oluruz. En güzel memleketlerimiz elden çıkmıştır. Benim anladığım azayı kiramın mevcudu 300'ü mütecavizdir. Bunun iki yüzü dağılmış. Yalnız yüzü ile iktifa edilsin, diyorlar. Bundaki maksatta verilen 1250 lira tahsisat hepsine kâfi gelmiyor. Binaenaleyh 1250 lira alalım. Bayram münasebetiyle azayı kiramın memleketlerine dağılmasındaki mahzuru gördük. 300 kişinin içtima ederek karar vermesiyle yüz kişinin... (bir araya gelerek karar vermesi arasında fark vardır.) (1)⁴² (Gürültüler) Aza kanaat edelim. Verilen ile iktifa edelim.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Efendim; müzakere etmekte olduğumuz şu mesele Heyeti Celilelerince de malûm olduğu üzere bir Kanunu Esasî meselesidir. Binaenaleyh bunun cüzi bir zamanda halli doğru değildir. Kanunu Esasî Encümeni vardır, oraya gönderelim. Bu gibi mühim mevât tab ve tevzi edilsin. Onun için bendeniz Heyeti Celilenizden istirham ediyorum, muvafık görürseniz Kanunu Esasî Encümenine gönderelim tetkik etsin. Meclisi Âli ona göre bir karar versin.

ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) — Biraz da 1250 lira meselesi hakkında... maruzatta bulunmak istiyorum.

Bu 1250 lira meselesi hakkında, esasen mebusların tahsisatı 500 lira olarak gösteriliyor ve harcırah verilirken dört bin kuruş maaşlı bir memur gibi veriliyor. (Altın idi sadaları) Altın değil, geçen seneye kadar kâğıt idi. İyi biliyorum ki altın olarak bir taksit verdiler. Her ne ise mesele o değil. Onu onlara söyleyin.

42 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Ben o vakit asker idim. Şimdi bu beş yüz lirayı, dört nihayet beş ay için veriyorlar ise de bunun zımında şu vardır ki bir sene maişetini temin etmek için veriliyor. Çünkü mebus olan zevat kendi şahsî servetleri var ise o başka... zabıt iseler vesaire iseler başka. Mazul, müstafi şeklinde de gelebilirler. Mebusluktan çıkar çıkmaz onlar için sandalye hazırlanmış değildir. Binaenaleyh arada tatil günlerine ait yiyecekleri para bu beş yüz liradır. İstanbul'un Meclisi toplandığı zaman bu düşünüldü. Hakikaten beş yüz kâğıt gayri kâfi idi. Hiç kimseye kâfi gelmeyeceği anlaşıldı. Oradaki mebusan şöyle bir şey düşündüler ki makul bir zam yapılsın. Ne fazla yapılsın. Ne de idare etmeyecek kadar noksan yapılsın. Bu makul zam meselesinde mebuslar kendilerini memurlardan fazla görmek istemediler. Binaenaleyh 500 lirayı on ikiye taksim ettiler dört bin kuruş tuttu. 4 200 küsur kuruşluk memur zammıyat kararnamesince kaç kuruş zammediliyorsa o miktarın on iki misli zammediliyordu. Tahsisat hakkında bir madde kanuniye teklif etmiştik. Encümene havale olundu. Encümen bunu aynen kabul etmedi. Sebebi, bazı arkadaşlar mebusları memur menzilesine indiriyor dediler ve mebusanın izzeti nefsine muvafık görmediler. Mantikî olarak esbabı tadili de şu oldu: Zamaim kararnamesi Meclisin tasdikinden geçmeyen bir zamaim kararnamesine istinaden ve mebusana tahsisat zammemek doğru olamaz. Onun üzerine dediler ki misil üzerine zam edelim, düşünüldü. Bu dört bin kuruş maaşlı memurların bir sene zarfında almakta oldukları zamaim (704) lira kadar bir para tutuyor. Bu yedi yüz dört lira tahsisatı asliye bir buçuk misline iblâğ edildi ve alettakrip (1,5) misli zammolundu. İstanbul'daki es'arı buradan fazla birtakım havaî masrafları var iken tramvay vesaire gibi, bu kadar veriliyordu. (Paso veriliyordu sadaları) Onu da arz edeyim. Şirket vapurlarından başka müesseselere para vermemeye tenezzül etmek doğru değildir. Şimendifere keza veriliyor efendim. Ev kiralari bir oda elli liradır. Burası elbette İstanbul'dan daha ucuzdur. Arkadaşların ekserisi otellerde kalıyordu. Orada iktifa edilen yüz liraya mukabil burada elli lira ile iktifa edilir. Kendimize aslan payı almayalım efendiler.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisar Sahip) — Efendim; yalnız hakikatten bahsedeceğim için sözlerim pek acı olacaktır. Rûfekayı kiramin bundan dolayı evvel emirde aklarını rica edeceğim. Bir harcırah ve bir tahsisat meselesi için üç celse hafiye akdettik. Memleketin ve milletin ahvaline taallûk eden hususatı bu kadar sükûnetle dinledik ve görüşebildik mi? Maateessüf görüşemedik. Bunu görüştük. Her iş bir nimet mukabilindedir, nimet külfet mukabilidir. Aldığımız nimet büyüktür. Verilen tahsisatla insan geçenebilir. Bunun azlığından, çokluğundan bahsetmeyelim. Az çok ne ise yorganımıza göre ayağımızı uzatarak işimizi tanzim edelim. Kendi tahsisat ve muhassasatımızla uğraşırken müvekkilimiz haklarımızda ne düşündüklerini öğrenmek isteriz. Daima serzeniş ediyorlar.

Binaenaleyh biz bir sene için bu tahsisatı kabul edelim ve bununla iktifa edelim. Encümenlere gelelim, işlerimize bakalım, çalışalım.

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — Efendim, bendeniz Meclisin para meselesinden bahsetmeyeceğim. Çünkü o ayrı bir şey. Esası kabul edilir. Sonra o gelir. Meclis böyle (340) kişi ile yaşayabilir mi? Mesele budur. Söylenecek söz başka, hakikat hal başka... Asıl görüşülecek mesele budur. Mebusandan görüştüğüm arkadaşlar var. Bütün işimi, gücümü terket-im, buraya geldim diyor. Kimisi ben iki ay için geldim, diyor. Bu mesele böyledir. Çocukları var ki işlerini bırakmışlar, bir müddeti muvakkate için gelmişler. İşin mahiyetini bilemiyorlar.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — İşsiz adam yoktur.

İSMAİL SUPHİ BEY (Devamla) — Efendim, ben söyleyim de ondan sonra... Meselenin ruhu buradadır. Bütün işimi, gücümü terketmişimdir. İcabında on senede gelirim. Hakikati hale müracaat etmeli. Bu mesele halledildikten sonra bu tahsisat meselesini halledersiniz. Geçen Reis Bey söylediler. Yalnız 200 kişi toplanamıyorsunuz. Üst tarafı nerededir? 150'yi zor buluyorsunuz. 70-80'i mezun. Nasıl mezun?.. Ben arkadaşlarımla hüsniyetinden şüphe etmek istemem. Fakat bu kürsüde her şey söylenebilir. Bir kısmı mezuniyet bittiği halde gelmiyor. Binaenaleyh bendeniz para meselesinden bahsetmeyeceğim. Meclis şöyle çalışmalı imiş, böyle çalışmalı imiş. Meclis fabrika değildir, bir taraftan çorap çıkarırsın. Meclis makine değildir. Meclis böyle çalışır. Meclislerde ufak tefek herkesin kulağının tahammül edemeyeceği şeyler söylenir. Belki bizim terbiye vataniyemizde bunu icap etmezdi. Meclis vazifesini fevkalâde bir surette yapıyor. Meclis aldığı paraya kesbi istihkak edemiyormuş, diye kim diyor. (Alkışlar) Büyük milletler büyüklüklerini metanetleriyle gösterirler.

ŞEVKİ BEY (İçel) — Biz buraya vahdeti milliyeyi temin etmek için gelmişiz. Milletın bizden hiçbir haberi yoktur. Bunları anlatmak için milleti irşat etmek lâzımdır. Meclisin almış olduğu istihkaka diyecek bir şey yoktur efendiler.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Zannedersem bu mesail ayrı ayrı görüşülüyor. Bir de İstanbul Mebusu meselesi çıktı. Ben buna efendim İstanbul Mebusu olmak sıfatıyla taaccüp ediyorum. Sonra Ferit Paşa Hükümeti orasını feshetti. Binaenaleyh buradaki arkadaşlarınız sizin gibi Büyük Millet Meclisi âzasındandır. İstanbul Meclisi muhassasatı demin Ömer Lûtfi Bey arkadaşımızın buyurduğu gibi İstanbul'daki gılayi es'ara, hayat pahalılığına nazaran zam yapılmamıştı. Eğer fazla ise tensik edilir. Evvelce İstanbul'da bulunmuşlar, İstanbul Mebusu değildir, buranın mebusudur. Buna nazaran aynı muameleye maruz kalmaklığımız tabiidir.

REİS — Efendim, evvelâ müzakerenin kifayetini reye koyuyorum. Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görüldü. Takrirleri okuyacağız:

RİYASETİ CELİLEYE

Meselenin ehemmiyetine binaen müzakerenin kifayetiyle Kanunu Esasî Encümenine tevdiine karar itasını teklif ederim.

Sinop
Hakkı Hami

DİVANI RİYASETE

Müzakerenin kifayetiyle Encümeni Mahsus mukarreratının reye konulmasını teklif ederiz.

Dersim Mebusu
Hasan Hayri

Bayazıt
Şevket

Genç
Fikri

Diyarbakir
Hacı Şükrü

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Büyük Millet Meclisi azasının tahsisatları hakkındaki teklifin Kanunu Esasî Encümenine tevdiini teklif ederim.

İzmit
Hamdi

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Müddet ve muhassasat mesaili Kanunu Esasiye müteferri mevattan olmakla Kanunu Esasî Encümenine tevdiini teklif ederim.

Amasya
Memet Ragıp

RİYASETİ CELİLEYE

Müzakerenin kifayeti ve tahsisat ve müddet meselelerinin mevadı mahsusa tarzında tedvin edilmek üzere Kanunu Esasî ve Muvazenei Maliye Encümenlerine tevdiini teklif ederiz.

Karesi
Mehmet Vehbi

Adana
Zamir

Karesi
Abdülgafur

Burdur
Mehmet Akif

Karesi
Basri

Bursa
Hüseyin Necati

Canik
Süleyman

RİYASETİ CELİLEYE

Müzakerenin kifayeti ve encümen noktai nazarının reye vazını teklif eylerim.

Kütahya
Cemil

RİYASETİ CELİLEYE

Büyük Millet Meclisi âzası Mecliste bulunduğça ayda yüz lira alır. Kendi işi için mezuniyet alan âza hakkında kistelyevm icra olunur. Bu esasların kabulünü teklif ederim.

Bolu
Tunalı Hilmi

(Hakkı Hami Bey'in tavriri tekrar okundu.)

REİS — Efendim; bu tavriri veçhile bu meselenin Kanunu Esasî Encümenine havalesini kabul edenler lütfen el kaldırsın.. Kabul edilmiştir.

Maliye Vekâletinden gelmiş bazı kanunlar vardır. Maliye Vekili de gelmiştir.

Kapanma Saati: 6.20

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

9 Ağustos 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. BEYANAT

1. — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin, cephelere vaki teftiş seyahatleri sonunda vaziyeti harbiye hakkında beyanati.

Cilt : 3

45'inci İn'ikat - 1'inci Celse

KIRK BEŞİNCİ İN'İKAT

9 Ağustos 1336 Pazartesi

Birinci Celse

Reisisani Celalettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Celseyi kuşat ediyorum.

Zabtı sabık hulâsası var, okunacaktır. Söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerindir.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Otuz Dokuzuncu İn'ikat

24 Temmuz 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Celâlettin Arif Bey'in tahtı riyasetlerinde in'ikat ederek; âzayı kiram tahsisatı ve harcırahları hakkındaki encümeni mahsus mütalâası üzerinde cereyan eden müzakerattan sonra teneffüs için celseye ara verildi.

Üçüncü Celse

Celâlettin Arif Bey'in tahtı riyasetlerinde içtimada; azayı kiram tahsisatı ve harcırahları hakkındaki encümeni mahsus mütalâası ve takrirler üzerinde müzakereye devam olunarak; mevzuan Kanunu Esasi Encümenine havalesi kabul olundu ve celseye nihayet verildi.

Reis
Celâleddin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hakkında mütalâa var mı? Reylerinize arz ediyorum; kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edildi.

2. — BEYANAT

1. — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin, cephelere vaki teftiş seyahatleri sonunda vaziyeti harbiye hakkındaki beyanatı.

REİS — Söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerindir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Muhterem arkadaşlarım, on bir gün seyahatten sonra Heyeti Âliyenizle mülâki olmakla kesbi şeref eylerim. (Hoşgeldiniz, safa geldiniz sesleri) Arkadaşlarımızla vuku bulan seyahatimiz hakkında bir fikri ameli vermek için seyahatimize kısa bir nazar atfedeceğiz.

27 Temmuz 1336 akşamı idi. Arkadaşlarımızla Ankara'dan müfarekat etmiştik. Ertesi gün Eskişehir'e muvasalât ettik. Eskişehir'de Garp Ordusu Kumandanı Ali Fuat Paşa Hazretleriyle vaziyeti umumiye hakkında müdavelei efkâr ettikten sonra şimale hareket ettik. Bursa'yı işgal etmiş olan düşman karşısında bulunan kuvvetlerimiz büyücek bir grup teşkil eder ve bunun ismine de Ertuğrul grubu demişlerdir. Daha şimaldeki Adapazarı ve havalisinde bulunup İzmit'e karşı vaziyet alan kuvvetlerimize kadar seyahatimizi temdit etmek istedik. Binaenaleyh Ertuğrul grubundan başladık. Yalnız Bilecik'e muvasalâtımızda Adapa-

zarı havalisinde bulunan ahali İslâmiye'ye Meclisi Âlinizin selâmlarını ve Meclisi Âlinizin kendilerinden intizar eylediği hizmeti ve fedakârlığı tebliğ ettik.

Bilecik'te Kolordu Kumandanı Miralay Kâzım Bey tarafından istikbal edildik ve o geceyi Bilecik'te geçirdik. Buraya muvasalatımızda daha istasyonda iken bazı kıtaatı teftiş ettik. Bu teftiş ettiğimiz kıtaat büyük cüz'ü tamlar değildi, küçük aksamı askeriye idi. Bunların neticei teftişiyesi üzerimizde hüsnü tesir bıraktı. Ertesi gün Bilecik'ten bütün arkadaşlarımızla araba ile Eskişehir istikametinde hareket ettik. Bu istikamette bulunan mevazımızın şarkında ve Yenişehir ovasına hâkim ve nazır olan mevazıda bulunuyor. Bu mevazu aslisinin ilerisinde doğrudan doğruya düşman müfrezeleriyle temasta bulunan müfrezeleri ve gerek bunun gerisinde bulunan müfrezeler süvaridir. Bunları görmedik, yalnız mevzii aslı üzerinde bulunan kuvvetleri gördük. Yenişehir şarkındaki mevzii aslı üzerinde bizzat arkadaşlarımızla ve orada mes'ul olan kumandanlarla beraber tetkikatta bulunduk. Bu tetkikatımıza göre bu mevzi Yenişehir üzerinden gelecek bir düşmanı istikbal eden münasip bir mevzidir. İcabında bu mevzii işgal etmek ve bu mevzide ifayı vazife etmek üzere tahsis edilmiş olan kuvvetleri de teftiş ettim. Bu kuvvetler kendilerine tevdi edilen vazifei harbiyeyi ifa edebilecek kabiliyet ve kudreti göstermişlerdir. Bizde hâsıl ettiği kanaat budur. Zabitle-riyle ve başlarında bulunan kumandanlar dahi vazifelerini idrak edebilecek kabiliyeti haiz olduklarını göstermişlerdir. Yalnız bu gördüğümüz kuvvetler malûm olan mütevali muharebattan sonra yeniden teşkiline iptidar edilmiş kuvvetlerdir ve miktarını daha bir iki misli yapmak ihtimali mevcuttur. Daha gerilerde depo halinde teşkil etmek ve bunları tensik etmekle meşgul bulunuyorlar. Bu kuvvetlerin ilbasını da arzu derecede mükemmel görmedik. Askerî noktai nazardan teftiş ve tetkik ile meşgul olmakla bir taraftan da arkadaşlarımız muhtelif guruplara ayrılarak doğrudan doğruya kıtaatı askeriye ile aynı gurupta ayrılarak efrat ile temasta bulunmak ve onları tenvir ve irşat etmek için lâzım gelen nasayihde bulunmuşlardır. Bundan sonra tekrar hemen aynı günde geriye döndük. Bilecik'ten trene bindik. Karaköy istasyonuna çıktık ve oradan arabalarla Pazarcık'a. Pazarcık Bursa istikametinde ve vaziyete göre ve her vakit fevkalâde mühim olan bir sevkülceyş istikametinde bulunuyordu. Gerek bu karargâhın ve gerek karargâhta mevcut olan kıtaatın ve doğrudan doğruya Pazarcık ahalisinin Heyeti Mebuseye karşı gösterdikleri samimî kabul cümlemizi fevkalâde mütehasis etmiştir. Manzarai askeriye de fevkalâde muntazamdır. Bu istikametlerdeki kuvvetlerde büyük bir intizama tesadüf edeceğimize beraati istihlal teşkil etmiştir. Buraya muvasalatımız gece idi efendim. Ertesi gün sabahleyin tekrar arabalarla ve arkadaşlarla iki saat kadar kat'ı mesafe ettikten sonra büyücek bir kıtai askeriye vasil olduk. Bu kıtayı teftiş ettik. Kıtanın hal ve şanı ve derecei talim ve terbiyesi ve heyeti zabitan ve kumanda heyeti bizi son derece memnun etti. Hatta bunu ufak bir teftişte bırakmadık. Muhtelif manevra kabiliyetini görmek için birçok mesaili askeriye de hallettirdik. Netice itibariyle fevkalâde memnun kaldık. Aynı suretle arkadaşlarımız bir peder gibi askerlere nasihat verdiler ve temas ettiler. Bu temas ettiğimiz kıtai askeriye Ertuğrul gurubunun bulunduğu cephe gerisinde ihtiyatı umumidir. Bunu gördükten sonra tamamen İnegöl'e nazır olan mevzii asliye vasil olduk. Bu mevzii aslinin ilerisinde İnegöl'de de askerlerimiz vardır. Düşmanla hali temasta bulunan muhtelif kuvvetler ve kıtalarımız vardır. İnegöl vadilerinde bulunan gurup ile temas hâsıl olmadı. Mevzii aslı üzerinde bulunan kıtaatla iştilal ettik. Orada mevziin tetkikatıyla bir müddet meşgul olduk, bu mevzi de pek iyi intihap edilmiştir ve şayanı istinat bir mevzidir.

Mersin merkezine temas eden harekâtı kısmen gördük. Bunların da vaziyeti mucibi memnuniyettir. Mersin garbinde bulunan kıtaatı askeriyei görmekten sarfınazar ettik. Çünkü aynı kıtaatın eczasından idi. Çünkü gördüğümüz cüzütamlarla diğerler hakkında bir fikir edinmiştik. Vakit dar olduğundan yola gelip bizimle mülâki olması için emir verildi. Diğer tarafın sağ cenahı ve sol cenahtaki kıtaatı görmek için geri dönmek icap etti. Arabaları terk ettik ve o gün arkadaşlar ikinci defa olarak sağ cenaha vasil olduk. Sağ cenahla kezalik gayet muntazam ve fevkalâde şayanı ehemmiyet bir kıtai askeriyei teftiş ettim. Bu teftişimiz de bizi fevkalâde memnun etti. Onu müteakip ki Pazarcık'a avdet ettik ve Pazarcık'tan sonra da tekrar Karaköy istasyonundan tren alarak Ertuğrul'a gittik. Efendim bu gurup mühim olarak iki istikameti ihtiva ediyor, biri Bursa İnegöl, Eskişehir; diğeri Bursa ve Bilecik üzerindedir. En mühim istikamet İnegöldür ve bunun üzerindeki heyet de kabiliyet itibariyle şayanı emniyet bir kıta olmaktadır. Yine aynı istikameti icabında muhafaza etmek veyahut aynı mevzii tehdit eden Yenişehir üzerinde de Kâzım kuvvetleri bulunmaktadır ki bunun heyeti umumiyesi itibariyle ve düşman şarka hareketinde bu iki ufak, fakat

ehemmiyetli cephelerimizden bir veya diğer parçasına çarpar ve iki grup düşman üzerine... müessir olur, ki bu grubun sağ cenahı Kâzım Bey kıtasıdır. Bu kıtaatan Adapazarı havalisinde bulunan ve bunun daha ilerisinde ayrıca kıtaat mevcuttur. Kâzım kıtaatında olduğu gibi Arif kıtaatinın da tezyidi ve daha gerilerde kıtaat teşkil ve tensikiyle iştil edilmiştir. Buradan Eskişehir'e avdet ettik. Eskişehir'de birkaç saat ordu kumandanı ile müzakeratta bulunduk ve bu meşhudatımız üzerine derhal tashih ve tamir ve ikmalî lâzım gelen mahallinde icap eden emirleri icap edenlere vermekte idi. Onu müteakip Karahisar üzerinden Uşak'a hareket olundu. Karahisar'dan gece geçtik durmadık. Bu istikamette tesadüf ettiğimiz, temas ettiğimiz ilk kıta'a idi. Topçudan, mitralyözden ve piyadeden ibaret olan bu kıtanın manzarası ne vaziyetleri itibariyle ve ne de kendilerinden talep ettiğimiz vazifenin ifasında bir kabiliyet gösterememişlerdir. Herhalde memnun olmadık ve ademi memnuniyetimizi hazır bulunan kumandanların kâffesine izhara lüzum gördük ve derhal bu kıt'aların ıslahı için evamiri lâzime verildi. Seyahatimize devam ettik efendim. Uşakta gerek mahallince teşekkül etmiş gönüllü kıtaat ve gerek nizamiye kıtaati ve gerek halk tarafından büyük bir tehalükle teşkil olunan kuvvetlerden evvelâ askerleri basit bir teftişten geçirdikten sonra arkadaşlarımız halk ile temas edip onlara icrayı vesaya ettiler. Biz de kıtaati askeriyeyi daha fazla bir dikkatle teftişe devam ettik. Bu kuvvetlerden bir kısmı herhalde henüz vazifelerini hüsnü ifa edebilecek halde bulunmuyorlardı, kendilerine ihtarâtı lâzimedeki bulunduk. Bundan sonra yine garbe yürüdük, devam ettik. İkinci bir kıta'ı askeriyeye tesadüf ettik. Bu da mühimce bir kıta'ı askeriyeye idi. Bu kuvvetten de memnun olmadık. Bunun da tarzı tebbüsü ve hareketi bize emniyet bahş olmuyordu. Bundan sonra asıl düşman karşısında bulunan mevzii asliyeye gittik. Orada bulunan kuvvetleri teftiş ettik. Mevzii aslı dediğimiz yer otuz kilometre kadar uzak olan yerdir. Mevzii aslı ile düşman arasında ileri sürülmüş bir kıta'a vardı. Buna temas etmekle iştil ettik. Mevzii aslideki kuvvetler iyi ilbas edilmiş bir halde değildi. Fakat kabiliyet, emniyet, kuvvet itibariyle heyeti umumiyemizi memnun etmiştir. Bize kati bir emniyet geldi. Bütün pejmürde elbiselerine rağmen vazai askeriyeyi ifa ve icra edecek bir haldedir ve böyle bir şartı da esas olarak kabul etmeye mecbur olduk. Bu gördüğümüz kıtaati askeriyenin kâffesi bir kumandaya merbut idiler. Dikkat buyuruldu ise saydım. Karahisar'ı geçtim. Burada bir kuvvet, Uşak'ta bir kuvvet, ondan sonra diğer bir kuvvet. Bu tertibatı beğenmedik. Tercih ettik ki bilumum kuvvetler bir arada bulunsun. İstikametler üzerinde tarassut kuvvetleri bulunsun, dünyanın bir köşesinden diğer bir köşesine kadar işgal etmek imkânı yoktur. Eğer böyle muayyen bir hat üzerinde düşmanın vüruduna intizar olunursa düşman ya esir veya mağlup olur. Onun için oradaki kumandanlara tavsiye ettiğimiz, emrettiğimiz bütün kuvvetleri bir araya toplayıp düşmanın vücudu tahakkuk ederse düşmanı geriden beklemeyip takip etsinler ve taarruz ederek düşmanı kendileriyle muharebeye mecbur edebilsinler. Fakat bizim noktai nazarımızı hüsnü telâkki etmek ve onları tatbik ettirmek için orada muhatabada bulunduğumuz kumandan bize emniyet bahşolamadı. Derhal mahallinde bu kumandanı tebdil etmeye mecbur olduk ve tebdil ettik. O esnada yakın bulunan ve kendisine emniyet caiz olan ve kabiliyeti fikriye ve askeriyesi malûm bir zatı hemen kumandan tayin ettik ve hemen en ileri hatta göndererek bu prensip dâhilinde ifayı vazifeye davet ettik. Bundan sonra efendim Afyon Karahisarı'na döndük. Orada da yeni teşekkül etmekte bulunan birtakım kıtaati teftiş ettik. Burada tabii onları söylemiyorum. Halk tarafından fevkalâde istikbal edildik. Tezahüratta bulundular. Cidden Büyük Millet Meclisine karşı hürmetkar bulundular. Büyük Millet Meclisinin mesaisi - ki muhafazai istiklâlden başka bir şey değildi - buna karşı yapılan tezahürat cidden pek parlaktı.

Bundan sonra cenuba seyahat ettik. Yalnız Afyon Karahisarı'nda diğer hususat ile de iştil edildi. Meselâ Uşak, Nazilli, Afyon Karahisarı, Konya, müdafaai hukuk cemiyetleri âzasından bir kongre yapıldı. Bu kongreyi kuşat ettik. Levazımatı umumiye reisi, erkânî harbiye umumiye reisi ve hazır bilmeclis âzasından bir kısmı icrayı müzakerat ettiler. Bu kongrede tavsiye ettiğimiz ve binnetice talep ettiğimiz hukuk şu idi: Müdafaai Hukuk Heyeti merkeziyeleri son heyeti vekile kararıyla rüesayı memurini mülkiyenin tahtı riyasetinde ve tahtı emrinde bulunacaklar ve ifayı vazife edeceklerdir. Vazifeleri de müdafaai memleket hususunda mes'ul kumandanların kendilerine rica edeceği hususatı teshil etmek ve bu esasta kendilerinin de kanaatleri tahsil edilmek suretiyle kabul edildi. Efendim heyeti umumiyesinden de kumandanla temasa gelmek için biz esaslar üzerinde anlaştıktan ve kendilerine kabul ettirildikten sonra kendilerini terkettik.

Karahisar'dan sonraki seyahatimize devamdan evvel seyahatimiz esnasında tesadüf ettiğimiz kıtaat hakkındaki efkârımızı arzedeceğim. Nihayete doğru uğradığımız hattı müdafaadan bahsedeceğim. Burası

Kütahya'dır efendim, Kütahya ve havalisi demin arzylediğim Ertuğrul gurubuyla ki bu vasi bir mıntakadır ve ayrıca bir mıntakadır ve burada da ayrıca kuvvetler vardır.

Bizim temas ettiğimiz kuvvetler Kütahya'da seyahatimiz esnasında ve on gün zarfında teşekkül etmiş bir kıt'ai askeriye idi. Bütün bir alay piyade idi. Üç taburlu bin yedi yüz neferdi. Bir alay esasını vücuda getirmek için teşekkül etmiş bir bölük süvarisi vardır. Bu kuvvetin hemen kısmı küllisi tamamen ilbas edilmiş ve teçhiz edilmiştir. Efendim bütün bu kuvveti vücuda getiren Kütahya ahalisidir. On gün zarfında bu suretle teşekkül etmiş ve bizim vardığımız zaman cephede bulunmalarına lüzum görülmüş derhal gece bir kısmı ileriye hareket ettirilmiş idi. Bu suretle teşekkül etmiş olan kıtayı dikkatli bir surette teftiş ettik. Bu on günlük kıtai askeriye vücuda getiren insanlar öteden beri hiç silâhını terketmemiş ve vazifeden firar etmemiş kabiliyeti askeriye ve inzibatıyeyi haiz kimselerdi. Hatta en muntazam ve muallim bir kıtai askeriye yaptırılması lâzım gelen vazifeyi bilâ tereddüt yapmışlardır ve bundan bütün milletimizin âdeta tabiaten muallim asker olduğu anlaşılmıştır.

Kütahya'nın ilerisinde ve arzettiğim iki gurup arasında Timurcu da mesmuu âliniz olmuştur. Ethem Bey gayet mühim bir memuriyet ihraz etti. Düşmanın pek büyük bir kuvvetini zedeleyerek perişan etmişti. Düşman cephesini mühim kuvvetlerle takviye etmeye mecbur oldu.

Binnetice daha emniyetli bir hale koydu. Bu cepheye ait kuvvetlerden daha iki kısım kalmıştır. O ikisi de Denizli cihetinde kalmış, birisi Çine'de Muğla şimalinde bulunan kuvvetlerdir. Denizli'ye kadar gitmek münasip olmadı. Çünkü arada şimendifer inkıtai vardı, çok zaman sarfını istilzam edecek. Denizli ve havalisinde istihsal ettiğimiz malûmat bize bir fikir vermiştir. Zaten o kuvvetler hakkında ayrıca tedabir de düşündük ve emretmiş bulunduk. Onun için oraya gitmedik. Bu Çine'de bulunan kuvvetlere gelince; o pek uzaktır. Oraya kadar prensiplerimizi isal etmek için o kuvvetlere kumanda eden insanlar bizimle mülâki olmak üzere adamlar göndermişlerdi. Lâzım gelen evamiri verdik.

Bu izahatımla doğrudan doğruya Garp cephesi denilen cephe aksamını arzetmiş oldum efendim. Şimdi Heyeti Âliniz Garp cephesi ve Garp cephesi kumandanlığı denildiği zaman bir fikir elde etmiş bulunacaktır. Kuvvetleri nazarı dikkate alarak aşağı yukarı muhakeme ve mukayese yapılabilir. İşte bu muhakematı yaptığımız zaman kanaat edilecektir ki bugün Bursa'da karşı karşıya bulunan ve Alaşehir'de karşı karşıya bulunan kuvvetler arasında bugün için az çok muvazenet vardır ve bazı yerlerde bizim tefevvukumuz dahi vardır. Fakat bu bapta daha kat'î ve daha uzaklara şamil söz söylemek istemiyorum.

Bundan sonra Konya'ya gittik, Konya'ya giderken Akşehir'de, Iğın'da depo teşkil etmekte bulunan kıtayı askeriye gördük ve teftiş ettik. Bu kıtayı askeriye vücuda gelmesinde ve ilbasında ahali kuvvetinin fevkalâde hizmeti olmuştur. Konya'da mühim kuvvet yoktur. Onun için orada askerlikle iştilal etmedik. Konya ahalisi bizi pek büyük bir hararet ve samimiyetle ve büyük tezahüratla istikbal etti. Hükûmet dairesine gittik ve ertesi gün umum ahali ile görüştük, ondan sonra Cenuba hareket ettik. Artık bu cepheyi terketmiş bulunuyoruz.

Cenuptaki Adana cephesinde bulunan arkadaşların karargâhı Pozantı'dır. Biz de oraya gittik. Yalnız orada bulunan muhtelif müdafaai hukuk heyetleri ki onları Pozantı'ya davet eyledik ve orada vazai milliyesi ile iştilal eden zevatı davet ettik. Heyeti umumiyesiyle vaziyeti askeriye ve vaziyeti mülkiye hakkında müdavelei efkâr ettik. Askerî vaziyet efendim; düşman Adana'da, Tarsus'ta, Mersin'de bulunuyor. Buna karşı şu bizim Adana cephesi ve Tarsus ve Mersin'e şamil olmak üzere bir cephemiz vardır. Mersin'den sonra Silifke'ye kadar sahili tarassut etmek üzere diğer bir şerit vardır. Bu arzettiğim üç cepheden asıl iki cephe yani Adana ile Mersin'e karşı olan cephedeki kuvvetlerimiz hali faaliyette bulunuyor, bu kuvvetlerde de oldukça intizam ve irtibat hâsıl olmuştur. Malûmu âliniz bu kuvvetler kendiliğinden, hüdayi nabit gibi vücuda gelmiştir. Tabii birçok intizamsızlık görülmüştü ve oraya bir fırka kumandanı gönderileli çok olmuştu. İntizam ve irtibat vardır. Bizim kuvvetlerimizle düşman kuvvetlerini mukayese etmek istedik. Maatteessüf düşman kuvvetleri hakkında kat'î ve sarih ve mevsuk malûmat bulunmadığından bu hususu icabı kadar ihtar ettikten sonra, bu grupların iki cephedeki grupları hiç olmazsa daha bir misli tezyit için tavsiyede bulunduk. Bu kuvvetlerin elinde bulunan silâh vesaireyi orada ahali vermiştir. Yine ahali yedinde bulunan silâhlardan tezyit etmek imkânı olduğu tahakkuk etti. Bu vechile tavsiye ettik. Fakat bundan

başka olarak Müdafaai Milliye Vekâletinin mühim miktarda bu cepheye tahsis ettiği silâh ve cephaneye ile bu iki gruba ihtiyat olmak üzere kuvvetler teşkili için emirler verildi. Ümit ederiz ki pek yakında iki grubun gerisinde netice katiye almaya müsait bir grup bulunacaktır. Diğer taraftan bugün Adana Vilâyetini düşünecek olursak, vilâyetin bu kısmında maatteessüf idarei mülkiyenin teşekkül etmediğini gördük. Valisi, mutasarrıfı, kaymakamı, adliyesi, polisi, jandarması yoktur. Hiçbir şeyi yoktur. Ben doğrusu ahaliye karşı biraz mahcup oldum. İnsanların kanlar dökerek düşmanların elinden istirdat etmek istedikleri yerler elimizdedir. Bunu idare etmeyi unutmşuz. Onun için derhal bir idarei mülkiye tesisi lâzım geldi. Bunun için vali ve kaymakamlar filân derhal tayin edilmek lüzumuna kani olduk ve orada hazır bulunanlardan Büyük Millet Meclisi Âzasından İsmail Safa Bey'i vasıtasıyla arzedip kararı kati alındıktan sonra vekâleten... (vekâleten vali tayin ettim. İcra Heyeti kanalıyla heyeti celilenize arz olunup kati karar alınıncaya kadar vekâleten tayin ettim ve) (1) kendisinin işe başlamasını emrettim ve derhal Adana'dan, şuradan buradan hükümet teşkilâtı vücuda getirme sine dair emir verdim ve şimdilik Pozantı'yı Adana'ya merkez olmak üzere tesise lüzum gördüm. Mersin livası vücuda geldi. Bunun böyle liva halinde hikmeti vücudu kalmıyor. Karaisali kazası diye halk kendi kendine idare etmeye başlamıştır. Mersin ve Tarsus kazalarını doğrudan doğruya merkezi vilâyetle irtibatlandırdık ve oralarda vekâleten ifayı vazife etmekte olan zevatı vekil olmak üzere tayin etik ve Hükümet için tedabiri lâzime aldık ve onlarda derhal ifayı vazifeye başladılar. Orada en çok şikâyet ettikleri hal şimendifer civarında bulunan ahalinin korkması, ürkmesi, binnetice hasat ile meşgul olamayıp. Kısmen şimale doğru sureli umumiyede muhacerete rıza göstermekle beraber... kararlı oldukları meşhudumuz olduğundan) (2) düşmanı tazyik etmek tarafını düşündük ve o suretle tembih ettik. Ondan sonra Mersin, Tarsus'ta bulunan Müdafaai Milliye heyetleri vardır. Onları da, malûmunuz olan karara tevfikân, oradaki kaymakamların tahtı riyasetine verdik ve bu heyetlerden ikişer murahhas Pozantı'ya davet eyledik ve asıl Adana Heyeti idaresi, Heyeti Hükümeti işte bunlar olacaklardı ve üç zatın ki ikisi orada idi. Orada kalıp valiye muavenet etmesini Meclisi Âlinizden istirham etmiştim. Tasvip buyurulmuş ona da teşekkür ederim. Bundan sonra efendim, geriye döndük bütün hat boyunca oradan geçmekte olduğumuzu işiten halk gece gündüz toplanarak yanımıza geldiler, görüşüldü. Sonra Eskişehir'e geldik ve heyeti umumiyesi hakkında Garp cephesi kumandanıyla da yine müdavelei efkâr edildi. İcap eden tedabir de tespit edildi. Gördüğümüz kuvvetler alınan tedabir ile yakın bir zamanda daha ziyade tezyit edilecektir. Konya'da ciheti askeriyeye ait bazı şedit tedabir almak lâzım geldi ki o tedabir alınmıştır.

Efendim bütün seyahatimiz hakkında hulâsatan arzedebileceğim budur efendim. Fakat birçok tafsilât vardır, gerek askerle temastan gerek halk ile mülakattan hâsıl olan tahassusat vardır ki bunları da tespit edersiniz. Diğer arkadaşlarımız daha iyi bir surette tasvir ederler. Bazı hususata dair caiz olan, mümkün olan noktaları Heyeti Âliyelerine bildirirler efendim.

BİR MEBUS BEY —... Denilince İzmit körfezinden Yunanlıların çıkması melhuz olan bir kuvvetin olduğu anlaşılıyor. Aynı zamanda Kandıra civarından İngilizlerin Yunanlılarla beraber çıktığını haber aldık.

Bu havaliye büyük miktarda asker gönderilmiş olduğunu Adapazarlılar beyan ediyorlar.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim bendeniz Garp cephesinin kuvvetleri hakkında tafsilât ve malûmat verdim ve bu madde hakkında bizim tetkikat ve teftişe başladığımız noktanın sağ cehrinde kalmak münasebetiyle Adapazarı'ndaki kuvvetlerden bahsettim. Yalnız Adapazarı'ndaki kuvvet değildir. Kandıra, Geyve, Üsküdar'daki kuvvettir. Bütün o şibicezire üzerinde olan kuvvetlerdir. Bu hususta arzu ederseniz bazı tafsilât vereyim.

BİR MEBUS BEY — Minnettar kalırız.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) (3) — Malûmu âliniz bir fırkanın karargâhı vardır. Fırka oradan kalkmamıştır. Efendim malumu âliniz bir fırkanın karargâhı vardır. Neresi tensip edilirse oraya gider. Binaenaleyh kuvvetler yerindedir ve Geyve boğazının şimalindeki tepelerde karargâhını kurmuştur. Efendim, merkez sevk ve idaresinin karargâhı Adapazarı'nda olan kuvvetlerin büyük ve müteferrik teşkilâta maliktir. Bu teşkilâta Adapazarı'nda ve garbinde şibicezire şeklinde Üsküdar'a kadar devam ediyordu ve bu kuvvetlerin şimdiye kadar ifa ettiği vazife gayet mühimdir. Evvelâ bu kuvvetleri bertaraf edebilmek için İngiliz müfrezeleri birçok faaliyet yaptı, mümkün olamadı. Ondan sonra Yunanlıları garpta başlamış

oldukları mütearızları (harekete geçirilen mütearızları) (4) tevkif ederek o havalide kaldılar. İşi ehemmiyetsiz tuttular. Evvelâ bir tabur, iki tabur gönderdiler. Sonra bir alay gönderdiler ve binnetice düşman, Yunanlılar iki fırkasını buraya göndermeye mecbur oldu ve o fırkanın kuvvetleri büyük bir rol, büyük bir vazife ifa etmiş oldu. Ancak düşman bu kadar kuvvet tahsis ettikten sonra Üsküdar'dan ve muhtelif noktalardan başlayarak bir defa Kandıra'ya kadar gelmişti ve mağlup olmuştu. Ondan sonra fazla kuvvet getirdi, binnetice Kandıra'ya düşmanın hâkim olduğu anlaşılıyordu. Kandıra'ya hâkim olduğuna dair son bir rapor vardır. Çekildiğine dair de malûmat vardır. Biz kabul ediyoruz ki şibicezire üstünde Adapazarı ve havalisine çekilmiştir. Son vaziyet bundan ibarettir. Adapazarı şarkında eskiden isyan etmiş olanlardan bazıları yine ufak tefek hareket göstermişlerse de bu münasebetsizlikleri de yine bertaraf edilmiştir. (derhal izale ettik.) (5)⁴³

Efendim; başka bir malûmat emreder misiniz? (Çok teşekkür ederiz sadaları)

FEVZİ PAŞA (Kozan) — Reis Paşa Hazretleri seyahatin heyeti umumiyesi hakkında beyanı malûmat ettiler. Bendeniz yalnız vekâleti aciziye ait hususâtı arzedeceğim. O da ilbas, iaşe, teçhizden ibarettir.

İlbas meselesinden memleketimizin büyük fabrikaları, müessesâtı maatteessüf İstanbul'da bulunduğu için Anadolu'da elde ne kalmış ise bunların her birisine müracaat edip parça parça eşya tedarikine teşebbüs ettik. Bu hususda gerek Ankarâda, gerek Uşakta, Konyâda, Kayseri'de ve bazı mevakide bulunan mensucat fabrikalarından ve ayakkabı yapacak sanatkârlardan istifade ettik. Mamafih bir orduyu lâiyikli ilbas edecek miktarda melbusat tedariki mümkün olamadığı için muavenete müracaat ettik. Maatteşekkür mebzul ianatta bulundular ve bu cümleden olarak gezdiğimiz cephelerde bulunan askerinin hemen bir kısmı mühimmini ahalinin ianesiyle giydirilmiş bulduk. Esasen cephedeki asker iki kısımdan ibaret bulunuyordu. Birisi muharebeye girmemiş kıtaattı. Bunların melbusatı muntazam bir halde bulunuyordu. İkinci kısım muharebeye girmiş, oldukça örselenmiş sınıf idi. Bunlar takviye oldukları için melbusatı noksan bulunuyordu. Giydirilmek üzere cepheye gönderdik ve bir kısmını da peyderpey celbediyoruz. Az zamanda gerek askerinin mahallerinde ve gerek müdafaai hukuk cemiyetlerince ahali tarafından, gerekse bizim buradan göndereceğimiz mebusan tarafından melbusatla giydirilmesi muhtemeldir.

Ayakkabına gelince; yaz devam ettiği müddetçe çarık ve yemeni giymesini yazdım ve ekseriya bütün efrat ayaklarında yemeni ve çarık vardır. Kış için ayakkabı ihzar ettiriyoruz ve hariçten de bir miktar ayakkabı celbettik. Ümit ederim ki kışın vüruduna kadar mevcut efradımıza ayakkabı tevzi edeceğiz.

Yağmurluk efradımızda maatteessüf hemen hiç yok gibidir. Yalnız Ertuğrul grubunda pek noksan bulunuyor. Bunlar için kazalara tevziat yaptık. Her kaza yüz kaput ihzarını vadettiler ve taraf taraf bunları yetiştiriyorlar ve en yakın kıtaata tevzi ediyorlar. Bu suretle kışın hulûliyle beraber kaputların ikmali de memulu kavidir.

İaşe meselesine gelince: Malûmu âlileridir ki garp cephesinde kıtaatın yakın vakte kadar iaşesi müdafaai hukuk heyetlerine mevdu idi. Gerek kuvvayı milliye ve gerek kuvvayı muntazama ahaliden toplanan ianat vasıtasıyla besleniyordu. Vekâletin teşekkülünden itibaren havalât itası ve havalâtın kabili taksim olan aksamı ile kısmen iaşe meselesi askeri idarelerine geçmiş oluyordu. Fakat bu son teftişimizde gördük ki; henüz bütün kıtaatı iaşe edecek derecede elimizde müdahhar erzak olmadığı gibi elimizde paramız da yoktur. Yeni varidat tedarikiyle kifayet edecek para buluncaya kadar yine askerimizden bir kısmı müdafaai hukuk heyetlerince iaşe edilmek mecburiyeti hâsıl olmuştur. Ancak ekmek meselesi evvelce aşardan müdahhar bulunan ambarlardaki zehairle idare olunuyor ve olunacaktır. Yalnız dolaştığımız cephelerde efradın iaşesi noksan bulunduğu hakkında bazı şikâyetler dermeyan olunuyordu. Bunu tetkik ettik. Et, kuru sebze, yağ gibi şeylerin noksan verildiği anlaşıldı. Bunları defaten vermek müşkül olduğundan kalori miktarını (3 300) den aşağı düşürmemek üzere ekmeği 900 gramdan bir kolaya iblâğ ettik ve bu suretle elimizde kâfi derecede iaşe edecek miktarda kalori miktarını artırdık ve ol veçhile her tarafa tamim ettik. Bazı cihetlerin iaşe meselesinde, erzak meselesinde suiistimallerden şikâyet olundu. Bunlar hakkında tahkikat ve derakap takibata başladım.

43 (1, 2, 3, 4, 5) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Bir kısmı, malûmu âlinizdir ki, ahalinin yedinde bulunan silâhların cem ve celbi ve kısmen şarkta bulunan eslihanın celbi ve elimizde aksamı noksan olanların ikmalî hususuna gelince; son vakayı üzerine elimizdeki eslihadan bir kısmı maatteessüf ziyaa uğramış. Fakat bunu derhal ikmal edecek tedabire teşebbüs ettik. Bir kısmı malûmu âlinizdir ki geçen büyük çaplı eslihanın üç misli derecesinde ve çapça daha müessir olmak üzere müteaddit bataryalar ihzar ettik ve bunların bazı aksamını muntazam bir halde arkadaşlarımızla Eskişehir'de gördük ve önümüzden resmi geçit yaptılar ve her bir kısmını Bu hususta (alınan tertip neticesi noksanları) (1) kafileler o kadar zamanda yetiştirmişler ki ve belki (kısa zamanda düşmana) (2)⁴⁴ galip gelecek bir topçumuz vücuda gelecektir.

Mitralyöze gelince; bu şarktan gelenleri Adana cephesine tahsis ettik. Adana cephesinde teşekkül eden kuvvetimiz gayet müessir bir topçuya malik bulunuyor. Şimdi az zamanda Fransız topçularına galebe ve rekabet temin edilecektir. Bazıları debboylarımızdan bir kısmını yollarda görmüşlerdir. Gerek garp cephesinde ve gerek diğerlerinde cephane sözü işitilmemiştir. Biz de cephane istiyoruz diye bir telgraf gelmiş ise derakap onlara cephane yetiştirilmiştir. Muntazam bir halde şarktan garbe doğru yollarda bulunuyor ve arkadaşlarımız da bu kabilden olarak Fransızların Adana'da peyderpey büyüyen kuvvetlerini zannettikleri sırada karşılarına daha müesser silâhlarla çıkacağız.

Askerin iaşe ve ilbası ve teçhizat hususundaki noksanlarının ahalinin himmeti vatanperveranesiyle az zamanda ikmal olunacağına emniyet berkemaldir. Cephaneler İtalya'dan veyahut Avrupa'dan geliyor. Bu da tanzim olunan ordumuz ve bilhassa topçu vesaire kuvvetlerimizin tekasüfünü görerek bunun mutlaka Avrupa'dan ve İtalya'dan geldiğine kani olmuştur. Antalya'ya bir filo göndererek bahane ile istikşafatta bulunuyorlar. Zannediyorlar ki elimizde bulunan esliha ve cephane noksanından bilâhare vasıtasız kalacağız. Efendiler esliha ve cephane noksanından dolayı bu memleket hiçbir vakit arzı teslimiyet etmeyecektir.

REİS — Bazı rüfeka celsenin aleni olmasını arzu ediyorlar. (Hay hay sesleri)

Kapanış Saati: 5.50

44 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

18 Eylül 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. BEYANAT
  1. — *Konya isyanına dair Dâhiliye Vekâleti Vekili Adnan Bey'in beyanatı.*
3. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
  1. — *Mebusan tahsisat ve harcırahlarına dair Divanı Riyaset teklifinin aynen kabul olunduğu hakkında Riyaset tebliği.*
  2. — *Mebus seçildikleri halde Meclise iltihak etmeyen bazı mebusların mebusluktan düşürülmeleri mazeret beyan edenlerin vaziyetlerinin tetkiki ile Riyasete intikal eden seçim mazbatalarının şubelere havalesi.*

Cilt : 4

67'nci İn'ikat - 2'nci Celse

ALTMİŞ YEDİNCİ İN'İKAT

18 Eylül 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: 2.40 (Badezzeval)

REİS: İkinci Reisvekili Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Celseyi kuşat ediyorum:

Zabtı sabık hulâsasını okutuyorum.

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

Kırk Beşinci İn'ikat

9 Ağustos 1336 Pazartesi

İkinci Celse

Celalettin Arif Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ederek; Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin cephele-
de yaptığı seyahatten edindikleri intibaları istima olunarak celsei aleniyyeye geçildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS —Zabtı sabık reylerinize arz ediyorum; kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — BEYANAT

1. — Konya isyanına dair Dâhiliye Vekâleti Vekili Adnan Beyin beyanâtı.

REİS — Konya hadiseleri hakkında buyurunuz Adnan Beyefendi.

ADNAN BEY (Dâhiliye Vekâleti Vekili) (İstanbul) — Muhterem efendiler Konya'da bir vak'a, oldu-
nu Dâhiliye Vekili Refet Beyefendi sureti hususiyede bazı arkadaşlara söylemişti. Biliyorsunuz Konya'da
birçok Konyalılar galeyani hamiyetle cepheye azimet ettikleri bir sırada Konya'da bir hareketin vukua ge-
leceğinin hissedildiğini bir telgrafla Vali Bey bildirmişti. Tam bu telgrafın gelmesinin akabinde Konya'nın
bir karışıklığa uğradığını da anlatıyordu. Vali Haydar Bey'den bundan sonra malûmat almak mümkün
olamadı. Fakat bir müddet sonra Karahisar vasıtasıyla bir haber alındı ki Çumra'dan gelen kuvvet Deliba-
ş'ın riyaseti altında Konya'ya girmişti. Bu sırada Konya ile muhabere tamamiyle munkati olmamıştı. Va-
kıa Hükûmet hatları işlemiyordu. Fakat istasyon Karahisar'la muhabere ediyordu. Bu suretle uğraşarak
Konya'dan malûmat alınıyordu. Çünkü istasyonla şehir arasında pek büyük muvarede olmuyordu. Yalnız
silâh sesleri işitiliyordu. Vali Bey Alaattin tepesinde usata karşı tedabir ittihaz ediyordu. Bunları arz etmek-
ten maksadım vukuatın bidayette nasıl cereyan ettiğine dair malûmat yoktu. Heyeti âliyeyi lâyıkı veçhile
tenvir içindir. Hükûmet tedabiri lâzime aldı. Dâhiliye Vekili Refet Bey bir kısım kuvvetler alarak Konya
istikametine hareket etti. Aldığımız telgrafta diyordu ki. Vali Haydar Bey mebusandan iki zatla beraber
Pınarbaşı'na geldiler. Orada ilk yetişen müfreze kumandanı ile görüşmüşlerdir. Fakat ne görüşmüş, ne ko-

nuşmuş olduğuna dair tafsilât alınmamıştır. Bundan sonra Refet Beyefendi Pınarbaşı'na hareketle evvelsi gün saat dokuzda Konya'ya girmişlerdir. Sonra kendilerinden Şükrü Bey müsademe ile mi yahut ne suretle olduğu malûm değil gaybubet etmiştir, şehit olmuştur.

Konya'da tedibata devam ediyorlardı. Akşam üstü kendilerinden aldığımız telgrafta asayiş berkemaldir, hiçbir şey yoktur deniliyordu. Bu defa yine Karahisar'dan alman telgrafta Vali Bey'in asayişini temin ile meşgul olduğu ve Refet Bey'in de Çumra'ya hareket ettiği söyleniyordu. Tam bu Konya vakasında Ilgın'da Çiğil denilen köyde firarilerin vesair usatın içtimainden bahsedilmişti. Muahharen gelen haberde içtimain dağıldığı söyleniyor. Yalnız bu sırada tekrar haber aldım. O da Karaman ile Konya üzerinde iki istasyonun usat tarafından işgal olduğunu söylüyordu. Karaman'a karşı kuvvetler sevki lâzım geldi. Oraya en yakın olan taraftan mühim kuvvetler sevk edilmişti. Fakat kuvvetler Karaman'a vasil olduktan sonra Karaman ile muhabere munkati oldu. Ereğli vasıtasıyla muhabere ediyoruz. Ereğli'de hiçbir şey yoktur ve orada hiçbir hâdise hasıl olmamıştır. Yalnız Ereğli'nin cenup tarafında Ayrancı denilen mevkide usatın toplandığını Ereğli haber aldığı için orada azıcık heyecan olmuştur. Bu heyecana da mahal olmadığını bildirmek için oralara daha ziyade takviyet vermek için o civara yakın olan mevakii askeriyeye emir vermek üzere Erkânı Harbiyeye yazdık. Bu sıralarda Koçhisar'dan bir telgraf alındı. Sevkedilen asker yolda firar edenlere tesadüf etmiş ve onlara şu suretle beyanatta bulunmuş. Konya'yı Yunanlılar aldı. Nereye gidiyorsunuz? Bunun üzerine asker dağılmış askeri götüren süvari Koçhisar'a dönmüş meseleyi anlatmıştır. Bu sırada orada jandarma arasında heyecan olmuş. Memlekette bir iğtişâş zuhur edeceğini zannetmiştik. Fakat Kaymakam Bey'in himmetiyle kemali şükranla arzedeceğim hiçbir şey zuhur etmedi. Yalnız bir tesadüf oldu. avarızı havaîye dolayısıyla tel bozuldu ertesi gün tel tamir edildi. Yalnız burada jandarmaların bazıları terki silâh etmesi üzerine yerli ahalinin himmet ve gayretiyle jandarma teşkil eyledim dedi.

Mamafih Hükûmet buna karşı lakayt kalamazdı. Kırşehir'den bir müfreze Koçhisar'a doğru tahrik edildi ve bugün o da oraya vasil olmuştur. Bu mıntaka dâhilinden maada garp tarafında, Antalya taraflarında hassasiyet olduğuna dair de haberler almıştık. Fakat bunları tahkik etmek, Seydişehir, Bozkır taraflarında vukuat olduğunu işittik ise de tahkik maalesef kabil olamamıştır. Oraya giden hatların hepsi Konya üzerinden geçiyor ve Konya'nın Hükûmet telgraf hattı açılmamıştır. Şimdiki halde Konya ile gayet güzel muhabere ediyoruz. Birisi istasyon hattıyla, diğeri de orada bulunan telsiz telgrafla muhabere ediyoruz. Fakat bu cihetlerden Antalya'dan gelecek malûmat için şimdi telgrafhaneye emir verilmiştir. Oradan gelen malûmatı size arzederim.

Refet Beyefendi'den son aldığımız haber de Konya'dan Çumra'ya hareket ettiğini ve dün Çumra'dan Karaman istikametini takip etmekte olduğunu söylüyor. Ilgın'da bu suretle bir şey yoktur dağılıyorlar denildiği bir sırada Çekel karyesinde bu usat ve firariler toplanmışlar ve Ilgın'ı basmışlardır. Şimdiki halde Ilgın'da usat bulunuyor. Fakat buna karşı da hükûmet tedabiri lâzıma ittihaz etti ve en yakın taraftan, cephenin kuvvetine asla halel gelmemek üzere, mühim miktarda kuvvetler sevk etmiştir. Bugün dahi iyi malûmat tebşir edeceğimizi ümit ederiz. Şimdiki halde Konya mıntakası bu halde bulunuyor. Yani merkeze tamamen hâkimiz. Yalnız mülhakattan bazıları meselâ Karaman kalıyor. Beyşehir, Seydişehir, Ilgın üzerindedir; bunlarda henüz tahkikat müşkülâtla başlamıştır. Failleri hakkında şiddetli tedibat yapıldığını muhabere ile öğreniyoruz.

MÜFİT EFENDİ (Kırşehir) — Bozkır nasıldır?

ADNAN BEY (Devamla) — Henüz lâyikiyle tafsilât alamadık. Sebebi de muhaberatın ancak istasyon teliyle yapılmasındadır. Kısaca malûmat istiyoruz. Büyük tafsilât geldiği zaman onları da Meclisi Âliye arzederim.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Şehir dâhilinde hiçbir yağma olmuş mu?

ADNAN BEY (Devamla) — Buna dair malûmat yoktur.

3. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Mebusan tahsisat ve harcırahlarına dair Divanı Riyaset teklifi. (1)*⁴⁵

(Tahsisat hakkındaki Divanı Riyasetin yedi maddelik teklifi uzun boylu müzakerattan sonra aynen kabul edildi.) (2)⁴⁶

2. — *Mebus seçildikleri halde Meclise iltihak etmeyen bazı mebusların mebusluktan ıskatları, mazeret beyan edenlerin vaziyetlerinin tetkiki ile Riyasete intikal eden seçim mazbatalarının şubelere havalesi.*

REİS — Diyar Ağa (Dersim). Mustafa Ağa (Dersim) haklarında Hasan Hayri Bey'in izahatı dinlendi. Mezun addedildiler. Bidayeti intihaptan şimdiye kadar gelmeyen zevat hakkında müzakere cereyan etti. Memet Emin Bey gelmiştir. Fevzi Bey, Esat Efendi müstafi addedilmişlerdir. Hacı Mustafa Kâmil Efendi müstafi addedilmiştir. Pozan Bey (Urfa) yirmi beş eylülde hareket ettiğine dair telgraf varmış, müstafi addolunmuştur.

NAFİZ BEY (Canik) — Ayrı ayrı, sen mebusluğu mu, memuriyeti mi kabul edersin diye sormalıdır. Nisabı ekseriyet kanunu mebuslukla memuriyetin içtimasını menetmiştir.

İBRAHİM BEY (Karesi) — Hakkında Basri Bey tarafından söz söylendi ve mezun addedildi. Emin Bey (Van), Tevfik Bey, Hacı Kâmil Erendi, Şeyh Masum Efendi, Veli Bey (Burdur) müstafi addolundu.

NAFİZ BEY (Canik) — Nisabı müzakerat kanununun hâlâ hükmü infaz edilmemektedir. Otuz üç gün zarfında bunun ahkâmının icra olunmaması bu hususta intizam olmadığı anlaşılıyor. Arkadaşlara bu hususun tebliği memuriyeti kabul edenlerin memuriyete inmeyenlerin vazifelerine davet edilmeleri iktiza eder. Acaba onların veçhi imtiyazları nedir? Bunlar hakkında vekâletler ve Meclisi Âlinin tebligatta bulunmasını teklif eylerim.

M. ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Efendim, Divanı Riyasetin bu hususta bir kararı vardır. Harcırah bin lira birden veriyor. Biz Meclis açıldığı günden itibaren hiçbir gün kaybetmemek şartıyla böyle nimetlere mazhar olmadık ve Meclisi Âlide kabul edilen kanun ahkâmına kimler ıttıla hâsil etmiş ise onlar nezdinde ve dolayısıyla umumen mevkiimizi haysiyetimizi o kadar kesrediyor. Saniyen; görüyoruz ki, bazı arkadaşlar mebus olduğu halde memuriyetleri bakidir. Para işlerimizde de, bir intizam yoktur. İdarede bir usul, bir kaide, bir intizam olmadığı için hesabı tetkik ve teftiş edilemiyor. Elâziz Mebusu Tahsin Bey Elâziz'de Defterdar iken mebus intihap edilmiş, mebusluktan istifa etmiş, buraya muhassasatı zatiye müdüriyetine gelmiş. Demek ki bazı arkadaşlarımız böyle fevkalâde nimetlere mazhar oluyor. Bendeniz bildiklerimi söylüyorum. Burada bir hafta kadar ifayı vazife ettikten sonra çekilmiş. Bu gibi mesaili artık aramızda katı olarak halletmeliyiz. Arkadaşlardan üç, beş kişi muamelâtı teftiş etsin. Bendeniz bu meselelerin katiyen bu sureti tesviyeye raptı için bir takrir verdim.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Evvelâ ben Hamdi Bey'e⁴⁷ cevap vereceğim. Bendeniz arzemiştim ki idare memurları idare işlerinde her şeyi bitirmek ve kat'î neticeye iktiran ettirmek ve kirli çamaşırıları ortadan kaldırmak lâzımdır. Bunun için istizana ve karar istihsaline hacet yoktur. Umuru hesabiyede Divan sahibi salâhiyettir. Divanı Riyaseten şu veya bu zata para veriliyorsa; encümeni mahsus teşkili nizamname iktizasındandır. Hamdi Bey ne kadar biliyorsa ben de o kadar biliyorum. Meclise ait bütün hesabı tetkik edecek bir encümeni mahsus teşkil edilmesi nizamname iktizasındandır.

Müsaade buyurulursa yalnız şunu arzedeyim. Şu veya bu zevata şu veya bu verilsin yolunda münakaşaya lüzum yoktur. Heyeti hesabiyeye vardır. Arzu ederseniz müddeti mütemmimesi hitamında bakar, arzu ederseniz daha evvel bakar.

REİS — Efendim Mersin âzasından Emir Bey namında bir zat istifa ediyor. Nazarı dikkatinizi celbederim. Mersin intihabı meselesidir. Emin Bey namında bir zat istifa ediyor. Yerine Hüseyin Hüsnü Bey namında birisi intihap ediliyor. Mersin'de bidayette beş zat intihap edilmiştir. Cephede kumandan... (ol-

45 Bu madde ile ilgili müzakerat zapta girmemiştir.

46 Tahsisat hakkındaki Divanı Riyaset teklifi hakkındaki müzakerat zapta geçmemiştir.

47 Hamdi Beyin konuşması Dahiliye Vekili Adnan Beyden evvel olması gerekir. Fakat zaptın baş tarafı yoktur.

duğu sonradan anlaşılan Hüseyin Hüsnu Bey hakkında) (2)⁴⁸ riyasete müteaddit telgraflar yazılıyor. Emin Bey'in yerine Hüseyin Hüsnu Bey intihap edilmiştir diye cepheden telgraf alıyoruz. Mersin Fransızların işgali altındadır. Silifke'den idare ediliyor. Mersin Heyeti idaresi kısmen Silifke'ye çekilmiş bulunuyor.

Mazbata talep ediliyor. Günler geçiyor. Nihayet Silifke'den bir telgraf alınıyor. Bu telgraf selefim Esat Bey zamanında yazılmıştır. Binaenaleyh intihabatın şekil ve mahiyetinden haberim yoktu deniyor. Ahiren meseleyi bütün tafsilatıyla Adana Vali Vekiline Makamı Riyaset yazıyor. On beş eylül, yani kanunun neşrinden on gün sonraki tarih ile bir mazbata geliyor. Mazbata şudur: Emin Efendi'den münhal kalan Mersin Livası mebusluğuna Yusuf Ziya Bey intihap edilmiştir diye Mersin Kaymakamı yazıyor. Yusuf Ziya Bey Meclisi Âlinize geliyor.

Şu vaziyet karşısında celsei aleniyyede müzakeresini muvafık görmedim. Evrak dosyası bundan ibarettir. Hulâsa şudur: Hüseyin Hüsnu Bey cephe kumandanı sıfatını takınan bir zat, ki Konya'da mahpus idi. Arzu ederseniz tekmil evrakı kâtip beyler okusunlar. Arzu ederseniz şubeye tevdi ederseniz celsei aleniyyede müzakere edilir. (Gürültüler), (Bu kimdir sesleri) Bilmiyoruz. Cepheden geri alınmış ve affedilmiş bir şahıstır. Asıl mektubu yazan Silifke Mutasarrıfı Esat Rauf Bey ki Emin Bey'in yerine falan zat intihap edilmiştir diyor. Bir şubeye mi havale edelim yoksa...

BİR MEBUS BEY — Efendim Mersin Mebuslarından Hüseyin Hüsnu Bey var. İzahat versin.

HÜSEYİN HÜSNÜ BEY (Mersin) — Efendim bendeniz Konya'da bulunuyordum. Konya'da kuvayı milliyeye gelmiş muharebe devam ediyordu. Bir karar ile oraya birtakım müfrezeler gönderildi, muhasara edildi. Birtakım işler yapıldı.

İntihap meselesi zuhur ettiği zaman gelenlerden birkaç telgraf, mektup aldım. Mersin üzerine bazı teşkilâtla adam göndermek lâzım geldi. Bendeniz Konya'da vazifem mühim olduğu için bulunuyordum. Mersin namına başkasını intihap etmekten ise falan zat, ki Mersin cephesi kumandanlarından. İcap ederse tayin ederiz elemişler. Bazı zevattan telgraflar vardır. İcap ederse gösteririm. Konya'da Vali Haydar Bey bendenizi çağırırdı. Bendeniz dedim ki, bendenizi Mersin namına intihap etmekten ise falan ve falan zat vardır, arzu ederlerse onları intihap etsinler dedim. Mutasarrıflıktan bendenizi aramışlar, bulamayınca Emin Bey'i intihap etmişler. Onun istifasından sonra bendeniz intihap edilmişim. Dört zat nasıl intihap edilmiş ise bizimki de öyledir. Mutasarrıf da buraya resmen yazmıştır; şu zat intihap edildi diye bir telgraf alıyoruz. Şimdiye kadar gelmemenizin esbabı nedir, derhal iltihak ediniz diyor. Bendeniz o telgraf üzerine bir ağustosta buraya iltihak ediyorum. Burada o telgraflar vesaire dosyasından kaybolmuş/mevcuttur fakat anladığıma nazaran Mersin Mutasarrıfı değişmiş ara yere mazbata kaybolmuş, ne için kaybolduğunu bilmiyorum. Çünkü bazı tahkikat neticesinde bazı arkadaşlar için aynı suretle mazbatalar gönderilmiştir. Yeni mutasarrıf mazbatanın ne olduğunu bilmiyor. Cereyan etmekte olan muamele neticelenmeden tabii biz buraya gelip iltihak etmedik. Şimdi mazbata meselesini ben ne bilirim, ne de anlarım. Riyaset onu halleder.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendim vaziyeti izah ettim. Hüsnu Bey'in dedikleri doğrudur. Yalnız en lâzım olacak olan mazbata bulunmuyor. Bendeniz bu vaziyeti gördükten sonra Heyeti Celileniz namına ifayı vazife etmeleri için Hüseyin Hüsnu Bey'e de Yusuf Ziya Bey'e de bir tezkere yazdım. Bu mesele Meclisi Âlice bir kararı kanuniye raptedilinceye kadar müzakerata devam etmeniz zaruridir yolunda tebligatta bulundum. Zannediyorum ki nizamname mucibince böyledir. Çünkü bir zatın elinde mazbata yok ve Ondan sonra gelenin mazbatası var.

OPERATÖR EMİN BEY (Bursa) — Efendim ikinci gelen zatın mazbata tarihi de 15 Eylül 1336 olduğuna göre tabiatıyla sakit olmak lâzım gelir. İsterse intihap üç aydan evvel yapılsın. Şimdi suya düşmüştür. O buraya giremez. Sonra Hüsnu Bey davet edilmiş iş buraya celbedilmiş. Onun kabahati nedir? Mazbatayı isteyelim. O geldikten sonra Hüsnu Bey o makamın namzedidir.

HAMDİ BEY (İzmit) — Efendim bu celseyi akdettikten sonra artık bende... dâhiliyesinde gördüğümüz çirkinliği izale etmek istiyorum. Bendeniz bu şekilde daha garip, daha gayri kanunî yapılan bir şeyden bahsedeceğim.

48 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

REİS — İntihap eylül on beşinden sonra vaki olduğundan dolayı kabul edil edilmeyeceğini reye koyacağım. Müsaade buyurun. (Gürültüler)

MEHMET VEHBİ BEY (Karesi) — Nizamnamei dâhili sarihtir efendim. İkinci intihap muhalifi kanun okluğundan kabul edilemez.

REİS — Mazbatayı kabul edenler ellerini kaldırsın... Kabul edilmemiştir. İkinci intihabın hükmü olmadığı kabul edildi.

REFİK ŞEVKET BEY (Saruhan) — İkinci intihabın kabul edilmeyeceğini reye koyunuz.

REİS — Hükmü olmadığını reye koydum.

RAGİP BEY (Kütahya) — Reis Bey sarahati kanuniyeye karşı bu kadar hata olur mu?

Yirmi beş ağustosta intihap yapılmış ise evvelâ şube tetkik etsin. Bu evvelen şubeye gitmeli.

HASAN BEY (Gümüşhane) — Yusuf Ziya Bey'in getirdiği mazbata 15 Eylül tarihlidir. Diğer zat ise mazbatası yok. Müsaade buyurun bu meselenin bendenizce en muvafıkı, bugün burada bir karara iktiran ettirmek muvafık değilse, son yazdığımız telgrafın cevabı gelinceye kadar şubece tetkik edilsin. Bu mesele kararı kafiye iktiran edinceye kadar istirahat buyursunlar.

FAİK BEY (Cebelibereket) — Efendim, bir intihap meselesinden bahsediliyor. İntihap edilenlerden birisi: Ben intihap edilmişim, beni kabul ediniz diyor. Fakat mazbata ibraz edemiyor. Diğer bir arkadaşımız bir mazbata ile geldi. Ben intihap edildim, ben geldim diyor. Bu ikinci mazbata sahibinin Meclise kabul edilmesi, evvelce davet üzerine gelen arkadaşımızın intihap edilmemiş olmasının sübutuna mütealliktir. Evvelâ mahallinden tahkik edilir. Arkadaşımız mahallinden intihap edilmemiş ise ve mazbatası verilmiş ise elbette ondan sonra ikinci arkadaşın bu Meclise hakkı duhulü olabilir ve ikinci mazbatayı ancak o suretle alabiliriz. Bunun neticesine talikan şimdiye kadar Meclise devam eden arkadaşımız kemafissabık devam eder. Yalnız müzakeratına iştirak edemez. Meselenin bu şekilde karar altına alınmasını teklif ederim.

REİS — Söz Suat Bey'indir.

Dr. SUAT BEY (Kastamonu) — Efendim, her ne olursa olsun intihabat hakkında son sözü söyletmek... Fakat bidayeten mazbata alelümum şubeye gider. Şubede tetkik edilir, buraya gelir, burada tetkik edilir. Gerçi deniliyor ki buradaki hususiyetten dolayı bunun şubeye gitmesi meselesinin aleniyeti icap eder. Şimdi esasen mebusluk bir haktır. Yusuf Ziya Bey'in hakkı bizimkinin aynıdır. Bir fazlası yok, fakat Hüsnü Bey bilâ mazbatadır deniliyor. Mazbatası nerede kalmıştır. Bunu tetkik hakkı şubenindir. Muhabere tamam değil mi nedir, bunu tetkik etmek lâzımdır. Deniliyor ki intihap muahhardır. Muamelâtı intihabiye beş eylül tarihinden evvel başlamıştır. Onun neticeye raptı on beş eylülde sonra olmuştur. Bu tarihten sonra denilir mi? Mazbatası sonradır. Bu meselenin her iki şıkkı dahi tetkike tahammül eder. Şayet aleni olmaması matlup ise beş dakikalık bir celse hafiye akdederiz.

REİS — Şimdi iki rey beyan olundu. Biri şubeye havalesi, biri burada halledilmesi.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Bu zevatın bu mesele halledilinceye kadar, devam etmemesini bendeniz kendi kanaatim olmak üzere arzettim. Divanı Riyasetin kararıdır. Çünkü iki ay zarfında ufak bir cevabı muvafakat alabilse idik bu yolda bir tezkere yazmaya ne lüzum görürdük? Mesele buraya geldikten sonra Divanın tensibi veçhile bendeniz her iki zata dedim ki; şu mesele bir karara raptedilinceye kadar Meclise iştirak etmeyin.

REİS — Yusuf Ziya Bey'in devam etmesi lüzumunu kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın! Kabul edilmiştir. (Hay hay sesleri) Mazbata beşinci şubeye havale edilmiştir.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

25 Eylül 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Hilâfet mevzuu ve İstanbul Hükûmeti ile noktai nazar üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında.

Cilt : 4

72'nci İn'ikat - 2'nci Celse

YETMİŞ İKİNCİ İN'İKAT

25 Eylül 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: 2.20 (Z. S.)

REİS: Reisisâni Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Celsei hafiyeyi açıyorum. Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Altmış Yedinci İn'ikât

18 Eylül 1336 Çarşamba

İkinci Celse

Vehbi Efendi Hazretlerinin tahtı riyasetlerinde in'ikat etti ve mebusan tahsisat ve harcırahları ile alâkalı Divanı Riyaset teklifinin aynen kabul olunduğu tebliğ edildikten sonra Konya isyanına dair Dâhiliye Vekâleti Vekili Adnan Beyefendi'nin izahatının dinlenmesini müteakip mebus seçildikleri halde Meclise iltihak etmeyen bazı mebusların düşürülmeleri, mazeret beyan edenlerin vaziyetlerinin tetkiki ile Riyasete intikal eden seçim mazbatalarının şubelere havalesi icra kılındı ve celseye nihayet verildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Yozgat
Feyyaz Âli

REİS — Zabtı sabık hulâsası hakkında mütalâa var mı?.. Zabtı sabıkı kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Hilâfet mevzuu ve İstanbul Hükûmeti ile noktai nazar üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında.

REİS — Efendim celsemiz hafidir. Bu meselenin hafi celsede müzakere olunmasını natık bir takrir var. (Takrir okundu)

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim, bu takriri takdim etmekteki maksadımız meselenin dördüncü veya beşinci maddeye taallûku olması itibariyle değil, Encümeni Mahsus mazbatasının esnayı müzakeresinde buraca tetkik ve münakaşa edilmesi arzusundan münbaistir. Vakı'a Hamdi Beyefendi Hükûmetin verdiği programın beşinci maddesinde hilâfet meselesi mevzubahs oluyordu. Bu, Encümeni Mahsus mazbatasında zikredilmemiş. Binaenaleyh mesele beşinci maddeye ait bir meseledir deniliyorsa... Bendenizce mesele Hükûmetin verdiği beşinci maddeye ait olmaktan ziyade Encümeni Mahsus mazbatasının herhangi bir yerine ait olursa olsun Meclisçe gerek celsei aleniyede ve gerek celsei hafiyede müzakere edilmeye değer bir mesele olmadığını arzetmektir. Mesele malûmu âlileri hilâfet meselesidir. Evvelce Hükûmetin tanzim ettiği programda bunun hakkında sarahat vardı. Hakikaten beşinci maddede idi. Bu maddenin Encümeni Mahsus mazbatasında görülmemesi azayı muhtermeden bazıları arasında birtakım sözleri mucip oldu.

Korktuk ki celsei aleniye de müzakeresi esnasında hilâfet meselesi ne oldu diye bir sual varit olmasın ve harice karşı da bir sui tesir icra etmesin. Binaenaleyh celsei hafiye istemekteki maksadımız bundan ibarettir. Eğer Heyeti Muhtereme meselenin şimdi müzakeresini arzu ederse, ki şimdi müzakeresinde bir mahzur yoktur, esas hakkındaki noktai nazarımı burada arz ve izah edeceğim. Bir kere bu taayyün etmelidir.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Arkadaşlar, Vehbi Bey arkadaşımız gayet derin bir noktaya dokundu. Bendeniz de ayrıca âcizane nazarı dikkatinizi celbederim. Bendenize bir şey sordular. Galiba, dedim. Öyle ise galiba ile olmaz dedi. Düşünemiyorum dedi. Bilmem ben kendimce böyle biliyorum. Tam bu dördüncü madde üzerine kafa patlatmakta iken orta yere bir söz çıkıyor. Ya Konya meselesi, ya celsei hafiye meselesi... Bu böyle olmaz arkadaşlar. Bu kanun küçücük görünmekle nazarı dikkate çarpmıyor. Bilmem bu pirinç üzerine Fatıha yazmaya benzer. Bu, bu kadar mühimdir. Binaenaleyh hatta bendeniz, bir teklifte daha bulunacağım. (Usul haricinde sesleri) Dinlemezseniz uğurlar olsun... Ceyyit olan kafamı neden yorayım. Şimdi mademki dördüncü, beşinci maddeler üzerinde kafalar işlenmiştir. O halde mesele bitmiştir. Badehu hilâfet ve saltanat meselesi için katiyen taraftarım, celsei hafiye in'ikat etsin.

REİS — Hafi celse yapılmasını kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir. Mevzu üzerinde buyurun Basri Bey.

BASRİ BEY (Karesi) — Efendim, makamı riyasete takdim ettiğimiz bir takrirden mazbatanın münasip bir yerine; "Makamı hilâfet, esaretten tahlisinden sonra, vazı meşruunu ahzeder." tarzından bir madde ilâvesini rica etmiş idik. Bittabi bu ricamız mühim ve mahrem olduğu için celsei aleniye müzâkeratında mevzubahs olmadı. Efendiler, evvel emirde şunu arz ve temin etmek isterim ki, bendeniz hilâfet ve halife meselesini aynı mesele olarak telâkki edenlerden değilim. Yani mevkiî hilâfeti işgal edip de hilâfetin mukataziyatını ifa etmeyen, bilâkis müslümanı müslümana kırdıran bir adamın haşa halife meşru tanınmasına taraftar değilim. Yani meseleyi şahıslarla değil mahiyeti ve hakikati itibariyle telâkki etmenizi hassaten istirham ederim. Bu husustaki teminatımı başkaca, zannederim, teyide hacet yoktur. Eğer teyide lüzum görülürse şahsan bile delâil arz edebilirim. Mesele şahsı hazır veya şahsı gaip meselesi değil, bir hakikat meselesidir. Binaenaleyh maruzatımı bu noktai nazardan tetkik buyurmanızı bilhassa istirham ederim.

Efendiler, malûmu âlileridir ki hilâfet meselesi tarihi İslâm'da en çok kan dökülmesine saik olan mesailin birincisini teşkil eder. Ta Hazreti Peygamberin vefatından sonra başlayan hilâfet meselesi Hazreti Osman'ın şehadetini müteakip birçok kanlı safhalara girmiş, âlemi İslâm üzerinde pek elim, pek vahim netayîç husulüne bais olmuştur. Birtakım fırkaların mezheplerin hilâfet namına tarihte icra ettikleri roller, memlekette ika ettiği tefrikalar hepimizce malûm olduğu için, tarihe ait kısmı bendeniz burada zikretmekten vazgeçiyorum. Esasen tarih sahifelerini tetkike bile hacet yoktur.

Bizim Anadolu'da muhik, meşru ve millî bir ihtilâl şeklinde toplanmamızı ve millî bir ittihat şeklinde toplanmamızı çekememeleri, yani bu mevkiî benimseyen adamların çevirdikleri entrikalar, nifakucuyâne hareketler neticesidir. Efendiler, hilâfet var mıdır, yok mudur?.. Bendeniz bunu tamikan burada tekrar etmeyi faidesiz addederim. Bazıları vardır, yoktur dediler. Gerek hilâfet, gerek imamet herhangi tabir kabul olunursa olunsun, şu muhakkaktır ki, cumhuru İslâm için bir baş var ve o baş için bir makam lâzımdır. Hilâfetin en meşru ve en doğru tabiri malûmu âlileri imamettir. İmamet demek ahkâmı diniyeyi ikame... (Gürültüler) Rica ederim, meselenin ehemmiyeti azimesi vardır. Meselenin ehemmiyetiyle mütenasip bir ciddiyetle dinlemenizi rica ederim. Mahiyeti hakikiyesiyle burada izah etmek istiyorum. Korkmayın sizin arzuunuza muhalif belki söz söylenmez. Yani nasıl arzu ediyorsanız, hakikat ve mahiyet ne ise ilmî bir surette izaha çalışılacaktır. Ulûmu diniye dersi verilip verilmediğini söylemeye hacet yoktur, zannederim. Ahkâmı diniyeyi ikame, beyzai İslâmı muhafaza umuru din ve dünyada hilâfettir, vekâlettir. Tarifi budur. Efendiler, malûmu âlileridir ki hilâfet benden sonra otuz sene kalacaktır. Otuz seneyi müteakip gelecek halife meliki adûttur, mealinde bir hadisi şerif rivayet edilmiştir. (Adût ne manasınadır sesleri) Zâlim manasınadır. Bu bir hadisi sahihtir. Fakat muhakkikini İslâmiye'den Teftazani ile sairlerinin tetkikatına nazaran bu hadiste beyan buyurulan hilâfetten maksat, kâinatın tariki terbiyeye sevki ve ehli İslâm'ın irşadı hususunda Resulullah'a veçhi tam üzere ahkâmın tenfizi hususunda Hazreti Peygambere niyabetten ibaret olan hilâfeti sûriye değildir. Yani bu, hilâfetin mahiyetini selbedici bir hadisi şerif değildir. Fakat hilâfet büsbütün münselip, mündefi değildir. Bundan sarfınazar, malûmu âlileridir ki, nasbû imam ümmet üzere vaciptir, sözü bir kaidei hükmiyei kelâmiyedir. Yani halife veya imam dediğimiz zatı, ümmet intihap

edecek ve bu intihap ümmet üzerine vacip olacaktır. Ehli sünnet ile merhibei şii ve havariç fırkaları vücub imame kaidirler. Yalnız merhibeler şeklen muhaliftir. Onlar nasbü imamı ümmet üzerine vücubü akli ile vaciptir derler. Havariçten bir fırkada... (Esastan bahsediniz sesleri) Müsaade ediniz.

Herhangi şekli hükûmette olursa olsun bizim için korkulacak bir cihet olmadığını arzetmek ve bunun için bir kanaat husule getirmektir ve bütün açıklığıyla meseleyi arzetmektir. Eğer arzu ederseniz bendeniz hulâsa olarak zatîlilerine arzedeğim. Havariçten bir fırka efendiler umuru âmmenin cumhuriyet usulüyle hal ve idaresi taraftarıdır. Fakat bu merduttur. Hakkında da birçok delâil mevcuttur. (Gürültüler)

RAGİP BEY (Kütahya) — Hilâfetin aleyhinde bulunan yoktur.

EMİR PAŞA (Sivas) — Lafı kesmesinler efendim.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Bu madde konmazsa mahzuru nedir?..

BASRÎ BEY (Devamla) — Efendiler, İslâmiyet eşkâli Hükûmetten, eşkâli malûmei Hükûmetten hiçbiri hakkında bir nassı kat'î istar etmemiştir. Yalnız Hükûmetten İslâmiyetin aradığı şey adalettir ve yalnız imam tabir edilecek zatın haiz olduğu şerait meselesidir. Bu şerati haiz olduktan ve adalet temin edildikten sonra, yine esasatı diniyemiz dairesinde bu hilâfet badettahlis vaz'ı meşruunu ahzeder demekle ve kolaydır. Takdim ettiğimiz takirde "makamı hilâfet badettahlis vaz'ı meşrunu ahzeder" demekle biz asrın icabatına, şer'in muktaziyatına muvafık bir hilâfet kastediyoruz - ki buna lehtar, aleyhtar olmak üzere ikiliği gösteren hiçbir cereyan yoktur. Bu kere efendiler, makamı hilâfet tabiriyle biz hilafet namı altında icrayı saltanat ve tasaltun ederi zâtı kastetmediğimiz için bu maddenin ona matuf olmadığı anlaşılıyor. Saniyen; vaz'ı meşruunu ahzeder, dediğimiz bu maddeyi programa dercetmekten mütevellit bütün dedikodular nihayet bulmuş olur ve aynı zamanda hukuku esasiye icabatına göre bir tesir icra etmeyeceği gibi, âlemi İslâm üzerinde de pek iyi bir tesir icra edeceği muhakkaktır. Binaenaleyh bu maddeyi biz programa koymakla hem memleket dâhilinde ve hem âlemi İslâmiyet'te vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vermiş ve bir ucubeden ibaret olan şimdiki müşküle karşı bir darbe vurmuş olacağız. Binaenaleyh bu maddenin ilâvesi vukuu muhtemel dedikodulara nihayet vereceği ve pek iyi bir tesir icra edeceği için bunun programa aynen ithalini heyeti umumiyeden rica ederim. Silsilei maruzatımı kestiniz. Onun için maksatlarımı lâyikiyle arzedeemedim. Binaenaleyh maksatlarım bundan ibarettir.

TUNALI HİLMÎ BEY (Bolu) — Arkadaşlar, bu noktadan Cenabı Hak âdil, âkil, kâmil bir padişah bir halifei müslimin maatteessüm muahedeyi imzalamakla kendi kendilerini hal, ettiler. (Gürültüler)

RAGİP BEY (Kütahya) — Bu bir cinayettir... Üçüncü maddeyi okudu. (Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından...) ilâh. (Hilmi Bey'in takriri).

Saltanat makamı istihlâsiyle vaz'ı meşruunu alacak.

BASRÎ BEY (Karesi) — Aynen o, padişah yoktur, hilâfet vardır.

MESUT BEY (Karahisarışarki) — Bahse hacet yoktur. Padişah kim olacak diye burada bahse hacet yoktur. Bilâhare mevzubahs olacak, padişah kim olacak? O, vaziyet tahakkuk ettikten sonra hallolunacak bir meseledir. Binaenaleyh bu hilâfet meselesi yalnız Türkiye'ye ait değil, belki üç yüz milyon İslâm'a aittir. Yalnız bizim sözümüzle iş bitmez. Zaten Kanunu Esasimizde münderiçtir. Fesholunduğuna dair tarafımızdan bir madde yazılmamıştır. Onun için bunu münakaşaya hacet yoktur. Yalnız dördüncü madde yerine kaim olmak üzere bendeniz bir madde teklif ediyorum. Mademki kabul olunmuştur.

REİS — Hilâfete ait kısmı kabul ettiniz, niçin itiraz ediyorsunuz?

Efendiler; üç yüz milyonu bize rapteden bir meseleyi burada müzakere etmek caiz değildir. Bugün Hindistan bizi İslâmiyet noktai nazarından müdafaa ediyor.

BİR MEBUS BEY — Yanlış hareket ediyorsunuz. Kaldıracağız, din yok...

ÖMER LÜTFÎ BEY (Siverek) — Vakit zayi ediyoruz. Dördüncü madde yerine kaim olmak üzere iki üç madde teklif etmiştim. Yani beşinci maddeye geçilmezden evvel iki üç madde teklif etmiştim, okunsun. Kabul olunursa dördüncü madde yerine kaim olmak üzere o madde okunsun... Hiç hafi müzakere cereyanına mahal yoktur. Badehu alenî müzakere cereyan etsin. Hafi celsede müzakere etmeye lüzum yoktur. (Okuyun da yazalım, nedir sesleri), (Yok sesleri)

HAMDİ BEY — Efendim, hükümet bize verdiği halkçılık programında beşinci madde olarak şöyle bir şey kabul etmişti. Diyordu ki; “Hilâfet makamının tahlisine muvaffakiyet hâsıl olduktan sonra padişah ve halife müslimin kavanini esasiye dairesinde vazı muhterem ve mübeccelini ahzeder.” Şimdi efendim, bendeniz de encüme samii sırasında buldum. Encümen bu maddeye lüzum görmedi. Encümen de bunda ihtimal ki haklı idi. Çünkü diyordu ki, zaten hukuku esaside padişahın mevki mahsus muayyendir. Binaenaleyh buraya derce mahal yoktur. Yani bunda encümen dahi hulûsu niyetle hareket etmiştir. Şüphe yoktur. Yalnız bu Teşkilâtı Esasiye Kanunu, Kanunu Esasî Makamındadır. Yani Kanunu Esasî mahiyetindedir. Burada bu yapacağımız Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun makamı hilâfet ve saltanat hakkında sâkit ve sâmit kalmasının dâhilen fena tesirler yapacağına kailim. Bunu vesile ittihaz ederek aleyhimizde tahrikatta bulunmaları ihtimalini düşünerek arz ediyorum. Onun için hükümetin teklif ettiği bu maddenin aynen beşinci madde olarak kabulünü teklif ediyorum.. (Kabul, kabul sesleri)

RAGIP BEY (Kütahya) — Efendim, evvelce de bir celse hususiyede bu mesele lüzumu kadar tavazzuh ve tenevvür etmiş idi. Bir kere makamı hilâfet ve saltanata ait bu encümeni mahsus mazbatasında bir şey yok değildir. Bilâkis bakınız heyeti âliyenizce bu programın müzakeresine başlandığı... (zaman müzakerata mesnet teşkil eden) (1) baş taraftaki beyannamede Türkiye Büyük Millet Meclisi millî hudutlar dâhilinde hayat ve istiklâli temin ve hilâfet ve saltanat makamını tahlis edeceğini gayet sarîh olarak büyük milletin maksadını gösteriyor. İkinci efendiler, bunun ahkâmı münderecesine muhalif, mugayir olmayan Kanunu Esasî'nin mevaddı sairesi de tamamen mer'î ve câridir, Onlar da tadil edilmiyor. Biliyorsunuz ki Kanunu Esasî'de mevaddı müteaddide ile hukuku saltanat ve makamı hilâfetten bahsolunuyor. Binaenaleyh bu hilâfet meselesi, saltanat meselesi nazik bir meseledir. Bununla lüzumundan ziyade iştigal herhalde muzırdır. Memleketi çirkin vadilere sürükler. Her yerde hilâfetten, saltanattan bahsetmek siyaseten muzır olduğunu evvelce anlamış, tenevvür etmiş idik. Evvelce bunu anlamıştık. İstirham ederim. Bunu kâfi görelim, her vakit ve her vesile ile fırsat düştüğçe Meclisi Âliniz makamı hilâfetin, makamı saltanatın tahlisi maksadıyla Meclisin teşekkül ettiğini ilân ediyoruz. Kezalik tekrar ediyorum. Beyannamede musarrahtır ki her türlü vesitle neşir ve ilân edilmiştir. Binaenaleyh mevaddı esasiyede bu madde varken başka bir maddeden bahsetmek zaittir.

Beyannamede bu sarahat varken tekrar makamı hilâfet ve saltanat diye bir madde ilâvesi zaittir zannediyorum. Aynı zamanda siyaseten muzırdır efendiler... Vakıa kavanini esasiye bir kısmıdır. Fakat heyeti umumiyesi değildir. Yani bu mevaddı kanuniyeyi tatbik etmiş olmakla elde mevcut olan...

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Efendiler, mevzubahs olan mevaddı kanuniye vakıa mevaddı kanuniyemizin bir kısmıdır. Kanun bugün için tespit edilmek lâzım gelen bazı nikatı nazarı ve bilhassa teşkilâtı dâhiliyeye ait bazı hususatı ihtiva ediyor. Fakat bununla bütün kanunlarımızı elde mevcut olan Kanunu Esasimizi külliyen ilga etmiyoruz. Bu mevaddı kanuniye bugün için tespit edilmek lâzım gelen nikatı nazarı ihtiva etmemektedir) (2) Binaenaleyh bu mevaddı kanuniyenin içinde ve başında mutlaka pek mühim ve nazik olan hilâfet ve saltanat meselesiyle iştigal etmeyi bendenizde muvafık görmüyorum. Bütün kanunlarımız tamam olmuyor. Bundan sonra ihtiyacat bizi icbar ettikçe birçok mevaddı kanuniye şeraiti lâzimesiyle... (isdar olunacaktır. Hilâfet ve saltanat) (3) mahfuziyeti zaten birinci esasımızdır. Hakikaten düşündüğümüz halâsi hakikiye vusul için, arzettiğim veçhile makamı hilâfet ve saltanat olan merbutiyetimiz ve o makamın bütün şeraiti lâzimesiyle mahfuziyeti birinci esasımızdır. Bu İslâm dünyasının istinatgahı olan rabıtai hakikiyesini tesise birinci derecede medar olan bu makamı ihmal etmek hiçbir vakitte kârı akıl değildir. Ve bunu bizden zorla almak mümkün değildir. Gayeye vusul için arzı ihtiyaç ve iftikar eylediğimiz kuvvetler birinci derece İslâm dünyasıdır. Bu İslâm dünyasının ikide birde Meclisi Âlinizin hilâfet ve saltanat, halife ve sultan meselesiyle iştigal etmesinde me hazir vardır. Bu mahzurları şimdiye kadar fiiliyatıyla gördük. Bunu bizden zorla almak isterlerse her türlü mücahedeyi yaparız. İkide birde Meclisi Âlinizin... (bu mesele üzerinde müzakere ve münakaşa açması caiz değildir kanaatindeyim. Bugün bu makamı işgal eden zat) (4) bu millet ve memleket için hain bir adamdır. (Alkışlar) Müsaade buyurunuz beyim. Hain bir adamdır. (Alkışlar, bravo sadaları) Meclisi Âlinizde şimdiye kadar pek büyük ve cidden tarihî cüretler gördük. Maateessüf şimdi makamı hilâfet ve saltanatı işgal eden zat bu millet için hain bir adamdır. İspat ettiniz ve bu milletin bütün mukadderatına bütün manasıyla

vaziülyed olduğunuzu ispat ettiniz. Bunun sayesinde bize bütün dünya, bütün düşmanlarımız atfı ehemmiyet etmektedirler. Bu Meclis cidden tarihî hizmet ve cesaretler göstermiştir. Bu tezahürat ile bir milletin mevcudiyetini izhar ettiniz. Dünyada büyük inkilâp yapan ve büyük kuvveti olan devletler, bilhassa bugün fevkalâde müsait şeraitle temas ve irtibat hâsıl olmuştur.

Evvelce Ruslarla kardeşlik... (ahitnamesi imzalayanlar dahi bugün bizimle anlaşmak) (5) mecburiyetinde kaldılar. Düşmanlarımız dahi, dünyada büyük inkilâp yapan, büyük kuvvet yapanlar bu sayede bugün o küçük kalmış askerî, siyâsî... (kuvveti zayıflamış görünen devletimize) (6)⁴⁹ bütün manasıyla ittifakı teklif ediyorlar. (Alkışlar) Bizim ve sizin Heyeti Âliyenizin ve temsil ettiğimiz milletin kuvvet ve kudretinin maddeten tezahürü sayesinde Azerbaycan - Hariciye Vekili sureti mahsusada arzı malûmat edecektir. - ittifak teklif ediyor. Evvelce Ruslarla bir kardeşlik ahitnamesi akdedilmişti. Hedaya ve behaya ile Azerbaycan bütün manasıyla ittifak teklif ediyor, âdeta tahtı himayemizde olmak üzere... (Alkışlar) Bütün bunlar milletin mevcudiyeti anlaşılmaktan neşet eder. Bu münasebetle bu hususu da arzemiş oluyorum. Meselâ, burayı teşrif etmiş olan zevatı âliye vardır. İzzet Paşa, Salih Paşa Hazretleri, diğer taraftan bizi imhaya çalışan İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve onlarla beraber İstanbul'da bazı menfi insanlar vardır. Fakat bittabi bizim vaziyetimizi bilmediklerinden ve orada tamamen iğfal edildiklerinden, herhalde iyilik yapacağız diye mevkii iktidara gelmişlerdir. Onlar da bizimle ilk temasında hakikati anlamışlar. Bunlar bütün hüsnüniyetleriyle ve samimiyetleriyle bize hadim, bize nâfi olmak için bir heyet teşkil etmişlerdi. Şimdi böyle iken bir hafif noktamız olmuştur. Şimdi görüyorum ki onu tevsî ve tezyit edecek bazı zihniyetler vardır. O da halife ve sultan hakkında çok söz söyleniyor. Arzeylediğim üzere bütün kudreti idrak etmiş ve serian yürümeğe lüzumuna kail olmuşlardır. Şimdi vaziyet böyle iken bu istikamette devam etmek menfaatimizi müeddidir. Çünkü halife ve padişah sıfatını takınmış olan kimsenin bu milleti iğfal, ifsat etmek için bizzat iştilal eylediği birtakım teşkilâtı mefsedetkârane vardır. Bu teşkilât o ifsadata kendisinde cüret gören bir adam merfudur ve merfu olacaktır. Bizi reddetmek kârı akıl değildir. Belâhettir. Hâlbuki hakikati hal böyle değildir. Bu millet her şey yapar, kendi mukadderatını muhafaza etmek için ve bunun fevkinde ona da hürmet ve riayet eder. Onun da hukuku meşrua ve mahfuzasını tanır. Onun hukuku meşruası bu milleti imha ve izmihlale düşürmek değildir. Cüret ve cesaret gördüğüm sununla anlaşılıyor.

Bu milletin zihniyetinde; mutlaka padişah ve halife olan zatın emrine bilâkaydüşart ve bilâtefekür itaat etmek mecburiyetinde bulunduğundan dolayı bunu avucumuzda tutalım ve istediğimiz şeyleri kendimiz emrettirelim. Fakat biz bu iş ile oynamazsak düşmanlarımız da görürler ki İngilizler ve İngilizlerle beraber çalışan düşmanlarımızın bütün ümitleri mahvolacaktır. Bundan dolayı bizim için eseri za'f olacaktır. Zaten beyanname tarzında bazı kabul edilmiş esaslarla bu maksadımızın temini için mahfuziyeti zikir ve bütün dünyaya ilân ve hatta bütün yeminlerimize ilâve olunmuştur.

VASFİ BEY (Karahisarışarki) — Teklifimiz “makamı mukaddese badettahlis vaz'ı meşruunu âhzeder.” tarzında idi. Bundan maksadımız icap eden tesiri yapmaktır. Ve bu maddelerin başına böyle bir madde koymaya ihtiyaç yoktur. Bugünün meselesi olarak iştilal etmek lâzım değildir.

BASRÎ BEY (Karesi) — Zatiâtileri de tasdik buyurursunuz ki şahıs için bir şey mevzubahs değildir. Maksadımız bir hüsnüniyetten ve memlekette böyle bir dedikodu hâsıl olmasın içindir. Anadolu dâhilinde hem de âlemi İslâm'da iyi bir tesir icra eder zannederim. Vazı meşruunu iktisap eder demekle zuhuru muhtemel olan dedikodulara nihayet vermek demektir. Bittabi bunu vermediğimize kanisiniz ve heyeti muhtereme de kanidir. Halife namı altında icrayı mefsedet eden bir zata hilâfet vazı meşruunu alır demekle o zat üzerinde...

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Müsaade buyurur musunuz? Bu meseleye temas edersek bu mesele bu kadar ifade ve ikmal edilen bir mevzu değildir. Bu mesele, vasi, nazik ve mühim meseledir. Bugün fiilen tatbik etmek üzere yaptığımız birtakım mevaddı kanuniye vardır. Bunlara buna mümasil bir ifadeyi koyunca bize sorarlar, ... (halifeniz nerededir? Halifeniz esir midir? Nerededir) (1)⁵⁰ halife ve padişahınız?

49 (1, 2, 3, 4, 5, 6) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

50 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Ne cevap vereceksiniz?.. Esir mi diyeceğiz. İşte ulema ve fuzelâyı kiramımız vardır. Esir olan adam padişah olamaz. Biz öteden beri diyoruz ki, halife ve padişahımız kuvvet ve kudreti şeriyesini istimalden memnudur, hainane hareket ediyor. Binaenaleyh bu mesele ile iştilgal caiz değildir. Nerde bizim halife ve padişahımız deriz ve bugün ya onu tanımak lâzım veyahut onun yerine derhal birisini ikame etmek lâzım gelir, buyurursunuz. Binaenaleyh bu işi böyle muğlak yapmak halife ve padişah nerede, makamı hilâfet ve saltanat nerededir, esirdir, yahut kudret ve kuvvetini kullanamaz dersek ilga ederiz. İçinden çıkamayız. Sonra ufak bir madde ile içinden çıkamayız. İrtibatı nedir, hukuku nedir? Onlar için kanun yapmak lâzım gelir.

BASRÎ BEY (Karesi) — Efendim; maksadımızı arzettik. Bu mesele ile zaten iştilgal etmiyoruz. Böyle bir maddeye böyle bir maddenin ilâvesini tasavvur ettik. Onun için takdim ettik. Mademki böyle bir mahzuru siyasi vardır, biz de vazgeçiyoruz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Yani biz kabul ediyor ve herkese de ispat ediyoruz ki makamı hilâfet ve saltanatı biz de hiçbir vakit başımızın üzerinden atamayız ve Meclisi âlinizin ilk veya ikinci celsesinde zaten resmen ve sureti katiyede bu mevzubahs ve müzakere edilecek. Atiyen ise beyannamede de zaten makamı hilâfet ve saltanata karşı olan vaziyetimiz resmen ifade edilmiş bulunur. Buyurduğunuz mahzur düşmanlara cevap verebilir zannındayım. Fakat meselenin esasından halline girişilecek olursa hem içerisinden çıkamayız, hem de düşmanlarımıza tereddüt ve şüphe ilka ederiz. Binaenaleyh mevzubahs edilmemek ehvendir.

BİR HOCA — Bir sual soracağım. Beyannameler neşredildiği vakit halifeyi kurtarmak zihniyetiyle halk arasında koşarken bir beyannamenin beş bin rubleye satıldığını bizzat müşâhade ettim. Bu derecede bizim siyasetle teveggülümüz yoktur ve onların emsali birçok kötü eşhasın elimizden çıkmazsa fenimelatlûp... (hilafetin ipkasının hem milletimiz,) (1)⁵¹ hem âlemi İslâm üzerinde bu derece azim tesiri vardır. 1300 seneden beri bu câridir. Hatta bundan dolaydır ki Bolşevik Hükûmeti Cumhuriyesi de bizi kendisiyle beraber olmakta fevkalâde menafi görüyor. Bir mesele arz edeyim. Şark ordusu hususî teşkilâtı mahsusa kumandanı. Batum halkı, haziranda Gürcülerle iki cephede harp ediyordu. Malûmu devletleri bu zatiâli de cepheyi tanzim ediyordu. İçimizde pek çok zevat vardı. Usul ile işaret etmişler ki bu sivil Türkiyeden gitmiş, bunun çaresi halâsı halife değildir denilmiş. Bu da müşahadatımızdandır. Buraya gelen hepsi kemali samimiyetle gelmiştir. O takrirden dainizin de imzası vardı. Bir İngiliz zalesinin muvacehesinde intihap olunarak Meclisi Âlinizde bulunmakla müftahiriz. Bütün tarihimiz bundan mukaddes bir gün geçirmemiştir. Maksat birdir. Bunlara şu tesir yapılsın içindir. İlâve edilsin mi edilmesin mi demektir. Maruzatım bundan ibarettir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Bir de hususî, yani mahrem görüşülüyor. Umumî maruzatım meyanında tekrar arz etmek istiyorum ki bize iltihak eden zevatı âliyyeye dair bazı arkadaşlar biliyorlar ki eskiden buraya bir itilâf yapmak için bir heyet geliyor. Bu heyet nedir ve mahiyeti ne olacaktır diye bazı arkadaşlar benden hususî olarak sormuşlardı. Ben de zamanı gelince arzı malûmat ederim demiştim. Efendim, İstanbul'da yeni heyet teşekkül eder etmez, İzzet Paşa buraya hususî bir adam gönderdi, bendenizle temas etmek üzere. Fakat elinde bir vesika yoktu. Şifahî temas etmek üzere o geldi. Bundan mana istihraç olunamıyordu. Biz bu zat ile buradaki vaziyetimizi, eşkâlimizi mufassal notlar yaparak kendilerine gönderdik ki, vaziyetimiz tenevvür etsin. Bu notları hemen almazdan evvelde ki, doğrudan doğruya, bilvasita bana bir telgraf gönderdiler. Bana bilvasita orada yine mülakat arzu ediyordu. Biz düşündük. Maksadımız falana düşmanlık etmek değildir. Maksadımız memleketin saadet ve selâmeti hakikiyesidir ve bunun da muayyen bir hudut dâhilinde istiklâlinin mahfuziyetiyle kaim olacağını düşündük. Binaenaleyh bizim hayatımıza suikast etmekten ve bizi esir ederek rezil etmekten sarfınazar olunduğün biz en koyu düşmanımızla anlaşmaya hazırız. Bu itibarla bu yeni heyet erbabı namus ve hamiyetten müteşekkildir. Bunların emirsiz bu mevkie gitmiş olmaları ihtimali olmadığı birçok dimağlarda düşünülmüş idi. Biz de öyle olmak ihtimalini nazarı dikkate alarak bu temas tarikini reddetmek istemedik. Yalnız böyle bir temasın bizim için muzır olması ihtimali de vardı. Çünkü öteden beri garpten hiçbir şey görmedik. Rus Hükûmeti Cumhuriyesinden maddeten muavenet görmekteyiz ve birtakım münasebatı siyasiye ve uhuvvetkârane tesisleriyle iştilgal etmekteyiz. Bunlar bizim garp emperyalizmi ile olabileceğimizi düşünerek bizim hakkımızda mütereddüt bir vaziyet aldılar. Binaenaleyh garpte böyle bir temasta bulunmak için ne o mühim

51 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

faideyi biliyorduk. Berideki ümidi daha faydeli buluyorduk. Bunlara rağmen bu teması kabul ettik. Yalnız fevkalâde mahrem olmasına dikkat etmek istedik. Onlar da bu temasın mahrem olacağını söylüyorlardı. Hâlbuki daha buraya adam gelmezden evvel İngilizler, Fransızlar bunu neşrettiler, telgraf çektiler. Henüz biz cevap vermeden dünyaya programlar neşrettiler ve en nihayet nasıl bir şekil hâsıl oldu. Biz aciz ve dehalet edecek yer arıyormuşuz. Onlar da lütfen kabul ediyorlar. Pekâlâ, dedik. Bu Rusya'da anlaşılınca derhal vaziyet aldılar ve bize göndermekte oldukları silâh, cephane ve parayı tevkiif ettiler. Derhal tedbir almaya başladılar. Bu vaziyet karşısında kaldığımız vakit heyette Bilecik'e gelmişlerdi. Ben de başka bir mesele için - bunun için değil - belki bilen arkadaşlar vardır... gitmek mecburiyetinde kaldım. Cephe işleriyle meşgul iken bunların geldiklerini işittim. Eskişehir'e gitmiş idim. Tekrar geri geldim ve bunları dinledim. Malûmu âlileridir. İzzet Paşa, Salih Paşalar, süferadan Hüseyin Kâzım, Fatim Beyler. Bu zevat ile iki şey yaptık. Biri-sinde ben yalnız İsmet Beyle görüşüm. Büyük Millet Meclisi âzasından Hakkı Behiç ve Celâl Beyler vardı ve Heyeti Vekileden Celâl Bey vardı. Kılınç Ali Bey de vardı. Onları da beraber bulundurdum ki daha iyi istişare edeyim. Efendim tekmil bu zevat, bu zavallılar kendi evlerinde tahtı tarassut ve tehdit ve terzilde bulundurulmuşlardır. Ellerine İngiliz veya Fransız adamlarının verdikleri kâğıtta her şey bitmiştir ve biz de burada birbirimizin başını kırıyormuşuz. İnihilâl etmek üzereyiz. Bu namuslu insanlar kendileri, bitmiş, İstanbul bitmiş, İstanbul ahali mahvolmuş, Anadolu ahali mahvolmuş ve bunlara da delâlet edelim zihniyeti hâsıl olmuş ve yine İngilizlerin vesairenin delaletiyle mevkii iktidara gelmiş ve bu işi halletmek için, yani bizi daha fazla kırılmaktan sıyanet için... (buraya gelmişler. Fakat) (1) bizim hududa girer girmez bu fikirlerinin gayet vahi olduğunu büyük şükranlarla anlamışlar. Diğer taraftan malûmu âlileri bir buçuk sene evvelinden beri benim bu şahıslara hürmetim vardır. Bu işlerde daima kendilerinin noktai nazarlarına, mü-talâalarına iştirak etmişimdir. İddia ediyordum ki Meclis İstanbul'da toplanırsa tecavüze uğrar.

Salih Paşa Hazretleri bana rapor veriyorlardı ki; bu katiyen vaki olamaz. Hiçbir milletin mümessillerine tecavüz edecek namussuz bir devlet, bir millet olamaz. Binaenaleyh bu nasıl olur ve olacaktır, bu iş? Binaenaleyh bütün hatalarını müdrük olarak; size karşı kara hatalarımız vardır diye itirafatta da bulunmuşlardır. Mamafih münakaşa edildi. Ne ümit edersiniz İngilizlerden? Bir ümidiniz varsa söyleyin. Bunlar hiçbir İngiliz ve Fransızlarla görüşmemişlerdir. Bunlar da kimse ile siyasî ve diplomatik konuşmamışlardır. Bundan sarfınazar, fakat ne memul edersiniz? Hiçbir şey memul edemiyorlar. Biz, Sevr muahedelerini parçalamış ve bunun parçalanması için kuvvetimizin idamesine... (gayret sarfediyoruz ve) (2)⁵² günden güne emniyetimiz artmaktadır ve derhal yapılacak şey yoktur, dedik. Onlar en kuvvetli vaziyette bulunuyorunuz ve teessüf ederiz ki biz buradaki vaziyeti bilmiyorduk, dediler ve bu zararı tazmin etmek için çok uğraştık ve onlarla görüşmekte iken bile bu hatanın tashih olunup olunmadığına dair henüz malûmat... En son malûmatı mütalâa edeceğiz. O tarafını beraber hallederiz. Söylediğim gibi sui zan bertaraf edilmiştir. Azerbaycan böyle bir ittifak teklif ediyor. Hülâsa şarkta ittifak vardır. Garpta kara ve müthiş bir pençe berdevamdır. Kendilerine dedim, ne yapalım: Bütün teşebbüsünüzü tetevvüç ettiği bir sırada pek mesuduz ki Heyeti Âliyenize temas ve milletin ağışuna iltica ettikten sonra milleti içinden vurmak için çalışan hain bir padişahın hatırı için dönemezler. Bunlar bunu gayet vazih bir surette bildiklerinden gelmişler ve bize iltihak etmişlerdir. (Alkışlar)

REİS — Paşa Hazretleri, Vehbi Bey bir şey soracaklar.

VEHBİ BEY (Karesi) — Bir şey sual edeceğim efendim. Bu Rusya Sovyet idaresinin - Bu seyahat esnasında sesim kesildi. Fena telaffuz ediyorum - Rusya Sovyet idaresinin sorduğu sualler dostane bir tarzda ise buna diyecek yok. Fakat herhangi bir şekilde bizim için evvelce beyan buyurduğunuz veçhile her şeyden evvel hedefimiz istiklâl ve istikbalimiz olmasına nazaran böyle kendi memleketimizin bir kısmı addettiğimiz İstanbul'dan gelen adamlardan şüphelenerek bize karşı vaziyet almaları ne dereceye kadar şayanı nazardır?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Müsaade buyurunuz izah edeyim. Hududu millimiz dâhilinde bulunan İstanbul vilâyetimizden erbabı namus ve hamiyetten falan veya falan zat buraya geliyor denildiği zaman mesele yoktur. İngilizler ve Fransızlarla uyuşarak Ferit Paşa kabinesi iskat edilmiş ve yerine Anadolu'yu avucuna alabileceğini vaadetmiş olan bir heyet getirilmiş. Yine İngilizlerin marifet ve vasıtasıyla Anadolu ile anlaşmak üzere memur edilmişlerdir ve Anadolu Hükûmeti de bu itilâf

52 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

zemini üzerine anlaşmayı kabul etmiştir. İşte efendim şekil budur. Bununla beraber hiç kızmamışlardır. Yalnız istediğiniz siyaseti anlayalım, demişlerdir. İsteddiğiniz adamlarla görüşebilirsiniz ve istediğiniz siyaseti takipte serbestsiniz, demişlerdir. Para veriyoruz, silâh veriyoruz, cephane veriyoruz. İlkbahara kadar fırkalar vait ediyoruz. Hiç olmazsa bizi siyasetinizden haberdar ediniz dediler.

VEHBİ BEY (Karesi) — Bir noktayı istirham edeceğim. Bendeniz demek istiyorum ki yalnız bize para, mühimmat, levazım göndersinler. Başka bir şey istemeyiz.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Efendiler; her şeyde olduğu gibi belki ah-lâkiyat noktai nazarından da kuvvet nazarı dikkate alınmalıdır. Arkadaşlıkta ve kardaşlıkta dahi kuvvet muvazenesini nazarı dikkate almak lâzımdır.

Zaif olan kavi olanın mutlaka mahkûmudur. İnsanlık, adalet, bütün prensipler, kaideler ikinci derecede kalır. Her şeyden evvel kuvvettir. Binaenaleyh bizim halâsımız için bize vuku bulacak muavenetler gayemizi ihlâl etmeyen ki istiklâlin mahfuziyeti için kendi kuvvetimize istinat ettiğimizi ispat etmektir. Bize muavenet etmek için gelecek kuvvetler bizi yutacak kadar olursa yutar. Bu sebeple vekilleriniz gayet dikkatli ve vesveseli, bu ciheti nazarı dikkatte tutmaktadırlar. Evet, bizim için hakikaten kuvvet, insan menabiimiz vardır. Daha fazla silâh, cephane paramız olursa kuvvetimizin iki üç mislini daha ikmal edebiliriz. Hariçten kuvvet gelmesine ihtiyacımız olmayabilir. Hatta ecnebi denilebilecek kuvvetin gelmesine o kadar lüzum yoktur. Meselâ Azerbaycan istiklâlini tam manasıyla istihsal ve istirdat etmiştir, ilâmdır ve bize cidden kalbî ve vicdanî rabıtalarla merbuttur. Zaten ittifak yapacağız. Bizim için faidelidir. Bizi yutmak isteseler de biz onları yutarız. Faraza Kafkasya'da İslâm kuvveti kendiliğinden teşekkül etmiş. Meselâ İslâm kuvveti olarak bir fırka veya iki fırka süvari gelirse makbule geçer. Bir defa İslâm'dırlar, yutmak istemezler. Bu cihet çok düşünülmektedir. Bendeniz bir tarihte Bulgarlarla Türkiye arasında askerî bir plan yapmaya memur olmuşum. (Osmanlı Hükûmeti tarafından yapılan vaatte) (1) bütün Türkiye ordusu Bulgaristan'a muavenete hazırdır, deniliyordu. (Bulgarların cevabı:) (2) Bizim kuvvetimiz kâfidir. (Çünkü yutulmaktan korkuyordu.) (3) (Bulgarlar. Meclisimiz teşekkül ettikten sonra,) (4) Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti nezdinde müracaatta bulundular, muahede yapalım dediler. Kendisi müstakil bir devlet olarak, sefiri de o namla geliyor.

Geçenki izahatta biraz vaziyetimiz karışık dediler. Dedik ki; vaktimiz yoktur, çabuk cevap veriniz. Müşpet cevap verdiler. Derhal heyeti Murahhasanızı gönderiniz, kendileriyle... (bir muahede) (5)⁵³ yapalım, dediler. Yalnız bunlar Ruslarla bir ahitname yapmışlar. O ahitname bizce şayanı dikkat görüldüğünden onlara kat'i cevap vermeden biraz vakit kazanalım, dedik ve bu müddet zarfında ahitname münderecatını Rusya'dan aldık. Ancak bir noktası mühim görüldü. Bunu anlamak bilâhare anlamak istiyoruz.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Bu maddede bir halife meselesi uzayıp gitmektedir. Ben zannediyorum ki bu bir aile meselesidir. Dalbudak sarmış olan bu şecereyi...

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Zannediyorum ki böyle bir şey yoktur. (Gürültüler), (Öyle bir şey yok sesleri)

SALİH Ef. (Erzurum) — Fakat Paşa Hazretleri bunun kurumuş dallarını kesmeyecek miyiz?

REİS — Efendim müzakere kâfi, takrir sahibi beyefendiler de takrirlerini geri alıyorlar. Şu halde Paşa Hazretlerinin beyanatını kâfi görerek celsei hafiyeye nihayet verilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın! Kabul edildi efendim.

Kapanma Saati: 5.35

53 (1, 2, 3, 4, 5) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

9 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Azayı Kiram tahsisatı ve harcırahı hakkında.

Cilt : 4

80'nci İn'ikat - 2'nci Celse

SEKSENİNCİ İN'İKAT
9 Teşrinievvel 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılma Saati: 1.35 (Z. S.)

REİS: Reisisâni Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Celsei hafiyeyi açıyorum.

Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yetmiş İkinci İn'ikat

25 Eylül 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Vehbi Beyefendi riyasetlerinde, saat 2,20'de içtima ederek Hilâfet mevzuu ve İstanbul Hükûmeti ile noktai nazar üzerinde anlaşmak üzere gelmiş olan heyetler hakkında yapılan müzakerelerden sonra birleşime nihayet verildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hulâsasını kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Azayı Kiram tahsisatı ve harcırahı hakkında.*

REİS — Efendim müsaade buyurun bunu fıkra fıkra müzakere edelim... Mezun olan zevattan mezuniyetlerini tamamen istimal etmiş veyahut avdet harcırahını aldığı halde dairei intihabiyesine gitmeyip kalanlardan harcırahların iadesi lâzım geldiğini kabul edenler ellerini kaldırsın... Kabul olundu. Yani harcırahın istirdadı kabul olundu. Mezuniyetlerini ikmal etmeden avdet eden zevattan meselâ Hasan Bey'in ifadesi veçhile üç ay mezuniyet alıp yirmi gününü istimal ettikten sonra geriye gelmiş daha iki ay mezuniyeti var kâğıt elinde duruyor. (Bu vaziyette olanlar için de buna iade icap edip etmeyeceğinin karara raptı lâzımdır. (1) (İcap eder sesleri) Müsaade buyurunuz bu hususa dair söz isteyen varsa yazayım.

HAMDİ NAMIK BEY (İzmit) — Bendeniz bir meseleden bahsetmek üzere söz istemişim. Hakkı kelâmımı muhafaza ediyorum, söz istiyorum.

REİS — Müsaade buyurunuz efendim şimdi mezuniyetini tamamen istimal etmemiş, elinde bir izin kâğıdı var. Bir miktarını istimal etmiş, bir miktarını da istimal etmemiş Divanı Riyaset diyor ki bu izin kâğıdı alınsın, sonra bir vakit gidecek olursa... (Hayır, hayır izin sakıt oldu sesleri) Dursun icap ettiği zaman istimal etsin... Şimdi mezuniyetini tamamen istimal etmeyip bir miktarını istimalden sonra izin kâğıdının istirdadını arzu buyuranlar lütfen ellerini kaldırsın... İzinin istirdadı kabul olundu... Elâziz Mebusu Tahsin Bey'e ait Maliye Vekâletinin tezkeresi var okunacak.. (Okundu)

HASAN BEY (Trabzon) — Tahsin Bey'in vaziyeti telgrafla okundu. Fakat Elâziz'den buraya gelen zevatın ellerindeki mazbatalar - ki bütün intihap defterinden kopya edilmiş, birden beşe kadar haizi ekseriyet olan zevatın isimleri - istihsal ettikleri reyler o mazbatalarda mevcuttur. Mazbata burada okunmuş, beş zatın mebusluğu Heyeti Celilece tasdik edilmiş. Tahsin Bey orada defterdar iken bir mazbata üzerine beş zatın mebusluğu da tasdik edilmiş. Çünkü intihap defterinin kopyası halinde imiş. Şimdi vali vekilinin ve orada bulunan ordu kumandanlarının bir telgrafı var. Diyor ki Tahsin Bey'i ya mezun addedin buradaki vazifesi de mühimdir, veyahut başka bir sureti tesviye bulun yolunda birtakım mütalâa serdediyorlar. Tahsin Beyefendi'nin görülen telgraf üzerine defterdarlığı bırakıp... (mebuslukta kalmayı tercih ettiği) (2)⁵⁴ anlaşılıyor. Fakat istifaneme Heyeti Celilenize gelmemiş. Defterdarlıkta birkaç gün kaldıktan sonra Maliye Nezareti muhassasatı zatiye müdüriyeti teklif olunmuş, oraya gelmiş, orada da üç beş gün kalmış... Çok da evvel değil, o zamana tesadüf ediyor. Muhassasatı zatiye müdürlüğünde birkaç gün kaldıktan sonra diyor ki, madem benim mebusluğum Büyük Millet Meclisince tasdik edilmiştir, diğer mazbatalar üzerinde zabıtlara geçmiştir, ben mebusluğu kabul ederim. Kanunu ahir çıkıyor. O vakit memuriyeti bırakıp mebusluğu tercih ediyor. Tahsin Bey'e ait bir mazbata intihap ibraz edilmemiş. Maliye Vekâletinin de bu tezkeresi şu tetkikatı ve neticeyi hâsıl etmiştir.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Efendim Tahsin Bey Elâziz vilâyeti defterdarı idi. Heyeti Âliyenizin içtimaından evvel heyeti temsiliye vilâyata tebligat icra ettiği zaman Tahsin Bey de diğer Elâziz mebusları gibi mebus intihap edilir. Bittabi o zaman gelenler bilirler ki yapılan mazbatalar, meselâ bir vilâyetten bir livadan kaç mebus çıkacaksa ona göre yapılan mazbatalar heyeti lâzime tarafından temhir olunuyor idi. Bu mazbata buraya geldiği esnada şimdi İstanbul'a giden Mümtaz Bey her nasılsa - isterseniz o izahatı da verebilirim - Tahsin Bey aleyhinde buraya bir iş'arda bulundu. Dedi ki, burada aşar ambarı memurunun ihtilası var, firar etmiştir. Binaenaleyh aşar memurunun hesabının neticesine kadar defterdar... (da mesul olduğundan, Tahsin Bey'in mazbatasının tasdik olunmaması iktiza eder.) (1) O gün burada cereyan eden müzakerede Şükrü Bey biraderimizle Ferit Bey'in müdafaası üzerine Tahsin Bey müttefikan diğer arkadaşları gibi mebusluğa kabul edildi. Mümtaz Bey'den sonra bendeniz Elâziz valisi tayin olundum. Ahzı Asker Heyeti Reisi bulunan Miralay Vehbi Bey vali vekâletinde idi. Miralay Vehbi Bey Tahsin Bey'e bir emir verir. Para meselesi... Tahsin Bey hilafı kanun gördüğü bu emri ifa etmediği için işten el çektiriliyor ve bendeniz Malatya'ya muvasalât ettiğim zaman... bu mevzu hakkında bir şifre alıyorum. Bunda Tahsin Bey'i işten el çektirdiğini... bildiriyordu. Elâzize gittiğimiz zaman Tahsin Bey'in işten el çektirildiği neye... (istinat ettiğini öğrenmek mümkün oldu.) (2) Fakat ne çare ki Maliye Vekâletine keyfiyet arzedildiği için Tahsin Bey yirmi dokuz gün eli işten çekilmiş olduğu halde meseleyi beklemeye mecbur olmuştur. Nihayet bir telgraf geldi ki vali vekilinin bu muamelesi hilafı kanundur. Bu telgrafı Vehbi Bey'in işten el çektirdiğim dediği telgrafının üçüncü günü yazılmış, maalesef bize yirmi dokuz günü gelmiştir. Bittabi bu yirmi dokuz gün zarfında Tahsin Bey buraya gelemezdi. Sonra Tahsin Bey acaba istifa etmiş mi, etmemiş mi? Vali vekili Mümtaz Bey'in aleyhindeki iş'arı üzerine bir istifa vermiş, fakat sonra düşünmüş ve valiye girerek istifanemesini geriye almış. İki saat sonra ver geriye istifamı der isem vermeyecek mi? Beş gün sonra, yirmi gün sonra, kırk gün sonra... Buraya gelmeden Tahsin Bey istifasını geri alıyor. Heyeti icraiye soruyor. Tahsin Bey istifa etmiş mi etmemiş mi? Mümtaz Bey doğrusu gazezdir. Daha ziyade müessir olur diye bu telgrafı heyeti temsiliyeye yazmış, Tahsin Bey kabul edilmesin diye. Sonra muhassasatı zatiye müdürü tayin buyruluyor. Heyeti Âliyenizin yaptığı kanun mucibince memurluğu bırakıp mebusluğu tercih ediyor. Zannederim ki herhangiimiz olursak olalım bugün kızarak istifamızı... (verdiğimiz bir yere dönmek istemeyiz.) (3) Hepimiz mütehayyiriz. Zannederim ki istifa heyeti celileye gelecek - evet bir mebusun istifası Heyeti Âliyenize gelir, kabule iktiran ederse istifa eder, yoksa valiye istifa vermekle mesele bitmiş değildir. Tahsin Bey'in vaktiyle... kabulü (memuriyetten istifası) (4)⁵⁵ diğer arkadaşlar gibi Heyeti Âliyenize gelmemiştir. Geri almıştır. Zannederim ki Tahsin Bey mebusdur.

HAMDİ NAMIK BEY (İzmit) — Mazhar Müfit Beyefendi'nin verdikleri izahate göre gayet garip ve gayri kanunî bir intihaptan bahsedeceğim. Dikkatle dinlemenizi istirham ederim...

54 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

55 (1, 2, 3, 4) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

REİS — Efendim Tahsin Bey'in istifası kabul olunup olunmamak... (Gürültüler) Efendim; reye koyacağız. (Gürültüler) Tahsin Bey'in istifası buraya gelmediğinden dolayı ademi kabulünü arzu edenler lütfen...

HAMDİ NAMİK BEY (Devamla) — Heyeti temsiliye intihabat için tebligat icra ettiği zaman İzmit livası İngilizler tarafından meşgul bulunduğu cihetle... liva merkezi itibar etmiş Geyve, İznik, Kandıra'dan birer kişi, iki mebus intihabını yazmıştı. Bilâhare Kandıra kaymakamının vaziyetin intihabat icrasına gayri müsait bulunduğu dair... iş'arı üzerine Adapazarı'ndan liva olmak itibariyle üç... İznik'te, Geyve'de Adapazarı'nda intihap yapılmış... Tahir Bey'in Heyeti Celilenize 23 tarihli çektiği telgrafla - o telgraf zabıt ceridelerinde aynen münderiçtir - Diyor ki Geyve'den falan, İznik'ten falan ve Adapazarı'ndan da falan... ki beş kişi intihap edilmiştir. Bunlar da hareket etmişlerdir. Tahir Bey azledileceğim haber alır almaz altıncı olarak fazla ve fuzulî olarak kendisini mebus intihap ettirmiştir. Evvelâ içimizde bulunan İzmit mebuslarından Abdullah Efendi'yi çağırıyor. Ona rica ediyor. Sen istifa et, ben gideyim diyor. Abdullah Efendi istifa etmiyor. Onun üzerine meclisi idare, müdafaai milliye, belediye heyetlerini toplayıp diyor ki. İznik namına bir mebusa ihtiyaç vardır, bunu ben Adapazarı'na gittikten sonra şikâyet ettiler ki... Rica etti beni azlediyorlar dedi, biz de intihap ettik. Sonra buraya geliyor bu intihap mevzubahs ediliyor... İzahat verdikten sonra bidayeten reddediliyor. Yani ilk inthap 23 Nisan da kendi telgrafıyla altıncı olarak kendisini intihap ettiriyor... diyor ki siz aynı zamanda Bolu'dan da intihap edildiniz... Hâlbuki Bolu intihabı da yapılmamış... istifa ediyor... İzmit namına intihap edilmiştir. Bilâhara Bolu'dan da intihap edilmiş... Paşa Hazretlerinin istifa etmesiyle malûmu âliniz yeniden intihap yapılması lâzım gelirdi. Çünkü aynı şahıs 23 Nisan'da benim livam namına beş mebus intihap edilmiştir ve bir ay sonra... biri daha intihap ediliyor ve geliyor. Şu suretle Yusuf İzzet Paşa burada. Heyeti Celileniz bu hakayika vakıf olmadığı için kabul ediyor... Hem fuzulidir, hem sahtedir. Gayri meşru, gayri kanunî bir intihaptır. Binaenaleyh bu zatın mebusluktan iskatı lâzımdır. İhtimal ki onu tercih edecektir... İzahatını Adapazarı'nda verdiği zaman demişti ki bilâhare buna vakıf olduk ve Ankara'ya yazdık. Dedik ki bizi iğfal etmiştir, altıncı olarak bize kendisini intihap ettirmiştir... olmaksızın Akyazı namına Müdafaai Milliyeye gelen bir paradan harcırah namına gitmiştir. Bunu da istirdat ediniz. O evrak da mevkii muameleye konmamıştır. Rica ederim bu tamik edilsin. İcap ederse mahallinden bir sureti celbedilsin ve mebusluktan iskat edilsin.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendim Hamdi Bey arkadaşımızın söylediği sözler doğru olabilir. Fakat Meclisi Âlinizce mazbatası tasdik edilirken söylenmek ve tetkik olunmak iktiza ederdi. Mazbata ibraz edilmiş, tasdik olunmuş ortada bir mebusluğu vardır. Mebusluğu mu, memurluğu mu hangisini tercih edeceği bugün yarın taayyün edecek. Yalnız buna evvelce izafe edilen mebusluk sahte... (midir, değil midir, bu hususta) (1) bunun tetkiki için de bir tahkikatı teşriye icrasına şube tetkikatını yapar, heyeti celilenize gelir. (Bu tetkikat neticesinde seçimin gayri meşruluğu tahakkuk) (2) eder mi, etmez mi, ona göre bir karar verirsiniz. Böyle bir vaziyet iddia edildikten sonra tahaddüs edecek ahval ya bir mahkemei temyizden tasdik edilmiş ilâma veyahut bir tahkikatı teşriyeye istinat ederek... (bir neticeye vasil olunabilir.) (3) başka suretle olmaz. Bu şeye aittir. Binaenaleyh Hamdi Bey... hakkında oradan gelecek mazbataya göre muamele edilir. Vaktimiz kıymettardır, zayi olmasın.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Hamdi Bey'e son derece teşekkür ederim. Şimdiye kadar onun vicdanı bu kadar çirkin...

HAMDİ NAMİK BEY (İzmit) — Efendim; bendeniz arzettim ki Adapazarı'na gittiğim zaman muttali oldum. Heyeti celileniz bir cürme vakıf olduğu anda tahkik... etmeye mecburdur.

REİS — Efendim; Hamdi Bey'in takririni okutacağım, dinleyiniz. (Takrir okundu) (Şubeye sadaları)
Canım rica ederim, hangi şubeye havale edelim...

BİR MEBUS BEY — Efendim müsaade buyurun, diğer bir mesele var.

REİS — Malûmu âlinizdir ki Ankara'ya gelirken azimet harcırahlarını avans suretiyle almıştık... Hesabatı tasfiye için verdiğimiz beyannameler tetkik edilirken harcırah tertibinden mahsubunu icra ettirmek için istenilen cetvellerde bazı açıklıklar husule geldi. Heyeti idare ve divanı riyaset burada ise tahsisatından veya tazminatından... fazla alınan paralar gelecek seneki istihkakından mahsup edecektir. İsim tasrih... etmiyorum. Resmi verilen beyanname ile memleketlerinizden veyahut güzergâhınız üzerinde tesadüf

eden mahallerden aldığımız harcırah miktarı arasında, bilmuhabere mühim bir fark bulunması Meclisin şerefiyle, azanın haysiyetiyle hiç de kabili telif değildir. Şunu da arzedeğim ki henüz tasfiye muamelesine (yeni başlanacağına göre noksanlarımız) (4) şeylerimiz var ise beyannamelerimizi tashih edelim.

Senei atıye hesabı umumiyesi içerisine girerek daha açık bir şekle gelmekten ise heyeti idare ile ka-patmak daha makuldür. Meselâ on bin kuruşa bir dairei intihabiye dolmuştur. Fakat oradan otuz bin kuruş alındığına dair... (şayialar da mevcuttur. Böyle bir vaziyet olduğu takdirde) (5)⁵⁶ o memurlar dahi bizim yaptığımız bu gayri tabii mesele muttali oluyorlar. Bütün memurini maliye muttali oluyorlar. Bunlar Mec-lisin ve azanın şerefini tenkis edecek mesailirdir. Divanı Riyaset çok istirham eder ki bu gibi hassas mesele rüfekâyı kiram itina etsinler ve muamelelerini islâh etsinler.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisar) — Efendiler, şu beyanattan o kadar müteessir... (ve mütellim oldum. Bir me-busu) (1) lekedar edecek, tarihe karşı fena bir vaziyete... (düşürecek bir hareketin bir mebusan sadır olma-sını hiç arzu etmezdim.) (2) Yine hiç arzu etmezdim ki, hiçbir arkadaş arzu etmezdi ki hilafı hakikat beyan-name verenler içimizde bulunsun. Ne, haldir bu sahtekârlar, hilafı hakikat beyanname verenler... Onların hakkında muamele yapılsın, içimizden iskat edelim. (Alkışlar) Böyle fena, böyle rezilâne şeyler yapılsın... Herhalde hilafı hakikat beyanname vermek müstelzimi mücazat halattandır. (Böyle mürtekip bir insan) (3)⁵⁷ içimizde bulunsun... Bu Mecliste oturulmaz. (Hepimiz tahtı zandayız. Kim ise söylensin sadaları)

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim üç gün evvel bir takrir vermiştim. İstiklâl mahkemeleri azala-rına altı bin kuruştan... harcırah veriliyor. Hâlbuki dört bin kuruş verilmek lâzım geliyor. Trenle gidiyor-lar. Şimendifer üzerine de harcırah alıyorlar. Hâlbuki mebuslardan tren ücreti... alınmamaktadır.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Esas söylensin rica ederim.

REİS — Bitlis, Muş, Urfa. Genç tarihleriyle memleketlerine avdet eden... Urfa mebuslarının dahi Di-yarbakır'den... Efendim müsaade buyurunuz rica ederim... Hasan Beyefendi bunu bir sahtekârlık tarzında tasvir ettiler. Esamiyi söyleyemem. Hiçbir azaya icbar olunamaz ki şunu söyle bunu söyle.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) -Efendim harcırahları filân ve filân almıştır diye söyleme-lidir.

REİS — Maliye Vekâletinin tezkeresi var islerseniz okuyayım. Ortada kayıta vardır. Bendeniz azayı kiramın nazarı dikkatini celp için söylüyorum. Arzu ediyorsanız, talep edersiniz, evrak birer birer okunur.

BİR MEBUS BEY — Biz buraya parasız gelmiş efendiler. Diyarbakır bize yirmi bin kuruş avans ver-miş. Biz memlekettten harcırah almadan geldik. Çünkü ahvali maliyesi müsait değildi. Diyarbakır'den ald-ık. Hasan Beyefendi bunu bir sahtekârlık tarzında ifade ettiler. Bize bu kürsüden fazla para almışlar di-yenler, yani bize sahtekârlık isnat edenler gelip burada ispat etmelidir. Bunu kat'iyen kabul etmem. Hiçbir mahal bize beş kuruş, on kuruş verdiği yoktur. Bunu iddia ediyorum. Bunu aldığım tahakkuk ederse na-mussuzluğu kabul ederim, ben Meclisten istifa ederim. Ben bugün sizin vicdanınıza müracaat ediyorum, harcırahlarımızın tesviyesi için defatla emir verilmiştir.

HASAN BEY (Maliye Vekili) (Trabzon) — Efendim ortada bir muamelei resmiye var. Muamelei res-miye yanlış ise arkadaşım haklıdır. İşte Maliye Vekâletinin tezkeresi. Tezkere diyor ki; otuz altı bin kuruş alınmıştır. Beyanname diyor ki; yirmi bin kuruş alınmıştır. Bu mesele şebih birkaç mesele daha çıkacaktır. Beyanname imzaları altında işte evraka merbuttur. Şimdi rica ederim, bir evrakı resmiyenin hilafı sabit olmadıkça bu yanlıştır denilir mi? Bendeniz bunu ileride tahakkuk edecek, taayyün edecek hale göre... Eğer gelen resmî telgraf yanlış ise tabii muamele kalmadı. Eğer fazla ise bu fazlai mehuzatın tahsisatla-rından mahsubunu icra ederiz dedim. Telgraf yanlış ise bunun mesuliyeti de bunu yazan makama aittir.

Efendim Maliyeden bir tezkere yazılmış, fakat bendenizin gördüğüm bir tezkere değil. Mesalihi ca-riyeyi müsteşar idare ettiği için... Tezkerede Bitlis azalarından iki mebusa Muş sancağınca altışar bin ve Diyarbakır vilâyetince otuz bin kuruş tekiye olunduğu falan diyor.

56 (1, 2, 3, 4, 5) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

57 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Malûmu devletiniz mebusanı kiramın harcırahlarına mahsuben mahallî mal sandıkları harcırahları te-cavüz etmemek üzere... bu tarzdaki tediyat mahallerinden merkeze bildirilir. Merkez de bu telgraftan idare heyeti âliyesini haberdar eder. "Meselâ sizin azanızdan bulunan filân mebusa, filân zata şu para verildiğini haber aldık, muamelei mahsubiye yapılmak üzere buraya yazılmıştır.

Azayı kiramdan Ziya Bey'in ifadatından anlaşılıyor ki burada bir telgraf hatası olmak ihtimali vardır. Müsaade buyurunuz da bu kâğıdı alayım. Bizim kaç kuruş aldığımıza dair senetlerimiz var. Bu yanlışlık tahakkuk ederse yanlışlığı yapan hakkında muamele yapılsın.

BİR MEBUS — Muş mebusları harcırah almış olabilirler. O suretle beyanname vermişler. Olabilir ki isimde yanlışlık vardır.

REİS — Tehirini arzu edenler ellerini kaldırsın.. (Eller kalkar) Kabul edildi.

Efendim şu cevabı kâfi görüyor musunuz?.. Kâfi görenler lütfen ellerini kaldırsın...

Efendim, bir mesele kaldı. Onu müzakere edelim.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Benim tavrım vardı.

REİS — Aman şu Hilmi Bey'in tavrını okuyayım.

Yevmiye ve harcırahların istirdadını teklif eylerim. Tunalı Hilmi (Muvafık sadaları)

REİS — Bir mesele var, efendim dinleyin. Mühim mesele. (Tokat mebuslarının tavrını okundu)

Efendim şu cevabı kâfi görenler lütfen ellerini kaldırsın, kâfi görülmüştür. Haber verilmesini Heyeti Vekile yazacak.

Efendim, ruznamei müzakerattan bakiye olmak üzere pazartesi günü saat birde içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

MAKAMI RİYASETİ CELİLEYE

Memuriyetle mebusluğun bir zat uhdesinde içtima edemeyeceği 6 Eylül 1336 tarihinde kabul edilen kanun iktizasındandır. Mebusluk asıl ve memuriyet ferî bulunduğundan kanunu mezkûr ahkâmına ittıla hâsil eden memur mebusların şimdîye kadar mebusluktan istifa eylediklerine dair bir gûna müracaatları bulunmayanların ferî olan memuriyetlerinden derhal müstafi addedilmesinin Heyeti Vekileye tebliğini teklif ederim.

Canik
Ahmet Nafiz

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Mebusların tahsisatlarının tetkiki hesabı için üç kişilik bir heyeti tetkikiye intihabını teklif ederim.

8 Teşrinievvel 1336
Karahisarısahip
Mehmet Şükrü

RİYASETİ CELİLEYE

1. — Mühim vakitlerimizin böyle tahsisat meselelerine ait müzakerat ile öldürülmesi hakikaten gû-nahtır.

2. — Müzakere kâfidir.

3. — Divanı Riyasete bir salâhiyeti vasia verelim. Gerek kanun ve gerek taamül ve vicdan dairesinde tahsisat işlerini istediği gibi halletsin.

4. — Bu teklifimizin kabulünü heyeti celilenin ulüvvü vicdanından istirham ederiz.

Karesi
H. Basri

9.10.1336
Karesi
Abdülhafur

MAKAMI RİYASETİ CELİLEYE

Azayı kiram dört ay devam etmek suretiyle ikmal edilerek tahsisatlarını alarak diğer ayların tazminat devrine ait olarak ifayı muamele olunması suretiyle tahsis olunmasını teklif eylerim.

8 Eylül 1336
İçel
M. Şevki

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—
11 Teşrinievvel 1336 (1920)
—◆—

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. BEYANAT
1. — Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyin vaziyeti siyasiye hakkında beyanatu.
3. EVRAKI VARİDE
1. — Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin; Rusya'ya gidecek heyeti ilmiyeye katılacak aza ve bunların vazifeleri devamınca izinli sayılmalarına dair tavrı.
2. — Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendinin; şarka tetkikatı ilmiye için gidecek heyetler hakkında tavrı.
4. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
1. — Bazı mesuların, daire-i intihabiyelerine giderken bazı mahallerden usulsüz harcırah aldıklarına dair.

—◆—
Cilt : 5

81'inci İn'ikat - 2 - 3 - 4'üncü Celseler
—◆—

SEKSEN BİRİNCİ İN'İKAT

11 Teşrinievvel 1336 Pazartesi

İkinci Celse

REİS: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum.

Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Sekseninci İn'ikat

9 Teşrinievvel 1336 Cumartesi

Vehbi Beyefendi'nin tahtı riyasetlerinde in'ikatla azayı kiram tahsisat ve harcırahlarının sureti tesviyesi ve ne gibi hallerde ödenemeyeceği veya iadesi lazım geldiği hususları müzakere olundu birleşime son verildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hulâsası hakkında mütalâa var mı?.. Reylerinize arz ediyorum; kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — BEYANAT

1. — *Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'in vaziyeti siyasiye hakkında beyanatı.*

REİS — Hariciye Vekili Beyefendi vaziyeti siyasiye hakkında izahat verecek söz onundur.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Heyeti Celileniz vaziyeti hariciyemiz hakkında izahat talebinde bulunmaya yerden göğe kadar hakkı olduğunu Heyeti Vekile de teslim eder. Ancak Meclisi Âlinin de teslim buyuracağı veçhile hükûmetin icrasına teşebbüs ettiği müzakerat hakkında hatta hafi olsun maruzatta bulunmak bazı mehaziri dai olabileceği ve bilhassa usul ve teamüle muvafık düşmeyeceği cihetle hükûmet de şimdîye kadar vermek istediği izahatı tehir mecburiyetinde... kalmıştır.

İstanbul'un işgalinden sonra Anadolu'da teşekkül eden hükûmeti milliyenin haricî meslekinin istinat ettiği hututu umumiye evvelce tespit edilmişti. Müsaade ederseniz bunun hakkında ufak bir tarihçe arzetmek isterim. Ondan sonra İstanbul Meclisi Mebusanı teşekkül ettiğinde bu ayrı kongrede ittihaz edilen mukarreratı umumiyenin mezciyle İstanbul Meclisi bir misakı millî şeklinde dâhilî bilhassa haricî siyasetinin... (esasatını tespit) (1) ve bunları 1919 senesi bütün mileli mütemeddiniye ilân etmiş olduğu gibi ayrıca bitaraf devletlere, bilhassa o vakit Versay Kongresi'ne de tebliğ etmişti. Binaenaleyh hükûmeti milliyenin... (o tarihte tespit ettiği) (2) mekasidını esaslı bir surette tağyir ve tebdil edecek bir hadisei cedide zuhur etmemiş olduğu ve zaten bu gibi tegayyüratı hükûmetin kendisine mal etmesi ancak Meclisi Millinin de mütalâa ve muvafakatini istihsale vabeste olmakla... (Hükûmeti milliyeye) (3) tespit edilmiş olduğu şekilde müstakâr bulunuyor. Bu ufak tarihçeden arzetmek istediğim noktai esasiye Türkiye Büyük Millet Meclisinin gerek münasebatı siyasesinde ve gerek müzakeratı sairenin nikatı hiçbir veçhile tağyirpezir olmamış olması aynı bu hükûmetin takip ettiği mesleğin sırf millî bir mesleki siyasî olduğunu söylemektir. Malûmu Âliniz inkılâptan evvele rücu edecek olursak, Hükûmeti Osmaniye siyasetinin millî olmaktan pek bait olduğunu ve birtakım şahsî temayüllere pek ziyade bir kıymet veren ricalin devletin menfaatini ve böyle sakim ve şahsî bir siyasetin

de devleti binnetice ne gibi mehalik ve vartalara isal etmiş olduğu vukuatı mütevaliyeyi ahire ile sabittir. Binaenaleyh Ankara Hükûmeti Milliyesi kendi unvanının da... (irae ettiği üzere) (4)⁵⁸ mutlaka millî bir siyasettir. Binaenaleyh bundan bir hüküm çıkarmak lâzım gelirse bu hükümet takip ettiği makasit en en birincisi olan muhafazai istiklâl müdafaai tamamiyette... olan cihet her kim olursa olsun ancak bununla kabul ve müzakere edebilir manasınadır. Yoksa hissiyatına tebaan şu bu ciheti iltizam etmekten mütevakkidir.

Binaenaleyh vaziyeti coğrafiye ve siyasiyemiz... icabı yeni ve eski âlem arasında çekilmekte bulunan yahut iki âlemin noktai tesadümünde bulunuyoruz. Şimdiye kadar Türkler ve bilhassa mütarekeden sonra garp... alemiyle muvafık bir şekilde itilâf hâsıl edebileceğini iyice tetkik ve takip etmiş, maatteessüf mü diyelim, maalmemnuniye mi diyelim, bu takibat ve tetkikatta garp devletleriyle bizim arzu ettiğimiz itilâfın husulüne şimdiye kadar imkân olmadığı tahakkuk etmiştir. Fakat bu sıralarda bilirsiniz ki şarkta ve bütün âlem üzerinde tesiratını göstermekten halî kalmayan bir fikir, bir fikrin tevhit ettiği... neticesinde Avrupadaki mevkiimizi hemen hemen gaip eder bir mevkie düşmüş olduğumuz cihetle bittabi o vakte kadar garbe tevcih ettiğimiz enzarı da bir vakada artık bizim mehdi zuhurumuz olan şarka... ve hükümet de bunu pek güzel takdir ederek acaba garbın bize uzatmaktan imtina ettiği desti muavenetini şarkta bulabilir miyiz muadlesini halle kalktı ve bunun için Heyeti Âliyenizce de malûm olan teşebbüsâtı sabıkası... külliye kat'ı alâka ettiğimiz ve onlarla hiçbir müzakerede bulunmadığımız veyahut olunan bir müzakereyi kabul etmediğimiz ve evvelce söylemiş olduğum veçhile Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin sırf millî bulunduğu cihetle kendisinin istiklâlini... (kabul edecek teklif) (1) ne taraftan gelirse gelsin kabulünde tereddüt etmeyeceği bedihidir. Bu cihetle hükûmeti milliyeye ne taraftan gelirse gelsin şimdiye kadar bize hissiyatı husumet göstermiş bulunuyorsa bulunsun... (Hükûmeti milliyenin tespit ettiği esasat dairesinde yapacağı tekalifi) (2) kabulden imtina etmez. Çünkü böyle bir meslek makul olmaz. Siyasette malûmu âliniz hissiyata kapılmak doğru değildir. Daima menfaat, mihveri harekâttır. Bunu söylemekten maksadım şimdiye kadar İngiliz ve Fransızlarla... münasebatımızı arzetmektir. Bugüne kadar Fransızların Ankara Hükûmeti milliyesine vuku bulan müracaatları üçüncüdür. İlk müracaatta bendeniz burada yoktum. Hâsıl olan netice sizce de malum... (dermeyan ettiğimiz prensiplerin) (3)⁵⁹ Fransızlar tarafımdan nasıl hot be hot nakzedilmiş olduğunu ve binaenaleyh bu müzakereyi teklifte gözetmiş oldukları maksadı hakikin ne olduğunu Heyeti Âliyelerince tebarüz etmiştir. Mamafih Fransızların ilk vaki olan teklifleri üzerine... ve onun istinat ettiği hükûmetin Fransızlara şartı itilâf olmak üzere teklif ettiği... aleyhimizde hâdisatı ahire de zuhur etmemiş olduğundan Brest-Litovsk muahedesinin birincisinden daha dün şeraiti haiz bir teklif dermeyan etmişlerdir. Bittabi bu teklif muhafaza edilmek istenilen menafii asliyesine tevafuk etmediği cihetle hükûmet tarafından nazarı dikkate alınmamış... hatası gibi ileride bazı kimseler tarafından serdedilecek bir hataya maruz kalmamak için hükûmet bu üçüncü teklifi de telâkki edeceğini ihsas etmiştir ve bunun üzerine bir üçüncü teklif dahi dermeyan edilmiş ise de evvelkinden pek farklı değildir. Onun için bu teklifi dermeyan eden makamı resmiye Adana ve onun şarkında bulunan havali hakkında Ankara Hükûmeti milliyesinin öteden beri tespit edilmiş bulunan esasat mahfuz kalmak yani Fransızların Kilikya dedikleri Adana zaten San Remo ahitnamesiyle kabul etmediğimiz, etmeyeceğimiz... kuvayı askeriyesi yani işgali askerisi ilga edilmedikçe ve onun şarkında bulunan kıta ki yine San Remo ahitnamesi mucibince Suriye'ye terkedilmiştir ve Suriye mandeterliği de... işgaller kaldırılmadıkça yani bizim hududu milliyemiz dâhilinde bulunan hâkimiyeti mutlakamız sureti katiyede kabul ve tasdik edilmedikçe kendileriyle hiçbir müzakereyi kabul edemeyeceğimizi... menafii iktisadiyeden başka bir şey olamayacağına nazaran bu mebhaste yani iktisadiyat zemininde kendileriyle her veçhile müzakere edebileceğimizi ve ancak bunun mevzuu müzakere olabileceğini tebliğ ettik ve elyevm Hükûmetiniz bu tebligatın neticesine intizardadır... İki defa bir parça dolambaçlı olmakla beraber hükûmete müracaata bulunmuşlardır.

Bu müracaatları doğrudan doğruya tabii San Remo ahitnamesinin ihdas etmek istediği vaziyetin tadiline mütevakki bir teklif değildir.

Uzlaşmak istediğine delâlet edebilecek, katiyen delâlet eder demiyorum, delâlet edebilecek şekilde de telâkki olunabilir. Eğer İngiltere ve gerek başında bulunduğu itilâf devletleri kuvvei müsellâha ile bizi kendi emellerine ram edebilmeleri... taki demin arzettiğim bu teklifat San Remo ahitnamesinin ihdas ettiği vaziyeti tadil eden teferruattan dahi olsa bir maddeye taallük edecek müzakereye devam ede ede aslına

58 (1, 2, 3, 4) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

59 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

kadar temas edebileceği... riyaset ettiği ve bizi mahvetmeyi kasetmiş olan heyetin kuvvei müsellâha ile ram edemeyecekleri hakkında hâsıl ettikleri kanaat üzerine bu yolda bir müzakere açmak keyfiyeti olabilir. İhtimal ki bunlar zaten şayanı itimat olmayıp birçok acı delillerini ve asarını gördük. İhtimal ki maksatları bizi iğfale de matuf olabilir. Herhalde Heyeti Âliyeniz emin olmak lâzım gelir ki ister şu olsun, ister bu olsun maksatları hükûmet bunlarla açmak istedikleri müzakerelerle... tevafuk etmedikçe ve hususiyle Heyeti Âliyenizin sureti nihaiyede reyî alınmadıkça hükûmetin kat'î mukarrerat ittihaz etmeyeceğine Heyeti Celileniz her daim emin olabilir.

Yine Heyeti Celilenizce sureti iptidaiyesi malûm olan bir şekilde Rusya Sovyet Hükûmetiyle Ankara Hükûmeti Milliyesi tesisi münasebata ve hatta bunlarla bir itilâf veya ittifak ahitnamesi... Yine Heyeti Âliyenizin Reisi Muhteremi olan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından Lenin'e yazılan mektubun münderecatı Heyeti Âliyenin malûmu olduğu gibi bilâhare Çiçerin tarafından bilmukabele cevaben yazılan muharrerat münderecatı sizlerce de malûm olmakla bunun üzerine buradan bir heyeti murahhasa gönderilmiş idi ki bu heyeti murahhasa da Hariciye Vekili olan Bekir Sami Bey'in riyasetindedir. Bu heyet 19 Temmuz'da Moskova'ya vasıl oldu ve müzakerata devam etti. Fakat bu sıralarda Bolşevik hükûmeti orduları... tesirâtı dai birçok ahvale inkilâp etmek suretiyle hükûmeti fevkalâde meşgul ettiğinden dolayı bittabi müzakerat hükûmeti milliyemizin de arzu ettiği derecede süratle devam edemedi. Buna da bu teahhurata da... Arada geçen bir buçuk aylık bir zamanı ziyadesiyle istiksar.. Şimdi ise emniyet ve itimat ederek mevki icraya getirdiğiniz heyeti vekile bugün Hariciye Vekili sıfatında bulunan bu arkadaşın gayretiyle büyük bir tebşirde bulunmak her suretle kâfil ve zamin olacak bir şekli müsbebe vasıl olmuş olması... (Şiddetli alkışlar) İşte efendiler, 1336 senesi ağustosunun yirmi dördüncü günü Türk murahhaslarıyla Rus murahhasları arasında teati edilen ahitnamenin esasları kararlaştırılmış ve bu ahitnamenin her iki heyeti murahhasa âzası tarafından parafe edilmiş yani imza tahtına alınmıştır. Bu muhadenet ahitnamesinin mukaddemesi şu suretle... müttefikân kabul ve aralarında iki memleket menafii hakikiyesi temin edilmiş bulundu.

(Ahitname okundu) (Şiddetli alkışlar)

Bu muahedenin kabul ettiği huduttur. Ancak arzetmiş olduğum veçhile bu misakı millî Versay Konferansı'na ve bitaraf devletler Hariciye Nezaretlerine tebliğ edilmiş olduğu gibi bilcümle matbuatı âlemle dahi ilân edilmişti. Fakat 1917'de esnayı muharebede çehrei âlemi değiştirmek istidadiyla günden güne tevessü eden cereyanın Rusya'da zuhur ettiği vakit de ortaya atılan prensiplerden birisi de milletlerin kendi mukadderatını kendilerinin tayin etmek hakkı ve daha doğrusu milletlerin hakkı iftirakının teslim ve kabul edildiği maddesidir. Binaenaleyh o vakte kadar hukuku umumiyei esasiye esasatı birdenbire tağyir-pezir oluyordu ve filvaki bu esasatın bir hükmü ve tesiri kalmamıştır. Her milletin bilhassa halka doğru giden cereyanlarına sahip kuvvetli fırkalar milletlerin eskiden olduğu gibi birtakım menafii hakikiyei millete tetabuk etmeyen makasıdı siyasiye ile kendisine raptedilmiş ve o rabitanın elinde onların arzuları hilâfına olarak cebren onları tutmak kaidesine artık riayetkâr olmamaya başladı. Rusların en büyük ilân ettikleri prensiplerden birisi de bu keyfiyettir. Binaenalâzalık bu madde ki henüz daha ahitname imza edilmemiş, yalnız arzettiğim veçhile maddeleri iki heyeti murahhasa azaları tarafından parafe edilmiştir. Burada bidayeten bu birinci madde de zikredilen Trakya kelimesinin bizce tabii ihtiva ettiği hududu millî noktası Rusya Hükûmeti ile bir dereceye kadar nazik bir münakaşaya zemin olmuştur. Bu parafe edilen maddeleri ve bunun müzakeratında cereyan eden münakaşatı havi raporları hamil olarak bundan üç dört gün evvel Moskovadan Trabzon'a gelen heyeti murahhasadan Yusuf Kemal Bey buraya hareket etmek üzere emir almıştır ve yolda bulunuyor. Ondan daha esaslı malûmat alınmadıkça bu meselenin Heyeti Vekilece pek o kadar uzun münakaşata meydan açmasına mütemayil değildir ve bu gayetle sizin tarafınızdan da riayet edilmesini sureti mahsusada rica eder ve ancak bununla bir noktai nazikenin mevcut bulunduğunu ve şu verdiğim izahata nazaran bunun ne hududumuzun hangi cihetlerine taallük etmesi lâzım geleceğini Meclisçe zaten bendeniz söylemeden takdir edildiğini zannediyorum. O da malûmu âliniz bir hakkı iftiraktan bahsediyorlardı. Bunlar diyorlar ki Ermeniler nakabili ihmal bir millettir. Bittabi bunların da hukuku vardır. Sonra pekâlâ biliriz ki Ermeniler kendilerini Avrupâda ve Amerika'da gayet masum ve gayet mazlum olarak tanıtmış ve ihtimal ki bizim masumiyetimiz onlar raddesindedir. Fakat hıristiyan olmak sıfatıyla her taraftan müzaheret hususunda fevkalâde meharete peyda eylemiş olan bu adamlar bizim masumiyeti-

mizi zalimiyete tahvil etmek ve güya mazlûmiyetlerini tazif ederek kabul ettirmişlerdir. Binaenaleyh Rusya herhalde şark hududumuzda fakat gayet ufak bir yerden bunların tatmin edilmesini arzu ediyor ve bugün bilirsiniz ki Ermenistan'da Taşnak hükûmeti vardır ki Sosyalist Federatif Rusya Cumhuriyeti'nin düşmanıdır bu. Ruslar bunu yıkmak istiyorlar. Yerine sömürüm kabul eden diğer fırkayı ikat ederek Ermenistan'ın bu umumî federasyonun bir uzvu yapmak istiyorlar. Binaenaleyh Ermenilere bu noktai nazardan bir parça mümaşat etmek takip ettikleri siyaset iktizasındandır. Bu menfaatlerine temas eden nokta ki müspet cihetidir. Bir de menfi kısmı vardır ki o da malûmu âliniz, bu prensipleri muhtelif garp memleketlerinde ve bunların tahliyei ahkâmı için müsallahan mücadeleyi sonuna kadar kabul ve taahhüt etmiş olan heyetler müfrit sosyalist fırkalarıdır ve bugün Avrupa ahvalini tetkik edecek olursak zannolunabilir ki bu fırkalar az zaman sonra, yakinen, bugünden ölçülemeyecek bir zaman zarfında bütün nüfuz ve kudreti ellerine alacaklardır. Rusya Hükûmetinin takip ettiği emellerden birisi kendisini Avrupâda resmen tanıttırmaktır. Hâlbuki mücadele ettiği kapitalist devletler buna katıyen muvafakat etmezler. Çünkü muvafakat ettikleri gün sosyalizm esasını kendi memleketlerinde tatbik edilmiş ve kabul etmiş manasını izhar etmiş olurlar. Bittabi mücadele eden iki saf vardır. Birisi kapitalizm safıdır. Diğerisi onu yıkıp hâkimiyet menafii ile beraber halkın yedine teslim etmek cereyanını temsil eden saflardır. Bu ikinci Sosyalist Rusya Hükûmeti'ne muin ve müzahir olan Avrupâda büyük fırkalar var. Binaenalâzalik o büyük fırkaların kendilerine mal edinmiş oldukları birtakım prensipleri yahut o prensiplerden bir tanesini Rusya Hükûmetinin her ne maksada müpteni olursa olsun Rusya'ya terkettiğini görecektir olurlarsa Rusya'ya karşı ifası bilâ kaydü şart taahhüt etmiş oldukları muaveneti belki ihmal ederler ve imtina ederler. Ruslar proletaryanın kendisine bu meselede yar olmayacağından korkuyorlar. Onun için... onları biraz tatmin etmek istiyorlar. Şimdilik bu kıtaya nazarı dikkati âlilerini celb ederim. Çünkü gayet mühim ve nazik noktadır.

Gelelim ahitnamenin ikinci maddesine; tarafeyni âkideyn şimdiye kadar iki memleket arasında... bundan tabii murat olan ahitnamenin Brest Litovsk muahedenamesi olduğunu söylemeye hacet yoktur. Bir müddet bizim için birtakım menafi temin etmişti. Fakat ahitnamenin sureti istihsali Rus milletinin fevkalâde izzeti nefsi millisini cerihadar edecek bir şekilde olduğu için ve her devlet evvelâ kendi menafii hakikiyesini düşünmek mecburiyetinde olduğundan öteden beri bu maddenin ilga edilmesine taraftar bulunuyordu. Hatta bendeniz bundan iki sene evvel Kiev'de Devleti Osmaniye'nin Ukrayna sefiri bulunduğum bir sırada Kiev'de bulunan Şimali Sovyet Hükûmeti'nin sefiri bu muahedenamenin hot be hot hükûmet tarafından imza edilmiş olduğunu da bendenize söylemişti. O zamandan beri yani imza vazolunduğu dakikadan itibaren Sovyet Sosyalist Rusya Cumhuriyeti'nin takip ettiği menafii esasiyesinden birisi de kendi menafii hakikiyesini kendi izzeti nefsi millisini cerihadar eden ve ancak gırtlığa bıçak basıldığı anda kabul mecburiyetinde kalmış olan ahitnameyi ilga etmek idi. Binaenaleyh burada murat edilen Brest Litovsk yani...

HASAN BEY (Trabzon) — Bir kelime müsaade buyurur musunuz, mademki Brest Litovsk muahedesi ni tasrih etmiyor. O halde muahedenin 93'üncü maddesinin ilgasını da mutazammındır.

A. MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — Müsaade buyurun, hayır beyim cevap vereceğim: Malûmu âliniz iki devlet arasında hali harp bulunduğu dakikadan itibaren kâffesi mülğadır. Binaenaleyh biz Rusya ile ilânı harp ettiğimiz dakikadan beri Rusya'ya raptedecek bir şey kalmamıştır. Binaenaleyh onların mevzubahs olmasına bu ahitnamede, bu maddede ihtimali yok idi. Fakat bu ahitnamenin bize temin ettiği bazı menafi vardır. O da elviyei selâsenin yine Devleti Osmaniye'ye yani anavatana rücuudur ki bunu demin Rusların Ermeniler hakkında tatbik etmek istedikleri prensipten bilistifade bizim hakkımızda tamamiyle tatbik etmeye mecburiyetleri derkârdır ve zannediyorum ki alamayacaklardır demektir,

(Üçüncü madde okundu)

(Alâ bravo sesleri)

(Dördüncü madde okundu)

(Çok iyi, çok iyi sesleri)

A. MUHTAR BEY (Devamla) — Hükûmetimizin bu noktayı istihsal edeceğini kaviyen zannediyorum... İhtilâlden beri her tarafta tasdik edilegelmektedir. Meselâ Moskova'da vefat eden Osmanlı veyahut

memleketimizde bulunan yani bizim memleketimizde bulunan Rusları teslim edip de bir noktaya teslim edemeyeceğimiz gibi onlar... ahkâmı seriye mucibince muamele etmek ihtilâlden beri her tarafta vücut... bu meselenin sureti halli ayrı itilâfname ile tayin edilecektir... Dakik birtakım mesaidir... İşte ayrı ayrı birtakım muamelâta zemini mevzu olmak iktiza eder.

(Beşinci madde okundu)

A. MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — Muhadenet ahitnamesini akdeden iki milletin bu muameleyi yapmaya mecburiyetleri tabiidir. Meselâ biz inşaallah maksudumuz olan istiklâli milliyi istih-sal edip bütün dost düşman devletlerle münasebata giriştikten sonra onlardan meselâ müstakil kalacak olan Azerbaycan tebaası hakkında burada vereceğimiz hukuk ve vazaifi bu madde ile taahhüt etmiş bu-lunuyoruz. Bu da bittabi bu muhadenet... ve ihtimal ki ileride ittifaka tahavvül eder ve belki de bu muha-denette ittifak hakkında okuduğum şeylerden yani maddelerden bu manalar çıkabilir. Buna ne için ittifak denilmeyip de muhadenet denildiğinin izahından müstağni tutarsınız. O hal zail oluncaya kadar... Biz bu muameleyi yapar ileride bilinmez ki hayatı milel bugün dost yarın düşmandır. Bugünkü maddede tatbik edilmek üzere dir ve nazik olan mesele...

HASAN BEY (Trabzon) — Paşa Hazretleri nazik dediğiniz meselenin halline mi vabestedir mukave-lenin diğer mevadının tatbik ve kabulü, yoksa diğer mevaddı tamamen kabul edilmiş ve tatbik edilmek üzere midir? Heyeti murahhasanın mütemadi himematı sayesinde bu keyfiyet izah olunsun.

A. MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — Doğru bu mesele vardır. Şüphe yok ki bidayeti mü-zakerede Rusya Hariciye Nezareti böyle bir iddia serdetmedi değil. Fakat mesaisini lisanı şükranla yadet-mek mecburiyetinde bulunduğumuz... zevatın kâffesi... (bu noktada fevkalâde hassasiyet göstermişler-dir.) (1) Muhtelit komisyonlar vasıtasıyla tespit edilecektir. Yani şark hududumuzda icra edilmesi zarurî gösterdikleri tadilâtı... (hiçbir veçhile mukavelata derç) (2) ederek imza etmek suretiyle kat'î bir şekle koymayacağız. Bu mesail bu noktaya nazaran hâlbuki bizim kadar Heyeti Âliyeniz de emindir ki orada muhtelif komisyonların netayicei tetkikatı kendi lehimizdedir. Çünkü Bitlis gerek Van vilâyetinin mevcut bulunan Ermenilerin adedi az çok malûmdur. Binaenaleyh bu cihet halledilmiştir.

(Altıncı madde okundu)

(Alkışlar)

A. MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — Hacet olduğu üzere biz bu nikatı esasen misakı mil-lide tespit etmiştik ve Rusya Hükûmetine kabul ettirmeye muvaffak olmuştur.

(Yedinci madde okundu)

(Sekizinci madde okundu)

A. MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — İşte efendiler, parafe edilen muhadenet ahitname-sinin esasatını teşkil ediyor. Bundan ibarettir. Heyeti murahhasası tamamıyla akti itilâf etmişlerdir. Malû-mu âliniz muhadenet ahitnamelerinde müddet tayin edilmez, akdolunur. Amma ileride ne olursa olur. O başka ve görürsünüz ki ebedî bir dostluk tabiri kullanılmış. Bilhassa Avusturya, Rusya ile akdettiğimiz muahedatta muahedatı siyasiyede müddetini tayin etmek mümkün değildir. Şimdi efendim tabii Heyeti Celileniz için büyük bir muvaffakiyet teşkil eden şu keyfiyetin bu suretle neticepezir olmasına hepimiz dört gözle muntazırdık. İşte o intizarlarımız aldanmadı. Şu neticei mesudeye vasil... (olmamız nazarı itibare alınır,) (3) zannedilir ki nihayet bir buçuk iki ay zarfında bu katiyet peyda eder. Çünkü muha-beratın müşkülâtını demin arzetmiştim. Çünkü Kemal Bey gelecek bu az çok... tebellür edecektir. Fakat bizim metalibimiz meyanında bir de hükûmetten maddî ve manevî müzaherette bulunmak keyfiyeti var-dır. Para, silâh gibi birtakım muavenetler istemiştik. Maksadımız müşterek olmasına nazaran biz onların bittabi bu mücadele umumiyyede bir muavini tabiisi bulunuyorduk. Gerçi biz mütevali muharebat netice-sinde duçarî zaaf... (olduğumuz zehabına varılmışsa da) (4) Şark alemindeki yıkılmak bilmez nüfuzumuz ve mevkii coğrafimizin bize bahşettiği diğer taraftan imtiyazat, elbette kefedede bir şey tutabilirdi. Bunları nazarı dikkatten dūr tutmadılar. Binaenaleyh bu yoldaki müracaatımızı hüsnü telâkki ettiler ve ellerinden gelebildiği kadar maddî muavenetlerde bulunmayı taahhüt etmişlerdi. Malûmu âliniz bu gibi muavenetler

ve bunun esasatı kabul edilmiştir ve icraya iptidar olunmuştur. Bundan otuz gün evvel gönderilen külçe altınlar bugün yedimizde bulunuyor. Diğer taraftan Yusuf Kemal Bey'i Moskova'ından uzaklaştıran trenin içinde bir milyon altın ruble ile bir vagon mavzer fişegi bulunuyordu. Diğer taraftan fişegi ve mitralyözü hamil sekiz vagon da Moskova istasyonundan müheyyayı harekettir. Rostof'tan beheri üç bin fişekli altı bin İngiliz mavzeri, sekiz İngiliz topu da derdesti sevtir. Zannediyoruz ki Rusya Hükûmeti'nin ahvali hazırada yapacağı muavenet şundan ibaret olamayacaktır. Onların da bugünkü vaziyetini nazardan dūr tutmamak iktiza eder. Herhalde muaveneti fiiliye başlamıştır ve devam ediyor. İnşallah daha vâsi miyasta devam edecektir ve bunların icrası bu ahitnameye merbut değildir. Merbut olmaması keyfiyeti sevkiyata iptidar edilmesiyle sabittir.

MAZHAR BEY (Ayдын) — Müsaade buyurulur mu? Birinci madde kardeşlik esasına müstenit bir muhadenet tesis edildiğini ifham ediyor. Kapitalist ve emperyalist devletler doğrudan doğruya kapitalist ve emperyalist devletler doğrudan doğruya Rus Hükûmeti'nin hedefine muhalif olduğuna nazaran, yani kapitalistler ile... (emperyalistler) (5) bu hedefe muğayir mi telâkki edilecektir? Biz doğrudan doğruya Fransız Hükûmetiyle akti sulh edebilirsek bu hedefe muhalif hareket etmiş olduğumuzu edilecektir mu gösterecektir?

A. MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — Hayır, katiyen, çünkü Rusların kendilerinin Londra'da İngilizlerle müzakere etmeleriyle sabittir. Fransa tarafından! Çünkü Fransa kendi istiklâli iktisadisini temin edecek iktidarda bir hükûmet değildir. Fakat farzı muhal olarak Fransa karşımıza çıksa ve dese ki misakı millide zikrettiğiniz esasatı kâmilten temin edeceğiz. Temin edeceğine bizce kanaat hâsıl olursa onunla müzakereyi kabul ederiz. Bidayette arzettiğim. Bir meselei malî, yoksa şark ve garp mesaili değildir. Maruzatım bundan ibarettir.

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum. Takrirler var, okutuyorum,

3. — EVRAKI VARİDE

1. — *Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin; Rusya'ya gidecek heyeti ilmiyeye katılacak âza ve bunların vazifeleri devamınca izinli sayılmalarına dair takriri.*

REİS — Efendim, celseniz hafidir. Söz Paşa Hazretlerindir. Buyurunuz Paşa Hazretleri.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Arkadaşlar, malûmu âliniz olduğu veçhile Rusya'ya bir sefaret heyeti gönderiyoruz. Bu heyeti sefaret esasen malûm olan ve mazbut olan kadrosu dâhilindedir. Fakat Rusya'da ve Rusya ile temasta namütenahi İslâm kütleleri vardır. Bu İslâm kütleleri içinde bizim ifa edebileceğimiz birtakım hususî, mahrem ve fevkalâde vazaihimiz vardır. Bittabi bu vazaihin mahiyeti ilân edilerek oraya memur, heyet gönderilemez. Sırf bu vazaihi mahsusayı ifa ettirebilmek, takip ettirebilmek, icabında izhar edilebilmek üzere heyet sefaretin kadrosuna heyeti ilmiye namıyla bir heyet ilâve edilmiştir. Heyeti ilmiye denildiği zaman manasından istidlal edildiği gibi orada yalnız tetkikatı ilmiye yapacak değildir. İfade ettiğim gibi vazaihi mahsusa ifa edecektir. Bu vazaihi mahsusayı ifa etmek üzere

Hükümet Heyeti Vekileniz ve oraya reis olarak memur ettiğiniz zat bittabi birtakım nikatı nazardan bazı zevatı intihap etmiştir. Bu zevatı Heyeti Âliyeniz âzasından intihap eder, Heyeti Âliyenizin haricinden de intihap edebilir. Nitekim birçok memurlarımız vardır. Şimdi Heyeti Âliyeniz meyanından bu vazaifi mahsusayı ifa etmek üzere intihabı düşünülen zevatın intihabı düşünülme ve bu vazifelere izam edilebilmeleri için bittabi kendilerine vazifeleri devam ettiği müddetçe mezuniyet verilmek lâzımdır, mesele gayet basittir. Bunu başka şekilde bast ve temhit edersek Heyeti Âliyenizi temsil etmek üzere Heyeti Âliyeniz namına tetkikatta bulunmak üzere bir heyet gönderiliyor. Bittabi hükümetin teklif ettiği bir tarzda olamaz. Heyeti Umumiye intihap eder ve bu suretle müntahap olan âza arkadaşlarımız gider. Fakat bu gidecek olan zevat bu mahiyette değildir. Onun için gerek ait olan vekâletin gerek oraya gidecek olan sefirle arkadaşlık etmeleri itibariyle intihap edilmiş arkadaşlardır. İsimleri cümlelizce malûmdur. Tekrar okuyayım efendim. Tevfik Rüştü Bey, İsmail Suphi Bey, Besim Atalay Bey. Bunlar Heyeti Âliyenizi temsil etmek üzere gidecek heyet değildir. Oradaki sefirikebirin tahtı riyasetinde ve ferakatında icrayı vazife edeceklerdir. Mezuniyet ita buyurmazsanız gidemezler. Mezuniyet ita buyurulsun ve gitsinler vazifeyi ifa etsinler.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİ CELİLESİNE

Türkiye Büyük Millet Meclisi Âzasından Tevfik Rüştü, İsmail Suphi, Besim Atalay ve Fuat Beyler tetkikatı ilmiye heyeti olarak Moskova sefaret heyetiyle birlikte mahalli mezkûre azimet edeceklerinden miri mumaileyhimin vazifelerinin devamı müddetince mezun addedilmelerini rica ederim.

11.10.1336

Büyük Millet Meclisi Reisi

M. Kemal

2. — *Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendinin; şarka tetkikatı ilmiye için gidecek heyetler hakkında takriri.*

REİS — Efendim Şeyh Servet Efendi'nin bir takriri var, onu da okuyalım.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ RİYASETİNE

Şarka, tetkikatı ilmiye için gidecek heyeti ilmiye âzalarının hariçten veya Meclisten mezuniyet almak veyahut istifa eylemek şartıyla Heyeti Vekile arkadaşlarımız tarafından tayinine salâhiyetleri olduğunda şüphe olmamakla beraber meselenin mahiyetindeki azameti kürsüde de tafsilen arzettiğim vech üzere pişi takdir ve teemüle alarak Büyük Millet Meclisi namına Meclisten müntahap miktarı kâfi azaların da ya ayrıca veyahut ilâveten gönderilmesini teklif ederim.

11 Teşrinisani 1336

Bursa

Şeyh Servet

Dördüncü Celse

REİS: İkinci Reisvekili Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum.

4. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Bazı mebusların, dairei intihabiyelerine giderken bazı mahallerden usulsüz harcırah aldıklarına dair.*

REİS — Söz Yusuf Ziya Bey'in. Buyurun Ziya Bey.

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) — Efendiler malûmunuzdur ki geçenlerde bu kürsüde Divanı Riyaset namına söz söyleyen Hasan Fehmi Beyefendi burada böyle bir mesele izah etmişti. Mebus arkadaşlarımızdan bazıları dairei intihabiyelerine giderken bazı mahallerde harcırah almış ve verdikleri beyannamede gösterdikleri sahtekârlığı söyledi. Bu zevatın isimlerini gizledi ve ilâve etli: Efendiler aranızda böyle şerefsizler de vardır; dedi. Bendeniz buraya çıkarak bunu bu kürsüde reddettim ve namuslu olduğumu ve böyle bir şeye tenezzül edemeyeceğimi söyledim. Binaenaleyh sözümü bugün Maliye Vekili de teyit etti. İşin içinde yanlışlık olduğunu söyledi. Mesele yalnız bununla bitmedi. Mesele yalnız şahsıma ve refiki muhteremime ait olsa idi daha ziyade izam etmezdim. Fakat mesele Meclisin namusuna taallük ediyor. Çünkü her azanın namus ve haysiyeti bu Meclisin tahtı tekeffülündedir. Her mebusun namusu aynı sırada oturan mebusun şerefi demektir. Efendiler mesele görüldüğü kadar basit değildir. Azimdir. Bir hürriyeti kelâm, bir hürriyeti âra, bir hak meselesidir. Bu mesele mesaili mühimine ile de alâkadardır. Herkesin namusu tahkir ve tezlile uğrayacaksa, artık burada söz söylemek herkese tecavüz teşkil edecekse bilemem nasıl olur. Bu muhterem Meclisin kudret ve kuvveti meselesidir. Bunu izhar etmek lâzımdır. Bir gün Rasih Efendi bu Meclise hafîye diyor. Bir gün Şevket Bey çıkıyor, yalancı diyor. Diğer bir gün Hasan Fehmi Bey çıkıyor, sahtekârdır diyor. Bunlar birer meseledir. Bunları nazarı dikkate almak lâzımdır. Tahassül eden kanaatime göre evvelâ ben meseleyi arzedeğim, sonra siz izah ediniz.

Divan Heyeti - alelittlak diyemem - kısmen bu meseleyi bu Meclise getirmekte bir zevk duymuşlardır. Eğer bu zevki duymamış olsa idiler bu koridorda gezenleri bir kere çağırıp kendilerinden sual etmeleri lâzımdı. Hitap değil itap ederlerdi, niçin yaptınız derlerdi. Neden çağırılmadık, neden bizden sorulmadı? Efendiler tasavvur eder misiniz ki hiçbir mahkeme, hiçbir hükümet, hatta hiçbir cemiyet tasavvur eder misiniz ki bir şahsı itham ederken o şahsın ifadesine müracaat etmesin. Evrakı ittihamesini meşhere gönderirken, bir kimse çıkar bu kürsüden bütün tantanai elfaz ile nefret ile onu teşhir ederken yalnız vicdanının sadasını değil, şahsının emellerini, arzusunu teskin eder. Hiç tasavvur eder misiniz ki sormadan karar verilir. Eğer bizden sorulmuş olsa idi bu mesele tahaddüs etmeyecek ve meydana gelmeyecekti. O vakit bunun yanlışlığı söylenirdi. Neden sorulmadı? Sorulmak bir haktır. Nazarı dikkatinizi en ziyade bunun üzerine celp ederim. İhtimal ki bunda bir kast olduğu reddedilir. Reddedilirse ikinci bir mesele vardır. O da; bize ehemmiyet verme, verilmedi demektir. Mebusun şerefi ve haysiyeti nazarı dikkate alınmamış olmak lâzım gelir. Eğer kast yoksa mesele böyledir. İkidin birinin kabulü zaruridir. Ya kasten yaptıklarını itiraf, ya ehemmiyet vermediklerini söylemelidirler. Benim namusum, demin arzettiğim gibi, heyeti umumiyenizin namusudur. Siz kendi namusunuzu düşünacaksınız. Bana yapılan yarın size de yapılır. Ben hakkımın ihkakını bu Meclisi Âliden rica ediyorum. Maliye Vekili muhteremi burada tarziye verdi, vazifesini yaptı. Ben Maliye Vekâletinden, Divanı Riyasetten bir şey istemiyorum. Hasan Fehmi Bey'den sual ediyorum. Çünkü Hasan Fehmi Bey yapmıştır. Bir mebusu bu kadar tenzil etmemesi lâzım gelirdi. İkimiz de vilâyeti şarkiye mebuslarıyız ve hemşeriyiz. Binaenaleyh Hasan Fehmi Bey bana tevcih ettikleri sözleri geri almalıdır. Çünkü ismimi biliyordu da öyle söylüyordu. Ben dâhil olduğum halde diğer arkadaşlar da

bilmediğimiz kimselere lanet ediyordu. Hasan Fehmi Bey biliyordu efendiler. Maksudı esreralût sözleriyle Meclisi tehyiç edecekti. Bu kürsüden indikten sonra bunu anlamak ihtiyacı karşısında kalan rüfekanın kulaklarına isimlerimizi söyleyecek idi. Mesele bu şekilde bir neticeye iktiran edilmek isteniliyordu. Rica ederim, hukukumuzu arayınız. Ben iadei namus ettim. Tecavüz edenlerin cezasını bekliyorum. Tecavüz edenler cezalarını bulmalıdır ki artık kimse kimseye tecavüz etmesin. Vicdanlarınızdan çıkacak sadaları bekliyorum.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendim, arkadaşımın müteheyyiç sözlerine ve bu meseleden hasıl olan teessürlerine hak veririm. Yalnız şu cihetten kendilerine teessüf ederim ki benim şahsımı karıştıran ve benim kastıma, garazıma makrun olduğu yolundaki ifadadı kendisine iade ederim. Bendeniz burada kâğıdı elime alıp okuyuncaya kadar sizi namusumla temin ederim ki isimlerini bilmiyordum. Fakat Divan evrakı içinde beyannameler ile Maliyeden gelen tahrirat arasında (16 bin kuruluşluk) bir tebayün olduğunu orada gördüm. Heyeti İdareden Divanı Riyasete sevk edilmiş evrak meyanında yoktur. Divanda yalnız değilim. Malûmu âliniz Divan onbir zattan mürekkeptir. Divanın nısfından bir fazlası olmadıkça müzakere açılmaz. Celsei hafiye kararı verildiği vakit de Divanda yüz kadar evrak vardı. Celsei hafiyede mevzubahs olmaları lâzım gelenlerin ve bunları telhisen ruznamei müzakeratta isim yazılmamıştı. Maliyeden gelen tezkerede; fark üzerine aldıkları harcırah miktarına göre beyanname vermeyen, aldıkları harcırah hakkında yanlış beyanname verenlere dair evrak diyor.

Bendeniz bunu alenî celsede mevzubahs etmedim. Herkesin şeref ve namus ve haysiyetini düşündüğüm için celsei hafiyede müzakeresini münasip gördüm ve onun için celsei hafiyeye tefrik ettim. Ruznameyi yalnız ben tertip etmedim. Divanın kararıyla şunlar şunlar umumî ruznameden celsei hafiyeye tefrik edilsin dendi, buraya geldi. Bendeniz Yusuf Ziya Bey'in şahsını tanıyorum. Ancak isminin Yusuf Ziya olduğunu şimdi anlıyorum. Ne garazım vardır, ne de hürmetten başka bir hissim vardır. Ortada iki mesele var. Biri kendilerinin imza ettiği beyanname, diğeri Maliye Vekilinin imzasıyla Beyefendi'nin imzası arasında on altı bin kuruş fark var. Açıkta evrakının okunmasına meydan kalmasın, mesele bir tenvir ve ikaz şeklinde geçsin daha bir kararı kat'iyeye raptetmeden bu açıklık kimde ise bu tetkik edilsin. Yalnız makamı riyasete arzettim ki umumî bir şey söyleyeyim de bu meseleyi kapatayım, dedim. Alenî olmasın bu mevzubahs olmadan kapansın dedim. Fark on altı bin kuruş idi. Ben bunu umumî olarak söylemekten maksadım bunu yapanlar gitsin, Maliyede hesaplarını kapatsınlar için idi. Evet böyle bir açık olsa idi o sözlerimde sebat ediyordum. Bu noktada Maliyeden gelen evrakın sıhhati tebeyyün etse idi Meclisi Âliniz tarafından da benim söylediklerimden başka söylenecek bir söz yoktu. Kendilerini hilafı hakikat beyanname vermekle müttehim gösteren makamı kemali hürmetle yad ediyorlar. Hâlbuki zatıma karşı kasten yaptın diye ittihamatta bulunuyorlar. Nasıl isterseniz öyle telâkki ediniz. Ben vicdanımdan eminim. Zerre kadar ne kastım vardır, ne de Beyefendiye ait olduğunu biliyorum. Bilmiyordum. Yalnız tekrar arzedeğim ki burada kâğıtları okuyuncaya kadar isimlerini bilmiyordum. Divanın ruznamesinden bu evrakı çıkardık, esasen rapor okunmamıştır. Kendilerine tefhim ve tebliğ gelince ben Divanı Riyasetin Reisi Evveli değilim. Malûmu âliniz dördüncü derecede bir reisim.

Belki o gün kendilerine tesadüf etsem ve isimlerini bilseydim söyledim. Fakat söylendiğini farzetsek, evet daha doğru olurdu. Fakat söylemek için ismini bilmek lâzım gelirdi. Ben şu dakikaya kadar ismini dahi bilmiyordum ve ben Yusuf Ziya Bey veyahut şu zat diye kastederek söylemedim. Şunu tekrar edeyim ki eğer bu mesele ilk görüldüğü gibi, yani Maliyenin tezkeresi tebeyyün etse idi ilk sözlerimde sebat ederdim. Fakat mademki yanlışlık Maliyenin tezkeresinde. Muaheze ve itaplarını oraya tevcih etmeleri lâzım gelirdi. Şunu da arzedeğim ki Osmanlı Mebusuyum ve Osmanlı Mebusu olarak buraya geldim. Meclisin nısfından fazla ârasiyle dördüncü reisliğe geldim. Ne şu adamın, ne de şu efendinin ve ne de bu dairenin adamıyım. Şunu da kemali samimiyetle arzederim ki bir arkadaş gibi aranızda kalıp hür ve serbest olarak söz söylemeyi riyasete tercih edenlerdenim. Meclisi Âlinizin itimadı zerre kadar mütezelzil ise derhal istifa ederim. Eğer memnun değilseniz derhal arzunuzu söylersiniz, bendeniz de aranızda bir arkadaş gibi çalışırım. On iki senelik mebusum. Şimdiye kadar ne hayatı hususiye ve ne de hayatı siyasiyemde vicdanımı lekedat etmedim. Hiçbir zaman da ikbalcı değilim. Beyefendi sırf Meclisi Âlinizin intizam ve inzibatı dâhilisini temin etmek için ortaya gelen bir meseleyi hali tabii ile ruznamede görüp tefrik etmese

idim ve bu celsei aleniyyeye gelse idi daha mı iyi olurdu? Bunu ben tefrik etmedim, Divan tefrik etti. Fakat divan vazifesini yaptı. Farzediniz ki celsei aleniyyede sabit olup da butlanı zuhur etse bundan daha fena olurdu. Divan vazifesini yapmış bunun mesuliyetini Divandan veya şu bu efendiden aramayıp Maliye Vekâletinden aramalıdır. Maliye Vekili ben o kâtibi azlettim ve müdürü de tebdil edeceğim, diyor. Böyle bir hata olabilir, hata olduğuna kail iseniz mesele kalmamıştır. Efendi, efendilikle, sununla bununla iftihar eder bir adam değilim. İster efendi, ister bey, ister yalnız Hasan desin.

Dört yüz senelik bir aileye mensup bir şahsım. Eğer o maksatla söylenmiş ise istihfaf tarzında söylenmiş ise onu o beye iade ediyorum.

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) — Hasan Fehmi Bey bilmediği ve anlamadığı bir şeyi nasıl üzerine aldı?

VEHBİ BEY — Efendim geçenki burada cereyan eden müzakerenin cereyanı hakikaten mucibi teessür derecede idi. Fakat bugün gerek Yusuf Ziya Bey ve gerek Hasan Bey biraderimizin izahatından anlaşılıyor ki ihmal olmuş. O da Divanı Riyasette veyahut daha evvel muhasebe kaleminden beylerden istizah etmeden göndermişler. Divanı Muhasebat sizden beyannameyi Maliyeden bu tezkereyi aldığı zaman bir sehiv olup olmadığını tetkik etmemiş. Tetkik edip Divanı Riyaseti ikaz edeceklerdi. Bugün arkadaşlarımızın izahatından anlaşılıyor ki işte bir kast yoktur ve buradaki müzakere sui tefhümden neşet etmiştir. Efendiler bugün koca bir memleketin yegâne ümidi evvelâ Allah, saniyen bu Meclistir. Bunda ihtilâfımız varsa bunu müzakere edelim. Yok, bunda ihtilâf yoksa yekdiğerimize kardeş gibi sarılarak maksadımızı müdafaa edelim. Böyle ikide bir de celsei hafiyede tahsisat vesaire ile uğraşacak isek biz öldüğümüz gibi vatan da kökünden yıkılır. Rica ederim bu işi keenlemyekün addedin.

OPERATÖR EMİN BEY (Bursa) — Efendim, yalnız şuradan söyleyeceğim. Biz o vakit bu isimler kim ise okunsun dedik. Israr ettik. Hasan Bey demedi mi idi ki: Birçok arkadaşlardır diye?..

REİS — Efendim müzakerenin kifayetine dair takrirler vardır. Şimdi efendim müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Hadise, keenlemyekün addolunarak ruznameye geçilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir. Yalnız bir şey rica edeceğim. Divanı Riyaset bu gibi mesaili iyice tetkik etmeden Meclise sevketmesin.

(Milli Kütüphaneden temin edildi. M. Ünver.)

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Merkezi Aksaray kasabası olmak üzere Aksaray, Arapsun ve Koçhisar kazalarından Aksaray adı ile müstakil bir liva teşkili hakkında Dâhiliye Vekâletince tanzim ve tevdi olunan kanun lâyihası ve esbabı mucibe mazbatasını Heyeti Vekilenin 7.10.1336 tarihindeki içtimasında aynen kabul ve rabten takdim kılınmakla ifai muktezasını rica ederim efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

16 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatımız hakkında.

Cilt : 5

84'üncü İn'ikat - 3 - 4'üncü Celseler

SEKSEN DÖRDÜNCÜ İN'İKAT

16 Teşrinievvel 1336 Pazar

Üçüncü Celse

Açılma Saati: 1.40 (Badezzeval)

REİS: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum.

Zabtı sabık hulâsasını okutuyorum.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksen Birinci İn'ikat

11 Teşrinievvel 1336 Pazartesi

Üçüncü Celse

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin riyasetlerinde bilinikak; vaziyeti siyasiye hakkında Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyefendi'nin izahatı dinlendi ve Türk murahhaslarıyla Rus murahhasları arasında teati olunan ahitname üzerinde müzakerelerde bulunuldu ve celseye ara verildi.

Reis
Mustafa Kemal

Kâtip
Kütahya
Haydar

Üçüncü Celse

Vehbi Beyefendi'nin riyasetlerinde içtima ederek; Rusya'ya ve şark vilâyetlerine gidecek Meclis azalarından mürekkep heyeti ilmiyeye dâhil zevatın mezun addedilmelerine dair takrirler okundu ve celseye ara verildi.

Dördüncü Celse

Vehbi Beyefendi'nin riyasetlerinde içtima eden azayı kirama ita olunan harcırahlarla verilen beyannameler arasında tefavvüt bulunduğu hakkında Hasan Fehmi Bey'in bir beyanı üzerinde münakaşalardan sonra kifayet takririnin kabulü ili mevzuu Divanı Riyasetin iyice tetkik etmesi lüzumu ifade ve beyan olunarak celse hafiyeye nihayet verildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Kabul edenler... Etmeyenler... Zabtı sabık hulâsası kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatı siyasiye.

REİS — Malûmu Âliniz Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatımızı temin etmek üzere Moskova'ya Heyeti murahhasamız gitmişti. Orada heyeti murahhasamızın parafe etmiş olduğu uhuvvet ahitnamesi

muhteviyatı Heyeti Âliyenizce malûmdur. Fakat bu ahitname murahhaslarımız tarafından parafe edildikten sonra Rus Hükûmetine gösterildi. Bunun bir maddesi hududu millimizi gösteren bir maddedir. Aynı zamanda şarktan Ermenistan'a arazi verilmesi teklif edildi. Heyeti murahhasımız bu teklifi reddetmek ve hududu millimizi tadil eden maddeyi müdafaa için çok uğraştı. Fakat muhataplarını irza ve ikna etmeye muvaffak olamadıklarını görünce böyle bir meseleyi kendi kendilerine takarrür ettirmeye salâhiyettar olmadıklarını beyan ederek buranın rey ve mütalâasını almak üzere geldiler. Heyeti icraiye bu husustaki noktai nazar ve kararını tespit etmezden evvel Heyeti Âliyenizi heyeti icraiye sıfatıyla telâkki ederek bu meseleyi istişare etmeyi tensip etmiştir. Yusuf Kemal Beyefendi bu meseleyi izah buyuracaklar, bizi tenvir edeceklerdir. Heyeti Vekileniz bu mesele hakkında Heyeti Celilenizin mütalâatını dinleyecek ve bunun üzerine kendi noktai nazarını teşrih edecektir.

YUSUF KEMAL BEY (Kastamonu) — Efendim Heyeti Celilenize malûmat vermek için bir kısa bir de uzun tarik vardır. Kısası; bu muahede yapıldı, bir maddesini biz halledemedik ve kendimizi halle salâhiyettar ve mezun görmedik. Yukarıdan aşağıya meseleyi anlatmak başınızı ağrıtacaksa da daha ziyade malûmat vermek için mecburiyet vardır. Çünkü biz oraya gittiğimiz vakitte oraları başka surette zannediyorduk. Orada bilmediğimiz görmediğimiz hata tasavvur bile etmediğimiz bazı hususata tesadüf ettik. Heyeti Vekilenin istişare etmek üzere arzettiği ve daha doğrusu bütün manasıyla iki devlet arasındaki münasebetin tesisi ve milletin bilhassa mukadderatı müstakbelesini hakkında karar ittihazi fevkalâde ehemmiyetli bir şey olduğu için başınızı ağrıtmaya mecbur olacağım. (Estağfurullah sesleri)

Buradan hareketimizin yetmiş birinci günü Moskova'ya vardık. Biraz hikâye kabilinden olacak, bazan maksadın haricine çıkacağım, bu hususta af buyurunuz. Öteden beri alışıldığı veçhile istasyona bir heyeti mahsusa gelecek bu memlekette Hariciye Vekili olan zat vardı. Devleti umuru hariciyesini eline almış ve hükûmetin en yüksek bir memuru olduğu için Avrupa âleminde öteden beri müesses olduğu veçhile büyük bir adam istikbale gönderilmek lâzım gelir zannettik. Biz evvelce Varşova'da böyle bir heyetin gelmekte olduğunu bildirmiştik. Hatta bize (Rotkomo) dedikleri bir memur dedi ki, hariciye komiserinden emir aldık, böyle bir Türk heyeti gelecektir. Her tarafta hürmet riayet edilsin diye. Moskova'ya gelmekte olduğumuzu bildikleri halde bir saat kadar garda bekledik. Eski usul takip edilmiş olsa idi doğrudan doğruya istikbal edilmek icap ederdi veyahut tarziye verilmesi lâzım gelirdi. Fakat biz eski tarzın eski kabulün tamamıyla keenlemeyekün bir halde olduğunu derkederek tabii bekledik. Bir saat kadar bekledikten sonra, yolda bizi tanıyıp bizimle münasebat tesis eden bir Müslüman yanımıza geldi. O vakte kadar kimse gelmedi. Kremlin Sarayı'nın karşısındaki bir yere indik. Biz oraya vardığımızdan bir saat sonra Hariciye komiserliğinden bir zat geldi. Kendisi Buhara'da sefir imiş. Hariciye Komiserliği namına bize safa geldiniz dedi ve dedi ki; Hariciye erkânının hepsi bugün Petersburg'ta. Üçüncü enternasyonalin açılması münasebetiyle oraya gittiler. Burada kimseler yoktur. Hariciye Komiserliğinde büyük memurlar da yoktur. Sizin Tuapsuya rnuvassalatınızın telefonu aynı zamanda bize geldi. Onun için sizi istikbal edemedik. Kendisine Hariciye Komiseri ile ne vakit görüşebileceğimizi söyledik. Bir mevidi mülakat tayinini de söyledik. Diploması usulünde Avrupa'da bazı adetler vardır. Usulen, biz oraya gittiğimizde evvelâ Hariciye Komiserine, Reisi Hükûmete, sâlisen bütün erkâna usulen kartlar bırakmak lâzım gelir, biz geldik, gibi. Onlar da gelirler iadei ziyaret ederler. Bizim onu yapmağımız lâzım gelirdi. Bu merasim kâmilten kalktı dedi. Onun için biz kartvizit bırakmadık. Bunu mahsus söylüyorum ki meseleyi iyice anlatmak için. Bilhassa içimizde Hariciye Komiseri olduğu için hemen aynı gün iadei ziyaret lâzımdır. Aradan iki üç gün geçti. Bize dediler ki: Sizi bugün Hariciye Komiseri ile Hariciye Komiserliği müsteşarı kabul edecek. Bize saray gibi bir binanın müştemilâtından olan bir yeri hasretmişlerdi. Daire hakikaten saray gibi idi.. Som gümüşten idi. Eskiden kalmış imiş. Asıl binayı bu gibi muahede ve müsahelaların müzakeratına hasretmişler. Buraya gelecek dediler. Aradan bir müddet geçti. Hariciye Komiseri Çiçerin'le, Komiser Muavini Karahan'ın o büyük binada bize muntazır olduklarını söylediler. (Buradan giderken bize) (1) iki tane müşavir vermişlerdi. Birisi Doktor İbrahim Tali Bey, diğeri Seyfi Bey. Osman Bey dahi beraberimizde idi. Bendeniz ve hep beraber gittik. Görüşmeye başladık. Hariciye Komiseri Çiçerin Fransızca konuşuyordu. Fakat Karahan yalnız Rusça bilir. Çiçerin sekiz dokuz lisan ile konuşur. Fakat Müsteşarı Karahan Rusçadan başka konuşmuyordu. Çiçerin Fransızca konuştuğu için mükâleme başladı. Gayet samimî bir lisanla bize idarei kelâm ediyor. Halil Paşa buraya geldi, onunla bazı cihetleri kararlaştırdık. O hususatı hükûmetinize arzedecektir. Biz de

o daire dâhilinde müzakere ederiz dedi. İkinci sözü Fransızlarla bir mütareke akdetmek üzere imişsiniz nedir o dedi? Bizi biraz endişeye düşürdü de onun için sorduk, dedi. Sırf mevzii bir mütareke akdedilmek üzere idi. Çünkü malûmu âliniz biz buradan çıktuktan sonra o müzakere akdedilmiştir. Sonra Çiçerin mütekabilen İngilizlerle görüşmekte olduklarını söyleyerek onlarla ne yapıyorsunuz dedi ve ilâve etti ki, İngilizlerle görüşmek neticesinde takarrür edecek sureti sizinle birlikte kararlaştırırız. Siz bu cihetten şüpheye düşmeyiniz, dedi. Dördüncüsü; biz sizden, İslâm âleminde inkilâbın muvaffakiyeti için çok istifade edeceğiz. Hususiyle inkılâba karşı İslâm âleminde hareketler vukua gelecek, o hareketlerin esasatı İslâmiye'ye muvafık olup olmadıkları hakkında mütalâalar dermeyanıyla bize yardım edersiniz değil mi? Dedi. Müzakere bu gibi hususata inhisar etti. Akşam burada Karahan'la birleşip müzakereye başlayabilirsiniz dedi. Hakikaten o akşam Müsteşar Karahan'la birleştik, Bununla görüşmek biraz güç olurdu. Çünkü Fransızca bilmiyordu. Bizim Osman Bey'in tercümanı ile konuşuyorduk. Karahan'la konuşmaya başladığımızda ilk mesele şüphesiz yol meselesi oldu. Yani Azerbaycan ile bizim aramızın yol temini meselesi oldu. Çünkü bize muavenet edeceklerini, bize altmış bin silah vereceklerini, bize para vereceklerini, top vereceklerini bu muavenetlerin bilhassa silâhların, topların sevki karadan yol olmasına mütevakıftı. Karadan yol ise, biliyorsunuz doğru yol Ermenistan'dan geçiyordu. Ermenistan'ın altından Azerbaycan'ın içerisinden bir yol daha vardı. Bakü'den aşağıya kadar kısmen şimendifer var. Oradan arada şimendifer yok. Bilhassa bu kısım Ermenilerin elinde idi. Onun için biz ihtiyacımız olan eslihayı bir an evvel almak için bu yol meselesi mevzubahs oldu. Karahan Ermeni'dir. Komünist Ermeni'dir. Öteden beri şimdiki Rus inkılapçılarıyla çalışmış hakikî bir komünisttir. Bolşevik demiyorum. Bolşevik ve komünisti ileride izah edeceğim. Yani Karahan haddi zatında komünistlikten dolayı milletçi bir adam olmamak lâzım geldiği halde, elbette damarlarındaki kanın tesiri vardır. Bununla beraber gayet zarif ve bize gayet samimî görünüyor. Yolu açmaya taraftar görünüyor ve kendisi bilhassa biz geldikten sonra, bizim gelmek üzere olduğumuzu haber aldıktan sonra bu yolun ne suretle açılmak lâzım geldiğini düşündüğünü söyledi. Pek uzun konuştuk. O sıralarda idi ki oraya Oltu'nun Ermeniler tarafından işgal edildiği haberi geldi. Konuşma halinde Ardahan meselesi mevzubahs oldu. Hudut, Ermeni meselesi mevzubahs oldu. Fakat kat'î bir şeye iktiran etmeksizin bir mevzu tutulup bu mevzuun nihayetinde bir şeye vasıl olmaksızın konuşmak kabilindendir. Çünkü evvel emirde biz meselenin esasına girişmek istemiyorduk. İkincisi; henüz acemi idik. Etrafı biraz yoklamak istiyorduk, bütün efkârımızı bir lâhzada dost olarak söylemek doğru değildi. Bundan bazı şeyler öğrendik ve uzaktan uzağa hissettik ki Karahan bu meseleler hakkında kat'î bir şeyler söylemiyor ve kat'î müzakereye girişmek istemiyor. Onlar merasimi ne kadar kaldırmış bulunsalar diplomatlar karşı karşıya geldiklerinde yani müzakereyi çok uzatmamak ve yekdiğerine asarı ihtiram göstermek lâzım geliyor. Gece içtima ettiğimiz için, o akşam vakit gecikmişti. Ertesi gün zannederim pazardı. Daha ertesi günü toplanmayı kararlaştırdık. Pazartesi oldu, sabahleyin haber bekliyoruz, ki öğle sonu toplanacağız. Akşam oldu haber gelmedi. Ertesi günü de haber gelmedi. Biz sinirlenmeye başladık. Tabii bizim oraya varmağımız münasebetiyle gerek Müslümanlardan ve gerek Ruslardan bize gelip gidenler oluyordu. Moskova'daki Müslüman âlemini ayrıca arzedeceğim. Bilhassa Ruslardan gelip gidenlerden onların cümlesinin bize verdiği cevap, enternasyonal buradan kalktı. Komünizm hakkındaki malûmatını arzederken müsaade buyurursanız enternasyonal hakkındaki malûmatımı söyleyeyim. Enternasyonal demek sosyalizm fikrinin neşri için toplanmış bir cemiyet demektir. Beynelmîlel yani muhtelif milletlerden sosyalizmin muhtelif mesleklerinden toplanarak ona gitmek isteyenler birleşmiş ve demişler ki biz bu yolda gitmek istiyoruz demişlerdir. Beynelmîlele dâhil olanlar cümlesi sosyalizmi bütün kuvvetiyle tatbik etmeye taraftardır. Bu ilk defa olmak üzere (Karl Marks) la başlıyor. Yetmiş sene kadar evvel Alman âleminde bütün dünya amelesine karşı deniyor ki: İşçiler, siz sermayedarların zulmünden kurtulmak için bir fikir etrafında, hangi milletten olursa olsun, birlesiniz. İşte o fikir beynelmîlel bir fikir oluyor. Enternasyonal buradan başlıyor. Bu geçen sene muharebe zamanına kadar devam ediyor. İsviçre'de muharebenin son safhalarına doğru, hatta sulh konferansı başladıktan sonra birinci beynelmîlelin altında gitmekte olanlar murahasalarını buraya gönderiyorlar, diyorlar ki; tahavvülât olmuştur. Bunu burada aramızda görüşeceğiz. Bu da ikinci beynelmîlel oluyor. İkinci beynelmîlel programını kökünden kaldırmaya çalışıyorlar. Çünkü hakikî komünistlik esasları, saf olan asıl esaslar, asıl mabadi nazarı itibara alınır da o ikinci beynelmîlelin programıyla karşı karşıya gelirse farkları görülür. İkinci beynelmîlelin ekseri âzası, sermayedarlar tarafından, İsviçre'ye gönderilmiştir ve sulh mu-

ahedesini yapmakta olduklarını ve sulh muahedesini amele sınıfına da kabul ettirmek için yapılmış bir şeydir.

Bunu burada kuvvetli söylemekten maksadını orada bizim aleyhimize, zavallı Türkler aleyhinde bulunulduğudur. Bunu ortadan kaldırmak ve üçüncü programı yapmak için Rus sosyalistleri bütün dünya sosyalistlerini davet ediyorlar. Daha doğrusu muhtelif milletlerin amelesinden olmak üzere bir heyet çıkarıyorlar. Üçüncü enternasyonal yapıyorlar. Bu üçüncü enternasyonalin birinci kongresi geçen sene olmuştu. İkincisi bizim gittiğimiz zamanı oluyor idi. Enternasyonalin asıl gayesi cihan inkılâbı yapmak, Avrupa'yı, Amerika'yı komünist yapmak olduğu için kongrelerin inikadına, fevkalâde ehemmiyet veriyorlar. Bu mesele ile son derecede meşgul oldukları zamanda bizi görmeye gelen hale vakıf olan Müslümanlara sorduğumuz zaman diyorlar ki; enternasyonal ile fevkalâde meşgul oluyorlar. Belki de bu doğrudur. Yani doğrudur dediğim gayet mühim bir zamanda, gayet mühim bir mevkide, gayet mühim bir mesele için maruzatta bulunduğum için yalnız benim değil bütün emsalimin de mesuliyetini mucip olduğu için gayet kat'î yakın hâsil eden vesaike istinat... Aradan biraz daha zaman geçti. Biz dedik ki bir mektup yazalım. Bize de biraz vakit ayırmak lâzım gelir. Bir mektup yazdık. Hiçbir şey olmamış gibi arada. Hariciye Naziriyle görüşmeye başladık. Ara sıra meselâ Hive heyeti, Buhara heyeti, Efgan heyeti gelmiş onlarla görüştük ve sorduk. Onlar da bu cevabı verdiler. Fakat arzettiğim gibi yalnız konuşuyorduk. Hariciye Nazırı Çiçerin ile müzakeratımızın kısmı azamı yine yol meselesine intikal etti. Yolu açınız dedik. Fakat Çiçerin bu anda yolu açmaya kudretleri kâfi gelmediğini söyledi.

Bizimle Ruslar arasındaki münasebatı Rusya Hükûmetinin bize ne dereceye kadar dostluk göstereceğini ve bizimle ne kadar alâkadar olduğunu öğrenmek istedik. Çiçerin dedi ki; zaten bu yola girilmiştir. Bu yolda haylice ilerledik dediler. Bir buçuk seneden beri müstevlilere, emperyalistlere, kendisinin olmayan memleketleri istilâ edenlere karşı mücadelenizi gördüğümüz için siz istemeseniz de yardım etmek istiyoruz. Çiçerin'e müzakereye girelim dedik. Arzu ederseniz (I)⁶⁰ kendiniz görüşünüz. Başka birisiyle görüşecek isek kiminle görüşeceğimizi tayin ediniz, dedik. Tabiatle o sırada Fransızca bilen bir adamın tayin edilmesi arzu edildi. Bize iki kişi murahhas tayin etti. Murahhasların biri oranın umuru siyasiye ve iktisadiye müdürü idi. Diğeri umuru şarkiye mütehassıslarından ve mekâtibi âliyelerinde muallim bulunan Adamof imiş. Bize hiç hissettirmede. Adamof Türkçede biliyordu. Müzakereye zaman tayin olundu. Başladık. Adettir; hangi memlekette müzakere icra edilirse o memleketin murahhaslarından biri riyaset eder. Öteden beri kaidei nezakettir. İlk müzakere de bizim müşavirlerimiz de vardı. Onlar da müşavir getirmişlerdi. Bir askerî müşaviri, bir maliye müşaviri. Bu ilk müzakeremizde bunlar ta elif ba'dan başladılar ve sert gidiyorlardı. Yani doğrudan doğruya yekdiğerini tanımadan işe girişen iki heyetin, iki adamın vaziyetinde idik. Bize dediler ki; siz kimsiniz? Evvelâ; ne nam ile geldiniz? Biz dedik ki, Ankara Hükûmeti namına geldik. Ankara Hükûmeti nedir, dediler? Ankara Hükûmetinin ne ve kim olduğunu size söyleyelim dedik, biz hakikaten meçhuliyet içindeyiz; bizi tenvir ediniz, dediler. O halde size ayrıca bir muhtıra yazar, veririz dedik. Yani bir devlet namına mı geliyorsunuz, Ankara Hükûmeti bir devlet midir, dersiniz Hariciye Komiserinin Çiçerin bundan şu kadar gün evvel mektup yazmış. Onun resmîyetini tanımış, oraya sefir göndermeye kalkmış. Biz ilk geldiğimiz gün salâhiyetnameleri size vermiş idik. O kâğıtları vermediniz. Yani onlar bize ağır bir sual sordular. Biz de onlara mütekebilen sorduk. Onlar bize dediler ki; biz ancak dinlemeye memuruz. O halde beni dinleyeceksiniz. Öğrenmek istiyorsanız çok şeylerden bahsedeceğiz. Hayır matelibiniz nedir, onu dermeyan ediniz, dedik. O da, sizin devlet bizimle anlaşmak istiyorsa ne gibi şerait dâhilinde anlaşmak istiyor, onu da öğrenelim. Eğer müspet cevap verirseniz aramızda münakaşalar hasıl olur. Burada müzakereyi hallederiz. Bugünkü müzakere bu yolda kapandı. Bunları tabii gayet basit arz ediyorum. Ne söylemek lâzım geliyorsa olveçhile söyledik. Hariciye komiserinden bir mektup aldık. O mektubun ileriye taallûku olacağı için isterseniz tercüme edeyim. (Mektubu okudu) İşte bu mektubu aldık. Aynı zamanda Samantiden de telgraf geldi. Gittik. O arzettiğim gibi saray gibi mahalle. Orada içtima ediyoruz. Saray gibi bir bina gayet zengin ve mefruş olan bir bina. Reisimizi bir odaya çağırdılar. Sonra beni çağırdılar. Dediler ki müzakeratı ciddiye ve kafiyeye başlayacağız. Bunu müşavirler huzurumuzda olmaksızın yapacağız. Kâtip dahi almayacağız. Bu münasebetle bunu arza lüzum yoktur ki ne kadar mah-

60 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

rem olursa o kadar iyidir. Nazarı dikkatinizi celbederiz. Hatta muahedenin tarafeyn hükümetinin rızasıyla imzasına ve bundan sonra ilânına kadar bu mahremiyet katiyen baki kalsın. Bunu mahrem tutmak haysiyet ve namusumuzdur, dedi. Pekâlâ dedik. Bizim müşavirlerle, sizin müşavirleri şey edelim. Bunlar sıhhiye mevadı, askerî mevat hakkında miktarlar tayini vesaire gibi şeylerle meşgul olsunlar. Siyasî meseleleri biz sizinle görüşürüz dedik. Osman Bey'i de dâhil ettik. Onların tarafından iki kişi, bizim tarafımızdan üç kişi olmak üzere bir odaya çekildik. Biz zaten aramızda karar vermiştik ki ertesi günü ne gibi şeylerin müzakere edileceğini şimdiden konuşalım ve onlara bir şekil verelim. Bizim menfaatımıza muvafık olmak üzere bir şekil yapalım ve müzakereye başlayalım. Eğer biz istediklerimizi kabul ettirirsek... İlk meseleler hakkında aramızda konuştuk. Birinci şey ne yapacağız, ne muahedesi yapacağız? Biz buradan giderken Rusya'da ne oluyor, ne bitiyor, aynı zamanda Rusya bize ne nazarla bakıyor? Sonra garbın, İtilâf Devletlerinin bize karşı olan bu hücumunda Rusya'nın bize yardımını anlamaya, ahvali coğrafiye ve tarihiye ve bütün ahvali tabiiye nazarı itibara alınmak üzere memleketimizin istikbalen münasebatının neler olabileceğini öğrenmeye gitmiştik. Arkadaşlarımız arasında cereyan eden müzakerat bundan ibarettir. Yalnız bize verilen salâhiyetnamelerde tecavüzi ve tedafüi bir ittifak akdine mezuniyet verildiği yazılıyordu ve şüphesiz evvelâ bunu mevzubahs etmeye mecbur idik. Her ne kadar tecavüzi ve tedafüi bir ittifak akti böyle sarih olarak İcra Vekilleri Meclisinde müzakere edilmemiş ise de, müzakerat yine ona müntehi idi. Bilhassa salâhiyetnamelerde sarahaten bunlar yazılmıştı. Salâhiyetnamelerimizi onlara tevdi ettiğimiz zaman, salâhiyetnamelerde bu husus sarahaten yazıldığı için onlar dediler ki; ittifak muahedesini biz anlamıyoruz. İttifak muahedesi bizim bir kere esaslarımıza mütebayindir. Programları okunacak olursa bütün gayei amali, bütün dünya federasyonu yapmak ve bu dünya federasyonunu yapmak için mevcudiyet sarfetmek. Sonra müttefikleri olsun olmasın emperyalistlere karşı mücadele edenlere yardım etmek emelleridir. Binaenaleyh tecavüzi ve tedafüi ittifak mevzubahs olamaz. Zaten biz de istemiyorduk. Tedafüi bir ittifakla onlar eğer bizi himaye edecek, bize muavenet edecek muahede olsun olmasın bunu yapacaklar. Nitekim bunu sarahaten söylediler. Uzun uzadıya münakaşalar cereyan etti ve iki taraf gayet samimî olarak muahedelere fevkalâde ehemmiyet verilmemesinde ittifak ettik. Muahedelerin esasları olan vukuatı tabiiyeye veyahut kevnîyeye bakıp, lâyikiyle görüp onlara tevfiiki harekette iştirak ve ittihat varsa onun muahededen daha kuvvetli esas olduğunu ve iki tarafın ahvalini tahlilde iki taraf anlaşırsak o vukuata tevfiiki hareket edersek daha iyi olacaktır dedi. Fakat biz ittifak muahedesi aktine memur olduğumuz için ve salâhiyetnamelerimiz bunu mütezammın bulunduğu için muahede yapmaya mecburuz dedik. Onlar ısrar etti. Sonra bize sordular. Farz ediniz ki ittifak ettik ve muahede yaptık. Siz bize ne veriyorsunuz? Bizden ne istiyorsunuz? Hakikaten maddî olarak biz onlara bir şey veremiyoruz. Yani biz kendilerine zarar ıka edebiliriz. Manen büyük yardımlar edebiliriz, dedik. Dediler ki bu hususta ısrar ediyor musunuz? Ediyoruz, dedik. Pekiyi; biz de ittifak muahedesi yapmamakta ısrar edersek ne olacak, bunu ertesi güne bırakalım dediler. Ertesi gün oldu. Yine bu mesele devam ediyor idi. Bize kat'î olarak dediler ki; biz ittifak muahedesini yapamayacağız. Bizim zihinlerimize bazı tereddütler girdi. Yani müsavi şerait dairesinde veyahut az çok bir şerait dairesinde iki tarafın taahhüdünü tazammun etmedikçe, bir taraf yalnız muavenet edecek öbür taraf hiçbir şey yapmayacak olursa himaye muahedesi olur. Korktuk, biz dedik ki; pekiyi ittifak muahedenamesi olmazsa başka bir muahede olsun. Bir muahadenet ahitnamesi, bir uhuvvet muahedesi, bir dostluk muahedesi olur, dediler. Dedik ki pekiyi, ne için ittifak muahedesi yapmadığınız halde bir dostluk muahedesi yapıyorsunuz. Onların mütalâası, gayet kuvvetli bir hukukşinas olan Adamof'un mütalâasıdır. Adamof mütalâasında diyor ki, biz mademki iki tarafın mazisini, halini, mevkii coğrafisini, istikbalini nazarı dikkate alıyoruz. Bunları tespit etmek istiyoruz. İki tarafın öteden beri birbiriyle uğraşmakta olan iki milletin arasında yeni bir safha olduğunu gösteririz. Başka şey hazırlar. Bunu neşretmek bunu yapmakla ittifaktan daha kuvvetli şeyler hazırlamış oluruz. Yani kâğıt üzerine konmayan tabii bir ittifak meydana gelir. Ne ise dedik. Bakalım müzakeresine girelim. Onlar bir mukaddeme yazmışlar. O mukaddemeyi aldık. Uzun uzadıya okuduk. Birtakım yerlerini tadil ettik, evvelce arzedilen mukaddeme meydana geldi. Bilmiyorum, onu tekrar söylemekle başınızı ağrıtmış olacak mıyım? Uzun uzadıya münakaşa edeceğiz. Mukaddemeye baktığımız vakitte zannedirim şayanı dikkat bir şey yoktur. Umumî sözlerdir. Hususî bir şey yok.

İkinci madde bizce buradan giderken muhtıramızı elimize verdikleri, yani İcra Vekilleri talimat vermedi. Yalnız muhtıra verdi. Sebep de şu idi: Oradan bura ile muhabere etmek imkânı yoktur. Hatta Bakü'den

olsun muhabere yapamaz mıyız, dedik. O da o zaman hakikaten meşkûk idi. Bakü yolu kapalı idi, gönderilen adamların hiçbirinden haber gelmemişti. Onun için muhabere yapmak imkânı yok idi. Elimizde talimatı katiye olmuş olsaydı biz o talimatın haricine çıkamayacak idik. Bu mesele mevzubahs olamaz. Bize talimatı katiye vermediler muhtıra verdiler.

Bu muhtırada mevzubahs olan en mühim maddelerden birisi, o zaman henüz muhteviyatı bizce malûm değildi. Fakat aşağılı yukarılı bize ne teklif edecekleri belli idi. Rusya'ya tasdik ettirmemek şarkın taksimine, memleketimizin taksimine Rusya'yı iştirak ettirmemek... Rusya zaten buna iştirak etmeyecekti. Fakat korkuluyor idi ki İngilizlerle Ruslar arasında cereyan etmekte olan müzakeratta ihtimal ki, Türkiye feda edilecek idi. Çünkü evvelce almış olduğumuz malûmatta, yani okuduğumuz gazetelerde, Almanya ile Rusya arasında bir itilâf olmak üzere ve bu itilâf da Almanya ve Rusya Türkiye'yi serbest bırakmıştır, deniliyor. Yani maziye baktığımız zamanda zavallı memleketimiz için olduğunu biliyorduk ve korkuyorduk ki bir anlaşma vaki olursa onu yine biz tesviye ederiz. Binaenaleyh bütün kuvvetimizle bize şu tahmil edilmekte olan muahedeyi Rusya'ya kabul ettirmektir. Ona çalıştık. Gerek prensiplerine muvafık geldi, gerek Cenabıhak yardım etti. Birinci maddenin ruhu budur. Birinci madde o suretle yazıldı. Yani maddenin ruhu tarafeyni âkideynden birine cebren kabul ettirmek istenilecek olan muahedenameyi veya herhangi bir senedi tanımamaya prensip olarak kabul ettikleri için Rusya Cumhuriyeti Hükûmeti Türkiye'ye müteallik olan ve hali hazırda Büyük Millet Meclisinin temsil ettiği Hükûmeti Milliye tarafından tasdik edilmiş bulunan hiçbir senedi düveliyi asla tanımamayı kabul eder. Yani Rusya bize karşı müteahhittir. Bizim Millet Meclisimiz tarafından kabul edilmemiş olan hiçbir muahedeyi kabul etmeyecektir. Burada mühim bir mesele vardır. Hani bize sormuşlar idi. Biz o meseleyi ileri sürdük.

Bu birinci fıkrada bu suretle Büyük Millet Meclisinin temsil eylediği, yani halde ve istikbalde... (temsil eylediği ve eyleyeceği hükûmet) (1)⁶¹ daima hükûmeti milliye olacaktır. Dikkat buyuruluyor mu? Bunların ayrı ayrı müzakere ve tafsilâtına girmiyorum. Yani bu ruhla hareket eden, bugünkü Meclisinin ruhuyla hareket eden bir hükûmet olacaktır. Rastgele bir hükûmet değildir. Böyle demiyor musunuz siz? Ankara Millet Meclisinin temsil ettiği hükûmetin kabul edeceği muahede demiyor musunuz? O hükûmeti milliyenin hududunu, haritasını size verelim, dedik. Pekâlâ dediler. Misakı millide, ahdi millide çizilmiş olan hududun bir haritasını ki o haritada Kars, Ardahan, Batum'u ârayı âmmeye tabi gösterdik. Garbi Trakya'yı öyle gösterdik ve dedik ki bunu burada tespit edelim. Sizin işinize gelir. Çünkü Çiçerin mektubunda siz Arabistan'ın kendi mukadderatını, kendi tayininde serbest bıraktınız. Biz buna memnun olduk, diyordu. Onun için burada Türkiye denince bir eski Osmanlı İmparatorluğu yoktur. O sizin işinize gelir, beri taraf da bizim işimize gelir dedik ve onun üzerine şu fıkrayı dercettik. Bu muahedenin kabul ettiği manaya göre Türkiye tabiriyle İstanbul Meclisi Mebusanı tarafından tanzim ve ilân ve 1920 senesinde Türk misakı millisinde gösterilen arazi kastedilmektedir. Haritasını da oraya verdik. O haritada bu muahedenin eczayı mütemmimesinden olacaktır.

Sonra üçüncü bir mevzua girdik. Şimdiye kadar beynimizde mevcut olan muahedatı feshettik. Biz burada gayet dikkatli davranmak mecburiyetinde idik. Çünkü ortada Brest-Litovsk muahedesini vardı. Şimdiye kadar aramızda mevcut olan muahedatın keenlemyekûn addı Brest-Litovsk muahedesini de keenlemyekûn olmasını icap ettiriyordu. Hâlbuki bu muahede bizim lehimize, onların aleyhine idi. Binaenaleyh Brest-Litovsk muahedesinin akti zamanındaki halimizle şimdiki halimiz arasında dağlar kadar fark ettik. Belki bazı itirazlara, bazı suallere maruz kalacaktık. Onun için şimdiye kadar arada mevcut olan muahedatın onlar tarafından bize izah ve tavzih edildiği veçhile bir iki asırdan beri devletinizin maatteessüf Rusya'ya karşı mağlup mevkiinde olarak kabul ettiği muahedatı keenlemyekûn ediyor.

Bu bizim lehimizde değilse de, fakat Brest-Litovsk muahedesinin ilgası dolayısıyla zararımıza da idi. Onun için onun bize temin ettiği fevaidi nazarı itibara almak ve onun cümlesini madde halinde kabul ettirmek lâzım idi. Buraya sarfı ehemmiyet ettik. Biz buradan çıkarken maatteessüf elimizde bir şey yoktu. Brest-Litovsk muahedesini de yoktu. Bunu ben düşünmüş, Erzurum'da sormuş ve Erzurum kumandanlığı, yani on beşinci kolordu kumandanlığından bir suretini almıştım. Brest-Litovsk muahedesini olarak elimizde

61 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

o vardı. Brest-Litovsk muahedesinde en mühim maddelerden biri şudur: Dördüncü madde: Rusya Devleti Anadolu vilâyatı şarkiyesinin tahliyesi için sarfı mahasalı makderet eyleyecektir. Ardahan, Kars, Batum memleketleri dahi bilâ tehir Rus askiri tarafından tahliye edilecek, Rusya Devleti işbu sancakları hukuku umumiyeye, hukuku düvel mucibince iktisap edecekleri hali cedide müdahale etmeyecektir ve hususan bunların ahali mücavir Hükûmetler ve betahsis Devleti Âliye ile... Yani Brest-Litovsk muahedesi bize üç sancağı veriyordu. Bu muahede ile ayrıca üç sancak temin edilmek lâzımdı. Aksi takdirde ondaki hukukumuzdan sarfınazar etmiş oluyoruz. Yani bu muahedede Türkiye'nin esasını kabul etmiş oldukları misaki milli de Kars, Ardahan, Batum sancakları dâhil bulunduğu için, bizce bir mahzur yok. Yani tarafeyn âkideyn şimdiye kadar iki memleket arasında bütün muahedelerin keenlemeyekün addine karar verirler dediğimiz vakitte Brest-Litovsk muahedesinden bir şey gaip etmemiş oluruz.

REİS — On dakika celseyi tatil ediyorum.

Dördüncü Celse

REİS: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS PAŞA — Celseyi küşat ediyorum. Buyurunuz Yusuf Kemal Beyefendi.

YUSUF KEMAL BEY (Kastamonu) — Brest-Litovsk muahedesinin ahkâmından elimizde bulunan metne göre onun ihtiva ettiği mevaddı acaba tamamen bu muahedeye dercedebildik mi, edemedik mi? Brest-Litovsk muahedesinin birinci maddesi araziye aittir. Üç sancak meselesini bu suretle hallediyoruz. Yani Brest-Litovsk muahedesinde ayrıca bir münasebeti ticariye ve iktisadiyenin tanzimine dair umumî muahededen ayrı olarak o münasebatı iktisadiye ve ticariyeye dair bir ticaret muahedesi akdolunacağından bahsediliyor ve o ticaret muahedesinde en ziyade mazharı müsaade olan devletler muamelesi olunacağına ve bu suretle bir muahede akti maksadıyla müzakerata girişmeyi taahhüt ederler deniyor. 31 Mart'ta akdettiğimiz muahedede bizim ile onlar arasında bir ticaret muahedesi yapılmıştır. Fakat o ticaret muahedesinin aktine kadar bizim tüccarımız onların tüccarıyla münasebatta bulunmuştur. Daha doğrusu bizim tüccarımızın Rusya ile münasebatta bulunması doğru değildir. Onların tüccarı yoktur. Rusya'nın bütün teşkilâtını bütün münasebatını hükûmet yapıyor. Bizim tüccar Rusya hükûmetine mal satıyor. Orada mal aldığı zaman Rusya Hükûmetinden alıyor.

Onun için bir ticaret muahedesi aktinde yahut ticaret muahedesi aktine kadar münasebatın tanziminde bir kere bu esasa riayet etmek lâzım geliyor. Zaten, bu murahhaslarla müzakereye girmezden evvel buraya gelecek olan sefirin tahtı riyasetinde görüşmek için bir defacık içtima yapmış idik. Muvakkat bir müddet zarfında tahaddüs edecek mesailin hallini kararlaştırmıştık. Buradan gidecek tüccar bizim memurlarımızdan vesika götürecektir. Bizim memurlarımız dediğimiz vakit Ankara Hükûmetine tabi olan memurlar. Ankara Hükûmetine tabi olmayan mahallerden gidecek tüccarları veyahut, eşyasını Rusya Hükûmeti kabul etmeyecektir. Bu kendilerinin de şiddetle arzu ettiği şeydir. Çünkü anarşist devletler bizim arzu etmediğimiz vesaite müracaat ettiklerinden onlar bizim murakabemiz altında bulunmadığı için biz onlara karşı mes'ul olamayız. Bizim tüccar oraya mal götürecektir, ticaret komiserliğinin murahhasına müracaat edecek, ticaret komiserinin murahhasına diyecek ki; ben Türkiye'den geliyorum ve şu malı getiriyorum. Onlar bakacaklar, ihtiyacımız yoktur almıyoruz, diyecekler veyahut ihtiyacımız vardır diyecekler, bir fiyat vazedecekler. Bu fiyat umumî piyasa üzerinden olacaktır. Fakat olacak fiyat cebri bir fiyat değil; sahibi onu isterse kabul edecek, isterse kabul etmeyecek. Mal sahibi kabul etmediği takdirde miktarını hesap edecekler, ondan sonra diyecekler ki, bizim listemizde size satabilecek şu, şu maddeler vardır. Hangisini

istiyorsun? O maddelerden hangisini beğeniyorsa falanı istiyorum diyecek. İkisi tekabül edecek, sonra bizim tüccar malını verecek. Bizim tüccarlar hususî ticarete girecek olurlarsa, yani doğrudan doğruya ticaret komiserine müracaat etmeyip de hususî gidecek olursa, - çünkü orada ticareti hususiye memnudur. - böyle bir muameleye teşebbüs edecek olursa ve o muameleden dolayı kendine bir zarar gelir de Hükûmete müracaat ederse katiyen malî müsadere olunmayacak. Doğrudan doğruya Hariciye komiserine müracaat eden tüccarın malî müsadere olunabilecek. Yalnız usulü dairesinde, yani keyfi olmayıp bir müsadere olup olmadığını gerek bizim Hükûmet ve gerekse onların Hükûmeti tarafından bir zabıt varakası tutulacak, onların bize ihraç edeceği mevât Rusya Hükûmetinden bize gelecektir. Çünkü bizde ticareti hususiye memnu değildir. Onlar bizden mal alacakları vakitte bize buraya memur gönderecek. Ya efrattan veyahut hükûmetten alacak. Gerek tüccardan, gerek münferiden toplayıp alacak. Şimdilik yapılacak şey yok. Daha ilerisine gitmek istemedim. Çünkü gayet nazik ve mühim bir nokta vardı. Muahedeye katı muhaliftir. Yani gümrük almamak üzerine bir muahede yapılmak olacaktı. Onun için daha ileriye gitmedim. Brest-Litovsk muahedesinin ihtiva ettiğiinden bir şey ekşitmedi.

Sonra Brest-Litovsk muahedesinde bazı maddeler var. Tahdidi hududa mütealliktir. Onlar burada hiç mevzubahs değildir. Brest-Litovsk muahedesinin birisi de demin okuduğum maddenin aynıdır. Yani altıncı madde dikkat buyuruluyorsa Brest-Litovsk muahedesinde bilhassa kapitülasyonlara müteallik mevât kabul edildi. Esasında onların meşruiyeti bir dereceye kadar aşağılı yukarılı tespit ediliyor. Haddi zatında kendilerinin itikadınca hak olan bir şey kuvvetle... Hâlbuki şimdi okuduğum şekilde bilhassa kapitülasyonların ilgası kendi menfaatlerine muhalif olduğundan dolayı kabul edilmiyor. Yeni kabul edilen şekil eski kabul edilen şekilden daha iyidir.

Brest-Litovsk muahedesinden mühim bir madde vardır ki o da yedinci maddedir. Bir defa İran'da tesis etmiş oldukları kuvvetlerin refi, ondan sonra da açıkça söyleyeyim. Biraz İran'a onların yerine biz yardım edeceğiz, falan diye izaha hacet yok. İran'a sureti daimede hariçten herhangi bir kimse tarafından, hatta bizim tarafımızdan da tecavüz vaki olursa emperyalist oluyoruz. İran'a karşı diyorlar ki, Türkiye size karşı emperyalist oluyor. Binaenaleyh böyle emperyalist bir fikir üzerine tekrar Ruslarla konuşmayı mevzubahs etmemelidir. Yani bütün hususatı nazarı ıtlılınıza arz ediyorum. Gerek yapabildiğimiz ciheti, gerek yapamadığımız ciheti arz ediyorum.

Brest-Litovsk muahedesinde bizim menfaatimize muvafık zannolunmayan bazı mevât da vardır. Meselâ tarafeyni akideynden birinin tahtı tabiiyetinde olup bizim gerek eşhasın, gerek şirketlerin; Rusların gerek eşhasının, gerek şirketlerinin harpten evvelki matlubatı düşünülecek olursa zannediyorum ki bu madde bizim aleyhimizedir. Oraya, Brest-Litovsk muahedesinin akti esnasında bulunmuş olan Ziya Bey isminde birisi geldi. Ondan aldığımız malûmata göre Brest -Litovsk muahedesinin bazı maddeleri Almanların Ruslarla akdettikleri ittifakı aynen almış. Bizim muahede de imza edilmiş. Yani Almanların edecekleri istifadeyi biz de ediyorum. Binaenaleyh zaten öyle de olsa konamazdı.

Son diğer bir meseleye geldik ki, o da, Rusya tebaasında bulunan İslâmlar hakkındadır. Bu muahede parafe edildiği halde, yani bu muahedeler parafe edildikten sonra tasdik edildi. Dedik ki, memleketimizin birçok yerleri gerek sizin ve gerek sizin himayenizde hareket eden Ermenilerin tahribatından dolayı oradaki birtakım kimseler bizim memleketimize hicret etmek istiyorlar. Bunlar toptan bir yere gitsin de otursun demiyoruz. Öteki beriki köylere yerleşirler. Orada o köylülerle beraber otururlar ve onlara da rehber olurlar. Bu suretle hem onlar mesut olurlar, hem bizim köylüler müstefit olurlar. Müslüman Rusların gitmesine müsaade edecek olursanız iyi olur. Malûmu âliniz oradaki Müslümanlar çoğu tüccardır. Ticareti hususiye menedilince onlar mutazarrır olmuşlardır. Eskiden beri icra etmekte olduğu ticaret ve sanat haleldar oluyor. Bunu tekrar yapmak istiyorlar. Memleketimize, bunlardan büyük ziraat yapanlardan bazı kimseler getirtebilirsek çok iyi olur. Görüyorsunuz, Cenabı Hakkın bize verdiği en büyük nimetten istifade edemiyoruz. Bütün köyler harap, içinde tek bir adam var. Onları getirebilirsek memleketin iktisadiyatını yükseltmiş oluruz. Bunu teklif ettik, esas itibarıyla kabul ettiler.

Yani dediler ki; bunu düşünecek biz değiliz. Bizim millî bir heyetimiz var, orada Müslümanlar da var. Onlarla konuşacağız. Biz zannediyoruz ki Brest-Litovsk muahedesinin bize temin ettiği fevâitten hiçbirini feda edilmedi. Onun için bu zamana kadar, şimdiye kadar akdedilmiş muahedatın keenlemeyekûn addine karar vermekte bizce bir beis yoktur.

Sonra diğer bir meseleye geldik. O da Rusya ile iltisak meselesi. Malûmu âliniz Rusya ile bizim aramızda Azerbaycan devleti var, Ermeni devleti var, Gürcistan devleti var. Rusya'dan bize gelecek muavenetler oradan gelir. Ermenilerin inadı yüzünden şimdiye kadar muavenet olamadı. Buradan giderken bize verilmiş olan muhtıranın maddelerinden biri de bu idi. Bütün mesaimizi yolun açılmasına sarf ettik. Bu yolun açılması uzun uzadı müzakereleri mucip oldu. Siz açın dediler. Oradaki kuvvetimiz kâfi değil, müştereken açalım dediler. Müştereken açmak için de kuvvetimiz kâfi değildir. O halde eledik ki, biz bu yolu zamanında açacaktık siz müsaade etmediniz. Onun için yolun açılmamasından mesuliyet bize değil size ait. Hatta o zaman bizi menetmiş olduğunuz için orada binlerce, yüzbinlerce Müslümanlar katledildi. Yüzlerce köyler tahrip edildi. Bunun mesulü biz değil, bizi iptidaen o hareketten menedenlere aittir. Nihayet sözlerimizin kuvveti karşısında söyleyecek söz bulamadılar. Siz açamıyorsanız, siz yapamıyorsanız biz artık serbest kalabiliriz, dedik. Bu suali sormaya hacet var mı idi, yok mu idi? Biz zaten serbest idik. Fakat biz onlara iptidaen mümaşat icrasında biraz gecikmiş idik ve arzu ediyorduk ki bu iş muvaffakiyetle olsun. Bu bize büyük bir menfaat temin edecek.

Bu yol meselesinde diğer bir hadise daha oldu. Biz bütün kuvvetimizi buraya sarfederken bir gün Çiçerin bize dedi ki; biz Ermenilerle bir muahede akdettik. Ne muahedesi, muhteviyatı nedir, dedik...

Çulhaya giden hattı Ermenilerin himayesine bıraktık, demesi üzerine pek garip: Bizim buradan âdeta kalkıp gitmekliğimiz icap edecek. Bunca zamandır sizden yolun açılmasını rica ediyoruz. Siz ise yolu kapatıyorsunuz. Çünkü malûm Rusya'dan bize gelen yol ikiye ayrılıyor. Biri Azerbaycan içinden geliyor. Orada şimendifer tamam değil, Ermenistan'dan menediyorlar. Azerbaycan'dan gelen şimendifer bizim elimizde idi. Karabağ'dan gelip geçmeyi menediyorlardı. Fakat onun öte tarafından geliniyordu. Şahtahtı bizim elimizde oldukça... bu mümkün değildir. Bu suretle Şahtahtı da onların eline verilince o yoldan da mahrum olduk. O sırada Moskovâda bulunan diğer bir heyetin de bize yardımı oldu. O heyetle birleştik. O heyete de şiddetli protestolar verdirdik. Biz de bir taraftan görüştük. Bir gün Reisi Hükümet Lenin ile görüştük. Lenin bize sarahaten dedi ki; itiraf ediyoruz, biz hata etmişiz. Artık bizi serbest bırakın, yani biz tecavüz ederiz, demedik. Biz istediğimizi yaparız. Tecavüz ederiz, etmeyiz. O bize aittir, dedik. Şimdi cevap veremem, dedi. Onun üzerine Çiçerin, niçin kendiniz yolu açmak istiyorsunuz, başka maksatla soruyorum, dedi. Yolu açtıktan sonra açtığınız yol sizin mi olacak? Dedi. Yolu açtıktan sonra arzu ederseniz sizin kızıl askerlerden de asker gönderin. Fakat bir kere yolu açalım. Bilhassa Şahtahtı'nın yolunu açalım, dedik. Niçin Şahtahtı'na ehemmiyet veriyorsunuz, dedi. Müsaadenizle izah edeyim:

Malûmu âliniz, Şahtahtı Nahcivan'ın garbinde olup Nahcivan'ın şarkında da Karabağ vardır. Onun öte tarafında da Azerbaycan vardır. Nahcivan öteden beri kendi kendini idare etmiş bir şûra hükümetidir. Bizim Karakilise, Bayazıt şimendiferi Şahtahtı'ya gidiyor. Bugün Karakilise'ye kadar şimendifer işliyor. Şahtahtı-Culga yolu İran'a kadar iniyor. Binaenaleyh o yol bizim veya Azerbaycanlıların elinde bulunmayıp da bir başkasının elinde bulunacak olursa bir kere bizim münasebatımız kesiliyor. Onlar İran ile doğrudan doğruya münasebata başlıyor. Sonra bizimle beraber çalışan resmî bir heyetin; yani Rus heyetinin verdiği rapora göre İran'ın bütün iktisadiyatı İntantislerin eline geçiyor. Bu zamana kadar meselâ sekiz milyon (put) müdahhar zahire vardır. Geçen senenin mahsulü üç milyon puttur. Bir milyon putluk yemiş var, yirmi bin sığır varmış. Hâlbuki Azerbaycan parasını vermek üzere o sığırları biz almak istiyorduk. Biz onlara dedik ki eğer bunları elde etmek istiyorsanız, Anadolu köylüsünü memnun etmek istiyorsanız, bizi memnun etmek istiyorsanız bize öküzleri veriniz. Sibiryâdan acaba sığır getirebilir miyiz, dediler. Sonra Azerbaycan hükümeti biz bunları sarfettik dedi. Orada hata etmiş olduklarını sureti resmîyede itiraf ettiler. Demin arzettiğim veçhile Çiçerin'e biz artık serbest kalabilir miyiz dediğimde, bunun cevabını ben veremem, birkaç gün sonra derim, demiş idi. Teşkilâtı hükümetleri itibariyle Hariciye komiseri doğrudan doğruya cevap vermiyor. Onların icra merkezinde iki yüz kişiden mürekkep bir heyetleri var. Bunlar da müstakil değildir.

Hariciye Komiserinin salâhiyeti bir dereceye kadar gidiyor. Her işi sureti katiyede merkez icra komitesi hallediyor. Merkez icra komitesine koyup orada halletmedikçe bir şey söylemiyor. Bilâhare Çiçerin de - ile ride arzedeceğim veçhile - Bekir Sami Bey'e yaptığı Sarıkamış meselesi hakkında söyleyeceğini söylemiştir. Yani lehimize olarak söyleyeceğini söylemiştir. Binaenaleyh yol meselesinin gerek halini ve gerek istikba-

lini bir maddei mahsusa ile temin etmek zarurî ve elzem görünüyordu. Ondandır itibaren nihayete kadar hep bu mesele ile meşgul olduğumuz için Ruslar bizi tatmin edebilecek bir madde kabul ettiler. (Madde okundu) Bu maddedeki kayıtlar tabii nazarı dikkatinizi caliptir. Çünkü beraber yapacağız.

Sonra diğer bir maddeye geldik. Yani bir taraf tebaası diğer taraf tebaası gibi muamele görsün, yani Ruslar bize tebaa muamelesi görsün, diyorlar. Yani burada bulunan Ruslar Osmanlı tebaasının hukuk ve vazائفini haiz olsun, orada bulunan Osmanlılar Rus tebaasının hukuk ve vazائفini haiz olsun. Bu madde bizim için gayet calibi dikkat bir madde idi. Çünkü orada ticaret olmadığını bilen bir adam oraya giderken bunu bilir de gider. Tabii orada ticaret yapamaz. Orada Osmanlılar ticaret hakkını haiz olsun, diyemez. Çünkü tabii onlar kabul edemez. Ticarete müteallik madde böyle, muamelâta ait olan mevat böyle. Fakat bizim hukuku ailemiz var. Bizim tevarüsümüz var. Bizim ehliyete müteallik esasımız var. Onların ise esası büsbütün başka, bizim ahkâmımız başka esaslardan alınmış, şimdi orada cari olan ahkâm başkadır. Vakıa onlar nüfus muamelâtına ait muamelenin kaydına mahsus onlara izdivaçtan ve talâktan bahsediyor. İzdivaç bir muamele medeniye, icap kabul ile münakit olur ve bunu nüfus memuru tescil eder, diyor.

Ondandır kendilerinin öteden beri kaideleri mucibince kadın kendi ismini taşıyor. Fakat meselâ talâk hususuna geldiğimiz vakitte biz de erkeklere mahsus mutlak bir salahiyeti talâk verilmiş. Bir bu mülâhaza var. İkinci bir mülâhaza da - affediniz, bizim artık - ne derler ona - çorbada ağzı yanan yoğurdu üfleyerek yer - derler. Mazimiz bu muahedelerden öyle şeylerle doludur ki ne şu tebaanın hukukunu Ruslara verdik. Bu hukuk kitaplarında bellidir ki, bu hukuku siyasiyeye şamil, hukuku belediyyeye şamil olmaz. Sureti katiyede bir muahedede şey edecektir, denildi mi; yarın, öbür gün bir Rus gelir buraya ben de mebus olacağım derse, ben de müntahip olacağım derse!.. Belki bir şey çıkar. Binaenaleyh bu maddede bilhassa bana emniyet edildiği için, bende öteden beri hukukla iştigal ettiğim için ve bunun hilâfına bir şeyi kabul ettirmek de onların prensibine muhalif olduğu için çok uğraştık.

Sonra bir diğer mülâhaza vardı. Ümit ettik ki bu maddenin - maddeyi okuyayım da dinleyin (Maddeyi okudu) Yani bizim memleketin kanunları Ruslara ne hak bahşediyorsa onların memleketinin kanunları ecnebilere yani Osmanlılara ne hak veriyorsa, ne vazife veriyorsa, o hukuku muhafaza edecek. Biraz müddet sonra bizim işimize gelirse yerli gibi oluyor. En yüksek mevkiimize kadar yükseliyor. Hâlbuki Bolşeviklerin kavaidinde diyor ki: Ecnebilere biz istediğimiz vakitte yerli hukuku veririz. Ta Riyaseti Cumhura kadar çıkar. Bahşettikleri hukuk ve vazife üzerine muamele görecekler.

Müdafaai milliyeye müteallik olan ahkâmında; yani biz ne buradaki Rusları müdafaai milliyeye mecbur edebileceğiz, ne de oradaki Osmanlıları onlar müdafaai milliyeye mecbur edebilecekler.

Çünkü malûm oralarda askerlik hususunda sinni mükellefiyet vesaire vesaire yoktur. Onların kaidei asliyesi bütün millet, bütün milletin kabul ettiği prensiplerin müdafiidir, kaidesi var. Zaten bu başka muahedelerde de adettir. Ecnebilere teşmil edilmez. Asıl fıkra her iki taraf tebaasının... var zaten bu başka muahedelerde de adettir. (Maddeyi okudu)

Yani burada bulunan Rusların hukuku aile, veraseti, ehliyeti bizim kanunların kendilerine bahşettiği mevad üzerine olmayacak. Onlar için ayrıca bir şey yapılacak. Keza bizim tebaanın oradaki hukuku ailesi, veraseti ve ehliyeti hukukiyeleri komünist kanunları üzerine... (olmasını temenni ediyoruz, dediler.) (1) Vakıa bunu kendilerinden doğrudan doğruya işitmek pek de muvafık değildi. Fakat biz de Müslümandık. Biz de Müslümanlıkta öyle tabiiyet meselesi yoktur. Temenni ediyoruz ki Rus tebaasından olan Müslümanlara bu madde hükmünden bir faide çıksın. Yani bir gün olsun ki bu madde hükmüne tevfiikan bizim Müslümanların tabi olduğu ahkâmı onlar ileriye sürerek; işte Müslümanlar şu muameleye tabi oluyorlar. Siz ise bize cedrediyorsunuz, bırakın hiç olmazsa gidelim. Biz de orada kendimize mahsus bu bapta ahkâma olsun... (tabi olalım, diyebilsinler.) (2) Öyle zannediyorum ki tebaasının tabi olacağı muamele itibariyle pek kıymetli maddelerden biri ve bunu pek güçlülük ve bunu kan tesiriyle kabul ettirdik. Çünkü heyeti murahhasa reisi esasen aslen Tatar ailesinden olup üç yüz sene evvel Hristiyan olmuş bir Tatardı. Teferruat muahedeye ait olmakla beraber pek kıymetli olduğu için en ziyade mahrem tutulacak mevattır.

Sonra efendim, bize gayet müthiş bir madde teklif ettiler. O madde de yani kendilerinin teklif ettiği maddede diyorlardı ki: (Maddeyi okudu)

Yani Rusya Türkiye'nin her ne de olursa olsun (bir ecnebi memlekete) (3)⁶² veya o devlete bir imtiyazı iktisadî verecek olur ise o derhal Rusya Hükûmetine ve Rusya tebaasına da verilmiş olacaktı. Kendi noktai nazarından gayet mühim addolunuyordu ve bu maddenin müzakeresi de uzun uzadıya münakaşatı bâdi oldu. Yani bunları arzetmekten maksadım bu hadiselerden bazı hükümler çıkar. Teklif ettikleri madde gayet ehemmiyetli ve kuvvetli idi. Maddeyi aynen okuyorum. (Okudu) Binaenaleyh eğer tarafeynden biri mıntakai nüfuz gösterir iktisadî muamele kabul ederse veya herhangi bir imtiyazı iktisadî bahşedecek olursa o derhal diğer taraf tebaasına da bahşedilmiş olur. Dikkat buyuruluyor tabii... Burada hem devlet meselesi, hem efrat meselesi mevzubahs. Biz dedik ki; biz böyle bir maddenin müzakeresine girişmeyiz. Böyle bir maddeyi okumayız bile... Çünkü biz bu mıntakai nüfuz için kavga ediyoruz. Bu sözü işitmek istemiyoruz. Anadolu'da bugün dökülen kanlar bunun içindir. Başka bir şey için değildir. Bir kere bu cihetten mıntakai nüfuz mevzuu üzerinde durmayalım. Sonra tebaaya gelelim. Biz dedik ki; meselâ Belçika tebaasından birkaç kişi çağırıp sizinle beraber Kızılırmak'ın bazı yerlerini tathir edelim, diyeceğiz. Yahut bazı yeri iska edelim diyeceğiz. O zaman sizin Ruslar gelip biz de buna müşterek olacağız, diyecekler mi? Tabii, e işte sizin memlekette böyle şeyler mümkün olduğu için olmayacak diyoruz. Onun için bu maddeyi kabul etmiyoruz. E, dediler, ne yapalım? Rusya Devleti tebaası diğer devletler tebaasından aşağı kalmak istemez. Onu teslim ediyoruz ne yapalım. Yapacağımız bir şey var, o da; en ziyade mazharı müsaade olan millet muamelesini kabul ederiz.

Elhamdülillah himmetinizle, sayenizle şöyle bir muamele koydurduk. Ondan sonra Boğazlar ve İstanbul meselesi geldi. Boğazlar ve İstanbul meselesini Ruslarla mevzubahs etmek olmayabilirdi. Çünkü Boğazlar bize aitti, İstanbul da bize aitti. Fakat nazariyattan ziyade fiiliyat ve vukuatı görmeye mecbur olduk. Boğazların bugün bizim elimizden alınmakta olduğunu, işgal ettiğini ve o kuvvetin oradan çıkıp çıkmayacağı biraz şüpheli olduğunu, onu çıkartmak için büyük kuvvetlere ihtiyaç olduğunu, hâsılı her şeyi nazarı itibara alacağız. Bu bir. İkincisi; zaten ahdi millinin esnayı tanziminde mevzubahs oldu. Binaenaleyh Boğazlar meselesinde Rusya'nın efkârını öğrenmek, Rusya'nın öteden beri Boğazlar ve İstanbul hakkında beslediği amali görmek ve onları tespit etmek lâzım gelir. Onun için sırf bize, bu mesele sırf bize aittir. Ne için bu mesele başka devletle mevzuu müzakere oldu; denebilir ve pek haklıdır bu. Fakat nazarı olarak haklıdır. Amelî olarak halihazırda Boğazlar ve İstanbul üzerine teveccüh etmiş olan düşman varken pek de haklı olamaz zannederim. Onların Boğazlar hakkındaki maksatlarını öğrendik. Maaşşükran gördük ki, Rusya'daki inkılabın bizim nefimize olarak meydana getirdiği en büyük vaziyetlerden birisi, Rusların bugün biz Boğazları istemeyiz, Boğazlar Türkiye'nindir, feryadıdır. Yani eski Ruslar; Boğazlar, İstanbul bizimdir. Bir gün bunları ele geçireceğiz, diye bağırıyordu. Bugünkü Rusya tersine bağırıyor, görünüyor ve o fikri tespit ettirdik. Maddenin şekli bu: (Maddeyi okudu)

Burada Karadeniz ve Boğazlar meselesi mevzubahistir, Karadeniz'de seyrisefain mevzubahs. Karadeniz seyrisefaininde yalnız İstanbul'un değil dikkat buyuruldu ise Türkiye'nin emniyeti dâhiliyesine halel gelmeyecek. Yani biz ledelhace diyeceğiz ki; bu karar Trabzon vilâyetinin emniyetini ihlâl eder, bu karar bilmem Erzurum vilâyetinin emniyetini ihlâl etti. Bu karar Türkiye'nin... Bunu biz İstanbul tevabii diye kabul ettirmek istiyoruz. Onu çıkarttırmak için maddeden, bunu feda ettiler. Nasıl ki biz mıntakai nüfuz vesaire sözlerinden korkuyorsak, onlar da hinterlant kelimesini işitir işitmez kızıyor. Çünkü malûm, hinterlant, koloni, müstâmerat tabirleridir. Emperyalizmin kabul ettiği, ihdas ettiği bir tabir. Şu kelimeyi çıkarın da ne isterseniz koyalım dediler. Eh öyle ise, zannediyorum ki, misakı millide kabul ettiğimiz maddenin aynıdır veyahut biraz daha kuvvetlidir. Yani (Türkiye'nin saltanatı mutlakasına). Sonra gerek İstanbul'un ve gerek Türkiye'nin emniyetine...) icra edeceği, vereceği mukarrerat...

Bundan aşağıdaki iki madde basittir. (Okudu)

Bu mevat ağustosun yirmi dördünde parafe edildi. Rus heyeti murahasası reisi (Sanabi) birdenbire Riga'da bir işe memur edilmişti. Yani belki riyasetten uzaklaştırılmak isteniyor. Demin arzettim, Rusya Hariciye Komiserliği muamelâtı sureti umumiyede ikiye ayrılıyor: Garp işleri, şark işleri. Garp işleriyle Çiçerin meşgul oluyor, şark işleriyle Karahan meşgul oluyor. Umuru siyasiye müdürünün bir yere memur-

62 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

riyeti daha doğrusu dairenin idare reisinden geliyor. (Sabati) bunu bize anlattı ve her gün müzakeratımız gündüzün nihayet saat altısına, yedisine kadar devam ettiği halde o gün gündüzün saat ikisinden gecenin altısına kadar çalıştık. Kendisi parafe etti. Ondan sonra çıktı gitti. Binaenaleyh bir iki madde hariç kaldı.

Dört mesele hariç kaldı. Birinci mesele oradaki üseramız için bir madde koydurmak istiyorduk. Oradaki üseramızın bir an evvel memleketimize gelmeleri çarelerini arıyor idik. Rusya'da muamelâtta bir rehavet var. Bir kimse işini kendisi takip eder, biraz da onların meslekine mensup olursa iş mutlaka çıkıyor. Fakat daireden daireye kâğıt göndermek, bizden onlara haber göndermek oldu mu, bir atalettir oluyor ve herkesin işini böyle takip ediyoruz. Onun için de üsera muamelâtı da böyle gidiyor. Hâlbuki kış geliyor. Zavallı esirlerimiz birçok müddetten beri oradan gitmek istiyorlar. Bunu bir an evvel muahedeye koyup yaptırmak istiyoruz. Mamafih iş pek ilerledi ve esirlerimiz de peyderpey geliyor. Ayrıca bunlar için bir kredi açtırdık. Muhtelif yerlere adamlar gönderdik, kısmen Bakü tarihiyle, kısmen denizden peyderpey avdet ediyorlar. Bunu da arzedeğim ki; Rusya'da çok esirimiz varmış. Bunlardan bir kısmı Rus Kızıl ordusunda hizmet etmiş. Rus inkilâbının husulünde büyük büyük kahramanlıklar yapmıştır. Rus kızıl ordusunda yüksek mevkiler tutmuş birçok onbaşı ve çavuşlarımız var. Birtakımları tüccar olmuş orada yerleşmiş kalmış. Birtakımları da avdet etmek istiyorlar. Birtakımı da maatteessüf o kızıl ordu muharebatında telef olmuşlar. Üseramıza ait mesele bir bu idi. Bir de demin arzettiğim münasebatı ticariye dair bir protokol o maddeye girecek değil. Üçüncüsü; posta ve telgraf münasebatımıza dair idi. Çünkü madde içerisinde; iktisadî vesair muahedat akdolunacak, diyordu. Fakat bize sureti resmîyede söyledi. Siz mektuplarınızı bize gönderirseniz biz de mektuplarımızı size göndeririz. Siz takse alırsınız, mektuplarınız gelir. Çünkü onlar para almıyor. Binaenaleyh oradan birisi buraya mektup gönderecek olur ise Rusya ondan istifade etmeyecek. Biz buraya geldiği vakitte posta idaresi ondan takse alabilir. Bizim buradan gönderdiğimiz mektuplar tabii kendi memleketimizdendir. Zannederim Ferit Beyefendi bundan memnun olurlar.

Efendim, dördüncüsü demin arzettiğim Rusya'daki Müslümanların Türkiye'ye hicretlerine müsaade etmeleri meselesidir. Bu dört mesele kaldı. Sabatin gitti. Binaenaleyh karşı taraftaki hitabet eksildi. Onun yerine bir başkasının tayini lâzım geliyordu. Bu işleri görüşmek üzere Hariciye Komiseri Çiçerin mevkii mülakat tayin etti. Bekir Sami Beyefendi yalnız gittiler. Ben yanlarında yoktum. Çünkü görüşülecek şeyler öyle resmî, kat'î değildi. Yani görüşmek kabilinden. Yoksa murahhas müzakereleri değil. Bekir Sami Beyefendi ile görüşmüşler. Bekir Sami Bey'in o mülakatı mutezamın olarak bir raporu var. O raporu aynen okuyorum. (Okundu) Müsaade buyurursanız burada keserek izahat vereyim. Bu muahedeye merbut iki tane de gizli beyanattan teati edilecektir. Yani iki tane de gizli beyanat teati edilecek. Yani o beyannameler ilân edilmeyecek. Beyannamelerden biri tarafeynce atide birbirlerine hattı hareket tayin edilmesine dair. Bunu bizden evvel emirde istediler. Biz ilk müzakerelerde yani murahhaslar karşımıza geldiği vakitlerde arzettim ki sertçe gidiyorlardı.

Murahhaslar bize elif badan başlayıp Hükümetimizin nasıl Hükümet olduğunu sual etmişlerdi. O sırada bunlar bize demişlerdi ki, biz size muavenet edeceğiz. Bilhassa muaveneti maliyenin ne şekilde olmasını istersiniz? Yani bir istikraz şeklinde mi olacaktır, ne olacaktır? Kendilerine biz dedik ki; onu tayin edecek biz değiliz, sizsiniz. Ne şekilde verecek iseniz verin. Yalnız şurasını düşününüz ki Türkiye'nin şimdiki haline nazaran taahhüdâtını şimdi pek çabuk yapamaz. Böylece bu kaldı idi. Sonra birkaç müzakere geçtikten sonra bir gün bize dediler ki; bizim size edeceğimiz muaveneti nakdiye ve askeriye mukabilinde sizden hiçbir menfaat beklemeyecek miyiz? Binaenaleyh bu ikraz vesaire suretinde olmayacak. Yalnız, sizden bir beyanname istiyoruz. O beyannameyi de Hariciye Nazırınız veya vekiliniz verecektir. Onda diyeceksiniz ki; biz yani Büyük Millet Meclisi her ne zaman Devletin siyasetini tebdil ederse; bu muahedenin gösterdiği şeyden başka tarafa tebdil ederse o zaman bize haber verecek. Biz dedik ki; biz bundan müteessir olduk ve biraz şiddetle infial de ihzar ederek dedik ki; bir defa bu teklifin ikisini birbirinden ayırınız. Siz bize; muavenet edeceğiz, dediniz. Fakat hiçbir vakitte siz bize muavenet ederken onun mukabilinde bizim istiklâlimizi takyit edecek bir şey istemeyiniz. İstedığınız şey doğrudan doğruya memleketin istiklâlini ihlâl edecek. Siyasetimi tebdil edeceğim vakitte size haber veremem. Verir isem bir müttefik gibi haber veririm. Siz de bize verirseniz. Sizin bize ettiğiniz muaveneti nakdiye mukabilinde haber verirsem bu tehlikelidir.

Çünkü para mukabilinde memleketi sattı derler. Bizi de sopa ile Meclisten dışarı çıkarırlar ve bunları adeta aynen bu lisanla söyledik. Onlar da müteessir oldular. Reis uzun uzadıya beyanı mazeret etti ve dedi

ki yanlış ifade ettik. Belki ben yanlış anladım. Bir kere siz esası kabul edin. Ben yanlış anladım. Siz yanlış söylediniz. Bunu ortadan kaldıralım. Muavenet meselesini kaldırın bir tarafa, ondan sonra başlayalım. Yekdiğerimizin siyasetinden haberdar olalım. İkinci, üçüncü mesele o vakit değişir. Maksudımız o idi, dediler. Ha maksudınız o ise nasıl biz size, siz de bize haber vereceksiniz. Yani bir gün olur da Türkiye'yi feda ederseniz, bir gün olur da İngilizlerle, Almanlarla bunlara dair aranızda bir şey konuşulursa siz de onu bize haber vereceksiniz, dediler. Bunu tanışalım, tanışınız, dedik. Ertesi günü geldiler, bir şey yazmışlar. Esası kabul etmişler ve müteakiben yazmışlar. Yani bizim Hariciye Vekilimiz tarafından, yani her ne zaman Büyük Millet Meclisi siyasetini tebdile karar verirse veya tebdil ıztırarında olursa haberdar edecektir. Onlar da diyor ki; her ne zaman Rusya Türkiye'ye müteallik siyasetini tebdile karar verirse o da haber verecek. Dediler ki, bizim Litvanya ile ve Estonya ile de münasebatımız vardır. Meselâ Almanlarla münasebata girdiğimiz zamanlarda sırf Litvanya, Estonya'ya mütealliktir. Pekâlâ dedik. Bizim de Hicaz ve Irak Devletiyle, Suriye ile münasebatımız olur. Onlara dair münasebatımızdan sizi niye haberdar edelim, dedik. Doğru, o halde bu fıkrayı da kaldıralım, dediler.

Yani Türkiye'ye müteallik fıkrasını da kabul ettiler. Beyannamenin birisi bu. Binaenaleyh tekrar ediyorum. Bu beyannamede; bize ne taraftan Rusya'nın Asya siyasetinin haricinde bir siyaset, bir şey teklif ederlerse biz Rusya'yı haberdar edeceğiz. Rusya da aynı suretle bize müteallik vuku bulacak tekliflerden bizi haberdar edecek. Benim çıkacağım günkü bu beyanname o gün gelmişti. O beyannameyi de Bekir Sami Bey ile müzakere ettik. O beyanname de tamamiyle ondan evvelki beyannameye müteakiben hemen harfi harfine biz ne yaparsak onlar da o suretle yapmışlar. Bu beyannameler teati edilecektir. Müsaadenizle iktiran ederse okuyayım: (Okudu) Diğer maddeler kâmilan kabul edildi. Şimdi bunu biz parafe ettik. Malûmu saminiz değil mi efendim. Hatta birinci maddenin Fransızcası şudur, bu kâğıt; burada demiştik ki; bu muahedede Türkiye kelimesinden garaz şu tarihli Türk misakı millisinde dâhil olan arazidir. Bizim misakı millinin tarihi hatırımızda olsa bile biz daha ziyade tavih, daha ziyade tayin etmek istedik. Onun için el yazısıyla buraya yazdık. İstanbul Meclisi Mebusanında yapılmış ve 1920 şubatında matbuata ve devletlere tevdi edilmiş olan misakı milliyi daha ziyade tafsil ettik. Bu konuşurken kabul edildi ve parafe edildi. Yani isimlerinin ilk harfleri ile ondan sonra hükümetleri kabul etti mi, muahede halinde yazılır. Bu suretle parafe edilmiştir. Sonra el yazılarından bir sureti elimizde kalmıştır. Diğer parafe edilen maddelerin asılları orada Bekir Sami Beyefendide kaldı. Bunu da hatıra olmak üzere getirdim.

Yani murahasaların parafeleri vardır. Bu duçarı itirazi... Beraberdır. Bizimle hükümetimizin arasında kırk günlük mesafe vardır. Çünkü bu kıtal meselelerinde vesairede bir an evvel kabul edilecek umumî sözler tesir etmiyor. Hadise üzerine olmak lâzımdır. Falan yerde falan katil yapıldı. Katlolunan adamların isimleri de zikredilmek lâzımdır. Falan falandır, demelidir. Biz buradan giderken Kâzım Kara Bekir Paşa bize bir mezalim listesi vermişti. Biz orada iken de diğer birini gönderdi. Orada bunların çok büyük tesiri oldu. Hadise üzerine şey ettiler. Buradan silâh naklinin müşkül olduğuna... kani oldular. (Beyannameyi okudu) Çiçerin bunun üzerine pek ziyade duçarı itiraz oldu. Yani bu cihet merkez icra komitesi tarafından duçarı itiraz oldu. Duçarı itiraz olan nokta şu idi: Hududu ırkiyesi fıkrasının yerine denecek ki, Türkiye'nin hududu ırkiyesi dâhilinde bulunan memleketlerdir... "Hududu ırkiyesi" suretiyle tashih edilmesini söyledi. Bunun tarihi 30 Ağustos 1920, imza, Bekir Sami Bey'indir.

Şimdi efendim, murahasalarla olan müzakeratımızda hemen her gün bu mesele tekrar olundu. Bu mesele uzun uzadıya kavgalarla mevzuahs oldu. Onlar ısrar ediyordu ki; biz Rusya'nın tavassutunu kabul etmeli. Pekâlâ, biz Rusya'nın tavassutunu kabul edelim. Bu tavassutun bize zararı yok. Bu münasebetle arzedeğim ki zaten eski Rusya hududu dâhilinde kalan araziyi biz üçe ayırıyor idik. Daha doğrusu dörde ayırıyor idi. Birincisi Ermenistan'la bizim aramızda muhtelifünfih mesail; ikincisi Kars ve Ardahan; üçüncüsü Batum arazisi, diyorduk.

Dördüncüsü de Batum şehri ve limanıdır. Kendileriyle bunu konuşur iken dedik ki; Ermenistan ile aramızda muhtelifünfih arazi denildiği zaman mutlak kalmasın. Oralarda bulunan arazi üç dört nevidir. Kars'ın, Ardahan'ın, Batum'un haricinde kalan ve Ermenilerle bizim aramızda muhtelifünfih kalan kısım dır. Onlar diyorlar ki; bu tavassut için bir beyanname vermek. İkincisi Kars, Ardahan arazisi... Biz bunlar için kimse ile bir şey konuşamayız. Mütarekeden evvel bizim orada silâhlarımız hüküm ferma olduğu

vakitte bu livalar reyî âmmesiyle bizim olduğunu ilân etti. Bugün bizim Meclisimizde mebusları var. Sonra Batum arazisi hakkında aynı şey caridir. Batum şehrine gelince; şehir ve liman Gürcistan, Ermenistan ve bilhassa Azerbaycan'la birlikte görüşülmelidir. Batum ahâlisinin yerli halkın reyî hepsine faiktir. Bunlar birinci cihet yani Ermenilerle bizim aramızda hudutta, arazi meselesinde murahhaslar Rusların tavassutunu istiyorlar. İkincisi Kars ve Ardahan arazisi hakkında hiç ses çıkarmadılar. Batum arazisi hakkında da keza ses çıkarmadılar. Ancak biz Batum'u Gürcülere verdik. Yaptığımız muahede ile dedik ki; sizin Gürcülerle akdettiğiniz muahedenin tarihi kaçıtır. Herhalde üç hazirandan evveldir. Dedik ki; sizin Hariciye Komiserinin üç haziran tarihli bizim Büyük Millet Meclisi Riyasetine yazdığı kâğıtta Batum arazisinin mukadderatının tayini ora ahâlisinin reyine terkini kabul etliğinizden dolayı memnun olduk. Bu oranın hakkı saltanatının bize ait olduğunu tasdikten başka bir şey midir?

Mektubun sureti yanımızda idi. Mektubun suretini verdik. Haberdar değilim, dediler. Hakkınız var. Şimdi tabii nazarı dikkati âlilerini celp etti. Çiçerin'in sözleri: Kars, Batum, Ardahan arazisi hakkında da bu esas kabul ederiz. Ermenistan hakkında murahhaslar ısrar edip duruyorlar. Biz diyorduk ki; canım siz bizden tavassut için bir beyanname istiyorsunuz. Fakat öbür taraf size müracaat etti mi? Tavassut iki taraftan istenir. Onlardan müracaat var mıdır? Beyanname için ısrar ettikleri gün, yani bizim bir müsvette yazıp vereceğimiz gün o kurye bize Ermeni hükümetinin bize son verdiği cevap ki o cevap, itilâf devletlerine istinat ederek gayet balâpervazane yazılmıştır. Biz şimdilik kendi hududumuzda kalıp.. ilâh. Gayet balâpervazane yazılmıştır. Bizim ile Rusları tezyif eder. İtilâf devletlerini göklere çıkarır ve emperyalizmi göklere çıkarır, bir kâğıttır. Biz ertesi günü beyannamenin yerine bu kâğıdı verdik. Buyurun beyannameyi, dedik. İşte siz bu ruhta, bu fikirde olanları himaye ediyorsunuz, dedik. Onun üzerine murahhaslar bu fikirden vazgeçip bu şeyi imza etmişlerdi. Sonra Çiçerin bu meseleyi tekrar mevzubahs etti. Bu meseleyi biz orada halledemezdik. Gerek ret, gerek kabul cihetini halledemezdik. Onun için bunu, yalnız, Millet Meclisine tahriratla, telgrafla arz olunamaz. Millet Meclisinin mütalâatını telgrafla, tahriratla almayı kâfi görmedik. Aynı zamanda zaten bize edecekleri muavenet muahedenin imzasına mütevakıf değildi.

Bu defa edecekleri muavenet muahede imza edilsin, edilmesin edecekler idi. Çünkü bize muavenet icrasını esas itibariyle enternasyonal kabul etmiştir. Meselâ İngiliz murahhasları itiraz ettikleri halde, bir buçuk seneden beri emperyalistlere, müstevlilere karşı kahramanca harp eden Türklere biz her türlü muaveneti icra edeceğiz, dediler. Sonra meselâ enternasyonalde diğer bir şey mevzubahs oldu. Oraya gelen Alman murahhaslarına istedikleri reyî vermemişlerdi. Türk komünistlerine üç kişi oldukları halde dört rey vermişler. O zaman Almanlar; nasyonalist Türklere bu kadar rey veriyorsunuz da bize bu kadar vermiyorsunuz, demişler. Reis bağırır; Türklere ne olursa olsun, bir buçuk seneden beri emperyalistlere karşı harp etmektedirler, demiş idi. Sonra muavenet meselesinin esasını biz oraya gitmeden tayin edilmiştir. Yani bizim istediğimiz miktarı da tayin etmiştiler. Başınızı ağrıtırıp size Rusya ile olan münasebatın bütün safahatını, orada neler olmuş ise hepsini arzettim.

Bu muahede kabul olunursa tekrar tasdik için Meclise gelecektir. Mesele daha orada da konuşulacaktır. Yalnız murahhasların imzası kâfi değildir. İmza için de Meclise gelecektir. Şimdi biz ret veyahut kabul gibi bir şey yapamazdık. Bütün safahatını size arzettim.

Rusya ile Ermenistan ile şark hududumuzdan halen, müstakilen vesaire bütün hususâtı nazarı itibara alıp inceden inceye kararınızı verirsiniz. Şarkta istikbalimiz büyük bir istikbaldir. Ayrıca arzedeceğim. Rusya'daki Müslümanların bize karşı nazarlarını ve bizlerden neler beklediklerini hepsini arzedeceğim.

Bu mühim kararı sizin ittihaz etmenizi yahut hükümet nasıl tensip ederse... (ona göre kararlaştırılacaktır.) (1)⁶³ Bendeniz kalktım, geldim. İmza Bekir Sami Bey'in, 30 Ağustos 1336 tarihlidir.

Şimdiye kadar cereyan eden müzakerat ve bilhassa Çiçerin ile vuku bulan son mülakatımızı arzettim. Şimdi efendim, Rusya ile olan münasebatı resmîyemiz bu... Fakat Rusya ile olan münasebatımızda başka âmiller de vardır. Bunlar artık bendenizin şahsî gördüğüm noktai nazarlardır. Rusya ile olan münasebatımızda bir kere şarktaki İslâm hükümetleri arasında; Kazan, Başkurt, Türkistan var. Buhara var, Hive var.

63 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Tataristan Devleti, Türkistan Devleti, Hive Devleti var. Buhara Devleti var. Azerbaycan Devleti var. Ve şimalî Kafkasyada teşekkül etmek üzeredir. Yani Rusya'da bugün nim müstakil olarak Tataristan, Kırgız, Buhara, Hive var. Yani orada bundan sonra Rusya kanunu cari değildir. Kendi kanunları vardır. Buhara var, Hive var, Azerbaycan var. Aşağıda şimalî Kafkasya teşekkül etmek üzeredir. Bunlar nim müstakildir. Rus federasyonuna dâhildir. Mesaili hariciyeleri, şimendiferleri, mesaili maliyeleri, postaları beraberdir. Fakat umuru adliye, dâhiliye vesairelerinde müstakildir. Federatif hükümetidir. Dikkat buyuruldu ise ismine Rusya Sosyalist Federatif Hükümetidir. Yani federasyon halindedir. Umdesi sosyalisttir. Şekli hükümet de sosyalizm ile komünizmi birbirinden ayırınız. Onu ayrıca izah ederim. Müslümanlık âlemini arzede-yim. Meselâ Müslüman komünistleri dinliyorsun. Bize komünistler azatlık vermiştir derler. Fakat sureti hususiyede emvale dokunduğu, hakkı mülkiyeti kaldırdığı ve kızıl ordu ile giden birtakım çapulcuların çapul yapmak, haklı haksız adam öldürmek ne için? Metalibi milliyemizi istihsal etmek daha doğrusu bir komünist ve halis komünist olacağız. Sizi ilk gördükleri vakitte umumî yerlerde davetlerde vesair yerlerde böyle söylerler. Fakat hususî mahallerine gittiğinizde karşınızda güzel Müslüman nasyonalistini Türk ve Müslüman görüyorsunuz. Binaenaleyh biz komünistliğe riayet edeceğiz. Biz komünistlerle beraber çalışacağız. Ancak komünist idaresi ilân olduğu vakit pek çok fenalıklar olmuş, kesbi kuvvet etmek için, yani sureti umumiyede Rusya onlara azatlık verdiği için hiçbirinde fikir ihtilâli yok.

Fakat efradı aldığınızda onlar, ondan dolayı müteneffirdirler. Zaten buralarda iptidâi komünist idaresi ilân olduğu vakit pek çok fenalıklar olmuş. Şüphesiz bizim vaktimiz bunların hepsinin tetkikine müsait değildir. Rus komünistlerinin çoğu denilebilir ki Rus değil Gürcü, Musevi ve Azerbaycan taraflarında Ermeni. Meselâ koca Hiyve memleketi merkezinin orada bir murahhası var. Bunlar oraya gittikleri vakit birçok fenalıklar icra etmişler. Merkezdeki asıl inkilâbı haber aldıkça âdeta takbih ediyorlar ve Azerbaycan heyetinin bize dediğine ve Küçükhan'dan gelen heyetin nakline göre merkez gittikçe bu fenalıkların önünü almaya, fenalık yapanları çekip onların yerine o memleket ahalisinden intihap etmişler. Bizden behemehâl alemdar adamlar istiyor. Hiyve bizden teşkilâtı askeriye yapacak zabitler istiyor. Efganistan bize; Ruslarla olan münasebatımızı ve siyaseti müstakbelemizi beraber tespit edelim, ne dersiniz, diyor. Resmî olarak, arzede-biliyor muyum, böyle diyor. Sonra Buharahılarla uzun uzadıya görüştük. Sonra Tatarların da itimadı var. Fakat Azerbaycan'ın bugünkü rüesası; bizi Türkler kurtardı, yine Türkler boğazladı. Fakat yine Azerbaycan Türklerin uğruna kurban olmaya hazırdır. Yani tekrar ederim. Türkiye dediğim vakit yalnız Türkleri murat etmiyorum. Rica ederim. Çünkü aynı sözleri şimalî Kafkasyalılar da söylüyor. Meselâ İran'ın şimalinde Türkmenler var, Moskova'ya gelmişlerdi. Bizi muhterem, mukaddes yerlerden gelmiş adamlar suretinde telâkki ediyorlardı. Binaenaleyh insan oraya gittiği vakitte burada bütün hücumlara maruz kalmaktan mütevellit yeis zail oluyor, insan kendi kendine diyor. Ben bu milletin en bedbaht nesline mensubum. Fakat benim evlâdına şarkta pek büyük istikbal var. Bu kendi hissiyatımdır. Belki yanılıyorum. Hikâye kabilinden arzede-yorum. Belki bunu millet kürsüsünde suiistimal ediyorum. Bir mübahese siyasiye, millet hakkında bir karar ittihaz edilmek üzere arzetmiyorum.

BİR MEBUS BEY — Efendim, Kâşgır murahhasları yok mudur?

YUSUF KEMAL BEY (Devamla) — Efendim, Kâşgır yoktur.

Azerbaycan Millet Meclisi Azerbaycan'ı Rus komünistlerine teslim ettiği vakit sormuş Meclisin hali içtimanda... Meclisten tevdiî umur veya terki iktidar etmesini istemişler ve demişler ki; buraya gelecek Bolşevikler Türkiye'ye geçip Türklerle hizmet edecek değil mi? Ve bu işin içerisinde gelen kuvvetler Türkiye'ye gidecekler değil mi? Azerbaycan'a girmişler ve arzettiğim o komünist idaresinin başına tabii fena adamlar geçirmişler, suiistimal edilmiş. Gence vakası, ki en feci fenalıkları tevhit eden bir vakadır. Daha doğrusu bugünkü Gence vakası Ermenilerin dolabı, başka bir şey değildir. Yani Nuri Paşa'nın çocukluğu - hıyaneti değil-. Fakat bu fenalıklar olmayacakmış. Azerbaycan'da bize karşı gayet derin bir muhabbet var. Onu benden evvel görmüşler, çünkü ben işittim. Başvekil makamında olan (Hasan Kaziski Moskova'ya gelmiş idi. Onunla görüştüm, âdeta bizim gibi, yani bizim milletin mukadderatına bizden ziyade alâkadar oluyorlar. Sizde kalsın veyahut müstakil olsun. Fakat sizde kalırsa bize daha muvafık olur. Bunu bir milletin mukadderatını elinde bulunduran bir adam söylüyor. Bu sözler resmî olmayan bazı yerlerde meselâ güzel bir teşbih yapılıyor. Meselâ; Türkiye köktür. Burada bulunan onun dallarıdır diyorlar. Vakıa biz münase-

batı siyasiyemizde bu cihetleri düşünmedik. Biz emperyalist fikirleriyle hiç hareket etmedik. Yalnız benim için atan bir kalp görürsem elbette ve elbette benim kalbim de onun için atar. Yani oradaki Müslümanların münasebatı bu... Ve bizim hakkımızda büyük büyük şeyler besliyorlar. (Oralarda komünizm) (1) cereyanı var. Komünizm nedir? Komünizm malûmu âliniz iktisadî bir şey. Komünist muamelâtının lâyikiyle idaresi için, sovyetist idare sırf halkın teşkilâtı üzerine müesses bir idaredir. Yalnız bizden bir farkı var. O da; orada müntahip ve müntahap amele ve köylüdür. Yani insanoğlunun mesaisinden istifade eden - onların tabirini kullanıyorum. Azerbaycanlıların lisanı ile söylüyorum - insanoğlunun sırtından geçinen burjuvazi diyorlar. Onlar müntahip ve müntahap olamıyorlar. İntihap için daire, arazi üzerine değildir. Vakıa arazi esas, fakat asıl millet... Yani işçi ve köylü olarak intihap edilmiş. Keza idaresi, liva idaresi, vilâyet idaresi teşekkül ediyor. Burada ahalinin intihap ettiği heyetler idare ediyor. Moskovâda kongre senede iki defa toplanıyor. Kongre bütün şubâtı idareyi, bütün devlet idaresini murakabe eden kongre... Fakat bu kongre teşri kuvvetini haiz. Yalnız teşri ve icra kuvvetini haiz olan kongrenin tefrik ettiği iki yüz kişilik merkez icra komitesi var. O merkez icra komitesi de senede iki defa kongreye hesap vermeye mecbur. İki yüz kişilik merkez icra komitesinin bir reisi var, bir divan riyaseti var. Reisi Reisicumhur Kalinin isminde bir adam. Sonra merkez icra komitesinin millet komiserlerini ayırıyor. O komiserlerin reisi de hükûmet reisi (Lenin). Teşkilâtı hükûmet bundan ibaret. Sovyetisk bir tarzda devleti idare eder. Sonra hakkı mülkiyetin refi, yani hakkı mülkiyetin külliyyen inkârı, amelin sermayeye galebesi, sermayedarların - onların tabirince - sermayedarların halkı soymasına meydan vermeyecek. Bu esasın, bu aslın tahakkuku olan bütün vesaiti istihsalin cemiyetleştirilmesi... Sosyalîsasyon bizim tabirimizce beytülmalindir. Arzedebiliyor muyum? Vesaiti istihsal beytülmalindir. Arazi vasıtai istihsaldır, para vasıtai istihsaldır. Sonra bütün fabrika vesaire beytülmalindir. Bunda herkes çalışır, diyorlar. Çalışmaya ekmek yoktur ve çalışan çalıştığı kadar yer. Ticareti... (kaldırıyorlar. Çünkü, onlara göre) (2)⁶⁴ ticarete tüccarın yaptığı şey gayrin yaptığından istifadedir. Onun için ticaret de memnudur, deyip kaldırıyorlar. Ticaret millileştirilmesi hususu ticaretin bütün millet tarafından yapılması, sonra arazinin millileştirilmesi, büyük sermayenin millileştirilmesi, ticareti hariciyenin yine millet tarafından yapılması, dâhilde millet tarafından cemi, bütün tevziatın devlet tarafından yapılması. Bugün Rusya'da ona mukabil ihtiyacatının tevhidinde yine devlet tarafından yapılmıştır.

Kapalı Sovyet depoları var. Mağazaları var. İlaş Komiserinin verdiği vesikalarla o mağazaya gidersiniz. Pek ucuz bir surette ihtiyacınızı temin edersiniz. Bu para ile oluyor. Fakat paranın kıymeti o kadar düşmüş ki bir arabacı götürmek için en aşağı üç ruble alıyor. Bazı yerlerde bin, bazı yerlerde dört bin, bazı yerlerde hatır için dört bin rubleye bizim kâğıdımızı alıyorlar. Rusya komünist olmakla beraber, diğer devletlerle olan münasebatında kapitalist ve emperyalistlere mukabele ve müdafaa ile müstevli devletlere karşı olan müdafaayı ayırmaya başladı. Bunu Enternasyonal da kabul etti. Yani bir millet kapitalist olsa, orada komünizm de ilân edilmese burjuva demektir. O millet nasyonalist de olsa onunla beraber çalışmak esasını kabul etmişlerdir. Sonra; son zamanlarda gerek bizim tarafımızdan ve gerek Müslümanlar rüesası tarafından, gerek sair bazı kimseler tarafından kendilerine sarahaten anlatıldı. Eğer siz Müslüman âlemi ile beraber çalışmak isterseniz Müslüman âleminin komünistliği kendilerinin şeraiti dairesinde olursa... Meselâ İran'da Küçükhan evvelce bunlarla beraber çalışıyor idi. Sonra Küçükhan demiş, ben her vakit sizi müdafaa edeceğim. Emperyalistlere karşı sizinle beraber çalışıp müdafaa edeceğim, tecavüz edeceğim. Yalnız benim komünistliğim şeriatın çizdiği dairede olursa demiş.

Hulâsa edilecek olursa memleketimizin ahvali tarihiyesi, ahvali coğrafiyesi, mazimiz sonra maruz kaldığımız hücumların heyeti umumiyesi gözönüne getirilecek olursa, gayet kavi bir set yapılmazsa, emperyalist âlemi bizimle birleşir, bizi tamamiyle ellerinde âlet ederler. Bu kabil olmadığı takdirde o cereyanı düşünmek lâzım gelir. Şimdilik maruzatım bu kadardır. (Yarına sadaları) Gayrin hakkına taallük eden Rusların olsun, başka devletlerin olsun, bunu cümlelizinin yegân yegân takdirine bırakıyorum.

64 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

17 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

1. ZAPTI SABIK HULÂSASI
2. MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatımız ve Kafkas Hükümetleriyle akteedilecek muahedeler hakkında.

Cilt : 5

85'inci İn'ikat - 1 - 2'nci Celseler

SEKSEN BEŞİNCİ İN'İKAT

17 Teşrinievvel 1336 Pazartesi

Birinci Celse

REİS: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİP: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Efendim; celseyi açıyorum.

Zabtı sabık hulâsası var, okutuyorum.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksen Dördüncü İn'ikat

16 Teşrinievvel 1336 Pazar

Üçüncü ve Dördüncü Celse

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin riyasetlerinde saat 1.40'da in'ikat ederek; Rusya ile olan münasebatı siyasiye üzerinde Yusuf Kemal Beyefendinin izahatı dinlenerek hafi celseye son verildi.

REİS—Zabtı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Zabtı sabıkı kabul edenler...Etmeyenler...Kabul edilmiştir.

2— MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile münasebatımız ve Kafkas Hükümetleriyle aktedilecek muahedeler.*

REİS — Söz Hasan Fehmi Bey'in. Buyurun efendim.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendiler. Yusuf Kemal Beyefendi'nin dünkü uzun beyanatları bize kısmen bildiğimiz hakayıkı tavzih, kısmen de yeni yeni fikirler ve malûmatlar vermiş oldu. Bizim Avrupa Harbi Umumisine atıldığımız zaman - artık onun tarihçesini yapmak faidesizdir, hepiniz bilirsiniz - yalnız bir şey düşünüyorum. Hududu millimizi tam ve kâmil olarak temin edebilmek ve mücahedemizde istihdaf ettiğimiz yegâne gaye, hududu millimiz dâhilinde bir istiklâli tam ve medenî bir millet ve medenî bir idare sahibi olarak yaşamak ve nesli atimizi yaşatmaktan ibarettir. Talih bize yardım etmedi. Mağlup olduk. Mağluben bir mütarekename akdettik. Bu mütarekenin netayicinden olmak üzere, o Avrupa'nın her zaman lisani resmisi ile kâinata ilân ettiği adalet düsturunu velev kısmen olsun hakkımızda tatbik etmediler. Harpte mağlup olduktan ve mağluben mütareke akdettikten sonra biz bu meseleden acaba ne gibi bir zararla çıkabiliriz diye düşündüğümüz vakit birtakım sebep ve sevaikin tahtı tesirinde olarak Arabistan, Suriye ve Irak'ta idarei dâhiliyeye müteallik gayri memnunluk şaibesinin irsî olarak devam etmesinden ve belki oralara bir muhtariyet bahşetmek suretiyle bu meselenin içinden çıkabiliriz diyor idik ve bu zihniyet ekserimizde galip olmuştur. Hâlbuki Avrupa böyle yapmadı. Bizi yok etmek, bizi mahvetmek ve âlemi İslam'ın ümidi ittıkası olan Devleti Osmaniye'nin varlığıyla yokluğunu müsavi bir hale getirmek istedi ve bize bir şeraiti sulhiye teklif etti. Bu şeraiti sulhiyeye karşı bütün milletin samimî ruhundan, hatta kalbinden, damarından içindeki ilikten kopan bir feveran koptu. O da; namusumuzla ölürüz. Yoksa esaret ve zilletle olmayız, esaret altına giremeyiz davası idi. Anadolu'nun her tarafında müdafaai milliye teşkilâtı namında, bidayeten gizli sonra aleni ufak ufak şekilde başlayan ve neticede kül haline gelen ve nihayet bir Anadolu hükümeti meydana getiren milletin yine bütün arzusu hududu millisi dâhilinde istiklâli tammını muhafaza etmekten ibaretti. Rusya'da başlayan inkılabı biz ümit ediyor idik ki; yalnız Rus idarei dâhiliyesindeki birtakım eşkâlin tahavvülünden ibaret kalmayacak. Rusların üç yüz seneden beri zihinlerinde

kökleşmiş olan emelleri tatbik edecekler. Hâlbuki - bendeniz kendi tarzı telâkkimi arz ediyorum - Yusuf Kemal Bey'in verdikleri izahattan şunu anladım ki: Rusya Rus idarei dâhiliyesine karşı değişmiş. Siyaseti hariciyesine karşı değişmemiş. Dünkü çarlık ne düşünüyorsa bugünkü Sovyet Rusya'sı da münasebatı hariciye ve siyasiyatı düveliyesinde hemen ona yakın bir şey düşünüyor. Biz Rusların Avrupa'nın tahakküm ve tecebbüründen muzdarip oldukları kanaatiyle saf ve samimî olarak desti muhadenetimizi uzattık. Onlardan muavenet ve müzaheret bekledik. Fakat af buyurursanız, bendenize öyle geliyor ki, bu işlerde biz biraz acele ettik. Çünkü biz Rusların dostluğuna ne kadar muhtaç isek Rusya da bizim dostluğumuza o kadar daha ziyade muhtaç. Hiç unutmayalım ki Rusya'nın bugünkü inkilâbını yaşatan Rusya dâhilindeki unsuru İslam'ın inkilâp tarafını iltizam etmesi ve silâh kuvvetiyle onu müdafaa etmesidir. Maddî kuvvetlerimiz tahaffûf ettiğinden dolayı biz Rusya'dan levazım üzerinde bazı maddî muavenet ümit ettik. Rusya bize bir milyon ruble - ki hakikatte 118 - 120 bin Osmanlı altını gibi ufak ve hasis bir paradır ve bir miktar da esliha verelim dedi. Bize olan maddî muaveneti şimdilik bundan ibarettir. Yüz on sekiz bin, yüz yirmi bin lira gibi ufak bir meblâğı efendiler, elimize keşkül alarak memleketimizi dolaşsak sadaka suretiyle toplayabiliriz. (Daha fazla sesleri) Biz fazla olarak Brest-Litovsk muahedesi gibi üç yüz elli seneden beri daima mağlup olduğumuz, yalnız bir defa harbi umumî fırsatından bilistifade galiben akdettiğimiz bir muahedenin refini kabul ettik. Ruslar için bundan fazla fedakârlık olmaz idi efendiler. Yusuf Kemal Beyefendi Brest-Litovsk muahedenamesini tahlil ederken dediler ki; zaten harp uhudu anıfeyi ilka etmiştir. Brest-Litovsk muahedesinin Rusların izzeti nefsinin okşamak için refedilmesine biz de mütemayil bulunduk. Bu doğru olabilir. Fakat bize menfaat temin edecek başka bir madde yok gibi diye pek hafif tarzda idarei kelâm ettiler. Bendenizce Brest-Litovsk muahedesini son üç asır zarfında galiben akdettiğimiz yegâne bir muahededir. Brest-Litovsk muahedesini ne için refettiniz zemininde muaheze etmiyorum. Belki dostluk için refedildi. Fakat refettiğimiz bu şey de hafif bir şey değildir efendiler. Elviye selâse esasen Ruslar, Ermenilerin, Gürcülerin mevcudiyetini resmen tanıdıkları için bir Osmanlı Rus meselesi değil idi. Olsa olsa bir Gürcü, Ermeni, Osmanlı meselesi idi. Elviye selâsenin bugünkü vaziyetinde, Gürcü ve Ermeni Hükûmetleri orada yaşadıkça aramızdaki ihtilâfat yine o hükûmetlerce olacaktır. Bu Ruslara fazla menafî temin edecek bir şey değil idi. Demek oluyor ki dolayısıyla da Brest-Litovsk muahedesine verdikleri kıymet, Ermenistan'ı da Rusya federatı içerisine sokmaktır. Siyaseti hariciyede Petro ne düşünüyorsa bugünkü Rus erkânı da, Rusya'yı idare eden eller de o ideali takip eden insanlardır. Münasebat ve bilhassa siyaseti hariciyedeki noktai nazarları yine dünkü noktai nazardır.

Diğer mevada gelince, Brest-Litovsk muahedesinde tebaaya ait mütekebil hukuklar vardı ki bunlar da Rusların bizim memleketimiz dâhilinde müessesatları yok derecesindedir. Yalnız İstanbul'da ve bir miktar da Kudüs'te vardır. Kudüs'teki müessesatları bugün bizim elimizde değildir. Onun kârını zararını Filistin Hükûmetinden isteyedsunlar. İstanbul'dakilere gelince; onlar da pek az kıymeti haizdir. Hâlbuki bizim Rusya'nın Karadeniz sahillerinde ve bütün Kafkasya'da ve hatta bütün Rusya'nın vasatında Harkof ve Kiev gibi mahallerde tebeai Osmaniyeye ve bilhassa Müslümanlara ait gayet mühim müessesatı ticariye ve sınıaiyemiz mevcuttur. Bunların harpten evvelki haline iade ve ırcı yolundaki mütekebil madde Ruslara bir menfaat temin ediyorsa bize belki beş bin derece fazla bir menfaati iktisadiye temin ediyor idi. Evet biz bunu feda ettik. Feda ettiğimiz şeyin kudretini bildirmek için söylüyorum. Yoksa niçin feda edildi? Rusların dostluğu için feda edildi. Bunu da feda edebilirdik. Fakat zannediyorum ki tarihi siyasi hiç böyle bir vaka kaydetmemiştir. Ben dost olacağım. Fakat sen memleketinin canından daha aziz olan bir parçasını kopar; benim emelime, arzuma göre hareket edecek olan bir hükûmete ver, yolundaki bir teklifi belki tarihî siyasi ilk defa kaydedecektir. Tehcir meselesi, biliyorsunuz ki dünyayı velveleye veren ve hepimizi katil telâkki ettiren bir vaka idi. Bu yapılmazdan evvel âlemi nasraniyetin bunu hazmetmeyeceği ve bunun için bütün gayz ve kinini bize tevcih edeceklerini biliyorduk. Neden katillik unvanını nefsimize izafe ettik? Neden o kadar azim, müşkül bir dava içine girdik? Sırf canımızdan daha aziz ve daha mukaddes bildiğimiz vatanımızın istikbalini tahtı emniyete almak için yapılmış şeylerdir. Ruslar iddia ettikleri gibi prensiplerine sahip ve beynelmilel mefkûreci insanlarca falan kıtayı koparın da falan yere verin değil, falan kıta üzerinde bir dava vardır. Orada yaşayan insanlar sizin idarenizi değil Türklerin idaresini istiyorlar demek lâzımdır. Acaba bu adamlar arzuyu umumiden bihaber midirler? Van, Bitlis ve Erzurum vilâyetinde ve bütün cezirei ülyâ denilen kıtada belki beş bin Ermeni yoktur. Ona mukabil milyonları tecavüz eden Müslümanların

arzusunu, amalini hiç hesaba katmaksızın koparın falan yere verin diyeceğine; burada mukabil bir dava vardır. Acaba buradaki insanlar biz hükümeti Osmaniye idaresine kalmayacağız veyahut Ermenistan'a ilhak olacağız zemininde izhar edilse idi. Bendeniz derim ki sadakat dolayısıyla bu teklifte bulunuyorlar. Hakikatte biliyorlar ki, beş bin Ermeni'ye mukabil üç milyon İslâm vardır. Bunu bildikleri ve memleketi yakinen tanıdıkları halde ve belki birçok noktalarını bizden daha iyi, daha çok ziyade bildikleri halde bu kıtayı koparın verin diyorlar. Mütarekeyi müteakip Avrupa matbuatına karşı vilâyatı şarkiyeye hukukunu müdafaa yolunda ve bir mücadele ve mücahede için bizim elimizde en mühim bir rehber olmak üzere Rus ceneral konsolosunun vilâyatı şarkiyeye ait neşrettiği kitap ve raporları silâh olarak gösteriyor idik. Ruslar bundan cahil değildirlere. Bizim kadar ve birçok noktaları bizden daha iyi bildikleri halde koparın, verin demelerinin sebep ve mahiyeti budur. Rusya, bunu söylemekle bir taraftan Avrupâda âlemi medeniyete, diğer taraftan adedi pek kalil olan ve bütün Kafkasyâda dört yüz bini tecavüz etmeyen Ermenileri yarın için, hakikatta kendi çerçevesi haricinde ve bizim memlekette bir Ermenistan teşkil etmek gayesine matuftur. Yoksa Rusların dediği ki Bayazıt livası üzerinden bir kanal açarız bu suretle iki Ermenistan bu suretle yekdiğerine iltisak hâsıl eder. Hayır efendiler; böyle değil, Ruslar bugünkü inkilâp maskesini yüzlerine takarak hakikatte Çar zamanına ait olan hududu tamamen ve fiilen yarın ellerinde tutabilmek için zemin hazırlıyorlar. Ermenistan teşekkül etsin dedikleri kıta eğer Irak'ın bir köşesinde veyahut Kilikya'nın şarkında, garbinde... Şöyle ufak bir memleket kan ile verilir. Yoksa söz ile verilmez. Fikir ile de verilmez. Belki azamî zarar hangisidir diye düşünebilirdik. İngilizler Panislamizm korkusundan bize ne kadar düşman iseler Ruslar da Panturanizm tehlikesinden o kadar bize düşmandırlar. Fakat bugün düşmanlıklarını izhar edecek bir mevkide değiller. Eğer Ruslar Avrupâda inkilâplarını ikmal, dâhilî tehlikeleri tamamen bertaraf etmiş olsalardı Lehistan ve Varangel meselelerini sureti katiyede halletmiş olsalardı, dediğim gibi, siyaseti şöyle alenen gözümüzle bir bakışta görecektik idik. Fakat vaziyeti umumiyeleri kendilerine müsait olmadığı için şimdi şöyle böyle ile işi geçiştiriyorlar. Biz istilâ ve imha politikası takip etmiyoruz. Biz böyle bir politika takip edersek kendi zararımıza birtakım işler yapmış oluruz. Fakat efendiler, maddeten olmasa bile manen yetmiş milyonluk Türk ve Müslümanlardan alâkanızı kesmeye imkân var mıdır? Azerbaycan'da yaşayan Müslümanların ne hisle mütehasis olduklarını ve bugün yalnız bu memlekette yetişmiş ve Türkiyede mühim bir mevki sahibi olmuş ve dolayısıyla oraya giden herhangi bir zatın gerek Asya'yı vustada gerek... Havzasındaki Tatarlar nezdinde bir hüsnü kabule mazhar olduklarını tabii işite işite kulaklarımız doldu ve gönüllerimiz inşirah buldu. Bunun sebep ve saiki de rabitai manevimeyizdir. Rusya bu kadarına dahi razı değildir. Çünkü asır; fikir asır, milliyet asır, Beynelmîlel davası belki bugün bir namedir. Bu, büyürse iyi olur. Temenni edelim ki büyüsün. Ruslar dahi beynelmîlel davası karşısında yine milliyetperverliklerinin icabatını takip ve intaç etmekten başka bir şey yapmıyorlar.

Biz Türkler de öteden beri hükümete inkıyat ve itaat hissi, ruhlarımıza hatta iliklerimize kadar işlemiş bir duygudur. İdarei merkeziyede yani merkezi saltanat olan ve bizi idare eden kim ise ve kim olurlarsa olsunlar biz daima onlara itaat ve inkıyatla meluf insanlar idik. Efendiler biz neden isyan ettik? Neden burada bir hükümet kurduk? Neden burada bir Meclis tesis ettik ve ne gibi bir dava ile ortaya çıktık? İstanbul'da bizi idare etmek isteyen şahısların hukuk ve hududu millimizi muhafazaya gayri muktedir olduklarını idrak ettiğimiz için değil mi idi ki, bugün ruhlarımız isyan ederek bizi buraya sevk etti. Her ne olursa olsun şekil itibariyle bugün orada bir devlet teşkilâtı mevcut iken, onların tarafından imza edilen bir muahedeyi bir paçavra, bir hezeyanname başka bir şey telâkki etmediğimiz halde Rusya'da şu veya bu adamın Anadolu halkı namına Ruslara şu veya bu mevaitte bulunmaya ne hak ve salâhiyeti vardır? Efendiler; bir memleketi terk etmek ancak o memlekette yaşayan ve o memlekette birçok tarihî, irsî, kanaat ve mefkûreleri olan o memleketin insanlarıdır ki sahibi salâhiyet ancak onlardır. İkinci derecede o memleketin intihapkirdeleri olan Büyük Millet Meclisidir ki noktai nazarını dermeyan edebilir. Hatta şunu da ilâveten arz edeyim ki, biz dahi bütün memleketin efkârını, efkârı umumiyesini yoklamaksızın terki arazi hakkında rey vermek hakkını haiz değiliz, efendiler. (Alkışlar) Bu muahedeyi dostluk mukavelenamesini bu şartla kabul etmediğimiz takdirde vaziyet ne olacaktır? Bendenizce hiçbir şey olmayacaktır. Ruslar ellerinde vesaiti maddiyeleri varsa, ihtiyaçlarından fazla bir şey bulabilirlerse yine bize verecekler. Bu muahede kabul edilse de böyle olacak edilmese de... Biz onlara ne kadar arzı iftikar ettik ise onlar da bizden müstağni kalamadılar. Hatta bendenize kalırsa bu derecesinde bile fazlalık vardır.

Bize muhtaç idiler. Biz Ermenileri memnun etmek için sizin bu arzunuzu kabul etmiyoruz diyorsunuz ve hatta bu husus hakkında açılacak ikinci bir müzakerede bu samimiyeti ihlâl edecek şekil ve mahiyettedir, dediğimiz gün ben zannediyorum ki Ruslar hiçbir zaman bundan münfail olmayacaklar ve oldukları takdirde dahi biz Ruslardan evvel nefsimize, milletimize ve deruhte etmiş olduğumuz davanın hak olduğuna istinat ederek bu işe atıldık. Yoksa Ruslardan göreceğimiz muavenet ikinci derecede, tali bir mesele idi. Fakat Ruslara yine tekrar ediyorum. Terki arazi hakkında biz onlara sert bir cevap verdiğimiz takdirde bizim dostluğumuzdan kendilerini müstağni kılacak bir halde değildirler ve belki biz vaziyetimizi takdir edersek kendimizi daha bahalı onlara anlatmış oluruz.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Efendim, dün muahede ve muahedenin ihtiva ettiği mevât hakkında verilen izahattan Moskova'daki heyeti murahhasamızın büyük bir dirayet ve kıyasle müzakeratı takip ettikleri anlaşılıyor. Binaenaleyh bu cihetten kendilerine teşekkür ederim. Fakat Rus hariciye komiserinin Bekir Sami Bey'le mülakatında bu muahedenamenin kabul ve tasdikinin Van ve Bitlis vilâyetlerinden arazi terkine talik edilmesi hakkındaki sözü, bendenizce bu muahedenin mahiyet ve kıymetini sifra indirmiştir ve zannediyorum ki tavassuratını ve tatbik edecekleri saha için haritaya bile bakılmıyor. Ne teklif ediyorlar efendiler? Van, Bitlis vilâyetlerinden bir kısım araziye Ermenilere terk ediniz diyorlar. Rica ederim, bunun kabiliyeti tatbikiyesi var mıdır? Evveleminde Bitlis ve Van vilâyetlerini verdik tasavvur edelim. Tabii Ermenistan olmak üzere Bitlis ve Van vilâyetinden terk edilecek aksamı araziden, bizim Bitlis ve Van'da kalacak arazimizin arasına bir Ermenistan hükûmeti sokmuş oluyoruz. İkinci şekil; Van vilâyetiyle Muşu veriyoruz. Muşu verdiğimiz halde aynı hal vaki. Deniliyor ki buraları terk ettiğimiz halde Ermenistan hükûmetiyle bu yeni hükûmet arasında bir kanal olacakmış, kordon olacakmış, köprü olacakmış. Rica ederim böyle şekilde bir hükûmet görülmemiştir. Haremli selamlıklı oturtmuyoruz. Acaba Rus Hariciye Komiserinin ve Rus hükûmetinin bu tekliften maksat ve gayeleri nedir? Bendeniz bunu şu şekilde düşünüyorum: Birincisi, bizim ile şark yani hükûmeti İslamiye arasında set çekmek, ikincisi; üç yüz, dört yüz bin Ermeni'ye kendi fırkalarını, Bolşeviklik, komünistlik fırkalarını tevsi için onlara elin kesesinden semahat gösteriyorlar. Üçüncüsü Avrupa emperyalist devletlerinden malûmu âliniz Ermenileri himaye edenler vardır. Hiç şüphesiz efendiler, bundan bir buçuk, iki sene evvel bize düveli itilâfiyenin teklifatı şarkta bir Ermenistan yapmak idi. Fakat avnü inayeti hak ile ve milletin gayreti ile mevcudiyetimizi gösteriyoruz. Bugün, korkuyorum ki hatırıma bazı hususat geliyor ki bunlar bilmem doğru mudur, değil midir? Şimdi efendiler; her ne şekilde olursa olsun bu arazi üzerine tatbikatı kolay bir şekil bulunmuş olsun. Efendiler, bu teklif ile düveli itilâfiyenin teklifi arasında bir fark yoktur. Avrupalılar dört beş vilâyet diyorlardı, bunlar iki vilâyet diyorlar. Demin refikimin burada söylediği gibi bizim milletin ruhundan galeyân ederek husule gelen ve milletin ruhundan meydana çıkan bu vahdetin esbabı hiç şüphesiz hududu milliden bir zerrei haki, bir karış toprağı vermemektir ve bunu yaptığımız misakı milli ile bütün cihana ve Avrupa'ya ilân ettik. Ne dedik? Hududu millimiz budur. Bunu hem dâhilde millete söyledik, hem de Avrupa'ya. Müdafaa hukuk kongrelerinde yapılan propagandalarla herkese ilân ettik.

Hududumuz dâhilindeki arazinin bir zerresinin iftirakına imkân yoktur. Bunun için vahdeti milliyet husule gelmiştir. Biz çalışacağız dedik ve bu muhterem ahali de seve seve bu gayenin arkasından koştu ve saniyen misakı milliyi İstanbul'da ilân ettik. Misakı milliden harice çıkmayız dedik. Şu halde şimdi ne oluyor? Hem milleti iğfal etmiş oluyoruz, hem de Avrupa'yı iğfal etmiş oluyoruz. Misakında, sözünde durmayan bir meclisin kıymeti kalmaz. Bir karış yer terk etmek ihtimali yoktur efendiler. İtikadım vardır ki İslam'ın menabii şecaati kurumamıştır. Gerçi münhezim olduk. Fakat mündehim olmadık. Tekrar kıyam muhal değil efendiler. Denebilir ki «ehveni şeri ihtiyar edelim». Pek güzel efendim. Bu kavaidi hikemiyeyi hepimiz okuduk. Ehveni şer kaidesini kabul ediyorum. Bir misal vardır; bir gün bir elması bir domuz yutuyor. Tabii domuz mu boğazlanır yoksa elması mı feda edilmez? İşte o elması işte o pırlanta Ermeni hınzırına feda olunamaz. Efendiler bir misal daha arz edeyim. İzmir cephesinde bazı fedakâranı ümmet kıyam ettikleri vakit Ferit Paşa'nın, o melun herifin oraya çektiği telgrafta diyor ki; itilâf devletleri İzmir'i muvakkaten işgal ediyorlar. Çünkü Van, Bitlis vilâyeti vesaire Ermenistan'a terkedilmiştir. Bu işgal mevkiî fiile gelinceye kadar bir rehine olmak üzere İzmir'i işgal ediyorlar. Düşündükçe görüyorum ki Rusya'nın bunda parmağı vardır ve saniyen demin Hasan Fehmi Bey arkadaşımın söylediği gibi, bunu kabul ettiğimiz gün bizim yerimiz yoktur. Millet bizi telin edecektir. Binaenaleyh bizim verilecek bir karış yerimiz yoktur. (Alkışlar)

REFİK BEY (Konya) — Arkadaşlar benim söyleyeceklerimi söylediler. Ben sözümünden feragat ediyorum.

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — Efendiler; derdesti akdolunan Rus - Türk muahedesinin bize teklif edilen Ermenistan'a karşı tashihi hudut meselesinde, hissiyattan tecerrüt ederek aldığını, verdiğini bilir ve maddi hesabata istinat eder adamlar tarzında düşünmekliğimiz lâzımdır. Coşkunlukla değil, hissiyata tebaiyetle değil, gayet soğukkanlılıkla hareket edelim. Malûmu âliniz bir cihan harbi oldu. Bunun neticesinde kazananlar İngilizler ve İngiliz taraftarlarıdır. Mağlup olanlar da şarktır. Yalnız Rusya'yı garbe karşı hasım ve garbi de Rusya'ya karşı hasım görüyoruz. Binaenaleyh Harbi Umuminin doğurduğu netice öteden beri devam edip gelen bir İngiliz, Rus mücadelesi şeklinde tecelli ediyor. Binaenaleyh efendiler; şu İngiliz Rus mücadelesinde, Rusya her ne kadar komünist ise de, her ne kadar insanî gaye takip ediyorsa da, gerek Azerbaycan'a ve gerek Lehistan'a ve gerek kendisiyle hem hudut bulunan akvama karşı takip ettiği - dünyada elyevm ve yarın ve belki elli sene sonra da - kuvvettir. Harbi umuminin neticesinde vadedilen Vilson prensiplerine, Cemiyeti Akvama daima hâkim olan şey muvazeneti siyasiye, muvazeneti askeriye, ittifaklar vesairedir. Binaenaleyh noktai azimet olarak şunu tespit etmeliyiz ki; bugün de yarın da sözle değil, nazariye ile değil; silâhla, muvazeneti askeriye ile muvazeneti siyasiye ile ittifakla hareket edilecektir. Beşeriyete bugün hakim olan budur ve belki bin sene sonra da böyle olacaktır. Harp dünyadan kalkmamıştır. Muvazenei siyasiye zir ü zeber olmuştur diyorlar; olmamıştır. Farz edelim ki daha hayli zaman olmayacaktır. Memleketimizin, milletimizin selâmetini, emniyetini, mevcudiyeti âtiyesini düşünmek için besmelesidir. Bize diyorlar ki; Ermenistan'a arazi verelim. Hudut verelim. Farz edelim ki arazi verelim. Tashihi hudut edelim. Ne için deniyor? Birincisi, ortada bir ittifak muahedesi vardır. Bu muahedeyi akdetmek için şartı esas olarak Ermenilere kâfi arazi vermek. Evvelen efendiler, maddî konuşalım dedim. Bugün Rusya'da bir Bolşevik Hükûmeti görüyoruz ve Yusuf Kemal Bey arkadaşımızın dediği gibi püf demekle yıkılacak bir hükûmet de değildir. Bir Menşevik hükûmetine terki mevki edip etmeyeceği bizce meçhuldür. Biliyorsunuz ki 1914'den beri arz üzerinde devam eden muharebenin neticesinde akdedilen mütareke daha beş ay evvel akdedildiği halde bugün yırtılmıştır. Binaenaleyh bugün Lehistan'a kadar fena halde mağlup olan, cenuptan tehdit edilen bir Rusya ile derdesti akdolan bir muahedenin hatırı için yer terk, yani birkaç satır yazıya arazi feda etmek maddî bir hesapla gayri makul ve gayri mantıkidir. Eğer ortadaki terazinin bir kefesine onlar bir şey koysalardı biz de tabii ona karşı terazinin diğer kefesine bir şey korduk. Bu ortada yoktur. Rus Hükûmeti bu muahedenin bu şartını bize teklif ederken komünizmin ilerideki terakkisi için Avrupa amelelerini ve Ermenileri memnun etmeyi düşünüyor ise herhalde bizim de, Yusuf Kemal Bey'in beyan buyurdıkları gibi bizim âlemi İslâm üzerindeki mühim ve muazzam tesiratımızı düşünmeleri lâzım gelir idi. Bir Ermenistan kazanmaları belki bir dereceye kadar Avrupa'nın bir kısmının üzerinde tesir icra edebilir. Fakat kendilerinin en mühim vazifeleri Avrupa'dan ziyade Asya'dadır. Asya'da bugün en büyük rolü kendilerinin civarında bulunan Müslümanlar oynuyor ve belki atide de onlar oynayacaktır. Bunun için âlemi İslâm efkârını mühimsememeleri doğru değildir.

Sonra diğer bir sebep daha gösterilebilir. Malûmu âliniz Tevfik Paşa kabinesi tarafından merhum Reşat Hikmet Bey'in eseri tertibi olan muhtırada Devleti Osmaniye ne gibi şeraitle sulha razı olacağını Avrupa'ya bildirmiş ve bu meyanda da şarkla ya bir mübadelei nüfus veyahut bir parça mübadelei arazi teklif etmişlerdi. Bu muhtıranın heyeti umumiyesi bir küldür ki o vakit bunu kabul edebilirdik. Yoksa muhtıranın bizim zararımıza olan kısmını alıpta diğerlerini amelden ıskat etmek mühmel tutmak doğru değildir. Bhusus ki muhtıra teklif edildiği sırada vaziyeti siyasiyemiz bugünkü vaziyeti siyasiyeden külliyyen başka idi. Bugün biz arzu etmediğimiz halde bir mücadeleye, memleketin selâmeti için bir mücadeleye giriştik. Üçüncü bir şey bize söylenebilir. Ermenilere arazi vermek için itilâf devletlerinin ve Amerika'nın arzusu vardır. Eğer biz bu devletlerle karşı karşıya gelse idik ve teklif bu devletler tarafından vaki olsa idi o zaman heyeti umumiyesi ne alıyoruz ne veriyoruz malûm olurdu. Fakat bugün İngiltere ile Amerika bizimle hali mücadelededir. Onlar kendilerinin aleyhine akdettiğimiz bir ittifak muahedesini elbette tanımayacaklardır. Bu itibarla yarın, biz Ermenistan'ı memnun etmek için arazi vermeye mecbur olsak bile farzı muhal olarak... Ne Amerika ne İngiltere bunu tanımayacak ve ısrar edeceklerdir. Şayanı nazardır ki Avrupa devletleri tarafından Sevr muahedesini mucibince Ermenistan'ın hududunun tayini Reiscumhur Vilson'a bırakıldığı halde Reis Vilson bu hududun ancak Ruslar tarafından tayini muvafık olacağını söylemiş ve

bundan imtina etmişti. Demek oluyor ki Avrupalılarca Rusya şarkta emperyalist mevkiini işgal edecek ve şark akvamını ve Müslümanları ezecektir. Rusya'ya bu nazarla bakıyorlar ve demek oluyor ki elyevm her şeye rağmen Hristiyanlık galiptir. Nitekim Cemiyeti Akvama biz girmekten menedildiğimiz halde burası Ruslar için açıktır. Boğazlar Komisyonundaki mevkii Rusya'ya açık bırakılmıştır.

Binaenaleyh Avrupa'nın emperyalist olarak mevki vermek istediği Rusya'yı Ermeni tashihi hududuy-la memnun etmek istersek iyi yapmış olmayız. Şu halde efendiler, verelim kelimesinin esbabı maddi bir surette düşünerek suya düşüyor. Kalıyor ki Yusuf Kemal Bey bizi tenvir buyurdular. Ruslar sırf emperyalizme karşı mücadele etmiş olmak için bize kendiliğinden akıp gelecek bir şeydir dediler. Bahusus Rusya'nın şimdiye kadar birkaç milyon liradan ibarettir. Bunu Meclisi Âliniz herhangi bir şeye tevessül ederek pekâlâ tahkik edebilir. Bursa faciası olduğu zaman, ordumuz, mağlup olduğu zaman Rusya'dan belki bir muaveneti askeriye ümit etmiş idim. Hatamı itiraf ederim, külliye hata etmişim. Çünkü bugün komünizmi tamamıyla nasyonalizm ve Rus milyonerleriyle beraber görüyorum. Azerbaycan'ın başına gelen beni fena halde tavahhuş ettirmiştir. Binaenaleyh vermeyelim, hiç arazi terk etmeyelim. Niçin? Bunun birkaç sebebi var. Birincisi; oradaki halkımız Harbi Umuminin meddü cezrine maruz kalmış, Ermeni ihtilâline maruz kalmış ve bugün Iraktaki, Suriye'deki dindaşlarımızın hali pürmelâline görerek camiai Osmaniyeye rabitaları artmış olan kimselerdir. Bunlar külliye bizden ayrılmak istemeyecekler ve her türlü ilhak kararını reddedeceklerdir. Velev ki bir menfaat mukabilinde bile olsa söz dinletebilmekliğimiz müşküldür, meşküktür. Asıl mühim bir sebep daha var. Vilâyeti Şarkiyedeki dindaşlarımıza, millettaşlarımıza ismail meram edebilmek bile en mühim sebep şark ile muvasalamızın inkıtai büyük tehlikesidir. Biliyorsunuz ki Asya'da Türkler birkaç bin seneden beri iki yol takip etmişlerdir. Birisi Bahrihazerin şimalindeki, diğeri cenubundaki yol... Anadolu'ya gelen Türkler daima İran'ın şimalinden ve Bahrihazerin cenubundan geçmişlerdir. Nitekim Yusuf Kemal Bey bahis buyurdular. Elyevm İran'ın şimalinde Azerbaycan'da Türk akvamı sakindir. Bizim ecdadımız da Bayazıt tarikiyle Ararat'ın cenubundan geçmişlerdir.

Eğer biz istenilen, tashihi hududu verecek olursak Beyazıt'tan Çulfaya, İran'a ve tekml âlemi İslâm'a giden yegâne yolu kendi elimizle kapatmış olacağız. Hatta bir buçuk sene evvel - Yusuf Kemal Bey bilir - İstanbul'da bu mesele hakkında uzun uzadıya müzakere cereyan ettiği sırada bu yolun terki hiç kimse razı olmamış idi. Eğer meselâ garbi ve şarki Trakya'dan bir miktar arazi terki bize teklif edilse idi, memleketin selâmetini düşünerek belki oralardan bazı şeyler feda edebilirdik. Milletimizin atide istinat edeceği Asya'nın büyük kütesine giden yolu şeddeden bu teklifi katiyen reddederiz. Binaenaleyh Ermenistan'ın şarki cenubisinde Ararat dağı eteğinde ve Azerbaycan'ın cenubundaki yegâne tariki tarihiyi katiyen terk etmek işimize gelmediği için, olsa olsa belki düşünürüz ki, garbe inerek Kars, Batum, Ardahan üzerinden, eğer mutlaka bir yer vermek lâzım ise düşünebiliriz. Hâlbuki bunu dahi birtakım esbabı iktisadiye, esbabı siyasiye ile yapabiliriz. Olsa olsa Kars sancağından belki bir miktar fedakârlıkta bulunabiliriz. Kars, Ardahan, Batum'un üç yüz bin kavi, sağlam ve bizi şimdiye kadar iştiyakla beklemiş Müslümanları vardır. Sonra Batum limanına Azerbaycan'ın tamamıyla hasmı bulunan bir elde bulunması ve ileride de Lâzistan'a elini uzatacak bir elde bulunması biraz tehlikeli olur. Üçüncü sebep de efendiler, Ermenilere arazi tespit edildiği halde rahat durmayacaklar. Vaktiyle Bulgarlar nasıl büyümek istediler ise, küçücük bir Bulgaristan'ı nasıl ki kocaman bir Bulgaristan yaptılar ise Ermeniler de yaptıkları haritalarda, öteden beri gizli gizli elden ele dolaştırdıkları propagandalarıyla büyük Ermenistan gayesini elde etmeye uğraşacaklardır. Bilfarz bugün Muştan ve Vandan bir parça arazi Ermenistan'a ilhak edeceğiz. Yarın İskenderun körfezine kadar büyümek isteyecektir. Binaenaleyh Ermenistan'ı bugünkü bulunduğu yerde bırakmak bizim için bir vecibedir. Ermenistan'ı büyütme henüz küçük iken bir diken fidanının altına bir araba gübre atmak demektir. Binaenaleyh katiyen buna razı olmayacaklardır. Ermenistan bize katiyyen teminat vermeyecek, yarın bilmem neleri de istemeyeceğine dair... Trabzon'u Pontus hükûmetiyle sen alacaksın, ben alacağım diye uğraşacaklar. Binaenaleyh bendenizce mesele Rusların bir ileri hareketi mesabesinde.

Biliyorsunuz ki Rusya açık denize çıkmak fikrindedir. Nüfusu yarın iki yüz milyona baliğ olacak bir millet bunun için mücadele edecektir. Binaenaleyh olsa olsa biz Ruslara bir nefeslik vermek için İstanbul Boğazından serbesti mürurlarını tabî bazı teminat mukabilinde verebiliriz. Fakat böyle Ermenistan'ın ileri sürülmesi yarın Rusya'ya dâhil olacak bir Ermenistan'ın büyütülmesi Rusya'nın ileri bir hareketidir.

Bendenizce insanlar üç günde değişmeyeceği gibi, bir milletin asırlardan beri takip ettiği esbabı siyasiye, esbabı iktisadiye ve harsiyesinin ve muazzam siyasetinin öyle komünizm ile değişmesine inanmam. Eğer bütün dünya komünizm olursa, bütün devletlerde askerlik kalkarsa o vakit eyvallah... Fakat bugün hudut vardır, bugün askerlik vardır, bugün siyaset vardır. Neticede en mühim sebep ki arkadaşlarım söylediler, bir muahedenin yalnız kuru yazı ve satırları mukabilinde arazimizi terk edecek olursak yarın İngilizler, Fransızlar, Amerikalılar, düşmanımız olmakla beraber bizden az çok korkan devletler bizden hiç korkmazlar ve bizi gayet suhuletle avlayabilirler. Bilhassa üzerinde kendimiz bulunduğumuz kürsüyü testere ile kesmiş, yere düşmüş oluruz.

Hulâsa amelî sahaya işi nakledelim. Tekrar arz ediyorum. Hissiyata kapılarak Girit bizimdir, canımızı veririz de onu vermeyiz dedik, verdik. Bunu kendimce aklımın erdiği kadar düşünerek şu gayeye vasıl oluyorum ki biz buralardan Ermenistan'a bir karış yer terk edemeyiz. Ermeniler beş yüz bin ise, bizim de Asya'da, Yusuf Kemal Bey'in buyurduğu gibi, bizim irşadımıza muntazır harslarını, her şeylerini bizden bekleyen yetmiş milyonluk İslâm dindaşımız vardır. Rusya beş yüz bin Ermeni'yi kazanmak için tabiaten bu kadar Türkü feda edemez. Bahusus ki bizim nüfusumuz kolaylıkla ihmal edilecek bir şey değildir. Rusya bugün biz onun muavenetinden istifadeye mecbur olduğumuz kadar belki o da bize muhtaçtır. Rusya umdesini dünyaya etmek ilân etmek için mücadeleye girmiştir. Rusya'nın zahiri ancak Avrupa'da erbabı sây ve ameledir. Bizim zahirimiz dahi onlardır. Çünkü biz de kimsenin memleketinde fütuhâtçılık fikirlerini takip etmiyoruz. Kimsenin malında gözümüz yok. Binaenaleyh amelî sahada olsa olsa Ruslara teklif edebiliriz. Demiyorum Ruslarla derdesti akdolan muahede sıfır mahiyetindedir. Ruslarla kat'ı münasebat etmek, dürüştane bir surette ret cevabı vermek tabîi doğru değildir. Onun için diyebiliriz ki buralarda istediğiniz topraklarda arayı umumiyeye müracaat edelim. Katiyen buraların halkı Ermenistan'ı istemez. Hulâsa olarak arz ediyorum ki, muahedenin müzakeratını dürüştane kesmemek için böyle bir fikir dermeyan edelim ve belki Kars sancağından cüzi bir fedakârlık yapılmak fikrindeyim.

REİS — Efendim, on dakika teneffüs edilmek üzere celseyi tatil ediyorum.

İkinci Celse

REİS: Mustafa Kemal Paşa Hazretleri

KÂTİPLER: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum. Söz Hacı Şükrü Bey'indir. Efendim Hacı Şükrü Bey söze başlamazdan evvel ufak bir şey arz edeyim. Malûm sabahleyin... Sukutu alkışlarla karşılanmıştır.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Fâli hayırdır.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Efendiler İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey'in bize getirdiği Ruslarla uhuvvet muahedenamesi - ki burada okudu - bu ittifakname ile itilâf devletlerinin İstanbul Hükûmetiyle yaptığı Sevr muahedesi arasında bir fark göremiyorum. Binaenaleyh bunun tamamıyla reddini teklif ederim. (Hep iştirak ederiz sesleri) Biz Aydın cephesinde iken İngilizlerin emriyle o zaman Ferit Paşa'nın Harbiye Nazırı olan Süleyman Şefik Paşa'nın yirmi üç ağustosta 57'nci firka kumandanına çektiği telgrafta; bu telgrafi Hacı Şükrü'ye gösterin ve binaenaleyh heyeti tahkikiye geliyor, Yunanlılara taarruz etmesin. Ben bu telgrafi aynen gördüm. Bu telgrafta diyor ki; İngilizler bize vadetmişlerdir. İzmir vilâyetini muvakkaten işgal ediyorlar. Bu muvakkat işgal de; Van ve Bitlis vilâyetleri Ermenilere tamamıyla tahliye edilip verilinceye kadar olacaktır. Ben o zaman buna inanmamıştım. Şimdi Yusuf Kemal Beyefendi'nin bize getirmiş

olduğu uhuvvetname Rusların bu teklifi, o zamanki aralarında takarrür etmiş olan şeydir. Bu hiçbir zaman kabul edilemez. Şimdiye kadar kan döküyoruz. Arazi verilmez alınır. Ermeniler arazi istiyorsa Ruslar versin. Ruslar zannetmeyiniz ki komünizmdir. Allah belâlarını versin... (Handeler)

Bu komünizmden maksatları bizi İslamlardan tamamıyla ayırmaktır. Şarkta öyle bir şeddi ahenin teşkil etmek istiyorlar ki hiçbir zamanlar biz Müslümanlarla el ele vererek teşriki mesai etmeyelim. Demin İsmail Suphi Bey bu kürsüde (plebisit) diye bir şey söyledi. Bu nedir anlayamadım. Binaenaleyh ben İsmail Suphi Bey'in bu fikrini de reddediyorum. Memleketimizin en küçük parçasını bütün kanımızla müdafaa edeceğiz ve hiçbir kimseye bir arazi vermeyeceğiz. İstiklâli millî uğruna öleceğiz. (Alkışlar)

YUSUF KEMAL BEY (Sinop) — Efendim Hacı Şükrü Bey bendelerine müteallik bir söz söyledi. (Kürsüye sadaları) Hacı Şükrü Bey'in söyledikleri gibi biz burada bu muahedeye şöyle iyidir, böyle iyidir mutlaka kabul ediniz demiyoruz.

HACI TEVFİK BEY (Çankırı) — Efendiler şu mühim müzakerei siyasiye esnasında benim söz almaklığım gerçi hadnaşinaslık ise de, söz alanların kesretini nazarı dikkate aldım ve bir fert olsun uyuşalım sözünü söylerse sesimin yettiği kadar (vermeyiniz diye bağırılım) diyecektim. Efendiler, Heyeti Âliye bu memleketin halâsı davasıyla ortaya çıktı ve memleketin hududunu çizdi. Millet mebuslarını İstanbul'a gönderdi. Mebuslar orada bir misakı millî yaptı. O ahdi millide imzam olduğu için (vermeyiniz!) demek hakkını haizim. Bu ahdi millinin mazmuunu kabulde şu heyeti muhteremde, şu muazzam millet de benim gibi bağıracaktır. Bu arazinin bir parçasını, bir zerresini vermeyiniz. Yusuf Kemal Beyefendi orada Çiçerin ve Lenin ile güzel siyasî bir oyun oynamışlar. Bu siyasî oyunda Çiçerin ve Lenin karşısında Kara Mübarek de vardır. O Kara Mübarek de Ermeni'dir. Oyunda ufak tefek onlara taş vermiş. Sonra Baltacı oyununu kendileri oynuyorlar. Ermeni gibi rezil, namussuz bir milleti memleketin ta ortasına getirip oturtmak istiyorlar ve katiyen ve katibeten olamaz. Yine bağırırım ki vermeyiz!

RAGIP BEY (Kütahya) — Efendim bu kürsüden benden evvel hitap eden rüfekayı kiramin izah ettiği veçhile bu hususta Meclisi Âlinizin efkârının muhasısalası tamamıyla anlaşılıyor. Malûmu âlileri İstanbul Meclisi Mebusanı bidayeti küşadında uzun müddet uğraşarak bir misakı millî yapmış ve bunda hududu millimizin asgarisi gösterilmişti. Hatta o derecede ki garbî Trakya ve elviye selâse hududu millimizden hariç olmak üzere idi ve böyle büyük bir fedakârlık ihtiyar edilmişti. Yani ahalisine sorulacak, ahalisinin efkâr ve makasıdı dairesinde bir hükümet oralarda kabul edilecek. Ahali isterse hududu Osmanî dâhiline girecek, isterse kendileri bir hükümet teşkil edecekler. Biz asgarî bir hududu millî çizdikten sonra bir de, fedakârlık yaparak bir hududu meşkûke kabul etmiştik. Öyle zannediyorum ki dünyada zerre kadar insafı, hakperestliği olan bir diplomatın bizim bu ahtı millimizi görünce artık bundan daha büyük fedakârlık olamaz diyeceği şüphesizdir. Bugün beşerî, insanî mefkûrelerle hareket eden bir hükümetten böyle bir teklifin vaki oluşu, yani bizim arazimizden bir kısmının Ermenilere, hem de nasıl Ermenilere, bizim asrî ve anenevi düşmanımız olan Ermenilere birkaç yüz bin nüfusu İslâmiye'yi muhtevi olan üç beş livamızın verilmesi gibi bir teklifin Rusya'dan vaki olması şüphesiz ki hepimiz gibi bendenizi de müteessir etti. Evet biz İstanbul'da imza ettiğimiz vakit aht etmişiz ki artık bu misakı millinin ahkâmı harfiyen mahfuz kalacak. Hatta orada bir arkadaşımız, Avrupa bizden az çok şu ahdi milliden de fedakârlık talep ederse bu fedakârlığı da ihtiyar ederiz demişti de bendeniz, bilâkis bunun kabil olamayacağını söylemiştim. Bugünkü vaziyet herhalde bizim İstanbul'da Meclisi Mebusanda bulunduğumuz vaziyetten daha müsaittir. O zaman milletin, memleketin istinatgâhı yoktu. Hamdolsun bugün öyle değildir. Gittikçe hükümetimiz kuvvetlenmektedir. Uşak düşmanın işgaline geçtiği haberini aldığım gün çok müteessir olmuşum. Fakat düşman oraya cebren girdi. Bunu inşallah kurtaracağız. Bu ümittir ki benim için medarı tesellidir. Rusların teklifi ile biz bu araziye Ermenilere verecek olursak bundan katı nazar, pek çok askerî, siyasî ve malî, iktisadî zararlarımız olacaktır. Evet bu arazi verilemez. Şüphesiz ki Meclisi Âlinizin fikri de bundan ibarettir. Fakat bu bapta iki teklif dermeyan edeceğim. Müsaade olunursa gerek Yusuf Kemal Bey'in ve gerek hükümetin noktai nazarları nedir? Meclis bunu anlasın. Gerek Meclisin tebellür etmiş efkârına ve gerek hükümetin efkârına göre encümeni mahsus bir şekil tespit etsin. (Yok, yok sadaları - gürültüler)

YUSUF İZZET PAŞA (Bolu) — Arkadaşlar, Büyük Millet Meclisimizin bugün ciddî bir teşebbüsü karşısındayız. Bu giriştiğimiz mücadele milliyemizin gayet makul bir mücadeleci siyasiye ile de mezci tabîî

pek lüzumludur. Meclisimizin Heyeti Muhteremei Vekilesinin böyle bir teşebbüste bulunmasını ben tamamıyla takdir ederim. Filhakika Meclisi Millî yalnız harp için toplanmış Meclisi harp değildir. Bu Meclis milletimiz şerefli bir sulh temin etmek gayesini en mukaddes bir gaye olarak kendisine rehber ittihaz etmiştir. Mesaimizde daima bu noktaya, yani şerefli bir sulh temin etmek noktasına dikkat etmeliyiz. Harbi nasıl ki hissiyatla idare etmek lâzım gelmezse bu Meclisimizin takip ettiği gayei mukaddeseyi de yalnız hissiyatla elde edeceğiz zannedilmemelidir. Binaenaleyh Heyeti Vekilenin bu siyasî teşebbüsünü diğer siyasî teşebbüslerin takip etmesini temenni ederim.

Bu siyasî teşebbüs hakkındaki noktai nazarımı birkaç madde ile izah edeyim: Bendeniz esasen Bolşevikliğin ve Bolşeviklik nazariyesinin aleyhindeyim. Ben bu teması Rus Bolşevikliğiyle değil, Rus ahaliyle kabul ediyorum ve benim arzum budur ki memleketi mesut kılmak için diğer milletlerle de temas hâsıl edelim. Bunu aşikâr olarak söylüyorum. Yalnız bunlarla, hükümetlerle değil, milletlerle de temas arzu ediyorum. Diğer milletlerle nasıl temas etmelidir. Bu baptaki noktai nazarımı fırsat düştükçe arz ederim. Binaenaleyh burada Rus milletiyle yaptığımız temasın gayesi ne idi ve ne öğrendik? Bunlara dair şahsî mütalâamı arz edeyim. Şüphesiz ki, bu temasın gayesi itilâf hükümetleri tarafından daha doğrusu hukuku milliyemizin duçarı tecavüz olan hukuku mukaddesemizi kurtarmak için bir çare idi. Düşünüliyordu ki biz bü cabbar milletlerin zulüm ve tazyiki karşısında Ruslarla aynı tehlike karşısında bulunuyorduk. Menafimiz de müşterekti. Bu noktai nazardandır ki Rus milletiyle temas edilmesini faideli addettik.

Bu temastan istihsal ettiğimiz mevadın birisi Yusuf Kemal Beyefendi biraderimizin bulunduğu heyetin orada akdetmiş olduğu muhadenet ahitnamesi. İkincisi; gerek bu komisyonun semerei sâyi olsun ve gerekse esasen Rusların bu temastan daha evvel kabul ettikleri bize muavenet maddesi olsun derecesiz kalmayarak bir faide istihsal olunmuştur. Birisi de, ne öğrendik? Rus milleti şu sırada nasıl idare olunuyor? Bu temasımızın nev'i bir keşfi temas oldu. Temasımızın bence husule getirdiği en büyük faidesi budur. Mukaddes davamızı kazanmak için temas etmek lâzım olduğuna kani idim. Bu temas Rus milletine Büyük Millet Meclisi Hükümetini tasdik ettirmiştir. Ben diğer milletlerle de yapılacak olan temaslarda bu Hükümeti milliyenin hiç olmazsa gayet muvafık olarak tasdik edileceğinden eminim. Hatta Paris'te in'ikat eden bir mecliste Türk milletinin faziletini en biinsaf düşmanlarımızın lisanından dahi işitmiştik. Eğer biz bu Millî Hükümeti daha evvel, yani kudreti milliye, hâkimiyeti milliye daha evvel teşkil edilmiş, izhar edilmiş olsaydı belki bu ağır şeraite maruz kalmazdık ve ben diğer milletlere yapılacak temasa da hevaheşkerim. Hukuku milliyemizin tasdik edileceği ümidini asla gaip etmiyorum. Çünkü diğer milletlerde zalimlere karşı isyan etmiş olan müstebit hükümetleri devirmiş milletler vardır. En mukaddes prensipleri yine o millet doğurmuştur. Ben bu Rus milletiyle temas edecek olan heyete ne gibi bir talimat verilmiş olduğunu bilmiyorum. İstihsal edilen bu muahededen istintaç ediyorum ki Kafkas milletlerini biz biraz ihmal ettik ve belki de unuttuk zannındayım. Ben ona kaniyim ki Rus Bolşevikliği hiçbir vakit bize böyle bir şey teklif edemezdi. Rus milletinin bize karşı en büyük muaveneti maddiyesi silâh ve insan suretiyle en büyük muaveneti ve onların en kuvvetli zahiri olan şimali Kafkas, Azerbaycan ve o güzel ordunun bir kısmını biz garp cephesine getirir ve orada istihdam ederdik. Binaenaleyh ben bunların ihmal edildiğine kaniyim. Ben Azerbaycan'da yaşayan halkın bize irtibatını gözümle gördüm. Gerek Azerbaycanlıların olsun ve gerek şimali Kafkasyalıların olsun bize rabitalarına şahit oldum ve Azerbaycan'ın bir kısım kuvveti de âcizlerinin maiyetinde olarak şimalî Kafkasya'da harekette bulundum. Atiyen bir kudreti harbiye kesbedeceklerine tamamen şahit oldum. Şark hududumuzu temin için Rusların bize verebilecekleri, en büyük bir kuvvetti ve bununla demek istiyorum ki Rus milletinden Ermenistan hakkında böyle bir teklife maruz olan, heyeti murahhasamızın nasıl oluyor ki müteakilen teklifatta bulunmadı. Muhterem arkadaşımız Yusuf Kemal Bey'in buraya getirmiş olduğu muhadenet ahitnamesinde ki buna muhadenet ahitnamesi diyemeyeceğim, çünkü bir maddesi vardır ki Ermenilere kendi memleketimizden bir kısım arazinin verilmesini şâmindir. Efendiler bu âtiyen takip edilecek siyaset hakkında bizi tenvir etmeye kâfidir. Ermeniler hakkında Moskova Hükümetinin bu temayülü acaba nedendir?.. Acaba insanlar yalnız memaliki Osmaniyede Türkiye'de mi katledilmişlerdir? En büyük katli Ruslar yapmıştır. Çerkezlerin, Dağıstan ahalisinin bilûmum Müslümanların katili Ruslardır. Tekmil şark âleminin en büyük katili Ruslardır. Ben bunda insanî bir teklif görmüyorum. Bu, muhterem bir arkadaşımızın pek güzel söylediği gibi, bize doğru ileri atılmış bir adımdır ve hatta Ruslar değil mi idi ki Yunanistan'ın bize tasallutuna sebep oldular. Şimdi de bir Ermenistan meydana

getirmek istiyorlar. Harpsiz bir sefer, topsuz tüfenksiz bir taarruz mahiyetindedir. Bu hakikatta yine eski büyük Rusya mefkûresini takip etmek ve bir Ermenistan vücuda getirmek, Bakü ve İran caddesini seddetmektir. Bu halde arkadaşlar bir Rus teklifi muvacehesinde değil, büyük bir meselenin muvacehesindeyiz. Şerefli bir sulh müzakeresi bence Yusuf Kemal Bey biraderimizin bize getirdiği bu muhadenet ahitnamesini uzun uzadıya tetkike müsait değildir. Belki mukaddes gayemize nasıl varacağız? Onu düşünmek, onu müzakere etmek gayesine münhasır olarak iki söz söyleyeceğim.

Ben şerefli bir sulha vasıl olmak için asla ümidimi kesmemişimdir. Biz ne vakit ki memleketimiz dâhilinde vahdeti tamamıyla temin edersek, emin olunuz ki, Avrupa efkârı umumiyesini kendimize bendecek olursak en büyük mücahedemiz bu gayeye müteveccih olmalıdır. Heyeti Vekilimizin yaptığı gibi siyasî teşebbüslerden de fariğ olmamak lüzumuna kaniim. Yalnız bir şartla; o da vahdetimize hiçbir sebep hâlel vermemek ve hiçbir vakitte tufengimizi elimizden bırakmamak ve millî davamızdan vazgeçmemek şartıyla...

Avrupa milletleri muvacehesinde temasımız nasıl olmalıdır? Bir arkadaşımızın pek güzel söylediği veçhile, eğer hissiyata kapılmadan biz hem şerefli bir surette harp yapmış, hem de şerefli bir sulh yapmış olursak çok güzel olur. Binaenaleyh hissiyata asla kapılmamalıyız. Ben diyorum ki itilâf hükümetleri tarafından bize teklif olunan sulh muahedesi düşmanlarımızın parlamentoları tarafından bile tasdik edilmiştir. Bize o cebbar hükümetler tarafından teklif edilen bir muahedename var. Biz şu şeraitle sulh ederiz diye bir mukabil proje halinde şeref ve haysiyetimizle muvafık olarak milletlere müracaat etmeliyiz. Hiç olmazsa bu da bir keşif mahiyetinde olur. (Alkışlar) Asla silâhlarımız elimizde olarak mukaddes gayemiz için harpten bir dakika geri durmayacağız arkadaşlar.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Muhterem arkadaşlar; benden evvel söz söyleyen rüfeka meseleyi izah etti. Malûmu âlinizdir ki bizim Rusya ile temasımız, düşmanımızın düşmanı dostumdur düsturundan ileri gelmiştir. Müdafaa hissiyle doğan bu Meclisi Âli elbette sonuna kadar layık olduğu refah ve saadeti, ve hududu millisi dâhilinde istiklâlini temin edecektir. Biz bundan bir an hâli kalamayız. Bunu kongrelerde millete karşı söyledik ve misakı millî ile bu millet bu mücahedeyi idame için bizi buraya gönderdi. Bu hal karşısında çizmiş olduğumuz hududu milliden bir zerresini bile feda edemeyiz. Eğer bunu kabul edecek olursak bütün cihana karşı zaafımızı izhar etmiş olacağız. Bunu kabul etmek Meclisi Âlinin bir ferdinin hatırından bile geçmez. Yalnız Yusuf Kemal Bey arkadaşımızın beyanatından ve o silsilei kelâmı takip edecek olursak Ruslar bidayeten bizim murahasalarımıza bir ehemmiyet vermemişler. Fakat murahasalarımız idarei kelâma başladığı zaman bizim kudretimizi anlamışlardır. Onlar bize daha büyük şeyler teklif edebilirlerdi. Bizim daha şiddetli görünmemize karşı yıkılmışlardır. Dünkü beyanatından anladığım misakı millideki hududumuzun, ilk zaman görüşüldüğü zaman parafe olarak kabul ettikleri halde murahasalarımızın kendinde bu salâhiyeti görmeyerek merkez icra komitesine göndererek parafe ettiği halde bilâhare bir ricat göstererek böyle bir şey yapılmak istenilmiştir. Bizim murahasalarımız da Büyük Millet Meclisinde bu hususta bir tecrübede bulunmak istemişlerdir. Biz Ruslara bir kıymet vererek onlarla anlaşmak istediğimizi, bu hususu kesemizden Ermenilere bir fedakârlık yapamayacağımızı bilmeleri lâzım gelirdi. Biz bu cidale atıldığımız vakit Rusya gibi bir müzahir hatırımıza bile gelmemişti. Bu muazzam işe girişirken milletin sinasinden kopup gelen müdafaa hissine istinat ettik efendiler. Her tarafta hiçbir mürşidi olmayarak, milletin sinasinden çıkmış ve reisimizin bir işaretiyle bu iş meydana gelmiştir. Tarihen hakları olmadıkları halde bu araziye Ermenileri memnun etmek için veyahut garp amelesini memnun etmek için bizden alıp Ermenilere vermeyi hatırımızdan bile geçiremeyiz ve sonra Rusların prensibi buna muhaliftir. Ruslar diyorlar ki biz emperyalistlere karşı duruyoruz. Kendi prensiplerine taallûk eden hususları nasıl asabiyet göstererek müdafaa ediyorlarsa biz de elbette kendimize taallûk eden hususatta daha çok asabiyet göstermek hakkımızdır. Bizim kesemizden Ermenilere fedakârlıkta bulunmak emperyalistliktir. Bu hususu kendilerine söylemek lâzımdır. Bunda ısrar etmek boştur. Kendilerinin de bilmesi lâzım gelir ki misakı milliden zerre kadar feda edersek bu muazzam mücahede için bu inhilalinden başka bir şey olmaz. Gerçek Van ve Bitlis hakkında böyle bir teklifi reddettiğimizin ve fakat esbabı mucibesini söylerken söylediğim noktai nazarların da onlara iblâğ edilmesi lâzım gelir.

HAMDİ BEY (İzmit) — Muhterem arkadaşlar eyyamı hayatiyemin en elemli, en kederli günlerinden birini yaşıyorum. Çünkü bugüne kadar bendeniz naümit, meyus değil idim. Fakat az çok muzdarip olan insanlar gibi herkesten ve her fertten muavenet görmek, uzatılan herhangi bir desti muavenet ve muhadenetten istifade etmek isteyen insanlar gibi Rusya'dan birçok şeyler ümit etmiş idim. Fakat heyhat!

Yusuf Kemal Bey biraderimizin beyanatından bendeniz en mühim olmak üzere üç teklif karşısında kaldığımızı görüyorum. Birincisi; Van ve Bitlis vilayetlerimizden birer miktarını Rusya'ya vermek, ikincisi; misakı millî ile tayin ettiğimiz hududu millî şeklini tebdil etmek, üçüncüsü; siyasetimizi tebdil ıstırarında kaldığımız zaman haberdar etmek... Efendiler şunu arz edeyim ki gayei millisi, umdei esasiyei siyasiyesi yalnız ve yalnız istihlâsı vatan olan Büyük Millet Meclisi ve onun namına idarei umur eden Heyeti Vekile arasında mübarek eczayı vatanımızdan bir karış değil, bir avuç toprak verecek bir zatın mevcudiyetini kabul etmiyorum. Yusuf Kemal Beyefendi buyurdular ki yaptığımız muhadenet ahitnamesidir. Bendenize kalırsa bu münaferet muahedesidir. Muhadenet değil. Diyorlar ki Brestlitovsk muahedesinin bize temin ettiği menafiden bir şey kaybetmedik. Nasıl etmedik? Meselâ; elviyei selâse bize terk ve temin edilmiş iken Gürcistan'a veriyorlar ve öyle bir zamanda veriyorlar ki, bizimle Reisi Muhteremimize mektup gönderdikleri bir zamanda Batum'u Gürcistan'a... Demek oluyor ki Rus Sovyet Hükûmetinin samimiyetinden bendeniz katiyen şüphe ediyorum. Demişler ki, orada arayı umumiyyeye müracaat olunsun. Oranın halkı hangi hükûmeti arzu ediyorsa onu kabul etsinler. Hâlbuki Gürcülere vadettiler. Acaba bundan ne suretle rücu edecekler?

Binaenaleyh fazla vaktinizi zayi etmemek için tekrar ediyorum. Memleketimizden bir avuç toprak verecek içinizde hiçbir fert mevcut değildir. Çünkü biz vatani kurtarmak için toplandık. Vermek için değil.

EDİP BEY (Batum) — Efendim bendeniz şimdiye kadar bu kürsüye çıkıp söz söylemek iktidarını kendimde görmüyor ve yalnız söylenen sözü dinliyordum. Bugün öyle mühim bir müzakere karşısında kalıyoruz ki 15 Nisan'da Batum'da Bolşevik komitesi tarafından, Sovyet Hükûmeti komitesi tarafından belediye salonunda büyük bir miting akdedilerek Bolşevik komitesi orada Batum'un mukadderatı, Batum'un ahalişi ellerinde olduğunu resmen ilân etmişlerdir ve Batum'un hiçbir emperyalist hükûmetin parmağı olmaksızın kendi mukadderatlarını kendileri halledecekler, diye Rusya Sovyet Hükûmetinin bu kanaatte olduğunu orada alenen söylediler. Fakat maatteessüf işittiğimiz üç haziran tarihli mukavelede Batum Gürcülere terkedilmiş. Hakikatta arazi vermemek için pek ziyade kıskanç davranıyoruz. Bu hususta bu haberden bahsetmediklerinden dolayı bu kürsüye çıkmaya mecbur oldum. Efendiler bugün Batum havâlisinde 250 bin nüfusa yakın İslâm ahalişi vardır. Ahalinin içinde tek bir Hristiyan olmamak üzere kâmilen İslâm'dır. Ahıska da ekseriyetle İslâm'dır. Bu ahali yirmi sene Gürcü Hükûmetinin idaresinde kalırsa Batum vilâyetinde İslâm var diye hatırıma getirmemeliyiz. Esasen bundan evvel hükûmet hiçbir alâkada bulunmamış. Yani Batum, Ardahan, Kars hakkında bir fedakârlıkta bulunmamıştır. Evet, harpte fedakârlıkta bulundular ve çok çalıştılar. Münevver fikirli, ahaliyi ikaz edecek hiçbir münevver kimse gelmemiştir ve oradan gönderdiğimiz gençler İstanbul'da tahsil görmüş ve orada kalmıştır. Bu cehaletle beraber kemali ciddiyetle her şeyi kabul ederek, bütün mevcudiyetiyle buraya merbuttur.

Van ve cenubu şarkî Kafkas'tan bahsolunuyor. Fakat Batum'un Gürcistan'a verilmesini hiçbir arkadaştan işitmedim. Hamdi Bey arkadaşımız mutlak olarak vilâyatı selâseden bahsettiler. Acaba misakı millinin içinde dâhil olan Batum ve Ardahan'ın - Ermenilerdedir, inşallah tahlis edilir - Batum ve Ardahan niçin mevzubahs olmuyor, onun da ayrı bir zamanı mı var? Zannedersen bendeniz o kadar siyasetten anlamam. Her tarafını nazarı mütalâaya almak mecburiyeti vardır. Bunun için bendeniz arzu ederim ki - Tabii burada söyleyen arkadaşlar oradan da bahis buyursunlar - çünkü biz o kanaatle bu Meclise geldik. Bu Mecliste her azayı muhtereminin bizden daha ziyade alâkası var zannıyla buraya gelmişiz. Burada bahis buyursunlar. Fakat hiçbirisi bahsetmediler. Burada Batum hakkında emniyet bahş bir mesele bahsettiler. Memnun oldum. Fakat bugün bu muhadenet ahitnamesini reddettiğimiz zaman Batum için ne gibi bir siyaset takip edeceğiz? Bunun için de bir müzakere yapalım. Batum ve elviyei selâse için veya hususî Batum için en tehlikeli bir şey varsa milletin bir kısmı... Bulunuyorlar. Eğer Gürcülerin elinde Batum kalırsa... Yani Rusların elinde kaldı da kırk sene sonra elimize geçti. Yirmi sene sonra elimize geçse yine olur. Bu hususta nazarı dikkatinizi celb ederim.

YUSUF KEMAL BEY (İktisat Vekili) — Efendim, dün de arz ettiğim veçhile Batum meselesini mu-
 rahhaslarınız unutmadı. Batum meselesini kemali ehemmiyetle mevzubahs etti ve kendilerine Batum'un
 Gürcistan'a verilmesinin yolsuz olduğunu ve o muahedenin tarihinden muahhar Büyük Millet Meclisi
 Ankara Hükûmetine yazılan resmî mektupta Batum arazisinde sakin ahalinin mukadderatını kendilerine
 terk etmek esasını Büyük Millet Meclisi kabul ettiğinden dolayı memnun olduklarını bildirdiklerini ve
 binaenaleyh Batum arazisindeki hakkı saltanatın esasen Rusya hükûmetince Gürcülerle akdolunan mu-
 ahededen muahhar tarihli bir vesikai resmiyede munderiç olduğunu söyledik ve bu iddiamızın mantikî
 olduğunu kabul ettiler. Bize dediler; evet biz Gürcülerle böyle bir muahede yapmış isek de ileride aramızda
 konuşacağız. Batum meselesini... Çünkü Ruslar bekliyorlar ve diyorlar ki; ne şimdiki Ermeni, ne de şim-
 diki Gürcü Hükûmeti kalacaktır. Biz oralara geleceğiz ve onları da komünist yapacağız. Batum şehri hak-
 kında da sizinle görüşürüz. Onun için muahhasları Batum'u unutmadı ve onun için de dün okuduğum
 veçhile Çiçerin mevzubahs etmiştir. Batum, Bitlis ve Van vilâyetleri hakkında ettikleri teklifin oralarda da
 bizim tarafımızdan kabul edileceğini ayrıca söylemiş ve Batum şehri Batum limanı hakkında ayrıca görü-
 şeceğini söyledi. Müsaade buyurunuz. Bu münasebetle bir nokta daha; Yusuf İzzet Paşa Hazretleri Azer-
 baycan şimalî Kafkasya'dan bahsolunmadığını söylediler. Şimalî Kafkasya'dan bahsolunmamak imkânın
 haricinde idi. Çünkü başımızda şimalî Kafkasyalı kadar ve şimalî Kafkasya için düşünen bir zatı muhterem
 var. Fakat bugün burada mevzubahs olan şey son teklif hükûmetin zannederim. Bu son teklif hakkındaki
 müşaveresidir. Yoksa umum muahedenin münakaşası değildir ve orada görüşülen şeylerin hepsi Meclise
 arz edilecektir. Karar Meclisinize gelecektir. O tasdik için buraya geldiği vakit her şey söylenir. Ben bilhassa
 hiçbir şey söylemem. Sırf Meclise arzı malûmat edeceğim. Binaenaleyh bu cihet noksan kalmıştır. Gerek
 Azerbaycan meselesi, gerek şimalî Kafkas meselesi ve daha saire...

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Bir iki söz söyleyeceğim. Meclisin bu mesele hakkındaki noktai
 nazarı tamamıyla anlaşılmiştir. Siyaseti umumiyeyi elinde tutan ve yakından gören Heyeti Vekileden arzu
 ederiz ki noktai nazarını izah etmesini bekleriz. (Müzakere kâfi sadaları)

REİS — Şimdi efendim, mevzubahs olan mesele hakkında Heyeti Vekileniz Meclisi Âlinizin hissiya-
 tını, noktai nazarlarını tamamen anlamıştır. Bittabi kendi mesuliyetini müdriktir. Heyeti Vekile bu daire
 dâhilinde vazifesini ifaya devam edecektir ve bittabi neticesinden Heyeti Âliyenizi haberdar edecektir.
 Binaenaleyh celseyi tatil ediyorum efendim.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

21 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — İSTİZAH

1. — Ordunun ilbası hakkında istizah takriri.

Cilt : 5

87'nci İn'ikat – 3'üncü Celse

SEKSEN YEDİNCİ İN'İKAT
21 Teşrinievvel 1336 Perşembe

Üçüncü Celse

Açılma Saati: 4.15 (Zevalden Sonra)

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Efendim, celse kuşat edildi. Zabtı sabık hulâsası var, okunacaktır,

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksen Beşinci İn'ikat

17 Teşrinievvel 1336 Pazartesi

Birinci ve İkinci Celse

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin tahtı riyasetlerinde in'ikat ile Rusya ile olan münasebatı siyasiye hakkında seksen dördüncü içtimada Yusuf Kemal Beyefendi tarafından verilen izahat ve Kafkas Hükûmeti ile akdedilecek muahedeler üzerinde cereyan eden müzakerelerden sonra; makamı riyasetçe, Heyeti Vekilenin, Heyeti Umumiyenin temayülünü öğrenmiş bulunduğundan bu istikamette mesaisine devamla neticenin Meclise arz olunacağı tebliğ olundu ve hafi celseye son verildi.

Reis
Mustafa Kemal

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — İSTİZAH

1. — *Ordunun ilbası hakkında istizah takriri.*

REİS — Celse kuşat edildi; Müdafaai Milliye Vekâletinden olan istizahın müzakeresine geçiyoruz.

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Efendim bendenizi Müdafaai Milliye Vekâletinden bazı hususâtı sormaya mecbur bırakan sebep, kışın takarrübü ve kendi kanununa tebaan icrayı hüküm ve şiddet edeceği tabii bulunmasına karşı silâha sarılmış ve serhadde koşmuş olan efradı milletin hemen pek cüzisi istisna edilirse heyeti umumiyesinin millî elbiseleriyle çıplak bir halde bulunması ve şu suretle orduda vukua gelecek firar ve vefiyat gibi vekayiin memleketi müdafaasız bırakacağı korkusu idi. Bu endişeler üzerine sorduğum bu suali, birçok tetkikata ve rakamlara istinat ettirerek sordum. Evvelâ Müdafaai Milliye'nin Şark, Garp, Elcezire ve Adana cepheleleriyle Üçüncü Kolordu kıtaatının ve Kayseri, Sivas ve Amasyada teşekkül eden fırkaların, hulâsa bütün teşkilâtı askeriyemiz dâhilinde bulunan efradı askeriyenin çıplağız, elbisemiz yoktur diye yaptıkları feryat; devairi aidesinin koridorlarından bizim kulağıımıza kadar aksetmiştir. Müdafaai Milliye Vekâleti yalnız garp ordusunu ilbas etmeye teşebbüs etmiş ve onu da ilbas, etmeye muvaffak olamamıştır. Meselâ erkam olarak arz ediyorum: Garp ordusunda yedide bir nispetinde kaput var; o da merkezde yani Eskişehir'dedir. Diğer mahallâtta askere beylik ve battaniye namına hiçbir şey verilmemiştir.

Hulâsa bilumum cephele ilbas hesabının verdiği neticeye göre beşte birine elbise verilmiştir; diğerleri çıplaktır. Kaput; hiç derecesinde, verilmemiştir.

Bir ay sonra derece hararet tahtessıfıra indikçe portatif ve seyrek çadırlar içerisinde ve irtifai iki bin, üç bin metre olan yerlerde veyahut hiç sığınacak yeri olmayan ovalarda kar ve buz içerisinde halinden izharı aczeden evlâdı vatanın, vazifei vataniyesini yalnız karnının tokluğuyla ve bu millî elbiseler içerisinde yapabileceğini zannetmiyorum. Onun için istedim ki kış basmadan Müdafaai Milliye Vekâleti, memleketin müdafaasına ait olan bu meseleyi bir an evvel halletsin.. Ve Vekâlet, acaba benim, yarın maazallah vukuunu zannettiğim fenalıklardan mütevellit mesuliyeti müdrük midir? Vatan müdafaasız kaldığı zaman zuhura gelecek fenalık düşünülmüş müdür? Hangi tarihte Osmanlı ordusu intizama girmiş olacaktır? Ben bunu istizah etmişim. Bu bapta lütfen izahat verirler ve bizi tenvir ederlerse daha maruzatım da vardır. Lütfen onu da dinlersiniz.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — İhsan Bey biraderimizin sual takririnde iki nokta soruluyor: Levazımı iksaiye ne dereceye kadar tedarik edilmiştir; ne tarihe kadar asker iksa ve ilbas edilebilecektir?.. Bunun için ordunun ilbası hakkında, müsaade buyurursanız biraz malûmat vereyim.

İlbas hususunda yapılan teşebbüs; ikinci kısım Yunan taarruzundan sonra yapılan teşebbüstür. O zamana kadar Bursa bizim elimizde idi, İzmit çuha fabrikası bizim elimizde idi. Oradan birçok, külliyetli kumaş tedarik edebiliyorduk ve Bursa'nın birçok merakize kurbiyeti ve eşya celbine müsaadesi itibariyle de o tarihten eşya celp ediyorduk ve İhsan Bey'in korktuğu veçhile daha hazıranda, yalnız garp cephesi ordusunun değil, bütün orduların kış ihtiyacı düşünülmüş ve ona göre ihzaratta bulunmuş ve celp edilen eşyanın bir kısmı Eskişehir'e ve bir kısmı da buraya kadar gelebilmiştir.

Bundan sonra maatteessüf Bursa sükût etti ve bu suhuletten mahrum olduk; çuha fabrikası malûmu âliniz olduğu veçhile zaptolundu. Bundan evvel oradan istifade ve fabrikanın bazı aksamını sökelim, başka yerde yapalım dedik, fakat ancak küçük bir fabrika yapılabilecek bir kısmı Kayseri'ye naklolunabildi ve ondan da henüz istifade edilemiyor.

Bu suretle birinci tertip teşebbüs, Yunan taarruzuyla akamete mahkûm olduktan sonra; büsbütün akamete mahkûm olmaksızın ikinci bir tertibe lüzum görüldü. Cepheyi dolaştığımız sırada, malûmu âliniz bir iki alay müstesna olmak üzere, askeri çıplak gördük ve heyet ile gelip burada izahat verdiğim zaman da bu elbisenin kışa kadar getirilebileceğini arzetmişim. Ağustos iptidasından itibaren bu cephedeki kıtaatın çıplak olduğunu arkadaşlarımız da görmüşlerdi. Bilâhare bunların hepsi giyindi. Fakat düşman kuvvetine mukabil tabii cüzü tammlar da çoğaldı ve kadroların miktarı tezyit olundu. O gün gördüğümüz ordu diyebilirim ki bugün üç misline baliğ olmuştur. Gerçi İhsan Bey biraderimizin almış olduğu malûmata nazaran buradan vaki olan sevkiyatın sülûsanı giydirilmiş olduğuna göre sülûsü açık bulunmak lâzımdır. Fakat bendenizin yapmış olduğum tertibatı İstanbul'a kıyas etmeyiniz. İstanbul gibi menabii bol olan bir yerde idare başka türdür. Orada vapur ile sevkiyat mümkündür. Burada vapur yok; burada fabrika yok. Burada sevkiyat gayet müşküldür. Onun için verdiğim emirlere binaen garp cephesi kendi mıntakasında teşebbüste bulunarak bir hayli, on bin kadar kaput ve üç bin kadar kepenek vesaire temin etmiştir. Malûmu âliniz bazı firariler vardır ki kaputlarıyla beraber kaçıyorlardı. Nitekim Kütahya'da altı bin yedi yüz kaput bulundu ve orduya tevzi edilmiştir. Buradan da bir kısım kaput daha gönderildi. Bu suretle garp cephesinin elbise ihtiyacı az çok temin edildi. Yolda bulunan kumaşlar geldiği takdirde kıştan evvel askeri iksa edebileceğimizi ümit ediyorum. Yunan taarruzundan sonra dâhilî emtiadan istifade ciheti düşünüldü. Burada evvelâ mensucat fabrikası ile bir kontrat yaptık ve Konya ile de yaptık. Fakat bilâhare Uşak sukut ettiği cihetle ondan istifade edemedik. Fakat Konya'daki kumaşları oradan ahali alarak kendileri teşkil ettikleri gönüllü kıtaata verdiler. Sonra gerek burada ve gerek Kütahya'da keçeden kepeneklerden üç bin, dört bin kadar temin ve tedarik olundu. Yalnız memleketin dâhilî istihsalâtının askeri ilbas edemeyeceği anlaşıldığından hariçten de eşya celbine lüzum görüldü. Zannedirim Bursa sukut ettiği sıralarda kontratlar yapılmaya başlandı. Müracaat eden tüccarlara teshilât gösteriliyordu; avans da veriliyordu ve tabii onu o avansı kefile raptediyor ve her bir ihtimale karşı eşya gelmediği takdirde kefillerinden tazmin ediyorduk. Kefaletle raptedilen bu tarzdaki tüccar eşyasının bir kısmı geldi. Bir kısmı da gelmek üzeredir. Bu eşya elbise, kaput vesairedir. Bunların bir kısmı mamul ve bir kısmı malzeme halinde geliyor ve malzeme halinde

gelenler geldikçe yapılıyor. Gerek buradaki kıtaatta ve gerek cephedekilerde gördüğünüz; mamul elbisedir. Garp cephesinin ricatı üzerine hasıl olan elbise ihtiyacı, gerek Bursa'dan alınan elbiselerin bir kısmıyla ve gerek Karamürsel fabrikasından alınan kumaşların bir kısmıyla ve gerekse muhtelif tüccarların getirdikleri kumaşların bir kısmıyla ikmal edilmiştir.

İhsan Bey biraderimizin millî elbiseleriyle çıplak bulunduğunu bildirdiği kıtaata gelince; Uşak sükutundan sonra yeni kıtaat teşkiline lüzum görüldü. Bu kıtaatin elbise hisseleri yoktu. Mamafih peyderpey gelen elbiselerden bunlara da hisse tefrik ediyoruz. Çorum'a, Kayseri'ye ve diğer yerlere de verilmiştir; bunu da tetkik ettim. Burada da bin beş yüz nefere yedi yüz elbise verilmiştir; yani nısfına... Meselâ bir alaya elbise veriliyor, fakat üç yüz nefer elbise giydikten sonra kaçıyor. Eğer biz elbiseyi verip de efrat da firar edecek olursa hiçbir vakitte elbise vermeye lüzum yok ve böyle firar yüzünden elbiseyi asker daima az bulabiliyor.

Sonra en mühim cephe, şark cephesidir. Şark cephesinden müteaddit defalar sorduk: İhtiyacınız nedir dedik. Orada zaten oldukça elbise var idi. Fakat bir buçuk ay evvel seferberlik yaparak harekâta geçtikleri için ihtiyaçlarını bildirdiler. Evvelce yaptığımız tertibata zammederek oraya da lâzım gelen elbise irsalâtına teşebbüs ettik.

Üçüncü Kolordu yani Samsun ve Sivas'a gelince: Bunlar da kendi teşebbüsleriyle ihtiyaçlarını tedarik etmektedirler. Tabii bu malûmat sır olarak kalacaktır ve hariçten gelen elbiseler hakkında ketumiyeti mutlaka lâzımdır. Bu hususta düşmanlar biraz malûmat alıp eğer bizim ordumuzun çıplak olduğunu öğrenirse ve hariçten elbise gelmeyecek olursa efradımız ilbas edilemez...

Adana cephesine gelince: Adana cephesi filhakika yakın zamana kadar millî bir vaziyette idi, teşkilâtı da henüz, yeni itmam edilmek üzeredir. Zabitanı da pek azdı, kıtaatı da pek azdı. Yeniden yeniye topçu teşkilâtı, makineli tüfenk teşkilâtı yapılmaktadır. Millî kuvvetler, malûmu âliniz müdafaai milliyetleri tarafından ilbas ve iksa olunuyordu. Bilâhare bu ilbas ve iaşeyi de Müdafaai Milliyet deruhte ederek, teşkilâtı milliyeyi, nizamiye kıtası haline kalbetmek cihetini münafii vataniyeye daha muvafık buldu. Orada ahaliden iane olarak alınan eşya ile gerek Kayseri ve gerek Malatya'dan elde edilecek olan eşyaları da o havalide hasrettik. Gelecek olan eşyanın bir kısmı mamul olarak gönderildiği gibi bir kısmı da dâhilde imal olunmaktadır.

Elcezire cephesine gelince: Bu cephenin efradı miktarı nispeten daha azdır ve onların ihtiyacatının da Malatya'dan temini mümkün olduğu anlaşılmıştır.

Bazı zevat, hariçten deruhte olunan eşyanın gelip gelmeyeceği hususunda tereddüt izhar ediyorlar. Filhakika bu eşyanın gerek İngilizlerin duyması ve gerekse herhangi bir arızaya uğrayarak gelmemesi de varit olabilir. Bu eşyanın uzak yerlerden geldiği ve bir arızaya uğraması ihtimalâtı düşünülerek bu hususta azamî çarelere teşebbüs olunmuştur.

Memleketin dâhilindeki fabrikalar da kâmilen askere hasredilmiş ve asker namına işliyorlar. Bundan başka büyük ticarethanelerde mevcut ve askere yarar kumaşlar da ciheti askeriye namına isteniliyor. Maatteessüf birçok kumaşlar da ince olduğundan askere yaramamaktadır ve yapılan tahkikata nazaran bunlardan askere kaput olamaz. Bilhassa biz kalın keçe ve vücudu sıcak tutacak malzeme arıyoruz ki bu suretle mümkün olduğu kadar asker ınsın ve ahvali sıhhiyesini muhafaza edelim.

Firar eden elbiseli askerin çok olduğundan bahsolunuyor. Evet; elbise giydirmiş olduğumuz askerlerin firarı bizim ilbas hususundaki tertibatımızı alt üst ediyor ve bu tarzda bir hal, diyebilirim ki, bir hastalık haline gelmiştir. Melbusat giydirdiğimiz efrat kaçıyor diyoruz ve demek ki firarın çokluğu elbise ihtiyacını daima tezayit ediyor ve elbiseye olan lüzum da gayri münkerdir. Esasen elbisenin göstereceği inzibat ve intizam evvel emirde ahvali sıhhiyeyi temindir.

İkinci derece de firarı menedebilir. Binaenaleyh bu noktai nazardan ahvali sıhhiyeyi temin etmek ve hem de ihtiyatlı bulunmak üzere mümkün olduğu kadar ambarlara fazla elbise ithar ile hiç çıplak asker bulundurmayaacak derecede tertibat yapılmıştır. Benim ümidim bu merkezdedir.

Üçüncü bir nokta kalıyor, malûmu âliniz garp cephesini biz düşündük ve bu cephe en mühim bir cephe-dir: Düşmanlar oradan geliyor, ifsadat oralarda oluyor. Biz bu cepheyi kuvvetli tutar isek ve ne kadar oraya ehemmiyet verir isek memleketimiz de o kadar mahfuz kalır.

Şark cephesine Adana, Elcezire ve Samsun'a gelince; oralar daha mutedil olduğu için üçüncü derecede oralar düşünölmüşlerdir.

Bilhassa bu iklimlerin ihtiyacı bir ay sonra şiddetlenir. Şunu da arzedeyim ki; biz ordumuzu ikinci defa giydirmiş oluyoruz ve bendeniz bütün cepheleri gezdim pek cüz'î elbisesiz var idi; ekserisi giydirilmiş idi. Fakat Yunan taarruzundan sonra askerın bir kısmı inhilâl etti ve hemen yeniden bir ordu teşkili lâzım geldi ve bu suretle ikinci bir ilbas tertibatı yaptık ve yakın zamanda yeniden ilbas edeceğiz ve bütün askeri giydirmeye de çalışıyoruz... (Müzakere kâfidir sadaları)

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — Efendiler; istizahtan maksat hiçbir zaman benim şahsî hürmetim olan ve Heyeti Celilenizin ekseriyetinin de hürmetini hissettiğim Fevzi Paşa Hazretlerinin şahsiyeti değildir. Maksat; müdafaai vatana taallük eden ve burada sebebi içtimaimizin en mühimi olan bir mesele üzerinedir. Onun için bu mesele mütedair dertlerimizi dökelim. Meselâ bendeniz bazı şeyleri yakından biliyorum, bazı şeylere şahit oldum, işittim. Bugün ordumuzun ve bilhassa garp cephesinde bulunanların nısfına yakın miktarının elbiseye ihtiyacı vardır. Biliyorsunuz ki o havali vasati olarak sekiz dokuz yüz ve bin metre irtifaındadır ve nihayet on on beş gün sonra oralara kar düğmeye başlar ve yine biliyorsunuz ki hükûmeti millie teşekkül edeli altı yedi ay oluyor. Bu müddetin iki üç ayını iptidâi bir teşekkülün zarurî tertibatına sayacak olursak şimdiye kadar zannediyorum ki yapılacak şeylerin birçoğu yapılmamıştır. Paşa Hazretleri dediler ki: Elbise asker de firar ediyor; elbisesiz asker de firar ediyor. Hâlbuki firarın esbabı adidesi vardır. Elbisesizlik mazeretini biz kendimiz firarilere atfetmemeliyiz. Şimdiye kadar kaç aydır niçin bu elbiseleri tedarik ettirmediler? Efendiler, bendeniz biliyorum ki Müdafaai Millie de mubayaa işlerinde yanlış hareketler oluyor. Bilirsiniz ki bu memleketi müdafaai için çalışıyoruz ve gayemiz memlekette düşmanı atmaktır.

Bugün memlekette beş kuruş eksigine, üç kuruş fazlasına demeyerek çok miktarda mübayaat yapılsa idi fena mı olurdu?..

Bendenizce öteden beri bir kaide vardır: Mesuliyetten korkmamak. Büyük bir hata ile mesuliyetten korkarak iş görememek bazı adamları tereddüde düşürüyor. Aman nasıl edeyim; özümün çöpü var, ar mudun sapı var diye düşünölmürse iş görölmez. Evet, mübayaat komisyonu riyasetinde namuslu bir adam olabilir ve o zat hüsnüniyet sahibi olabilir. Fakat bu işler; muamelâtı ticariyedir ve iltizamı sürat lâzımdır. Silâh, top, cephe temini, havadan erzak, elbise vesaire hep para sayesinde mümkün olabilir ye millet de bunu veriyor ve biz de şurada tüccarımızın şiddetle aleyhinde bulunan kanunlarımızı kabul ediyorduk. Bursa müdafaasında ordu dağıldı ve oradaki askerın hepsi giydirilmişti. Onun için yeniden elbisesizlik husule geldi ve Bursa müdafaası Akhisar Alaşehir cephesinin sukutu gibi de değildi ve zira onların ekserisi kuvayı millie efradı ile tutulan cephelerdi.

Giymiş olan bir askerın ruhunu hepimiz biliriz. Bilhassa askerlikte sırtı pek olan bir adam; başka türlü hareket eder ve askerlikte üniformaya ehemmiyetin esbabı ruhiyesi muhtacı izah değildir. İyi giyinen bir asker elbette başka türlü hareket eder. Binaenaleyh tekrar arzediyorum: Kaç aydan beri bu işi tehhür etmiştir. Yalnız hüsnüniyetle bu iş yürümez. Bu işin başına erbabı vukufu getirmek lâzımdır. Meselâ Paşa Hazretleri dediler ki; teşrinisaniden evvel ordu giyinemeyecektir. Bu teşrinisani evahiri de; kâğıt üzerindedir. Hâlbuki teşrinievvel nihayetinde kış geliyor. Binaenaleyh efendiler bu meseleyi iyice ve etraflıca tetkik etmeli. İstizahtan maksat ne Fevzi Paşa Hazretlerine tarizdir, ne de başka bir şeydir. Maksat; vukua gelen hataların tashihi çarelerine bakmaktır. Onun için efendiler bendeniz bir takrir veriyorum ve teklif ediyorum: İçimizden üç dört tane erbabı ihtisas seçip Müdafaai Millieye gönderilsin ve bu iş murakabe edilsin. O zaman iş süratle yürür; meselâ bir misal arzedeyim: Bir tüccara deniyor ki bana memaliki ecnebiyeden şunu şunu ve şunu getireceksiniz: Size yüzde üç komisyon...

Hâlbuki efendiler, bugün hali harp zail olmamıştır ve böyle bir adam, getireceği mal üzerinden bilcümle masrafı karşılığı olmak üzere yüzde üç komisyon alarak bu işi yapamaz ve bu tarzda bir muamele yapan

adam eski memur zihniyetiyle hareket etmiştir ve sen bunun içinden çal demektir. Yüzde üç komisyon ile bu iş gayri kabili husuldür. Onun için istirham ediyorum; teklifim kabul buyurulsun.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — İsmail Suphi Beyefendi'nin şahsı acizaneme karşı olan teveccühüne bilhassa teşekkür ederim. Milletın selâmeti için buraya toplandıgımız cihetle şüphesiz kemali samimiyetle görüşmek ahassı âmalımızdır ve şüphesiz Heyeti Âliyenizden ne gibi irşadat vaki olursa maaşşükran semîna ve etâna... Bir kere garp cephesinde askerın sülüs olarak ilbas edilmiş olduğunu söylediler. Bendeniz ise mesmuat üzerine söylemiyorum, meşhudat üzerine söylüyorum. Cephedeki askerın hepsi giyili idi. Yalnız buradan giden birkaç bin ikmal neferi elbisesizdi. Onlara da peyderpey elbise giydirilmektedir.

Karamürsel'den alınan kumaşla Bursa'dan getirdiğimiz iki üç bin kaput pek cüz'idir buyuruyorlar ve filhakika buradan gönderilen kaput beş bindir ve bittabi bu pek cüzidir ve siz emin olunuz ki benim malûmatım, tahtı idaremdede bulunan levazımın malûmatımdan çok fazladır. Elbiseler ne için defaten alınmadı diyorlar ki buna imkânı maddî yoktu. Sonra mesuliyeti vahimeden bahis buhurdular: Filhakika namuslu adamlar harbi umumideki hanı yağmadan dolayı işlerinde o kadar korkuyorlar ve o kadar namuslarını emin bulundurmamak istiyorlardı.

Harbi umumideki irtişa, irtikâp ve ihtikârdan müşteki iken ve içimizde bir iki namuslu adam yetişmiş iken bunları da mesul etmek doğru olmadığı kanaatindeyim. Ben şunu da arzedeyim ki: Harbi umumideki levazım reisleri kadar - isimlerini söylemeyeceğim - cesur değilim maatteessüf.

Bizim Hükümetimiz öyle arkasını Almanya'ya dayayarak bol bol altınlar ve yüz binlerce, milyonlarca paralar sarfeden bir Hükümet gibi zengin değildir ve onun için ben sarfiyatta; parayı verirken kendi kesemden çıkmışçasına dikkatle veriyorum. Mamafih emin olunuz ki orduyu çıplak bırakmak vahimesi benim uykumu kaçırır, bakın Heyeti Âliyenizin huzurunda nasıl imtihan oluyorum. Ben maiyetimi daima iş görmeye icbar ediyorum. Şimdi de aman ne yapınız yapınız pamuklu mintan tedarik ediniz, dedim. Bendeniz masraf hususunda da iki şey düşünüyorum; tasvip buyurulursa onu tatbik edeceğim. Meselâ ben dışarıdan bir kaputu beş liraya alıyorum, dâhilde on bir liraya çıkıyor. Fakat ben yine dâhilden alıyorum: Para memlekette kalsın diye.

Bu suretle memlekette sanayi de ilerler. Fakat evvel emirde ben Müdafaai Milliye Vekili sıfatıyla emniyetli bir surette malı elde etmek ve milletın bir ferdi sıfatıyla de iktisadiyatı yükseltmek isterim... Arzettığım gibi hariçten bir kaputu beş liraya alıyoruz, dâhilde on bir liraya. Hariçten beş liraya alınıyor ama ona gümrük verilecek nakliye masarifi verilecek vesaire. Biz dâhilden on bir liraya alıyoruz, tabii bu iş dâhilde böyle tezayüt ettikçe fiyat da iner ve bu suretle para da memlekette kalır. Yoksa hariçten ucuz geliyor diye memlekette bir şey almalı mı? (Yok yok sadaları)

Son bir şey var, onu da arzedeyim: Demin kuvayı milliyeden bahsetmiştim. Bursa'daki fırka tamamen nizamiye fırkası idi. Sonra (61) nci fırka nizamiye idi. (23) ncü fırka nizamiye idi. (53) ncü fırka nizamiye idi ve bunlar nısıf tertip seferberiyeye alınmış kuvayı muntazama idi.

Sonra efendiler yüzde üç komisyondan bahsedildi; onu da tahkik ettim. Filhakika yüzde üç komisyonla nasıl eşya getirilebileceğini öğrendim. Meselâ, bir tüccar çıkıyor; bendeniz evvelâ münferit fiyat üzerinden elbise istiyorum. Bir elbise beş lira, bir kaput beş lira vesaire. Bu veçhile on lira veyahut on beş lira üzerinden bir kat elbise getirtiyorum. Tüccar diyor ki bize suhulet ve sürat gösteriniz, fatura mucibince yüzde on ticaret veriniz biz size getirelim... Bu suretle muamele yapılırken...

BİR MEBUS — Ez gayri masraf yüzde on mu?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Evet efendim; sonra biri çıktı ben yüzde dokuza getiririm, diğeri çıktı yüzde sekize, yüzde yedi, yüzde beşe, yüzde üçe tenezzül etti.

BİR MEBUS — Avans da verildi mi?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Verildi efendim.

Sonra bunlar gayet çürük mallar getirebilir diyerek yanlarına memur kattık, gönderdik. Memurlar gidip bakacaklar işimize yaramazsa almayacaklar ve kendi paramızla gidip kendileri alıp geleceklerdir. Ve ben arkadaşlarımdan memnunum ve vicdanen çalışıyorlar. (Müzakere kâfi sadaları)

REİS — Üç tane takrir var.

VEHBİ BEY (Karesi) — Meclisin sıfatı hem icraî ve kem de teşriidir. Bu gibi mesail üzerinde müzakere cereyan ederken kâfi kâfi diye söz söylemek doğru değildir. Belki benim de memleketin menfaatine müteallik ve memleketin kurtulması için düşündüklerim var, burada söylemez isem nerede söyleyeyim?

REİS — Kifayet takrirleri dört tanedir. Reye vazedeyim. Heyeti Celile kabul etmezse müzakere devam eder.

HAMDİ BEY (İzmit) — Reis Bey kısa bir şey söyleyeceğim.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Efendim gerek Müdafaa-i Milliye Vekili ve gerekse maiyeti, kendilerine mevdu olan emanetullahı yani askerın ilbası hususunu; taahhüt etmişler yapacaklarını söylüyorlar ve yapacaklardır ve kemali şükranla arzederim ki eski hırsızlıklar yoktur. Yalnız bugünkü komisyon reisi gayet batı bir adamdır ve bunu dürtmek lâzımdır. (Hay Allah razı olsun sadaları)

REİS — Efendim, muhavere olmasın.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Bazıları buyuruyorlar ki bütün cephelerdeki asker çıplaktır. Ben diğer cepheleri bilmiyorum. Fakat yakın zamanda bütün garp ordusunun kıtaatını gördüm; asker kâmilan kaputludur ve kaput olmayan yerlerde askere kepenek yaptırılıp giydirilmiştir.

Bittabi İhsan Beyefendi burada oturdukları halde o hakikati göremiyorlar. Sonra efendim İsmail Suphi Beyefendi bir takrir verdiler: Meclisten birkaç âza intihap edelim, mubayaa işlerini kontrol etsinler diyor. Rica ederim kendi aramızdan intihap ettiğimiz bir vekilin umurunu murakabe etmek o vekilin izzetinefsini kırmak değil de nedir?.. Bu teklifi ben reddediyorum. Binaenaleyh Heyeti muhteremeden rica ederim; Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretlerine emniyet ve itimadımız tamamdır. Yine itimadımızı beyan edelim ve vazifelerine devam etmelerini kendilerinden temenni edelim.

HAMDİ BEY (İzmit) — Efendim Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretlerine bütün arkadaşlarım gibi bendenizin de fevkalâde hürmetim vardır; söyleyeceğim sözler kendilerini tenkit değildir. Yalnız haricen muttali olduğum bir mesele hakkında sual sormak istiyorum: Elbise ve kumaş tedariki hususundaki müşkülattan bahsedildi. Bendenizin haber aldığıma nazaran bundan çok zaman evvel Antalya'da bir adam; harp sigortası da dâhil olduğu hâlde; yüzde yirmi komisyonculukla kumaş teklif etmiş... Bu neden kabul edilmemiş bilmiyorum. İhtimal ki bu mesele doğru değildir. Ben de sıhhatine tamamen kail değilim. Fakat haricen kıyl ü kali mucip olan bu mesele, arzu ediyorum ki inkişaf etsin. Biz de tenevvür edelim: Müdafaa-i Milliye Vekâletini de böyle bir suiniyetten teberri eyleyelim. Hakikaten böyle bir teklif doğru mudur? Teklif olmuş ve reddedilmiş ise ne gibi esbaba mebnidir?

Bir de Karamürsel fabrikası gibi müessesattan istifade etmek mümkündür. Hatta ciheti askeriyece evvelce birçok kumaş mubayaa olunmuştu. Bir kısmının parası da verilmiş idi. Bilâhare kuvayı milliye ve nizamiye namına Bursa ve Karamürsel'den alınan iki milyon kuruş kıymetindeki kumaşların bedeli verilmediğinden zannederim ki o adam bir daha bir şey vermek istememiş. Bunun hakkında Maliye Vekili Beyefendi gayet fena bir şey yapmışlardır. Dediler ki; Bursa valisinin Bursa kumandanının vaziyet ettiği hakkındaki verdikleri emir eşkıyanın bir nehb ü garetı mahiyetindedir. Binaenaleyh vali vekiline müracaat etsinler, Kumandana müracaat etsinler paralarını alsınlar. Hâlbuki hiçbir zaman hiçbir müessese hiçbir valiye veya kumandana bir metre kumaş vermez. Bu adamın parası verilmediği gibi zannederim müstahdeminin de paraları verilmedi ve fabrikaları kapandı.

Sonra Karamürsel fabrikasından ne için istifadeye şıtap edilmemiştir? Lütfen bu hususta da bizi tenvir buyursunlar.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim; bendeniz ne şu mukaveleye girişilmiş ve ne de şöyle yapılmış bundan bahsedecek değilim. Paşa Hazretleri inşaallah muvaffak olur ve askeri teçhiz ederler. Bendeniz de hatırı-

ma gelen bazı şeyleri nazarı dikkatlerine arzedeceğim: Meselâ başlık meselesi... Kış önümüzde, şiddetle hükmünü icra edecek olursa askerlerin sırtındaki kaputlar başlıklı değil. Hâlbuki bu memlekette birçok başlıklar örüyorlar. Mümkün olursa bunlardan birer tane başlarına alabilirler. Bu teferruattan bir şeydir fakat arz ediyorum.

Sonra askerın sırtındaki kaputları biz vaktiyle kendi mıntakamızda iki buçuk liraya kadar temin ediyorduk. Amerikalılar yüz bin kat elbiseden elli bin katını İstanbul'da on liraya şuna buna satmışlar; ikişer buçuk, üçer liraya da kaputlarını... Biz bunlardan on bin kadarını tedarik edebilmiştik... Belki bunlardan daha tedarik edilebilir.

Sonra Kurban Bayramı geçti. Kurban derilerinden ne kadar istifade edilmiştir? Askere verilecek olan etlerin derisinden de istifade edilerek bu derilerden kaput yapılamaz mı?

Bir de firardan bahsolundu, elbiselerini giyen firar ediyor denildi ve bu mesele de defaatla mevzubahs oldu. Acaba bunun sebebi nedir? Bunun başlıca sebebi; bendeniz zannederim ki; zengin çocuklarının soba başında, fıkara çocuklarının dağ başında kalmasıdır. Binaenaleyh ahzı asker kalemlerinde ve ev kapılarında emirber diye alıkonulan zadekân evlâdı, benimle beraber dağa çıkmaz ve düşman karşısında yaşamazsa; askeri cephede durdurmak mümkün değildir.

Sonra efendiler, cephelerin ehemmiyetinden bahsedildi: Ben de kanaatimi söyleyeceğim. Bütün kuvvet ve kudretimizi; hatta İstanbul'u da mühmel bırakarak; doğrudan doğruya İzmir'i kurtarmaya sarfetmeliyiz ve olanca kudret ve kuvvetimizle garp cephesine sarılmamız ve o cephede dünyanın en bayağı bir milleti olan bir düşmana karşı, dünyanın en büyük milleti olan Türk milletinin fedakârlık ve kahramanlığını göstermeli ve oralar hakkında her gün acı acı aldığımız malûmata bu suretle nihayet vermeliyiz...

Bu işi bitirdiğimiz gün Meclis vazifesini yapmış ve bu millet de kurtulmuştur. Bilhassa Paşa Hazretlerinden istirham ederim: Şimdiye kadar yaptıkları gibi bütün ehemmiyeti birinci derecede garp cephesine versinler ve oradaki orduyu muntazam bir hale getirerek Yunan kelbine de terbiyesini artık versinler... Bendenizin maruzatım da bu kadardır.

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Cevap vereyim: Efendim Hamdi Bey Karamürsel'den alınan eşyanın bir kısmının nizamiyece ve bir kısmının kuvayı milliyeye alındığını ve parasının verilmediğini buyurdular... Biz nizamiye fırkasından sorduk: Evet on üç bin metre kumaş aldık dediler. Fiyatını takdir ettik ve parasını gönderdik. Üst tarafını kuvayı milliyeye almış; kim almış kim vermiş kuvayı milliyeye... O zaman kuvayı milliyeye Bursada Vali bulunan Hacim Bey'in kumandasında bulunuyor idi ve o zaman bir intizamı umumî cari değildi. Herkes önüne gelen kuvveti gönderiyordu. Binaenaleyh kuvayı milliyenin böyle bir kumaş alıp almadığı da muayyen değil. Aldıkları muayyen olsa ona da bir çare bulunur. Bize, nizamiye kıtaatı namına müracaat vaki olmuştur.

Sonra Vehbi Bey başlıktan bahis buyurdular. Bize başlık için şark cephesinden bir numune geldi ve o numuneyi kabul ettik. O başlık, yaz zamanında askerlerde gördüğümüz şekilde bir başlıktır. Fakat kış olduğu vakit onların kapalı olan parçasını boyun altından döğmeler ve kulaklar mahfuz kalır.

BASRİ BEY (Karesi) — Efendim yalnız bu başlıkların Müslümanlara yaptırılması arzu olunur.

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Efendim gayet nazik bir meseleye temas ettiniz. Fakat bu mesele memleketin ihtiyacı sınaisi meselesidir. Ankara'da bir millî mensucat şirketi var. Yevmiye iki yüz arşın kumaş yapıyor. Onlara iki bin arşın yapın da sizden alalım dedik. Bize ne deseler beğenirsiniz: Bunları yapan Ermeni kadınlarıdır, ne yapalım efendiler biz bunu yapamayız.

Sonra efendim, kürklü yağmurluk meselesi. Bunun için malûmu âliniz bütün derileri aldık, kürklü yağmurluk yaptırıyoruz ve hatta bin kadar da yaptırıp tevzi edildi. Bunu da gerilerde nöbetçilere vermek üzere yaptırıyoruz.

Sonra efendim zengin evlâtlarının geride kalmaması için de birçok evamir vardır. Böyle gerilerde kalmış, verilen emirleri dinlememiş kim varsa İstiklâl Mahkemeleri müsebbiplerini meydana çıkarır ve tecziye eder, bu mesele de hallolunur.

Fırar meselesinde de bendeniz esbabı adide görüyorum. Bir kere fırar meselesi bir zaafı ruh meselesidir. Bir millet varlığını müdafaaya yüreğinden azmetmezse fırarın en birinci sebebi odur. Bendeniz Rumeli'de bulunduğum vakitlerde Karadağlılar çıplak, aç, sefil iki yüz sene bizim yüz binlerce ordumuzla uğraşmışlardır. Bunun için millet, müdafaayı yüreğinden azmederek yapmazsa fırarın başlıca sebebi odur. Onun için hepimizin vazifesi en adi bir köylü kulübesindeki insana kadar, bu tarzda düşünerek azimle harekettir.

İSMAİL SUPHİ BEY — Betaetle gittiği söylenen mübayaat meselesini tesri için ne tasavvur buyuruyorsunuz, ne düşünüyorsunuz?..

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Bu işle kendim bizzat meşgul olacağım... Ben de heyetinizden bir âza değil miyim, ben de onun için çalışıyorum.

REİS — Müzakerenin kifayetini ve Şükrü Bey'in tavrı verilecek izahatı kâfi görerek ruznamei müzakerata geçilmesini kabul edenler ellerini kaldırsın. Kabul edilmiştir.

(Dosyada bulunan tavrılar)

Makamı Celili Riyasete

İzahat, müzakerat kâfidir. Müzakereye nihayet verilmesini teklif ederim. 21 Teşrinisani 1336

Yozgat Mebusu
Feyyaz Âli

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Müzakere kâfidir. Verilen izahat kâfi görülerek beyanı itimatla ruznamei müzakerata geçilmesini teklif ederim. 21 Teşrinisani 1336

Karahisarısahip
Mehmet Şükrü

Nazargâhı Atufilerine

Efendim; söz uzadı sanıyorum. Bununla beraber müsaade buyurulursa oraların tarihi hakkında kısaca bir izahat bulunayım.

İrade efendimizindir.

Kütahya
Besim Atalay

Riyaseti Celileye

Müdafaai Milliye Vekili Paşa Hazretlerinin verdiği izahat kâfidir. Müzakeratın kifayetini teklif ederiz.

Bolu
Tunalı Hilmi

Ayıntap
Kılıç Ali

Saruhan
İbrahim Süreyya

Makamı Riyasete

İzahatın kifayeti ile ruznamei müzakerata geçilmesini teklif ederim.

Hakkâri
Mazhar Müfit

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Levazımı askeriye mübayaatının bataet ile cereyanı anlaşılmasına binaen vatanın emri müdafaasına ait bulunan mezkûr mübayaatı ticari usul dairesinde süratle ifa etmek üzere Büyük Millet Meclisi azasından ve tüccardan mütehasıs üç zatın intihabı ile Müdafaai Milliye mübayaat komisyonu nezdine berayı mura-kabe memur edilmelerini teklif ederim. 21 Teşrinievvel 1336

Burdur Mebusu
İsmail Suphi

DEVRE : 1

CİLT: 1

İÇTİMA : 1

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

21 Teşrinievvel 1336 (1920)

Cilt : 5

88'inci İn'ikat – 3'üncü Celse

SEKSEN SEKİZİNCİ İÇTİMA

21 Teşrinievvel 1336 Cumartesi

Üçüncü Celse⁶⁵

Reis: Celâlettin Arif Bey.

REİS — Efendim celseyi açıyorum.

Geçen celsenin mabadı... Söz almış zevat var. Evvela söz Batum Mebusu Ali Rıza Efendi'nindir.

ALİ RIZA EFENDİ (Batum) — İfademde sakatlık olursa bittabi ıslah buyurursunuz. Batum hakkında bazı maruzatta bulunacağım. Evvelâ şunu arz edeyim ki, Meclisi âliniz teşekkül ettiği zaman bir lütfu mahsus olmak üzere Batum mebuslarını da kabul ettiniz. Öyle diyeceğim. O vakit intihabat icra edilirken, âcizane daha ileride, 15 Nisan'da arzetmiştim, bizim bazı umuru mühimmemiz vardı ki onu bırakıp gemedik. Dört zatı gönderdik. Onlar burada ifayı vazife ediyorlar. Nihayet 6 Eylül'de de bendeniz Meclisi Âlinize gelmekle şerefyağ oldum. Halkın ısrarı üzerine bazı maruzatta bulunacaktım. Geldim, buna mahal kalmadı. İçimizden üç arkadaşta Heyeti Celileniz mezuniyet vermiş, göndermiş. Heyeti Celeliye müracaat ettik. Sonra heyeti Vekileye müracaat ettik. Sizin metalibiniz temin edilmiştir, arkadaşlarınız gitmiştir diye temin etmişler. Bugüne kadar da ses çıkarmadık. Şimdi elimden geldiği kadar bazı maruzatta bulunacağım. Evvela şunu arz edeyim ki elviye selâse, üç dört asırlık revabıtı diniye ve tarihiyesi olan elviye selâse Ruslara ne şekil ve surette terkedilmiş ise cümlelizin malumudur. Bunun hakkında hiç izahat vermeyeceğiz. Yalnız şunu ilave edeceğim ki bir ahde müsteniden şu elviye selâse 93'te Ruslara ahden terkedilmişken sekiz, on sene Ruslar hakimiyeti tammeyi Batum'da tesis edememişlerdir. Onların kalpleri Hükûmetinizden ayrılmamıştır. Hükûmetinize karşı olan bu muhabbet ve teveccüh günden güne artmıştır. Onlar bir fırsat bekliyordu. Onlar bu fırsata ancak harbi umumide nail oldular. O zaman pek cüzi kuvvetimiz bulunuyordu. O zaman Lâzistan hududunda bulunan yüz, iki yüz kişiden ibaret çetelerle teşriki mesai eden ahali o vakit ki Rusların azametine, haşmetine göğüs geren, her türlü fedakârlığı ihtiyar eden halkın size ne derece muhabbeti olduğunu takdir buyurursunuz. Hiç şeksiz, şüphesiz o vakit büyük felaketlere maruz kaldılar. Memlekete çeteler girdi ve memlekette bir ihtilal çıkardı. Alehusus Acara'da... döndü geldiler. Onun üzerine Ruslar Acara'dan hareket emrini verdiler. Hunhar alayı musallat kıldılar. İnha bir alay gönderdiler. Acara'dan Batum'a ininceye kadar taş üstünde taş bırakmadılar. Halkın üzerinden silahları topladılar. Maktunî denilen bir dağda -gayet müsait bir şeydir, adeta kudretten bir kaladır, istihkâmdır. Herkes silaha sarıldı. O alayı oradan çevirdik. Hatta onlar Ardahan üzerine idi ki hareket ettiler birçok mezalim ve fecayı ika ettiler. Ondandan sonra hayli müdafaa ettiler. Ruslar işgal ettiler, memlekette birçok adamları idam ettiler. Hatta o meyanda birisi de Göbeski denilen Batum'un ordu kumandanı bir adam merasimi icra ederken çıktı, alenen söyledi, dedi, 65 yaşındayım. 40 senedir hizmet ediyorum, onunla beraber bizi muâhaze etme. Çünkü bu itham etmişler hükûmeti Osmaniye ihtilale böyle, bu gibi, hallere teşvik etti. Bizi teşvik eden hükümeti Osmaniye değil, Makamı Hilafet ve Saltanat değil, bizim kuranımız, dinimiz, Hazreti Peygamberimizdir. Kumandanın karşısında ve demiş ki, biz 40 sene sükût ve inkıyat ile yaşıyorduk. Fırsatı elde bulduk. Sizinle harbe emin olunuz ki bir fırsat avdet ederse Kurani azimüşşan bizim elimizde dururken yapacağız.

Ondandan sonra Cenabı Hak yüzümüze bakarak Brest litovsk muahedesi akdolundu. Karşımıza birtakım hadiseler çıktı. Gürcüler geldiler, Hiçbir ahte müstenit olmayarak bigayrihakkın... Vehib Paşa ordusu hududa dayanmıştı. Hatta 93 hududunu geçmezden köylerden, kasabalardan halk geldi, fevç, fevç iltihak etti. Her türlü silah istimaline salâhiyattarız ve bunu yaptılar. Teşriki mesai ettiler. Birisinin ismini zikrederim.

65 Daha önceki baskılarda yer almayan Meclis Gizli Celse (21 Teşrinievvel 1336 tarihli Dönem:1, Birleşim:88, Celse:3) oturumuna ait bu tutanak transkripte edilerek bu baskıya eklenmiştir.

Miralay Kazım Bey. Batum'un fatihi, batı kumandanlarından birisi de o zat. Batum'a ilk girenlerden birisi. 50 senelik bir hasretin, tadını almakta iken Batum tahliyesi... bu meşum mütareke olmak üzere vahim, hazin, perişan bir surette kaldı. Tabii o eski ve daima muhabbetlerini fiilen izhardan geri durmadılar. Bir cinayeti siyasiye teşkil ettiler. Hiçbir zaman, hiçbir gün, hiçbir dakika kılıç ile lisan ile hatta fiilen protestolardan geri durmadılar. Kars'ta şûra teşkil ettiler. Oraya aza gönderdiler. Uğraşıldı, İngilizlerden bir vesile ile bir cemiyeti siyasiye teşkiline müsaade olundu ki, bir cemiyeti hayriye tesis edeceğiz. Rusya'dan birçok üsere geliyor, onlar sefil bir halde bulunuyorlar. Bunları ahvalini terfi için ve hasta olanların ahvali sıhhiyesine nezaret etmek üzere dendi. Tesis ettik, o vesile ile içinden bir cemiyeti siyasiye ayırdık. O günden beri bu cemiyeti hayriyede kendi faaliyetinde devam etmektedir. Bu, efendim malumu âlileri hep size karşı olan muhabbetlerden ileri geldi, ancak birçok müşkülata maruz kaldılar. İngilizler Batum'u işgal ettikleri vakit birçok entrika çevirdi. Bizim bir cemiyeti siyasiyemiz vardı ya, ona muhalif, ona muarız başka bir cemiyet ihdas etti ki bir taraftan Denikin propagandalarını ortaya attılar, diğer taraftan kendi propagandalarını, Bolşevik propagandası ve Gürcistan propagandasını yaptılar. Bütün bunlara rağmen halkın yüzde 97'si reyî yine eskisi gibi Türkiye'nin lehinde idare etti ve elan da muhafaza etmektedir. İngilizlerin takip ettiği siyaset benim anladığıma göre ilk gelişlerinde adeta Batum müstemlekelerinde halkın efkârını lehlerine çevirmek ve halkı kendilerine dehalet ettirmek için ne lazımsa yaptılar. Ve diyebilirim ki iki üç Müslüman ismi taşıyanlardan adam bulmuşlardır. Ancak böyle bir iki şahıs bulabilmişler başka hiç kimse yanlarına uğramamıştır ve siyasetleri akamete mahkûm kılmıştır. Batum'da gayet büyük, zeki diplomasi usulüne vakıf adamlar mevcut değil. Sırf onların hüsnü niyeti, diyaneti ile diyebilirim ki İngilizlerin de siyaseti akım kalmıştır. Uydurup diyorlar, Gürcüler onu elde ettiler, Gürcüler kız verdiler, para verdiler. 1366 Şubat'ında Gürcüler hudutlarımıza yine tecavüz ettiler. Acara ve Çürüksu kazalarını işgal ettiler halk protesto etti. 12 yerde miting akdettiler, İngiliz zabıtları de hazır olduğu halde, katiyen ve katibeten o protestolar Batum limanından harice çıkmıştır. Onun üzerine halk mecbur olur. Silaha sarıldı. Silah kuvvetiyle Gürcüleri harice attı. O vakit idi ki telgrafhaneye bir memuru mahsus göndermiş idik, burada istifsar edilmiş idi. Reis paşa hazretleri tarafından cevap verilmedi ve dedi ki işte şark ordusu kumandanına emir verilmiştir, size her türlü muavenette bulunulacaktır. Bunların neticesi çıkmadı. Tabii bizde buradan aldığımız malumattan milleti haberdar ediyorduk. Vaziyeti umumiye siyasiyemiz ihtimal müsait değildi. Halk bir taraftan silaha sarıldı bunları dışarıya çıkardı. Bize dediler ki hani ya Türkiye ordusu gelecekti. Bu hususta cemiyet halka karşı gayet mahcup kaldı. O vakit İngiliz Generali Kopolis cemiyette bir beyanatta bulundu. Dedi ki siz ya Gürcüleri buraya getireceksiniz, ya İngiliz hakimiyetini kabul edeceksiniz. Tabii cemiyet kendi tedabirini ahzetmişti. Her ikisine de cevabı red vererek son bir gazete çıkardı. Öteden beri nefret ettiği (İnsıdadı) göstererek cemiyette Batum'u terkederek Hopa dağlarına çekiliverdi. Bizde beraber işte bir temmuzda bu vaki oldu. O vakitten beri cemiyet Hopa'da çalışıyor. Şimdiye kadar kendilerinin sadrına şifa verecek bir malumat veremedik, bir cevapta bulamadık. Biz Batum mebusları o da vaziyetimizin şeyinden ileri gelmiştir. Vaziyet takip ediyorduk. Bu sıralar Bolşeviklerin hafi cemiyeti vardı. Onlar da bir taraftan müthiş propaganda yapıyorlardı, maatteessüf. Tabii halk bunları kemali şiddetle reddediyordu. Diyordu ki siz nasıl Moskova'ya tabi tutmak istiyorsanız biz de Ankara'ya sonra İstanbul'a rabıta peyda... Halk hiçbir zaman kendisine ümitsizlik getirmede (Alkışlar). Ya beraber yaşayacağız, ya beraber öleceğiz. Bunu bir mitingde Macar denilen bir mevkide Gürcistan'ın dâhiliye Nazırı olan Çengeliye söylemişler di. O da demişti ki Türkler mahvoldu, Türkiye kalmadı... haşa huzurunuzdan aptalca, akılsızca ne hakaret yapıyorsunuz demişken buna hücum edilerek bir otomobile... kendisine denmiştir ki Türkler mahvolmamışlardır, Türkler şimdiden sonra yükseleceklerdir. Farzımuhal olarak onlar mahvolacak olursa biz de onlarla beraber mahvolacağız. Ümitsizlikle nabedit oldu. Tiflis'e geçti, gitti. İşte ordu meselesidir ki para verdiler, kız verdiler etmedik rezalet bırakmadılar. Hafi olarak gecenin yarısında getirdiler, Batum'u işgal ettirdiler. Gürcüler efendiler.

Halk muntazam kitle değil bir avuç kitle... efendiler. Şunu da ilave edeyim ki ihtiyar kadınlar, bütün ihtiyarlar secdeye kapanmış dua ediyorlar. Bahçeden gelen, bostandan gelen... beraber yaşamak için...

sonra tarladan gelen bostandan gelen hepsi yahu Türkiye'den bir nefer gelmiş geliyorlar diye bu alâmi ızdırıp içinde ha geldiler ha gelecekler kendim dahi dâhil olduğum halde iki senedir bu alâmi yaşıyoruz.

Geçen gün hariciye vekili Batum meselesinin muallakiyetinden bahsettiler. Efendiler ahali bundan vazgeçmeyecektir. Bunu lisanı resmi ile arz ediyorum. Biz onlara desti muaveneti uzatsak da, uzatmasak da onlar bizi istiyorlar. Henüz buranın vaziyetini beklemiyorlar. Buradan huda (okunamadı) kat'ı ümit etseler bakalım ne tarzda bir tesviye edilir. Bundan farzımuhal olarak kat'ı ümit etseler bile size emrivakiler karşısında bırakacaklar, birçok muharebeler, cidaller, birçok sefkidema husule gelecektir. İhtimal ki Lâzistan komşularımız onlarla tevhibi mesai edecekler. Evvel be evvel nazarı dikkati alinize celbediyorum. Hiçbir söz çıkmaz ki bu başka ellerde, başka bir hâkimiyette kalsın. Çünkü âcizane vekili bulunduğum milletin efkârı umumiyesi bu taraftadır. Sonra şunu da arz edeyim. Mesela icabatı siyasiyeden şekilden bahsedildi. Efendiler o memleketin siyasiyatıda, iktisadiyatı da o memleket halkının hakkı tabisidir. Bu hususda şimdiye kadar Meclisi Alinizde Bolşeviklerin... Küfrü lisan etmişler. Bolşevikler hakkında lisanı açacağım. Çünkü menafii memleket başka bir şeye benzemez. Bolşevikler ki bu eller değil ise de inkılabın amili olan eller idi. Brest Litovsk muahedesi yapılırken elviyei selasiyeyi bize bırakmışlardı. Garp devletleri öteden beri bizim malımızın, canımızın, ırzımızın düşmanlarıdır. Fakat bunlar birer maske giymişlerdir. Oldukça bize müveddet izhar ediyorlardı. Batum ahali elli sene süren Rus hâkimiyetinden nefret etmişlerdir. Muavenetiniz olsa da, olmasa da onlar Gürcülerle de, Bolşeviklerle de çarpışacaklardır. Hiç kimseyi o hudut dâhiline sokmayacaklardır. Zannedilmesin ki bunlara öyle emir veriliyor, zannolunmasın ki onlar bizim kuvvetimize muhtaçtırlar. Yalnız sizin lütfunuza, sonra arkadan biz geliyoruz demenize.. Başka şeye ihtiyaçları yoktur, kâfi silahları vardır. Bir parça cephaneden yardım icabeder o kadar. İnşallah o da etmez ya... Rusları tenkit edeceğimi arzetmiştim. Ruslar yani Rusya'da sosyalist yoktur demem. Olur ki diğerleri birkaç... Dünkü Ruslardan başka bir şey değillerdir çünkü aradan yarım asır geçmemiştir. Onlar dün bizimle cengüçidal bilmem neler yaparlarken işte o generallerdir ki bugün inkılap yapanlardır. Tabii menafii siyasiyemiz noktai nazarından daima insanlar manevi kudrete muhtaç olduğu gibi maddi kuvvete de muhtaçtır. Hükûmeti celilemiz onlarla muahede akdedebilir, ittifak edebilir. Lakin onlar Rusluk namına çalışırlar, biz Türklük namına çalışırız. Onlar kendi menafii aliyesini gözetir, biz de kendi menafimizi gözetiriz. Yoksa benim kanaatimce hiçbir vakit demezler ki şu paltoyu unutuyorsunuz merhameten şunu da siz giyiniz... onun içindir ki halk ne Gürcistan'ın hakimiyetini orda ilan ettirecek ne Bolşeviklerin. Bunun da müşevviki, muharriki emri ilahi, emri celili Peygamberiden başka bir şey değildir. Bir mecliste demin de arz ettiğim gibi İngilizlerin fena propagandalarından biri Müslümanlardan birini çıkardılar, bir büyük mitingde. Kendim de orda hazırdım, orda aza olarak. Türkler buraya geldiler, altı ay sizi idare ettiler, işken-ce yaptılar. Sizi dövdüler, size hakaret ettiler. Ne istifade ettiniz? Hemırkınız olan Gürcü Hükûmetyle teşriki mesai ettiler. Buna karşı halk röververle mukabele etmişlerdir, bu sefile tabip bize bir rapor versin yevmiye siz on değneğe tahammül edersiniz. Size her bir ferde ayrı ayrı Türk hakimiyetine girerseniz yevmiye on değnek yersiniz. Böyle farzımuhal olarak bir şart dermeyan etseniz, ona kemali iftiharla icabet ederler. (Alkışlar) şimdi böyle bir halkı hatırdan çıkarmak, vicdanen çıkaramazsınız. Sayınızı meşkur buyursun, tehir ettirmek de bence vicdanen mesuliyeti muciptir. Yani vazifemiz bitmiştir, sözümüz mevaid ile geçti. Mevaidiniz hep leytelealle ile geçti. Ama yine vaziyetimizin icabatıdır diyorum. Ruslar o vakit bu hissi uyandırmışlardır. O vakit cemiyette bulunuyordum... siz cemiyeti İslâmiye'nin unvanını tebdil edin ve badema teşriki mesai edelim, İngilizleri memleketten çıkaralım ve Moskova'ya merbut olsun. Kemali şiddetle Reis reddetti. Hatta onunla da kanaat etmeyerek Şark ordusuna Trabzon valisine, fırka kumandanına müracaat ederek onların çete tavassutunu istirham etmiştir. Demişlerdir ki işte bu cemiyeti İslâmiye'nin unvanını değiştirsinler, efendiler Hudanekerde bunu cemiyeti İslâmiye tebdil etse idi arkasından evet yine Bolşeviklerin prenslerine inkılabına tamamıyla kendilerine ait olmak üzere lehindeyiz, biz onlarla ittifak ederiz ve müşterek olan hasmı tenkil ederiz. Hatta inkılabı tevsi etmek... dinimizin kabul ettiği şeyleri kabul ederiz. Zaten etmişiz. Dinin kabul ettiği şeyleri öteden beri kabul etmiş tatbik edegelmişiz. Onların ne hakimiyetini, ne idaresini halk hiçbir zaman kabul edemez. Onların namına ben söz söyleyemem. Bu müzakerata vakıf olsalar bizi şiddetle muahaze ederler. Onun için Batum hakkında yani Bolşev-

viklerin aldatıcı siyaseti demiştim; bir taraftan Gürcülere hakim olup kendileri uzanmak istiyorlar. Esasen 93'te elimizde iken... 50 sene ahali hoşnut olmayarak icrayı hakimiyet etmiş iken acaba bir defa daha parmak sokmak ne oluyor. Katiyen ve katibeten halk onlara istirahat vermez. Eğer buradan meir olsa idi İngiliz'e de ateş açılacaktı. Gürcü tecavüzü muharebelerinde... bunu hepsine tekrar edecekler... sonra Batum'un teabii sizinle büyük bir münasebeti ırkıyesi vardır, yani biz Türklerle iftihar ederiz. Gürcü'sünüz, Türkleşiyorsunuz diye itham ederler. Öteden beri Türklük dinin en büyük hadimidir, neden iftihar etmeyelim. Bir kerre böyle revabıtı diniye ve tarihiye olduğu gibi sair suretle de büyük münasebeti vardır. Vaziyeti siyasiyesi itibariyle de vaziyeti iktisadiyesi itibariyle de Batum, Batum, Batum diye büyüen Avrupa ayağa kalkmıştır. Esbabı nedir efendiler? Bir limanı vardır, limanı vardır, altın oluşudur. Herkes oraya elini sokup kendi hakimiyeti altına geçirip eline avuçlarla para geçirmekten başka bir şey değildir. O memleket mademki Bolşevikler beşeriyete bir dersi medeniyet vermek istiyor, o memleket, o memleket halkının malıdır, onların hakkı yoktur. (alkışlar). O kadar siyasetle alakam yoktur. Vaziyeti siyasiyeye orada olan Hükûmet hakim olacak... vaziyeti idarisi itibariyle münasebeti var dedim efendiler. Lâzistan ahali samimi kardeşlerimizdir. Batum'da Lâzistan'dan gelmiş beş bin, on bin nüfus vardır. Hep icrayı ticaret ve sanat eden Lâzistan ahali arkasındadır. Bugün orada Gürcü hakimiyeti kaldıkça... Lâzistan... Onların hayalhanelerinde durdukları bir şey varsa o da Rize'de bir kamer var, oraya kadar bu arazi Gürcülere... Zerre kadar benim namı hesabına müsamaha edilemez. İktisadi ciheti malumdur... Ahali bizden ne istiyor? Ahalinin eylem Türkiye'den istediği nedir, ne istiyorlar? Şunu arz edeyim. İki senedir, şu halkı, onları idare eden cemiyeti İslâmiye aldattı... siyaset zaten aldatıcı bir tedbirden başka bir şey değildir. En nihayet bunlara sıkıntı geldi. Diyorlar ki beş yüz, bin veyahut iki bin kişi müsallah Türk askerini hududumuzda görmezsek sizin sözünüze itimad etmeyeceğiz... onlara sade benim kanaatimce beş yüz müsallah gönderildi mi evvelallah arkasını alırlar... cemiyet kaçmıştır efendiler. Zabitan üserayı muhteremeye muavenette bulundur. Tüccardan alındı onlara muavenette bulundur. Cemiyet kaçınca bir müddet tüccarlar gönderdiler, sonra Gürcüler tazyik ettiler göndertmediler. Bunların postası hatta bir müstensihleri bile yoktur. Trabzon'dan istedik değil matbaa, müstensihleri bile yoktur. Biz orada iken matbaamız vardı, gazetemiz vardı, irşadatta bulunuluyordu. Şimdi hep kalemle yazarlar. Haftada bir gazete çıkarırlar... dâhiline, mülhakatına tevzi ederler. Şimdi kırtasiye için şey için geldiğim vakitte heyeti vekilei muhteremeye arz edecektim. Mahiye şöyle iki yüz üç yüz lira ne ise bir muavenet edilsin... şark ordusu kumandanına yazılmıştı, yine temin edilememiş. 5 Kânunusanide bir telgraf alıyorum riyasetten, son derecede müzayakadayız, dört kalem erzak veriyorlar, derviş çorbası gibi pişiriyorlar. Sonra bir posta ücreti cüzi bir muavenet acaba vakitleri var mı diyorlar. Ne ise acaba buna vakitleri var mı? Bu meseleyi de böyle nazarı şefkatinize arz ediyorum. En son sözüm Efendiler, Batum hakkında kendi namıma ne iktisadiyatı, ne şekli idaresi ne diğer hususatına hiçbir söz veremem. Batum ahalinindir. Ahali de size kemali samimiyetle merbuttur. Hiçbir zaman ayrılamayacaktır. İnşallah Batum gariben elinize geçerse... favaitten birini arz edeyim. Müsallah muntazaman on bin kişi nizamiye teslim edeceklerdir. Ben on bin diyorum, size orada teslim edecektim. Maalşükran arz ederim ki 93'ten evvel Batum bizde iken birisine kura isabet etse bir kaza ahali matem tutarmış. Askerlikten bu derece müteneffir imiş. Hakimiyeti ecnebiye bunları o derece müteessir etti, o derece uyandırdı ki... harbi umumide bunu bilfiil isbat etti. Mütarekeden sonra İngiliz zulmü bir kat daha uyandırdı... bu adamlar ki doğrudan doğruya silahı eline alarak, silah altına girip ta evvel Allah Hükûmet bizi Hindistan'a sürse de maalfithar yürümeye müheyyayız diyorlar. Bu da az faide değildir. Yalnız şunu arz edeyim, kanunen aynı hukuk ve salahiyet haiz bir arkadaş... bir misafir gibi oturuyorum. Ve mübarek ağızlarınıza bakıyorum. Ufacık bir ihtilaf vahdete nakisa getirecek bir hal... bir haftadır iştiha üzere alimallah yemek yememişim. Birer kadeh çay ile idare diyorum. Neden teessür içindeyim. Onların sizlerden beklediği azim muavenetler... kanaatları da biliyorum. Buradaki ufacak ihtilafımız bizim kalplerimizi parçalıyor. Bunu da bu münasebetle arz ediyoruz. İstirham ediyorum, bütün hissiyattan tecerrüf edeceğiz. Hepimiz fedayı can edeceğiz. (Alkışlar)

HARİCİYE VEKİLİ MUHTAR BEY — Ali Rıza Efendi'nin yalnız son beyanatına cevap vermek istiyorum. Mesele tabii uzun uzadıya münakaşa edilecektir. Buna taalluk eden sualler olursa dilim döndüğü

kadar söyleyeceğim. Bu Hopa'ya iltihak ettiğini kemali teessürle beyan ettikleri cemiyeti İslâmiye'nin hakikaten muhtacı muavenet bir halde bulduklarına bendeniz de muttaliim. Bunu vakıf olduğum iki buçuk, üç aydan beri bunların mümkün mertebe terfihi ahvalleri için nefsim taalluk eden şeyi ifaya gayret hususunda kusurum yoktur. Evvel be evvel bunlara silah noktai nazarından muavenet edilmesini kerraren Şark ordusu kumandanlığından rica ettim. O da zaten meseleyi bildiği için kabul etmiştir. Ve yine Ali Rıza Efendi'nin söylediği gibi galiba iâşe için de muavenete kusur edilmiştir. Yalnız bunların tabii muhtaç olduğu şey bir avuç pirinçten yahut arpadan ibaret değildir. Elbette bir maksadı siyasi için terki diyar etmek ıztırarında kalmış olan insanların ihtiyacı insaniyesinden maada takip ettikleri gayeyi temin için sarfına muhtaç oldukları birçok nokut da olabilir. Binaenaleyh bunların tesviyesine hariciye Vekâleti her vakit amade bulunmuştur. Takriben buradan yirmi gün mukaddem mezunen o havaliye giden Batum mebuslarından ve muhterem rüfekamızdan Edip Bey'le görüşülmüştür. Ne olduğu bittahkik işaretini üzere iktiza eden muavenetin icra edileceği takarrür etmiştir. Bendeniz de bu işe muttali olduğum günden beri arzui vicdani ile çalışıyorum. İşarına muhtazırız. Gelir gelmez ne ise yapılacaktır... bu hususta bir teklif dahi vardı... Batum Cemiyeti İslâmiyesi'ne ... uğradım. Müşkülâtı bir Allah bir de ben bilirim. Yalnız heyeti muhteremenizden bir şey rica edeceğim. Hariciye Vekili olmak hasebiyle şu para meselesinden dolayı uğradığım müşkülâtı bir ben bir de Allah bilir. Onun için de para yoktur bin yere başvuruyoruz, Moskova'ya bir heyeti sefaret gidecek, geceli gündüzlü uykuyu terk edip bunları sevk etmek icab ediyor. Fevkalade müşkülât çekiyorum... bir heyeti murahhasa gidecek onun için de para yok. Bu para meseleleri Meclise gelirse kabul edeceğinizi söylediğiniz halde yine müzakeresi esnasında birçok da muarızı ve müstenkifler bulunuyor. Bunlar nihayet para meselesidir. Eğer heyeti aliyeniz bir parça civanmerdane davranacak olursa... mesela heyeti aliyenize söylemeye lüzum görmem ki Hariciye Vekaletine taalluk eden vezaifin, kısmı azamı demeyeceğim, fakat en mühim kısmı bütçede sarahaten zikredilen tahsisat ile ifa olunur. Hâlbuki buradan evvel istemiş tahsisatı mestureyi encümen kısmıştır. Ve senenin nihayetine iki ay olduğu halde sarf edilecek tahsisat elimizde kalmamıştır. Bu paralar aleni olarak sarf edilemez. Ve verilen yerlerden senet alınamaz binaenaleyh bu vezaifinin tamamıyla ifası matlup olduğu takdirde bu gibi para hususunda semihane davranılması lazımdır. Mesela hariciye Vekâleti bundan iki üç ay evvel iki zattan ibaret idi. Bir bendeniz bir de kâtipten ibaretti. Gece gündüz çalışıyoruz, şimdi beş altı kâtip daha almışız ve bir de umuru siyasiye müdürü ki bu adam hakikaten fevkalade kıymettar bir zattır, bunun için tahsis etmiş olduğum altmış lira maaş encümen gitmiştir. Bu adam gayet müstağni bir adamdır. Meccanen çalışacak derecede bir adamdır. Fakat bir insan şu kadar para alırken üç ay sonra onun... hasbelinsaniye münkesir olmamak mümkün değildir.

Saniyen, ha bunları evvelce düşündüğümüz zaman münasebatı hariciyemizin böyle kalil bir zamanda böyle fevkalade inkişaf edeceğini bittabi tahmin edememiştim. Ben de insanım, ben de takdir ve tahminde aldandırım ve aldandığımı itiraf ediyorum. Fakat o inkişafatı ahire üzerine yapılması lazım gelen teşkilat meselesinde fevkalade duçarı müşkülât oluyorum. Mesela, fazla sarfı müstelzim olmadığı halde münakaleden ibaret bir kanun layihası geçen günü çıkmamıştır. Şeyden Gürcistan ve Azerbaycan'a gönderdiğimiz zatların tahsisatları yoktur. Eski bütçede vardır iki aydan beri orada ifayı hizmet ediyorlar, tahsisat vermenin imkân yoktur. Diyarı aharda bir milleti bir devleti temsil eden bir adamın parasız kalması ne demek olduğunu heyeti aliyenizin takdirine arz ediyorum. Bu gibi hususatta biraz daha semihane devam edildiği surette vazifenin fevkalade, matlup veçhile ifa edileceğine Heyeti aliyeniz katiyen emin olabilir. Onun için bu vesile ili iki bin liralık kanunu Azerbaycan-Gürcistan heyetlerinin tahsisatına ait olan kanunu bütçei umuminin müzakeresine talik etmeksizin bir an evvel müzakeresi... Fakat emin olunuz bu Gürcistan Heyeti İslâmiyesi'nin her türlü ihtiyacı Hariciye Vekâleti tarafından temin edilmektedir.

ŞÜKRÜ BEY — Müsaade buyurulur mu efendim? Bir iki kelime söyleyeceğim. Zatı alileri, iki üç aydan beri bunların ihtiyaçlarına vakıfım, buyurduğunuz mümkün değil mi idi ki bunların ihtiyacı nisbetinde Hariciye Vekaletinden bir muavenette bulunulsun. Para verilmeli idi, denizde bir kum gibidir.

Hariciye Vekili – Evet burada söylenebilir. Sonra on lira kısılır. Demin söyledim, ben bunların ihtiyacına muttali olduğum zaman Şark cephesi kumandanlığına rica ederek bunlara muavenete şıtap edilmesini yazdım ve bunlar da muavenette kusur etmemişlerdir.

ŞÜKRÜ BEY — Asıl arzetmek istediğim şey, Batum meselesi hakkında hâdis olan bir mesele vardır, buyurdular. Bu bapta Heyeti Vekile ne düşünüyor ve biz neyi tedkik edeceğiz? Bu hususta bizi tenvir buyursunlar ki biz de cevap verelim. Yalnız Muhterem Batum Mebusu Ali Rıza Efendi geçen gün Hariciye Vekili Beyefendinin pek haklı olarak bir vaziyetten bahsetmesi sebebiyle pek haklı olarak endişeli bir hissi vatanperveri ile... Şimdi neyi tedkik edeceğiz, hâdis olan mesele nedir? Bunu söylesinler, bunu görüşelim. Ondan sonra bazı sual soran olursa Meclisten bazı arkadaşlarımız fikirlerini söyleyecekler.

— Celsei hafiyede arzetmiştim, bizim müddeiyatımız heyeti celilece malumdur. Mesele Batum meselesidir. Elviyei selasenin vaziyeti siyasisesi malum olduğundan bu bapta itayı malumatı sait addederim. Batum ve Ardahan livaları misakı millî hududu dâhilinde... Bu hükûmetin hikmeti teşekkülü de malûmdur... Semeresi olarak bugün kabzai teshirimize dâhildir... Olduğu takdirde bu maksatı siyasisini istihsal edecektir. Dünyada her şey itidal ile mümkündür. Bendeniz geçenlerde demiştim ki zaten Kars bir defa elde edilmiştir. Geriye kalan iki livadan Ardahan için tereddüde mahal yoktur, Batum'un vaziyeti beynelemeliyesi itibariyle tamamıyla... Bunun için bir istifham vardır. Bu istifhamı kimse inkâr edemez. Binaenaleyh hakayıkı olduğu gibi görerek esbabı hallini düşünmek iktiza eder demiştim. Heyeti Vekile yalnız müstakbel bir reyini... Cepheye tevcih etmek mecburiyetinde olduğundan dolaydır ki halli birçok müşkülâtı dai olan bu meselede Meclisi âlinizin noktai nazarını öğrenmek... demin de arzettim ki hükûmet evvel be evvel Batum livasını hiçbir kaydı siyasî, haricî olmaksızın zamimeî memalik etmek ister... Muktedir olduğu takdirde ilk teminine çalıştığı suret budur. Fakat bugün Kafkasya'nın en mühim limanı olmak sebebiyle Kafkasya'da yaşayan bilumum milletlerin menafii hayatyesinin pek şiddetle hareket ettiği Batum hakkında bizim müstakil bir rey olarak vereceğimiz kararın ne dereceye kadar müessir olacağı cayı sualdir. Bunda istiklallerini, refah u saadetlerini temin ettiğimiz Azerbaycan'ın hayati bir menfaati vardır... O menbalardan çıkan petrolün yegane mahreci Batum'dur. Ermenistan'ın kezalik o limanda azim menafii vardır. Şimali Kafkasya Dağlılar Cumhuriyetinin büyük bir menfaati vardır. Rusların daha büyük menafii vardır. Binaenaleyh Batum'a verilecek istatü meselesinde... Yalnız bir mülke tasarrufla... olmaz... Mavericksinde bulunan memleketler coğrafyasının... O memleketler arasında münasebatın... Bir menfaati vaziyeti siyasiyedir. Bunu devlet nazarı dikkate... Mecburdurlar. Binaenaleyh bizim için ilk şekil ve suret... Bila kayd u şart Kars ve Ardahan gibi Batum'u da zamimeî memalik etmektir. Acaba bu mümkün olmazsa ne şekil düşünmek lazımdır. Bunun için demiştim ki... Mesela livanın hakimiyeti tamamıyla bize ait olmak üzere... Enternasyonal... biraz vasideir. O havalide yaşayan milletler arasında müşterek bir idare tesis etmek... hatta şehirde tamamıyla Osmanlı terk edilmek sartiyle... Yalnız limanı... ondan sonra bu da kabili istihsal olmazsa o livaya bir muhtariyeti idare bahşettirilir ve sözden Hükûmet biz oluruz... yani muhtariyeti idareyi haiz olur... Türkiye Devletinin nazarı aliyei siyasisesi... o muhtariyeti idareye nail olan hükûmet milletlerin Batum limanına taalluk eden menafii ticariye ve iktisadiyesine... bu silsileyi devam ettirecek olursak nereye kadar... işte bu eşkâli muhtelifeyi Heyeti aliyeniz...

AYINTAP MEBUSU — Batum'un bizim elimize geçmesine...

MUHTAR BEY — Çiçerin'in bir notası tamamen... Gürcistan kendisine bir müsalahaname akdi için bir teklifte bulunmuştur. Biz sizinle akdi müsalahaya amadeyiz. Ancak geçen sene de Ruslarla Gürcistan'ın hududu siyasiye olmak üzere... hudut dâhilinde Gürcistan'ın... bunu kabul ederseniz mesaili sairenin müzakeresine gireriz ve binnetice de sulh ahitnamesini akdederiz. Bundan da anlaşılıyor ki bugün bu iki livaya vazülyed olan Gürcüler... vermek istemezse ne yapılır, icbar ne ile olur. Kuvvei müsallaha sevkiyle... saniyen Ruslar bize diyorlar ki bunlarla bir sulh muahedesi akdederseniz biz bunu Rusya'nın... menafiine muvafık görürüz. Ancak bu sulhu... bizim Gürcistan'la akdettiğimiz muahede... O da bu iki livanın Gürcistan'da kalmasını icap ediyor.

RAGIP BEY — Misakı milliden bahsediliyor. Misakı millinin bugün... lütfen izahat verir misiniz?

— Bizim misakı milliden... ve zannederim ki... devletin dahi... Misakı millî hududu dairesinde biz bilmiyoruz. Bunu tenvir... Hatırımda kaldığında göre elviyei selâse, Garbi Trakya ve hududu millîmiz haricinde Arapla meskûn olan memalikten hangisi... Beyan edecekleri reye göre hangi şekil reylerine iktiran ederse... şayanı kabuldür denmiştir. Fakat bir maddei mahsusa vardır... amma bu doğrudur.

REİS CELALEDDİN ARİF BEY — Müsaade buyurursanız esas itibariyle akdi misak ile mütareke hududu verildiği zamanda bizim ordumuz Ardahan, Kars ve Batum'da bulunuyordu. Yalnız bir ciheti kabul ettik o zaman... Şayet lüzumu mübrem hasıl olursa orada yeniden arâyı umumiyyeye müracaat...

ÖMER LÜTFİ BEY — Misakı Milliyi yaptığımız zaman Rauf Bey'in kendisi o vakit demişti ki, Brest muahedesini yaptığımız zaman elviyei selase murahasları kendilerinin bizim idarede kalmaları hakkında reyleri toplanmıştır. Ona göre Brest muahedesini... icabı mücbir olursa o zaman evvelce bir reyîamm alınmıştır.

MUHTAR BEY — Evet bu böyledir. Komisyonunda hatta devletlere verilen notanın tahririnde de bulundum. Çünkü elviyei selase misakı millî hudud dâhilinde olduğu sarahaten mezkûrdur. İşte vaziyet budur efendim. Şimdi Meclisi âliniz bu vaziyet karşısında... tayin buyuracaksınız.

MEHMET EFENDİ (Biga) — Bize karşı vaziyetleri ne oldu?

MUHTAR BEY — Yalnız kürsüden inmezden evvel, Heyeti aliyenize şurasını söylemek isterim. Bu hükümet misakı millî hudutlarını temin etmek için elinden gelen her şeyi yapacaktır. Bu bir defa elde bir. Ondan sonrasını Allah bilir.

ZİYA HURŞİT BEY — Benim bildiğim Ruslar 1914 hududunu istiyor. Yalnız iki hükümetin istiklalini istemiyor. Ermenistan'la Gürcistan. Bunun için Bolşevikler Batum'u...

TAHSİN BEY — Malumu aliniz bizim Türkiye Hükümetinin öteden beri bir tecellisi vardır. Seyfen kazandığını kalemen kaybeder. Sovyetler gayet insani, gayet âli olduğunu ilan ederek planlarını programlarını tatbik etmekte devam ediyorlar. Fakat bizim düşmanımız bulunmuş olan bu kavim gayei siyasiyelerine vasıl olduktan sonra ittihaz edecekleri hattihareketleri hakkında bizim müteredit bulunmakta ve ihtiyatkâr olmakta her halde kendimizi menfaattar addeylemekliğimiz lazım geliyor. Görülüyor ki Ruslarla, Sovyet Hükümetiyle münasebatımız o kadar samimi olduğu halde Kars'ın işgalinden evvel aramızda teati edilen muhaderetname en sonunda Ermenilerin hudutları haricinde olarak bizim vazî vilayetlerimiz dâhilinde birtakım yerlerinde onlara ilhak edilmek suretiyle iş bir akamet vechesine sevk edilmiştir. Bizimle teşriki mesaide o kadar menfaattar olan Ruslar o vakit tamamen itilaf devletlerinin aletleri oldukları halde yine bizim hududu millîmizden onlara ilhakı hususunda ısrar etmek gibi bir halde bulundular. Şimdi efendim sorarım?... Batum'u bunlar... gerek Gürcü Hükümeti olsun, gerek Azerbaycan... gerek Ermenistan olsun çarlık Rusya'sının hududu dâhilinde bulunmuş olan yerleri Sovyet Hükümetinin o münasebetle bu Batum limanı onlar için gayri kabili terk bir limandır. Şu halde bizim onlarla bu meseleler hakkında müzakere etmek ve onlarla uyuşmak mümkün değildir... Emri vaki karşısında... esnayı müzakeratta daima mağlup olagelmekteyiz. Malumu âliniz Ruslarında birçok zayıf yerleri vardır. Onlar da bütün dünya ile giriştikleri bir zaman Rusya'da bulunan birçok İslamlara karşı biz bunlardan istifade... Bütün muvaffakiyetlerin... biz onlarla müzakere etmek için Türkiye Hariciye Vekâleti bu hükümetler nezdinde, Azerbaycan vesair... Rusya'da mevcut olan islam... Kabul ve İslam hükümetleri... ne gibi teşebbüsatta bulunduk.

MUHTAR BEY — Efendim, Rusya ile bir konferans akdini kabul etmiş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti sizin tasavvur ettiğiniz eski Rusya'nın karşısında titreyen, her emrini infaza amade bulunan bir Türkiye Hükümeti değildir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Kafkasya'da belki Rusya'nın kime faik ve nazif olduğuna kanidir. Her türlü hukukîhâliye ve müstakbelesini temin ettirmek suretiyle onlarla akdi muhadenet eder. Yoksa bu hükümetin başka türlü müzakere yapmasına imkân yoktur. Heyeti aliyenizin bundan emin olmasını istirham eylerim. Diğer tedabir hakkında, ne derecelerde nazik bir mesele olduğunu takdir buyurarak bendenizi bu hususta söz söylemekten...

SÜLEYMAN SIRRI BEY — Gürcü Hükûmeti ile aramızda muhtelifin fih olan meseleler halledilmedi mi, Batum, Ardahan meseleleri henüz halledilmedi mi?

— Hayır.

— Heyeti sefaret geliyormuş.

— Gelsin bu mani değildir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA – Arkadaşlar; açık celselerde her münasebet düştükçe Meclisin icrai ve teşrii bir meclis olduğunu ve mukadderatı umumiyeye vazülyed bulunduğunu söylüyoruz ki hakikatı hal bundan ibarettir. Bazen heyeti vekileye taarruz makamında da heyeti umumiye bir vazifesini... bazen fazla olarak heyeti vekileye geçtiği... bendeniz şahsen o kanaatte değilim. Heyeti aliyenizin vazife icraiyesi hakiki ve mühim mesailde kendisini gösterir. Ve heyeti aliyeniz talimatı veçhe tayin eder... yoksa filan kişi filan yerde isyan etmiş... heyeti aliyenizle müzakere edilmekle olabilir; müzakere edilmemesi de kabildir. Asıl heyeti aliyenizin nazarı dikkat ve itibara alacağı... ve bütün mevcudiyeti fikriyesiyle muhakeme edeceği ve neticesi muhakemeyi... ortaya koyabileceği şimdi mevzubahs olan bu mesele tahaddüs eder etmez heyeti vekile huzuru alinize çıkmak mecburiyetini hissetmiştir. Efendim, heyeti aliyeniz bir mesele siyasiyenin halli karşısında bulunuyor. O mesele şudur; bugün Gürcistan hükûmeti cumhuriyeti diye dünyaen tanınmış olan hükûmet ile Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti arasında yahut devleti arasında birtakım mesaili muallaka vardır, denilmektedir. Belki biz kendimizce muallak bir mesele kabul etmeyebiliriz. Bizim için muallak bir mesele yoktur diye biliriz... katidir, sarihtir diyebiliriz. Ve bu meselede yakından ve uzaktan alakadar bulunan diğer devletler Türkiye ile Gürcistan arasında muallak mesele vardır; bu mesailin hallü faslı... bizler ile tekrar yeniden alakadar etmektedir, bunu halledelim demişlerdir. Arzettim ki bizce belki muallakta değildir denebilir. Çünkü bütün cihana karşı ilan ettik ki, bizim bir hududu millimiz vardır ve bu hududu hudud tanımak ve bu hududun işaret ettiği menatı kati ve gayri kabili infikak aksamı vatanın heyeti umumiyesi telakki etmek bizim salahiyeti meşruamız... bu hududu milliyi telaffuz ederken Ardahan, Kars, Batum livalarının dahi bunun dâhilinde bulunduğunu kabul etmişizdir. Bu kabulümüz hangi esaslara istinat ediyor. Malumu aliniz vatanımızın hududunu irae etmek için bir tabir ararken pek çok müşkilata tesadüf etmişizdir. En nihayet bir tesadüftür. Mütareke akdolunduğugün ordularımızın, silahlarımızın, hakimiyetimizin çizdiği hat, hududu millimizdir, dedik ve filhakika o tarihte diğer rüfekânızı da izah ettikleri gibi Batum'da, Kars'ta bizim ordumuz vardı, filan oraya hakim, sahip oluyordu. Zaten öteden beri bizim öz vatanımızdır, binaenaleyh bizimdir dedik. Fakat Brest Litovsk muahedesinde zannedirim kati bir ifade yoktur... herhalde reyî ara müracaat lüzumu baki kalmıştı. O halde bizim hududu milli dâhilinde kuvvetle kabul ettiğimiz aksamı memleketimiz bir şarta muallak olabiliyordu... biz onu emri vaki yapıyoruz çünkü orada yaşayan vatandaşlarımız behemehâl bizimle tevhibi hayat ve mukadderat... onun için düşünmeye lüzum görmedik, bizimdir, dedik. Ve filhakika bizim bu kanaatimizin hakiki olduğu oradaki ahali İslâmiye'nin tezahüratıyla teyyüt etmiştir. Fakat Brest Litovsk muahedesini Ruslar çok rencide eden bir muahededir. Onun dünya yüzünden behemehâl kaldırmağı arzu ederler. Bunun telaffuz olduğundan müteessir oluyorlar. O halde bir defa Ruslar bu meseleyi mevzubahs eyledikleri zaman, mesaili muallaka vardır, dediler. Gürcüler bahsettiği zaman, mesaili muallaka değildir. Nafiz değildir, o halde kendi iddiamızı maddileştirebilmek için derhal ilanı harb edelim, orasını fiilen işgal edelim, mütareke zamanında olduğu gibi... burada askerimiz var ve bu şerait dâhilinde kabul ediniz diyelim... şimdi mesailin muallak olduğu tabiaten taayyün etmiştir. Halletmek için iki çare vardır. Birisi, silahtır. Hiç kimseye sormadan ne Ruslara, ne Gürcülere, sormadan filan yeri tahliye ediniz geliyoruz, deriz. Ve oraya gider otururuz. Eğer bunu yapmak muvafık değil ise esbabı muhtelifeden dolayı o zaman vesait ve teşebbüsâtı siyasiye ile halletmek icabeder. Malumu aliniz daha Ermeniler ordu sahibi iken mütejavüz bir halde iken, biz Gürcülerle, mevcut olan bu mesaili hatta telaffuz bil etmek istemiyorduk. Korkuyorduk. Bu iki millet ve hükûmet birleşir ve bizi daha müşkül bir vaziyete koyarlar. Onun için Gürcistan'a karşı müsamahakâr bir vaziyet aldık. Bu hukukumuzu unutmuş gibi davrandık. Düşünüyorduk ki, daima en muzır olan, mühlik olan, mütejaviz olan Ermenileri bertaraf edelim, ondan sonra bu meseleyi halle-

delim... onu hallettik. Tamam değilse bile korkunç... bir hali bertaraf edebildik. Ve orada kuvvetimize istinaden bugün bulunuyoruz. Şimdi bu meselenin halli sırası geliyor... bir taraftan da Ruslar bizim tavrı hareketimize bakarak alemlerini üzerinde ve kendi memleketlerini teşkil eden... bilhassa onların bize karşı olan alakai vicdaniyelerine bakarak maddi ve manevi bizde tasavvur ettiği ve gördüğü kuvvetin gayri kabili müsamaha olduğuna hükmederek dost olmak cihetini tercih etmiş kanaatindeyim. Ve bu dostluğu takviye ve idame etmek için dostluğu ihlal edecek olan mesailin dahi hal ve faslını muvafık görmektedir. Binaenaleyh Türkiye-Rusya arasında evvelce mevcut olan ahitnameden başka daha kuvvetli olmak üzere bir ittifakname yapmak teklifinde bulundu. Buna diğer mesaili de raptetmeğe arzukeş oldu. Dedik ki, madem bir konferans yapmak istiyoruz, bu konferansta Azerbaycan da, bütün Ermeniler de bulunsun... Ermenistan dahi bulunsun... Gürcistan bulunsun demedik... mevzubahs olduğu bir sırada bunu halledebilecek bir konferans... Halde Gürcistan'dan bahsetmiştir. Yalnız Gürcüler bize müracaat ettikleri zaman biz sizinle ittifak müsalahaya müheyyayız. Bir şartla Ruslar bizimle yapmış oldukları bir... Yani Batum, Ardahan vesaireyi bize veriniz... Bizimle musalaha yapabilirsiniz... Ve bizim için şayanı kabul değildir. Ruslar dahi bu elviyenin, bu livanın Gürcistan'a terk... sarahaten talep ettiler...

Efendiler, hâlbuki Gürcistan komünist değildir. Yani komünist değildir ki... onlar bunu himaye etsinler. Fakat muhakkak olan şeyh varsa o da şudur ki Ruslar evvel ve ahir herhangi bir şekil ve vaziyette komünist yapmak istiyorlar. Komünist yaptıktan sonra Rusya olacaktır. O zaman kendi memleketlerimiz olan Gürcistan'ın şimdiden kendi memleketlerine malik olmasını istiyorlar. Bize teklifte bulunmuşlardır. Ermenistan hareketini biz yaparken Gürcüler de korktular... İngilizlerin Batum'a asker çıkaracakları işae edilmişti. Ruslar bunu şiddetle protesto ettiler. Ve bir Rus şehri olan Batum'a İngiliz askeri çıkamaz dediler. Şimdi mesele ne demek oluyor? yalnız meselenin Gürcülerle halli mevzubahis değildir. Ruslarla da hatta Ermenilerle de Azerbaycanlılarla da mevzubahis edilmesi lazım gelen bir meseledir. Çünkü Batum'u hakikaten bugün Kafkasya ile alakai hayatıyesi vardır. O halde meseleyi haiz olduğu kadar nazarı ehemmiyete almak lazımdır. Şimdi bu meseleyi heyeti aliyeniz tarafından suhuletle mütalaa edilebilmek için ve suhuletle münakaşa edilebilmek için azami menafii cami ve kabili istihsal bir şekil meydana koyabilmek için bendeniz ihtimalat olmak üzere... Muhtar Beyefendi de zannederim aynı şeyi söylemişlerdir, ihtimalat ile varidi hatır olan ve muhtelif yerlerden ifham edilmiş, işaret edilmiş... şekilleri tadat etmek istiyorum... ilk şekil bizim talep ettiğimiz şekildir... ve bila kayd ü şart Batum ve Ardahan bizimdir. Yani bu böyle olmak lazımdır. Şimdi Kars'ı bırakıyoruz, zaten oradayız demek. Yani mesele yoktur, bizim için, bu böyle olmak lazımdır. Başka türlü yapamayız. Bugün prensibimiz dâhilinde olan şekil bu şekildir. Fakat bunu mukabil Gürcistan diyor ki bila kayd ü şart Ardahan ve Batum Gürcistan'ındır. Şimdi yalnız Gürcülere değil Ruslara karşı dahi bu davamızı kabul ettirmek mecburiyetindeyiz ve Muhtar beyin dediği gibi bunu kabul ettirsek ve noktai nazarı tamamen temin edici bir şekilde Gürcistan'la sulh yapmak ittihat ve ittifak etmek ciheti takip olunmaktadır. Fakat her ihtimale karşı fena bir vaziyete düşmemek için, bir emri vaki karşısında kalmamak için daha ne gibi şekiller varidi hatırdır ki o şekillerden herhangi birisi ile... yine hiç olmazsa bir noktai nazarı hakiki mahfuz... maksat oradaki ahali İslâmiye'nin hayatı, saadeti ve istiklalinin mahfuz kalmasıdır. Birinci nokta bütün farz olarak heyeti umumiye... bir defa Ardahan bizim olmalıdır. Yani Ardahan ile Batum'u tefrik edebiliriz. Daha karışık olan mesele Batum meselesidir. Batum şehri vardır, Batum limanı vardır... haizi ehemmiyet olmak üzere nazarı mütalaa alınır. O halde birinci şekli katide ve bir derece aşağı insek ne olabilir. Kendi kendine müstakil bir hükümeti İslamiye... Gürcüler ve Ruslar bunu bize teklif ederlerse nasıl kabul edebiliriz. Düşünülecek ve muhakeme edilecek mesele budur... refah ve saadeti, hürriyeti filan değil midir? ... O halde bunlar... muhtardır... Bir bu şekil vardır. İkinci bir şekil bir muhtariyet idareye maliktir. Türkiye devletine merbuttur ve yahut muhtardır. Halk bir imtiyaza, bir muhtariyete, bir şeye maliktir... Yalnız irtibat noktaları değişiyor. Bir az daha aşağı inelim. Liman başka bir şeydir, şehiri mıntıka başka bir şeydir... serbest bir liman olsun. Batum şehri mıntıkası bizim olsun veyahut müstakil olsun veyahut muhtar olsun, Gürcistan'a merbut olsun... biraz daha aşağı inelim... Batum şehir ve limanı serbest... Batum mıntıkası muhtar olsun, bize merbut olsun, Gürcistan'a merbut olsun veyahut Batum limanı veya limanı ile şehri Kafkas hükümetlerinin müşterek bir şehri olsun... fakat

mıntıkası diğere eşkale... işte böyle birtakım sureti haller mevzuu bahistir. İhtimal ki Moskova'daki heyeti sefaretimiz bu eşkali münakaşa etmek mecburiyetinde kalacaktır. Ve biz muhtelif ihtimalata göre bir dereceye kadar teşebbüs... zannediyorum ki yek nazarla ve katiyen matlup ve mültezem olan şekil bila kayd ü şart aksamı memalikiğimizden olmasındır. Bugün için elim zaruretler karşısında en nihayet yapabileceğimiz bütün fedakarlıkları göz önüne getirerek... düşünülebiyecek şekil... liman serbest olsun, liman Kafkasya'ya ait olsun, şehir ve mıntika bize ait olsun. Bu varidi hatır olabilir veyahut biraz daha... olunabilir. Liman ve şehir serbest olsun. Mıntika bize merbut olsun. İşte bu derecat aşığı... Binaen aleyh biz bittiabi kati, zaruri vaziyetler karşısında kalmadıkça evvelki vaziyetimiz, ilk gayemizi feda edemeyiz. Hangi ihtimal karşısında ne dereceye kadar fedakarlık ederiz. Bu düşünölmeye muhtaç bir meseledir. Gayet iyi tesbit etmeli ve hükümete adeta bir talimat halinde verilmelidir ki hükümet de oraya gitmiş olan murahaslarına şu veya bu şekli... en nihayet şu şu ihtimal karşısında... diye bilsin. Heyeti vekilenin heyeti alinizden ricası meseleyi bu şekilde...

BATUM MEBUSU ALİ RIZA EFENDİ — Evvelce buyurmuşunuz ki Ruslar bizimle dostluk tesis etmek arzu ediyorlardı. Emelleri dostluğa muhaliftir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA — Müsaade buyurursanız bu suale cevap vereyim. Ruslar bize bir dostluk ve kardaşlık teklifinde bulundular... berdevamdırlar. Hâlbuki bu Gürcistan hakkındaki talepleri dostluğa... bizim noktai nazarımız bugünden açık... bizim ordumuz Gürcistan'a... dostluğa muhaliftir. Ruslar bizimle layetezelül bir dostluk tesis etmek istedikleri için atiyen bu dostluğu ihlal edebileceği olan... kati olarak diyorlar ki Gürcistan'a vermişizdir... mademki kendi memleketi değildir. Henüz orasını Komünize, Bolşevizm'e etmemiştir. Bizi kendi halimize bırakabilir. Biz oraya malik olabilmek için Gürcistan'la harp ederiz.

BATUM MEBUSU — Katiyen Rus şehri değildir. En büyük protestomuz budur. Dört senelik revabıtı diniye ve tarihiyesi vardır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA — Efendi hazretleri bu bir sözdür. Şüphe yok ki bir İslâm şehri, bir Türk şehridir. Böyle olmakla beraber o yolda ilân etmiştir, iddia etmiştir. Yani bendenizin arzettiğim şey yarın bir fırsat zuhurunda bize de aynı şeyi tekrar edebilir... Fakat behemehâl Ruslar bize böyle dedikleri için, yapalım demiyoruz. Mesele orada değildir efendiler... Hükümetimiz bunu bugünden halletmek mecburiyetinde bulunuyor. Birtakım kimseler Hariciye Vekâletinden daima sual sormakta ve talimat talep eylemektedir... mesele hakkında düşünölebilecek eşkâli arzettik.

REİS — Efendim şimdi birkaç teklif karşısında bulunuyoruz. Bir teklif doğrudan doğruya Hariciye Encümenine havale etmek. Encümen bir sureti hal bulsun, Meclisi âlinize arzylesin. İkincisi Doktor Emin Bey'in teklifidir ki Heyeti Vekileye salâhiyeti vasıa vermektir. Üçüncüsü Salâhaddin Bey'in teklifi. Bu husus hakkında bir rapor tanzim edebilmek... (Takrir okundu.)

MUSTAFA KEMAL PAŞA — Bir şey vaz edeceğim. Vardır ve meşguldür. Heyeti Vekile sizin encümeninizdir. Bu meseleyi her gün düşünüyor. Bu mesele heyeti umumiyeye yapılacak bir meseledir.

SALAHADDİN BEY (Mersin) — İlk defa efendim, ufak bir şey için çıkıyorum huzurunuz. Ya Hükümete beyanı itimat edilir... Hükümete bu hududu vermeden evvel mevzu bahis olan... benim düşündüğüm nokta budur. Batum Livasının takviyesi nedir? Meseleyi bilmiyoruz. Onun için bu malumatı istihsal etmek... bu mesaili Hükümetin yapması lâzım gelir. Yok eğer Meclisi Âliniz bir karar vermek... o bilir ki Meclisi Âliniz bu malumatı haizsiniz. Bendeniz kendi nefsimce kâfi görenlerden değilim. Çünkü Rusların teklifi, Gürcülerin teklifi bizim kuvvetle yapacağımız... birtakım kıymet ve mahiyetlere göre... şusu busu birçok cihatı vardır. Her ne ise zannederim ki mesele de bilinmek lâzımdır...

Dedilerdi ki biz bugün Gürcistan nisbeti nüfusu nedir bilmiyorum... onu bulmak lâzım... nispet buyurulsun... dediler ki nisbeti nüfus ne olursa olsun bir prensibimiz vardır, bu da hududu millimiz dâhilinde olan memleketlerin kurtarılmasıdır. Bu iki vilayet bu hudutların dâhilindedir. Binaenaleyh nisbeti nüfusta ne kadar tagayyür olursa olsun bunun bilinmesi lazımdır.

(Emin Bey'in takriri okundu.)

REİS — Şimdi efendim Salâhaddin Bey'in takrirlerini reye koyuyorum.

TAHSİN BEY (Aydın) — Efendim, bir de Paşa Hazretlerinin şifahi teklifatı... bu babta tetkikat yapsın, bize lâzım gelen vesaiki bildirsın... cevap verebilmek için icraatımızda devam edelim buyurdular.

MUSTAFA KEMAL PAŞA — İhtimal ki bendeniz en son maruzatımda şunu arz ve ifade etmek için geldim. Heyeti Vekile Gürcistan'la, herhangi bir düveli ecnebiye ile bir muahede, bir kukavele ve bir mü-salâhayı kendi başına yapamaz. Tarafeyn ve saire. Fakat en nihayet tastik için heyeti celilimize arz edilir. Eğer onun noktai nazarı Meclisin noktai nazarına muhalif ise reddeylemek halini daima muhafaza eder. Saniyen mevzuubahis olan meselede hepimizin müştereken arzumuz bunların, şedit bir surette arzumuz, ifade ettiğim birinci şartın bila kayd ü şart bunların bizim olması... Heyeti murahhasanız b noktanın temin için çalışacaktır. Bunun temin ve istihsalinde müşkülât olduğunu hissederse tabii müşkülâtı yine o safha safha Hariciye Vekaletine, Büyük Millet Meclisine arzeder. Heyeti âliyeniz de Heyeti Vekile ile... Hangi şekilde takarrür edeceğine dair kanaatimiz daha hakiki bir surette tespit edilebilir. Münferiden hepimiz, encümenlerin hepsi bu işle meşgul olabilirler. Meselenin kararı katiye iktiranı için... fakat aynı zamanda Hariciye Vekaletini ve Heyeti Vekileyi takyit etmeyelim, diye arzetmişim. Yani meseleyi takip etmekle beraber... Yani mesuliyet kendilerine ait olmak üzere... diğer taraftan... isabeti tâmmen ile karar vermek üzere icap ettikçe hepimiz Hariciye Vekilinden istizahatta bulunabilirsiniz. Nüfus miktarında şüpheniz varsa... Herşeyi sorabilirsiniz. En son hüknüzü öylece verirsiniz.

REİS — Paşa Hazretlerinin teklifini reye koyuyorum. Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edildi.

Tevhid tarihi 6 Mayıs 339 Harif

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

23 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — SUALLER VE CEVAPLAR

1. — Karahisar Mebusu Şükrü Bey'in; Konya isyanı hakkında سوال takriri ve Dâhiliye Vekilinin cevabı ve Konya mebusları Musa Kâzım ve Abdülhalim Çelebi Efendiler ve rüfekası hakkında Divanı Harp kararı.

Cilt : 5

88'inci İn'ikat – 2'nci Celseler

SEKSEN SEKİZİNCİ İN'İKAT

23 Teşrinievvel 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Açılış Saati: 2.50

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Efendim; hafi celseyi açıyorum. Şimdi zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksen Yedinci İn'ikat

21 Teşrinievvel 1336 Perşembe

Üçüncü Celse

Hasan Fehmi Beyefendi'nin riyasetlerinde saat 4.12'de in'ikat ederek; ordunun ilbası ile alâkalı mevzularda cereyan eden müzakerelerden sonra, verilen izahat kâfi görülerek hafi celseye son verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip
Yozgat
Feyyaz Âli

REİS — Zabtı sabık hulâsasını oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — SUALLER VE CEVAPLAR

1. — *Karahisar Mebusu Şükrü Bey'in; Konya isyanı hakkında sual takriri ve Dâhiliye Vekilinin cevabı.*

REİS — Efendim celse küşat edildi. Konya ahvali hakkında Dâhiliye Vekili bazı izahatta bulunacak. Bugün Karahisar Mebusu Şükrü Bey'in verdiği sual takriri ile de bu mesele alâkadar zannediyorum. Buyurunuz Adnan Beyefendi!

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Son defa Konya hakkında malûmat verdiğim sırada henüz sureti resmiye de malûmat almamış idim. Bozkırın usat elinden tahlis edildiği ve oldukça bir mukavemetten sonra kuvvetlerimiz tarafından işgal edildiğini haber aldık. Hiçbir tarafında usattan eser kalmamış oluyor. Ufak tefek ötede beride bizim kuvvetlerimiz önünden perişan bir halde firar eden usatın küçük çetelerine tesadüf ediliyor ve bunlar da kuvvetlerimiz tarafından tenkile devam ediliyor. Bu isyan mıntakasına dâhil olmak üzere bir miktar da Antalya livasına doğru geçmiş olduğunu arzetmiştim. Şimdi de gerek cenuptan gelen, gerek şimalden gönderilen kuvvetlerin bugün akşama doğru Akseki meselesini de hitama erdireceği memuldur. Şimdi efendim, Konya'da vukua gelen vak'anın tahkikatına memur olanlar tarafından, malûmu âliniz olduğu üzere, birçokları hakkında hüküm sadır olmuş ve hükümleri icra edilmiştir. Hıyaneti Harbiye Kanunu'na tevfikân verilen bu hükümler tamamen yerinde askerî kumandanlığı tarafından icra edildi. Tahkikat neticesinde - maatteessüf arz ediyorum - Meclisi Âliniz âzasından iki zata da hüküm sadır olmuştur. Bunun için şimdi muhterem Şükrü Beyefendi'nin bir takrirleri varmış arzu buyursanız evvelâ takrir okunsun.

REİS — Takrir, celse pazartesiye bırakıldığı için kaleme verilmişti.

ADNAN BEY (Devamla) — Bu halde takrir gelinceye kadar bendeniz devam ediyorum.

VEHBİ BEY (Karesi) — Meselei isyanıyeye dair bendenizin bazı maruzatım vardır. Burada Konya vilâyetinden gelmiş ve cephenin fedakârlığına ait telgraflar okunduktan üç, dört gün sonra bir sabah kalktık ki Konya'da büyük bir isyan olmuş ve isyan gittikçe tevessü etmiş, üç gün evvel burada fedakârlığı alkışlanan halkın üç gün sonra vahşet derecesinde cinayetler ika ettiğini haber aldım. Gittikçe de tavazzuh eden hale nazaran yapılan vahşet kurunu vustadakini bile geçmiştir. Kurunu vustada bu derece vahşet ika edilmemiştir. İnsan dinlerken tüyleri ürperiyor ve fazla dinlemekten asabı müteessir oluyor ve tahammül edemiyor. Neuzibillah o kadar feci ve zalimane yapılmış harekettir. Bizim burada Dâhiliye Vekâletinden işittiğimiz daima isyanın emaratından, eşkâlinden, harekâtından bahis olan cihetleridir. Asiler şöyle yaptılar, biz böyle yaptık. Filân yeri tuttuk, filân şeyi yaptık, diyorlar. Biz esbap ve avamil nedir, bu adamlara bu kadar vahşiyane, bu kadar caniyane bir hareket tavsiye edilmiştir. Bunların bir daha tekerrür etmemesi için menedilmiş midir? İkincisi, gazetelerle beyanname neşrediliyor. Asilerin filân güne kadar silâhları teslim etmesi, şayet teslim olunmazsa - pek hatırımda kalmadı o ciheti, Dâhiliye Vekâletinden öğrenmek lâzım gelir - aileleri tağrip, evleri tahrip edilecektir. Efendiler, bir de maatteessüf orada dinliyorlar. Yarın oradaki İstanbul Hükûmeti bir beyanname neşreder de Ankara'ya giden mebuslar ya buraya gelecekler yahut ailelerini tağrip ve hanelerini tahrip edecegiz derse; hiçbir sun'u kabahati olmayan çoluk çocuğun ceza çekmelerinden ise ben, kendim gider İstanbul hükûmetine teslim olurum. Bilâ sun ve bilâ taksir bir kadın ceza görmesin. Bunu benim vicdanım kaldırmaz. Bu ciheti de hükûmetten sormak istiyorum ki vebale iştirak etmemiş olan kadınlar hakkında bu ceza tatbik edilmiş midir ve ediliyor mu?

ABİDİN BEY (Lâzistan) — Muhterem Heyeti Muhtereme, biz ittifak, ittihat etmek istiyorsak nitekim bunun için buraya toplandık. İslâmiyeti burada temsil ediyoruz. Binaenaleyh buraya gelip te burada iyi dersler ve iyi arkadaşlar görmeliyiz. Gördükten sonra ötede beride müzevirlik yapmak, edepsizlik yapmak namussuzluktur. Her kim olursa olsun bilâ kayd ü şart idam edilmelidir. Böyle müzevirlerin bana evlâdı da hiç lâzım değil. Vallahi lâzım değil; billahi lâzım değil!..

M. ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Kötü bir babadan iyi bir evlât olabilir.

ABİDİN BEY (Lâzistan) (Devamla) — Efendiler payidar olmaklık ittihad vabestedir. Bir ümmet yani ümmeti Muhammet ittihat etmeli ki ümmeti Muhammet payidar olsun, eğerçi ümmet ittihaz etmez ise tabii bizim dinimiz de, imanımız da ezilir ve biz bundan dolayı tamamen müttehem oluruz. Çünkü dinimizin, imanımızın, memleketimizin vikayesi için buraya toplandık. Riyasetten her yerden işittiğimiz bu sözleri müzevirliğe tahvil ederek sivrilmek istensin inşaallah ben de sivrilirim dersek işte Allah belânı verir ve verecektir. İlk içtimalarda, iyi hatırımdadır ki, pek iyi bildiğim bir arkadaşımız burada kalktılar dediler ki: Padişahın iradesi varsa ve bilmem ne varsa biz oturuyoruz da bir kere o biçare ne kendi memleketini ne de padişahını biliyor ne haldedir? Fakat sonradan hamden sümme hamd kanaat getirdi, iman etti ki bu adam esirdir ve hukuku saltanatından iskat edilmiştir. Ben de bununla beraber bütün arkadaşlarımla çalışacağım. Bazı efendiler hazeratı sallana sallana geldi ve riyasetten dinledikleri sözleri reisi muhteremin yanına giderek müzevirliğe başladılar. Herhalde memleketimizde müzevirlik yapanlar cezasını görmelidir. Ve bilâ kayd ü şart görmelidir. Görmezse emin olunuz biz ıslah olmayız, bugün Hindistan'da vesair ecnebi memalikte bulunan İslâmlar kelime-i şehadeti diyemiyorlar, biz onlara dedirtmek için iptida vatanın tahlisi için o reis ilk evvelâ vatanın istirdadı ve vatanın tahlisi için başlı başına kimsesi olmayarak isyan etmiş meydana çıkmışız. Biz onunla beraber pervane gibi yanmalıyız. Yanmazsak mahvoluruz.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Konya meselesi hakkında bazı muttali olduğum ahvali arzedeceğim. Maalesef kısmı azamı isyana iştirak etmiş ve kısmı azamı iğfal edilmiş. Bunun tabii başlıca âmil ve müsebbiplerini aramak zamanındayız. Fakat biz de, bunda biraz alâkadar görünüyoruz. Konya teşkilâtı mülkiyesi iyi gitmemiş efendiler. Teşkilâtı mülkiyeyi yeniden ıslah etmek lâzım imiş. Nasılsa oldu bir şey. Bu isyan teskin edildi zannedilmesin. Yapılan idamlar muhik olmakla beraber Konya'da bundan sonra isyan zuhur etmez denilemez. Buna karşı bendeniz kendi fikrimce gördüğüm tedabiri arzedeğim. Konya bir vilâyet halinde bu teşkilât ile her zaman idare edilirse, oraya sokulan ateşi isyanı tecdit etmek demek olur. Konya'nın teşkilâtı mülkiyesi bir an evvel değiştirilmelidir. Konya üç müstakil liva halinde ida-

re olunmak icap ediyor. Birincisi nefsi Konya. Müstakil liva halinde kaza teşkilâtını çoğaltmak. Biz nevahi teşkilâtına germiyet vermeliyiz. Nevahi teşkilâtı nazariyesine göre kaza çoğaltılmalıdır. En çok isyan zuhur eden yerler, âsilerin çoğalmasını temin eden yerler hükûmetten uzak olan yerlerdir. Akdemce buyuruldu ki Dâhiliye Vekâleti tarafından isyan teskin olunmuş deniyor. Zannetmem. Çünkü Çiğil âsileri, Çiğil'de sekiz yüz kadar asker toplamış talim ile meşguldür. Çiğil'in usatın orada mahvetmeden bu isyanı teskin kabîl değildir. Bugün askeriniz Ilgın'dan çekilsin. Ertesi gün Ilgın'ın sükûtunu işiteceksiniz. Bu asker burada daima duramaz. Yarın onlar gidince gelip yine biz hâkim oluruz. Yarın geleceğiz, sizi yine mahvedeceğiz diyorlar. Bunlar iğfal edilmiş maatteessüf - kendim sarıklı olduğum için maatteessüf diyorum - sarıklılar köy köy gezmişler, ahaliyi zehirlemişler ve ecnebi parasıyla çalışmışlar. Bu idamlar ile başa çıkmaz. Böyle yegâne âmiller Van'a, Erzurum'a nefyedilmelidir. (Oraları da zehirlerler sesleri) Benim nazariyem böyledir. Sonra münakaşasını yapınız.

Teşkilâtı mülkiye: Konya bir müstakil liva halinde Karaman livası o da bir müstakil liva halinde, Hadim nahiyesi bir kaza haline ifrağ edilmelidir. Bu liva Ereğli, Sultaniye, Hadım, Ermenek kazalarından ibaret olmalı ve kazalarda muktedir, mütediyyin idare memuru olmalı, bu hususta masraf tenkis edilmemelidir. Sonra; Akşehir kazası bir liva olmalı. Akşehir'in bir nahiyesi var. Burası eskiden Karadağ Hükûmetinin bulunduğu yerden gayet büyük. Akşehir'de zuhuru muhtemel isyanı nasihat vesaire ile bastırmak için ufak bir kuvvetle cepheden ayrılmıştım. Alayım ihtiyata alındı. O halde benim de istirahat etmem icap ediyordu. O vakit anladım ki teşkilâtsızlıktan Cihanbeyli'de birtakım eşhas isyan fikri perverde etmiş, iğfal edilmişler. Hükûmet jandarma göndermemiş, çünkü o koca bir kaza halinde idare edilmesi lâzım gelen bir müdüriyet dört jandarma ile idare olunamaz. Orası kaza halinde idare olunmalı. Akşehir liva olmalıdır. Sonra Ilgın kazası Akşehir'e raptolunmalı bu suretle ikinci bir liva daha teşekkül etmeli ki Konya livası Karaman, Akşehir livası üç livaya ayrılır ise daha oranın muhitini bilenler dört livaya ayrılması mümkün ise bendeniz bu kadar görebilirim. Çünkü orada bulunmam zamanı pek azdır ve Ilgın'da isyanın menbaı olan Çiğil usatı orada yerleşiyor. Kuvvetlerin ayrıldığı gün hem Konya'yı, hem Ilgın'ı, hem de Akşehir'i istilâ edecektir. Bu tamamen bastırılmalı, bu Çiğil isyanı bastırılmalı, hâlâ köyleri yakıyorlarmış. Bazı arkadaşlarımız da bundan bahsettiler. Bendeniz bilâkis en ziyade ikram ettiğimiz, muti zannettiğimiz, mürüvvet ettiğimiz köylülerin ihanetine maruz kaldık. Onlar bizi pusuya düşürdü. Beş buçuk, saat muharebe neticesinde o ateşler içinde arkadaşlarımı ve kendimi kurtardım. Eğer metanet gösterilmese idi umumuzun mahvı muhakkak idi. Fakat usatta bir hal daha var. Biz acıyoruz. Ebnayı cinsinin ırzına sülûk etmiş bir adamı idam ederken bendeniz de ikrah ediyorum, kaçınıyorum. Bizim efradımızdan bir fert o asi değil denilen bir köye vardığı vakit üç dört asker yolu sapıtıyor. İşte bunlar tamamen asidir. Fakat kendileri ayakaltında ve yerlerinde biri olmadığından fiilen isyan ettiler. Askerlerimizin kulağını kesiyor, öldürüyor, soyuyor, gölün içine atıyor. Bu fecayii gözümle görmesem ben inanmazdım. Ben beş buçuk saat muharebede telefât vermedim. Ricat ederken hayli efradını hatta ateşe... bilmiyorum. Yalnız bunların kâfi olmadığını eğer Konya'yı isyanıyla cezalandırmak... dört yerinden kama ile yaralıyorlardı.

Bunun için Konya'ya yapılan şeyler şöyle de olsa böyle de olsa çok değildir ve yapılan şeyler bihakkın yapılıyor. (Çok oluyor sesleri) Bendeniz öyle zannediyorum ki kendinden ıslahat yapılıyor. Alay Kumandanı Osman Bey bunların kâfi olmadığını, eğer Konya'yı isyanıyla tecziye lâzım gelirse taş üstünde taş bırakmamak bir fert bırakmamak lâzım gelir, diyor. Bu da tabii bizim prensibimize yakışmaz. Bir an evvel teşkilâtı yapıp isyanı teskinde maharet peyda etmiş, bu hususlarda pek büyük mahareti olan bir zat orada bir ay ipka olunur ve âsiler birbirine tutuşturulursa teskin mümkün olur. Asmakla baş olmaz, asmak taraftarı değilim. Âsinin müteallikatından beş on kimseyi tebit etmeli, ona fenalığını göstermeli; bu suretle islâh olunur. Yoksa asmakla baş olmaz. Bir köye isyan sirayet etmiş, o köyde biddefaat köylüler tamamıyla iştirak etmiş, on beş gün geçmiş o köyden hiçbiri gelip Hükûmeti haberdar etmemiş. Böyle adamların evi yanmaktan ne mahzur çıkar. Evini bu millet yine yaptırabilir. Elverir ki isyan bütün bütün patlamasın. Bunu herhalde islâh ve teskine memur olan adam muktedir olmalı. Aksi halde Konya isyanı Anadolu'nun izmihlalini mucip olur. Konya vaziyetinin son derece korkunç olduğunu buradan arz ediyorum. Mazarratını tahdit etmek ve teşkilâtı mülkiyeyi çoğaltmak ve halkı nüfuz ve tahakküm altında bırakmak lâzımdır. Konya için hususî bir idare daha iyidir. Bendeniz buna taraftarım. Şu takririmi de acele yazdım lütfen kabulünü istirham ederim.

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Şurasını unutmamalıdır ki Konya gibi koca bir vilâyette birçok fedakâr adamlar olduğu gibi olmayanlar da bulunabilir. Üç gün evvel telgraflar geliyordu alkışlıyorduk. Üç gün sonra bir sabah uyandık ki Konya isyan etmiştir. Binnetice calibi dikkat bir safha arzetti. Vukuatın fezlekesini vilâyetten istemiştik. Fakat vilâyet fevkalâde meşgul olduğundan birkaç gün müsaade istemiş idi. Bir şey söyleyebilmek için bugün elimizde bir senet yoktur. Bu isyan zuhur edince hiyanetin de tahakkuk eylediği muhakkaktır. (Aranıldı mı sesleri) Bittabi aranılıyor. Geçenlerde arzettiğim gibi hakikat kısmen tezahür etmiştir ve bu evvelden hazırlanmıştır. Yalnız ne kadar evvel hazırlanmış bu malûm değil, rapor henüz yoldadır. Fakat demin Şükrü Efendi arkadaşımızın izahatıyla de anladınız, bizim de şimdiye kadar aldığımız malûmattan ve bütün telgraflardan böyle bir züpdei tahkikat elde ettik... Konya'ya davet edilmiş, bunlar muhakkaktır. Bunda hiç şüphe yoktur. Resmî tahkikat bitmelidir ki o vakit arzı malûmat edeyim. Herhalde hazırlanmış tasmin edilmiş, muhabere edilmiş her tarafa haber gönderilmiş. Delibaşı ya da haber gönderilmiş. Bir şey buyuruyorlardı. Eğer bu usattan avdet etmeyenler olursa aileleri tağrip edilecektir. Bir ilândan resmen Dâhiliye Vekâletinin malûmatı bulunur. (Ben böyle bir ilandan haberdar değilim.) (1)⁶⁶ Gazeteler ilân etmiş olabilir. Yalnız ailelerin tağribi meselesini gayri kanunî bir şey telâkki edilmesini rica ederim. Çünkü harp zamanları bir Hiyaneti Harbiye Kanunu mevkiî meriyete geçiyor. Hiyaneti Harbiye Kanunu kumandanlara böyle lüzum gördükçe ângrup bir köy halkına tehcir hakkını vermiştir. Eğer böyle bir şey yapılmış ise bu surette yapılmış olacaktır.

Sonra Şükrü Efendi Hazretleri buyurdular ki teşkilâtı mülkiyesi değiştirilirse buna bir çare bulunur. Onu da arz edeyim: Dediler ki isyan falan yerde bastırılmış falan şehirde teskin edilmiştir.

Bendeniz de bu kürsüden zannetmem ki isyan bitmiştir demedim ve bütün esasat değiştirilmiştir. Konya'da bir daha isyan olmayacaktır demedim. Bittabi hükûmetin vazifesi bir daha isyan olmamak üzere lâzım gelen teşebbüste bulunmaktır. Buna emin olmalarını rica ederim. Buyurdular ki oraya muktedir bir adam göndermeli ve ona salâhiyeti tamme verilmelidir. Zannederim ki heyeti muhtereme Dâhiliye Vekili Refet Bey'in oraya salâhiyeti vasia ile gitmiş olduğuna vakıfsınız. Sonra teşkilâtı mülkiye meselesini buyurdular ki pek doğrudur. Bu henüz hükûmetçe mevkiî tatbike konulmamış bir şeydir. Takriri eğer hükûmete havale ederseniz bu teşkilâtı nazarı dikkate aldığımız zaman bunu da nazarı dikkate alırız. Küçük küçük idareler altında kuvvetli idareler teşkilini istediler.

Sonra Çiğil'den bahsettiler. Çiğil esastır. Orada henüz bir şey yapılmamıştır buyurdular. Yalnız, efendi hazretleri henüz avdet etmişler bilmiyorlar. Refet Beyefendi ile Osman Beyefendi'nin ikisinin de Çiğil'e girdikleri, orada yerleştiklerini duyuyorum demek de o mesele de bitmiş olacaktır.

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Müsaade buyurur iseniz bir nokta arzedeceğim. Yalnız bir mesele hatırıma geldi. (Söylesin sadaları) Vehbi Beyefendi buyurmuşlardı ki bir gün evvel alkışladığımız Konya ahalişi ertesi gün dehşetli isyan çıkarıyor. Bunun manasını anlayamıyorum. Bunlar kendiliklerinden üç yüzden, üç yüz on beşe kadar askerlik ilân ettiler. Hükûmete karşı fedakâr gösterdiler. Rüesasının bunda dahli var, çünkü cühelayı ahaliyi köylüleri isyana sevk edemediler. Bu suretle bir taraftan askerliği onlar kendiliğinden fedakârlık göstermek diğer taraftan da gizli gizli iş görmek üzere Vehbi Beyefendi'nin buyurduğu şey calibi nazarı dikkattir. Bu suretle isyan hazırlanmış oluyor. Sonra o köylü o saf köylü ne o tarafa ne bu tarafa muhalefet vaziyetinde değil iken hem bu suretle muhalefet peyda ediliyor hem şehirler yağması suretiyle birtakım caniler toplanıyor. Hem rüesasına para veriliyor, hem de şehirlerin yağmasına teşvik ediliyor. Silâha sardırmadıklarını git diyor. Akşehir de yağmaya teşvik ediyor. Allah rızası için o hainlerden dört tanesi yanımıza gelmiyor. Hâlbuki Akşehir'de bütün köylerindeki yağmacılar diğerlerinde tesiratta bulunuyorlar, bunun için bu mesele de nazarı dikkatten dur tutulmamalı. O meselede hükûmet aklanmıştır. Bunun başlıca rüesası Konya'nın içinde Haydar Bey'e hüsnüniyetine rağmen aldanmışlardır.

M. ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Efendim, bendenizin arzetmek istediğim meselenin kısmı azamini Şükrü Efendi arkadaşımız söylediler. Bendeniz bunun için söz almıştım. Sözlerimde hiçbir tenkit yahut diğerini muaheze gibi şeyler olduğuna kanaat hâsil edilmesin. Burada sırf samimî olarak memleketin bir derdini celsei hafiye olması itibarıyla hasbihal etmek ve konuşmak istiyorum. Efendiler, biz biliyorduk ki, Konya öteden beri bir hiyanet şebekesi kurmuştur.

66 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Konya o Artin Cemal'in iğfaliyle bilumum ahali bu hıyanet fikrini - itilâf devletleriyle anlaşmak suretiyle - beslemişlerdir. Bendeniz umum ahali itibariyle demiyorum. Ekseriyeti itibariyle diyorum. Çünkü Konya'nın ekseriyeti böyledir. Bu bidayetten beri böyle olmuştur. Binaenaleyh ekseriyetle yapılan bu hal daima Konya hakkında nazarı dikkati celbediyor idi. Biliyorsunuz ki efendiler Konya bir hareket gösterdiği zaman bazıları tevkif edildi ve Divanı Harp tahkikatını yapıyordu. Meclisi Âlinizin göndermiş olduğu bir heyetle Paşa Hazretlerine Konya'nın mutantan bir müzaheret ve istikbal alayı teşkil ederek göndermeleri ile güya müdafaai milliye ve istiklâli vatanı müdafa için kendileri de buna taraftar olduklarını gösterdiler ve hakikaten bizi aldatmak istediler ve aldattılar. Bendeniz o vakit de bu kürsüden söylemiştim. Af doğru değildir, tetkik edilmelidir, demiştim. Hatırlarsınız, eğer af yapılmamış olsa idi bu hal olmazdı. Affın memleketin tarihinde yapmış olduğu elim tahribat o zamanda düşünölmüş olsa idi bugünkü felâkete belki maruz kalmayacaktık. Arkadaşımızın söylediği gibi, pek ziyade çalışkan olan Haydar Bey maatteessüf iğfal edilmiştir. Kendisi aldandığı gibi bizi de aldatmıştır. O aldanmamış olsa idi isyan alevriz olmadan bastırılabilirdi. Bir arkadaşımız da Konya vazife tarihiyesini yapıyor demişti. Bidayette arzettiğim gibi, hasbihal ediyoruz ve temenni ederiz ki tekerrür etmesin. Yalnız bununla beraber vekil bey çok güzel bir surette bir sürat göstermiş müthiş bir suretle Konya hadisesini bastırmaya muvaffak olmuşlardır ve bu süratten dolayı arkadaşlarıma teşekkürü kendime bir vecibe addederim. Eğer Haydar Bey bu hususta burnunun dibinde yanan bu isyan fenerini görmüş olsa idi bu hâdiseye daha evvel bastırılabilirdi. Bu hâdisede, evvelki hâdisede alâkadâr olan ve hapisaneden çıkan adamlar güya propaganda, irşat için gönderilmişlerdir. Bendeniz haber aldım. O propaganda için giden köylere yanlarında memleketin arzu ettiği emniyetli adam var hani, onu da ihmal etmemişler. Cihattan bahsediyorlar. Memleketin müdafaasından bahsediyorlar. Bizi buraya cebren gönderdiler, sakın inanmayınız diye fiskos ediyorlar. Biz de ise ahali böyle fiskoslara daha fazla ehemmiyet verir. Bu fiskoslarla Abidin'in yapmış olduğu o propaganda teşkilatıyla halkı zehirlemişlerdir. Eğer biz bunları vaktiyle haber alabilseydik, elbette bu dolapların dönmesine mani olabilirdik. Binaenaleyh Hükûmet ne kadar sürat göstermiş ise, bu isyanı bastırmakta ne kadar sürat göstermiş ise; bu işi tenkilde de, bidayeten o kadar aldanmıştır.

VEHBİ EFENDİ HAZRETLERİ (Konya) — Efendim, Konyalı olduğum için şu kürsüye kemali hicapla geldim. Arkadaşlardan biri Konya hâdisesi bitmemiştir dedi. Pek doğru söyledi. Çünkü bundan iki buçuk ay evvel aynı vak'a vaki oluyordu. Gece saat üçte dainizi götürdüler. Ben vali ve kumandana biraz itap ettim. Bozkır hâdisesinde failer tecziye olursa idi bu vak'a olmazdı. Hükûmet müsamaha etti. Onlar bununla Hükûmet zaafına hükmettiler. İkinci bir hâdiseye tedarikine başladılar dedim. Biz şeyhin biraderini gece saat üçte alıp götürmemiş olsaydık aynı vak'a işte o zaman oluyordu. Fakat şeyhin biraderini götürmekle vak'anın önü alındı. Şeyhin biraderi Rıfat asıldı. Sen götürdün de Hükûmet onu getiremez mi idi. Ben teminat verdim. Dokuz odalı bir evden çıkardım. Onu himaye edecek idim ve iş sabaha kalacaktı. Valinin tezkeresiyle gelmeyen adamları o şeyhin biraderinin tezkeresiyle gece saat beşte getirttik. Müzakere olduğu yeri kendilerinin orada bulunduğunu ikrar etmediler. Fakat tevilen tabiî yakalandı ve hükûmet de teşebbüste bulundu. Vak'anın önü alındı. Biz o zaman gerek Vali Suphi Bey'e, gerek Kumandan Fahreddin Bey'e; efendiler, merhamet kapısını kapadınız. Siyasette merhamet olmaz, bu mesele gayet mühimdir. Bu ateş bu memlekette eskiden beri yanmıştır. Bu ateşin kökü söndürülmedikçe meseleyi bitmiş addetmeyin dedim. Merhamet zamanında şiddet, şiddet zamanında merhamet millet hakkında aynı felâkettir. Fakat ne Valiye ne Fahreddin Bey'e duyurabildik. Bununla beraber beyefendiler bakınız o vak'a nasıl olmuştur. Bu kürsüden affolunanlar üçüncü, dördüncü mertebede bulunanlardır. Asıl vak'anın faileri mürettepleri koyuverildi. Hariçte gezdi. Biz de dedik ki efendiler bu olmaz, bunun hakikâ failerini meydana çıkarın. Kül altında ateşi gömmekle bu ateş sönmez. Efendiler bakın tahkikat nasıl oldu. Hapsolan 29 kişidir. Bu 29 kişi bir dama tıklıdı. 24 saat beraber kaldılar, beraber yediler, içtiler. Beraber istintak dairesine gittiler. Böyle mühim meselede tertibatta müşterek olan adamlar birbirine gösterilir mi efendiler? Şimdi efendim bir şey söylüyorlar. Konya ahali hükûmeti ve burayı iğfal etmiştir. Hayır efendiler Konya deyince biraz insafılı düşünmeli. Bu, orada bir ocaktır. Bu işi yapan yirmiyi tecavüz etmez. Yirmi kişi için bir memleketi itham etmek zannederim ki doğru değildir. Bu hoca Zeynelabidin hocadır. Bunların kökü İstanbuldadır. O münafıklar eğer bundan iki üç ay evvel o memleketten uzaklaşa idi bu vak'a olmazdı efendiler.

Af meselesine gelince: Af pek muvafık idi ve muvafık oldu. Memleket hakkında da icabı maslahat idi. Efendiler düşününün o zaman biz bunları affetmese idik, bugün kendileri çıkmayacak mı idi? Size soru-

yorum, rica ederim efendiler, makine başında oturan makinist hâlâ makine başında idi. Arkadaşlardan dinleyenler vardır. O vak'adan sonra buraya geldiğimizde Konya hadisesi bitmiş değildi. Hoca Abdülgafur Efendi'ye defaate söylemişimdir, zatı âlinize de birçok arkadaşlara da, Konya vakası bitmemiştir; çünkü hakikat meydana çıkmamıştır demiş idim. Bu böyle idi. Beş sekiz münafığın birtakım sade dil ahaliyi işfal etmesiyle bütün Konya isyan etmiştir demek bu muvafığı insaf değildir efendiler.

Geçenki gelen telgraflara gelince; o telgraflar hem ciddî idi. Hem memleketin sinesinden kopuyor idi. Hem doğru idi. Cepheye de gidildi. Bunlar hep ihlâs üzere idi. Fakat efendiler münafıklar o memlekette tebit olunmadığı için o işler yapıp durur iken bu ziyarı yapanlar yine tertibatta devam ediyordu. Efendiler evvelki vak'adan evvel sokaklara yaftalar yapıştırmışlar, yaftanın sahipleri bu Rıfat Efendi'nin mahdumları imiş. Onları bildikleri halde yafta kendilerine döşek oldu. O zaman tutulup kafası ezilse idi, ondan dolayı mücazat olaydı iş bir ibret olurdu. Bununla beraber efendiler bir şey daha rica edeceğim, bütün ahaliyi kabahatli addetmeyelim. Evet bu itilâfçıların Abidin vasıtasıyla Konya'da tarafları vardır. Fakat bu mahduttur. Efendiler diğer ahali bunlara muvafık değildir. Diğer ahali bunlara taban tabana zıttır.

Sarıklılara gelince: Şükrü Efendi bazı sarıklılar da iştirak etmiş, dedi. Efendim sorarım size, Zeynelabidin Efendi sarıklı mı, fesli mi? Onun avenesi ne olur? O da sarıklı olur. Ben de o sarıklıları bu kürsüde söylemek istemem. Onların ne olduğunu bilirim. Sarıklı namına teessüf ederim. Ve sahte sarıklılar ulamadan madut değildir. İşte o hain habisin yetiştirmiş olduğu kendi gibi müfsit birkaç kimseden ibarettir. Bunu sarıklılara mal edip de hocaları itham etmek de muvafığı insaf değildir. Efendiler, bununla beraber cümlenizin kabulünü rica ederek bir şey arzedeceğim. Bütün ahaliyi kabahatli bulmamak lâzımdır. Bizim bir hasmımız var ki kendimizdir. Biz iyi adam olmalıyız ki hasım ahaliyi kandırmaya sebep bulamasın. Biz ahalinin, hasmın eline kılıç veriyoruz, ne ile jandarma teşkilâtı yoluyla bir ıslah edip de halkı kendimizden memnun edemiyoruz. Efendiler köylerde jandarmalar envai mezalim icra ediyorlar. Asker firar ediyor, jandarma ailesini alıp götürüyor. Oh ne âlâ; kiminin eli kınalı, kimler şöyle ikişer gün bizim keyfimizi getirirse onlar gelsin. Beş yüz evli bir köyün içinde bir jandarma söylüyor bunu efendiler. Pek iyi bunu gören ahaliyi düşman işfal etmez mi? Bize hasım olanların hesabına büyük bir vesile, büyük bir yol değil midir? Öz düşman düşmandır. Bu itilâfçılar ciddî ve hakikî olarak sekiz on münafık şu Konya'yı işfal etmiştir. Bunlar beş, sekiz münafıktan ibarettir. Mahdut adamlardır. Biz memleketimizi biliriz. Diğer malen, beden her veçhile çalışmak ister ve hükûmete sadıktır. Bu beş sekiz münafığın tereddidiye kabule vesile olacak şeyleri de aramalıyız efendiler. Bir cahil gelip kandırmak istediği sırada söyleyecek söz bulabiliyor. Bak bir jandarma geliyor. Irz ve namusunuzu payımal ediyor. Bundan hayır mı gelir deyin; düşünüyor, onun arkasına düşüyor. Biraz da idareyi ıslah çaresine bakalım.

HAMDİ NAMIK BEY (İzmit) — Fakat jandarma her yerde böyle efendi hazretleri.

VEHBİ EFENDİ (Devamla) — Şurada Yemiş diye bir kaza mı nahiye mi var; orada bir vaka işittim. Jandarmalar tarafından vaki olmuş bir meseledir. Burada söylemekten teeddüp ederim.

VEHBİ BEY (Karesi) — Burası celse hafiye burada söylenmeyip nerede söylenecek?..

VEHBİ BEY (Devamla) — Arzu ederseniz, ayrı ayrı sorarsanız her birerlerinize söyleyeyim. Yani roman yapılsa beş bin lira, on bin lira kıymetinde eder. Efendim hulâsatülhulâsa bazı rüfekamızdan bazı şeyler dinliyoruz. Doğrusu gücümüze gitmez dersek de gidiyor. Konya külâhı giydirdi. Konyalılar Karamanoğlu devresini yaptı. Hayır efendiler; pek yanlış yanlıyoruz. Kökü İstanbul'dadır efendiler. Konya'daki üç beş dal budak münafıktan ibarettir. Eğer bu zamanda bunda yarayı tamamiyle sağ edemeyecek olursak, emin olunuz ki üç ay sonra bu vak'a karşısındayız, beş ay sonra yine bu vak'a karşısındayız. Fakat çabanın çürüğünü ayıklamalı, sağa bindirmeli efendiler. Sağa bindirmedikçe, fayda yoktur. Rica ederim bütün Konyalıları itham etmeyelim... (Estağfurullah sadaları) Efendiler; bu kötü. Fena kişiler on kişiden ibarettir ve açıtır. Bu yüzde beş çıkar. Bütün açları topladığımızda kaç bin olur? Konya'nın altı yüz bin nüfusu var efendiler. Bütün âsileri topladığımızda beş on kişi olur. Hâlbuki Şükrü Efendi Hoca öyle bir şey söyledi ki, eğer Konya'nın yapmış olduğu cinayeti nazarı dikkate alırsak taş taş üstünde bırakmamalı. Nasıl diyeceksin onları bul, yoksa taş taş üstüne bırakmayacağız? Nasıl olur ki, bir memlekette hâdiseye yüzde beş iştirak etmiş diye diğerlerini de tecziye edelim? Bu doğru değildir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Bendeniz, esbap ve avamilini sormuştum. Heyeti Vekileden bu memleketimizde birinci vak'a değildir. Anzavur'dan tutunuz da Adapazarı'nın, bir iki defa Düzce'nin, Bolu'nun, Çorum'un sırasıyla gider. Hepsinde aynı fecayi aynı ahlâksızlıklar görünüyor. Bu melunlar durmuyor mütemadiyen işliyor. En uyanık bir merkezde bile; cepheye en yakın bir yerde bile dinleyecek kulak bulunuyor. Şimdi evvelce âsiler Yozgat'ta ne yapmıştır diye sorsalar; evvelce nasıl olmuşsa öyledir denir. Bu âsiler her yerde aynı sistemi takip ediyorlar, aynı hırsızlığı aynı namussuzluğu yapıyorlar, her yere girdiklerinde muhacir öldürmek, zabıt öldürmek, en şeni surette ırza, namusa tecavüz etmek, sonra cingânesinin gömleğine varıncaya kadar gasb u garat ediyorlar. Bu yaptıkları fecayii başka taraf halkı bilmiyorlar. Bunları rica ediyorum. Heyeti Vekileden bugün istizah edelim. Eğer halk Konya'dan gelip söylemiş olmasalar oradan tanıdığımız bildiğimiz olmasa biz de öğrenemeyeceğiz. Bu melunlar teşhir edilsin. Yaptıkları fecayi risale tarzında yazılarak neşir ve tevzi edilsin. Herkes bilsin. Bidayeten bu saf ahaliyi nasıl iğfal ediyorlarsa anlaşılсын. Burada en ziyade yapılacak propaganda budur ve halkı vikaye etmek için de çare budur. Benim de namusum çiğnenir diye o da düşünür.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Efendim bendeniz Konya isyanı hakkında değil umumiyetle isyanlarda görülen haleti ruhiye hakkında noktai nazarımı söylemek isterim. Çünkü bir tanesi başımdan geçtiği için biliyorum. Bir kere ifsat irşattan daha kuvvetlidir. Halk cahildir. İfsad, zemini cehalette iyi neşvünema bulur. İkincisi harbi umumî altı sene devam etti. Cahil köylü asker vermek istemez, sıkıntı istemez. Onun için ifsat devam eder. Çapul var dediniz mi gider, koca bir memleketi ayağa kaldırır. Sonra bazı vahşetler ki insanın tüyleri ürperiyor, ne için bu? Dikkat buyurursanız, bunu ancak Türk unsuru yapar. Bu vahşet değildir. Türkün ruhundaki samimiyettir. Çünkü Türk aldatılmıştır. Bu hareketi samimî ruhundan kopuyor, hepsini gördük. İlmî ahvali ruhundan bahsediyorum.

VEHBİ BEY (Karesi) — Türk de, Çerkeş de yaptı. Hepsini yaptı biz hepsini gördük.

HÜSREV BEY (Devamla) — Onun için Türkün ayrıma kabardığı zaman böyle yapacaktır.

Sonra Vali Haydar Bey'den bahsetmek isterim. Vali Haydar Bey idare memurlarımızın en yüze gelenlerindenidir. Hatta bu Meclisi Âli kemali arzu ve emniyetle kendilerini oraya tayin etti. Vali Haydar Bey'in bu meseleyi görüp görmemesi meselesi cidden şayanı dikkattir. Fakat bana öyle geliyor ki herhangi birimiz onun yerinde olsa idik öyle yapardık. Evet cepheye gidilecek şöyle olacak böyle olacak. Tehlikeyi elbette tefrik edemezdi. Çünkü bulunduğu muhit Müslüman idi. Bugün yapılacak mesele kuvvetli bir hükûmet elde bulundurmali ve nerede isyan çıkarsa kafasını ezmelidir ve ahaliye basit bir lisanla şu anlatılmalıdır ki hiçbir yerde ifsadla yapılacak isyanların tesiri olamayacaktır ve isyan daima âsilerin zararına neticelenecektir. Ahali bir kere bunu öğrendikten sonra zannedersen isyan edemez ve artık tecrübelerini de almışlardır.

M. ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Bozkır hadisesinde fenalığı zuhur eden bir adamı, Vali Haydar Bey, asker toplamak üzere imzası altında vesika vererek göndermiştir. Bu suretle asker topluyor. Toplamış olduğu askerle Konya'ya gidiyor. Hatta istikbal yapmak için Haydar Bey hazırlanıyor.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Arkadaşlar Vehbi Efendi Hocamız ne derece müteessir olmuşsa milletimin her ferdini fevkalâde sevdiğimden ben de müteessir oldum. Ben belki ondan daha ziyade müteessir oldum. Birçok zamandan beri icabında söylerim, benim milletimin en itimat edilmeyeceği zannolunan birisini bana getiriniz. Onun kalbini yoklayın size göstereyim, o kalp o kadar saftır ki bir zezem destisine benzer. Milletimin hali böyledir. Nasılsa o zezem destisine bir katre necis karıştırılınca o saf zezem mübarekliği kaybeder. Milletimin kalbi de işte böyledir.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Bolu hadisesi de demek böyle idi.

TUNALI HİLMİ BEY (Devamla) — Demek istiyorum ki ne oldu diye sual ediyorsunuz. Hoca Efendi Hazretlerinin hissîyatına iştirak ederek milletimizin kısmı azamini ithamdan daima müçtenip bulunalım. Efendim geçen sene beş ay kadar Konya'da ve civarında bulundum. O esnadaki vukuatın tamamıyla şahidi oldum ve ilk millet valisi zamanında orada idim. Hoca Efendi millet valisi olmuş idi. Bütün bu meselenin safahatını gözönüne getiriyorum. Bu son vakayı gözönüne getiriverince dehşetimden ürküyorum. Çünkü o tabiri kullanmak istemezdim. Haydi kullanayım. Artin Cemal denilen o melun o esnada orada vali bulunduğu halde ahali ile gece gündüz bir arada bulunduğu halde, birtakım meclisler kurduğu halde yine

Konya ahalisini teslim edemedi. O günden bugüne kadar Konya soldan sağa şeytaniden rahmaniye doğru gideceğine şimdi ne oluyor? Sağdan sola ve daima rahmaniden şeytaniye doğru gidiyor. Yalnız burada en ziyade beni müteessir eden cihet kalbimde gizli kalmış idi. Fakat Şükrü Bey biraderimiz o noktaya dokunduğu için kendimi buraya çıkmaktan menedemedim. Efendim Konya hadisesi buraya aksetti. Riyaset odasında toplanmış bulunuyoruz. Orada hasbihal ediyoruz. Refik Bey biraderimiz orada idi. Çelebi Efendi orada mı dedim, evet dedi. Şöyle bir omzumu silktim. Bu kendime mahsus bir haldir veya bir tesadüftür de noktası kondurmuşum meseleyi. Fakat en ziyade garibime giden bir nokta bu kadar büyük bir hadisenin evveliyatı olmaz mı? Hadise vukua gelmezden on, on beş gün evvel şu oldu bu oldu, on gün evvel iki kişiyi tevkif ettim, falan yerde şu oldu, falan yerde bu oldu. İki üç günde bir telgrafla bizi haberdar edecek iken birdenbire bizi bastılar, imdat diyor. Demek oluyor ki efendiler... Ben bunu söylemek istemezdim. Çünkü Haydar Bey'le olan eski hukukumuzda mağlup oluyorum zannediyordum. Efendim ıslahattan bahsolunuyor. Koskoca bir fırtına birdenbire kopuyor. Bu kadar hazırlığı nasıl oluyor da bir vali hissedemiyor? Meşhur olan o vali hissedemiyor?.. Bence evveleminde yapılacak iş Haydar Bey'in oradan kaldırılmasıdır.

DOKTOR ADNAN BEYEFENDİ (Dâhiliye Vekaleti Vekili) (İstanbul) — Efendim, müsaade buyursanız gerek Tunalı Hilmi Beyefendi'nin, gerek Şükrü Beyefendi biraderimizin birkaç gün daha sabır buyurmalarını rica edeceğim. Vali beyin bu bapta hareketini tenkit veya muhakeme edebilmek için tafsilâtı resmîyeyi almamız, lâzım gelir. Vali Haydar Bey bu işin dâhilden tertip edildiğini itiraf ediyorlar. Ben buna vakıf idim. Fakat vak'a iki gün taahhur edeceği yerde tekaddüm etti. Gafil bulundum diyor. Sonra Şükrü Bey Heyeti Vekileye süratle hareket ettiklerinden dolayı teşekkür ettiler, kabul eder ve mukabeleten arzı teşekkür ederim. Yalnız bu isyanın itfasında, tenkilinde de burada şimdi tenkit etmek istediğimiz bu arkadaşın çok hizmeti sebk etmiştir. Haydar Bey çok çalışmıştır. Onun için durup dururken bu arkadaş tenkit etmeyelim. Bilâhare malûmat aldıkça bütün tafsilatıyla Meclisi Âlinize arz ederim.

Sonra Tunalı Hilmi Beyefendi bir şey söylediler. Nasıl oluyor da filân ve filâni Alaettin tepesine götürmüştür. Kendisine casusluk etmek için götürmemiştir. Bunu hepimiz bilirsiniz onun için bendeniz bugün ne Haydar Bey'i müdafaa etmek, ne de müdahale etmemek mevkiindeyim. Müsaade buyurun birkaç gün sonraya talik edelim.

M. ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Bu mesele böyle kalsın. Zira müzakeresine girişilecek olursa birçok söyleyeceklerimiz vardır.

Sonra Hoca Vehbi Efendi bu vahşetler, zulümler propaganda edilmelidir diyor ve biz de bunu yapmaya çalışıyoruz ve bunu elimizden geldiği kadar yapıyoruz. Ahali bunun iğfal ve propaganda neticesi olduğunu anlamalıdır. Şimdi efendim bu hadisenin müsebbipleri, faileri hakkında tahkikat yapılırken, arzettiğim gibi, arkadaşlarımızdan iki zat hakkında, demin arzettiğim veçhile... (Takrir okunsun sadaları)

İSMAİL ŞÜKRÜ EFENDİ (Karahisarısahip) — Bir kere bu takrire geçilmezden mukaddem bugünkü mesele bir hasbihalden ibaret olmakla beraber bir anlaşmazlık gibi bir şey olmasın fikrinde tamamen müşterekim. Yalnız bazı fikrim kendisine muarız gibi göründü. Konyada zuhur eden hadisata bakılırsa taş taş üstünde bırakmamak lâzım gelir. Zahirine bakıyoruz. Hakikati Vehbi Efendi Hazretlerinin dediği gibidir. Aramızda mübâyenet yoktur. Yalnız şurasını tekrara mecbur oldum ki hakikaten yalnız Konyada değil Bolu'da, Düzc'de vesairede bu gibi isyanlar zuhur ediyor. Usatın elinde bir silâh var. Bu silâh öyle bir silâh ki, herhangi saf bir Müslümana tevcih edildiği vakit aldanıyor. Bu da şeriat silâhı. Şeriat dedik mi safdil ahali bu perde arkasında oynanacak fecayii bilmiyor, aldanıyor. Yalnız Akşehir hadisesini arz edeyim. Akşehir'de Yalvaç, Karaağaçtan gelen usat Akşehir'e varacaklarını sefki dimâye meydan verilmemesini teklif ediyorlar ve bizi karşılayınız istikbal ediniz, biz şeriat ilân edeceğiz diyorlar. Akşehirililer diyor ki bunlar şeriatı çıkaracaklar, güya şeriat batıyormuş çıkaracaklarmış gibi. Ne zihniyet, ne iğfalkârane hareket. Sonra İlgin'da usatın yapmış olduğu fecayi ki söylemeye dilim varmıyor, tüyleri ürpertir. Akşehirililer onu anlamaz. Orada bir tüccar efendi var. Akşehiri yirmi dört saat tahliye ettik, sonra kuvvet aldık. İlgin'a geldik; girdikten sonra bir efendi geldi. Efendim usat geldi mi şuraya buraya birtakım kızlar saklanmıştı. Çıkaralım mı, dedi.

Akşamüzeri saat on bir buçukta usatı tamamen çıkardım. Çarşıya gidecek cadde üzerinde hamamın altına birtakım kızlar doldurulmuş, adeta bunalmışlar. Çünkü hava alamamışlar. Çıkanlar atın üzengisini

öpüyor, inilti kopuyor. Oradan birtakım kızlar çıkıyorlar. Ben ondan yirmi saat evvel Ilgın'da idim. Ahali bize karşı soğuk duruyordu. Ilgın'da isyan vardı. Biri bir adamın idamını talep ediyordu. Ben de tekdir ediyordum. Bu adamın idamını talep etmek doğru değil idi. Allah aşkına bizim eve gidelim dedi. Elimden tuttu, evine getirdi. Onun bin lira serveti mahvolmuş, yataklarını yorgan yüzlerini götürmüşler. Bunlardan sonra on bin liralık servetim gitti dedi. Bana muhadderatın olduğu yeri gösterdi. Hocadan kaçmayın dedi. Şunlara bak Allah aşkına dedi. Demek istiyordu ki ırzımıza da tasallut ettiler. (Yapan kim sesleri) Usat. Çigil asileri. Ondan sonra yedi tanesini, kaçmak istemelerinden dolayı hana kapamışlar, kadın erkek ahali toplanıyor. Yedi tanesini sopalarla döğüp hanın önüne uzatmışlar. Ben zannettim ölmüş, kan akıyor, kafasını yarmışlar. Kadın, erkek toplanıyor idi. Bir insanın asıldığı vakit her erkek ona bakmaya tahammül edemez. Onların asıldığını kadınlar geliyor dâ zevkle seyrediyorlardı. Memlekette bir adamı asarsın, kadınlar ona bakamaz zevk ile bakıyorlardı. Yani Ilgın'da yapılan fecayii ben bu kadar tasvir edebilirim. Başka da söylemek istemem. Biz müskirat hususunda haddi seriyi kabul ettik. Yalnız zina, sirkat hususlarında da berveçhi şeri sabit olan yerde haddi şeriye kabul etsek, sabit olmadığı takdirde ceza kanunu ahkâmı bakidir dersek zannediyorum ki arkadaşlar asilerin elinde silâh bulunmamış olur. Biz şeriatımıza karşı bigâne bir millet değiliz. Bu hususu da ayrıca teklif ediyorum.

NAFİZ BEY (Canik) — Efendim bütün bu konuşulan mesailin kökü memleketteki sui idaredir. Bendeniz geçen sefer buradan gittiğim zaman Ilgın'da ailemiz bulunmak itibariyle orada beş on gün kaldım. Buraya geldim. İcabında söyleyeceğim, arkadaşlarım şahidimdir. Bilhassa Meclisi Âlinin Reisi muhterem şahidimdir. Orada halkın yüzde doksan beşi hükümet aleyhindedir. Konya muhitine gittim. Orada hissiyatı umumiye bu noktada gördüm ve bunun esbap ve evamilini burada uzun uzadıya arz ederim. Ilgın'da biraderim ve ailemiz orada olduğu için dün aldığım bir mektupta bizim evi de tarumar ettiklerini öğrendim. Bereket versin biraderlerimin ikisi de aileyi komşunun birine bırakmışlar, köye kaçmışlar. Oradan kuvvei tedibiyeye iltihak ederek şehire girmişlerdir. Yani kaçmamış olsalardı biraderimi de behemehâl öldüreceklerdi. Çünkü Ilgın müddeiumumisini öldürmüşler. Diğer bazı aileleri de öldürmüşler. Bunun Ilgın'da ilk defa vuku bulan bu isyanın sebebi yegânesi zikre şayan olmayan şahsiyeti üzerinde zerre kadar ehemmiyet bulunan kaymakamdır. Ajanslar neşredilmemiş, giden ajanslar idare memurunun şahsına keyfine geliyor diye alınmış sepete atılmış, kendisi aleyhinde söz söyleyen belediye reisi azledilmiştir. Bunu bendeniz alâkadar olan Haydar Bey'e söylediğim halde ehemmiyete almadı. Katiyen nazarı dikkate alınmadı ve meselenin iptidası Ilgın'dan başlamıştır. Bu işin içinde başlıca askerlik meselesi vardır. Üç yüzden üç yüz on beşe kadar hükümeti mahalliye bilâ istisna asker celbine başlayınca memlekette dehşetli bir muarız kütlesi husule geldi. Zaten gayri memnunlar da vardı. Bunlar da ilâve oldu. Bunun sebebi budur. İcabında tekrar ederim. (Şükrü Bey'in takriri okundu)

DOKTOR ADNAN BEYEFENDİ (Dâhiliye Vekaleti Vekili) (İstanbul) — Efendim, buraya geldiğim zaman temin ederim ki böyle bir takrir olduğunu bilmiyordum. Kararı âlinizi almak için gelmiştim. Takrir okundu ve işitildi. Demin arz ediyordum ki bu esbap ve avamil neden neşet ediyordu. Arkadaşlarımızdan Abdülhalim Efendi ile Kâzım Hüsnü Efendi'nin bu meselede methaldar oldukları zahir olmuştur. Yani cürmü meşhut esnasında tezahür etmiştir. Meselâ Çelebi Efendi Alaettin tepesine Vali Bey'le beraber çıkmış sonra buradan şehre gideyim demiş, ateş kestireyim demiş, gidince üç beş misli tezayüt etmiştir. Bu bir şüphe uyandırmış ve şehir teslim olup tekrar bizim kuvvetlerin eline düştüğü zaman tahakkuk etmiştir ki Çelebi Efendi, Ermeni ve Rum metropolitleri müçtemian bulunuyorlar ve cemiyetler, meclisler akdetmişler. Delibaşı'nın Konya'ya girdiğini mülhakata tamim için telgraf çekmiştir ve indelmuhakeme sabit olmuş gerek Çelebi Efendi'nin ve gerekse Kâzım Bey'in Erzurum'a tebitlerine karar verilmiştir. Şimdi heyeti âliyenizden evvela bu iki zatın sıfatı mebusiyetinin ıskat edilmesini rica edeceğim.

M. ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Efendim, Vekil Beyefendi'nin verdiği izahattan tenevvür ettik. Verilen izahatı kâfi görmüyorum efendiler. Buyurdular ki Kâzım Hüsnü Efendi ve Çelebi Efendi iştirak etmişler ve cürmü meşhut halinde yakalanmışlar. Evet, bendeniz de zaten Çelebi Efendi hakkında Çelebi Efendi'nin boş bir yerde iştirakini müstebat görmem ve görmediğimi takririmde de tasdik etmiştim. İtalyanlarla anlaşmak ve onlarla antant yapmak gibi birçok şeylere girişmiş, onlarla anlaşmış onların amaline hizmet etmişti ve öteden beri de takip ettiği şey, bu idi. Çünkü itilâf hükümeti ve hürriyet ve itilâfçılar kendisini mevkii iktidara getirmiştir. Memuriyetine iade etmiştir. Buna medyunu şükrandır ve bu vadide

çalışmıştır. Çelebi Efendi bir mebus olmak sıfatıyla. Meclisi Âlinizde bir arkadaş sıfatıyla bulunduğu müddetçe o sıfatı nezedilmeden tevkifini doğru bulmam.

Evet, Kanunu Esası'nin 79'uncu maddesi diyor ki (okudu). Cürmü meşhut halinde bir cinayet veya cünhanın icrası esnasında tevkif edilebilir diyor. Mademki bunu Vekil Beyefendi buraya istinat etmek istediler. Yapılan muamelenin doğru olduğunu iddia ettiler. Bidayette tevkif ediliyor da niçin kefaletle tahliye edilip tebit kararı veriliyor? O cürmü meşhut halinde ve o cürmün icrası akabinde yakalandığı ve o suretle tevkif edildiği tahakkuk ettikten sonra onların bütün evrak ve delâliyle evrakı sübutiyesi Meclisi Âlinize arz edilip usulen tetkik edilerek ve ekseriyeti sülûsan ile karar verildikten sonra lâzım gelen muamele bu suretle yapılırdı. Bu yapılmadan ve Meclisi Âlinizin böyle bir kararına iktiran etmeden çok rica ederim bu gibi haller olmamalıdır. Bu itibar ile bunun müsaade ve müsamaha ile geçirilmemesini Meclisi Âlinizden rica eylerim. Memleketi kurtaracak vaziyete hâkim olacak Meclisi Âlinizdir. Biz geldiğimiz günden beri buna çalışıyoruz. Binaenaleyh bu tahakkuk etmişti ki memleketin ötesinde berisinde yapılan fena propagandalar ve iğfaller hep bu suretle vuku buluyor. Binaenaleyh evvelâ Meclise arzedilmeli ve Meclisin kararı alınmalı. Meclise arzedilmeden yapılan muamele doğru değildir. (Alkışlar)

TEVFİK EFENDİ (Kangırı) — Efendiler Hükûmet vazifesini Şükrü Bey biraderimizin buyurduğu gibi Meclise tecavüz suretiyle yapmamıştır ve sabık arkadaşlarımızdan Çelebi Efendiyi ve Kâzım Hüsnü Efendiyi cürmü meşhut halinde yakalamıştır. (Daha arkadaşımızdır sesleri) Öyle bir cürüm ki hem siyasî, hem adî, hem de cinaî karma karışık, icrası hininde yakalamıştır.

O vakit herhangi bir şahıs olursa olsun tevkif edebilir. İcrayı muhakemesi için Meclisten karar almaya muhtaçtır. Hükûmet vazifesini ifa etmiştir. Lâkin ikinci şıkta Çelebi Efendi ile diğer refikinin Konya'da tutulması siyaseten doğru olamayacağından dolayı Erzurum'a göndermiştir. İhtimal ki bir karardır. Lâkin o kararları doğru değildir. Şimdi evrakı buraya gelmeli ondan sonra sülûsanı ekseriyetle onların mücrimi-yetleri kararı verilmeli, öte tarafı mahkemeye kalır.

HAMDİ BEY (İzmit) — Efendim, bu kürsüden defaatle arzettim ki Heyeti Vekile, maalesef, Meclisin haiz olduğu kudreti icraiye istihfaf etmek istediği bu hareketiyle de tahakkuk ediyor. Evet Çelebi Efendi bir cinayet işleyebilir ve onun idamı da lâzım gelir. Heyeti Vekile, efendiler, şu ceza verilmiştir, sadece bunu nazarı ittilarımıza arz ediyorum dese idi içinizden zannetmem ki biri bir şey desin. Bendeniz son defa olarak teklif ediyorum. Ya kudreti icraiyeimizden bahsetmeyelim yahut kudretimizi hakkiyle gösterelim. Evet cürmü meşhut halinde yakalandıktan sonra Meclisi Âliden mezuniyet istihsalı lâzım idi. Bir adam tayin ediliyor ki memuriyeti iradeye iktiran etmek lâzım. Refik Şevket Bey'in bir teklifi üzerine iradeye iktiran edecek idi.

Sonra ikide birde malûmu âliniz Konya muhitinde vasi mi kyasta bir isyan vuku buluyor. Biz bunun bugüne kadar esbap ve avamilini bilmiyoruz. Mahiyeti hakikiyesi hakkında kat'î bir fikrimiz yoktur. Binaenaleyh kat'î bir malûmat alamadık. Bilhassa Şükrü Beyefendi biraderimizden rica ederim çünkü yine kendi sözlerinin, şüphesiz hulûsu niyetle söylemiş oldukları sözlerinin pek fena tesiri olmuştur. Kumandan ve zabitan aleyhinde söylemiş olduğu söz fena bir tesir yapmıştır.

Biz cephede vatani müdafaa ile meşgul olduğumuz halde Meclisin kürsüsünde aleyhimizde birçok beyanatta bulunulmuştur. Biz müteesiriz demişlerdir. Binaenaleyh bu hususta müteenni olmanızı rica ederim.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Efendim; vakada Konya'da bulunduğumuz için bittabi Çelebi Efendi hakkında bir şey diyemem. Fakat Kâzım Hüsnü Bey'in herhalde belki bir garaza, iftiraya hedef olmak ihtimali vardır. Şu ihtimallerin defi için evrakın buraya gelip tetkik olunmasını rica ederim.

ABİDİN BEY (Lâzistan) — Arkadaşlar mademki cürmü meşhutta yakalanmış; benzeniz doğrusunu söyleyeyim, her kim olursa olsun öyle istisnaiyetler katiyen olamaz. Cürmü meşhut nedir? Vatani ihtilâl sevk ediyor. Demin söylediğim gibi bütün arkadaşlarıyla hem fikir olduktan sonra gidip Erzurum'un bir köşesinde, Bayburt'un bir köşesinde ihtilâl çıkarırsa ben bekleyeyim de Meclisten emir gelsin de sonra tevkif edeyim. Yağma yok. Ânında tevkif ederim. Kanunen ânında teklif ederim. Arkadaşlar fevkalkanun iş yapmazsak olmaz. Bu Meclis Meclisi ihtilâldir. Heyeti icraiye gelirsiniz söylersiniz, eğer bunu yapmazsak emin olunuz ki bu memleket idare edilmez. Cürmü meşhut halinde ben her bir rezaleti yapayım,

memleketi ihtilâle vereyim, koskoca bir vatani satayım, ondan sonra bekleyeyim, buradan bir ay emir gelecek, tevkif edeceğim. Bırakın ki Konya pek yakındır. Fakat Erzurum var, Bayburt var, çok uzak yerler var, rica ederim. Pek haklı olmuştur.

İkinci bir kazıye vardır ki Şükrü Beyefendi'nin dediği gibi niçin tahliye ediliyor? Fakat bunu da oradaki heyet karar verdi ise, doğrudan doğruya memleketin selâmeti düşünölmüş ise tabii herhalde Meclisi Aliye gelecek ve biz bunu göreceğiz. Herhalde Heyeti Vekile bunu bize anlatacaktır. Ben meselâ mezunen kalkıp memleketime gideyim, memleketimde ihtilâl çıkarayım, sonra da ferih ve fahur serbest...

MAZHAR BEY (Aydın) — Zatiâlinizi diktatörlüğe intihap için bendeniz bir takrir verdim. Rica ederim biraz munsif olalım, memlekete nasıl hizmet edilecek bir parça düşünelim. Bütün ahaliyi cühelayı toplayıp da burada birçok kişilerin hanümanını söndürerek, fenalığa sebebiyet verecek. Niçin? Bir Konya şeyhi yapmış olduğu tezvirat ve Abidin Efendi'nin melaneti ile dolaplar dönsün de niçin oradakilerin canı yansın, herhalde tevkif edilir. Belki kaçır, belki daha büyük bir fenalık olur. Binaenaleyh ben hükümetin teşebbüsünü pek haklı görüyorum.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Efendim Çelebi Efendi irtikâbı hıyanet etmiş. Mademki mebusur. Herhalde şu heyetin reyini almak lâzımdır. Bununla beraber gayri mevkufl olan bir adamın ise malûmu âliniz kefaletle tahliyesi de caiz değil, sonra eğer bu hıyaneti harbiye kanunu cari ise orada başkaca mahkemeye lüzum yoktur, irtikâbı hıyanet edenler bidayet mahkemelerinde muhakeme edilir. İstiklâl mahkemesi varsa vazifesini ifa etsin, bununla beraber orada bir Divanı Harp teşekkül edilir, tecziye edilir. Badettecziye bize malûmat veriyor. Etraflı malûmat alamadığımız için esbap ve delâillerin pek çoğundan haber alamıyoruz. Binaenaleyh oradaki divanı harbin ilgası ve bir an evvel hıyaneti vataniye ve İstiklâl Mahkemeleri kanununun tatbikini teklif ederim. Mademki Çelebinin hıyaneti sabit olmuştur. Unvanı üzerinde bir hanedana mensup bir adamın Erzurum'a gönderilmesi doğru değildir, idamı lâzım gelir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim; bendeniz zannediyorum ki şimdi vereceğiniz bir karar ile ya Meclis vardır dedirteceğiz yahut yoktur. Bendeniz hiçbir zaman müsavatın aleyhinde olarak mebus mazharı müsavat olmasın demem. Fakat Meclis namı altında toplanacak ve hürriyeti kelâma sahip olması lâzım gelecek bir Meclisteki âzası Meclisi Mebusanın fevkinde de tuttuk ve âdeta memlekette meclisi müessesanlık vazifesini gördürmek istedik. Bendeniz burada ne Çelebi Efendi'nin şahsını müdafaa ederim, ne de düşünürüm. Esas itibariyle bir mebusun ve bahusus meclisi müessesan şeklindeki Mecliste olan bir mebusun ne suretle harekâtı tahdit edilebilir? Ne suretle tecziye edilebilir? Bunun tespiti lâzım gelir. Bizim tetkikatımız neticesinde belki Çelebi Efendi tebit değil idam edilmek lâzım gelir. Çelebi Efendi burada mebus bulunuyor ve hatta bizim reisimiz de bulunuyor. Tevkif edilmiş pekâlâ, fakat tevkif edildikten sonra evrakı buraca tetkik edilecek ve ondan sonra mahkûm edilecektir. Yoksa rastgele böyle falan Divanı Harpte falan mebusu nasıl tevkif eder. Falan mahkeme müstantiki bir mebusu tevkif ederse Meclisin kapısına kiralık hane diye levha asınız.

TAHSİN BEY (Aydın) — Efendim; bir mebusun kanunen haiz olduğu hukuku kimse inkâr edemez. Fakat Çelebi Efendi'nin mevkiini düşünelim, kendisinin sülâlesini düşünelim. Kendisi bir sülâleye mensuptur ki onun mevkiinin kendine bahşettiği imtiyaz onun en büyük cezaya duçar olmasını icap eder. Kendisi bugün Osmanlı milleti ve bütün İslâm nazarında en mühim makamda bulunuyor. Bu Meclisi mullânın Reisidir. Öyle bir adamın bir sözüyle on bin kişi ihtilâl eder. Mesuliyeti maddiye ve maneviyesi pek büyüktür. Binaenaleyh Çelebi Efendi bu Meclisin sıfatı mümtazesini haiz olduğu halde kendisi bu dinin bu milletin en büyük düşmanlarıyla teşriki mesai eder ve bir vilâyeti ateşe verir. Irz payimal olur. Hanümanlar söner ve bu suretle ırkımızı, milletimizi öldürmek için teşebbüs eden ve mebus olduğundan dolayı orada naçar ve muztar kalan bir adamı hükümeti mahalliye cürmü meşhut halinde yakaladığı için muaheze ediyoruz. Vakıa bir mebusun hukuku muhteremdir, mahfuzdur fakat vatanın bugünkü halini düşünelim. Hali tabiiide bulunuyoruz ve bir Meclisi Mebusanın mebusuna riayet edilmek lâzım gelen zamanda bulunuyoruz. Binaenaleyh Çelebi Efendi hakkında yapılan tevkif muamelesi hakkında hatta bir aralık telgrafların işlememesinden dolayı malûmat evrak ile gelmiştir. Meclisin haiz olduğu vazifeyi ifa edelim.

ABDÜLKADİR KEMALİ BEY (Kastamonu) — Deminden beri burada Dâhiliye Vekilinin sözü üzerine lüzumsuz bir asabiyet görüyorum. Aflarına mağruren söylemek mecburiyetinde bulunuyorum. İçimiz-

de hiç şüphe yok ki Tahsin Bey biraderimizin söylediği gibi Konya'da çoluk çocuk kesen insanlarla beraber bu insanları idare edenler tecziye edilmesin denilmiyor. Bu hususta hep arkadaşlar müttefiktirler. Yalnız bir noktada ayrılıyor. Dâhiliye Vekili muhteremi buyurdular ki, evrakı tahkikiye henüz ikmal edilmiş ikmal edildikten sonra o vakaya taallük eden eşhasın tecziyesi yapılacaktır. Fakat efendiler meşrutiyet demek kanun demektir. Kanun demek doğru yol demektir. Binaenaleyh meşrutiyet makinesinin âleti olan Kanunu Esasiye biz riayetkâr olmadıkça yer yer isyanlar zuhur edecektir ve hissiyatla memleketler idare edildikçe daima felâkete maruz kalırız. Kanunu Esasî bir cürmün vukuunu müteakip yani bir cürmü meşhut halinde... (Bu öyle değil sesleri) Müsaade buyurun hukuku esasiyeye ait pekâlâ malûmatım vardır. Ben kanundan bahsettim. Sözümü bitirmedim. Müsaade buyurun Meclise mebus gelen zevat elli bin kişiye vekildir. Kanun bir mebusu tevkif etmek salâhiyetini vermiştir.

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — O halde bütün mebuslar tahtı tevkife alınır, Meclis dağılır.

ABDÜLKADİR KEMALİ BEY (Devamla) — Hayır, öyle değil Beyefendi, bendeniz malûmu ilâm ederek söylüyorum. Söz söylemeyecek isek, hakkı kelâmımız yok ise inelim. Bir mebus hakkı kelâmını tamamıyla istimal etmek salâhiyetindedir. Bir mebusu cünha ve cinayetle mahkûm etmek, bir cinayet isnadıyla hakkında tahkikat icra etmek kanuna mugayirdir. Burada Meclisin ekseriyeti sülûsanı sureti katiyede onların mücrim olduklarına kanaat etmelidir. Ne Divanı Harp, ne bidayet mahkemeleri bir mebus hakkında keyfe ma yeşa karar veremez. Eğer cürmü varsa biz göreceğiz ve icap ederse idam edeceğiz. Hem Meclisin önünde. Mebusluğun icabatına muti olalım. Başkalarından da kanuna itaat vazifesi bekleyelim.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim, kısa keseceğim, zaten lüzumu da var. Demin yanlışlık oldu, onu tashih edeceğim. Asıl bir şey sormak istiyorum Haydar Bey Çelebi Efendi'ye aşağı inmesi için nasıl müsaade ediyor. İkincisi, arkadaşlar kanun gayet sarih; evrakın Meclise gönderilmesinden hiç bahsetmiyor. Sıfatı mebusiyetin izale edilmesinden vesaireden bahsetmiyor.

DOKTOR FUAT BEY (Bolu) — Efendiler, meselenin bu kadar uzamasını bendeniz nabemahal görüyorum. Bolu vakasında en büyük rolü oynayan Vahap Efendi idi. Mebustu. Fakat buraya geldiğimiz zaman gördük ki onun mazbatasını burada okunmuş ve mebusluğu kabul edilmiş ve aynı zamanda idam edilmiş. O vakit bu Meclisi Âlinizde nazarı dikkati celbetmemişti. Onun idamı gayrı muhik demek istemiyorum; bihakkın idam edilmiştir. Bolu vakası, Konya vakası yanında ehemmiyetsiz kalır. Orada ırza, namusa tecavüz edilmemiştir.

Bugün Konya'da yapılan tedibat oraya nispetle pek ehvendir. Binaenaleyh Çelebi Efendi'yi müdafaa etmek doğru değildir. Hatta biz onu nefi değil idam etmeliyiz. (Gürültüler), (Müzakere kâfi sesleri)

RAGİP BEY (Kütahya) — Evet, filhakika müzakere kâfi. Ancak kanun da pek sarih, anlaşılmayacak mahiyette değildir. Hepimiz kanuna hürmetkâr olmamız lâzımdır. Memlekette başkalarının kanuna hürmetkâr olduğunu görmeye hakkımız olsun. Kanun da sarahaten söylüyor ki cürmü meşhut halinde yakalandıktan sonra tevkif edilir. Binaenaleyh bunu uzun uzadıya münakaşa etmeyelim. Çünkü bu cürmü meşhut halinde yakalanmış ve tevkif edilmiştir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Reis Bey bunun hakkında on iki senelik bir teamül vardır. (Takrirler okundu)

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Müsaade buyurulur mu efendim. Mesele gayet basittir. Bu iki arkadaş bir cürmü meşhut halinde yani bir cünha veya cinayet icra olunurken tutulmuşlardır. 79'uncu madde gayet sarih Heyeti Mebusanın müddeti içtimaiyesinde azadan hiçbiri ekseriyetle karar verilmedikçe veyahut bir cünha veya cinayetten ilâh... Orada Divanı Harp tevkif etmiş ve ledelmuhakeme nefyine karar vermiş, mesele budur. Bu karar sadır olur olmaz 48'inci maddenin ahkâmı geliyor. (48'inci maddeyi okudu) Binaenaleyh Kanunu Esasî mucibince âzalık sakıt olur.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Reis Bey söz isterim.

REİS — Vakit gecikti. Celseyi tatil ediyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

24 Teşrinievvel 1336 (1920)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

3 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Konya Mebusları Musa Kâzım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve rüfekası hakkında Divanı Harp kararı.*

2. — *Adana'nın Fransız kuvvetlerinden tahliyesi.*

3. — *Mebusluğa intihap olunanlardan henüz vazifeye mübaşeret etmeyenler hakkında karar ittihazı.*

Cilt : 5

89'uncu İn'ikat

SEKSEN DOKUZUNCU İN'İKAT

24 Teşrinievvel 1336 Pazar

Birinci Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey

KÂTİP:

REİS — Meclis kuşat edildi. Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksen Sekizinci İn'ikat

23 Teşrinievvel 1336 Cumartesi

İkinci Celse

Hasan Fehmi Beyefendi'nin riyasetlerinde saat 2,50'de içtima ederek; Konya isyanı hakkında Dâhiliye Vekili Doktor Adnan Bey'in izahatı, hadise ve Konya Mebusları Musa Kâzım ve Abdülhalim Çelebi Efendiler hakkındaki Divanı Harp kararı üzerinde cereyan eden müzakeratı müteakip, vakit geçtiği için, celseye nihayet verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hulâsası üzerinde söz isteyen var mı? Zabtı sabık hulâsasını kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Konya Mebusları Musa Kâzım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve rüfekası hakkında Divanı Harp kararı.*

REİS — Dünkü müzakerenin mabadını ve Çelebi Efendi'ye ait meselenin ikmali hususunu, vaktin geç olmasına mebni, Heyeti Celileniz müzakereyi kâfi görmüş idi. Elde birkaç tahrir vardı, okunmasına vakit kalmadı, müzakereyi tatil ettik. Dün söz alanların, sözleri bakidir. Arzu buyurursanız yeniden müzakere açarız. (*Hay, hay sesleri*) Tahriri okuyoruz. (Tahrir okundu)

REİS — Müzakere açılmasını arzu edenler lütfen el kaldırsın... Müzakere açıldı efendim. (*Söz isteriz sadaları*)

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Meselenin ehemmiyeti derkârdır. Mesele Çelebi Efendi meselesi değildir. O noktai nazardan meseleyi hissiyatla ölçmek doğru değildir. Elimizde mevcut bulunan Kanunu Esasi'de cürmü meşhut halinde tevkifi, hatta muhakemeyi emrediyor. Hükûmet İcra Vekilleri bu noktaya istinaden yapılan muamelenin doğruluğunu iddia ediyor ki bu doğrudur ve bu böyledir. Bendeniz bu noktai nazardan meseleyi Çelebi Efendi meselesi olarak düşünmüyorum. Haddi zatında ehemmiyetle ölçüyorum. Bilhassa memleketin mukadderatına vazıülyed olan bu Meclisin deruhte ettiği bu muazzam işi sellemehüselâm tevkif edilmesi ve onların mucibi tevkifi olan meseleye Meclisi Âlinizin kanaati munzam olmadan vaki olması gibi bir hal bu Meclisin infisahından başka önüne yazılacak bir şey kalır. "Bu hane kiralıktır." Yalnız bendeniz her parlamentoda ve hatta bizim Meclisi Mebusanımızda bile pek çok

münakaşatı bâdi olan ve birçok tekâlifi mucip bulunan ve hatta elyevm Meclisi Mebusanın Kanuni Esasi Encümeninden çıkmayan ve encümende bulunan tekliflerde vardır. O teklifleri okuyayım. (Teklif edilen maddeyi muaddeleyi okudu)

Ariz ve amik düşünölmüş, takip edilmiş, bilumum hukuku esasiyeye girmiştir. Meclislerin masuniyetinin temini meselesi, hıyaneti vataniyede bulunan ve memleketi fenalığa sevkeden bir âzâ kurtulsun demek değıldir. İçimizde bulunan ve o muazzam mesuliyeti üzerine alarak vazifeyi ifa etmekte olan ve aynı zamanda memleketi aynı ateşe vermek de isteyen bir adamın cezasını, esbabı müşeddide ile azamî cezanın verilmesi ve onun ipini mebus arkadaş çekmelidir ve ben bu kanaatteyim. Lâkin o cürmü irtikâp edip etmediğı usulen sabit olup olmadığı munzam olması ve yapılan muamelenin kanuni olup olmamasını tetkik lâzımdır. Söylemiyorum, bu meselede isnat edilen ve elimizde bulunan Kanunu Esasiye istinat ediliyor ki böyledir. Fakat bu mesele haddi zatında müteamel olan on iki senelik meşrutiyetimizde Kanunu Esasimizin şimdiki okuduğum, bilirsiniz Lütü Fikri ile Rıza Nur Bey'in tevkifi meselesinde ve netice itibariyle bu teamülen şu muaddeli okuduğum şekilde cereyan edip durmuştur. Esas kaide bu olduğı halde elimizde bulunan Kanunu Esasi ile taarruz ediyor. Elimizdeki Kanunu Esasi tevkif ve muhakeme edilir, diyor. Yalnız bu meseleden ayrı olarak tetkik etmek Kanunu Esasi Encümenince, Adliye Encümenince tetkik edilerek bir esas, bir kaide vazetmek zarureti karşısında bulunuyoruz. Eğer bunu yapmayacak olursak yarın herhangi bir surette hoşâ gitmeyen ahval ve ihtirasat saikasıyla tevkif; hadi bakalım... Hukukunu bu kürsüden artık müdafaa etmek imkânı kalmaz ve imkân zail olunca memleketin sevk ve idaresi de iyi yayılmış olamaz. Çünkü meşrutiyetin bugün fevkinde halkçılık ve komünistlik düşünölyöyorken ve bütün hukuku milletin... kâffesi verilirken bunun taban tabana zıddı olan ahkâmda ısrar etmek, zannederim, doğru olmaz. Bendenizin kanaati Çelebi meselesini ayırmak lâzımdır. Bu meseleyi bu şekilde ayırarak, bu meselenin Kanunu Esasi Encümeni ile Adliye Encümeni tarafından tetkik edilmesi ve bir karar verilmesi lâzımdır. Eğer bu yapılmayacak olursa vaziyetimiz dediğim gibidir.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Efendiler: bu Konya vukuatı yeni bir vukuat değıldir. Müsaade ederseniz bunun tarihçesini yapayım, bendeniz.

Konya vukuatı kuvayı milliyenin bidayeti teşekkülünden sonra ufak ufak başlamıştır. Ferit Paşa Hükümeti sükût ettiğı zaman Çelebi Efendi Hazretleri o zaman İtalya mümessili ile muhaberata devam etmiş ve bir Selçuki Hükümeti teşkiline teşebbüs etmiştir. Biz bundan haberdar olduktan sonra İstanbul vukuatı yani İstanbul Meclisi Mebusanı tekrar Ferit Paşa tarafından ıskat edildikten sonra, o zaman burada şu Meclisi Milliyi içtimaa davet eden heyetin teşebbüsâtına ilk defa Konya muhalefet etmişti ve muhalifler meyanında Çelebi Efendi Hazretleri de mevcuttu. Buradan avdet ettikten sonra tekrar orada mebus intihap edildi. Biz de burada kendisinin mebusiyetini kabul ve Mevlâna Hazretlerinin hafidi oğullarından olduğundan dolayı bu makamı muallâya çıkarttık. O bu makamın ehli olmadığını harekâtı ile ispat etmiştir. Kanunu Esasi'nin 48'nci maddesinde sarahati tamme mevcuttur. (*gürültüler*) Müsaade buyurunuz, beyefendi. Sonra Kanunu Esasi'nin diğeri maddesinde, cürmü meşhut halinde yakalandıktan sonra tekrar Meclise gelmesi kabil değıldir. Cürmü meşhut halinde yakalandığı halde yalnız burada azayı kiramın bir noktada hakkı var. Efendiler; biz burada memleketin mukadderatını kurtarmak için toplandık. Vali bunu neden tahliye etmiştir? Tamik edilecek esbap, nokta budur. Biz memleketin mukadderatını kurtarmak için toplandık. Biz memleketin istiklâlini kurtarmak neye mütevakıf ise ve bu uğurda icap ederse hepimiz kafalarımızı ip altına, kılınç altına atacağız. Yoksa içimizde çürümüş olan uzvu koparmak veya tekrar ihya etmek derecei saniye bir husustur. Burada yalnız düşünöceğimiz bir nokta varsa, memleketin istiklâlini kurtarmaktır. Onun için tekrar ihyasına çalışmak cinayettir. (*Gürültüleri*) Beyefendi beşerî hayatımızdan korkmamalıyız. Belki ben de asılacağım. Onları vekil olarak intihap ettik. Birçok ahfad u evlâdımız, hıyanet işleyen eşhas birer, birer idam edildikleri halde hesabatını terk ettik ve sual etmiyoruz. Çelebi Efendi için uzun uzadıya idarei kelâm etmeye lüzum yoktur. Kanun emrediyor. Hatta efendiler; daha bir şey ilâve edeyim ki; Konyalılar ikinci bir defa daha valiyi... Konya ahali namını burada Konya Mebuslarına bir

telgraf vardı. Valinin mebusluğu ve valiliği cem ettiğini beyan ederek burada kalsın diyorlar. Çelebi Efendi meselesi. Çelebi Efendi'yi defedip çıkardı.

ŞEVKET BEY (Sinop) — Efendim, Heyeti Vekilenin teklifi Kanunu Esasi'nin 79'uncu ve 48'inci maddelerine tamamiyle muvafık ve mutabıktır. Yalnız bu bapta düşünülecek bir nokta vardır ki onun tadil ve tashihindedir. Zannediyorum ki bu meselenin mevzubahs olan meseleye katiyen şümulü yoktur. Yalnız bendeniz burada isnat olunan fiil bir cürüm olduğu takdirde bu cürüm hangi nevi ceraimdendir? Evveleminde bu ciheti tetkik etmek lâzım gelir. Bunu tetkik ve tahkik ettikten sonra, mercii muhakeme tayin olunmak iktiza eder. Muhakeme tamamiyle mercii'den cereyan etmiş midir, değil midir? İsnat edilen cürmün mercii tetkiki, isnat olunan cürüm anlaşıldıktan sonra bu mercii muhakemenin doğruluğu, eğriliği tahakkuk eder. Binaenaleyh meydana henüz evrakı hükmiye yoktur. Bendeniz böyle anlıyorum. Evrakın celp ve tetkiki ile anlaşılacaktır. Evvel emirde muvafık ise evrakı hükmiyeyi buraya celbedelim ve icra kılınan muhakemenin mercii aidinde rüyet olunup olunmadığı tetkik edilsin. Ondan sonraki muamelât tamamiyle muvafıktır. Bendeniz elimdeki şu teklifi Kanunu Esasiye tatbikan muvafık görüyorum ve Heyeti Vekile bize diyor ki; bunlar bu suretle mahkûm olmuşlardır. Binaenaleyh bunların mebuslukları zail olmak lâzım geliyor. Bizim müzakere edeceğimiz yalnız bu cihetten ibaret kalıyor.

TEVFİK EFENDİ (Kangırı) — Müzakerenin şu suretle devamından anladığım bir mesele ne Çelebi Efendi meselesidir, ne mahkeme meselesidir. Mesele mebusların her birerlerinin şahsi meselesi ve meşrutiyet meselesidir. Efendiler, eğer şu kırk sekizinci, 79'ncu maddeyi bugünkü veçhile kabul edersek Kanunu Esasi'de de mebuslar beyanatında ne bir vaad ü vaide, ne bir ilkaata, ne teşvikata kapılmayarak beyanatını serbestçe söyler ve sözü keenlemyekûn hükmünde kalır. Ben Heyeti Vekile hakkında da, jandarma, polis hakkında da her gördüğümü söyleyeceğim. Bu kanun, cürmü meşhut halinde bir mebus yakalanıp tevkif edilebileceğini hükme bağlamış. Ben bir jandarma hakkında söz söylesem, iki jandarma bana sokakta hakaret etse ve ben de tehevüven iki tokat vursam, yakalanıp tevkif olunurum. Muhakeme olurum. Mebusluktan o vakit bana ne vazife kalır? Kürsüde hiçbir vazife kalmaz. Meşrutiyet kökünden biter. Mebusluğun hiç ehemmiyeti kalmaz. Asıl korkulan Çelebi meselesi, vesaire değildir. Meşrutiyet ve mebusluk meselesidir. Bugün 48'inci maddede, bir mebus şu ceraimi siyasiyenin ikai halinde, bir cürmü meşhut halinde tutulursa o tevkif olunur. Muhakemei Meclisin sülûsan ekseriyetiyle icra olunur, diyor. Şimdi 79'uncu maddede ise cürmü meşhut halinde tutulmayınca tevkif ve muhakeme edilemez, diyor. Eğer muhakeme sözünü tevkif edilir sözüne atfedecek olur isek 48'inci madde kalır. Bir maddenin imali ihmalinden evlâdır. 48'inci madde ihmal edilemez. O suretle pekâlâ tevkif ve muhakeme edilir, diyor. Hangi cürümden dolayı? Ceraimin cürmü âdisi var. Bu tavzih olunmamış, cürmü âdiden dolayı mı tevkif olunur? Yukarıda cürmü siyasiyeden dolayı Meclisin reyini almak lâzım iken cürmü âdiden dolayı ne için tevkif ve muhakeme olunuyor? Maddeler beyninde irtibat yoktur. Maddenin tadil ve tashihi Heyeti Celilenizin elindedir. Bugün Hükümet şu maddeler mantıkınca vazifesini ifa etmiştir. Çelebi Efendi hakkında maddenin tadili de Heyetin ekseriyetinin elindedir. Bir takrirle tadil edelim, maddeleri tetkik etsinler ve kabul edelim. Meşrutiyette Kanunu Esasi'nin ahkâmı mucibince bizim şahsımızda masun kalsın.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Dün gece geç vakte kadar devam eden müzakeremizde meselenin lâyikiyle tefrik edilemediğinden mesele birbirine girift olmuştur. Bugüne kadar benim anladığım iki nokta var. Biri, mebusların masuniyeti, diğeri yapılan muamelelerde doğruluk veya eğrilik olmasıdır. Şimdi efendim, masuniyet için 47'nci maddede deniyor ki: (maddeyi okudu)

Madde 47. — Meclisi Umumi âzası rey ve mütalâa beyanında muhtar olarak bunlardan hiçbiri bir gûna va'd ü va'id ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek Meclisin müzakeratı esnasında beyan ettiği mütalâalardan dolayı bir veçhile itham olunamaz; meğer ki Meclisin Ni-amnamei Dâhilisi hilafında hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamnamei mezkûr hükmünce muamele görür. (1)

Burada herkesin aleyhinde söz söyleyebilirim. Fakat dışarıya çıktığımda kimsenin aleyhinde bulunmam. Maddenin nihayetine bakarsanız, Meclisi Mebusan Nizamnamesini dinleyin. Bir defa Tevfik Efendi'nin dediği gibi bu Kanunu Esasi Encümeninde daha fazla tetkik edilir. Kanunu Esasi'nin bu maddelerini

tadil ederiz. Bu masuniyet için bir kayıttır. Hükûmet yaptığı meseleye gelince kırk sekizinci maddede: (okundu)

Madde 48. — Meclisi Umumi âzasından birinin hıyanet ve Kanunu Esasi'yi nakz ve ilgaya tasaddi ve irtikâp töhmetlerinden biri ile müttehem olduğuna mensup olduğu heyet azayı mevcudesinin sülûsan ekseriyeti mutlakası ile karar verilir veyahut kanunen hapis ve nefyi mucip bir ceza ile mahkûm olur ise âzalık sıfatı zail olur ve bu efaalin muhakemesiyle mücazâtı ait olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hük-molunur. (2)⁶⁷

Yani kendi kendine girer. Zaten Dâhiliye Vekili zail oldu. Geliyorum dedi. Bazı arkadaşlar dediler ki; Konya'da İstiklâl Mahkemesi vardır, niçin bunu rüyet etmiyor? Hâlbuki malûmu âliniz İstiklâl Mahkemesi daha gitmemiş idi. Divanı Harp cezasını verdi. Fakat bu cezayı hepimiz az gördük. Lâkin bundan fazla cezaya lüzum yoktur. Divanı Harp hükmettikten sonra yeni mahkeme, sen doğru mu yaptın diyemez. Yani bendenizce mesele gayet sakinane düşünülüyor, gayet doğrudur.

ABDÜLKADİR KEMALİ BEY (Kastamonu) — Efendim, Kanunu Esasi'nin 48'inci maddesi bazı fıkralara ayrılmıştır. Birinci kısmı hıyanetten ve Kanunu Esasi'yi nakız ve ilgadan bahsediyor ki Heyeti Vekile eğer Konya'da hadis olan ve arkadaşlarımızın alâkalandığı meselede hıyaneti kastediyorsa hıyaneti harbiye ve vataniyeyi şâmildir ve camidir. Sureti katiyetle ithamın Meclisin ekseriyetinin ittihaz edeceği itham kararının sülûsânı ekseriyetle olması lâzım geliyor. Binaenaleyh, lâzım gelen ceza verilmiştir, demek ise, maksadı kanunun sarahatına nazaran, âzalık sıfatı zail olmuştur. Bize müracaata hacet yok. Hâlbuki bendeniz bir anlaşamamazlık görüyorum. Heyeti Vekilede Meclisin memleketteki mevkiini ve Meclisin kavanini esasiye ile hukukunu, azaların hukukunu ferden ferda bizim kadar takdir eder, hiç şüphe yoktur ve arkadaşlarımız mahkûm olmasın, bunu demiyoruz. Biz diyoruz ki, kanun ihlâl kılındığı memleketlerde gerek halkın alması, gerekse lütfen verilmesi şeklinde olsun ahaliye bazı hukuk bahşeder. Bunlar meyanında hürriyeti şahsiye, masuniyeti zâtiye, hürriyeti kelâm vardır. Bunlar, insanın insan olmak itibariyle birtakım haklarıdır. Bu haklara tecavüze hiç kimsenin salâhiyeti yoktur. Yalnız diğerinin hürriyetini takyit ettiği takdirde o hürriyeti şahsiyeye ve hürriyetin icabına tecavüz edilmiş olur. Çelebi Efendi ve refikinin Konya'da hadis olan isyana iştirak edip etmediği haklarındaki tahkikat evrakının bize gelmesiyle anlaşılacaktır. Hıyanet mi telâkki edeceğiz? Kendilerini itham edeceğiz. Ondan sonra kendilerini mahkemeye göndereceğiz. Hangi mahkemeye tevdi edilecek, bu da bir meseledir. Divanı Âli midir, mahkemei bidayet midir? Bir meseledir. Mamafih bize az çok kanaat temin eder. Dün de söylediğim veçhile asmazsak biz payidar olamayız ve memleketi muhafaza edemeyiz. Bendenize öyle geliyor ki Konya'da bir idarei örfiye mevcut değildir. Mevcut ise hıyanet kelimesiyle alâkadar olan bu meselede arkadaşlarımızın ithamı için kanun sarihtir. Hıyanet kelimesinin hıyaneti vataniyeyede, herşeye de taallûku vardır. Bu sarahate nazaran itham ettik diyebilmek için evrakını görmek mecburiyetindeyiz. Divanı Harbin bir iki kararını da bir karar olarak kabul etmekte tabii kendi hesabıma mazurum. Evrakının tetkiki şayanı arzu bir meseledir. Bir Encümenin elinden çıkmayacak kadar ince bir meseledir. Eğer böyle ise ve böyle telâkki etmek lâzım geliyorsa âzalık meselesinin izalesi için Meclisten rey istihsali lağvolur, kendiliğinden zail olur ve Meclisi Âliye arzına lüzum yoktur. Mademki Meclisi Âliye arz ediliyor, arkadaşlar hıyanet yapmış mıdır, yapmamış mıdır? Binaenaleyh evrakının buraya gelmesinden ve tetkik neticesinde Divanı Harbin kararını görmeden manası olmayan bir şekilde karar vermektense, şurada sehvasını görmek daha doğru olur. Bu kanaatteyim, binaenaleyh evrakın gelmesi kanaatindeyim.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim, bizi dünden beri yoldan çıkaran Çelebi Efendi, millet kendisine yüz binlerce lirayı şöylece verip de istirahatını temin ettiği ve en yüksek bir mevkie de maddeten getirdiği halde, mevki maddisinin hilafı olarak böyle bir şeye iştiraki hepimizde fena bir tesir bırakıyor. Binaenaleyh zati meselede şahsi meseleyi birbirine karıştırıyoruz ve içinden çıkamıyoruz. İkinci bir mesele de Çelebi Efendi'nin çeşliliği kendi hakkında sebebi teşdit, sebebi şiddet olabilir, o da ikinci meseledir. Fakat

67 (1, 2) Maddeler tarafımdan kondu. M. Ünver

asıl mesele bir mebusun tevkifi meselesidir ve buna kanunumuzun müsait olup olmaması meselesidir. Elimizdeki kanun sarıhtır, hiç şüpheye, tereddüde mahal bırakmaz. Kanunu Esasi'nin 48'inci maddesi bunları tasrih etmiştir ve bu sarahate karşı hiç söylenecek söz yoktur. Tevkif eder. Esasen bendenizin en ziyade müteessir olduğum nokta bu Meclisin esasiyle tevafuk etmemesidir. Bu Mecliste samimiyeti esas ittihaz etmeliyiz ve fikri mahsusu bunun hilafı addetmeliyiz. Biz muhakememizi yaparken Çelebi Efendi gözümüzün önüne dikiliyor. Biz maddeyi karıştırıyoruz. Binaenaleyh o maddeye göre hıyanetle Kanunu Esasi'yi nakz veyahut irtikâp töhmetlerinden biriyle itham edilecek mebus hakkında Meclisin sülüsânı ekseriyeti kararı olmadıkça mebusluk hakkı zail olmaz ve bu karar verilmedikçe muhakeme icra edilemez. Buna bizim meşrutiyetimizde müteaddit suretle maddi misaller vardır. İşte efendim, 31 Mart hadisesinde Berat Mebusu İsmail Kemal Ergiri Mebusu Müfit tahtı mahkemeye alınmak istenmiştir ve Meclisten sorulmuştur. Tevkif edilmemiştir. Meclis razı olmadığı için verilmemiştir. Orada olzaman mevcut bulunmuş arkadaşlar vardır.

Sonra efendiler, 15 Cemaziyelahir 1327, 20 Haziran 1325 tarihli idarei örfiye kararnamesinden bir fıkrayı okuyorum: (Okundu) İdarei örfiye ilânını müstelzim ahvalden dolayı maznun olanlar her ne rütbede olursa olsun iradei seniye istihsal olunmaksızın tahtı muhakemeye alınırlar. Ancak Ayan ve Mebusanın takip ve tevkif ve itham ve muhakemeleri şeraiti hakkında Kanunu Esasi'de muayyen ahkâma hâle gelmeyecektir. (1)⁶⁸

Binaenaleyh bu sarıh madde karşısında Heyeti Vekile hata etmiş ise tamir etmemiz lâzımdır. Etmezsek Meclis de yoktur demektir. Meclisin mevki mütezelzil olduğu farzedilse Heyeti Vekile de yoktur. Bunlar yekdiğerinin lâzımı gayri mufarikidir ve yekdiğerine sarılmak mecburiyetindedirler. Hataları elbirliğiyle tashih etmezsek ne istiklâl ve ne de hürriyet vardır. Meclisi Mebusan münakit iken hiçbir polis hiçbir mebusu çağırıp isticvap edememişlerdir. Biz de bu Meclisimizin vaziyetini alalım. Biz bu Mecliste öyle bir vaziyet alarak, memleketin bütün dertlerini de elbirliğiyle dertleşelim ve görelim. Arkadaşlarımızdan herhangi birisi böyle fenalığa cüret ederse biz de haberdar olmalıyız. Öyle bir arkadaş aramızda varsa elbirliğiyle onun kafasını ezmeli, yok böyle olmazsa şimdiki vaziyetteki usul takip edilecek olursa buradakiler söz söyleyeceklerse ancak bu da memlekette anarşiden başka bir netice vermez.

Efendiler, bu mesele ile alâkası olmak itibariyle bilmünasebe arzedeceğim. Konya'dan gelenlerden işitiyoruz. Orada hâlâ rahmü şefkatle hareket ediliyor ve kurtuluyorlar. Bunu da bilhassa Heyeti Vekileden rica ederiz. Bu isyana badî olanları, isyanda zi-medhal olanları bilârahim ve şefkat tedip etsinler ki, bir daha tekerrür etmesin. Artık bırakmasınlar. Cephelere göndersinler. Orada gözleri ile görsünler. (*Alkışlar*)

İSMAİL SUPHİ BEY (Burdur) — Efendim, bu mesele hakkında bendeniz de Vehbi Bey'in söylediği şeyleri not almış idim. Aynı fikirde beyanatta bulunacağım. 48'inci madde mutlaka ceraimi meşhudeyi kastediyor. Ceraimi siyasiye hakkındadır. Binaenaleyh Konya'da vaki olan bu mesele bir cürmü siyasiyedir, cürmü âdi değildir. Kezalik 79'uncu madde ki, Heyeti Vekilenin hattı hareketi buna müstenit olarak gösteriliyor. (Maddeyi okudu)

Madde 79. — Heyeti Mebusanın müddeti içtimaiyesinde azadan hiçbiri Heyet tarafından ithama sebebi kâfi bulunduğu ekseriyetle karar verilmedikçe veyahut bir cünha veya cinayet icra ederken veya icrayı müteakip tutulmadıkça tevkif ve muhakeme olunamaz. (1)⁶⁹

Bu madde ceraimi siyasiyeye taallük etmez. Çünkü aşağıda, cünha, cinayet, diyor. Ceraimi âdiyedir maksat. Binaenaleyh Çelebi Efendi meselesini, tabii şahsi meseleyi mevzubahs etmek ancak, bir cürüm siyasiyedir. Bu itibarla ancak Meclisi Âlinizin haberdar edilip kararı alınmak lâzımdır. Bu mesele muhtelif nikatı nazardan tetkik edilmelidir.

Eğer bu Kanunu Esasi maddelerinin sarahat ve şumulünde tereddüt olunursa ne yapılır? İstanbul'daki Meclisi Mebusanda Ayanın tefsirine müracaat edilirdi. Binaenaleyh hakkı tefsir kimindir? Hakkı tefsir Bü-

68 (1) Fıkra tarafımdan eklendi. M. Ünver

69 (1) Madde tarafımdan eklendi. M. Ünver

yük Millet Meclisinindir. O Büyük Millet Meclisidir ki, hukuku padişahiye, hukuku saltanatı bugün niyabeten icra ediyor. Sonra unutmayalım ki, bu maddeler 93'te yapılmıştır. Biraz acayıptır. İstilâhatı adliye ve hukukiye ile bir dereceye kadar yabancı görülür, onu da mazur görmelidir. Sonra o vakitki kanunlarımız tercüme ile yapılırdı ve iyi mütercimler de yoktu. Onun için töhmet ve birtakım cürümler vardır. Sonra teamül meselesine bakacak olursak teamülde buyurdıkları Müfit ve İsmail Kemal Beylerin tevkifleri için müracaat edildiği beyan ediliyor. İsmail Hakkı Bey'in, Hukuku Esasiye kitabında vardır. Diğer teamüllere bakacak olursak on iki sene zarfında eğer cürmü âdiden dolayı tevkif edilecek olursa o başka bir meseledir. Fakat cürmü meşhuda siyasiyeden dolayı mutlaka o adam tevkif edilmek lâzımdır. Çünkü ani olarak mazarratı defedildikten sonra kararı nihaiyi ancak Meclisi Âli verecektir. Meclisi Âliniz birçok noktalarda Kanunu Esasi'yi tanınamışlardır. O Meclisin teşekkülü Kanunu Esasi'nin tamamıyla hilâfındadır. Kanunu Esasi elli bin kişiye bir mebus tayin ettiği halde Meclisin teşekkülü malûmdur. Binaenaleyh Kanunu Esasi ile bugün Meclisi Âli mukayyet değildir. Olsa olsa tefsiren mukayyettir. Hal ve zamana göre bunu tefsir olarak kabul edersiniz. Nadir Efendi meselesini hatırlarsınız. Nadir Efendi buraya mevkufen getirildiği zaman kendisine isnat olunan madde bir hıyaneti vataniye meselesidir. Binaenaleyh Nadir Efendi hakkında Meclisi Âliniz karar verdi, evrakını tetkik etti. Ortada bir misal var.

Nihayet üçüncü mesele, Çelebi Efendi, tekrar arz ediyorum, şahsı mevzuubahis değildir. Hakkında isnat edilen cürüm, Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun dairesi şümulü dâhilindedir. Hıyaneti vataniye hakkında son söz Meclisi Âlidedir. Bir kerre cürüm, cürmü meşhut mudur? Cürmü meşhut gayet mühim bir maddedir ve bunun mahiyeti tetkikata mütevakkıftır. Binaenaleyh evrak mutlaka Meclisi Âlinize gelmelidir ki, cürüm, cürmü meşhut mudur, tetkik imkânını bulalım. Sonra Hıyaneti Vataniye Kanunu mucibince son karar Meclisi Âlinindir. Binaenaleyh tefsir ve tadil haklarını haiz olan ve Hıyaneti Vataniye Kanunu mucibince de o hakkı haiz olan Meclisi Âlinizin son sözü söylemesi lâzımdır. Yeter ki Meclisi Âlinin badema bu gibi şeylerde ihtilâfa düşmemesi için bir encümenine havale edilmesi elbette lâzımdır.

HİLMİ BEY (Ankara) — Efendim, hatta zannedersem dün akşam bile icra edilen müzakere kâfi idi. Arkadaşların teklifi veçhile bu meselenin Kanunu Esasi Encümenine havalesini teklif ediyorum.

REİS — Söz alan dört arkadaşımız vardır, müzakere kâfi midir?

DOKTOR MAZHAR BEY (Aydın) — Mesele arkadaşlar tarafından izah edildi. Ben de onları teyit edeceğim. Hıyanet meselesi, bir cürmü siyasi meselesidir. Bu şayanı nazardır, muhakkak böyledir. Zaten hıyaneti harbiye ile Divanı Harp tarafından mahkûm edildiğini söylediler. Bendeniz bunu hıyaneti vataniye diye iddia ediyorum. Hıyaneti harbiye alelade harbe ve cepheye aittir. Hâlbuki hıyaneti vataniyedir. Anadolu Millî Hükûmeti aleyhindedir, hıyaneti vataniyedir. Doğrudan doğruya bu hükûmeti mahv ve ifnaya kastedilmiştir. Daha şümulü hıyaneti vataniyedir, bu muhakkaktır. Ondan dolayı hıyaneti harbiye ve hıyaneti vataniye ceraiminde nefiy ve tebid cezası yoktur. Cürmün mürtekiplerini ve cüretkârlarını nef ü tebid ile âdetâ istirahatâ sevk eder gibi hareket etmek kanunun ruhu ile katiyen mütenasip değildir. Bu hiçbir zaman kabul edilecek bir mesele değildir, böyle bir madde yoktur. Hıyaneti Vataniye Kanununa tevfiik edince, demin de bir arkadaşımızın dediği gibi yine evrakın Meclise gelmesi lâzımdır. Herhalde mesele esasen bir mebusa müteallik olmak itibariyle evlâbittarık bir cürmü siyasi hakkında karar vermesi ve meselenin hıyaneti vataniye olduğundan dolayı bu Meclisin müdahaleye hakkı vardır, ısrarda mahal yoktur. Esasen Heyeti Vekile zann ediyorum ki bu şey ika' edildiği zaman tevkif edilip hükmü verildikten sonra bu meseleye agâh olmuş belki Heyeti Vekile bunu daha ziyade daha ağır cezalarla tecziye etmek taraftarı idi. Fakat bir emri vaki tezahür ve bu emri vakie bir hükûmetçilik zihniyetiyle tesahup etmiş ve musır değilse, ümit ederim ki bu şeyinde musır değildir, vali böyle bir şey yapmış bu mesele böyle yapılmıştır, diye telgraf aldıktan sonra bunu telif ve tevfiik etmek, Kanunu Esasi'yi karıştırmak lâzımdır. Zannederim, Hükûmet olarak da bu ihtiyacı hissetmişlerdir, onun için bendeniz ısrar etmeyeceklerinden eminim.

HAMDİ NAMİK BEY (İzmit) — Efendim, mebusların ne gibi ahvalde, ne şerait hakkında tevkif edileceği hakkındaki noktai nazarımı arz edeceğim. Zaten Vehbi Bey biraderimiz de o yolda söylediler. Heyeti Vekile ile anlaşamadığımız bir iki noktayı izah etmek istiyorum. Meselâ dün Dâhiliye Vekili buyurdular

ki bunların cürmü Hıyaneti Harbiye Kanunu'na temas eder. Bu, temas edebilmek için evvelâ Konya'da bir harp olmak, bir cephe olmak lâzım gelir. Düşmana bir casusluk edilmiş olmak lâzım gelir. Telgraf tellerini kesmek, ordunun kuvvetini söylemek, bilmem ne yapmak... (*Gürültüler*) Orada düşmanın bulunması lâzımdır. Böyle telâkki etmek lâzım. Cephei harpte kendi kuvvetini ecnebi bir hükûmete, ecnebi bir düşmana söylemek demektir. İhaneti harbiye. Sonra, bunların hareketleri doğrudan doğruya hıyaneti vataniyedir. Binaenaleyh hıyaneti vataniye failleri İstiklâl Mahkemelerine verilmiştir. (*O da burada duruyor sesleri*) Bu meseleyi İstiklâl Mahkemesine vermek lâzımdır. Ne için gitmedi ve ne için gönderilmedi? Böyle kırk sekizinci madde ve yetmiş dokuzuncu maddeyi ne suretle tefsir ederseniz ediniz, şu noktayı da unutmayalım ki kırk sekizinci ve yetmiş dokuzuncu maddelerin tarif ettiği mebuslardan değiliz. Yani bu Meclis alelade bir Meclisi Mebusan değil, bir Meclisi müessesandır. Yani memleketin idaresine bizzat vaziyettedir. İcrai kuvveti haizdir. Binaenaleyh nasıl ki Heyeti Vekile icra sıfatını haiz ise, biz de o sıfatı haiziz. Yarın, yolda bir nazırın da bir polis, bir jandarma tarafından tevkif olunacağını kabul ediyor musunuz? Yok, katiyen. Yani Heyeti İcraiye, geçen de bilmünasebe arzetmiştim. Meclisi Âlinizin heyeti mecmuasıdır, Heyeti İcraiye. Hâlbuki son ilâmında diyor ki, Heyeti İcraiye kararıyla; Heyeti İcraiye Meclisi Âlinizin heyeti umumiyesi demektir, Meclis namına izafetle ifayı muamele eden Heyeti Vekiledir. Binaenaleyh böyle mühim bir şeyde bir mebusun tevkifinde, tecziyesinde, idamında bu Meclisin kararını almak lâzımdır. Geçen gün Dâhiliye Vekili Beyefendi itiraz buyurmuşlardı. Bendeniz dedim ki, hatta Refik Şevket Bey'in bir takriri var idi, Kanunu Esasî'de bir madde var onu okuyacağım. (Okudu) Diyor ki, mülkî, adli, askerî azil ve nasıplardan haberdar olamamakta ve bu gibi tayin olunanlarda şahsa münhasır olacaktır.

OSMAN NURİ BEY (Bursa) — Zayıf bir ceza ile muamele doğru değildir. Onları doğrudan doğruya mahkemei aidesine tevdi edelim ve bu adamları idam edelim. Aksi takdirde bunu kabul ettiğimiz takdirde, bir mebusun böyle sellemehüselâm tebidini, tecziyesini kabul ettiğiniz takdirde Kanunu Esasî'nin bize bahsettiği masuniyeti şahsiye mahvolur. Ortada benim anlayabildiğim iki noktai nazar vardır. Efendiler; bendeniz de kanun mensubuyum, bu meselede arzı malûmata cesaret ederim. Efendim, yalnız müzakereye geç iştirak edebildim, arkadaşlarımla bir ikisinin mütalâasını dinleyebildim. Bendenizin geldiğimden evvel arkadaşlarımla noktai nazarını dinlemediğimden bir sehiv vukuunda ihtar buyurursunuz. Maruzatım işittiğim arkadaşlarımla mütalâasına karşı olacaktır.

Cürmü meşhut halinde bir fiil ika ederken tutulursa, bunun Meclisi Âliden lüzumu muhakeme kararı istihsaline hacet olmaksızın, ait olduğu mahkemece tutulur ve tevkif edilir, diyorlar. Delil istinatgâhları da iki maddei kanuniye oluyor. Biri kırk sekizinci madde, diğeri yetmiş dokuzuncu maddei kanuniyedir. Şimdi şu iki noktai nazardan hangisinin doğru olduğunu anlamak için bu iki maddenin ruh ve manasını, manayı hakikisini tetkik edeceğiz ve ona göre meseleyi halledeceğiz. Bendeniz iptida 79'uncu maddeyi nazarı dikkate alacağım. Acaba bu maddei kanuniyeden maksat nedir, vazı kanun mu maddeyi koymakla neyi murad etmiştir? 79'uncu maddede iki fıkra var. Efendiler birinci fıkrayı okuyorum: (okundu) “Heyeti Mebusanın müddeti içtimaiyesinde azadan hiçbirisi Heyet tarafından ithama sebebi kâfi bulunduğuna ekseriyet karar verilmedikçe...” İkinci fıkrası “...veyahut bir cünha veya cinayet icra ederken veya icrayı müteakip tutulmadıkça teklif ve muhakeme olunamaz.” Açık ve sarıh olarak vazı kanun maksadını anlatıyor. Tevkif ve muhakeme olunamaz, tabiriyle sarıhan anlaşılıyor. Azanın içinden birisi bir cürüm ika ederse Meclisi Mebusandan o mebus hakkında lüzumu muhakeme kararı istihsal edilir. Bu pek sarıhtir ve kanuna mensup olan arkadaşlarımla bunu takdir ederler. (*Gürültüler*) Pek açık mesele, bendeniz kanuna mensubum ve yirmi sene emeğim vardır. Meclisi Mebusanın hakkı tevkif ve muhakemesi var mıdır?.. (*Vardır sesleri*) Yoktur... Tevkif ve muhakemesinin olmadığı hakkında sarıhat vardır. O da kırk sekizinci maddenin fıkrâi ahiresi mucibince Meclisi Mebusan bir mebusa affolunan töhmetin vücut ve ademî vücudunu tetkik ederek onun haysiyetini muhafaza edecek ve binnetice tevkif ve muhakeme ait olduğu mahkemeye aittir.

ABDÜLKADİR KEMALİ BEY (Kastamonu) — Meclisin ittihaz edeceği karar ithamdır. Bu, ittihamı tazammun eder.

OSMAN NURİ BEY (Bursa) — Şimdi tevkif ve muhakemeye memur olan bir mahkeme nasıl bir mebusu tevkif edebilir? Tevkif ve muhakemeye salâhiyettar olan bir mebusu ve Heyeti Mebusanın (Maddeyi okudu) Başka suretle mebusun tevkifi caiz olamaz diyor.

Bu husustaki maruzatımı teyit için bir iki misal daha arzedeceğim. Eğer vazı kanunun maksadı şu maddeyi vazettiği zamanda muradı her halükârda cürmü meşhut halinde olsun, sair mevad ve ceraimi adiyeye ve siyasiyeden olsun, muhakemesini, tevkifini mutlaka o mebusun mensup olduğu Meclisi Âlinin tasvibine vabeste kılsa idi, bunu murat etse idi “veyahut” tan sonraki fıkrayı koymazdı. Bu maddeyi temin etmek için vazı kanun Heyetin hali içtimasında... Maddeyi aynen okuyorum... Hâlbuki vazı kanun böyle dememiş “veyahut” kaydıyla tefrik etmiştir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Hepimiz boş kafa ile gelmedik.

OSMAN NURİ BEY (Devamla) — Şüphesiz efendim. Kanuna mensup olan arkadaşlarımla mütalâası zannederim tercih olunur.

Sonra arkadaşlarımızın bazıları 48'inci maddeye istinad ediyorlar. (*Gürültüler*) Ve diyorlar ki, 48'inci maddenin birinci fıkrasında mesele gayet sarihdir. Bir mebusun sureti muhakemesi masuniyetinin refi ve izalesi neye mütevakıf olduğu gösterilmiştir. Bendeniz demin de arzettiğim gibi, bir maddeyi iyi anlamak için o maddenin ruhuna nüfuz etmek lâzımdır. Şimdi o maddenin ruhu nedir?.. Bunu anlamalı. Bir mebusun usulü muhakemesini, tarzı tevkif ve muhakemesini mi anlatmak istiyor bu madde, yoksa bir mebusun ne suretle mebusiyetinin ref ü izale edileceğini mi tarif ediyor?.. Meclisi Mebusan ihanet ve hıyanetten dolayı sebep gördüğü zaman mebusiyeti izale ediyor. O mebus fevkalâde ahvalde ki 48'inci maddede mezkûrdur, nefiy ve hapis cezasıyla mahkûm olduğu takdirde mebusiyetinin zail olacağı hakkında sarahat yoktur. Binaenaleyh bu madde hiçbir vakit de bir mebusun tevkifi için Meclisi Âliden karar tahsili lüzumunu göstermez. Maddenin fıkrai ulâsında mevaddı adiyede, diye tavsif ettiği hususatin, hıyanet ve irtikâp diye telâkkisi lâzım gelmez. Çünkü arzedeceğim hıyanet ve irtikâp şey diyor. İrtikâp, evet Kanunu Esasî'de vardır. Fakat bir maksatla ise bu gibi ahvalde bir mebusun mebusiyetinin refi talep edilir. Tevkifi talep edilemiyor. Mebusiyetin reddi hakkındaki tarifdir. Bir mebus tahtı muhakemeye alınır, demiyor. Bendeniz, Beyefendiler bir noktai nazardan nazarı dikkati âlinizi celp etmek istiyorum. Malûmu âliniz mebuslarda ademi mesuliyet yoktur. Mebuslarda mesuliyet vardır. (*Gürültüler*) Müsaade buyurun efendim, yalnız mebuslar müstesnadırlar. Çünkü bir milletin itimadına mazhar olmuşlardır. Şahısların da kuvvei icraiye ve teşriye içtima etmiştir. Onlara taarruz, millete taarruz demektir. Vazı kanun bu noktayı izah etmiştir ve bir mebusun garaza ve iftiraya kurban olmaması için bir mebus mevaddı adiyede cürmü meşhut halinde olduğu gibi muhakeme ve tevkif olunur. Bir tahtı mevkufiyette kaldıktan sonra onun mevkuf olduğu müddet zarfında haysiyetinin tezelzül ettiğinde şüphe yoktur. Tahliyesi o tezelzül eden bir kuvveti telâfi edemez. O haysiyetin bir daha iadesi kabil olamaz. İşte vazı kanun bir mebusu kurban etmemek için mebusu bu gibi tedbiri vazetmiştir. Cürmü meşhut böyle değildir. Meselâ şu Meclisin önünde herhangi bir mebusun adam öldürdüğünü görürseniz o mebus hakkında Meclisin tevkif lüzumuna veyahut tahtı muhakemeye almak lüzumuna kadar karara intizar mecburiyetinde miyiz? Bunu kabul ederseniz tevkif ve muhakeme kaydını mevaddı adiyede kabul etmiş olursunuz. Efendiler, bu sarihdir. Ben anlayamıyorum yahut anlatamıyorum. (*O ccraimi âdiye sesleri*) Sarahat karşısında delâlete itibar olunmaz. Binaenaleyh Hükûmetin yaptığı pek doğrudur. Yalnız bir şart ile idarei örfiye ilân olunmuş ise, idarei örfiye kararnamesi mucibince merciinde olmuş olur. Bu nazarı dikkate alındığı takdirde deminden nazarı dikkate alınan idarei örfiye hakkında cevapsız kalan şimdiye kadar hiçbir arkadaş tarafından cevap verilmeyen idarei örfiye kararnamesi mucibince tahtı muhakemeye alınır.

HAYDAR BEY (Kütahya) — Efendim, bendeniz kırk dokuzuncu ve kırk yedinci maddeler hakkında çok söz söylendiği için bunun hakkında söz söylemeyeceğim. Ayan ne suretle tefsir ederse etsin. Müfit ve İsmail Kemal Beylerin tevkifleri Meclisi Mebusandan istendiği halde tasvip edilmemiştir.

Vehbi Bey'in beyanatına cevap vereceğim. Vehbi Bey bir madde okudu. İdarei örfiye ilânını müstelzim olan ahvalden dolayı maznun olanlar herhangi rütbe ve memuriyette bulunursa bulunsun iradei seniye

istihsaline hacet kalmaksızın... Ayan, mebusan müstesnadır. Bir misal de gösterdiler. Herhangi rütbede bulunursa bulunsun ait olduğu mahkemelerinde muhakeme edilir. Bu maddenin mazbata muharriri bendenizim. Bu madde bir değil ikidir. 31 Mart hadisesi üzerine teşekkül etmiş olan Divanı Harpler bu iki maddeyi Askerî Kanununun 48'inci maddesine zeyledilsin diye getirmişlerdi. Encümen tetkik etti. Baktık ki; 48'inci madde ile birinci maddenin hiç münasebeti yok idi. Çünkü birinci madde usulü muhakemeye taallük ediyordu. Herhangi rütbe ve mevkide olursa olsun İradei Seniye istihsaline hacet olmaksızın, maddesi kondu. Bunu Askerî Ceza Kanunu'nun birinci maddesine zeyl yaptı. Meclisi Mebusan Heyeti Umumiyesine indi, esbabı mucibesıyla beraber encümeni adliye havale edildi. Encümeni Adliye itiraz etti. Dedi ki, isminden dahi anlaşıldığı üzere idarei örfiye kararname Meclisi Mebusanca kabul edilmemiş bir lâyhadır. Yani efendiler, idarei örfiye kararname henüz Mebusanca tasdik edilmemiş kararname halindedir, kanun değildir. Kararname; Hükûmetçe tanzim olunur, iradei seniye iktiran eder. Meclisi Mebusan içtima ettiği takdirde mevkii müzakereye vazedilir ve Meclisin tasdikine kadar bu, kararnamedir. Meclisi Mebusanın tasdikinden geçen, kanundur. İdarei örfiye kararname henüz kararnamedir. Encümeni Adliyenin bu baptaki mütalâasını Heyeti Umumiye muvafık gördü. Birinci maddenin iki bendini de 48'inci maddeye zeylederek Ayan'a gönderdi. Ayan; mazbata muharrirlerinin Heyeti Umumiyesinin sebki mütalâa ve nazariyet ve müdafaat ve itirazatını nazarı dikkate almayarak, yapmayarak idarei örfiye kararnamesine zeyl yaptı. Tekrar Mebusana geldi. Meclisi Mebusan Ayanın tadilini kabul etti. İşte efendiler, Vehbi Bey'in buyurdukları kararname, bu suretle Meclisi Milliden çıktı. Onda Ayan ve mebusan istisnası var. Evet Ayan ve Mebusan cürmü meşhut olmamak şartıyla, yoksa cürmü meşhut ise Hükûmetin, Heyeti Vekilenin yapmış olduğu muamele doğrudur. Cürmü meşhut halinde ise hem muhakeme edilir ve hem de tahtı tevkife alınır. Ayan ve Mebusan müstesnadır. Ne şartla?... Cürmü siyasi olmamak şartıyla... Sonra efendiler, bendeniz bu meseleyi büsbütün kestireceğim, bir madde okuyacağım, size. (okudu)

Madde 113. — Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyit âsâr ve emarat görüldüğü halde Hükûmeti Seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (İdarei Örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei Örfiye) kavanin ve nizamâtı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (İdarei Örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tayin olunacaktır. Hükûmetin emniyeti ihlâl ettikleri zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memaliki mahsurai şahanedan ihraç ve tebid etmek münhasıran Zatı Hazreti Padişahinin yeddi iktidarındadır. (1)⁷⁰

İdarei örfiye kavanin ve nizamâtı mülkiyenin muvakkaten tadilinden ibarettir.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ (Siirt) — Karesi Mebusu Vehbi Bey biraderimiz tafsilâtı lâzime verdi. Yalnız bir ciheti nakıs bıraktı.

Şimdi mebusların, parlamento azalarının masuniyeti gerek hukuku esasiye kitapları nazariyatı ve gerekse bizim hukuku esasiye hadisei fülüyesini ispat etmiştir. Şöyle ki; Parlamento azalarının Meclis dâhilinde masuniyetlerinden maada Meclis haricinde masuniyetleri olduğunu, fakat masuniyet bir müddete muallâk olup bir müddeti muvakkate içindir. Yani zaman muvakkat olup bu masuniyeti kâmilan ref etmiyor. Muvakkaten tatil eder.

BİR MEBUS — Bu şahıs meselesi değil, mebus meselesi değil, mebusların masuniyeti demek.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ (Siirt) — Buraya gelir söylersiniz. Müddeti içtima esnasında ne idarei örfiye ve ne de mahakimi nizamiyeye tabi değildir. Hukuku esasiye ve nazariye kitapları bunu söylüyor. Yalnız idarei örfiye nizamnamesine tezyif edilen iki madde var. Şöyle ki; Divanı harp tarafından takip ve tevkifi icap eden bir mebusun usulen evvel emirde Meclisi Mebusanın ekseriyeti ârâ kararını istihsal etmek lâzimedden olduğunu kanun natıktır. Kezalik 31 Mart hadisesinde zi-medhal olmakla maznun olan Ergiri Mebusu Müfit, Berat Mebusu İsmail Kemal Beyler hakkında takibatı kanuniye icrası için ilk senei içtimaiye esnasında Meclisi Mebusandan istizanı keyfiyet olunmuştu. Hadisei asliye siyasiye bunu göste-

70 (1) Madde tarafımdan eklendi. M. Ünver

riyor. Yalnız kalıyor ki aynı nakarat. Heyeti Vekile diyor ki, bu cürüm, cürmü meşhuttur. Cürmü meşhut halinde mebuslar ahkâmı umumiyyeye tabidir. Masuniyet yoktur. Yani mebuslar cürmü meşhut halinde yakalanmış ise, cürmü meşhut halinde yakalanan mebuslara hiçbir imtiyaz ve masuniyet yoktur. Binaenaleyh tevkif meselesi doğrudur, diyor. Acaba cürmü meşhut halinde yakalanmış, adam mı öldürmüş? Eğer cürmü meşhut halinde yakalanmış ise masuniyeti muvakkatası zail olup kavait ve ahkâmı umumiye cari olacağı 79'uncu maddenin fıkrâi ahiresi kaydından anlaşıldığı, Babanzade İsmail Hakkı Beyefendi'nin kitaplarında masturdur ve sarıhtir. Eğer cürmü meşhut ise kâfidir.

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekâleti Vekili) (İstanbul) — Efendim, dün de arz etmiştim. Bu mesele de Heyeti Vekile 79'uncu maddeye istinat ediyor ve bunda musırdır. Mesele cürmü meşhut halindedir. Cürmü mütevali, cürmü mütemadi halinde mütevali ve temadi ediyor cürüm. Sonra bunun hakkındaki Divanı Harbin hükmünü okursam daha ziyade tatmin olacaksınız. Okuyorum efendim; “Usatın şehre duhullerini müteakip onlara asker cemi noktâi nazarından yardım hususunda milletlerini kiliseye davet ettikleri haber verilen Rum Metropolit Perolopolos usata biliştirâk... Herhalde idare ve Hükûmetin Delibaşı'ya intikal ettiğinden bahisle mülhakata tebliğ ve tamimi cihetlerinin tezekkürü hakkında aynı vakanın izalesine kadar hazır bulunmaları ve anların kuvvei mütefekkiye azalığını deruhte ettiklerine hiç şüphe olmayan Kâzım Hüsnü, Çelebi ve Jandarma Alay Kumandanı Hakkı Beylerin, mebusu sabık Mehmet Emin ve rüfekasının burada kalmaları caiz görülemediğinden Erzurum'a tebidlerine müttefikân karar vermiştir.”

Cürüm meydanda. Tahakkuk eden bir şey varsa bu, efendiler...

İSMAİL SUPHÎ BEY (Burdur) — 48'inci maddenin fıkrâi ulâsı mucibi âzalık sıfatının zail olacağını beyan buyurdunuz. Âzalık sıfatı da zail olmuştur. Çünkü nefy ile mahkûm olmuştur. Çünkü nefyi ile azalık sakıt olmaz. O ait olduğu mahkeme tarafından muhakeme edilir. Onu teyit ediyor. 48'inci madde sarıhtir. 79'uncu maddede ise “bir cünha veya cinayet icra ederken” diyor ve bu da o suretle yakalanmıştır. Sonra maddenin sonunda, mefhumu muhalifi ile “tevkif ve muhakeme edilir” deniyor. Tevkif ve muhakeme de edilmiştir. Sonra yine kırk sekizinci maddede: Tevkif ve muhakeme ediliyor diyor. “Meclisi Umumi âzasından birinin hıyanet ve Kanunu Esasi'yi nakz ve ilgaya tasaddi ve irtikâp töhmetlerinden biri ile müttehem olduğuna mensup olduğu heyet azayı mevcudesinin sülûsan ekseriyeti mutlakası ile karar verilir veyahut kanunen hapis ve nefyi mucip bir ceza ile mahkûm olur ise âzalık sıfatı zail olur ve bu efaalin muhakemesiyle mücazâtı ait olduğu mahkeme tarafından rüyet ve hükmolunur.” deniyor ki bu vaziyette bunda hiç tereddüde lüzum yoktur. Arkadaşlarımızın izah ettikleri doğrudur. Mamafih Heyeti Âliye bu derece masuniyeti kâfi görmezse diğer maddeler yazar. Tebdil ve tadil eder. Yalnız Heyeti Vekile bu maddelere istinat ediyor.

REİS — Efendim, kifayet takrirlerini okuyorum.

(Kifayeti müzakere takriri okundu)

REİS — Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın... Müzakere kâfi görülmüştür.

(Karahisari Sahip Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in mevzuun Kanunu Esasi ve Adliye Encümenlerine havalesine dair takriri okundu)

REİS — Kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir. Kanunu Esasi ve Adliye encümenlerine gitti.

On dakika teneffüs.

İkinci Celse⁷¹

REİS: İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİPLER:

REİS — Celse açılmıştır. Müzakerata devam ediyoruz.

2. — *Adana'nın Fransız kuvvetlerinden tahliyesi.*

BİR MEBUS BEY — İslâhiye'de, Osmanîye'de ve Adana'nın diğer aksamında, Adana'yı düşman tahliye ediyor, umuru adliye ve maliyesini Türklere teslim ediyor, şeklinde bir şaya mesmuumuz oldu. Bu, ne dereceye kadar doğrudur?

Sonra bir taraftan da bize taallûku cihetiyle Maraş'ta...

HASİP BEY (Maraş) — Efendim, Adana meselesi hakkında bir şeyler deveren ediyor; Adana'yı düşman tahliye ediyor, diyorlar. Ne suretle tahliye olunduğuna dair resmen bir havadis yok mudur? Adana ne suretle tahliye edilmiştir? Bu bapta izahat verilmelidir. Adana'nın tahliye edildiğine dair olan rivayetin doğru olup olmadığını makamı aidinin izah etmesi için bir takrir takdim etmiştim. Takrir bulunamamış. Mamafih cevap lütuf buyurlarsa teşekkür ederim.

Dr. ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Adana'nın tahliyesine ve ne suretle tahliye edildiğine dair resmen bir havadis yoktur. Adana tahliye edilmemiştir. Bilâkis oralarda bugünlerde harekâtı harbiye vardır, Adana tahliye edilmiş değildir.

Adana Mebusu Muhtar Bey hakkında bazı havadisler işitiyorum. Bu sırf düşmanın propagandasıdır. Bu gibi havadislerin cephelere sui tesiri vardır. Düşman bugünlerde harekâtını şiddetlendirmiştir. Ne için kan dökelim, zaten memleketi tahliye edeceğim, diye de beyannameler atıyor, memleketlerinize, yurdunuza gidiniz, oturunuz diye, tayyarelerle böyle kâğıtlar atıyor

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Beyefendi Haçın nasıldır?

Dr. ADNAN BEY (Devamla) — Haçın Kuvvei Milliye tarafından sukut ettirilmiştir. Haçın tamamen elimizdedir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim, bendeniz celsei hafiyeden bilistifade bazı maruzata bulunacağım.

İstanbul'da yeni bir hükûmetin teessüsünden bahsediliyor. Bendeniz bu meseleyi gayet tehlikeli görüyorum. Ajans ve gazeteler de mütemadiyen ve lüzumundan fazla olarak bu mesele ile mütevegil bulunuyor. Bu işin ehemmiyetini ve tehlikesini Hükûmet nazarı dikkate alarak hareket etse veya hususî noktai nazarını daha açık, daha bariz söylese iyi olur. Dün ajans bu hususta bir şeyler yazıyordu. Belediye kapılarına asılıp böyle havadislerin ilânı da muvafık değildir. Hükûmet bariz bir şekilde buranın noktai nazarını Anadolu'ya tebliğ ve ilân etmelidir kanaatindeyim.

İkincisi; Karadeniz sahili ve cenup sevhili henüz açıktır. Oralarda teşkilât yok. Bu vaziyette de fevkalâde müteyakkız davranmamız lâzımdır. Şimdiki halde bir şey yapamazlar, fakat bu da İngilizlerin bir tuzağıdır, bendenizin kanaatine nazaran. Şimdiden zehir atacaktırlar oralara ve diyecekler ki biz memleketin en namuslu adamlarını, simalarını iş başına getirdik. Anadolu hükûmeti, Ankara serserileri sizi dinlemiyorlar, kendi menafii şahsiyelerini düşünüyorlar diye propaganda yapacaklar ve bu fena bir iz bırakacaktır. Hükûmetin nazarı dikkatini celbederim.

⁷¹ Bu ikinci celsenin baş ve sonunun noksan olduğu anlaşılıyor.

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi Hazretleri

REİS — Celseyi küşat ediyorum.

BİR MEBUS — Reis Bey, Kâzım Hüsnü ve rüfekasının evrakları ne olacak?

REİS — Kâzım Hüsnü ve rüfekasının evraklarını encümen celbedip de tetkik edecek değil mi? Muktezası ne ise onu yapacak, Kanunu Esasi ve Adliye encümenlerine gönderilmiştir.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Dâhiliye Vekilinin burada okumuş olduğu Divanı Harp kararı mesmuu âliniz oldu. Karar, kararı idarî mahiyetin. Çünkü müebbet, muvakkat nefiler vardır. Bi-naenaleyh bu muvakkat mıdır müebbet midir? Cürmü kavanini mevzuadan hangisine istinat ediyor? Bu tasrih edilmiş. Bunların şimdilik burada bulunmaması mahzurdan salimdir. Çünkü bu hüküm bir hâkim kararı değildir ve ortada da bir hüküm yoktur. Mademki ortada bir hüküm yoktur; şimdi iki mesele vardır. Bunun ikisi de Kanunu Esasi ve Adliye Encümeninde halledilmesi lâzımdır. Hem bu meselenin ve hem de (48 ve 79) ncu maddeler ki birtakım sui tefsirata uğruyor ve sui tefsirata uğradığı için şekli muaddelini demin okumuştum. Sui tefsirata mahal kalmayacak surette onların şekillerini tespit ederek ve diğer arkadaşların da evraklarını tetkik ederek lâzım gelen muameleyi bir an evvel ifa etmelidir.

ÂTIF BEY (Bayazıt) — Reis Bey, takrirler okunsun ne olduğunu bilmiyoruz.

REİS — Efendim, meselenin esasını encümene verdikten sonra encümen, havale olunan takrirlerle mukayyet olmadığı gibi resen istediği şekil ve surette tespite salâhiyettardır ve bu takrirleri Heyeti Celilenizin tensibiyle tamamen tevdi ediyoruz. (*Okunsun sadaları*)

Okunmasını kabul edenler, lütfen el kaldırsın... Kabul edilmedi. Evrak takımıyla encümene verildi.

VEHBİ BEY (Karesi) — Giden mesele nedir?.. İzah olunsun.

REİS — Mesele, heyeti umumiyesiyle encümene tevdi edilmiştir. Encümenden geldikten sonra esası yine Meclisi Âlinize arz olunacaktır.

OPERATÖR EMİN BEY (Bursa) — Şükrü Efendi'nin takriri okunsun.

REİS — Celsei aleniyyeye aittir. O zaman okunur.

NEBİL EFENDİ (Karahisarısahip) — Zabta Kâzım Hüsnü Bey'in evrakı derç olunsun.

3. — *Mebusluğa intihap olunanlardan henüz vazifeye mübaşeret etmeyenler hakkında karar ittihazı.*

REİS — Efendim, hafi müzakeremizde bir iki mesele vardır. Meclisi Âlinize ait olanları arz edeyirn.

Bundan 15 gün evvel hafi müzakeremizde Divanı Riyasetten Heyeti Celilenize bir cetvel arzedilmişti. Bu cetvelde bidayeti intihapta buraya gelmeyip mezuniyet istemeyen zevatın müstafi add edilip edilmeyeceği hakkında müzakerat cereyan etti ve kararını da verdi. Müstafi addettiğini beyan etti. Divanı Riyasetten gönderilen defterde ismi bulunmayıp, iki zat hakkında rüfeka tarafından verilen bir takrir Heyeti Celilenizce tasvip edilerek müstafi addolundu. Bu zevat da Ergani mebusları Kadri ve Reşit Beylerdir. Sivas Valisi Reşit, buna müteallik zaten evvelce orada bazı vazائفie hizmette buldukları hakkında muhabere mevcut olduğu için Divanı Riyaset onları müstafi addolunanlar meyanında addetmemiştir. Müzakere esnasında verilen bir takrir üzerine müstafi saymış, şimdi evrakını okutturacağım bu rüfeka da yolda imişler, Sivas'a gelmişlerdir. Sivas Valisi Reşit Paşa'nın iki telgrafı vardır. Bir de şifresi vardır. Okunacaktır.

(Telgraflar okundu)

REİS — Çünkü Divan bu telgraflar üzerine Heyeti Celilenize arzı malûmat etmeksizin, geri dönsünler, demek istemedi. Heyeti Celilenin vereceği karar üzerine muamele yapacaktır.

Şifreli telgraf da buradadır, okunsun.

(Şifreli telgraf okundu)

REİS — Şimdi mesele anlaşıldı. Bu zevat hakkında valinin verdiği telgraf resen cevap yazmadık. Paşa Hazretleri Meclisi Âlinin nazarı tasvibine arzını tensip ettiler. Bunun için bu celse hafiyede Rüştü ve Kadri Beyler hakkında bir karar ittihaz etmeli. (*Gürültüler*)

Söz Mustafa Bey'indir.

MUSTAFA BEY (Dersim) — Efendiler, Ergani namına intihap edilen mebus arkadaşlarımızdan bazıları ispatı vücut etmiştir. Hakkı Bey, Sırrı Bey, Mehmet Emin Bey, Nüzhet Dede Büyük Millet Meclisi namına intihap edilmiş, elyevm burada mevcutturlar. Şimdi esamileri zikredilen efendiler ise 17 Şubat'ta İstanbul Mebusluğuna intihap edilmişlerdir. Ergani namına İstanbul Meclisi Mebusanına intihap olunan... bu arkadaşlarla temas tesis ettim. Bendeniz Siverek'ten gelirken Ergani'ye uğradım. Orada dört sene memuriyetim vardır, epeyce bir malûmat topladım. Kadri Efendi'ye dedim ki ne için gelmiyorsunuz. Büyük Millet Meclisi açılmıştır. Efendim, vaziyet belli değildir, onun için. Vaziyet taayyün etsin ondan sonra giderim dedi. Bugün Millet Meclisine intihap olunan beş mebus kahramane her bir fedakârlığı kabul ile geliyor da bunlar niçin gelmiyorlar? İntihap olunan bir iki efendi şimdiye kadar neden gelmiyorlar? Eğer bunlar İstanbul'da olsalardı, İstanbul'daki mebuslar firar suretiyle buraya gelip can atıyor, bir hizmette çalışıyorlar. Bunların hiçbir şeyle alâkası yok, neden bunlar gelmiyor? Hiç de korkuları yok. Mademki biz burada toplanmışız ve bunları nazarı itibara alacağız, mademki Ergani'den beş mebus intihap edilerek ispatı vücut etmiş. Bunların gelmesine lüzum yok.

RASİM BEY (Sivas) — Bunlar pek zi-nüfuz adamlardır, herhalde gelmeleri lâzım, gelmelerine taraftarım. İkinci bir isyan, ihtilâl vukuunda sevkedeceğimiz asker tedarik ederler. Bunları düşünmek lâzımdır.

MUSTAFA EFENDİ (Ergani) — Efendim, bu idamların nüfuzundan bahsetmek gerçi siyaseten lâzım ise de mebus olmak için pek doğru değildir. Bunların buraya gelmesinden siz neden kuşkulaniyorsunuz? Efendiler, onların nüfuzları sayesinde bu adamlar Meclisi Mebusanı Osmanî için, İstanbul Meclisi için intihap olunmuşlar. Meclisin feshiyle işgal dolayısıyla gelememişlerdir. Orada, burada bulunmadan ziyade bir vazifei vataniye var. Emniyet, itimadını teslim ettiğimiz vali de bu vazifei vataniyede bulunsunlar diyor. Sonra Meclisi Milliye iltihak ve ademî iltihak mutlak değildir. Ademî iltihakı bir zaruret ve bir mecburiyetten dolayı ise o zaruret ve mecburiyeti kabul etmelidir. Onu bir vali söylüyor. Sonra bu adamların orada durmasından buraya gelmesi enfa ise siyaseten herhalde gelmelidirler.

MUSTAFA BEY (Dersim) — Beyler, bendeniz bu Ergani mebuslarının ne büyük adam olduklarını bilmiyorum. Yalnız buraya gelen mebuslar bir sıkıya düştüler mi, farzedelim, Arapkir kaymakamı gibi, şöyle yaptım, böyle yaptım diyorlar. Bunlar da Sivas'a geliyorlar, biz Dersim mebusu bulunuyoruz. Gelen mebuslar bir sıkıya düştüler mi, Dersim'i ortaya atıyorlar. Katiyen bir hizmet görmemiştir.

MEHMET EMİN BEY (Ergani) — Bendeniz hem Müdafaa-i Milliye Reisi, hem de Belediye Reisi idim. Buradan verilen emirler için elden geldiği kadar çalıştım, say ü gayret ettiğim halde bu adamlar ayak vurdular. Katiyen taallük etmemiştir. İntibahlar yapıldı. Kadri ve Rüştü Efendi İstanbul'a mebus tayin edildi. Ha gidecek, ha gidecekler ümit ettiler ki, bakalım Büyük Millet Meclisi olacak mı ve bu cemiyetin atisi ne olacaktır?

ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Bunlar adamlar şimdi okunan telgraftaki gibi hakikaten zi-nüfuz adamlar mıdır?

MEHMET EMİN BEY (Devamla) — Hayır bir şey yapamazlar.

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) — Efendiler, Sivas Valisinin işaretinde bu zatların Kürdistan'da nüfuzu olduğundan bahisle kabullerini rica ediyor. Bunların nüfuzlar iyice Kürdistan idare olunmuyor. Orada bir nüfuzları carî değil. Dersim'deki nüfuzlarından bahsolunuyor. Bunun da aslı yoktur. Palulu bir zat ne kadar yüksek seviyede yahut yüksek bir mevkide olursa olsun bir tesir yapamaz. Binaenaleyh Dersim'de öyle gidecek, hizmet edecek yoktur. Ancak bendeniz orada en ziyade Rüştü Bey'i tanırım. Palu'lu İbrahim Bey'in kardeşi olmak itibariyle Sivas'a kadar mademki gelmişlerdir, rica ederim iade edilmesin.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Fimabat İstanbul mebuslarını kabul etmeyiz. (*Gürültüler*) Mamuretülaziz valisi olmak sıfatıyla arz ediyorum. Bunların Dersim'de hiç nüfuzları yoktur. Ne bunların bir nüfuzu var, ne de Dersim'de tesirleri vardır. (*Reye sadaları*) Bunlar müstafi diyerek bir karar verdik. Bunu Heyeti Celilenize, tenvir için arz ediyorum.

REİS — Bu mesele hakkında söz alan daha birçok arkadaşlar var. (*Kâfi, kâfi sesleri*)

Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın... Müzakere kâfi görüldü.

HAMDİ BEY (İzmit) — Bunlar gibi yine Eğin Kaymakamı Fikri Bey, altı ay geçti gelmedi. Heyeti Celileniz geçen gün bunları müstafi addetmiştir.

Valinin ışarı, şifre ile tekidi, üzerine Divanı Riyaset yahut Makamı Riyaset resen cevap vermeyi muvafık görmeyerek Heyeti Celilenize arzetmiş ve hafi müzakerede bunlar hakkında bir karar verilmişti. Eski kararı isterse tashih edersiniz. Bu Heyeti Celilenize aittir.

Eski kararın tashihini kabul edenler, lütfen el kaldırsın... Eski karar mucibince ademî kabulleri kararlaştırıldı.

Urfa Mebusu Pozan Bey hakkında aynı ışaratta bulunuluyor. Fakat Pozan Bey evvelce Meclise bir ışaratta bulunmadığından Divanı Riyasetten müstafi addedilip edilemeyeceği hakkında defterde ismi vardı. Yani takrir üzerine değil, müstafi addedilenlerdir, vali bunun için de yazıyor. Lüzum görüyor musunuz?.. (*Hayır sesleri*)

RAGİP BEY (Kütahya) — Nasıl ki, Ergani mebusları kendi mebusları hakkında izahatta bulundular. Onlar da izahatta bulunsunlar. Ona göre bir karar versinler. Yani Pozan Bey hakkında tenevvür edelim.

REİS — Efendim, Meclisi Âlinize bu mesele hakkında bir şey arzedeceğim. Pozan Bey aşiret reisi olduğu anlaşılıyor, telgrafından da öyle anlaşılıyor. Beş aşiret reisi aleyhinde istidası vardır. İsterseniz müzakere edelim. (*Hayır sesleri, müzakereye lüzum yoktur sesleri*)

Pozan Bey'in eski karar mucibince ademî kabulü karagir oldu.

Üçüncü bir mesele; malûmu âliniz nisabı müzakere hakkındaki kanunun neşrinden evvel, son müracaatından, telgrafındaki imzasından anlaşıldı.

Van mebuslarından Mehmet Sıddık Bey zade Hasan Bey'den alınan telgrafta 19 Eylül tarihinde ailesiyle birlikte hareket ettiğini bildiriyor. Van'dan demek hareketi tarihinde veriyor.

TEVFİK EFENDİ (Van) — Burada bulunan Van Valisi Mithat Bey'in kendi bizzat vaki olan ifadelerine nazaran belki Divanı Riyaset bir şahadetname vermiştir. Kendisi görülen lüzumu şedit üzerine Hakkâri mutasarrıfı vekâletine tayin etmiş. Binaenaleyh bunun kabul olunup olunmayacağı bendenizce malûm değildir. Fakat gelememesinin esbabı orada vazife ile bulunmasıdır. Bunlar hakkında da ne münasip görürseniz o yolda yaparsınız.

REİS — Bunlar hakkında müzakere açmak için muameleyi Divanı Riyasetçe tetkik edip bilahare yapılacak hafi müzakerede Heyeti Celilenize arz ederiz. Şimdi efendim, Nisabı Müzakere Kanununun son maddesinde dört ay ikmalden sonra, yani tahsisat devresinden sonra, Mecliste ifayı vazife ettiği şekilde muharrerdir. Arkadaşlarımızdan bazı zevat vatanî vazifeler tevdi edilenler hakkında kanunda o kadar sarahat olmadığı için bittabi bunlara tazminat veremiyoruz. Bunlar buldukları yerden istiyorlar. Kanunun o sarahatine ve hakikaten o zevata vatanî bir vazife tevcih edilerek mezuniyetle memleketine gitmiş değil. Ya Heyeti Vekile kararıyla veyahut Meclisi Âli kararıyla hatta bir zatı da, ismini arzetmiyorum. Karadeniz'e, Kastamonu'dan geçerek irşat için görülen lüzum üzerine dairei aidesi gönderiyor. Bunun için Heyeti Celilenin reyine müracaat ediliyor. Eğer bir mebus vatanın selâmeti için bir muhite kendisinin tesiri olacağı kanaatiyle gitmiş, gönderilmiş ise ve ona harcırah verilmiyorsa ve Meclisi Âliniz de orada o adamın göreceği vazifeyi lüzumlu telâkki ediyorsa o vakit tazminat alamayacaklar olabilir. Zannederim böyle bir karar vermeden evvel geniş şekilde düşünmek lâzım gelir. Eğer o adam harcırah ve yevmiye aldıktan sonra kanunun sarahati hilâfına... (mahalline gitmez, vazifeyi yapmazsa tatbik olunacak muamele başkadır, yaparsa başkadır. (1) Bu gibi hususatta Meclisin yapacağı hizmet ve onun orada yapacağı hizmet üzerine

harcırahının tediyesini temindir. Meclisi Âli de böyle karar verilirse muvafık olabilir. Fakat böyle böyle bir karar yokken herhangi bir sebeple gönderilen adamlara harcırah ve yevmiye verildikten sonra bir tahsisat verilmesini muvafık... (telâkki etmiyorum. Ancak gidenler veya gönderilenlerin) (2) o vazife ile muvazaf olup olmadığını bildikten sonra... (karar ittihazı yerinde olur.) (3)⁷² Bunu isim be isim okuyalım ve kararını verelim. (*Divanı Riyaset takdir etsin, isterse mezun addetsin sesleri*) Efendim mesele mezuniyet meselesi değildir. Fakat sarahati kanuniyeye karşı tazminatı şehriyesiyle göndermek Divanı Riyasetin yedi iktidarında değildir. Bunun için Heyeti Celilenizin reyine müracaat ediyoruz.

Abdülkadir Kemalî Bey Musul cephesinden geri gelmiştir. Bugün Harput valisidir.

Nihat Paşa ki o cepheye memur edilmiş, Ali Saip Bey...

BİR MEBUS — Reis Beyefendi diyorsunuz ki hepsi söylesin. Heyeti Celilenin kararı ve bunda muradı, eğer Meclisi Mebusan tarafından bu adamlar irşat için gönderilmesine... verebilir. Peki şimdi isim, isim... Erkânı Hükûmet göndermiş ise başka tahsisat da verebilir.

REİS — Şimdi isim, isim arzediyorum; Ali Saip Bey'e tazminat verilmesini tasvip ve kabul edenler lütfen el kaldırsın... Peki verilmedi. (*Kendisi mezun değil mi idi sesleri*)

İstihbarat Müdüriyetinin tezkeresi üzerine irşat için mezuniyet verildi. Fakat tazminatı şehriyesi Heyeti Celilenizin muvafakati olmadığı için, kanunun sarahatına karşı idare veremiyor.

Akif Bey'e tahsisat verilmesini kabul edenler, lütfen el kaldırsın... Kabul edilmedi.

Şükrü Efendi arkadaşımıza verilmesinin muvafık olup olmadığını Heyeti... (*Kabul sadaları*)

Müsaade buyurunuz efendim. Adana mebuslarından İsmail Safa Bey'le, Mustafa Şeref Beylere... Evet böyledir. Fakat Heyeti Celilenizin kararı lâzımdır. Bunlara tazminatı şehriye kabul edenler el lütfen kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Demek ki kabul edilmeyen iki arkadaşımız hakkında kararınızı verirsiniz.

Müzakeratı hafiye bitmiştir.

72 (1,2,3.) Parantez içindeki kelimat tarafımdan eklendi. M. Ünver

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

15 Teşrinisani 1336 (1920)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Vazife ile muhtelif mahallere gönderilen mebuslara tazminatlarının tediyesi mevzuunda müzakerat.
2. — Bazı mebusların şakiler tarafından soyulması ve şikavet mevzuu üzerinde Dâhiliye Vekili Dr. Adnan Bey'in beyanâtı.

Cilt : 5

98'inci İn'ikat, 2 ve 3'üncü Celseler

DOKSAN SEKİZİNCİ İN'İKAT

15 Teşrinisani 1336 Pazartesi

İkinci Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Haydar BEY (Kütahya)

REİS — Efendim celsemiz hafidir. Müzakerelere geçmeden evvel zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Seksen Dokuzuncu İn'ikat

24 Teşrinievvel 1336 Pazar

Birinci Celse

Hasan Fehmi Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikatla; Konya isyanı üzerinde seksen sekizinci içtimada başlayan müzakerelere devam olunarak, Konya Mebusu Musa Kâzım ve Abdülhalim Çelebi efendiler hakkındaki Divanı Harp kararı üzerinde görüşüldü ve teneffüs için celseye 10 dakika ara verildi.

Reis
Hasan Fehmi

İkinci Celse

Vehbi Beyefendi'nin riyasetlerinde küşatla; Konya hadiseleri üzerindeki müzakerata devam ve mevzuu encümene havale olunarak celseye ara verildi.

Üçüncü Celse

Vehbi Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ederek; Mebusluğa intihap olunanlardan henüz vazifeye mübaşeret etmeyenler hakkındaki müzakerelere devam olundu ve celseye son verildi.

Reis
Vehbi

REİS — Zabtı sabıkı reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Vazife ile muhtelif mahallere gönderilen mebuslara verilecek tazminat.*

REİS — Efendim, celsemiz hafidir. Müzakereye başlıyoruz. Ergani Mebusu Rüştü, Van Mebusu Hasan, Urfa Mebusu Pozan Beylere ait bazı evrak var okunacak.

MUSTAFA LÜTFİ BEY (Siverek) — Reye konmazdan evvel bu hususta söz isterim.

REİS — Efendim takrir okunsun badehu söz söylersiniz.

KÂTİP — Efendim takrir altmış imzalıdır. Okuyorum:

(Takrir okundu)

REİS — Takrir üzerinde söz isteyen var mı? Buyurunuz Hasan Beyefendi.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Esas mesele hakkında söz söylemeyeceğim. Malûmu âlileri biz hafi bir celsede bu zevatın müstafi addedilmelerine karar verdik. Kararı sabıkın tashih ve ademi tashihi reyî âlilerine menuttur. Eğer karar tashih edildiği takdirde alelusul mazbatalar şubelere gidip tetkik olunur. Aleni celsede muamelesi yapılır. Mevzubahs mesele kararın tashihidir.

MUSTAFA LÜTFİ BEY (Siverek) — Efendiler geçen Ergani mebusları hakkında yani Kadri Beyle Rüştü Bey hakkında Sivas'tan gelen telgraf okundu.

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) — Bunların kabulü, ademi kabulü mevzubahs değildir.

REİS — Efendim Lütfi Bey buyur devam et, devam et...

MUSTAFA LÜTFİ BEY (Devamla) — Evet Sivas'tan Reşit Paşadan gelen telgraf okundu. Heyeti Celileniz müstafi addettiniz. Sonra diğer bir kararınız. İstanbul Meclisi Mebusanından bugünden itibaren gelecek olurlarsa kabul etmeyeceğiz dediniz. Şimdi hem de ekseriyetle altmış yetmiş kadar imza ile buraya bir takrir evriliyor. Rica ediyorum, o takriri imza için bendenize de müracaat ettiler. Şimdi rica ederim, Büyük Millet Meclisi böyle bir hareketle mehabetini ihlâl ediyor. Petersburg Meclisi Mebusanında üç sene bulundum. Hiçbir mecliste tellâl gibi takrir gezdirip imza ettirme yoktur. O takriri iştirak eden olursa o da imza eder.

HÜSEYİN BEY (Elaziz) — Sözü gerisini alsın, takriri getirip imza ettiren bendenizim.

MUSTAFA LÜTFİ BEY (Devamla) — Meclisin mehabeti ihlâl ediliyor. Bu olmaz ki... Meclisi Mebusan bir karar versin, sonra kararından nükûl etsin.

Bendeniz Kadri Efendi hakkında mufassal malûmat verdim. Bendeniz diyorum ki mademki halka doğru gidiyoruz ve Meclisimizi halk meclisi yapmaya çalışıyoruz. Bunlar mütegalibedir. (*Gürültüler, sözü-nü geri al sadaları*) Ben sözümü geri alamam. Bu inkılabı yaraşmaz. İhtilâl hükûmetine kapitalist, giremez. (*Gürültüler*)

HÜSEYİN BEY (Elaziz) — Müsaade buyurunuz efendim. Sözü gerisini al. Rica ederim dikkat buyurunuz. Şimdi Beyefendi burada iki cihet var. Denildi ki bu adamlar müstafi addolunsun, fakat iki ay müddetle Meclise devam etmeyenler. Sonra bu karar beş eylülde tebliğ olundu. Bu zevat daha bu karar tebliğ edilmeden evvel yola çıkmışlardı. Şimdi bu adamları birer birer tatad edeyim.

Pozan Bey denilen Urfa aşairinin en mütehayyizanından, Fransızlar üzerine icrayı tesir etmiş, hayatını feda etmiş ve birçok adamları bu uğurda feda etmiştir.

İkincisi; Paludan Necip Paşanın oğlu Rüştü Bey ki bugün arkadaşlarımızın pek çoğu bilirler. Bu adam erbabı haysiyetten olup muhitinde çok iş yapar bir zattır. Kendisi şimdi buraya kadar gelmiş. Bunu biz nasıl kabul etmeyebiliriz?

Üçüncüsü; Hasan Bey, Harbi Umumide verdiği telefât azim olduğu gibi hayatını feda edercesine çalışmış bir adamdır. Şimdi buraya kadar gelmiş. Nasıl git diyeceğiz? Bunun haysiyeti kırılmaz mı? Nasıl geri geri göndeririz?

Kadri Efendi'ye gelince: Sizi namusumla temin ederim, erbabı ciddiyettendir ve inşallah kendisini gördüğünüz zaman hepiniz memnun olacaksınız. Halûk, munsif bir adam. Bendeniz şunu istirham ediyorum. Celse hafi olmak itibarıyla bunların celsei aleniye bırakılmaksızın şimdi kabullerini teklif ederim. (*Kabul sesleri*) Efendim bunu reye koyunuz.

ABİDİN BEY (Lazistan) — Muhterem arkadaşlar, zararın neresinden dönülse kârdır. Arkadaşımızın iddia ettiği Kadri Bey - bilmiyorum belki aralarında bir vazgeçtikleri vardır. - belki bir hatada bulunmuştur. Malûmu âliniz beşer hatadan salim değildir. Ben olabilir ki fevkalâde hata ederim. Fakat ben bu hatayı ettim diye büsbütün beni hakkımdan mahrum etmek doğru değildir. Binaenaleyh bunların alınması taraf-tarıyım. Bunlar vatan uğrunda çalışmış insanlardır.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim bendenizce bu kadar asabiyet gösterilecek bir şey yok. Bir karar verdik, bu karar doğru mudur, eğri midir? Verdiğimiz karara ya doğru diyeceğiz, ya eğri. Eğer eğri ise bunu patırtı ile kapatamayız. Binaenaleyh sükûnetle tetkik edelim ve düşünelim. Bu arkadaşlarımız ne vakit intihap edilmişlerdir? Bizim burada kabul ettiğimiz kanundan evvel intihapları icra edilmiş ve hatta bazıları da İstanbul mebusları imiş. İntihap edildikten sonra aradan birçok müddet geçmiş, bu kanun neşredilmiş, fakat kanun neşredilirken arkadaşlarımız yolda imiş ve Sivas'ta bu kanuna muttali olmuşlar. Hâlbuki bu kanun bir adama tebliğ edildikten sonra demeli ki gelecek misin, gelmeyecek misin? Bu kararı verirken biz aleni celsede verdik. Aralıkta bunların da isimleri okunarak geçti. Bu kanunu o vakit iyice tetkik edemedik. Hâlbuki bunlar bu kanundan evvel yola çıkmışlar ve Sivas'a kadar gelmişler. Binaenaleyh bu kanunun hükmü bunlara şamil değildir.

İstanbul mebuslarının ademi kabulüne gelince: Bu bendenizin takrim üzerine kabul edilmişti. Bu İstanbul meselesi içindi. Hem bunlar benim takrimimden çok evvel yola çıkmışlardı. Binaenaleyh bu meselede onlar dâhil değildirler. Yoksa İstanbul mebusu da olsa vaktiyle gel denilseydi bu Meclise gelmiş olacaktı. Şu halde bu karar buna şamil değildir. Doğrudan doğruya mazbataları tetkik edilsin, eğer kabul edilmeyecek bir cihet varsa onu münakaşa edelim. Sözü uzatmayalım. (*Hay hay sadaları*) Bendeniz müzakerenin kifayetini teklif ediyorum. (*Kâfi sesleri*)

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) — Siverek Mebusu Mustafa Lütfi Bey biraderimiz dört sene Ergani'de muallimlikte bulunmuş.

MUSTAFA LÜTFİ BEY (Siverek) — Evet bulundum.

YUSUF ZİYA BEY (Devamla) — Bunun ahvâl ve harekâtını memleketin menafiine muvafık bulmamış. Mustafa Lütfi Bey'in memleketten çıkarılması, azli için teşebbüste bulunmuşlar.

MUSTAFA LÜTFİ BEY (Siverek) — Ben azledilmedim. Urfa Sanayi Müdürlüğüne gittim. Sekiz senelik memuriyetimde katiyen lekem yoktur. Namuskârım.

YUSUF ZİYA BEY (Bitlis) — Bir mebusun diğer bir mebusun mazisinden bahsetmesi ayıptır.

REİS — Müzakerenin kifayeti hakkında takrimler var. (*Kabul sadaları*)

Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere bu bapta kâfi görüldü.

Efendim Canik Mebusu Hasan Fehmi Bey'in telgrafı vardır. Okutuyorum.

(Telgraf okundu)

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendim bu zat Canik Mebusu Hasan Fehmi Bey arkadaşımızdır. Trabzon İstinaf Müddeiumumiliğine tayin edildi. Harcırahını alarak Eylül tarihinde buradan infikâk etti. Nisabı Müzakere Kanunu beş eylülde kabulü katiye iktiran etti. Meclisten mezuniyet hakkında hiçbir muamele sebkât etmedi. Doğrudan doğruya istinaf müddeiumumiliği emrini alarak Nisabı Müzakere Kanununun kabulünden sonra buradan kalktı, memleketi olan Ünye'ye gitti. Ünye'de her nasılsa mebusluğu tercih etti. Buraya Adliye Vekâletine bir telgraf verdi. Ben istinaf müddeiumumiliğinden istifa ediyorum. Büyük Millet Meclisi Âzalığını tercih ediyorum diye. Tabii müstafi addedildi, yerine başkası tayin edildi. Meclise de bir telgraf verdi. O telgraf tabii Meclisi Âlinize geldi. Muhasebeye gitti, Maliye Vekâletine gönderildi. Zabıttan kaydı çıkarıldı, zabıt tetkik edildi. Nisabı Müzakere Kanunu kabul edildiği zaman Hasan Fehmi Bey'in buradan hareket ettiği aleni müzakerede okundu. Sıfatı mebusiyeti kalmadığına Meclisiniz karar verdi. Şimdi diyor ki istinaf müddeiumumiliği de elden gitti. Bendenizce adliyeye, istinaf müddeiumumiliğine tayin edin demekten başka çare yoktur. (*Gayet muvafık sesleri*)

REİS — Efendim Adliye Vekâletine tevdi edelim mi? Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edildi efendim.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendim evvelce Meclisi Âlinizden hidematı vataniyede bulunmak üzere giden zevattan birkaç zatın esamisi reyî âlinize arzedildi. Bir kısmı kabul, bir kısmı reddedildi. Şimdi o vakit reyî âlinize vazolunmayan zevat vardır ki bu zevatın: Biz bir vazifei mahsusa ile gittik. Bizim

tahsisatımızı veriniz yolunda talepleri var. Meclisi Âlinizden bu hususta bir karar almadıkça bu hususta bir şey yapamıyoruz. Şimdi bu isimleri birer birer okuyacağım. Hafız İbrahim Efendi.. Vazifeten gitmiş. 10 Ağustos tarihinde infikâk etmiş. Bizdeki kayıt muamelesi bundan ibarettir.

BİR MEBUS BEY — Hafız Bey'in cephede olduğu söyleniyor. Hafız İbrahim Bey'in orada bulunduğu müddetçe tahsisatının... tediyesi tabiidir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Rica ederim efendim, cephede olmayan ve bir muhaberei sahahaya istinad edilmeyen şeyler Meclise sevk edilmez. Tereddüde lüzum yoktur. Geçen Adana Mebusu Doktor Eşref Bey ile Mümtaz Bey'i kabul buyurmuşunuz. Bunlar da aynı vaziyettedirler. (*Kabul sadaları*)

REİS — Kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendim Zile isyanını müteakip Amasya ve Tokat cihetlerine gönderilen ve Meclisi Âlinizin bilâ müddet mezuniyet verip gönderdiğiniz Amasya mebuslarından Ali Rıza Bey ve Âsım Bey, bu zevat da telgrafla tahsisatlarını istiyorlar. (*Ret sadaları*)

REİS — Ali Rıza ve Âsım Beylerin tahsisatlarının verilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmemiştir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Saruhan Mebusu Reşit Bey, malûmu âliniz Etem Bey rahatsız oldu, buraya geldi kendisi bazen Meclisi Âlinizden ayrılıyor bazen de geliyor. Meclisinizin de bundan malûmatı vardır.

REİS — Efendim bunu kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Sonra Bahri Bey (Yozgat) vardır. Bunun da vaziyetini izah edeyim mi?

BİR MEBUS — Efendim kumandanlar burada bulunmazlar.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Efendim bu mesele cephede bilfiil emr ü kumandada bulunan zevat için câridir. Onun için Bahri Bey hakkında vazedeceğiniz karar mezunen gittiği tarihten bugüne kadardır. Bundan sonra... Efendim Bahri Bey İstanbul mebuslarındandır. Zaten alacağı şehri yüz liradır. Yozgat isyanı üzerine zaten mezuniyeti bilâ müddettir. Meclisi Âlinizden kararı vardır.

BİR MEBUS BEY — Efendim Bahri Bey müfreze teşkil ederek mi gitmiş, yoksa Kılıç Ali Bey'in müf-rezesiyle mi gitmiş?

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Efendim mevcut olan kuyudu izah ediyorum. Heyeti Vekile kararı ile memuriyeti mahsusa ile... Bilâhare Maden'e kadar gitti, Maden'de kuvayı milliye teşkiliyle meşgul oldu. Bilâhare başında bulunan iki yüz kadar atlı ile eşkıyayı takip etti. Bilfiil muharebeye iştirak etti. Elân kendisi orada kuvayı milliye ile vazifesini icra ediyor. Memlekete büyük bir faide temin etmiştir.

REİS — Efendim bunu kabul edenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Niğde Mebusu Âta Bey de Heyeti Vekile Riyasetinin tevdi ettiği bir vazife ile Yozgat isyanını müteakip Nevşehir, Aksaray havalisinde sükûnetin tesisi için gönderilmişti. Buna da Mecliste bulunmuş gibi tahsisatı şehriye verilmesi.

REİS — Efendim buna da tazminatı şehriye verilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın. (*Ret ret sesle-ri*) Kabul olunmamıştır.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Bunun vaziyeti diğer arkadaşları gibidir. Hükümet tarafından bir vazife ile gönderilmiştir. Kendi arzuları ile gitmemişlerdir. Neden almasın bu muvafık değildir efendim.

BİR MEBUS BEY — Meclis azasına Meclis mezuniyet verir.

EMİR PAŞA (Sivas) — Efendim buradan verilen bir vazife ile işi olmadığı halde gitmiştir. İhtiyar edeceği masarifi cebinden vermeye ne mecburiyeti vardır. Burada kalsaydı alacağı tahsisattan feragat mi edecekti? Yalnız mesele Hükümetin bu zata vazife verip vermemesi meselesidir. Eğer Hükümet kendisine

vazife verip göndermiş ise tahsisatını almalıdır. Eğer Meclis kendi bütçesinden bu tahsisatı vermemek istiyorsa Hükümet bu miktarda bir tahsisat kendisine versin.

MEHMED ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Efendim meselenin halli için biraz ince tetkik etmek lâzımdır. Şimdi biz bir emri vaki karşısında bulunuyoruz. Bunun tekerrür etmemesini keraren arzettim. Bu zevatı âliye birer vazife ile gönderilirken lütfen bu Meclisin azalarına demeli idi ki: Filan filan efendileri filan yerlere gönderiyoruz.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Noktai nazarınızı tashih ediniz. Bunların hepsi Meclisin kararı ile gönderilmişlerdir.

MEHMED ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Meclis karar verdikten sonra bu azayı muhteremenin tahsisatları için böyle bir şeyi Meclise sevk etmek abestir. Çünkü Meclisin onun vazifei vataniye ile gitmesine karar verdikten sonra buna tahsisat verelim mi diye müracaat etmek abestir. Emri vaki olmak üzere Meclisten karar alınmaz. (*Doğru sesleri*) Şimdi biz karar verdiklerimize para verebiliriz. Karar vermediklerimiz için on para bile veremeyiz. (*Pek doğru sesleri*)

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Efendim anlıyorum ki meselede bir sui tefehhüm var. Tahsisat devresi tazminat devresi diye bir şekil mevcut. Mezun olmuş gayrı mezun olmuş tahsisatı seneviyesini herkes alacaktır. Mezuniyetler şu vazife iledir diye birer birer bu zabıtlardan ve kalem kuyudatından çıkarılan cetvelde vardır. Arzu ederseniz okuyayım. Son çıkardığımız Nisab Kanunu vaziyeti değiştirmiştir. Meclisi Âliniz o vakit bilmezdi ki ileride bir kanun yapacak Mecliste bilfiil bulunanlara tazminat verecek. Bu zevat bunları tabii bilmezdi ki giderken tahsisatını alarak gitsin. Bu itibarla bu kabilden olarak tahaddüs eden meseleler hakkında Meclisi Âliniz bir karar ittihaz eder ve der ki: Meclisin rey ve muvafakatiyle irşad için, isyanları bastırmak için gönderilenlere alelumum tahsisat verilir.

ABDÜLKADİR KEMALİ BEY (Kastamonu) — Arkadaşlar; Âta Bey öyle bir zamanda buradan hareket etmişlerdir ki, o zamanlar Zile ve Aziziye taraflarında Büyük Millet Meclisinin varlığı aleyhine galeyana hazırlanıyordu. Öyle bir zamanda bu gibi zevatı gerek Meclis göndersin, gerek Hükümet göndersin herhalde pek lüzumlu idi. Zannediyorum ki, bu meselenin arkadaşlarımızın izzeti nefesine dokunması itibariyle uzatılması doğru değildir. Ve esasen gerek Hükümetin olsun, gerek Meclisin olsun bir gayeyi temin etmek üzere gönderdiği arkadaşlarımızın tahsisattan mahrum bırakılmasını bendeniz mantıkla kabili telif görmüyorum.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Arkadaşlar, Yoldaşlar; Nisabı Müzakere Kanunu şu suretle tanzim edilmişti. (Her ne suretle olursa olsun Meclisten infikâk edenler) tabiri vardır.

Hidematı vataniye ile gitsin veyahut İstiklâl Mahkemesi azası olarak gitsin ve bu kanundan da ne anlaşılırsa anlaşılırsın bir mantık, bir akıl vardır ki bunların tahsisatının verilmesini emreder. Hani hep geri dönüyoruz gibi bir şeyden bahsolunuyor amma, Doktor Âsim Bey aleyhine karar verdik tanzif edildikleri halde bazı arkadaşlara verip bazılarını vermemek nasıl olur?

MAHMUT CELÂL BEY (İktisat Vekili) (Saruhan) — Bendenize söz verir misiniz? Gayet mühim bir mesele hakkında söyleyeceğim.

Konya'da ihtiyarı ikamet eden Şeyh Sünusi hazretleri bugün Meclisimizi ziyarete geldiler. Riyaset odasında bulunuyorlar. Fakat mesut bir tesadüftür ki İngilizlerin malum olan zulüm ve şenaatine karşı bütün âlemi İslâmın yekvücut olarak fisebilullah mücahede etmesini temenni ediyorlar. Yaşasın âlemi İslâm... (*Alkışlar*)

REİS — Efendim celseyi tatil ediyorum.

Üçüncü Celse

Reis: Hasan Fehmi Bey

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP: Haydar (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum.

2. — *Bazı mebusların şakiler tarafından soyulması ve şekavet mevzuunda Dâhiliye Vekili Doktor Adnan Bey'in izahatı.*

REİS — Mevzu üzerinde söz Dâhiliye Vekili Beyefendi'nin. Buyurun efendim.

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Efendim bir defa hafi celsenin akdi esbabını arz edeyim. Memleketin içerisindeki şakavetten, şakavetin derecesinden bahsedeceğim. Bundan dolayı hafi celse aktediyoruz. Reis Beyefendi'nin buyurdıkları gibi iki takrir vardır. Bunlar Mebus arkadaşlarımızdan yollarda eşkiya tarafından duçarı tecavüz olanlar hakkındadır. Sırasıyla arzedeceğim.

Bu arkadaşlarımızdan birisi İzmit Mebusu Sırrı Bey'dir. Sırrı Bey Tokat civarında eşkiya tarafından duçarı tecavüz olmuş ve iki saat kadar eşkiya elinde kalmıştır. Bilâhare kurtarılmıştır ve kaybettiği eşyanın kısmı mühimmi de istirdat olunmuştur. Neticeyi tahkikatta Tokat eşrafından Ziya Bey'in çiftliğindeki ortakçuları olduğu anlaşılmış ve Ziya Bey tarafından bu failler Hükûmete teslim edilmek üzere bulunmuştur. Yine aldığımız bir telgrafta Ergani Mebusu Gani Bey... civarında duçarı tecavüz olmuş ve eşyası soyulmuştur. Derhal eşkiyanın arkasından müfrezeler sevk edilmiştir. Bunlardan başka Yozgat Mebusu Rıza Bey vardır. Sonra Şevket Bey de vardır. Bu iki arkadaş eşkiya tarafından esir edilmiş, fakat akabinde takip müfrezeleri yetişip tahlis etmişlerdir. Şimdi kendileri Madende bulunuyorlar. Bu arkadaşlar hakkındaki vukuat da bundan ibarettir. Takrirden arkadaşların parasız olduğundan bahsediliyor. Bu tabii Meclise aittir. Buradan para gönderilir, ellerine varır tabii. Yalnız takibat neden müsmir ve kavi olamıyor? Bunun esbabını arzedeceğim. Bu bapta size biraz tafsilat vereceğim.

Malûmu âlileri memleketin bazı yerlerinde şakavet var. Asıl şekavet merkezi Yozgat, Çorum, Tokat, Zile ve havalisidir. Asıl belli başlı şekavet oralarda oluyor. Bu şekavet nasıl türemiştir? Malûmu âliniz bundan evvel Yozgat isyanı meselesi çıkmıştı. O vaka bir müddet sonra itfa edilmiş ve bastırılmıştı. 6 Eylül tarihinde Yozgat ve havalisinde ikinci bir isyan emaresi görüldü. Yapılan takibat neticesinde isyan şeklini kaybetti. Şekavet halini aldı. İsyarla şekavet arasında şu fark görülüyor. İsyar olduğu zaman telgraf hututunu kesiyorlar, mutasarrıfı kovuyorlar, kaymakamı tutuyorlar. Bu şekilde olmadı... Köylerin arasındaki yollara taarruz şeklini aldı ki bizim bildiğimiz eski şekilde kuttarı tariklidir. Son zamanlarda bu vukuat tekessür edince daha ziyade nazarı dikkati calib bir hal şeklini aldı. Mamafih oradaki isyan şeklinde hiçbir şey zayi olmadı. Şimdiye kadar 6 Eylül'den beri olan vukuat Yozgat, Tokat, Çorum, Amasya livaları dâhilinde vuku buluyor. Bunlardan Kara Mustafa, Vanlı Durak, Çerkez Hasan, Hacı Küçük Ağa, Deli Küçük Ağa namında birkaç çete icrayı faaliyet ve şekavet ediyorlar. Kuvvetleri 20, 30, 40, 50 bazen 100 oluyor. Bunlar birkaç defa da birleşip 250-500 kişi olabiliyorlar. Fakat son zamanlarda bunların büyük kuvvetlerle icrayı faaliyet ettikleri görülmemiştir. Müteferrik, küçük şekavet şeklindedir. Bilhassa takibat müfrezelerinin sıkıştırdığı noktalarda çeteler hiç büyüyemiyor. Küçük küçük kalıyorlar. Halil Babada ve civarında bazı köylerde şekavette bulundular. Yüz altmış kişilik Kuvayı Milliye ile yaptıkları müsademede burada mağlup oldular. İlk büyük yaptıkları bu ve otuz nefer esir almışlardır. Son jandarma yüzbaşısı Vasfi Efendi isminde birisi ile maiyetindeki müfreze ile yapılan bir müsademeye Zile'nin Devecidağı, haymenişin kürtler, o civardaki kura ahali yardım etmişlerdir. Görüyorsunuz ki bu ilk başlangıç zamanıdır. Görüyorsunuz ki bu şekavetten ziyade isyan şekline benziyor. Bundan sonra da Ayneciogiu Çetesi Zile müfrezesiyle müsademe etmişlerdir. Köhne nahiyesi içerisinde yapılabir tahsildarın mallarını gasp ve bir maliye tahsildarını esir etmişlerdir. Ayneciogulları ve Kadıbey nahiyesi merkezini basmışlar, üç jandarmayı esir etmişler, silah ve atlarını almışlardır. Delihacı çeteleri Yozgat ve Akdağmadeni telgraf tellerini bir defaya mahsus olarak

tahrip etmişlerdir. Hayri Çavuş Çetesi yine (Bahaeddin) Köhne karyesini basmışlar, orada da yine tahribatta bulunmuşlar. Sonra Akdağmadeni telgrafı ikinci defa olarak tahrip edildi. Fakat bu tahribat pek kısa oluyor. Aynecioglu çetesi Zile'nin Kazankaya karyesine taarruz etmiş ve orada Akdağmadeni kaymakamı ile Yozgat Mebusu Rıza Bey'i kaçırmışlardır. Demin söylediğim gibi, hemen takibata başlanmıştır ve çeteciler iki maktul bırakarak kaçmış, birçok avanesi perişan edilmiştir. Mütemediyen takibata devam olunuyor. Eşkiya tarafından tahrip edilen Akdağ-Yozgat telgraf hatlı derhal tamir olunmuştur. Yine firarilerden mürekkep bir çete seyyar müfreze tarafından basılmış, iki şaki ve hayvan elde edilmiştir. Küçük Ağa Çetesi Boğazlıyan müfrezesiyle bir daha çarpışmış, perişan bir halde kaçmıştır. Yalnız şakilerden Hacı esir edilmiştir. Hayri Çavuş çetesinden Kadir Çavuş isminde imiş bu adamın ifadesine nazaran bu çete takibatı gayet kuvvetli görüyormuş ve Adapazarı cihetine savuşmaya teşebbüs etmiştir. Bu çete esasen oralardan firar etmiş olanlardan olmak ihtimali vardır ve tekrar Adapazarı'na savuşmak için imkân arıyorlar. Şimdi efendim bütün bu Yozgat'taki vukuat bu şekilde devam ediyor. Sonra Amasya, Tokat ve Çorum'dakiler var. Bu havalide dahi üç gün sonra başlıyor. Burada şekavetin bir şekli hususisi var. Eşkiya arasında Gürcü, Çerkez ve Rumların da bulunmasıdır. Gürcü, Çerkez, Rumlar iştirak etmişlerdir. Her yerde Rumlar iştirak etmedi. Fakat bazı yerlerde iştirak etmişlerdir. Bunlar da 150, 200 kişi tahmin olunuyorlardı. Bunları söylemekten maksadım bunlar arasında bir münasebet olmadığını söylemektir, Tokat ve Amasya çeteleri arasında, yalnız bir defa bir münasebet keşfedildi. O da Reis Hasan Çetesi'nin Tokat ve Amasya tarafında tecavüzü ilk başladığı zaman Amasya'nın Çengel karakolunu basmışlar, orada üç jandarmanın silah ve cephanesini almışlardır.

MUSTAFA BEY (Tokat) — Elli yedi araba aldılar.

DOKTOR ADNAN BEY (Devamla) — Söyleyeceğim. Arabacılara hücum etmişler, arabacılardan elli üç hayvan almışlardır. İki erkek ve bir kadın öldürmüşler. Sonra Karşıpınar ve İğde Jandarma Karakollarını tekrar basmışlar ve jandarmaların silahlarını almışlardır. Bundan sonra Mumcu İhsan ve Postacı Nâzım birleşiyorlar Yenihan vakasından beri şekavette bulunuyorlar. Mevcutları 250'ye baliğ oluyor. Demin arzettiğim veçhile... Söz verilmiş Çerkez Arslan Kerasi diye birisi de vardır. Sonra Garp cephesine gitmek üzere iltihak etmiş. Fakat şayanı teşekkür bir şey var... Bu adamlar İslâm ve Rum köylerine kendilerine iltihak etmeleri için çok müracaat etmişler, fakat birçok köylerden cevabı ret almışlardır. Çorum'un iki saat mesafesinde tekrar bir çete zuhur etmiştir. Arabacılara tecavüz ederek hayvan almışlardır. Sonra Ayneciogulları'ndan Âsım Zile eşrafından on nüfusu dağa kaldırmış. Aynecioglu avdet etmesin diye ailesini tevkif etmişler. Tevkif edilince, onlar da, bilmukabele eşraftan ve bazı memurin ailelerinden on nüfusu dağa kaldırmıştır. Bunlar hakkında da takibat devam ediyor. Bir jandarma yaralanmış ve bir jandarmanın silahı alınmıştır.

Şimdi efendim bunlardan maada, bu hulâsadan sonra sıra Akdağmadeni'ne geldi. Orada müsademe oldu, kasabaya giremedi. Girmek niyetiyle geldi, fakat giremedi. Oradaki Kuvayı Milliye ile bir müsademe oldu ve şimdi Deli Hacı Çetesi perişan oldu ve Deli Hacı maktul oldu. Çete dağıldı. Ortadan kalkmış gibidir. Son günlerde Yozgat'la Maden arasındaki telgraf hatları bazı çeteler tarafından tahribedilmiş ise de evvelki gün yine tamir edildi.

Maruzatımdan anlaşılacağı üzere, buralarda mürur ve ubûr münkati değilse de müşkül bir haldedir. Bu mühim bir vaziyettir. Buna karşı Hükûmetin bir şey yapmadığını söylemek doğru olamaz. Merkezi Yozgat olmak üzere İbrahim Bey kumandasındaki ikinci kuvvei seyyare buralarda takibatta bulunuyor. Sonra diğer taraftan Amasya, Tokat ve Zile taraflarında da üçüncü bir kuvvet bunların tedibi ile meşgul oluyor. Binaenaleyh heyeti umumiyesi itibariyle takibat şiddetle devam etmiyor değildir, temin ederim ki devam ediyor. Oralari bilenler de anlatıyorlar ki arazinin eşkiyanın harekât ve faaliyetine fevkalâde müsaadesi vardır, gayet vasidir.

Ondan sonra buradaki eşkiya maharet kesbettiler. Eşkiyalık Beyefendi arkadaşımızın buyurduğu gibi bir sanattır. İlk zamanki gibi değil, şimdi daha mahir oldular. Onun için pek kuvvetli takibat yapılmak ictiza ediyor. Binaenaleyh biz de son zamanda yeniden bir mürettep alay teşkil ediyoruz. Merkezi Yozgat'tadır. Yozgat'ın jandarma alayına ilâveten. Sırf eşkiya takibine memur olacaktır. Kariben Yozgat ve havalisinde icrayı tedibata başlayacaktır. Bunlardan başka Dersim civarından bir çete geldi. Jandarmaya tecavüz etti.

Eşkîya firar etti. Sonra Erzurum kıtaatından on üç Konyalı nefer firar ederek Suşehri ile Zara arasında Rumlar tarafından pusuya düşürülmüş birkaçı maktul düşmüştür. Bu Rum çetesinin de takibi için mühimce bir kuvvet gönderilmiştir. Bunlar hakkında daha malûmat almadım. Aldığımda arzederim. Sonra Kângırı dâhilinde İğri Ahmed denilen bir çete vardı, sekiz ilâ on beş atlıdır. Son zamanlarda Safranbolu tarafına geçti, memurlar yazıp anlatıyorlar ki istiman etmiş. Fakat inanamıyoruz. Bu istimanı tehir ediyoruz, takibata germi verilmesine emir verilmiştir.

Bunlardan maada son şey olmak üzere Balâ civarında da Konya'dan firar edenlerden bir çete görüldü. Balâ hududundan Kırşehir hududuna geçtiler. İkipler köyünü bastılar. Jandarmalarla müsademe ettiler. Fakat jandarmalar onlara nisbeten az olduğundan tenkil edemediler. Onun üzerine buradan derhal miktarı kâfi bir kuvvet gönderilmiştir... Karan hanından gelen çete tarafından soyulmuştur. Kuvvetlerimizden iki gündür hiç ses çıkmadı. Zannederim ki müfrezelerimiz takip etmektedir. Kariben tenkil edileceklerdir. Şevket Bey Dersim'deki Erzincan'dan gelen çete tarafından soyulmuştur.

BİR MEBUS — Eşyasını filan istirdat ettiler mi?

DOKTOR ADNAN BEY (Devamla) — Kısmen istirdat ettiler. Fakat Şevket Bey'in vakasına dair tafsilât aldım. Mamafih tekrar sual ve arzı malumat ederim. Bu çete tarafından duçarı tecavüz olmuşlardır.

MUSTAFA BEY (Tokat) — Nihat Paşa soyulmuştu.

DOKTOR ADNAN BEY (Devamla) — Müsaade ederseniz başka gün gelir cevap veririm.

Efendim şimdi yapılan bütün şekavetin hulâsası budur. Yapılan tedbiri de söyledim. Kâfi gelmeyen tedabiri de ikmal edeceğim. Belki de ikmal etmek üzereyiz. Bunun için de yakında bir kanun teklif ediyoruz. O kanun kabul buyurulursa temini asayiş mümkün olur.

BİR MEBUS — Oradan hükümet memurları değil birçok defalar insanlar geçemez imiş.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Bizim söz söylemeye, sual sahiplerinin söz söylemeye salâhiyeti yok mu Reis Bey?..

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Verilen izahatta icrayı şekavet edenlerin takip olunmakta olduğunu ve kısmen derdest edildiğini, kısmen de takibatta bulunulduğunu Vekil Beyefendi ifade buyurdular. Bu şekavetin itfası ve tenkili için de tedabir olmak üzere yeni bir alay teşkil edeceklerini beyan buyurdular. Sual takririmde şekavetin esbabı da vardı zannederim. Bu şekavet neden ileri geliyor, bunu tevlimeden esbap nedir? Elbette maraz teşhis edilmek için esbabı bilinmek lâzım gelir. Acaba şekaveti doğrudan esbap ve avamil hakkında dairei âidesi ne fikirdedir? Usatın, eşkıyanın bir kısmı Yozgat isyanına iştirak etmiş. İsyanın bastırılmasından sonra bunların bakiyetüssüyu kemafissabık fırsat buldukça, hatta şayanı ehemmiyet bir surette ki bendeniz bunu istiskâr etmiyorum, bazen beş yüz bile olduklarını Vekil Beyefendi ifade ettiler. Bu hemen ihmâl edilemeyecek bir kuvvettir. Bizi yeni bir isyan karşısında da bulundurabilir. Şu halde öyle zannediyorum ki bu ihmâl edilmeyecek bir meseledir. Böyle teşkil edilecek alay vesaire ile tenkil edilemez. Bunları elimizde mevcut ve teşkil etmiş olduğumuz seyyar jandarma ile şiddetle takip etmek ve bu isyanları veyahut isyan şeklindeki şekavetleri serian izale etmek lâzımdır. İsyancılar şekaveti takip ediyor. Muhitte istidat hâsıl olunca birdenbire bir yangın çıkıyor ve biz de o yangın karşısında kalıyoruz. Onun içindir ki ufak tefek şekavetlerle beraber zaman zaman tevessü eden şekavet dairesini mahvetmek ve memleketimizi şekavetten daha esaslı bir surette kurtarmak için esaslı tedabir ihzar etmek lâzımdır. Bunun içindir ki dairei aidesi ciddi ve biraz da içtimai mesaille beraber, içtimaiyatı da tetkik ederek ona göre tedabir ittihaz etmek ve esaslı teşkilât yapmak lâzım gelir.

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Efendim cevap vermeye başladığım vakit arz etmiş olduğum üzere şekavette esbabı aslı isyandır. İsyanın esbabını da Heyeti Âliyenize izah etmeye lüzum görmüyorum. İstanbul'dan düşmandan, Rumlardan, Ermenilerden birçok yerlerden para alıyorlar. Bu Hükûmete karşı isyan ediyorlar, şekavet ediyorlar. Şekavet de bir şekaveti siyasiyedir. Bir arkadaşımızın buyurduğu gibi şekavet de bir sanattır. Memlekette bundan istifade ediyorlar. Çapulculuk ediyorlar.

Sonra ikinci mühim bir nokta var, asker firarı meselesi. Asker firarileri firar edince birçok köylere iltica edemiyor. İlticagâh olarak eşkıya çetelerini buluyorlar. Çeteler bunların karınlarını doyuruyorlar,

giydiriyorlar, birçok kerre para da veriyorlar. Demin arzettim, tekrar arzederim ki bu şekavetin tenkili için yalnız Dâhiliye meşgul değildir. Erkânı Harbiyei Umumiye de bununla meşguldür. Azamî kuvvetlerimizle bunu teskin etmek için uğraşyoruz. Diğer bir alay daha tertip edilirse bunun önüne geçileceği katiiyen memuldu.

İçtimaî sebeplere gelince; içtimaî çare propaganda yapılırsa, millete öğretilirse, iyice anlatılırsa, firarın önü alınırsa bu şeylerin hiçbirisi olmayacaktır. Mesele bundan ibarettir. Bendeniz böyle zannediyorum. En müessir çarelere müracaat etmek lüzumuna Heyeti Vekilenin tamamen kani olduğuna inanmanızı rica ederim. Azamî uğraşılıyor. Mümkün olan şeyden fazla yapıyoruz.

MUSTAFA BEY (Dersim) — Bendeniz iki sual soracağım.

Adnan Beyefendi Dersim'den Karan Hanı'na gelen çeteyi kapalı olarak geçti. Malûmu âliniz on gün evvel Şevket Bey bana bir telgraf veriyor. Diyor ki, Ovadikten gelen eşkıya beni soydu ve arkadaşlarımı da katlettiler. Bu çete Şevket Bey'i soyan çete midir, yoksa başka mıdır?

REİS — Sual meselesi bitmiştir. Takrir sual şeklinde kabul edilmiştir.

Cumartesi günü içtima etmek üzere celse tatil edildi.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

2 Kânunuevvel 1336 (1920)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — BEYANAT

1. — Hafî celsede cereyan eden müzakeratın ifşa edildiği hakkında Erzurum Mebusu Salih Bey'in beyanatı.

3 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

2. — Müdafaai Milliye Vekâleti bütçesi

3. — Ermenilerle yapılan müzakerat

Cilt : 6

107'inci İn'ikat – 2 ve 3'üncü Celseler

YÜZ YEDİNCİ İN'İKAT
2 Kânunuevvel 1336 Perşembe

İkinci Celse

Açılma Saati: 3.35

Reis: İkinci Reis Vekili Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Efendim celseyi açıyorum. Celse hafidir. Geçen hafi celse zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. ZABTI SABIK HULÂSASI

Doksan Sekizinci İn'ikat

15 Teşrinisani 1336 Pazartesi

İkinci Celse

Vehbi Efendi Hazretlerinin riyasetlerinde içtima ederek; vazife ile muhtelif mahallere gönderilen mebuslara verilecek tazminat mevzuu müzakere olundu ve celseye ara verildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Kütahya
Haydar

Üçüncü Celse

Hasan Fehmi Beyefendi'nin tahtı riyasetlerinde içtima ederek bazı mebusların şakiler tarafından soyulması ve şekavet mevzuu üzerinde Dâhiliye Vekili Doktor Adnan Beyefendi'nin beyanatı dinlendi ve celsei hafiyeye nihayet verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hulâsasını kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

1. — BEYANAT

1. — *Hafi celsede cereyan eden müzakeratın ifşa edildiği hakkında Erzurum Mebusu Salih Bey'in beyanatı.*

REİS — Hafi müzakere olunacak iki madde vardır. Evvelce bir karar vermiş idiniz ki Fikri Bey hakkında verilen tahrir celsei hafiyede müzakere edilsin. Fikri Bey hasta imiş. Ben hastayım, hakkımdaki müzakerenin tehirini rica ederim demiş. Bunun tehirini münasip görenler lütfen el kaldırsın... Efendim diğer celsei hafiyeye talik edildi.

Efendim şimdi yeniden başlamış olduğunuz bütçe meselesi vardır. Söz isteyenler; Emin Bey, Ömer Bey, Yahya Galip Bey, Nafiz Bey, Ali Rıza Efendi, Abi-din Bey ilâ...tır

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Söz istiyorum. Usul hakkında bir şey arzedeceğim.

Efendim bizde tuhaf bir zihniyet var. Hafî demek, mahrem demektir. Hâlbuki bizde bir şey çabukça şüyu buluyor. Bugün birinin kulağına söylediğim bir söz yarın öbürünün ağzında geziyor. Bendeniz İstanbul gazetelerini okuduğum için - tabii siz de görüyorsunuz, okuyorsunuz - hatta geçen gün Peyâmi Sabah gazetesi gelmişti okudum, hafî müzakeratımızı yazıyor. Şuna şüphe etmiyorum ki biz koridoru iyi muhafaza etmiyoruz. Ben bunun amilini bilmiyorum. Yalnız istirham ederim koridoru iyi muhafaza buyurun. Bu gibi hafî müzakerelerde koridor murakabede bulunsun. Bunu kabul buyurun. (*Kabul sadaları*)

REİS — Rica ederim efendim. Salih Efendi'nin söyledikleri hakikattir. İdare memurları koridoru muhafaza altına alsalar iyi olur.

BASRÎ BEY (Karesi) — Rica ederim, söz istiyorum. Birkaç mesele arzedeceğim.

Efendiler biz Türklerin en büyük kusurumuz maatteessüf ifşayı sır meselesidir. Diğer milletler, teşkilâtı kavi, terbiyesi rasin olan milletler, meselâ hiç beğenmediğiniz Bulgarlar. Yunanlılar serini verir de hiç kimseye sırrını vermez. Maatteessüf bizler gevşek kimseleriz. Hiç kimsenin şahsı üzerine almamasını rica ederim. Bizim sırlarımızın en ziyade yayıldığı yerler kahvelerdir. İtimad ediyoruz, konuştuğumuz bir kimse oluyor. Ona yavaşça işte yalnız size söylüyorum, kimseye söyleme kaydıyla söylüyoruz. O da başkalarına söylüyor. Diğer de diğer birine söylüyor. Hafî celse ile aleni celse arasında maatteessüf bir fark kalmıyor. Bendeniz buradan çıktığım zaman hafî celsede neler konuşulduğunu işitiyorum.

İkinci derecede; sırlarımızı, hafî celselerdeki esrarı yayanlar, pansiyonlardır. Buralarda ne kadar gizli konuşursak konuşalım birtakım Rum ve Ermeni kızları esrarımıza vakıf oluyorlar. Bu bizim kusurumuzdur. Eğer hafî celseyi ifşa edeceksek, rica ederim beyhude yere hafî celse akdiyle vakit zayi etmeyelim. Binaenaleyh; bu meseleyi ötekine berikine tariz mahiyetinde değil, binnefis esrarın muhafazasına fevkalâde ihtimam lâzım geldiği kanaatinde olduğum için söylüyorum.

3. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

2. — Müdafaai Milliye Vekâleti Bütçesi

REİS — Müdafaai Milliye Vekâleti bütçesinin müzakeresine başlıyoruz. Söz Operatör Emin Bey'in.

OPERATÖR EMİN BEY (Bursa) — Geçenlerde Reisi muhteremimiz tasarruftan bahsederek eğer Müdafaai Milliye bütçesini tetkik edebilirsiniz birçok iktisad temin edersiniz buyurdu. Buna dair gerek arkadaşlarımız arasında ve gerek hariçte birçok sözler işitiliyor. Levazımatta birçok sui istimalât varmış. Yok şöyle imiş, böyle imiş. Bu Müdafaai Milliye bütçesinin veyahut sarfiyatının adamakıllı bir kontrolü lâzım ve bunu yapmalıyız. Diyorlar ki; melbusat için üç milyon lira istiyoruz. Üç milyon lira değil ya on üç milyon lira olsa bu melbusat tertibi için vermenizi rica ederim. Çünkü geçen de heyeti muhtereme kararı ile Eskişehir'e gitmiştik. Eskişehir hastahanesine dâhil olan 192 kişiden pek çoğu ağır yaralı olduğu halde yalnız iki mecruh kaybettik. Dikkat buyurunuz, yüzde bir nispetinde adam kaybettik. Fena vesaitle naklolunmuş. Fakat ona rağmen yüzde bir vefiyat verdik. Fakat çıplaklık yüzünden Ahz ü Kabul Dairesinin yirmi yataklık dâhiliye koğuşunda yevmiye üç ilâ dört kişi ölüyor. Demek ki soğuktan, çıplaklıktan ölenler çoktur. Bunu esirgemeyiniz efendiler. Fakat hesabımızı, kitabımızı isteriz. Heyeti muhteremenizden şu ciheti istirham ederim.

VEHBÎ BEY (Karesi) — Efendim mazbata muharriri olmak sıfatıyla müsaade buyurursanız meseleyi izah edeyim. Müdafaai Milliye bütçesi tanzim edilmiştir. Bütçemin 323'ncü faslının (3, 897, 500) lira melbusat ve teçhizat bedeli olmak üzere konulmuştur. Biz de bunu aynen kabul ettik. Nakliyat faslına (760 000) lira konulmuştur. Muhasebat Müdürü ile bilmüzakere (510 000) lira kabul edildi. Ahiren Müdafaai Milliye Vekâleti iki milyon lira yeniden teçhizat ve melbusat için istiyor. Bir milyon da nakliyat için istiyor. Evvelki verdiğimiz (3 897 500) liranın hesabatını, müfredatı veçhile ananatiyle, usulü muhasebeye tevfiikan ne kadar nefer iksa edilmiş, ne kadar masraf ihtiyar edilmiş üç günde, beş günde, on günde bunun hesabını almak ihtimali yok. Binaenaleyh biz dedik ki; bu hesabat gelinceye kadar biz size para veremeyiz. Çünkü

evvelce bize böyle bir celse hafiyede bütün asker Teşrinisani nihayetine kadar giyinmiş bulunacaktır demişlerdi. Hâlbuki cepheden gelenlerden işliyoruz ki Garp cephesinde, Uşak'ta asker soğuktan donmuştur. Bu üç milyon küsur - dört milyona yakın bir paradır - bunun bir milyonunu hayvan mubayaasına verdik diyorlar. Kalıyor üç milyon. Bu para ile ne kadar efrad giydirilmiştir? Bu meydana çıkabilir. Ancak bu hesabata alamadığı için havalesi verilmedi. Bilâhare bunlar yeni mübayaatın havalatının bittiğini ve yeni mubayaa için ellerinde tahsisat bulunmadığından gelen malların alınmadığını ileri sürerek bu tahsisatın müstacelen kabulünü ve malumatın bilâhare verilmesini dermeyan ettiler ve ancak bunu bu suretle heyeti umumiyenize getirdik.

ÖMER LÜTFÜ BEY (Amasya) — Müdafaai Milliye bütçesi yapılırken bendeniz de Encümende idim. Ordu için hazarî bir kadro tanzim olundu ve o kadroya göre de bir bütçe hazırlandı. Bu bütçe o zaman Maliye Vekâletine gönderilmiş idi. Maliye Vekili Ferit Beyefendi'nin yeni Vekâlete geçtiği zaman... Ondan sonra Muhasebat Dairesi ayrılmış idi. Daha sonra nasıl oldu bilmiyorum. Takriben yirmi beş milyon derecesinde adı bir bütçe yapılmıştı. Bunda Trakya'daki kolordunun masrafı da dâhil idi. Sonra ben mezûnen gittim. Havadis olarak işitmiş idim ki; Trakya'daki kolordu teşkilâtı büyütülmüş, atlı piyade fırkaları yapılmıştır. Müdafaai Milliye Vekâletinin bizden fevkalâde bir bütçe istemesi lâzım idi. Maliye ile görüşmüşler. Fevkalâde bir bütçe istemekten vazgeçmişler. Aynı fasıl ve maddelerden müteahhiren bir senelik hazarî kadro havalesi bitmiş. Şimdi tahsisatı munzamma istiyorlar. Kıştır, asker titremez, vermek lâzımdır. Yalnız şunu ilâve etmek isterim. Her senenin adı bütçesi mutlak bir sene evvelki bütçenin esasına istinad eder. Eğer biz kadroyu düşünmeyerek kadro üzerinde her gün oynar ve rastgele para verecek olursak efendiler, bilmem sonra ne olur? Sabit, müstakar bir hazarî kadromuz olsun. İktiza eden diğer bütçe parasının ne kadarı sarfolundu, ne eksildi ve ne kadarı mevkufl kaldı? Seferberlik devam edecek mi yahut daha ziyade olacak mı, olmayacak mı? Müdafaai Milliye Vekâleti bu hususatı karşısında bulundurur. Bu hususta zannederim Maliye Vekâleti de taassup gösteriyor. Müdafaai Milliye seferberlik bütçesi zaten bir madde olur. Divanı Muhasebat zaten kontrol ediyor. Eğer böyle olursa onlar da rahat eder biz de. Bendeniz hastahaneleri gezdim ve gördüm. Yerlerini söyleyebilirim. Frengilileri aşılacak için ilâç yok. Üç yüz bin lira eczayı tıbbiye masrafının henüz on bin lirası sarfedilmemiştir. Ulukışla'da koca bir depo vardır, Kayseri'ye, Sivas'a nakledecekler. Nakil tertibatında para kalmamıştır ve bu para tamamen nakliyata sarfolunmamıştır. Nasıl, başka yere sarfolunuyor mu diyeceksiniz? Bakınız arzedeyim. Bu, askerin nakliyatına, eşyanın nakliyatına sarfolunacak bir paradır. Erzak nakliyatına, nakliyat maddesinden para sarfolunamaz. Aşar erzakını nakil için sarfettiği parayı nakliyat tahsisatından sarfetmiştir. Divanı Muhasebat mı, Maliye mi öyle karar vermiş. Konya'daki aşar zahiresini dört kuruşa alan Müdafaai Milliye Vekâleti Karahisar'a getirdiği zaman yine dört kuruştan olmak üzere bildirir. Karahisar'da zahire fiyatı altı kuruştur. Hâlbuki öyle yapmayıp da zahirenin nakline sarfettiği parayı zahire fiyatı üzerine zammetmeli idi. O vakit görecekti ki istihlâk ettiği zahire orada satılan fiyatın aynı mıdır, yukarı mıdır, aşağı mıdır? Böyle yapmış olsaydı eczayı tıbbiye nakliyatında müşkülât çıkmazdı. Şimdi böyle teşkilât sabit değil, herkeste bir başka teşkilât... Kitapta olmayan teşkilât yapıldı. Bunlara hiç de lüzum yoktu. O vazifeden ayrıldığım için o vazife hakkında ifşaatla bulunmak arzu etmiyorum.

NAFİZ BEY (Canik) — Vazifei asliyeniz mebusluktur..

ÖMER LÜTFÜ BEY (Devamla) — Hakikatperest bir zat orada bir vazifeye tayin edilmiş. Bazı zevat onunla çalışamayız demişler. Bu nasıl olur? Ya askercesine bir emir verilerek çalıştırılır veyahut onların hizmetlerinden sarfınazar edilirdi. Öyle olmamış, her iki tarafın gönlü yapılmış. Kadroda ismi olmayan, bazısı ismen alâkadar olmak üzere orada birtakım zevat bulunuyor. Fakat yarın yine muntazam bir para isteyeceklerdir. Maliye Vekili ne derse desin. Bırakın seferberlik maddesi yapalım ve kadroyu tespit edelim ve yeni seferi kadrolar yaptıkça fevkalâde şekilde gelsinler, bizden tahsisatı munzamma istesinler. Yoksa böyle munzam şekilde bizden milyonlar istemesinler.

AHMET FERİT BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) — Efendim bendeniz meselenin ruhuna dair söz söyleyeceğim. Çünkü salâhiyetim dâhilinde değildir. Kadro meselesini tetkik tabii bendenizin ihtisasımdan

hariçbir mesele olduğu için bundan bahis etmeyeceğim. Tabii Müdafaii Milliye Vekili namına gelen zevat bu hususta heyeti muhteremelerini tenvir buyurlar. Kısa olarak bildiğim bir şey var ki taarruz üzerine, malum olan vaziyet tahaddüs edince orduda ihtiyacı tedafüyemize tamamen tekabül edecek surette muhtelif teşkilâta tevessül edilmiş idi. İhtimal Trakya'daki kolordu teşkil edilmemiş, anın yerine merkezî ordu için birtakım mesai sarfedilmiştir. Kadro hakkında evvelce arzetmiş olduğum veçhile fazla şey söylemeye salâhiyetim yoktur. Seferberlik meselesinin tatbiki daha muvafık olacağını söylüyorlar. Malumu âliniz efendiler Muhasebei Umumiyei Vilâyat Kanunu'nun yirmi dördüncü maddesinde diyor ki: Seferberlik ilân edildiği zaman Harbiye bütçesi tamamen ortadan kalkar, fasılları, maddeleri... Bunun yerine açık, vasi bir kredi verilir. Yirmi milyon yahut elli milyon, yüz milyon... Bu suretle hareket etmeyi Müdafaii Milliye Vekâleti bendenizden de talep ettiler. Efendiler bu tarzda hareket pek kolay olur bizim için. Çünkü yaptıkları teknil sarfiyat ve istedikleri havalatı hiç tetkik etmeye mahal kalmazdı. Maliye Vekâletinin de tabii vazifesinin mühim bir kısmı askerî masarifi olduğu için bu bapta tetkikata lüzum görmezdi. Tayin edilen miktara balığ oluncaya kadar hiçbir şey sormaksızın gelen havaleleri tesviye ederdik. Bendeniz bu sızın gelen havaleleri tesviye ederdik. Bendeniz bunu da muvafık görmedim ve muvafık görmediğim için de kabul etmedim.

ÖMER LÜTFÜ BEY (Amasya) — Yeni kanun almaklığınız lâzım gelirdi.

A. FERİT BEY (Maliye Vekili) (Devamla) — Hayır hayır efendim. Ordunun seferber hale vazında tahsisatı fevkalâde verilmek... tabirine istinaden ben itirazatımı dermeyan eltim. Böyle alelilâk verecek olursak ve bu kayda tabi olmayacak olursa, bunun içinden çıkmak imkânı yoktur. Şimdiye kadar harp esnasında yüz milyon, yüz elli milyon liralık tahsisat verilmiştir. Bunların atıye hesabı alınmadığı gibi alınması da katiyen müsteb'addir. Şimdi harbediyoruz. Bu harbimiz diğer zamanların umumî harp devrinde olduğu gibi gayet muhtelif ve gayet değişir ve daima cepheci cidali mucip olacak derecede olmadığı için bu husustaki fikrimi Vekâlet kabul etmiş ve bu tarzda tahsisatları dairesinde olmak üzere, Maliye Vekili tarafından tahsisatına, faslına, maddesine uydurularak hesabı bilâhare tetkik edilmek üzere bu suretle bir usul kabul edilmiştir.

Ömer Lütfü Bey sıhhiyeden bahis buyurdular. Meselâ diyorlar ki sıhhiye on bin lira sarfetmiş. Bu Sıhhiye dairesinin vazifesini hüsnü istimal etmemesindedir. Kendisinin tahsisatı mevcuttur. Tahsisatını ister, ihtiyacını temin eder.

Diyorlar ki, fasıldan fasıla para naklediliyor. Bütçe Encümeni her fasıl için muhtaç olduğu mebalığı nazarı dikkate almıştır. Fazla para varsa tenkis edilmiştir. O yirmi beş milyonluk bütçeyi. Maliye yaptığı tetkikte yirmi milyon liraya tenzil etmek istemiş. Encümen de bu hususta iki milyon lira raddesinde bir tenkihat yapmış, fazla para bu suretle indirilmiştir. Eğer toptan bir tahsisat verilsin istiyorsanız bu, Maliye Vekâletinin daha ziyade sarfi gayret etmek üzere fuzulî olarak üzerine aldığı zait bir hizmettir. Eğer istemiyorsanız bendeniz şimdi tahsisatı vardır, al sarfiyatını yap derim. Bu tarzda hareket ederek Maliye Vekâleti hüsnüniyetle bunu kabul etmiştir. Bu usulün en büyük bir faidesi olduğu da bu müzakerenin heyeti umumiyenizde muvacehe edilmesiyle sabittir. Eğer böyle olmasaydı filân tahsisatta bulunan para için buraya on milyon lira istemeye gelirlerdi. Bununla heyeti âliyenize tekrar arz ederim ki, hesabat fasıl ve madde üzerine yürütülmüş olmakla beraber hesabı tetkik etmeğin imkânı yoktur. Bugüne kadar ne sarfedildiğinin hesabı tamamiyle gayri malumdur. Bilirsiniz ki bir senedi mahsus usulü vardır. O senedi mahsusa usulü ile tahakkuk ettirilecek ve o tahakkuk etmiş ita emirleriyle âdeta açık bono suretinde tediye edilmektedir. Bunlar ne vakit Divanı Muhasebata verilecek, orasını Allah bilir. Mamafih bugüne kadar yaptığımız hususat ile hiç olmazsa tetkikini ve daha sarf edilmeden nerelere verildiğini anlıyoruz. Böylelikle zannediyorum ki herhalde ehveni şerri ihtiyar etmiş oluyoruz.

Sonra efendim. Ömer Lütfü Beyefendi nakliyat meselesinden bahis buyurdular. Bu fasıldan zahire nakliyatı için sarfiyat icra edilmiştir. Bu da bir zaruret içindir. Meselâ: Şimdi bütün askerî ihtiyacatını nakten tedarik etmek bütçe itibarıyla imkânsızdır. Binaenaleyh aynen tedarik edilecek arpa, buğday, bulgur gibi vesaire ihtiyaç var ki bunları aynen tedarik ediyoruz. Bunu ayniyatla tedarik ettiğimiz zaman bunlar iki

türlü olarak orduya sevkedilebiliyor. Meselâ; filân anbarda şu kadar zahiremiz vardır. Bu zahireye mahsuben onlara verilen miktarı muayyenat onların tahsisatından kesilir. Ne kadar buğday varsa on kuruş üzerinden hesap edilir. Ancak iki hattı hareket ittihaz etmeğinin imkânı vardır. Ciheti askeriyeye biz tabii bizim için sehil olan cihetleri söyledik. Müdafaai Milliye Vekâleti bu cihetin kendilerince kabili tatbik olmayacağını bildirdi. Meselâ istasyonlar üzerinde farzedelim ki, askerî kuvvetler mevcuttur. Münteha bulunan ayniyat buğdayın bulunduğu mahalde asker mevcut değildir. Şimdi tutup da ciheti askeriye mutlakla, oraya ayrıca bir müfreze, ayrıca bir kuvvet göndermesi için icbar etmekten ise ben deniz bu vazifeyi dahi kendi üzerime aldım. Gerek askeriye ait olsun, gerek Maliyeye ait olsun bunların ikisi de Devletin bütçesine taallük ettiği için kendilerinin de arzu ve ısrarları ile biz demlide ettik. Yani mahallerine, Hükûmeti mahalliyeye verilen emir dairesinde filân yerde iddihar edilmiş olan mahalden lüzumu olan mahallere bizzat getirmeye başladık. Eğer Maliye bütçesinde bir fasıl olsaydı ben o fasıllardan sarfiyat yaptırıp nakliyat icra ederdim. Hâlbuki bu olmadığı için bu husustaki nakliyatı yapmak için kendilerinden bunlara mukabil tahsisat istedik. Bu tahsisatı verdiler. Bu tahsisatla biz sevk ediyoruz. Fakat Ömer Lütfü Bey'in buyurdukları gibi, mahallindeki fiyat ile değil. Tahsisatları esasen Müdafaai Milliye bütçesinde onların tahminî olmak üzere koydukları miktardı. Bu tahsisatı sarfederek istasyonlara naklediyoruz. İhtimal ki Müdafaai Milliye tahsisatından fazla para alınıyor. Bilfarz altı kuruşa mal olan bir buğday bazı yerlerde beş kuruş bile etmiyor. Beş kuruşa malolan yedi kuruş ediyor. Biz on kuruş üzerinden hesap ediyoruz. Bize tahsisat veriyorlar. O tahsisatın muamelei lâzimesi icra edildikten sonra mahsubu icra kılınacaktır. Yedi kuruştan mı geçiyor, beş kuruştan mı geçiyor bilmiyoruz. Biz tahsisatlarını on kuruştan hesap ediyoruz. Onlara verdiğimiz zaman onlar on kuruş üzerinden muayyenatı alacaklar. Bu nakliyata sarfedebilmek üzere, nakliyat maddesi olmak üzere bir müsaadei muvakkate alıyoruz ve bunu sarfiyatı muvakkateye geçiyoruz. Bu nakliyat hususî yapıldıktan sonra yine Müdafaai Milliyede nakliyat kısmında sarfiyatı muvakkateden baki kalan hem nakliyat sütunundan hem de muayyenat sütunundan tenzil olunuyor; fakat orta yerde zayi olmuş bir para olmadığını tabii bilirsiniz. Bütçe işlerini ifa etmek üzere ben denizin bu tarza ihtiyacım vardır.

Tekrar ediyorum. Heyeti Âliyeniz emir buyurursanız bu işi üzerimden atarım. Yoksa bugünkü hal kemafissabık devam edecektir.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Efendim; ben deniz esasata girmeyeceğim. Üç milyon lira tahsisatı munzamma olarak aynı zamanda da avans olarak isteniyor. Ciheti askeriye Meclisi Âlinize bütçesini yirmi milyon lira üzerinden vermiştir. Onun üzerine üç milyon lira cephe zammı olmak üzere ilâveten talep ediyor. Benim nikatı nazarımca en mühim mesele Meclise verilen 21 milyon liralık bütçenin bugüne kadar çıkmaması ve tahsisatı munzamma talep edilmesidir. Şu halde Meclisi Âlinizin ciheti askeriye avans olmak üzere verdiği 19 milyon liraya balığ oluyor. 3 milyon da şimdi verilecek olursa 22 milyona balığ oluyor. Bütçe 21 milyon lira idi. Bu usule muvafık gelmiyor. Ciheti askeriye ihtiyacatının tabii bizim usule tevfikini beklemez. Bugün askere bunu verebilmek için bütçeyi evvelden çıkarmak lâzım gelir. Fevkalâde masraf lâzım gelirse anı bizden talep etmelidir. Şu halde sene nihayetine üç ay kalmıştır. Ben anlamıyorum ki sene nihayetine üç ay kalmıştır. Bu üç aya kadar bu bütçe Meclisten çıkmazsa gelecek sene için bütçe ne esas üzerinden olacaktır? Mademki 21 milyon liradan Meclisi Âlinizin bugüne kadar - bu üç milyonu kabul etmediği takdirde - on dokuz milyonunu kabul ettiği takdirde yirmi üç milyon lira sarfetmiş bulunacak. O bütçe amik tetkik edilmeli. Ondandır masrafını kontrolü icap ediyorsa onu ifa etmelidir. Bir madde üzerine sarfiyat icra etmek hususundaki zararı Vekil Bey pek güzel izah buyurdular. Hiç olmazsa mevad üzerinde bir tetkikat yapılabilir. Yoksa tetkikat yapılamaz. Bu daha doğru olamaz. Askeriyenin istemiş olduğu parayı vermekle beraber bütçe dairesinde gitmediği için şikâyetimiz vardır.

NAFİZ BEY (Canik) — Efendim; bizim zaif tarafımıza tesadüf ettiği için, dolayısıyla bizim hayatımıza taallük ettiğinden bu hususta bir söz söylemek istemem. Yalnız Maliye Vekili Beyefendi'nin, mükerreren tebligatıma nazaran devair bütçeyi vermemiştir sözüne temas edeceğim. Meclisin en mühim vazifesi Devletin varidat ve masarifini kontrol etmektir. Yeni teşekkül etmiş bir Hükûmet eğer bütçesini tanzim edemezse, hesabatını tanzim edemeyen Hükûmetin her şeyde noksanlığı var demektir. Biz İstanbul'da

yapılan bütçeleri esas ittihaz ederek tanzim edilmiş bir bütçeyi ve her dairenin memurininin kadrosunu görmeyince onu bunu kabul edemeyiz. Kânunuevvel nihayetine kadar muvakkat bütçe kabul etmiştik. İşte Kânunuevvel nihayetine yirmi sekiz gün kaldı. Bütçesiz istedikleri gibi hareket ediyorlar. Vekiller bundan mesuldür. Her vekil bütçesini vermeye mecburdur. Alâkadar arkadaşlara da rica ederiz, bu meseleye devam etsinler. Bu hayat memat meselesidir.

Diğer bir mesele vardır ki o da; Müdafaai Milliye Vekâletinin hesabının içinden çıkarılmaması meselesidir. Şayanı istiğrabtır demekten başka bir söz söylemem. Bu hesap tamamen kontrol edilmezse bunun altından çok şeyler çıkar. Bu parayı verelim dedim. Çünkü askerın ilbasına taallük ediyor. Arkadaşım, askerın soğuktan öldüğünü söyledi. Teessüf ederim ki şimdiye kadar bu mesele Mecliste mevzuubahis olmamıştır ve bu neferlerin hayatı Meclis tarafından sorulmamıştır. Hükûmetin bizden teçhizat için istediği parayı verdik. Eğer paramız yoktur derlerse bizden istememişlerdir. Bu ölen neferlerin hesabı burada verilmelidir.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Beyefendiler; esasen biz bu parayı vereceğiz. Yalnız celsei hafiyeden maksadımız, bir zihniyet hâsil olmuştur ve bunu aramızda konuşuyoruz. Zihnimize birtakım şeyler gelmiştir. Bunların halli lâzımdır. Asker çırlıçplak geziyor. Şimdiye kadar harp cephesine ne kadar asker gitmiştir ve oradaki askerimizin miktarı nedir? Bunu söylemiyorlar. Sonra askerlerimiz kısmen cephede ve kısmen gözümüzün önünde ölüyorlar. Müdafaai Milliye, verilen parayı ne yapmıştır? Bunun hesabını vermelidir. Yoksa bu üç milyonu zaten vereceğiz. Üç milyon para talep ediliyor. Bunu verelim mi, vermeyelim mi diye tereddüt ediyoruz. Çünkü ordumuzda bazı mühim müzakereler cereyan ediyor. Vaktiyle Konya'da mühim bir suiistimal, mühim bir hırsızlık vardı. Bunun hakkında ne gibi bir muamele yapıldı? Bu tahkik edildi ve tahkike memur gitti. Bilmem Lütfü Bey, Ali Bey, Veli Bey bilmem neler de neler oluyor. Bu tahkik edildi, faileri meydana çıktı mı, haklarında ne muamele yapıldı? Bunları öğrenmek istiyoruz. Hafi celseden maksat budur.

ZİYA BEY (Memur) — Efendim; bu Konya meselesinin Müdafaai Milliye tezkeresi geldi. Konya'daki suiistimalden bahis buyuruldu. Evet, bu doğrudur. Tahkikat icra edilmiş ve evrakı ihzar ettirilmiştir. Bu hafta zarfında bunların muhakemesi doğrudan doğruya İstiklâl Mahkemesince icra edilecektir. Mesele yalnız Konya'da değildir. Ötede beride de suiistimaller vardır. Sahibi salâhiyet müfettişlerimiz vardır. Bunlar seyyar olarak bulunuyorlar. Bir suiistimal görürlerse haklarında takibatı kanuniye icrasını bize bildiriyorlar. On ikinci kolordunun suiistimalâtını tetkik etmek üzere Kaymakam Abdurrahman Bey namında bir kaymakamın tahtı riyasetinde bir heyet gönderdik. Heyetin Konya'ya muvassalatı anında Fahrettin Bey maiyeti ile beraber Uşak cephesine hareket etmek mecburiyetinde kaldı. O heyet bu hesabı rüyet edemedi.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyaribekir) — Yanlış söylüyorsun, öyle değildir.

ZİYA BEY (Memur) — Müteakiben Binbaşı İsmail Hakkı Bey'in riyaseti altında bir heyet gönderildi. Bu heyet tahkikatını yaptı ve eskiden suiistimali tebeyyün eden levazım memurlarının cezası verildi ve bunlar halen müstahdem değildir.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyaribekir) — Müdafaai Milliye hesabı tamamiyle rüyet olunmalıdır. Ancak 12'nci kolorduda müthiş suiistimal vardır. Kolordu kumandanı kasayı cepheye kadar kaçırmıştır. Bu resmen sabittir. Binaenaleyh tetkik olunmalı. Ondan sonra biz bu parayı vermeliyiz.

ÂBİDİN BEY (Lâzistan) — Arkadaşlar; ordu mühim bir ihtiyaç karşısında bulunuyor. Evet bütün mevcudiyetleriyle bu asker arslanlar bizim istiklâlimizi kazanmak için çalışıyorlar. Bunlara her şeyi vermeliyiz. Vakti zamanıyla bunların ihtiyaçlarını temin etmeliyiz. Fakat yalnız şurasını söylemek isterim ki, bundan bir iki ay evvel bir takrir verilmişti bunun için. Arkadaşlar haberiniz olsun, hepsi çırlıçplaktır, müdafaai vatan için uğraşanların. Rica ederim bunları giydiriniz. Burada Müdafaai Milliye Vekili diyor ki; ben vagonlarla liralalar almıyorum ki sarfedeyim. Aldığı nispette çalışsın ihtiyacı bitmiş olur. İtalyadan gelecek bilmem ne olacak. Ne geliyor ve ne de gelecek. Üç milyon değil üç yüz milyon versek yine isteyeceklerdir. Müdafaai Milliye Vekili, levazım dairesi, alâkadarlar bu hususu iyi düşünmelidir.

Sonra hırsızlıklar... Bu hırsızları, kendilerine mevdu olan, emantullâh olan bu kadar meblağ çalıp vatani tehlikeye düşüren bu herifleri aşmalıdır. Niçin bir nefer asılıyor da bir kumandan asılmasın? Zaten öteden beri biliyoruz ki, 12'nci kolordu çalışmıyor ve çalışmayacaktır da. Bilmem nereye kadar gidiyor. Demek yolu olsaydı İngiltere'ye kadar gidecekti. (*Handeler*)

ALİ RIZA BEY (İstanbul) — Efendim ordu imkânı derecesinde giyinmiştir, Gıdaları fevkalâde düzelmiştir. Heyeti umumiyesi itibariyle ordu çıplak değildir. Heyeti umumiyesi ise tamamen giydirilemiyor. Çünkü yeni bir idare, yeni bir teşkilât karşındayız. Bir menba yok. Memleketten, dâhilden istenilen dakikada eşya tedarik etmek imkânı yoktur ve birkaç ay zarfında bunların iksalarına çalışılmıştır. Vekâlet elinden geldiği kadar sarfı mesai etmiştir. Fakat suikast yoktur.

HİLMİ BEY — Hata suikasttan daha büyüktür.

ALİ RIZA BEY (Devamla) — Emin olabilirsiniz ki pek az zaman zarfında orduda çıplak asker görmeceksiniz. Bunu bendeniz temin ediyorum.

Müsaade ederseniz bugünkü ihtiyaçtan bahsedeyim. Bugünkü ihtiyaç doğrudan doğruya orduya lâzım olan bu parayı vermek meselesi. En kısa yoldan hangisi lâzım ise onu yapınız. Biz yarından itibaren yapacağımız işler için on paraya malik değiliz. Yakın zamanda hesap alınır. Şimdi hesap isteniyor, ordunun hesabını vermek pek o kadar kolay bir şey değildir. Maliye Vekili Beyefendi'nin orduya muhasebeci tayini hakkında teklifi vardır. Müdafaai Milliyece de bu cihet kabul ediliyor. Bu hesabat meselesi tahtı intizama alınacaktır. Bugün için bu para kabul edilmediği takdirde ordu efradı çıplak kalacaktır ve buna bir çare bulmak imkânı yoktur.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim ben zannediyorum ki arkadaşlarımızdan içimizde bu üç milyon liranın verilmesine itiraz eden yoktur. Mesele, evvelce verilen üç milyon liranın nerelere verildiğini tetkik etmektir ve herkes kendi kulağına gelen şikâyeti burada dertleşmek nevinden söylüyor. Bendeniz Encümen namına diyorum ki, bu üç milyon lirayı verelim. Muvazenei Maliye Encümenimiz on gün zarfında bu hesabı isteyecektir, yani takip edecektir. Tâ ki evvelce verilen para hakkında malûmatı kâfiye alınıncaya kadar. Bilâhara bunu heyeti celilenize ancak münasip bir zamanda arzetsin ve bir de son olarak Ali Rıza Bey bir şey buyurdular ki, ordulara ve fırkalara bir muhasibi mesul tayin etmek meselesidir. Onu da tasvip buyursanız çok iyi olur. En lüzumlu bir meseledir. Ordu ve fırkalarda bulunan muhasebe memurları doğrudan doğruya ordu ve fırkalara merbuttur. Hâlbuki Müdafaai Milliye Muhasebe Müdürü geçen kabul edilen usul mucibince, Maliyeye merbuttur. Binaenaleyh ordu ve fırkalarda bu muhasebecinin eli olmazsa ondan hesap istemek doğru değildir. Hesabatı tetkik edecek muhasibi mesulleri orduya, fırkaya tayin ederseniz hiç kimsenin bir diyeceği kalmaz.

REİS — Efendim; söz isteyen zevatı kiramın isimlerini okuyorum.

Mesut Bey, Hacı Şükrü Bey. (*Müzakere kâfi sadaları*) Efendim müzakereyi kâfi görenler lütfen ellerini kaldırsın. Bu bapta müzakere kâfi görüldü.

Nakliyat ve ilbas tahsisatı munzammasının kabul...

AHMET FERİT BEY (Maliye Vekili) (İstanbul)— Efendim; bu alenî celsede reye vaz edilir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Hariciye Vekili Bey vaziyeti siyasiye hakkında beyanatta bulunacak.

REİS — Efendim; Çelebi Efendi meselesi hakkında Encümen mazbatası var. Celsei aleniyyede müzakere edeceğiz. Beş dakika teneffüs... etmek üzere celseye son veriyorum.

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Haydar Bey (Kütahya)

REİS — Efendim; celseyi açıyorum.

3. — *Ermenilerle yapılan müzakerat.*

REİS — Mevzu üzerinde söz Hariciye Vekilinin. Buyurun efendim.

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Muhterem efendiler; Ermenistan üzerine icra edilen harekâtı taarruziye neticesinde teklif etmiş olduğumuz mütareke şeraiti Ermeni hükûmeti tarafından reddedildiği zamana kadar cereyan eden vukuat ve hadisat hakkında Heyeti Celilenize iki defa arzı malûmat etmiştim. Hatırı âlinizdedir ki on birde Ermenistan'ın, mütareke şeraitini reddettiğini söylemesi üzerine, on üç ve on dörtte muharebede devam etmiş ve o sırada Ermenistan hükûmetinin bütün cihana feryadı üzerine yeniden mütareke için müracaat edilmiş, zaten ondan evvel tayin edilmiş olan heyeti murahasamız Ermenistan hükûmetinin (...) riyaseti altında gönderdiği sulh heyeti murahasası ile müzakeraya başlamıştır. İlk Kars muzafferiyeti üzerine, heyeti âliyenizin hatırında olduğu veçhile, buradan doğrudan doğruya kendilerine bir sulh teklifi vaki olmuş ve bu teklifin muhteviyatı heyeti âliyenize arz edilmişti. O münasebetle arzetmiştik ki Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin gayesi Ermeni milletini ortadan kaldırmak değildir. Hükûmetin maksadı bunların temadii taarruzunu mümkün mertebe uzun müddet için durdurmak ve şarttaki hudutları temin etmektir. Bu gaye iki suretle istihsâl edilecekti. Birisi; hudutların bu maksadı temin edecek bir surette kabul ettirilmesi, diğeri de Ermenistan hükûmetinin yedlerinde bulunan eslihadan tecridi meselesi idi. O vakit bu prensipler Ermeni hükûmetine tebliğ edilmekle beraber heyeti murahasamıza da sulh ahitnamesinde de bu ciheti tayin ve tespit etmeleri için buradan lâzım gelen talimat verilmişti. İşte o talimatta, Ermenistan hükûmetine Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti tarafından teklif edilen yeni hudutlar vardı ki bunu, evvel be evvel Erkânı Harbiye Umumiye tarafından gönderilmiş olan zat, Paşa Hazretleri namına izah edecektir.

Ermenilerin sulh şeraiti meyanında tahdidi teslihat ve tahdidi hudut mesaili vardı. Tahdidi teslihatta ki Ermenilerin gözettikleri gaye şudur: Esnayı mütarekede birtakım esliha talep ettiler. Üç batarya koşulu top ve birçok makineli tüfek ve bir miktar lokomotif ve mühimmat (*Miktarı bizden gizli olarak sesleri*) Bunlardan başka cephanesi, sonra koşulu olan bataryalar teçhizatı ile teslim edildi. Keza iki lokomotif, teçhizatı ile beraberdi. Sulh müzakeratına esas teşkil edecek mevad arasında verebilecekleri miktarda birçok esliha ve mühimmat istenildi. Tahdidi hudut da ırkan ve tarihen Türklüğe ait olan bu hududun cenubunda Bayazıt hududu takip ediliyor. Arpaçayı'na kadar Gümrü'nün on sekiz kilometre garbında ve yirmi beş kilometre cenubundaki... den gederek (Çıldır) garbinde... Hudut meselesinde katiyen pazarlık cihetine gidilmedi. Bize ait olan mesele halloldu ve Ermeniler de bu arzularımızı kabul ettiler. Bundan başka Şah-tahtı. Nahcivan mıntakasında muhtar bir idare tesisi istenildi. Malûmu âliniz olduğu veçhile bu mevaki Müslümanlarla mahduttur. Milis kıtaatıyla bize iştirak etmek... Burada Tatar ve Karabağlılar... tarafından kabul edilmiştir.

Ermenistan'ın katiyen nüfuzu siyasisi altında bulunmamak üzere milletlerin arayışı umumiye ile izhar edecekleri arzuları veçhile ciheti irtibatı siyasileri tayin edilmek üzere tamamiyle muhtar bir idare teşkili... (*Alkışlar*) Bu müzakerat, sulh müzakeratı devam ederken... Ermenistan'a doğru bir hareket yaptığı anlaşıldı. Huduttan da Kızıl kuvvetlerle Kervansarayaya doğru ilerlemişler ve memurini de tevkif etmişlerdi. Bu hareketin nereye kadar olduğunu, kızıl da müştereken bizimle beraber hareket ediyorlar. Heyeti âliyenize arzetmek isterim. Yakın zamanda gayri resmî olarak aldığım malûmata nazaran kızılın Ermenistan üzerine bir hareketi askeriye icra edeceklerini istihbar ettim. Bunu Rusya Sovyet Hükûmeti, bu hareketi bize sureti resmîyede bildirmemişti.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Bir şey soracağım zatı âlilerinden. Simdi bir sulh müzakeresi yapıyoruz ve bunun neticei muvaffakiyeti olarak Kızılordunun bazı aksamı harekete geliyor. Hükûmet ne için ve ne maksatla hareket ettiğini (istihbar edemiyor ve sormuyor.) (1) Demek kendi hesabımıza oluyor. Kızılordu bir yere gidiyor.

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Evet, takdir edebildiğim derecede arzedeceğim. Temmuzun nısfı evvelinde Rusya Sovyet Hükûmetinin Kafkasya'ya taallük eden bilhassa Ermenistan'la olan meseilin hallinde suhulet olmak üzere (tavassutta bulunmayı) (2) bize teklif etmiş ve biz de hüsnü telâkki etmiş ve buna cevap vermiştik. Bu tavassutta (Fakat bugüne kadar,) (3) tarafımızdan da kabul edildiği söylenen (bu tavassuta) (4)⁷³ dair Rusya'dan bir emareye bile tesadüf edilememiştir. Vaktiyle harekâtı askeriye icra edildi ve ordumuz Kars'ı ıskat etti. Onun üzerine, yine geçenlerde bilmünasebe arzettiğim veçhile, arada geçen zaman bu... Teklifin bidayeten verdiğimiz muvafakat cevabını tekrar etmeye manidir mülâhazasında bulundum ve kabul etmedim ve Rusya Sovyet Hükûmetine bunu kabul edemeyeceğimizi söyledim. Kendisi için mukni olacağını söyledik. Bunu söylerken şunu da dedik; siz mi vazgeçtiniz yahut yoksa bu tavassut teklifini Ermenilere kabul mü ettiremediniz? Fakat Gümrü'de müzakerat başladığı sırada Erivanda bulunan Rus mümessili bizim Şark cephesi kumandanına yazdığı bir mektupta; diğer bir yoldaşın Gümrü'de hazır bulunmak üzere Gümrü'ye izamını bildirmiş ve kumandan da buna cevabı muvafakat vermişti. Oraya gelmiştir. Bizim Heyeti murahhasamız reisine verdiğimiz tafsilât... Cihetle bittabi... Cihetine gidilmemişti ve bu adam da izharı teessür etmiştir. Fakat kendisi bir mülakatta maksatlarının Ermenistan'ı ve hattâ Ermenileri, Kızılordu ile Bolşevik etmek olduğunu, hattâ mümkünse Erivan'a Kızıl ordularını göndereceklerini söylemişti. Yoksa şey (Sovyet Hükûmeti) (1) tarafından bir tebliği resmi vaki olmamıştır.

Hüsrev Bey kardeşimizin irad ettiği suale gelince: Buna diyebilirim ki; Sovyet Hükûmetinin vaziyeti coğrafiyenin iktizasınca daima sıkı münasebatta bulunduğu o havaliyi elbette, kendisince müstakâr olan bir usul tahtında, bir memleket olması arzusunu beslemesi pek tabiidir. Zannedirim bu orduların şevki bu maksada matuf olacağı gibi diğer taraftan da İngilizlere âlet olan Taşnak hükûmetini külliye düşürüp ortadan kaldırmak maksadını da (istihdaf etmiş olabilir.) (2)

Müzakeratı sulhiyeye gelince; müzakeratı sulhiye bittabi tayin olunan mütareke zamanında müzakere edilecek. Çünkü müzakeratta galip hükûmetin takip ettiği maksat olursa (istihsal edilemezse,) (3) mütarekemi akabinde, harekâtı askeriyenin icrası tabiidir. Fakat bu müzakeratın ilk telkin edilmiş kanaat (ettiği kanaat bu istikamette değildir.) (4) Heyeti murahhasamız 26 tarihinde müzakeratı on gün daha temdit etmek suretiyle Kânunuevvelin beşine ⁷⁴(kadar zaman kazanmış oldu.) (5) Eğer bugün, son dakika aldığımız haber tahakkuk ederse, sulh münakit olmuştur. Fakat şayet bazı teklif ve müşkilâttan dolayı ve vaziyeti askeriye icabı olarak mahzur görmezse tabii olabilir.

SITKI BEY (Malatya) — Beyefendi, mahzuru askeri buyurdunuz...

MEHMET SALİH BEY. (Erzurum) — Efendim, top cephane almış mıdır?..

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Efendim, erkânı harbiyeden bir zabitin söylediği veçhile teslim alınmıştır. Tabii efendim, yalnız maksat bunları, Ermenistan'ı gayrı muzır bir hale ifrağ etmektir. Erkânı harbiyei umumiye alınan esliha ve mühimmatın maksadı temine kâfi olduğu zehabında bulunarak teklif etmiştir ki bunun yapılacak sulhnameye derci mağlup bir milletin izzeti nefsinin rencide edeceğinden bu cihet iltizam edilmedi. O da tüfek miktarının sekiz bine iblağı vesair teklifattır. Bunların da elde edileğine ümitvarız. Zannediyorum ki müzakerat devam etmektedir ve bugün Ermeni sulh murahhası (Harsa) nın vuku bulan ifadesini natık bir telgrafname vardır ki onda da bugün sulhu bitirelim, diyor ve ihtimal ki sulh bitmiş olacaktır, demin de arzettiğim veçhile zannediyorum ki şimdiye kadar bitmiş olacaktır.

Yalnız şayanı dikkat bir nokta vardır ki onu unuttum. Galip olduğumuz halde teklif ettiğimiz şerait gayet hafifti. Fakat bizi fevkalâde rencide eden ve hattâ hakkı hayatımızı mahveden bir Sevr muahedesi vardır. Bütün cihana karşı barbar bir halde bulunuyoruz. Ankara Hükûmeti milliyesine teveccüh eden va-

73 (1, 2, 3, 4) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

74 (1, 2, 3, 4, 5) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

zaiften biri de, her ne suretle olursa olsun bu Sevr ahitnamesine bir balta vurmaktır. Onun için demiştik ki; ilk fırsatta Sevr ahitnamesini külliye reddettiklerine dair ellerinden bir beyanname alalım ve bu mealde de bir beyanname, yapılacak sulh muahedenamesine dercedilsin. Kemâli memnuniyetle arz ederim, bu beyanname istihsâl edilmiştir. İstihsâl olunduğuna göre sulhname de bu beyanname de bulunacaktır.

Diğer taraftan malûmat kabilinden arz ediyorum; bu sulh meselesinin kabulü (Ermenistan Hükûmetinin) (1) Kabine Reisinin sükûtunu intaç etmiştir. Onun yerine (...) namında biri Riyaseti Vükelâyı kabul ederek kabineyi teşkil etti ve bu zat doğrudan doğruya Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemâl Paşa Hazretlerine müracaat ederek sulhun bir an evvel tarafeynin menafine muvafık halledilmesi talebinde bulunmuştur. Paşa Hazretleri de kendilerine, doğrudan doğruya her ikisinde de esbap ve avamini zikretmiştir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Bir sorabilir miyim? Ermenistan'a ve Şark hududundaki hükûmete karşı olan vaziyetimizin Avrupaya tesiratını lütfen izah buyurur musunuz?

Dr. MUHTAR BEY (Devamla) — Efendim. Avrupa'daki tesiratını bilemeyiz. Malûmu âliniz vesaiti muhabere yok gibidir. Olsa da onlar da geç geliyorlar. Bazı memurlarımız olsa dahi telgrafla muhabere imkânı olmadığı cihetle bu vasıta ile öğrenemiyoruz. Avrupa bilhassa Ermenistan'ı siyanet etmeyi bir siyaseti mahsusa ittihaz etmiştir. Evet efendim, yalnız bu keyfiyet tabii heyecanı mucip olmuştur. Bundan dolayı mesele Cemiyeti Akvam Meclisinde müzakere edilecek. (Bunun için de bir heyet seçilecektir.) (1) Bu suretlerden birisi Bu heyet altı kişiden teşkil ve Ankara Hükûmeti Milliyesi ile görüşmek üzere bir heyet izamıdır. (Ankara'ya izam edilecektir.) (2)⁷⁵ Gelsin. Çünkü bu geliş, bütün mileli mütemeddine namına tayin edilen bir heyetin buraya gelmesi bütün milletlerin vekâletini haiz bu teşekkülün, kısmen olsun, mevcudiyeti resmiyemizi tanımaları manasını ifade eder. (Bugün gelen telgraf okundu).

Konferansın ikinci celsesinde Ermeni heyeti murahhasa reisi vaktiyle Muş, Bitlis, Van'dan arazi almak hususunda perverde etmiş oldukları esalet... Müzakeratı sulhiyeye kanaat getirmiş olduklarını... Binaenaleyh bunları düşman Ermeni milleti ile Türkler arasında mani hüsnü hâl... Fakat herhalde teşekkül eden veyahut sizin tarafınızdan teşekkülü resmi bir daha tasdik edilecek olan... lüzumu da derkâr bulduğundan bahs ile denize bir mahreç verilmesini teklif ettiler. Bu denizin cephesi Batu'mdan Rize'ye kadar olan sahil olmasını ve Ermenistan'dan o sahile kadar gidecek yollarda Van ve Bayazıt sancaklarını tamamen ve Muş sancağını tamamen ihtiva edecektir. Hâlbuki böyle bir teklifin mantıksızlığı sununla sabittir ki bu havalide hiçbir zaman kavi ve kesif bir Ermeni bulunmamıştır. Farzı muhal olarak biz bazı makasidı resmiyeye binaen versek bile, bu araziye terke razı olsak bile, buralardaki ahali katiyen buna razı olmayacaklardır. Binaenaleyh şeraiti sulhiyede teklif edilmiş olan şeraitin gayri, kabili kabul olmaması hususunda Kâzım Paşa Hazretleri tarafından bize vaki olan rica üzerine, bizim tarafımızdan da kabul edilmemesi lüzumu yazılmış ve bugün okunan telgraf muhteviyatından anlaşıldığı üzere, bu müddeiyatı da tabii bertaraf etmişler ve teklif ettiğimiz hududu kabul etmişlerdir. Şayanı hayrettir ki mağlup oldukları halde Ermeniler böyle bir teklif yapmışlar.

HACI AHMED EFENDİ (Muş) — Arsız millet.

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Efendim, Bayazıt istikâmetinde Aras nehrini takip ederek devam eden bu hudut meselesi sureti katiyede Ermeni heyeti murahhasınca kabul edildiğine göre... (Mukaddemesine ait bir hikâye kabilinden olduğu için izahtan müstağnidir. Müzakerenin ikinci celsesinde dedim.)

VEHBİ BEY (Karesi) — O halde anlaşılıyor ki onlar tarafından ele geçen top tüfek vesairenden maada... Çünkü yeni bir hükûmet geliyor. Mevcut hükûmetin mevcudiyeti, nüfuz ve iktidarı kalmamıştır. Bu vaziyet karşısında ne düşünürsünüz?

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Şimdi efendim, Hadlispâ'nın da hissederek teklif etmiş olduğu üzere, bu sulh eğer Ermenistan'ın Kızıldordular tarafından işgal edilmemiş olan aksamı hükûmete karşı sulh (tarafından kabul edilirse, bu, bizim lehimize olacaktır. Çünkü.) (1) bir memlekette şeklin te-

75 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

beddülü hukuku tağyir edemez. Şeklin değışmesi, taahhüdatı hukuken iptal edemez ve temenni ederim ki orası Bolşevik ordular tarafından işgal edilmeden evvel bir sulhname akdolunsun.

VEHBİ BEY (Karesi) — Eğer bu nazariyei âlinizi kabul etmek lâzım geliyorsa bir devletin şekli değışmekle kabul edilen muahedeyi ondan sonra gelen (Hükûmetler onları aynen kabule mecburdur. Hâlbuki biz, İstanbul Hükûmetince yapılan) (2) bütün mukavelât vesaireyi tamamen kabul etmiyoruz.

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Şimdi efendim, biz de ondan evvel... Kabul ettiğı şeyi iptal etmez. Meselâ mutlakiyetle idare olunduğumuz zamanlar Hükûmeti Osmaniyenin (yapmış okluğu birçok muahedat) (3)⁷⁶ meri olmuştur. Fakat herhalde hasıl olacak vaziyet henüz malûm değıldir. Bolşevik kuvvetlerinin de ne miktar olduğı ve ne gaye istihdaf ettiğı henüz bizce meçhul bulunuyor. Binaenaleyh bu mesele hakkında kati bir fikir ve mütalâa serdetmek benim için biraz güçtür.

Şimdi müsaade ederseniz bu Ermenistan hükûmeti münasebetiyle bir şey arzedeceğim. O da Gürcistan meselesidir. Sol cenahta bulunan ve sol cenahı tehdit edebilecek olan bir hükûmetin ahvali siyasiye ve makasıdı ile alâkadar olmak icap eder.

SIRRI BEY (İzmit) — Malûmu âliniz ikinci defa harbi umumî zamanında kendilerine verdiğimiz hudutlara fevkalâde minnettarî göstermişlerdi. Diyebilirim ki bizi temin edecek bir surette bu siyaseti kullanıp o vakit ki hükûmete karşı millî hayatlarını yaşatmak için gayret ediyorlardı. Geçmiş zamanlardaki samimiyete ademî riayetlerinden istidlal edebiliriz ki, yine eskisi gibi yolsuzluklarını tekrar ederek bizi müşkül bir hale koymasınlar...

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Bundan daha bedihi bir şey olamaz.

SIRRI BEY (İzmit) — Malûmu âliniz, bugün cebren yapılan ahitnamelerin hükmü yoktur. Nitekim Fransa'nın yaptığı sulhnamede cebre müstenit olduğı için kabul etmiyoruz. Bir gün gelir de bunlar Ermeni hükûmeti Cemiyeti Akvama karşı biz bu sulhu cebren yaptık, bir taraftan Türkler boğazımıza bıçağı dayarken, diğere taraftan da Kızillarin tazyiki altında, ıztırarî bir surette kabul ettik, diyecek olurlarsa, netice ne olacaktır? Yani bunu dememek için veya dedikleri zaman hukuku düvel noktasından şimdi ellerinden bir şey almak mümkün değıl midir?

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Şimdi efendim, bahsettiğiniz hukuku düvel bugün Avrupa'da kalmamıştır. Henüz bütün milletler de mamulün bih olacak bir surette değıldir. Şimdi müsaade buyurunuz efendim. Harp neticesinde akdedilen muahedat hakkında cebir vardır. Cebirsiz bir muahede akdetmek imkânı yoktur. Ancak hali sulhte bazı menafii iktisadiyeyi temin ve tanzim için yapılan şeyler...

SIRRI BEY (İzmit) — İkinci bir suâl: Aldığım malûmata nazaran Cemiyeti Akvam Ermeniler meselesi için bize müracaat edeceklerdir. Böyle bir müracaat vukuunda siz neci oluyorsunuz? Biz aramızda müzakere ettik ve tarafeynin menafiine muvafık olarak hallettik diyebilir miyiz? Böyle bir müracaatın vukuu Hariciye Vekâletince sureti katiyede tahakkuk ettiğı vakit ne yapacaksınız?..

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Memleketin menafiine hangi şekil muvafık olursa tetkik edilir? Şimdilik söylenecek bir şey yoktur.

ZEKAİ BEY (Adana) — Mademki Meclisi Mebusanın itimadına mazhardır, tabii meşrudur. Bu, meşruiyeti demek değıl mi efendim? İlk düşen Vahan Canyon Kabinesi'nin salâhiyeti tamme ile gönderdiğı heyeti murahhasa... Vahan Canyon kabinenin sükûtu üzerine, Şark cephesi kumandanlığına gönderdiğı bir mektup da sulhnameyi teyit ederek bildirmiş olduğı gibi, yeni kabine reisi Nazaryan'ın da Paşa Hazretlerine göndermiş olduğı kâğıtta mevcut olan ibare şudur: Malûm olduğı cihetle Ermenistan parlamentosunun emri ile reislikle kabineyi teşkile memur oldum, diyor. Kâfidir efendim.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Bekir Sami Bey'in Rus Hariciye Nazırı ile mülakatı esnasında Türkler şarkta bir kısım arazi vermek ıztırarındadır; diye bir şey okumuştunuz. Şimdi Rus kuvvetlerinin

76 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Ermenistan'a girmeleri ve Ermenistan'a karşı da, sizi kurtaracağız diye, söyledikleri (nazarı itibara alınırsa, Ermenilere müzaheret için oraya giriyorlar gibi) (1)⁷⁷ bir zihniyet hâsıl oluyor. Arzedebildim mi?

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Mamafih bu propagandayı tekzip edecek, nim resmî adde-dilecek vesikamız vardır. Heyeti Murahhasamız müzakerata iştirak etmek üzere Gümrü'ye geldiği vakitte Rusya Sovyet Hükûmetinin en ziyade haizi itimat adamlarından bulunan bir zatın dediğine göre; Rusya Hükûmetinin sizden arazi terk edilmesi hakkında bir arzusu yoktur, demiştir. Yalnız, demin de arzettiğim veçhile, Ermenistan'ı Bolşevik yapmak için bir iki kızıl fırkayı Erivan'a getirmeyi arzu ettiğini söylemiştir. Ve hattâ Batum'u da bize terk edeceğini söylemiştir. Bu beyanat ile rivayâtı tabii tahkik etmek için zaman müruru lâzımdır. Kati bir fikir dermeyanı zannederim nabemevsim olacaktır.

Şimdi gelelim Gürcistan vaziyetine: Tabii Ermenistan - esbabı Heyeti Âliyelerince malûm olan - komşu olmak itibariyle Gürcüler üzerinde amik bir tesir tesis eylemiştir. İlk hâsıl olan tesir tabii itimatsızlıktır. Çünkü Ermeniler, bittabi, bunların muavenetini temin etmek için lâyenkati propaganda yapıyorlar ve Türklerin gayesi; Ermenistan'ı imha etmektir, imha ettikten sonra da sizin üzerinize yürümektir demektedirler. Tabii bu gibi propagandaların tahtı tesirinde bulunan bir hükûmet işte bu harekâtı endişe ile görmesi tabiidir. Hükûmetiniz bu harekâtın Gürcistan'da bu gibi tesirat icra edeceğini evvelden anladığı cihetle bazı tedabire tevessül etti. Bu esbap ve vesailden birisi de; bir mümessil göndermektir ki bu mümessilimiz yirmi günden beri Tiflis'te bulunuyor ve ifayı vazife ediyor. Kâzım Bey'in gönderilmesi (bu maksada matuf idi.) (1) Vaziyet gayet mühimdir. Buradan oraya ancak bir buçuk ayda yetişilebilir. Bir an evvel Tiflis'te bulunarak hükûmetin makasidini gerek halka ve gerek hükûmete bildirmek için orada bir an evvel bulunması mütalâasına müstenit idi. Bittabi bu vaziyeti İngilizler de aleyhimizde istimâlden vareste kalmadılar. Maahaza demin de Ermenistan münasebetiyle arzettiğim veçhile, Rusya'nın tabii maksadı o memleketi Bolşevik yapmaktı. Bu sebeple elyevm Bolşevik olmayan Türkiye hükûmeti ile hareketten ayrılmazdı. (Gürcistan'ın sıkı temas halinde bulunması Rusların da hoş karşılayacakları bir husus değildir. Rusların bu) (2) yolda ve bu maksatla bir hareketi askeriyede vuku bulunmasını da hesaptan hariç tutamayız. Biz bunları tatmin etmek için muhtelif tarihlerde kendilerine notlar gönderdik. Bunda dedik ki: Bizim menafimiz gayet kavi ve müstakil bir Gürcistan olmasındadır. Binaenaleyh bunlar, Ermeniler ve İngilizler tarafından yapıldığını bildiğimiz propagandalardır. Bizim sizin hakkınızda yakinen bir kastımız yoktur. (Maksadımız Ermenileri de) (3)⁷⁸ imha, istiklallerini imha etmek değildir. Bu esbabı da siz tabii hüsnü telâkki edersiniz. Beyanatımızın, teminatımızın samimiyetini ispat etmek için her vakit aramızda münaziünfih kalmış olan mesaili gayet vasi bir fikri itilaf-cuyâne ile halle hazırız.

Efendim, memurumuzu gönderdik, siz de Murahhasınızı gönderin, dedik. Daha Kâzım Bey'in oraya muvassalatından evvel sureti gayri resmîyede göndermiş olduğumuz memurun Gürcistan Erkânı Harbiye Reisi ile vuku bulan bir mülakatında, bu da şu endişeleri izhar ettikten sonra bizden güya teminat olmak üzere; geçen Mayıs'ın yedisinde Ruslarla aranızda yapılmış olan ahitnamede muayyen hududun tarafımızdan tasdik edilmesi ve Ardahan ile Gümrü arasından geçecek olan bir hattın harekâtı askeriye esnasında... teminat verilmesini teklif ettiler. Hattâ daha sarîh olmak üzere bu tekliflerinin ilk kısmını bize Fransızca olarak gönderdiler. Bizim kendilerine verdiğimiz şeyde hiçbir sarahat yoktur. Ermeni kıtaatından geçecek müsellaah Ermeniler yahut Ermeni Sovyetleri bulunursa bunları silâhlarından tecrit, bunlar hakkında esir muamelesi yapılmamasını taahhüt etmelerini teklif ettik. Bunların hepsi teati edilmiş sözler hükmünde kalmıştır. Onlar istediğimiz gibi mesail için memur izam etmemişlerdir. Ayın dokuzunda da on sınıfı silâh altına almak şartıyla seferberlik ilân etmişlerdi. Bittabi seferberliğin ilânı ile hâsıl olan vaziyeti tetkik ve tamik etmek icap ederdi. Mamafih hükûmetiniz zannederim vazifesinde tekâsül göstermeyerek vukuatı günü gününe saati saatine, takip etmiştir. Fakat bilâhare hükûmetçe icra edilen tahkikat neticesinde hâsıl olan kanaate göre bunun kendileri üzerine vukuu melhuz olan taarruzata karşı bir tedbiri ihtiyatiden münbais olduğu anlaşılmiştir ve Ermeni harekâtı bitmiş ve sulh ihtimal ki bitmiş olduğu halde henüz bu seferberliğin neticesinde vücuda getirdikleri tahşidat manzarası değişmemiştir. Binaenaleyh hükûmet de zannediyor ki biz kendilerine lâyenkati teminat verdiğimiz bir sırada yani ayın

77 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

78 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

yirmi ikisinde Tiflis... ni hükûmet namına bütün Türkistan namına bir beyanname neşretmiştir. Türk ordusu Ermenistan'ı ezdi, yarın gelecek, bizim güzel şehirlerimizi de tahrip edecek, hükûmetin etrafında sıkı bir surette toplanınız. Hükûmet sizden gayet yüksek derecede can, kan, mal fedakârlığı istiyor. Bu bittabi fevkalâde mucibi endişe bir haldir. Gürcistan Hariciye Nazırına doğruca bir nota göndererek kendilerine şimdiye kadar hüsnüniyet ve amali itilafcuyanemiz hakkında verdiğimiz samimi teminata rağmen tahrik mahiyetinde olan maksatlarının ne olduğunu sormakla beraber, İngilizlerin bir eseri tahriki ve böyle binlerce milletleri felâketlere sevk ettiklerini ve binaenaleyh kendilerinin de böyle bir tehlikeye maruz bulduklarını sureti ciddiyetle nazarı dikkatlerini celbettik. Biz yine münaziünfih olan mesaili sizinle halle hazırız. İş bu mertebede kalmıştır.

YUSUF ZİYA BEY (Mersin) — En son malûmatı göre Gürcülerin sade birkaç alay süvari kuvvetleri vardır. Bu kuvvetleri üç müsavi kısma ayırarak bunlardan bir kısmını Ardahan ve Batum, Borçka ve Çürüksu cihetlerine sevk etmişlerdir. Bunların mevcutları seferde tabii dolgun olduğu malûmdur. Fakat kaç sınıf silâh altına alınmış? Mevcut tehalûf eder. Bizim Şark Cephesinin ve Erkânı Harbiyenin tahmini. Gürcüler bu seferberlikte yirmi bin ile otuz bin arasında idi. Tarafımızdan da tabii Ermenilerin taarruz vaziyeti düşünülerek ona göre tahşidat yapılmıştır. Bu kuvvetlerin vaziyetleri şimdi bir tedafüü şekil gösteriyor. Fakat taarruz? Bir hareket yapmak da her vakit mevzubahistir. İki üç alay, hudutta Sedrek istasyonu vardır, Kazak istasyonu ve aynı Ermenistan içerisinde bu kuvvetleri tıkayacak surette merkezdeki kolundan bir alaylık kuvveti Ardahan mıntokasında Kelek ve Ertiri mıntokasında ve Batum havalisinde, üç dört bin kadar Borçka mıntokalarına taksim edilmiştir. Ardahan mıntokasında esaslı bir tahşidat yoktur. Yalnız öteden beri orada bulunan alay takviye kolları almıştır. Bu üç grubun haricinde biraz kuvvet de Bolşeviklere karşı bulunuyor. Arzettiğim gibi bütün Gürcistan'ın vaz'ülceysi taarruzî olmaktan ziyade tedafüü bir maksadı istihdaf ediyor. Bundan başka Ermeni harekâtı devam ettiği sırada Ermenilerin Karakilise'nin şarkında bir hatta çekilmesi teklif olundu. O zaman Karakilise'deki Gürcü mümessili şark cephesi kumandanına bir mektup gönderdi ve bu mektupta... Tiflis vilâyetine ve Gürcistan arazisine ait olduğunu bildirdi. Bizim de esasen o mıntokada gözümüz yoktu. Gürcülerin bu teklifi Celâloğlu mıntokasıdır. En son alınan malûmatta Gürcülerin bu Celâloğlu istasyonunda bir hudut bölüğü bulunduğu anlaşılıyor ki bu kıta evvelce Ermenilere ait idi. Son vaziyet üzerine burasını Gürcüler işgal ederek bir hudut kıtası göndermişlerdir. Keza Ardahan üzerinden Tiflis'le doğrudan doğruya muhabereye müsaade etmişlerdir. Yakında bizim telgraf muhaberatımız mümkün olacaktır.

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Beyefendi... Eti harabeleri bize mi kalıyor. Ermenilere mi kalıyor?..

Erkânı Harp — Arpaçayı'ndaki... kendilerine terki hakkında müracaat etmişlerdir. Fakat tarafımızdan kabul edilmiyor.

SIRRI BEY (İzmit) — Irkan, dinen bizim tarafımızda kalması lâzım gelen Gürcülerle âtiyen aramızda...

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamlı) — Müsaade buyurunuz da bugün bu suale hükûmet cevap vermesin. (*Müzakere kâfi sadaları*)

ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) — Kâzım Beyefendi, Gürcistan Hükûmetine karşı ebkem bir vaziyet aldıklarını buyurdunuz. Ebkem midir, yoksa kendilerine bir şey söylediler mi?

VEHBİ BEY (Karesi) — Bu husustaki beyanatı âlilerine istinaden bir sorabilir miyim? Türklüğün ve Müslümanlığın bir düşmanı olan (Venizelos) mevkii iktidardan uzaklaşmıştır. Harici birçok şeyler işitiyoruz ve yine o meyanda Sevr muahedesinin suveri tatbikiyesi için Luidcorç tarafından bir lâyihai kanuniye tevdi edildiği yazılıyor. Bunun hakkında Heyeti Vekilenin malûmatı nedir? Bu mesele hakkında bittabiî Heyeti Vekilenin bazı malûmatı vardır. Soruyorum, bu Sevr muahedesi İstanbul'da ki Hükûmet namını taşıyan heyet tarafından Avrupa'da imza edilmiştir. Ancak bu muahedenin muteber olup olmaması, malûmu âliniz olduğu veçhile, o ahitnamenin şahsına taallük eden hükûmet tarafından tasdik edilmesi meşruttur. Bunun İngiltere Hükûmeti tarafından tasdik edilmesi kâfi değildir. Âkit tarafından da tasdiki lâzım gelir. Bunun Türklerce tasdik edilmesini arzu ediyorlar, fakat İstanbul ile münasebetimiz olmadığını bilmelerine rağmen ısrar ediyorlar. Bilmiyorum, ne şekilde kabul ettiklerini. Amma biraz tahmin edebiliriz. Bunlarda da idrak ve izan vardır. Elbette azmimizi biliyorlar. Bir şey yapıp bunu hükûmete

tasdik ettirmek istiyorlar. Şu vaziyete nazaran bittabi İngilizler bu ahitnameyi bize tasdik ettirmek isterler. Muamelâtı cebriyeye tevessül etmek arzusunda buldukları istibat olunamaz. Fakat bu münasebetle yine heyeti âliyenizin hatırına getirmek isterim ki bu hükûmetin hikmeti teşekkülü 1335 senesi şubatında tespit edilen Misakı Millî prensipleridir. Yani Misakı Millî hudutları dâhilinde siyâsî istiklâlini istihsâl edinceye kadar bunun haricinde takarrür etmiş olan muahede ve mukavelâtı sureti katiyede reddetmektir. *(Alkışlar)* Diğer devletler ne mütalâada bulunurlarsa bulunsunlar, bizim için azmi imanımızı tağyir ettirecek hiçbir icap yoktur. Binaenaleyh bunların tehdidi yalnız İstanbul üzerinde kalır. Bu tebeddülün öyle beş ayda neticepezir olacağını hiç ümit etmiyorum. Gayei millimizin istihsali hususunda ve vaziyetimiz için bir medarı takviyet olur. Maahaza bu gibi hususatta bütün bütün hayalâta kapılmak doğru değildir. Vakıa Venizelos'un Konstantin ile aralarında şahsî husumet vardır. Bu adam sonuna kadar bir daha mevkii iktidara gelmemesi için son derecede çalışacaktır. Biz bunu böyle tahmin etmekle beraber, Venizelos tarafından aleyhimize vaki olacak teşebbüsâtı behemehâl kabul etmeliğimiz doğru olamaz. Bir havadise göre de bilâkis Gonaris kabinesinin Anadolu'ya karşı bundan evvel çizilen hattı harekette devam edeceğini haber alıyoruz. Binaenaleyh gevşememeliyiz. Daha ziyade azmimizde sebat etmeliyiz. Bahara kadar her türlü esbabı mukavemeti itmam etmeye çalışmalıyız.

Dr. AHMET MUHTAR (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Efendim müsaade buyurursanız bilvesile mev-zubahs ve münakaşa olan bir şey hakkında arz etmek isterim. O da İstanbul'da vukua gelen tebeddül hadisesidir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Yunan meselesi hakkında bir sorabilir miyim? Karesi gazetelerinde okuduğuma nazaran hükûmeti milliye taraftarı olanlar Yunanistan hükûmetine hangi bir vasıta iblağ olunmuştur ve Yunan hükûmetinin nazarı dikkatine nasıl vazedilmiştir? Bunlar hakkında teşebbüsâtı lâzime icra edilmiş midir?

Dr. AHMET MUHTAR BEY (Devamlı) — Bizi dilhun eden bu fecayi hakkında o fecayii faili olan adamın nazarı dikkatini celbetmek beyhudedir. Çünkü onda vicdan olsaydı onu yaptırmazdı. Kendi âmâl ve makasidinin icrası için Yunanistan'ı âlet eden devletler, onun fecayii hakkında vuku bulacak hallerinden müteessir olamazlar. Bunun vasaiti mümkün ile Avrupa'nın bitaraf memleketlerine bildirilmesi en doğrudur. Bunun için Garp cephesi bu hususat için meşguldür. Bilhassa Eskişehir'deki teşkilât iştigal ediyor. Bazı fotoğraflar aldırıyor, bu da maksadı temin edecek bir derecede değildir. Bundan anladım ki A (ayın), P. teşkilâtı bu husus için kâfi değildir. Bazı makineler getirmek icap ederse yine getireceğiz. Bunu söylemekten maksadım, Hükûmet lâzım gelen teşebbüsatta bulunmak için uğraşiyor. Fakat şurası nazarı dikkatten dûr tutulmamalıdır ki bugün memleketimiz bölük bir haldedir. Çünkü anasırımızın bir kısmı mühimmi düşman ellerindedir. İnşallah ordumuz muzafferiyetle oralarını alacaktır.

HAMDİ BEY — Efendim, Cumartesi günü devam edelim. Bugün artık geç oldu. *(Muvafık sadaları)*

REİS — Efendim, Cumartesi günü içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

9 Kânunuevvel 1336 (1920)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — İSTİZAH

1. — Cephelerdeki askerî vaziyet, bazı milis kuvvetlerinin tasfiyesi hakkındaki istizah tavrı.

3 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Efendi'nin, hakkındaki ithamlara cevabı.

Cilt : 7

11'inci İn'ikat – 3'üncü Celse

YÜZ ONBİRİNCİ İN'İKAT
9 Kânunuevvel 1336 Pazartesi

Üçüncü Celse

REİS:

KÂTİPLER: ⁷⁹

REİS — Celsei hafıye kuşat olundu. Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz Yedinci İn'ikat

2 Kânunuevvel 1336 Perşembe

İkinci Celse

Celâlettin Arif Beyfendi'nin riyasetlerinde içtima ederek; Erzurum Mebusu Salih Bey'in hafı celsede cereyan eden müzakeratın ifşa edildiği hakkındaki beyanatı dinlendikten sonra Müdafaai Milliye Vekâleti bütçesi üzerinde görüşüldü ve celseye ara verildi.

Üçüncü Celse

Celâlettin Arif Beyfendi'nin tahtı riyasetlerinde in'ikat ile Ermenilerle yapılan müzakerat hakkında Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'in izahatı ve mevzu üzerindeki müzakereleri müteakip celsei hafıyeye son verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Haydar

REİS — Zabtı sabık hulâsasını kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edildi.

2. — İSTİZAH

1. — *Cephelerdeki askeri vaziyet, bazı milis kuvvetlerin tasfiyesi hakkında istizah takriri.*

REİS — Cephelerdeki askeri vaziyet ve bazı milis kuvvetlerinin tasfiyesi hakkında istizah takriri var, okutuyorum.

(Takrir okundu)

REİS — İstizah takririni kabul edenler ellerini kaldırsın. Müdafaayı Milliye Vekâletinden istizah hakkındaki takrir kabul edildi.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Bendeniz Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti ve Müdafaai Milliye Vekâleti namına söyleyeceğim: Efendim hükümetimiz teşekkül ettiği sırada ordumuz yok denilecek derecede perişan bir halde idi. Ancak Şark cephesinde bulunan ordu, büyük bir tecavüze uğramadığı için ve bahusus İngilizlerin taziyatı ile ellerindeki silâhlarını vermedikleri için henüz mukemmel bir halde bulunuyordu. Böyle bir zamanda ve heyeti âliyenizin itimadına mazhar olarak vekâleti deruhte ettiğim sırada cephede bulunan kitaatımız; mahallî kuvvetlerle takviye olunmuş idi ve bunun böy-

⁷⁹ Reis ve Kâtiplerin isimleri tespit edilemedi.

le olması da tabii idi. Çünkü İzmir işgali üzerine millette zuhur eden galeyanı milli idi. Zira ordu mütareke ahkâmına riayete mecbur idi. O sırada gerek Nazilli cephesinde ve gerekse Balıkesir cephesinde bazı şahsiyetler belirdi ve milletin hakikaten ne kabiliyet ve salâbette olduğunu Avrupâ'ya ve âleme karşı gösterdi, ki bu hâl şayanı şükrandır ve ben ilk Müdafaayı Milliye Vekili sıfatıyla bu tearûf etmiş olan şahsiyetler ve sistemlere karşı, ordu zihniyetini efkârı umumiyeye kabul ettiremezdim.

Bir memuriyetle Akhisar, Salihli ve Alaşehir'de dolaştığım sırada oradaki zihniyetin büsbütün başka bir cereyan aldığını gördüm. Hattâ diyorlardı ki; biz askerleri münavebe ile cepheye bulunduruyoruz. Biz bedeli nakti alırız; koyun toplarız ve bu suretle bir seneden beri memleketlerimizi muvaffakiyetle müdafa ediyoruz ve bu gördüğünüz fırkaları da biz besliyoruz dediler. Taburlar beş yüz elliye indirilmişti ve şüphesiz bu kadar tahsisat verilebiliyordu. Millet, bunu Müdafaai Hukuk Cemiyeti vasıtasıyla temin ediyor ve hakikaten cepheyi tutuyorlardı. Bu hal de şayan şükran derecede idi. Malûmu âliniz her sınıfın bazı esrarı olduğu gibi sanatı askeriyenin de bazı sırları vardır. Bu askerlere dikkat ettim; hep köylerinin yanından toplanmış, hattâ Koyuncu Ali namında uğradığım bir köyde dediler ki; bizim köyde yüz, yüz elli kişi kadar vardır amma hep ileridedir ve hâlbuki tecarübü müteaddide göstermiştir ki böyle müdafa yapan kuvvetler; sıkı bir tazyik altında inhilâle uğruyorlar. O da bizdeki vatan mefhumu ile aile mefhumunun tesirâtı neticesidir ve bu hâl milletin zihniyetinde büyük bir yer edinmiştir. Her nerede olursa olsun hattâ Rumeli'de; Anadolu'da, Arabistan'da; düşmana uzak mahaller ahalisi daha metin bulunmuşlardır. Düşmana yakın ve ailesini kurtaracak yerlerde bulunanlar daha az metin çıkmışlardır.

Kâzım Beyefendi ile Akhisar'da görüşürken bir taarruz hazırlığı yapalım dedik. Milli kuvvetler haricinden de iki üç fırka tertip olunuyordu. Toplarımızı vesairemizi de tanzim ediyorduk. Bu yeni kuvvetlerle o vakit, Akhisar cephesinden bir yarma hareketi ile cepheyi yarar ve içeri gireriz, dedik. Bunun için de o zaman hatırımda kaldığına nazaran... istinkâf ettim; çünkü mecburdum, selâmeti vatan noktai nazarından. Fakat bugün heyeti âliyenize arzedeceğim... Dört bin tüfek; Yunanın taarruz eden kuvveti bu kadar yoktu efendiler; tüfek hesabıyla. Bu kuvvet neden böyle çarçabuk dağıldı? Gerçi bazı yerlerde, bilhassa Giresun'da, Balıkesir'in cenubunda... Öyle bir yerden müsademe ile muhafaza olunamaz. Düşman bir çevirme hareketi maksadıyla taarruz ederken; ve düşman bizim kuvvetlerin bir çevirme hareketi ile, arkasına düştüğü takdirde bazı kıtaat görür ki; arkası kesilmiş. Bu vaziyette kuvvet dağılır. Bu tecrübeden sonra herkese kanaat geldi ki ordumuzun tesisi lâzımdır; tensiki lâzımdır ve Reis Paşa Hazretlerinin buyurdıkları veçhile Fuad Paşa bu işe memur edildi ve onun da ilk teklifi orduyu tensik için 1314 ve 1315 tevellütlüleri silâh altına alalım oldu. Bu veçhile ve lâzım gelen müsaade ile cepheye gitti ve kıtaatını topladığı sıralarda bazı hususiyetler peyda oldu. Kütahya'da bulunan Etem Bey kuvvetleri bir iki hafta içinde orada bir alay vücuda getirmişlerdi. Fuad Paşa bunda büyük bir muvaffakiyet görerek bu teşkilâtın her tarafa tamimini istedi ve her tarafa bunu tamim ettiler. Fakat öyle çetelerle hareket ederek, meselâ bir çete Konya'ya gitsin, bir çete Yozgat'a gitsin, oradan cepheye gitsin şeklinde müdafa olamazdı. Teşkilâtı muntazama ile düşmana hücum ederek onu tard ve tebid edelim diye faaliyete başladılar.

Efendiler galeyanı milli, muntazam çerçeveler ve usuller dâhiline alınmazsa çarçabuk söner. Malûmu âliniz 1870-1871 seferinde Almanlar Paris'i muhasara etmişlerdi. O sırada Fransız kuvvetleri, muhasırların iki misli idi. Büyük bir galeyan hâsıl oldu. Almanları perişan ederiz, biz seylap gibi her taraftan yürüyüş etsek Almanlar her tarafta mahvolur dediler ve kuvvet topladılar, topladılar sonra kapılarını açtılar ve fakat bilhassa cenuptan şiddetli bir mukavemete maruz kaldılar ve perişan oldular ve aman bundan sonra biz bir şey yapamayız dediler. Haydi sulh...

Tedricen para nasıl iktisat olunursa kuvvetler de öylece iktisat olunur. Biz de düşmanlarımıza galebe etmek hususunu planımıza koyduk. Bugün karşımızdaki İngilizlerin planları yıpratma harbidir. İngilizler Almanları da böyle yıpratmışlar ve bizi de öyle yıpratmak istiyorlar. İçimizde isyanlar çıkarmak; ufak, ufak taarruzlar yapmak ve daima muharebe, muharebe... Bu suretle bizi yıpratıp sükût ettirmek istiyorlar. Biz de bu plana karşı lâzım gelen tertibatı ittihaz edersek, o halde düşmanın bu planını suya düşürmüş oluruz. Bendeniz; cephedeki Kuvayı Milliye Teşkilâtının vaziyetini; bir iki ay evvel muntazam bir ordu yapmak fikriyle cepheye azimet eden bir kumandandan duyduğum vakitte müteessir oldum. İsmet Bey gelmişti ve Erkânı Harbiye Reisi idi. Dedim ki; bunu ben kavaidi umumiye haricinde gördüğüm için neticesini

meşum görüyorum. Ne yapalım dediler. Kütahya'da bir alay yapan İsmail Hakkı Bey buraya gelecekmiş, aman gelmesin; biz lâzım gelen intizam ve inzibat dairesinde vazifemizi yaparız. Ben de emir verdim, dedim ki; katiyen İsmail Hakkı Efendi... Lâzım gelen kuvvet orada yapılır. Malûmu âliniz (...) da bir vaka oldu, on günde yapılan alay, çarçabuk dağıldı, kumandanlarını vurdular ve o kuvvet sifira müncer oldu. O zaman kendilerine kanaat geldi ki; bu, ancak muvakkat bir hâl ve zaman içindir. Yoksa muntazam ve medit bir harbi temin edemez. Medit ve muntazam bir harbi idare etmek için mutlaka muntazam ve iyi tertip edilmiş kuvvet lâzımdır ve bundan sonra muntazam orduya ehemmiyet verildi ve kıtaatı muntazama teşkiline başlanıldı ve teşekkülünden sonra da herkese emniyet geldi. Baktılar ki asker muntazam, askerin eslihası, cephanesi muntazam; noksan toplarını da ikmâl ettik. Onun üzerine dediler ki; biz taarruz ederiz. O vakit henüz taarruza geçecek vaziyette değiliz. Yani lüzumundan fazla kuvvetlere itimat ediyorsunuz, henüz o halde değiliz dedim. Fakat bunlar, Reis Paşa Hazretlerinin tafsilen beyan buyurdıkları veçhile, taarruzda muvaffak olamadılar. Filhakika, bendeniz biraz da onlara hak veririm; yani heyeti âliyeniz bizi itham edebilir ve der ki; mademki burada muvaffakiyet ihtimali vardı, sanatı harp bu taarruzu emrederdi. Düşman öyle bir halde idi ki ne sağ cenahı bir yere müstenit, ne de sol cenahı. Yunanlılar bugün Gediz'den çekilmiştir. Fakat Gediz'den çekilmeleri zannedilmesin ki kuvayı milliyenin kahramanlıklarındandır. Düşman yaptığı hatayı anladı, derhâl kuvvetlerini geri aldı ve lâzım gelen tertibatı ittihaz etti. Düşmanın bu gafletinden istifade etmek arzusu, bir kanaati askeriye müstenit olsaydı muvaffak olunacağına yüzde yüz emniyet vardı. Bu tarzı harekette bir maksadı mahsus vardı. O da o vakit malûmu âliniz Garp cephesi taarruza geçmiş ve nasıl hareket edeceğini âleme ispat etmiş ve muntazam kuvvetten ne şekilde fayda olacağını da herkesin zihninde ispat eylemişti, Şimdi bu sefer istiyorlardı ki burada da bir muvaffakiyet olsun. Şüphesiz bu gayet müşkül bir şeydi ve eğer burada da bir muvaffakiyet hâsıl olsaydı Avrupa'ya karşı gayet faik bir mevki hâsıl olacaktı. Fakat o kuvvetlerin mahiyeten yekdiğerine müsavi olmamasından dolayı ve Paşa Hazretlerinin de söyledikleri veçhile emir de dinlememeleri dolayısıyla muntazam bir hareket yapılamadı. Şarktaki muvaffakiyete istinaden garpte de bir muvaffakiyet ihtimaliyle başlayan harp maatteessüf bir felâketle neticelendi.

Malûmu âliniz zamanımızda, büyük ordular daima bir şimendifer hattına istinat eder. Gerek Şark vilâyetlerinde ve gerekse Filistin'de bulunanlar bilirler ki Erzurum'a Rus orduları geldi, arkasından da şimendiferi beraber getirdi ve orduları Gümüşhane'ye doğru yürüdü. Hattâ denizlere hâkim olan İngilizler; Gazze önünde iki defa mağlubiyete uğradılar. Ellerinde Dicle gibi bir nehir hattı varken o kâfi gelmedi ve mecbur oldular Kutülemmare'ye bir hat yaptılar; Bağdat'a kadar girdiler. Onun için büyük orduların harekâtı hep böyledir.

Anadolu haritasına baktığımız zaman iki büyük ova görünür: Birisi Eskişehir'de açılıyor, buraya kadar geliyor; diğeri Afyonkarahisar'ından Konya'ya doğru. Bunların ikisinin ortasından da bir hat geliyor. Birisinin mebdei İzmit cihetinden diğerinin de İzmir'den yukarı doğru gidiyor. Şimdiye kadar yapılan tecarüp bunun mutlaka iki parçada idaresi lüzumunu gösterir. Hattâ bunu; düşmanlarımızın kuvvetlerini nasıl tertip ettiklerine bakınca da görürüz. Düşman bir kuvvet toplamış; Uşak ve civarında. Bir kuvvet de Balıkesir ve havalisinde. Çünkü şimendifer ve yol olmayan yerlerde ordu beslenmez... Bendeniz de bidayetden beri bu tarzda teşkilâta taraftar idim. Fuad Paşa zamanında daha Bursa cephesi yarılmamıştı; cephe halinde bulunuyordu ve o cepheyi idare edecek idi ve bu makul olabilirdi, İstanbul ciheti emin idi ve bir tehlike yoktu. Burada muvaffakiyetle harp yapılabilirdi. Fakat Fuad Paşa'nın kuvvetleri maatteessüf dağıldıktan sonra buradan ayrılmak lüzumu hiss olunmuştu. Bununla beraber kuvvetlerimizin tanzimi ve tezyidi de lâzım geliyordu. Yunan taarruzundan sonra kuvvetimizi bütün piyade askerlerimizin iki misli kuvvete iblağ edecek teşkilât yaptık. Süvari kuvvetlerimizi de lüzumu kadar tevsi için tertibat aldık. Malûmu âliniz bunlar, memleketimizdeki firar, isyan vesairelerden dolayı lüzumu kadar tevessü edemiyorlardı ve hiç olmazsa ilkbahara kadar bu teşkilâtı ikmal etmek lâzımdı. Yalnız burada değil her tarafta; Sivas'ta, Yozgat'a vesair mahallerde de bu teşkilâtı yapıyoruz. İlkbaharda düşmanlarımızın her türlü teşebbüs ve tecavüzatına karşı boş bulunmayacak veçhile ittihazı tedabir ediyoruz. Bu kuvvetlerimizle tasavvurun haricinde muvaffakiyetler kazanmayı Cenabı Hak'tan ümit ediyoruz. (İnşallah sesleri) Fakat böyle kuvvetler yapılması bazı tarafları şüphelendirmiş, hatta Raşit Bey'le bendeniz görüştüğüm sırada bazı hareketler yapıyorsunuz dedi. Dedim ki; bu teşkilâtı her tarafta yapıyoruz. Sivas'ta da, Yozgat'ta da yapıyoruz; buralarda da yapıyo-

ruz. Sizin kuvvetleri de harp nizamına kabul ediyoruz. Amma, dedi, Refet Bey'in oradan aldırılması daha münasip olur. Bunun üzerine bendeniz dedim ki: Refet Bey'in orada kalması lüzumludur. Çünkü orada bir vaka zuhur etmiş, gitmiş, onu bastırmıştır. Halkın ezilmemesi için orada bir teşkilât lâzımdır ve bu işe başlamış olan bir adamın onu ikmal etmesi lâzımdır ve Refet Bey iyi bir askerdir. Kendisinden daha münasibini bulamadım. Bidayette gitmemek istedi, mütereddit davrandı. Fakat bu bir vazife vataniyedir, gitmen lâzımdır, dedik, rica ettik, gönderdik. Biz bunu oradan kaldıracak olursak yerine kimi koyacağız? Birçok şerait bu adamda tecelli etmiştir. O havali adamlarını bilir. Biz vakanın tekerrür etmemesi ve halkın ezilmemesi için Refet Bey'i rica ederek gönderiyoruz. Bu şahsiyetle uğraşmayınız, rica ederim, bu bir vatan meselesidir. Mesele böyle kaldı. Sonra Reis Paşa Hazretlerinin buyurdukları veçhile, onları topladılar, yine görüştük ve kendilerine anlattım. O iddia ediyor: Bizim kuvvetten başka kuvvet yoktur; - bizim askerler bir işe yaramaz imiş - biz kâfiyiz. Dedim ki; siz bir fırkasınız, elinizde dört topunuz var. Bununla bir cephe muharebesi yapamazsınız. Tel örgü ile mücehhez bir cepheyi sökemezsiniz. Arkasından çevirseniz orada makineli tüfek vesairesi vardır, Demirci'de nasıl muvaffak olduk, dedi. Dedim; Demirci'de düşmanın bir taburu vardı. Siz kendiniz bin, bin beş yüz kişi idiniz. Sonra düşman baktı ki çare yoktur; bir fırka ile hücum yaptı, siz de geri çekildiniz. Süvarinin yapacağı budur; düşman fazla kuvvetle geldiği vakit bakarsınız ki sökmüyor, geriye çekilirsiniz. Zayıf bulduğunuz yerde vurursunuz. Düşmanları hırpalamak tabiri vardır, öylece hırpalarsınız. Yoksa muntazam bir mevki, toplanla, tel örgüleriyle takviye olunmuş ve son usul tahkimat ile mücehhez bir yeri; süvarilerin zaptetmesi ihtimali yoktur; fen bunu kabul etmez. Ondan sonra kani oldular ve dedim; siz bir fırkasınız, bir süvari fırkasısınız. Emrû nehve ve evamiri askeriye-ye tabi olmak ve itaat etmek lâzımdır. Canınız isterse bunu yaparsınız şeklinde tertibat yapılamaz. Sizin keyfiyet ve kemiyetiniz itibariyle muntazam bir şekle girmeniz lâzımdır ve başka çare yoktur. Buna muvafakat ettiler ve arkadaşları ile gittiler. Son safhayı arzetmeyeceğim. Nihayet bu telgrafı aldık. Bu telgraf, efendiler; hükûmeti muntazama ile çetecilik zihniyetinin mücadelesidir. Eğer biz bir hükûmet tesis etmek istiyorsak, kavanini hâkim kılmak istiyorsak, kavanini şahsiyetlere hâkim kılmak arzusunda isek bundan başka çare yoktur. Mademki Büyük Millet Meclisinin Hiyaneti Vataniye Kanunu vardır. Bu da telgrafta tamamiyle ona mutabıktır. Oraya temas etmiştir. Bu kumandanın azli ile mahkemeye tevdi lâzımdır. Böyle de yaptım. Mademki hak bizdedir. Muvaffakiyet de inşallah bizdedir ve inşallah bu çetecilik zihniyeti ref olunacak.. (Alkışlar)

Bundan sonra bütün gazetelerde Mustafa Kemal Paşa çeteleri namı olmayacak, Anadolu Büyük Millet Meclisi ordusu namı olacaktır.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (İstanbul) — Müdafaai Milliye Vekili Paşa Hazretleri tarafından verilen izahat ve beyanat ile; bendenizin ilâve edeceğim iki üç şey arasında büyük bir münasebet vardır. Arkadaşlarım lütfen bunları dinlerlerse... Antalya'da bulunduğum esnada Demirci ve Mehmet Efe kuvvetleri Isparta'da temerküz ettikten sonra kol kol cenuba, şarka, garba yayıldılar. Günün birinde bir haber aldık ki Antalya'ya yeni bir muhaceret geliyor. Yunan önünden kaçır gibi köylüler, ihtiyarlar, kadınlar ve çocuklar, birtakım erkekler, yangından kaçır gibi, ne kurtarabildilerse belediyenin etrafına geliyorlar ve belediyenin etrafında öbek öbek diziliyorlar. Bu suretle mütemadi bir muhaceret koptu; Antalya'ya geliyor. Ecnebilerin gözü önünde bizi en ziyade müteessir eden ahvalden biri de budur: Aksi tesir... Facianın bir kısmı da bilhassa bu düşünceden doğmuştur. Tabii biliyorduk ve başka yerler de biliyordu ki teşkilâtı milliyeye dâhil Kuvayı Milliye'nin belli başlı adamlarından biri olan Mehmet Efe tesisi asayiş vazifesiyle cenuba inmiştir. Fakat adamları olan Mahmut, Mevlut... Efendiler köylülerimize musallat olmuşlar ve zavallı köylüler, eşeğin üstüne, katırın üstüne ne yükletebilirse hepsini yükleterek kaçıyor. Zira bu adamlar köylünün evini yakıyorlar. Yangın, tahrip, soygundan canını kurtararak kaçanlar Antalya'ya dökülüyorlar. Muhterem arkadaşlar, emin olunuz bir insan gözü böyle facialar karşısında, kendisini yakından müteessir eden böyle bir levhayı gördü mü teessürüne nihayet olmuyor. Biz o zaman Riyasete ve Müdafaai Milliye; arkadaşlarımızla beraber son derecede müteessirane iki telgraf çektik ve vaziyeti izah eyledik. Fakat günün birinde halk üzerinde azamî tesir hâsıl eden bir haber şayi oldu: Isparta'da Efe'nin kuvvetleri, Hükûmetin kuvvetleri tarafından sarılmış ve beş yüz kişi tevkif edilmiş ve silâhları alınmış ve cümlesi dağıtılmıştır.

Arkadaşlar; sekiz aydan beri Meclisimiz burada ibrazı faaliyet ediyor ve sekiz aydan beri de bir Hükûmet kurmuşuzdur. Fakat ahalinin elleri; bu hadise olduktan sonra Hükûmete daha ziyade sarılmıştır. Her tarafta halk kendisine adalet verecek olan Hükûmeti arıyor; muntazam ve âdil bir Hükûmet arıyor. Kemali minnet ve şükranla kaydetmeliyiz ki Dâhiliye Vekâletine intihap ettiğimiz arkadaşımız, doğrudan doğruya fiilî bir surette ve memleketin vasi bir sahasında şekavete kuvvetli bir darbe indirmiştir. Münkesir kalbleri Hükûmete ve Hükûmetinize raptetmiştir. *(Alkışlar)*

Arkadaşlarımızla avdet esnasında Sandıklı'da Refet Bey'e tesadüf ettik ve gece konuştuk ve kendisini en har ye en kalbî bir surette bu muvaffakiyetinden dolayı tebrik ettik.

Arkadaşlar; biz Antalya'da bulunduğumuz bütün günler esnasında halka; irşadat maksadıyla birtakım mevzeler yapıyorduk. Halkın gözlerinin içinde bir mana vardı; halk sözleri dinliyor ve güzel haberlere karşı hüsnü suretle müteahhis oluyor ve fakat gözleri soruyordu: Şurada burada hakkı tanımayan birtakım gayri muntazam kuvvetlerin, adalet hissinden müteessir olmayan kuvvetlerin yaptığı mezalimi Hükûmet ne vakit durduracaktır? Bunun için arkadaşlar, birinci hadisei mesude; -Hükûmet noktai nazarından- Efe'nin hakikaten milletin başına belâ olan kuvvetlerine indirilen darbe oldu. Bunu kendi Hükûmetimizin defteri amalîne büyük bir hayır olmak üzere kaydetmeliyiz. Demin; avdetimde Refet Bey'le beraberdik demiştim. Ertesi gün bir otomobil bulmuştuk, Refet Bey daha evvel yola çıkmıştı. Yolda arkadaşım ve ben son derece mesud olarak gördük ki; ordumuzun kuvveti yeniden doğmaya başlamış ve her yerde kendisini gösteriyor. Biz bunun tecelliyatına şahit olduk. Arkadaşlar küçük bir misal arz edeyim: Ankara'da; beş buçuk altı ay kadar evvel idi, bir akşam; güneş batmış ve istasyonda sıra sıra duran vagonların açık kapılarından, arkada batan güneşin kızılıtsı görünüyordu. Zemin üzerinde iki gölge var idi; şişeleri kaldırıyorlar ve içiyorlardı. Hâlbuki bunların önünde bizim eski ordumuzun; bütün dünyada ve en bedbaht günlerinde bile namusu ile şerefi ile umumî bir şöhret kazanmış olan ordumuzun efradından bir kısmı orada oturuyordu. Bizim ihtiyaç zamanlarında yardımlarına müracaat ettiğimiz kuvvetler maatteessüf intizam ve inzibatından çıkmış ve memleket ortasında şer ve fesat numuneleri teşkil etmeye başlamışlardı: Vuruyorlar, çalışıyorlar ve her şey onlar için mubah bir halde idi. Eğer milletimiz ve onun buraya gönderdiği vekiller hakikaten meşru ve âdil bir Hükûmet yapmayı kendisine hedef ittihaz etmiş ise; Osmanlı ordusu çalan, vuran adamlardan mürekkep olamaz. Onun, tarihi ve velvelei şan ve şerefi cihanı doldurmuş mutantan bir mazisi vardır. Bizim askerlerimiz o ananeyi merbut insanlardır. *(Alkışlar)*

Otomobilimiz çok süratle gidiyordu ve biz yolda Refet Bey'in başında yürüdüğü askerleri gördük; tertemiz giyinmişlerdi, gözlerinin içinde harbi umumîdeki bıkkınlıklarından eser kalmamıştı ve kendilerine yeniden şevk gelmişti ve bize bunların hali hissettirdi ki memleket kendilerine işaret ettiği vakit gidecekler, vazifei vataniyelerini lazım gelen yerlerde ifa ve tekrar edeceklerdir.

Arkadaşlar; zulümden bunalmış olan milletimiz, sizden âdil Hükûmet istiyor ve hiçbir zaman, bugün olduğu kadar, halk elini Hükûmete uzatmamıştır. Emin olabilirsiniz ki; bir zamanlar bizim tarihimize yedi belâ namını alan jandarmalarımız; bugün köylerimiz için münci adamlardır. Çal kazasına Refet Bey'in gönderdiği kuvvetler, Efe'nin takibi için gittiği zaman; ahali atlas yorganlar çıkardı ve demek ki hâlâ bizim ordumuz, bizim zabitanımız ve bizim haklarımızı muhafaza edecek namuslu kuvvetlerimiz varmış dediler ve askerleri bu suretle karşıladılar. Biz buraya gelinceye kadar dört merkezde - ve tabii diğer merkezlerde de öyledir - ordunun teşekkül ettiğini gördüm. Hakikaten bir orduya malik olduktan sonra; hükûmeti kurdu demeye Büyük Millet Meclisinin hakkı olacaktır. Bilâkis gayri muntazam kuvvetler devam ettikçe ve bu kuvvetler kendi maksatlarımızın temininden uzaklaşmakta inat ve ısrar ettikçe bizim için bir tek yol kalır arkadaşlar ve şimdiye kadar en zayıf zamanlarımızda bir tek istinatgâhımız vardı, o da azmü iman... Fakat bir şey var ki; bizim kendisine paye verdiğimiz, kendisine kahraman dediğimiz ve ifa ettiği hizmetler dolayısıyla takdirlerimizi bezlettiğimiz, hatta kendisine millî bir kahraman unvanı verdiği zayıf ruhlu insanlar yükseldi mi; uçurum yanına gelmişler gibi başları dönüyor ve etrafı göremiyorlar, sersem oluyorlar. Bugün bu adamlar da aynı dalâlete düşmüşlerdir ve mademki rahî dalâlete sapmışlar ve mademki tebdilî fikirle, müdafaasına memur oldukları vatani içinden tahrip edecek hain düşüncelilerin eline düşmüşlerdir, o halde bunun önüne geçmek, bunları tedip etmek ve Anadolu'nun muhtaç olduğu sükûnu temin etmek şarttır. *(Alkışlar)*

3. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Efendi'nin, hakkındaki ithamlara cevabı.*

REİS — Söz Hacı Şükrü Bey'in. Buyurun efendim.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Efendiler, geçen gün ben bu kürsüde Ömer Lütfi Bey'le cereyan eden bir meseleden dolayı, birçok arkadaşlarımı tefrik etmeden bir sürçü lisanda bulunmuştum. Paşa Hazretleri de bu kürsüye çıktıkları zaman bana birçok muğlâk ve yuvarlak cümlelerle isnadatta bulunmuşlardı. Fakat ben o gün bir türlü bunun esbabını anlayamamıştım. Bugün bu esbabı öğrendiğimden dolayı Paşa Hazretlerine bilhassa teşekkür ederim.

Efendiler; Yunanlılar 16 Mayıs'ta İzmir'i işgal ettiler. Yunanlıların İzmir'i işgalinden 9 Haziran'da ilk defa Aydın Cephesinde Kuvayı Milliye teşkil ederek vatanı müdafaaya başlamıştım. Binaenaleyh ben orada bütün mevcudiyetimle vatanî olan vazifemi ifaya sai oldum. 17 Temmuz'da bugün - mahiyeti söylenen - Demirci Mehmed; kendi nazarımda öldürülmeye layık olan Demirci Mehmed Efe; 17 Temmuz'da Paşa Hazretlerine; Hacı beni öldürecek diye yazmıştır. Ben o cephede bulunduğum müddetçe Demirci Efe hiç kimsenin on parasına, hiç kimsenin ırzına, namusuna tecavüz etmemiştir. Fakat efendiler ben Sivas'taki kongreye âza gönderilmesini etrafa ilân ettiğim zaman - ki 10 Eylül 1335 tarihinde idi - hiçbir tarafla rabitamız yok ve diğer taraftan da Yunanlılara karşı çarpışırđık. Ferit Paşa Hükümeti sükut ettikten sonra; 21 Teşrinievvel 1335 tarihinde Konya'ya gelen Refet Beyefendiye ilk defa olarak ben telgraf çektim ve kendilerini Nazilli'ye davet ettim. O zaman Refet Bey, Konya Aziziye'sinde isyan çıkmıştı, orada idi. Telgraf da yanımdadır. Ondandan sonra efendiler Antalya depolarında mahfuz olan silâh ve cephaneyi almak üzere oraya kadar gittim. Sonra Afyon'a geldiğim zaman orada merhum Arif Bey'in kuvvetleri vardı. Ben yanımdaki adamlarla gittim, isyanı bastırdım ve Refet Bey'e ben kendi mevkiimi teslim ettim. Refet Bey'i ben şahsen sevmem, fakat Refet Bey'le aramızda hiçbir şey yoktu. Paşa Hazretlerine, hakkımda bir şey yazmış ise o da kendisinin hüsnü nazarıdır. Sonra efendim Paşa Hazretleri buyurdular ki: Hacı Şükrü bir vesika meselesini bana haber verdi.

Efendiler; Yozgat'ın Alaca nahiyesinden Hasan Gazi karyesinden bir adama Ethem Bey vesika vermiş ve bu adama Ethem Bey vermiş olduğu vesikada; bana oradan... Bu adamı ben kendi gözümle gördüm, çünkü Eskişehir'de idim. Ethem Bey'e çekmiş olduğu bir telgrafta elimden aldı, yırttı ve topladığım adamları iade etti. Ben bunu aynen Paşa Hazretlerine yazdım. Ethem Bey'in Refet Bey'e çekmiş olduğu telgrafı orada gördüm, fakat burada kimseye göstermedim ve bu hale de tenezzül etmem.

Efendiler; Paşa Hazretleri bendenizi buraya kânunusânî nihayetinde davet buyurdular. Üç tane telgraf çektiler. Bendeniz Afyon'da idim ve İngilizler daima beni tarassutta bulunduruyorlardı. Hükümeti Feri-diye kafamı istiyordu. İşte efendiler; ben oradan Haymana tarikiyle buraya geldiğim zaman... Haymana hükümeti hayvan almıştır, birçok eşya almıştır. O zaman Vali bulunan Yahya Galip Bey de buradadır. Yalnız maiyetimdeki efrattan bir neferin hayvanının ayağı kırılarak şurada Dere köyünde kaldı, onun yerine halktan birinin kısrağı alındı ve bilâhare sahibine iade olundu.

Sonra efendiler; ben burada Paşa Hazretlerinin cidden teveccühlerine mazhar oldum. Ben burada da-ima onların emrettikleri yerde oturdum, kalktım ve vatanıma nâfi hidemattan başka şimdiye kadar hiçbir şey yapmadım. Ben vatanım için öleceğim ve sonuna kadar bu memleketin nefine çalışacağım ve beni bundan menedecek hiçbir kuvvet de yoktur.

Efendiler; Ethem Bey'le Tevfik Bey arasında ne cereyan etti? Onu da bilmiyorum. Garp ordusu, şark ordusu diye, o zamana kadar da bir şey bilmiyordum. Ethem Bey son defa olarak buraya gelmişti ve giderken Paşa Hazretlerinin emirleri ile bendeniz de gittim. Ethem Bey'in mubayaa eylediği matbaayı Eskişehir'de emrini istihalden sonra buraya gönderdim ve o zaman Fuad Paşa Gediz harekâtı hakkındaki beyanatında dedi ki: Gerek Kuvayı Milliye ve gerek kuvayı askeriye hepsi fedakârane çalışmıştır ve hattâ bir yerde on dokuz zabıt birden yaralanmıştır, fakat kumanda heyetinin bir hatası neticesi olarak o muharebe kaybolmuştur Yunanlılar da ferah ferah kaçmışlardır. Bunu Paşa Hazretlerine arzettim. Ethem Bey son olarak buraya gelmişlerdi, burada benim odamda idiler. Paşa Hazretlerine bir mektup yazdı. Aradan birkaç gün

geçti. Ethem Bey gayet ağır surette hastalandı, o gün Adnan Beyefendi gelmişti; Ethem Bey'i muayene ettiler. O akşama doğru Ethem Bey'in trene binip gitmelerini Paşa Hazretleri emretmişlerdi, hattâ benim de beraberce gitmekliğimi emretmişlerdi. Biz kalktık, Paşa'nın maiyetinde olduğumuz halde bendeniz. Hakkı Behiç Bey, Celâl Bey, Kılıç Ali Bey, Ertuğrul grubu kumandanı Kâzım Bey ve Giresunlu Osman Ağa hareket ettik, o da vardı. Eskişehir'e geldiğimizde Ethem Bey hasta idi, çıktı ve doğru hanesine gitti; biz vagona kaldık. Sonra, arkadaşlar çay içmeye gidelim dediler. Avdet ettiğimiz zaman Paşa Hazretlerinin bir yaveri geldi, Hakkı Behiç Bey'i istedi. Hakkı Behiç Bey gitti Paşa Hazretleriyle ne görüştü bilmiyorum.

Ethem Bey hasta idi ve trenden çıkmıştı. Binaenaleyh biz burada neye kalacaktık? İsmet Bey oraya gelecek idi. Onun üzerine efendiler, ben, Osman Ağa, Kılınç Ali Bey, Reşit Bey, Celâl Bey, Kâzım Bey doğru kalktık Ethem Bey'in evine gittik. Biz caddeden yaya yürürken gördük ki; Eskişehir'e (61) nci fırka getirilmiş, meydanda silâh çatmış duruyor. Fırkayı gördük, acaba dedik ne var? Biz doğru geçtik yukarıya. Ethem Bey'in evinde diğer arkadaşlar öteki odaya gitmişlerdi. Ben de öteki odayı açtım ve geri çekildim, orada bir genç zabıt Ethem Bey'e bir şeyler anlatıyordu. Akşam on ikiye kadar Ethem Bey'in evinde oturduk ve biz kalktık yemeğe gidiyorduk.

Sonra efendiler, bu kıtaatı askeriyenin Eskişehir'e gelmesine yegâne sebep, güya Ethem Bey'in kardeşi Tevfik Bey asker toplamış, Eskişehir'i basacak imiş ve onun için Eskişehir'in etrafı tahtı tarassuda alınmış. Bunu da Ethem Bey'e o zabıt haber vermiş.

Bunda hiç katiyen alâkam yoktur. Yine yolda giderken tanımadığım bir zabıt Kılınç Ali Bey'in yanına yaklaştı ve o süvari zabiti; hatta Paşa Hazretlerinin boş 90 vagonla gittiğini ve Eskişehir'e bir süvari livasının geleceğini ve bu süvari livasının aynı zamanda Ethem Bey kuvvetlerine karşı; baskın yapıldığı zaman Eskişehir'i müdafaa edeceklerini söyledi. Ben bundan son derecede müteessir oldum ve teessüratım son dereceyi bulmuştu, hatta yemek yiyemedim. Biz oradan kalktık, tekrar Ethem Bey'in evine gittik. Paşa Hazretleri gelmemiş, ama birçok yabancılar gelmiş. Kimler gelmişse meçhul...

Paşa Hazretlerinin emir buyurdukları zat da gelmiş; bunlar konuşmuşlar, ne konuşmuşlarsa... Biz kalkıp oradan yemeğe gittik. Paşa Hazretleri daha gelmedikleri için geç vakte kadar orada oturduk.

Ethem Bey dedi ki; rica ederim burada az dur ve Reşit Bey'le Çerkezce görüştüler ve bittabi ben Çerkezce bilmiyordum. Beraber yemek yedik, sonra sekiz araba geldi, ben arabaların ne için geldiğinin farkında değilim, kendisi arabalara bindi. Kendisine nereye gittiğini sordum; esbap nedir dedim? Dedi ki, deminden beri Tevfik'le muhabere etmek istedim, telgrafhane muhabereyi temin etmediği için merak ediyorum. Hakikaten bunların göstermiş olduğu telâş veçhile Tevfik, burayı basacak mıdır? Onun üzerine efendiler; arabalara bindik ve hakikaten kasabanın haricine çıktık, bir tabura rast geldik; nereye gidiyorsunuz diye bize sordular, düğüne gidiyoruz dedik. Efendiler, Kütahya'ya gittik, namusu millî ve namusu askerim namına temin ederim ki; Kütahya'da Kuvayı Milliye namına bir tek nefere rast gelmedim. Biz orada iken Tevfik Bey geldi, hüngür hüngür ağladı ve kendilerinin Anzavur gibi olmayacaklarını söyledi. Biz orada gönderdikleri kumandanların muhaberelerini temin ettikten sonra kalktık Eskişehir'e geldik. Biz Eskişehir'e geldiğimiz zaman efendiler;...

Oradan yazdı ve hatta hiç unutmam; Hacı Şükrü Bey'in oraya kadar gitmesini muvafık bir hareket telâkki etmediğimiz için, beynelihvan, tecziye edeceğiz diyor Paşa Hazretleri. Binaenaleyh bendeniz vatani bir hizmettir diye gittim. Bundan dolayı ne lâzım gelirse yapınız.

Saniyen efendiler; biz orada iken Hakkı Behiç Bey'i (P) teşkilâtına tarassut ettirdi. (P) teşkilâtı bunu yapmakla Hakkı Behiç Bey bundan müteessir olmuştu. Biz Kütahya'ya gittiğimiz vakit, Tevfik Bey'e bir telgraf geliyor. Diyor ki; sizin burayı basacağınız söyleniliyor. Binaenaleyh sakın bu gibi harekâta cesaret etmeyiniz, falan filân... Aynı zamanda oradaki malumatı buraya veriyor ve İsmet Bey'e geliyor, ona havadis veriyor. Ben bunu gördüm orada; tuttum. Ethem Bey'e bir şifre yazdım: Memur bulunan İsmail Hakkı Bey ikiyüzlüdür, buna itimat etmeyiniz, diye yazdım; bir felâket gelmesi muhakkaktır, dedim. Sonra efendiler ikincisi; hücum tabur kumandanını ordu derhal açığa çıkarıyor. Açığa çıkarıldığını Ethem Bey haber almış, bu zabiti bana gönderin diye kardeşine yazıyordu. Buna ben cevap verdim; böyle bir zamanda ordunun açığa çıkarmış olduğu bir zabiti kendi maiyetine ahmaklığın doğru değildir, ordu ile rabitanı ka-

tetmek demektir, böyle bir muameleye tenezzül etme dedim. Bu telgrafım da İsmet Bey'in eline geçmiştir. Getirtiniz, buradan okuyunuz.

Sonra efendiler; Paşa Hazretleri bilmem ki neden benim şahsıma işaret buyurdular; beş yüz lira dediler. Efendiler ben hayatımda Paşa Hazretlerinden beş yüz lira almış adam değilim ve hiç kimseye de para göndermiş değilim. Rica ederim; Paşa Hazretleri o adam kim ise ismini söylesinler. Efendiler ben vatanımın istihlâsını görmedikten sonra hiçbir fırkaya intisap etmeyeceğim. Hiçbir fırka ile de alâkadar değilim, ben siyasi bir adam değilim, ben bir asker adamım. Vatanım kurtulsun, en büyük arzum ve gayem budur.

Sonra Paşa Hazretleri burada bir vesika okudular: Haymana'da Vanlı Abbas'a ait... Bu, Musa Bey'in oğullandıdır. Hepiniz bilirsiniz, Erzurumlular daha iyi bilirler. Bu adama Haymanadaki silâhlarını almak için bir vesika verdim ve o zaman Aydın cephesinde bulunduğum zaman milletimin bana vermiş olduğu millî kumandanlık mührü ile bir vesika verdim. Rica ederim ve o vesikadan başka bir vesika kabul etmem. Yürük Ali'ye yazdığım mektupların hepsini de getiriniz ve burada okuyunuz. Ben, nüfuzumu memleketimin nefinden ve vatanımın saadetinden başka hiçbir yere sarf etmedim. Tevfik Bey, Reşit, Ethem Bey olsun, benim arkadaşlarımdır; Tevfik Bey ordu arkadaşımıdır. Onlarla beraber bu harekâtı yaptık. Efendiler ortada bazı alçak, müfsid herifler var, iki tarafın arasını bozuyor. Sonra Ethem Beyle Refet Bey'in arasındaki meseleler... Ethem Bey'in tamimi var.

Sonra efendiler; benim Ethem Bey'le irtibatlanmamın saiki Refet Bey. Aydın cephesine kumandan tayin olunduktan sonra bütün cepheleeri gezmeye memur oldular. Bütün cepheleeri gezdikten sonra umum cephenin emrû kumandasını deruhte edecekti. Bir defa, efendiler; Kâzım Bey Refet Bey'in emrû kumandasını kabul etmedi. Ethem Bey cephesi ayrı kaldı. Ondan sonra Demirci, mıntakasına gitti ve Demirci 186 tane kız kaldırttı. Yalnız Refet Bey'in zamanında seksen altı kızı dağa kaldırdı. Paşa Hazretleri o vakit uzakta idi. Demirci kuvvetleri Alaşehir'e girdi, maksadı Ethem Bey'e suikast idi. Ethem Bey'e kendisinin nadim olduğunu, bir gibi şeylere bir daha yanaşmayacağını söyledi. Ben bunu, yalan doğru, Ethem Bey'den işittim. Olabilir ki, bu meseleden dolayı Ethem Bey'le Refet Bey'in arası açıktır.

Efendiler, ben sözüme hatime vermeden heyeti umumiyenizden rica ediyorum, benim hakkımda ufak bir cürüm isnadı vaki ise, yapmış olduğunuz Hıyaneti Vataniye Kanunu ile beni idam etmenizi hassaten istirham ediyorum. Eğer cürüm varsa, tahkikat icra edeceksiniz ve beni bu Millet Meclisinin kapısı önünde asacaksınız. Ben bu millî harekâtın âmiliiyim. Efendiler bütün vesaik neşredilmeli ve benim hıyanetim varsa herkes anlamalı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Hacı Şükrü Bey'in uzun beyanatındaki noktalara ayrı ayrı cevap vermeyeceğim. Bazı ufak noktalar vardır, onlara cevap vereceğim.

Meselâ Hakkı Behiç Bey kardeşimizin (P) teşkilâtı tarafından takip olunduğunu söylediler. Hakikaten Hakkı Behiç Bey'in böyle takip edildiğini işittiğim zaman ben de fevkalâde müteessir oldum ve ben bizzat Garp Ordusu Kumandanlığına telgraf yazmak suretiyle bunu tahkik etmeyi bir vazifei uhuvvet addettim. Bu bapta vesaik mevcuttur. Gelen cevapta deniyor ki: Benim malumatım hilâfında belki takip olunmuştur; bu meseleyi tahkik ediyorum, fakat belki de hiçbir kimse tarafından takip olunmamıştır, kendisine öyle bir vehim gelmiş olabilir.

Bu, Refet Bey'in bilmem neyin ihtilâfı değildi. Farzedelim ki mesele...

... ve hatta vaktiyle diyor, bana teklif ettiler; cepheden kabul için ve ben kabul etmemiş olmamakla mahiyeti hakkındaki düşüncemi şimdi takdir buyurursunuz diyor; mektubu okuyabilirsiniz... İsmet Bey'e ve Garp kumandanlığına karşı isyan vaki olmuştur. Sonra hakikaten bana bir rapor vardır; Hacı Şükrü Bey tarafından Macid Bey'e 500 lira verilmiştir diye. Belki vermediniz, belki yanlış olabilir.

Sonra Hacı Şükrü Bey millî kumandanlıktan bahsetti. Kendileri hakikaten bu vakayii cereyanı esnasında; Hacı Şükrü kumandan ve mebus imzasıyla birçok muhaberatta bulunmuştur.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyaribekir) — Paşa Hazretleri müsaade buyurur musunuz? Benim şifre ile muhabere ettiğimden zatı âlilerinin malûmatı var mıdır? Yok mudur?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Bahsettiğim şey; bu vekayii cereyanı esnasında ve bu dosyaları teşkil eden vesaiğin elde edildiği sırada Hacı Şükrü Bey Eskişehir'den muhtelif yerlere şifre telgraf vermek istemiş ve vermiştir. Bittabi bilâhare Garp ordusu kumandanı ittihaz ettiği tedabir sayesinde bunu menetmiştir.

Kendilerini Müdafaa-i Milliye ile Riyasetten soruyorlardı: Hacı Şükrü Bey'e hakikaten mebuslukla kabili imtizaç bir kumandan salâhiyeti verilmiş midir diye... Şimdi Hacı Şükrü Bey'in; kumandanlığına dair vermiş olduğu cevap budur. Makamı Riyasetten yazılanı sonra okuruz. Şimdi anın yazdığını okuyacağım: (Okur) Kendine bir defa millî kumandan diyor. Hangi millet? Kim vermiş sana bu sıfatı? Bana da Anafartalar kahramanı dediler, Arıburun kahramanı dediler, Bitlis, Muş, Suriye kahramanı dediler diye imzama öyle mi atacağım? Binaenaleyh bu bir suiistimaldir. Kumandan diye nasıl imza ediyorsun? Ancak kolordu kumandanları, kumandanlığını muhafaza edebilir.

Vakayii izah ederken, tabii gayet yanlış görüşleri izah etmiştim. Ben izah ederken demiştim ki; şöyle bir vaziyette... Bursa cephesinde iken kalkmış Eskişehir'e gelmiş olan süvari livası ve namütenahi kollar gittikten sonra ne göreceklik?

Yalnız sizin o kadar muhakemeniz olsaydı; ben sizi tevkif etmek isteseydim ne için sizi alıp da buradan oraya götürerdim? Ben sizin hepinizi tevkif eder, idam eder ve öldürürdüm. Hâlbuki ben sizi orada bıraktım ve ben oraya gittiğim zaman o kararı vermiş olsaydım, - bakınız askerlere tesadüf etmişsiniz - kaçabilir miydiniz?.. Böyle bir şey hiç hatır ve hayalimden geçmemiştir.

Tevfik Bey Eskişehir'e gelecekmiş de basacakmış... Efendi orada öyle tevehhüm edecek kumandan gördün mü?

Hakikaten Simav ve havalisi kumandanı olarak jandarmaları ile beraber oraya gönderilmiş olan zat; Tevfik Bey tarafından cebren kovulmuştur ve o da zaten korkak bir adam olacaktır. Oraya geldiği zaman tazyik etmişler, illâ Eskişehir'e git diye... O da demiş; aman... Süvarileri ile beraber gelin... Hatta o zaman biri bana geldi. 13 vagonluk bir süvari kuvveti geliyor dedi. Dedim; siz budala mısınız; kim geliyor? Eğer böyle bir tren gelecek olsaydı; (tarifeyi) tertip eden zat buradadır. Şimendifer şubasının müdüründen gidin sorun. Cevap geldi ki; hayır, öyle bir şey yoktur, o jandarmaların geldiğine dair sokak dedikodularındır, hiçbir vakit hatırıma bir şey gelmemelidir.

Yalnız ben bir şey sormak istiyorum; mademki kendinizi müdafaa ediyorsunuz, belki izah edersiniz. Demin verdiğim izahatta birçok zevatça malûm mesele hakkında ve Ethem Bey'in Reşit Beyle görüşürken Sarı Efe hakkındaki muhabereyi arzetmiştim. Haber veriniz, adamı mahsus gönderiniz, derhal terketsin orasını, öteki efe ile birleşsin ve beriki de demiş ki; belki ben yapmam siz yapınız ve icap ederse isyan edersiniz. O muhabereyi müteakip de Hacı Şükrü Bey makine başında görüşmüştür ve cereyan eden muhaberede şu sözler vardır:

— Sen nasılsın?..

— Bildiğin gibi.

— Söylediğim şeylerle de görüştüm, iyi cevap aldım, Sarı Efe çok iyi, sıhhati yerindedir.

— Evet ben çalışıyorum.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyaribekir) — Cevap vereyim müsaade ediniz; bunları zatı âlinize kim vermiş ise namussuzdur; alçaktır. Ben muhabereleden bile haberdar değilim. Yanımda kim varmış ise söyleyiniz...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Biz Divanı Harp Heyeti değiliz. Kendinizi orada, Divanı Harpte müdafaa edersiniz. Tamiki tahkikat yapılıyor, başka vesai de vardır. Şimdilik hakkınızda başka bir şey söylenmez; işi tahkikata bırakıyoruz.

(İzahat kâfi görüldü)

(Celseye nihayet verildi)

(ZABITLARDA GEÇMEYEN BELGELER)

16 Kânunuevvel 1336

Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdürü Tevfik Beyefendiye

Şifre

Konya Cenup Cephesi Erkânı Harbiye Riyasetine

Cenup cephesine ilâve (15'le) Refet Beyefendiye mahsustur.

(Yirmi beşle) İsmet ve Refet Beyefendilere: Meclisin Salı günü içtimasında Amasya Mebusu Miralay Ömer Lütfü Bey'in Müdafaai Milliye Encümeninden istifası münasebetiyle encümen namına söz alan Hacı Şükrü Bey söz arasında bu milletin artık erkânı harplerin bazîcesi olamayacağını söylemesi üzerine bugünkü celsede Trabzon Mebusu Hüsrev Bey tarafından verilen tahrir ile bu ifadatin esasen sınıf farkı olmayan orduya tefrika sokmak ve anarşi tevlit etmek mahiyetinde olduğu zikir ve izah olunarak Hacı Şükrü Bey'in bu ifadatinin keenlemeyekûn addedilmesi talep edilmiştir. Ben de riyaset namına berveçhi âti beyanatta bulundum. (Büyük Millet Meclisinin Müdafaai Milliye Encümeni Reisi tarafından millet erkânı harplerin bazîcesi olamaz mealinde bu kürsüden söz söylenmiş olduğunu işittiğim zaman müteessir olmuşum. Bu sözde tamamen suikast vardır. Hâlbuki Meclisi Âliniz dimağında böyle hasis maksatlar dolaşanlara iştirak etmekten pek âlidir. Millet ve ordunun vahdetini ihlâl matuf mesaiden çok uzaktır. Millet ve ordunun vahdetini ihlâl etmek isteyeceklerin bu Meclis ve bu millet kafasını ezer ve ezmeye muktedirdir. Bunun cümle tarafından bilinmesini isterim. Müdafaai Milliye Encümeninin vazifesi ordunun teşkil, tanzim ve ilâsına sarfı zehin etmektir. Orduda ayrıca bir erkânı harbiye sınıfı yoktur. Ordumuzun zabitan ve kumanda heyeti vardır.

(Binaenaleyh Hacı Şükrü Bey'in söylediği sözleri geri almasını ben de talep ederim.)

Bu izahat heyeti umumiye tarafından alkışla karşılandı ve onu müteakip Mecliste âmik bir sükûn hâsıl oldu. Heyeti umumiyenin bu noktai nazara temayül ve teveccühü kafisi olduğu anlaşıldı ve Hacı Şükrü Bey'in ifadatinin keenlemeyekûn tutulmasına ekseriyetle karar verildi. Birçok mebuslar ve samiin meyanından bazıları bu ifadattan dolayı beni tebrik ettiler. Bu esnada tesadüfen Mecliste bulunan yeni Ankara Kumandanı Kaymakam Çolak Kemal Bey celsenin hitamında ve bir kısım mebusan muvacehesinde bu nifakçı beyanatın zabitanı fevkalhad galeyana getirdiğini ve bunu söyleyen zatın Meclis meyanında bulunmasına tahammül edemeyeceklerini beyan ve Meclisin bu zatı arasından çıkarması lüzumundan ve Meclis bu zatı tecziye etmezse kendilerinin tecziye edeceklerinden şedit ve müteheyyiçbir lisanla bahs eyledi.

Fevzi Paşa Hazretleri Meclisin esasen bunu tasvip etmediğini ifade ile başka bir şey yapılmasına lüzum olmadığını beyan buyurdular. Fakat Kemal Bey'e ayrıca mahremane Hacı Şükrü ve arkadaşları hakkında tedabirde kusur edilmemesini emir buyurdular. Hacı Şükrü Bey benim izahatımı kendisine karşı tahkir addederek Mecliste bu fikirde ise istifa edeceğinden bahisle Riyasete bir tahrir vermiş ise de henüz mevki muameleyle konulmamıştır.

İsmet ve Refet Beyefendilere yazılmıştır.

Büyük Millet Meclisi
Reisi
Mustafa Kemal

Erkânı Harbiye Umumiye Harekât Şubesi Müdürü Salih

Görölmüştür : Fevzi

Kapadım : 16 minh

İmza

Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi:

Dolap : 46
Klasör : 2485
Dosya : 99

Fihrist : 36, 36 -1

15 Teşrinisani 1336

Mahrem ve zata mahsustur.

Yaverlik numrosu

80

Garp Cephesi Kumandanlığına - Şifre

Mebus Hacı Şükrü Bey'den alınan bir telgrafnamede Garp Cephesinde güzide kumanda şahsiyetlerinin birer birer cepheden uzaklaştırıldığı hakkında o mıntakada dedikodular yapıldığından bahisle nazarı dikkat celp edilmiştir.

Keyfiyete kesbi ittıla buyurulmasını ve buna karşı tedabiri lâzime ittihazını rica ederim.

Erkânı Harbiyei Umumiye
Reisi Vekili
Fevzi

Kapadım : 15 minh
İmza

Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi:

Dolap : 46
Klasör : 2485
Dosya : 99
Fihrist : 1

Karahisar 6.1.1337

Cenup Cephesi Erkânı Harbiye Riyasetine

C: 5. 1. 1337 Şifreye

Bu israfat ve ihtirasat ile dolu şerait tahtında milletin ve memleketin harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif edildikleri şayi olan sulh tavassut heyetinin muvafık ve müsait şerait tahtında geldikleri de beynennas şayi olduğuna göre heyeti müşaruileyhanın serbest bırakılarak müzakeratı sulhiyenin tesrii bütün askere ve efradı milletin tercümanı olarak ihbarı keyfiyet eylerim. Ankara'da içtima eden Meclisin ne şekilde içtima ettiğini tabii hepimiz biliyoruz. İlk icraatları da bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üç bin kûsur lira tahsisat yapmaları olmuştur ki senede içlerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavuklukla melufturlar. Gelen heyeti âliyenin hemen İstanbul'a iadesi ehemmiyetle maruzdur. İmza Ethem.

12'nci Kolordu Erkânı Harp Reisi
Ziya

Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi:

(İstiklâl Savaşı Arşivi)

Dolap : 46

Klasör : 2484

Dosya : 96

Fihrist : 54

Ankara 17.1.1337

Beyanname

Simav - Demirci - Gördes ve Civarı Ahalisine

Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin verdiği evamire riayet etmeyerek verilen efrat, esliha ve cephaneyi de beraber alıp bütün avanesiyle düşman tarafına iltihak etmekle kalmayan ve maiyeti efradını iğfal ve izlal ederek, milletin dışından, tırnağından ayırıp teçhiz ve teslih ettiği efradı milleti düşman safları arasında hemdin ve milletine karşı keran kurşun atmaya icbar eden asi Ethem ve kardeşlerinin; zalim ve hunhar Yunanlıların istilâlarından henüz kurtulamayan memleketinizde bazı propaganda ve teşkilât yapmakta oldukları istihbar olunuyor, masum ve hakikatten haberdar olmayan ve bu canilerin cebir ve tasallut ve tahakkümünden kurtulamayan, mücehhez ve müsellah efradını düşmana iltihaka sevk eden ve düşman safları arasında hükûmetine ve milletine karşı harp ettiren hainlerin bu hareketini Müslümanlığın ve Türklüğün vakar ve hamasetle dolu olan tarihi şimdîye kadar kayıt etmemiştir. Her şeyce bizden çok dún olan milletlerin tarihinde bile bu leke yoktur. Hamiyyet ve metanetini düşman istilasâ altında bile | kemal-i şerefle muhafaza eden ve âsi Ethem'in bu ihanet ve hıyanetinden belki haberdar olamayan Demirci - Simav ve Gördes havalisi ahalisinin bu zalim ve âsilere nazarı nefretle bakacağına ve pek kıymetli topraklarında yer vermeyeceklerine hükûmet yakinen itimat eder.

İnşallah pek yakın zamanda ordumuz; sizi bu hunhar ve canavar âsilerin şer ve zulmünden tahlis edecektir.

Hükûmet; çok arzu ve ümit eder ki; sizleri; bu vatan ve memleket haini, din ve istiklâl düşmanı olan zalimleri; bu anın hululünden evvel bizzat takip ve derdest edecek ve pençe-i şer'i ve adalete verilmek üzere orduya teslim etmek şeref ve iftiharını kazanacaksınız. Her zaman ibraz ettiğiniz hamiyyet ve metanetten dolayı bu hizmet ve fedakârlığı sizden beklemekte millet tamamen haklıdır.

Cümnenize sabır ve sekinet ve metanet tavsiye olunur.

Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi:

Dolap : 46

Klasör : 2485

Dosya : 99

Fihrist : 84-2

Türkiye - Rusya muahedenamesi 1.10.1336'da değil 16 Mart 1337'de yapılmıştır.

Türkiye - Rusya Muahedenamesi Hakkında Kanun

21 Temmuz 1337 ve 17 Zilkade 1339 gün 14 sayılı Kanun maddeleri.

(Düstur: 3'üncü tertip, Cilt: 2, Sahife: 102, 103,... 117)

17 Teşrinisani 1336

Mahrem ve zata mahsustur 84

Garp Cephesi Kumandanlığına - Şifre

Zeyil: 15 Teşrinisani 1336 numro - 80 - Şifreye

Hacı Şükrü Bey'den Büyük Millet Meclisi Riyasetine mevрут şifre aynen berveçhi âtidir.

Erkânı Harbiyei Umumiye
Reisi Vekili
Fevzi

Kapadım: 17 minh

İmza

Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi:

Dolap : 46

Klasör : 2485

Dosya : 99

Fihrist : 2

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—
27 Kânunuevvel 1336 (1920)
—◆—

Münderecat

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI
2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
  1. — *Çete teşkil etmek isteyen bazı mebuslar hakkında Dâhiliye Vekâleti tezkeresi.*
  2. — *Büyük Millet Meclisi Bütçesi.*
  3. — *Van ve Hakkâri mebusluklarına seçilenlerden Meclise vaktinde iltihak etmeyenler hakkında karar ittihazı.*

—◆—
Cilt : 7
—◆—

123'üncü İn'ikat, 1'inci Celse
—◆—

YÜZ YİRMİ ÜÇÜNCÜ İN'İKAT

27 Kânunuevvel 1336 Pazartesi

Birinci Celse

Kuşat Saati: 1.15

REİS: İkinci Reis Vekili Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Atâ Bey (Niğde)

REİS — Efendim, ekseriyet var, celseyi açıyorum. Zabtı sabık hulâsası var, okutuyorum.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz On Birinci İn'ikat

9 Kânunuevvel 1336 Pazartesi

Üçüncü Celse

Bu içtimada cephelelerdeki askeri vaziyet, bazı milis kuvvetlerin tasfiyesi hakkındaki istizah tavrı mü-nasebetiyle Fevzi Paşa Hazretlerinin izahatı ve Hamdullah Suphi Bey'in konuşmasından sonra, Diyarbakir Mebusu Hacı Şükrü Efendi hakkındaki ithamlara cevabı ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin bu mevzu-daki beyanatını müteakip celseye son verildi.

Reis (1)⁸⁰

Katip

Katip

REİS — Zabtı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

Tezkere

1. — *Çete teşkil etmek isteyen bazı mebuslar hakkında Dâhiliye Vekâleti tezkeresi.*

REİS — Dâhiliye Vekâletinin bir tezkeresi var, okunacak.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Büyük Millet Meclisi Azasından bazılarının çete teşkilâtı yapmak üzere hüviyeti meçhul eşhasa vesika vermekte olduklarından bahsiyle asayiş ihlâl edebilecek olan bu gibi harekâta meydan verilememesi hak-kında Bâlâ Kaymakamlığından vuku bulan işar üzerine bu gibi vesaike hâmil eşhasın vesaike mezkûreyi ne maksatla alıp bunun üzerine ne gibi teşebbüs ve faaliyette buldukları hakkında isticvap edildikten sonra serbest bırakılması ve istirdat edilecek vesaikin de vilâyete irsaliyle çete teşkilâtı için kimseye müsaade edilmemesi lüzumunun cevaben bildirildiği Ankara vilâyetinden bildirilmiş ve kaymakamlığın mürsel telgrafnamesi sureti de leffen arz ve takdim kılınmıştır. Azayı Meclisten bazılarının bu kabilden olan ha-rekâtı hakkında ittihaz ve tatbik edilecek hattihareketin bittayin emrû tebliğine müsaade buyurulması arz olunur efendim. 1 Kânunuevvel 1336

Dâhiliye Vekili namına

Sıhhiye Vekili

Doktor Adnan

80 Celseyi idare eden reis ve katipler tespit edilememiştir.

REİS — Efendim, bazı mebusların çete teşkilâtı için hususî adamlar göndermekte olduklarına dair Dâhiliye Vekâleti bir tezkere gönderiyor.

FEYZİ EFENDİ (Malatya) — İsim tasrih olunsun.

MUSTAFA BEY (Tokad) — Böyle vesika veren kimse söylensin.

REİS — Efendim, bu Divanı Riyasete tevdi edilmişti. Musip bulmamıştır ve celsei hafiyede heyeti umumiye arzını tensip etmiştir. Heyeti umumiyenize malûmat arz olunur.

FEYZİ EFENDİ (Malatya) — Vesikalar kimindir? Bilinmelidir.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Efendim, çete teşkilâtı zaruret üzerine teessüs etmiş bir şeydir. O zamanlar hakikaten zaruret vardı ve bu inkılâpta çeteden istifade olunmamış, dersek günahtır. İstifade olundu. Leül-hamd velminne şu zaruret de mündefi oldu. Yani çeteye ihtiyaç messettiren zaruret de mündefi oldu. Şu halde rüfekadan hiçbirisinin bu gibi şeylerle, yani çete teşkilâtı ile meşgul olacağını zannetmiyorum. Şayet hâlâ çeteye ihtiyaç var zannı ile böyle bir şeyler yapmak isteyenler varsa rica ederiz bundan vazgeçelim, zarar görülecektir. Zira her şey ihtiyaç üzerine müessesdir, zaruret bitti. Rica ederiz, böyle şeyler artık olmaz zannederim. Şayet içtihad üzerine böyle bir şey yapan refikimiz varsa, rica ederiz, vazgeçsin.

MEHMET NADİR BEY (Isparta) — Hâlâ çete teşkilâtı devam ediyor. (*Kürsüye sesleri*)

RIZA BEY (Muş) — Balâdan Abbas isminde birisinden bir kâğıt geldi. Bunlardan bazısı benim maiyetimde bulunmuş, bana yazmışlar. Bunun için yetmiş seksen süvari ve tüfeğimiz var diyorlar. Jandarmalar almaya gitti. Bu mesele için cevap vermiştim. Bunlar yetmiş seksen süvaridir. O kâğıt elimdedir. (*Gürültüler*) Binbaşı Rıza Bey vardı. Onunla görüşmüşler. Bu süvariler kaymakama gitmişler ve Müdafaayı Milliye emrine verilmişlerdir.

FEYZİ EFENDİ (Malatya) — Hali hazırda düşmanların karşısında çeteler hizmet ettiler. Evet, çeteler büyük hizmet ettiler. Lâkin mademki Elhamdülillah Büyük Millet Meclisi teessüs etti, askerliği yaptı, memurini teşkil etti. Artık çeteye de lüzum kalmadı. Benim dünkü gün Hacı Mehmed Efendi namıyla aldığım bir telgrafta bunlar Ayıntap'ın üzerine düşmana karşı gidiyorlar. Lâkin şu havalide dünkü gün aldığım telgrafta Hacı Mehmed Efendi ve Polatlılı Abdullah...

MUSTAFA BEY (Tokad) — Mebus olanlardan çete teşkilâtı ile meşgul olan var mı? Onu söyleyiniz.

FEYZİ EFENDİ (Devamla) — Bunlar Müdafaai Milliye (Reisi tarafından verilmiş ve onun) (1) emri ile gönderilmişti. Lâkin şu havalide mebusan arkadaşlarımız tarafından çete yazmaları muvafık görülemez. Evet, rica ederiz. Arkadaşlarımız yapmasın.

ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) — Efendim, malûmu âliniz ki mütarekeden sonra düşmanımız olan hükümetler bizi silâhsız bir şekilde avlamak istediler. Daha doğrusu (saflık ettik. Onlar için birtakım ahkâm kabul ettik.) (2)⁸¹ Zannediyorduk ki, kendi mevcudiyetimizi ve istiklâlimizi Vilson prensipleri muhafaza edecek. Bu meyanda kabul olunan şeraitten daha ziyade üzerimize basarak, elimizi kolumuzu bağlayarak ve silâhlarımızı ve toplarımızın kamasını, tüfeklerimizin mekanizmasını aldılar. Firar eden ef-radımızı takipten menettiler. Bu suretle mevcut fırkalarımız, kolordularımız hepsi birer iskelet halini aldı. Yani biraz sonra düşmanlar tarafından İzmir'e malûm olan taarruz vaki oldu. İzmir'e taarruz eden Yunan kuvvetleri yerli Hristiyanlarla beraber - hepiniz pekâlâ biliyorsunuz - ahalinin hürriyetine, malına, canına ve en nihayet ırzına tecavüz ettiler. Eli bağlanmış, ordusu yok olan bu millet, bu tecavüz karşısında kalan bu millet eline silâhını aldı, çıktı. Yani Kuvayı Milliyenin bidayeti teşekkülü böyle olmuştur. Bittabi on adam, yüz adam böyle müdafaaya çıkınca içerisinden biri kim daha cesur, kim daha iyi ise başbuğ olur. İşte bu suretle Kuvayı Milliye namı ile düşmana karşı çalıştılar. Bu teşkilâtı beslemek ve erimekten menetmek için de her tarafta bu kanaatta bulunanları iş başına getirdiler. Nihayet vaziyet inkişaf etti. Meclisi Mebusana harimine varıncaya kadar el uzattılar. Nihayet İstanbul'da hükümetin devamına imkân kalmadı ve buraya kaçtılar ve millet Heyeti Âliyenizi intihap etti, gönderdi. Şimdi hamdolsun hükümet şeklini aldık. Meclisimiz var, Heyeti Vekilemiz var, ordumuz var. Uğraşıldı ve bu altı ay zarfında, noksanları olmakla beraber, yoktan bir ordu meydana geldi. Muntazam hükümetlerde memleketin müdafaası hiç şüphesiz ki orduya mütevakkıftır, aittir.

81 (1,2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklenmiştir. M. Ünver

Ordu ile Kuvayı Milliye arasındaki fark şudur. Kuvayı Milliye denilen heyet kanaati gayet sağlam olan insanlardan, efrattan müteşekkil olan cesur bir heyettir. Pek müteredditler veya korkaklar oraya girmezler. Ordu ise uzun boylu bir talim ve terbiye devresi geçirecek müthiş inzibat altına girmiş binlerce, yüz binlerce insanlardan müteşekkil bir heyettir. Çünkü bu kolay iş değildir, bu can pazarıdır. İnsan ölüme seve seve gider dersiniz, gitmez. Doğru değildir, gitmez. Fakat onu ölüme sevk eden vatan muhabbeti, arkadaş gayreti, akrandan utanmak gibi birçok hissiyat vardır. Bir saygıyı sayarak gider. Yüz binlerce insanlardan müteşekkil olan bir orduyu bir heyet haline getirmek uzun boylu talim ve terbiye etmek ve iyi bir heyeti zabıtana ve iyi bir küçük zabıt heyeti bulunmak lâzımdır. Tabii bunu mütemadiyen tezyit edeceğiz. Yani hepimizin noktai nazarımız budur. Sonra ayrıca Kuvayı Milliye için memleketin dâhilinden insan yazmak, toplamak bendenize kalırsa doğru değildir. Bir kısmının tarzı iâşesi başka, elbisesi başka, maaş ve kumandanı başka ve diğeri de alelade bildiğimiz askerlik namı altında yan yana aynı cephede harp etmesi biraz müşkül olur zannederim. Hakikaten bazı zamanlar oldu ki onların sayesinde burada oturduk. Fakat bugün bir ordu vardır. Herkesin bu orduyu takviyeye çalışması vatanperverlik icabındandır. Binaenaleyh dâhilen yeniden Kuvayı Milliye teşkiline bendeniz kendi hesabıma lüzum görmem. Zannederim, heyeti âliyeniz de buna muvafakat etmez.

Sonra pek âlâ bilirsiniz, Makedonya muhitinde orada bulunan Bulgarlar çeteleri kendi vatanları, kendi menfaatleri icabı hizmet ederler. Fakat nerede ettiler, daima hududun öbür tarafında. Bulgar çeteleri Bulgaristan dâhilinde bir şey yapmadılar. Bu böyledir. Bizim de bazı serdengeçti bazı fedai adamlarımız varsa ve bu fedai insanlar ufak tefek çete halinde Bursa ve İzmir taraflarında birtakım işler yaparlarsa hakikaten çok güzeldir. (Nitekim geçenlerde ajanslarda okuduk; Lazkiye'ye kadar.) (1) Türkler gitmişler, deniyor. Fakat zannedersem bu bizim muntazam askerlerimiz değildir. Oraya kadar Haleb'in daha aşağısına sıçrayıp gitmişler, bunu anlarım. Aynıyle bu teşkilâtın en ziyade Garp cephesinde neşvünema bulması (arz ettiğim gibi ilk ihtiyacın mahsulüdür.) (2)⁸² Şarkta zararsız bir ordu vardır. İngilizler oraya el uzatamadılar. Dokuzuncu kolordu, oldukça intizamını muhafaza etmişti ve orada da Yunan işgali gibi bir şey yoktu. Orası bu suretle yapılan teşkilâtı milliyeyi eline aldı. Tamamıyla ordu şekline soktu ve şimdi orada ordu vardır. Yanında başka teşkilât yoktur, zannederim. Kezalik Ayıntap, Urfa vesaire... Oralarda da teşkilâtı milliyeye oldu. Bu Kuvayı Milliye ordunun bir parçası şeklindedir. Şeraiti hayatiyesi de ordudan fazla değildir. Ne fazla maaşları vardır, ne de fazla bir şeyleri vardır. Asker gibi yerler, içerler, giyerler ve emr ü kumandaya tabidir. Fakat, bundan sonra dâhili memlekette bu nam altında asker celbini bendeniz muvafık görmüyorum. Çünkü zaten lâzım olan esnanı silâh altına celbediyoruz. İnşallah muzaffer oluruz.

HASAN BASRÎ BEY (Karesi) — Mevzuu müzakere olan mesele şu tezkerede yazılan meseleden ibaret idi. Fakat bilahare dallandı, büyüdü, başka bir cereyana doğru gitmeye başladı.

Bir kere Kuvayı Milliye ile çeteciliği aynı şey zannetmek bendenizce hatadır. Kuvayı Milliye eğer Kuvayı Milliye ise çete değildir. Eğer arkadaşlarımızdan biri sırf hükûmete, orduya muavenet etmek endişesi ile böyle bir vesika vermiş ve Kuvayı Milliye teşkilâtı yapmış ise herhalde memlekete ihanet etmiş addedilemez ve bir mebus olmak haysiyetiyle ihanetten azadedir. Yok eğer tezkerede yazıldığı gibi memleketi soyan, memlekette çapulculuk eden, memlekette asayışı bozan, memlekette her türlü fenalığı yapan bir çete teşkilâtı meydana getirmek istemişse bu hareketi hakikaten bir ihanettir ve tecziye edilmek lâzımdır. Yalnız böyle alelamya mebuslardan bazısı tarafından vesika veriliyor; demek ve bu tarzda beyanatta bulunmak zannederim muvafık değildir. Vesikayı veren kimdir, vesika Hükûmete, orduya muavenet için mi verilmiştir, yoksa arz ettiğim şekilde bir çete teşkili emeli ile mi verilmiştir?

Sonra bendeniz arz ettiğim veçhile, hiçbir mebus arkadaşımızın böyle asayışı ihlâl edici mahiyette bir vesika vermesi mümkün değildir. Arz ettiğim gibi, Hükûmete muavenet içindir ve binaenaleyh samimiyetten mütevellit bir teşebbüstür. Yalnız Kuvayı Milliyyeye lüzum var mı, yok mu meselesinden evvel, vesika verilmek meselesi mucibi muahaza ve tenkit olabilsin.

Efendiler, Ömer Lütfü Beyefendi tarafından tarihçesi beyan buyurulduğu veçhile, Kuvayı Milliyenin ilk doğduğu muhit, İzmir havalisidir.

82 (1,2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklenmiştir. M. Ünver

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Yanlıştır. Çünkü bu kolay iş değildir, can pazarıdır.

HASAN BASRİ BEY (Devamla) — (1)⁸³ Bilfiil Yunan işgali dolayısıyla ahali müdafaai meşrua mecburiyetinde kaldı. Heyecanı millî neticesinde bir Kuvayı Milliye teşkilâtı meydana geldi. Bu teşkilât herhalde çetecilik teşkilâtı değildi. Bir müdafaai meşrua idi. Kendi dairei intihabiyem namına arz ediyorum ki bizde efendiler, Cenabı Hakka şükürler olsun çetecilik olmamıştır. Kuvayı Milliye demek memleketin asayişini muhafaza eder, memleketin iffetini, namusunu muhafaza eder, memlekette namuskârlığı esas olmak üzere tanır bir teşkilât demektir.

REİS — Efendim mevzu değişiyor. Kuvayı Milliyenin mevcudiyetine lüzum var mı, yok mu?.. Fakat şimdi esas ruznamemiz bu değildir.

H. BASRİ BEY (Devamla) — Mademki müsaade olunuyor, bendeniz de bildiklerimi arz edeceğim. (*Mevzuun haricine çıkılmasın sesleri*) Bizde Kuvayı Milliye bu şekildedir ve sizi bütün namusumla temin ederim ki dairei intihabiyem deki Kuvayı Milliye hiçbir çapulculuk yapmamıştır. Gayet namuskârane çalışmıştır. Bu Kuvayı Milliyenin bakayası bugün de yine namuskârane olarak cephede harp ile meşguldür. Kuvayı Milliye çetecilikle tevhit etmek hatayı azimdir. (*Çok doğru sesleri*)

Sonra Kuvayı Milliyenin ibka veya ilga maddesi henüz hallolunmamıştır buyuruldu. Efendiler, Kuvayı Milliye için memleketi yüzde yüz muhafazaya, müdafaaya muktedir olduğumuza kanaat hâsil etmek ve Kuvayı Milliyenin – arz ettiğim gibi - çetecilikten azade olan Kuvayı Milliyenin heyecanı millî ve meşrudan doğmamış olduğunu kabul etmek lâzımdır. Efendiler, mademki celse hafiyede bulunuyoruz. Dertlerimizi samimî bir halde söyleyelim. Efendiler, filhakika bazı yerlerde Kuvayı Milliye namı altında icrayı şekavet eden, çapulculuk eden birtakım kuvvetler türemiş ve bu kuvvetler memlekette büyük zararlar yapmıştır. Bu gayrı kabili inkâr... Fakat ben kabahati lâyıki ile vatanî hislerle mücehhez olmayan ve cehil içinde püyan olan efrattan ziyade bu efradın cevelân ettiği memleketlerin eşrafında buluyorum.

MUSTAFA BEY (Tokat) — Eşraf şikâyet ediyor. (*Gürültüler*)

H. BASRİ BEY (Devamla) — Efendiler, memlekette namuskârlığı hâkim kılmaya azim olan eşraf, memlekette emin olunuz, hiçbir çapulculuk yaptırmaz. Dışarıdan gelsin, içeriden gelsin, ordulara yardım kılacak teşkilâtı halkın ruhundan doğma bir harekete getirmek lâzım gelir. Hulâsa olarak arz ediyorum. Eğer hakikaten memleketi yıkan çete...

EMİN BEY (Eskişehir) — Mesele vesika verilip verilmemesi hakkındadır. Bu nazik bir meseledir. Bunlara mani olalım.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Teşkilâtı mahsusanın devam eden ilgasına dair olan şu müzakeratta vesika veren zatı ne tenkit ve ne de muahaza ve ne de bundan şaibe kâd hissetmedim bendeniz. Takdir buyurursunuz. Bunlar Ankara Hükûmetinin ilk teşekkülünde ve bundan evvel memlekete ifa ettikleri vazifeyi lisanı sitayişle Meclisi Âliniz yad etmiştir. Bu da resmen zabıt ceridenize geçmiştir. Gayenin istihsalı için Kuvayı Milliye mi, ordu mu çok çalışmıştır? Arz ettiğim gibi Müdafaai Milliye bütçesinde bu müzakere edilip karar verilecek bir meseledir. Bu kâğıttan bendenizin anladığım mana; vesika veriliyor. Hiç şüphe yok ki hizmet kastıyla veriliyor. Vesika veren zatın kim olduğu ve nereye ne suretle verildiğini bilmiyorum bendeniz. Kuvveti tezyid kastıyla bir teşkilât yapın, diye verebilirler. Dâhiliye Vekâleti tezkere-i ile istiyor ki ordu kuvvetini muntazam membalardan alıyor. Ankara Hükûmetinin bidayeti teşekkülünden bugüne kadar yapılagelmekte olan usul veçhile herkesin kuvvet toplayarak vatanî vazifeye koşmasına lüzum görülüyor. Ordu bu vazifeyi ifa ediyor. Azayı kiram haberdar olsunlar. Arzı malumattan ibarettir. Divanı Riyasette bu tezkere okundu. Her arkadaşı Divanı Riyasete davet ederek bunu okumak imkânı var mıdır efendiler? Yoktur. Bu, arzı malumat için burada okunmaktan ibarettir zannedirim.

Benden evvel söz söyleyen zevatın hatırına geldiği gibi, Kuvayı Milliye için mevzuubahis değil. Kuvayı Milliye için tevsi etmek; bu da mevzuubahis değil. Laalettâyin elli kişi başına toplayan cepheye sevk etmek vazifesi vataniye idi. Bugün buna hacet kalmadığını anlatmaktan ibarettir ve bunda hiçbir suretle arz ettiğim gibi tenkid şaibesi yoktur. Ben-denizce bu meseleyi kapatsak daha iyi olur. (*Kâfi, kâfi sesleri*)

83 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklenmiştir. M. Ünver

REİS —Efendim; müzakere kâfi görülüyor mu (*Kâfi sesleri*) Kâfi görülmüştür.

2. — *Büyük Millet Meclisi Bütçesi.*

REİS — Efendim Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin takriri vardır. (Okundu) (*Pek muvafık sesleri*) Bu takriri kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edildi. Kararı âliniz veçhile müfredat üzere bütçemizi tetkik edelim. Bizim maaşımızı kesiyorlar diye bir leke hâsıl olmamak için alenî celsede müzakeresini arz etmiştim. (*Reye koydunuz, kabul edildi sesleri*) Reye koymadım, tabiidir ki Meclisi Âlinizin kararına ittiba ederim.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Bütün teferruatı hasbihal etmekten ibarettir. Kabulü kâtisi umumî bütçe ile birlikte olacaktır ve rakamı da oraya koyacağız. Malûmu âliniz bütçede fasıllar reye konur ve kabulü katî yekûnu umumîler üzerine yapılır. Meclisin umumî bütçesi tereddüde mahal kalmamak için fasıllar hakkında hafif bir izahat verilir. Azayı kiram tahsisatı, memurin tahsisatı ile Meclisi Âliniz geçiverir ve olur biter. Şimdi görüşmekten maksat hasbihalden ibarettir. Yoksa yine resmî kabulü kâtisi yine açık celsede olacaktır. (*Hasbihal olmaz sadaları*)

FEYZİ EFENDİ (Malatya) — Sonra ezberden okuyorlar, bilmiyoruz. Körü körüne tasdik olur mu? Sonra millet bizi tahtie eder.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Efendim Nizamnamei Dâhilinin maddei mahsusası mevadına atfı nazar buyurulursa muvazenei maliyenin birinci fıkrası diyor ki; Meclisin bütçesini tetkiktir. Arzu buyurursanız muvazenei maliyeye verirsiniz. Muvazenei maliyeye gitsin, nasıl isterseniz. (*Encümene sadaları*) (*Kabul, kabul sesleri*)

3. — *Van ve Hakkâri mebusluklarına seçilenlerden Meclise vaktinde iltihak etmeyenler hakkında karar ittihazı.*

REİS — Mevzu üzerinde buyurun Hasan Fehmi Beyefendi.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Tahminen bir buçuk, ay mukaddem hafi bir celsede Nisabı Müzakere Kanununun ikinci maddesi müddeti muayyenesi zarfında Meclisi Âlinize... (*İşitemiyoruz sesleri*) Gelmeyen zevatın Nisabı Müzakere Kanunu'na tevfikan müstafi addedilmelerine dair bir karar icap eden mahallere tabii günü gününe tebliğ edildi. Van ve Hakkâri mebusluğu mazbatası ile buraya bir karar gelmiştir. Bu mazbatalarını ibraz ve birer de istida takdim etmişlerdir. Müstafi kararı tetkik edildi. Yalnız Tevfik Bey'in müstafiler meyanında ismi geçmiştir. Bunlar alelusul şubelere havale edilir. Usule, kanununa muvafık ise Heyeti Celileniz kararını ittihaz eder ve kararını verir. Değilse icabı icra kılınır. Fakat Tevfik Bey uzun bir istida veriyor ve istidasında diyor ki; intihap olunduktan sonra hasbellüzum (beni Van Valisi Bizi Van vilayeti Hakkâri Mutasarrıflığına) (1)⁸⁴ gönderdi ve o vakit de Meclisi Âliye dâhil olmamaklığım bundan neşet etti. Böyle bir istidaya mazbatasını rabten veriyor. Fakat evvelce Meclisi Âliniz müstafi addettiği için bu zatın mazbatasını ve istidasını şubeye havale etmeye tabii imkân yoktur. Riyaset bunu ihzarî bir muamele olmak üzere Meclise gönderiyor. Çünkü Meclisi Âlinizin müstafi kararı var. Van'dan da buraya kadar bu zat kalkmış gelmiş. Malûmatımız yok diyor. Müstafi addedildiğine dair malûmat vermiş olsaydı vaziyet ne olacaktı, şubeye gönderelim mi? (*Hayır hayır sadaları*) Van'dan buraya gelmiş, elinde bir intihap mazbatası var. Beni hasbellüzum Hakkâri mutasarrıflık vekâletinde bulundurdular, diyor. Bu muamelenin tetkikine mahal olup olmadığı hakkındaki noktai nazarınızı izhar buyurursanız mesele tavazzuh eder ve kolaylaşır.

DOKTOR SUAD BEY (Kastamonu) — (Efendim; 5 Eylül tarihinden çok muahhar olduğu kanaatinde bulunarak bir) (1)⁸⁵ biz bir tarihten muahhar olanlar ve karar verdik ki, eğer bu tarihten sonra intihabat vuku bulursa keenlemyekûn addedilsin diye... O tarihten sonra intihap edildi ise bu yenidir. Muamelâtı da Teşrinievvel olduğuna göre...

84 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklenmiştir. M. Ünver

85 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklenmiştir. M. Ünver

Hâlbuki bugün tetkiki mevzuubahis olan zatın muamelesine gelince; Kânunuevvelde mevzuubahis oluyor. Her ne kadar esbabı meşruadan dolayı tehhür etmiş deniliyorsa da aradan yedi sekiz ay gibi bir müddet geçtikten sonra meşru bir surette Meclise kabul edildikten sonra, reddi karargir olduktan sonra bunu yeniden tetkike mahal yoktur. Kararı sabıkta ısrar edilmiştir. (*Hacet yok sadaları*)

FEVZİ EFENDİ (Erzincan) — Arz edeceğim birkaç kelimedden ibarettir. Yalnız o cihetlerin istilâya uğramış olduğu bir; ikincisi, Ermeni ordusuna karşı hudutta bulunduğu cihetle istifade etmek ve ahvali mahalliyeye vukufundan dolayı bir mutasarrıflığa gönderilmiş ise, demek ki, bir hidematı vataniye sebebiyle tehhürde bulunuyor. Binaenaleyh müsaade buyurulursa Encümene havale buyurulsun. Buraları da tetkik edilsin.

RAGIB BEY (Kütahya) — Bir şey arz edeceğim.

HAMDİ BEY (İzmit) — Efendi Hazretleri buyurdular ki; mutasarrıflığa tayin olunmuş. Hizmeti vataniye ifa etmiş. Binaenaleyh kabulü lâzım gelir. Malûmu âliniz bizim kanunu yaptığımız o tarihte mutasarrıflığı tercih etmiştir. O zaman buradan, Meclisi Âlinizden; ben şöyle bir hizmet kabul edeceğim diye kendisi veya vilâyet böyle bir işarda bulunsaydı ve Meclisi Âliniz de bunu kabul etseydi olurdu. Fakat şimdi bunu kabul etmek zannedersen doğru değildir.

RAGIB BEY (Kütahya) — Efendim, bu zat zannedirim ilk intihabatta intihap edilmiş, 5 Eylül tarihindeki Nisabı Müzakere Kanunu müzakere edilmezden evvel gelmemiştir. Vakıa 5 Eylül'den sonra vürud edecek bilumum mebusların ademi kabulü karargir olmuş ise de bunlara şâmil değildir. Bunlara şâmil olan diğer bir madde vardır. O da; intihaptan 5 Eylül'e kadar ne müracaat etmişler, ne de kabul etmişlerdir.

MUSTAFA BEY (Karahisarışarkî) — Efendim, her mebus bir mazbata ile buraya gelir. Bunun mazbatasını evvelemlerde Encümene tetkik edilir. Encümene gitmeden, tetkikat yapılmadan nasıl karar verilir bilmem ki?.. (*Müzakere kâfidir sesleri*)

REİS — Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görüldü.

Encümene havale edelim ki? (*Hayır sesleri*) Müstafi addedenler lütfen ellerini kaldırsın. Müstafi addedilmişlerdir.

Celseye nihayet veriyorum.

Kapanış Saati: 2.20

(ZABITLARDA GEÇMEYEN BELGELER)

(Dâhiliye Vekâleti tezkeresine ekli olup, okunmadığı için zapta geçmeyen belgedir.)

(Mahrem)

(Balâ Kaymakamlığından gelen 25 Teşrinisani 1336 tarihli şifre mahlûli suretidir.)

Mebusini muhteremeden bazılarının çete toplamak üzere hüviyeti meçhul kesana vesika ita eyledikleri istihbar kılınmıştır. Ezcümle kazasının Afşar karyesine gelen ve mukaddema çete firarisi olan Yusuf Çavuş namında birisine Muş Mebusu Rıza Bey'in bir vesika verdiği ihbar edildi. Hâmili taharri olunmakta ise de bu gibi haller halk arasında sui misal teşkil ederek halkın zararı ile nihayet bulmakta ve hâmillerini de menfaat hisleri temin eylemektedir. Çete teşkilâtı zaten mülğadır. Olmasa da bu haller asayişî ihlâl edeceğinden icrasına müsaade olunamaz. İşbu vesika usulünün ref'ini sureti mahremanede arz ederim.

Kaymakam
Osman Nuri

İşbu suret aslına mutabıktır. 1 Kânunuevvel 1336

Süleyman Ferit

(Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa'nın takriri)

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Geçen 25 Kânunuevvel 1336 Cumartesi günündeki Meclisi Âlinin içtimai umumisinde şimendiferlerin yedek aksamının mubayaasına ait Karahisar Mebusu Şükrü Efendi'nin vaki olan izahatı ile hutebai kiramın bu baptaki itirazatına vermiş olduğum izahat kâfi görülmeyerek binnetice verilen ademi itimat kararıyla Nafia Vekâletinden ıskat olunmuştum.

Bu mubayaanın müstağni izah olan ehemmiyeti fevkalâdesine mebni, bir an evvel hayyizi husule getirilmesi ve bunun için memurlar vasıtasıyla Romada mubayaaya girilmesi hususunda Heyeti Vekileye vermiş olduğum takririn muhteviyatı ve Roma'ya gitmeye talip olan Mebusandan Süreyya ve Mustafa Beylerin azimet tasvip ve kabul edilerek bu zevata verilecek harcırah ve tahsisatlar da Maliye Vekâletince hesap ve tespit edilerek mumaileyhimin azimetlerine Divanı Riyasete ruhsat verilmiştir.

Salifülarz mubayaanın bu şekli surette olması, milletin parasının daha emin bir tarzda sarfına matuf olmakla beraber Meclis bu hareketimizi ve bu mütalâyayı bir hata addelediği halde, bunun mes'uliyeti yalnız Nafia Vekâletine mi terettüp eder? Yoksa muamelei vakıyı tasvip eden ve kabul eden Heyeti Vekile ile harcırah ve tahsisatları bil'hesap ita eden Maliye Vekâletine ve Mebusanı müşarünileyhimin Roma'ya azimetlerine ruhsat veren Divanı Riyasete bu mesuliyetin şümulü olmaz mı? Binaenaleyh ademi itimat meselesinde kabine dâhil değil mi? Bu şümulü tasdik etmeyecek bir vicdan, bir kanun yoktur zannederim. Şu halde bu meselenin tashihini Meclisi Âlinin mesleki hakkaniyet perverisinden şiddetle talep eylerim. Bu talepteki maksadı âciznem Meclisi Âlinin her nasılsa hakkı âciznemde tatbik etmiş olduğu haksız bir muamele ile derececi nihayede rencide edilen haysiyet ve izzeti nefsimin tatmin edilmesinden ibarettir. Zira Mebusanı Kiram ellerini vicdanları üzerine koyup da şahsımı düşünürlerse, hakkı çâkeride reva görülen muamelenin gayri lâyük olduğuna derhal hükmedeceklerinden eminim.

Şevki hamiyetle şurasını da arz edeyim ki, Nafia Vekâletinin ilk defa olarak malûl görülen bir meselesi ki esasen tek makûl ve hatadan beridir, muahezeden ise asıl milletin paralarını alabildiğine israfa uğraşanlar ve bugün mevcudiyetimizin hayat ve memmat meselesinde pek feci rol oynayan bazı vekayı üzerine Meclisi Âlinin bezli himmet ve murakabe eylemesini mingayrihaddin tavsiye eylerim.

Bu bapta bir celsei hafiyede izahatı muktaziye ifasına da hazır bulunduğum maruzdur. 29 Kânunuevvel 1336

Yozgat Mebusu
İsmail Fazıl

Ankara'da Millet Meclisi Riyasetine

Kütahya, 29 Kânunuevvel 1336

Bu israfat ve ihtirasat ile dolu şerait tahtında milletin ve memleketin harbe tahammülü kalmamıştır. İstanbul'dan gelen ve tevkif edildikleri şayi olan sulh tavassut heyetinin muvafık ve müsait şerait tahtında geldikleri beynennas şayi olduğuna göre heyeti müşarüileyhanın serbest bırakılarak müzakerat-ı sulhiyenin teşriini menafi-i memleket namına ihbarı - keyfiyet eylerim. Ankara'da içtima eden Meclisin ne şekilde içtima ettiğini tabii hepimiz biliyoruz.

İlk icraatları da bu fakir milletin sırtından kendilerine senede üç bin kûsur lira tahsisat yapmaları olmuştur ki senede içlerinde yüz lirayı bir arada gören pek azdır. Şimdi bol bol dalkavuklukla me'lufturlar. Gelen heyeti âliyenin hemen İstanbul'a iadesi ehemmiyetle maruzdur.

Kuvayı Seyyare ve
Kütahya Havalisi Umum Kumandanı
Çerkez Ethem

Asker Kardeşler

Ethem kuvvetlerini imha ettik diyerek Ankara Meclisinde Mustafa Kemal alkışlanırken kendi iflasını hazırlayan Millet Meclisine bu telgrafi keşide ettiğim vakit Meclislere lâyük bir temkin ve teenni ile karar kılınsa idi ne ben ve ne de bu son fırsat gaip olmaz ve sizler de iyi kötü bir huzuru kalple memleketlerinizde işinizin çokluk çocuğunuzun başında bulunur idiniz. Talihsiz kardeşler.

Çerkez Ethem

İzmir 19 Şubat 1337

Harp Tarihi Başkanlığı Arşivi:

Dolap : 46

Klasör : 2485

Dosya : 99

Fihrist : 60-1

Kütahya'da Garp Cephesi Harekât Şubesi Müdüriyetine Karahisar 12'nci Kolordu Kumandanlığına
Şifre

İsmet ve Refet Beyefendilere

Ethem Bey'in Millet Meclisinin meşruiyetine tecavüz ve isyanı mutazammın çektiği telgrafname üzerine dün 29 Kânunuevvelde kuvvei seyyare meselesini Mecliste bütün tafsilât ve teferruatıyla izah etmiş, Ethem Bey'in son telgrafnamesini de aynen Mecliste okumuştum. Ethem Bey'in kumandadan ıskatı hakkında verilen karar ve tarafımızdan ittihaz olunan tedabir Meclisçe tamamen tasvip edilmiş idi. Bugün Kütahya'dan avdet eden zevat da Meclise geldiler. Bunların avdetiyle ve hayatlarına dair verdikleri izahat üzerine Mecliste meselenin yine kan dökmeden halli için bir temayül hâsıl oldu. Bunun üzerine Büyük Millet Meclisinin son bir eser-i ulüvvücenabı olmak üzere Ethem Bey ile biraderlerine sureti katiyede kuvvet başından ayrılarak hükûmete dehalet eylemeleri için son bir teklif yapılmasını ve dehalet eyledikleri takdirde hayatlarının temin edileceğinin ve haklarında verilecek hükmü kanunun affi için hükûmetçe Büyük Millet Meclisi nezdinde tavassutta bulunulacağını tebliğ edilmesini Meclise teklif ettim ve bu teklif Meclisçe kabul edildi. Buna göre son olmak üzere Ethem beyler rüfekasına tebligat ifasını ve neticenin işarını rica ederim.

İsmet Beyefendiye ve berayı malûmat Refet Beyefendiye yazılmıştır. 30 Kânunuevvel 1336

Büyük Millet Meclisi
Reisi
Mustafa Kemal

Kapadım : 30 minh

İmza

Harp Tarihi Arşivi:

Dolap : 46

Klasör : 2485

Dosya : 99

Fihrist : 60-3

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—
29 Kânunuevvel 1336 (1920)
—◆—

Münderecat

- 1 — ZABTI SABIK HULÂSASI
- 2 — EVRAKI VARİDE
  1. — *Nafia Vekili Sabıkı Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa'nın takriri.*
3. — BEYANAT
  2. — *Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkez Ethem meselesi hakkında beyanâtı.*

—◆—
Cilt : 7
—◆—

125'inci İn'ikat – 3 ve 4'üncü Celseler
—◆—

YÜZ YİRMİ BEŞİNCİ İN'İKAT
29 Kânunuevvel 1336 Çarşamba

Üçüncü Celse

Açılma Saati: 6.00

REİS: İkinci Reis Vekili Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Ragıp Bey (Kütahya)

REİS — Efendim; celseyi açıyorum.

Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz Yirmi Üçüncü İn'ikat

27 Kânunuevvel 1336 Pazartesi

Birinci Celse

Celâlettin Arif Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat eden bu celse de; çete teşkil etmek isteyen bazı mebuslar hakkında Dâhiliye Vekâleti tezkeresi; Büyük Millet Meclisi Bütçesi; Van ve Hakkâri mebusluklarına seçilenlerden Meclise vaktinde iltihak etmeyenler hakkında karar ittihazı lüzumu üzerindeki müzakere-lerden sonra hafi celseye son verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Niğde
Ata

REİS — Zabtı sabık hulâsasını oylarınıza arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2.— EVRAKI VARİDE

1.— *Nafia Vekili sabıkı Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa'nın tavrı.*

REİS — Efendim; Nafia Vekili sabıkı İsmail Fazıl Paşa'nın tavrı okundu.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Geçen 25 Kânunuevvel 1336 Cumartesi günündeki Meclisi Âlinin içtimai umumisinde şimendiferlerin yedek aksamının mubayaasına ait Karahisar Mebusu Şükrü Efendi'nin vaki olan izahatı ile hutebayı kiramın bu baptaki itirazatına vermiş olduğum izahat kâfi görülmeyerek, binnetice, verilen ademi itimat kararıyla Nafia Vekâletinden ıskat olunmuştum.

Bu mubayaanın müstağnii izah olan ehemmiyeti fevkalâdesine mebni, bir an evvel hayyizi husule getirilmesi ve bunun için memurlar vasıtasıyla Roma'da mubayaaya girişilmesi hususunda Heyeti Vekileye vermiş olduğum tavrın muhteviyatı ve Roma'ya gitmeye talip olan Mebusandan Süreyya ve Mustafa Beylerin azimetini tasvip ve kabul edilerek bu zevata verilecek harcırah ve tahsisatlar da Maliye Vekâletince hesap ve tespit edilerek mumaileyhimin azimetlerine Divanı Riyasetçe ruhsat verilmiştir.

Sâlifülarz mubayaanın bu şekli surette olması, milletin parasının daha emin bir tarzda sarfına matuf olmakla beraber Meclis bu hareketimizi ve bu mütalâayı bir hata addelediği halde, bunun mesuliyeti yalnız Nafia Vekâletine mi terettüp eder? Yoksa, muamele vakıyı tasvip eden ve kabul eden Heyeti Vekile ile harcırah ve tahsisatları bil'hesap ita eden Maliye-Vekâletine ve Mebusanı müşarünileyhimin Roma'ya

azimetlerine ruhsat veren Divanı Riyasete bu mesuliyetin şümulü olmaz mı? Binaenaleyh ademi itimat meselesinde kabine dâhil değil mi? Bu şümulü tasdik etmeyecek bir vicdan, bir kanun yoktur zannedirim. Şu halde bu meselenin tashihini Meclisi Âlinin mesleki hakkaniyet perverisinden şiddetle talep eylerim. Bu talepteki maksadı âcizanem Meclisi Âlinin her nasılsa hakkı âcizanemde tatbik etmiş olduğu haksız bir muamele ile derececi nihayede rencide edilen haysiyet ve izzetinefsimin tatmin edilmesinden ibarettir. Zira Mebusanı Kiram ellerini vicdanları üzerine koyup da şahsımı düşünürlerse, hakkı çakeride reva görülen muamelenin gayri lââyık olduğuna derhal hükmedeceklerinden eminim.

Sevki hamiyetle şurasını da arz edeyim ki, Nafia Vekâletinin ilk defa olarak malûl görülen bir meselesi ki esasen tek makûl ve hatadan beridir - muahezeden ise; asıl milletin paralarını alabildiğine israfa uğraşanlar ve bugün mevcudiyetimizin hayat ve memat meselesinde pek feci rol oynayan bazı vekayı üzerine Meclisi Âlinin bezli himmet ve murakabe eylemesini mingayrihaddin tavsiye eylerim.

Bu bapta bir celsei hafiyede izahatı muktaziye itasına da hazır bulunduğum maruzdur. 28 Kânunuevvel 1336

Yozgat Mebusu
İsmail Fazıl

REİS — Takrir üzerinde söz Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin. Buyurun efendim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Müsaade buyurursanız bu takrir hakkında arzı malûmat edeyim.

Malûmu âlileri İsmail Fazıl Paşa Hazretleri biraz rahatsızdırlar ve kendilerine hürmetimiz vardır. Bir aralık Eskişehir'e teşrif etmişlerdi. Oranın havasıyla imtizaç edememişlerdi. Mahdumlarıyla beraber buraya avdet buyurdular. Kendileriyle ve mahdumlarıyla görüştük, hakikaten muhtacı istirahat olduğu taayyün ve tahakkuk ediyordu. Ben mahdumları ile beraber kendilerine rica ettim, siz istirahat ediniz ve tedavi olunuz, Bu müddet zarfında Meclise arz ederim dedim. Size bir vekil intihap etsinler, dedim. İşler duruyor. Müterakim bir halde, bunları işletelim. Hâlbuki kendileri begayet kuvveti kalp sahibidirler. Bunun maddiyatta da mütecellî addediyor. Tabî, ihtiyarlık icabı hepinizden kuvvetliyim dedi ve devam etti. Bu suretle yine işler muallakla kaldı. Bunun üzerine zannediyorum, bazı rüfeka işlere daha seri bir ceryan vermek arzusunda ve talebinde bulundular. İhtimal ki sebebi asli, hakikati mesele bu olacak ki Meclisi Âli yerine diğerini intihap etti. Maahaza takriri huzuru âlinizde okundu. Eğer tensip ederseniz... Yine rahatsız imiş, iadei afiyet ettiklerinde gelirler, belki bildikleri vardır; izahat verirler. (*Hiç hacet yoktur sesleri*)

EMİN BEY — Bendeniz, teklif ediyorum ki bilâ mazeret burada... (*Gürültüler, hayır hayır sadaları*)

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Müsaade buyurur musunuz?.. Efendim, İsmail Fazıl Paşa Hazretleri rahatsızlık saikasıyla ağır ithamatta bulunuyorlar. Bendenizce ve Heyeti Vekilece daha münasip olur. Bu takrirdeki noktayı izah etsinler. (*Muvafıktır, kabul sadaları*)

3. — BEYANAT

2. — *Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkez Ethem meselesi hakkında beyanatı.*

REİS — Çerkez Ethem meselesi hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretleri izahatta bulunacaklar. Buyurun efendim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) Muhterem efendiler; şimdi mufassalan arz edeceğim mesele ihtimalki cümleminin mucibi teessürümüz olacaktır. Fakat, vaka halinde bulunduğu için Meclisi Âlinizin kulağına arz etmek istiyorum.

Malûmu âlileridir ki İstanbul düşmanlarımız tarafından duçarî taarruz olduktan sonra heyeti celilenizin Ankarada içtimaina tevessül edilmişti. O günler bizim için bittabi en zayıf bulunduğumuz günlerdi ve

nazik günlerdi. Hariçteki düşmanlarımızdan başka dâhilde ifsad edilmiş olan birçok muhitatta aleyhimizde müşkülât ihdas edilmekte idi. İşte öyle acı günlerde bizimle teşriki mesai etmiş bulunan ve bizim imdadımıza yetişmiş olan birçok kıymetli arkadaşlarımız vardır. Bunlar meyanında yine cümleden malum olduğu üzere Büyük Millet Meclisi azasından Reşit Bey'in biraderi Ethem Bey vardır, onun biraderi Tevfik Bey vardır. Bunlar Anzavur meselesinde, o zamanlar şimal mıntakasında kumandan bulunan Yusuf İzzet Paşa ve Kâzım Paşa Hazretlerinin tahti emirlerinde olarak Biga'da muvaffakiyetle icraatla bulunmuşlardır. Onu müteakip Düzce isyanı vuku buldu. Orada yine Fuat Paşa'nın tahti emrinde nâfi hizmette bulundular. Ondan sonra idi ki Yozgat hadisesinde dahi istihdam olundular ve o gün için alevli bir halde bulunan vak'ı isyanıyeyi teskin ettiler. Bu arkadaşlar bu saydığım harekâtle hakikaten vaziyetimizi tarsine ve maksadımızı yürütmeye fevkalâde denecek hizmetleri sebk etmiştir ve bu hizmetlerinden dolayı hepimiz zannederim kendilerine lüzumu kadar takdiratta ve tevkiratta bulunduk. Bittabi gerek bu arkadaşların ve gerekse bunlar gibi çalışmış ve hatta daha az çalışmış arkadaşların hizmetlerini inkâr edemeyiz. Herhalde maksadımızda muvaffakiyetli hatveler atabilmek için gayeye matuf en ufak bir hizmet sahibi olanları dahi büyük bir hürmet ve samimiyetle derağuş etmek en birinci vazifemiz olmalıdır ve biz böyle telâkki ederiz. Fakat bütün gayret ve himmetten maksat mutlaka gayeyi temin etmek olduğunda hiç şüphe yoktur. Gayemiz de vatanın ve milletin selâmet ve saadetini, halâsi hakikisini istihsal etmektir. Yoksa bu yerde, buranın altında başka birtakım menfaatler, başka birtakım hırslar, başka birtakım noktai nazarlar takip etmek elbette cinayet olur, hıyanet olur. Meclisi Âliniz, kim olursa olsun, ben de dâhil olduğum halde, bu gayeyi mukaddesenin hilafında hareketini göreceği kimseler hakkında maksadı ulvinin tarsin ve mahfuziyeti için icap eden tedabiri almakta bittabi tereddüt etmez.

Bundan akdem mevzuu bahis ettiğim vakayii iyi tasvir edebilmek için bazı mukaddemeler yapacağım. Buna müsaadenizi rica ederim. Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve Büyük Millet Meclisi Hükûmeti teşekkül etmeden evvel cümleden malumdur ki, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ittihad ve ittifakından husule gelmiş bir teşkilât vardı, ki bu teşkilât Heyeti Temsiliye namı tahtında bir heyet tarafından idare edilmekte idi. Bu teşkilâtla bittabi ordumuz dâhil bulunuyordu. Sureti zahirede orduların başında bulunan kumandanlar İstanbul Hükûmetine merbut gibi görünüyorsa da hakikati halde asıl teşkilâtın içinde ve hep beraber çalışmakta idiler. Bu münasebetle bizim, yani Heyeti Temsiliyenin ordu ile alâkamız vardı. Onları takip ediyorduk. Muhtelif cephelelerden, en ziyade hassas ve faal olan, Garp Cephesi idi. Malûmu âlileri, Yunanlılar İzmir'e çıktıktan ve oradaki tecavüzat ve taarruzatını yaptıktan sonra hamiyetli ve namuslu vatanperver insanlar birtakım pişva olanlarla beraber derhal düşman karşısında bir cephe vücuda getirdiler. Bu cephenin bir parçasında, Salihli civarında Ethem Bey ve Tevfik Bey ve rüfekai mesaisi bulunuyordu. Şimalinde diğer arkadaşlarımız, cenubunda da başka arkadaşlarımız vardı. Bu cephe üzerindeki vaziyeti daha ziyade ıslah etmek, teşkilâtını daha iyi bir hale koymak için meşgul olmuşuk. Mevzuu bahis olmuş olan bütün cepheyi birkaç parçaya veyahut ikiye ayırıp muhtelif kumandalar altında bulundurmak veyahut o zaman üç parça halinde idi, alâhalihi bırakmak. Bu meselenin halliyle gayri resmî bir surette iştigal ettik. Fakat ıslahat ve icraat yapabilmek için itimat, muhabbet ve samimiyeti kalbiyeye istinat... etmesi icap ediyordu. Bunun için ben şahsen cephe üzerinde kumanda eden zevatin reylerini, noktai nazarlarını ve mütalâalarını sormuştum. O zamanın noktai nazarına göre; cephenin iki parça olması ve doğrudan doğruya bana merbut bulunması tercih edilmişti. Bir müddet o yolda gitti. Fakat Yunanlıların müteşekkil cephe üzerine taarruzu - ki neticesini biliyorsunuz - bir inhilal vardı vücuda getirdi. Ondan sonra garp cephemizde tekrar bir kumanda teşkil etmek lâzım geldi. Binaenaleyh mesele yeniden ikinci bir defasında ciddî ve resmî bir surette mevzuu bahis oldu. Bu mesele Heyeti Vekilede konuşulurken daha henüz Garp Cephesine resmen tayin edilmemiş ve fakat tayini mutasavver bulunan Fuat Paşa da hazır bulunuyordu. Fuat Paşa bütün cephenin kendi emrinde bulunmasını ve bu cepheye ait olmak üzere ta Samsun'a, Sivas'a falana kadar cenuba bir hat temdit ederseniz, kendisine merbut olmasını istedi. Görüyorsunuz, memleketin hemen hemen yarısında bütün cephe ile beraber kumanda etmeyi taahüt eyledi. Ben şahsen bunun bir adam tarafından idaresini gayri mümkün olduğu kanaatinde bulundum. İki üç sebepten dolayı gayri mümkün telâkki ediyordum. Birincisi büyük bir cephedir ve muharebe cephesidir. Bilirim, muharebe cephesi ile meşgul olan geri ile meşgul olamaz. Mutlaka onu ikinci; üçüncü ellere bırakır. Sonra bu kadar büyük bir cephe üzerinde kumanda etmek güç bir meseledir. Bu müşkülât bizde iki defa

mevcuttur. Çünkü bizde büyük kumandanlar yakından kıtaatını görmezse, yakından bilfiil kumandasını yapmazsa ekseriya yanlışlıklar olur. Ve benim tecrübeme nazaran Harbi Umumide ekseriya mağlup olmamıza sebep bu noktadır. Hâlbuki böyle Karadeniz'den Akdeniz'e imtidat eden bir cephei harp üzerinde kumanda eden bir adam tabii bilvasıta kumanda ediyor demektir. Diğer kumandanların kendiliğinden hareketi mevzuu bahis olabilir. Onun için daha sıkı bir kumanda, daha dikkatli bir kumanda mümkün olabilmek için, iki parçaya ayrılmış bulunmasını münasip gördüm. Sonra geri mıntakası gayet büyüktü. Bunların da taksimini düşünüyordum. Fakat o zaman Fuat Paşa ancak teklifatı dairesinde bu mesuliyeti deruhte edeceğini bizim Müdafaai Milliye ve Erkânı Harbiye Riyasetinin tadat ettiği mahzurlara karşı kendince birtakım amelî tedbirler bulabileceğini iddia etti ve iddialarında ısrar etti. Binnetice hatalar tecrübe ile tahakkuk edeceğine iman ederek bir an için bu, kabul edilmişti ve Garp Cephesi vasî bir mıntaka ile Fuat Paşa emrine verildi. Hâlbuki Fuat Paşa yalnız Eskişehir'de oturuyordu ve Eskişehir'e karip olan yerleri bittemas görüyordu. Hâlbuki ben Meclisimizin Reisi, geri kıtaatını Fuat Paşadan çok görmüşüm dür. Daha çok işleri vardı. Cepheye ait Uşak'a da ancak bir iki defa gidebildi, kıtaatla iştilal edebildi. Bilhassa geri mıntakasıyla hiç iştilal edemedi. Bir zaman böyle muallakta kaldı. Nihayet kendisinin teklifi ve ricası üzerine geri mıntakasına bakmak için yine ordu kumandanı salâhiyetinde olmak üzere bir kumandanlık vekâleti ihdas olundu... ordu kumandanı vekili sıfatıyla tayin ettiler ve böylece ikiye ayırmak mecburiyetini kendileri hissetti ve teklif etti. Bundan başka bir meselede dahi noksan görüldü.

O meselenin ne olduğunu izah etmeden evvel Meclisi Âlice ve hepimizce gayei asliye olarak ittihaz edilmiş bir noktayı hatırlatmak isterim: Bütün gayemizi emniyetle istihlal edebilmek için, emniyetle istinad olunacak bir kuvvete yani bir orduya sarılmak lâzımdır. Teşebbusatımızın bidayetinde, inkılâbatın en hararetili zamanlarında, daha doğrusu meşru olarak İstanbul'da bir hükûmet var iken, o hükûmeti meşruaya karşı isyana geçişimiz avânında, o gün için mahiyeti asliyesine bakmayarak, her kuvvetten istifade etmek maksadımızın... Fakat hepimiz bilirdik ve bugün düşünebiliriz ki, o mahiyetteki kuvvetlerle bir milletin istiklâli tahtı emniyete alınamaz. Kuvvet mutlaka her türlü emre rûnkad, inzibatı tammeye malik ordu halinde bulunandır. Memleketi ve milleti ızrar etmeyecek kuvvet ancak odur. Hâlbuki bizim için menbai kuvvet, millettir. Milleti ızrar ve nefretini kazanan bir kuvvet elbette maksadın derhal sükutunu icap ettirecek bir kuvvettir. Memleketin her cephesinde ve merkezinde bu evsafi haiz ordu yapmakla iştilal ettik. Elhamdülillah bugünden asarı muvaffakiyetini görmekteyiz ve daha göreceğiz. Fakat garp cephesinde işte kuvayı milliye diyoruz, hâlbuki hepimiz kuvayı milliyeyiz. Malûmu âliniz ordu kuvayı milliyedir. Ekseriya düşünülen şey şunun bunun teşebbüsü şahsisi ile şuradan buradan toplanmış, mahpushaneden çıkarılmış evsaf ve mahiyetine dikkat edilmeye lüzum görülmemiş birtakım insanlardan mürekkep kuvvetler, istersek çete diyelim, bittabi bu mahiyetteki kuvvetler maksadımızı, halkımızı ve siyasetimizi ızrar etmiştir. Bunu itiraf etmiş olmakla bu noksanın telafisi de elimizde değildir. Meselâ Yozgat'la isyan edenlerin tedibine gitmiş olan bir kuvvetin diğer taraftan ahali masumeyi ızrar ettikleri anlaşıldı. Hâlbuki maksudumuz o değildir. Fakat bunu da görmekle beraber, çaresiz olmak da elimizde değildi. Garp cephesinde arz ettiğim esas yani muntazam, mazbut, hükûmetin, Büyük Millet Meclisinin evamirini bilâ kaydü şart infaz eden kuvvet vücuda getirmek prensibinde biraz tekâsül edilmiştir ve benim bizzat gördüğüme göre; o kadar tekâsül edilmiştir ki, bu tekâsül neticesinde bir vazî acze düşüldüğü görülmüştür. Hepimiz kuvayı milliye olalım, ordu inhilâl etsin, başka çare yoktur... Ordu kumandanlarıyla ve bazı kumandanlarla münakaşa edilmiş mesaildir bu. Tabii bunun yanlış olduğunu ve behemehâl tashih icap ettiğini birçok defalar söyledim ve hakikaten yine Garp Ordusu içinde bulunan müteyakkız bazı kumandan arkadaşlarımızın himmetiyle bir dereceye kadar tadil olunabildi. Garp Cephesinde, malûmu âliniz bir Gediz taarruzu, vaki olmuştur. Bu taarruzun icrasına Cephe Kumandanı karar vermiştir. Yani Fuat Paşa Hazretleri. Fakat Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti buna muhalif idi. Cephe kumandanının teklifat ve mütalâatında muhik ve musip olan nokat var idi. Meselâ deniliyordu ki düşman uzun bir cephe üzerinde kuvvetlerini vazetmiştir. Gediz'de cüz'î bir kuvvet vardır. Fakat o zaman Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin buna muhalif olan mütalâatı da şu idi: Düşman duruyorsa da kuvvetinin azlığından ve işitildiği gibi cüretsizliğinden, kuvvei maneviyesinin zafiyetinden dolayı değildir. Düşman adeden bize faiktir. Fakat tevakkufu, esbabı siyasiyedendir. Bizim kuvvetimiz bütün cephe üzerinde düşmandan dündür. Biz olsa olsa bütün cephemizi takviye ederiz. Yalnız bir noktada belki faikiz ve düşmana karşı bir taarruz yapabiliriz. Fakat bu kuvveti

kullandıktan sonra muvaffak olsak bile o noktada bu kuvvet kullanılmış bir kuvvet olacaktır. Bu hal; esbabı siyasiyenin zevalini intaç edebilir ve onu müteakip düşman harekete geçerse onu tevkif edecek kuvvetimiz yoktur. Binaenaleyh bu tehlikedir. Bunu belki Harbi Umumi içinde veyahut saltanat devrelerinde ordularımız herhangi bir muharebe meydanında yapar, mağlup olur, ehemmiyeti yoktur ve tehlikesi o araya münhasırdır. Hâlbuki Garp Cephesi bizim için, maksadımız için hayat ve memmat meselesi kadar mühimdir. Binaenaleyh çok dikkatli hareket etmek mecburiyetinde idik ve her zaman da bu sebeple Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti bu taarruzun ademi icrasında ısrar etti. Muhabere ile anlaşılmadılar, bizzat Eskişehir'e gitti, Ordu Kumandanı ile görüştü. Neticei münakaşatta Erkânı Harbiye Reisinin gösterdiği birkaç mahzura karşı bir defa daha taarruzdan sonra... Karar vermek üzere cepheye gitmeyi münasip görmüşlerdi ve onu müteakip Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi geldi, bekledi. O cevaba gelen cevapta da gösterilen mahzurlara karşı fikrinde devam ve ısrar edildi. Erkânı Harbiyei Umumiye Reisi o zaman bana müracaat etti. Bütün vaziyeti izah etti, noktai nazarlarını izah etti ve ben dedi, ona katiyen muvafakat etmek istemedim, bütün mütalâatımla ikna edemedim. Yalnız bir çarem kaldı. O da taarruz etmeyin diye emir vermektir. Bu hususta istişare etmek üzere geldim. Senin müdahale etmen lâzım mı, değil mi diye geldim, dedi. O zaman ben vaziyeti biliyordum. Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti bütün mütalâatında haklı idi. Garp Ordusu Kumandanının tadat ettiğim noktalarda isabetli fikirleri vardı. Fakat vaziyeti umumiye nazarı dikkate alınca musip değildi. Yalnız Garp Ordusunda, Garp Ordusu kumandanlarında bir kanaati katiye husule gelmişti ki düşman falan yerde münferittir, biz onu orada mahvedebiliriz ve onu mahvetmekle parlak bir vaziyet hâsıl olmuş olur ve bu kanaat bütün orduya ve bütün rüesayı memurini mülkiye vesaireye sirayet etmişti ve oradaki halkın kâffesine sirayet etmişti. Hatta oraya gidip gelen mebus arkadaşlara sirayet etmişti. Evet düşman kaçmaya müheyya idi. Falan yerde kuvvet topludur. Falan yerde münferittir... Şimdi bu kadar taammüm etmiş ve bilhassa orduda taammüm etmiş olan bir kanaati iptal etmek, reddetmek o da doğru bir iş değildi. Öyle bir kanaati reddetmekle tevellüt edebilecek ve taarruz da hâsıl olacak noktaları mukayese ettim. Verdiğim karar şu idi: Ben bitaraf kalacağım. Sana emir vererek taarruzu reddetmeni tavsiye ederim ve böyle oldu. Cümlemenizce malûm olduğu gibi, Gediz taarruzu yapıldı. Tabii muharebe hakkında tafsilât verecek değilim. Tabii bendeniz de bilmiyorum. Henüz Garp Ordusu Kumandanı resmen bir malûmat vermemiştir. Yalnız mesmuatımız -ki mevsuktur - bittabi düşmanın kuvveti çoktu. Bu, kumanda eden arkadaşlarımızın ifadeleriyle teyyüt etmiştir. Bittabi düşmanın mevziî gayet kuvvetli idi. Düşmanın kuvveti daha çok idi. İlk anda mağlup olduk ve rical emri de verilmiştir. Tabii bunlar birçok dedikoduları tevhit eder safahattır. O muharebe esnasında Birinci Kuvvei Seyyare dediğimiz Ethem Bey kuvvetleri de tabii dâhil idi. Fuad Paşa o zaman yine Tevfik Bey'in kumandasında bulunan bir kuvvei seyyare Ordu Kumandanından aldığı emirlerin hiçbirisini icra etmemiştir. Düşmana taarruz et, falan yere git, şunu yap, bunu yap demiş. En nihayet geride bulunan Ethem Bey'i davet etmiş ve ondan sonra emirleri nazif olmaya başlamış ve öyle zamanda başlamıştır ki Kâzım Beyefendi aldığı ricat emrine itaat etmemiş, itaat etmeye lüzum görmemiş, anlamış vaziyeti ve sis olduğu için, ihtimal düşman da vaziyeti anlamadığı için ricata karar vermiş. Düşmanın ricat etmiş olması bizim için zahiri bir ricat telâkki edilmiştir. Bittabi düşman mağlup edilmedi, geriye çekildi. Şimdi ondan sonra tevellüt eden mahazir bildiğiniz gibidir.

Malûmu âliniz Bursa cephesinden düşman taarruzla Yenişehir'i işgal etmiştir. Oradaki kuvvetlerimizi işgal etmiş, Uşak'tan taarruz etmiştir. Yani cephenin her tarafında bizi tekrar mağlup etmiştir. Orada da bir taraftan yanlışlıktan diğer taraftan daha emin bir yer almak için ricata düşmanın ricatı, diğer taraftan ricate karar vermesi isabet oldu. Açık bir hava olsaydı, belki de düşman mukabil taarruza geçer, yegâne kuvvetlerimizi de orada imha ederdi. Binaenaleyh işte Gediz taarruzu budur.

Şimdi kimisi diyor ki; böyle yapsaydık daha iyi idi, kimisi diyor ki; şöyle yapsaydık daha iyi olurdu. Kimisi, Ordu Kumandanı ricat emri... Ordu Kumandanı diyor ki, Kuvvei Seyyarede. Kuvvei Seyyare Kumandanı Ethem ve kardeşleri diyor ki; hata bizde değildir. Ordu Kumandanındadır, Ordu Kumandanı hatasını kapatmak için bize atfediyor. Böyle birtakım dedikodular var. Onun üzerine Fuat Paşa görüşmek üzere buraya geldi ve derakap ben de Fuat Paşa'nın kumanda edemeyeceği kanaatine zahip oldum. Binaenaleyh vaziyet hakkında hiçbir münakaşa etmeksizin zaten Moskova'ya bir sefir göndermek fevkalâde lâzım geliyordu. Çünkü malûmu âliniz Yusuf Kemal Bey burada idi. Bekir Sami Bey... Vaziyeti siyasiyemiz fevkalâde nezaket kesp etmişti. Binaenaleyh bir an evvel oraya birisini göndermek lâzımdı ve Fuad Pa-

şanın oraya gitmesini pek muvafık bulduk. Çünkü inkılâbımızda şöhret kazanmış bir kumandanımızda, İngilizlerin düşmanıdır, yani Moskova'da güzel bir tesir yapacağını düşünerek oraya göndermek istedik ve o da derhal kabul etti. İşte Fuad Paşa hazretleri bu suretle Garp Cephesi Kumandanlığından infikâk edince Garp Cephesinin bir iki defa mevzuubahs edilmiş olan vaziyetini tekrar münakaşa ettik ve bu münakaşada Fuad Paşa beraber olduğu halde Erkânı Harbiye Umumiye Reisi İsmet Bey Müdafai Milliye Vekili ve muvakkaten buraya gelmiş bulunan Refet Beyler hazır bulunuyorlardı. Karadeniz'den Akdeniz'e kadar devam eden bu cephe ve bu cepheden Sivas'a kadar devam eden geri mıntıkası bir adam, bir kumandan tarafından idare edilemediğini zaten öteden beri tahmin ediyorduk. Bugün fiilen tahakkuk etmiş bulundu. Artık hatayı tekrar etmek istemedik ve cepheyi ikiye ayırmayı muvafık gördüm. Bu cephelerin başına geçecek olan arkadaşlardan da gayet mühim bir vazife talep ettim. Orada bize iki ordu vücuda getirmek. Garpte ve cenupta tabii mıntakalarını ayırdık. Seri bir surette, emin bir surette ilkbahara kadar şayanı istinat iki ordu vücuda getirilmesini şiddetle talep ettim ve biz tekrar arz ediyorum, Garp Cephesini ve bu vaziyetin netayicini maksadımızla pek çok alâkadar görürüz. Eğer bugün muktedir olsak Yunanlıları... Binaenaleyh her şeyden ziyade en büyük ehemmiyeti Garp Cephesine vermek lâzım olduğu kanaatinde bulunduk ve yine o kanaatteyiz. İşte bu sebeple bu iki cephe kumandanlığım deruhte eden arkadaşların en çok çalışabilecek ve çok çok münasebetimiz bulunan arkadaşlardan olmasını iltizam ettik ve binnetice dedik ki, Erkânı Harbiye Umumiye Reisinin vazifei asliyesi orduların harekâtını tertip ve tanzim vazifesiyle iştigaldir. Fakat bu tertip ve tanzim vazifesini burada yapacağına, en mühim olan, hayati bir mesele teşkil eden, Garp Ordusunun başında yapsın ve orada doğrudan doğruya o parçaya kumanda etsin ve hem de icap ettikçe vaziyeti umumiyei askeriyemizce noktai nazarlarını izah etsin. Binaenaleyh infikâkinde bir mahzur görmedik, belki pek münasip gördük.

Diğer cepheye; Cenup Cephesine gelince; malûmu âliniz Refet Bey Dâhiliye Vekilidir. Fakat Dâhiliye Vekili olmadan evvel ve çok evvel daha teşebbüsâtı umumiyeimizin mebbeinde Konya'ya gitmiş, Denizli'ye gitmiş, efelerle çok düşüp kalkmış ve binaenaleyh Konya ile ve cenup cephesiyle çok alâkadar olmuş bir zattır. Ondan başka Konya isyanı üzerine kendisi bu isyanı bizzat bastırmak üzere de gönderilmiştir. Kendileri orada idi. Binaenaleyh dedik ki, herhalde Refet Bey zaten o isyanı bastırmakla daha bir müddet meşgul olacaktır, Cenup Cephesi Kumandanlığını da deruhte etsin. Orada işi bittikten, isyan basıldıktan sonra teşkilâtı askeriye de vücuda getirilebilir ve onun yerine burada daha kıymetli bir arkadaş bulabilirsek onu buraya getiririz. Bulamazsak Dâhiliye Vekâletinden istifa eder, orada kalır. Başka arkadaşımızı da Dâhiliye Vekâletine intihap ederiz, dedik. Binaenaleyh onu da oraya tayin ettik. Refet Bey'in şahsı mevzuubahs olan bu noktada diğer bir safhada maruzatta bulunacağım. Konya isyanı zuhura geldiği vakit Garp Ordusu Kumandanı Fuad Paşa bittesadûf burada bulunuyordu. Malûmu âliniz Ordu Kumandanlarının mıntakasının asayiş, emniyet, inzibatı umumiden, Ordu Kumandanları mesuldür. Bu itibarla Fuad Paşa da kendi mıntakası olan Konya İsyânından dolayı da mesuldür. O isyanın çıkarılmaması için icap eden tedabirin ittihazı mecburiyetinde olduğu gibi, çıktıktan sonra da teskini için icap eden tedabiri ittihaz etmek mecburiyetinde idi. Fakat tabii bir mesul edecek adam aramaktansa çıkmış olan isyanı seri bir surette itfa etmek ve bunu müzakere ederken alâkadar olmak itibariyle Fuad Paşa'yı da çağırdık. Kimi göndereyim denildiği sırada, Fuad Paşa âdeti bir manayı mahsus ifade eder tavırla, doğrudan doğruya Refet Bey gitsin dedi ve Refet Bey gitmelidir, kendini temizlemelidir. Ben Fuad Paşa'nın ifadesindeki manayı garibi görünce, hatta arkadaşların uzun müzakeresine intizar etmeksizin dedim ki; behemehâl Refet Bey gitsin. Bunu dediğimde iki şey düşünmüştüm. Bir defa Refet Bey Dâhiliye Vekili olmak itibariyle memleketin heyeti umumiyesinin her noktasındaki asayişten mes'uldür. Binaenaleyh bir Dâhiliye Vekili herhangi bir isyanı bastırmak için... Meselâ Sofya'da bunun bir misalini görmüşüm. Bulgaristan'da bir isyan çıkmış idi. Dâhiliye Vekili falan yerde isyan çıkmıştır. Dâhiliye Vekili bizzat emir vermiştir. Binaenaleyh Dâhiliye Vekilinin vazaifi asliyesindedir ve bir dâhiliye vekilinden bu intizar olunabilir. İkincisi; Refet Bey askerdir, müdebbirdir, fatindir ve kıymetli bir kumandandır. Fazla olarak Konya ahvali hususiyesini iyi tanımıştır. Kendisine tabii bir askerî salâhiyet ve Dâhiliye Vekili olmak itibariyle salâhiyeti mülkiyesi bulunur. Valiler, mutasarrıflar; kaymakamlar, jandarma, polis velhâsıl bütün vesaiti hükûmet üzerinde haizi tesir ve salâhiyet olunca isyanı daha seri teskin eder. Şundan bundan talimat intizarına lüzum kalmaz. Sebebi asli olarak bu. Fakat mademki Refet Bey kendisini temizlemeye mecbur bir şahsiyet gibi zannedilmiştir,

o halde bu hizmeti ifa etmek üzere... yine bir kumandanımız bunu söylüyor. Bu zannı da bertaraf etsin. İşte bu mütalâata binaen diğer arkadaşların noktai nazarlarının ne olduğunu anlamaya intizar etmeksizin behemehâl Refet Bey gitmelidir dedim, Refet Bey bu tevcihattan fevkalâde müteessir oldu ve dedi ki; ben Dâhiliye Vekâleti makamını gayet mühim bir makam zannediyordum ve bunun içindir ki Meclisi Âlinin intihabını kemali mefharetle kabul ettim. Fakat şimdi görüyorum ki bir ordu kumandanlığı mıntakasının herhangi bir noktasında bir isyan çıkınca buradaki umuru mühimmesini terk ile gitmesinde bir beis yok. Binaenaleyh bu telaffuzunuzu bir emir telâkki ediyorum ve emrinize kemali mutavaatla icabet edeceğim. Yalnız bu dakikadan itibaren Dâhiliye Vekâletinden istifa ediyorum dedi. Dedik ki; hayır, maksat seni Dâhiliye Vekâletinden istifa ettirmek değildir. Bunu ifa et, gel. Pekâlâ, bunu da emir olmak üzere telâkki ediyorum ve gidiyorum, dedi. Hulâsa o gece bunu gönderdik. Hakikaten bildiğimiz gibi isyanı seri ve pek adilâne bir surette bertaraf etmiş gibidir. Tamamen diyemem. Hulâsa bu münasebetle orada bulunmakta olan Refet Bey'e de Cenup Cephesi kumandanlığı verildi. Filhakika gerek İsmet Bey ve gerek Refet Bey ilk dakikadan itibaren kemali ciddiyetle sarfı mesai etmiştir. Yani kendilerinden talep ettiğim muntazam orduyu yapmaktadır ve işte bu muntazam orduyu vücuda getirmek için icap eden tedabiri tevessül ve teşebbüs etmişlerdir.

Bazı ufak parçalar ilâve edeceğim. Belki umumî silsilede fazla görülür. Efendim; Büyük Millet Meclisi azasından Diyarbekir Mebusu Hacı Şükrü Bey o esnalarda Eskişehir'de bulunuyordu. Oradan avdet etti. Beni gördü. Dedi ki; Ethem Bey'in selâmı var, bir mesele mevzuu bahistir ve bundan çok müteessirdir, bizzat bu meseleyi hailedesiniz. Bahsolunan mesele şu idi: Refet Bey Ethem Bey'in vesikasını hâmil adamların elinden vesikaları almış, yırtmış atmış. İkincisi; Ethem Bey'in müfrezesine iltihak etmek üzere Ankara'ya 150 - 200 kişilik kadar bir müfreze gelmiş. Refet Bey bunları ileriye göndermemiş. Geriye iade etmiştir. Hacı Şükrü Bey dedi ki; buna çok müteessirdir. İşte o müfrezenin tekrar gönderilmesini istiyor ve Refet Bey niçin yapmıştır diyor ve bunu hakaret telâkki ediyor. Düşündüm; buraya iki yüz kişilik bir müfreze gelse kuvayı milliye falan hepimiz görürdük. Sonra Refet Bey böyle bir şey yapmış olsaydı, yani bilâlüzum, bundan malumatım olmak lâzım gelirdi. Çünkü kendisi Dâhiliye Vekili idi. Derhal Refet Bey'e haber gönderdim. Kendisiyle görüştüm dedim. Böyle böyle şeyden bahsolundu. Hayır dedi. Böyle şeyin aslı yoktur. Ben Ethem Bey müfrezesine iltihak etmek üzere buraya gelmiş 200 kişiyi katiyen iade etmiş değilim ve o bahsolunan adamın vesikasını da yırtmış değilim, dedi. Vesika yırttım, dedi ve esbabını izah etti. Daha Dâhiliye Vekili olmadan Ankara'ya avdet ederken Alaca'dan geçiyormuş. O civardaki ahali kendisine müracaat etmişler. Aman efendim, birtakım adamlar geliyorlar, zorla asker topluyorlar, bizim köylerimizden. Asker gitmezse evimizi yakıyorlar, hayvanlarımızı alıyorlar, bize zulüm ve taaddi ediyorlar. Bizi bu adamların elinden kurtar, diyorlar, Onun üzerine Refet Bey Alaca'da kalıyor. Köylerden, möylerken hakikaten birtakım adamlar geliyor ki hakikaten ellerinde vesikaları vardır. İşte asker toplamaya memurdur, bunlar ve asker vermezlerse yakmaya, yıkmaya mezundur. Refet Bey bu çapulcuların elinden bu vesikaları alır ve yırtar. Fakat Ethem Bey müfrezesinden hakikaten firar etmiş olanları da kendi vesaiti ile toplatır ve kendi müfrezesiyle mahallerine gönderir. Binaenaleyh benim 'yaptığım bundan ibarettir, dedi. Yoksa buraya gelmiş bir kuvveti iade etmiş değilim, dedi. Hacı Şükrü Bey'i tekrar gördüğüm zaman bunu hikâye ettim ve dedim, yaz Ethem Bey'e. Hatta yeniden ikinci defasında da Hacı Şükrü Bey'in huzurunda tekrar Refet Bey'e söyledim. Tekrar aynı izahatı verdi. Kanaat geldi ki böyle bir şey olmadı Ethem Bey'e. Adnan Bevele de görüştüm, yani ehemmiyet verdim bu işe, tahkik ettim. Bu, vaki değildir. Zannediyorum, Hacı Şükrü Bey yazmıştır, kendisine. Fakat birkaç gün sonra Ethem Bey'den bir telgraf geliyor, doğrudan doğruya bana. Onda deniliyor ki; filan gece müfrezemden şu kadar kişi firar etti. Bu firarın esbabı hakikiyesini tetkik ettim. Binnetice destres olduğum hakikat şudur: Refet Bey benim firarilerimi Ankara'dan iade ettiği için ve vesikalarını yırttığı için bundan cesaret alarak firar ettiler. Binaenaleyh müsebbibi firar Refet Bey'dir. Hacı Şükrü Bey hakikati izah ettikten sonra tekrar bana böyle bir telgrafın gelişi canımı sıktı ve bu defa kendim hususî olarak yazdım. Kendisine dedim. Siz bana daha evvel Hacı Şükrü Bey vasıtasıyla gönderdiğiniz haber üzerine ben de bizzat iştigal ettim ve tetkik ettim. Vasil olduğum hakikati mahzayı da size tebliğ ettim. Hâlâ aynı mesele üzerinde ısrar etmeyi doğru bulmuyorum. Eskişehir İstiklâl Mahkemesinden bir mektup yahut telgraf geldi. Orada deniliyor ki: Ethem Bey'den aynen alınan telgrafname şudur; o telgrafnameye göre Ethem Bevele Dâhiliye Vekili Refet Bey'i Eskişehir İstiklâl Mahkemesine tevdi etmiştir,

bu meseleden dolayı. Tabii pek fazla bir harekettir. Uygunsuz, kanunsuz, düşüncesiz bir harekettir. Fakat bir mesele yapmış olmamak için İstiklâl Mahkemesine bir cevap verdim, dedim ki Ethem Bey aynı meseleyi bana yazdı. Ben kendisine icap eden cevabı verdim. Sizce takibi meseleye lüzum yoktur. Fakat belki aynı günlerde idi ki, arkadaşlardan birisi geldi dedi ki bu nasıl şey acaba? Bir telgraf varmış, Ethem Bey'den dedi. Telgrafta Ethem Bey Refet Bey'i tahkir etmiş. Kim söyledi dedim. Dedi, o telgrafın sureti Hacı Şükrü Beydedir ve herkese de gösteriyordu. Zannederim Hacı Şükrü Bey'e de sordum, var mı bir telgraf dedim. Var, kimseye göstermedim, dedi. Bunun üzerine Refet Bey'in kendisinden sordum. Bunun üzerine Hacı Şükrü Bey'e hitaben: Demek yok dediniz, hâlbuki var idi. Kendisine sordum, dedim, size bir telgraf var. Refet Bey katiyen ve katibeten ne bana ve ne de kimseye Ethem Bey den böyle bir telgraf aldığını söylememiştir. Dedim, nasıl, var mı telgraf? Var, dedi. Nasıl şey, dedim. Ehemmiyeti yok, dedi. Yok, dedim; benim mesmuatım başka türlü. Hakaretâmiz bir şeymiş. Evet öyle. Ne dereceye kadar? Yani dünyada bir adamın, en adi bir adamın, en adi bir tarzda ne kadar tahkir etmek mümkünse ve ne kadar fena elfaz istimal etmek kabilsen o kadar dedi. Sen ne hak ve salâhiyetle bu telgrafi gizliyorsun? Nasıl kabul ediyorsun? Refet Bey'e değildir, Türkiye B. M Meclisi Hükûmetinin Dâhiliye Vekilinedir. İşte bunun için sana söyledim. Şimdiye kadar sen ısrar etse idin, yine söylemezdim, dedi. Ne yaptın dedim, hiçbir şey yapmadım, yırttım, attım, dedi. Çünkü dedi, size söylesem bir Hükûmet meselesidir, hükûmete taallûk eder bir hakarettir. Bunu yapmak istemedim, dedi. Bizzat cevap vereyim, dedim. Onu da... aleyhe bir surette tahkiri muvafık görmedim. Yani benim şahsiyetimden dolayı bir mesele olabilir. Diyeyim ki, affedersiniz beyefendi. Yalandır, şudur, budur diyeyim. Onu da kabul edemedim. Binaenaleyh memleketin menafii için en makul tarzı hareket bunu atmamak ve yırtmaktır ve öyle yaptım, dedi ve yine mevzu bahis etmeyiniz, ben unuttum. Muhteviyatı doğru ise doğrusu ben biraz daha müteheyyiç oldum. Belki vaktü zamaniyle o telgrafi bana göstermiş olsaydı onun kadar sakin bulunamazdım. İhtimal böyle bir şey vardır. Malûmu âliniz Ethem Bey Yozgat ve havalisinde muvazzaf bulunduğu bir sırada Refet Bey de Düzce ve Bolu'da bulunuyordu. Refet Bey'in yanında hiçbir kuvvet yoktu, tek başına bulunuyordu. İşte tek başına bulunan Refet Bey'e Zile'ye hareket emri verdim. Tek başına Refet Bey Zile'deki isyanı bastırmak üzere hareket etti ve esnayı harekette on kişi, sonra on beş kişi, sonra otuz kişi, sonra elli kişi, böyle kuvvet yaparak gitmiştir. Zannederim, Çorum'da bulunduğu zaman yanında 150 kişi vardı. Bittabi kuvvetine göre hareket edecek, belki bir an evvel Üçüncü Kolordu Kumandanı Selâhaddin Bey'in yanına gitmek, onların kuvvetiyle birleşerek hareketi tasavvur ediyordu. Fakat gitmek için en kestirme ve doğru yol takip ediyordu. Ethem Bey'in uzun bazı telgrafları vardır. Gayet imalî. İşte sizin kumandanlarınız her vakit şöyle yapıyorlar, böyle yapıyorlar. Hep tarizat başladı, kumandanlara. Tariz olunan kumandan yalnız Refet Bey olmadı. O zaman ne kadar kumandan varsa, o muhitte isimleriyle gayet acizdir, batidir, aklı ermez, yalnız kendilerinin aklı erer, böyle bir zihniyet hâsil oldu. Bu adamlar da diğer bazı kumandanları da meselâ telgraf başına çağırarak yüzüne karşı tahkir etmişlerdi. Biz bunların hepsine vakıf bulunuyorduk. Fakat memleketin temini sükunetine çalışırken bir taraftan da daha çok sükunetsizliğe sebebiyet vermeyi bittabi istemezdim. Hulâsa Refet Bey hakkında böyle ufak tarizler var. Hacı Şükrü Beyle Refet Bey arasında da bazı şayani arzu olmayan şeyler olsa gerek ve benim temas eylediğim noktayı izah eyleyeceğim. Hacı Şükrü Bey, malûmu âliniz, daha ilk Yunanlıların taarruzu esnasında, 57'nci fırkada zannederim bir alay kumandanı idi, ki Şefik Bey'in fırkası ve bu alay kumandanı iken, ben kuvvei milliyet kumandanıyım dedi ortaya çıktı ve işe başladı. Mesaisi esnasında da bir Demirci Efe yaratıldı. Bununla beraber bulundular ve çok ahbablık ettiler. Fakat neticede birbirlerini sevemediler. En nihayet Demirci Efe daha çok mütecaviz bulundu ve Hacı Şükrü Bey oradan, cepheden uzaklaştı. Zannederim Hacı Şükrü Bey diğer cepheye gitti, belki Salihli civarlarına. Tam bu sıralarda idi, Refet Bey de o taraflara gitti ve zannıma göre Refet Bey de Hacı Şükrü Bey'den memnun olmadı ve Refet Bey Hacı Şükrü Bey'in orada kalmasını muvafık görmedi ve behemehâl cepheden uzaklaşmasını arzu etti ve bana da yazdı. Bu Hacı Şükrü Bey hiçbir işe yaranmıyor dedi, bunu uzaklaştırmak lâzımdır... Ben Hacı Şükrü Bey'i belki daha evvelden tanırım. Fakat... O zamanlar... Onun üzerine Sivas'tan Ankara'ya gelmek üzere idim. Doğrudan doğruya Hacı Şükrü Bey'e, ben Ankara'ya gidiyorum,- sen de orada bana mülâki ol, dedim. Hakikaten Ben Ankara'ya geldikten biraz sonra Hacı Şükrü Bey geldi. Gelir gelmez bir defa buradaki Vali Bey'e bir emirname gönderilmiş o biraz müteessir olmuş. Gelirken yollarda

da beraberinde ufak bir müfrezesi vardı, hayvan falan alınmış yollardan... Onlar da istidalarıyla arkasından geldiler. Nihayet...

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Paşa hiçbir şey alınmadı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — En nihayet bunların hepsi alındı. Binnetice ben Hacı Şükrü Bey'e dedim ki; sen bir yere gitmeyeceksin, bu yanındaki haşeratı defedeceksin ve sonra mebus da oldu, elan buradadır. Yani Refet Beyle böyle bir alâkası vardır. Ben tazmin edeyim, Hükûmet tazmin etsin ve size fırka ile alâkadardır... bunların hepsini yaptın ve sen de o zaman bir fırkamız vardı, Mahmut Bey binbaşı... Fırka ile alâkadardır olarak burada oturacaksın dedim. Sonra mebus da oldu ve elan buradadır.

Şimdi tekrar takip ettiğimiz istikâmete rücu ediyorum. Refet ve İsmet Bey kumandayı deruhte etti gitti ve işe başladılar. Birinci Kuvvei Seyyare Kumandam Ethem Bey rahatsızdı. Filhakika bir iki defa istirahat etti. Son zamanlarda da berayı istirahat Ankara'ya gelmişti ve kardaşı Tevfik Bey de vekâleten orada kumanda etti. Bir gün kendisinden hususî bir tezkere aldım ve bu tezkerenin merbutatı vardı. Bu tezkerede diyor ki; benim bu defa Ankara'ya gelişim, mahza, Zatı Devletinize karşı teyidi muhalesat veyahut sadakat içindir. Fakat arzu ederim ki mahrem konuşacağız. Kabul ederseniz ve cepheden aldığım raporları da aynen şayanı dikkat gördüğüm için takdim ediyorum. Zatı âlinize. Davet ettim, o raporları kendisine okuttum, bir şey anladım, bir mana ifade etmiyordu. Nihayet muhalesata dair mukaddemattan sonra, efendim dedi, garp cephesinin ikiye ayrılmış bulunmasını biz muvafık görmüyoruz. Hepsini bir kumanda altında olsun daha iyidir, dedi. Vallahi dedim, bu bana ait bir mesele değildir, Erkânı Harbiye Umumiyyeye ait bir meseledir. Fakat ben de asker olduğum için anlarım bu işlerden. Benim bildiğime göre en musip mütalâata istinaden bu taksimat yapılmıştır. İyidir bu taksimat; tekrar etti; bir kumanda altında bulunsa daha iyidir, dedi. E, nasıl yapalım, dedim. Refet Bey de oradan kalksa, dedi. Çünkü, doğrusunu söyleyeyim, bizim Refet Bey'e emniyet ve itimadımız yoktur dedi. Ben bu emniyetsizliği başka telâkki ettiğim için, acayip, bizce Refet Bey gayet zeki ve fatin bir adamdır ve muktedir bir askerdir. Sonra büyük kuvvetlere kumanda etmiş, mücerrep bir kumandandır. Kendisine emniyetsizlik ve itimatsızlık nasıl olur, dedim. Yok dedi, hakkınız var. Bütün bu saydığınız evsafı askeriyyeyi haizdir. Bizim emniyetsizliğimiz o noktai nazardan değildir. Bizimki şahsen, dedi. Derhal o telgraf meselesi hatırıma geldi. Dedim; sizin böyle bir firariyi iade meselesi, vesika meselesi var. Bundan dolayı itimatsızlığa zahip oluyorsanız bu doğru değildir, dedim. Sureti katiyede emniyet etmek lâzımdır ve dedim ki; Refet Bey bir Hükûmet adamıdır. Orduda bir kumandandır. Onun kumandan oluşu, olmayışı müsavidir. Nedir sizin telaşınız? İşte kuvvet üzerinedir, falan dedi. Dedim; Refet Bey kuvvetini sizin şahsınız aleyhinde istimal edemez. Sonra Büyük Millet Meclisi onu idam eder. Nihayet dedim ki, şey ediniz, sizin hayatınız ve rüfekanızın hayatı; benim hayatım ne kadar eminse, o kadar emindir. Ne Refet Bey, ne Ali Bey, ne Veli Bey tasavvur ettiğiniz sui hareket ve kasdı yapamaz. Size yapmaya teşebbüs etmesi, bana yapmaya teşebbüs etmesi demektir ve Büyük Millet Meclisine ve gayeye ve maksada mugayirdir. Binaenaleyh buna müsaade edecek hiçbir fert yoktur. Buna söz veriyorum, size teminat veriyorum. Zaten hasta olduğumu işittim, git, istirahat et, dedim. Refet Beyle de barışsınız, dedim. Bu, ihtisas meselesidir, sanattır, fendir, Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti icap ederse tadilât yapar vesaire... Peki efendim dedi, gitti. Bir iki gün sonra baktım, Kalemi Mahsus Müdürüne Ethem Bey bir tezkere yazıyor ve diyor ki, cepheden telgrafların suretini aynen raptettim. Paşa'nın münasip bir zamanında okursun. Bunu aldığım sırada Kuvvei Seyyare Kumandanı Tevfik Bey imzalı birtakım harp raporları geldi bana. Bir, iki, üç, dört... Nazarı dikkatimi celbetmedi. Çünkü bazı kumandan arkadaşlar bazı fevkalâde mesail olduğu vakit silsileli meratibe riayeten bir taraftan rapor vermekle beraber, beni de sureti hususiyede haberdar ederler. Böyle malûmat verdikleri çoktur. Bunları da o mahiyette telâkki ettim. Muhteviyatını haiz ehemmiyet görmediğim için bıraktım. Fakat bu Kalemi Mahsus evrakı meyanındaki (raporlar) nazarı dikkatimi celbetti. En son maddesinde usulen bu raporlar hangi makama verilmiş ise yazılır. Orada ise Garp Ordusu Kumandanlığına rapor verilmiş olduğu kaydı yoktu. Onun üzerine Tevfik Bey'e bir şey yazdım; bana üç beş günden beri resen vermekte olduğunuz yevmi harp raporlarının son maddesinde bu raporların Garp Ordusu Kumandanlığına verildiği yazılmak lâzım gelirken, yazılmamıştır. Bu bir sehiv midir, yoksa bir sebebe mi müstenittir? Dedim ve hâlâ cevabını alamadım. Efendim, o gelen evrakı okuduğum zaman bir-

kaç meseleye muttali oldum ki, onları sıra ile arz edeceğim, İsmet Bey kumandayı deruhde ettikten sonra bakmış ki, Garp Ordusunda bazı kumandanlar, ezcümle Birinci Kuvvei Seyyare birçok adamları asıyor, kesiyor. Kimisine casus diyor, yapıyor, kimisine firarı diyor yapıyor. Diğer taraftan birçok aileleri tehcir ediyor. Yahut hanelerini ihrak ediyor. Bu firari meselesinde diğer bir vak'a da olmuş; Tevfik Bey birtakım aileleri tehcir edilmek üzere Kütahya'ya göndermiş, oradaki mutasarrıf vekili Kadı Efendi bakmış sefil, perişan birtakım insanlar, çoluk çocuk... Filan... Bunlar ne? Bir de bakar Tevfik Bey'in emri... Bunları derhal tebid ve evlerini ihrak ediniz, Adamcağız neden dolayı diye sorar. E, bunların kocaları filan firaridir. Kadı Efendi, vekâleti yeni deruhde etmiş olduğu için bir defa daha İstiklâl Mahkemesinden keyfiyeti tahkik eder, İstiklâl Mahkemeleri Kanununu tetkik eder. Bakar ki bu gibi mesail İstiklâl Mahkemelerine aittir. Hâlbuki İstiklâl Mahkemesinden bir hüküm sadır olmamış. Bunun üzerine firarı olan efradın evrakını da İstiklâl Mahkemesine vermek ister. Fakat kendi kendine düşünür; mahkemenin vereceği hüküm, vakıa kânda yok, bunların haneleri ihrak olunursa fevkalâde hüküm o vakit yaparız diye hanelerine göndeririz, perişan bırakmaktansa köylerine göndereyim der. Bunu haber alan Tevfik Bey derhal emir veriyor, gece mutasarrıf vekili Kadı Efendi'nin evinin içine ve hareminin içine, yanına, müsellaah insanlar giriyorlar ve alıyorlar, mutasarrıf vekili Kadı Efendiyi, hayvana bindiriyorlar, gece, on beş saatlik cepheye götürüyorlar. Yani böyle vakalar olmuş. Sonra iade etmiş, evvelâ idam edecekmiş, lütfetmiş, iade etmiş. Kütahya'dan, sonra tekrar emir vermiş, kovunuz demiş ve biliyorsunuz ki bu adam buraya gelmiştir. İşte bu gibi vakayı üzerine Garp Ordusu Kumandanı İsmet Bey bir tamim yapıyor. Casuslar İstiklâl Mahkemelerine veriliyor. Casusların İstiklâl Mahkemelerine verilmeleri firarı mesailinden daha kuvvetlidir. Kanunda pek sarıhtır, be-hemahal İstiklâl Mahkemesine verilmelidir. Hâlbuki orada Yunanlılar çekiliyor. Bir taraftan giriyorlar. Birtakım adamları casustur diye idam ediyorlar. Filhakika casus ise, idam hükmü, İstiklâl Mahkemesince verilmek lâzım. Fakat orduca bir diğer mühim mesele vardır ki, bu gibi casus hemen idam olunmaz. Bir erkânı harbiye heyeti tarafından, bir istihbar heyeti tarafından tahkik olunur, alınan malûmat birbirine raptolunur. Casus şebekesi bu suretle meydana çıkarılır. İşte bu iki noktai nazardan İsmet, casuslar İstiklâl Mahkemelerine verilir, diyor. Tevfik Bey bunların her ikisine de itiraz ediyor. Biz bunları burada yapacağız. Çünkü casusları ve firarileri kıta muvacehesinde veyahut mahallî ahali muvacehesinde tecziye etmek daha müessir olur diyor. İsmet Bey düşünüyor. Hakikaten daha müessir olur. Fakat İstiklâl Mahkemesine gönderirsiniz. Mahkeme idamına hüküm verir. Ondan sonra tekrar ben size gönderirim, tahakkuk eder casusluğu, o zaman idam edersiniz. Fakat hüküm vermek benim de salâhiyetim fevkindedir, diyor. Behe-mahal İstiklâl Mahkemesi verecektir, diyor. Tevfik Bey dinlemiyor. Hulâsa, buna itaat etmez.

Diğer bir mesele: Tevfik Bey diyor ki, emir veriniz, sol cenaha - 12 nci Kolordu vardır, Fahreddin Bey ordusu sol kolda - benim sol cenahımı temin etsin. Malûmu âliniz bu seyyar bir kuvvettir, süvari bir kuvvettir. İleriye gitmek istiyor. İsmet Bey buna diyor ki, sizin vazifeniz, siz bir defa süvarisiniz ve müstakil bir süvari kıtası mahiyetindediniz, düşmanla teması muhafaza etmek, düşmanı taciz etmektir. Ben size düşmanı tardediniz, düşmana hücum ediniz demem. Çünkü bilirim ki, kuvvetiniz buna kâfi değildir. Böyle seyyar bir kuvvet her gittiği yerde sağ cenahını, sol cenahını kendisi temin eder. Faik düşman gelirse geriye çekilir. Hulâsa ders verir tarzda bir şey yazılıyor. Tevfik Bey diyor ki, 12'inci Kolordu dediğim tertibatı almazsa ben mevkiimi terk edeceğim ve Efendi Köprüsüne geleceğim. İsmet Bey ona karşı diyor ki; tabii yapmazsınız böyle şeyi. Şimdiye kadar olduğu gibi şimdiden sonra da kemali meziyetle vazifenizi ifa edersiniz.

Diğer bir mesele efendim: Düşman birçok yerleri kendiliğinden tahliye etti. Bu düşmanın tahliye ettiği yerlerde de hiçbir memur yok. Ne memurini mülkiye, ne de memurini adliyen hükümet yoktur oralarda. Hâlbuki Kuvvei Seyyareye mensup olanlar, yahut olmayanlar yani çete tarzında olanlar, böyle hali olan yerlere giriyorlar ve soyuyorlar. Sonra diyorlar ki; siz vaktiyle düşmanla beraber hareket ettiniz, bir de onları öldürüyorlar. Simav vakası daha evvel olmuştu. Düşmandan tahliye olunan yerlerdeki ahali ya düşmanla beraber kaçıyorlar yahut düşmana yalvarıyor; aman burada oturunuz, bizi muhafaza ediniz veyahut bize karşı cephe teşkil ediyorlar. Simav vakası daha evveldir. O Demirci'ye giderken Simavlılar silah istimaline başlamışlardı. Fakat bu, defa dediğim gibi, her taraf bize karşı silah istimal ediyor. İsmet Bey

diyor ki; bu, halkın hıyanetinden değil, fakat mahvoldular artık ve bir de askere alıyorlar. Onun üzerine bir defa bu yeni yerler halkının askerliğini iki ay tecil ediyor. İki ay sonra almayacağız diyor ve Dâhiliye Vekâletine yazıyor ki, memur gönderiniz. Fakat memurun gelip işe başlayıncaya kadar da oradaki halka bir merci olmak üzere Eskişehir'den bir miktar muntazamca zanneylediği bir jandarma müfrezesiyle beraber Simav ve Havalisi Kumandanlığı Hamiyle bir zat gönderiyor. Halka diyor ki; korkmayınız, size âdilâne muamele edeceğiz, inşaallah anavatana kavuşacaksınız, diyor ve oraya da havalı kumandanı gönderiyorum, her derdinizi oraya söyleyebilirsiniz, tarzında bir beyanname neşrediyor. Efendim, Tevfik Bey bunu kendi izzeti nefislerine, şeref ve haysiyetlerine tecavüz telâkki ediyor ve havalı kumandanlığını protesto ediyor. Böyle bir havalı kumandanlığına lüzum yoktur diyor, ki biz öteden beri bu havalide kumanda eden kimseleriz. Biz yapamadık mı? Biz mi fenalık ettik? Biz mi zulüm ettik ki? Buna lüzum görüyorsun diyor ve gönderirsen iade ederim diyor ve filhakika havalı kumandanı jandarmasıyla falan bilmem nereye vasıl olmuşken Tevfik Bey bunları Kütahya'ya, oradan da Alayun'da atar, kovar ve aynı zamanda cephe kumandanına karşı isyan eder. İşte o raporlar o imiş. O raporlar gelirken bir tarafını cephe kumandanına, bir tarafın da doğrudan doğruya benim şahsıma, güya bana rapor gönderiyor. Efendim, vaziyetin bu şekilde bu mahiyette olduğunu anlar anlamaz bir gece idi, derhal verdiğim karar şu oldu: Hemen ertesi günü bizzat Eskişehir'e gideyim ve Ethem Bey'in kendisi de burada, yanıma birkaç arkadaş alayım, Eskişehir'e gideriz, İsmet Beyle beraber görüşürüz, dedim. Mesele tabii bir dereceye kadar Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine ve Heyeti Vekileye aksetti. Fakat ben kendilerinden rica ettim. Gerek Erkânı Harbiye Reisinden, gerek diğer arkadaşlarımdan, dedim ki bu mesele şekli resmiye intikal ederse ki münasebetsiz meseledir bu, tabii hükümet gibi hareket olununca başka türlü hareket etmek lâzımdır. Binaenaleyh biraz bana müsaade ediniz. Şahsen delâleti hususiye ile arkadaşça, samimi bir surette bu meseleyi keenlemyekûn hükmüne irca ederim, dedim. Arkadaşlar da muvafakat etti ve ertesi günü haber gönderdim, Ethem Bey'e, Reşit Bey'e, Eyyüp Sabri Bey'e, Hakkı Behiç Bey'e, Celâl Bey'e söyledim. Kendilerine dedim ve muttali olduğum son vaziyete göre Reşit Bey'e dedim, senin kardeşin düşman karşısında müsellehan isyan etmiştir ve bunun da cezasının ne olacağı malûmdur. Binaenaleyh iş resmiyete intikal etmeden haydi beraber gidelim, bu işi halledelim. Ethem Bey hastadır, sen geleceksin, dedim. Ethem Bey gelecek, hepiniz geleceksiniz, dedim. Hasta idi, hakikaten Adnan Bey tavsiye etmiş. Hastadır diye. Fakat yine Adnan Bey vagon mahfuz, sobalı olursa gidebilir, dedi. Tuttum, kendi hususi kompartımanımı verdim. Böyle Eskişehir'e hareket ettik. Fakat İsmet Bey'in karargâhı Bilecik'te idi. Oraya kadar gitmek icabetti. Bir de ikinci bir mesele hadis oldu ki o da; malûmu âliniz olduğu gibi, İzzet Paşa ve rüfekasıyla randevu mahalli Bilecik idi. Bunların da oraya geleceğine dair hareketim esnasında telgraf almıştım. Hatta bir taşla iki kuş vuracağız, dedim ve Bilecik'e hareket ettik. Ertesi gün sabahleyin, gece hareket etmiştik, Eskişehir'e muvasalat ettik. Yatıyordum, henüz uyandım, baktım fazla tren duruyor. Dedim, hemen hareket edelim. Dediler ki, arkadaşlar çay içmeye inmiştir. Sordum, kimler? Baktım hemen tekmil arkadaşlarım. Ethem Bey de dâhil, Hacı Şükrü Bey de dâhil. Dedim, haber veriniz beklemeyelim. Ni- j hayet haber verdiler. Tamamız dediler. Tamam mıyız, dedim. Yalnız Ethem Bey yok dediler... Demiştir ki zaten, Paşa benim hasta olduğumu biliyor. Sabahleyin bir terlilik hâsıl oldu. Doktordan ilâç filan aldım. Tesir etmedi, seyyahata devam edemeyecek bir haldeyim. Onun için rica ederim onlar gitsinler, meseleyi halletsinler, bana müsaade buyursunlar, ben burada kalacağım demiş. Dedim ki, o halde ben de burada kalırım, İsmet Bey'i de davet ederiz ve kaldık. Tabii Ethem Bey evine gitmiş, istirahat yapmak üzere, İsmet Bey'i telgraf başına çağırdım. Dedim ki, Ankaradan hasta olarak hareket etmiş olan Ethem Bey uykusuzluktan ve yorgunluktan dolayı burada daha muzdarip bir hale geldi. Seyyahata devam edemeyecek bir haldedir. Onun için rica ederim, siz buraya geliniz. Zaten iki saatlik bir mesafedir. Gelebilirsiniz, dedim. İsmet Bey dedi ki; düşman cephesinde bir hususiyet görüyorum. Muvakkaten olsun cepheden ayrılmayı mahzurlu görüyorum ve zaten vasitam dahi yoktur. İstizah ettim, nedir bu vaziyet? İşte bu istizahatla uğraşırken hakikaten son rapor geldi. Düşman cephesinde bir faaliyet, hassasiyet, bir hususiyet vardı. Bunun ne olacağı belli değildi. Netice olarak düşman kısmı küllilerini çekmeye başladı ve bu suretle vaziyet inkişaf etmeye başladı ve geri döndü, fakat şey arıyor, vasıtai nakliye falan yok dedi. Trezine arıyordu, ben kendisine yazdım. Her ne vasita ile olursa olsun hareket et, dedim. Ben bizzat gelip seni alacağım. Hareket ettim, gittim. Henüz hareket edememişti, onu Bilecik'ten aldım,

getirdim. Gece olmuştu. Bizi bir lokantaya götürdüler. Baktım tekmi arkadaşlar orada idi. Yalnız Ethem Bey yoktu. Sordum, ne oldu, ne haledir, dedim. Daha iyicedir, dediler. İstirahatta. Kâzım Beyefendi de beraberdi. Dedim ki; yemeği müteakip görüşelim. Bu meseleyi halledelim. Evvelâ Ethem Bey zaten hasta, icap ederse onunla sonra karargâhta görüşmeyi takarrür ettirdik. İsmet Bey, Kâzım Bey, Celâl Bey, Hakkı Behiç Bey ve Reşit Bey olmak üzere oradaki musahabemizi hemen aynen nakletmeye gayret edeceğim.

Ben İsmet Bey'e dedim ki, sizin cephenizde bir şeyler olmuş, onu anlamaya gayret edeceğiz. Bir şey yok, yalnız ben de anlıyorum, şimdi bir şey olduğunu, dedi size kumandayı deruhte ettiğim dakikadan bugüne kadar bir şey dediniz de... Bu bir şey denilen mesele ile alâkadar görünebileceğini tahmin ettiğim hususatı birer birer zikredeyim, dedi. Firari meselesini, casus meselesini, Simav ve havalisi kumandanlığı meselesini, o sol cenah temini meselesini hikâye ettikten sonra buna daha bir iki şey ilâve etti. Meselâ tütün meselesini ilâve etti. Düzce'de mi nerede bir tütün meselesi varmış. Hükûmetin mührünü fekketmişler, tütünleri almışlar, gitmişler. Sonra muameleleri resmîye cereyan etmiş, Maliyeden falandan Garp Ordusu Kumandanlığına, yahut İstiklâl Mahkemesine intikal etmiş imiş.

Diğer şey, İsmet Bey Eskişehir içerisinde gayri muntazam ve silâhlı falan birtakım adam görmüş. Nedir bunlar, demiş. Kimisi, firari demiş, kimisi, kuvayı milliyedenim demiş. Ne olursa olsun gelsin, teftiş edeceğim, demiş. Getirmişler, teftiş etmek üzere. Bunun başında müfreze kumandanı gibi olan adam İsmet Bey'in karşısına çıktığı zaman gayri muntazam bir vaziyette filan... Kimsin sen diye sormuş. Müfreze kumandanıym demiş. Böyle nasıl müfreze kumandanısın? Vaziyetini al. Sen askersin, ben Ordu Kumandanıym, diye bir ihtarda bulunur. Derken Ethem Bey de orada idi. Zannedirim Ethem Bey bundan müteessir olmuş. Demiş, İsmet Bey'e, işte sen benim müfreze kumandanlarımdan birisine dedin ki; göğsünü kapa. Hâlbuki bizim müfrezede böyle şey olmaz demiş... Başka bir şey bilmiyorum, dedi.

Diğer bir şey daha anlattı, onu da söylüyorum. Çünkü bilâhare burada başka şekilde işittim. Ethem Bey ilk görüştükleri, yani İsmet Bey ilk kumandayı aldıkları zaman demiş ki, maksatta muvaffak olabilmek için yegâne çarenin, muntazam bir ordu vücuda getirmek olduğu kanaatinde misin? Evet demiş. O halde elele vererek hep beraber bu maksatla çalışalım ve siz bundan tevehhüm etmemelisiniz. Hatta arzu ederseniz hizmetleriniz vardır, millet size bir vaziyet de verir. Meselâ mirmiran diye bir şey verir. Böyle bir şeyden, hatta, İsmet Bey'in hikâye edişine göre bundan memnun olmadı değil. Sonra başka türlü, tefsir etmişler ve bu izahatı verdikten sonra İsmet Bey şunu ilâve etti. Dedi ki; ben kimseye şikâyet etmedim, ben size şikâyet etmedim. Benim cephemde bir kıta kumandanı bana karşı isyan etti, itaatsızlıkta bulundu. Ben buna karşı henüz onu dairei itaat ve inkiyade almak için vesait ve tedabirimi kullanmadım. Eğer vesait ve tedabirimi kullanır da muvaffak olamazsam o zaman şikâyet ederim. Onun için şikâyet etmedim, dedi. Yani böyle istişare ile hallolunur taraftarı olmadı. Daha evvel bana İsmet Bey'in söylediği şey bu meseleyi gayet basit bir surette halletmekti, yani bizimle konuşmamak istiyordu. Kumandanlık böyle müzakeratla olmaz dedi. Ben, dedi, mademki hastandır, Ethem Bey'in doğrudan doğruya yanına giderim, hatırını sorarım ve derim ki senin bu budala kardeşin ne yaptı? Haydi git kumandayı al. Böyle gayet basit ve kestirme yoldan bu meseleyi bitirmek ve halletmek istiyordu. Zannedirim demişti. Binaenaleyh bizimle pek görüşmek istemedi. Ben kendisine dedim ki vakıa biz buraya senin salâhiyetine tecavüze gelmedik. Fakat arkadaşça halletmek için geldik. Binaenaleyh rica ederim, konuşalım dedim. Pekâlâ dedi. Bunun üzerine Reşit Bey bu tadat olunan şeylere temas etmedi. Yani bunda haklı, bunda haksız gibi tafsilata girişmedi. Bir noktaya saplanmış gibi idareî kelimeler ediyordu. Pek müteceviz ve muhakkirane bir tavır ile, bir lisanla İsmet Bey'e ve hepimize hitap etti. İsmet Bey gayet sakin bir surette dinlemek istiyordu ve ara sıra kardeşimin, bu söylediğin şeylerle meselenin alakası yoktur, demek istiyor. Fakat Reşit Bey'e dinletmek kabil olmuyordu. Ben de çok hazım bulunmaya gayret ettim ve neticede kendilerine bir teklifte bulundum. Dedim ki, Tevfik Bey isyan etmiştir ve zaten kumandan değildi. Bu çekilsin kumandan. Reşit Bey'e; sen git dedim, kumandayı al. Usulen rapor vermeye başlarsın ve iade olunan Simav kumandanı yerine gitsin ve alelusul verilen emirler yapılsın ve mesele olmasın, dedim. Reşit Bey dedi ki; Tevfik'in orada kalmasını İsmet Bey kabul eder, o kabul ederse ben de itiraz etmem dedim. Kendisine sordum. Teklif ettim. Tevfik Bey çekilmeli, Ethem Bey yahut Reşit Bey kumandayı almalıdır. Reşit Bey, ben gidemem dedi. Ben oraya gidersem mağlup olurum. Tevfik

giderse mağlup olmaz. Arzu eder misin mağlubiyetimizi? İsmet Bey düşündü. Eğer galibiyet ve mağlubiyet Tevfik'in şahsına münhasır ise Tevfik'i kabul ediyorum, kalsın dedi. Fakat bu mesele dahi mevzuu bahis olurken Reşit Bey yine münakaşalı yaptı işi. Onun üzerine ben dedim ki; ben buraya Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin bir kararını tebliğe gelmedim. Ben buraya eski bir arkadaşınız, Mustafa Kemal sıfatıyla ve uzlaşacağımı farz ederek geldim. Fakat görüyorum ki, bu müşkül oluyor. Benim vaziyetim müşkülleşiyor. Ben Büyük Millet Meclisi Reisiyim dedim ve bu zat da diyor ki; ben kimseye şikâyet etmedim, kendisi şikâyet ettiği zaman, iş bize intikal ettiği zaman uzun konuşuruz, dedim. Reşit Bey, lütfediniz, bu meseleyi hallediniz dedi. Tekrar oturduk, o suretle halle muvafakat ettim. Reşit Bey sonra Kâzım Beyefendi'nin refakatlerini de kabul etti. Etmedim ettim. Kâzım Beyle beraber gidecekler. Kütahya'ya. Orada bu meseleyi halledecekler.

Bu mükâlemenin başında garip bir şey oldu. Reşit Bey söze başlarken dedi ki, Ethem Bey bu dakikada burada yoktur... Filhakika Ethem Bey Hacı Şükrü Beyler beraber o gece Eskişehir'den firar etmişlerdi. Kendilerini telhis eden hususat vardı. Yani Ethem Bey'i, diğerlerini korkutan hususat var. Şimdi İsmet Bey daha evvelden Bursa cephesinde bulunan düşmanın ya kâmilen, yahut kısmen çekileceğini tahmin eder gibi olmuş. Binaenaleyh o cephe herhalde zayıflayacak. Tekmil kuvveti bu cephenin karşısında toplarsam, düşman çekilirken taarruz edersem iyi bir şey olur demiş. Bu maksatla ve hakikaten kuvvetini Bursa cephesine toplamış. Fakat bu esnada, ki o gün hakikaten düşman çekiliyordu, lâkin vaziyet... ve düşman Uşak cephesini takviye ediyor. Tabii bu, ordu kumandanını düşündürüyor. Ordu kumandanı bu düşünce içinde iken düşman karşısında bulunan kendi kuvvetleri arasında kendine mensup bir kuvvet isyan ediyor. Binaenaleyh isyan eden bir kuvvet kumandanının... Mutasarrıfı bağlayıp gönderen, bir haveli kumandanını iade eden adam, demek ki deli bir adamdır. Bu her şeyi yapabilir. O halde hem zaten Uşak'taki düşmana karşı belki müdafaa etmez ve hem de bu vaziyete karşı bir tedbir almış olmak için derhal kuvvetlerini Eskişehir civarında toplamak... Diğer taraftan Hacı Şükrü Bey bir süvari kolunun gelmekte olduğunu hissediyor ve diyor ki bin... öyle piyade, süvari, topçu fırkalar Eskişehir havalisinde; civarında tahaşşüt ediyor. Bittabi bu fevkalâde bir manzarayı gösteriyor, herkese. Diğer taraftan diyor ki Ethem Bey'e tahriri veyahut şifahi bin süvari geliyor ve sizin için geliyor.

HACI ŞÜKRÜ BEY (Diyarbakir) — Hayır, katiyen Paşam.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Bilecik'te bir Gökbayrak Taburu var. Oralarda birçok sarkıntılık, falan yapmıştır. Bazı çok münasebetsizlikleri var. Hatta İsmet Bey onu bir defa tedibe karar vermiş. Fakat tedip olunacağını anlayınca isyan etmiş. Uslanmış, müsamaha etmemiş, falan... Binaenaleyh bu kuvvetin, Gökbayrak Taburunun tedibi meselesi mevzuu bahis olurken bir hücum taburu kumandanı vardır. O demiş ki; canım ne ehemmiyet veriyorsunuz? Ben iki bölükle mahvederim. Bu mübahase olurken orada hazır bulunan Topçu Müfettişi Galip Bey namında bir zat da; kuvvetine bu kadar güveniyor musun? Meselâ birinci... Nasıl senin kuvvetlerin? Yok demiş, Ethem Bey benim arkadaşımıdır, onunla vuruşmam. Böyle bir sohbette olmuş. Biz Eskişehir'e geldiğimizde Reşit Bey bu Hücum Taburu Kumandanına tesadüf etmiş, demiş, ne arıyorsunuz burada? Demiş benim taburum alaya kalbolunacaktır. Buraya geldim, teşkilâtımızı ikmal için.. Hayır doğru söylemiyorsun, bizim için geldin, demiş. Yok demiş, katiyen demiş, ben sizin arkadaşınızım, meselâ sizin hakkınızda cereyan eden sözler de var, demiş ve onları aynen söylemiş. Ethem Bey'e. Reşit Bey'e vesaireye, böyle kuvvetler toplanıyor, süvari geldi diyor. Hulûsa arz ettiğim gibi, o gece uzaklaşıyorlar. Reşit Beyle Kâzım Kütahya'da Ethem Beyle buluşuyor ve ben artık meseleyi hallolunmuş telâkki ettim. Oradan Bilecike gittim ve buraya geldim. Geldikten sonra da aldığım raporlara göre, Ethem Bey rapor vermeye başlamıştır. Garp ordusuna ve Reşit Bey de bana yazıyor ki, bu mesele bitmiştir. Tabii memnun oldum. O esnada idi ki istizah yapılmış bulunuyordu. Acele ettiniz, bu hallolunmuş gibi, hallolunmuş zannetmiştim.

REİS — Rica ederim, arkadaşlar yorulmuştu, beş on dakika teneffüs edelim.

Dördüncü Celse

REİS: Celâlettin Arif Bey

KÂTİP: Ragıp Bey (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum. Söz, aynı mevzu üzerinde, Mustafa Kemal Paşa Hazretlerindedir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, Kütahya'ya gitmiş olan arkadaşlar ki Reşit Bey ve Kâzım Beyefendiler, Ankara'ya avdet ettiler. Reşit Bey buraya geldiği zaman göremedim. Geldiği anda celse umumiye içtimai vardı. Bunun nihayetinde de Heyeti Vekile içtimai vardı. Orda müzakere etmekte iken İzzet Paşa Hazretleri mektupla bendenizi aradılar. 40 - 50 kadar mebustan ibaret grup içtima etti ve cephe hakkında bazı şeyler varmış, onları Heyeti Vekile den anlamak üzere... Ve mümkün ise Heyeti Vekile hali içtimada... Ve ben de beraberim dedi. Onun için Heyeti Vekile bizi ne vakit kabul, eder? Zaten hali içtimada bulunan Heyeti Vekileye arz ettiler. Bu grup benimdir, dediler. Bu heyeti murahhasa nedir? Böyle her vakit her grup Heyeti Vekileyi istizaha davet etsin, böyle bir usul yoktur. Binaenaleyh böyle ne grup ve ne de Heyeti Vekile tanırız... Kabul edemeyiz, dediler. Onun üzerine ben İzzet Paşa Hazretlerine dedim ki, Heyeti Vekile kararı budur. Fakat ben şahsen diyorum ki siz mebussunuz, ben de mebusum. Heyeti murahhasa tanırım. Ancak ben reisim, siz de mebussunuz. Herhangi bir mesele hakkında görüşmek isterseniz ben maalmemnuniye görüşürüm, malumatım varsa arzu ettiği izahatı da veririm. Sual edeyim, dedi. Sual elti. Bunu kabul etti. Ertesi gün bize geldi ve orada konuştuk kendileriyle. İzzet Paşa Hazretleri birkaç şey not ettirdiler. Birincisi; Garp Cephesinde bir kumanda ihtilâfı varmış, bunun vaziyeti nedir? İkincisi: Kuvvei milliyenin lağvına Heyeti Vekile karar verdi mi? Üçüncüsü: Birinci Kuvvei Seyyarenin lağvına Meclis karar vermelidir. Dördüncüsü: Bu vaziyeti, mevcut ihtilâfı bertaraf etmek esbabı... Böyle dört maddeyi... kendilerine şimdi Heyeti Âliyenize verdiğim tafsilat belki daha kısa olarak bu noktaya kadar olanını arz ettim. Yalnız bütün bu tafsilât içinde bazı çirkin noktalar var onları da burada tekrar etmek lâzımdır. Meselâ, Reşit Bey Eskişehir'de görüşürken demiştir ki; Kuvvei Seyyare bilakaydü şart tevessü etmek üzere muhafazai mevcudiyet edecektir. Bittabi böyle bir şey şayanı kabul değildir. Sonra hükûmetin evamirine Büyük Millet Meclisinin kanunlarına tecavüz caiz değildir. Çünkü hükûmet hiçbirimize kavanin fevkinde imtiyaz vermiş değildir ve maksada nâfi olan kuvvetler, nazarımızda mübacceldir. Heyeti Vekile aleltilak kuvayı milliyenin lağvına karar vermiş değildir. Ayntap'da mücadele eden kuvayı milliyedir. Adana ve Mersin cephesinde mücadele edenler kuvayı milliyedir... Binaenaleyh böyle kuvvetlerin lağvına karar vermiş değildir. Belki çapulcu ve muzır kuvayı milliyenin lağvına karar vermiştir. Büsbütün kuvayı milliyeye teşkilâtı tezyid edilmeyerek Birinci Kuvvei Seyyare namı altında ordunun kadrosu dâhilinde... Gayri kanuni, hükûmete mütecevazane harekâtına müsaade olunamazdı... O grubun içtimaina sebebiyet vermiş olan sahibi davet Ethem Bey'in biraderi Reşit Beyle görüşmek üzere müfarakat ettim. Bunu müteakip idi, Celâl Beyle Adnan Bey geldiler. Celâl Bey birçok telgraf muhaberatını gösterdi, dedi ki, şimdi bana Reşit Bey tesadüf etti. Bunları Paşa'ya gönder, ne yaparsa yapsın, halletsin; dedi. Paşa'ya sen kendin git, ben hayatımdan korkarım, gidemem. Reşit Bey nihayet Celâl Beyle Adnan Bey'e tesadüf etmiş, beraber gelmişler. Bu gördüğüm ve beraber okuduğumuz muhaberat Kütahya'dan Ethem Beyle Reşit Bey arasında makine başında vuku buluyor. Ethem Bey diyor ki, meseleyi Meclise vazediniz, Meclise hallettiriniz. Reşit Bey diyor ki; Meclise vaz ettirmiyorlar. Ethem Bey diyor ki, ihtirasatı uğrunda dünyayı feda etmeye müheyya olan Refet Bey hâlâ iş başındadır. Eğer onun Meclis vasıtasıyla iş başından çektilmesi mümkün değilse, idareten derhal iş başından çekiniz. Ethem Bey, diyor ki. Sarı Efeye Düzc'de haber gönderiniz. Telgraf yazınız, kuvvetlerini toplasın, Gökbayrak Taburuna... Reşit Bey diyor ki; ben buradan haber gönderemem. Emir ver... Şayet seni muhabere ettirmezlerse tekrar isyan et. Hulâsa Reşit Bey diyor ki, düşmana müdafaâ etmeyiniz, kuvvetlerinizi çekiniz. Düşman taarruz ederse müdafaâyı kahraman fırkalara bırakınız. Reşit Bey diyor ki; buradakiler, turşu gibi ve lahana gibi. Hem korkuyorlar, hem bir şeyler. Hulâsa muhabere bu ve bu muhabereyi yapan zat da çok haklıdır. Bağırılmış, çağırılmış, Celâl Bey'e demiş ki kardeşlerim mahvuluyor, okudum baktım ki... Velhasıl birtakım münasebetsiz muhaberat. O sırada Kâzım Bey Reşit Bey'e tesadüf etmiş ve almış getirmiş. Reşit Bey geldi, baktım hasta, mecnun gibi olmuş. Elinden tuttum oturttum.

Sen hastasın dedim, ne için geliniyorsun? Ne ise sükuneti muhafaza etmeyi tavsiye ederim. Böyle heyecanla bir şey çıkmaz. Otur, ne istersen söyle. Hallolunmayacak dünyada mesele yoktur dedim. Hissiyatına kapılarak, hayatımdan korkuyorum, dedi. Nedir bu heyecanınız, nedir, ne oluyor dedik. Kumandanları değiştiriniz. Kimi? Refet Bey'i. Kimi yapalım eledim. Beni yapınız dedi. Ben daha iyi yaparım dedi. Olmaz, dedim. Bunlardan bahsetmeyiniz. Baktım ki muhabetadan bir netice çıkmıyor, siz gidiniz, ben akşama kadar düşünüyüm dedim. Elbette itminan bahş bir sureti hal bulurum. Hakikaten gittim, Müdafaa-i Milliye Vekili Paşa Hazretlerini gördüm. Cephe ile muhabere ettim ve dedim ki itminan bahş bir şekil, bir tertip yapınız. Maksat ve teşkilât bozulmamak üzere bunlara emniyet bahş olacak surette bir şekil isterim dedim. İsmet Bey'den bir cevap geldi. İsmet Bey diyor ki; eğer bunlar kuvvetlerin benim elimde toplu bulunmasından korkuyorlarsa ve benim şahsımla temasa gelmek istemiyorlarsa, o halde Kâzım Bey'e bizim emniyetimiz vardır. Tarafeynin emniyeti vardır. Kâzım Bey onların da kuvvetlerini alsın, karargâhla Kütahya'da otursun. O kuvveti alsın Kütahya'ya götürsün ve benim elimdeki fırkalardan da bazı fırkaları Kâzım Bey'in emrine tevdi edelim, o zaman benim kuvvetimden onun kuvveti fazla olacaktır ve aramızda Kâzım Bey bulunacaktır. Kâzım Beyle o akşam görüşmek üzere sözleştik. Ertesi günü buluştuk. Kâzım Bey'e söyledim. Kâzım Bey'in ufak bir mütalaasıyla... O da şey etli, prensip olarak kabul etti ve kalktı. Kâzım Bey Eskişehir'e gitti. İsmet Beyle tekrar görüşürler. Kumandayı almadan gideyim Kütahya'ya. Ethem Beyle de görüştüğümüzden sonra kumandayı alayım. Gidiyor, buluyor, görüşüyorlar ve tekrar avdet ediyor. İsmet Beyle görüştüğümüz zaman İsmet Bey Kâzım Bey'e bir mektup sureti okur ki okuyacağım o mektubun suretini. O mektubu okuduktan sonra Kâzım Bey İsmet Bey'e benimle tekrar görüşmek lâzım geldiğini söylerler. Düşünürler, ben oraya gideyim. Bu rükâlemeyi temin edeceklerini kabul etmişlerdir ve Kâzım Bey buraya gelmiştir. O mektubu beraber okuduk.

Şimdi efendim bütün bu çerçeve içinde, tahtında müstetir birtakım cereyanlar vardır. Şimdi o cereyanlar... Bizim böyle bütün hüsnüniyetle, samimiyetle, uhuvvetle teşebbüsümüz vaki olurken Ethem Bey'in, Tevfik Bey'in, Reşit Bey'in, Hacı Şükrü Bey'in ve belki Kuvvei Seyyarelerinin gizli birtakım teşkilâtı var, gizli teşebbüsler... Ankara'nın hilâfına o kuvveti oraya ilhak etmek... Konya'ya öyle adamlar gönderilmiştir. Bu adamların ellerinde Ethem Bey'in açık resmî vesikalaları vardır. Yeni kuvvet toplamaya memurdur ve bütün memurini mülkiye bunlara muavenet edecektir. Kuvvet toplamak için parola verilmiştir, işaret verilmiştir. Diğer taraftan Yürük Ali Efeye, Demirci Efeye, Gökbayrak Taburuna şifreli telgraflar, adamı mahsusla mektuplar gönderilmiştir ve bunlar Hükümetimizin aleyhine teşvik edilmiştir. Yalnız şayanı dikkat olan bir şey vardır, meselâ bu mektup. Vacip Bey namında bir zatın cebinde çıkmıştır, mektup on iki tarihlidir. Bu mektubu hâmil olan zatın üzerinden de Türkiye Komünist Fırkası nam ve haysiyetiyle teşkilât yapmak üzere verdiği vesika vardır. Bu adam ve bunun gibi hepsi tevkif olunuyor ve üzerlerinden vesikaları alınıyor. Meselâ bu veya bunun gibi bir adama Hacı Şükrü Bey yediyle beş yüz lira verilmiştir. Bittabi bu adam ve bunun gibilerin hepsi tevkif olunuyor, üzerlerinden vesikalar almıyor. Bunun gibi daha vesikalar vardır. Bir taraftan Reşit Bey ve rüfekası burada adamlar intihap ediyorlar, orduya gönderiyorlar. Zabitana ve bilhassa efrada propaganda yapmak için. Ethem Beyle müsademe olduğu zaman efrat Ethem Bey tarafına geçsinler, için. Bu adamların bir kısmı doğrudan doğruya bana gelmiş, ifade eylemiştir. İsimleri bende mazbuttur. Sonra bir taraftan Ethem Bey ve bir taraftan Reşit Bey ve Tevfik Bey ve rüfekası Ethem Bey'in karargâhına mensup bazı eşhası (efradı) teşvik ediyorlar. (Bu müfreze adamına işgal ettiler.) O mektupların bir ianesi buradadır.

(Mücahidi muhterem kardeşim Yürük Efeye... diyerek Kütahya'dan Ethem Bey tarafından yazılan kâğıdı okudu.)

İki genç bu gece Karahisar'a geldiler. Bunların bendenizle Haydar Bey'i öldürmek üzere... Bu eşhas arasında namusuna fevkalâde emniyet ettiğim bir zatın ismi geçmiştir. Onu yakından zatiâlileri de tanırız. Öyle zannediyorum ki sui telâkkiye uğramıştır. Hakkı Behiç'in ismi geçmiştir. Öyle zannediyorum ki bu mektubu üzerinde taşıyan adamın üzerinde kâtibi umumî sıfatıyla Hakkı Behiç Bey'in mektubunun bulunması... Kağıt arasında bir münasebet yoktur. Yalnız aynı adamın... üzerinde bulunmasından başka. Ethem Bey tarafından bahsediyor. Ethem Bey demiştir. Sonra efendim... Demirci Mehmet Efe telgraf başına çağırılıyor, Ethem Bey tarafından. Daha evvel adam gönderiliyor. Demirci Efenin bir şifresi vardır.

Ethem Bey'e diyor ki; Refet'in vücudu kalkmadıkça hiçbir mesele hallolunmaz. Bunun ehemmiyeti yoktur. Yalnız demiştir ki telgraf başında: Sen Refet'in tekliflerine mümaşaat et ve fakat kuvvetini topla ve vaziyet al demiş. Filhakika Refet Bey daha evvel Mehmet Efe ile görüşmüştür. Demirci Mehmet Efenin olması tensip edilmiştir. Meselâ Isparta ile Dinar arasında kuvvetlerini toplamış bir mevzii isyankâr almıştır. Bütün bunlar cereyan ederken tabii biz de boş durmuyorduk. Meselâ Haymana'ya adam gönderdik. Meselâ Hacı Şükrü Bey'in vesikasıyla yeniden adam toplamaya teşebbüs edenler varmış. Telgrafla haber verdiler. Biz de tabii meseleyi sulhen ve samimî bir surette ve fakat muzır olmayacak şekilde halletmeye çalıştık. Fakat bunun icabı olmak üzere bütün bu müteşebbisleri tevkife ve bu vesai ki almaya mecbur olduk. Ethem Bey diğer taraftan benim şahsıma telgraflar veriyor, daima hulusundan ve muhabbetinden bahsediyor. Ben de aynı surette teşekkür ediyorum. Lâkin bir taraftan da bunlar cereyan ediyor. Son aldığımız raporda Ethem Bey cepheyi bırakmıştır, kendisine mahsus olan süvari kuvvetini Gediz'de toplamış ve Pehlivan Ağa namında birisi var. Onun da maiyetinde 200 kadar kişi... Kütahya'ya toplanmış, hulâsa birtakım tertibat almış ve bir taraftan da meselâ ordu kumandanı da ne kadar cephaneye ihtiyacınız vardır, bildiriniz de miktarını, göndereyim diyor. Cevap vermiyorlar. Bu nedir? Hakaret ediyor. Şimdiye kadar bize böyle sual eden olmadı. Ne demek? Kütahya arzı itaat ettiğinden bahisle rapor... Diğer taraftan da muhaberat da böyle cereyan ediyor. Yine bugün aldığım raporlar vardır. Ethem Bey ve rüfeka ve kardaşları bir Hükümet teşkiline katıyyen karar vermişlerdir ve hakikaten Ethem Bey bunu şayanı itimat olan ve kendisiyle görüşen bir dâhil demiştir ki. Binaenaleyh bunu yıkmak lâzım, belki de yıkmak esnasında beni tahtie ederler. Muvaffak olursam sevap alırım.

Diğer mühim mesele, bir gün işitiyorum. Ankara'da bir cereyan var. Reşit Bey diyor ki; bu paşalar buraya sulh yapmak için gelmişler, İzmir'i, İstanbul'u kurtarıyorlar Ve bunların kurtarılacağını vadetmek için gelmişlerdir. Hâlbuki tevkif etmişlerdir ve filhakika bir gece yarısı - çünkü bu mesele buradaki Bolşevik Sefaretini de alâkadar ettiği için - beni uyandırdılar. Bolşevik heyeti bütün geldiler. Beş altı saat beni işgal etmişlerdir. Sonra kendisi itiraf etmiştir, bu propagandayı yapmıştır, meselenin bu kadar had bir şekle girdiğini görünce, halledilmiş zannederken bu şekle girmesi üzerine ve kendi kendime bazı arkadaşlarıma ve ben Heyeti Vekileye ve Meclisi Âlinin heyeti umumiyesine dedim ki; delâleti şahsiyemle hüsnü hallederim, benim hüsnü delâletimin, şahsî delâletimin suiistimal edildiğini zannederek ve beni işgal ederek hakikaten Hükümetin ve memleketin başına gayri kabili telâfi bir zarar, bir felâket ika edecekler, ihtimal ki menedemeyecek bir halde bulunurum. Belki Meclis de tedbir bulmak zamanından mahrum edilmiş bulunur. Ben de vazifei hususiyeme artık nihayet... Fakat bu meseleyi fevkalâde açık, katî vefakârane bir surette halletmek azminde bulunduğum için tuttum Reşit Bey'e az çok bu işin hüsnü halledilmesi için azimkâr olduklarını bildiği on, on beş kadar arkadaşları davet ettim ve bu heyete asıl işlerin sahibi olan Erkânı Harbiyei Umumiye Riyaseti ve Dâhiliye Vekâleti makamlarında bulunan zevatı davet ettim. O heyette Reşit Bey vardı, Celâl Bey, Emir Paşa, Yunus Nadi Bey, Kılıç Ali Bey, İhsan Bey, Vehbi Bey vardı, bir on beş kadar vardı. Bu zevatin huzurunda ve Reşit Bey'in karşısında meseleyi mevzuubahis ettim ve bu söylediklerimin hepsini söyledim. Bunu yapıyorsunuz. Kendine hiçbir vesika göstermeye lüzum kalmadı. İtiraf etti, yaptık ve yapıyoruz dedi. Bunun üzerine dedim ki; Reşit Bey bir, bir buçuk ay evvel bu meselenin halli ile meşgul olduğum sırada kahramanlıktan bahsettin. Siz de mektuplarınız olmadığı halde... Hakikati sizin dimağınıza vazedebilmek için derim ki; Hükümet ve ordu kuvvetlidir. Kararını verirse icra eder, buna muktedir, fakat biz bunda bir vefa meselesi görüyoruz ve meseleyi o noktadan halletmek istiyoruz. Lâkin bundan sonra artık devam edemeyiz bu işe. İtiraf ediyorsunuz, yapılacak şey, Hükümetin ve Büyük Millet Meclisinin kanunlarına, emirlerine itaat etmektir, başka bir mesele yoktur. Şunu kaldırın, bunu getirin... Bu, anarşidir, olamaz. İşte bu hakikati kardaşlarınıza anlatınız ve Kılıç Ali Bey, Celâl Bey, Vehbi Bey ve Eyyub Sabri Bey ve Emir Paşa da gideceklerdi, ümit ederim ki vaziyeti anlayacaklar, dedim. Zahmetini ihtiyar eltiler, oraya gittiler. Onlar orada iken Ethem Bey kuvvetlerini toplamakla, tertibat ve vaziyet almakla meşgul olduğu... Bir gece idi. Ben de telgraf başına çağırdım, onlara dedim ki... Olmadan cephe kuvvetlerinde birtakım vaziyetler alıyormuşsun, binaenaleyh şimdi bu hareketinizin sebep ve maksadını sureti katıyede anlamak mecburiyetindeyim. Bana cevap verdiler, Celâl Bey ve rüfeka; müsterih olunuz, sui tefehhümü mucip olacak fevkalâde bir şey yoktur. Fahrettin Bey, Refet Bey kalksın... Tevfik Beyle görüştüktan sonra bana bir rapor gönderiyorlar, evet biz o emre itaat edeceğiz, kanunlara itaat ede-

ceğiz. Bunda ihtilâf yoktur. Ethem Bey ve kardaşı... Şu kalksın, bu kalksın. Yani eskiden öteden beri ne istiyorlarsa, bunları yine istiyorlar.

Şimdi efendim gayet basit görünür, Refet ve Fahrettin Beyler kalksın, hâlbuki biz de maatteessüf hâsıl olan kanaat vesaite ve teşebbüsata istinat etmek şartıyla hâsıl olan kanaat, şudur: Kütahya, Isparta, Demirci Efeye ve ta Isparta'ya kadar bir mıntakai nüfuz, Isparta, Yörük Ali Efeye kadar olan mahal de bir mıntakai nüfuz... Bir taraftan da bütün memleket içerisinde bilâ kayd ü şart tevsii kuvvet etmek... Binaenaleyh bunları bin kere kendileriyle bizim heyet ile konuştuk ve her gece belki konuştuk, söyledik. Bizim heyet diye gönderdiğimiz arkadaşlara eski nakarat... Fakat ben artık vazifei şahsiyem ve hususiyemin hitam bulduğunu söylemiş olduğum için ve hakikaten Heyeti Vekileye arz ettim, onlar bir karar ittihaz ettiler. O karar, halâsi hakiki vatan için... Heyeti Vekile Birinci Kuvvei Seyyarenin bilâkaydû şart, Büyük Millet Meclisinin kanunlarına ve Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin evamir ve nizamatına itaat ile mükellef olduğunu ve inzibatı askerî ile mukayyet bulunduğunu ve Birinci Kuvvei Seyyare Kumandanlığının hususatı askeriye bilcümle... Kumandana olup ve bu işle iştigal Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine aittir. Binaenaleyh Heyeti Vekile dedi, ki siz ayrı ayrı uğraşmayınız, bu askerî meseledir, zaten, oraya ait bir keyfiyettir, icabatı ne ise o yapar. Ben de bu Heyeti Vekile kararını oradaki arkadaşlara suret olarak iblağ ettim. Onu müteakip tekrar bize yazdılar. Bizim mütalâatımızın sui tefsire uğradığını görüyoruz. Bu Heyeti Vekilenin kararı neye iktiran eder?.. Ben de cevap verdim. Sui tefsire uğrayan bir şey yoktur ve tatbiki tabii bulunan bir meseleyi tekrar ihtardan ibarettir. Oradaki vazifei hususiyeniz hitam buldu, avdet ediniz. Hâlbuki diğer taraftan açık telgraf olmak üzere Garp Ordusu Kumandanlığına, Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetine, Kuvvei Seyyare Kumandanı Ethem Bey imzasıyla bir telgraf yazılıyor. (Telgraf okundu) Şimdi efendiler; demek bu en nihayet izhar olunmuş bir zamirdir. Fakat bence muhakkaktır ki daha evvelinden bu şekilde veyahut o şekilde, burasını berbat etmek ve burada kendi akıllarınca bir hükûmet yapmak teşebbüsünde ve kanaatinde bulunmuşlardır. Bütün teşebbüsleri zahirî, zımnî hep bu gayeye ve bu noktaya matuftur. Efendiler; elhamdülillah hükûmetimiz kuvvetlidir. Ordumuz şayanı emniyettir. Bittabi Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine taarruz edenler, tecavüz edenler hakkında heyeti âliyelerinin kanunları tatbik edilir ve Hükûmetimiz bu kanunları tatbik etmeye muktedirdir. Zannediyorum ki bu açık telgraf üzerine Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti derhal Ethem Bey'i kumandadan azlediniz ve hakkında takibatı kanuniye yapınız emrini vermiştir. Tabii ordu icap eden tedabir ve tertibatı yapar. Yalnız şunu da itmam etmek istiyorum, gelen paşalar vad ü vait ile katiyyen gelmemişlerdir.

Onu da bilelim ki, belki yarın veya o bir gün Muhtar Beyefendi izahat vereceklerdir. Fransızlar müracaat ederse ve neticesi gelmese bile, müracaatlarını derhal kabul ederiz. Müzakereler dahi siyasetimizi ve bizim bu tarzı hareketimiz garbe karşı... Şarka olan ve bu noktadan Moskova ile...

Efendim, Hacı Şükrü Bey'in kabahatleri çoktur, isterseniz onu diğer münasip bir zamanda mevzubahs ederiz.

REİS — Celseyi tatil ediyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

30 Kânunuevvel 1336 (1920)

Münderecat

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

2. — EVRAKI VARİDE

Takrir

1. — Nafta Vekili Sabıkı Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa'nın takriri.

3. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Çerkez Ethem meselesi

Cilt : 7

126'ncı İn'ikat, 2 ve 3'üncü Celseler

YÜZ YİRMİ ALTINCI İN'İKAT

30 Kânunuevvel 1336 Perşembe

İkinci Celse

Açılma Saati: 2.40

REİS: İkinci Reis Vekili Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Ragıp Bey (Kütahya)

REİS — Ekseriyet hâsıl oldu, celseyi açıyorum. Zabtı sabık hulâsası var, okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz Yirmi Beşinci İn'ikat

29 Kânunuevvel 1336 Çarşamba

Üçüncü Celse

Celâlettin Arif Beyefendi'nin riyasetlerinde içtima ederek; İsmail Hakkı Paşa'nın İtalyadan alınacak şimendifer yedek malzemesi ile ilgili mevzuda Meclisin ademi itimadı ile Nafia Vekâletinden ıskatına dair takririnin görüşülmesi, müşarünileyhin rahatsızlığı dolayısıyla, talik olundu.

Çerkez Ethem meselesi hakkında Mustafa Kemal Paşa'nın izahatı dinlendi ve teneffüs için celseye ara verildi.

Dördüncü Celse

Celâlettin Arif Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ile; Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, Çerkez Ethem meselesi üzerindeki izahatına devam etti. Celsei hafiyeye son verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Ragıp

REİS — Zabtı sabık hulâsasını kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — EVRAKI VARİDE

Takrir

1. — *Nafia Vekili Sabıkı Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa'nın takriri. (Takrir zaptın sonuna merbuttur.)*

REİS — Celsei hafiyeye iptidar edeceğimiz zamanda İsmail Fazıl Paşanın takriri vardı, okunmuştu. Paşanın vürudu ile bir celsei hafiyede izahat verilmesi temenni edilmekte idi. Paşa hazretleri izahatı ita buyurmak arzu ediyorlarsa dinleyeceğiz. (1)

İSMAİL FAZIL PAŞA (Yozgat) — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri izah buyuracaklar.

REİS — Peki efendim. O halde Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin izahat vermesini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

3. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Çerkez Ethem meselesi üzerinde cepheyi teşriften dönen mebusanın izahatı*

REİS — O halde Celâl Bey, Vehbi Bey konuşacaklardır. Buyurun. Söylesin.

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Muhterem arkadaşlar, hatırlarsınız ki bir hayli zaman evvel Kuvvei Seyyare kumandanlarıyla Garp Cephesi Kumandanı arasında bir sui tefehhüm hâsıl olmuştu ve bunu sureti hususiyede işitmekte idik ve bununla gayri resmî olarak gerek Reisimiz Paşa Hazretleri ve gerek Heyeti Vekile ve bazı zevat meşgul bulunuyorlardı. Son zamanlarda - ki birkaç gün evvelisi - sureti hususiyede bazı arkadaşlarla beraber içtimai hususî akdedildi ve orada muhterem Reisimiz Paşa Hazretleri bu meseleyi mevzubahs ederek bize hususi vazife verdi ve gidiniz şu, şu esasları orada kendilerine tefhim ediniz, dediler.

Bize, hatırladığıma nazaran, orada söylenilmek üzere söylenilen sözler şunlardan ibaretti: Bilâ kaydü şart Büyük Millet Meclisinin emrine itaat olunacaktır. Kendileri cepheye vaziyet alıp bilâ kaydü şart kumandaya tabi olacak ve itaat eyleyeceklerdir. Kuvvayı Seyyarenin şurada burada bulundurduğu irtibat zabıtlarının hususî şifreleri ellerinden alınacak ve onlar sırf bir vazifei insaniye ifa ettikleri iddia olunduğu, yani Kuvvei Seyyarede müstahdem efrad ve zabitanın ailelerine de baktıkları için onların vazifeleri devam edecek ve ancak ordu şifresiyle muhabereye mezuniyet verilecektir. Kuvvei Seyyare rast geldiği yerden asker celp ve cem etmeyecektir ve ahzi asker şubeleri, diğer orduda olduğu gibi, muayyen kadrolarını ikmal zımında asker vereceklerdir ve bunlar da bunu kabul ederek bu suretle hareket olunması ve daha hatıra gelmeyen ihtimalki böyle inzibata, zabtû rapta taallük eden esaslı maddeler de mevcut idi. Biz arkadaşlarımız Vehbi, Eyüp Sabri, Kılıç Ali Bey, Reşit Beylerle gittik. Emir Paşa Hazretlerinin rahatsızlığına binaen onlar kaldılar. Reşit Bey de dâhil olduğu halde Kütahya'ya gittik. Yalnız şu anda efendiler, çok mühim bir vaziyet karşısında bulunuyoruz ve diyebilirim ki maksadımızın istihsalı uğrunda yaptığımız mücadelelerin tam bir dönüm noktasında bulunuyoruz.

Yani ben kendi hesabıma ait olmak üzere söylüyorum. Meseleyi gözümün önüne getirdiğim zaman bir taraftan zekâsına, irfanına, liyakatine hüsnüniyetine hiç şüphesiz hüsnüniyetine, vatanperverliğine itimad ettiğim kumandanlar, diğer taraftan bu meselenin ta bidayetinden itibaren kuvvei bazusuna güvenmiş, ortaya atılmış, çalışkan arkadaşlarımız. Bunların bir an için sırf memleket istiklâlini müdafaa için eline aldıkları silâhların, bu memleketin öz evladının sinesine çevrildiğini tasavvur ve tahayyül etmek bile hepimiz için dilsûz bir meseledir. Heyetiniz, yani giden bu hususî heyet, sırf bu meseleyi gözönünde bulundurarak, bunun vuku bulmasına, bu hadisenin def'ine çalışmayı en samimi emel ittihaz etmişlerdir ve bunun husulü ile mazaallahü taalâ, memlekette hâsıl olacak şuriş ve felâketten müteessir, müteellim bulunuyorduk.

Oraya, Kütahya'ya vardık. Bu his altında bizi orada bulunan kumandanlar istikbal ettiler. Gece akşam üzeri vasıl olmuştuk. Misafir ettikleri hanede Reis Paşa Hazretlerinden bir telgraf aldık. O telgrafta deniliyordu ki; Kuvvei Seyyareden bazı efradın cepheden gelerek. Kütahya ve Gediz'de vaziyet aldıkları müstahberdir. Bu mesele hakkında kati malûmatınızı bildiriniz. Biz o dakikaya kadar gördüğümüz, şahit olduğumuz meseleleri...

MEMDUH BEY (Karahisarışarki) — Telgraflar okunsun, Paşa Hazretleri.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — (Paşa'nın ifadesi olduğu ibareden anlaşılıyor. Zabıtta kimin ifadesi olduğu yazılmamıştır.)

Benim yazdığım telgraf takriben şu idi: Birinci Kuvvei Seyyare Garp Cephesi Kumandanının malûmat ve tensibi olmaksızın... mıntakasında bulunan bir alayı cepheye tevzi ederek kendi sebükbar kuvvetlerini Gediz'de, Pehlivan Ağa müfrezesini Kütahya'da tahşit etmiş olduğunu istihbar ettim. Bunun mana ve mahiyetini sureti katiyede anlamak isterim.

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Paşa Hazretlerinin şüphesiz buyurdıkları gibidir. Mesele, biz orada gördüğümüz birkaç saatlik vaziyetten mülhem olarak sui tefekkürü mucip bir maksat yoktur. Aynı zamanda cephede kumanda etmekte bulunan Ethem Bey'in biraderi Tevfik Bey Kütahya'ya gelecek ve kendisiyle görüşeceğiz. Görüşükten sonra neticeyi bertafsil arzederim, diye cevap verdik. Ertesi günü Tevfik Bey cepheden avdet ettiler. Ethem Bey, Reşit Bey arkadaşlar beraber olduğu halde meseleyi mevzuu bahis ettik. Sözümün bidayetinde arz eylediğim hususî, celsede söylenmesi lâzım gelen sözleri Vehbi Bey arkadaşımız kendilerine tamamen anlattılar. Bir sükûnet içerisinde dinlediler ve bunları tamamen kabul ettiklerini ve aynı şekilde hareket edeceklerini ve hatta Tevfik Bey ilave etti, ben aynı zamanda askerlik de ettim, orduda bulundum. Zabtü rabt ve inzibat olmayınca orada hiçbir zaman muvaffakiyet hâsıl olmayacağını biliyoruz ve böyle hareket edeceğiz, dediler. Sonra kendileri ordu tarafından alınan tedabirden bahsettiler. Bazı efradının, hasta ve izinli efradının avdetinde silâhlarının alındığını ve üzerlerinin taharri edildiğini söylediler. Biz onları orada not etmişik ve bunlardan da sarfı nazar edilmesini bizim vasıtamızla rica ettiklerini anlattılar. Aynı zamanda şunu söylediler: Bizim yaptığımız harekâta, aldığımız tavır ve vaziyette hata ve sevap vardır. Bunun hatasını müterifiz. Sevap gördüğümüz noktalar da şunlar, şunlardır. Uzun boylu müzakere cereyan etti. Aynı zamanda biz öyle zan altında bulunuyoruz ki; Kuvayı Milliye'nin yani Kuvvei Seyyarenin ortadan kaldırılması musammemdir. Bu mesele bugün için münaziünfih olan bir meseledir ve biz bundan tamamen sarfı nazar ediyoruz. Asıl olan bu noktanın hallidir, dediler. Ben de, bütün bu teklifatı kabul ediyoruz ve yapacağız. Teminatı fiiliye isteriz. O teminatı fiiliyeyi de birçok zamanlar işitmiş bulunuyordum ki bazı kumandanların tebdilinden ibaret, bazı kumandanların tayinlerini istiyorlardı. Bu cihet de olamazsa bitaraf bir şekil ve sureti hal düşündüklerini, yani üç, dört suret düşündüklerini söylediler. Arkadaşlar orada, o müzakereden ne suretle mülhem olmuş isek bir telgrafla buraya arzı malumat eyledik ki gördüğümüz ve ihtisasatımız bu merkezdedir, şu şekildedir, bunlar tespit edilmiştir ve bu...

VEHBİ BEY (Karesi) — Reis Bey, okunsun telgraflar, bütün mesuliyetler bizim üzerimizde kalsın ve Meclis kesbi ittila etsin.

(Telgraf okundu)

MAHMUT CELÂL BEY (Devamla) — Ki, bunu biz gece yansı almışık. O zamanki hissiyatımızın tercümanı olmak üzere şu telgrafi çekmişik:

(İkinci cevabî telgraf okundu)

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Sonra Paşa'nın buna cevabı vardır. Okundu. Paşa'nın ikinci telgrafi

(Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci telgrafi okundu)

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Bu telgraf gayet nazikâne ve samimane yazılmış bir telgraf idi. Okunmak için kendilerine verdik ve bu müzakeremizde kendilerinde hüsnü tesirlerini de gördük. Sonra arzettiğim veçhile biz arkadaşlarca yazdığımız telgraf ki o müzakereden sonra (1) (Ethem)

(Müzakereden sonra yazdıkları telgraf okundu).

MAHMUT CELÂL BEY (Devamla) — Emniyet tertibatından maksadımız, cepheden Kütahya'ya efrat, getirmişlerdi ve Gediz'den de haberdar değildik. Fakat kuvvetle zannediyorum ki Gediz'de de tedabir alınmış idi. Bir zabitin oradaki. Altuntaş müdüriyetine tehdit âmiz yazdığı bir mektup idi. Bunu nahiye müdürü almış, gerek kumandana ve gerek nahiye müdürüne malûmat vermek üzere gelmiş idi. (Bir de irtibat memurları yalnız Ankara, Eskişehir'e devam)

(Telgraf bakiyesi okundu)

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Paşa Hazretlerinden ilk evvel şu cevabı alıyoruz:

(Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı okundu)

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Biz bu telgrafi aldığımız zamanda meselenin hallolunduğunu ve binaenaleyh bu zabt u rabt hususunda esas itibariyle kendileri de kabul ettiği için bir mesele kalmadığını ve Heyeti Vekilenin bunu sırf tehdit maksadıyla yazmış olacağını aradaki münaziünfih olan meselelerin

resmen halli faslı demek olacağını kendilerine izah etmek istedik. Fakat maalesef muvaffak olmadık. Zaten bu birinci meselede onlarda kabul etmiş bulunuyorlardı. Asıl bu onların tabiri veçhile söylüyorum, emniyeti fiiliye hâsıl olabilmek için bu Fahreddin Bey'in yerine tampon vazifesini görmek üzere (kendi tabirleridir) Kâzım Bey'in tayini, Refet Bey Dâhiliye Vekâleti vazifesine avdet etmeyip orduda kumandanlık edecekse... Eğer Dâhiliye Vekâletine Refet Bey avdet edecekse onun yerine herhangi bir zatın gerek fırka ve gerek ordu kumandanlığına tayini, orduca resmen tetkik edilmesine işarettir, bu kendilerine, demek istedik. Bu mesele hakkında vazih malûmat almak ihtiyacında olduklarını söylediler. Binaenaleyh bu iki nokta mübhem kalmıştır. Biz burada görüşmek üzere, avdet etmek üzere bulunduğumuz bir zamanda Kütahya'da bir şayia çıktı. Kütahya'ya Eskişehir'den on bir vagon mühimmat ve asker geliyor. Bu ve o oradaki Kuvvei Seyyare efrad ve zabitanı arasında heyecanı mucip oldu ve ne maksatla geldiğini henüz bilmiyorlardı. Yalnız fırkalardan birisinin, kışlamak üzere, Kâzım Bey kumandası altında oraya geleceğini haber aldıklarını söylüyorlardı ve bu hasmane bir vaziyet midir? Yoksa o arada kışlamak üzere mi gelmişlerdir? Bu, tayin olunamadığı için tereddüt ediyorlardı ve heyecanın saiki aslisi de bu idi. Onlar da arada kendilerine ait olan malzeme vesaireyi cephenin gerisine çekiyorlardı. Biz de bittabi endişeli bir vaziyette idik. Maksat anlaşılmadan eğer silâh patlayacak olursa korktuğumuz bir vaziyetin gözümüz önünde vukua geleceğini atılıyorduk. Bu anlaşılmadı. Hatta biz dahi bizzat meşgul olduk. Askerin ne için gelmekte olduğunu sorduk. Gece yarısı işittiğimize nazaran, mahallata söylemiş bulunuyorlar. Refet Bey kumandası altında askerlerin Karahisar'a geldiklerini ve orada tertibat alındığını istihbar ettiklerini söylediler. Bu vaziyeti; Eskişehir'den asker sevk olduğunu, Karahisar'a Refet Bey'in kumandası altında asker geldiğini görünce haklarında fiili hareketin başladığına hükmettiler. Bunu bize sarahaten söylemediler. Fakat aldıkları tertibat ve vaziyet dolayısıyla anlıyorduk. Yalnız kendilerine buraya asker geldiği takdirde ne vaziyet alacaklarını sual ettik ve dediler ki; biz muztar kalmadıkça silâh çekilmeyeceğini ve sonra bize İsmet Bey de söyledi zannederim, kendilerinden işittik ve böyle hüküm verildikten sonra İsmet Bey'in de bir telgrafı geliyor. Oraya asker gelecektir, siz Gediz cihetlerine gidiniz. Siz Gediz taraflarına gidiniz, diye. O kendilerini biraz müsterih etmiştir. Fakat vaziyetleri tamamen endişeli idi. Biz bir iki defa avdetimiz için kendileriyle müzakere ettik. Müzakeremizde müspet bir netice istihsal edemedik. Olur, filân dediler, fakat avdet mümkün olamamıştı ve sabahleyin bize; ototrezin hazır, istediğiniz zaman hareket edebilirsiniz.

Dr. SUAT BEY (Kastamonu) — Hangi tarihte?

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Dün sabahleyin. Reşit Bey; ben kalacağım burada, siz gidiniz dedi ve bizi alelusul teşyi ettiler. Fakat biz kendilerine veda için gittiğimiz zaman Ethem Bey, gayet müteessir bir tavır ve vaziyetle, sabahleyin Büyük Millet Meclisi Riyasetine ve Heyeti Vekileye, Garp Cephesi Kumandanlığına ve Karahisar'a bir telgraf çektiğini söyledi ve o telgrafı da, hiç şüphe etmem ki, büyük bir teessürle burada okumuşsunuzdur... ve düşünce itibarıyla gayet sakat ve bu işi iğlak etmekten başka bir işe yaramaz. Arkadaşlar müttefikan bu hareketin doğru olmadığını kendisine anlattık ve ümit etmek isteriz ki siz bu fikrinizde samimi değilsiniz. Herhalde yine anlaşmak için böyle bir tehdit şeklinde bir vesile ortaya atıyorsunuz, demek istedik ve bunu açıkça bendeniz, Ethem Bey'e ve Reşit Bey'e söyledim. İstasyonda son ayrıldığımız zaman, ancak bu manayı anlayabiliyorum, çünkü başka türlü son fişenk atılınca kadar bir itilafa müsait, vaziyetteyiz dedi ve oradan ayrıldık efendiler.

Bendeniz, unuttuğum noktalar ve hatırımdan çıkmış bazı şeyler olmakla beraber meşhudatı ancak bu suretle hikâye edebildim ve bunlar noksandır, fazla değildir.

Sonra şunu da ilâveye mecburum ki efendiler, orada pek ağlanacak, hüznü dakikalar yaşadık. Bu memleketin istiklâlini, namusunu, şerefini müdafaa için silâha sarılan arkadaşlardan ilk hareketlerinden itibaren, son Demirci ve Gediz muharebelerinden itibaren bunlara ait birçok menakibi kahramanane dinledik ve bunların içerisinde ezcümle Reis Paşa Hazretlerine ve Meclise söyleyiniz. Bize kurşun atmasınlar. Biz memleketin namusunu müdafaa için ortalığa atıldık ve sizden yalvarırız, istirham ederiz, bu sui tefehümü muslihane hallediniz. Balıkesir ve havalisinde, bunları söyleyen zatı tanır. Anzavur'un tedibinde en ziyade âmil olan bir zattır. Battal Gazi namını alan Parti Pehlivanıdır. Böyle hazin ve elim bir tesir altında oradan ayrıldık. Giderken bizim askerlerin kırmızı ve yeşil çekerek safı harp halinde Kütahya üzerine yürümekte olduklarını gördük ve insan şüphesiz ki bunların elele vererek düşmana saldırmalarını ve esasen

maksat bir olduğu halde vazifei uhuvvetini pek dilârâne, pek kahramanane düşmana karşı ifa etmelerini temenni etmekten meni nefis edemiyor. İsmet Bey'i gördük, orada ve İsmet Bey'e böyle olduğu gibi müşahadatımızı söyledik. İsmet Bey, bilirsiniz ki gayet temiz ve kahraman bir askerdir. O da vaziyetten müteessir olduğunu, fakat disiplin temin etmek imkânı olmadığını bize anlatmak istedi ve herhalde çarei itilaf bulunmasını rica ettik. Mütalâamızı sordu. Biz vaziyeti olduğu gibi teşrih ettik. Bunu esasa rabtirmek yine sizlere aittir. İsmet Bey dedi ki, şöyle hatırlıyorum; benim için yapılacak çare, bu zevat kumanda mevkiinden çekilsinler. İleride yine memleket hidematına koşmak vaziyetinde bulunmak için çekilsinler. Münasip gördükleri bir yerde otursunlar ve biz yine bu Kuvvei Seyyareyi, yine evvelce olduğu gibi, tanzim eder, tertip ederiz ve bugün bundan başka düşündüğüm bir mesele yoktur. Buraya geldik, efendiler. Yalnız Eskişehir'de, af buyurunuz, gerek Kütahya'da, şunu da ilâve edeyim ki; tarafeynin, vukuatı, bilhassa bizim bildiğimiz meseleyi, lüzumundan fazla mübalağa ettiklerini gördük. Zannedirim herhangi bir meselede, böyle mühim ve vatanî meselelerde işin içine hırs girdiği zaman mantık gaip olur. O mesele hallolunmaktan pek uzak bulunur. Bu işin içerisine hırs girdiğini anlıyorum ve bugün dahi şu dakikada fena yazılmış olan telgrafın buraya gelmiş ve alâkadar zevatın resmen nazarı dikkatlerine vazedilmiş olmasına rağmen kan dökülmeden meselenin hallini temenni ediyorum. Zannediyorum ki buna imkân vardır. Bilhassa âtiyi, vaziyeti kurtararak ve tarafeynin, hiç şüphesiz hepimiz onların şerefiyle mukayyediz ve onların şerefini nazarı dikkate alarak, âtiyen dahi mazarrat vermeyecek bir şekilde meselenin hallini bu Meclisin necabetinden ve Heyeti Vekilenin ulüvvü cenabından bekliyoruz. Bilhassa Reis Paşa Hazretleri de bir buçuk aydan beri meseleyi kemali dikkatle yakından takip etmişlerdi. Buna da kaniim ki onlar da had bir devreye varmadan, yani silâh patlamadan işe hüsnü hatime vermek isterler. Bizim ihtisasımız bundan ibarettir. Çaresi meselesini de hep beraber düşünmek zaruretindeyiz.

BİR MEBUS — Siz nasıl bir itilaf imkânı tasavvur ediyorsunuz?

MAHMUT CELÂL BEY (Devamla) — Bendeniz ferden, şahsen, kati olarak şu diyemem. Fakat yine tarafeynin şeref ve haysiyetini kurtarmak ve vaziyeti âtiyemizi tehdit etmeyecek bir şekil bulmak herhalde lâzımdır. Fakat bunu sarahaten şimdi söyleyemeyeceğim. Hatıra gelenler söylesinler, belki bendeniz de bir şey düşünebilirim.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Ethem Bey'in son yazdığı telgraf yeni bir zihniyet üzerine mi yazılmıştır? Yoksa eskiden beri mevcut olan bir zihniyetle mi yazılmıştır? Bu mesele hakkındaki ihtisasatınız neden ibarettir?

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Bu, çok mühim bir meseledir. Biz arzettiğimiz veçhile kendilerine veda ettiğimiz zamanda böyle bir telgraf çekildiğini bize söylediler ve o zamana kadar haberimiz yoktu. Olsaydı bu, vaziyeti yüzde yüz tehlikeye düşüreceği için, memlekette sırf silâh patlamaması için, buna mani olmaya bütün kuvvetimizle çalışırdık. Telgrafın bize, çekildiğini Telgraf Müdürünün imzası olduğu halde kopyasını gösterdiler ve orada son vaziyette yani bu işin, öyle tahmin ediyorum, silâh patlamadan hal olunmayacağına kanaat hâsıl ettikten sonra bu telgraf çekilmiş olacaktır. Sonra bendeniz Reşit Bey'e sarahaten. İstasyonda ayrılırken bunu da söylemişim maruzatım meyanında, yine tekrar ediyorum; ben bu telgrafı gayet sakat buluyorum ve ümit etmek istiyorum ki siz bunu tehdit ederek uzlaşmak için bir vesile ittihaz etmek istiyorsunuz. Bunun bütün sakat olmasına rağmen bir vesile ihzar etmek istiyorsunuz. Evet dedi, mesele böyledir ve biz ilk fişenk atıncaya kadar itilaf etmek isteriz. Fakat belki bunun evveliyatı olabilir ve belki evahiri vardır. Meşhudatım, bu mesele hakkında bundan ibarettir. Yalnız malûm olan bir mesele varsa, telgraf gayet ağır ve sakattır. Gerek zihniyet ve gerek fikir ve mütalâa itibariyle sakattır. Onda hiç şüphe yoktur.

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Müsaade buyurulur mu? Celâl Bey'den bir şey soracağım. Sizin biraderlerine tebliğ edeceğiniz mesaili kabul etmiş ve bunu kardeşlerine de kabul ettirmeyi taahhüt etmişti. Kendisinin orada kalışı, hissediyorum, ifadatınızdadır...

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Arzedeyim efendim, Tevfik Bey geldiği vakit görüşmek üzere... dedi, hatta isim tasrih ederek Reşit kardeşim böyle hepimizin kabul edeceği bir meseleyi size söz vererek avdet ederseniz netice itibariyle mahcup olabilirsiniz ve biz emniyeti fiiliye isteriz ve o emniyeti fiiliye de

şundan ibarettir. Bu husule gelirse itminanı temine biz burada çalışabiliriz ve bu mesele burada tespit edilmeden avdet ederseniz meseleye hal edilmiş nazariyle bakamazsınız, aldanırsınız, dediler. Bu meselede Reşid'e hakkı kelim vermediler.

VEHBİ BEY (Karesi) — Yalnız efendiler, bir kelime ilâve etmekliğime müsaade buyurunuz. Biz tarafeynin istinat ettikleri delillerin haklı ve haksız olması, üzerinde tevekkuf etmedik. Onlar tarafından kemali inzibat ile itaat edeceğimiz cevabı verilince, ona hallolunmuş nazariyle baktık. Binaenaleyh tarafeynin şu veya bu cihetle haklı, şu veya bu sebeple haksız olduğu yolunda mana çıkarılmamasını sureti mahsusada rica ederim.

EMİN BEY (Eskişehir) — Efendim, dün akşam Paşa Hazretleri, Ethem Bey tarafından yeni bir Hükûmet teşkili, böyle bir vaziyet tesisi için veyahut tertibat alındığı hakkında bir söz söylemişti ve bahis buyruldu, bu, son vaziyetten hâsıl olmuş bir fikir değildir. Bir şeysi varmış, anlaşılıyor. Lütfen bu bapta izahat ita buyurur musunuz?

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Bendeniz bu hususatta malumatlar değilim. Belki olabilir, belki değildir. Evet veya hayır demek için elimde bir vesika yoktur.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim, insanın bu gibi mesailin içinde bulunması talihinin fenalığına atfetmekten başka bir şey değildir. Çünkü Celâl Beyefendi tamamen tasvir etti ve arkadaşların kanaatlerine, hissiyatlarına tercüman oldu. Buna bendenizin de kanaatim namına ilâve edecek bir şey varsa; henüz silâh patlamak ihtimali mevcuttur. Çünkü bir tarafı dinliyorsunuz. O bir taraf kurşun atmadıkça ben de kurşun atmam diyor. Bilâlüzum vaziyetin verdiği his üzerine, kendi üzerlerinde uyandırdığı hissiyat neticesi ufak şeylerden nem kapıyor. Bir kartopu ki eritmek lâzımdır. Silâh patlamaksızın Meclisi Âliniz hallederse bugüne kadar vatana ettiğiniz hizmetlerin en büyüğünü etmiş olursunuz. Bendeniz bunu rica ediyorum. Şöyle de olur, menedilir, böyle de olur, menedilir. Bunu selâmeti fikirle meneder, hatıra gelir ve bunu şimdi düşünmek olmaz, heyeti celilenizde. Çünkü birisinin hatırına bir şey geliyor, söylüyor, meseleyi iğlak ediyor. Bir encümen intihap edilmek şartıyla ve o encümen on, on beş kişilik teşkil olunur. Bu meseleyi tetkik eder. Orada etrafiyle düşünür. Herkes elini vicdanının üzerine kor, tetkik eder. Meclis bu meselede hissiyatına tabi olmaya hakkı vardır. Fakat bundan tecerrüd ederek, vakayii göz önüne getirerek bir karar ittihaz ederler. Bize getirirler, o vakit münakaşa ederiz.

REFİK BEY (Konya) — Bir encümenin teşkilini teklif ediyorum.

REİS — Bu bapta takrirler vardır.

Riyaseti Celileye

Cepheden gelen arkadaşlarımızın ifadatını istimadan mütevellit kanaatime göre:

Evvelâ - Heyeti Vekilenin hemen bu dakikada kuvayı muntazama ile kuvayı seyyare arasında müsademeyi intaç edecek emirlerin tehiri tatbiki hakkındı tedbiri âcil ittihazı;

Saniyen - Meseleye Meclisi Âlinin vaz'iyed ederek aralarında beş veya daha ziyade arkadaşları (Tahkik Heyeti) olmak üzere intihap ve bütün muhaberat dosyalarının tetkik ve tarafeyni istima ve hâsıl olacak kanaatlerinin raporla Heyeti Celileye arzına memur etmesini selâmeti memleket namına elzem gördüğünden tahtı karara alınmasını ve Heyeti Vekileye sûrati tebliğini teklif ederim. 31 Kânunuevvel 1336

İzmit Mebusu
Sırrı

Riyaseti Celileye

Pek mühim ve hassas olan meselei haziranın menafii âliyei vataniyeye muvafık bir surette halli için Heyeti Vekileden üç, mebuslardan altı azadan mürekkep bir hakem heyetinin teşkilini teklif ederim.

Saruhan

Konya
Refik

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Mesele bugün tafsilat ve teferruatıyla Heyeti Celilenize arzedilmiştir. Celâl Beyefendi'nin oraya giden Heyet namına verdiği izahat ve Vehbi Bey'in vermiş olduğu izahat, arz olunan tafsilâtı itman etmiştir. Şimdi son vaziyet, ordu, Birinci Kuvvei Seyyaresinin fiilen muzır bir hale gelmemesi için, fiilen ittihazi tedabire başlamıştır. Binaenaleyh bu tedbirlerin bir an dahi tevakkufuna heyet teşkili, encümen teşkili, eğer bu okunan takrir gibi, verilen evamir ve talimatın tehirine bâdi olacaksa, Heyeti Hükûmet, Heyeti Vekile bittabi buna muvafakat edemeyecektir. Çünkü Heyeti Vekile bunun neticesine ait mesuliyeti yüklenmiş olacaktır. Bu meselede Heyeti Vekileyi müberra bir hale koymak ve teşkil edeceğiniz komisyonda bu meseleyi halledebileceğinize kani olursanız, o zaman komisyonları yapabiliriz. Bu, bir Hükûmet işidir. Yalnız müzakere edelim. Hakikaten daha sebil, daha seri emin bir surette bir şekil hal bulacak isek tatbik edilsin.

REFİK BEY (Konya) — Paşa Hazretleri müsaade buyururlar mı? Biraz evvel arkadaşımızın izah ettiği veçhile, meselenin hassasiyeti zâtı devletince malûmdur. Meydan verilmesin. Şüphesiz tedabir fiiliye devam edebilir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Beyefendi hazretleri, silâh patlamadan ve bir fenalığa meydan vermeden halledilmek için bir buçuk aydan beri, geceli, gündüzlü çalışmaktayız. Bütün arkadaşlarımız bunu pekâlâ biliyor. Yalnız burada, nazari çalışmak, değil, bir buçuk aydan beri bizzat o arada gidip çalışmak suretiyle hadiseyi tevkif etmişim. İhtimal ki bir buçuk ay evvel, dün başlamış olan hareket başlayabilirdi. Bir buçuk aydan beri ordu kısmı küllileri bu meselenin halline hazır bulunuyordu ve düşmanla meşgul olamadı. Binaenaleyh bunun fazla imtidadına imkân yoktur ve görüyorsunuz Garp Ordusu Kumandanı İsmet Bey böyle bir ihtimali bertaraf etmek için Ethem Bey'e haber veriyor. Ben Kütahya'yı işgal edeceğim, Kuvveyi Seyyareyi oradan çekiniz diyor.

REFİK BEY (Konya) — Dünkü izahatı Devletleri sırasında... Ve şekli zahiri itibariyle bugünkü vaziyetimize muhalif bulunan şu hareketi, deruhte buyurduğunuz vazaifi aliyeyi hüsnü suretle ifaya âzami fedakârlık ihtiyar buyurulduğu tamamen kanaat bahş bir surette kalplerimize yerleştirmiştir. Arzu ediyoruz ki, bu vazifenizin yegâne pişdarı ve Anafartalar Kahramanı... Tarihi şanın muvaffakiyetine son hassas olan şu mesele halledilsin. Kendi hesabıma ve bütün milletin menafii namına kalbi teşekküratımı takdim ediyorum. Zaten izahatı devletleri meyânında dâhildir. Silâh patlamamasını temenni ediyoruz ve arzularımız da silâh patlamamasını temin etmektir ve biz müzakereye devam edelim. Memleketin menfaatine muvafık bir surette hallederiz inşaallah.

Dünkü telgraf bize ait değildir; sahibine aittir. Onun tutar yeri yoktur. Yüksek hissiyatınıza müracaat etmek suretiyle buna bir çarei hal bulunması ve Meclisi Âlinin deruhte buyurdu... Tekrar istirham ediyorum Paşa Hazretlerinden.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Mademki bazı arkadaşlarımızın da beyanatı veçhile bu meselenin sulhen halli mümkün olduğunu Celâl Bey itiraf ediyor, gerek Meclis ve gerek sizin şerefi riyasetinizden bunu temenni ediyorum.

BİR MEBUS — Efendiler bazı meseleler ve vaziyetler vardır ki maatteessüf hüsnüniyetle halli çaresi bulunamaz. Bendeniz de bu dakikada hâsıl olan kanaat budur. Eğer Birinci Kuvvei Seyyare ordunun ve Hükûmetin kuvvetini görürse silâh patlamaz, hallolur. Fakat oradaki ordumuzun mağlup olacağını görse, ayaklarının altını dahi hepimiz beraber öpsek yine de anlaşmak mümkün olmaz. Mamafih bir sureti hal bulunursa şüphesiz hepimiz memnun oluruz.

İSMAİL FAZIL PAŞA (Yozgat) — Bunlar üzerine sevkedeceğimiz zabitanın fikrini tamamiyle anladınız mı? Yani bu adamlar benim kulaklarıma değen işittiğim ekser zabitanın müslüman müslümana kurşun atmaz. O halde bu şaya ne dereceye kadar icrayı tesir yapar? Bu cereyan bizim de kulaklarımızı doyurmuştur. Ordu muharebe etmez, ordu efradı kuvayı millie karşısında dağılır. Bundan benim anladığım, propagandadır ve bu bendenizce fazla propagandadır. Çünkü diğer taraftan da ordu tesir yapmamıştır. Çünkü diğer taraftan diyorlar ki; kuvvetlerimize sahibiz. Hükûmetin her türlü evamirini icra ettiririz, diyorlar. Fakat bendeniz istemem söylemeyi, selâmeti vatan namına söyleyeceğim. Bugün İsmet Bey'in maiyetindeki karargâh müfrezesi - ki en güzide bir şeydir - onların zabitleri, böyle bir şey teklif olunursa ben yapmam dediğini zâtı âlilerine söylüyorum.

BİR MEBUS — Kerem buyurunuz, şahıs tayin etmek iyi değildir.

İSMAİL FAZİL PAŞA (Yozgat) — Şahıs tayin etmek iyi değil. Fakat selâmeti vatan namına mecbur oldum, söylemeye mecbur oldum.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Beyefendiler; gayet elîm bir vaziyet karşısında bulunuyoruz. Eğer Hükûmet varsa ve Hükûmet bir kuvvete istinat ediyorsa yapılacak şey, bu kuvvetin asarını izhar etmektir veyahut Hükûmetin istinat ettiği kuvvet yoksa Birinci Kuvvei Seyyare Kumandanının diktatörlüğünü kabul etmek lâzımdır.

İSMAİL FAZİL PAŞA (Yozgat) — Efendiler, arkadaşlar müsaadenizle şurasını arzedeyim ki; söyleyeceğim şeyleri eğer bir hisse veyahut başka bir manaya hamlolunursa mukaddesatıma yemin ederim ve Cenabı Allaha yemin ederim ki... Mesele daima belki 50 seneden beri vicdanlarının çarpmakta olduğu ve bunun selâmetinden başka bir şey olmadığı için Celâl Bey'in dediği gibi, böyle tüfek patlaması anında korktuğum şekiller vardır. Bunun için sulhen halli ciheti vardır. Korkarım ki elan kül altında kıvılcım gibi yanmakta olan, İslâmlar arasında bir kan dökülmek ve bunu vesile ittihaz edip sebebiyet vermek doğru değildir. Böyle olduğu takdirde öyle bir vaziyet ihdas olunur ki çabalayıp, çalıştığımız gayei mukaddeseye varamamak veya belki başka neticeler hâsıl olur. Celâl Bey deminden bir şey söylüyor: O adamlar emniyeti fiiliye istiyorlarmış, onu rica ederim, niçin bu nokta sorulmuyor? Ne imiş bu emniyeti fiiliye?

Efendiler malûmu âliniz ki Ethem Bey denilen zatın toplamış olduğu kuvvetler birtakım yuvalardan toplanmış, birtakım haşereden ibarettir. Mamafih içlerinde fırkai nizamiye de konulmuştur. Binaenaleyh oldukça şöyle muntazam bir kuvvet addolunur ve sırası geldi, bir bu kuvveti Yozgat'a, Demirci'ye, Düzc'e'ye sevk ettik. Resen hizmet ettiler. Sonra bunların bu hidematı mesbukalarına karşı olanca mükâfatı da yaptık. Sonra Bolu'dan itibaren Antalya'ya kadar mümted bir Garp Cephesi var idi ki, malûmu âliniz olan iki kumandana tevdi ettiniz. Bunlar iki üç ay çalışarak, çabalayarak ta Balıkesir'den Bursa'ya kadar 30 kilometre mesafede düşmanı ricat ettirdiler. Bunların gayretini inkâra mahal yoktur. Bu iki kumandanının himmet ve gayretleri vardır. Gediz'de hakikaten şayanı iftihar bir surette kış kıyamet demeyerek süngü hücumuyla düşmana hücum ettiler. İşte bu kuvvetler bir vahdet ve muntazam bir idare, itaat içinde idi. Ethem de öyle idi. Pekâlâ ne oldu sonra? Bir buçuk ay sonra ne oldu? Kalktı ayağa, ben o vakit hasta idim, Eskişehir'de idim ve Heyeti Vekilede de bunun hakkında cereyan eden müzakeratta ekseriyetle bulunmadım. Bunun derecesini evet bilmiyorum. Malûmu âlinizdir ki zamanı hazır harplerinde ve vesaiti seria ile galebe çalmak muvaffakiyet istihsal etmek, mücerret itaat ve ciddiyet ve intizamla olur. Buna şekkü şüphe yoktur. Binaenaleyh bu çetelere, derme çatma kuvvetlerimiz varsa bunlara, hakikaten intizam vermek, kıtaatı nizamiyeye iltihak ettirmek lâzımdır. Hatta bendeniz Eskişehir'de hasta bir halde iken o vakit Fuat'a sormuştum. Ne yapıyorsunuz, bu gelen herifleri? Mürettebe yerleştirerek, sen falanca tabur falan diye numara veriyoruz ve kıtaatı nizamiyeye iltihak ettiriyoruz. Mamafih bunlar durmayıp firar ediyor. Filan falan. Yine bu Ethem'in müfrezesi kalıyorlar. Hatta Fuat'a dedim ki; Sen Ethem'in kuvvetlerini daha ziyade intizama sokmuyorsun dedim. Zamanı değil şimdi, tamamiyle itaat halindedir. İfadede zerre kadar mübayanet yoktur.

EMİN BEY (Eskişehir) — Bir sual sormaklığımı müsaade buyurulur mu? Hastalığınız zamanında ziyareti âlinize gelmiştik. Fuad Paşa Hazretleri Petersburg'a tayin olunmuştu. O zaman bir vaka yoktu. Zatı âliniz bize buyurdunuz ki; korkarım ki Fuat'ın cepheden ayrılması bu Millî Kuvvetlerin isyanına sebep olur. O zaman bir ihsasınız mı vardı?

İSMAİL FAZİL PAŞA (Devamla) — Müsaade ediniz söyleyeyim. Ayıptır, bir babaya söylemek, onu irfanınız anlamalı. O çocuk zabt u rapt altında bulundurulmalı. Korkarım ki o sesler de kulağıma gelmeye başladı. Onu Heyeti Vekileye sorun. Bunu müdafaa etmek nezaketime yakışmaz. Her ne ise, şimdi ne oldu? Benim anladığım, dinlediğim ve bildiğim ve emin olunuz ki efendiler ahvali sihiyem beş altı ay çekilip oturmaklığımıza bir lüzumu sihhî gösteriyor ve hakikaten öyle de kalacaktım. Vaktaki bu mesele çıktı. Birtakım önümde büyük büyük kâbuslar çıkmaya başladı. Aman aramızda bir fenalık olacak, silâh patlayacak olursa fena olur dedim. Bir zaman daha bende belki bu meselenin sulhan hallinde vuku bulacak tedabir vesairesine belki ufak bir reyin, müsaade eder ve bu mesele için billahlazım geldim. Geldiğim

zaman Heyeti Vekilede bu bapla işittiklerimi arzedeğim. Birincisi; Mustafa Kemal Paşa Hazretleri Ethem Bey'le beraber buradan Eskişehir'e gitmişler. Eskişehir'de ne oldu, ne olmadı? Ona dair malûmatım yok. Ethem Bey'in Kütahya'ya firar ettiklerini beyan buyurdular.

REİS — Paşa Hazretleri izah ettiler efendim.

İSMAİL FAZİL PAŞA (Devamla) — Müsaade buyurunuz Heyeti Vekileden duyduğum şeylerden arzedeğim. Bu ifadeler birbirinin müteselsilidir.

MUSTAFA BEY (Karahisarışarki) — Heyeti Vekilede cereyan eden müzakere dursun.

İSMAİL FAZİL PAŞA (Devamla) — Kendi davamı ispat etmek için bildiğimi söyleyeceğim. Lütfen dinleyiniz.

Şimdi efendim, Ethem Bey'le birlikte gitmişler, Ethem Bey gece Kütahya'ya kaçmış. Vaziyetin ne şekilde olduğunu bilmiyorum. Miralay Kâzım Bey, Reşit Bey daha birtakım zevat buraya geldi. Görüşmüşler, binaenaleyh onlara ne memuriyet verdi? Onlardan malûmatım yok. Onlar gidedursun. Heyeti Vekilede iken telefon başına çağırıldım, o telefonda; Yusuf İzzet Paşa ve mebustan arkadaşlarımız 40 kişiden mürekkep zevat Heyeti Vekileye gelip bir müzakerede bulunacağız dediler. Biz de Heyeti Vekilede müzakere de bulunuyorduk. Bunu Mustafa Kemal Paşa Hazretleri telefonu bırakmaksızın söyledi. Biz dedik ki; bu müzakerenin ne bir sıfatı resmiyesi olabilir ve ne de onların murahhası olabilir. Binaenaleyh siz Mebusan Reisisiniz, onlar da mebustur. Müzakerede bulununuz. Neticeyi bize bildiriniz.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) -Heyeti Vekile bunu unutmuş ki Meclis hem icraî, hem teşriî...

İSMAİL FAZİL PAŞA (Devamla) — Her ne ise. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri bu zevata gider, konuşurlar. Netice nedir bilmiyorum. İhtimal ki bazı arkadaşlarımın malûmatı olabilir. Benim malûmatım yok. Hatta umuru şeriye vekili Mustafa Efendi'nin de malûmatı yok. O da böyle nihayet son içtimamızda, çünkü benim derdim, Ethem Bey meselesi neye münce olacaktı? Şu vatan bir vartaya düşmeden orada içtima ettiğimiz gibi Ethem Bey meselesi hakkında yapılan tedabir neye münce oldu, dedim. Kâzım Bey'i bekliyorum, o vakit izahat veririm. Ondan sonra zaten bizi memuriyetten ıskat buyurdular. Ondan sonra bize malûmat kapandı.

Şimdi gelelim meseleye: Resmen bilebildiğim bu kadar. Şimdi vakti ki sabık kumandanlar ikiye ayrıldı. İsmet Bey oraya kumandan gitti. Anlamadığım bir nokta var. Garp Cephesi bir kumanda altında idi. Eğer bunun ikiye taksim olunması bir lüzumu fennî ve tabiye üzerine lâzım idi ise birbirine kumandanlar yakın olur. İcabında yekdiğerine muavenet etmek, irtibat etmek için bir kumandan lâzım. O kumandanın ne olduğunu bilemem. Kâh Mustafa Kemal Paşa, kâh Fevzi Paşa Hazretleri emir verir. Hatta bir kere de cephelerin ayrılması hususunda sordum ki; Paşa Hazretleri Başkumandanlığı deruhte buyurdunuz mu? Hayır dediler. Pekâlâ, bu cephenin ikiye ayrılmasında bir mana göremiyorum. Şayet iki cepheye ayrılması maksat idi ise iki kumandan lâzım. Bu, yapılmadı. Vaktaki İsmet Bey o cepheye kumandan tayin olundu. Diyemem ki; bunda bir maksat ve garz vardır, haşa. Zannederim ki hepimiz tasdik edersiniz. Zamanında yapılmayan hüsnü tedbir aynı bir sui tedbirdir. Şimdi gider gitmez İsmet Bey'in tatbik etmek istediği, orada bulunan Ethem Bey çetesini nizamiyeye iltihak ettirmek istedi. Acaba zamanı mıdır? Onu bilmiyorum.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Zamanıdır, Paşa.

İSMAİL FAZİL PAŞA (Devamla) — Onu bilmem, pek güzel. Ethem Bey'in yaptığı tahribat bunu ikrar etmeyecek, nazarı itibara almayacak kimse yoktur. Mütareke oldu, düşman her yerimizi aldı. Sonra biz mücadeleyi milliyeye kalkıştık. Eli silâh tutanlara müracaat etmek mecburiyeti vardı. Hiçbir vakitte, hiçbir devlet gönüllü istihdamıyla memleketi tahrip ettirmez. Gönüllünün istihdamıyla onun ika ettiği tahribata mani olmak için hakikaten Hükûmetin birtakım kuvvetli istinatgahlara malik olması lâzımdır. Efendiler; aslan. Kaptan çetesi dediğimiz bir çete, Kuvayı Milliye dediğimiz bu çetelerin yaptıkları şeyi biz bile Ankara'da menedemedik... Hatta biz burada Riyaset Muhafızı namıyla ihdas edilen bir çete, Arslan Kaptan namında bir adam, Müdafaa-i Milliyeye ait bir şeyi işgal ettiler, aileleriyle beraber oturuyorlar. Gece vakti geldiler, bastılar, çıkardılar, kimse çıkaramadı. Vasfi Bey ki memuru idi, o gece her tarafa. Nafia Vekâletine, Ankara Valisine müracaat etti, önü alınamadı. Bunlar birtakım serseri adamlardır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Tahkik ettim, böyle bir şey vaki değildir.

İSMAİL FAZIL PAŞA (Devamla) — Şimdi bunlar birtakım serseri adamlardır, bunlar haşerattır.

Açıktan söylüyorum, yapılacak tedbir ihtimal ki bunları sıçratır. Şimdi bunlara tatbik edilmek istenilen şeye müstahaktırlar. Meselâ bir kaymakam iki yüz kişi gönderiyor. Kendilerine evamir ita eden ve intizam teklif eden adamlara, şöyle yapacağız, böyle yapacağız diyorlar. İşte bu herifleri hazmetmişiz. Bunlardan ne çıktı? Bizi vuracaklar, bizi dağıtacaklar diyorlar. Emniyeti fiiliye dedikleri bu meseledir. Hayatlarının muhafazaya alınmasını talep ediyorlar. Diyor ki; Kütahya Hâkimini buraya iade edecek olursanız ben bunları idam ederim. İntizam teklif eden adamlar... aynı zamanda bakınız bunların af olunmayacak hareketlerine. Hakikaten bunlar için büyük bir ceza teşkil edecek bir meseledir. Dâhiliye Vekâletine, Reis Paşa'ya, eğer Kütahya Hâkimini buraya iade ederseniz idam ederim diye yazıyor. Yürük Efe de bir kâğıt yazıyor. Gönder, istiklâl mahkemesine bunları verelim, diye ve yekdiğerinin aleyhinde bulunuyorlar. Eski yeniçeriler gibi vaziyet alıyorlar ve yekdiğerlerinin aleyhinde bulunuyorlar. Binaenaleyh bu mücadelede milliyede bu gibi ihtilâfata meydan verilmemek için, Türkiye Büyük Millet Meclisinin şahsiyeti maneviyesine merbut olan ordular o mahallin reisine merbut olmaları lâzımdır ve en büyük askerimiz Mustafa Kemal Paşa'dır, buna merbut olsunlar ve bu kumandanlar arasındaki ihtilâfatı bu suretle izale edelim.

Dâhiliye Vekili Refet Bey'in Konya vakası zuhurunda lâzım gelen tedabiri ittihaz etmek üzere gitmesine karar verdik. Beyanı itizar etti, buradan ayrılacak olursam Dâhiliye Vekâletine vazettiğim kavait mahkûmu akamet olur, dedi. Bana ısrar etti Konya'ya muvakkaten şu on beş gün içerisinde işini bitirdikten sonra bir talimat vereceksin, umumî vaziyeti tespit ettikten sonra Vekil olursun. Sorarım efendiler yanındaki kuvvetlerle geldi, o ikiye taksim olunan cephenin kumandanı oldu. Cenup Cephesi Kumandanlığını deruhte etti. Benim aklım ermez. Heyeti Vekile sıfatı üzerinde olmak üzere, mahdut olan bir kumandaya nasıl iner? Ekser vekayide Başkumandanlık vazifesini kim görür? Dâhiliye Vekili Refet Bey Afyonkarahisar'daki kumandayı deruhte etmiş, bu zat buraya nasıl gelir? Refet Bey Konya ve havalisinin, Mersin, Adana ve havalisinin ve Afyon'dan itibaren ta Akdeniz'e kadar devam eden cephenin kumandanıdır. Ayrıca heyeti umumiyenin kumandanıdır ve Dâhiliye Vekilidir. Dâhiliye Vekâleti ile kumandanlık beraber nasıl olur? Onu bilmem.

ŞÜKRÜ BEY — Dâhiliye Vekâletiyle kumandanlık nasıl tevhit edilebilir?

İSMAİL FAZIL PAŞA (Devamla) — Vakıa bu zevattan birini diğerrinin makamına götürsek; o benim işim değildir, ona karışmam der. Onları makamı aslilerine getirmelidir. Sonra Fahreddin Bey, benim en aziz arkadaşımın oğludur. Bunu Ali Fuad gibi severim. Erzincan'da beraberimde idi. Lâkin bu adam Konya'da Suphi Bey'le birlikte vali ve kumandanlık etti. Fahrettin Bey buraya gelmiş idi. Eli ayağı temiz bir zat idi.

HAMDİ BEY (İzmit) — Paşa Hazretleri, müsaade buyurur musunuz? Refet Bey'in oraya gitmek hususundaki kararda imzanız var mıdır?

İSMAİL FAZIL PAŞA (Yozgat) — Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle ve Ali Fuat Paşa müsaade etmişti. Benim öyle bir kararım yoktur. O kendi reyinde müstakil bir adam, ben kendi reyimde müstakil bir adamım. Oğlum diye beni muaheze edemezsiniz.

Fahrettin Bey buraya geldi; benim kuvvei maneviyem bitmiştir dedi. İki saat sonra Mustafa Kemal Paşa Hazretleri müsaade ettiler. O mevkide benim de kuvvei maneviyem kırılrsa ben de yapamam. Bu zat tekrar kumandayı deruhte etti. Vaziyeti tamamıyla anladım. Şimdi gider, anlatırım dedim. Rica ederim, bu adamda bir televvün var. Pek öyle başımızda tutulacak adam değil. Selâmeti vatan için bu adamları oradan getirttik. Şimdi Ethem'i de zincire bağlayıp bir tarafa bırakma ve yerlerine icap eden kumandanları koymak suretiyle emin olunuz mesele hallolurum Bu, izzeti nefis meselesidir. Serin içtimainda ehveni şer tercih olunur. Sonra daha var. Yani demek istiyorum ki, açık söylüyorum mesele, bugün Ethem Bey ve tevabii müteneffizandan falan ve filan haklarında bizim tatbik etmiş olduğumuz muamelenin zemin ve zaman muvafık olarak yapılıp yapılmamasından ibarettir. Maazallah ya tüfek patlarsa...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Patlamaz...

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Usulü müzakereye dair söyleyeceğim. Ondan evvel bir sualım var. Şimdi Hükûmeti mevzubahs etmekte mana nedir? Hükûmet bugün çaresine tevessül etmiştir. Binaenaleyh bu müzakereyi fazla görüyorum. Biz icraat yapıyoruz, bize daha ne izahat veriyorlar.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, Hüseyin Avni Bey'in bu meselede hakkı vardır. Doğrudur, Hükûmet gibi düşünüldüğü zaman böyledir. Bu iş Heyeti Vekilede mesaili umumiye meyanında bir mesele gibi tahaddüs etmiş, tabii mesuliyeti var. O mesuliyeti idrak ederek buraya geldik, bu meseleyi halletmek mecburiyetindeyiz. Eğer bundan izharı aczedersek ve bunu hissederse belki o zaman fena olur, memleket batar.

BASRÎ BEY (Karesi) — Memleket batarsa hepimiz birden balarız efendim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim, bu meseleyi Meclisi Âlinize arz lüzumunu hissediyorum. Harekâtın mebdeinden bugüne kadar bizimle istihsali gaye için sarfı mesai eden rüfekamızın gayri kanunî isyankâr harekâtına karşı ittihazı tedabirdir. Bittabi bu kadar fedakârlık etmiş olan arkadaşlardan yine aynı gayeye suikast edecek bir kimsenin bulunacağını hiç kimse hatırına getirmez. Düşündük ki meseleyi sureti hususiyede ve sureti gayri resmiyede halledelim. Tabii arkadaşlarımız hükûmetin malik olduğu kadar menabiî istihbarata malik olmadıklarından başka başka telâkkilerde bulunabilirler. Binaenaleyh şayanı arzu görülür ki mesele bütün vuzuhuyla heyeti âliyenizce malûm olsun. Bunlar hakkında şu veya bu tedbiri yapabilmek için Heyeti Vekile, heyeti, umumiyenin bir kararını istihsal etmedi. Mesele Heyeti Vekilece malûm idi. İşin tatbikatı fiiliyesine girilmiş bulunuyordu. Ümit ederim ki hepimizin arzu ettiğimiz veçhile mutlaka millet ve memlekete nâfi bir surette neticeye dest-rest olacağız.

Paşa Hazretlerine bir iki noktada cevap vermek istiyorum. Herhalde memleketin her tarafında hükûmet teessüs etmelidir ve yine gayemizin istihsal ve memleketin müdafaası için muntazam ordu meydana gelmelidir. Bu esasata muhalif olan, muzır olan her türlü kanaatler imha edilmelidir. Heyet bu kanaatte olmakla beraber, bu gibi icraatın zamanı hulul ettiğine kani değildi. Böyle ufak tefek icraat için en münasip zaman olduğu itikadındayım. Meselâ Demirci Efe, Yürük Ali Efe, bilmem Gök Demir arasında hakikaten taşkınlık eden Ethem Bey ve kardaşları bulunmuşlardır. Oraya gönderdiğimiz iki muktedir kumandanın gayet basiretkârane tedabir neticesinde bugün istihsal ettiği netice nedir? “Artık ben yorulduğum göstereceğiniz yerde istirahat edeceğim” dedi ve o yolda müsaade edilmiştir. Yanında hakikaten çokça kuvvet vardı ve halkı ızrar ve hükûmetin teessüsüne mani oluyordu. Cinayati namütenahiyeyi irtikâp ediyordu. Tabii bu halde bırakılamazdı. Bu adamı boğazlamak mı istiyorduk? Hayır. Dairei edep ve itaate almak istiyorduk. Binaenaleyh kendisine ihtaratta bulunuldu. Fakat diğer taraftan Ethem Bey'in teşvikatı neticesi olarak oradaki ordu kumandanının kuvvetini tanımadılar. Silâhlı olanların silâhını aldılar. Fakat yine ittihaz olunan tedabiri âkilâne neticesinde hükûmete iltihak etmiştir. Şimdi aldığımız telgrafta Demirci Efe dehalet etmiştir.

(Telgraf okundu)

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Aman tüfek patlayacak ve bilmem ne olacak diye endişeye mahal yoktur. Kütahya kemali sükûnetle işgal edilmiştir ve bir hadise vukua gelmemiştir.

BİR MEBUS BEY — Ethem Bey'in kuvveti nereye çekilmiştir?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Zannederim Gediz'e çekilmiştir. Ümit ederim ki Erkânı Harbiye Riyaseti kariben onları kuvvete muti etmeye mecbur edecektir. Mümkün olduğu kadar hüsnü suretle yapılacak, onlar tarafından sebebiyet verilmedikçe, verilmediği takdirde orduca silâh istimali matlup ve mültezem değildir. Ümit ederim ki mesele hallolunacaktır.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Ya silâh patlarsa, mesele ifşa edilirse ne olur? Ethem Bey büyüye büyüye kartopu gibi bir şekil almış. Bakalım giden kuvvet ne yapacak, bunlara duracaklar mı? Bugün Kütahya'ya gidildi, onlar da Ethem Bey'e iltihak ederse binaenaleyh yalnız Refet Bey meselesi değildir. Bilâhare gelen telgraf mefadından anlaşılıyor ki fikri kuvvetler memleket içinde bir fesat çıkarmak istiyorlar. Mesele bu olsa idi sureti halli gayet basit idi. Yarın karşısına Ethem Bey kuvvetleri çıktığı zaman ne olacaktır? Mesele Refet Bey meselesi değildir, hayır katiyyen değildir. Bu mesele olmuştur. Sureti halli gayet basittir.

Şayet silâh patlarsa meselesine gelince; Ethem Bey kuvvetleri ordunun karşısında duramaz, dağılabilir, öteye beriye gidebilir. Bir orduya tevkif emri verirse üç misli, beş misli kuvvetle takip edebilir. Bunlar bu kuvvetimizden korkacaklar, ordu mukavemetini bir günde gaip etmez. Ordunun tehiri hareketi muvafık değil midir? İtilâf zemini yok mudur?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim; arzedeyim, itilâftan bahs buyuruluyor. Bu hükûmete itaat ettirmek meselesidir. Bittabi itilâf mevzubahs olamaz. Bazılarının telâkki ettiği gibi, Ethem ve Refet Beyler arasında olsa, iki şahıs arasında itilâf zemini bulunabilir. Fakat mevzubahs olan Hükûmet meselesidir. Bir buçuk aydan beri tedabiri muslihaneye tevessül edilmiştir. Eğer onları ikna etmek, takip etmek imkânını görse idik, zaten bunların hepsine ihtiyaç kalmazdı. Muvaffak olmadığımızdan, ordunun kuvvetini bunlara karşı sevk ihtiyacı hâsıl oldu. İhtimal ki yapılacak bazı teklifleri vardı ve neticeye vasıl olunurdu. Ancak resmen ve alenen Millet Meclisine karşı tecavüz ve taarruz etmiştir ve bundan dolayı derhal kumandadan azledilerek takibatı kanuniyeye tevessül edilmiştir. Fakat Meclisi Âliniz onu yapabilir, o başka. Hükûmetçe yapılacak başka bir şey yoktur efendim. Cepheye giden arkadaşlarımızın mütalâaları da bu merkezdedir. Görülen vaziyet meselenin bu olduğunu ihsas ediyordu. Mamafih memleket bizimdir, o bizimdir, doğrudan doğruya açık söylesinler. Ethem Bey'in, Arif Bey'in ve Atif Bey'in meselesinin bu olduğunu tahmin ederim. Arkadaşlarımız çok hüsnüniyet sahibidirler. Bu meseleyi bidayetinden nihayetine kadar tetkik ettikten sonra hâsıl olan kanaate göre muamele yapacaklardır. Malûmu âliniz bütün kumandanların çekilmesini arzu etmişlerdi. Fahreddin Bey'in, İsmet Bey'in, Refet Bey'in çekilmesini istediler. Sonra baktılar bu olmayacak, fazla geliyor. Arkadan teşvişe başlayalım dediler. Bu talepleri ile maksat, hükûmeti ellerine alıp tagallüp etmektir.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Efendim, buyurdunuz ki; bu ahvale iki buçuk aydan beri vakıf idik, kuvvet yapmakla meşgul idik. O halde niçin tevehhüm ve tereddüt ediyoruz ve buyuruluyor ki, o zaman böyle teşebbüste bulunmak için elimde vesika yoktu, şimdi vesika vardır. Binaenaleyh bu zihniyet ve bu noktai nazarın tekevvinüne mani olabilecek esbap ve tedabir ittihaz ettik. Sonra elimize kuvvet geçmişti, bugüne kadar niçin fırsat verdik? Mademki bir buçuk aydır kardeşi falan, heyeti mecmuası elinizde iken niçin tevkif etmediniz? Bu eşirrayı bir daha memleketin içine saldınız?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Efendim, neticede muttali oldum, sonra memlekette mühim ve müseccel bir kudreti imha etmek doğru değildir. Hem o zaman hiçbir vesika yoktu. Şimdi elimizde vesaik vardır. Şimdi mektuplarını adamlarını tuttuk. Fakat nasılsa bu arkadaşlar da yanlış bir zihniyet hâsıl olmuştur. Zannederim ki bidayette bir şey yapılamazdı. Bunların hataları görüldüğü zaman derhal onları imha etmek, en evvel varidi hatır olan şey değildir. O bir kuvvettir, tensik edilir, ıslahı hal ettirmeye çalıştırılır, biz o noktai nazarı takip ettik ve malûmu âliniz daha çok çapulcu kuvvetleri vardı. Bunlar bertaraf edilmiştir. Kalan kuvvetler taazzuv etmişlerdir ve hakikaten ıslahı hal etmiş kuvvetlerdi ve zaman ile az çok müsamaha edilmek şartıyla daha iyi bir hale geleceğini tahmin ediyorduk. Fakat nasılsa tebeddülü zihniyet hâsıl olmuştur ve daha şedit ve seri tedabir ittihazına hükûmeti mecbur etmişlerdir. Eğer böyle fena zihniyetlere sapmamış olsalardı, elbette haklarında daha hayırlı idi.

BASRİ BEY (Karesi) — Paşa Hazretleri müsaade buyurulur mu? Ethem Bey'le Balıkesir arasında bir münasebet yoktur. Hatta bendeniz şahsen Ethem Bey'le şimdiye kadar görüşmedim ve tanışmıyorum. Yalnız bugüne kadar millî mücahit olarak alkışlanan Ethem Bey'in, Meclisin teşekkülüne âmil olduğu beyan edilmek suretiyle, Makamı Riyasetten alkışlanan Ethem Bey, eğer fena ise, fenalıkları daha evvelden görülmek icap ederdi. Ne bir fırka, ne bir şahıs namına değil, yalnız kendi kanaati vicdaniyeme istinaden arzediyorum, Paşa Hazretleri, benim kendi kanaati vicdaniyeme göre Ethem Bey'de, bir ihanetten ziyade bir idaresizliğin neticesi vardır. Bendeniz Balıkesir'de yok idim, hali firarda idim. Ethem Bey üç defa Balıkesir'e gelmiş, üç defa Karesi livası dâhilinde harekât yapmış çapulculuğu vesairesi mevzubahs olan Ethem Bey'in, bizim dairei intihabiyede çapulculuğu vesairesi yoktur. Bir tavuğa bile dokunmadığını iddia ediyor ve ispat ediyorlar. Çünkü harekâtı milliyenin bidayetinden beri o harekâtın karşısında bulunanların tamamıyla emniyet ve itimat hissettirmek suretiyle idare eden Kâzım Bey'in hüsnü idaresidir. Sonra memleketteki sui idarenin vaziyete hâkimiyeti neticesinde Ethem Bey kuvvetleri... (Gürültüler) Bizim livamız

dâhilinde hiç çapulculuk yapmamıştı. Buna Kâzım Bey şahittir. (Gürültüler) Ben kanaatimi söylüyorum. Ümmeti Muhammed'in kanını düşünelim, birbirine kırdırmayalım.

Zatı Devletlerinin şimdije kadar tarihte ifa ettiği büyük hidematın en mühimini olmak üzere bütün vicdanımla tasdik ederim ki...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Beyanatı âliyeleri arasında cevap verilmesini lüzumlu addettiğim noktalar şunlardır. Diyorsunuz ki; Ethem Bey iyi adamdır. Hâlbuki öyle değildir. Ethem Bey şakidir. İdare edilerek kullanılıyordu. Şaki, daima şakidir. Bunun itimada şayan bir ciheti yoktur. Efendiler, buna emniyet buyurmanızı rica ederim.

BASRÎ BEY (Devamla) — Eğer bu adam fena adam olsaydı, fenalığı daha evvelden mekşuf olurdu. Pek çok adamlar vardır ki halleri şayanı teessüftür. Söylemek istediğim noktaları dahi biraz imalı olarak söyleyeceğim. Çünkü bunu içimizde tevsik etmiş zevat var...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Buna, bu harekete, hıyanetten ziyade idaresizliktir diyorsunuz. Eğer Garp Ordusu Kumandanlığının teşekkülünden itibaren bugünkü idare olsaydı mesele kalmayacaktı. Meselâ bazı yerde koyunlar gasbolunmuştur. Hükûmet ağzını kapamış, kulaklarını tıkamıştır. Müracaat eden insanların parasını vermiştir.

BİR MEBUS — Yozgat'taki elli bin lira ne oldu?

EMİN BEY (Eskişehir) — Efendim; Meclisin buna dair bir kanaati yok ki buna bir çare düşünelim.

HÜSEYİN AVNÎ BEY (Erzurum) — Usulü müzakereye dair söyleyeceğim. Reis Bey. Efendiler, sizden bir şey soran yok. Hükûmet kendi kendine istediğini yapıyor, neyi müzakere edeceksiniz? (Gürültüler) (Devam sesleri)

REİS — Efendim; söz alan daha birçok arkadaş var. Kâtip Beyler yoruldu. Celseyi on dakika tatil ediyorum.

Üçüncü Celse

REİS: Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Ragıp Bey (Kütahya)

REİS — Celseyi açıyorum. Söz Muhittin Baha Bey'in.

Celse açılmıştır. Buyurunuz Muhiddin Baha Beyefendi.

MUHİDDİN BAHA BEY (Bursa) — Muhterem efendiler; on sekiz saattir geçen zaman, belki hayatımızın, hayatı siyasiyemizin en mühim, en karanlık, en şayanı dikkat zamanıdır. Başladığımız muazzam davanın en yüksek merhalesinde iken bütün Fransız gazeteleri lehimizde, ittifadımız lehinde, ittifakımız lehinde bulunurken; İngilizler sebat ve metanetimiz karşısında mütehayyir bir vaziyette iken, bütün efkârı cihan muazzam bir milletin mevcudiyeti hakkında yeniden teyidi iman ederken, hepimiz istikbalimizin, parlak davamızın hakkaniyetine daha emin iken, inkılâp tarihimizi lekeleyecek, altı ay evvel kahraman dediğimiz adamlara, altı ay sonra bizim tarafımızdan alçak denildiğini gösterecek bir hadise ne tesir hâsıl eder? Efendiler, gördüğünüz şey o kadar basit değildir. Yapılan fenalık azim olmakla beraber bizim haysiyetimize, haysiyeti siyasiyemize fevkalâde taarruz edilmiş olmakla beraber vicdanlarımız içinde maziye ait olması lâzım gelen hakayika nazarı dikkatlerini atfetmek lâzımdır. Telgraf yazarları takbih eder, tel'in

ederim. Büyük Millet Meclisinin meşuiyetini muhil bir hareketi mutazammın bir harekette buldukları için kendilerine ne kadar büyük ceza verile, ne büyük tekdir ve tel'ine uğrasalar yeri vardır. Fakat efendiler, bu böyle olmakla beraber, inkılâbımıza başladığımız zamandan beri, icabında emrinize tebaiyet eden, oradan oraya koşan, bazıları menfaat için bazıları mevki temin etmek için ve fakat birçokları dini, namusu ırzı muhafaza için koşan adamlar bugün karşınızda asi vaziyettedir. Yapacağımız iki şekil vardır. Asiler öldürülür. Bunları öldürmek hem hakkımız, hem vazifemizdir. Fakat efendiler, yapılmış fedakârlıklar hesabına menafii valaniyei âliye namına yapılabilen bazı hareketler daha vardır. Âsiyi tekdir ve tevbih etmek, affetmek, fakat siz nasıl isterseniz öyle yapınız. Bunları söylemekten maksat, vazifei vataniyemizi yapmaktan ibarettir.

Efendiler; düne kadar Yunan ordusu karşısında koşan iki kuvvet vardı. Birine kuvayı milliye, birine kuvayı muntazamai askeriye diyorduk. Şimdi bu iki kuvvet karşı karşıya gelsin, ne yaptığını bilmeyen iki masum kuvvet birbirini boğsun. Neferlerin ne kabahati vardır? Binaenaleyh ben bu mühim meseleyi Büyük Millet Meclisinin haysiyeti, şerefi ve her şeyin fevkinde olmak üzere, gayemizden hiçbir şey feda etmemek şartıyla, uluvvü cenabımızı, afivkârlığımızı yapılan şeyleri unuttuğumuzu gösterelim. Cahillerin cehalet saikasıyla yaptıkları şeylere mukabele etmeyelim. Büyük Millet Meclisinin mütefekkir bir heyet olduğunu bu, ispat eder.

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, size, kemali hürmetle size hitap ediyorum. Siz ki, Çanakkale'de hiçbir kuvvetin yapamayacağı harekâtı yaptınız. İslâm milletini payitahtını kurtardınız, siz ki bu büyük hareketin başına geçtiniz, bu milleti vücuda getirdiniz. Bu muazzam meselenin de Büyük Millet Meclisi Riyasetine lâıyk olduğu veçhile hallini temenni ederim. Af ile, uluvvü cenab ile evvelâ kuvvetlerinizi göstererek, Büyük Millet Meclisinin menafii âliyei vataniyesinin hiçbir cüzünü feda etmeyerek, âsileri tevbih ve tekdir ediniz. Bu Meclisin, bu ulvî Meclisin uluvvü cenabını gösteriniz ve iki müslüman kuvveti birbirine kırdırmayınız.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Muhterem efendiler; hiç zannetmem ki heyeti celilenizi teşkil eden rüfekadan herhangi bir zat mutlaka filan ve falanı imha etmek fikrini bir an için dimağına koymuş olsun. Bahusus hidematı vataniyesi sebkat etmiş olan bir zatı... Bu sebeple rüfekanın hissiyat ve efkârından müllhem olarak varidi hatır olan bir şekli sureti kararlaştırırız. Garp ordusunun kısmı küllisiyle Kütahya'ya girmiş olduğuna dair telgraf aldık. Cenup ordusunun mühim kuvvetleri zannederim ki Altuntaş'ta bulunuyor. Yani Birinci Kuvvei Seyyare dar bir vaziyete konulmuştur. Şimdiye kadar vuruşulmadı. Kütahya'da bulunan Kuvvei Seyyarenin bazı aksamının çekilmiş olduğu anlaşıldı. Bundan sonra da vuruşmamaya gayret ederiz. Ethem Bey'in, Reşit Bey'in, Tevfik Bey'in haklarında kanunî hükümler tabii gayet ağırdır. Fakat bu hükümleri vermek ve yine hükümleri affetmek heyeti celilenin dairei selâhiyetindedir. Bu gece Paşa Hazretlerinden rica ederim, ordu kumandanlarıyla beraber vaziyeti gördükten sonra, kendilerine bazı muslihane tekliflerde bulunabilir. Şüphe yok ki kumandanlardan çekilmeleri lâzımdır. Kumandanlardan çekildikten sonra kendilerinin hayatlarının masun ve mahfuz olduğunu tekeffül ederiz. Yalnız o açık telgrafnamesiyle heyeti âliyenin meşruiyetine taarruz etmiştir. Ondan dolayı heyeti celileniz nezdinde delâletimizi söyleriz. Kendileri kemali sükûnetle teslim olur. Kuvvetleri dağıtmak hatırımızdan geçmemiştir. Arkadaşların buyurdukları gibi, onlar masum kuvvetlerdir. Vatanperver insanlardan mürekkep bir kitledir. Başlarına diğer bir arkadaş geçer, kumanda eder. Cephenin şurasına burasına ayrılabilir. Dağıtmak muvafık olmayabilir. Bu, bir mesele olarak mütalâa edilmez. Fakat bu arkadaşlar, kendilerine tevcih edilmiş olan hidemata binaen vaziyeti ve şöhreti sui istimal etmiş oluyorlar. Böyle bir teklifte bulunabiliriz. Kuvvetten tecrit edilecekler, kabahatlerini Büyük Millet Meclisi affedecektir. Son tasavvurlarından dolayı mazharı af olmaları için Meclisi Âlinizde delâlet edeceğimizi vadedebiliriz. (Pek muvafık sadaları)

YYYUP SABRİ BEY (Eskişehir) — Ethem Bey, Tevfik Bey hakkında yapılsın. Reşit Bey hakkında bir muamele yapılmasın. Çünkü itilâf için gitmiştir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Mademki bu meselede itilâf için gitti deniyor, bende Reşit Bey'i, kendisini itham edecek vesaik vardır ve kendi itirafı tahtındadır. Binaenaleyh o arkadaşta müsamaha ile geçiştirilemez. Hakikati söyleyelim ki mesele tenevvür etsin, tabii Reşit Bey orada kalmıştır.

REİS — Beyanatı ahire mucibince müzakerenin kifayetini kabul edenler...

YUNUS NADİ BEY (İzmir) — Usulü müzakere hakkında söyleyeceğim. Paşa Hazretlerinin son teklifleri, tarafı âlilerinden Meclisi Âlinize dermeyan edilmiş bir teklif mahiyetinde, Meclise Hüseyin Avni Bey'in evvelce sorduğu bir sual cevapsız kalmıştır. Meclis bu neticeyi kabul etmektedir. Ben bunu anlayamadım, fakat zâtî meselenin sureti hususiyede halline çare bulunamayıp, bugün hükûmetçe icraata geçilmek suretiyle halli fiilisine tevessül edilmiş olan bu meselede, Hükûmet buradaki beyanatını arzı malûmat kabilinden addeyley mi? Yoksa buna bir netice vermek isler mi? Mecliste Paşa Hazretlerinin teklifi, herhangi bir teklif gibi reddolunursa - Meclisin icraî ve teşriî salâhiyetinden bahsetmiyorum - alelade bir Meclisi Mebusana dahi, ona da, bu mesele malûmat kabilinden arz olunamazdı.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Muhterem arkadaşlar, bendeniz Ethem Bey meselesini bir mesele olmak üzere kabul etmiyorum. Ethem Bey meselesiyle hâsıl olan bir mesele var ki, o da Meclis meselesidir. Şimdi Meclis meselesi karşısında bulunuyoruz. Meclis meselesini hallettikten sonra, tabiatıyla mesele halledilmiş olacaktır. Paşa Hazretlerinin beyanatı devletleri meyanında bir fıkra vardı. Burada teşekkül edip içtima eden bir grupta intihap edilen arkadaşların Heyeti Vekile ile temas etmeleri ve onun da Paşa Hazretlerine bildirilmesine dair Heyeti Vekilede bunun neticesinde bir karar veriyor. Bunu teşekkülle kaydedirim. Mustafa Kemal Paşa Hazretleri iştirak etmiyor ve Meclis Reisi sıfatıyla heyeti murahhasa reisiyle görüşeceğini söylüyor. Acaba Heyeti Vekile ne zannediyor ki, kendisi nedir? Bizim içimizden ayrılmış ve gösterilen muayyen vazaifi görmek üzere intihap edilmiş arkadaşlardır. Biz bütün mukadderatı memlekette fiilen vaziyüyle olduğumuzu bütün kâinata ilân ettik. Büyük Millet Meclisi var dedik. Bilkuvve idarei umur edilmektedir.

Paşa Hazretleri yine bu kürsüden, Bursa'nın sükûtu zamanı yapılan istizah esnasında buyurmuşlardı ki; Meclis doğrudan doğruya her meseleden mesuldür, ferdin ferda mesuldür. Bizim kabul ettiğimiz esasatın icabatından biri de budur. Bunu, Meclisin mesuliyeti hakkında söylemişlerdir. Mademki bizim mesuliyetimiz vardır. Heyeti Vekilenin kendi dairei vekâletinde yapmış olduğu şeyler bizim prensibimiz hilafınadır, gayet çirkindir. Kemali şükranla bunu arz ediyorum ki, Paşa Hazretleri bunu kabul etmemişlerdir.

İkinci mesele efendiler; biz her vakit iddia ediyoruz ki kudretimiz büyüktür. İcraî ve teşriî kudretimiz vardır. Bununla beraber asarının tecellisi karşısında âciz mevkide kalıyoruz. Tarihe karşı biz mesulüz, bu vazifemizi, bu kudretimizi ifa ve istimal edemiyoruz. Şimdi halledilecek mesele budur. Bu mesele halledilmeli. Bu zihniyet ref edilmelidir. Bu zihniyet Heyeti Vekiledeki bazı arkadaşlarımızda mevcuttur,

Yine Paşa Hazretleri beyanatı âlileri arasında buyurmuşlardır ki, Hükûmet doğrudan doğruya bunun mesulü olduğunu ve bunun mesuliyetini idrâk eden ve Heyeti Vekilenin mesuliyetiyle yanyana yürüyen heyeti âlinizin de bir mesuliyetidir. Onun mesuliyeti, sizin mesuliyetiniz içindedir. Yunus Nadi Beyefendi'nin buyurdukları gibi, berayı malûmat arzedilemez. Mademki mesele Meclise arzedilmiştir. Meclisi Âliniz bu mesele üzerine elini koyar. Paşa Hazretlerinin hakikaten samimî ve ciddî ve vakayii olduğu gibi söyleyeceklerine eminim. Çünkü heyeti murahhasa olarak gittiğimiz zaman bize de söylemişlerdi. Burada da aynıyle tekrarlamışlardır. Bilirsiniz ki bendeniz bidayetten beri iddia ediyorum ki bu memleket kuvayı muntazama ile kurtulur ve kuvayı muntazama teessüs etmedikten sonra icrayı hükûmet imkânı yoktur. Biz içinden yıkılırız. Şüphesiz ki intizamsızlıklar memleketimizi harap etmiştir, bu harabiyetlere sebebiyet verenler, biz burada söylediğimiz zaman belki icabatı zaman veya siyaset hasebiyle, ki Heyeti Vekile o zamanlar aksini iddia etmişlerdir. Biz o vakit görüyorduk ve onlar da biliyordu ki memlekette prensipler, kanunlar hâkim değildi. Memlekette şahsiyetler, şekavetler hâkimdir. Hatta kumandanlardan Meclisi Âlinin emirlerini dinlemeyen kumandanlar vardı. Binaenaleyh bendeniz yine o zamanlar söylemiştim. Böyle bir esasa, bir meclise, bir heyete, bir disipline tabi olmayan bir şaki kumandan varken elbette icrayı hükûmet olamazdı. Maaşşükran görüyoruz ki. Heyeti Vekile memlekette tesis ettiği Hükûmette bütün hududu millî dâhilinde yaşayan insanların refah ve saadetini temin etmek istiyor. Bunu şükranla karşılarız, bunu şükranla karşılamakla beraber kendimizin de hiçbir salâhiyetimiz olmadığı vaziyetine sokulduğunu istemeyiz. Ve bunu istediğimizi kabul ettiğimiz gün, bizim burada içtimaimizin hiçbir mahiyeti yoktur, dağıldınız, çünkü yazıktır. (Dağılım sadaları)

Bu vesile ile intikal ediyorum, Ethem Bey'in yazdığı telgraf hainanedir. Gayet fenadır. Efendiler, affınıza mağruren söyleyeceğim, hainanedir. Efendiler siyasetimizi alt üst edecek mahiyettedir. Şark ile münasebetimizi bozacak mahiyettedir. Efendiler, her cürüm af edilebilir, fakat bu affedilemez. Çünkü öyle bir mahiyettedir ki bütün İslâmları, bütün memleket dâhilinde yaşayan insanları, orduyu vesaireyi birbirine çarpıştırarak kendi hodbinliklerini, kendi diktatörlüklerini ister mahiyettedir ve bunu da heyet olarak giden arkadaşlarımız tekrar etmişlerdir ki; evvelce olmayan bu zihniyetler Hükûmetin bu kuvveti karşısında bunu kasten yapmışlardır. Binaenaleyh bu şayanı af değildir.

MAHMUT CELÂL BEY (Saruhan) — Heyete ait olanı anlamadım.

ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Velev ki efendiler, bu böyle hadis olan bir mesele için olsun, hepimizin müşterek bir gayesi vardır. O da; vatanın tahlisidir. Onlar da bidayetten beri vatanın tahlisi uğrunda mücadele ediyoruz diye iddia ediyorlar ve bu iddialarıyla memleket dâhilinde pek çok yapmış oldukları şeyler nazarı müsamaha ile görüldüğü halde, onların en dikkat edilecek bir noktai selâmeti, siyasetimizin iyiliğini düşünmek olacaktır. Demek ki bu adamlar kendi hodbinliklerini, kendi enaiyetlerini temin etmek için şu telgrafi gönderiyorlar. Şimdi yapılacak mesele Meclisi Âliniz bu meseleye vaziyed eder, Heyeti Vekilenin kararı üzerinde tetkikatını yapar. Yoksa Heyeti Vekilenin “biz yaptık” demesi kâfi değildir.

NAFİZ BEY (Canık) — Efendim; siyaset gayet garip garip çehreler gösterir. Zaman tebeddül ettikçe siyaseti hakiki de tebeddül eder. Şu Meclisi Âli teşekkül edeli dokuz ay kadar bir zamandır, bendeniz de ondan bir ay sonra geldim. O vakitten beri, vakti geldikçe, icap ettikçe kuvayı milliye aleyhinde, fakat bu kelimeyi istimal etmeksizin, beyanı mütalâa etmişim. O vakitler bazı rüfeka yekdiğerine yaklaşıyor, bu adam kuvayı milliye aleyhinde söz söylemiş derlerdi. Zaman zaman tekrar etmişimdir. Fakat biz düşünüyorduk ki hükûmet bulunmadığı zamanlarda, memleketin eli silâh tutan, kalbi hamiyetle çarpan her fedakâr ferdi hududa koşmuş ve hükûmet zaif zamanlarında yine o kuvvetlere istinat etmiştir. Çünkü istinatgâhları olan kuvvet mevcut değildi. Bu da meşrudur. Fakat zaman geçti, kuvayı askeriyei muntazamaya malik olmaya başladı, işte bu zamanlar kuvayı gayri muntazamanın memlekette artık yeri yoktur. Kuvayı gayri muntazamaya böyle muamele yapıldıkça memlekette şekavet, yağma yekdiğerini takip etti. Bu takip ettikçe halk yekdiğerine fena nazarla bakmaya başladı. Daha açıkça arz edeyim; kuvayı milliyenin mensup olduğu ve kuvayı milliyeye taraftar ancak yüzde beş kişiyi istisna edebiliyorum, ki mensubiyet dolayısıyla temini menfaat eden kimselerdi. İşte onlar bizim taraftarlarımızdı. Diğerleri muhalifimizdi. Bunu hadisat da ispat etmiştir. Memleketin muhtelif cihetlerinde ufacak bir isyan kıvılcımı büyük bir yangına sebebiyet verdi. Bu ne idi? İşte kuvayı milliyenin tevhit ettiği fikir dolayısıyla, aleyhtarlık dolayısıyla memleketimiz aleyhinedir. Eğer müteşebbis bir memlekette bulunmuş olsaydık bizi çoktan altüst ederlerdi. Fakat şükredelim ki ahali cahildir, ahali tazyik altında boyun eğmeye alışmıştır. İşte ondan dolayı şimdiye kadar muhafazai mevcudiyet edebilmiştir. Teşekkür ederiz ki zaman geldi, şu hadise hakikati nazarımızda tecelli ettirdi. Ethem Bey bu memleket için çalışmış, hakikaten büyük fedakârlık etmiş olmak sıfatıyla ona hürmet ederim. Fakat bir kanun memuru olmak sıfatıyla arz ediyorum; af kademei ulûda aciz, kademei saniyede uluvvü cenaptır. Mebdeinde af caiz değildir. İcra edilen harekât, icra edilen cinayat dolayısıyla derhal mahkemei aidesine tevdi edilen adam, ihtimal masumdur, ihtimal değildir. Mahkeme onu tespit eder. Ondan sonra ona denilir ki, mahkeme seni mahkûm etmiştir, fakat biz sabık fedakârlığına nazaran seni affediyoruz, böyle dersek çok güzel etmiş oluruz. Yoksa şimdi hiçbir şeyi affedemeyiz. Hükûm olmadıktan sonra o adam mücrimdir diyemeyiz. Nazarımızda şimdi maznundur. Binaenaleyh hükûmet siyaseten kendisine tebligat ifa edebilir. Paşa Hazretlerinin buyurdukları veçhile delâlet edebilecekleri kendilerine ihtar edilebilir ve başka suretle taahhüt edilebilir. Ne de yağma edilen masumların hukukları namına bir şey söylenebilir. İstitraden şurayı da arz edeyim ki Demirci Mehmet Efe hiçbir köyde oturamaz. Mevkii, İstiklâl Mahkemesidir. Ondan sonra hukuku nazarımızda tecelli eder. Demirci Efe şayanı af ise Meclisi Âliniz affeder.

Sonra gelelim esas meseleye. Şimdiye kadar bu işe Meclisi Âliniz vaziyed etmemiştir. Şuradan buradan tereşşüh eden haberlere yahut bazan da galat malûmatlarla fikrimiz dolmuştur. Bu mesele had bir devreye gelmek itibarıyla hükûmet, doğrudan doğruya, icra kuvveti ve vekili olmak hasebiyle bu mesuliyeti deruh-te etmiştir. Mesuliyetin sonunda, biz bunu üzerimize alırsak muvafık hareket etmiş olmayız. Hükûmet bu meseleyi hüsnü suretle halleder ve halledemezse bize der ki, biz şu suretle hareket ettik. Biz beğenmezsek,

hükûmetin yakasından tutarız. Eğer şimdi bu meseleye vaziyet edersek, o vakit mesuliyeti üzerimize alırız. Bendenizin arzedeceğim bundan ibarettir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim; Yunus Nadi Beyefendiye kısa bir cevap vermek istiyorum. Buyurdular ki bu kadar mühim bir mesele Heyeti Vekile tarafından sadece beyanı malûmat zımında Heyeti Âliyye arz olunamaz. Bendenizce bu kadar sarih muamelenin Heyeti Âliyyenize berayı malûmat bile arzı zaittir.

Efendiler, bugün vesaikten ve teşebbüsâtı fiiliyeden, her şeyden sarfınazar ediniz, en son vürud eden açık telgrafla Meclisi Âlinin meşruiyetine sarih bir surette galiz bir lisanla taarruz ve tecavüz eden bu gibiler hakkında lâzım gelen muamele için heyeti âliyeniz gayet sarih bir kanun yapmıştır. Bu hareketin müteşebbisleri hakkında şöyle mi yapalım, böyle mi yapalım diye maruzatta bulunan Heyeti Vekileyi bir an tutmak caiz değildir. Bu kadar âciz, bu kadar titrek insanlardan müteşekkil bir heyetle bugünkü şerait dâhilinde memlekette icrayı hüküm edilemez. Bütün arkadaşlarımdan istirham ediyorum. Heyeti Vekileye tavsiye olunacak harekâtı tavsiye buyurunuz...

Beyefendiye de ufak bir cevap vermek istiyorum. Bu mesele bir aydan, bir buçuk aydan beri mevzu bahis olduğu halde dün heyeti âliyye intikal etti. Buraya intikalinden belki birkaç ay evvel heyet bazı tedabire teşebbüs etmiş bulunurdum. Bunda bir hatam olduğunu bu suretle anlamış bulunuyorum. Hakikaten böyle hayat ve istiklâlimize ve mevcudiyeti umumiyemize bir darbe vurmak isteyenlere karşı bu kadar samimi, bu kadar âlicenabâne hareket etmek bir hatadır ve ben maatteessüf bu hatayı irtikâp ettim. Fakat bundan sonra heyeti âliyyenize vait ediyorum, tekrar etmem. Beyefendi'nin mütalâatına temas eder birkaç nokta arz etmek istiyordum. Yalnız bu musip olan mütalâata benim izahatım da ufak... Bendeniz arzettiğim gibi kanunen sarih olan bir vazifesini Heyeti Vekile ifa edegelmektedir ve bunda henüz kendisini âciz görmemiştir ve bundan dolayı Heyeti Âliyyenizden bir karar istihsaline lüzum görmemiştir. Fakat Heyeti Âliyyeniz bu meselede mesuliyeti Heyeti Vekilenin üzerinden almak isterse Heyeti Vekile bundan memnun olur ve elbette Heyeti Âliyyenizin kararıyla bu mesele hallolunursa daha musip olur. Kararı Heyeti Vekile kendi noktai nazarına mutabık görürse kabul eder. Görmezse ıskat edersiniz. Kendi kararınızı icra ettirecek bir heyet bulursunuz.

Demirci Efe'nin hini istimanında, kendisine hükûmet namına bir şey vadedilmemiştir. Evet bilâ kayd ü şart teslim olmuştur. Demirci Efe meselesi bu meseleye nazaran daha hafiftir. Demirci Efe'nin birtakım cinayati hususiyesi, yani asarı cehl ve gafleti vardır. Fakat son vaziyette asıl canı Ethem Bey'dir. Çünkü Demirci Efe kemali sükûnet ve itaatle oturuyordu. Sonra vazı isyankâr aldı. Maahaza silâhla mukabele etmedi, ordu kuvvetleri bunları sardı, silâhlarını aldı. Efradından asker olanları kıtaata gönderdi. Bu adam birkaç kişi ile kaçtı. Fakat bilâhare teslim oldu. Bu adam Büyük Millet Meclisine tecavüz etmemiştir. Ordu ile fiilî bir müsademe yapmamıştır. Ondan dolayı mahallinde idareten bir yerde ikamet ettirilmiştir. Herhalde cinayatinın İstiklâl Mahkemesince rüyet edilmesi lâzımdır.

REİS — Efendim bu meseleye dair müteaddit takrirler var, müzakere kâfidir, ruznameye geçelim deniyor. Takrirler okunuyor, dinleyelim.

Bir de Fazıl Paşa'nın bir takriri var. Geçen de okunmuş idi. Derhatır buyurursunuz. Paşa söz söyleyecekler mi?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, çok rica ederim, Paşa'nın verdikleri takrir muhteviyatı çok ağırdır. Binaenaleyh biraz izahat versinler. Takrir okundu.

REİS — Takriri okutuyorum.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Geçen 25 Kânunuevvel 1336 Cumartesi günündeki Meclisi Âlinin içtimai umumisinde şimendiferlerin yedek aksamının mubayaasına ait Karahisar Mebusu Şükrü Efendi'nin vaki olan istizahıyla hutebayı kiramın bu baptaki itirazatına vermiş olduğum izahat kâfi görülmeyerek, binnetice verilen ademi itimat kararıyla Nafia Vekâletinden ıskat olunmuştum.

Bu mubayaanın müstağnii izah olan ehemmiyeti fevkalâdesine mebni, bunun bir an evvel hayyize husule getirilmesi ve bunun için memurlar vasıtasıyla Roma'da mubayaaya girişilmesi hususunda Heyeti Vekileye vermiş olduğum takririn muhteviyatı ve Roma'ya gitmeye talip olan mebusandan Süreyya ve Mustafa Beylerin azimeti tasvip ve kabul edilerek, bu zevata verilecek harcırah ve tahsisatlarda Maliye Vekâletince hesap ve tespit edilerek mumaileyhimin azimetlerine Divanı Riyasetçe ruhsat verilmiştir. Sâli-fülârz mubayaanın bu şekli surette olması, milletin parasının daha emin bir tarzda sarfına matuf olmakla beraber Meclis bu hareketimizi ve bu mütalâyayı bir hata addeylediği halde, bunun mesuliyeti yalnız Nafia Vekâletine mi terettüp eder? Yoksa muamelei vakıayı tasvip eden ve kabul eden Heyeti Vekile ile harcırah ve tahsisatları bilhesap ita eden Maliye Vekâletine ve mebusanı müşarünileyhimin Roma'ya azimetlerine ruhsat veren Divanı Riyasete bu mesuliyetin şümulü olmaz mı? Binaenaleyh ademi itimat meselesinde kabine dâhil değil mi? Bu şümulü tasdik etmeyecek bir vicdan, bir kanun yoktur zannederim. Şu halde bu meselenin tashihini Meclisi Âlinin mesleki hakkaniyet perverisinden şiddetle talep eylerim. Bu talepteki maksadı âcizanem, Meclisi Âlinin her nasılsa hakkı âcizanemde tatbik etmiş olduğu haksız bir muamele ile derececi nihayede rencide edilen haysiyet ve izzetinesimin tatmin edilmesinden ibarettir. Zira mebusanı kiram ellerini vicdanları üzerine koyup benim de şahsımı düşünürlerse hakkı çakeride reva görülen muamelinin gayri lâyük olduğuna derhal hükmedeceklerinden eminim.

Sevki hamiyetle şurasını da arz edeyim ki, Nafia Vekâletinin ilk defa olarak malûl görülen bir muamelesi-ki esasen pek makul ve hatadan beridir-muahezeden ise asıl milletin paralarını alabildiğine israfa uğraşanlar ve bugün mevcudiyetimizin hayat ve memmat meselesinde pek feci rol oynayan bazı vekayı üzerine Meclisi Âlinin bezli himmet ve murakabe eylesmesini mingayri haddin tavsiye eylerim. Bu bapta bir celsei hafiyede izahatı muktaziye itasına da hazır bulunduğum maruzdur. 28 Kânunuevvel 1336⁸⁶

Yozgat Mebusu
İsmail Fazıl

86 Zabtın sonu bulunamamıştır. M. Ünver

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

8 Kânunusâni 1337 (1921)

Münderecat

- 1 — ZABTI SABIK HULÂSASI
- 2 — DİVANI RİYASET KARARI
1. — Umuru Nafia Vekâletine namzet gösterilenler hakkında Divanı Riyaset kararı.
- 3 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
1. — Büyük Millet Meclisi Bütçesi.

Cilt: 7

131'inci İn'ikat – 3'üncü Celse

YÜZ OTUZ BİRİNCİ İN'İKAT

8 Kânunusâni 1337 Cumartesi

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Celâlettin Arif Beyefendi

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Efendim; celseyi açıyorum. Şimdi zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz Yirmi Altıncı İn'ikat

30 Kânunuevvel 1336 Perşembe

İkinci Celse

Celâlettin Arif Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ile Yozgat Mebusu İsmail Fazıl Paşa; İtalya'dan şimendifer yedek aksamının mubayaası ile alâkalı olarak verilen takrir üzerine Meclisin ademi itimadı ile Nafia Vekilliginden ıskatı hakkındaki önergesi üzerinde Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin izahatta bulunacakları hakkındaki beyanı üzerine Çerkez Ethem meselesi ile alâkalı olarak cepheye gönderilen azayı kiramdan Saruhan Mebusu Mahmut Celâl ve Karesi Mebusu Vehbi Beylerin izahatı dinlendi ve bu mevzu üzerinde müzakereye devam olunarak teneffüs için celseye nihayet verildi.

Üçüncü Celse

Celâlettin Arif Bey'in tahtı riyasetlerinde içtima ederek; Çerkez Ethem meselesi üzerindeki müzakereye devam olundu ve kifayet teklifi üzerine Nafia Vekâletinden ıskat olunan İsmail Fazıl Paşanın takririnin müzakeresine geçildi. Takrir tekrar okundu.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Kütahya
Ragıp

REİS — Zabtı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — DİVANI RİYASET KARARI

1. — *Umuru Nafia Vekâletine namzet gösterilenler hakkında Divanı Riyaset kararı.*

REİS — Efendim;

Evvelâ arz edeyim ki Riyasetten âtide isimleri arzedilen zevat, yani Hasan Fehmi Bey (Gümüşhane), Zekâi Bey (Adana), Ömer Lütfi Bey (Amasya), Hüsrev Bey (Trabzon), Umuru Nafia Vekâletine namzet gösteriliyor. Kimi intihap edeceğinizi düşünürsünüz.

Sonra celsei hafiye sebebiyle Meclis bütçesi müzakere edilecektir.

Söz Hasan Fehmi Bey'indir.

3. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Büyük Millet Meclisi Bütçesi.*

HASAN FEHMÎ BEY (Reis Vekili) (Gümüşhane) — Malûmu âlileri Meclis bütçesi bir aile bütçesi olduğu için evvelâ bütün teferruatını aramızda müzakere edip ikmal ettikten sonra teamüle tevfikân bir rakam olarak muvazenei umumiyeye idhal ederiz. Resmî kabulünü de muvazenei umumiyeye ile yani umumî bütçe ile birlikte kabul etmiş oluruz. Umumî bütçe de matbaada tabedilmektedir. Yarına kadar muamelesi biter ve tevziata başlanılır zannederim. Biz Meclis bütçesine ait olan müzakeratımızı şimdiden yapalım. Bu hususta biraz izahat arzedeğim.

Meclis bütçesi dört faslı ihtiva ediyor: Birinci faslı; muhassasat – harcırah, İstiklâl Mahkemeleri masarifi vesaire ki madde madde arzedeceğim - yani doğrudan doğruya azayı kirama ait olan tahsisat... İkincisi memurin maaş ve ücretleri, ki bunların her maddesini esaslı surette heyeti celilenize arzedeceğiz. Üçüncüsü hademe ücreti. Dördüncüsü matbaa, kütüphane vesaire masarifi...

Birinci faslın birinci maddesini teşkil eden azayı kirama tahsisatı; dört yüz yirmi altı bin 225 liradan ibarettir, yekûn olarak... Bunun müfredatı: otuz bin lira İstanbul'dan Büyük Millet Meclisine iltihak eden azayı kiramın İstanbul'da almadıkları tahakkuk eden tahsisatlarının bakiyesi. Yani dört ay için 1250 lira bir tahsisat yok mu idi? İşte onu almadan gelen azayı kiramın tahsisatlarının bakiyesi. Bu tahsisatın bir kısmını bazıları tamam alarak fîrar etmiş. Bu otuz liranın içerisinde 21 bin 225 lira ayrı bir hesap var, ki onun için de heyeti celilenize ayrıca arzı malûmat edeceğim. Şu halde 426 bin 225 lira; Büyük Millet Meclisi âzası sıfatını iktisap eden zevatın yalnız tahsisatı. Malûmu âliniz bidayeten altmış, altmış bir daire intihabata iştirak etmişti. Ahiren bir iki arkadaşımız da Batum'dan, Oltu'dan iltihak etti. Bu tahsisat, adedi azaya göre konulmuş bir rakam, tahakkuku aslidir. Bundan siai hazine de olmak mümkündür. Meselâ mebusandan bir kısmı memuriyete gittiler, yerlerine diğerleri intihap olundu. Bir kısmı da bir müddet memur oldular, maaş aldılar. Sonra Meclisi Âlinizin bundan böyle gerek münhal olan yerlerde intihap yapılmamak suretiyle ve gerek ahiren Nisabı Müzakere Kanununu kabul etmesi dolayısıyla bu paradan siai hazine edilen bir miktar vardır. Ve mebusanın memuriyette buldukları müddete ait zaman için tahsisatın tasarrufu miktarını sene nihayetinde sâl muhasebeleri gösterir ve senenin nihayetinde her şubeden intihap edilen azadan mürekkep bir muhasebe komisyonu teşekkül ederek Meclisi Âlinizin hesabatını rüyet ve raporunu tanzim ile Divanı Muhasebat vazifesini görür.

Bu otuz liranın 21 225 lirası, İstanbul'dan Büyük Millet Meclisine iltihak eden azalara aittir, demiştim. Bu hususta biraz fazla malûmat arzedeğim. Malûmu âliniz İstanbul Meclisi geçen kânunuevvelde küşat edildi ve ahiren malûm olan sebepten dolayı feshi Meclisi Âlinizce... diye kabul olundu. Bundan tahminen onbeş yirmi gün evvel İstanbul'dan Büyük Millet Meclisine iltihak eden zevat bir takrir verdiler. Dediler ki: Bizim senei içtimaiye mebdemiz olan Kânunuevvel geldi. - Bunlara bir senei içtimaiyesi on iki ay evvel Büyük Millet Meclisine duhullerinden itibaren yalnız tahsisat verilmişti. - Bizim tahsisat devremiz hulul etti. Kânunuevvelden itibaren bizim (1250 liradan ibaret olan tahsisatlarımızı) şühura taksimen vermeniz lâzım gelir yolunda bir talepte bulundular. Bu takrirleri evveleminde Divanı Riyasetçe müzakere edildi ve şu karar ittihaz edildi; kararı Meclisi Âlinize okuyorum: (Bütçe müzakeresi dolayısıyla... okur) Şimdi bütçe müzakeresi münasebetiyle de bu teklifte bulunuyoruz. Biz daha muvafık bir şekil bulamadık, siz bulursanız söyleyiniz. (Muvafık, muvafık sadaları) Tahsisat meselesi hakkında zannederim tavazzuh edecek bir nokta kalmadı. Bu otuz bin liradan 21 225 lirası arzettiğim farktır. Mütebakisi; tahsisatını tamamen almadan fîrar eden zevatın tahakkuk neticesine göre; buraca verilen bin iki yüz elli liranın ikmalidir ki bundan hâsıl olan fark otuz bin liradır. Bununla Büyük Millet Meclisi azayı umumiyesinin tahsisatı seneviyesi 426 225 lira oluyor. Asıl tazminat iki yüz elli bin liradır. Fakat tahsisat devresi bittikten sonra senei içtimaiyenin dört ayı tahsisat ve diğer dört ayı tazminat devresidir. Kalan dört ay için bu hesabı esasıye göre 250 000 lira konulmuştur. Hâlbuki malûmu âliniz, arkadaşlarımızın pek çoğu Meclise bidayette iltihak etmedikleri için bundan da birçok paranın siai hazine olması lâzımdır. Burada ispatı vücut eden tazminat alır. İspatı vücut etmeyen almaz. Meğerki Meclisi Âlinin hidematı vataniye ile, dolayısıyla gönderdiğine dair kararı ola...

Harcırah ve yevmiyeler; zaten harcırah kanuniyle taayyün etmiştir. Buna dair fazla maruzatta bulunmayacağım. Konulan para... liradır ve senenin nihayetine kadar kâfi gelir kanaatinde bulduk. Heyeti idarenin ve muhasebenin verdiği bu miktar idi. Belki artar ve şayet bu miktardan açık kalacak olursa azayı kirama harcırahları için tahsisatı munzamına isteriz. Bu miktar şimdilik tahmini bir şeydir. Azayı kiramdan

ne kadarının hakkı kanunisini istimal ile mezuniyet alacağı meçhulümüz olduğu için bu rakam katiyet ifade etmiyor, tahmini bir miktardır.

Birinci faslın 4'üncü maddesi İstiklâl Mahkemeleri maaşat ve masarifatı sairesidir. Bunun için sekiz İstiklâl Mahkemesine 84 000 lira konulmuştur. İstiklâl Mehakimi Kanunu'nun müzakeresinde malûmu âlileri heyeti celilenizin noktai nazarı, bu heyetlerin tazminat ve harcırahları ile tedviri umur etmeleri esasına müstenittir. Heyeti İdarenin ve Divanı Riyasetin bu hususta takip ettiği hattı hareket de bundan başka bir şey değildir. İlk mahkemeler teşekkül ettiği zaman kadroları mucibince bir başkâtip, bir ikinci kâtip vardı. Bu mahkemeler yer icar ederlerse buldukları... yerlerde temin olunurdu. Ancak maaşat için sabit olmayıp seyyar olduklarına göre her gittikleri mahallerde havale almaları veyahut büyük bir parayı üzerlerinde taşımaları gibi külfetler düşünülerek her mahkemenin emrine bin iki yüz liralık açık bir havale cüzdanı verildi ve denildi, ki bu cüzdanı bütün o mahkemeyi teşkil eden zevatın mesuliyeti müşterekesi tahtında ibraz ettiğiniz mahallî sandıklarından, para lâzım oldukça tedricen alırsınız. Mahkemeye mensup memurinin maaşlarını ve siz harcırahlınızı, kırtasiyenizi bu (cüzdanla temin eder) aleusul senetlerinizi yapar ve bu senetleri muhasebeye iade edersiniz, muhasebe bunları tetkik eder, havaleniz bittiği takdirde yine tekrar ve yeniden cüzdan gönderir. Eğer gönderdiğiniz senetlerde usulüne ve kavaidine muhalif bir yanlışlık olursa bu hususta da nazarı dikkatinizi celbederiz, yolunda bir muamele düşünüldü ve kendileri de bunu münasip ve iyi buldular. Çünkü başka çare de yoktu. Seyyar olan bir mahkeme için başka türlü bir muamele de yapılamazdı. Bu cüzdanları doldurarak, ellerine verdik.

Fakat seyyar olan bu mahkemelerin harcırahları, Harcırah, Kanunu'nun hangi maddesine tevfiikan alın-sın meselesi tahaddüs etti. Malûmu âliniz Harcırah Kanunu muhtelif ahkâmı muhtevidir ve bugün mevkii meriyette bulunan bir kanundur. Bu kanunun mevaddı mahsusası ile tahakkuk edecek harcırah mekad-rinden yüzde kırk tenzilât icrası da Meclisi Âlinizin kabul ettiği ayrı bir kanun iktizasındandır ve bütün muamele bu kanuna tabidir. Bu mahkemelerin harcırahi hususunda; tatbikattan tevellüt eden bu meseleyi Divanı Riyasetçe, mevcut olan arkadaşlarla müzakere ettik. Harcırah Kanunu'nun hangi maddesi bu mah-kemeler hakkında kabili tatbik olabilir noktasını tetkik eyledik ve gördük, ki kanunda, idarei merkeziyeye merbut olan adli, mülki, mali, askerî müfettişler hakkında tatbik edilen bir madde var ve sonra vilâyat merkezlerine merbut müfettişler hakkında tatbik edilen diğer bir madde var. Sonra bir de bütün memurin hakkında ahkâmı umumiye var ve düşündük ki; bu mahkemelerin Büyük Millet Meclisine olan rabitası; bazı müfettişlerin idarei merkeziyeye, meselâ Dâhiliye ve Maliye ve diğer vekâletlere olan rabitasından, rabita noktasından daha küçük bir mevkide değil ve vazife deruhte eden İstiklâl Mahkemeleri azalarının sıfatlarını da düşündük. Bunlar yine idarei merkeziyeye merbut olan müfettişlerden daha dün bir vazife deruhte etmiş değillerdir. Binaenaleyh, vazifelerinin de seyyar olması hasebiyle bunlar hakkında tatbik edilecek harcırah maddesinin, Harcırah Kanunu'nun idarei merkeziye müfettişleri hakkında tatbik edilen maddeye muvafık olduğu yolunda bir karar verdik. Geçende Kastamonu'dan buraya avdet eden kıymettar arkadaşlarımızdan Yusuf Kemal Bey; verilen harcırahin kifayet etmediğinden ve oradaki arkadaşlarımız bir şey dememişlerse de, kendisi onlarla birkaç gün bulunarak seyyar bir halde bulunmalarından azim bir masrafa katlanmak mecburiyet ve zaruretlerinden bahisle nazarı dikkati celbeyledi. Yusuf Kemal Bey arka-daşımıza dedik ki; biz bunlar hakkında mevcut olan Harcırah Kanunu'nun en fazla harcırah temin eden şu maddesini tatbik ediyoruz. Evet vaziyet itibariyle bundan fazla harcırah temin eden bir madde daha vardır ve o, Vükelâya ait bir maddedir. Bunu fevkine çıkmak bir meselei kanuniyedir. Çünkü yapılacak olan bir muamele, kavanini mevcudeden herhangi birisine istinat etmezse o vakit o iş Divanı Riyasetin dairei salâ-hiyetinden harice çıkar. Tatbik edilen şu madde haricinde ve diğer bir tarzda harcırah itası icap ediyorsa ve İstiklâl Mahkemelerinin gerek vaziyeti ve gerek sair bir hususiyeti itibariyle bundan fazla bir harcırah vermek lâzım gelirse o vakit mesele, bizim vazifemizin haricindedir ve zâtî âlileri Heyeti Umumiyeye tek-lifte bulunursunuz, dedim. Şimdiye kadar hiçbir mahkemedan, Yusuf Kemal Bey'in nazarı dikkati celbeder yollu beyanatından gayri, resmî bir talep ve müracaat vuku bulmamıştır. Tatbik edilen madde şudur oku-yayım: (Okur) Bu maddenin ikinci fıkrası, ki asıl tatbik olunan fıkradır, bunda diyor ki: İdarei merkeziyeye merbut olan müfettiş ve müfettiş muavinleri - müfettişlerden beş bin kuruş alan da var, üç bin alan da var, hatta muavinleri 2 500 kuruştan başlar - alesseviye seyahat yevmiyelerini altı bin kuruş maaş hesabıyla alırlar. Biz de İstiklâl Mahkemelerindeki arkadaşlara dedik ki: Harcırah Kanunu'nun şu maddesinde; mü-

fettişler hakkındaki ahkâm ne ise siz de bunu tatbik edeceksiniz. Muhasebeye de dedik ki: gelecek olan hesabata siz de şu madde mucibince tetkik edeceksin, fazlalık, noksanlık varsa hesaplarına kaydedeceksin.

Rüfekayı kiramdan evvelce bu meseleye dair müteaddit takrirler verilmişti. O vakit bendeniz mevcut olan şu kanuna istinaden muamele yapıldığını söylemiştim. Geçende yine heyeti umumiye müzakeresi esnasında bu meseleye ait olmak üzere üç takrir verilmişti. Arkadaşlar diyordu ki: Meclisin kararı olmaksızın neden bunlara yevmiye, şu bu veriliyor? Beyler yevmiye namıyla bir şey verildiği yoktur. Müfettişler, ki vazifeleri seyyardır, hakkında tatbik edilen madde, İstiklâl Mahakimi hayatı hakkında da tatbik edilen maddedir. Bu madde mevcut oldukça ve bütün müfettişler hakkında tatbik edildikçe, İstiklâl Mahkemeleri hakkında da tatbik etmek lüzumu katisi vardır. Bu maddenin temin ettiği miktar çoktur diye tadil edebilirsiniz, onu da siz bilirsiniz. Ha; şimdi bu madde mucibince arkadaşlarımız ne alıyorlar diye hatıra gelirse; bu madde mucibince yevmiye 300 küsur kuruş tutar. Fakat yüzde kırk tenzilât yapıldıktan sonra 227 kuruş bir şey eder.

Bu fasıl hakkında bir şey söyleyecek var ise söylesin, ikinci fasıl heyeti tahririyeye taallük eder. Onu da ayrıca izah edeyim ki bu fasıl bitmiş olsun...

BASRÎ BEY (Karesi) — Efendim, Ankara İstiklâl Mahkemesi azasına yevmiye vesaire veriliyor mu?

HASAN FEHMÎ BEY (Devamla) — Ankara İstiklâl Mahkemesi azasına bidayeten yevmiye vesaire namıyla bir şey verilmiyordu. Bilâhare, biliyorsunuz, geçenlerde İcra Vekilleri Riyasetinden Yozgat, Kırşehir, Çorum, Ankara İstiklâl Mahkemesinin dairesine idhal edildi. Birçok mevkufin teraküm etti ve sonra Divanı Harplerle İstiklâl Mahakiminin vazife tearuzu noktasından; arkadaşlar tarafından verilen takrirlerle Meclisi Âlinin nazarı dikkati celbedildi ve sonra seyyar vaziyetinde addolundu.

NAFİZ BEY (Canik) — Yola çıktıktan sonra seyyar addolunur.

REİS — Söz isteyenler isimlerini yazdırınsınlar.

VEHBÎ EFENDİ (Konya) — Efendim, her gün para diye ağlıyoruz ve buraya gelen rüfekayı kiramın cümleten arzusu memleketin halâs ve selâmetini düşünerek bütçe meselesinin tevazünü ve ahaliyi oldukça fazla tekâlûftan kurtarmak maksadına matuf... Bunda şüphe yok. Arkadaşlarımızdan bir kısım rüfekayı kiram, kendi arzularıyla namzetliğini vererek İstiklâl Mahakimine tayin olunup gittiler. Evet, gezdikleri yerlerde onlara harcırahlarını vermek zaruridir. Fakat, meselâ Konya İstiklâl Mahkemesi, gittiği günden beri bir tarafa çıkmadı. Çıkmadığı halde ve orada oturduğu cihetle daima sabit olduğu halde yevmiye almak nasıl olur?.. Bunun bir misali var beyefendiler: 23 Nisan'dan beri Heyeti Vekilemiz burada iş görüyor ve mebusluk maaşından fazla bir şey almıyor. Demek onlar daha ziyade bir iş mi görüyorlar? Evet biz burada, bütçede bunun için bir şey tasdik edersek alacaklar. Şimdiye kadar benim malûmatıma nazaran bir şey almadılar. Bir iki aydan beri bir şey aldılarsa bilmiyorum. Şu halde burada oturan ve bir mahkemei mahsusada çalışan arkadaş neden ayrıca bir yevmiye alsın? Evet Yozgat'a giderse harcırah alsın, bu zaruridir. Buradaki ikametgâhını koyup gidiyor ve orada başka bir yerde yatmaya mecbur oluyor, onun için o zaman verelim. Fakat mahal ve mevkii muayyen olan bir yere yerleştikten sonra ve başka bir tarafları da gezmediği halde yevmiye tahsis etmek bu, müsavata ihlâl eder. Binaenaleyh, bu misillü yevmiyeye hacet yoktur, katı lâzım gelir.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — KARAHİSAR ŞÜKRÜ BEY— Bendeniz Vehbi Efendi'nin mütalâa ve beyanatına tamamen iştirak ederim. Bununla beraber İstiklâl Mahakimini kabul ettiğimiz zaman o arkadaşların, hariçte bizim gibi kendi muhassasatlarıyla idare etmeleri esasını da kabul etmiştik. Yalnız onların masarifi zaruriyeleri olursa tabii Harcırah Kanunu mucibince onu alırlar. Fakat Ankarada oturan ve Mecliste çalışmayıp ta, kendisine Meclisin tevdi etmiş olduğu vazifeyi yapanlara bir şey vermek zannederim doğru değildir. Bunu hiçbir akıl, hiçbir mantık tecviz etmez. Vazife vazifedir.

Heyeti Vekilenize daha büyük ve daha yorucu vazaif tevdi ettiğiniz halde ve birtakım meşguliyetlere rağmen, onlar, aynıyle azanın aldığı tahsisatla iş görmektedirler. Onlara fazla bir şey verilmediği halde yine bu heyet içinden intihap ve kendilerine başka bir vazife verilen arkadaşlara ayrıca yevmiye ve masarifi zaruriye vermek hem müsavata ihlâl eder ve hem de ihtirasat tevliid eder. Zannederim bu hal geçen defa

meşhudumuz olmuştur. İlk İstiklâl Mahakimi âzası intihabında birçok arkadaşlar bu yükü omuzlarına çekmek istemiyordu. Şimdi bu sefer herkes istiyor, herkes ismini yazdırıyor.

EMİN BEY (Bursa) — Herkes demeyin...

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Müsaade, buyurun. İstemeyenler zaten istemiyordu ve bida-yetten beri de istemedi. Fakat isteyenleri de hepimiz biliyoruz ve hatta kapı kapı adam dolaşarak bana rey verin diyorlardı ve ben böylelerine rey vermedim. Sebebi; itimat ettiğim arkadaş da olduğu halde; acaba ne için istiyor diye rey vermedim. Bu sırrı şimdi anlıyoruz. Bunun sebebi; fazla para almak meselesi imiş. Yevmiye veriliyormuş, şu veriliyormuş, bu veriliyormuş veya verilecekmiş denmeseydi zannederim ki o arkadaşlar da fazla rey toplamak gayretkeşliğini yapmazlardı. Binaenaleyh, onları o hale sevkeden şeyin para meselesi olduğu şimdi tahakkuk ediyor. Binaenaleyh biz bu esası kabul edecek olursak Meclis namına da iyi olmaz. O arkadaşlar için de iyi olmaz. Bendeniz de Vehbi Efendi'nin dediklerine iştirak ediyorum. Masarifi zaruriyeleri olursa o verilir; yevmiye vesaire. Andan gayri hususatta para vermek doğru değildir.

OPERATÖR EMİN BEY (Bursa) — Efendim, geçenlerde hatırıncıdadır ki mecruhlara ameliyat yap-mak üzere bendenizi ve diğer bir iki arkadaşımızı; cepheye göndermişsiniz. O zaman biz muhassasatımızı aldıktan maada yevmiye de beş lira harcadık. Kezalik selâmî âlinizi orduya tebliğ için bir heyet gönder-diniz. Anlar da gittiler ve anlara da bir ücret verdiniz. Eğer efendiler, ikinci bir harp vuku bulur da git derseniz, namussuzum gidersem... Benim çocuk çocuğum ne yiyecek?.. Aynı zamanda benim de karnım doymalı. Benim ne mecburiyetim var ki araba parası vereyim, o hastahaneye koşayım, bu mecruhun yanı-na gideyim? Selâmınızı götürmek üzere giden heyet; Konya'yı, Afyon'u vesair yerleri dolaştı. Bu arkadaş-lara verilen iki buçuk liradır, ki çok bir para değildir. Sonra Şükrü Bey bir şey ilâve ettiler; Heyeti Vekilede bulunan arkadaşlarımız fazla bir şey almıyorlar dediler... Arkadaşlar celsemiz bir aile meclisi toplantısı makamındadır. Onun için söylüyorum; ezcümle Adnan Beyefendi'nin aklına turp sıkayım. Hiç olmazsa ayda bir iki yüz lira alır neye gidip de Heyeti Vekilede oturuyor?

DOKTOR ABİDİN BEY (Niğde) — Arkadaşlar bendeniz başka bir şeyden bahsedeceğim. Malûmu âliniz zararın neresinden dönülürse kârdır. Binaenaleyh, bendeniz Heyeti Vekile arkadaşlarımdan ve bil-hassa Reis Paşa Hazretlerinden istirham ediyorum. Bu namzet... (Mesele o değil sesleri) Ondan burada bahsedilmedi mi? Demin okundu ya... O... zat; kendi prensibime muvafık değil, kimi istersek yapacağız.

SIRRI BEY (İzmit) — Hasan Fehmi Beyefendi'nin mutavvel beyanatı arasında, ki bazı sözleri için, bazı mütalâatta bulunacağım. Arkadaşlardan bazıları, İstiklâl Mahkemeleri azaları gittikleri yerlerde oturu-yorlar. Biz de burada oturuyoruz; vaziyet itibariyle aramızda fark yoktur; fazla tahsisat almaları münasip değildir, dediler. Bendeniz kendi mülâhazama göre İstiklâl Mahkemeleri azalarıyla, onların ifa edeceği hizmetle, bizim burada ifa edeceğimiz hizmet arasında fark görmekteyim. Efendiler, siz kanun vazına muktedersiniz. Fakat bir adamı asmaya muktedir değilsiniz. Siz bir adama bir meselenin tetkikini ve onun hakkında beyanı mütalâa hakkını verirsiniz, fakat siz yapamazsınız. İstiklâl Mahkemesi sizin namınıza ifa-yı vazife ediyor. Fakat aynı vazifeyi siz yapamazsınız; heyeti umumiye yapamaz. Düşününüz ki, bir heyeti hâkime bir adamın hayatını defaten ifna ediyor ve onun kararının bir hakkı temyizi vesairesi yok... Padişah bile o salâhiyeti hâiz değil ve biz padişahın bile hâiz olmadığı bu salâhiyeti bir millet namına kendisini salâhiyettar kıldığımız bir heyete bu vazifeyi verdik. İnsanların ahlâkını da düşünelim. Filvaki bizim arka-daşlarımız her türlü şaibeden münezzehtir. Bunu esas olarak kabul ediyoruz. Fakat bir adamı öldürmek, bir adamın canını senelerce, günlerce tahdid etmek salâhiyeti de onlarda vardır. Memaliki mütemeddine-de en yüksek maaş alan sınıf hükkâmdır. Bundaki sebep ve sır da malûmdur. Binaenaleyh bu arkadaşla-rımızın ifa etmekte oldukları hizmetin mahiyeti ulviyesiyle mütenasip bir surette muamele yapmak üzere haklarında bu gibi tahdidatta bulunmaya bendeniz lüzum görmüyorum. Emin olalım arkadaşlar; bunlara verdiğimiz para israf değildir. Binaenaleyh; meseleyi bilhassa nazarı dikkatinize arzederim.

CEVDET BEY (Kütahya) — Efendim, İstiklâl Mahkemesi azasına verilen yevmiyelere itiraz ediliyor. Milletin parasını tasarruf ve iktisada riayet etmek en büyük vazifemizdir. Fakat rica ederim, Şükrü Bey'in demin vaki olan beyanatı, hakikaten, İstiklâl Mahkemesi âzasından biri olan bendenizi de müteessir etti. Bugün, para için keşkül açtılar demesinden çok müteessir oldum. Bu tarzda beyanat doğru olmasa gerektir.

HASAN FEHMÎ BEY (Reis Vekili) (Gümüşhane) — Müsaadenizle maruzatıma birkaç kelime daha ilâve edeceğim. Bendeniz şahsî kanaatimi arz ediyorum; Meclisi Âlinizin bidayeti küşadından bugüne kadar birinci derecede yaptığı işlerden birisi de İstiklâl Mahkemeleri teşkili ve İstiklâl Mehakimi Kanunu'nun tanzimi ve mevkii meriyete vazdırı ve bu suretle ihtilâller ve isyanlar dolayısıyla milletin akacak olan kanlarının önüne geçtiğinden, belki intihap yapılırken - bu bir hayatı siyasiyedir - propaganda da olur. Fakat bütün bu ârâ, Meclisi Âlinin, bilhassa ekseriyetinin arasındır ve isabet vardır ve o şahsiyetler üzerine tesir icra etmez. İstiklâl Mahkemesi âzası intihabının şekil ve tarzı icrasındaki ahval tasvir edilirken intihap edilen arkadaşlarımızın tahkir edildiğini hiç zannetmiyorum. Hatta açık arzedeceğim beyler, ben Şükrü kardeşime herhalde adliye olan vukuf ve bu işlerdeki ihtisasları dolayısıyla gitmelerini rica etmişim. Gidemeyeceklerinden bahsettiler. Evet oraya gidemeyen bu Mecliste çalışır. Fakat o vazifeyi deruhde edip de giden arkadaşlarımızın para için değil, sırf vatanî bir hizmet için gittiklerine kanaat edenlerdenim.

Esasa gelince: Evvelce de arzettim; bu azaların harcırah muamelâtı esasen mevcut olan bir kanunun, idarei merkeziyeye merbut olan müfettişler hakkındaki tatbikatı her ne ise odur. Bu kanun mevcut oldukça bu tarzda para verilmek zarureti vardır. Kanunun bu maddesi ref edilsin mi edilmesin mi? Bu da başka bir meseledir. O takdirde Kavanini Maliye Encümenine bir tadilname gönderilir ve madde tadil ettirilebilir. Fakat tadil edilinceye kadar bu maddenin ahkâmı, bütün müfettişler hakkında câri olduğu gibi, İstiklâl Mehakimi hakkında da cari olur. Maruzatım bundan ibarettir.

REİS — Bu hususta bir takrir varsa, okunacak.

(Trabzon Mebusu Hüsrev Bey'in takriri okundu)

HÜSREV BEY (Trabzon) — Maksadımı arz edeyim. Şüphesiz hepimiz iktisat yapmak isteriz. Fakat bu hususta burada oturur gibi düşünmemelidir. Misal olarak Ankara İstiklâl Mahkemesini ele alalım, o bizim gibidir. Yevmiye vermeyelim, fakat Konya İstiklâl Mahkemesi bizim gibi değildir. Bilfarz kalktı Isparta'ya gitti ve orada uzun zaman kalırsa ve iş çoğalırsa şüphesiz yerleşmeye mecburdur. Bu müddet zarfında fazla masraf yapacağı için yevmiye vermeliyiz.

REİS — Efendim takriri reye koyuyorum:

HASAN FEHMÎ BEY (Reis Vekili) (Gümüşhane) — Müsaade buyurunuz, idarei merkeziyeye memur olan müfettişler, ikametleri muayyen bir zamanı tecavüz ettiği takdirde yevmiye almazlar. O muayyen bir zaman da Harcırah Kanunu'nda tespit edilmiştir. Ya onbeş gündür veya yirmi gündür. Bu müddetten fazla teftiş merkezinde kalacak olursa yevmiye alamaz. Yani bendenizin demek istediğim bu hususta kaidei umumiye, haricine çıkılmasın. Meclisi Âlinizce ne gibi bir esas vaz olunacak ise bunlar ise sabittirler, bunu müfettişlere kıyas etmek kıyası maalfariktir, çünkü müfettişler seyyardırlar.

VEHBÎ EFENDİ (Konya) — Hüsrev Bey'in takriri iyidir, kabul edelim.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ (Siirt) — Bendeniz de bunu arzedeceğim. Fakat...

HASAN FEHMÎ BEY (Devamla) — Para verilsin mi, verilmesin mi meselesi başkadır. Divanı Muhasebat bunu kabul etmediği gibi Maliye Vekili Bey de kabul etmez. Çünkü müfettişler seyyar, hâkimler ise sabittirler. Seyyarı sabit kıyas etmek doğru değildir. Bendeniz icabatı kanuniyeden bahsediyorum ve Divanı Riyasetin noktai nazarını Heyeti Celilenize arzettim. Merdud kelimesini aynen Mustafa Efendi'ye iade ederim.

REİS — Efendim, mesele kapandı, takriri reye koyuyorum: Kabul edenler ellerini kaldırsın... (Kabul sadaları)

(Tazminat meselesi hakkındaki otuz imzalı takrir okundu)

MEHMET EMİN BEY (Ergani) — Baştaki imza bendenizindir. Bendeniz imza etmişim, izahat vereyim. Bugün bir odacı alsın yetmiş beş lira, bir mebus alsın yüz lira... Bu yüz lira ile nasıl idare olunulur. Bugün bir evin kirasını düşünün... Bütün bütün almayalım daha iyi...

RAGIB BEY (Kütahya) — Efendim, Cenabı Hak devlete ve millete zeval vermesin. Efendiler bendeniz ticaret ettiğim vakit en bol ticarete ancak üç, dört yüz lira çıkarırdım ve memuriyette bulunduğum vakit bunun rubu kadar maaş almadım. Bilirsiniz ki harbi umumî devrelerinde bundan daha fazla fiyatla hava-

yiç tedarik ettik. Yani şekerin kıyyesi 400-450 kuruşa ve gazyağının 200-250 kuruşa çıktığı zamanlarda bile bundan daha az bir para ile geçindik.

Malûmu âliniz Tahsisat ve Nisabı Müzakere Kanunlarını burada müzakere ederken hemen 18-20 celse-mizi Nisabı Müzakere Kanunu'nun müzakeresi işgal etmişti ve doğrudan doğruya tahsisatı meselesinden... Bilâhare bendeniz Karahisar'a ve Eskişehir'e gittim. Gezdiğim yerlerde bütün halk rabbenâ hakkı için Büyük Millet Meclisinin bu müzakeresinden nefret edecek derecede müşteki idi. Rica ederim, aldığınız para kâfidir ve bu meseleyi uzun uzadıya mevzuubahs etmek muvafık değildir. Bu teklifi geri alsınlar, çok çir-kindir.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Efendim, insanların tarzı maişeti muhtelifdir. Bu yüz lira ile idarei maişet eden de var, edemeyen de var. Bu mesele münekker değil. Ben diyeceğim ki takriri verenler de, aksini müdafaa edenler de haklıdır.

Müsaade buyurun, izah edeyim: Hakikaten ailesini buraya getirip de burada ailesiyle beraber yaşayan arkadaşlar zarurî olarak yüz lira ile idare olunabilir. Fakat kendi burada, ailesi falan yerde ve aldığı maaşın yarısı burada kendine kalacak, yarısını başka yerdeki ailesine gönderecekse bu, müşküldür. Bu böyle olmakla beraber arkadaşlar, ben nefsimce, bütçe meselesinde hükûmetin bize verdiği erkamı hiç olmazsa yarıya indirmek ve onu baltalamak isterim; zannederim ekseri rüfeka da bana ittiba edecek ve buna rağbet gösterecektir. Anın için bu maaşla iktifa etmekteyiz, bu mesele de şarttır. Eğer biz maaşımıza on lira, yirmi lira zam yapacak olursak, bütçe meselesi alt üst olur. Onun için rica ederim, zaruret çekelim, fakat kanaat edelim. Bu takrirden rüfekayı kiram sarfi nazar etsin. İnşallah ahval daha iyi tavazzuh eder, yıllar daha iyi gelir, o zaman başka bir şey düşünürüz.

HACI AHMET EFENDİ (Muş) — Efendiler, gerçi bendeniz mezunum ve gideceğim, tazminatta tabii hakkım olamaz. Fakat doğrusunu söylemek lâzım gelirse, bazı arkadaşlar pek muztardır. Meselâ bir hane kirasına yirmi liradan aşağı verilmiyor ve farzedelim ki bir elbise alacak, yüz lira... Evet bunu talep etmek bir haktır. (Gürültüler) (Devam sadaları) Ben her vakit herkesi sükûnetle dinliyorum. Bu mesele, şahsî bir faydeye dokunduğu cihetle vehleulâda garip görünüyor. Fakat, hakikat her zaman hakikattir ve hakikati olduğu gibi kabul edelim. Tekrar ederim ki ayda verilen yüz lira tazminat, istikrar olunacak derecededir ve doğru... Ancak cümlelerin malûmudur ki galayı es'ar her bir hududun fevkindedir. Her bir kalem eşya için seferberlikten evvelki fiyatların birçok misli fiyat isteniyor. Misal göstermek uzun düşer. Yalnız zarurî olan meselâ elbise kısmından bahsedeyim. Giyilecek bir kat elbisenin fiyatı yüz liradır. Hâlbuki seferberlikten evvel giyilen en iyi bir elbise üç altına idi... Yani evrakı nakliye hesabı yirmi, yirmi bir liraya alınabilirdi. Bir kat elbise 3, 5, 4 metre kumaştan ancak hâsıl oluyor. Şu halde yalnız kumaş 70-75 lira... Meselâ ben dairei intihabiyeme gidiyorum, mesafe 30-35 gündür. Üç yüz bu kadar lira da harcırah alacağım. Ben harcırah alıp gittikten sonra eğer ticaretim varsa, ziraatım varsa ben bunu temin ederim. Ben bunu temin ederken arkadaşım da burada otursun, yüz liraya kanaat etsin... Teklifin kabulünü rica ederim.

(Müzakerenin kifayeti ekseriyetle kabul edildi. Tahsisatın tezyidi hakkındaki takrir ekseriyetle reddolundu)

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Bendeniz müsaadenizle usule ait bir şey arzedeyim: Birinci fasla ait müzakeratın kifayeti reye konsun; kâfi görülmezse müzakereye devam edelim.

REİS — Birinci faslın müzakeresinin kifayetini kabul edenler ellerini kaldırsın (Kâfi görülmüştür).

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Efendim, Meclis bütçesinin ikinci faslının birinci maddesi memurin maaşatıdır. Meclisin heyeti tahririye teşkilâtı, malûmu âliniz, Başkitabet, zabıt ve muhasebe kalemin-den ibarettir.

Heyeti tahririyenin ikdar ve sureti istihdamlarına dair vaktiyle İstanbul Meclisinde yapılmış bir talimatname de mevcuttur ve ayrıca bir talimatname yapılmadığından alelekser onunla icrayı amel ediyoruz. O talimatı da Divanı Riyaset tanzim eder. Vaktiyle bu hususta İstanbul'da yapılmış bir talimatname mevcut olduğu için bir başkasının yapılmasına lüzum görülüyor. Buradaki teşkilâtta muhasebe müdüriyeti lâzımdır, zabıt müdüriyeti lâzımdır. Yalnız Kavanin Kalemi; İstanbul'dakinin aynı değil. Çünkü ilk teş-

kilâta, malûmu âlileri, efendi bulmak müşkül olduğu için ve Kavanin Kalemine de uzun boylu ihtiyaç hiss olunmadığı için, Kavanin Kalemine ait vazife ile de yalnız bir masa teşkil etmek ve oraya iki efendi tayin ile zabıt kalemini muvazzaf kılmak suretiyle ve bu şekil üzere teşkilâtı tedrice ikmal etmiştik. Zabıt kâtipleri üç grubundan müteşekkildir. Her grup beşer efendiden ve bir işaretçiden mürekkeptir ve her grubun kâtiplerden biri hasta olduğu zaman derhal yerine kaim olmak ve hasta olmadığı zaman tevhit muamelesiyle işgal etmek üzere birer de ilâveten muavinleri vardır. Grupların ikiye tenzili mümkün olup olmaması meselesinde birkaç ay evvel tecrübeler yaptık. İki zabıt grubu ile Meclisi Âlinin senenin 12 ayında hali içtimada bulunmasına ve içtimai umumilerin de sık sık olmasına binaen müzakeratın idaresine imkân bulamadık.

Zabıt kâtiplerinin maaşları; ilk intisaplarıyla müddeti hizmetlerine göre icra kılınacak zamaima göre bir müddetleri vardır. Buradaki heyeti tahririyeye gerek zabıt kâtiplerine ve gerek evrak kalemi teşkilâtına ve gerek kalem müdürlerine verilen maaşat talimattaki maaşlardan fazla değildir.

EMİN BEY (Bursa) — Kaç kuruştur?

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Muhtelifdir. Meselâ Muhasebe Müdüriyeti 3500'dür. Zabıt Müdüriyeti dört bindir. Çünkü Zabıt Kalemi Müdürü ki Kavanin Kalemi vazifesini ona tevdi ettik. Meclisi Âlinizden müzakere edilip çıkan kanunları; bütün zabıtlardaki müzakerata tamamen muvafıktır diye altını imza etmedikçe heyeti icraiyyeye tevdi olunamaz. Çıkan kanunlar, zabıtlardaki müzakerata muvafıktır diye Zabıt Müdürü imza vazeder ve bunun mesulü odur kanunun altını imza etmedikçe muamele tamam olmaz.

Geçende bir takrir gördüm: Muhasebe Müdürü maaşının da Zabıt Kalemi Müdürünün maaşı misillü dört bine iblâğı için bir takrirle talep vardı ve Muhasebe Müdüriyetinin doğrudan doğruya Heyeti İdareye merbut kalmasını da esbap olarak serdediyordu. Arzediyorum ki; Zabıt Kalemi Müdürüne beş yüz kuruş fazla maaş verilmesi Kavanin Kalemi vazifesini de ona tevdi edilmesindedir. Devairi icraiyyede mevcut muhasebe müdürlerinin maaşlarından Meclis Muhasebe Müdürünün maaşının daha dün olması sebebi de; bizdeki Muhasebe Müdürü âmiri sarf ve âmiri ita değildir, malûmu âliniz, bizde âmiri sarf ve âmiri ita; idare memurluğudur. Muhasebe Müdürü yalnız muhasibi mesuldür. Hâlbuki devairi icraiyyedeki muhasebe müdürleri âmiri ita ve âmiri sarftır. Onlar mesuliyetlerine verilen bir parayı sarfediyorlar. Bizde ise âmiri sarf Heyeti İdaredir. Bunun için, yani Meclisi Âlinizin küşadının birinci senesi olduğu için, mevcut maaşları Divanı Riyasetiniz muvafık buldu. Seneler tekerrür ettikçe hizmetlerine mükâfaten zammiyata tabi olacaklardır.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Müsaade buyurunuz, muhasebe kaleminde kaç zat var?

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Muhasebe kaleminde bir muhasebe müdürü, bir veznedar ve bir kâtip vardır; muhasebe kaleminin umuru hesabiyesi de muayyen bir usul üzerinedir. Arzettiğim gibi, heyeti tahririyenin diğer teşkilâtı da var. Arzu buyursanız kadroları okuyalım. Zabıt Kaleminde üç grup vardır. Her grup beşer efendiden tereküp eder. Her grubun birer de işaretçisi vardır, birer de ilâvesi vardır. Kâtipler hasta olduğu zaman ona vekâlet eder ve hasta olmadığı zamanlarda kalemlerde umuru tahririyeye ve tevhit muamelesiyle meşgul olur.

Sonra bir de evrak teşkilâtı var, bir Evrak Müdürümüz var, ayrıca evrakı tetkik etmek üzere bir müme-yiz var. Uzun uzadıya, arzu buyursanız kadroları okuyayım.

ABDULHAK TEVFİK BEY (Dersim) — Müsaade buyursanız bir şey sorayım. Bugün mebustan yüz derece aşağı bir memura dokuz bin kuruş maaş veriliyor, mebusların...

REİS — O mesele kapanmıştır efendim.

HASAN FEHMİ BEY (Devamla) — Efendim heyeti tahririyeye ait ikinci faslın ikinci maddesi harcırahtır, ki bu da beş yüz liradan ibarettir. Bazen Eskişehir'den veyahut Konya'dan zabıtlara oldukça vukufu, ihtisası olan memurları getirmek icap ediyor. Bu, onlar içindir.

Sonra harcırahını vermedikçe mürettip bulmak hususunda da ne kadar müşkülât çektiğimizi takdir buyursunuz. Bunun için Müdafaai Milliye'den rica ettik. Asker olan mürettiplerden aldık, onlara yalnız askerî tahsisatlarını veriyoruz ve beşer lira da kendilerine ayda mükâfat veriyoruz. Heyeti Celileniz bunu artırırsa o da başka.

Bu faslın 3'üncü maddesi heyeti tahririyenin tahsisatı fevkalâdesidir. Ve Tahsisatı Fevkalâde Kanunu mucibince memurinin tahsisatı fevkalâdeleri on altı bin liradır. Dördüncü madde memurini inzibatiye ve posta ve telgraf memurinin maaşatıdır. Buna dair de biraz izahat vereyim, bugüne kadar...

REİS — Efendim, Muhasebe Müdürünün maaşının tezyidine dair bir takrir vardır, onu okutacağım.

(Takrir okundu)

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Bendeniz zamaim taraftarı değilim, her ne kadar az maaş verilirse onu terviç edenlerdenim. Yalnız şunu nazarı dikkatinize arz ederim ki bu zat, Hasan Fehmi Beyefendi'nin söylediği veçhile, iki kişi ile koca bir muhasebeyi idare ediyor. Diğer devair muhasebesinde belki bunun dört misli fazla teşkilât vardır ve onlar neden dört bin kuruş alıyor da bu üç bin beş yüz kuruş alsın? (Onları da tenzil ederiz sadaları) Eğer umumî bütçe üzerinde tenzilât yapılmasına taraftar iseniz, bendeniz takrirdeki imzamı geri alırım, illâ teklifimde musırrım. Muhasebe Müdürü demek, o dairenin ruhu demektir. Binaenaleyh, onun maaşının da dört bin kuruşa iblâğı lâzım gelir. Bu, benim babamın oğlu değil; bu bir hakikattir. İster kabul edin, isterseniz reddedin.

HAMDİ NAMIK BEY (İzmit) — Efendim, bu takrirden bendenizin de imzam vardır ve Yahya Galip Beyefendi'nin buyurduğu gibi eğer umumî bütçede bütün muhasebe müdürlerinin maaşlarından tenzilât yapılmasına taraftar iseniz bunun da o derecede tenzili taraftarıyım. Fakat diğer vekâletler Muhasebe Müdüriyetleri maaşı dört binden kabul edilecekse, Meclisi Âlinizin muhasebe umurunu rüyet eden zatın da maaşını o dereceye iblâğ etmek lâzımdır.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Efendim, bendeniz bir zam hastalığı görüyorum. Bilmem mebus olan doktor arkadaşlarımız bunu mikrobunu keşfedebilecekler mi? Yeni bir hastalık görüyorum: Zam hastalığı... Kendimizden başladık. En ufak memura kadar zam yapalım diyoruz.

Arkadaşlar; işte bugün de biz saat birden beri Muvazenei Maliyede içtima ettik ve bütçedeki 17 milyon açığı kapamanın çaresini düşündük ve bunun için birtakım vergiler teklif edeceğiz ve muamelât duruyor, kabul ediniz diyeceğiz. Biz masarifi tenkise uğraşyoruz. Bir taraftan da görüyoruz ki zam zam... Nereye gidiyorum, ne oluyor Allah aşkına? Sami'in yok, dertleşelim. Ne oluyor? Biz zaten bârı tekâlif altında ezilen köylüyü, çiftçiyi, sanatkârı bir kat daha ezecek yeni kanunlar getireceğiz. Hâlâ zam, zam...

EMİN BEY (Eskişehir) — Ancak, bir de tenkis teklif etsin.

MAZHAR MÜFİT BEY (Devamla) — Encümende şimdiye kadar bulunduk. Hiç görmedik ki tenkis teklifi... Her sene zam... Vallâh bu doğru bir şey değildir.

HAMDİ BEY (İzmit) — Biz filancanın maaşı azdır veya çoktur demedik. Müsavi olsun dedik.

MAZHAR MÜFİT BEY (Devamla) — Şimdi bu zamlardan vazgeçelim. Yakında umumî bütçe pişegâhı tetkikinize arz edilecek. Göreceksiniz ki ne kadar açığımız var ve bunun için size diyeceğiz ki; meselâ tuza iki kuruş zammedin. Diyeceğiz ki, meselâ damga, ferağ harç ve rüsumlarını artırınız. Emlâk ve akar vergisine zammedelim diye tekâlif yapmaya mecburuz. Biz bir taraftan size böyle yeni vergi teklif edeceğiz, bir taraftan da siz zamlarla uğraşıyorsunuz. Umumiyetle söylüyorum; zammı kaldıralım. Zira yeni vergi teklifleri geldiği zaman çok münakaşa olacak. Bu, doğru değildir, rica ederim.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Efendim, deminden de söylemiş idik. Burası harice numune olsun. Eğer zammiyatta numune olacak ise, Mazhar Müfit Bey'in dediği pek doğrudur. Beyefendiler Maliye Nâzırı bir gün yeni bir kanunla karşımıza gelecek; cebindeki parayı da bütün malını hükûmete teslim etmeyeninin cezası idamdır diye bir kanunla gelecek ve biz de Maliye Nazırını haklı göreceğiz.

Efendiler üç bin beş yüz kuruş maaş verilen bir zatın maaşını dört bin kuruş maaş alan efendinin maaşına denk etmek için zam teklif olunuyor. Bu üç bin beş yüzü az mı zannediyorsunuz ve nereden veriyorsunuz? Bir kerre düşünün böyle bu kadar maaşı keseden mi veriyoruz?

Efendiler; bütçeyi tanzim edecekseniz ve bu Meclis bütçesiyle diğer devaire de numune olacaksanız, Muhasebe Müdürüne de sair müdürlere de üç binden fazla maaş vermeyiniz. Hepsinin maaşını üç bine tenzil ediniz. Bu, maaş zammı ile beraber 60-70 liraya varıyor. Bu maaş işine gelen gelsin, gelmeyen kapı

dışarı. Rica ederim her vakit bizi adam yokluğu ile tehdit ederler. Emin olun, mevcut, adamların hiçbiri başka bir diyara gitmez. Kaç kuruş maaş verseniz hiçbiri bu kapıdan dışarı gitmez. Anın için teklifim; hepsininki üç bin...

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Efendim, benim teklifim gayet sarıhtır. Eğer bütçede tenkiset yaparsanız pekâlâ. Fakat Muvazenei Maliye Reisi olan zat, bütçe açığından ve tevazün meselesinden bahis buyurdular. Hâlbuki bugün maaşattan on beş bin kuruş, yüz bin bin kuruş daha tenzilât yaparsanız yine tevazün hasıl olamaz. Bugün hangi maaşattan tenzilât yapacaksınız? (Hepsinden yapacağız sesleri) Bugün mademki benim beş yüz kuruş zam teklifim fazla görüldü. O halde teklif ediyorum: En evvelâ Meclisin bütçesi müfredat üzerine burada müzakere edilsin, söyleyecek sözlerim var. (Red red sadaları)

HACI BEKİR EFENDİ (Konya) — Mazhar Bey'in buyurduğu gibi daima zamdan bahsediliyor. Hâlbuki bu paranın nereden verildiği düşünülüyor, bunu nazarı dikkate aldığımız yok. Bundan 15-20 gün evvel ağnam resmine zam yaptık. Bu yüzden çarşıya çıkınız da bakınız; kesilen koyunlar hep dışı koyunlardır. Millet para bulamadığı için, döl için bıraktığı kancık koyunları getirip satıyor. Binaenaleyh, herhalde daima tenkisi nazarı dikkate alarak tevazün hususuna çalışalım. Yoksa altı aya kadar serveti umumiyemiz bitamiha mahvolup kendi kendiliğinden burayı kapayacağız. Buna emin olalım efendiler. Bizim umum memleketlerimizde, İstanbul, Edirne, Van, Adana, İzmir, Bursa dâhil olduğu halde, ağnamımız 18 milyon kadardı. Üç milyon tiftik, on milyon koyun, beş milyon da keçi. Şimdi ise ağnamımız 12 milyon kaldı. Efendiler 15 milyon ahalimiz var. Nüfus başına bir koyunumuz bile yoktur. Olanları da biz bitirmekteyiz. Efendiler; köylü 1334 senesinde 35 kuruşa aldığı buğdayı 1335'te 15 kuruşa sattı. Geçen sene 15 kuruşa buğday aldı, bu sene beş kuruşa satıyor. Hâlbuki bu sene - tahkik ettirdik - mahsul bire dört ve beşten fazla olmamıştır. Bu sene umum rençber bitamamiha kesesinden yemiştir, kesesinden zarar etmiştir. Rica ederim, hiç olmazsa altlarına bir yatak, üstlerine bir yorgan, başaltlarına bir yastık; yazın güneşte, kışın karlarda kendilerine bir kepenek bari koyalım. Millet bitmiştir. Herhalde ve her tarafta masariften tenkis edip, taklil edip bütçenin tevazününü, hâsıl etmeliyiz. Emin olun, bugün bir kuruş zam dediğimizde memleket ve millet bunu veremeyecektir. Bugünkü günde hiçbir tüccar, hiçbir esnaf yoktur ki bir iki bin lirası olsun. O halde katiyen tenkis ile, masraf taklil ile tevazünün çaresine bakmalıyız. Aksi takdirde katî iflâstır. İşte şu kürsüden söylüyorum.

REİS — Müzakerenin kifayetine dair takrirler var. Müzakereyi kâfi görenler ellerini kaldırsın... (Ekseriyetçe kâfi görüldü)

Konya Mebusu Vehbi Efendi'nin takriri var, okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Meclisi Âli devair müdiranına azamî üç bin kuruş maaş verilmesini teklif ederim.

Konya Mebusu
Vehbi
(Kabul, kabul sesleri)

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Alesseviye olmasın, arada fark vardır. Evrak Müdürünün maaşı iki bin beş yüzdür, Zabıt Kalemi Müdürünün - ki kavanin vazifesi de ondadır - maaşı dört bin kuruştur. Yani iki müdüriyet birleşmiştir. Onu da üç bine indiriyor musunuz? (Gürültüler tevali etti) Talimat mucibince henüz teşkil edilmeyen Kavanin Müdürünün vazifesi Zabıt Müdürüne verilmiştir. Ona göre bir maaş kabul ediniz. Ne arzu ederseniz. Korkarım ki tasarruf edelim derken fazla masraf açarız.

MEHMET ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Müsaadenizle bir şey arz edeyim; bu tezyid, kararı âlinize iktiran ederse sonra bunun tatbiki müşkül olur. Zaten bütçe tetkik olunuyor: Meclis bütçesi umumî bütçeye bir rakam olarak konulur. Kabulü katiyi umumî bütçede yaparız.

REİS — Mütemediyen söyleniyor. Fakat elimizde müfredat yok. Binaenaleyh, bir kör doğuşüdür gidiyor.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Usul hakkında bir şey söyleyeyim: (Tab olunsun sadaları) Bu, arzunuza tabidir. Meclis bütçesinin müfredatı, şimdiye kadar umumî bütçeye konulmadığı için, biz 13 senedir yaptığımız usulü tatbik ettik. Müfredatı sorarsanız cevap veririz. Yok arzu ederseniz taamülün hilâfına olarak bunu da tabettirelim, müfredatıyla.

REİS — Yahya Galip Bey'in takriri var, okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Büyük Millet Meclisi bütçesinin müfredat veçhile müzakeresini teklif eylerim.

Kırşehir Mebusu
Yahya Galip

REİS — Efendim, bu takriri reye koyuyorum: Müfredat üzere müzakeresini kabul edenler ellerini kaldırsın... (Kabul sesleri) (Gürültüler) (Takrir tekrar reye konuldu) Kabul olunmuştur.

Yarın zevali saat birde içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

Kapanma Saati:

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—
22 Kânunusâni 1337 (1921)
—◆—

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Canik Mebusu Nafiz Bey'in; gayri müslimlerin vaziyeti askeriyelerine dair takriri.*
2. — *Bursa Mebusu ve Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi âzası Şeyh Servet Efendi'nin komünizm propagandası yaptığına dair şifre telgraflar*
3. — *Adana'da icra edilen mezâlime dair Adana mebuslarının takriri.*

—◆—
Cilt : 7

136'ncı İn'ikat – 2, 3 ve 4'üncü Celseler
—◆—

YÜZ OTUZ ALTINCI İÇTİMA

22 Kânunusâni 1337 Cumartesi

İkinci Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Celsei hafiyeyi açıyorum. Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz Otuz Birinci İn'ikat

8 Kânunusâni 1337 Çarşamba

Üçüncü Celse

Celâlettin Arif Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ederek; riyasetçe Umuru Nafia Vekâletine namzet gösterilenlerin adları okunduktan sonra Meclis Bütçesi üzerinde müzakereye başlandı. Yapılan müzakereler neticesinde bütçenin müfredat üzere müzakeresine dair tahrir kabul edildikten sonra celseye nihayet verildi.

Reis
Celâlettin Arif

Kâtip
Yozgat
Feyyaz Âli

REİS — Zabtı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Canik Mebusu Nafiz Bey'in; gayri müslimlerin vaziyeti askeriyelerine dair tahriri.*

REİS — Gayri müslimlerin vaziyeti askeriyeleri hakkındaki Canik Mebusu Nafiz Bey'in tahririne, Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretleri cevap verecekler.

Müzakerata başlamadan evvel bu mevzu ile alâkalı bir tahrir var, okutuyorum.

Riyaseti Celileye

22 Kânunusani 1337

Hristiyanların cüyüşü müslimine ithali emri Peygamberi ile menhidir. Harbi Umumide bunların müteaddit mahzuru cümlemizin müsellemdir. Hristiyanların birinci sınıfından 750, ikinciden 500, üçüncü sınıftan 250 lira bedeli nakdî alınmasını ve malî... vaziyetleri müsait olmayanların da turuku umumiyede istihdamlarını teklif eylerim.

Erzurum Mebusu
Salih

REİS — Söz Fevzi Paşa Hazretlerininindir. Buyurun efendim.

FEVZİ PAŞA (Müdafaa-i Milliye Vekili) (Kozan) — Efendim Canik Mebusu Nafiz Beyefendi bir sual tahriri veriyorlar ve “gayri müslimlerin de müslimler gibi askerlikle mükellef oldukları, Mükellefiyeti Askeriye Kanunu iktizasından iken bunların şimdiye kadar asker edilmemeleri esbabının Müdafaa-i Milliye Vekâletinden sualini teklif ederim” buyuruyorlar. Bendeniz buna cevap vereceğim:

Malûmu âliniz Hristiyanlar elyevm tahtı idaremizde bulunan memalikin muhtelif şehirlerine serpilmiş bir vaziyette ve Karadeniz sahilindeki livalarda ve bunlara mücavir livalarda en ziyade kesif bulunuyorlar, ki üç yüz dört yüz bin kadar nüfusa balığ bulunuyor. Ondan sonra Anadolu'nun ortasında Niğde, Kayseri, Akdağmadeni vesairede 100-150 bin kişi kadar bulunuyor. Mütebakisi şehirlerdedir. Elyevm yedi, sekiz yüz bin kadar Hristiyan mevcuttur.

Bunların askerliği hakkında birkaç noktai nazardan mütalâa yürütmek iktiza eder. Evvela hukukan bunları askere almak mümkün müdür? Saniyen, mahzur var mıdır; yok mudur? Bunları nerede kullanacağız? Malûmu âliniz meşrutiyeti müteakip askerlik seyyanen bütün halka bir mükellefiyet olmak üzere vaz edilmişti ve Hristiyanlar da askere alınmıştı. Balkan Harbinden sonra bunların müsella olarak istihdamından mazzarrat görüldüğü için Harbi Umumide hemen gayrı müsella hidematta kullanıldılar. Mütarekeyi müteakip düveli galibe bunların terhisini istediler. Bunlar bilâ müddet mezun bırakıldı. 16 Mart'tan sonra şüphesiz bunları tekrar askere almak hususunda elimizdeki kanuna tevafuk edecek harekâta bulunabilirlik ve hiçbir taraftan bir kelime itiraz çıkmamak lâzım gelirdi. Ancak bunlar askere alınmakla nerede istihdam edilecekti? Malûmu âliniz, bidayette henüz vaziyet inkişaf etmemişti. Her tarafta, cihet cihet isyanlar zuhur ediyordu. Binaenaleyh, bunları toplu bir halde ileriye sevk edemedik. Gerilerde bulundurmamak da doğru olamazdı. Oralarda da bize faide yerine mazzarrat edeceklerdi. Bunların askere alınması bir noktai nazardan aleyhimizde bir nevi propaganda zemini olabilir. Çünkü İngilizler Yunanlıları, bilhassa Yunanistan'ı aleyhimize tahrik etmek için bunu vesile ittihaz edeceklerdi. Ancak Yunan taarruzu ilerleyip de memleketimizde İzmir, Manisa, Ayvalık fırkaları gibi, bizim henüz elimizden çıkarmadığımız yerlerden fırkalar teşkil etmişlerdi ve her ilerlediği yerlerden eline geçirdiği Hristiyan anasırdan esnan dâhilinde olanları ordusuna idhal ile kıtal tertip etmişlerdi. Artık bu hal görüldükten ve şüyu bulduktan sonra bunlar hakkında bir tertip ittihazında hiçbir mahzur yoktur. Ancak bir mahzuru idarî veyahut asayişî umumî noktai nazarından bir mahzur, en ziyade Heyeti Vekileyi düşündürüyordu. Birkaç defa - tehirine karar verildi - o da şudur: Malûmu âliniz, demin de arzettiğim veçhile, Hristiyanların en ziyade elimizde bulunan Karadeniz'e civar olan livalarda kesafet peyda eylemiştir. Malûmu âliniz, Pontusçuların bir Pontus emeli var idi. Pontusçular bu emelin meydanı hakikate isali için gizliden gizliye çalışıyorlardı. Trakya işgalini müteakip, ki malûmu âliniz Yunan taarruzundan sonra Trakya'yı işgal ettiler, Trakya taarruzundan sonra bazı kuvvetleri topladılar. Alınan malûmat bu... Karadeniz sahilinde bir noktaya ihracıyla orada ihzar ettikleri bir kıyâmı besleyerek memleketimizi gerisinden vurmak istiyorlardı. Hatta malûmu âliniz Yunan kuvvetlerinin Kıрма Çiftliğini Varangel ordusunu... Bu doğru olmamakla beraber doğruya yakın bir hadise idi. Filhakika bir gruba yakın kuvvet toplanmıştı. Bunun Kırım'da başka bir maksat uğrunda istihdam ediyor gibi tertibatını yapacak ve ansızın bir baskın yapmak istiyordu, tertibatında bulunuyor. Maatteessüf bu hareketi ni dâhilî bir kıyâmla da tevhid etmek istiyordu. İstanbul'da Anadolu müfettişi umumiliği teessüs ettirilmişti. Bunun bazı fırkaları peyderpey teşekkül etmekte bulunmuştur. Bu suretle bir islam münafık fırkasıyla bir Yunan fırkasının defaten isyan mıntakasına, bir de Yunan fırkası defaten bir Yunan fırkasıyla... ihraç yaparak oradaki isyan etmiş olan mıntakayı ki; orada tabii Müslümanlar, Hristiyanlar müttefikan ihzar ediyorlar. Münafıklarla beraber bu mıntakayı işgal edip Ermenilerle büyük bir mıntakai isyan vücuda getirmek istiyorlardı. Hatta Ermenilerin ihzaratı ve hatta Batum'u, Ardahan'ı bahşederek, Gürcüleri hareketlerine teşrik etmek istiyorlardı ki şarktan bir taraftan arkamızdan bizi tazyik ettikleri halde; bir taraftan şarktan bizi... büyük bir mıntakai isyan halinde memleketimizi işgal etmek istiyorlardı. Bu haberlerin ne dereceye kadar doğru olduğu katiyetle... Gerek zuhur eden isyanlarda, gerek tutulan bazı adamların ifadelerinde böyle büyük bir ihtilâl planının hazırlandığına hemen büyük bir kanaatle hükümlenabilir. Malûmu âliniz Yozgat ve Yenihan civarında isyan zuhur ettiği esnada orada tutulan veyahut şüyu bulan bazı şayiata nazaran düşman Samsun'a gelecek, orada birleşilecek. Ha bugün, ha yarın geldi diyerek ahaliyi bu suretle... Bizim asker almamız şüphesiz ki böyle bir fırsatı düşmanlarımıza ihzar etmiş ve o zamanda Yozgat'ta büyük bir isyan parlamış, düşman gerek dâhilî ve gerekse harici bazı tertibat yapmış ve bu Karadeniz sahilindeki Hristiyanların kısmı küllisi de müsella bulunmuştu. Harbi umumide bu Hristiyanlar bizi oldukça uğraştırmışlardır. Arazinin menaati ve ormanlık bulunması dolayısıyla suhuletle saklanabiliyorlar ve sıkıştıkları vakit denizden kaçıyorlar ve eğer düş-

man bir taziyik... esliha ve cepbane noksanını sahilden tedarik ediyorlardı. Böyle bir mıntaka daima bizim için gerimizde bir tehdit mahiyetinde bulunurdu. Biz kuvvetli buldukça burada elimizle bir yangın ikad etmekten hazer ediyor idik. Çünkü düşmanın beklediği tabii bir fırsat vardı. O fırsatı düşmana vermemek istiyorduk. Bidayette, bir kerre oradaki kıtaatımız zaif bir halde bulunuyordu. Bu zaif kıtaatla böyle bir harekâta cüret edemezdik. Evvelâ gerilerde isyan mıntakasını teskin etmek, sonra kuvvetlerimizi tezyit etmek, nihayet düşmanlarımızın bizim üzerimize saldırmak ümidinde bulunan milletleri saffi harp haricinde bırakmak, nihayet mevsimin gayri müsait olduğu bir sırada bunlardan lâzım gelen tekalüfi kanuniyeyi istemek ciheti tasvip olunmuş idi. Malûmu âlinizdir ki bundan takriben bir buçuk ay evvel bu takrir verildiği zamanda biz bu kararı... ve başlayacaktır. Fakat maatteessüf Ethem'in isyanı vuku buldu. Yeniden gerideki karışıklık ile meşgul iken tekrar Karadeniz sahillerinde bir iğtişâş zuhuru bizim için baisi zaaf olurdu. Bunu tehir ettik. Şimdi vaziyet tenevvür etmiş, lâzım gelen tertibat ittihaz olunmuştur. Bittabi kanunun tatbikine ankarip başlayacağız. Ancak bu kanun tatbik olunduğu vakitte tabii birçok adamlar orduya gireceklerdir. Bütçemiz zaten açık bulunuyor. Bunların orduya dâhil olmasıyla daha birçok masarifi ihtiyarı icap edecektir. Hâlbuki Maliye Vekili Beyefendi'nin buyurduğuna nazaran, şubat bu açığı veremeyeceklerdir. Muvazenei Maliye Encümeninin teklif etmiş olduğu varidat şubat masrafını tediye, tesviye edemeyecektir. Bütçeyi kabarttığımız takdirde büsbütün ordu masarifi tediye olunamayacaktır. Bunun için bendeniz bir teklifte bulunmak istiyorum. Gerçi İslâmlar hakkında bedeli naktî kabul olunmadı. Gerçi bu, kan bedelidir. Herkesin cepheye gidip vatanı müdafaa etmesi lâzım gelir. Bu doğru bir mütalâadır. Fakat bendeniz Hristiyanlardan bedeli naktî alınmasında bir beis görmüyorum. Çünkü malûmu âliniz, Hristiyanları biz müsellağ olarak kullanamayacağız, gayri müsellağ hidematta kullanacağız. Nafiada, imalathanelerimizde vesair bu gibi mahallerde istihdam edeceğiz. Burada bunların masarifini bir dereceye kadar kapatmak için bunların mütemevvilânından bedeli naktî almakta bir beis yoktur. Çünkü bu adamları aynen alıp getirip yol inşaatında kullanmış olsak yine o hasıl olacaktır. Bunlar zaten bedeni işe alışmadıkları... için müsmir bir netice istihsal edemeyeceğimiz gibi, o parayı da alamayacağız. İstirahat edecekler. Muvazenei Maliye Encümeni yapmış olduğu mazbatanın yedinci maddesinde “Esnan dâhilinde olan Hristiyanlardan yalnız o davete mahsus olmak üzere 300 lira bedeli naktî alınır” diye yazılmıştır. Bendeniz bunu az görüyorum. (Azdır sesleri) Fiilen bedeli naktî aldık. Garp Cephesinde malûmu âliniz üç ay için 150, altı ay için 250 lira aldık. Bir sene için beş yüz lira aldık, İslamlardan bedeli naktî olarak. Ondan başka zengin bir İslâm, askerliği çıktığında bu parayı veriyor, askerliğini ifa etmiş oluyordu. Cepheye giden askerlerin de ailelerini besliyorlardı. Demek mütemevvilânın bir kısmı beş altı yüz lira vererek bir sene için askerlikten kurtuluyor. Diğer kısım bunu vermekle beraber orduya ayrıca birçok mebalîğ... temin etmiş oluyordu. Biz de vatandaşlarımız olan Hristiyanlara bu teklifi vaz etmekle haksızlık yapmış olmayız. Şimdiye kadar İslamlardan aldığımız parayı onlara tevzi... ve belki onların memnuniyetini celbedeceğiz. Onun için diyorum ki; bu maddede esnan dâhilindeki Hristiyanların... sınıflarından bir seneye münhasır olmak üzere beş yüz lira ve mütemevvilânından 1000 lira bedel alınsın. Bu suretle yapılırsa bundan istihsal edilecek... (Gürültüler)

Sonra efendim; bir teklifim daha vardır. Bu şubat açığını bir an evvel kapatmak üzere Muvazenei Maliye Encümeninin on maddelik varidat lâyihasının müstacelen mevkiî müzakereye konmasını teklif ederim. Tekrar rica ederim, bir an evvel müzakere olunsun. Başka maruzatım yoktur.

HASAN FEHMÎ BEY (Gümüşhane) — Usulü müzakere hakkında bir maruzatta bulunacağım. Bu kanunun teklifinin müstacelen Müdafaa-i Milliye Encümenine tevdi ile ruznamemize ithali için bir karar ittihaz edelim.

FEYZİ EFENDİ (Malatya) — Efendiler, Ermenilerin denaeti, ihaneti cümlece malûmdur. (Yaşa sesleri) Biz de öyle Ermeniler, öyle Rumlar, öyle Yahudiler var ki otuz sene memleketimizde yaşamışlar, katiyen ne vergi vermişler, ne de asker vermişler. Hiçbir şey yapmamışlar. İsimlerini bile nüfusa kaydettirmemişlerdir. Otuz senedir birçok Ermeniler vardır ki kaydına bakıldığı zaman 15 yaşında olan bir adam kırk yaşında olduğu görülür. Şimdiye kadar Ermenilere gösterilen tesamüh mucibi teessüf bir muameledir. Evet efendiler şimdiye kadar İslâmlar cephelere gitsin, fedayı hayat etsinler Hristiyanlar da ticaretle iştiğal etsinler...

Evet gayri müslim dediğimiz zaman Rumlar, Yahudiler hep beraberdir. Evet Ermeniler 500 lira bedeli naktî verirlerse febiha... Vermeyenler Sivas'a, Erzurum'a gönderilsin ve yollarda çalıştırılsın. Güzel yollarda çalışsın ve her Ermeni için ceza olmak üzere bir metre, on metre her ne tensip olunursa... Her Ermeni için bir cüzdan yapılsın. Bu cüzdan mucibince muamelei askeriyelerine bakılsın. Katiyen, askerliği olan bir adama ceza olmak üzere ne tensip edilirse verilsin. Para verenler fenimelmatlup. Bu seneye mahsus olmak üzere yol yapsınlar. (Galiba burada bir itiraz dermeyan ediliyor da hatip cevap veriyor) Maksadım onların ezilmesidir. Memleketimizin her cüzü bizim memleketimizdir. Erzurum da benim memleketimdir, burası da benim memleketimdir. Maksadım onların ezilmesi, yıkılmasıdır. Oraya gitmesidir. Neden Erzurum bizim memleketimiz olmasın?.. Efendi affedersin sen sözünü geri al.. Vatan vatandır, hiçbir farkı yoktur. Benim memleketimdir. Burası da benim memleketimdir, burası da bizim memleketimizdir. Bunun için ezilmek için oraya gönderilsin diyorum.

BİR MEBUS — Erzurum bok yığını kabul edemez. Erzurum tathirat mahalli değildir, taharet için bir mahal bulalım. (Gürültüler)

FEVZİ EFENDİ (Malatya) — Rica ederim efendim, evvel emirde para alalım, sonra yol yaptıralım bu hainlere.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Efendim; akıl ve zekâda ve gayrette Müslümanlar Hristiyanlardan aşağı değil, herhalde cinsi İslâmın fataneti, cinsi Hristiyan'dan daha ziyadedir; Böyle olduğu halde her yerde Hristiyanlar ileri gitmiş, Müslümanlar biraz geri kalmıştır. Bunun hikmeti, şimdiye kadar Müslümanların askere alınıp, Hristiyanların askere alınmayıp tutmuş oldukları işte sabit bilkadem kalmalarındandır. Onlar bir işe yapışlırsa o işte devam ve sebat ettiklerinden dolayı onu neticelendirmiş ve ileri gitmişlerdir. Fakat bizim birimiz bir iş tuttuğumuzda tam askerliğimiz çıkıyor. O iş için ihzar etmiş olduğumuz sermayenin bir kısmını çocuklarımıza bırakmaya, diğer bir kısmını da harçlık olarak kendimiz götürmeye mecbur oluruz. Oraya gittik, ya öldük çocuklarımızı yetim bıraktık ve yahut askerden sağlıkla ve fakat alil olarak geldik. O zaman da aharın kapısında hizmetkârlıktan başka bizim için bir çare kalmamıştır. Bu hal böyle iken şimdi Paşa Hazretleri buyuruyor ki, evet buyurdıkları doğrudur ve düşünülecek bir meseledir. Karadeniz sevahilinde üç, dört yüz bin Hristiyan bulunduğu için garp cephesinde... Orada bir iş çıkarmaya mahzurdan salim olmadığından tehire mecbur olduk, buyuruyorlar. Bu doğru, fakat Müslümanlar hâlâ böyle askerliğe devam edip ve Hristiyanlar bedeli naktî ile vererek sanatlarında kaldıkları müddetçe beş sene, sekiz sene sonra Karadeniz sahilinin, bütün Türkleri tehdit etmeyeceği neden malûm? Nasıl ki Türkler tenasülünden, sanattan kalıyor, işten kalıyor, onları da... Biz geri kalıyoruz, onlar süratle ileri gidiyorlar. Bunun için bunun çaresini düşünmeli. Affi âlinize mağruren galiz söyleyeceğim, kedi gibi koğuyorlar, köpek gibi büyütüyorlar. Fakat Müslümanlarda nesil kalmamıştır ve kalmıyor. Biz tükene tükene bir zaman bu ülkeyi onların yutmayacağı ne malûm? Bunun için rica ederim, bedel alınacak ise onlardan da, Müslümanlardan da... alınsın. Alınmayacak ise, onlar nasıl kullanılacak ise Hükûmet bir çare düşünsün. Beşer, sekizer, onar, yirmişer. Yolda mı kullanacak, sair hidamatı şakkada mı kullanacak? Ne yapacak ise bizim gibi onları da evlerinden uzaklaştırmanın çaresini bulsun. Biz evimizden uzaklaştığımızda nesilden kalıyoruz. Çiftimizi dağıtıyoruz, dükkânımızı dağıtıyoruz, onlar olduğu yerde kalıyor. Tesir etmiyor. Parayı insan kazanır, nüfus kazanır. Serveti celbeden kesreti nüfustur. Nüfus olmayan yerde servet yoktur. Nüfusu muhafazanın çaresi lâzımdır. Bununla beraber bir şey daha var, parayı verenden aldık, vermeyenlere ne yapacağız? Duyuruluyor ki; amma götürsek, yol yaptırarak işe alışmadıkları için hasta olacak, bir rapor alacak gidecek. Peki ya, bu Müslüman daima boyun eğiyor, daima işe alışkın. Bunları öldürüp de onları rapor vesaire ile terhis edeceğimiz düşünmek...

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Gayri müslimlerden bedeli naktî alınması veya asker edilmesi Meclisi Âlinizce hemen ittifakla kabul edilecek bir esastır. Bunun için itiraz edilmeyecek, yalnız şeklini tayin ve tespit etmekten ibaret kalacaktır. Malûmu âliniz, Bedeli Naktî Kanunu mutlak olarak Meclisi Âlinizde müzakere olundu. Esbabı malûmeden dolayı müzakeresi tehir edildi. Şimdi sene hitama eriyor. Hâlbuki müslimler asker oluyor. Gayri müslimlerden sene nihayet bulmadan evvel esnan erbabının ve Müslümanlardan askere davet olunanların hem-sinlerini asker etmek, bedeli naktî almak, amele taburları

teşkil etmek üzere bir lâyiha ihzar etmek lâzımdır. Müdafaai Milliye Vekili Paşa Hazretleri Müdafaai Milliye Vekâletinin noktai nazarlarını... Mevzuu müzakere bendenizce bugün halen mevcut değil. Yalnız prensip olarak Fevzi Paşa Hazretleri noktai nazarlarını, ki bu noktai nazara bendeniz de iştirak ederim, lâyiha mevcuttur. 1336 Bütçesiyle beraber Muvazenei Maliye Encümeninin teklif ettiği bir varidat lâyihası vardır. O lâyihanın yedinci maddesini müzakere edelim buyuruyorlar. Vakıa doğru bir şeydir. Fakat yine malûmu âlileri bütçenin henüz masrafa ait kısmını müzakere ediyoruz. Onu bırakarak varidat bütçesini müzakere edelim diyelim. Maslâhaten haydi bunu kabul edelim. Fakat buyurdıkları lâyiha on bir madde. Birisi meriyete aittir. Yedinci maddesi de gayri müslimlerin askerliğine aittir. Böyle on bir maddelik bir lâyihanın şu anda müzakere edilmesini, birinci maddesinden başlayarak her nevi varidat hakkında... (dermeyan olunan tekliflerin) (1) müzakeresini... (yapmak mümkün değildir.) (2) Zannediyorum ki ruznamemizde de... (bütçenin masraf kısmının müzakeresi yer almaktadır.) (3)⁸⁷ Varidat kısmına geleceğiz. O zaman müzakere edeceğiz, Bütçenin heyeti umumiyesiyle beraber. Olsa olsa yedinci maddeyi tefrikan müzakere edelim, denebilir. O takdirde yedinci madde olamaz. Bendenizin usulü müzakere hakkında Heyeti Celilenize arzettiğim nokta budur. Şu anda bunu açık bir celsede müzakere edeceğiz. Böyle bir defa bunu prensip olarak kabul ettik. Binaenaleyh, bir celsei aleniye... Bunu, birinci maddeyi madde 1, 2, 3 olarak tefrik edelim. Bir lâyiha kanuniye şeklinde ayrıca tefrik ederek müzakere edelim. Mümkünse bugün, mümkün değilse... Bu varidat bütçesinin yalnız birinciden altıncıya kadar olan maddelerini bırakalım. Yalnız yedinci maddesini müzakere edelim. Yok birinci maddeden başlayarak okuyalım. Mücmelen... hazine pulları, mahakimi şeriyeye ait harçların tezyidi, ciheti askeriye namına imal edilecek, ispirotaların... resim, saydı berri ve bahriden alınacak rüsumun tezyidi, akar, liman vesaire gibi vergilerin tezyidi... Ticaret vergileri... Bu lâyiha... Bu itibarla... Müsaade buyurun, usul de bunu iktiza ettirir. Ayrı bir lâyiha şeklinde tefrik edelim ve onu şimdi müzakere edelim ve alenî celsede müzakeresinde bir beis görmüyorum. Bundan başka da mevzuu müzakere yoktur.

AHMET FERİD BEY (Maliye Vekili)/(Maliye Vekili) AHMET FERİD BEY (İstanbul) — Efendim, Hasan Beyefendi nazariyat içinde meseleyi tehir ve iğlaktan başka bir şey buyurmadılar. Mesele gayet vazıhtır. Müdafaai Milliye Vekili Paşa buyurdular ve Heyeti Celileden rica ettiler. İki mesele var. Birisi; gayri müslimleri bugüne kadar böyle rahat bıraktık, fakat bu bir zarureti elime neticesi idi... dolayı yapacakları kuvvete bunu yapmakla uğraştık, yahut şarkta ve garpte... iştilal ettik. Binaenaleyh, bu bugüne kadar tehhür etti. Fakat Allaha bin hamd ve şükür olsun, bugünkü vaziyetimiz ileride bize engel olabilecek... Belki vaziyeti harbiyemizi işkâl edecek bir Pontus galesi vardır. Hem bu galeyi şu kış mevsiminde münasip fırsatta orta yerden kaldırmak, halletmek ve hem de yalnız İslâmları ezdirmeyerek naktan, malen, bedenlen, Hristiyanları da çektiğimiz mezahim ve meşaka teşrik etmek ve elimizden geldiği surette Vehbi Efendi Hazretlerinin buyurdıkları noktai nazarı yaparak mülkü millete hizmet etmek... Bunun için de bedeli naktiyi biz münasip ve muvafık görüyoruz, dediler. Lâyihanın 7'inci maddesinde gayri müslimlerden bedel alınmayı kabul etmiştir. Binaenaleyh, encümeni âlinizle bizim fikrimiz de tevafuk etmiştir. Buna zamimeten bunu Heyeti Celilenize arz ettiler. Muvazenei Maliye Encümeni tarafından bütçenin açığı ve bir kısmı kapanmak üzere, yalnız iki ayda tahsil edilebilecek bazı munzam şeylerle, islahatla yalnız iki milyon... O iki ayın bir ayı gitti... Fakat herhalde bir milyon, bir milyon liradır. Ordularımızın bir maaşını veya masraflarını kapatacak bir yekündür. Şubat nihayetinde bu açık bittabi sırtacaktır. Toplarız, fakat şubatta toplayacak paramız, alınacak şeyimiz bulunmadığı için şubat nihayetinde bu vaziyet sırtacaktır. Bu noktai nazardan Müdafaai Milliye Vekili Paşa Hazretleri... teklifi vardır ki bütçenin Heyeti Celilenize arzedildiği günden itibaren ruznamei müzakeremizde dâhildir... Maalesef kânunusâniden evvel, kânunuevvelin ortasında... intacı lâzım gelirken bazı müzakeratı tercih ve takdim... etmemiz sebebiyle teahhür etmiştir. Bunu rica ediyoruz buyurdular, zannediyorum. Öyle değil mi efendim? Ve bunu bir zaruret telâkki ediyorlar. Ha, diyorlar ki; tetkikat noktai nazarından bu böyle olmamalıdır. Evet. Ayrı birtakım mutavvel kanunlar olmalı idi. Fakat öyle bir mahzur, öyle bir zaruret muvacehesindeyiz ki Heyeti Vekile de Muvazene Encümeni de bunları yapmıştır. Demiştir ki;

87 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

bununla şu küçük kâğıtta bulunan... bunun içerisinde ciheti askeriyeeye ait bir bedel meselesi vardır ve bu suretle bu maddeleri Heyeti Celilenizin encümeni tetkik ettiği zaman bunu... görmüştür. Bunların diğer aksamı vardır. Bedeli nakti şöyle alınır, şuraya verilir, ilahirihi gibi. Yeter ki Heyeti Celileniz birer maddi esasiyenin müzakeresiyle bunları kabul buyursun. Bu, zaruretten tevellüt etmiş bir mahzurdur. Eğer bütçemizi... masarifimizi verebilmek istiyorsak bunu kabul etmek mecburiyetindeyiz. Encümeniniz teklif ediyorsa biz de teklif ediyoruz. Müzakeratımız tehhür ede ede bu vakte geldi. Zannederim ki bunu da tehir etmek... doğru olmasa gerektir. İhtimal ki... arkadaşımız nazariyat itibariyle haklıdır, fakat ameliyatta değildir.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Mevzuu müzakeremiz Hristiyanlardan bedeli naktî alınmasıdır. Bendeniz esas hakkındaki mütalâamı arzetmiştim. Bugün gayri müslimlerin askere alınması meselesini mi müzakere ediyoruz, yoksa bütçe açığını mı müzakere ediyoruz?.. Celsei aleniye koymaktır. O halde hiçbirimiz demiyoruz ki; bunlar celsei hafiyede müzakere edilemez. Celsei hafiyede... Müdafaai Milliye Vekilinin ve Hükûmetin ricası celsei hafiyede, bunun prensiptinin halledilmesidir.

VEHBİ BEY (Konya) — Efendim, mesele evvela gayri müslimlerden alınacak bedeli nakdinin miktarını tespit etmek iken, şimdi meselei müstahare olarak, gerek Müdafaai Milliye Vekili Paşa Hazretleri, gerek Maliye Vekili Beyefendi buyurdular ki... bu varidat bütçesinin yedinci maddesidir ki evvelâ bunu müzakere edelim dediler. Bu doğru mu, değil mi?.. Bunu tetkik edeceğiz.

Bendenizce bu pek doğrudur beyefendiler. Sebebi; sizin elinizdeki bütçe elli milyon lira tutuyorsa, siz altmış beş milyon liralık tahsisatın sarfına mezuniyet verdiniz. Hükûmete. Binaenaleyh, Hükûmet sene nihayetine kadar bütçesiz kalmış. Sizin burada yapacağınız... Mamafih Heyeti Celileniz 65 milyonluk tahsisat lütfetmekle beraber bugüne kadar Muvazenei Maliye Encümeninin kabul etmiş olduğu erkamdan... tecavüz edilmemiştir, bunu da biliniz. Yani 65 milyon sarfiyata mezuniyet... onu kabul ettiği erkâmı bir kuruluş tecavüz etmemiştir ve etmeyecektir... Ve eğer bundan tasarruf yapacağız dersiniz... (Senenin) on birinci ayı bitmiştir. On ikinci ayı içine giriyoruz. İstifade yoktur. Yalnız yapacağınız şey, sâl muhasebesini rüyet etmektir... vermektir. Zannederim onu da yapacak kadro encümenleridir. Kadro encümenleri eğer bir an evvel... sâl muhasebesini ifa ve ikmal ederler ve buraya getirirler, beyinlerinden telfik... bunu heyeti umumiyeden Heyeti Vekileye tebliğ ettirebilirler. Yoksa 1337 bütçesi de gelecek sene yine bu zamanda, yine burada müzakere edilecektir. Şimdi bendenizin teklif edeceğim, Hasan Bey'in noktai nazarı ile Maliye Vekilinin noktai nazarını telfik ederek bir teklifte bulunacağım. Bendeniz iki noktai nazarı telfik ederek bir haddi vasat bulacağım. O da; bütçe müzakeresinde bu seneki, 1336 senesi bütçesi için geçirilecek zaman hederdir. Gelecek sene verilecek istikâmet için... ise eğer müzakeremiz - onu kadro encümenleri yapacaktır... Derhal heyeti umumiyesine geçmek ve vekâletlerin bütçesini okuyarak geçmektir. Bunu iki günde bitirdiğimiz gibi gelecek varidat bütçesine. O vakit Heyeti Umumiyede aleni surette müzakere ederiz. Bu geçtikten sonra koyacağız ki bu varidat bütçenin... böyle okuyarak geçtiğimiz için... Şu kadar ki bu bütçe kanunu dolayısıyla, bütçenin heyeti umumiyesi dolayısıyla Reji gibi, Düyunu Umumiye ve aşar gibi gerek evvelden kalma, gerek sonradan olan emri vakileri telâkki bilkabul etmemek üzere kabul etmektir. Fakat âtide böyle oldu diye size getirmemek suretiyle bunu kabul ederiz. Bu şart ile bütçeyi okuyup yazmaktan başka... bir çare keşfeden içimizde bir dahî varsa bendeniz elini ayağını öpmeye hazırım. Başka çare yoktur.

Bedeli nakdiye gelince; ayda ve senede öyle bir sene için 300 lira bugünahtır, vebali azimdir... Üç ay için 150 lira, her üç ay için...

REİS — Mecliste ekseriyet kalmadığından celseyi beş dakika tatil ediyorum.

Kapanma Saati: (Yok)

Üçüncü Celse

REİS: Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Ekseriyet hâsıl oldu. Celseyi açıyorum. Müzakereye başlıyoruz.

2. — *Bursa Mebusu ve Diyarbakir İstiklâl Mahkemesi âzası Şeyh Servet Efendi'nin komünizm propagandası yaptığına dair şifre telgraflar.*

REİS — Mevzu üzerinde müzakereye başlıyoruz.

(Takrir okundu)

Erkânı Harbiye Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa Hazretleri izahat vereceklerdir. Ancak, daha evvel Reis Paşa Hazretleri tarafından Heyeti Umumiyenize havale edilmiş bulunan iki telgraf sureti var, okuyoruz.

Büyük Millet Meclisi Erkânı Harbiye Umumiye Riyaseti

Ankara, 17.1.1337

Şube: 2

Adet: 523

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Sivas'tan geçen bir memurumuzdan alınan iki kıta şifreli telgraf sureti rapten huzuru sâmilerine takdim kılınmıştır efendim.

Erkânı Harbiye Umumiye Reis Vekili

Fevzi

Heyeti Umumiyeye. 18.1.1337

1— Diyarbakir İstiklâl Mahkemesine tayin edilen Şeyh Servet Efendi Bolşevik propagandası yaparak gitmekte ve Sivas'ta bir de bu vadiye vaaz etmiştir.

2 — Burada Muallim Ruşen Zeki ve Dava Vekili Şakir Beyler Bolşevik propagandası yapmaktadırlar.

3 — Hususatı mezkûreyi fikrimce ehemmiyetli gördüğümünden arzeylerim efendim.

Diğer

1 — Ankara'da bulunan Bolşevik heyeti memleket dâhilinde para mukabilinde tedarik ettiği Müslümanlar vasıtasıyla propaganda yaptırmaktadırlar.

2 — Türk komünist halk partilerinin memleketi inhidama götüreceği kanaat ve mütalâasında musırırım.

3 — Efkârı umumiye ve memleketin inkisama tahammülü kalmadığı merkezden uzaklaştıkça gayet parlak ve vazih bir surette görülmektedir.

4 — Buna dair 15. 1. 1337 tarihli telgrafımı ehemmiyetle arzederim efendim.

Ahmet Cemil

REİS — Bu mevzu ile alâkalı olarak Tokat Mebusu Mustafa Bey'in bir takriri var, okutuyorum.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Büyük Millet Meclisinin teşekkülüne saik olan avamilin en mühimlerinden biri de memlekette asayiş ve inzibatın temini ile efkârı âmmenin bir nokta etrafında tevhidinden ibaret olduğuna şüphe yoktur.

Memleketin on onbeş senedir fırkacılık belyesiyle maruz kaldığı felâket ve bu yüzden efkârı âmmede husule gelen dalâlet varestei arzu izahtır. Meclisi âlinin hini teşekkülünde bütün azayı kiram memleketin istihlas ve istiklâlinden ve Makamı Hilafetin tahlisinden başka bir gaye takip etmeyeceğine dair yemin ettiği halde maatteessüf rüfekayı kiramdan bazı zevatın bütün bu hakikatlerin hilâfına olarak memleket dâhilinde, hem de dini mübini Ahmediye muhalif olarak birtakım cereyanlar tevlidine ve binnefes bu hususta konferanslar tertibine, velhâsıl her suretle ibrazı faaliyet etmekte olduklarına maatteessüf muttali oldum. Şöyle bir zamanda memleketin sükûn ve ittihadı olan ihtiyacı şedidi karşısında bütün rüfekayı kiramın bu türlü fırkalar ve tefrikalardan içtinap etmesi ve aksi hareketi sabit olanların Meclisten ihracı hususunun tahtı karara alınmasını selâmeti memleket ve millet namına teklif eylerim. 2 Kânunusani 1336

Tokat Mebusu
Mustafa

REİS — Bu meseleye dair bir takrir daha vardır, okuyoruz.

(Takrir okundu)

REİS — Efendim müsaade buyurursanız evvelâ takrir sahiplerine söz vereyim, sonra diğer rüfekaya. Söz Mustafa Bey'in... Evvelâ Fevzi Paşa Hazretlerinin fikri mahsuslarını öğrenelim, bir parti lehinde propaganda yapıldığı...

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Efendim, Diyarıbekir'e (P) teşkilâtına memuren gönderdiğimiz memuru mahsusen yolda gördüğü ahvali mübeyyin bu telgrafnameyi çekiyor. Malûmu âliniz mahkemeler bitaraf ve müstakil olmalıdır. Bu gibi hareketler ve düşünceler kati surette vazifesine tesir eder. Meclisi Âliniz neye karar verirse o tatbik olunur. Böyle bir tarzı hareket şüphesiz ki caiz değildir ve onun için arzettim. Meclisi Âliniz... kendi mahkeme tesiriyle... Meclisi Âliniz ne yolda karar verirse o vehile olur.

MUSTAFA BEY (Tokat) — Efendiler geçenlerde Atpazarı'nda tuvana, genç üç dört köylüye tesadüf ettim, konuşuyorlardı. Ben de kulak misafiri oldum. Köylüler diyorlar ki; burada bir cemiyet teşekkül etmiş, bolca para veriyorlarmış, hem oradan para alacağız, hem de zenginleri soyacağız ve saadetimizi temin edeceğiz. Bütün gün çift ile uğraşmaya... para almışlar...

Ben bunları dinledikten sonra aşağı yukarı geldim, tahkikatta bulundum. İş bizim içimizden Karahisar Mebusu, Şeyhi Servet Efendi, bir de Mardin Mebusu üç. Anlaşıldı mı? Benim işittiğim bunlar... Birtakım ecnebilerden para almışlar, bilmem ne yapmışlar. Bunlar köylüleri teşvik ediyorlar imiş. Hâlbuki Biz buraya bunun için toplanmadık, düşmanı kovmak, memlekette ittihad hâsıl etmek, istiklâlimizi kurtarmak, hudutlarımızı tayin etmek için toplandık. Hâlbuki bunlar öyle bir bomba bırakıyorlar ki ne memleket, ne de halk kalmayacaktır. (Alkışlar) Millet birbirini kıracaktır. Zannedersen bu gibilerin Meclisten ihracı lâzımdır. Bizim müvekkillerimiz buna katien razı değildir.

REİS — Erzurum Müdafaai Hukuk Cemiyeti namına şimdi bir telgraf gelmiştir. Erzurum Belediye Reisi Zakir Bey, zannederim Belediye Reisidir. (Telgraf okunur) (Yaşasın Erzurumlular sadaları)

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler; vaktiyle Bakü'ye Mustafa Suphi riyasetinde bir... heyetin memlekete gelmek isteğinde bulduklarından, bunların bir komünist fırkasından mensubiyetlerinden bizi haberdar etmişlerdi. Bu Mustafa Suphi'nin ahlâkı hakkında malûmat sahibi olan birçok arkadaşlarımız var. Erzurum ahali muhteremesi bunu en yakından tanıyanlardır. Hâlbuki Mustafa Suphi son zamanlarda memleketimize gelmek üzere bulunuyordu. Bunlardan bir kısmını sahil tarihiyle beraber göndermişler, kendisi de Kars üzerinden gelmek istiyordu. Bunu haber alan Erzurumlular böyle bir adamın memleket dâhiline girmesinden son derecede müteheyyic olmuşlar ve memlekete sokulmaması için teşebbüsatta bulundular. Makamatı resmîyeye müracaat ettiler. Bu adam memleketimize girerse parçaları...

BİR MEBUS — Aynı isabet olmuş Paşa Hazretleri.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Bendenize sureti mahremanede müracaat etmiş idi ve diyordu ki... ahalinin tezahüratı karşısında mümkün değildir. Kendisi bilâhare hudut haricine çıkarılmak üzere mahfuzen hudut haricine... Benim de mütalâamı soruyordu... Geldiği zannolunan bir adamın memleket dâhilinde serbest bırakılması... Erzurum'ca tatbiki tasavvur olunan... muvafık buldum ve kendilerine yazdım. Bu telgraf da ondan sonra geliyor.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim, bendeniz Heyeti Celilenizin... devam etmekte olduğunu hatırladıkça... derhal refi lâzım gelip gelmeyeceğine kanaat getirileceğine... Biz buraya niçin toplandık? Memleketimizin cennet gibi aksamı en kıymetli mabetlerimiz ve birçok abidatı İslâmiyemiz bugün en adi bir düşmanın ayağı altında çiğnenmektedir ve onun karşısında henüz daha tecavüz değil, müdafaa vaziyetindeyiz. Bu vaziyeti yirmi ay sonra ancak temin edebildik. Son bize Cenabı Hakkın avni inayeti ile İnönü'de kazandığımız zaferle davamızı henüz mukaddemesini temin etmek üzere bulunuyoruz. Âdetâ bu vaziyet karşısında Bizans'ın, İstanbul'un bütün fırka cereyanları, bütün levsiyatı Ankara'nın nezih muhitine de... sirayet etmek istidadı göstermiştir. Bugün henüz daha bir karış toprağımızı kurtaramadığımız halde kadın, erkek, ihtiyar, genç Sultan Osman'ın ve Ertuğrul'un türbesine varıncaya kadar en büyük makamları, en büyük makamlarımızı Yunan çiğnediği halde, burada fırkalar ihdasına çalışıyoruz. Ben zannediyorum ki burada fırka yapmak dinsizlikten, vatansızlıktan başka... bir şey değildir. Benim ecdadımın toprakları çiğnenirken burada birtakım sefiller kalksınlar da memleketin içine bomba koymaya... teşebbüs etsinler... Efendiler yetişir, bu memleketin son melcei, son istinatgâhı işte şu mukaddes topraklardır. Mevki düşüncesiyle fırkacılığa kalkışmak müdafaaı işgal etmek... Bu; dinsizlikten, vatansızlıktan başka bir şey... olmaz. Efendiler; biz buraya kelleimizi koltuğumuza aldık geldik. Bugün hamden lillahi tealâ o günkü vaziyet geçit. Fakat henüz memleket kurtulmamıştır. Uşak'ta bugün Yunan kuvvetleri... hayalden hatırdan geçecek bir şey değildir. Vakit bulmayan Yunan İstanbul'da hükmünü icra ediyor. Payitahtı İslâmiyede, Anadolu'da bulunuyor. Venizelos'un yevmi mahsusunda, bütün Müslümanların, ezandan başka bir şey işitilmeyen Balıkesir'de, kadısı da cebren kiliseye götürülüyor. Onlar orada bu felâketler altında inlerken... Kahrolsunlar. Arkadaşımın imâ etmek istediği şeyi biliyorlar, ki hiçbir zaman Muhittin Baha Bey, diğer arkadaşlar benim hatırımdan... (Devam devam sesleri) Binaenaleyh efendiler, biz bu memlekette ve zannediyoruz ki hepimiz ferden birer birer... eğer başımıza birer şapka koysaydık herhalde bundan müreffeh ve mesut bir yerde... fakat yegâne bizi sevkeden cihet ancak ve ancak ezanı Muhammedi... (Alkışlar) Bunun karşısında efendiler; bugün gözümüz önünde bir Azerbaycan faciası vardır. Oradan gelmiş Müslümanlar vardılar. O faciayı bu Müslümanlardan dinlerseniz, efendiler gözlerinizden yaş akar. Yunan ne yapmış ise, ne yapıyorsa yapılmıştır ve görülmüştür. Binaenaleyh bu memleket ancak ve ancak ahkâmı İslâmiyenin ve Kurânı Kerimin ahkâmının bakası sayesinde kurtulur ve bu millet onun hadimi olalım diye çalışıyor. Başka vadide çalışanlara bin kere lanet olsun. Pek sarıh, pek vazih... Hakkı ticaret vardır, hakkı bey' vardır. Binaenaleyh ben evlâdımı hiçbir zaman piç olarak kabul edemem. Bu memleketin muhtaç olduğu... elimizden geliyorsa vatanını seven her fert dinini seven her fert aklın, mantığın kabul ettiği şeyi tarihi takip edelim.

Efendiler ben Bolşeviklik hakkında beyanatta bulunmayacağım. Herkesin bildiği, öğrendiği bir vaziyettir. Bilmeyen kalmamıştır. Vatanımızı seven her fert, dinini seven her ferden yapacağı bir şey varsa o da memleketin efradı milletini muhtaç olduğu adaletten nasibedar etmektir. Başka bir şey yoktur. Binaenaleyh bu memlekette yalnız adalet fırkası vardır. Bolşevikler bizden bir şey beklemiyorlar. Kendileri arzu ederler ki dünyaya bu kanaatlerini neşretsinler. Ümit ediliyordu ki Bolşeviklerden bir menfaat olur ve olabilir ki... Efendiler; biz bir mahkemeye âza intihap ediyoruz. Hiçbir misli geçmemiş bir şeydir ki idam kararını derhal veriyoruz. Bize resmen teklif ettikleri halde memleketin vaziyeti karşısında bunu ileriye sürmek, ben zannediyorum ki, efendiler, evvelki... bir camii şerifte vaaz ediyor... Ve tağyir etmiştir. İşte; hoca efendilerin hepsiyle görüştüm, şahadet ediyorum... O adam buradan gidiyor. Meclisi Âlinizin kanaati haricinde başka bir kanaat telkin ediyorlar. Nasıl kabili teliftir ki... Birisi diyor ki; Aleyhüssalâtı vesselam efendimizin mirası kalmaz... Binaenaleyh onu... kâfirdir. İşte hoca efendiler; öyle bir fitne, ki neuzübillah memleketi felâkete götürür. Âyeti celilenin bile zamana göre manası vardır ve hattâ Bedrettin Simavî de... bu herhalde İslâmiyete münasip bir şey değilmiş... Efendiler; ben zannediyorum ki ilmiî halini bilen bir Müslüman... mirası kalmamıştır. Ahkâmı Kuraniyenin nususı şerifenin... götürmek istiyorki... Binaenaleyh bendeniz efendiler mademki resmen teyyüd etmiştir ki... memleketimizde bir beyanname... Ancak bu Meclis müdafaai vatan için burada toplanmıştır. Fakat hiçbir zaman bunları inkâr etmek cüretinde bulunamaz.

HULUSİ EFENDİ (Yozgat) — Hasbünallah venimelvekil.

VEHBİ BEY (Karesi) — Kemali suzişle beyan ettiği için bütün varlığımla milletimiz namına teşekkür ederim, başka bir gayesi yoktur. Meclis namına bu yolda idarei lisan edenler müfsitlerdir. Hissiyatımı herhalde söylemekte de içerimde bir dert... Hulâsa söyleyeceğim bizim her ferdimizin... O da bütün milleti Osmaniye'nin her ferдинin kavlen, kalben ittihad etmesidir. Bütün varlığımızla milletim namına beyanı teşekkür ederim. Yalnız her ne kadar beyan etse de... beyan etmiştir. (Va'tesimu bihablillâh) ahkâmı şer'i şerife sarılınz. Âdâyı dine karşı Bünyanı mersus gibi mukavemet ediniz. Bunu bize nusus celilei şeriye-miz emrediyor. Vatanımızın mukaddes eczalarında mukaddes evladımızın kanlarını... o ecnebi hainlerine karşı... teşvik ve terqip yaparak cihati mukaddese sevketmek lâzım gelirken, bilâkis evlâdı vatanın arasına ihtilâf bırakarak... neşriyatta bulunanların acaba ne maksadı vardır?.. Efendiler; ben hiçbir Müslüman tasavvur etmezdim ki hattâ az çok bir tahsil gören, hattâ mektebi ibtidai tahsili gören bir efendiden bile böyle cahilcesine... Maatteessüf ki bizleri iğfal eden o endamlarıyla bizleri iğfal etmeye çalışan, başında koca kisvei imamı azam olan bu adamın fikri acaba hangi bir cemiyeti ilmiyede âlemi İslâm'a nâfi olacağı kabul edildi? Eğer bunun böyle bir fikri varsa... hot be hot kendi kendine milletimin zimamı idaresi eline verilmiş mi, ki milleti kendi fikrine uydurmak istiyor. Burada muazzam bir Millet Meclisi var iken böyle bir şey var mı söyleyin? Öyle herkes kendi hava ve hevesine, kendi fikir ve içtihadına tebean... Hükûmetin akdem vezaifidir ki... Kanunu Esasi'de olduğu veçhile âdabı İslâmiye'yi muhafaza etmek şartı esasilerindedir. Bu gibilere salâhiyeti kim vermiştir?

MUSTAFA BEY (Tokat) — O salâhiyeti Heyeti Vekileye verelim.

VEHBİ BEY (Karesi) — Kanunu Esasi vermiştir. İşte burada kemali hulus ile Meclisi Âlilerine arz ederim... Erzurum'a verdiği emir de bunu müeyyiddir, ki Erzurum'a gelen heyetin tardı idi. Bu cihetten de vazifesini ifa etmekle kendisine teşekkür ederim. Hulasaten diyeceğim şudur ki (Elfitnetü eşeddü minelkatl) Alemi İslâm'ın böyle birbirine düştüğü şu sırada bunları kaldırmak, Ahkâmı şeri şerife dört elle sarılmak lâzım gelirken milleti önü alınmaz birşeye düşürmek dine saldırmak cinayettir. Bu öyle bir cinayettir ki affı kabil değildir. Eğer menedecek bir şey varsa birincisi... ne türlü efendiler, ne biz. Dinimizden mi çıktık, kitabımız mı yok, nedir bu?.. Açalım kapıları gelsin ecnebiler onlar yapsınlar. Bir ecnebi gelirse millet buna aldanmaz. O bilir ki o ecnebidir. Ulema kisvesinde, İslâm kisvesinde... Allah lanet etsin, kahretsin milleti iğfal edenleri. Bunlar milleti birbirine düşürecekler neuzübillah. Onun oradan derhal kaldırılarak İstiklâl Mahkemesine... vermek lâzımdır. Herkes kendisine tevdi olunan vazifeyi yapmalıdır. Kuranı Kerimde "velâtefreku..." buyuruluyor. Milletin bugünkü felâketinin sebebi firkalardır. Bundan sonra bütün Milleti İslâmiye bilâ istisna bu Millet Meclisinden dinin muhafazasını istiyor. Millet bizden bunu istiyor. Millet bizi buraya niçin gönderdi? Bizi buraya gönderirken millet ve bilhassa müntehiplerimiz dediler ki; biz birkaç defa intihap yaptık, onlar bir iş görmedi. İnşallah siz ümit ederiz ki iş görürsünüz, çünkü Anadolu'nun göbeğinde... İslâmiyetin neşrine çalışacaksınız ve İslâmiyetin aleyhine çalışan birtakım insanları, münafıkları ortadan kaldırırsınız... Biz bu fikirle geldiğimiz halde maatteessüf Anadolu'nun göbeği olan bu İslâm muhitinde... Fakat bilirsiniz ki insanlar ne kadar fitnekâr, ne kadar haristirler. İnsanlar bilirsiniz ki ne kadar şeytandır. İşte bu gibi adamlar maatteessüf bu hakikati anlayamayarak biçare mazlum milleti iğfal ediyorlar. Bu büyük cinayettir, büyük kabahattir efendiler. Biliyorsunuz efendiler bendeniz evvelce işittim, yine işitiyorum. İsmi geçen zatın bir risalesi vardır. Evvelâ Seriyeye Vekâletince... mühim bir risale yazılmak lâzım gelir. Heyeti ilmiye tarafından Vehbi Efendi biraderimizin buyurduğu gibi Hükûmetin prensibi esası dindir. Bütün Müslümanların esasatı diniyesi Hükûmetin birinci prensibidir. Binaenaleyh böyle galeyana gelen milleti susturmalı ve illâ millet büyük bir fitne çıkaracaktır. Milletimiz evladını istedik gönderdi. O kadar tekâlüf vermiş. Millet on senedir kan akıtıyor. Bu kadar kanı bu vatanı mukaddesinde kendisini muhafaza için verdi. Evvelâ vatan, sonra din... Binaenaleyh; bütün teklifimize amade olan milletimiz istediğimiz tekâlüf veriyorlar, evlatlarının kanını feda ediyorlar ki vatanları selâmette kalsın. Milletin vermiş olduğu salâhiyetle milletin efkârı umumiyesi hilâfına, aleyhine hareket edenleri millet acaba kabul eder mi? Dairei intihabiyesi de bunu kabul etmez. Hulasai kelâm herhalde Meclisimiz bu celsede Şeyh Servet Efendi hakkında yapılacak tedbiri ittihaz etsin.

BASRÎ BEY (Karesi) — Âlemi İslâm'ın inhitatı esbabından en mühimi hepinizce malûm olduğu üzere taklitçilikdir. Nazarferip nazariyeler, yaldızlı haplar gibi bu millete yutturulmak istenilmiş. Bu milletin hüviyeti milliyeye ve mahiyeti hakikiyesi unutulmuş millet bu surette kendi benliğinden uzaklaştırılmıştır ve bu yüzden âlemi İslâm inhitata sürüklenmiştir. Efendiler tarihin müselsel birtakım vekayiinden bahse hacet yoktur. Son seneleri nazarı itibara alırsak görürüz ki biz bir vakit Fransız olduk, bir vakit İngiliz olduk. Harbi umumî zamanında Almanlığa kalktık. Kâh sakallarımızı traş ettik kah Alman olduk. vesaire. Hulâsa kendi hüviyeti milliyemizi, kendi mahiyeti hakikiyemizi ayaklar altına aldık. Garbi mütemadiyen taklit ettik. Şimdi de Bolşevik olmak istiyoruz. Eğer Bolşevik olalım demekle derhal Bolşevik olmak kabilse ve bunda memleket namına bir faide hâsıl ise olalım. Fakat bu Bolşevik olalım demekle olacak bir şey değildir. Bir kere Bolşevikliğin doğmasını icap eden esbap bilhassa Türkiyede mefkuddur. Türkiye, Rusya değildir. Türkiye Rusya gibi ruhaniliğin tahakkümü, emperyalistliği, kapitalistliği terviç eden dar bir dine malik değildir. Türkiye ve bütün âlemi İslâm öyle bir dine maliktir ki teavün ve uhuvveti hakikiyeyi, birçok içtimâî, siyasî hattâ bedii birçok esasları muhtevi olduğu için burada ayrıca Bolşeviklik tatbikine imkân ve hacet yoktur. Binaenaleyh Bolşeviklik bizim memleketimizde, bizim muhitimizde kabiliyeti tatbikiyeden mahrum bir nazariye halindedir.

Efendiler, içtimâî meseleler böyle beş on şahsın meydana atıpta ruhen tebdili tabiiyet etmesiyle halledilmesi mümkün olan şeyler değildir. İçtimâî mesail senelere, hattâ asırlara ihtitaç messeden şeylerdir. Bunlar birkaç günde halledilebilir şeyler değildir. Vakıa Bolşeviklerle muhadenet ahitnamesi yaptık. Bu siyasî bir şeydir. Fakat Ruslar bizi kendileriyle muhadenet tesis ettiğimizden dolayı Bolşevik yapmak istemiyorlar, yapmak isteseler dahi, esasen Bolşevikliği icap edecek bir şey bizde olmadığı için bu, teklifi malâyutak kabilinden bir şey olur, ki biz buna karşı red ile mukabele ederiz. Mamafih efendiler, Bolşeviklik meselesi ihmal edilecek bir mesele de değildir. Bugün Şarkta, Hilâfet diyarında bulunmak itibariyle kendilerini öteden beri himaye ettiği bir âlemi İslâm var ki, o âlemi İslâm Bolşeviklerin yanlış, muzır birtakım cereyanlarına maalesef sürüklenip gitmek üzeredir. Şark âlemi İslâmı ile herhalde bizim aramızda sıkı bir ittisal ve irtibat temin etmek, tesis etmek ve Bolşeviklik hakkında Müslümanlığın alacağı vaziyet, hattı hareket nedir, bunu tespit ve tayin etmek menafii aliye İslâmiye icabatındandır. Efendiler, vakıa biz hududu milliyemiz dairesinde müstakilen yaşamak ahdiyle burada çalışıyoruz. Fakat hududu milliyeye tabiriyle biz miktarı yüz milyonlara balığ olan Âlemi İslâm'ın kuvvetini ihmal edebilecek miyiz? Zannederim ki, biz ihmal etsek bile âlemi İslâm bu Hilâfet diyarında bulunan bizlerin yakasını bırakmayacaklardır. Binaenaleyh onların ikbaliyle bizim ikbalimiz, onların felâketiyle bizim felâketimiz tevemdir. Bugün görüyoruz ki bilhassa Şarkta Rus Bolşevikleri âlemi İslâmı kendi emellerine doğru sürüklemekle meşguldürler. Bize düşen vazife bütün âlemi İslâm ulemasını, mütefekkirinini, eğer mümkün ise Ankara'da toplayıp Ankara'yı âlemi İslâm noktai nazarından da bir dimağı mütefekkir haline getirmektir. Efendiler, bir şeyin muzır veya nafi olduğunu takdir için, bir mesleğin faydeli veya zararlı olduğunu anlamak için o mesleğin evveleminde mebdelerini tayin etmek, anlamak lâzımdır. Bugün biz Bolşevikliğin hakiki mebdelerini bilmiyoruz ve bilen de yoktur Türkiyede. Arzettiğim mütefekkirin kongresi ve şûrası Bolşevikliğin mebdeleri nedir, bu mebdeler İslâmiyetle ne dereceye kadar kabili telifir? Bunları tetkik etmeye mecburdur. Bu suretle hem Şarkta bulunan ve Bolşeviklerin kucağına sürüklenmekte olan İslâm âlemini muhakkak bir felâketten kurtarmış olacağız. Vahdeti İslâmiye'yi temine muvaffak olmuş olacağız. Anadolu Müslümanlık noktai nazarından bir dimağı mütefekkir haline gelecektir. Efendiler, zannediyorum ki hiddetle, şiddetle bu işiniz hallolunamaz. Herhalde fikir ile, mantık ile halletmek lâzımdır. Bugün maalesef Meclisimiz içinde Bolşevizm, bizim arkadaşımız mevkiinde olan Şeyh Servet Efendi çıkmış, Bolşeviklik ile Müslümanlığı güya kendi kafasına göre mezç ederek, güya Bolşevikliğin, Müslümanlığın istediği bir şey olduğunu propaganda etmek istiyor. Buna, bu harekete karşı hiddetle mukabile değil, fikirle mukabele etmek lâzımdır. Mamafih Şeyh Servet Efendi'nin bulunduğu mevkide ika etmesi melhuz ve muhtemel olan sui tesirleri izale için buraya derhal çağırılması lâzımdır. Fakat bu çağırılmakla da mesele bitmiş olmaz. Meselâ Şeyh Servet Efendi'ye karşı ilmî bir surette müdafaa etmek lâzımdır. Bir risale neşretmiş, doğru eğri. Buna karşı bir risale ile mukabele ve müdafaada bulunmak lâzımdır ve bu yalnız umuru şeriyeye ait bir vazife de değildir. Efendiler Yahya Galip Beyefendi onun risalesine kim tenezzül eder buyuruyorlar. Evet ben de tenezzül etmem. Fakat Şeyh Servet birçok Müslümanları zehirlemiştir. Bizim vazife diniyemizdir. Efendiler yapıla-

cak ifsadat ve ihlâlat o kadar vapidir ki, bugün Anadolu vahdeti milliyesinin tarumar edilmesi gaye olarak kabul edilmiştir. Anadolu'yu dağıtmak bu gibi fesede için bir umdedir ve istihbaratıma nazaran bunların saiki harekâtı da, ecnebi elleri, ecnebi paralarıdır. Geçenlerde Halk İştirakiyyun Fırkası mensubininden bir zat ile görüşüyordum. Kendisinin Mecliste bir mevki mühimmi vardır. Ona rica için dedim ki; birader sen Mecliste mert olarak tanınmış bir adamsın. Böyle, öyle bir uçuruma gidiyorsun ki ölüyorsun, bu uçurum içinde boğulacaksın. Seni tahzir ediyorum. Bu melun teşkilâtın içerisinde çık, dedim. Benim saffetimi ihtimal bildiğinden dolayı olacak ki dedi: Efendi; bizim yürüdüğümüz yol Müslüman yoludur... Dedim mirası kaldırılıyorsunuz. Müslümanlık, mirası kaldırmamıştır. Refikimiz burada ise kendine de karşı da söylüyorum, mirası kaldırılıyorsunuz... Müslümanlık bunu kaldırmamıştır. Miras hakkında birçok nusus katia vardır Kuranı Kerimde. Buna ne dersin? Sen dedi, bilmiyorsun Hazreti Peygamber aleyhisselâti ves-selamın malına kimse mirasçı olmamıştır. Dedim, bu maaşiri enbiyaya mahsus bir şeydir ve bu da ayrıca bir nas ile halledilmiş bir meseledir. İslâmiyet'te miras kalkamaz ve kalkmakta bizim menafiimize muvafık değildir. Hulâsa efendiler bunları o Şeyhi fazıl o derece iğfal etmiş ki bu zavallılara acımamak elden gelmiyor. Fakat yalnız kendilerini uçuruma götürse, Allah belâsını versin der geçeriz. Fakat bütün Ümmeti İslâmiye'yi de o uçuruma sürüklemek istiyor. Efendiler, demin arzettiğim veçhile bu mesele sopa ve cebir meselesi değil, bir fikir meselesidir. Fikir sahasında Bolşeviklik esasatı ile iştigal etmek ve Müslümanlığın menafii âliyesi... bunları da meydana atmak suretiyle kendimiz için derececi vücuttadır ve bu da müttefekkirini İslâmiye'ye düşen bir farizadır. Binaenaleyh bendeniz öyle istiyorum ki bu vecibei diniyeyi, bu farizai milliyeyi bu Meclisin mütefekkirini ifa etsinler. Ümmeti İslâmiye'yi bu dalâletten kurtarsın. Birkaç sözle halledilecek mesele değildir. Şu halde Müslümanlığın esasatını meydana atmak ve takip edilecek hattı hareketi tayin etmek yalnız Türkiye'de yaşayan Müslümanlara değil, Rusya'da bu hattı hareketler hakkında mufassal, müdellel ilmî risaleleri neşir ve tevzi etmek lâzımdır. Ta ki bu suretle 350 milyon Müslümanı da bu dalâletlerden kurtarsın. Son vazifei diniyesini ifa etmiş olsun.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Efendiler, Meclisi Âli hini teşekkülünde âdeta istinatsız bir halde olduğundan kendisi için bir halaskar, kendisine bir istinatgâh arıyordu. İşte o zamanlar... Türkler Yeşil Ordu teşkil etmiş, o biri Kızıl Ordu. Müttefikan geliyorlar, bizi kurtaracaklar diye kulaklarımız doldu. Belki de bizim kuvvei maneviyemizi tamir için söylenmiş sözlerdir. Şeyh Servet Efendi'nin burada birkaç defa söylediği uzun nutukları hep alkışladık. Bundan bir ders almalıyız. Efendiler, bir ders almalıyız. Ben dahi alkışladım. Fakat o sırada Erzurum'dan aldığım... malûmata nazaran anlamadığımız bir tufan geliyor, o tarafa doğru. Bu taraftaki akisler Âlemi İslâm geldi. Efendiler; Rusya'da Bolşevizm, Komünizm, hakiki Marksizm. Buradan Hükümet bir heyet göndermişti. Onlar da gözleriyle görmüşü ki, istihsalât durmuş, ziraat durmuş, herkes aç kalmış, sağa sola saldıran birkaç haydut bunlara Kızılordu diyorlardı. Şarktan da maalesef yanlış haberler geliyordu. Tav'an... komünizme taraftar olmasına imkân olmamakla beraber, Kâzım Paşa Hazretleri, vermiş oldukları telgraflarda... Yani o kasti değildir, ya bilmeyerek... şu geldi böyle söyledi. Tabii ben arkadaşlarla görüştüm. Memleketimiz daha ziyade yakın olmak dolayısıyla bu tufanı daha yakından görmek istedik. Hükümet nezdinde teşebbüste bulunduk. Müsaade aldık. Meclisi Âliden giderken yine yolda halk bilmeyerek, rüyada görmüş gibi, Bolşevikliğe âşık olmuş. Anadolu'ya geçerken soruyor, Bolşevik misin?.. Bolşevikler bizi kurtaracaktır, sözlerine çok maruz kaldım. Erzurum'a gittiğim zaman Bakü'de teşekkül eden kongreye, üçüncü enternasyonale giden arkadaşlarıma tesadüf ettim. Bir Bolşevik, amma ne? O sırada efendiler Nuri Paşa'nın ordusu bakiyesi gelmişti. Onlardan Bolşevikliği sordum. Dediğim gibi, aç ve çıplak kalmış, istihsalâtı durmuş, artık sağa ve sola salmış, zaifleri ölüyor. Bunlar Azerbaycan'a geçmek istemiş. Azerbaycan bunlara muavenet göstermek istemiş. Demişler ki; bizim o Mustafa Suphi denilen adam gibi birtakım serseri insanlar, vatansız insanlar Azerbaycan'a dolmuş, Azerbaycan'da propaganda yapıyorlar, Türkiye'yi kurtarmak için. Mamafih, yine propaganda meclisinde Büyük Millet Meclisine müracaatta bulunmuş. Azerbaycan'a müracaatta bulunmuş... Geçmek için müsaade istenilmiş, Azerbaycan'da propaganda böyle câri imiş ve Azerbaycan ordusuna nüfuz etmiş. Sakın bu orduya silâh atmayın. Bolşevik orduları garp cephesine geçecek. Bir gün arzu buyurulursa getirin okurum size, bu meal dedir. İşte Bolşevik ordusu yardım edecek... Bu itikad Azerbaycan ahalisine intişar etmiş. Bizden bugün Azerbaycan'da ihlâlatta bulunan insanlar var. Hattâ bir gün bir kongrede diyorlar ki, bizim istiklâlimizi Türk kardeşlerimizin uğruna kurban edelim. Onlarsız biz yaşayamayız. Gelsin Rus orduları

buradan geçsin. Bizi halâs edecekmiş, propaganda bu. Hatta... Halil Paşa gidiyor, o kongrede bulunuyor, Bolşeviklerle anlaşılıyor, Rusları içeri çekiyor. Bu böyledir. Bolşevikler Azerbaycan'a girer girmez üç, beş, on gün hali istirahat, filan, adalet göstermek istiyorlar. Ondan sonra Gence'de Ermenileri teşvik ediyorlar. Onlar Bolşeviklerden birkaç adam öldürüyorlar. Derken bir karışıklık, Nuri Paşa da Bolşevikler aleyhine bir tarafı iltizam ediyor. Her şey zirüzeber oluyor, yalnız Karabağ ve o havalide... on gün sonra efendiler Bakü'de... onların hepsi kesiliyorlar. Sonra 135 milyon altın alıp götürüyorlar, bankalardan. Niçin götürüyorsunuz diyorlar. Diyorlar ki; Ruslar harp ile meşgul iken siz para kazanıyordunuz, bunlar Ruslarındır. Pencere perdesine varıncaya kadar çekip götürüyorlar. Orada eazımı İslâmiye'den ve emsalinin filan, bunların bütün emvali ellerinden alınıyor. Bir bağda iki oda veriliyor. O odada kendisi oturur... Dadaşkı ailesini satmakla yaşamıştır. Hulâsa beyler... sonra orada Ermeniler yine bütün memur namıyla alıyorlar, ne kadar memur varsa Ermeniler namına alıyorlar... filan varsa Ermenilere teslim ediyorlar. İslâmlara Ermeniler verecek. Kongre esnasında Ruslar da irtikâp olunan hatayı resmen kongrede söylemişlerdir. O kongreye birçok İslâmlar gitmişti. Bizden bir elli altmış kişi gitmişti. Sonra aktarı âlemi İslâmdan, her taraftan gelmişlerdi. Bizim son ümidimiz sizsiniz, siz de eğer komünist olursanız sizden bize hayır yoktur. Çünkü yarım milyon Türk sureti kesilmiştir, yarım milyon da Türkistan'da kesilmiştir. Millî şarkılar söyleyen Türkistan halkı isimleri alınarak öldürülmüştür, diyor. Bugün mekteplerimiz yalnız Taşkent'te bizim esirlerin açtığı elli dört mektep muallimleri nefyedilmiş, bizim Türk zabitleri koğulmuş, yerlerine komünist muallimler konulmuştur. Fakat bu meslek erbabını da bendeniz diyorum ki, komünist yoktur. Bizim komünistler itiraf etmelidirler ki, geçen sene hiç komünist değillerdi. Ruslar tarafından aşılınmıştır. Bu sekiz aylık bir komünistliktir. Kendilerinin artık bu itikatlarını takdis etmeyeceğim.

Sonra efendiler; ben arkadaşlarımı tenzih ederim ve kendilerine hürmet ederim. Ben meslek üzerine konuşuyorum. Bugün bizi istilâ eden cereyan Rusların cereyanıdır. Rus ordusu onandığımız gibi değildir, Bunlarda kabiliyeti harbiye yoktur. Azerbaycan cephesine gönderdikleri ordunun kabiliyeti harbiyesi yok idi. Ermenilerle bile harp edemediler. Birtakım serseri ve kabiliyeti harbiyesi zayıf kimselerdir. Ermenistan'a Ruslar cebren giremedi. Sefirlerini tulü müddet Ermeniler kabul etmediler ve mukavemeti harbiyeden mahrum Deniken ordusunu mağlup edemediler. Bir tiyatrodan başka bir şey değildir. Yarım saat harp ediyordu. Nerede karın doyuruyorsa orada hizmet. Yalnız bir şey varsa muntazam harp eden ordusu yok. İşte bu hakikatleri arzederken Erzurum böyle şirazesiz bir iş karşısında lâkayid kalamazdı. Bize, teşebbüste bulununuz dediler, ne teşebbüsünde bulunalım. Bir mikrop gibi aç kalmış, memlekete saldırmak istiyor. Memleket sizin, diyor, babanızın malı mı?.. Taraftar peyda edebilmek için mümkünse sizin... malınız komşuların, komşuların malı sizin... İnsan doğduğu zaman nerenin malı olur? Kürrei arzın... Hiç kıymeti yokmuş gibi. Ne ise düsturları nedir bilmiyorum, belki iyidir. Geçen gün Hariciye Vekâletinden istirahatda bulunmuştum. Dinlerken hafi celseye talik etmişsiniz ve emin olunuz ki Erzurum'dan gelen telgraf, zaruret neticesi verilmiş, bizden istimdad bekliyorlar. Biz Müdafaai Hukuk teşkil ettik. Bir hazırlık yapıyorlar. Kime karşı, neye karşı? Efendiler; elimizde kuvvetli, metin bir ordu vardır. O ordu ile Ermenistan'a savlet ettik. Pek az zamanda üç saatte Kars kalesini devirdik. Maalesef bu teşkilât ordu arasında da var. Erzurum'a girdiğimiz zaman, muhtelif cereyanlar vardı. İçlerine girdim, birtakım ordu zabitanı arasında bunun askere sirayet edeceğinden de korkuyorlardı. Nefere; atı tımar etmeyeceksin, memleketine gideceksin, gibi propagandaların efrada tesiri olmuyor değildi. Propaganda birtakım safdil insanlara nüfuz etmekten hali kalmıyor. Ordunun başındaki Kâzım Paşa Hazretlerine müracaat ettik, orduda bir şirazesizlik acaba olabilir mi; dedik. Mamafih dedi; kanaatime gelince: Belki efendiler garip gelecektir sözüm dedi, benim kanaatime kalırsa dedi, İslâmiyetle Bolşeviklik arasında pek az fark vardır, dedi. Bunda miras, zekât yok Paşam dedim; bizim akidemizle bu tevafuk etmez. Beni mi kandırıyorsunuz, yoksa ne buyuruyorsunuz?.. Kâzım Paşa dedi ki, bugün iki siyaset vardır. Garp, şark siyaseti. Bizim garple, İngilizlerle anlaşmak kabiliyeti var mıdır? Yoktur dedim. O halde bizim şark ile anlaşmamız zaruridir, şark siyasetini takibe mecburuz, dediler. Hattâ kendileri şu kanaatte idilerki; bu mutlaka bizim memlekete giriyor. Ruslar gibi aşağı taraftan başlar da zabitlere, neferler hükmetmek suretiyle... Ben dedim ki, bunu bir tedbiri siyasi mahiyetinde anlarınız dedim. Politika mahiyetinde anlarım, dedim. Belki Hükûmet garbe karşı bir gösteriş yapıyor. Sizi de böyle sevk ediyor. Bolşevik görünmemiz. Evet, biz Bolşevikliğe yakın göründükçe garplılar bize doğru geliyor. Hükûmet böyle bir siyaset takip ettikçe İngilizler bize takarrüp ettiler. Bolşeviklik sebebiyle bize müsait

şerailte sulh yapabilirler. Sulh yaptıkları zaman Ruslarla muhalif vaziyete girer miyiz? Evet girmemek için çaresi, herhalde komünist görünmelidir. Hatta efendiler arkadaşlarınıza... bundan başka bizim için çarei necat yoktur ve bana Bolşevikler söz verdi. Ben murahhası askerî tayin olundum. Bu teşkilâtı memleketi içinde yapacağım, buyurdular. İşte efendiler bu cümleden harp ediyorken Ordumuz Gümrü'ye girdi. Birkaç Ermeni'nin hapis olunduğunu işittik. Bize geldiler. Bu Ermenileri çıkartmak... malûmu âlileridir ki biz de harbi Ermenilere yapmadık, yalnız Taşnaklara yaptık. Bunların arasında fark varmış. Onu ben bilmiyorum. O Ermeniler çıktılar, Gümrü'de bir hükûmet yaptılar, bir teşkilât yaptılar. Tabii hükûmetin bu bapta daha ziyade malûmatı vardır. Rus Bolşevikleri Ermenistan'a girmezden evvel Gümrü'de Bolşevik Ermeni hükûmeti teessüs etti. Maksat da Taşnaklarla ikisinin arasına münaferet sokmak idi. Evet bugün Ermeniler hudut içerisinde ifsadata başladılar. Şimdi en büyük necat beklediğimiz kapı şark kapısı... Maalesef Ermeni sulhu akim kalmıştır. Zannediyorum ki Erzurum valisi ve Necati Bey bunun sebebinde söylemişler. Diyorum şimdi size... Efendiler, katiyen ne Hükûmete hiç kimseye taarruz yoktur. Dinlemezlerse inerim. Hastalık kabili tedavidir. Hastalıklarını tedavi ettirmek Hükûmetin muttali olmadığı hakikati kendilerine söyleyip... (Devam devam sesleri) Ben Hükûmetin hatası varsa onu söylemekten çekinmem. Arzettiğim gibi efendim, sulh meselesi niçin akim kalmıştır? Tabiidir ki Bolşevikler geldiler, Ermenileri sigorta ettiler... Hafî celseye talik ettiniz, sulh geri kaldı, akim kaldı. Ermeniler hududumuzda tekarrüb etti. Belki de tâ Ankara'ya... Bugün propaganda yapıyorlar. Belki Ankara'ya... paraları Erzurum'da da fenalıklar yapıyor... İngilizlerin propagandalarına... Ondan korkar da. Ruslar Ermenileri içermize kadar sokup da... para sokup... Ben bu hakikati neden söylemeyeyim? Ona ben gülerim. O vakit veyahut ben de vazifei tarihiyemi yapıyorum... muaheze ederim...

Şimdi efendim Rusya'dan bize bir hastalık olarak gelen... hem onu arz ediyorum size, hem Bolşevikliğin mahiyetini anlatıyorum. Şimdi tabiidir ki yine size söyleyeceğim. Yusuf Kemal Bey'le de yolda görüştük. Hükûmetin bu ittifakı... Hükûmet gönderiyor. Hükûmetin kendi siyasetini Avrupa'ya karşı... Hükûmet beyanatında söylerse cevabımı veririm. Bugün Yusuf Kemal Bey hocam da gitmişti ve bana demişti ki; ben de komünistim. Hükûmetin namına ittifak etmek... şöyle böyle Hükûmetin namına giden Yusuf Kemâl Bey de bana dedi ki; ben de komünistim, memleketin selametini bunda görüyorum. Şahitsiniz. Şeyh Servet Efendi meselesi değil ki bu. Bir kere Hükûmet müsaade etmiş, burada bir komünist partisi yapmıştır efendiler. Bendenize cevaben Muhittin Baha Bey dedi ki; biz müsaadei mahsusa ile Hükûmet müsaade ederek menfaati memleket noktasından vazifei vataniye olarak yapmıştır ve ben milliyetperver bir adamım dedi. Milliyetperverlik, komünistlik düsturuyla tev'em değildir. Demek ki ya Hükûmet veyahut kendisini aldatıyor. O hatası olarak, gösteriş olarak, böyle yapmak istiyor. Daha ileri giderseniz ben çok katiyetle biliyorum. Zannedirim Hükûmet komünistlere nakden muavenette bulunmuş, yani komünist fırkalarına para vermiş. O da usulsüz ya...

Şimdi Bolşeviklik İslâmiyet ile kabili telif midir, değil midir? Her meslek erbabının vicdanına havale ederiz. Memleketi bu felâketten nasıl kurtaracağımızı düşünelim, hep beraber çaresine bakalım. Efendiler; bu Şeyh Servet meselesi değildir. Bu zannediyorum ki Hükûmetin hal ve fasledeceği meseledir. Mustafa Suphî'yi... Tabiidir ki şahsı hakkında nasıl bir adam olursa olsun ona karışmam... memleketimizden koğulmuş. Hüsrev Bey'in de sınıf arkadaşı olsa gerek, bu sebeple kendileri daha iyi bilirler zannedirim. Sonra Sinop'a nakledilmiş, Rusya'ya kaçmış. O adamı da bizim burada, birçok zevatı âliye ile temas ettiği ne zahibim. (Muttali bulunuyorum.) Bize Rüştü Bey'den; Kâzım Paşadan mektup aldığı söylemişlerdir. Mustafa Suphî kendi başına hareket eder değildir. (Şark cephesinde bu adam yalnız başına değildir.) (Fakat o adam da birçok zevatı âliye ile muhabere ettiği) Şark Cephesini benden dinlemeyin, Şark Cephesine bir heyet göndeririz. Şark Cephesi tetkike muhtaçtır. Bu yüzden ileri geri sözleşmişizdir, ben bir hakikati söylüyorum. Belki bitaraf değilim, aksi çıkarsa namussuzum. Bir heyet gönderin Şark Cephesine. Bu millet bu hükûmet namına mektup yazan, söz söyleyen her kimlerse onların da cezasını verdiriniz. En büyük vazifeniz budur efendiler.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler, zannediyorum ki gayet mühim ve ciddî bir mesele üzerindeyiz. Rûfekayı kiram muhtelif nikatı nazar dermeyan ettiler. Bendeniz de bu münasebetle... bu mevzuda gerek Hükûmet namına ve gerek şahsım namına birkaç noktayı muhtasaran arzedeceğim.

Hakikaten milletimizin hali ve amali ciddiyesi zannediyorum ki cümlelizce bariz ve katî surette muayyendir. İşte bu amali hakikiye milliyeyi istihsal etmek maksadıyla, burada dahi içtima eden Meclisimizde, noktai nazarlarında takip edeceği esasatta, bu muhassalai milliyeden emel ve arzu noktai nazarından ayrılmaz. Ve şüphe etmiyorum ve hiç kimsenin şüphe etmeyeceğini zannediyorum ki Büyük Millet Meclisi ve onun Hükûmetinin bugüne kadar takip ettiği siyaset tamamen amali milliyeye mutabıktır. Bu siyasetin ne olduğunu tekrara lüzum görmem. Yalnız iki kelimesini zikredeceğim, ki o da hududu milliye dâhilinde milletin istiklâlidir ve bu gayet kuvvetli ve büyük mana ifade eder esastır. Bugüne kadar bu esastan ayrıldığımızı delâlet edecek en ufak bir emareyi bile göstermek mümkün değildir.

Efendiler, bu iki esas üzerinde yürüyen insanlar, düşünen dimağlar bittabi komünizmin vasi ve bu kuyudatını parçalayan esaslarıyla mutabakatta bulunamaz. Binaenaleyh Heyeti Âliyenizin takip ettiği siyaset hiçbir vakitte komünistlik esasına müstenit değildir. Bu böyledir, bunu tekrar ediyorum, bir defa daha. Fakat yine malûmunuzdur ve cihanın malûmudur, ki bu millî esaslarına derin rabitalarla sadık kalan Meclisimiz ve Hükûmetimiz müstakil bir devlet olarak Rusya Bolşevik Cumhuriyeti denilen bir devletle münasebatı siyasiyesinde hiçbir vakit Komünistlik ile Bolşeviklik esasatını dahi telaffuz etmemiştir. Zannediyorum ki Hariciye Vekiliniz muhtelif vesilelerle bu ciheti izah etmiştir. Binaenaleyh bendeniz tekrar ediyorum, milletimizin, devletimizin. Heyeti Âliyenizin Ruslarla olan münasebatı doğrudan doğruya iki müstakil, devletin karşı karşıya olan ve her biri kendine ait olan gayelerini tamamen mahfuz bulundurmak şartıyla, bugüne kadar böyle olduğu, bugünden sonra da böyle devam edeceğine şüphe etmeyiniz. Rus Bolşevik Hükûmeti resmîyesi, ricali resmîyesinin bizim olan, bizim resmî ricalimizle olan temas ve münasebetlerinde Rusya dâhilinde bu milletin soysuz, herhalde sersem birtakım evlâtları oralarda da serseriliklerine devam etmişlerdir. İşte bu serseriler bir iş yapmak hülyasına kapılarak zahiren memleketimize ve milletimize nâfi olmak için Türkiye Komünist Fırkası diye bir fırka teşkil etmişlerdir ve bu fırkayı teşkil edenlerin başında da Mustafa Suphi ve emsali bulunmaktadır. Bunlar doğrudan doğruya bir hissi vatanperverane ile ve bir hissi hakiki millî ile değil, benim kanaatimce belki kendilerine para veren, kendilerini himaye eden ve bunlara ehemmiyet atfeden Moskova'daki prensip sahiplerine yaranmak için birtakım teşebbüsâtı serseriyanede bulunmuşlardır. Bunların yaptıkları teşebbüs Rus Bolşevizm'ini muhtelif kanallardan memleket dâhiline sokmak olmuştur. Bu suretle memleketimize, milletimize hariçten komünizm cereyanı sokulmaya başlanmıştır.

Diğer taraftan efendiler, memleket dâhilinde komünizmin ne olduğunu bilmeyen, fakat bu esasata müsteniden tekevvün etmiş olan, taazzuv etmiş bir Bolşevik kuvvetinin bizim için kuvvei naciye olabileceğini farzeden birtakım insanlar dahi, hattâ bu hariçten gelen komünizm cereyanına temas etmeksizin kendiliğinden komünizm teşkilâtı yapmak hevesine düştüler. Bir zaman geldi ki Ankarada, Eskişehir'de, şurada burada memleketin hemen birçok yerlerinde birçok insanlar, birbiriyle rabitadar olmaksızın, komünistlik teşkilâtıyla başladı ve aynı zamanda hariçten de birtakım insanlar serseri surette memlekette dolaşmaya ve aynı zamanda propaganda yapmaya başlamışlardır. Daima esasatına muhafazai sadakat etmekte en büyük faideyi gören Heyeti Vekileniz bunun için müsmir bir neticeyi düşünmek mecburiyetini hissetti. Herhalde bu memlekette ve bu millet içinde şu komünizmin mahalli tatbik bulamayacağına kani idi ve kanidir. Komünizmin ne olduğunu bilirse münevveran, o zaman memleket dâhilinde tatbikine cevaz verilebilir. Fakat münevveran dahi dâhil olduğu halde Halk, Ordu komünizmin ne olduğunu bilmiyor. Yalnız kuvvei naciye olabileceği itikadına zahip olmuş ise o zaman körü körüne cahilane komünizm olabilir veyahut milletin bir kısmı kalili, kısmı cüzisi temayül edebilir. Bu suretle ekalliyetin ekalliyeti denecek mertebede tekevvün edecek bu kuvvet kendini şâmil ve hâkim bir kuvvet farzederek, çünkü vukufsuzluğu veçhile bir teşekkül olacağından derhal memleket dâhilinde - Bittabi bu gibi inkılâbatın heyeti umumiyei milliyemiz tarafından derhal imha edileceğine mutmainiz - herhalde bir feveran olabilir, bir inkılâp teşebbüsü olabilir. Bu itibarla Hükûmet tedbir düşünmek mecburiyetinde kalır.

Efendiler, iki türlü tedbir olabilir. Birisi; doğrudan doğruya komünizm diyenin kafasını kırmak; diğeri, Rusya'dan gelen her adamı derhal denizden gelmiş ise vapurdan çıkarmamak, karadan gelmiş ise hududun haricine defetmek gibi zecrî, şedid, kırıcı tedbir kullanmak. Bu tedbirleri tatbik etmekte iki noktai nazardan fidesizlik görülmüştür. Birincisi; siyaseten hüsnü münasebatta bulunmayı lüzumlu addediniz

Rusya Cumhuriyeti kâmilten komünisttir. Eğer böyle zecri tedbir tatbik edecek olursak o halde bilâ kaydü-şart Ruslarla alâka ve münasebette bulunmamak lâzım gelir. Hâlbuki biz birçok mülâhazatı siyasiyeden, birçok esbabı ve avamilden dolayı Ruslarla temasta, münasebatta, itilafta bulunmak istedik ve istiyoruz ve isteyeceğiz. O halde tatbik edeceğimiz tedbirler de dostluğunu istediğimiz bir millet, bir hükûmetin prensiplerini tahkir etmemek mecburiyetindeyiz. İşte bu noktai nazardan zecrî tedbir kullanmak istemedik. İkinci bir noktai nazardan da zecrî tedbir kullanmayı faideli addetmedik. Malûmu âliniz fikir cereyanlarına karşı fikre istinat etmeyen kuvvetle... mukabelede bulunmak, o cereyanı imha etmedikten başka, herhangi bir muhatabınızla, herhangi bir insanla konuşulduğu zaman onun herhangi bir fikrini kuvvet zoru ile iddia ve onu reddederseniz, o ısrar eder. Israr ettikçe kendi kendini aldatmakta daha çok ileri gidebilir. Binaenaleyh, fikir cereyanları cebir ve şiddet ve kuvvetle reddedilmez. Bilâkis takviye edilir. Buna karşı en müessir çare, gelen cereyanı fikriye mukabil fikir cereyanı vermek, fikre fikirle mukabele etmektir. Binaenaleyh komünizmin memleketimiz için, milletimiz için, icabatı diniyemiz için gayri kabili kabul olduğunu anlatmak, yani efkârı umumiyei milleti tenvir etmek en nâfi bir çare görülmüştür. İşte Hükûmet böyle bir çareye tevessülle iştilal etmekle beraber, şüphe yok ki, gelen cereyanlar zamandan evvel fiilen mazarrat tevhit edebilecek hale gelmemesi için dahi bir taraftan da tedabiri lazımeyi ittihaz etmiştir. Hükûmet tenvir ile bu cereyanın önüne geçmeyi düşündüğü sırada, aynı suretle düşünen birtakım kıymetli ahlâklı ve her noktai nazardan şayanı emniyet arkadaşlar bana müracaat etmişlerdir. Bu zevat bu noktai nazardan bu memleket ve milletin menafiine azamî ne suretle hizmet edebileceklerini düşünüyordular. İşte bu düşüncenin mahsulü olmak üzere Ankara'da Komünist Fırkası namı altında bir fırka teşekkül etti.

Bu fırkayı teşkil eden zevatın bence yakinen malûm olan zihniyetini kısaca izah etmek istiyorum ki sui tefehhümat zail olsun. Bu zevat bir defa hududu millî dâhilindeki halkın istiklâlinin mahfuziyeti, yani bu milletin, gayei milliyesinin, istikbalinin temin ve istihsali için hadim olmak istiyorlar. Yine onlar da hepimiz gibi milletin refah ve saadeti hakikiyesini maddeten istihsal edebilmek için idare makinesinin islâhı ahvali içtimaiyemizde mümkün olduğu kadar milletin kabiliyeti hazmiyesi derecesi nispetinde terakkiyata mazhariyeti düşünen insanlardı. Binaenaleyh, bu fırkayı teşkil edenler komünizmin ne olduğunu millete anlatmak ve bunun ne olduğunu bütün esasları, prensipleri bütün milletçe malûm olmadıkça olsa olsa onların içinden halkın kabiliyet ve istidadına mümkün olduğu kadar hadim olabileceklerini, kabiliyeti tatbikiyesi görüldüğü takdirde tatbik zihniyetinde idi. Fakat gayet mutaassıp oldukları nokta, o da, bu memleket içinde ve bu millet içinde her türlü inkılâbatı içtimaiyenin, muzır dahi olsa, her türlü inkılâbın sahibi hakikileri yine bu millet olmalıdır. Yine bu milletvekili olmalıdır ve çok mutaassıp oldukları bir nokta varsa, bu memleket içinde ecnebi ile hiçbir inkılâp vücuda gelmesine alet olanları tahkir ve terzil etmek idi. İşte bu işi niyatı hasene ile yapmak arzu eden arkadaşların teşebbüsü Hükûmetçe muvafık görüldü ve kendilerinin vukuu müracaatları üzerine resmen müsaade edilmiştir. Yalnız bu müsaadeyi yapmakla Hükûmet bir şey düşündü. Evet, komünizm içtimaî bir meseledir. Bunun her türlü esasat ve hakayıkını istenildiği gibi söylemekte beis yoktur. Yalnız maksadı teşebbüsü belli olmayan, mahalli dahi istenildiği anda meçhul bulunan birtakım kimselerin komünizm namı altında, Bolşevizm namı altında teşkilât yapmasını katiyen menetmek istedik ve bu noktai nazardan Dâhiliye Vekili bütün rüesayı memurini mülkiyeye dedi ki; komünistim diyen Hükûmetçe resmen programı görülmüş ve mevcudiyeti resmen tasdik edilmiş cemiyete intisap edebilir. Fakat kendi kendine teşekkül eden fırkanın Hükûmete verdiği bir teminat vardı ki o dahi her önüne geleni teşkilâta memur etmeyip, belki aklı başında mukaddesatı milliyeyi, icabatı diniyeyi şeraiti umumiyei millet ve devleti müdrük insanlar ancak bu gayei milliyeye sadık kalmak şartıyla tenviri efkâr edebilirlerdi ve ben eminim ki arkadaşlar, Rus Bolşevizminin yapmış olduğu tahribatı birçoklarımızdan daha iyi bilmektedirler. Hikmeti mevcudiyetlerinin kalmadığına kani oldukları dakikada bütün millete hitaben bizzat kendileri komünizmin bu memleket içinde kabiliyeti tatbikiyesi olmadığını kendileri ifade ederler ve dağılırlar. Bu fırka bu suretle teşekkül ettikten sonra Halk İştirakiyyun Fırkası namı altında bir fırka Hükûmete müracaat etmiş bulunuyordu. Bu fırka hakkında bir kelime daha ilâve etmek isterim. Türkiye Komünist Fırkası, yani komünistliği ne Arapça, ne Türkçe yapmak istememiş olduklarını, halkı yegâne gayelerinin halkı aldatmamak olduğunu, söylediğimiz şeylerin komünistlik için olduğunu anlasınlar, düşüncesiyle kurulmuştur. Onun için doğrudan doğruya komünist kelimesini tekrar

ediyoruz ki halkı aldatmış olmayalım diye. Binaenaleyh, Türkiye Komünist Fırkası bu suretle memlekette teşekkül ettiği sırada, Baküde yine Türkiye Komünist Fırkası namıyla Baküde bir fırka var idi. Bu suretle, merkez kazası hariçte bulunan ve teşebbüsâtı için talimatı hariçten alan bir fırkada reddedilmiş oldu.

Halk İştirakiyyun Fırkasının sebep ve hikmeti teşekkülünü bilemem. Müteşebbisleri bunu izah edebilirler. Yalnız benim anladığıma göre Türkiye Komünist Fırkasının mahiyeti teşekkülü ile Halk İştirakiyyun Fırkasının mahiyeti teşekkülü arasında fark vardır. Türkiye Komünist Fırkası, Türkiye için, Türkiye dâhilinde çalışan bir fırka mahiyetinde tecelli ediyor. Halk İştirakiyyun Fırkası, doğrudan doğruya komünizm mahiyetini gösterir bir fırkadır ve mevsuk malûmata göre burada bulunan Rus sefarethanesi ile dahi tamamen hali temasta bulunuyorlar. Bu hususta fazla bir şey söylemek istemiyorum.

Şimdi efendiler; Hükûmetin noktai nazarları ve takip ettiği zaten malûm olan esasları bir daha tekrar ettikten sonra, komünist teşkilâtına ne gibi mülâhazata binaen Hükûmet serbesti vermiş olduğunu da izah ettim. Kısmen fakat yine bundan tevellüd edebilecek olan mahazire karşı dahi tedabiri şedide ve katiye tatbiki ve imkânı mahfuz bulundurulmuştur ve belki yakın zamanda bunun asarını göreceksiniz.

Yalnız bir şey rica etmek istiyorum. Bir defa bendeniz reisiniz olmak itibariyle ve münasebatı diplomatikyede Heyeti Âliyenizi temsil etmek itibariyle Hariciye Vekili ve Heyeti Vekilenizin her biri, hattâ azayı kiramdan dahi her biri bu meseleden bahsederken bir iki noktaya dikkatli bulunması lâzımdır. Alelittlak komüniste karşı söz söylerken şark siyasetimize karşı söz söylemeyi tev'em görüyorum. Bu bir meselei içtimaiyedir. Şu ve şu sebeple memleketimizde gayri, kabili tatbiktir. Fakat bunu kemali serbesti ile söyleyebiliriz. Yalnız Hristiyan olan bir devlete münasebatı siyasiyede bulunmamıza bu mani değildir. Binaenaleyh biz komünistlik istemeyiz, öyle ise şark siyasetini yapamayacağız demek doğru değildir. Bu gayet abes olur. Bittabi biz Ruslar komünist olduğu için onun aleyhinde bulunuyoruz. Bize gayri kabili tatbik olduğu için ve esasatı diniye ve şeraiti hayatiye ve içtimaiyemizle gayri kabili telif bulunduğundan olmaz diyoruz. Hüseyin Avni Bey, bu mebhastede idarei kelâm ederken mesele daha tavazzuh bir surette etti. Şark meselesine dair bütün mütalâalarını dikkatle takip ettiğim için bende şöyle bir kanaat hâsıl oldu. Bu kanaat mülâhazalarının bir şahsa hakkındaki mütedair olduğudur. Kendileri o şahsın ismini telaffuz ettiler. Dediler ki; Kara Kâzım Paşa ihlâl etti.

Şimdi efendiler; Hüseyin Avni Bey biraderimiz gayet mühim bir meseleye temas ettiler ki, bunun hakkında hiçbir söz söylemek istemiyorum. Fakat kendileri temas ettiği için Heyeti Âliyenizden zihinleri teşevvüşe duçar olanlar bulunabileceği için bir iki kelime ile izah etmek istiyorum. Bir defa Kâzım Karabekir Paşa'yı içinizde tanıyanlar ve tanımayanlar vardır. Binaenaleyh Kara Kâzım Paşa gayet zeki, fatin ahlâklı, namuslu fevkalâde halûk, namuskâr, müdebbir bir adamdır ve bunların fevkinde hasleti vardır, ki ilk temasa geldiği zaman Hüseyin Avni Bey anlayamaz. Ben de kısa temasta bayağı temasta anlayamadım. Gayet ketum bir zattır. İşte böyle bir hali bulunduğu için Hüseyin Avni Bey biraderimiz Kâzım Paşa'yı tekdirde hata etmişlerdir.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Bir dakika müsaade buyurur musunuz?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Müsaade buyurun, silsilei kelâmımı katetmeyiniz.

Kâzım Karabekir Paşa'nın evsafını arzettikten sonra bizi idlâl mi, bizi tenvir mi etti? Buna dair fazla söz söylemek istemiyorum. Yalnız ufak bir tereddüdü olanlar Kâzım Kara Bekir Paşa Hazretlerinin bir buçuk seneden beri şark ahvali hakkında her gün vermiş oldukları raporları ve onların kâffesini mütalâa ettikten sonra bir karara varması ve ona göre idarei kelâm etmesi iktiza eder. O zaman o mütalâyayı yapan zatın ne kıymette, bu kudrette bir adam olduğu hakkında yalnız Kâzım Paşa Hazretlerinin kıymetlerini takdir mahiyetinde ne dereceye kadar hata etmiş olduklarını ispat için anlayacaklardır. Şimdi bunu ispat sadedine, en ufak bir misal olmak üzere, burada okunan telgrafnamede buna takaddüm eden bir vaziyet var. Mustafa Suphi geliyor. Bir defa Mustafa Suphi'yi herkesten evvel şarkta Hüseyin Avni Bey'den evvel meydana çıkararak Kâzım Kara Bekir Paşadır. Bu adamın memlekete girmesinin muzır olacağını takdir eden Kâzım Kara Bekir Paşadır ve bunun memleket haricine, hudut haricine tardedilmesi lâzım geleceğini bilen de Kâzım Kara Bekir Paşadır. Bunun planını da yapan Kâzım Kara Bekir Paşadır. Yoksa Erzurum'da valiliğiniz değildir. Biz değil efendiler. Fatinâne bir surette yapmış olduğu planı, binaenaleyh herkesten

evvel icap edenlere faaliyet veren Kâzım Kara Bekir Paşadır. Bilmem Bolşeviklere mütemayil imiş, Mustafa Suphi'nin bilmem nesi imiş... Herkesten evvel kuvvetli bir tedbir alan Kâzım Kara Bekir Paşadır. Ben arzediyorum. Çünkü vesaik vardır. Şuradan buradan bu meseleyi tasvir eden telgraflarını birer birer getireyim okuyayım.

Sonra buyurdular ki; Paşa ile görüşmüşler, İslâmiyetle Bolşevizmin müsavi... Binaenaleyh Kâzım Paşa'nın Bolşeviklik ve Komünistlik hakkındaki bütün mülâhazatı ve bütün noktai nazarları şimdiki ifadâtıyla anlaşılman manadadır. Fakat bu sözlerle sizi imtihan etmiştir ve yine Kâzım Paşa beyanatı arasında şark siyasetinin lüzumu takibinden bahsetmiştir. Bunun için söz söylemeye lüzum görmüyorum. Bugün için şark siyasetini takip etmek, garp siyasetine... Onu takip ediyoruz. Daima onu söylemiş olması... Ve Kâzım Paşa'nın komünistlerle temasta olanlara karşı komünist görünmesi vaki olabilir ve memleket ve millet için nâfi bir maksadı siyâsî temin etmek içindir. Hakikatte komünist ve Bolşevik olduğu için değildir.

Yine buyurdular ki Gümrü'de Kâzım Paşa kendi eliyle Ermenileri komünist yaptı. Kâzım Paşa ile aramızda bir hafta muhabere cereyan etti. Ermeni meselesinin halli mevzuubahis olduğu sırada şunu mu yapalım, bunu mu yapalım diye mesaili muhtelif mevzuubahis olduğu zaman, ve o münakaşada bulunmuş olsaydınız takdir ederdim ki en faideli olan şey, zaten komünist olmayan serseri Ermenilere komünist dedirtmek için ve Taşnak mevcudiyetini bir an evvel yıkmak için yapmıştır.

Kâzım Paşa hakkındaki diğer bir noktasına cevap vermek isterim. Mustafa Suphi ile ilk temasta bulunduğumuz zaman yalnız muhabere etmedim. Benim nezdime âdemi mahsus göndermiştir. Hakikaten Eskişehir'de bulunduğum sırada Mustafa Suphi'nin ve daha bir adamın imzasıyla bir vesikayı ve bir mektubu hamilen bir zat bana mülâki oldu. Mustafa Suphi bana müracaat ediyor ve diyor ki; bizim hariçte maksadı teşekkülümüz dâhildeki maksadı millimizin teshil ve teminden ibarettir. Binaenaleyh size nasıl hizmet edebiliriz? Bu mektubu getiren adam aynı zamanda bana mahrem olarak diyor ki; heyeti merkeziyeye dâhilim. Ve bu adam Lenin'in yegâne adamıdır ve Lenin Türkiye hakkında bir iş yapmadan evvel mutlaka Mustafa Suphi ile... bu adamın etrafını sarmaktır. Lâkin aslı yoktur... idaresiz ve milliyetsiz bir adamdır. Ben doğrudan doğruya Mustafa Suphi'nin mektubuna cevaben yazdım ve onu okuyabilirsiniz. Bu milletin, bu milletvekillerinden mürekkep olan Meclisin maksadı, gayesi, siyaseti kati olarak budur. Hiçbir vakitte merkezi hariçte bulunan bir teşkilâtla teşriki mesai edemeyiz. Biz kendi kendimizi sevk ve idareye çalışırız. Bu memlekette çalışmak isteyenler, hakiki olarak çalışmak isteyenler memleketin içinde bulunurlar ve memleketin hakiki menabiine, kitlelerine istinad ederler. Önün için Mustafa Suphi'ye ceza yapamazsınız efendim.

Bir de şarkın ahvalini tetkik etmek için bir heyeti mahsusa izamını talep etmişler. Şarkın ahvalini hangi noktai nazardan anlamak istiyorsunuz?.. Asıl mektubu getiripte mahrem tebligatta bulunan, söylediğim şeylerin hepsi hakkında müspet, müeyyid delaili kâfiye mevcuttur. Tekrar delile hacet yoktur. Kanaatlerimizi tespit edebiliriz. Bu mesele hakkında eğer Kâzım Paşa'nın buna temayülâtı ve bu temayülâtın mucibi mazarrat olacağını tahkik etmek ise maksat, bu gayet barizdir. Azerbaycan'da bilmem Dağıstan'da Bolşeviklerin komünizme karşı ne gibi tedabiri ciddiye düşündüğünü anlamak için, Hükûmete olan tekliflerini mütalâa buyurabilirsiniz. Eğer bundan başka şarkta anlaşılması lâzım ve henüz Beyefendi tarafından ifade edilen şey varsa bir heyeti mahsusanın izamı meselesi ki buna hiç lüzum yoktur, Kâzım Paşa'nın ne ruhta ve Bolşeviklere karşı olan hissiyatı malûmunuzdur.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Kâzım Paşa'ya hürmetimiz vardır. Erzurum valisi olmak için İstanbul'da bile çalıştık ve sonra o kadar da basit bir adam değilim. Mesaili nüfuz edebilirim ve görüştüm. Garazı şahsî tanımam. Vali Hamit Bey Necati Bey'in Hükûmete verdikleri son şeyi de söyleyin.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla)/REİS PAŞA HAZRETLERİ — Şimdi efendiler bu noktadan başlayacağım. Yine ben de, dünyada hiç garazı şahsî taşır adam değilim. Bir defa zâtı âliniz Vali Hamit Bey ile Necati Bey'in verdikleri şeyden nereden muttali oldunuz? Üçü Ermenistan sulhunu yapmak için tarafımızdan tayin edilmiş bir heyeti murahhasadır ve onlarla vuku bulan muhaberatı mahremanemiz sizce neden malûm oluyor? Bu Necati'nin fikri bana gelir. Demek o zatın bana yazdığı telgrafnameden zâtı âlinizin de malûmatı vardır. Kâzım Kara Bekir Paşa'nın takip ettikleri siyaset hakkında şikâyetamız

izahatınızdan şimdi bu noktayı izah için bir şey daha söyleyeyim. Zâtı âliniz Necati Beyle Hamit Bey'in muttali oldukları heyeti murahasanın bir faaliyet tahliyesine belki vakıfsınız. Fakat Kâzım Kara Bekir Paşa'ya Heyeti Vekileden verilen talimata vakıf mısınız? Bana yazmış olduğu telgrafnameden zâtı âlinizin de malûmatı vardır. Meseleyi tenvir için soruyorum. Orada ne renk ve şekil göstereceğine dair Hamit Bey Necati Bey'in malûmatı yoktur.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Ben tereddüt ettim şahsımda.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Çünkü her gittiğiniz yerde aleyhinde bulundunuz, yazık değil mi? Tarihe geçecek onun yaptığı şeyler.

REİS — Celseyi tatil ediyorum, beş dakika teneffüs için.

Dördüncü Celse

REİS: Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Celseyi açıyorum. Komünizm hakkındaki müzakerata devam ediyoruz. Söz Yahya Galip Bey'indir. Buyurun.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Efendiler, bendeniz nikatı nazarımı arz ve tespit ederken bütün sözlerimden dolayı mazur görmenizi rica ederim. Sizden ne vakit valilik istedi? Bu meseleyi komünistlik ile muhakeme etmezden evvel biraz tarihe lütfen nazar buyurmanızı rica ederim. Bize Avrupa müstebit Hükümetlerinin bu kadar tecavüzünün, bu kadar zulüm ve tasaddisinin sebebi nedir? Bendeniz muhakememde böyle buluyorum ki bizim Müslümanlığımız, onların Hristiyanlığıdır. Hatta buna misal olarak şu Harbi Umumiye göstereceğim. Harbi Umumiye biz istiklâliyetimizi, mülk ve milletimizi muhafaza etmek için girdik. Hiç kimseye taarruz etmek için girmedik. Bize tecavüz ediyorlardı. Bizimle beraber harbe giren Almanya, Bulgaristan, bunlar istediği gibi tecavüz ediyorlardı, memleketlerimizi çiğniyorlardı. Muzafferiyetini istihsal için her lâzım olan şeyi yapıyorlardı. Bu itibarla onlara yaptıkları ve bize yaptıkları meydandadır. Şu halde Almanya'ya hiçbir şey yapamamışlardır. Fakat bizim hayatımızı elden almak cüretine kadar ilerlemişlerdir. Ne için? Müslüman olduğumuz için. Başka bir şey için değildir. Şarkta Rus İmparatorluğu üzerine kuud eden zevat Bolşeviklik namıyla bir nazariye çıkarmışlar. Bunlar bizimle hoş geçinmek istiyorlar. Tabii ki Müslümanlar, kendileriyle hoş geçinmek isteyen halk ile daima hoş geçinirler. Bu muhakkaktır ki Ehli Salib'in yaptığı her şey bizim için muzırdır. İslâmiyetin imhasını beklerler. Maahaza bizim Bolşeviklik, Komünistlik gibi Ehli Salip'ten doğmuş efkâra tebaiyet etmeliğimiz de doğru değildir. Hamden lillâhi taala bizim dinimiz İslâm, kitabımız Kuran olmakla onu takip edeceğiz. Maahaza iyice düşünmeliyiz. Biz ne için toplandık, maksadımız ne idi? Biz milleti halâs etmek için, vatanımıza taarruz eden düşmanları defetmek, istiklâlimizi, siyasetimizi muhafaza etmek için toplandık. Yoksa şarkta çıkan bir fikre ittiba etmek, garpte çıkan bir fikri rehberi harekât etmek için toplanmadık. Maahaza bütün Müslümanlar kendi ananâtı dairesinde hareket etmek ister. Bolşeviklik takip etmek gayesi, milleti malûm olmayan bir yola sevk etmek ve millete ihanet etmektir. Bolşeviklik ile komünistliği ayırmayacağım. Benim noktai nazarım, bunlar bizim milletimize mazarrattan başka hiçbir menfaat vücuda getirmez. Bu fikrin sahasını tevsiya çalışmak, bizim esasatımızı rahnedar eder.

Sonra içimizde ulema kıyafetine girerek, yalan yanlış fikirleri; bu, ahkâmı şeriyededir diye göstermek, bir ihanettir. En evvel yapılacak muamele, bunu o kisvesinden tecrit etmektir. (Doğru sesleri) Affınıza mağruren ufak bir şey söyleyeceğim. Gerçi hurafattır, amma çok hoştur. Süleyman, zamanında hocaya ceza vermek istemiş, değnek şikâyet etmiş. Buna verilecek ceza kisvei ilmiyeden tecrid etmektir.

Bolşevikliği İslâmiyetle mezcetmek akılsızlıktır. Eğer Bolşeviklik İslâmlık ise, onlar İslâmlığı kabul etsinler. Mecburiyet göremem. Komünistlik ve Bolşeviklik bizim vatanımızdan çıkmalıdır. Biz onlara yol vermeliyiz. Binaenaleyh Bolşeviklik bir akın yapacaksa, nereye karşı? Kendi mesleklerine karşı, kendi... ibda edenlere karşı bir akın yapabilir. Ben arkadaşlarımın her birini muhterem mevkiye görürüm. Binaenaleyh temenni ederim ki; içimizden Bolşevikliğe ve Komünizme sâi olanlar bu işten tecerrüd etsinler ve desinler ki: Büyük Millet Meclisinin takip edeceği gaye; gayei İslamiyet'tir. Sizin aleyhinizde bulunan Hristiyanlar da sizinle beraber olacaktır. Herkesin hukukunu temin de Bolşeviklikten yüksektir. İşte maruzatım bundan ibarettir.

BİR MEBUS — Arkadaşlar, yalnız komünistliği iddia eden bu adama verdiğim cevapta anadan doğma komünistim dedim. Fakat buna emin olunuz ki benim dinim ve imanım, tarzı telâkkim büsbütün başkadır. Burası şimdi bir kürsü ilmî olmadığı için bittabi komünistliğin leh ve aleyhinde bulunacak değilim ve bundan bahseden arkadaşımız da Yahya Galip Bey'di. Yalnız komünistlik iddia eden bu adam, iki ay evvel bizden bir iki vilâyeti Ermenistan namı hesabına istedikleri zaman, yekten hayret ettim. Badehu hayret etmedim. Haç düştü, kırılmayayım, yuvarlanmayayım derken bir hal geldi, İslamiyet'i sarmaya başladı. İslâmiyet kelimesi başladığı dakikadan kıyamete kadar devam edecek. Çünkü efendiler, bir noktai nazardan, bir tarife göre; komünizm demek de, nahiyci idare demektir. (Gürültüler) (Samî'in locasında beş yaşında bir çocuk var sesleri,)

REİS — İndirin. (Handeler)

Hakikî olsun, ilmî olsun, dinî olsun, gayri dinî olsun. Herhalde bu tabirlere dikkat buyurulsun. Elimizi hariçteki bir ele uzatırsak bunun ihanetin en büyüğünü teşkil edeceği muhakkaktır ve bu katidir. (Ne demek sesleri) Fırka itibariyle arzetmek istiyorum.

İkincisi; bu memleketteki cereyanları durdurmak veya teskin etmek vazifesiyle mükellefiz. Bu vazife ile mükellef de, bu Mecliste en evvel İrşat Encümenidir. Maatteessüf diyeyim geçen gün bir takrir verdim. Arkadaşlar, istirham ederim, münhal olan âzalıklara intihabatınızı bir an evvel icra ediniz de İrşat Encümeni dolsun. İstirhamım bundan ibarettir.

MUSA KAZIM EFENDİ (Konya) — Efendiler, bu millet Harbi Umuminin neticesinde tazyik ve istilâcı amalane mani olmak için, bütün milletin yekvücut ve yekemel olarak, yalnız müdafaai ırz ve namus, müdafaai mukaddesat için ve bütün mille bu emelde müttehit ve yekvücuttur olduğunu ve şu Meclisi Âlinin ancak bu emelle içtima etmiş bulunduğunu millet bilmiş olduğu içindir ki ancak ve bu Meclisi Âlinizin ancak ve ancak mukaddesatının muhafazasını tazammun ettiği içindir ki meşru... İslâmiyet, zuhurundan bugüne kadar, bütün âlemi Hristiyaniyete karşı yapmış olduğu bütün muharebatta aynı emelle çarpışmış ve Meclisi Âliniz de bu emeli mukaddesle milleti ve memleketi müdafaaya azmetmiştir. Pek yakın zamanda teşekkül eden gerek Halk İştirakiyyun Fırkası her zaman Müslümanlar kendilerine vaki olan muhacematı defetmiş, müstakil olarak bugüne kadar gelmiş ve bugün de istiklâlini muhafaza içinde Meclisi Âlinizin azm ü gayretine müzahirine olmuştur. (Fakat yakın zamanda teşekkül eden gerek komünist fırka ve gerek Halk İştirakiyyun Fırkası bu gayemize) (1) mübayin, memleket dâhilinde yegâne istinat etmek istediğimiz... bir tefrika, bir sui tefehüm hâsıl edebilmek gerek komünist fırkalarının neşretmiş oldukları bazı makaleleride öyle ahval görülür ki bu, safdil ahali için düşmanlarımızın bizim hakkımızda kendi kuvvetleriyle, toplarıyla yapamadıkları tahribi kendi elimizle yapmış oluruz diye korkuyorum. Bütün havfım bundan ibarettir. Bu hal hâsıl olduğu içindir ki bu emellerimiz düşer ve korktuğumuz tehlikeler baş gösterir. Bilcümle hukuku tabiiyeye müstenid ve esasatı hukukiyeye (müstenit hakları tahrif ve birtakım) (2) hak garibeleri icat ederek bu yolda bazı teşrifat yapılarak hak garibeleri icat edilmiştir. (âlemi İslâmiyetin, milletimizin ve memleketimizin imhasına tevessül etmişlerdir.) (3)⁸⁸ Binaenaleyh halkın hukuku tabiiyesi gasbedilmiştir.

88 (1, 2, 3) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

Efendiler, iddia edebilirim ki; dini, menafii âliyei beşeriyeyi müstelzim, kavaidi hukukiyei nâfiayı müçtemidir. Hakkı temellük de bu hukukun birisidir. Hakkı temellük demek, sayı beşeri, tezyidi ümrani ve refahı umumiyei mucip ve kabul edilmiş hukuku tabiiyeden olmakla beraber, din de bunu kabul etmiştir. Yoksa hakkı temellüksüz hiçbir şey teessüs edemez. Hakkı veraset ise, o da, hukuku tabiiyeye müstenittir. Çünkü terekisinin evlâdına isabet edeceğini bilen peder, bir aile teşkil eder, evlat yetiştirir. Onun tahsili, ilm ü irfanını temin eder. O suretle, millete hadim, hayırlı evlat yetiştirmek, halis bir nesil yetiştirmek için çalışır. Keza yine bir evlât, pederinin mirası, vefatında, kendisine intikal edeceğinden dolayı, pederine hizmet eder. Onun emrine tabi olur ve bu suretle sarfı mesai eder. Halk İştirakiyyun Fırkasının zannettiği gibi değildir. (Ve inne leyselil-insane illâ maseâ) âyeti kerimesinde hakkı verasete mübayenet yoktur. Hepsinde sayı vardır. Külfete zahmet, zahmet nimet mukabilindedir. Binaenaleyh benim korktuğum cihet, bunun dini mazarratından ziyade, bugün deruhte etmiş olduğumuz şu müdafaayı intaç edememekten ve ordu efradı arasında da bir münasebetsizlik çıkmasından korkuyorum ve ondan söylüyorum. Yoksa başka hiçbir emelim yoktur. Memleket istiklâline mazhar olursa, herkes nusus kuranıyeye mugayir olmayan, içtimaî inkılâplar yapabilir. Herşeyden evvel Türkiye Devleti, bir Müslüman Devletidir ve Müslümanın hamisidir. Türkler, İslâmiyeti ve ahkâmı şeriyeyi muhafaza ile mükellef ve onunla müftehirdir. Onun içindir ki bütün âlemi İslâmın teveccüh ve muhabbetine mazhar ve her zaman âlemi İslâmın müzaheretine nail olmuştur. Maazallah... müzaheretine nail olması ve her kavmi İslâm'dan... bu Müslüman olması ve her kavmi... ahkâmı şeriyeyi muhafaza ve müdafa ve ahkâmı celileyi neşrine mazhar olduğundan dolayıdır ki Türk Devleti, bütün akvamı İslâmiye fevkinde bir istinatgah olmuştur. Bu ahkâma riayet ettiği takdirde ilelebet mazharı saadet olacak ve daima teşebbüsâtında, hayra matuf olan icraatında muvaffak olacağına iştibah yoktur ve yine Kanunu Esasi teyid ve tevsik etmiştir ki, Devletin dini, Dini İslâm'dır ve yine bu esasa müstenittir ki; Kabine Erkânı meyanında bir de Meşihat Makamı vardır. Fakat maatteessüf diyeceğim, Makamı Meşihat bazı böyle neşriyata karşı, arkadaşlarına müracaat ederek, bu neşriyatı haddi itidale irca etmek vazifesiyile mükelleftir, hâlbuki bugüne kadar bunu ihmal ettiğinden dolayı teessüf ile...

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Şeyh Servet Efendi'nin risalesi serapa tahrifatla memludur. Maksudı seriyi anlamadan, âyat ve ahadisine kendi keyfine, hiçbir hakkı tasarrufu olmadığı halde, ahkâmı şeriyeyi tahrif etmiştir.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Söz istiyorum bunun hakkında.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Efendim, rüfekayı kiram her cihetini söyledi. Yalnız arkadaşlara ben bir iki sual... soracağım. Biz malûm ya olduk beri modaya çok heves ederiz.. Modacı bir milletiz. Bir vakit Fransa'yı taklit ile meşgul olduk. Şimdi diğerlerini taklit ile meşgulüz. Hâlbuki efendiler mukallit olan milletler daima kendini zaif görüp, taklit ettiği milleti büyük gördüğünden dolayı mukallit olan, taklit ettiği milletin ayağı altında her zaman ezilmiştir. Tarihler buna şahittir. Bir millet kendinde mevcudiyet, kudret görmezse o millet yaşayamaz. Efendiler bununla beraber maddiyatın maneviyata merbutiyeti tammesi vardır. Efendiler maneviyatı olmayan bir millet âlemde yaşayamaz. Çünkü maddiyatını tanzim edemez. Maneviyattır milletleri yekdiğerine rapteden. Maddiyatına sahip olmayan her millet, her zaman, maneviyatına sahip olamayıp, maddiyatını tanzim edemediğinden dolayı müzmahildir. Binaenaleyh bizim bir maneviyatımız var ki; Dini İslâm'dır. Şimdi ben soruyorum; bizi intihap edenler Müslüman mıdır, değil midir? Müekkillerimiz Müslüman olduğu halde o Müslümanların dini ve hissi hilâfına ben, komünistim diye meydana çıkmanın manasını bilemem ve müekkillerime karşı bu suretle meydana çıkan rüfekayı kiram buna karşı ne cevap verilebilir? Bununla beraber beyefendiler, Şeyh Servet Efendi hakkında yalnız Musa Kâzım Efendi söyledi. Bir risale yapmış ve Allahın âyeti celilesini şöyle tefsir ediyor; Allahu azimmüşşan eşyayı insanlar için halk etmiştir. Binaenaleyh insanlar eşyadan mütesaviyen müteneffi olacaktır. Şu halde insanlardan birinin diğer birinden daha ziyade eşyayı mevcudeden intifa etmesi meşru değildir, demiştir. Bakın efendiler, bu, Kuranı azimmüşşanın manasını tahriftir. Eğer Müslüman ise Şeriatı İslâmiye onu tekfir eder. Efendiler, biz ya Müslümanız veya Hıristiyanız. Şüphe yok ki Müslümanız. Şu halde, Müslüman olduğumuz halde, böyle bir dinsizlik neşriyatını tervice ve dinsizlik namı altında bir fırka teşkili ile meşgul olacak isek Yunan ile meşgul olmaya ne mana var? Beraber olurum, geçsin gitsin. Yunan ile muharebede ne mana var? Biz Yunan ile ne için muharebe ediyoruz? Efendiler, emin olunuz

vatan diye bağırırışsak, hepsi üzerine tekaddüm eden dindir. Her ne nam altında bağırırışsak hep bunları temin eden dindir. Yunan ile bizim muharebemiz dinimiz içindir. Şu halde komünizm diye bir dinsizliği terviç edeceksek millet arasında uğraşmanın manası nedir? Bununla beraber bakın efendiler, şimdi yine Hükûmetten soracağım; Emek Gazetesi diye bir gazete çıkmış. Bu da Halk İştirakiyyun Fırkasının mürevvici efkârı imiş. O gazete de, Musa Kâzım Efendi'nin söylediği veçhile diyor ki; esasatı diniyede böyle bir hakkı temellük, tasarruf gibi bir şeyler olmadığı halde sonradan hakkı saltanat, hakkı irs, hakkı icar ve isticar gibi birtakım hakkı garibesini meydana gelerek halkı, memleketi berbat etmiş ve bir avuç ekalliyetlerin ekseriyetlere hâkim olmasına sebep olmuştur diyor. Bir makalesinde de diyor ki; Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da her yapmış olsa, ne kadar muvaffakiyet elde etmiş olsa yine bir şey yapamayacaktır. Akıbet yine halk olacaktır. Ne yapacaksak gelin arkadaşlar yoldasınız. Budur efendiler. Şimdi ben erkânı Hükûmetten soruyorum: Hükûmet bu gazeteyi gördü mü, görmedi mi?..

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Gördü, gördü. Hükûmet bu gazeteyi İstiklâl Mahkemesine vermiştir, yarın muhakemesi olacaktır. Hükûmet uhdesine terettüp eden vazifeyi ifa etmiştir. (Teşekkür ederiz sadaları)

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Şimdi Musa Kâzım Efendi'nin söylediği sözü yalnız tekrar edeceğim. Şu fıkrâ: Şer'iye Vekili Efendi'nin uhdesine terettüp eden bir vazife, bir vecibe vardır. Hoca Efendi'nin de o vazifeyi vecibeyi ifa etmesini rica ederiz.

Gelelim Şeyh Servet Efendi'ye: (Handeler) Efendiler, bu adam Bolşevikliği, komünistliği altı aydır terviç ediyor ve bu adam büyük bir risale yazdı ve bu risalesi serapa, Musa Kâzım Efendi'nin buyurduğu gibi, tağyirat ve tahrifattan ibarettir. Şer'a muvafık olarak içinde bir kelime yoktu diyebilirim. Çünkü okudum. Fakat ben şunu aradım ki bu risaleyi bastırarak kadar bunun iktidarı yoktur, bu muaveneti nereden aldı?

MUSTAFA BEY (Tokat) — Anladık ya, para, parası,

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Şimdi haber aldım ki, gazetenin benim olduğu söylenmiş, katiyen reddederim.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Bu adam şer'i kisvesinde ve hoca suretinde böyle milletin ananat diniye ve esasatı diniyesini tahrife say ettiğinden dolayı, risalesiyle ve şu yazılan telgrafla malûmdur. Bu adamı Hükûmetten ve Meclisten rica ederim, derhal geri döndürsün. Hakkında takibatı kanuniye icra olunsun ki şu Meclis Müslümanlığa hadim olduğunu bilsin ve Müslümanların kalbi bize bir kat daha raptolunmak için bu vazifeyi icra etmesini teklif ediyorum.

REİS — Müzakereyi kâfi görüyor musunuz? (Hayır sesleri) (Hariciye Vekili söz söylecek dinleyeceğiz sesleri)

DOKTOR AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Muhterem efendiler, içinde yaşadığımız zamanın hayatı tarihiyemizde en nazik ve vahim bir an olduğunu Heyeti Âliyenize tekrar etmeye lüzum görmem. Binaenaleyh bu Hükûmetin münasebatı siyasisesine taallük eden müzakerat ve münakaşatta söylenecek sözlerin fevkalâde ihtiyatla telâffuz edilmesini istirham ederim. Bundan evvel birkaç defa zuhur eden münasebetlerle Heyeti Âliyenize kemali saffetle arzetmiştim, ki Rusya ile akdi itilâf veya ittifak noktasından vuku bulan teşebbüsümüzden maksat, yalnız memleketin hududu milliyesi dâhilinde istiklâlini temin etmek için hariçte bir noktâi istinat aramak mütalâasına matuf idi. Biz Rusya ile bu suretle, bu maksatla müzakerata başladığımızda komünist olan Rusya Hükûmeti bize hiçbir vakit kendi nazariyatı içtimaiyesinin kabulünü, akdi ittifak için bir şartı mütekaddim olduğu hakkında hiçbir şart koymamıştır. Bu böyle olduğu gibi, Rusya Hükûmeti Şûralar Cumhuriyetinin eylevm Ankara'da bulunan heyeti sefaretî geldiği vakitte Hükûmetimizin, Meclisimizin münasebatı hariciyesini idareye memur olan Hariciye Vekili sıfatıyla kendileriyle görüştüğümde hatta ayaklarının tozuyla ilk defa, ilk telaffuz ettiğim söz şu olmuştur: Biz, bizi mahvetmek isteyen emperyalist devletlere olan mücadelede sizinle iştirak ediyoruz, size elimizi veriyoruz. Fakat bu memlekette inkılâbı içtimâî yapmak icap ederse bunun lüzumu mahsus olursa bu inkılâbı ancak bu memleketin evlâdı yapacaktır. Bunun berveçhi peşin, Rusya Hükûmeti Cumhuriyesi tarafından ve onun buradaki heyetin tarafından dahi bilinmesi bizim için ehem ve elzemdir. Biz, Rusya Hükûmetinin dahi burada, Rusya'da vaki olan bir inkılâbı içtimâîyi yaptırmak emelinde

olmadığını Rusya Şûralar Cumhuriyetinin en salahiyettar adamları ağızından teminat almak suretiyle buna vakıfız. Rusya Hükûmeti, icra ettiği, kendisi için ve belki de Âlemi İslâm için, birçok tecarüpten sonra, o da bu kanaate vasil olmuştur ki; âlemi İslâm için komünizm müsait değildir. Binaenaleyh herhalde şu Hükûmeti... bütün garp âlemine karşı tesisi müdafaa edemeyerek... Rusya Şûralar Hükûmetinin başında bulunan rical bunu anlayamayacak kadar ahmak adamlar değillerdir, bunu anlamışlardır. Bize katıyen bu yolda bir teklifte bulunmamışlardır.

Malûmu âliniz Rusya iki kuvvete karşı mücadele ediyor. Biri emperyalizm, yani masum ve mazlum milletleri esaret altına almak, kendi menfaati için onları hayvan gibi çalıştırıp müstefit olmak isteyen, bu mesleki takip eden devletlere karşı onları yıkmak için mücadele ediyor. Diğeri de; zahirde buna müşabih, fakat millî bir şekilde tecelli eden kapitalizme karşı mücadele etmektir. Kapitalizmin ne olduğunu bütün heyeti âliyeve tekrar arzetmeyeceğim. Yalnız birincisinde ile Rusya ile hemfikir bulunuyoruz.

İkinci şıkka, kapitalizm meselesine gelince; bizde halkı böyle zincir altında inletecek surette teşekkül etmiş muazzam kapitalistler yoktur. Bunun içindir ki Rusya Hükûmeti şarkta bulunan akvamın kendi inkılâbî içtimaiyesini, iktiza ederse, kendilerinin yapması hususunu kabul etmişler ve görüyorsunuz ki kommünize etmek için elinde bulunan birçok vesaiti, bilâkis Avrupa'ya, yani hakiki emperyalist, hakiki kapitalist devletlere tevcih etmiştir. Biz Rusya ile yalnız bir maksat uğrunda akd ü ittifak ve itilâf emelini takip ettik. Safvet ve samimiyetle temenni ediyorum ki bu gayemize vasil olalım. Binaenaleyh bütün garp âlemine muhasım bulunduğumuz bir zamanda şarkta dahi elde edebileceğimiz bir istinatgâhı alın... bütün Meclis bunu tezekkür eder, Heyeti Vekile ne şu veya bu suretle hareket eder. Fakat bendeniz öyle zannediyorum ki Heyeti Celileniz, birçok münakaşat neticesinde Rusya Devleti ile tesisi münasebat edilmesi lüzumunu teslim etmiştir. Dönüyorsa bilmiyorum. Bu devlet, en şevketli zamanlarında bile hariçle akdi münasebatlar kendini müstağni tutamamıştır ve dünyada Suru - çin içinde muhat olarak yaşamış, payidar olmuş bir millet yoktur. Binaenaleyh biz de dahi hariçte birçok milletlerle münasebatı katıyesinde bulunmak istiyoruz. Ne için hakikatten tehaşi ediyorsunuz? En büyük devlet İngiltere, münasebatı siyasiyede, "ben" diyor. Yani hariçte istinat edecek bir millet ararım.

Binaenaleyh bu mukaddemeyi yaptıktan sonra, Hüseyin Avni Bey'in ifadatına karşı, memleketimizin münasebatı hariciyesinin mesuliyetini haiz olmak itibariyle, bu Hükûmet namına, söyledikleri sözleri reddediyorum. Çünkü kendisiyle münasebatı siyasiyede bulunmak, belki askerî, siyasi bir ahidde bulunmak istediğimiz bir devletin haydut tabiriyle tavsif edilmesine razı olamayız. Binaenaleyh bunu reddetmekte Hariciye Vekilinin vazifesi iktizasındandır. Ben mesuliyeti haiz bir şahsi itibariyle bu sözü bu kürsüden söylemek Meclisi Âlinizin... Rusya'da tatbik edilmiş olan içtimai mesaili Meclisin içinde münakaşa etmek başka bir şeydir, bunun münakaşasının, Hükûmetin maksadını rahnedar edecek şekle ifrağı başkadır. Binaen alâzalık, bu kadar müşkülât içinde istihsal edilmiş olan şu netayici belki de rahnedar etmesi muhtemel olan bu gibi sözlerin, fikirlerin söylenilmemesini Heyeti Âliyenizden istirham ediyorum. Çünkü devlet, çocuk oyuncağı değildir. Devletin menafii gayet muazzamdır. Biz bu memleketi her birimiz kendi istediğimiz gibi tasarruf edemeyiz. Onun menafii âliyesi neyi icap ederse biz onu yapmaya mecburuz.

Şimdi efendim sözüme hitam veriyorum. Bu istirhamımdan sonra elbette Heyeti Âliyeniz bunu kemali ehemmiyetle nazarı dikkate alacaktır. Şimdi aleyhinde söz söylenen bu hükûmet, bize müttefiki tabiisi hitabıyla müracaat eden... lâyenkati Moskova'da içtima edecekse... konferans esasatını hazırlamak için müzakeratta bulunmakla beraber, bugün maruz olduğumuz garp taarruzatına karşı memleketin her türlü vesaiti mukavemetini temin için her türlü tedabiri ittihaz etmiş olan bu hükûmet, bir taraftan vazifesi ne olursa olsun,... tevcih ettiği gibi... kendine müttefiki tabii addettiği hükûmete müracaattır. İşte demin bu kürsüye, Hüseyin Avni Bey'e cevap vermek üzere gelmek için müsaade istedikten sonra Rusya'dan aldığım şu telgrafi Heyeti Âliyenize okuyarak sözüme hitam vereceğim.

(Telgrafname okundu)

HÜSREV BEY (Trabzon) — Bizim sahile alınıp bir an evvel cepheye yetiştirmek... ve en mühim mesele, cephane ve esliha meselesidir ve Meclisi Âli ister ki bu ihmal edilmesin. Bu hususta bir dakika tecvizi terahi edemez.

REİS — Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görüldü.

ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Müsaadenizle müzakerenin bidayetinde burada bulunmadığım için şahsım hakkında cereyan eden ve söylenen sözlere vakıf değilim. Fakat bulunduğum dakikadan itibaren fırkaya taallük eden bazı sözler hakkında ufak...

MUSTAFA BEY (Tokat) — Hangi fırka? (Gürültüler)

ŞÜKRÜ BEY (Devamla) — Mademki burada fırkalar mevzubahis olmuştur. Siz ne hak ile burada söz söylemiş iseniz ben de o hak ile söylüyorum.

Muhterem arkadaşlar; malûmu âlinizdir ki dünyada fikirler hiçbir zaman kendi daireleri içinde çıkılamaz. Burada bizim toplanmamızı emreden şey, müdafaai vatan hissidir ve emperyalist devletlerin üzerimize hücumu karşısında müdafaasız kalan millet, meclisini toplamıştır. Bu, bir hakikattir. Hepimiz buraya gelirken hepimizin kalbinde, vicdanında ve yemin ettiğimiz veçhile yaşayan bir şey varsa, hududu milliyemiz dâhilinde, bu milletin istiklâli tammını temin etmektir. Bütün mebusların vazifesi budur. Fakat mebusların vazifesi bu iken, her mebusun kanaati içtimaiye ve siyasesini tahdit etmek hakkı da kimse tarafından bahsedilmemiştir. Herkesin bir kanaati içtimaiye ve siyasiye hakkı vardır. Bu hakkı hiç kimse, hiçbir fert nezedemez. Binaenaleyh bu kanaatlerimiz dairesinde hepimiz çalışsak ve çalışıyoruz.

Bilirsiniz ki Paşa Hazretleri Komünizm Fırkasından bahsetti. Bendeniz de Halk İştirakiyyun Fırkasının teşekkülünden bahsedeceğim. (Gürültüler) Müsaade buyurun, onu söyleyeceğim. Efendiler, hepimizin malûmudur ki biz buraya geldiğimiz zaman daha bidayette bizim burada nasıl çalıştığımızı biliyorsunuz. O vakit bir Yeşil Ordu teşekkül ettiğini hepimiz biliyorduk ve bütün arkadaşlarımızın oraya giderek tahlif edildiğini haber alıyorduk. Bu cümleden olmak üzere bana de o fırkaya ithal için vasita oldular, bendeniz bunu muvafık bulmadım. Çünkü bu fırka o vakit hafi bir surette çalıştığı içindir ki o firkanın memleket dâhilinde bazı fenalık yapabilmesi melhuz idi. Bunun için ben bunu muvafık bulmadım. Meclis dâhilinde bir Halk zümresi teşekkül etti ve bu zümreye de birçok arkadaşlar dâhil oldular ve bu Halk zümresinin teşkiliyle beraber onu takiben Hükûmetin bir halkçılık programı, malûmu âliniz olduğu üzere, encümende tetkik olundu. Bendeniz de bulundum. Nihayet Meclisi Âlinizde uzun münakaşadan sonra kabul ve ondan sonra bendenize bir müracaat vaki oldu. Matbuat ve İstihbarat Dairesi neşriyatı... bana Tokat Mebusu Nazım Bey söyledi. (Başka celseye bırakalım sesleri) Efendim eğer bu Mecliste fırkaların vaziyetinin ne olup olmadığını anlamak istiyorsanız dinlersiniz. Ya da Mecliste muhtelif kanaat ve fikirler vardır ve bu kanaat ve fikirler hakkında bir malûmat edinmiş olsaydı şimdiye kadar zannederim ki bu kadar fikir cereyanları olmazdı. Bendeniz matbaamı sattım. Buraya geldikten sonra itirazlara duçar oldum. Makine İngiliz makinesi imiş, Fransız makinesi imiş. İşinize gelmeyecek olursa benim makbulümdür. Beş bin liraya sattım. Bir hizmet etmek emeliyle verdik. (2000) liraya almıştım, yalnız makineyi. Maahaza orası lâzım değil. (Gürültüler)

REİS — Bu meselenin İstiklâl Mahkemesince takip edilmekte olduğu ve Meclisi Âlinize arzı malûmat edeceğinden... Kabul edenler lütfen el kaldırsın...

HULUSİ EFENDİ (Yozgat) — Komünist Fırkasına para verildi mi? Maliye Vekili izah etsin.

FERİT BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) — Efendim; Hoca Efendi'nin sual ettikleri Komünist Fırkasına para verilip verilmediği meselesidir. Heyeti Celilenizin her bir uzvu son derece emindir ki Maliye Vekâleti sarahaten muayyen olmayan ve tahsisatı olmayan bir yere para veremez. Bunu hatta tasavvur buyurmalarını bendeniz istigrah ile karşılıyorum. Binaenaleyh, bendenizin malumatım; ne Komünist Fırkasına ne de diğer fırkalara bu tarzda Maliye Vekâletince beş para tesviye edilmemiştir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Bendeniz de Heyeti Vekile Reisi sıfatıyla arz ediyorum: Maliye Vekâletince değil, hiçbir vekâletçe, hatta tahsisatı mestureden, hiçbir para verilmemiştir.

REİS — Efendim, mevcut on kıta takrir var.

MUSTAFA FEHMÎ EFENDÎ (Şeriye Vekili) (Bursa) — Musa Kâzım Efendi'nin bahsettiği risalei mahudeye reddiye yazmadığımdan dolayı beyanı teessüf edilmektedir. O risaleyi bize verdiler. Efendiler risaleyi okuduk. Fakat böyle gördüğümü anlatmadan bu risaleyi birkaç müfessir arkadaşlara verdim, bunu baştan nihayete kadar okuyunuz dedim. Okudular. Bugün bu risale ehemmiyetten sakıttır. Nahiv görmüş bir talebe bunu derhal reddedebilir. Buna karşı reddiye yazmaya mahal yoktur. Musa Kâzım Efendi'nin, teessüfünü bugüne kadar sakladığına hayret ediyorum. Şimdi hemen, gelmeli idi, benimle beraber bir reddiye yazmalı idi. Eğer reddiye yazmak lüzumu var idi ise bu vakte kadar ne için sakladılar? Kendileri de ricali ilmiyedir.

HULUSÎ EFENDÎ (Yozgat) — Heyeti ilmiye tarafından yazılması daha münasıptır.

MUSTAFA FEHMÎ EFENDÎ (Şeriye Vekili) (Devamla) — Sonra Vehbi Efendi Hocamız Emek Gazetesinin bir fırkası hakkında beyanatta bulundular. Evet haberdar oldum. Çünkü ancak gazete okumaya elim değmiyor. Bunun içindir ki bugün buldurdum. Lâzım gelen noktalara işaret ettik. (Teşekkür ederiz sesleri)

REİS — Takrir şunları ihtiva ediyor. Her takrir de Şeyh Servet Efendi'nin İstiklâl Mahkemesine tevdi yolunda, bazı takrirler de İstiklâl Mahkemesi âzalığı ref edildikten sonra ve İstiklâl Mahkemesine tevdi için bir şubece hakkında tahkikat icrası... (Gürültüler) Müsaade buyurunuz, takrirlerin meali şu noktalara inhisar ediyor. (Gürültüler) Rica ederim dinleyiniz. Diğer bir takrir de sıfatı ilmiyeden tecridi, başka takrir de propaganda ile bu risaleyi iptal edecek, gazete ve risalelerde neşriyatta bulunmak üzere diyor.

Evvelâ reyî âlinize vazedeceğim. Şeyh Servet Efendi'nin İstiklâl Mahkemesi azalığından affını tecviz buyuranlar lütfen el kaldırsınlar... İstiklâl Mahkemesi azalığından affedilmiştir.

CELÂLETTİN ARİF BEY (Erzurum) — Müsaade buyurunuz efendim, bir mebusun İstiklâl Mahkemesine tevdi için bir karar verilmesi lâzımdır. Nitekim Hacı Şükrü Bey hakkında da aynı esas mevzubahis olmuştur ve mesele de şubeye havale edilmiştir. Madem bu zat şimdi İstiklâl Mahkemesi... buradan hakkında tahkikatı lâzımı ifa eder, şubeye havale ediniz. (Gürültüler)

HÜSREV BEY (Trabzon) — Reis Bey'in söylediği gibi nizamnamei dâhili mucibince vesaik lâzımdır. Binaenaleyh vesaik olmayınca mebusluğu mevzubahis olamaz.

REİS — Şimdi çekilecek kura üzerine evrak şubeye verilir. Hükümet şubeye vesaike gönderir, ondan sonra Heyeti Umumiye arz edilir. (Gürültüler) Sükûnete davet ediyorum.

Erkânı Harbiyeden gelen ve okunan raporu vesaikten addedip de şubece takibat icrasını kabul edenler lütfen el kaldırsın. (Gürültüler)

Aksini reye vaz ediyorum:... Şubeye havale edilmiştir.

Diğer bir takrir de sıfatı mebusiyetinin üzerinden ref etmediğiniz bir arkadaşınızın mahfuzan gelmesi için kanunumuz muvafık değildir. Birinci şubeye gitmiştir evrak.

Sıfatı ilmiyeden tecridi Meşihata aittir.

Riyaseti Celileye

Esasatı İslâmiye'yi bütün safvetiyle halka tefhim eden ve bugünkü vatan müdafaasını bihakkın tasvir ve müdafaa eyleyen Sebilürreşat Ceridei İslâmiyesi'nin burada bir an evvel intişarı için Hükümetimizce müzahareti lâzimenin ifası zımında Heyeti Vekileye havale buyurulmasını rica ederim. 22 Kânunusani 1337

Karesi Mebusu
Mehmet Vehbi

REİS — Vehbi Bey'in takriri Heyeti Vekileye havale olundu.

Efendim bir takrir var. Mecliste dört maddei kanuniyenin tedvini. Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey'in teklifi kanunisi. Lâyiha Encümenine havale kılındı.

Takrirleri birer birer okumaya lüzum kalmıyor.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Bendeniz efendim sabahki celselerde Hristiyanlardan asker alacağımızı ve bunları beslemek üzere mütemevvilândan bedeli nakti almak hususunu teklif etmiştim ve bu bapta Muvazenei Maliye Encümeninin de bir takriri vardı. Hâlbuki diyor ki; şubatta orduya para yoktur. Lütfen istirahat ederim, yarın bu para tedarik olunsun. (Kabul kabul sesleri)

3. — *Adana'da icra edilen mezalime dair Adana mebuslarının takriri.*

REİS — Efendim; Adana mebuslarının Adana'da icra edilen mezalime dair takrirlerine Millî Müdafaa Vekâletinin cevabi tezkeresi vardır, okutuyorum.

BÜYÜK MİLLET MECLİSİ

Müdafaai Milliye Vekâleti Ankara, 9.1.1337

M. Z. (zel) Kanun Sicil

Adet: 8959

MAHREMDİR

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

26. 12. 1336 tarih ve zabıt kalemi 943. 1853 numaralı tezkerei sâmilere cevabıdır:

Kırk Birinci Fırkanın Adana Cephesi emrinde bulunduğu 16 Ağustos 1336 tarihinde Kurttepe'de esir olan makineli tüfenk zabiti mülâzim Salâhattin Efendi'nin sureti vahşiyanece başı kesilerek Adana'da teşhir edildiği ve Yenice'de esir olan bir kısım efradımızın susuzluktan yürüyemeyerek kurşuna dizildiği Adana Cephesi Kumandanlığınca haber alınması üzerine Fransızların efrat ve zabitanımıza karşı göstermiş oldukları bu gibi muamelâtı vahşiyâne Adana'da Birinci Şark Ordusu Kumandanı General Döfiyö nezdinde protesto edilerek mukabele bilmisilde bulunulacağı tebliğ olunmuş ve mumaileyhten vârid olan cevapta Fransızların aldıkları üseraya insanîyet dairesinde muamele ettiklerini ve şayet herhangi bir Fransız esirine sui muamele edildiği haber alındığı takdirde bir Fransız'a mukabil on Türk esirinin idam edileceği bildirilmiştir. Vukuatı sâlifeden başka yalnız kânunuevvel nihayelerinde Ayıntab'a taarruz eden Goyo fırkası tarafından Göçge'de iki yaralı neferimizin süngülediği haber alınmış olup şimdiye kadar mezkûr cephede işbu vukuattan gayri üseramızın idam edildiğine dair bir malûmat alınmadığı ve bu bapta bundan başka hiçbir muamele yapılmadığı maruzdur.

Müdafaai Milliye Vekili

Fevzi

REİS — Malûmat hâsil olmuştur.

Efendim, müsaade buyurunuz. 24 Kânunusâni 1337 Pazartesi günü içtima etmek üzere in'ikada son veriyorum.

Kapanma Saati: (Yok)⁸⁹

⁸⁹ Not: Müzakere mevzularıyla alakalı olup, okundukları yerlerinin tespitine imkân bulunamayan takrirler aşağıdadır.

Riyaseti Celileye

22.1.1337

Büyük Millet Meclisi âzasından Şeyh Servet Efendi'nin celbi ve hakkındaki evrakının nizamnamei dâhilî mucibince kura isabet edecek şubece serian bittetkiki hakkında Meclis heyeti celilesince bir karar itasını teklif ederim.

Trabzon Mebusu
Hüsrev

Riyaseti Celileye

22 Kânunusani 1337

Şubelerden birinde tahkikat icrasından sonra para alarak melanet yaptığı sabit olduktan sonra Büyük Millet Meclisi âzalığında ihracını olvakit teklif ederim.

Erzurum Mebusu
Salih

Divanı Riyasete

Diyaribekir İstiklâl Mahkemesine tayin edilen Şeyh Servet Efendi kendisine tevdi edilen salâhiyet haricinde ve gerek Millet Meclisinin ve gerek Heyeti Vekilenin müsaadesi hilâfında âlemi İslâm'da azîm bir fitne iras edeceği şüphesiz bulunan (Bolşevik) fikri sakiminin intişarına kavlen ve fiilen çalıştığı tahakkuk etmekle mumaileyhin tahtelhıfz derhal celbiyle Ankara İstiklâl Mahkemesine tevdi edilmesini umum ehli menafiini vikayeten arz ve teklif eyleriz.

Hakkâri Mebusu
Mehmet Tufan

22 Kânunusani 1337
Ergani Mebusu
M. Emin

Yozgat Mebusu
Mehmet Hulusi

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Kisvei ilmiyei İslâmiye'yi lâbis olduğu halde şeri şerif ve aktarı ümmeti İslâmiye'ye muhalif ve nifakı müeddi propaganda ile beynelmüslimin tefrika ilgasına sebebiyet verdiği şayi olan Şeyh Servet Efendi hakkında tahkikatı lâzıma ifa buyurulmasını talep ederim.

22 Kânunusani 1337
Isparta Mebusu
İbrahim

Riyaseti Celileye

Meclisimiz azayı kiramı müdafaai vatan ve istiklâle ait ahdi misakı haricinde ve ananatı diniyesi hilâfında bulunan her türlü fırka zihniyetiyle iştilal etmesi veçhen minelvücûh gayri caiz bulunduğundan Bolşeviklik ve komünistlik namı altında teşekkül etmiş olan heyetlerde bulunan azayı kiramın derhal bu gibi heyetlerden çekilmelerini ve bir beyanname ile ahali muhteremeye neşir ve işaa etmelerini ve Şeyh Servet Efendi'ye gelince; libası şer'iden tecrid ile hakkında muamelei şedide icrasını teklif eylerim.

22 Kânunusani 1337
Kırşehir Mebusu
Yahya Galip

Türkiye Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Diyaribekir İstiklâl Mahkemesi âzasından Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi'nin Ankara'daki mevaizi mesbuka ve risalei malûmesi natık olduğu üzere takip ve istihdaf eylediği umde ve gayei siyasiye itibariyle Bolşevizm cereyanının hadimi intişarı olduğu malûm bulunduğundan ve mamafih kanaati şahsiye ve zatiyesi olsa bile lâalettayin esasatı şer'îye ve diniyemize tevafuku bulunmayan akaid ve nazariyattan bihakkın mütedehhis ve mütevehhis olan safdilân ahali indinde sıfatı telkiniyesini Meclisi Âliden ahz ve iktibas eylediği zan ve iştibahına ilmi yakın hâsıl olacağı ve şu hal muhiti mezkûrun müselleme ve aşikâr olan nezaket ve ehemmiyetiyle nakabili telif bulunduğu cihetle mumaileyhin mintakai mezkûredeki vazifesinin nez'î veya ahar mahalle tahvili hususunu heyeti umumiyei muhteremeye arz ve teklif eyleriz.

Siverek Mebusu
Abdülgani
Siirt Mebusu
Salih
Ergani Mebusu
M. Emin

21 Kânunusani 1337
Mardin Mebusu
Derviş
Ergani Mebusu
Rüştü
Genç Mebusu
Ali Haydar

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Şimdi Lazistan Mebusu Ziya Hurşit Bey nezdinde görülen ve Akdağmadeni Belediye Reisi Halit imzasını havi olan telgrafnamede İştirakiyyun veyahut Komünist fırkalarından hangisine intisap edeyim diye müracaat vaki olduğu teessüfle görüldü. Bu nazariyei sakimenin memleketimize kadar sirayet ettirilmiş olduğundan ve mumaileyh belediye azasından olup reis vekili olduğundan hemen azliyle yerine aharının tayini emrinin mahalline süratle tebliği, melhuz olan sui sirayetinin önüne geçilmiş olacağı mütalâasına mebni Dâhiliye Vekâleti Celilesine tevdiini arz ve teklif eyleriz.

Yozgat Mebusu
Rıza

27 Kânunusâni 1337
Yozgat Mebusu
Bahri

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Şark cephesinde tetkikatta (1)⁹⁰ bulunarak gelmekte olan Bolşevik cereyanının önüne durmak için lâzım gelen tedabirin ittihazi ve ahvali hazırayı ve oradaki eşhasın takip ettiği mesleki Büyük Millet Meclisi-ne iblağ için beş azadan mürekkep bir heyetin bilittihaz Garp Cephesine izamını teklif ederim.

21 Kânunusâni 1337
Erzurum Mebusu
Hüseyin Avni

Divanı Riyasete

Milletimizin, giriştiği şu mukaddes dava ve cihadında muvaffakiyetini temin ve tesri için yekvücut ve yekdil müttehiden ve müttefikan çalışmaları ehem ve elzemdir. Binaenaleyh birkaç aydan beri taşralarda taraf taraf, zaman zaman muhtelif fikirler ve prensipler neşrine çalışanlar milletimizin sarsılmaz vahdetini ihlâl edeceği, bu celsei hafiyede bilhassa Erzurum'dan varid telgrafta, Büyük Millet Meclisine bir lisanı suzişle beyan ve bu gibi esbabı tefrikanın men ve izalesi umum ahali tarafından ahd ü peyman edildiği bildiriliyor. Millet Meclisi tarafından da sarih bir beyannameyle ittihadı milleti takviye eylesini teklif eylerim. 22 Kânunusâni 1337

Yozgat Mebusu
Mehmet Hulusi

90 Tahribat veya tedmirat mânasında kullanılmış, imzalı önergede tetkikattır.

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Rusya'daki inkılâbı içtimai ile bütün dünya meşgul ve fikir cereyanlarına maddî manialar ihdası gayri kabil iken, bizim bundan gafil kalmamız caiz olamaz. Bu mühimmeyi Heyeti Vekile de takdir ve Rusya'ya murahhas olarak gönderilen Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beylere bazı zevat terfik etmiş idi. Bu heyetin bundan üç dört ay evvel Bolşevik inkılâbı hakkında hiçbir meçhul nokta kalmayacak surette malûmatı havi raporları geldiği de mevsukan mervidir. Meclis bu raporlardaki mahsulü tetkikata muttali olmalıdır. Tâ ki, yanlış yollara gidilmesin. Raporlarla başka taraflardan gelmiş ve toplanmış malûmatın acilen Meclise tevdi ve bu bapta Hükûmet lisaniyle Meclisin vazih bir surette tenvir olunmasının Heyeti Vekileye tebliğini teklif eyleriz.

Erzurum Mebusu
Salih

19 Kânunusâni 1337
Siverek Mebusu
Mustafa Lütfi

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

Madde 1. — Gayei milliyenin istihaline değin dâhili vatanda milletin vahdetini ihlâl edecek hiçbir fırka teşkil edilmeyecektir.

Madde 2. — Fırka teşkiline içtisar edenler Büyük Millet Meclisi âzasından oldukları takdirde kendilerinin sıfatı resmîyeleri nez ve mahkemei istiklâle tevdi olunurlar. Ancak Mecliste intizamı müzakere ve ekseriyeti temin maksadıyla teşekkül eden gruplar müstesnadır.

Madde 3. — İşbu kanun tarihi neşrinden muteberdir.

Madde 4. — İşbu kanunun neşrinden mukaddem teşekkül etmiş Komünist ve İştirakiyyun ve emsali siyasî firkalar mülgadır.

Bâlâdaki lâyihai kanuniyenin müstacelen müzakere ve iktisabı kanuniyet etmesini arz ve teklif eyleriz.

Yozgat Mebusu
Süleyman Sırrı

22 Kânunusani 1337
Karesi Mebusu
Abdülğafur

Konya Mebusu
Hacı Bekir

Yozgat Mebusu
Bahri

(Lâyiha Encümenine havale olundu)

Ankara
336

Celse Hafiyeye Ruznamesi

1. — Gayrimüslimlerin vaziyeti askeriyelerine dair Müdafaai Milliye Vekilinin vereceği izahat.
2. — Diyarbakir İstiklal Mahkemesi azası Şeyh Servet Efendi hakkındaki şifreler.
3. — Tokat Mebusu Mustafa Efendi'nin takriri.
4. — Adana'da icra edilen mezalime dair Adana mebuslarının takririne Müdafaai Milliye Vekaletinin cevabı.⁹¹

⁹¹ Bu baskıda ilave edilmiştir.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—
24 Kânunusâni 1337 (1920)

—◆—
Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — BEYANAT

1. — *Hariciye Vekili Dr. Ahmet Muhtar Bey'in; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Ermenistan arasında cereyan eden müzakerat hakkında beyanâtı.*

2. — *Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin; Çerkez Ethem ve müfrezesinin vaziyeti hakkında beyanâtı.*

—◆—
Cilt : 7

137'nci İn'ikat – 3 'üncü Celse

—◆—

YÜZ OTUZ YEDİNCİ İN'İKAT

24 Kânunusani 1337 Pazartesi

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi

KÂTİP: Âta Bey (Niğde)

REİS — Celsei hafiyeyi kuşat ediyorum. Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz Otuz Altıncı İn'ikat

22 Kânunusani 1337 Cumartesi

İkinci Celse

Vehbi Efendi Hazretlerinin riyasetlerinde içtima ederek, Canik Mebusu Nafiz Bey'in, gayri müslimlerin vaziyeti askeriyelerine dair sual tavriri ile Erzurum Mebusu Salih Bey'in Hristiyanların malî vaziyeti müsait olanlarından bedeli nakdi alınması, olmayanların turuku umumiyede çalışmaları hakkındaki tavrirlere Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretleri cevap verdi ve mevzu bir müddet müzakere olundu. Mecliste ekseriyet kalmadığından celseye ara verildi.

Üçüncü Celse

Vehbi Efendi Hazretlerinin riyasetlerinde in'ikatta; Erkânı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden mevрут ve Bolşeviklik propagandası yapanlarla alâkalı şifre telgraflar ve millet arasına nifak soğanların faaliyetlerinin akim bırakılması ve Mecliste olanlar varsa bunların mebusluktan ıskatı hakkında Tokat Mebusu Mustafa Bey'in tavriri okundu ve uzun müzakerelerden sonra celseye beş dakika ara verildi.

Dördüncü Celse

Vehbi Efendi Hazretlerinin tahtı riyasetlerinde bilinikati; Bolşeviklik propagandası üzerinde görüşmeye devam edilerek. Erkânı Harbiye-i Umumiye Raporu ihbar telâkki edilerek, tahkikat ve takibat yapılmak üzere evrakın şubeye havalesi kabul olundu.

Karesi Mebusu Mehmet Vehbi Bey'in Sebilürreşat Ceride-i İslâmiyesinin Ankara'da neşrini talep eden tavriri Heyeti Vekileye havale olundu.

Adana'da icra olunan mezalim hakkında Adana mebuslarının tavrirlere Müdafaa-i Milliye Vekili Fevzi Paşa Hazretlerinin cevabı okundu ve celseye nihayet verildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Yozgat
Feyyaz Âli

REİS — Zabtı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler. Etmeyenler, kabul edilmiştir.

2. — BEYANAT

1 — *Hariciye Vekili Dr. Ahmet Muhtar Bey'in; Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti ile Ermenistan arasında cereyan eden müzakerat hakkında beyanatı.*

REİS — Söz Hariciye Vekilinin...

DOKTOR AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Efendiler; bundan evvel vaki olan maruzatım meyanında Ermenilerle yapılan sulh müzakeratının neticepezir olduğunu ve orada bir ahitnamenin Kâzım Paşa'nın maiyetinde bulunan heyeti murahhasamız tarafından imza edildiğini arzetmiş ve burada verdiğim malûmatını izahatın orada şekli katiyi iktisap ederek akdedilen ahitnamenin... ilâveten arzetmiştim, bilâhare bu ahitnamenin imza edilmiş olduğunu da arzetmiştim. Bunun şekli katisi Kâzım Paşa tarafından telgrafla buraya tebliğ edilmişti... Ve bunun bir maddesinde, bu ahitnamenin, bir ay sonra tasdiknamenin Ankara'da mübadele edileceği mezkûrdur. Binaenaleyh ahitnameyi bittetik Heyeti Âliyenizin dahi tasdik etmesi iktiza eder. Bu, tabii bir kanunla Heyeti Âliyenize arzedilecektir ve buna da bir esbabı mucibe lâyihası raptedilecektir. Heyeti Âliyeniz tarafından ya olduğu gibi, ya muaddelen tasdik olunduktan sonra, arzettiğim veçhile burada mübadele edilecektir. Fakat Hariciye Vekâletinin mütalâasına nazaran bu ahitnamenin Heyeti Âliyeniz tarafından mütekaddimen tasdiki belki bazı mertebe dai mahzurat olabilir. Fakat evvelbeevvel Ermeni Meclisi Millisi tarafından tasdik edildiği haberini almaklığımız münasip olur zannındayım. Malûmu âliniz harekâtı askeriyemiz üzerine Taşnak Hükûmeti müzmahil olmuş bir Ermeni Sovyet Hükûmeti, komünist hükûmeti teşekkül etmiştir. Bu hükûmetin dereci kuvvet ve mikneti hakkında pek o kadar etraflı malûmat yoktur. Binaenaleyh Taşnak Hükûmetini (istihlaf eden) Komünist Hükûmetinin tabii komünist bir meclisi olmak iktiza eder. Herhalde Ankara Hükûmeti Milliyesi bu ahitnamenin evvelbeevvel Ermeni Meclisi Millisi tarafından tasdik olunmasına intizar etmek zaruretinde bulunuyor ve demin de arzettiğim veçhile... Ahkâmı burada tahminen söylediğim sözden pek az farklıdır. Bittabi bunun üzerine Meclisi Âlinizde müzakere cereyan edecektir. O vakit irad buyuracağınız suallere iktiza eden cevap ve izahatı da itaya Hariciye Vekâleti hazırdır. Yine bu meyanda bu işe taallûku samimisi olması dolayısıyla Gürcistan ile olan vaziyetimize temas etmiş ve kısaca maruzatta bulunmuşum. Hatırı âlinizdedir ki, bizim şark harekâtı başladığı vakitte Gürcistan'da bundan tevahhuş edildiğini gösterir bazı endişe alaimi görülmüştü. Bunlardan biri de ayın 8'inde ilân edilen seferberlik, onun üzerine yapılan tahşidat ve İngilizlerin Batum'u işgal edeceği hakkında işaa edilen havadis idi. Bittabi harekâtı askeriyenin icra edileceği bir sırada ordunun sol cenahında böyle bir kuvvetin tahaşşüt etmesi elbette bihakkın nazarı dikkatte tutulacak bir hadise idi. Hükûmet bununla gayet sıkı iştilal etmiştir ve bilmünasebe kemali samimiyetle arzettiğim bu endişelerimiz lehülhamd tahakkuk etmemiştir ve Gürcistan Hükûmeti, bu tahşidatına rağmen, fikri taarruzide bulunduğu delalet edecek bir hareket göstermemiştir. Fakat biz o sıralarda bittabi Gürcistan Hükûmetini tatmin etmek lüzumunu hissetmiş olduğumuz cihetle, kendilerine doğrudan doğruya... evvelce bilmünasebe vuku bulan bir müracaatımızı tekrar ederek Tiflis'te Hariciye Nezaretine bir nota göndererek... Evvelce verdiğimiz notada beyan olunan esasat dairesinde aramızda mevcut olan bilumum münaziünfih mesaili hal ve intaca hazır ve amade olduğumuzu söylemiştik. Fakat her ne sebebe mebni ise fakat kolaylıkla keşfedebileceğimiz kendileri için güya ümitbahş... Gürcistan Hükûmeti bu teklifimize sükûtle mukabele etti. Biz onu teşebbüsatımıza cevap vermeye teşvik ve icbar için bir de mümessil gönderdik. Onun marifetiyle şifahi beyanatta bulunduk. Evvelce vuku bulan müracaatımızı teyit ettik... alınamamıştı. Vaktaki Ermenilerin izmihlali katisi tahakkuk etmiş ve buna da kendileri kanaat getirmiş bulundular. Onun üzerine geçende bilmünasebe arzetmiş olduğum veçhile, bize sulh ve muhadenet esaslarını muhtevi bir ahitnamenin akdedilmesi hakkında resmen teklifte bulundular ve bu teklifi de Gürcistan Hariciye Komiseri Nâzırı ve daha doğrusu Hariciye Komiseri Nazırı, çünkü onlar komünist değildir, gönderdiği Fransızca bir nota ile bu teklifi icra etmiştir. Bir aralık Gürcistan Hükûmeti ahalisine hitaben neşrettiği bir telsizle halkı heyecana verecek ihbaratta bulunmuştu. Ermenistan Türk ordusu tarafından imha edilmiştir, etrafımıza toplanınız, o ordu bizim güzel bahçelerimizi... Can ve mal fedakârlıkları... Fakat yakında bunu telâfi edeceğiz, acısını size unutturacağız. Onun üzerine biraz şedid lisan diyemez isem de, müessir bir lisan ile bunun bir İngiliz eseri teşviki olarak Gürcistan Hükûmeti tarafından ihtiyar edildiğini ve fakat İngiliz Hükûmeti tarafından bu suretle işgal edildiğini ve İngilizler tarafından işgal edilen birçok milletlerin avakıbı vahimeyi göz önünden dur tutmamaları lâzım geldiğini bir nevi tehdidi mutazammın olabilecek, tehdit de diyemem... Müracaatı sabıkamıza saik olan fikri itilâftan katiyyen inhiraf etmemiş olduğumuzu... Cevap verirler ve bir heyet gönderirlerse cevap vermeye... Bittabi bunun da tesiri vaki olmuş olsa gerekir ki... Arzettiğim veçhile doğrudan doğruya bize sulh teklifinde bulundular. Fakat Gürcistan Hükûmeti bu sulh teklifini bir şartı mütekaddime talik ediyor. Onda diyor ki; evvelbeevvel Türkiye

Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bu senenin 7 Mayıs'ında Gürcistan'la Rusya Sovyet Hükûmeti arasında akdedilmiş bir ahitnamede Gürcistan için tayin edilmiş olan hudutlar dâhilinde Gürcistan Hükûmetinin... meselesidir. Beyana hacet olmadığı veçhile bu hükûmetin umdelerinden birisi de; Misakı Millide tayin ve tespit edilmiş olan hudutlar dâhilinde Türk Devletinin iktisadî ve siyasî istiklâli tanınmasını temin etmek meselesidir. Şu halde Ruslarla Gürcistan Hükûmetinin akdetmiş olduğu 7 Mayıs 1920 tarihli ahitnamede ima edilen hudutların nelerden ibaret olduğunun bizce tabii resmen bilinmesi lâzım gelirdi. Gerçi biz bunu bazı gayri resmî menabiden öğrendik. Bu hudutlar Ardahan. Batum livalarını da ihtiva ediyor. Bu teklifte bu sancakların Gürcistan'ın ezayı mütemmimesinden olmak şartıyla müsâlaha kabul ederiz demek istiyorlar. Fakat muamelatı resmîyede öyle menabii hususiyeden alınmış olan malûmata istinaden icrayı muamele pek çok mahzuratı daî olacağına binaen biz bu ahitnamenin bize resmen tebliğ edilmesini kendilerinden istedik ve müracaatlarına usulen lâzım gelen resmi cevabı vermedik. Orada bulunan mümessilimize ve hatıta Moskovada Rus Şûralar Hükûmetine yazdık. Bu ahitnamenin bize metni resmini gönderin dedik. Binaenaleyh bu metni resmi elimize geçtikten ve son defa bize gönderdikleri sulh talebini havi notada zikredilen hudutlar nelerden ibaret olduğuna resmen ittila hâsıl ettikten sonra bittabi... ahvali umumiyenin iktiza ettiği veçhile, yani makasidî milliyeyi en yüksek derecede temin edecek surette kendilerine bir cevap vermeye hazır bulunuyoruz. Bu cevabın ne olacağı bu ahitnameye bu mutunu resmîyeye vukuf hâsıl ettikten sonra tayin ve tespit edilebilir, yalnız şurasını nazarı dikkatinize arz etmek isterim ki, şimdye kadar bizim bu kadar mesaimize, teşebbüsümüze rağmen bize karşı... münasebatında mütemerrid bir vaziyet almış olan Gürcistan Hükûmetinin bilâhare bize karşı tebdilî meslek ve tavır etmek lüzumunu hissetmiş olmasıdır.. Çünkü mevkiimizin şarkta büyük bir mevki tuttuğunun en bariz delailinden birisidir. Şimdi bu meseleyi daha ziyade tavziha lüzum ve imkân da görmüyorum. İlerde tekrar devam edilmek üzere bu meselenin...

RIZA BEY — Bilmem kaç tarihindeki Ankara Hükûmetinin müracaatıyla... büyük bir zıddiyet var. Hem buraya müracaat ederek, hem onlara...

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — Bu meseleden Rusya ile münasebatımız hakkında vereceğim izahat meyanında bahsederim. Bizim Rusya Şûralar Hükûmeti ile başlamış ve pek mucibi memnuniyet bazı eşkâl ve safahat arzemiş olan... bu safahat malûmdur. Mebadisi. Bu münasebetimiz nihayet bir mah zarfında muhadenet ahitnamelerinin parafe edilmesi, yani maddelerin zirine sah çekilmesi suretiyle hallolunulmuştu, bir neticeye vasil olmuştu. Bir hafi celsede de burada badii münakaşa olan bir şartın ademi kabulü bu ahitnamelerin şimdye kadar resmen ve şekli katide imza ve teatisine mani olmuştu. O elim olan şartın ne olduğunu tekrara lüzum görmem ve bu şartın tahakkukuna bir taraftan rıza gösterilmeyeceği bedihi bir keyfiyet idi. Hükûmet bu meseledeki kanaati katiyesini teyit etmek suretiyle aranıza müracaat etmişti ve aranıza almak suretiyle isabetini görerek memnun olmuştu. Fakat işi burada da bırakmak tabii doğru olamazdı. Çünkü garp emperyalistleriyle hiçbir veçhile akdi ihtilâf etmemeyi ahdetmiş olan Ankara Hükûmeti Milliyesinin (*Bravo sedaları*) şark ile tesis etmek istediği hayatı siyasiyesini mühlik bir kayaya çarptırmak tabii doğru olamazdı. Bittabi heyeti âliyenizden almış olduğu itimada istinaden bu maksadını yürütmek için ne gibi teşebbüsatta bulunmak lâzım gelirse hiçbir an hâli kalmaz. Bu teşebbüsat meyanında; Yusuf Kemal Bey biraderimizin buraya getirmiş olduğu muhadenet ahitnamesinin imzası için şart olarak zikredilen keyfiyeti ifrazın katiyyen gayri kabili kabul olduğunu gösteren ne kadar ırkî, tarihî, siyasî, iktisadî esbap varsa, kemali sarahat ve vuzuhla yazarak bunlardan sarfınazar etmesi ve bu iki milletin, bu iki hükûmetin ahvali hazırai cihanda müştereken hareket eylemeleri her ikisi için de elzem bulunduğu lüzumu Moskova Hükûmetine izah edilmeye çalışıldı ve bunun için gayet uzun notalar gönderildi. Fakat maatteessüf muhaberatin ve turuku muvasalanın bozuk olması ve bilhassa ilk defa bu işe mübaşeret edildiği vakitte Moskova ile yapılan muhabere bahren yapıldığı için ve son zamanlarda İngilizler Bahrisayhta fevkalâde takayyüdatta buldukları cihetle muhaberatin müşkülâtı bu müracaatlarımızın Moskova'ya hakikaten vasil olup olmadığını bu haberleri Rusya sevahiline isal edecek vesait... gerek dediğim esbaptan ve gerek ahvali havaiyeden dolayı mürseliileyhin bulunduğu mahalle isale muvaffak... tehhür etti. Diğer taraftan Şark cephesinde harekâtı askeriye istihzaratı ve bilâhare bizzat harekâtı askeriye başladı. Muhabere ve turku muvassale henüz temin edilmemiş bulunduğu için bunu sureti katiyede, yakın vakte kadar, isal edemedi. Bittabi bu keyfiyette bizim Rus Şûralar Hükûmetiyle aktü ittifak ettiğimizi, zannı kavî ile, anlayan İngiltere Hükûmeti bu ittifakın garp emperyalizmi ve

alelumum dünya emperyalizmi için nasıl müthiş bir darbei helak olacağını takdir ettiğinden dolayı Rusya ile aramızda husulpezir olmuş bulunduğunu, yani akdedilmiş olduğunu sureti katiyede zannettiği bu rabı-tayı ihlal esbap ve vesaitine tevessül etti. İngiltere Hükûmeti bu gibi hususatta ne derecelerde sahibi rüsh ve meleke olduğu ve bu makasidini terviç ettirmek için ne kadar vâsi vesaitine malik bulunduğu muhtacı izah değildir. Maatteessüf bu teşebbüsâtı hemen bizim için vahim olacak netayıç idad etmek... Bittabi bu vukuatı lâyenkati tetkik ve takip eden bu sui tefehhümün önüne geçilmesi lüzumuna kail bulunduğu cihetle, bunu izale için her türlü esbap ve vesaitine tevessül etti. Bunlardan birisi; evvelbeevvel bahri münakale tesis edilmek imkânpezir olmuştur. Bu taraftan... ihdas ettiği vaziyet turku muvasalanın bir dereceye kadar emniyetle icra edilmesini temin etmiştir. Diğer taraftan geçenlerde bilmünasebe arzetmiş olduğum veçhile, Taşnak Ermeni Hükûmetiyle başlayan muahedeyi yakından takip etmek için Gümrü'ye gelmiş olan Rus Şûralar Hükûmetinin Erivan'da bulunan memurinden bir zat marifetiyle icra edilen, gerek doğrudan doğruya, gerek bilvasıta icra edilen teşebbüsâtı teminatkârımız lehülhamd... Fakat bu esnalarda ve daha andan evvel İstanbul'da Ferit Paşa Hükûmetinin sükutuyla ekseriyeti kalben bize taraftar olan zevattan mürekkep bir hükûmetin mevkii iktidara getirilmiş olması keyfiyetin, kezalik aramızı bozmak hususunda istimal ettikleri vesailin... bu ciheti de aleyhimize istimale koyuldular. Pekâlâ tahattur buyurursunuz ki bu kabine mevkii iktidara geldiğinden beri meydan alan en büyük propaganda, İstanbul ile Ankara Hükûmetinin uyuşacağı meselesidir. Defaatle tekrar ettik ve yüzbinlerce tekrar edeceğimiz veçhile İstanbul'daki heyet ile Ankara Hükûmeti milliyesinin uyuşmak imkânı katiyyen ve katibeten mevcut değildir. Çünkü Heyeti Vekilenizin kanaati böyle bir uyuşmaklığın bu teşebbüsâtı milliyeyi esasından mahvedeceği merkezindedir. Binaenaleyh Hükûmet, bu muzır ve mühlik propagandaların önüne geçmek esbabına tevessül etmiştir. Hatta İngilizler o derecelerde bu maksatlarında muvaffak olmaya başladılar ki Ruslar, bize vaki olan muavenetlerini birdenbire kestiler. Gerçi şimdiye kadar yaptıkları muavenet pek mühim addolunacak bir şey değildir. Herhalde iki millet arasında büyük bir tesanüd olduğunu göstermeye delâlet eden berahinden olduğuna nazaran fevkalâde haizi ehemmiyet değildir. Muhadenet ahidnamesi müzakere ve parafe edildikten sonra imza edileceği bir sıralarda Mösyö Çiçerin ile Heyeti Murahhasımız Reisi Bekir Sami Bey arasında uzun bir müzakere esnasında bunun bizim tarafımızdan... imzası malûm olduğu veçhile Van ve Muş taraflarında - Ermenistan'a bazı arazinin terki şartıyla mukayyed idi. Tabii Bekir Sami Bey bunu reddetmiş idi ve bu talebin gayri muhik olduğunu ispat için bilumum delaili irad eylemiştir. Fakat Çiçerin'i fikrinden vazgeçirememiştir ve bunu hükûmeti matbuasının takdirine arzedeceğini söyleyerek mülakata hitam verdiği bir sırada... zaten tesis etmiş olan dostluk katedilmenesi lüzumu ahdedilmiş olan dostluk... buna devam edileceğini söylemiştir. Nitekim yakın zamanlara kadar cüzî olmakla beraber esliha, mühimmat ve para, altın olmak üzere muavenetlerinde devam ederlerken, işte, dediğim İngiliz propagandası netayici muzırından olmak üzere Rusya Hükûmeti şu muaveneti derânı saat katetmişlerdir... olan bir buçuk milyon altın ruble ile bir miktar mühimmat ve eslihanın sevahilimize naklini... ondan evvel yine sahillerimizde bir noktadan Rus sahillerine gönderilen; Novorosiisk limanına gönderilmiş olan... bu eşyayı tahmil etmesi için Tuapse'ye gönderilmesi için Rus memuruna yazmış olduğu halde Moskova, işarı ahire değin Moskova'dan... edilmemesi hakkında emir geldiği, bu bittabi şayanı dikkat, mucibi endişe idi. Diğer taraftan yine kendi sahillerimizde bulunan fakat İngiliz ve Fransız donanmalarının lâyenkati teftişte bulunan... Karatenizde bir gün gelip bunları zapt ve müsadere etmeleri muhtemel olan iki gambotumuzu indelhace batırılıp düşmana teslim edilmemesi hakkında emir verilmiş olduğunu duyan Rus Novorossiysk'deki Rus memuru, bunların batırılması yazık olur... harp limanıdır. Buraya gönderiniz burada hıfzedeceğiz demişler... Aldığımız bu teminat üzerine Novorossiysk limanına bu iki sefineyi göndermiştik. İşte arzettiğim propagandanın tesiriyle Rus memurini bu iki gambot üzerine bandıra çekerek ve içindeki mürettebatını da sahilimize göndererek Vrangell ordusuyla harp etmeye göndermiştir ve bu iki vapur da gayet merdane surette harp etmiştir. Diğer taraftan Moskova... makul değil, ismi bize muzaf olmakla mucibi memnuniyet... diğer taraftan Moskova telsiz telgrafı; İngilizlerle Ankara Hükûmeti milliyesi arasında... ve bundan maksat Bolşevik hükûmetine karşı Kafkasyada mühim bir cephe tesis olduğu ve buna mukabil garp hükûmetleri Türkiye'ye Azerbaycan'ı hibe ettiklerine dair birçok tamim ve neşirlerde bulunuyorlardı. Vaziyeti bir nokta için şu şekilde mülâhaza buyurunuz. Bir tarafta emperyalist... namus ve mevcudiyetini muhafazaya azmetmiş, fakat bunun... mebzul olan vesaiti uzak olmak dolayısıyla hariçte bulduğu veyahut

bulduğunu zannettiği bütün bu emellerin ufulü, bittabi, gayet elim bir vaka ihdas ediyordu. Her türlü me-saiyi tekrar ederek Ruslarla aramızda hâsıl olan şu nifakın izalesi lâzım geliyordu. Bunun için dediğim gibi... gerek diğer vesait ile ve gerek doğrudan doğruya... suretiyle bu teşebbüsâtı icra ettik ve lehülhamd ümit ettiğimizden çok yüksek bir noktaya vasil olduk. Bir fikri mahsus husulü... buradaki Hariciye Vekâ-letinin doğrudan doğruya yazıp göndermiş olduğu bir notayı Fransızcadan tercüme edip okuyacağım. Şark Cephesi Kumandanının bazı Sovyet Rus ricaliyle vuku bulan mülakatına nazaran Kafkasya'da Bolşe-viklere karşı bir cephe tesisi zımnında emperyalist garp hükûmetiyle iştiraki ihtimalinden dolayı Moskova mahafili siyasisinde bazı endişeler vukua geldiği... işte bu nota gönderildikten sonra... Ermeni müzake-resini yakından takip etmek üzere Erivan'a gelen ve komünist ricalinin müteberanından bulunan Mediva-ni vasıtasıyla bu teminatı tekrar ettirerek ve buradaki heyeti sefaeti celbederek kendilerinin de şu müraca-atı tabii kanaatlerinin bu raddede olduğunu kendilerine söyledirdikten sonra bizim garp emperyalizmi ile hiçbir veçhile bir müzakere ve müşafehada bulunmadığımızı kendilerine teslim ettirildikten sonra, şu ka-naatlerini bir nota suretiyle hükûmete bildirmelerini rica ettik. Onlar da bu vazifelerini ifa ettiler. Bunun üzerine arada bulunan sui tefehüm zail olmuştur ve bundan 4-5 gün mukaddem Şark Cephesi Kumanda-nı Kâzım Paşadan aldığımız 4 Kânunuevvel 1336 ve bilâhare 6 Kânunuevvel 1336 tarihiyle teyid edilen bir telgrafnamede Rusya Hükûmeti bize... siyasî bir ahitname ile bir ittifakı askerî teklif etmiştir. (*Alkışlar*) Biz de öteden beri kendilerine karşı beslediğimiz hüsnüniyetin mucibi memnuniyet bir neticesi olmak üzere şu teklifi hüsnü telâkki ederek merkezi Bakü olmak üzere akdedilecek bir konferansta Rusya ile bir ittifakı askerî aktine amade ve hazır olduğumuzu söyledik ve heyeti murahhasamız da derdesti tayin ve izamdır... Bundan bilistifade sizden bir şey rica edeceğim. Az bir zamanda bu derece inkişaf edemediği cihetle Hari-ciye bütçesi biraz dar tutulmuştur. Onu... (*Kabul kabul sadaları*) İşin derkâr olan ehemmiyetine mebni şu tahsisatın bunu takip edecek ilk celsede kabulünü rica ederim. (*Hay hay sadaları*) Heyeti âliyenize bu de-recelerde mucibi memnuniyet diğer bir maruzatta bulunacağım. O da şudur: Malûmu âliniz Sovyet yani komünist prensibi; kâinatın komünist olmasını istemektir. Çünkü, bekasının şartı lâzımıdır. Bilhassa garp devletleriyle, memleketleriyle olan münasebatta komünizme yakın bir idare tesis... Şark âlemi, kapitalist âlemi değildir... Bidayeten komünizm esasatını gayet ânif bir şekilde kabul etmek siyaseti hataaludunda bulunmuş olan bilhassa Rusya Hükûmeti şu siyasetinin kendisine mücavir olan Memaliki Osmaniyede makûs bir netice verdiğini görmüştür. Bu ciheti gören Hükûmetiniz, bu tesiri hisseden Hükûmetimiz, Rusya Hükûmetini... geri kalmamıştır ve demiştir ki; inkılâbı içtimaî yapmak memaliki İslâmiyede icap ediyorsa, o vazife tarihiye Anadolu Türklerine ait bir vazifedir. Bu İslâm memleketlerini siz bizim gibi, onlardan olan evlâdı gibi anlayamazsınız. Onlara muktezayı asra, mevludatı esasiyeye göre rehber olmak vazifesi, gerek siyaseten ve gerek dinen, bize aittir ve bunu ilk geldiği vakit buradaki konsolosuna anlatma-ya çalıştık. Bunun, yani teşebbüsâtımızın akim kalmadığını, bisûd kalmadığını size Rusya Hükûmetinin Azerbaycan Hükûmetine istiklâlini iade etmesiyle tebşir ediyorum. Şimalî Kafkasya'nın da istiklâlini şu arzettiğim... vasil olduğu kanaat neticesinden kabul etmiştir. (*Alkışlar*) İşte bunun üzerinedir ki Türkiye Büyük Millet Meclisi nezdine sefiri fevkalâde olmak üzere Azerbaycan Hükûmeti... Şah Tahtenski bugün Gümrüde bulunuyor. Bugün bize Azerbaycan Hükûmetiyle dahi ittifak etmek lüzumunu... esasını hazırla-maktadır. Yakın vakitte buradan gidecek olan... kardeş hükûmeti arasında bir muahedename akdedilecek-lir. Şimdilik izahatıma burada hitam veriyorum. İnşallah... her dakika kemali dikkat ve itina ile takip ede-ceğiz. Mucibi memnuniyet netayici Heyeti Âliyenize arzetmekle iftihar edeceğim. Ruslarla Bakü'de teşekkül eden bir konferansta siyasî ahitname ile ittifakı askeriyi müzakere etmekle... diğer taraftan Rusya Hükûme-tine müracaat ederek Gümrüde bulunan Rus memuru tarafından bu muhadenet ahitnamesinin akdine mahal kalmadığı ve binaenaleyh biz orada bulunan heyeti murahhasamızda... İnşallah bu ittifaknamei askerî ve siyasî imza edilmezden evvel o muhadenet ahitnamesi daha şimdiden İngilizlere karşı tehdit ol-mak üzere... imza ettireceğiz inşallah... Belki bir iki güne kadar heyeti âliyenize bir tebşirle mübahi oluruz.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim, gazetelerde Ermenistan'ın Sovyet askerleri tarafından işgal edildiğini okuyoruz. Bundan malûmatı âliniz var mıdır?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Efendim müzakeratın son safahatı malûmu âlinizdir. Bu ahit-nameyi bizimle akdeden kabine sükût etmiş, o sıralarda Ermenistan'da adedi pek kesir olmayan komünist-ler Erivan'da hükûmete vaziülyed olmuşlardır. Binaenaleyh orada Sovyet Hükûmeti teessüs etmiştir. Biz mütareke akdedildiği zaman işgal ettiğimiz hattı elân işgal ediyoruz.

VEHBİ BEY (Karesi) — Rus Sovyetleri işgal etmiş midir?

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (Devamla) — Erivan'ın Rus kızıl ordusu tarafından işgal edildiğini muhakkakan bilmiyorum. Yalnız Kervansarayı işgal etmiş olduklarını işittim... Malûmu âliniz Ermenistan'da pek büyük Amerika muavenet heyetleri var idi ve bunların yeddi terbiyesinde 20 bin Ermeni vardı ki onlar emperyalist fikirlerle terbiye edilmiş bulunuyorlardı. Vaktaki Ermenistan bizim silâhımızın kuvvetiyle yıkıldı. O heyetleri himaye eden Amerika devleti muazzamasının orada bulunan heyetleri himayemizi talep eylemiştir ve bugün kendisine emin bir melce temin edilmiştir. (*Alkışlar*) ve bugün hatta himayemizi sarıh bir surette talep ederek kendilerinin Erzurum'a nakillerini istiyorlar. Onları himaye ve iltizam eden Amerika heyeti bugün bizim himayemizi talep ediyor.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Bazen galeyamı hamiyet ile bu kürsüden öyle cümleler sarfediyoruz ki... Muhtar Bey bize bahsettiği muvaffakiyetleri sayarken... yaşasın Büyük Millet Meclisi...

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Bilvesile heyeti celilenizi temin ederim ki sizin hatırınıza gelen şüphehat bize de gelmiş ve bu hususta her ne lâzım gelirse bunların tespitine çalışılmakta bulunulmuştur. Akdedilip de enzarınıza arz edildiği vakitte Heyeti Vekilenin ne derecelerde ince tetkik ettiği tezahür eder.

VEHBİ BEY (Karesi) — Biraz evvel izahatı âlinizde Azerbaycan. Hükûmetimize ittifak teklif ediyor, çünkü Azerbaycan'a yeni bir istiklâl temin ettirilmiştir diye beyan buyuruluyordu. Diğer bir beyanatı âlinizde; İngilizleri Azerbaycan'ı bize vermek dolayısıyla Ruslara karşı aleyhimizde propaganda yaptıklarını ifade buyurdunuz... Bu acaba hatıra gelmez mi ki... Bu noktaya atfı nazar etmiş olmasınlar...

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Anlayamadım.

VEHBİ BEY (Karesi) — İngilizler ilân etmişler ki, İngilizler bize Azerbaycan'ı veriyorlar, biz de İngilizlerle anlaşılıyor, bilâhare Ruslar Azerbaycan'a bir istiklâl bahşediyorlar... Bundan...

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Propaganda ile mi?

VEHBİ BEY (Karesi) — Evet efendim, propaganda ile... Ruslar Azerbaycan'a bir istiklâl bahşediyorlar... Şimdi Azerbaycanlılar bize bir ittifak teklif... Bu acaba Ruslar tarafından...

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Zannetmem. Şimdi kendileri bizim ile ittifakı askerî akdedecekler.

REİS — Oturunuz Beyler.

2. — *Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin; Çerkez Ethem ve müfrezesinin vaziyeti hakkında beyanatı.*

REİS — Mustafa Kemal Paşa Hazretleri.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim; malûmu âlileri garp cephesini teşkil eden birinci kuvvei seyyare namı altında Ethem Beyefendi'nin bir müfrezesi vardır. Ethem Bey rahatsız bulunduğu için öteden beri kendisiyle beraber hizmet etmekte bulunan biraderi Tevfik Bey vekâleten bu kıtaya kumanda etmektedir. Son zamanlarda garp cephesi kumandanı Fuad Paşa'nın vazifeten oradan ayrılmış olması münasebetiyle cephenin tertibatında bazı tadilât yapıldı ve cephe dâhilinde bazı ufak tefek tedbirler ve tertipler tatbik edildi. Bundan dolayı kuvvei seyyare kumandanıyla diğer kumandanlar arasında bazı sui tefehhümler oldu ve belki bunun mütezahir olan vaziyeti bizi memnun etmeyecek şekil ve renktedir. Fakat diğer taraftan bu neticenin sui tefehhümmattan tevellüt ettiğini işittiğim için şahsen bu işi hüsnü suretle halledeceğimi memul ettim ve teşebbüs ettim ve bugün öyle zannediyorum ki mesele heyeti umumiyesi itibariyle halledilmiştir. Binaenaleyh resmiyete intikal etmemiş ve tarzı hususide hallinde... Zannederim daha muvafık olur. Maahaza bu meselenin hüsnühalle, memleket ve millete en nâfi olacak tarzda halline çalışacağız. O zaman bütün safahat ve ananatıyla heyeti celilenize arzedeceğim.

REİS — Efendim, müzakeratımız sona ermiştir. Celseyi kapatıyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

1 Şubat 1337 (1921)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Tokat Mebusu Nâzım Bey'in masuniyeti teşriyesinin ref'ine dair Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyaseti tezkeresi.

Cilt : 8

142'nci İn'ikat – 3'üncü Celse

YÜZ KIRK İKİNCİ İÇTİMA

1 Şubat 1337 Salı

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Vehbi Efendi Hazretleri

KÂTİP: Âta Bey (Niğde)

REİS — Celseyi açıyorum. Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.
İstiklal Mahkemesinden bir kağıt var. Okunacak. (okundu)

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüz Otuz Yedinci İn'ikat

21 Kânunusâni 1337 Pazartesi

Üçüncü Celse

Vehbi Efendi Hazretlerinin riyasetinde in'ikat ederek; Ermenistan'la cereyan edecek müzakerat hakkında Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Beyefendi tarafından verilen izahat istima olunduktan sonra, Çerkez Ethem ve müfrezesinin vaziyeti hakkında Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin beyanatı dinlendi ve celseye nihayet verildi;

Reis
Vehbi

Kâtip
Niğde
Âta

REİS — Zabtı sabık hulâsasını reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Tokat Mebusu Nâzım Bey'in masuniyeti teşriiyesinin ref'ine dair Ankara İstiklâl Mahkemesi Riyaseti tezkeresi.*

REİS — Mevzuu müzakereye başlıyoruz. Evvela Ankara İstiklâl Mahkemesi tezkeresini okutuyorum. (İstiklâl Mahkemesi tezkeresi okundu)

BİR MEBUS — Efendim; bir noktayı tavzih etmek lüzumunu arz ediyorum. İstiklâl Mahkemesi bunu bir şikâyetname şeklinde mi Meclise teklif ediyor?

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Efendim; Ankara İstiklâl Mahkemesi şimdi huzuru âlinizde okunan takrirden anlaşıldığına nazaran Nâzım Bey'in teşkilâtı hafiyeye ile alâkadar olduğunu maatteessüf zannediyor ve bu zannından dolayı da kendisini isticvap etmek istiyor. Onun için heyeti celilenizin müsaadesini istirham ediyorum.

REİS — Pekâlâ öyle ise.

REİS MUSTAFA KEMAL HAZRETLERİ PAŞA (Ankara) — Muhterem arkadaşlar, dünkü celse ale-niyede heyeti umumiyenize karşı pek acı bir hakikati derin elemelerle arz ve ihbar etmek mecburiyeti karşısında bırakıldım. Filhakika öteden beri celse hafiyelerimizde teati edilen bütün efkârın harice düşman-larımıza muntazaman ihbar edilmekte olduğuna dair mevsuk istihbaratımız vardır. Evvelâ burada harice ifşası menafii millet ve memleketimiz için gayet muzır olan birçok şeyleri daha birkaç gün evvel buraya avdet etmiş bulunan Hariciye Vekilimiz Bekir Sami Bey'e Moskova Rus Umuru Hariciye Komiseri Çiçerin

aynen söylemiştir. Binaenaleyh, işte bu ihbarat maatteessüf içimizden çıkabiliyor ve nasıl bir kanal ile oraya gidebiliyor? Yine mevsuk istihbaratımız vardır ki celsei hafiyelerimiz muntazam raporlarla İstanbul'da İngilizlere tevdi edilmektedir. (Lanet sadaları) Celsei hafiyelerimizde hayatı millet ve memlekete makasıdı âliyei millete ait sözlerin ifşa edildiğine dair ecnebilerden mevsuk malûmatımız vardır. Binaenaleyh maatteessüf içimizde bu zihniyette insanlar olduğunu itiraf mecburiyetindeyiz ve yine bu insanları meydana çıkarmak hepimize müştereken ait bir vazifei vataniyei ve vicdaniyedir. Yalnız bana ait değildir. Heyeti umumiye'nize aittir. Dün müştereken bu istihbarat üzerine kabul etmeye mecbur olduğumuz bu esas üzerine meydana çıkarmamız lüzumuna kailim. Yalnız biraz daha ileri giderek dünkü ifadatımda kendi vukuf ve malûmatımı da nevima ifşa etmiş oldum. Hakikaten ben şahsen muttali olduğum vesaike istinaden isim dahi söyleyebilirim ve bilhassa bu isimler üzerinde vasıl olduğum, muttali olduğum malûmatın hangi membalardan alındığım, hatta celsei hafiyemizde dahi söylemeyi siyasetimiz ve menafiimiz için münasip görmedim. Fakat herhalde söylenmiş bir sözdür, bunu Heyeti Âliyemiz bir defa daha tetkik etse münasip olur. Söyleyeceğim sözler, vereceğim izahat mümkün olduğu kadar mahdut bir dairede kalabilmek için münasip görürseniz on beş kişiden ibaret olmak üzere bir heyet intihap ediniz. Bendeniz o heyete izahat ve malûmatı mevcudemi vereyim. Onlar benim malûmat ve izahatım üzerine hâsıl edecekleri kanaati ya doğrudan doğruya heyeti âliyenize arzederler, lüzum görürlerse daha çok tevsik ederler, tahkik ederler, tamik ederler ve rica ederim, bu meselede hepimiz aynı alâka ile müştereken çalışalım. Binaenaleyh, teklifim dünkü söylediğim sözleri daha açık ve katî ifadelerle tavzih etmek için ufak bir heyet, on beş kişilik, intihap ederseniz muvafık olur kanaatindeyim.

MEHMET SALİH EFENDİ (Erzurum) — Arkadaşlar; bendeniz meselenin ne tarzda cereyan ettiğini bilmiyorum. Tabii bunu İstiklâl Mahkemesi meydana çıkarılıyor. Hatırı vâlanızdadır ki bir gün celsei hafiyede arzetmiştim: Koridorları muhafaza edemiyoruz. İstanbul matbuatında bendeniz okudum, İstihbarat Kalemimde gördüm. Alemdar gazetesi yazmış idi. Bu gazete tabii Heyeti Vekilededir. Paşa Hazretleri de görmüştür. Top ve mermi hakkında Meclisimizde bir söz cereyan etmişti. Alemdar gazetesi de bunu aynen yazmıştır. Rencidei hatır olmamak için istirahatatta bulunmuştum ki hariçten işitiliyor. Bazı ecanib kulağına kadar varıyor. Mutlaka içimizde bir şey vardır. İhtimal ki ben de tehlikedeyim demektir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Bendeniz bu mesele üzerine söz söyleyecek değilim. Müzakere edilecek olursa o zaman maruzatta bulunacağım. Mahkemei Temyiz azasından bir zattan gelen mektubun son fıkrasını okuyacağım: Şimdi bir de Bolşevik cereyanı vardır ki pek çirkin bir tecelliye başlatıyorlar ve gayet âdi adamlar iş başında bulunmak istiyorlar. Allah encamını hayır eylesin. Bunu yazan Mahkemei Temyiz âzasından bir zattır. (Nereden yazıyor, sesleri) Sivas'tan.

Şimdi geçen gün burada yine memleketin felâketi müzakere edilirken Ziya Hurşit Bey biraderimize Akdağ'dan bir telgraf gelmişti ki Paşa Hazretlerine de o vakit takdim etmişlerdi; soruyor ki, Türkün halâsı için Türkiye Halk İştirakiyyun Fırkasının programını tatbik etmek iyi olduğunu diğer bir arkadaşımızdan haber alıyoruz. Falan yere bir memur gidiyor yahut bir zat gidiyor, orada Bolşevik teşkilâtı başlıyor. Şimdi biz bu memleket biliyoruz ki vahdetle kurtulacaktır ve geçende uzun uzadıya Büyük Millet Meclisinin müttehit gayesi vardır. Başka gayesi yoktur. Başka fırka yoktur. Bu neticeleninceye kadar, memleketin istiklâli, istikbali kurtarılincaya kadar ve memleketin tapusu bilâkaydüşart cebimize konuncaya kadar, memleketin içinde bu teşkilâtı yapmak vatana ihanettir telâkki ettim. Bendenizin kanaatim bu merkezdedir. (İştirak ederiz sesleri) Bendeniz soruyorum Dâhiliye Vekili Bey'den, Akdağ'da, Sivas'ta, Çorum'da, şurada, burada yapılan teşvikatı soruyorum, Adnan Bey'den. Bendeniz ki memleketin muhtelif aksamında bugün için, böyle fevkalâde bir günde, istikbalde ve ilelebet mazarrat getirecek olan tahrikatta bulunanlardan malûmatı var mıdır, yok mudur?

FEYYAZ ÂLİ BEY (Yozgat) — Halk İştirakiyyun Fırkasını açan Yozgat'ta merkez memurudur.

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (İstanbul) — Efendim Halk İştirakiyyun Fırkasının muhtelif yerlerde şubeler teşkil ettiklerini tabii memurlarımız olan mutasarrıflar, valiler haber veriyorlar. Bunlar arasında memur bulunanlara derhal mani olunmasıdır. Yalnız bunlardan maada asıl muzır ve hafi olarak teşkilât olduğuna ve bu teşkilâtın başında bir zatın bulunduğunu istihbar ettik ve bu adamı tevkif ettirdik, ki bunun doğrudan doğruya Mustafa Suphi ile alâkası olduğunu haber aldık. Muhaberatını tuttuk ve ken-

disini tevkif ettik. Sonra Karahisarışarki'de bazılarının böyle bir fırka halinde toplandığını ve memurinin dâhil olduğunu duyduk. Bütün o memurların azil ve tecziyelerini düşünüyoruz. Başka taraftan buna dair malûmat yoktur. Yozgat'ta bir merkez memuru gizli bir surette teşebbüs etmiş merkez memuru vardır. O merkez memurunu da menettik. Başka yerde yapılmış bir şey yoktur.

VEHBİ BEY (Karesi) — Memleketin böyle tehlikeli bir zamanda, memleketin re'si idaresinde bulunan mutasarrıf ve memurini saire halka ancak vahdet için nasihat etmeleri iktiza ederken fırka, tefrikadan başka mana ifade etmeyen şu vaziyetimizde, hangi suretle olursa olsun, memurin onların heyeti idarelerinde, heyeti faalelerinde fırkalara intisabı ve onların defterine kayıt olunmasını Heyeti Vekile muvafık görüyor mu, görmüyor mu?

DOKTOR ADNAN BEY (Dâhiliye Vekili) (Devamla) — Biz bunu tamim ettik ki muvafık değildir.

BİR MEBUS — Heyeti faalelerinde olmasalar dahi ihraç olunmalıdır.

DOKTOR ADNAN BEY (Devamla) — Bir kanun yoktur elimizde, fal olmadıkları halde onların bu fırkada dâhil olup olmadıklarını teftiş ve tetkik için elimizde bir şey yoktur.

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Cemiyetler Kanunu vardır.

VEHBİ BEY (Karesi) — Heyeti faalesinde bulunması bulunmaması değil, alelittlak Heyeti Vekile...

SÜLEYMAN SIRRI BEY (Yozgat) — Hükümetler bütün cemiyetleri her vakit teftiş eder.

DOKTOR ADNAN BEY (Devamla) — Tabii teftişat neticesinde mani oluyoruz. Şimdi söyledim.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim bendenizin anlamak istediğim memurinin alelittlak... (Gürültüler) Müsaade edin, söylüyorum bir memurun fırkaya intisabına meydan veriyor mu, vermiyor mu Heyeti Vekile?

BİR MEBUS — Alelittlak intisap ne demektir Vehbi Bey?

TAHSİN BEY (Aydın) — Azil kâfi mi? Biz bugün dehşetli bir buhran içinde bulunuyoruz.

DOKTOR ADNAN BEY (Devamla) — Eğer bu adam o fırkaya girmişse ve biz haber almışsak o adamı derhal tecziye ediyoruz, budur yapacağımız, azlediyoruz ve bütün fırkalar bilaistisna...

TAHSİN BEY (Aydın) — Ne suretle tecziye ediyorsunuz?

VEHBİ BEY (Karesi) — Doğrudan doğruya heyeti memurinin şeraiti hakkında kanun neyi emrediyorsa onu yapabilir, fevkal kanun bir şey olamaz, bu idarî bir meseledir, memurinin hareketlerini tetkik edecek Heyeti Vekiledir. (Muhavere olmasın sesleri)

MEMDUH BEY (Sivas) — Efendiler istiklâl Mahkemesinin tavrı okunduğu vakitte bazı şeyler bildiğim için söz istedim, bilhassa Paşa Hazretlerinin hepimizin bu hususa dair çalışmasını tavsiye etmesi, bendenizin de bildiklerimi bir an evvel söylemekliğime sebep kıldı. Binaenaleyh şunu talep edecektim ki; bendeniz de İstiklâl Mahkemesine gideyim, bildiklerimi söyleyeyim. Mademki bir encümeni mahsus teşekkülünü istilzam ediyorlar. Şu halde müsaade buyursanız ilk evvelâ Mustafa Kemal Paşa, müsaade buyurunuz bir kelime arz edeyim. Bendenizin ağzımdan... (Hay hay sadaları, söyleyin efendim) Bunun hakkında tafsilâta girişeyim, söyleyeyim. Zaten bendeniz ne vakitten beri söylemek istiyordum, kalbimde bir ukde idi. Fakat bunu ispat edemeyeceğim için ancak arkadaşlara Mecliste böyle adamlar mevcut olduğunu ihsas ettim ve söyledim. Fakat daha ziyade söylemekte hakkım yoktu. Çünkü bendeniz belki müfteri vaziyette kalacaktım. Bundan korkuyorum. Bir şeye teşebbüs edilmiş, ben de söyleyeceğim.

Malûmu âliniz, vaktiyle Meclisimizde bir Halk Zümresi vardı ve zannediyorum ki bu Halk Zümresi de reisi muhteremimizin arzusuyla olmuş, harice karşı bir siyaset takibi için yapılmıştı. Bendeniz intisap etmiş idim. Onun programı bendenize ehven gelmişti, bilhassa bazı mevad. Bu suretle o zümreye mensup idim. Vaktaki bu zümreye dâhil olduğum zaman, oradaki meşhudatımın bir mahkeme huzurunda zabta geçmesini arzu ederim. (Burada söyleyiniz sesleri) Müsaade buyurunuz, söyleyeceğim. O fırkanın yegan yegan burada heyeti faalesini saymayı bilüzum görüyorum. Söylenmesinde ısrar ederseniz heyeti faale azasından bir zat da, demin ismi okunan Nâzım Bey ve biri de Şeyh Servet Efendidir. Evet; daha başkala-

rının isimlerini hatırladığım vakitte söyleyebilirim. Herhalde zannediyorum ki bendeniz bizim gibi gençleri, daha doğrusu bizi âlet etmek istiyorlardı ve bunlarla vaki olan mübahasatımda hakikaten halihazırda bulunan Hükümeti Milliyeye karşı şedid bir aleyhtarlık mevcut olduğunu tamamiyle hissediyor ve görüyordum. İtiraf ediyorum, bendeniz hakikati anladım. Sözlerinden böyle bir Yeşil Ordu şubesinin mevcut olduğunu ve bunlarla daima muhabere edildiği ve sonra bir zaman gelecek ki bunların kuvvet ve kudretiyle... bunlar böyle yaptıkça bize ve bizim gibilere karşı kendi zamirlerini pek ihsas etmiyorlardı. Vaktaki bu şeyler mevcut olmakla beraber, Halk Zümresinin son günlerinde maksadı anlaşılmaya başlandı, Biz de bunlardan kendimizi çekmeye ve şüphe almaya, bu hükümetin şöyle böyle yapılacağı bize hitaben aralarında vaki olan sözlerden anlaşılıyordu. Bir vakit geldi ki bizim Şeyh Servet Efendi bize günde filân yere geliniz, dedi. Bendeniz, bir de Karesi Mebusu Basri Bey, bir de Şükrü Beyefendi ki Mehmed Şükrü Bey de müessislerdendir. Onlar belki tafsilâtını daha güzel kelimelerle söyleyebilirler. Sonra efendim Şeyh Servet Efendi bizi hanesine davet etti. Oradan bize delâlet ederek, bir gün sonra olsa gerek, evet bir gün sonra, Ziyetullah Efendi'nin hanesine götürdü. Biz yolda giderken, siz heyeti merkeziyeden olacaksınız, şöyle böyle olacaksınız, bize payeler vermeye kalkıştılar. Oraya girdiğimiz vakitte orada üç dört tane kadın, yok Rahime yoldaş, Fatma yoldaş, Halime yoldaş... Biz bunların karşısında tuhaf bir vaziyet aldık. (Gürültüler) Müsaade etmiyorsunuz ki söyleyeyim. Evet, bize, bu kadınlar da olduğu halde, bir cemiyetten bahsettiler. Biz daha oraya gitmezden evvel bilhassa Nâzım Bey bendenize söylemişti ki; biz hakikaten Halk Zümresindeniz, hatta Şeyh Servet de Efendi birtakım âyattan bahsederek halkçılığın bilhassa bizi kandıran asıl samimiyeti müştereke cümlesini öyle, gayet vazih bir surette izah etti ki, zannederim Mecliste ekseriyette kabul etmiştir. Kaliyyen bize hafi bir komünistlik meselesini, Halime, Fatma yoldaşın yanına götürceğini, bize ancak bunları söyledi ve bize, burada hafi bir cemiyet vardır. Maksadı bizim maksadımızdan gayri bir şey değildir ve biz kendi programımıza tabi kılacağız. Biz de pekâlâ dedik. Kalktık gittik ve gider gitmez o manzaraya şahit olduk... Ondan sonra bize cemiyetin heyeti merkeziyesinin gayesinden bahsetti. Bilhassa bendeniz birçok nikata itiraz ettim. Başka türlü çıkamazdık. Bir kere oraya gelmiştik. Çıktıktan sonra derhal üç kişi, birisi de Erzurum Mebusu Asım Bey'di. Üçümüzün de hissiyatı aynı imiş gibi yekdiğerimize soruşmaya başladık. Bu benim asabiyetimi tahrik eder. Benim ananatı milliyeme muhaliftir. Bu tarzı teşekkülü, bu komünistliği yapamam dedim. Derhal çekilmenin esbabı ne ise buna tevessül edelim. Bu hafi komünist teşkilâtının esası o vakit böyle yapıldı. Sonra yalnız bir şey daha vardır. Yalnız burada bulunan şu cemiyet ile uğraşmamız vardır ki, demin Beyefendinin buyurduğu veçhile, taşra teşkilâtının mevcut olduğunu ve bir para geldiğini sununla ispat edeceğim. Zannederim ki Şükrü Bey gazetesini getirdiği zaman Matbuat Müdüriyeti Umumiyesine sattı. Tekrar geriye alındı. Verilen para Şükrü Bey'in parası değildi, muhakkak yarısı hariçten alınmış. Nâzım şöyle diyordu: Matbaa açmak istiyorsunuz, bu paranın bin lirasını Şükrü Bey veriyor. Buna cevaben diyordu ki; bizim Anadolu'da kardeşimiz var, bu parayı o getirdi. Hâlbuki biz, biliyorduk ki bu paranın doğrudan doğruya Rus sefaretî tarafından verilmiş olduğu kanaatinde idik. Zira Bey'i kanaatimizi mucip olan Ziyetullahı ve Rus sefarethanesinden bir yoldaşı beraber görmekliğimiz ve bir müsamerce gecesi Hilmi Bey'in refikasının orada konferans vermesi bize, bu fırkada behemehâl Rus parmağının ve Rus parasının hükümferma olduğunu anlattı. Velhâsıl bildiklerimi belki daha ziyade hatırlayamıyorum. Şimdi bildiklerimi belki İstiklâl Mahkemesine söyleyebilirim.

SALÂHADDİN BEY (Mersin) — Efendiler; bendenizin istirahat edeceğim şey, gayet muazzam olan bu meselede her ferdin bununla son derece alâkası olmak emri tabiidir. Bunun hakkındaki izahatın ekseriyet tarafından istimal arzusundayım. Hepimiz dinlesek daha iyi olur. Biraz mahzur varsa bilmiyorum, fakat on, onbeş arkadaşımızın bundan müstefid olmasını rica edeceğim. O gün programlarını müsvedde halinde yapmışlar, okuyorlardı. Bendenizdeki bir kanaat ya arzudur, kabulü ademi kabulü başka bir meseledir.

RİFAT BEY (Tokat) — Arkadaşlar; Nâzım Bey'in bazı ahvalinden bahsedeceğim. Çünkü dairei intiha-biyemgendir. (Beyefendi yüksek söyleyin sesleri) Bir gün Halk Zümresine bendeniz de gitmiştim. O gün programınızın şeyisini valilik yapmış, bilmem ne yapmış. Öyle karar verdiler. Bazı yerlerini tadil ve ilâve ediyorlardı, sonra bitti. Dâhiliye Vekâleti o zaman münhal idi. Dâhiliye Vekâletine intihap için bir fırka halinde, ya buraya kimi yapalım dediler. Sonra dendi ki Nâzım Bey'den muvafık, münasip yok. Bir mezhep icadına kalkıştı. Ne kadar Alevî köyü varsa onlara hitaben bir beyanname yaptı. Onu bazı mevsukulkelim

arkadaşlardan işittim. Ne ise... Bu adam Dâhiliye Vekâletini yapamaz, olmaz bu adam, ben bu adamı bilirim, bu daima teşkilât yapar.

Sonra geelim Zile isyanına, Zile'de malûmu âliniz âsileri Zile'ye davet ettiler. Davet eden adamlar bunun tekmiil adamlarıdır ki bu ihtilâlde... Kazandırmaya çalışanlardır ki asıldılar onlar. Bazı muhalif arkadaşlarımız vardır. Binaenaleyh bu gibi meselelerde şiddet lâzımdır. Hacı Şükrü Bey'in meselesi elyevm şubeden çıkmadı, bunları intaç ve halledelim.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Efendim, Meclisi Âlinin ilk içtimaındaki vaziyeti dâhiliye ve hariciyesi nazarı itibara alınır, Bolşevikliğin memleketimizde tarzı intişarına sebebiyet verenler hakkında bir kanaat edinebiliriz. Biz öyle bir mevkiye toplanmıştık ki her taraftan ümit ve kuvvet bekliyorduk. Fakat maatteessüf o kuvvetler şayanı itimat kuvvetler değildiler. Son zamanda ne gibi bir maksat ve mahiyet peşinde koştuklarını fiilen ispat ettiler. Hatta Bolşevikliği, yine maatteessüf diyeceğim, bilmeyerek hepimiz âdeta bizim için bir çarei halâs olduğunu zannederek bütün ümidimizi oraya verdik. Hatta bir gün muhterem Hamdullah Suphi Beyefendi dahi Şarktan bir nur doğuyor diye başlayan beligâne nutukları ile şüphesiz Şarktan gelecek olan Yeşil Ordu mudur, yoksa Bolşevik midir? O kuvvetlerden de ledelhace istifade edilebileceği ümidini vermişti. O vakit biz her taraftan ümit bekliyorduk. Yine hatırı âlilerindedir ki; matbuatta zannederim, Bolşevikliğin herhalde memleket için nâfi olacağı tarzında bazı neşriyat da vardı. Fakat bizim için meçhul olan şey, Bolşeviklik nedir? Yalnız işittiğimiz diğer bir şey var; Bolşeviklik şeriâtın şimdide kadar tatbik edilemeyen bazı aksamı mühimmesinin tatbikinden ibarettir. Binaenaleyh müsavâtı tammenin tesisine en hadim bir meslektir. Öyle ise bu bizim için menfaatli bir şeydir diye birçok kimseler Meclisi Âlinizde, Bolşeviklik kelimesi zikredilirken bir alâimi meserret, bir ümit var idi. Fakat insanlar, daima bilmediği, anlamadığı bir programı, hakikatine vakıf olmadığı bir meslek karşısında kalırlarsa bunu maatteessüf onu benimsemeyerek böyle elîm, vahim vakalar neticepezir olur. Eğer biz o zaman müteenniyane bir surette Bolşeviklik hakkında biraz tetkikat yaparak, onun üzerine, o mesleğe karşı olan meylimizi göstermiş olsaydık, eminim ki, bendeniz bu fena cereyan bugünkü şekli almazdı. Bolşeviklik öyle bir meslektir, acaba bizde kabili tatbik midir, değil midir? Bu mesele. Yani gerek bu cereyanı kalan son zamanda hakkında yaptığım tetkikat ve gerek oradan gelenlerden edindiğim malûmata nazaran onların takip ettikleri makasıdı esasıyeye nazaran, bizim dinimiz bu mesleği kabul edemez. Yalnız bu hakikat anlaşıldıktan sonra, bu mesleği tesis etmek için çalışanlar memlekete zannederim fenalıktan başka bir şey yapmış olmadılar.

İkinci bir mesele; her memlekette erbabı mesleğe hürmet lâzımdır ve bu ilmî bir meseledir. Fakat yalnız bir cihette hürmet edilmemek lâzımdır. O da, ister doğrudan doğruya, ister kendisi bu memlekette bu suretle fikir ve kanaatiyle bu mesleği tesise çalışmış olsun ve bunun mazarratı muhakkaktır. Bunda tadili efkâra çalışmak lâzımdır. Herhangi bir devletin tahtı tabiiyetinde bulunarak o memlekete hizmet etmek isteyen bir zümre, o mesleği o memleket dâhilinde tesis etmek için diğer bir devletin menabii kuvvetinden istifadeye kalkışırsa, bendeniz onda bir hüsnüniyetin mevcudiyetine kail değilim, bu haddi zatında bir cürümdür. Çünkü hiçbir devlet yoktur ki diğer bir devlet saadetinin temini ve huzur ve refahının istihsali için hazinesini boşaltsın da bütçesini oraya sarf etsin. Bu, hiçbir zaman varidi hatır olamaz.

Şimdi arzetmek istediğim Bolşeviklik maatteessüf bu müsait olan muhite girmiştir. Çünkü Bolşevikler emellerine nail olmak için İngiltere'de ve sonra Yunanistan'da ve emsali yerlerde, teşkilâta muvaffak olduklarını gazetelerde, şurada, burada görürsek, herhalde dört tarafı düşmanla muhat ve henüz kuvvet ve kudretini gösteremeyecek bir vaziyette bulunan memleketimizde, bugünkü hale kadar geçen bir sene zarfında korkarım ki belki esaslı bir teşkilât yapmış olabilir. Şüphesiz bu teşkilât aleni olursa elbette onun ilmî veyahut hukukî bir surette müessisleriyle temas edilir, önüne geçilebilir. Fakat hafi olan bir teşkilâtın önüne geçmek için çare, şüphesiz bunda şedid bir tetkikat ve takibattır.

Sonra Salih Efendi buyurdular ki; celsei hafiyede söylenen sözler dışarıda şunun bunun ağzında dolaşıyor. Efendiler, celsei hafiyeye olmayıp da aleni yapsak, belki o kadar ehemmiyeti yoktur. Acaba bu celsei hafiyede söylenen sözler ne suretle harice çıkıyor? Sui niyetle mi söylüyor, yoksa anlamayarak veyahut tedbirsizlik neticesi olarak mı söyleniyor? Celsei hafiyede söylenen sözler, bendeniz o kanaattem ki, insan, şahsından başkasına işittirmemesi elzem ve ehem olan şeyleri celsei hafiyede konuşur. Bir adam

kendi şahsından maada başkasının işitmesi herhalde memleket için ve binnetice kendisi için muzır olacak bir şeyi ailesine de söylemesi bir cürmü ahlâkidir. Fakat bendeniz korkarım ki celse hafiye de söylenen bu gibi sözlerin ve şeylerin hemen biz buradan çıkmadan celse hafiye sözlerinin şurada burada konuşulduğunu işittim. Celse hafiye de cereyan eden müzakeratin ehemmiyeti yok ise hafi müzakere etmeyelim.

Sonra efendim Komünist Fırkasının teşkili hakkında, sıhhatini bilmiyorum, yalnız tebligatı resmîyede gördüm, mevzu müzakere, taklîbi hükümet meselesi ile bir de Meclisteki esrarın harice çıkmaması meselesidir. Bunun hakkında Meclis noktai nazarını zaten tespit etti. Bendeniz arkadaşlarımızın söylediği bazı noktalar üzerine bilmünasebe tetkikatımı yapıyorum. İstiklâl Mahkemesinin tezkeresinde Nâzım Bey'in isticvabına lüzum görüldüğünü anlıyorum. Şüphesiz Nâzım Bey'in şu isticvabı, tezkerenin tarzı tahririne nazaran, maznun olarak gösterilmiştir ve maznundur. Bunda bir mesele hukukiye vardır zannederim. Bunu doğrudan doğruya istiklâl Mahkemesine göndermek muvafık mıdır, yoksa Kanunu Esasi şubesine mi vermek lâzımdır? Bu, bir meseledir.

BASRÎ BEY (Karesi) — Efendiler celse hafiyelerin birinde de arzetmiştim. Biz Türklerin en büyük içtimai kusuru; ifşayı sır oluyor. Bu sırların harice intikâl etmesi, şayi olması, zannıma göre, bilhassa Hristiyan evlerinde oturmamız ve Hristiyanların yanında kendi arkadaşlarımızla konuşmamızdan ibarettir. Benim ismimi de mevzubahs ettiler. Bu mesele hakkındaki meşhudat ve mesmuât ve ihtisatımı İstiklâl Mahkemesinde arzedeceğim. Gerek Nâzım Bey'le, gerek Şeyh Servet Efendi'yle vaki olan müzakeratı bir celse hafiye de bilmünasebe söylemiştim. Bunda benim zerre kadar alâkam yoktur. Halk Zümresi teşkil etmişler, bidayetten vakıf değildim. İki defa beni de çağırdılar. Müzakerelerini şöylece dinledim: Nâzım ve Şeyh Servet beni kendilerine raptetmek için, kul etmek, köle etmek için ne kadar şeytanet var ise hepsini kullandılar. Fakat Memduh Bey'in söylediği gibi, ben açık söyleyeyim, Nâzım Bey'in herşeyden ziyade haris, ihraserver, karıştırıcı bir adam olduğunu anladım. Hâlbuki ben memleketi meşgul, muhacir bir mebusum. Ben her şeyden evvel memleketimin selâmetini düşünürüm. Nâzım Bey'le vesaire ile birleşmek, onlarla teşriki mesai etmek, benim istihdaf ettiğim gayei milliyeye taban tabana zıt çıktı ve esasen buraya gelirken biz Karesi mebusları, yani üç arkadaş, mebus olduğumuz müddetçe hiçbir fırkai siyasiyeye girmemeye azmettik.

VEHBÎ BEY (Karesi) — Memleketimizde bizden böyle söz aldılar.

BASRÎ BEY (Devamla) — Harekâtı millîye idare edildiği sıralarda, bendeniz bidayetlerinde hali firar da idim. İngilizlerin takibine maruz kalmıştım. Ha; onu arzedeyim. Bilhassa benim İngilizler yüzünden başıma gelmemiş felâket kalmamıştır. (Gürültüler) Onu Heyeti Vekilede bulunan Celâl Bey de bilir. Ben İngiliz taraftarı olduğumu işittiğim bir adamla bittabi çalışmam. Bununla sabittir ki Halk İştirakiyyun Fırkasının ne fena gaye takip ettiği, Memduh Bey'in hikâye ettiği gibi, maatteessüf efendiler, kanaatim bunların ecnebilere beraber olduğu merkezindedir. İstiklâlimizi kurtaracağına kani olduğum bir devleti ecnebiyeye bile kul, köle olmak benim gibi mert düşünenler için züldür.

NAFİZ BEY (Canik) — Bu gibi siyasî fırkaları iştirak etmemesine dair bir teminat yok mudur? Diğer bir mesele de ecnebilere alet olan alçakların herhalde kafası kırılmalıdır. (Kâfi sesleri)

FAİK BEY (Edirne) — Meselede iki şık vardır. Biri İstiklâl Mahkemesi tarafından maznunen istenilmesi, ikincisi de; Halk İştirakiyyun Fırkası namı altında teşekkül eden fırka. Hepimiz ve herkes bilir ki, bir memleket ve bir vatan ancak kendi evlâdının ve kendi menabiinin kuvvetinden istifade edebilir ve ancak öyle yaşayabilir. Hiçbir memleket yoktur ki ecnebi menabiinden istiâne ederek yükselebsin ve hatta yaşayabilsin. Gerek şahsi olsun ve gerek fırka halinde olsun menabii ecnebiyeye müracaatla onlardan istifade etmek suretiyle bir memlekette faaliyete geçerse, bunun hüsnüniyetini zannetmek kadar gâflet olamaz. Eğer ecnebi kuvvetinden bilistifade çalışmak istiyorlarsa ve hüsnüniyetle hareket ediyorlarsa bunlar abdalıdır. Memlekete hadim olamaz, olmadıkları takdirde haindirler. Memlekete daima muzırdır. Şu halde bendeniz demek istiyorum ki; her şeyden evvel mazarratı ve hıyaneti tahakkuk etmiş olan bu fırkayı fes-hetmelidir.

İkincisi; bu fırkayı teşkil edenler içerisinde maalesef mebus sıfatını taşıyan zevat da mevcuttur. Meclisimizde cereyan eden müzakeratla, müzakeratı hafiyenin memleketin menafii hayatiyesine son derece

muzır olarak intişar ettiği, ecanibin ve hatta düşmanların kulağına eriştiği sabit olmuş bir hakikattir. Bütün arkadaşların söyledikleri gibi, bazı tedbirsizliklerin neticesi olsa bile, kim iddia edebilir ki bir hıyanet mahsulü değildir? Hiçbir vakit hıyanete ve kasda makrun olmayan şeyler yoktur. Mazbut yürüyemez. Evet efendiler, kati olan bir şey vardır ki, bu hıyaneti yürüten eller içimizde de vardır. Bunların bilâ ifatei vakit içimizden temizlenmesi lâzımdır. Bu itibarla bendeniz teklif ediyorum, Meclisi Alinize, bu Halk İştirakiyun Fırkasına mensup kaç kişi varsa, ister hüsnüniyet sahibi olsun, evvele mirde ve bilâ tetkik mebusluk hakkından ıskat edilmelidir. Diğer bir arkadaşın dediği gibi, burası bu gibi gafil ve hain adamlara darüla-man olamaz. Ondan sonra eğer bunların içinde gafilleri varsa temizlenmek için ait oldukları mahkemeye giderler, orada kendilerini temizlerler. Efendiler, biz bu Meclisten dahi emin olamazsak, bu Meclis dahi tamamen hüsnüniyet sahibi olamazsa, bu Mecliste dahi namuskâr olamazsa, emniyet edilecek bir şey meydana gelemez ve gayemiz husule gelemez. Onun için teklifimin kabulünü rica ederim.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Arkadaşlar; şimdiye kadar bendenizden evvel söz söyleyen arkadaşların söyledikleri sözler arasında doğrudan doğruya maddeye temas eden kısımlar var, olmayanlar var. Vaktin gecikmiş olduğunu nazarı dikkate alarak müsaadenizle rica edeceğim, bir noktayı tasrih için bir iki söz söylemekliğime müsaade ediniz.

Bendenizin, vaktiyle bir defa değil, iki üç defa Rus âlemine bir hitabe addedebileceğiniz beyanatım cereyan etti ve karşınızda tekrar hitab ederim ki bunları söylemiş olmaktan dolayı zerre kadar nadim değilim. İstiklâl muharebesinde bir millet daima kendisine müzahir maddi ve manevi kuvvetler arar. Biz Heyeti Celilenin âzası sıfatıyla etrafımız düşmanla muhat ve düşmanlarımızla muharebe eder bir kuvvet bulduğumuz için ellerimizi daima... Fakat derhatır edemezler ki muhterem arkadaşlarım, günün birinde karşınıza çıkıp, biz Bolşevik olalım demedim. Muhterem arkadaşlar ve muhtelif fırkalar teşekkül ederken bendeniz haberdar idim, gidip dâhil olmadım. Fakat emin olunuz ki bu fırkalara girmiş olan arkadaşlarımı tamamiyle tahtie etmiyorum. Biz terbiyei siyasiyesi mahdud olan bir milletiz. Hürriyetimizi ihraz edeli çok zaman olmamıştır. Gafletler yaparız. Acemilikler gösteririz. Fakat asıl hakikat başgösterdi mi, şahsi menfaatlerimiz için memleketin menafii âliyesini feda ediyor bir vadiye girersek cürmümüz, günahımız, hıyanetimiz o vakit başlar ve Hükümetimiz de muhterem arkadaşlar, burada müteaddit defalar Bolşeviklerden ve Rus âleminden bahsetti. Onlarla hâlâ bugün hüsnü muhasebat devam ediyor. Hükümetimiz ve Meclisi Âli de cihana karşı ilânı husumet etmek noktai nazarından yalnız nazariyat mevzubahs oldu mu, hükümet noktai nazarından hayır dedi, bu benim amalime dâhil değildir. İttifak edelim, müzaheretini siyasiyesinden istifade edelim, fakat nazariyatı siyasiyesi, bu, benim kararlarım dâhil değildir dedi. Bu cihetten kâfi derecede vazıhtır muhterem arkadaşlar. İçimizde infialâta zaman zaman zemin olan münakaşalar yapıyoruz. Fakat bütün bunlarda birbirimizi kırar sözler geçiyor, anlaşamamazlık hâsil oluyor. Fakat bunlar, bütün, emin olabilirsiniz ki, uzaktan bu vaziyete baktığımız vakit zerre kadar ehemmiyeti haiz olan bir şey değildir. Cihanın en büyük inkılâbatının içyüzünü tetkik ediniz, ne göreceksiniz ki, ne zaflar vardır, ne hatalar vardır. Fakat bir defa keşmekeş hâsil oldu mu tarih ve bütün cihan mevkufu hayret kalır. Böyle bir vaziyet, dâhilindeyiz. Anlaşamamaklar, kırılmaklar, inkisarlar hepsi mevcuttur. Fakat biz uzun sürmüş muharebelerden sonra memleketimizin, son parçasında son kaleye çekilmiş, son müdafaa kuvveti vaziyetindeyiz ve evlâdu ahfadımız, zaman gelecek, harbi umumiden sonraki memleketimizin bu elim vaziyetini tetkik ettiği vakit, emin olunuz ki heyetinize bir heyeti kübra gibi bakacaktır. Yıkılmış olan bir memlekette kahramanlar gibi bakacaktır ve bu şükranı daima bize ödemeye kalkışacaktır. Heyetimiz, kudsi bir heyettir. Bir milleti, bir tarihi kurtarmaya azmetmiş bir heyettir. Elverir ki aramızda zayıf kalpli kimseler bunun kudsiyetini ihlâl etmesin. Bu itibarla arkadaşlar, hükümet en mevsuk membalardan haber alıyor ki bizim aramızda en mahrem, hayati mesaili mahrem tutmak iktiza ederken İngilizlere bu haber gidiyor. En hayati, en mühim mesail mevzubahs olduğu vakit demek ki mahremiyet kalmıyor. Arkadaşlar, Hariciye Vekilimiz gidiyor, bir devleti ecnebiyenin paytahtında, oranın hariciye nâzırı ağzından reisiniz şunları, şunları söylemiştir, deniyor. Demek ki mahremiyet yoktur. Hükümet emniyet şeraitini aramak hakkını haiz değil midir? Aramızda emniyet yoktur. Bu itibarla tasvip ve tecviz buyurursanız ki hükümet bu kadar alâkadar mesail hakkında gelip size mahremane malûmat ile edeceğinden, bendeniz hükümete mensup bir arkadaşınız sıfatıyla tekrar ediyorum Meclisimizde emniyet şeraitini temin etmelidir. Bu heye-

ti bütün cihan nazarında ayıklamak, muazzam olan heyetin emniyetini ihlâl eden zayıf adamları meydana çıkarmalı ve tecziye etmelidir. (Müzakere kâfi sesleri)

REİS — Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın, müzakere kâfi görüldü.

Reis Paşa'nın teklif ettiği encümenin teşkilini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Arkadaşlar, mevzubahs olan isimler hakkında malûmat verilmesi için bana vesika sorduğunuz zaman onu heyeti umumiyeye arzederim. Belki bugün için ve bir zaman için arzetmem.

Onun için vereceğim malûmatın tamamen mahdudiyetini temin maksadıyla böyle ufak bir heyetin mevcudiyetini arzu ediyorum.

FUAT BEY (Çorum) — Heyeti Celileniz encümenin intihabını esasen kabul etti. Vehbi Bey buyurdular ki, olabilir ki bu encümenin içerisinde müttehem olabilecek zevat da bulunabilir. Yani medarı ittihaz olacak bulunabilir dediler. Bu doğrudur. Şimdi bu mahzuru ortadan kaldırmak için birçok hususatîa Divanı Riyaset meşguldür. Bizim her türlü hususatınızda mezuniyet vesair mesailde, Divanı Riyaset, ki kendilerinden tamamiyle emniyetimiz vardır, kaç kişi istiyorsanız, on mu, beş mi, altı mı, Divanı Riyaset intihap etsin. Sonra bu zevat tetkikatını yapsınlar. Telkikatı bitirdikten sonra heyeti umumiyeye desinler ki; biz icra ettiğimiz tetkikatta vesaika müsteniden şu arkadaşlarımız hakkında bu kanaat hâsıl oldu. Şu adamlar hakkında şu muamele münasıptir. Bendenizce bu suret muvafıktır.

REİS — Teşkili tekarrür eden heyetin Divanı Riyasetçe rüfeka arasından intihap edilmesini kabul edenler lütfen el kaldırsın, kabul edilmiştir.

İstiklâl Mahkemesinden verilen bu şikâyetnameyi kurra ile bir şübeye mi verelim?

MUSTAFA BEY (Tokat) — Hayır, hayır.. (Olamaz sesleri ve gürültüler)

REİS — Oturunuz rica ederim. Nizamname mucibince şübeye verilmek lâzımdır.

İstiklâl Mahkemesinden gelen şikâyetnamenin bir şübeye havalesini reyinize arzedeceğim. Kabul edilmediği takdirde doğrudan doğruya karar verirsiniz. Nizamname mucibince şübeye gönderilmesini kabul edenler. (Ret sadaları)

Efendim şübeye gönderilmeyerek heyetçe karar ittihazını arzu edenler lütfen el kaldırsın...

Efendim mebusiyetin refi için karar isteniyor ki bu kararı şube mazbatasının üzerine ve resen heyeti celileniz ittihaz eder.

Tekrar reye vazediyorum. Şübeye havalesini kabul edenler lütfen el kaldırsın, kabul edildi. Üçüncü şübeye kur'a isabet etmiştir.

Celseyi Kapatıyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

4 Şubat 1337 (1921) Cuma

Münderecat

1 — ZAPTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Londra Konferansına gidecek sulh murahhas heyeti hakkında Heyeti Vekile tezkeresi.

Cilt : 8

144'üncü İn'ikat – 1 ve 2'nci Celseler

YÜZ KIRK DÖRDÜNCÜ İN'İKAT

4 Şubat 1337 Cuma

Birinci Celse

Açılma Saati: 5.00

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİPLER:

REİS — Efendim, celseyi açıyorum.

Zaptı sabık hûlasasını okutuyorum.

1— ZAPTI SABIK HÜLASASI

Yüz Kırk İkinci İn'ikat

1 Şubat 1337 Salı

Üçüncü Celse

Vehbi Efendi Hazretlerinin tahtı riyasetlerinde içtima ederek; Ankara İstiklal Mahkemesinden mev-rut Tokat Mebusu Nazım Bey'in masuniyeti teşriyesinin refini isteyen tezkere okundu ve üçüncü şubeye havale olundu. komünizm propagandası mevzusunda cereyan eden müzakerelerden sonra celsei hafiyeler müzakeratının ifşa edildiği hakkında Mustafa Paşa Hazretlerinin beyanatı dinlendi ve celseye nihayet ve-rildi.

Reis
Vehbi

Kâtip
Niğde
Atâ

REİS — Zaptı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2—MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1— Londra Konferansına gidecek Sulh Murahhas Heyeti hakkında Heyeti Vekile tezkeresi.

REİS — Heyeti Vekile Tezkeresini okutuyorum.

(Tezkere okundu)

REİS — Efendim; sulh meselesine ait cereyan eden muhaberat hakkında Heyeti Vekile bazı izahat verecektir.

Söz Fevzi Paşa Hazretlerindir.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliyeye Vekili) (Kozan) — Sevr muahedesinin tadili için 21 Şubat'ta Lond-ra'da in'ikad edecek olan sulh konferansına, Türkiye Büyük Millet Meclisi murahhasları iştirak etmek şartıyla, davet edilmiş idik. Reis Paşa Hazretleri bu bapta tafsilât verdiler. Evvelce de heyeti âliyenize arz olunduğu veçhile, eldeki kavanini esasiye dairesinde milletin hâkimiyeti mutlaka üzerine heyeti murahhasanın mutlaka heyeti âliyeniz tarafından gönderilmesi ve ancak İstanbul'dan vesaikin bu heyete iltihak etmesi tensip edildi ve kendilerine teklif edildi. Fakat İstanbul'dan gelen cevapta deniliyordu ki; bizim göndereceğimiz murahhasların İstanbul'a gitmesini ve ancak İstanbul'daki mütehassıs zevat ve ve-saikin iltihak etmesinde ısrar ediyorlardı. Bittabi biz onu kabul edemezdik. Bir seneden beri döktüğümüz

kan, sarf ettiğimiz mallar heder olacaktı. Maksudımız İstanbul'da esir vaziyetine düşmüş olan hükümete tabi olmak değil; o hükümet ve zihniyeti değiştirerekten hareket etmek ve milletin hâkimiyetinin elinde bulunduğunu ispat etmektir. Bunun için bizim son teklifimiz üzerine oradan gelen ve menfi bir mahiyeti haiz olan cevap meseleyi halletti. Biz buradan doğrudan doğruya bir heyet intihap ederek Antalya tarihiyle göndermeye karar verdik. Bu heyetin eline; heyeti âliyenize arz ve tasvibine iktiran ettikten sonra bir talimatı esasiye vereceğiz. Bu talimatı esasiye dairesinde hukukumuzu muhafaza edeceklerdir. Olabilir ki Heyeti mutelife heyetimizi kabulde tereddüt gösterebilir. Fakat biz hakkımızda tatbik olunan haksızlığı müdafaa etmek ve hukuku meşruamızı Avrupa'ya ilân ve ispat etmek mecburiyetinde bulunduğumuzdan herhalde nereye kadar gitmek mümkünse oraya kadar heyetimizi göndereceğiz ve giden heyetin isimleri de şunlardır: Bekir Sami Bey, Yusuf İzzet Paşa, Muhtar Bey, Cami Bey, Nafia Müsteşarı sabıkı Muhtar Bey, Muvaffak Bey, Adanalı Niyazi Bey, Düyunu Umumiye Müfettişi Rıza Bey, Münir Bey, İzmir Mebusu Mahmud Esat Bey.

HASAN BEY (Trabzon) — Adanalı Niyazi Bey Kilikya hakkında yegâne mütehasıstır. Münir Bey burada çalışıyor.

ÖMER LÜTFİ BEY (Nafia Vekili) (Amasya) — Efendim evvelâ İstanbul'dan gelen açık telgrafi, ondan sonra sıra ile olan muhaberatı arzedeceğim. Bu telgraf şifre olarak alındı. Tarihi: 29 Kânunusâni 1337'dir. (Mezkûr telgrafi aynen okumuştur)

Buna karşı efendim, Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından bu telgrafa cevap olarak yazıldı.

(30 Kânunusâni 1337 tarihli cevabî telgraf okundu)

Paşa Hazretleri muhaberatı Heyeti Vekilenize tevdi eyledikten sonra Fevzi Paşa namına şu yazıldı.

(30 Kânunusâni 1337 tarihli yazılan telgrafnameyi okudu)

Bu arada efendiler İzzet Paşa Hazretleri de ve sırf kendi arzuları ile şu telgrafi yazdılar. (İzzet Paşa'nın 30 Kânunusâni 1337 tarihli telgrafnamesini okudu)

İzzet Paşa tamamıyla serbestii tamme dâhilinde yazmışlardır. Buna aldıkları cevabı okuyorum.

(31 Kânunusâni 1337 tarihli telgrafnameyi okudu)

Heyeti Vekile Riyasetine gelen telgrafi arz ediyorum.

(Fevzi Paşa Hazretlerine gelen telgraf okudu)

Bundan sonra bu geliyor efendim.

(Ankara'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine... hitaben yazılan 2 Şubat tarihli telgrafi okudu)

Sonra bir noktayı daha arz edeyim. Geçenki yazılan telgrafta İstanbul'da verilecek tahsisat meselesi dercedilmiş. Rüfekayı muhtereme arasında bazıları bunlar yazılmasa iyi olurdu, buyurdular. Bunlar resen yazılmış değildir, esasen... (Para verilmediğinden vesairenden bahsile... O müracaattan dolayıdır ki...) Paşa Hazretleri belki izahat verirler.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Efendim, Meclisin Reisi sıfatıyla maruzatta bulunuyorum.

Ömer Lütfi Bey cereyan eden muhaberatı aynen arzetti. Binaenaleyh bendeniz Reis Bey'in teklifine karşı icrası lâzım gelen karar hakkında noktaî nazar beyan etmeleri taraftarı değilim. Vehbi Bey, hazır buraya gelmişken bir meseleyi de izah edeyim. Bu Neşet Bey'den bahsolunuyor. Gönderdiğiniz mektupta deniliyor. Malûmu âliniz Amerika gazetecileri on, on bir sual sormuşlardı. Onların cevapları manzuru âliniz oldu. Hemen aynı esasatı ihtiva etmek üzere bizim Hariciye Vekâletimizce yapılan ufak bir beyannamemiz vardır ki bunun vesaiti muhtelifle ile biz her tarafa göndermişiz. Bir de Neşet Bey vasıtasıyla İstanbul'a gönderdik. Neşet Bey bunu Tevfik Paşa'ya vermiş. Noktaî nazarı, gayeleri, prensipleri vardı.

Sonra bu tahkikat meselesine gelince: İstanbul'daki heyetten Ziya Paşa, hariciyede bulunan Safa Bey, Mustafa Arif Bey bunlar sureti mahremanede bana müracaat etmişlerdir. Diyorlardı ki: İzzet Paşa ve rüfekasının... Menafii millet muktezasından olduğu anlaşıldı. Ancak biz de sizinle hemfikiriz. Ne yolda ha-

reket edilmek lâzım geleceğine dair talimat veriniz. Bu meyanda diyorlardı ki kuvvei maliyemizin sıfır olması yüzünden ve bilhassa İstanbul'da beş para kalmadığından biz bunun için İngilizlere müracaat ettik. Bunun için de bize para vermek istiyorlarsa da buna mukabil gayri kabili kabul şerait dermeyan etmişlerdir. Binaenaleyh buna karşı ne dersiniz?.. Gayri kabili kabul şerait dairesinde İngilizlerden para alarak idare edelim mi? İdame hükümet mi edelim, yoksa ne yapalım, diyorlardı. İşte biz o suale cevaben dedik ki; korkmayınız, kuvvei maliyemiz sizi de idare etmeye kâfidir. Böyle bir muamele cereyan etmiş, âdeta bize sorulmuş. Geçen gün bazı arkadaşlar istizah ederken nasılsa gafletle bunu söylemedim. Belki de aleni celsede izahı iyi olmayacaktı. O zevatla ayrıca bazı mühim münasebatımız devam etmektedir.

ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) — Efendim Heyeti Vekile Meclisin kararını almaksızın bir karar ittihaz etmemiştir.

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim Cenabı Hakka çok şükür ki bugünü de gösterdi. Haritai âlemde silinmek istenen bir milletin nihayet reyine müracaat ediliyor. Biz nasıl memleket içinde bin müşkülât ile gayeyi anlatabildiysek, zannediyorum ki, hariçte bunun binde birini yapamadık. Bu da tabii etrafımız mahsur, vesaitimiz mefkut ve bundan dolayı yapamadık. Böyle bir fırsat ele geçtikten sonra ondan herhangi bir surette istifade ederek pek meşru, pek muhik - bendenizin kanaatime göre - efkârı umumiyei cihanda neşir ve işaa edebilirsek efkârı umumiyei cihanda lehimize daha büyük tahavvüller husule getirmesi pek kati olan biz kâinata ilân ve işaa edebilirsek bizim için büyük muvaffakiyettir. Bunun için bin müşkülâtla Roma'ya bir adam gönderebildik. Şimdi bizim idamımıza karar vermiş olan merkez Londra'ya giden böyle bir heyet, oraya gidinceye kadar diğer bir merakızdaki efkârı umumiyei tenvir ederse biz bundan fevkalâde istifade ederiz. Binaenaleyh bendeniz kendi kanaatime göre en son noktaya kadar bu heyetin gitmesine çalışmak iktiza eder. Farzedelim ki bizden heyet istememiş olsalardı ve İstanbul'dan yalnız bir ikinci heyet isteselerdi, hepimizin kalbinden geçen İstanbul'dan gidecek heyetin içerisinde Anadolu'nun metalibi milliyet ve muhikkasını terviç edecek adamların bulunmasını terviç ederdim. Mümkün olursa onları... ederim. Bu gayet tabiidir. Şimdi İstanbul'da az çok hak ve hakikati tanımaya taraftar olan hükümet namıyla bir heyet var. Onların intihap edecekleri adamlar herhalde Ferit haininin gönderdiği Rıza Tefvik serserisi gibi olacak da değildir. Fakat Anadolu'nun vaziyetini de tamamen ihata etmiş olmayacaktır. Benim kanaatimce buraya gelen zevat dahi henüz vaziyete vakıf olamadılar. Binaenaleyh, bittabi onlar, İngiliz süngüleri altında bugüne kadar geçirdikleri hadisatın tesiri tahtında bulunacaklar ve belki de az bir şeyle kanaat edeceklerdir. Bittabi Anadolu'dan giden heyetin ilk ve son sözü; hududu millimiz dâhilinde istiklâli tammımızı temin etmek ve memleketimizin meşgul aksamındaki düşmanların çıkmasından ibaret olacaktır. Fakat tabii başa vurur gibi değil... Binaenaleyh bu heyetimiz şayet Antalya tarihiyle kabul edilmezse ki henüz ona dair Heyeti Vekilenin kati bir kanaatleri yoktur. Bendeniz öyle taraftar olurum. Şayet o teşebbüsâtı bir an evvel vakit geçirmeksizin bir an evvel yapmalı. Sırf biz orada propaganda vazifesi yapmak üzere İstanbul heyetine müracaat etmek üzere gönderilmesine bendeniz taraftar oluyordum. Sırf propaganda yapmak, sırf o kaydı buradan dermeyan ederek. Onda tebeddül yoktur. Kanaatimiz müspettir. Son demine, son akçasına, son neferine kadar buna çalışacaktır. Bendenizin kanaatim böyle.

Yalnız gidecek heyete gelince; bilhassa İzmir, Saruhan, Aydın, Bursa, Karesi, Ayıntap gibi meşgul olan bu havalinin mebuslarından vaziyete vakıf, lisana âşinâ ve hukukumuzu muhafaza edebilecek - tabii hepimiz kendi kendimize ederiz - (arkadaşların gitmesinde fayda mülâhaza etmekteyim.) (1)⁹² Bunlardan müşavir olarak, murahhas olarak değil memleketin vesai tarihîyesini toplamış olan ve orada onları müdafaatta bulunmalıdır. Neşriyatta bulunmak için gitmeli. Yani murahhas sıfatıyla değil. Bendeniz bu kanaatleyim. Herhalde murahhas olmak şart değil. Bendeniz bu kanaatleyim ve memleketimiz için pek çok faide hâsıl olacağına kaniim.

Şuna da kaniim, ki bize orada istediğinizi verdik, diyecekler. Bu İngilizlerin bir oyunundan ibarettir.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Vaziyet hakkında başınızı ağrıtmak istemem yalnız Vehbi Bey arkadaşımızın buyurduğu gibi, mesele güneş gibi aşikârdır. Neyi temsil edeceğiz? İstanbul'dan bir heyet, buradan bir

92 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

heyet... Bunun imkânı yoktur. Milletin yegâne mümessili burası olmasına nazaran, buradan gidecektir. Bu esastır, bu lâyezâldir. İstanbul diyor ki; siz gelmezseniz biz gideceğiz. Cehenneme kadar yolları var.

Şimdi bir de davetli, davetsiz meselesi var. Davet edilmezsek ne olur? İstanbul gitmiş onu düşünmüyoruz. O hatırımıza bile gelmiyor. Böyle şey yok. Onlar ister gitsin, ister gitmesin. Davet vaki olursa en kuvvetli bir şeydir ve inşallah olacaktır. Her vasıtaya müracaatla, bağırıkça, neşrettikçe ve ordumuzugünden güne takviye ettikçe ve bugünden itibaren Ruslarla olan ittifakı tabiîimizi ve muhadenetimizi her fırsattan bilistifade kuvvetlendirdikçe biz, gayemize vasil olacağız. Fakat onlara bize cephaneye gönderin, filân gönderin diye anlatmak lâzımdır. Fakat emin olunuz bizim menfaatimiz daima şarktaadır. Elele verelim, yardımımızı azami dereceye getirelim. Emin olunuz arkadaşlar, bir ay sürmez. Ankara Büyük Millet Meclisi resmî bir hitap karşısında bulunur. Buna imanım vardır. Onun için ben davetsiz gitmek taraftarı değilim. Ben Paris'e gitmek taraftarı değilim. Gidilirse doğru Malta'ya... Hiç şüphe etmeyiniz ben İngilizleri gayet iyi bilirim. Fakat davetli gidersek o zaman alınımız açık gideriz. İşte Meclis var, uğraşalım. Bu bitti. Heyeti Vekile bize on kişinin ismini sayıyor. Bunda beş adet Büyük Millet Meclisi âzası var, altısı hariçtir. Bu milleti temsil edecek ancak Büyük Millet Meclisi âzası olacağı için behemehâl bunların Meclis âzası olması lâzımdır. Binaenaleyh geri kalan altı arkadaş ihtimal ki mütehasstır. Onların bize lüzumu yoktur. Bizim göndermeye mecbur olacağımız murahhaslarımız vardır. Şimdi isim söylemeyeceğim. Bence murahhaslar şu kıratta olmalıdır. Azim ve imanı millî ile kalbi çarpmalı. Bu kadar kâfi... Yeter ki Müslüman olsun, Türk ve bu davanın en kavi taraftarı olsun. Onun içindir ki gidecek murahhaslarımızı da bu şekil ve mahiyette adamlar olarak intihap edeceğiz.

Vehbi Bey gayet kıymetli bir şey söylediler. Dediler ki memaliki meşgule mebuslarından gönderelim. Hakikaten siyasi mahiyeti pek büyüktür. Meşgul memalikten birer kişi gönderilecek olursa çok güzel olur.

ABİDİN BEY (Lâzistan) — Şimdi arkadaşlar, bendeniz de aynı Vehbi Bey gibi Cenabı Hakk'a çok şükür ve hamederim ki millet artık soruluyor ve sorulacaktır. Fakat sormak ve sordurmak istemeyenler zan-netmesin ki, o İstanbul'dakilerdir. Onlar istemiyor ve istemeyeceklerdir. Malûmu âliniz kendilerini daima meşru göstermek ve aldıkları tahsisatı bu suretle yutmak. Ha; ilerde, yani onların dedikleri, düne kadar dedikleri Kemalistler karşılıklarına çıktıklarında ne dediler: Çıkar o paraları ben alacağım. Çünkü bunu ben alacağım. Çünkü bir celsede söylemişim. O para ya benden, ya ondan istirdat edilmelidir ve bu millet yapacaktır bunu ha..

Gelelim propaganda için Hüsrev Bey'in dediğine. Buna tamamiyle kaniim. Propagandayı istedikleri kadar yapsınlar..

Gelelim İngiliz politikasına... Onu da size söyleyeyim ha;... Dedim arkadaşlar, bu bir İngiliz entrikasıdır. Yani oradaki arkadaşları Malta'da özledinizse buyurabilirsiniz.

Sonra gelelim Paşa Hazretlerine... Tabii bu İstanbul'un fikridir. Osmanlı murahhasları ile Büyük Millet Meclisi murahhasları, deniyor. Osmanlı murahhası İstanbul'da kimdir ve kim olabilir? Büyük Millet Meclisinin murahhaslarıdır. Büyük Türk Millet Meclisinin Hükûmeti vasıtasıyla ve buradaki heyeti âliyenin tensip edeceği murahhaslardan başka kimse Türkü ve İslâmı temsil edemez ve edemeyecektir. Arkadaşlar görüyoruz ki ve mübahi oluyoruz ki tâ Hindistan'dan ve Cava'dan, Türkistan'dan, her yerden katiyen başka bir nâma gelmiyor bir şey... Doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine geliyor. Biz verelim onlara... Beni çıldırtmayın yahu. Geçen gün Bekir Sami Bey burada adamakıllı müdafaa ediyordu. Herhalde gidecek, gidecek... Katiyen gitmeyeceğiz. Ne vakit ki bana doğrudan doğruya müracaat eder ve hatta gel diye yalvarır, seninle görüşeceğim der, o vakit giderim. Artık İslâm hâkimdir. Arkadaşlar, korkmayın arkadaşlar, mert olun arkadaşlar, buraya idam için geldik, kurtulursak kârdır. Kurtulursak istiklâlî millimizle beraber kurtulacağız. Vallah billâh... Biz büyük muvaffakiyetler temin ettikçe bütün dünyanın Hristiyanları tekâpu edecek ve diyecek ki; aman siz bilirsiniz arkadaşlar, Almanlar tarafından bile deniliyordu ki, onlar da bile bu kanaat hâsil olmuştu ki; salibin girdiği yere, hilâl girmez... Bir yerde harp ettik, bendeniz de bulundum; iki yüz tane maktulünü gördüm. Binaenaleyh Cenabı Hak bize öyle muvaffakiyet gösterecektir ki hilâlin girdiği yere salıp girmeyecektir.

Antalya tarihiyle gitmek katiyen muvafık değil. Onlar güya sarfı mesai etmişler de hali hazır zamana göre tebdil etmişler, bu da yalan; hem de büyük yalan... Onlar sarfı mesai etmemişler. Biz merdâne sarfı mesai ettik ve ordumuz İnönü'de burunlarını kırdıktan sonra bu yalvarma vaki olmuştur. Arkadaşlar Cenabı Hakka çok şükrederim ki ben de oldukça başka bir fikir takip ediyorum. Ben bütün mevcudiyetimle, oradaki ordunun muvaffakiyetini ben gittim, gördüm. Yunan ordularını. Biz geldikten sonra hemen gayri kabili hareket olduğu görülmüştür. Onu yine İnönü yapmıştır. Haddi ise bir daha gelsin görsün. Bir daha yine görüşürüz. Arkadaşlar, bilhassa Reis Paşadan istirham ederim. Demeli ki; sadrazam yoktur ve sen sadrazam değilsin, demeli. Fakat böyle iki heyet gönderirsek, kafese girersek ve sonra getiremezsek ne olacak? Vicdanınız elbette takdir eder. Binaenaleyh Ferit Bey'e de atıyorum bir taş.. Hani bazı kere kürsüye de çıkıyor. Babiâli ve Yavuz Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman... (Gürültüler) Verin zehir gibi cevap verin. Buradaki sadakat kime aittir. Oradaki sadrazama... Oradaki sadrazama ait ise lanet olsun o sadakate... Yalnız Yunanlılar davayı kazanacakmış, tehdidini yapıyor. Dünyada bunlar kazanamayacaklar ve biz kazanacağız. Fakat sebat etmek, ısrar etmek ve onlara tenezzül etmemek lâzımdır. O şekilde olursa âdeta onlara tekâpu edeceğiz. Fakat bu zillate katlanmamalıyız. İstanbul Hükûmeti murahasaları gönderecekmiş... Hüsrev Bey'in dediği gibi; cehennemın esfeli safilinine kadar göndersinler. İsterlerse aleyhimizde bulunsunlar. Çünkü lehimize çevrilmeye mecburdurlar. Rica ederim arkadaşlar Heyeti Vekile mi, Hariciye Nâzırı mı, kim okudu ise, o kâğıdı yırtсын, atсын.

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Efendiler, bendeniz murahasas gönderilip gönderilmemesine nakli kelâm etmezden evvel... (İşitilmiyor sesleri) İstanbul ile yapılan muhabere hakkında biraz söz söylemek istiyorum.

İstanbul, evet Türklerin kadim payitahtıdır. Fakat Türklerin kadim payitahtında bulunan efendiler icrayı hükümet ediyoruz diye, Babiâli'de toplanan pašalar benim nazarımda hamiyeti kıt bir sürüden ibarettir. İstanbul İngiliz süngüleriyle, topları ile tehdit edildiği bir sırada ağızlarını kapayan ve Meclisi Milliyi Kanunu Esasi'nin her bir maddesine rağmen bilâ sebep tatil eden efendiler, benim nazarımda insandan bile madut değildirlir. Ama bunların içinde Padişah da vardı. Ne olursa olsun Meclisi Milli küşat edildiği sıralarda Padişah olan Vahidettin Efendi ilk defa Meclisi Mebusana geldi. Benim kulağımdan o sada çıkmıyor. Dedi ki: Efendiler - bu sefer değil, tahta çıktıktan sonra; çıkmaz olaydı...- Ben Kanunu Esasiye, millete sadakat edeceğim, siz de yemin ediniz. Hangi yemini tuttu; nazarı dikkatinizi celb ederim. Meclisi bilâ sebep tatil etti. Bugün İstanbul'da icrayı hükümet ediyorum diye kuruluyor. Mustafa Arif Bey vasıtasıyla Meclisi tatil etti. O günden itibaren milleti İngilizlere maskara edecek bir vaziyete getirdi. Hattâ Anadolu'nun bir tarafında kaynayan hamiyet ufak bir heyet vücuda getirdi. Bu heyet çalıştı. Tekmil samimiyeti ile teknil insanlığı ile milletin amalinin yarasını bağlamaya çalıştı. O sırada milletin gözünü avutmak için bir Meclisi Mebusan tekrar içtimaa davet edildi. O Meclisi de efendiler ne suretle tatil etti biliyorsunuz. Peki, bu zamanda bu efendiler İstanbul'da mevcut değil mi idi? O zaman neden müşterek davamız olmuyor da, neden bugün müşterek davamızı hal için beraber heyet gönderelim diyorlar. Beraber murahasas göndersek daha iyi olur, demek için Tefvik Paşası, olsun, ama kim ne paşası olursa olsun milleti esarete sevkeden bir hükümet, başta Padişah olduğu halde, Sevr muahedesi gibi bir muahedeyi meydana getiren Padişahın, bir Hükümdarın milletle alâkası kalmamıştır. Lütfen biraz düşünmek lâzım gelir. Ben burada söylediğim zaman tahta vurmaya başladınız. Efrenc âdeti ile âdetlenmek bizim için muzırdır. Mademki ben burada her sözü söyleyebilirim, lâfi da kesebilirim. Niçin kesmeyeyim? Kanunu Esasiyi parça parça ediyorlar. Bunun için galeyana etmek lâzım gelir. Lâkin bir nizamnâmei dâhilinin bir maddesine dokunduğu vakit nedir bu feveran?.. Rica ederim bir kere İstanbul milletin bir ferdinin kalbinden çıkmaz. Fakat yalnız İstanbul, o bizim kadim payitahtımız, olan İstanbul... İnşallah bu Meclisi Âli bir gün gidecek, İstanbul'da yine vazifesini ifa edecektir. Fakat rica ederim İstanbul'daki pašalardan, Padişahın katiyen sarfınazar etmek lâzımdır.

İkinci derecede gelelim murahasaslar gönderilip gönderilmeme meselesine: Ne Fransızlardan perva eder, ne Almanı tanırız. Biz yine murahasaslarımızı gönderebiliriz. İngiliz zanneder misiniz bu muazzam milletin gönderdiği murahasasları alıp da Malta'ya götürecektir. Elhainü hâifün... Müslümanlar ne İngiliz'den; ne Fransız'dan, ne de Alman'dan korkmazlar. İyi düşünmek lâzım. Fakat murahasas olarak kimi göndermek lâzım gelir. Öyle bilmem Muhtar Bey, bilmem ne bey olmaz. Amma demiryolları müdürü imiş ne olursa

olsun... Benimle beraber davayı millide bulunmadıktan sonra... Kimi münasip görürseniz onu intihap edersiniz, benim hükümetten rica edeceğim; göndereceği murahhaslar, kâtipler, müşavirler hepsi Meclisi Millî azasından bulunmalı veyahut bizimle beraber davaya atılmış imanı kavi, dini kavi, vicdanı kavi adamlardan olmalıdır.

Diplomatlara gelince; efendiler bizde diplomatlık yoktur. Körün değneği gibi gösterdiğim Reşit Paşadan başka bize menfaatimize ufak hizmet etmiş diplomata bana gösterirseniz anlarız.

Benim anladığım malûmdur. Misakı millî dâhilindeki hududumuzu her ne olursa olsun bunun bir karış yerini veremeyiz. Bundan fedakârlığımız yoktur. Onun için İngiliz canileri meseleyi hissetmişlerdir. İngiliz canileri o kadar korkacak değildir. Bunu da arz ederim ve sözüm de bundan ibarettir. Gidecek murahhaslar mutlak Meclisi Millî âzasından olmalı. Bizimle beraber kanaat sahibi olmalı. (Alkışlar)

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Efendim, kendisine Sadrazam unvanını veren Tevfik Paşa'nın, keşke, cevaplarına vâkıf olsaydım. - Celse hafidir, kulak asmalı biraz. - Zira Tevfik Paşa denilince, bu saldıde zatı vâkıfı umur zannederdim. Bu adam o kadar gafilmiş ki henüz daha Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti olduğuna bile vâkıf değil. Bu adam o kadar gafilmiş ki; hâlâ Anadolu'da istiklâlini muhafaza için kırılmaz bir azmü imanla mücehhez Büyük Millet Meclisi olduğuna bile vâkıf değil. O kadar gafil ki zavallı, İstanbul Hükümeti namı ile bir hükümeti milletin tanımadığına bile vâkıf değildir. Ve sonra kalkıyor bize Kanunu Esasî'den bahsediyor ve bu halin devamı nüfusu İslâm'ın azalmasını mucip olmuştur. Yani Yunan hücumu ile bizi tehdit etmek istiyor. Yunanlılar hücum edecek diyor. Rumlar Londra'ya doluyormuş.

Bize diyor ki; geliniz, ben Sadrâzamım, burada bir hükümet var, bize tabi olun, gidelim. Gafletin bu derecesine ne söylesek teessüf için de bir kelime bulamıyorum. Yalnız bu kadar gafil olan bir adama farzımuhal olarak, biz arkadaş da terfik etsek netice hiçtir. Binaenaleyh bendenizce ve bütün arkadaşlarımızca iki hükümet yoktur. İstanbul hükümeti yoktur bizim nazarımızda... Nasıl oldu bilmem. Vehbi Bey arkadaşımız bu kadar Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile uğraşmış ve dedi ki; İstanbul Hükümetine yalnız propaganda için gönderelim tabirini bu Mecliste bu kürsüde kullanmak istemem.

VEHBİ BEY (Karesi) — Dikkat buyurmamışsınız...

MAZHAR MÜFİT BEY (Devamla) — Demek oluyor ki arkadaşlar İstanbul hükümeti yoktur. Bir kere olamaz ki... Tevfik Paşa kabinesini, bilelim, reddettik çünkü kanunumuzla... Yoktur bu hükümet... Hükümet olmayınca İstanbul'a niçin murahhas göndereceğiz? Hükümet buradadır. Buradan murahhas gider. Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin gösterdikleri murahhasları gönderemeyiz. İstanbul hükümeti yoktur ki buradan murahhas gönderelim.

İkinci mesele, murahhas meselesine gelince, bundan evvel Yahya Galip Beyefendi biraderimiz gayet mühim bir noktadan bahsetti. Padişah meselesi zamanı geldiği zaman münakaşaya değer. Bugün Padişah da yoktur. Zira ehli İslâmın hâmisî olmayan bir zat Padişah olamaz.

EMİN BEY (Erzincan) — Demek ki vakti gelmiş...

MAZHAR MÜFİT BEY (Devamla) — Saniyen; İngiliz papazı olan Papas Foro'yu karşısına alıp da... (Gürültüler) Daha var söyleyeceğim, sırası var. İnşallah söyleriz. Hoca efendilerle oturduğumuz zaman hepsini söyleriz. Murahhas meselesine maatteessüf çok müteessif oldum. Bize listeyi okuduklarına çok müteessif oldum. Bunların içinde öyleleri var ki mebusan basıldığı zaman ve biz buraya kaçtığımız zaman bu adam bu davayı meşruai milliyeye iştirak etmemiştir. Nasıl olur da bu adamı bizim namımıza göndeririz. Fen adamı imiş, yerin dibine batsın. Memleketin istiklâlî gayesini takip etmeyen adam yerin dibine batsın. Bu Muhtar Bey'e bence hususi davetler vuku bulmuştur. Gelmemiştir. Bilmem daha birtakım zevat var. Bunlar bu gelen heyetin içinde imiş.

Sonra Düyunu Umumiye Müfettişi Ziya Bey ne münasebetle murahhas oluyor? Bilmem birtakım meziyyatı olabilirmiş. Anlamıyorum, bu münasebetle Muhtar Bey'i arzettim. Bendenizin de bir prensibim vardır ki demin arkadaşlar buyurdular ki murahhas olarak buradan propagandacı gitsin. Nasıl olursa olsun davayı millî ile kalbi meşbu, imanı mükemmel bir zat olmalıdır. Azmi mükemmel zevat ararız. Kim-

seye itimadım yok, ancak bu Meclise itimadım var. Murahhas gidecek adam ancak bu Meclisten olmalıdır. Burada bizim aylardan beri takip ettiğimiz davadan bihaber adam, fen adamı imiş. Gidemez efendim. Sonra da Hüsrev Beyefendi buyurdular ki müşavir olursa zarar yoktur. Çok mühimdir efendiler, ne demek... Murahhas mevaddı mühimmede kiminle istişare edecek? Elbette müşaviri ile. Ne demek müşavirin ehemmiyeti yok? Belki öyle demler olur ki müşavir bir nazırın bütün fikrini imale eder, çevirir.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Maksadım bu değildi yanlış anlaşılış...

MAZHAR MÜFİT BEY (Devamla) — Müşavir fen adamıdır. Bunu anlamayız, seçemeyiz, bilmeyiz, Heyeti Vekile bilir ve seçer. Şu halde müşavirleri de dışarıdan kabul etmiyorum. Murahhas olsun, müşavir olsun mutlaka Heyeti Âliyenizden olacak. Çünkü Heyeti Âliyenizin azmü imanı gibi sarsılmaz azmü imanlı hariçten adam arayıp, tahkikatta bulunmak zaittir. Fakat yine söylerim. O Muhtar Bey'in listeye ithâl edilmesine teessüf ederim.

ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) — Efendim okunan listede kimlerin isimleri vardır bilmiyorum.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Hakkınız var. Bilmediğiniz için diyoruz.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Yani veçhe tayin ederiz.

ÖMER LÜTFİ BEY (Devamla) — Zaten... Murahhasların Meclisin içinden olmasını kabul etmiştir. Mazhar Müfit Bey ve Yahya Galip Bey'in bahis buyurdıkları Muhtar Bey meselesini bendeniz zâtı âlilerine arz edeyim. Bundan beş ay evvel, hattâ altı ay evvel Muhtar Bey'i çağırdım. Budur mesele. (Evvelce söyleyeydi tabii böyle olmazdı sesleri) Bu mektubuma cevap alamadım. Ben de sılaya gittim. Müsaade buyurun bir kere cebimde mektubu vardır. Bu adamdan bendeniz bilâhare mektup aldım. Bendeniz hususî mektupla buraya çağırıştım. Bu mektubumda; Antalya-Konya şimendiferine bir kumpanya teşekkül edecek... (Gürültüler) Müdafaadan mahrum mu bırakırsınız?

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Sâkit olalım...

ÖMER LÜTFİ BEY (Devamla) — Sana diyor, cevap yazdım, geleceğimi yazdım. Fakat bendeniz onun mektubunu almadım. Filan zaman bana mektup yazmıştın, sana cevap yazdım, diyor. Cevap olmadığı için tekrar mektup yazmaya mecbur oldum. Biz bu adamı buraya davet ettik. Erzurum, Erzincan şimendiferinin başına koymak için. Mektubumu mütekaît Bahri Bey'le göndermiştim. Bu adam buraya tekrar dönmedi. Şimdi değil bir ay evvel, bendeniz Vekil olduğumun beşinci... günü idi. Sonra mesele bu şekle gelince şimendifercilik noktâ nazarından memlekette mütehasıs lâzımdı. Dört gün sonra yine kendisinden cevap aldım. Yakında İnebolu'ya geleceğim, diyor. Telgraf da cebimde duruyor. Meclisi Âliniz bir mütehasıs bulur... (Hay hay sesleri)

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Efendim, Muhtar Beyefendiye ateş aldığı zaman bendeniz tesadüf ettim. Müracaat ettim. Aranıldı bulunamadı. (Müşavir sıfatıyla, murahhaslığı filan yoktur sesleri)

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Bendenizin maruzatım; şimendiferci Muhtar Bey buraya gelmeyi arzu mu etmiyor, esbabı nedir? Bunu anlamak istiyorum.

ÖMER LÜTFİ BEY (Amasya) — Bendenize de kaçacağım yolu irae et, dedi. Dördüncü günü Ferit Paşa'ya iltihak etti.

Bana kalırsa filan gitsin, falan gitmesin; o bahsi bırakalım da murahhas göndermeli mi, göndermemen mi? Bu vadiye müzakere cereyan etsin.

HACI MUSTAFA EFENDİ (Ankara) — Reis Bey; usulü müzakere hakkında bir kelime arz edeyim. Meclis Âzasıyım, liste de elimde yok. Girecek olanların kimler olduğu anlaşıldıktan sonra, tahakkuk ettikten sonra filân adam gitsin, filân gitmesin diyelim...

BASRİ BEY (Karesi) — Efendiler; Londra'ya murahhas izamı muvafık olup olmadığı hakkında beyanatta bulunuldu. Vakıa ben de eminim ki İngilizlerin dolambaçlı bir surette bize vaki olan teklifatı yalancı bir şeydir. Esasen İngilizler Anadolu Hükûmeti Milliyesini elbette hazmedecek bir millet değildir. Bunları icbar eden hadisat Anadolu'da gördükleri imanı millîdir. Bu imanı millinin daha meşkûr ve feyizli fiiliyatı tezahür ettikçe daima kuvvet karşısında serfuru eden İngilizlerin bize daha ricatkâr ve daha açık bir çehre

ile müracaat edecekleri memuldur. Yalnız efendiler; davayı millimizi sonuna erdirmek için yalnız maddî kuvvetle çalışmak kâfi değildir. Bilhassa geçenlerde Reis Paşa Hazretlerinin buyurdukları veçhile, milletlere karşı gayei millimiz hakkında; gayei mukaddesemiz hakkında lâzım gelen propagandayı yapmak üzere onların müsaade edeceği veya etmeyeceği her delikten sokularak istifade etmemiz lâzımdır, kanaatindeyim. İstanbul’la Ankara Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti arasındaki vaziyet maalesef Anzavur gibi birçok hainlerin harekâtı leimanesine meydan açmıştır. Yani İstanbul bu gibi erazili Anadolu’ya sokmuş ve bu erazil vasıtasıyla Anadolu’da birçok kanlar akıtmıştır. Benim kanaatime göre Türkiye dâhilinde bulunan bütün millet istiklâlîne âşıktır. Yalnız biz burada murahas göndermekten sarfınazar ettiğimiz surette Ankara Büyük Millet Meclisinin hâlâ kan akıtmaktan vazgeçmediği gibi bir husus bazı rezillere propaganda zemini olabilir. Hatta efendiler mümkün olsa gayemiz hakkında daha uzak sahalara propaganda yapabilseler... Asıl komitecilik odur ki her vasıttan istifade ile her kuvveti kendi lehimize imaleye çalışmaktır ve meşru olan davamızı maddî kuvvetimizle kazanmaya çalışacağız. Fakat diğer taraftan da fikrî bir surette bütün milletlerin efkârı umumiyesine hitap edeceğiz. Bu fırsat bu hitap için, bu propaganda için gayet iyi bir fırsattır. Hüsrev Beyefendi cephelelerinden de murahas gönderirsek murahasların adedi çoğalır buyurdular. Hatırı âlilerindedir, ki Alman sulhu için yüz altmış kadar adam göndermişlerdir. Matbaasıyla vesaiti ile fen adamları ile beraber göndermişlerdir. Bunun için miktarın azlığı bizim aleyhimizde değil, lehimizdedir. Kaldı ki Sevr muahedeyi rezilesinde memleketlerinin hayat ve istiklâlî mevzubahs olan mebuslardan bazı zevatın hiç olmazsa murahaslar refakatinde gönderilmesi lâzımdır. Cephelelere ait tarihî, ilmî, ihşâî birçok malûmata sahip bulunan zevattan istifade edilmek noktai nazarından çok faideyi muciptir.

Temsil meselesinden bahsedildi. Efendiler bu mesele hakikaten temsil meselesidir. Bu gayrı mümkündür. Yani buradan gidecek zevat herhalde sağlam imanlı, midesi değil, dimağı ve ruhu Anadolu hareketi milliyesini tamamen hazmetmiş adamların gitmesi, davamızın kazanılması namına elzemdir. Yalnız bu temsil hakkını tamamiyle muhafaza etmekle beraber, temsil edecek zevat refakatine şeytan adamların da gitmesi lâzımdır. Şeytandan maksadım cin fikirli adamların gitmesi lâzımdır. Bütün vesaiti ilmiyemizle çalışmamız lâzımdır. İhtisastan elbette vareste olamayız. İhtisastan davanın kazanılması için şarttır. Hele efendiler birçok davalar vardır ki bu davalar sırf çene kuvvetiyle kazanılmıştır. Yalnız efendiler istirham ediyorum ki Meclisi temsil edecek murahaslar arasına verilecek zevat vaktiyle “Mandacılığa” çalışmış adamlar bulunmasın. Artık gözümüz yıldı. Tamamiyle Türk ve Müslüman olan ve efkârı siyasiyesini evvelce aykırı yollara tevcih etmemiş bulunan zevat gitmelidir.

İstanbul ile yapılan muhaberata gelince; hakikaten buradan söz söyleyen muhterem rüfekamızın beyan buyurdukları veçhile, İstanbul henüz o köhne kafasını maatteessüf değiştirmemiştir. Hâlâ o üslûp, o zihniyet, o kafa... Bu pek tabiidir efendiler. İhlâl ile, azmi millî ile ruhen alâkadar olmayan adamlar, bu azmi millînin elbette manasını idrak edemezler. Bu bir ruh meselesidir.

Esasen bizim henüz namları etrafında bir hissi hürmet beslemek istediğimiz bu zevat vaktü zamanında bizim önümüze düşerler, meskenetle yaşayışa razı olmazlardı. Fakat efendiler, bunlarda acaba hiç mi vicdan kalmadı, hiç mi iman yoktur? Bendeniz, Müslümanlık ve Türklükten sarfı nazar ediyorum. İnsanlık namına, beşeriyet namına olsun bunlara Meclisi Âli kararı ile ve Meclisi Âli lisanıyla son bir şey yazılırsa hiç olmazsa bunların zaten tecrübe ettiğimiz ruhları üzerinde daha katî bir tecrübe yapmış oluruz. Meselâ diyelim ki: Bizim Ankara’da icrayı hükûmet etmemiz, Ankara’da toplanmamız İstanbul hükûmetini ve heyetini istihlâf için değil. Yani İstanbul’da öteden beri mevcut olagelmekte olan hükûmetin mirasına konmak değildir. Bizi buraya toplayan saik en ziyade Avrupa âlemi taassubunun üzerimize çöktürdüğü haricî felâketler, musibetlerdir ve biz en ziyade Misakı Millî hududu dâhilinde bulunan memleketlerimizi muhafaza etmek, haricî tehlikeyi defetmek için vicdanınıza, imanınıza müracaat ediyoruz. Bizim için aslanan bu haricî tehlikeyi refetmek, istiklâlimize malik olmaktır. Binaenaleyh esas umde budur. Sizin vicdanınıza, imanınıza müracaat ediyoruz. Üssülesas olan bu tehlikeyi hariciye karşısında hâlâ eski kafadan fedakârlık yapmamak ihanettir.

Eğer efendiler, siz yine eski, köhne siyaseti takip etmek istemezseniz tehlikeyi dâhiliye bir aile kavgasından ibarettir. Ayrıldıktan sonra Allah belanızı versin. Esasen bizim için umde tehlikeyi hariciyedir. Tehlikeli dâhiliye bir aile kavgasıdır. Bizim için mesele tehlikeyi hariciyedir. Bununla beraber efendiler, haricî me-

sele bir umdei esasiye olmasına nazaran göndereceğimiz murahhasları ihzar için geceyi gündüze katarak ilmî tetkikat yapmamız lâzımdır. Biz de en ziyade nazarlarımızı harice atfedelim ve haricin milletlerini de davayı millîmizin muhik ve meşru olduğu hakkında iknaa çalışmak için gayet ciddî tetkikatta bulunalım. Bunda bizim için, bizim istiklâlimizin temini için faide çıkarsa febiha... Fakat faide çıkmayacak olursa - ki ben buna kaniim - hiç olmazsa efendiler bunlara biraz Türk aşısı aşılalım. Binaenaleyh maruzatım bundan ibarettir. Bu suretle hattı hareketi bendeniz teklif ediyorum.

EMİR PAŞA (Sivas) — Basri Bey'e bir şey soracağım. Bu murahhasların Meclisten gitmesini tercih etmesine nazaran Türk Müslüman olsun... (Gürültüler) Rica ederim, gürültü etmeyiniz. (Çok hakları var Paşa Hazretlerinin) İzah edeceğim. Efendiler, benim Meclisi muhteremimde ara sıra naçizane dermeyan ettiğim sağır mütalâat içinde işitenlerce malûm olduğu üzere bu bir kanaati vicdaniyedir. Kavmiyet taraftarı değilim, bunu bütün arkadaşlarım da bilir. Bilhassa bu zamanda koyuca bir İslamcıyım. Çünkü bu bir İslâm işidir. Türk ve Müslüman denilmesi öteden beri Türkün de Müslüman muradifi olarak istimal edilmesinden münbaistir.

SIRRI BEY (İzmit) — Müsaadenizle bir kelime ilâve edeyim. Kavmiyetin düşünülüşüne şu dâldir ki gidecek murahhaslar... olsaydı almazdı. (Gürültüler, (Bu mesele kapandı sesleri). (Böyle şeye lüzum yok sesleri)

Efendiler ben Türk derken hiçbir kavmiyet gözümün önüne getirmedim.

REİS — Celseyi teneffüs için tatil ediyorum.

İkinci Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Bey

KÂTİPLER:

REİS — Celse küşad edildi. (Londra Konferansına gidecek murahhas heyeti hakkındaki müzakerata devam ediyoruz.) (1)⁹³

Söz alan zevat pek çoktur. Bunun için söz alan rüfekadan münekkâh söylemelerini rica edeceğim. Mütalâat bugün mevzuu müzakere olan gayeye matuf olsun.

Söz Vehbi Efendi Hazretlerindir.

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Ben siyasete o kadar vakıf değilim. Fakat evvelbeevvel buranın İstanbul'a, İstanbul'un buraya tarafeynin yekdiğerine atfı cürüm edişi bence ufacak bir çekişten ibarettir. Bunun herhalde millet hakkında ikisinin arasını bulmak lâzımdır.

Sonra İstanbullular şöyle fena, biz böyle iyiyiz filân... Bu sözlerin hiçbir faidesi yok. İstanbulluların ahvali de malûm, buranın ahvali de malûm. Hepsi bizce de malûm olmuştur. Bundan böyle insanların başlamış oldukları bir işten maksat onun görülmesidir. Amma o işi gören adam kim olursa olsun... Matlup husule gelsin de kimin eliyle olursa olsun. Tekki maksad hâsıl olsun. İstanbul (İslambol) esasen Sevr muahedesini kabul etti. Şu halde İstanbul (İslambol) tekrar imzaya davet edilmek, herhalde buranın göstermiş olduğu salabet ve azim ve metaneti sayesinde. Bununla beraber neden için evvelki muahedeyi imza eden bir heyetten murahhas talep ediyorlar da bizden etmiyorlar? Çünkü evvelki muahedeyi imza edenler, onlar tarafına daha mütemayil ve onların işine daha elverişlidir. Bizi davet etmiyorlar. Şimdi davet etmeyince beyefendiler Türkçede bir darbimesel vardır, davetsiz yere börekçi ile çörekçi gider derler. Davetsiz

93 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

gitmek tese'ülde başka bir şey değildir. Bu, milletin azmü metanetini ispat edecek davetsiz gitmek... Çünkü bizi istemeyerek biz yola çıktık, nereye gidiyorsunuz; Londra'ya... Bizi isteyen yok amma... Bazı rüfeka diyorlar ki orada propaganda yaparız. Hayır efendiler. Tan gazetesi bir makaleyi beş yüz, sekiz yüz liraya yazar. Hayır parasız yazmaz. (Gürültüler) Bir makale beş yüz, altı yüz liraya yazar, bunu ben bilirim. Şu halde efendiler, buradan bizim birkaç kişi gidip de orada propaganda yapacağız diye Tan gazetesinin kapılarında bir makale ile şunu bize yazıver diye dolaşması muvafık değildir. Oraya gidecek efendilerin marifetiyle buradan Hükümetimiz Hariciye vasıtasıyla Tan gazetesine veyahut Taymiş velhâsıl münasip olan bir yere hukukumuzun müdafaası hususunda makaleler yazdırmak, herhalde bizim oraya davetsiz adam göndermemizden daha hayırlı olur, zannediyorum. Binaenaleyh davet olunmadığı için ben buradan murahhas gitmesi taraftarı değilim. Şayet gidecekse bir kerre listede esamisi görülen beyefendilerden Bekir Sami Beyefendi'nin gittiğine razı değilim. Niçin efendiler, dün Rusya Bolşevik Hükümetinde murahhas olarak bulunup buradan Londra'ya gitmesi her türlü mahzurdan salim değildir. Binaenaleyh Bekir Sami Bey'in gitmesine ben şahsım namına katıyyen razı değilim.

Sonra beyefendiler, bir taraftan İstanbul'u son derece zemmediyoruz. Diğer taraftan İstanbul'a murahhas göndermek üzere arzu ihtiyaç ediyoruz. Eğer Muhtar Bey, Muvaffak Bey kadar şu Meclisimizin içinde adam yoksa ölelim. Eğer Muhtar Bey ve Muvaffak Bey kadar şu Meclisimizde iki adam bulamıyorsak bırakıp gidelim. Bununla beraber efendiler, rüfekadan bazıları Almanların matbaalarıyla ve bütün teferruat ile bilmem yüz şu kadar kişiden ibaret olarak konferansa gittiklerinden bahsettiler. Bizden de fazla olsun beis yoktur, demek istedi. Efendiler, her nerede çokluk var, orada fenalık vardır. Her nerede çokluk var, orada münazaa vardır. Binaenaleyh adam olsun, adamını bulalım. Çokluk olmaktan faide çıkmaz. Eğer çokluk faide ise, Almanlar taş ile kovalanıp geri gelmezlerdi. Onun için rica ederim, böyle on, on beş kişinin bize lüzumu yoktur ve davet olunmayınca gitmemelidir. Ben eminim ki biz davet olunacağız. Sabredelim, sebat edelim. İngiliz, İstanbul vasıtasıyla sakalaltı yaptı. Ağır olalım. Ben ümid ederim ki, biz davet olunacağız. Hariciye vasıtasıyla makaleler filân yazılsın. Davetsiz olarak şayet gidilmek lâzım gelirse, Meclisin içinden ve üç efendi, üç de kâtip kâfidir. (Yetmez sadaları) Rica ederim. Ben öyle diyorum, Meclis dört yapar, beş yapar, ben öyle diyorum. Hulâsa, herhalde mesaili hariciyeyi mesaili dâhiliye üzerine takdim ve tercih etmek bizim için lâzımdır. Hariçte mesele varken, dâhilde mesuliyet size aitti, bize aitti, şöyle olursa böyle olurdu... Bence bunlar manasızdır.

SIRRI BEY (İzmit) — Bütün beyanatıma esas teşkil edecek üç, dört satırı aynen okumak istiyorum. Tevfik Paşadan Meclisimiz Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine yazılan telgrafnamenin şu fıkrasını aynen okuyorum: Hükümeti seniyeeye gönderilecek davet Mustafa Kemal Paşa'nın, yahut Ankara'ca mezuniyeti lâzimeyi haiz murahhasların Osmanlı heyeti murahhasası meyanında bulunmakla meşruttur. Bu cümleyi haiz olduğu ehemmiyetle noktası noktasına dimağımıza hakkettikten sonra tahliline başlayalım. Şu sarahat gösteriyor ki Londra'ya gidecek heyeti murahhasanın kabul olunabilmek hassası ya şahsen Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından intihap edilmek, ya Ankara Hükümeti tarafından gönderilmek suretiyle mukayyettir. Şayet biz buradan bu sıfatla bir heyet göndermeyecek olursak, cümlenin mefhumu mütehalifi ile gönderilecek bir heyetin hiçbir mahiyeti siyasiyesi olmayacaktır ve onlara hiçbir kıymet izafe etmeyecektir ve hiç şüphe etmem şarta muallak olarak davet vuku bulduğu için, şart olmayınca meşrut da olmaz. Binaenaleyh, İstanbul'un göndereceği heyeti murahhasada konferans huzuruna çıkamaz. Anlaşıyor ki meselede aslanan biziz, İstanbul ferî kalıyor. (Bravo sesleri) Yalnız henüz bizi bir hükümeti muntazama halinde resmen tanımadıkları için doğrudan doğruya bize müracaat etmeyi azametlerine sığdıramıyorlar ve böyle biyel ve desais tariklerini ihtiyar ediyorlar. Yoksa asıl maksatları, bizim salâhiyettar olan murahhaslarımızla karşılaşmaktır. Bu vaziyete binaen ki çok ümid ediyorum. En basit fikirlerde mütebeyyin olan şu hakikat İstanbul zimamdarlarına herkesten evvel anlatılsın. Menafii mülk ve millet namına bize ittiba edilsin. Maalesef bu hasısayı İstanbul gösteremedi. Hattâ o kadar nankörçesine harekette bulundu ki Londra'ya davetimizi icap eden hadisat ve ahvalin esbap ve avamilini tadat ederken bizim azmü celâdetimizi milletin metanetini ve Allanın inayetini ve ordunun celâdetini hiç tezkâra bile lüzum görmediler. (Kahrolsunlar sesleri) Siyasiyatın sathî kavaidi güya bu netayici ortaya koymuş. Ben şu tarz-daki işarati hiçbir zaman bir Müslümana yakışacak surette hazmedemem. Bizim temsil ettiğimiz milleti ihmal etmek istiyorlar. Onlar kendilerini sahibi nüfuz ve söz söylemeye kadir ve salâhiyettar addediyorlar.

Biz onların şu tarzdaki şu ihmalleriyle beraber vaki olan teklifini kabul etmekteyiz gayri kabildir. Fakat herhalde onların evsafını ve neticenin vahametini anlatmak suretiyle ittibalarını temin etmekle de faidei azime görüyorum. Bizim tarafımızdan intihap edilmiş olan heyeti murahhasa - iptidadaki sureti iş'ara nazaran - kimin tarafından gönderildiğini görmek isteyeceklerdir. Büyük Millet Meclisinin tasdikini ve altında Mustafa Kemal Paşa'nın imzasını görmedikçe zerre kadar kıymeti olmayacaktır. (Bravo sesleri) Binaenaleyh bizim murahhaslarımız kendisini tamamen davet edilmiş gibi telâkki ederek konferans huzuruna girdikleri zaman nimelmatlub kabul edeceklerdir. Onun için İstanbul hükûmeti bu ciheti meskût geçerek, kendi taraflarından vaki olmamış gibi davranarak kendi tarafından intihap edilmiş adamları ve ona da kendi Hariciye Nâzırı itimatnamesini verirse zaten Londra'da bizim murahhaslarımızla birleşerek heyete iştirak ettikleri zaman, hiç zannetmem ki, itimatnameniz altında filân filân... bir tarafı reddetmiş ve bir tarafı kabul etmiş bulunsunlar...

Hilafı intizar olarak konferans bir zemini itiraz bulmak için bütün murahhaslarımıza; sizin itimatnameniz hukuku düvel tarifatına mutabık değildir denecek olursa, o zaman, kendi muvafakatlarını, kendi iş'arlarını gösterir ve deriz ki, İstanbul'dan tasdik edilmiş bir itimatname ile değil, Mustafa Kemal Paşadan veya Millet Meclisince musaddak itimatname ile gelmemizi talep ettiniz. Kabul veya red elinizde dir. Bize yazdığımız telgrafnameyi Mustafa Kemal Paşa tarafından sened ittihaz ederek geldik. Red veya kabulü sizin elinizdedir. Bu suretle gidecek murahhaslarımızın herhalde kabul olunacağına kaniim.

Heyeti murahhasa şu suretle kararlaştırıldıktan sonra kimlerden olması lâzım geldiği bahsine gelince: Arkadaşlarım bu heyeti murahhasanın tamamıyla temsil mahiyetini muhafaza etmek için heyeti muhtermeden gitmesi mütalâasında bulundular. Mutlaka heyeti murahhasamız kendi aramızdan, kendi arkadaşlarımızdan olmalıdır. Bundaki mahiyeti siyasiyenin yüksekliğini söylemek için kelime bulmaktan âcizim. Fakat sizler elbette bunu takdir buyurursunuz. İntihap edeceğimiz zevatın şahsiyetlerini iyice tetkik etmekteyiz lâzımdır. Bilirsiniz ki bir mahalle gönderilecek sefir veya siyasi bir memurun şahsiyeti siyasiyesini icrayı vazifeye memur olduğu hükûmet üzerinde pek büyük tesiri vardır. Bir sefir veyahut murahhasın mahiyeti siyasiyesi, mesleği, düşüncesinin büyük tesirâtı vardır. Herhalde Avrupadaki zevatın itimadına mazhar olmuş zevattan olursa zannederim maksadımıza daha ziyade yaklaşmış oluruz. (Gürültüler) Merhamet buyurun; kendi aramızdan olmasını esas olarak söyledim. Bendeniz zannederim ki bu kaydı kabul etliğimiz zaman kendi aramızdan hakikaten Avrupa'ya tanınmış, mesleki siyasi belli adamlar vardır. İsimlerini Avrupa'nın zimamdarlarına öğretmiş zevat vardır içimizde; elhamdülillah ondan da fakir değiliz. İçimizde bu gibi zevat vardır. Niçin kendilerinden istifade etmeyelim? Eğer bu gibi zevattan mahrum bulunsak naçar o vakit ikinci derecedeki evsafa mütehalli zevata müracaat ederiz. İstedığımız evsafi âliye ile mütehalli zevat vardır. Niçin o zevattan istifade etmeyelim? Mesele menfaati milliye meselesidir. Bu noktayı ihmal vazifemizi biraz küçük görmek demek olur. Şayet heyeti murahhasaya şu gördüğüm cereyan haricinde Meclisten gayri zevatın da ilâvesi Meclisi Âlice karargir olursa, o vakit irae edeceğim isimler ve şahsiyetler vardır. Heyeti murahhasaya herhalde istişare heyeti terfik edilmesi lâzımdır.

AHMET FERİT BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) - Sırrı Bey, biraz müsaade buyurur musunuz?.. Diğerleri buyurduğunuz zevat kimlerdir?..

SIRRI BEY (Devamla) — Buradaki maksadım başkadır. İstişare heyeti olmak üzere intihap ve heyete terfik edeceğimiz zevattır. Onun için şimdiye kadar Avrupa'da bulunmuş, muhitin icabatından tamamen istifade etmiş ve az çok menafii milliyeye hizmet etmiş pek çok zevat vardır. Pek çok erbabı hamiyet vardır. Meselâ Ahmet Rıza Bey, meselâ Ahmet Cevdet Bey, Mısırlıdır diyerek kabul olunmayan Fuad Selim Bey gibi... (Gürültüler) Siz onun ismini bile duymadınız. Mustafa Bey rica ederim, sükût ediniz... Belki bu tadad ettiğim şahsiyetler heyeti muhteremenin fikrine tevafuk etmez. Fakat herhalde efendiler, biliniz ki bugün Avrupa'da gayei milliyenin ne olduğunu takdir etmiş ve bizim gayemiz için çalışan zevatı hamiyetmendandır ve bunlara muhtacız. Çünkü bunlar müddeti medideden beri orada bulunmuş, herşeyi öğrenmişlerdir. Bizler bir şey bilmiyoruz. Yalnız gazetelerin münderecatına münhasırdır.

Şimdi benim kanaatime göre gayet mühim bir noktaya geldim, lütfen dinleyiniz... Meclisimizin istinatgâhı olan millet ve ordu, hiç şüphemiz yoktur ki, âlemi İslâm'ın âbı ruyudur. Âlemi İslâm, âdeta gözü-nü esirger gibi, bizim üzerimizdedir ve bizim mukadderatımızla alâkalıdır. Bizim güldüğümüz zaman

gölüyor, bizim ağladığımız zaman ağlıyor. İngilizlerin, İtalyanların, Fransızların bize fazlaca kıymet izafe etmelerine sebep, ledelhace âlemi İslâm'a alemdarlık edebilmek hassasına malikiyetimizdendir. Bu itibarla âlemi İslâmı daha ziyade ehemmiyete lâyük bir mevkiye bulduğumuzu anlatmak için burada teşebbüsümüz esnasında âlemi İslâm'ın bizimle fazla meşgul olmasını icap ettirecek bir tedbirde bulunmaktığımız lâzımdır. O da gidecek istişare heyetine ulemadan bir veya iki zatın ilavesidir. Keşke lisan bilseler de muhahas heyetine girseler. Fakat istişare heyetinde bir zatın bulunması, emin olunuz efendiler, âlemi İslâmı bizimle alâkalandırmaya o kadar esbap hâsıl edecektir ki gayri kabili tarifdir.

Maruzatım gerek kabul edilsin, gerek reddedilsin. Buna da takaddüm edecek diğer bir bahse temas edeceğim. O noktaya rücu ediyorum. Şimdiye kadar İstanbul'la olan muhaberatımız ya Reisimizle veya hut Heyeti İcraie tarafından yapılıyor. Bizim kabul ettiğimiz Teşkilâtı Esasiye Kanunu mucibince hangi dimağlara karşı? O dimağlar ki, öğle güneşi doğduğu halde onlar sabah oldu zannederler. Onlara anlayacakları bir surette, azimkar bir lisanla kendi kanaatimizi izah ederek, kati kararımızı söylemek için Meclisi Âlinin şu cereyanı bir kerre daha tadad ederek, bunu size tahmil ediyoruz diyerek, Meclisi Âlinin mühim ve nafiz bir surette ittihaz edeceği kararı kendilerine tebliğ edilmelidir. Sözüm bundan ibarettir.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Efendim, deminden beri vuku bulan beyanat konferansa muhahas gönderelim mi, göndermeyelim mi, giderse kabul edilir mi, edilmez mi mevzuu üzerinde toplanmaktadır. Hepimiz biliyor ki dava bizim başımızda dönüyor. Davetli veya davetsiz bilmeceburiye birkaç adam göndermekle mükellefiz ve mecburuz. Gidecek adamlar hiç olmazsa cereyan edecek müzakeratı bize haber verir. Şu kanaattem ki herhalde İstanbul bir heyet gönderecek, biz de bir heyet göndeririz. Efkârı umumiyeye İstanbul'un göndereceği... Kalıyor heyeti göndermekte intihap salâhiyeti. Talimat vereceğiz. Amma göndereceğimiz zevata salâhiyeti kâmile vereceğiz. O adamlar bizimle her an muhabere yapacaklar mı, yapmayacaklar mı? Mademki talimatname ile hareket edecekler ve icap eden hususatı soracaklar, Meclisi Âliden. Muhterem zevatı ve iktidarına güvendiğimiz Meclisten zevatı, hariçten diğer zevatı gönderirseniz propaganda meselesi değildir. Gidersek ne olur? Kulübü beşer yeni tabağa yeni dökülmüş bir muhallebiye benzer. Herhangi bir kuş bu muhallebinin üzerine konarsa bir iz bırakır. İşte bizim heyetimiz gider, oraya bir söz söylese elbette bir tesir yapar.

Propaganda meselesini bütün unutupyoruz. Faide temin edemeyeceğiz. Fakat dünya yalnız söz ile yapılacaktır. Yalnız iyi adam bulalım, yani tam dolaba koyacak adamlar kimlerse bulalım, gönderelim.

AVNİ BEY (Saruhan) — Bilâ davet göndereceğimiz bu adamlara ne suretle talimat vereceğiz, söyler misiniz?..

SALİH EFENDİ (Devamla) — Malûmu âlileri, dolapçılıkla bazı şeyler vardır. Bütün işimi yumruğumla yapacağım dersek olmaz. Bazen kafasını eğmek, bazen eğer boşaltmak...

AVNİ BEY (Saruhan) — İstanbul bir heyet gönderecek... Onun talimatı ayrı, bizim talimatımız ayrı... olacak.

SALİH EFENDİ (Devamla) — Telif edecek, telif edecek... Efendim Avrupa'nın efkârı umumiyesi bir hükümdarın... Katiyyen kabul etmeyecektir. Senin göndereceğin muhahası çalıştıracaktır. Dünya, kâinat hükümdarlıktan, filân çoktan uzaklaşmıştır. Efkârı umumiyeye size... (Gürültüler) Onu da Allaha havale...

REİS — Buyurunuz Hamdi Namık Bey.

HAMDİ NAMIK BEY (İzmit) — Muhterem arkadaşlar, en mühim tarihi yaşadığımız şu dakikada memleketin hayatına taallük eden bir meselede hislerimize ve heyecanlarımıza kapılmayarak kemali sükûnetle tetkik ve muhakeme edelim. Bendeniz, konferansa iştirak etmek lâzım mıdır, değil midir, konferansa iştirak etmek, muhahas göndermek bizim için ne derece hayırlı olacağını şimdiden tayin etmek; bu, keramete tabidir. Bunu ancak bize hadisat ispat edecektir. Fakat konferansa iştirak lâzım geleceği kanaatindeyim. Çünkü efendiler, konferansa iştirak etmediğiniz dakikada haricen ve dâhilen aleyhimizde yapacakları ifsadat ve tesirat gayet çok olur. Diyecekler ki, bu adamlar harbcu, cidalcudur. Sulh ve mesalemet istemiyorlar. Davet ettiğimiz halde konferansa iştirak etmiyorlar. Bazı arkadaşlar buyurdular ki bizi esasen konferansa davet etmediler, neden dolayı iştirak edelim? Bendeniz böyle zannetmiyorum ve Sırrı Beyefendi

biraderimiz bunu pek güzel izah ettiler. Bilâkis bizi davet ediyorlar. Bu konferansa bizi davet etmeleri meselesini bendeniz İngiliz siyasetinin bir ricati, sükûtu olmak üzere kaydediyorum. Çünkü eğer öyle olsaydı Anadolu Hükûmetinin göndereceği murahhaslar mevcut olmak şartıyla murahhaslarımızı gönderiniz diye yazmazdı. Binaenaleyh murahhaslarımızı göndermek bizim için ve memleket için nâfidir, kanaatindeyim.

Köhne Babıâli zihniyetiyle hareket eden İstanbul hükûmetine gelince; bunlar yazdıkları telgraflarından anlaşıldığına nazaran gerek Mustafa Kemal Paşa, gerek Fevzi Paşa... Burada milleti temsil eden büyük bir Millet Meclisi vardır. Onun namına idarei umur eden bir Heyeti Vekile mevcuttur. Daima kendi namı âlilerine izafetle hitap ediyorlar.

Demek oluyor ki Meclisin de meşruiyetine kail ve kani değillerdir ve bizi tanımak istemiyorlarsa, siyasette hissiyat ile değil, menfaat ile mukabele etmek lâzım geldiğine göre, gerek Sırrı Bey biraderimizin buyurdukları gibi murahhaslarımızı intihap ederek bir defa daha diyelim ki biz murahhaslarımızı intihap ettik ve zaten sizin murahhaslarımızın kabulü bizim murahhasların kabulü ile mümkündür. Binaenaleyh gönderdiğiniz murahhaslara şu talimatı verin. Amali milliyemizin müddeiyatı muhikkamızın neden ibaret olduğunu yazdık ve size de tebliğ ediyoruz.

Yani bizim heyete terfik edeceğimiz zevat memleketin hukuk ve menafii ancak bu nikatı nazardan müdafaa etmelerini tebliğ ediniz. Aksi takdirde siz Kanunu Esasiyi payimal, amal milliye ve menafii hakikiye memleketi ayaklar altına alan hainlersiniz, diyelim ve binaenaleyh sizi hıyaneti vataniye ile itham ediyoruz... ve bu tarihî bir vesika olarak kalacaktır. Dâhile karşı yarın diyecekler ki; biz bunlardan murahhas istedik, göndermediler. Hayır, göndereceğiz efendiler. Fakat onlara diyeceğiz ki, Anadolu halkını temsil eden siz değil, biziz. Binaenaleyh Anadolu halkının istediği amal ve metalip şunlardır. Siz de bu daire dâhilinde müdafaa etmeyi tebliğ ediniz. Aksi takdirde hain sizsiniz. (Bravo sesleri)

Sonra efendiler, heyeti murahhasayı intihap etmek meselesi... Bendeniz de arkadaşlar gibi murahhasların içimizden intihabı taraftarıyım. Bunlara terfik edilecek tercümanların, müsteşarların hariçten olmasında bir beis yoktur. Fakat şüphesiz o zevatın hamiyeti vataniyelerini tetkik etmek lâzımdır. Fakat bu intihabı yalnız Heyeti Vekilenin duşu tahammülüne tahmil etmek doğru değildir. Eğer münasip ise Heyeti Celileniz muvafık görürlerse her şubeden ikişer âza Heyeti Vekile ile istişare etsinler ve onlara terfik edilecek murahhasları tayin ve tespit etsinler, Yalnız şunu da söylemeyi kendim için bir vecibe hamiyet addediyorum. Bunlar meyanında her nasılsa idhal edilmiş olan Muhtar Bey İzmir'de gayri müslimlerin ateşin bir muhibbi olmak sıfatıyla vatanperver bir müslüman tarafından alenen dayak yemiş bir adamdır. Binaenaleyh bunun heyeti murahhasa meyanında gitmesine razı değilim. Efendim Muhtar Bey mütefennin olabilir. Muhtar Bey değerli olabilir. Fakat bu adamın gitmesi doğru değildir.

REİS — Söz Safa Bey'indir.

SAFA BEY (Adana) — Arkadaşlar; şimdiye kadar beş on arkadaşımız mevzu müzakeratı teşkil eden mesele hakkında beyanı fikir ettiler. Bunların içerisinde yalnız Konya Mebusu Vehbi Efendi Hazretleri davet edilmeden gitmekte faide olmadığını söylediler. Hakikaten Meclis kendisine davet vuku bulmadan Avrupa ya bir heyet göndermeyi, hattâ münakaşa etmesini bendeniz doğru bulmuyorum. Hattâ Meclisi Âliniz Avrupa'nın daveti karşısında bile bulunsaydı, yine gitmek için uzun uzadıya düşünecek idi. Adana'nız, Ayıntab'nız, İzmir'iniz işgal altında bulunurken zannederim ki Avrupa'nın davetine icabet doğru değildir. Evet, doğrudan doğruya Avrupa'ya o vakit bir sözümüz vardı. Memleketimizi tarla ettiniz, sonra bizi davet ettiniz. Hâlbuki bugün biz böyle bir davet karşısında bile bulunmuyoruz. Onun için Avrupa'ya heyet gönderilmesi gayet tehlikelidir Bir kerre biliyoruz ki biz şimdiye kadar Avrupa'nın taarruzu ve hücumu karşısında mukavemet ettik. Avrupa'nın sulha yaşaması herhalde bizim mukavemetimizi bildiği içindir. Bizi cebren ve silâh kuvvetiyle ezmek mümkün olmadığını anladığı içindir ki Avrupa'yı muahedeyi tadile icbar ediyor. Londra konferansında mutalebemizin kabul edileceğine ihtimal veremiyorum. Şimdi Avrupa filhakika bize karşı bir parça mülayim bulunuyor. Bir parça eski hücum niyetleri sarsılmış bulunuyor. Bunu yapan bizim mukavemetlerimizdir. Avrupa bugün diyor ki, evet Türklerin birçok güzel yerleri elinden gitti. Fakat Türkler mücadele edecektir, müdafaa edecektir. Hattâ biz oraya kuvvet göndersek, hattâ beş on şehirlerini de alsak, Türkler yine kalkacaklar, müdafaa edeceklerdir. Eğer biz on seneyi göze

almış isek o zaman Türkler gene mukavemet edeceklerdir. Çünkü Türkler buna karar vermişlerdir, kanaati Avrupa'da caridir. Avrupa'da uyanan kanaati yeniden canlandırmış olalım. Şimdiye kadar mukavemet eden Türkler davet edilmeden murahhaslarını göndermiş, sulh arıyorlar diye diğer birtakım ihtiraslar ve iştihsalar karşısında bulunmayalım. Binaenaleyh herhalde davet vuku bulmadan Avrupa'ya heyet göndermeyi tehlikeli görüyorum. Şimdi biz şunu bilelim ki; bu davayı mutlak bemuhtlak silâhımızla temin edeceğiz. Bizim metalibi milliyemizin tamamiyle tanınması için Yunan'ın İzmir'den atılması lâzımdır. Fransız'ın Adana'dan atılması lâzımdır. Bunu yaptığımız gün açık bir alınla Avrupa'nın karşısına çıkarız. Onun için Avrupa'ya bir heyet gönderelim mi, göndermeyelim mi diye bunun münakaşasını yapmaktansa gerek Erkânı Harbiyemiz, gerek heyeti âliyeniz ordunuzu azamî mesai ile muazzam bir ordu haline getirelim ve bu yolda meydana getirir. Bütün mesaiyi sarfedelim. İki ay sonra, üç ay sonra Avrupa ayağımıza gelsin ve zelilâne bir surette başını eğsin. Avrupa zelilâne köpekler gibi ayağımızın altında kalacaktır.

REİS — Buyurun Paşa Hazretleri.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Mevzuubahis olan mesele pek çok mühimdir. Pek çok şâyânı arzudur ki bütün arkadaşlar hattâ hislerini dermeyan etsinler, Heyeti Vekile tamamen müteyakkız bir halde vazifesini ifaya devam etsin. Hattâ bunun için yarın ve yarın gece de çalışabiliriz.

Şimdi ittihazı muvafık olacak bir iki kararı halletmek istiyorum.

Evvelâ; birçok rüfekanın dediği gibi, İstanbul'a karşı son bir teklifi katî olmak üzere Heyeti Âliyenizin kararı alınıp tebliğ olunursa çok muvafık olur. Eğer bunu tahtı karara alırsak Divanı Riyasetçe Heyeti Âliyeniz lisaniyle yazılması icap eden şeyler yarın devam edecek olan celsede okunur. (Muvafık sesleri) Bir bunu teklif edeceğim...

İkincisi; Heyeti muharrasayı davet aldıktan sonra göndermek veya göndermemek meselesi... Yalnız her ihtimale karşı elimizde bir heyeti murahhasa bulunsun. Heyeti murahhasayı intihap etmek ve izam etmek hakkı zannedirim ki Heyeti Vekileye aittir. Yalnız biz Heyeti Vekilenin bu noktadaki mesaisini teskil edebiliriz. Bütün rüfeka, Divanı Riyaset vasıtasıyla ne gibi evsafı haiz zevatı istiyorlarsa onları Riyasete bildirirler ve Divanı Riyaset, Heyeti Vekilemiz de tenvir edilir. Bu suretle gerek murahhaslar ve gerek o murahhasları takviye edecek, istişare heyeti daha isabetle tayin edilebilir ve zaten tayin edilecek olan heyeti murahhasa memuriyet kabul etmezden evvel ikinci defa huzuru âlinizden geçmiş olacaktır. Binaenaleyh şimdilik iki şey teklif ediyorum.

Birincisi; İstanbul'a bir teklifi katide bulunmak. Bunu tahtı karara almak lâzımdır.

İkincisi; heyeti murahhasa için Divanı Riyasete müracaat etmektir. Hattâ bu meselede efendim kendine güvenenler bizzat kendilerini dahi takdim etmelidirler. Ben daha iyi yapabilirim demelidirler.

REİS — Celseyi tatil ediyorum.

(Dosyada mevcut takrirler)

Riyaseti Celileye

“Cihan titrer sebatı pâyi erbabı metanetten” fehvasınca drahtı azmü mekanetimizin ilk semeresi olan şu konferans meselei mühimmesinde bizim arzuyu millimiz dairesinde Tefvik Paşa ile mutabık kalabileceğimizi pekte ümit edemiyorum.

31 Mart hadisesinde hissiyatı vataniyesinin derecesini izhar eylemiş olan müşarünileyhin Padişahın tesiri altında yaşadığını ve serbest olmadığını zannetmek istiyorum.

Düşmanlarımızın Londra'ya murahhas izamı için yine İstanbul'a müracaat etmelerine bakılırsa sureti resmiyede bizi hâlâ tanımaktan tecahül eyledikleri tezahür ediyor.

Sevr cinayetnamesi ile bizi kökümüzden kal' ve mahva karar vermiş olan ve doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisi Hükûmetine müracaat edecekleri yerde İstanbul Hükûmetine müracaatla bizi resmen tanımadıklarını işrab eden düşmanlarımıza karşı bizim bilâdavet Londra konferansına murahhas göndermemiz acaba kendi kendimize gelin güveyi olmak kabilinden gayri mantıki bir hareket olmaz mı?

Ya bizim göndereceğimiz heyeti murahhasayı kabul etmezlerse; işte işin burası son derece muhtacı mülâhaza ve şayanı teemmül bir haysiyet ve izzeti nefis meselesidir.

Bir de Londra konferansında yalnız Türk ve Yunan murahhasları bulundurulmasına bakılırsa tadilâtın yalnız bizimle Yunan Hükûmeti arasındaki meseile hasredileceği istidlal olunuyor.

Acaba biz yalnız Yunan meselesine müteallik tadilâta mazhar edilmekle maruz bırakıldığımız lâbüt ve lâyuhşa felâketlerden tahlisi giriban etmiş olacak mıyız?

Binaenaleyh, düşmanlarımız tarafından hükûmeti millimize doğrudan doğruya müracaat edilmedikçe murahhas izamında gayet mütebassır ve müteenni davranmak lâzım geleceği kanaatini izharla beraber Hükûmeti Milliyemizin de şeref ve haysiyet dairesinde yapılacak herhangi bir sulh için müheyyayı müzakere olduğuna dair Tan, Taymis gibi gazetelere telgrafla beyanatta bulunmasının faideden hali kalmayacağını zannederim.

Efendiler; düşmanlarımızın en anut, en mülekebbir, en zalim, en cebbarı olan İngiltere'nin mütarekeyi müteakip en güzide münevveramınızı caniler gibi yakalayıp Malta zindanında hapseylemesi ve e'lan o siyaseti takip etmesi bize ziri hâkimiyetine girmiş zebun bir millet nazarıyla baktığınızı ispat etmiyor mu?

Müşarünileyhim masumane İngiliz zindanlarında inlerken biz bir milleti mahkûme sıfatıyla mı konferansta ispatı vücut eyleyeceğiz?

Efendiler; biz bu sulh konferansına iştirak eylemek için Malta'da mahpus olanlarımızın serbestiyeti ve mevcudiyetimize hâtime çeken Sevr ahitnamesinin serapa tetkiki ve şeref, haysiyetimize muvafık bir sulh ve müsalemetin kabulüne âmâde bulunduğumuz şartları ile müzakereye girişmeye hazır ve müheyya olduğumuzu bilâ ifatei vakit hemen şimdiden izhar etmeli ve düşmanlarımızla doğrudan doğruya muhabereye girişerek konferansa muayyen bir plân ve ümitvar bir vaziyetle gitmeliyiz ve zannederim ki bu da düşmanlarımızın Dersaadet'teki mümessilleri delâleti ile her dakika mümkündür.

Binaenaleyh kanaati âcizanemin hulâsası düşmanlarımızın resmen bizi tanıyıp tanımadıklarının tayinine değin hiçbir teşebbüsten geri durmamakla beraber intizar vaziyetinde bulunmaktadır.

4 Şubat 1337
Kütahya Mebusu
Cemil

Riyaseti Celileye

Londra'ya murahhas izamı meselesinin tayini esami ile reye konulmasını teklif ederiz. 4 Şubat 1337

Tokat Rıfat	İzmit Sırrı	Amasya Mehmet Rakıp	Denizli Hasan	Aydın Tahsin
Kayseri Atıf	Isparta Mehmet Nadir	Ayıntap Hafız Şahin	Denizli el-Hac Hüseyin Mazlum Baba	Sivas Ziyaeddin
Kütahya Cemil	Tokat Mustafa	Yozgat Bahri	Yozgat Rıza	Yozgat Ahmet
	Saruhan Ömer Lütfi	Konya Hacı Bekir	Malatya Feysi	İçel Lütfi
	İzmit İmza	Isparta İmza	Kengiri İmza	Konya İmza ⁹⁴

94 Bu baskıda ilave edilmiştir.

Riyaseti Celileye

Mesele lâıyk olduğu bir surette inkişaf etmiştir. Murahhas gönderilip gönderilmemesi tayin edilmek üzere müzakerenin kifayetini teklif eylerim.

4 Şubat 1337
Kırşehir Mebusu
Yahya Galip

Riyaseti Celileye

Mademki Büyük Millet Meclisi Hükümetini düveli mutelife tanımıyor. Doğrudan doğruya konferansa murahhas gönderilmek faidesizdir, belki bazı mahzur da vardır.

İstanbul ile bizim bu meselede gayemizin ittihadı bilmuhabere kararlaştırılabilir ise murahhaslarımızın İstanbul murahhaslarına iltihakı münasıptir. Bu suretle müttehiden müdâfaada bulunurlar. Bu suret mümkün olamazsa İstanbul'u tanımadığımızdan ve davet olunmadığımızdan bahisle konferansa müracaatla iktifa etmek mecburiyetindeyiz. Yalnız propaganda için muazzam bir heyet izamına hacet olmayıp bu heyetin masrafı ile propaganda yaptırılması münasip olacağı itikadındayım.

4 Şubat 1337
Karahisarışarki Mebusu
Mustafa

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—•◆•—
5 Şubat 1337 (1921) Cumartesi
—•◆•—

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Londra Konferansına gidecek sulh heyeti murahhasası hakkında Heyeti Vekile tezkeresi.*

—•◆•—
Cilt: 8

145'inci İn'ikat – 3 ve 4'üncü Celseler
—•◆•—

YÜZ KIRK BEŞİNCİ İN'İKAT

5 Şubat 1337 Cumartesi

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP: Ragıp Bey (Kütahya)

REİS — Efendim, celseyi açıyorum. Zabtı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZABTI SABIK HULÂSASI

Yüzk Kırk Dördüncü İn'ikat

4 Şubat 1337 Cuma

Birinci ve İkinci Celseler

Hasan Fehmi Beyefendi'nin tahtı riyasetlerinde saat 5'te içtima ederek; Londra Konferansına gidecek sulh murahhas heyeti hakkındaki Heyeti Vekile tezkeresi üzerinde müzakereler cereyan ettikten sonra celseye son verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip

Kâtip

REİS — Zabtı sabık hakkında mütalâa var mı?.. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Londra Konferansına gidecek Sulh Heyeti Murahhasası hakkında Heyeti Vekile tezkeresi.*

REİS — Efendim; mevzu üzerinde müzakerata başlıyoruz.

Evvelâ, Heyeti Vekile tezkeresi okunacaktır.

(Heyeti Vekile tezkeresi okundu)

REİS — Söz Hüsrev Bey'in. Buyurun efendim.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Efendim, Heyeti Vekilenin berayı tasdik huzuru Celilelerine arzettiği esami meyanında kendimi işittim. Heyeti Vekiledeki arkadaşlarımın hakkımda gösterdiği teveccühe teşekkür ederim. Yalnız dünkü müzakeratta Meclisi Âlide iki fikir tebellür etmiş idi. Birisi gidecek heyetin ismini, sulh heyeti murahhasası demek, diğeri bazı mahzuru siyasîyi düşünerek, ismini heyeti siyasiye demek ve fakat icap ederse orada Heyeti Murahhasa haline inkılâp ettirmektir. Tabii heyetin ekseriyeti azimesi murahhas gönderilmesini kabul etti. Tabii bu hak Meclisi Âlinindir. Yalnız bendenizin düşündüğüm heyeti siyasiye taraftarı olan bendenizin gönderilmesi caiz mi, değil mi? Bunun takdirini Heyeti Kirama bırakıyorum.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan)HAZRETLERİ — Efendim, dün arzettiğim veçhile gönderilecek heyet, konferansa iştirak etmek üzere gönderiliyor. Ancak bunların kabul olunup olunmayacakları henüz malûm değildir. Bunun şimdilik bir heyeti siyasiye, sonradan heyeti murahhasa göndermek meselesini mevzubahs etmek doğru değildir. Kabul olunmazsa heyeti siyasiye olur.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Efendiler, yalnız bir şey arzedeceğim. Bir kere Hükûmet bize birkaç namzet gösteriyor. Yahut bu işe birtakım zevatı memur etmiş, mezuniyet istiyor. Dün akşam mü-

zakerenin sonuna doğru arzetmiştim ki, Hükümetimiz icra hususunda salâhiyeti vasia ve kâmileyi haiz olduğuna dair bir sarahat yoktur. Yani bundan mesul değildir. Bundan dolayı sulh muamelatı için gönderilecek heyetin doğrudan doğruya Meclisten intihabını arzetmiştim. Şimdi Hükümet bir liste veriyor ki, bazı arkadaşlarımızın - Hüsrev Bey'in de buyurduğu veçhile - kanaatlerinin hilâfında olarak, kendilerini heyeti Murahhasa meyanında gösteriyor. Gerek Mahmut Esat Bey; gerek Yunus Nadi Bey bunda mahzuru siyasî olduğunu dermeyeran ettikten sonra kanaatlerinin hilâfında olarak şimdi Hükümetin bunları namzet göstermesindeki manayı bendeniz anlayamadım.

Saniyen arzettiğim veçhile mühim anlarda mühim vazifelere tayin olunacak arkadaşlarımızın “memurdur, mezuniyet veriniz” şekliyle “intihab ediniz” şekli beyinde fark vardır. Meclisi Âlinin salâhiyeti; hayatî meselelerde Murahhaslarını kendisini intihap edecektir. Yine istirham ederim Hükümetten, yine elbirliğiyle içimizden yaparak kendi içimizden intihap edelim. Bunu intihap suretiyle yapalım, Meclis reyini izhar etsin. Çünkü mesul bir hükümet olsaydı derdim ki, evet mesuliyet kendilerine ait olduğundan göndermeleri doğrudur. Fakat arzettiğim veçhile, icradan hiçbir veçhile mesul olmayan Heyeti İcraiye'nin Murahhasları intihaba salâhiyetleri yoktur.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) HAZRETLERİ — Hüseyin Avni Bey biraderimiz iki şeyden bahis buyurdular. Siyasî heyet ve Heyeti Murahhasa meselesine demin cevap vermiştim. İkincisi intihap meselesi, ki buna da dün akşam karar verilmişti. Biz isimleri arzedeceğiz, siz mezuniyetleri vereceksiniz. İstediginize mezuniyet verir istediğimize vermezsiniz. Bu suretle intihap edilmiş olur. Dün akşam namzetlerin Heyeti Vekilece intihap edilmesini bendeniz kendi içtihadıma göre kabul etmiştim. Yalnız şunu Heyeti Celilenizden rica etmiştim ki, Heyeti Murahhasa meyanına dâhil olacak zevat meyanında konferansa iştirakte bir menfaat olmadığı kanaatinde olan zevatın ademi intihabı meselesini mevzubahs etmiştim. Bendenizin bundan maksadım; konferansa iştirak etmek hususunda bir faide olmadığı kanaatiyle ve o zâfî kanaat, zâfî itikatla gidecek arkadaşların vücudundan bir faide ümit etmemekliğimdir. (Gürültüler) Yani kendi içtihadını izhar edecektir. Herkesin kanaati muhteremdir. Ben kimsenin şahsına, fikrine, içtihadına taarruz etmiyorum, Fakat bendeniz zannediyorum ki bu fikirle gidecek arkadaşlarımız en son sözü en evvel söyleyecek ve her şeyi bitirecektir.

NAFİZ BEY (Canik) — Efendim, arkadaşlarımızın hepsine yerden göğe kadar itimat ederiz. Londra konferansına iştirake taraftar olmayan kimseler bu işin içine esasen girmezler ve biz de intihap etmeyiz. Yalnız bir de Meclisin intihabı meselesi vardır ki bunu da bendeniz doğru görmüyorum. Malûmu âliniz bu başka meseleye benzemez. Lisan bilmek lâzımdır, mesaili siyasiyede tecrübe olmalıdır. Ceffelkalem birkaç kişi gönderirsek mağlup olduğumuzun neticesidir. Binaenaleyh hiç göndermemek daha iyidir. Hükümet ya doğrudan doğruya intihap etsin yahut iki misli namzet gösterebilir. Arzettiğim şeraiti, evsafı haiz olanlardan. Biz de onların içinden intihap edelim. Yahut doğrudan doğruya intihap etsinler Meclis tasdik etsin. Bendenizin maruzatım bundan ibarettir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler, Meclisi Âlinizi tenvir etmek için maruzatta buluna-
cağım.

Bir kere heyeti siyasiye namı altında gidecek arkadaşların gitmemesi mütalâası dermeyeran buyuruluyor. Dün dinlediğim münakaşatın neticesinde edindiğim kanaat şudur: Heyeti Murahhasa namı altında değil, fakat heyeti siyasiye namı altında olmasını isteyen arkadaşların noktai nazarı, heyeti Murahhasa namı altında giderse ne vama Sevr muahedesini kabul etmiş gibi oluyoruz. Nevama müzakereye temas etmiş gibi oluyoruz diye bunu mahzurlu gördüklerinden buna heyeti Murahhasa demeyelim, heyeti siyasiye diyelim demişlerdir. Düşünülürse efendiler, pek uzak olmakla beraber, hafif ve zımnî bir ihtimaldir. Fakat yine benim anladığıma göre oraya gidecek heyetin isminin heyeti Murahhasa olması kendisine tevdi olunacak vazifenin icrasında... etmeyecek herhalde oraya giden heyeti Murahhasa, biz Sevr muahedesini esas itibarıyla kabul ettik, müzakereye mühayyayız demeyecek, belki Heyeti Âliyenizin vereceği talimat dairesinde esasatı kabul ettirmeye uğraşacaktır. Yoksa Sevr muahedesine götürmek kabul için memur göndermiyoruz. İsim değişiyor demektir. Yani diğer arkadaşların tevcih ettiği isim ile Heyeti Umumiye'nin kabul etmiş

olduğu unvan arasında fark vardır. Bu unvanı tevcih etmekte Heyeti Âliyenizin de hakkı vardır. İhtimal ki bu hiçbir yere kabul olunmayacaktır. Bu kabulün temini için bu unvan bir etiketten ibarettir ve belki de bu maksatla heyeti murahhasa unvanını diğer arkadaşlarımız da tercih eder. Yani içtihadatta mutabakat olduktan sonra...

İkincisi, rüfekamızdan bir veya birkaçı bir meselenin müzakeresinde mütalâalarını dermeyan edebilirler. Fakat bir kere ekseriyete iktiran ettikten sonra artık bu senin kararındır, bu benim kararım diye kararlar tefrik edilemez ve herkesin kendi kararına göre azayı birbirinden tefrik etmek doğru değildir. O kararı harfiyen tatbik etmek mecburiyetindeyiz. Yalnız burada yapılacak bir iş vardır ki, o da diğer zevatın bu davayı müdafaadaki kanaatleridir. Ben zannediyorum ki bütün arkadaşlarımızca da malûm olduğu üzere, burada isimleri geçen rüfeka bu davada hepimiz gibi metindir ve hepimiz gibi müdafaaya müstaittir.

İkinci meseleye gelince: Heyeti murahhasa intihap etmek ve heyeti murahhasaya vazife vermek İcra Vekillerimizin vazai cümlesindedir. Nitekim bundan evveli de Moskova konferansına da Heyeti Vekilemiz Heyeti murahhasa gönderdi. Eğer bunu Heyeti Vekilenin elinden almak istersek, hakikaten bu husustaki mesuliyeti Heyeti Vekileden alırsak elimize, bu vazife ve salâhiyeti Heyeti Vekilenin elinden aldıktan sonra Londra'ya göndereceğiniz arkadaşların ifa edecekleri vazifeyi her gün biz mi takip edeceğiz? Onun için bu hak Heyeti Vekilenindir. Onun da vazifesini takip etmesi lâzımdır. Bizim de bir şeye hakkımız vardır. Heyeti Vekilenin intihap edeceği murahhas ve müşavirler Heyeti Umumiyenin temayülâtı neticesi olarak içimizden çıkacaktır. Bunlara mezuniyet vermekle o zevatın gitmesinde mahzur olup olmadığını itiraf etmiş ve tasdik etmiş oluyoruz. Yoksa Heyeti Vekilenin burada okuduğu isimler namzet değildir. Böyle usul ve teamülümüz yoktur. Heyeti Vekile bizden bu zevata mezuniyet istiyor, vazife verebilmek için. Bunu başka türlü telâkki etmek doğru değildir. Arkadaşımızın dediği gibi, bu heyet ve vazifeleri gayet mühimdir. Binaenaleyh fevkalâde olarak biz intihap edelim denebilir. Ancak, böyle fevkalâde bir karar almak müşkildir. Yalnız düşününüz ki on kişiden ibaret olan Heyeti Vekile isim aradığı vakit, bu vazifeyi tevcih edecek isim aradığı vakit bunda müşkilât çekmekte olduğunu görüyorum. Eğer Heyeti Âliyeniz bu intihabata karar verecek olursa iş daha ziyade teşevvüşe uğrayacak ve bunun içinden günlerce çıkılmayacaktır. Birbirimizi anlamadan, şahıslar üzerinde müdavelei efkâr yapmadan öyle intihaplar yapılabilir ki bu, maksatla hiç mütenasip olmayabilir. Onun için usul ve kaidemizden ayrılmayalım. Heyeti Vekilenin bizden istediği mezuniyeti verelim. Maksadın ne olduğunu da anladık. Heyeti Vekilemiz tavzif eder. Bizce en mühim nazarı dikkate alınacak nokta Heyeti murahhasaya verilecek olan talimatı görmek ve tasdik etmektir.

İkincisi; sulh yapmak vesaire Meclisin hakkıdır. Heyeti Murahhasaya verilen talimat önümüze gelecektir. Bunu ya tasdik, ya reddedeceğiz. Hak ve salâhiyetimizi o vakit kullanacağız. Tenvir için bu maruzatı lüzumlu addettim.

RAGIP BEY (Kütahya) — Efendim; malûmu âlileri Avrupa'ya gidecek heyeti murahhasanın vazifesi gayet mühimdir. Şüphesiz Meclisi Âliniz bunu bu ehemmiyetle takdir buyurursunuz. Heyeti murahhasa Londra'da konferansa kabul edildiği takdirde konferanstaki vazifesinden daha mühim bir vazifesi vardır ki o da Avrupa efkârı umumiyesini mümkün olduğu kadar lehimize çevirmek için azamî bir surette propaganda yapmaktır. Malûmu âlinizdir ki Avrupa'da propaganda yapmak pek nazik ve pek mühim bir iştir. Fransa'da buldukları zaman Fransız kavmine bulunacakları hitap ve teşebbüs başkadır, İngilizlere karşı vuku bulacak hitap ve İngiltere'de iken yapılacak teşebbüs yine büsbütün başkadır. Buna nazaran gidecek heyeti murahhasa içinde Avrupa âdât ve muaşeretine, Avrupa siyasetine, diplomasisine az çok yakından temas etmiş mühim ve muktedir zevatın bulunması taraftarıyım. Bu itibarla yalnız Meclisi Âliden intihap edilip isimleri zikrolunan zevat ile iktifa edilerek, arzettiğim evsaf ve şeraiti haiz zevat ilâve edilmeyecek olursa, zannedirim ki, heyeti murahhasa da olsa, heyeti siyasiye de olsa matlup olan faidenin teminine imkân yoktur. Bu benim kanaatimdir, bu sözlerimle katiyen bu zevata tariz etmiş olmuyorum. Hepsine fevkalâde hürmetim vardır. Yalnız bu heyetle Avrupa'da bizim istihdaf ettiğimiz vazifenin ifa edilmesi imkânını görmüyorum. Binaenaleyh eğer hariçten Avrupa'da istihdaf edilecek gaye için diğer zevat ilâve

edilecekse, Meclisten gidecek bu zevat on bir zattan mürekkeptir ki bu da fazladır. Meclisten beş veya altı zatın intihabıyla diğerlerinin hariçten intihabını edilmesini teklif ederim. Heyetin biraz daha küçülmesi nefisülemre muvafıktır. Benim bu husustaki mütalâam budur.

EMİR PAŞA (Sivas) — Efendiler, bu meseleyi Meclisçe dur u diraz müzakere ettik ve anlaştık. Bir defa oraya bir heyeti siyasiye göndermek meselesi mevzubahis olmamalıdır. Heyeti siyasiye gönderilemez. Çünkü heyeti siyasiye ile heyeti murahhasa arasındaki farkı, fark ve temyiz edemeyecek olanları murahhas sıfatıyla göndermek doğru değildir. Binaenaleyh Hükûmetin bu cihetten nazarı dikkatini celbetmek lâzımdır. Bunu Meclis intihap ederse içinden çıkılmaz. Bu işin ehemmiyetli olduğunu hepimiz takdir edersiniz. Buraya gönderilecek zevatın Heyeti Vekilenin gayet derin düşünerek intihap etmesi ve bunların mezuniyeti için buraya müracaat etmesi lâzım gelir. Mezuniyeti esnasında, tabî siz de düşünürsünüz, bunun için aramızda bir münaza yoktur. Paşa Hazretlerinin buyurdıkları gibi, belki Meclisçe de kabul olunmazlar. Meclisçe kabul olunmak halinde vazifelerini ifa edeceklerdir. Mesele mezuniyet meselesidir. Bunlar kabul olunsun olunmasın, herhalde Heyeti Vekilenin murahhasları tayininde iyi düşünmeleri lâzımdır. Tabî en iyiyi bulacaktır. Ne dereceye kadar salâhiyet verilecek, ne olacak bunları Heyeti Vekile tayin edecek, Heyeti Âliyenize arzedecektir.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Onlar kendileri hakikati söylemeyecektir tabî... Fakat bendeniz bunu ifa edeceğim. Efendiler Yunus Nadi ve Mahmut Esat Beyler dün ekseriyetin aleyhinde bulunduğu bir talep dermeyan ettiler. Dediler ki, heyeti murahhasa olmasın, heyeti siyasiye olsun. Meclisiniz ekseriyetle heyeti murahhasayı kabul etti. Meclisin ekseriyetle kabul ettiği herhangi bir karar mutadır. Bugün kendilerine bir vazife tevcih edilmiş, bu bir vazife esasiye, bir vazife mühimmi vataniyedir. Bunu kabul etmeyi elbette bir vazife mühimme bileceklerdir. Efendiler, bir erkânı harp heyeti bir harita başında oturur. Şu ve şu dairede harb edelim der. Ekseriyetin haricinde kalanlar neticede vazifeyi kabul ederler ve kumandayı deruhte ederler. Bu aynen böyledir. Düşünülecek şey kıymet meselesidir. Arkadaşlarımızın söylediği şu veya bu sözü nazarı dikkate almalıyım. Şu veya bunların arkadaş olmaları mevzubahis değildir. Şu veya bu gruba mensup olduklarını düşünmek de hatadır. Düşünülecek şey onların imanlarıdır. Tetkik buyuracağınız şey iktidar, ehliyet meselesidir. Müttehit olalım. Bu zevat hakkında fazla izahat vermek istemiyorum. Kendileri buradadır, siz onları tanırırsınız. Kifayeti ilmiyeleri vardır. Ahlakları ve bu meselede imanları vardır. Onların gitmeleri lâzımdır. Bunun üzerine münakaşa edilmemesini istirham ediyorum. İmanı kâmil olmayıp buraya gelenler casus ve haini vatandır. Arkadaşlarımıza hürmet ediyoruz.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Kuvvetimiz, imanı kâmilimiz olduğu burada oturmaklığımızla sabittir. Mahmut Esat Bey resmen gidilmemesi taraftarıyım dediler. Yunus Nadi Bey Heyeti siyasiye olsun dedi. Arkadaşlarımıza hürmetimiz vardır. Biz başka bir şey söylemedik. Arkadaşlarımızın ehliyeti bizce müsellemdir. Yalnız, ehliyet, liyakat Meclisin Heyeti Umumiyesinin kanaatinden doğar. Mesele de gönderdiğim sekiz kişinin kanaatine buradaki yüz elli kişinin kanaati inzımam ederse fena mı olur? Arkadaşlarımızı hep tanıyoruz.

Sonra Paşa Hazretleri buyurdular ki, evvelce Şark cephesine gönderilen heyeti murahhasayı da Heyeti Vekile göndermişti. Evvelce öyle yapılınsın, şimdi bu hakkın Meclisi Âlinin olduğunu görüyoruz. Eğer hak varsa bu da kendi reisi bulunduğu Meclisindir. Kendileri buyuruyorlar ki evvelce de kendileri intihap etti, mezuniyet için müreccat edildi. Şimdi biz bu meseleyi pek ehemmiyetli görüyoruz ve sekiz arkadaşımızın kanaatini kâfi görmüyoruz. Belki gösterdikleri zevata, yani mezuniyet talep ettikleri zevata rey vermeyeceğim. Hükûmetten istirham ederiz, gösterdikleri bu zevatı namzetler arasına koysunlar ve Meclisin Heyeti Umumiyesinin kararıyla bir kanaat doğsun. Bunu herkes bilir ki sulh müzakeresine gidecek zevat ne gibi evsafi haiz olmalıdır. Arkadaşların hepsinin vicdanlarından, her şeylerinden eminiz. Bu heyetin gitmemesi nâfidir dedikten sonra, Mahmut Esat Bey'in bu heyetin başında gitmesi doğru değildir.

REİS — Söz alan zevat beştir. Müzakerenin kifayetini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görüldü. Efendim Hilmi Bey'in bir takriri var.

Riyaseti Celileye

Heyeti murahhasa âza ve müşavirlerinin behemehâl lisan âşinâ olmalarını, binaenaleyh lisan âşinâ olmayanların izam edilmemelerini teklif ederim.

Bolu
Tunalı Hilmi

REİS — Efendim, lisana âşinâ olmayanların vesairenin gönderilmemesi ki bunlar temennidir. Onun için reye konmaz. Ayıntap Mebusu Abdurrahman ve Lâzistan Mebusu Esat Beylerin heyeti murahhasa meyanında ulemadan birisi bulunması hakkında teklifleri vardır. Tensip buyurursanız bu meseleyi Heyeti Vekileye havale edelim.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Efendim, biz Avrupa'yı büsbütün tereddüde düşürecek bir heyet göndermek istemiyoruz. Oraya kisvei ilmiyeyi lâbis bir zat göndermek, yalnız ve münhasıran âlemi İslâm'da bir tesir yapacaktır. Bu da iyi olmayacaktır. Çünkü Avrupa zaten bundan endişenâktır. Bunun endişesini artırmak doğru değildir. Bunun için buna Heyeti Vekile iştirak etmiyor. Heyeti Âliyeniz bu zevata mezuniyet versin. Çünkü bunlar hemen gideceklerdir.

Riyaseti Celileye

Gönderilecek Heyeti murahhasai sulhiye, binnetice mesuliyetin Heyeti Umumiyei Meclisçe mi, yoksa Heyeti Vekilece mi deruhte edileceğinin tespitini teklif eylerim.

Saruhan Mebusu
Avni

FEVZİ PAŞA (Kozan) — Heyeti Vekileye aittir.

Riyaseti Celileye

Gidecek heyeti murahhasaya Muhtar Bey'le Hamdullah Suphi Bey'in de terfikini teklif ederim.

Cebelibereket
Rasih

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Bendeniz Heyeti Vekilede dâhilim. Eğer gitmekliğim mevzubahis olsa idi karar verilirdi.

REİS — Efendim, takrirler okundu. Gidecek zevatın hepsinin mezuniyetini reyi âlinize vazedeceğim.

Hüsrev Bey (Trabzon) un mezuniyetini kabul buyuranlar lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Yunus Nadi Bey'in mezuniyetini kabul buyuranlar lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Vehbi Bey (Karesi) nin mezuniyetini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Necati Bey (Erzurum) un mezuniyetini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Sırrı Bey (İzmit) in mezuniyetini kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Mahmut Esat Bey (İzmir) i kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir. Umuru Hariciye Vekili zaten memurdur.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Bu heyet yarın hareket edecektir. Bunların masarifi için yüz bin lira istiyoruz. Müstaceliyet kararıyla...

REİS — Efendim, neticeyi heyeti celilenize tefhim etmedim. İntihabat henüz neticelenmedi. Devam ediyorum. Yusuf İzzet Paşa'nın mezuniyetini kabul edenler lütfen el kaldırsın. Ekseriye yok efendim.

Cebelibereket Mebusu İhsan ve Ayıntap Mebusu Kılıç Ali Beylerin takrirleri var, okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Heyeti murahhasaya meyanına Lâzistan Mebusu Âbidin, Diyarıbekir Mebusu Hacı Şükrü Beylerin de ithalini teklif eylerim.

Cebelibereket
İhsan

Riyaseti Celileye

Gidecek heyete Lâzistan Mebusu Âbidin ve İzmit Mebusu Hamdi Beylerin de terfikini teklif ederim.

Ayıntap
Kılıç Ali
5 Şubat 1337

Riyaseti Celileye

Heyeti murahhasa meyanına Celâlettin Arif, Hoca Nusret, Mazhar Müfit, Trabzon Mebusu Recai Bey ve Efendilerin ithallerini teklif eylerim.

Erzurum
Salih

Riyaseti Celileye

Konferansa iştirak ve izamı tensip edilen rüfekai muhteremenin meslek ve sanat ve sıfatı âlileri meyanında bir de kisvei ilmiyeyi lâbis ve efkârı siyasiyeyi haiz bir zatın intihap ve bu evsafı haiz zevattan birçokları mevcut işe seimen ve görgü itibariyle daha tecrübeli olduğu kanaatini hisseylediğim Konya Mebusu muhteremi Vehbi veya Abdullah Azmi Bey (Eskişehir) in tespitini ilâveten teklif ederim.

Lâzistan Mebusu
Âbidin

REİS — Efendim, takrirlerde bazı arkadaşlarımızın murahhas heyete ilâveten ithallerini istedikleri zevatın isimleri tadat edilmiştir.

Bu takrirleri Heyeti Vekileye mi tebliğ edelim, yoksa reyinize vazedelim mi?

ÖMER LÜTFİ BEY (Nafia Vekili) (Amasya) — Efendiler murahhas tayinindeki mesuliyet Heyeti Vekileye mi aittir, yoksa Meclise mi aittir? Heyeti Vekile Reisi Paşa bunu izah etti. İsteddiği adamları alır. (Doğru sadaları)

AHMET FERİT BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) — Efendim, bu heyetin izamı için Hariciye Vekâleti yüz bin lira istiyor. Ayrıca bir kanun bir müzakere yapmaya lüzum yoktur. Zaten elimizde bulunan bütçenin (210 A) faslı bütçede sulh müzakeratı masrafına aittir. Tahsisat olmak üzere yüz bin liranın kabulünü teklif ediyoruz. Binaenaleyh; Heyeti Âliyeniz isterse alenî celsede olmak üzere bu tahsisatın kabulünü tayini esami ile reye kor. Bendenizin vazifem parayı teklif etmek değildir. Onu Hariciye Vekâleti takdir eder. Ni-tekim Hariciye Vekâleti takdir etmiştir. Hariciye Vekâleti heyeti namına talep eder. Benim yalnız buradaki vazifem bu talep edilen paranın hangi fasıldan verileceğini size bildirmektir.

REİS — Efendim bu ciheti celsei aleniyede müzakere ederiz.

Dördüncü Celse

REİS: Hasan Fehmi Bey

KÂTİP: Ragıp Bey (Kütahya)

REİS — Ekseriyet var, müzakereye başlıyoruz devam ediyoruz. Söz Zekâi Bey'in... (Zekâi Bey yok sesleri) O halde Mahmut Esat Bey'indir. (O da yok sesleri) Öyle ise söz Ragıp Bey'in.

RAGIP BEY (Kütahya) — Evvelâ kararımızı verelim, (Londra'ya heyet) gönderilip gönderilmemesi üzerinde müzakeremizi ikmal edelim ve kararımızı verelim. Ondandır gönderilmesi Heyeti Celilenizce tekrâr ettikten sonra hakkında ayrı müzakere açalım. (Muvafık sadaları) Mesele daha iyi tenevvür etmiş olur ve biz de zaman kazanmış ve meseleyi az zaman zarfında intaç etmiş oluruz.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Paşa Hazretleri dün beyanatlarında, Hükûmet göndermeye esasen karar vermiştir. Mesuliyet kendilerine aittir, onlar gönderecektir, dediler. Bizim burada verdiğimiz kararlar kararlarını tebdil edecekler mi? Evvelâ bu ciheti anlayalım. Müzakeremizi ona göre yapalım.

OPERATÖR EMİN BEY (Bursa) — Hükûmet herkes kendi mütalâasını bildirsin dedi.

RAGIP BEY (Kütahya) — Efendim, Hüseyin Avni Bey'in mütalâaları doğrudur. Hükûmet noktai nazarda ısrar edecek olursa müzakeremizin şekli değişir. Binaenaleyh Hükûmetin doğrudan doğruya Meclisten ahzı malûmat etmesi, Meclisin tahassul edecek efkârına göre vaziyeti tayin eylemesi mukarrer ise o zaman müzakerenin devam ve cereyanı bittabi faydeli-dir. Binaenaleyh ben sırf Hükûmet Meclisin muhassalâi efkârını anlamak maksadıyla şu müzakereyi açtığımı nazarı dikkate alarak mütalâamı bu noktai nazardan yürütmek arzu ederim.

Muhterem arkadaşlarım; en mühim, en tarihî dakikamızı yaşıyoruz. Bilhassa böyle zamanlarda hislerden, heyecanlardan tecerrüt için cebri nefsetmek ve her şeyi aklü mantık dairesinde nazarı tetkik ve mütalâaya almak mecburiyetindeyiz. Binaenaleyh karşıdaki mühim meseleye karşı herhalde kemali selâmetle dermeyanı fikrî mütalâa edersek, hissiyat ve heyecanlarımızdan tecerrüt edersek, şüphesiz ittihaz edeceğimiz mukarrerat menafii âliyei memleket için şayanı endişe olmaz. Ankara Büyük Millet Meclisinin gösterdiği azm ü sebat ve metanet sayesinde ki düşmanlarımız daha bundan birkaç ay evvel bize hiç ehemmiyet affetmezlerken, henüz Ankara Büyük Millet Meclisi hali teşekkülde iken, Padişaha bile âsi ilân ettirirken Cenabı Hakkın azametini bin kere şükrolsun ki bugün düşmanlarımız bizimle karşı karşıya gelmek mecburiyetini hissettiler. Vuku bulan davet zannediyorum ki Hükûmete yalnız İstanbul'da Tevfik Paşa vasıtasıyla vuku bulmuştur. Ben öğrenmek isterim ki, başka taraflardan da Hükûmete resmî veya gayri resmî bir davet vuku bulmuş mudur? Fakat başka taraftan resmî veya gayri resmî bir davet vuku bulmadığını kabul etsek, yine İstanbul'da Tevfik Paşa vasıtasıyla vuku bulan daveti doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisinden Londra'da akdolunacak konferansa âza talebi mahiyetinde telâkki ederek buradan Londra'ya bir heyetin gönderilmesine şiddetle taraftarım. Çünkü davayı muhikkamızı bütün cihana isma ve kabul ettirmek için bir taraftan silâhla memleketimizi müdafaaya azmettiğimiz bir sırada, diğer taraftan düşmanlarımızın vuku bulan davetlerine iştirak etmemek yani teşebbüsâtı sulhiyede bulunmamak aklen, mantıken doğru değildir. Onun için herhalde silâh ile esbabı mukavemeti mümkün olduğu kadar çoğaltmak ve idare etmekle beraber meseleyi sulhen halle çalışmak ve hiç değilse hakkımızdaki en son noktai nazarını Avrupa'nın yakından anlamak ve bu vesileden bilistifade yapılacak propagandalarla Avrupa efkârı umumiyesine davayı muhikkamızı daha kuvvetli bir surette isma etmek için Ankara'dan bir heyetin gitmesi, zannediyorum ki, pek mühim ve pek lâzımdır.

Ancak gidecek heyetin İstanbul'dan intihap edilecek murahhaslarla birleşip birleşmemesine gelince; bendeniz İstanbul'dan intihap olunacak heyetin kimlerden ve ne şekilde olacağı ve buradan gidecek heyetin kimlerden ve ne şekilde bulunacağı hakkında ehemmiyetiyle mütenasip bir ihatai fikriyeye malik değilim. Ancak İstanbul'dan gidecek heyetin her ne şekilde olursa olsun Avrupa'ya karşı zayıf bir mahiyette, mevkiide bulunacağından dolayı o heyetle tevhibi mesai etmek Büyük Millet Meclisi için, zannedirim

ki, imkânsızdır. Çünkü hiçbir vakit noktai nazarları, bendenizin anladığıma nazaran, Sevr muahedesini imza eden İstanbul o muahedenin ufak tefek tadilâtına yeniden vazı imza etmesi melhuzdur. Fakat buradan gönderilecek heyeti murahhasa bizim çizdiğimiz hududu, ufak tefek vuku bulacak fedakârlıktan sarfi nazar, tamamı tamamına temin etmeyecek bir muahedeye vazı imza etmeyeceği cihetle iki heyet arasında konferansta zuhur edecek ihtilâf binnetice Memaliki Osmaniye için gayet çirkin bir şekil alır. Buna imkân kalmamak için Ankaradan gidecek Büyük Millet Meclisi murahhasları Londra'da da kendi noktai nazarlarına tevafuk etmek şartıyla birleşebilirlerse febiha; İstanbul murahhaslarım tanımayarak doğrudan doğruya Ankara Büyük Millet Meclisi sıfatıyla konferansa iştirake çalışmalıdır. Sonra murahhaslarımız bizim de bütün cihana bir taraftan silâhla memleketimi müdafaaya amade olduğumuzu bildirmekle beraber diğer taraftan da sulhu salâhı cihan için teşne olduğumuzu göstermelidir. Mütalâam budur.

REİS — Meclis bir noktanın tavazzuhuna lüzum gösterdi. Şayet murahhas gönderilmemesi fikri tensip edildiği takdirde Heyeti Vekile kendi mesuliyeti tahtında bu işi ayrıca teemmül edecek mi, yoksa Meclisin kararı veçhile mi halledecek?

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Biz meseleyi Heyeti Âliyenize arzettik. Biz, Heyeti Vekile olarak, netice müzakeratımızda göndermeye karar verdik. Fakat siz tensip etmezseniz göndermeyiz.

RAGİP BEY (Kütahya) — Bilmünasebe sormuştum. Vuku bulan davet Büyük Millet Meclisine yalnız İstanbul'da Tevfik Paşa vasıtasıyla mıdır? Resmî veya gayri resmî bir şey var mıdır?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Yalnız Tevfik Paşa tarafındandır.

MAHMUT ESAT BEY (İzmir) — Efendiler, önünde bulunduğumuz bu büyük meseleyi halledebilmek için her şeyden evvel, kanaati âcizaneme göre, maddi vesikalara istinat etmek lâzımdır. Maddî vesikalara istinat etmedikçe bu mesele hakkında bir karar vermek, yine kanaati âcizaneme göre, bu büyük mesele önünde hisle hareket etmek olur. Muhterem Hükûmetimizin bize verdiği vesikalar tamamiyle bu meseleyi müsbet bir surette hallettirebilecek bir mahiyette değildir. Fakat menfi bir surette hallettirebilir. Efendiler, kanaati âcizaneme göre, Büyük Millet Meclisi ve her vakitten büyük Türkiye'miz bir İngiliz manevrası karşısında bulunmaktadır. İngilizler silâhla ellerinde bâziçe ettikleri Halifenin nüfuzunu biliyorsunuz ki buraya sokamadılar. Bu kanaati hâsıl ettikten sonra, ellerinde oyuncak olan ve bu memleketin mukadderatıyla oynayan Halifenin nüfuzunu her vakitten kuvvetli olan Anadolu'muzun... tekrar sokmak ve bu suretle Anadolu'da teşekkül eden Hükûmetimizi inhilâle uğratmak isterler zannediyorum. Efendiler, önünde bulunduğumuz dâva, kanaati âcizaneme göre, bir Yunan meselesi değildir. Bir Yunan-Türk meselesi değildir. Hatta İngiliz-Türk meselesi de değildir. Bir Şark davasıdır. Bu Şark dâvası önünde İngilizlerin bizimle kolay kolay uyuşabilmek imkânı yoktur. Nitekim bizim istediğimizi misakı millîde istediğimiz şartlar İngilizler için o kadar ağırdır ki bunları kabul ettikleri takdirde her vakitten kuvvetli bir Türkiye'nin teessüs edeceğinde şüpheleri kalmaz. O Türkiye hiçbir zaman feragat etmediği hakkı Hilâfeti... ve Halifenin elini tuttukça İslâm dünyasının Türkiye'ye müteveccih olması ve bu suretle İngilizlerin bugün tahtı nüfuzunda bulunan milyonlarca İslamların bize doğru teveccüh etmeleri demektir ki, bu İngiliz siyasetinin Şarkta iflâsından başka bir şey değildir. Bu büyük mesele önünde İngilizlerin bizimle kolay kolay uyuşmayacaklarını zannediyorum. Yalnız bu dâvayı doğrudan doğruya silâhla halledemeyeceklerini belki anlayan İngilizler, İstanbul'a nüfuz ederek, bizi tanımayarak Londra konferansına götürmeyi manevî bir inhilâl içinde bırakmayı pek arzu ediyorlar. Eğer bizimle uyuşmak isteselerdi doğrudan doğruya bize müracaat ederler ve bizi oraya çağırırlardı. İngilizler ve Avrupa pekiyi takdir eder ki, Türkiye'yi temsil eden Anadolu'dur. Nazariyatı hukukiye de böyle söylüyor. Mantıkta böyle söylüyor, hadisatta böyle söylüyor. İngilizler tamamiyle bunu takdir ettikleri halde bize müracaat etmiyorlar, bizim mükerreren vuku bulan müracaatlarımızı nazarı itibara almıyorlar ve gidiyorlar İstanbul'da onları tanımayan, yani Sevr muahedenamesi namı verilen... ma'tuh İstanbul'a müracaat ediyorlar ve onlar vasıtasıyla bizi davet ediyorlar. İstanbul'un hiçbir hakkı kalmamıştır. Bugün alelade Trabzon'da Hacı Veli Ağa'nın tesis edeceği bir Hükûmetle İstanbul'da teessüs eden Tevfik Paşa Hükûmeti arasında katiyen bir fark yoktur. Hukuk noktai nazarından fark yoktur efendiler. Olsa olsa İstanbul Halifenin tarihî hukukuna istinat etmektedir. Fakat efendiler ilk Kanunu Esasî'de yani 93 Kanunu Esasisinde bu varit olabilirdi. Muahharan 1908 ihtilâlinden sonra Halifenin bir tarihî

hukuku kalmamış ve icrayı Hükûmet salâhiyeti de 1908 ihtilaliyle hukuken ve tamamen millete intikal etmiştir. Binaenaleyh bu suretle teşekkül eden Anadolu Hükûmeti önünde İstanbul Hükûmetinin mahiyeti kalmamıştır. Binaenaleyh Hükûmeti muhteremimizin kanaatini bilmem. Fakat bu noktadan hareket ederek diyebilirim ki bendeniz bugün Tefik Paşa buraya gelmiş olsa, bendeniz, misafereten alıkoymam fakat hukuk noktai nazarından hapisaneye götürürüm. Kendilerine karşı hürmetim baki kalmak şartıyla. Fakat her şeyden evvel memleketimin menfaati, hukuku, kanunlarıdır muhterem ve muta olan. Efendiler, Sevri muahedesi memleketimizi hülâsatünhülâsa beynelmilel bir müstemleke vaziyetine (mahiyetine) koymaktadır. Bu suretle ifade edilebilir. İngilizler ve Avrupalılar belki bundan bazı cihetlerin lehimize halledilmesini kabul edebilirler. Bu beynelmilel müstemleke haline koyan muahededen hatta yine o muahede mucibince bütün limanlarımızda beynelmilel bir koloni halindedir. Çin'de ve Afrika'da olduğu gibi ne kadar fedakârlık ederlerse etsinler, bizim onlarla uyuşmak imkânımız yoktur. Çünkü biz kapitülasyon istemiyoruz. Biz Misakı Milli ile tayin ettiğimiz hudutlar içinde, tarih önünde hür ve müstakil yaşamaya her milletten fazla lâıyk olan biz Türkiyeliler orada hür ve müstakil kalmak istiyoruz. Avrupa'nın bu katiyen işine gelmez. Biraz evvel arzettiğim gibi, Şark meselesinin düğümü buradadır. Dünya değişiyor, İngiltere Kralının tacı sernigün oluyor. Binaenaleyh bendeniz Londra'ya gitmek taraftarı değilim. Londra'ya gidildiği takdirde Anadolu Hükûmeti zaafa uğruyor demektir. Bugün yalnız Anadolu Türklerinin değil, hakkını Avrupa'nın yüzüne haykıran Anadolu Hükûmetidir. Bunun için gidilmesin.

İngilizler Halife vasıtasıyla bizim en zayıf noktamızdan vurmak istiyorlar ve bu Anadolu Hükûmetini inhilâl ettirmek istiyorlar. Biraz evvel de arzettiğim gibi İngilizler tekliflerinde halis olsalardı Hükûmetin mükerreren vuku bulan taleplerine karşı tereddüt etmezlerdi. Onlar bizi mutlaka İstanbul ile beraber istiyorlar. Onlar biliyorlar ki İstanbul onların emeline uyacaktır. Bu suretle bizi bir ikilik yaratacak vaziyette bırakacaklardır ve binaenaleyh meseleyi lehimize halletmeyeceklerdir. İngilizler istediği şekil ve surete vazedeceklerdir. Bendeniz bu kanaatim ve memleketimin selâmetini Avrupa'ya gitmemekte görenlerdenim.

FAİK BEY (Cebelibereket) — Mevzuu müzakere olan mesele Londra konferansına iştirak etmek veya etmemek ve sureti iştirak meselesidir. Geçen gün Hariciye Vekili muhteremimizin açıkça beyan ettiği bu kongreden maddî ve fiilî olarak bir şey beklemek doğru değildir. Avrupa'nın bizim amal ve metalibi muhikkai milliyemizi kabul ve teslim edeceklerine inanmak biraz vekayi ve hadisatı doğru görmemek demektir.

Dün bir refiki muhteremimizin de söylediği gibi henüz silâhlarımız Avrupa'ya metalibi meşruamızı kabul ettirecek kadar izharı kuvvet etmemiştir. İnşallah yakında o kuvveti de gösterecek olursak metalibi muhikkamızın tamamıyla kabul edileceğinden emin olarak girebiliriz. Bu hakikata rağmen, bendeniz, bilvasıta çağrıldığıımız konferansa iştirak etmek taraftarıyım. İştirak ve ademi iştirak kendilerine mahsus fevaid ve mazarratları vardır. Bunları müteakibilen muhakeme edecek olursak, bendeniz zannediyorum ki, iştirakin faidesi daha çok, mazarratı daha azdır. Düşmanlarımız bizim hakkımızı teslim etmemeye azmetmiş olmakla beraber, bizi konferansa davette bir hilekârlık ediyorlar. Eğer biz her ne suretle olursa olsun konferansa gitmemek tarafını iltizam edecek olursak diyecekler ki, Ankara'da teşekkül eden Büyük Millet Meclisi harp ve cidalin devamında menfaattardır. Sulh yapmak istemiyor ve binaenaleyh çağırıldığıımız halde bile gelmiyor. Bunu harice ve dâhile karşı ellerindeki pek geniş vesaiti melune ile ilân edecekler ve belki vaziyeti bizim aleyhimize olarak daha ziyade işkâl ve iğlak edeceklerdir. Bunu dedirtmemek ve bu zarara olsun meydan vermemek için konferansa iştiraki kabul etmek bendenizce faydalıdır.

Konferansa iştiraki kabul ettikten sonra elbette bugün Türkiye'yi temsil etmek üzere münhasıran buradan bir heyeti murahhasa gitmesini tercih ederim. Buna imkân olsa elbette bu en iyi bir şekil ve en iyi bir şıktır. Fakat bunu yaptırmamak için de elimizde bizi İstanbul ile beraber ve o vasıta ile davet ediyorlar ve görünüşe nazaran ancak o suretle kabul edecekler. İstanbul ile beraber gitmekte bazı arzu edilmeyecek mahzurlar mevcut olmakla beraber, daha ağır olan diğer mazarratı defetmek bendenizce ehveni şerdir. Yalnız İstanbul'a karşı bir tecrübe daha... Memleket hesabına muahede ve mukavele akdi münhasıran bu Meclisin hakkı ve bu milletin hakkı olduğundan bizim ne gibi şerait ile Düveli Mutelif ile akdi itilaf ve sulh edebileceğimizi tespit ve takrir ederek İstanbul'daki heyete teklif ederiz. Bizim şeraitimiz bunlardır.

Bu şeraiti esasiyeyi siz de kabul ettiğiniz takdirde murahhaslarımız sizinkilerle beraber gidebilirler. Fakat fiilen bir vaziyet vardır. İstanbul eczayı memleketimizdendir. Biz terk etmiyoruz. Sonra füzulen mevcut ve bugün hareket eden bir heyet vardır. Düveli mutelif tarafından muhatap olan dahi o heyettir. Eğer biz kendi kendimizi davet ettirebilecek isek, evvelce arzettiğim gibi, elbette bu müraccahtır, bizi davet etsinler ve memleket hesabına yalnız biz bulunalım. İmkân yok ise, bu vesile ile de aleyhimize birtakım propaganda yapmaya meydan vermemek için, bendeniz onların tayin edecekleri murahhasları beraber alarak konferansa iştirak etmeyi tercih ediyorum.

Murahhaslar meselesine gelince, bunun bittabi Meclis âzası meyanından tefriki elbette hepimizin müttefik arzu ettiği meseledir. Murahhaslara terfik edilecek müşavirler meselesinde Hükûmeti serbest bırakmak elbette daha muvafık olur. Belki de gönderecekleri murahhasları da bilistişare lâzım olan müşavirleri tayin ve izam ederler.

ABDÜLGAFUR EFENDİ (Karesi) — Efendim bendeniz de Hoca Vehbi Efendi hazretlerinin dünkü celsede buyurdıkları gibi, siyasetle meşgul ve dakayiki siyasiyeye vakıf değilim. Ancak lâyihi hatırı âcizi olan bazı mesele vardır, ki onu Heyeti Celilelerine arzû izah etmek arzusundayım.

Dünkü celsede cereyan eden müzakerattan istintaç ettiğim üç mesele vardır. Bunlardan birisi, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından gönderilecek heyeti murahhasanın; 21 Şubat'ta Londra'da in'ikat edecek konferansa iştirak edecek olan heyeti murahhasanın İstanbul'dan da istenilen heyetle beraber gönderilmesine bakılmayıp müstakil olarak gönderilmesidir. İkincisi, anlayabildiğime göre, imkân varsa İstanbul ile bili'tilaf müttehiden gönderilmesi. Üçüncüsü de, konferansa iştirak edilmemesi yahut davete intizar olunması.

Şimdi doğrudan doğruya konferansa murahhas izamı meselesine rücu ediyorum. İngilizler; bizim hasmı can ve düşmanı biâmanımız olan İngilizler bu daveti ki Londra'da 21 Şubat'ta in'ikat edecek konferansa Türkiye Büyük Millet Meclisi namına doğrudan doğruya yapmak imkânı bulunduğu halde İstanbul'da onların amaline hadim birer heyet vardır. İstanbul vasıtasıyla ki meşru ve muhik bir Hükûmet değildir, amma onların arzu ve amali hâinanelerine hadim bir heyet vardır, o vasıta ile yapıyor.

Bazı rüfekayı muhteremin beyan ettiği gibi, bendeniz de bunda müthiş bir hiyle, bir dolap görüyorum. Yalnız şunu arzedeyim ki eğer biz doğrudan doğruya buradan heyeti murahhasamızı Londra'ya izam ettiğimiz takdirde acaba o Londra'da in'ikat, teşekkül eden konferans heyeti bizim böyle İstanbul'la müştereken ve müttehiden gelmeişimizden bizim aczimize, zaafımıza hamlederler mi, etmezler mi ve sonra bu konferansta cereyan eden müzakerat bizim hakkımızda aksi neticeler, tesirler yapar mı, yapmaz mı?

Efendiler Heyeti Celilenizin malûmu âlileri olduğu üzere, İngilizlerin bize olan husumetleri, adavetleri, kinleri, gayzları bizde olan rekabeti iktisadiye ve siyasiyeden dolayı değildir. Bunların bize karşı olan namahdut kin ve gayzları bizim âlemi İslâm üzerindeki kahir kuvveyi maneviyemizin ve nüfuzumuzun tesirinden dolayıdır. Bu Türkiye Âlemi İslâm'ın bir dimağı mütetekkiridir. Bu dimağı, mütetekkiri öldürdükten sonra tabii azanın kıymeti kalmaz. Onu imha etmektir. Bunu nereden biliyorsun? Tabii zâtî âlilerin bildiği gibi bendeniz de anlıyorum ki, Hicaz'da hilâfeti Hüseyin'e vermek istedi. Hatta Mısır'a nim bir istiklâl, nim muhtariyet verdi. Hilâfeti oraya vermek istedi. En sonra Afganistan'a da hilâfet vadinde bulundu. Pekâlâ, onlara mademki onlara hilâfeti veriyor. Bizden nez' edip de onlara vermekte mâna nedir? Hilâfetin kuvveyi müeyyidesi şimdiye kadar Türkler olmuştur. Başka kimse olmamıştır. Yani hilâfeti teyid edecek kuvvet şimdiye kadar Türkler olmuştur. Vermek istediği devletlerin - ki malikâneleridir - Türklerin teyit ettikleri gibi hilâfeti teyit edeceğine kani ve kail değil.

Bu itibarla en sonra onun asırlardan beri beslemiş olan gaye ve arzuyu temin etmiş olacaktır. Pekâlâ, nedir maksadı âcizanem; şimdi buradan doğrudan doğruya gönderdiğimiz vakitte arada İstanbul heyeti tarafından bir ihtilâf var. Nikatı nazar lâyikiyle anlaşılmamıştır. İhtilâf, gerginlik tabii teceddüt ve teşeddüt edecektir. Tam o sırada İngiltere melununun asırlardan beri aramızda açmak istediği hufrei iftirak kolaylıkla meydana geliverecektir. Adeta İngiltere'nin - tabiri amiyane mucibince - ekmeğine yağ, bal sürmüş olacağız. Makarrı Hilâfeti ki, İstanbul'u elyevm onun tarihî şerefi var, bundan ibaret. Yoksa maksadım

Halifeyi müdafaa değil. Halifenin ben bu memlekete yaptığı ihaneti, hıyaneti pek çok zevattan daha iyi bilirim. Şahsım mevzuu bahis değil. Ancak düşündüğüm nokta Makamı Celili Hilâfet.

Şimdi korktuğum nokta budur ki, eğer bizim ayları olarak, aramızda ihtilaflı olarak gidecek olursak, o vakit nikatı nazarda tehalüf husule gelirse İngilizlerin gayesini, arzusunu temin etmiş olmakla, bizim o vakit Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ve onun hükümlerine olduğu mahaller ne şekilde girecek acaba? Vallahi korktuğum budur, söylemek istediğim budur. Acaba o vakit Tavaifi Mülük şekil ve derecesine mi düşeceğiz? Onlar İstanbul'dan ve Hilâfetten ayırmış olacaklarına nazaran Türkiye Büyük Millet Meclisinin acaba şekli ne olacaktır? Ve sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Hükûmeti bu şekilde kaldıkça amali milliyeyi tamamen temin edebilecek mi? Pekâlâ şimdi nasıl yapıyoruz, o zaman yapamayacak mıyız? Şimdiki yaptığımız, kuvvetimiz, biliyoruz, elhamdülillâhi teâlâ günden güne tezayüt ve kesbi kuvvet etmektedir. Buna müteşekkirim, fakat mevcut olan kuvvetimize inzımmam edecek azamî kuvvetleri de hesap ettiğimiz takdirde o melun ve hain ki mevcudiyetimize taarruz ve hücum etmekte devam etmek isteyen düşmanlarımıza acaba galebe edebilecek miyiz?

YAHYA GALİP BEY (Kırşehir) — Kem min fietin kaliletin galebet fietin kesiretin bi iznillâhi. (Âyeti kerimenin mealı: “Nice az topluluk çok topluluğa üstün gelmiştir, Allah'ın izni ile.”)

ABDÜLGAFUR EFENDİ (Devamla) — Evet, onu da biliyorum. Yalnız şunu arz etmek isterim ki “Ve eiddü lehüm me - stataüm min kuvvetin” ve min ribatıl - hayli.” (Ayeti kerimenin mealı: “Ey insanlar, onlara karşı gücünüz yettiği kadar - Allah'ın düşmanı ve sizin düşmanlarınızı ve bunların dışında Allah'ın bilip sizin bilmediklerinizi bildirmek üzere -kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda sarfettiğiniz her şey size, haksızlık yapılmadan, tamamen ödenecektir.”) âyeti kerimesi de vardır. Şimdi nasıl yapacağız? O vakit mesele müşkülleşir. Eğer Hilâfetten ve İstanbul'dan münasebatı kat' edersek İngilizlerin amel ve arzuları husule gelirse, âlemi İslâm'ın bize manevi olan müzaheretini ve senelerden beri muaveneti, çalışması gider. Yoksa bugün Âlemi İslâm'ın bizim hakkımızda aklî, fikrî, kalemî cidalleri herhalde bizim için pek büyük tesirler yapıyor. Bunu gerek Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine ve gerek Heyeti Vekileye anlatmak istiyorum.

İkincisi; bir itilâf meselesidir. Evet gerek Paşa Hazretleri ve gerek Heyeti Vekile itilâf için çalıştılar, uğraştılar. Pek muhik ve meşru tekliflerde bulundular. Fakat kabul edilmedi. Yalnız bunları kabul etmemekle, Anadolu Hükûmetini, yani Türkiye Büyük Millet Meclisini meşru tanımamakla bırakmak muvafık olmayacak. Nedir o? Onlar bu meselede, yani muhalefet meselelerinde iş başında bulunan adamlar - ki onları Hükûmet olarak kabul etmem - o heyet, heyeti teşkil eden zevat acaba bunu hakikaten kendi arzu ve aşklarıyla mı reddediyorlar? Yoksa buldukları muhitin tevhit ettiği vaziyet icabı mıdır? Ben zannetmiyorum ki, o baştaki adamı istisna edelim, herhalde vaktiyle rical arasında geçinen ve bugün İstanbul'da bir heyet arasında bulunan zevat her halükârda gaye itibarıyla bizimle beraberdirler. Bendeniz öyle telâkki ediyorum, hüsnü zanneyliyorum. Ümit olarak bizim arzu ettiğimiz gayeleri onlar da, bizim arzu ettiklerimizi onlar da arzu ediyorlar. Yalnız aşk ve imanları olanları diyorum. Acaba muhitin tevhit ettiği bir vaziyet icabı mıdır bu? Bu mudur? Bendeniz şunu arzedeyim, yazılan telgrafnamelerde birçok mevad ve şerait dermeyan edilmiştir ki, Meclisi Âlinin ittihaz ettiği mukarrerat ve kanaatle... İstanbul'un gerçi o dermeyan edilen şeraitini kabul etmemesiyle beraber nikatı nazarı nedir? Bu anlaşılmamıştır. Eğer onlar vaktiyle Sevr muahedesinin tadilâtı cihetine gidiyorlar, katiyen onu keenlemyekün hükmünde addetmiyorlarsa nasıl ki biz keenlemyekün add ediyoruz. Sevr muahedesini namında bir paçavra yoktur. Doğrudan doğruya madde bir şöyle olacaktır; madde 2 böyle olacaktır diyoruz. Soruldu mu, sorulmadı mı bilmiyorum? Yok, yalnız tadilât cihetine gidiliyorsa, nikatı nazarda tahalüf varsa tahalüfün izalesi mümkün müdür, değil midir? Bunu anlamak istiyorum. Bunu da niçin arzu ediyorum. İstanbul Hükûmeti hakkında bendenizden evvel söz alıp da iradi hutbe eden zevatın buyurdıkları gibi, İstanbul Hükûmeti bu meseleyi bizim lehimize ve millet ve memleketimizin menafine muvafık surette... Yoksa başka değil. Doğrudan doğruya gittiğimiz takdirde maksut olan gaye hâsıl olacaksa... İstanbul heyetine iltihaka hiç hacet yoktur. Maksut olan gayenin, dâvayı milliyenin, dâvayı meşruanın... olmadığından oradan giderse nikatı nazar arasındaki ihtilâfın izalesi lâzımdır fikrindeyim. Bendeniz dâhilî ihtilâfı ailevî ihtilâf telâkki ediyorum. Gavaili hariciyenin izalesine muvaffak olduk mu ondan sonra dâhilî ihtilâfı hal kolaydır. Niçin? Elimizde bulunan

kuvvetle o Makamı Hilâfeti işgal eden zata şer'î şerif mucibince lâayık olduğu muamele yapılır. Yapıldıktan sonra gayrimeşru talep vuku bulursa bizim kararımız, dâvamız, bizim metalibimiz şudur, binaenaleyh bunu kabul ederseniz ediniz, etmezseniz şöyle böyle yaparız. Çünkü o vakit kuvvei müeyyide biziz. Yani arzetmek istediğim nokta gavaili hariciyeyi defettikten sonra aramızdaki ayrılığı, gayrılığı kaldırabiliriz. O vakit ikilik ortadan kalkar. Binaenaleyh şimdi bu dâhili vahdeti teminden ziyade gavail, avamili hariciyenin def'ü izalesine çalışmak hususunda bir olmak şartıyla müttehiden gidilmesini muvafık buluyorum.

Sonra ademi iştirak meselesine gelince; davete intizar, edelim diyorlar. Davete intizar demek bence konferansa iştirak etmeyeceğim demektir. Fiilen vakit kalmıyor, on altı gün vardır. Vakıt kalmadığından dolayı iştirak etmeye karar verilirse bir an evvel gitmek lâzımdır. Yoksa gidilmemesi, davete intizar meselesi bendenizce makul değildir. Maruzatım bundan ibarettir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendi Hazretleri iki nokta hakkında bizim de mütalâamızı sordukları için yalnız o noktalara ait maruzatta bulunacağım.

Makamı Hilâfete elan câlis olan şahsın şahsiyeti bütün âlemi İslâm nazarında pek fena telâkki edilmektedir. Anadolu halkı ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Makamı Muallayı Hilâfette bulunmakta olan zatın fenalıklarına iştirak etmediği için ve bu zatın bütün Âlemi İslâm'ın ukdei hayatiyesi olduğunu iddia ettiğimiz Türkiye'nin muhafazasına azmetmemiş olduğu için bütün İslâm Âleminde İstanbul değil, belki Anadolu haizi ehemmiyet ve kıymettir. Binaenaleyh o zat orada câlis oldukça onun amalinin mercii olmak, zahiren bile, bütün Âlemi İslâmı dilhun eder.

İkinci nokta. Hatırımdaki malûmatı arzetmek isterim. İstanbul'da bulunan zevatın ehli namus ve vicdan olduklarına, bizimle beraber hem fikir, hem emel olduklarına gelince; kabul olunan zannolunabilir. Maatteessüf efendiler böyle değildir. Tevfik, İzzet, Salih Paşa vesairenden mürekkep olan Heyet İstanbul'da ilk işe başladıkları zaman bize gönderdikleri teklifnamede, Hükümetimize, yahut şahıslarımıza gönderdikleri teklifnamede aynen şöyle denilmektedir: Bugün için başka bir çare bulunamadığı takdirde Sevr muahedelerini dahi tasdik etmek lâzım gelebilir. Binaenaleyh İstanbul Hükümetinin, hatta buraya gelenlerinin son kanaati budur. Yani Sevr muahedesi bugün için tasdik olunabilir. Bunu tasdik etmekle milletimizin istiklâlinin zail olacağını da tamamen idrak etmektedirler. Buna mukabil dahi kendilerini aldatmak için verdikleri izahat ve yaptıkları tefsir de şudur: Bir millet bir zamanı muvakkat için istiklâlinden sarfınazar edebilir. Yine zaman ve hadisat o milleti kendi istiklâlini almak fırsatına nail edebilir ve misal olarak Mısır'ı söylemişlerdir. Yani bunlar aynen teati edilmiş şeyler olduğu için malûmat olarak arz ediyoruz. Nasıl ki, Mısır şu kadar sene İngilizlerin zinciri esareti altında kalmıştır. Bugün istiklâlini almakla meşguldür. Zannolunuyor ki, almamıştır. Hatta bu bab da cereyan eden hususî ve mahrem muhaberata biz de cevaben dedik ki, Mısır bittabi istiklâlini tamamen almamıştır ve ne vakit alacağı meşküktür. Ve yine Bulgarları, Sırları, Yunanlıları misal olarak bize göstermişlerdir. Onlar da vaktiyle Türkiye'nin elinde idi. Fakat bilahare ilânı istiklâl edebildiler. Biz de onlara misal olarak dedik ki; Harbi Umuminin başlangıcında bütün memleketi baştan nihayete kadar düşman orduları istilâ ettiği halde yine istiklâlini vermedi, sebat etti, azim gösterdi. ve Binnetice hâkim olan Sırlar memleketin haricine çıkarılmış oldukları halde bile tekrar memleketlerine girebildiler ve bizim kanaatimize göre Türkiye Büyük Millet Meclisi memleketin bir karış müstakil toprağı kalsa bile onun üzerinde yine istiklâl davasını idameye azmetmişlerdir. Binaenaleyh İstanbul'da tamamen bizimle hem kanaat onların mevcudiyetini zannetmek maatteessüf doğru değildir.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Bir iki gün evvel Zâtı Devletleri bir müzakerede söylemiştiniz ki, umum Düveli mütelife hariciye nezaretlerine Anadolu'da bir Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül etmiştir diye yazdık. on beş gündün beri İstanbul... konferansa adam isteniyor... istenmiyor. Acaba ihmal buyurup da oraya yazmadınız mı ki, sulh konferansına adam göndereceğiz veya gönderilecektir?

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Devamla) — Bütün bu noktai nazarları tatmin edecek işler yapılmıştır efendim.

CELÂLETTİN ARİF BEY (Erzurum) — Efendim bendeniz bu konferansa icabet edilmesi taraftarıyım. Esbabını izah edeyim.

Malûmu âliniz Avrupâda son zamanlarda bahusus Fransa ve İtalyâda Anadolu Hükûmetiyle anlaşmak lâzımdır ve sulhumuzu Anadolu Hükûmetiyle yapmalıyız ve bu Sevr muahedesini de yırtmalıyız diyenler bulunmaktadır. Hatta Tan gazetesinin son nüshalarının birinde de yazılıdır. İngiltere buna tamamiyle muarız bulunuyor. Hatta 24 Kânunuevvel tarihli Tan gazetesinde bir şey görmüştüm. O da Loid Corç'un (Lloyd George) Avam Kamarasında bizim Sevr muahedesini hakkında söylemiş olduğu nutuktur. Bu nutku, zannederim, burada gazeteler bile naklettiler. Ve Şimdi Yenigün gazetesinde arattırdım, maatteessüf bulduramadım. Burada huzuru âlilerinizde bazı noktaları hakkında bahsedecektim. İngiltere Başvekili daimî surette müddeiyatında diyordu ki, biz Anadolu ile anlaşamayız. Çünkü Anadolu'da meşru bir hükûmet mevcut değildir, İstanbul'da meşru Hükûmet vardır. Onunla anlaşmak mecburiyetindeyiz. İstanbul da Anadolu ile anlaşsın veya anlaşmak üzereydir ve bunu da söylemekle buraya gelen İzzet Paşa heyetinden bahsetmek istiyordu.

Hâlbuki Fransız ve İtalyanlar doğrudan doğruya bizimle anlaşmak istiyorlar. Tan gazetesinde, İtalyan gazetesinde bu yolda birçok neşriyat yapılıyor ve efkârı umumiye de bu yola sevk ediliyordu. Hatta yine Tan gazetesinde Suriye ve Kilikya kumandanı olan General Goro ile sabık Başvekil M. Leyg (Leygues) Ayan ve Mebusan encümeninin huzurunda. Muvazenei Maliye ve Hariciye encümenleri huzurunda muvakkat bütçe için iki aylık bir yüz milyon franklık kredi talep ediyorlardı. Suriye ordusu için ve bu krediyi verebilmek için bu encümenler gerek Mösyö Leygues ve gerek Ceneral Goro'yu istima etmişti.

Bu istimaatin neticesinde encümenlerin vermiş olduğu karar şu merkezde idi: Türkiye ile ananevi olan siyasetin takibini Başvekil beyan etmiş olduğundan kendisinin bu sözünü senet ittihaz eyler ve iki aylık kredi olan yüz şu kadar milyon frangı da ita ederiz. Bu son 25 Kânunusânide Paris'te konferans teşekkül etti. Gerek Fransızlar gerek İtalyanlar, İngiltere üzerinde büyük bir tazyikatta bulundular ve İngiltere'nin de siyaseti sakîmesinde veya kendisine göre gayet iyi olan siyasetinde bazı desatir vardır. Bunlardan bir tanesi de kesemediğin eli öpüp başına koymak. İngiltere bizim elimizi kesemediği için öpüp başına koymak mecburiyetini hissetti ve bundan dolayı şöyle muavveç bir tarikle bizi sulh konferansına davet ettiler. Loid Corç (Lloyd George) beyanatında diyordu ki, İstanbul'da resmî bir hükûmet vardır. O resmî Hükûmet dururken nasıl Ankara'ya el uzatırız. Bu herhalde varidi hatır olacak bir meseledir. Heyeti Celilenize arz etmeyi de kendim için bir vecibe telâkki ediyorum.

Acaba biz desek ki, hayır bu daveti biz doğrudan doğruya bize tevcih edilmiş bir davet gibi telâkki eyleyemeyiz. Bize doğrudan doğruya davet yapınız, ondan sonra murahaslarımızı gönderelim desek bu, bizim için iyi mi yahut fena mı olur? Abdülgafur Efendi Hazretlerinin beyan buyurdıkları veçhile, burada bir Hilâfet meselesi vardır. İstanbul'da bir Makamı Hilâfet vardır. İngiltere, Fransa ve İtalya bu Makamı Hilâfeti tanımadan doğrudan doğruya bize davetname gönderecek ve bizimle münasebatı resmîyeye girişecek olurlarsa acaba o Makamı Hilâfetin mevki resmisi ne olacaktır? Bu da varidi hatır olabilecek bir meseledir. Zaten İngilizlerin elinde büyük propagandaları vardır. Bu propagandalardan sonra bir de Türkler kendi Halifelerini tanımiyorlar ve Hilâfet esasatını ziyrü zeber etmişlerdir diye vesair suretle aleyhimizde Âlemi İslâm'da büyük bir propaganda yapmak şeyleri... Bu esbaptan dolayı bendeniz diyorum ki, hatta bize muavveç bir suretle olsun vuku bulan bu daveti hemen kabul ile konferansa gitmeliyiz. Gittiğimiz takdirde biz bütün dünyaya karşı ispat etmiş olacağız ki sulhperveriz.

Bazı rüfekam dediler ki, biz konferansa gidecek olursak... bendeniz zannetmiyorum. Bendeniz zannediyorum ki, konferansa gitmekle âleme karşı sulhperver olduğumuzu ispat ederiz ve eğer bize yer veremeyecek olurlarsa hatanın bizde olmadığını göstermiş oluruz. Sonra da, malûmu âliniz, İttihatçı Hükûmetlerine karşı uzatılan en büyük tâ'nü teşni ne idi? Sulh murahası... fırsattan istifade edip sulh yapmadılar. Buna da kendimizi hedef ittihaz ettirmemek zannederim daha doğrudur.

EMİN BEY (Bursa) — Efendim, konferansa İstanbul vasıtasıyla davet edildik ve ayrıca vuku bulan bir sual üzerine anladık ki hükûmet İtilafiyuna müracaat etmiş ve doğrudan doğruya bizim davet edilmemizi talep etmiş ve bir cevap alamamış. İstanbul ahvali dâhiliye itibariyle bizim teklifatımızı kabul... etmez.

Şimdi efendim, konferansa bizim murahhas gönderip göndermemekliğimiz meselesine gelince; ben-denizin kanaatime göre biz yine bir heyeti murahhasa intihap eder ve onlara lâzım gelen salâhiyetleri veririz ve buradan bize az çok meveddetkâr olan İtalya'ya, İsviçre'ye, Fransa'ya izam edebiliriz.

Bu heyet oralarda hem kendisinin sulh yapmaya salâhiyeti olduğunu iddia ederler ve kendileri sureti resmîyede bir sulh masası başına davet edilince orada hiç olmazsa propaganda ve irşat vazifesini yaparlar. Dün akşam Hoca Vehbi Efendi Hazretleri dediler ki, propaganda için adam göndermeyelim, masraf olur. Buradan Hariciye Vekilimiz 500, 1000 lira verip bir makale yazdırsın...

Bir kere şu mütalâatından dolayı Efendi Hazretlerine arzı teşekkür ederim. Bendeniz de Hariciye Encümeni âzasından bulunuyorum. Bir konuşmalarında Hariciye bütçesine lüzum yok... buyurmuşlardı. Şu halde takdir etmiş oluyor ve artık Hariciye bütçesinde de birçok paraya lüzum olduğunu kabul etmiş oluyorlar.

AHMET FERİT BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) — Hiç olmazsa 500 lira... Ha...

VEHBİ EFENDİ (Konya) — Ben öyle demedim Emin Bey, katiyen demedim.

EMİN BEY (Devamla) — Arkadaşlar, bilirsiniz ki, sulh murahhaslarının pek çok vezaifi vardır. Veyahut işte o sulh heyetlerinin sureti resmîyede müzakereden tutunuz, hususî ziyafetlerden, kumar masalarından, bilmem her türlü eğlence başlarına varıncaya kadar sulh akdedilebilir ve bunu belki Hariciye Vekilimiz daha ziyade izah verirler. Birçok hükûmetler murahhaslarına mesela iki milyon lira sarfederler. Yine size hatırlatırım ki. Yunanlıların (Handeler) son defa Amerika'dan istikraz ettikleri paralar kâmilan propagandaya sarfedilmiştir. Demek ki propagandanın pek büyük ehemmiyeti, kıymeti vardır. Bendeniz demiyorum ki murahhaslarımız gitsin de kumar başında para sarfetsin. Bunu dinimiz men' eylediği için bendeniz bu hususta bir paranın bile sarfına taraftar olamam. Yani propagandanın eşkâli muhtelifesini ve propagandanın ehemmiyetini arzetmek maksadıyla söyledim. İtalya, Fransa, İsviçre efkârı umumiyesi lehimize olduğu için böyle bir heyet oraya gider ve evet, işte biz de buraya geldik, fakat bizi sureti resmîyede çağırmadıkları için... bulunabilirlerse içtimalara giremedik demeleri ile dahi oldukça bir menfaat temin edilmiş olur ve illâ ki Londra konferansına murahhas izamına bendeniz katiyen taraftar olamam.

TAHSİN BEY — Efendim, filvaki Londra konferansından müspet bir netice elde etmek ihtimali olmadığı malûmdur. Ortada bir davet vardır. Bu davet, Celâlettin Arif Beyefendi biraderimizin izah buyurdıkları gibi, ister Fransızların son zamanlarda hâsıl ettikleri temayülâtan, ister İtalyanların öteden beri bu sulhun bizimle akdedilmesi lüzumuna dair peyda ettikleri efkârdan mütevellit olsun. İngilizler son kozlarını oynamayı tecrübe etmiş bulunmadıkça ve bize karşı istimal edecekleri teknil kuvvet ve desaisin hitam bulduğuna kani olmuş bulunmadıkça onların kendileri için hayatî bir mesele olan bu Sevr muahe-desinin tadiline yanaşmaları ihtimali yoktur. Binaenaleyh kabul etmek mecburiyetinde buldukları bu konferansa sureti davetimizle vaz' ettikleri fesat temeli kendisinin şu gayeleri takip etmekte bulunduğunu ihsas etmektedir.

Şimdi onlar öteden beri iddia ediyorlar ki, kendi silâhları altında getirmiş oldukları hükûmet, güya Türkiye'nin meşru bir hükûmeti olmak hasebiyle, bizimle anlaşmaları doğru olamayacağını hissettirmek ve bizi behemehâl onlarla beraber konferans salonuna sokmak. Hâlbuki bir taraftan İstanbul heyetine tabi olan ve onlardan emir telâkki eden bir heyet, diğer taraftan bizden telâkki edeceği o emre istinaden müzakerata dâhil olan iki heyet muhtelif makamlardan teganni eden alât demektir. İşte Türkler zaten anlaşması kabil olmayan ve ne şekilde olduğu bilinmeyen bir millet oldukları için bunlarla zaten müzakere kabil değildir. Hâlbuki sureti davet, İstanbul'a diyorlar ki, Ankara Hükûmetinin de murahhas dâhil olmak şartıyla sizi davet ediyoruz. İstanbul'da bulunan Hükûmeti fuzuliye her ne suretle olursa olsun bir muahe-de akdetmek ve kendilerine bir mevki vermek ihtiyacında bulunduğu için, behemehâl oraya gitmek tabii.

Eğer biz buradan da murahhas göndermezsek o vakit o da gönderemez. Çünkü kabul olunmayacağını bilir. Şimdi bazı rüfeka dediler ki biz İstanbul ile anlaşalım da aramızda konferansta müdafaa edeceğimiz esasat takarrür ettikten sonra gönderelim. İstanbul'un, efendiler, hiçbir sözüne itimat edilemez. Onlar isterler ki biz onlarla beraber konferansa murahhas gönderelim. O vakit İngilizlerin İstanbul'da yapacağı tazyik üzerine, verecekleri emir üzerine müzakerat muhtel olacaktır. Bu gayri kabildir. Bazı rüfeka dedi-

ler ki, biz Antalya tarikiyle ayrı olarak yollayalım. Fakat bizim buradan murahhas gönderdiğimizizi onlar öğrenince zaten Londra efkârı, İstanbul murahhaslarıyla beraber bizim murahhaslarımızın Londra'da bulunmasıdır. Şu halde vaziyet ne müşkül bir şekil alacaktır ve tasavvur ettiğimiz mahzur zuhur edecektir. Şu halde bendenize kalırsa, demek isterim ki, konferansa gitmeden evvel, çünkü İtalyan matbuatında görüyoruz ki, bu konferansın davetine lüzum gösteren İtalya Hariciye Nazırı Kont İsförçiya'nın musirrane olarak talebidir. Acaba, Hariciye Vekili Hazretlerinden anlamak isterim, biz Kont İsförçiya'ya bir telgraf yazsak ve desek ki - kabil değil midir? - 21 Şubat'ta in'ikat edecek Londra konferansına İstanbul ile beraber bizim de murahhaslarımızın davet edildikleri İstanbul tarafından bize tebliğ edildi, şarkta sulhu sükûn bahşedecek olan bir konferansın akdine delâletinizden dolayı her vakit talibi sulhu sükûn olan Türkiye Hükûmeti beyanı teşekkür eder. Fakat bilirsiniz ki, biz Mondros mütarekenamesi icabınca silâhlarımızı müttefiklere teslim ettikten ve boğazlarımızın istihkamatını teslimden sonra İstanbul'a giren İngilizler milletin harimi Meclisine girip vekillerini aldıktan ve Hükûmdara kendi süngüsü altında fuzuli bir hükûmet getirttikten sonra namına celbettiği murahhasların vaz'ı imza ettikleri Sevr muahedesini tanımadığımızdan dolayı harbediyoruz.

Binaenaleyh biz esasen bu muahedeyi tanımamak için kan dökmekte olduğumuzdan eğer düveli müttefika şarka sulhu sükûn bahşetmek ve hakikaten Türkiye ile müzakerata girişmek üzere biz Türkiye milleti namına Müttefikîyn ile icrayı müzakere için murahhaslarımızı izama amadeyiz. Fakat biz ne Yunanla karşı karşıya müzakerata ve ne de İstanbul Hükûmetini tanıyan hükûmetlerle müzakerede mazuruz.

Binaenaleyh bu baptaki mukarreratınızı tebliğ etmenize intizar ederiz. Zira o vakit Sevr muahedesini haricinde bizimle müzakerata girişmeyi kabul etmiş etmek olur. Öyle olmadığı halde demek ki bizimle müzakerata girişmekten imtina ediyor.

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Efendim, mesele konferansa iştirak edelim mi, etmeyelim mi meselesidir. Evvelce de arzettiğim veçhile, bize bilvasita davet vaki olmuştur ve biz Avrupa'ya bizi davet edin dedik. Bundan sonra biz heyeti murahhasamızı... Bunlar bizi doğrudan doğruya davet etmezlerse bilvasita davete icabetle gittiğimiz takdirde bir mazarrat tevhit eder mi, etmez mi? Burada söz alan arkadaşlarımızın bir kısmı lehinde bir kısmı aleyhinde beyanı mütalâa ettiler. Bendeniz Heyeti Vekile namına lehinde beyanı mütalâa edeceğim. Malûmu âliniz bir mücadele, böyle âlemsümül bir harp yalnız silâhla hallolunmaz. Eğer kuvvei kahire ile bir neticeyi kafiye istihsal etmek, mümkün olsaydı bunu Almanlar yapardı.

Biz pek yakın bir tarihte gördük ki, Almanlar istihsal ettikleri her muzafferiyeti müteakip derhal bir sulh teklifi yapıyorlardı. Bunu niçin yapıyorlardı? Malûmu âliniz bir muzafferiyetten sonra o zaferi kazanan tarafta bir zihniyet hâsil olur, kazanan taraf artık iş bitmiştir, sulh yapalım der. Bu vaziyette kim âmil olup da hakikî bir siyaset takip edebilirse harbin muzafferiyetini o iktisap eder. Tarihte bunun misalleri çoktur. Bir muzafferiyet kazanmıştır. Mağlup gibi muamele görmüştür.

Bizim hükûmeti tanımadan heyeti murahhasa gönderilmesi meselesine gelince; malûmu âliniz Rusya Cumhuriyetini tanımadan evvel murahhas istemiştir ve evvelâ ticaret muahedesini diye resmî muahedeye kadar meseleyi... Ve diğer taraftan şunu da arzetmek isterim ki, sulh murahhasları göndermekle beraber sulh etmiş olmuyoruz. Bilâkis düşmanlarımızın yapmak istediği sulh manevrasına karşı mukabele bilimsil yapıyoruz. Eğer biz bu davete icabet etmeyecek olursak ne olabilir? Burada Hamdi Bey biraderimiz bendenizin söyleyeceğim şeyleri mâaziyyetin söylediler. Diyecekler ki daima harp ve darpla her şeyi elde edeceklerine kanidirlere. Davet ediyoruz gelmiyorlar. Bunun için bunlara insanîyetle muamele etmek caiz değildir. Şimdi bizim lehimizde hâsil olan efkârı umumiye yavaş yavaş aleyhimize dönecektir. Bunun neticesinde tabiidir ki, muharebe eden, milletler değildir, harbeden hükûmetlerdir. Bu gibi manevralarla harbi lehine kazandıkları gibi, şüphesiz ki bizim üzerimize daha şiddetli muharebeler yapacaklardır. Bunun üzerine biz, bir şey kazanacak değiliz. Kendi manevralarını daha iyi yapmış olacaklardır.

İkincisi, bir senelik tecrübe bize gösterdi ki düşmanlarımız bizimle doğrudan doğruya muharebe etmekten ziyade, kal'a içinden fetholunur fetvasınca bizi içimizden fethetmek istiyorlar. Sulh teklif ediyoruz ve sizin ağır gördüğünüz muahedeyi tadil etmek istiyoruz. (Fakat Hükûmetiniz buna muvafakat etmiyor

ve) (1) bu suretle sizin kanınızı döküyor, paranızı alıyor; bunları başınızdan atmazsanız bu halde hem memleketimizi (tahrip etmiş olacaksınız, hem de birçok kan dökeceksiniz diye aleyhimize propagandada bulunacaklar ve) (2)⁹⁵ dâhilî kuvvetlerimizi idhal ve ihlâl edecekler, hem de kendilerini haklı göstereceklerdir. Fakat biz diyecek olursak; efendiler biz geldik. Niçin? Siz teklif ettiniz ki, sırf Ankara Hükûmetinin musaddak murahhaslarını... Biz geliyoruz, tasdiknamemiz de elimizdedir, bizi niçin kabul etmiyorsunuz? Deriz. Buna karşı cevap yoktur. Biz size eskiden beri söyledik ki, biz birleşmedik. Sahte fetvalarla bizi ilân eden hükûmetle nasıl birleşebiliriz?.. Bu aynı hükûmettir, başka şahsiyetlerdir.

Hükûmetin âmili mutlaka olan İngilizler ve düveli galibe henüz İstanbul'da bütün nüfuzlarına sahiptir. Daha ağır şerait ile istedikleri yola sevk edeceklerdir. Bizim de böyle bir heyetimiz gitmekle zannetmeye-
lim ki, buyurunuz, her dediklerimizi kabul edecekler. Biz de buna karşı bunu göndermekle beraber asabımızı gevşetip iş oluyor demeyeceğiz. Bilâkis iki kat daha hazırlığımızı ihzar edeceğiz. Sahai tekemmüle getireceğiz. Bu suretle düşmanlarımız bizim heyetimiz Avrupa'da bulunurken bize bir taarruz vaki olursa onu da daha ziyade kuvvetle tard ve defettikten sonra daha kuvvetle söz söyleyeceğiz. Onlar o zaman İstanbul'u büsbütün hazfedecekler.

Bir nokta daha vardır. Vehbi Efendi hazretlerine cevap vereceğim: Propaganda buradan yapılır. Biz para vermediğimiz... bazı menafî koparabilmek için bizden daha ziyade lehimize propaganda yapıyorlar ve bunun, herhalde gizli bir manevraya müstenit olduğunu halk da anlıyor. Diyorlar ki, evet siz Türkiye Hükûmetine İzmir'i, Trakya'da bazı menafîi terk ederseniz, o vazgeçecek diyorlar. Maksudı nedir? Başkalarının mazarratlarına kendilerinin... Bizi doğrudan doğruya Yunanla muharip vaziyetinde telâkki ediyorlar. Ankasdin İzmir'den bir suretle ve bizi aldatacak şekilde çıkardıktan ve Trakya'ya başka bir şekil vererekten, eğer bizi itma ederlerse Suriye'de memleketimizin cenup taraflarındaki menafîi kâmilten terke-
deceğiz fikrindedirler. Bizim maksadımızın hududu millimiz dâhilinde ve bütün insaniyetin... hallini istediğimizi söyleyecek olursak şüphesiz o vakit siyasî manevralar, hakikî bir propaganda çıkacaktır. Hakikî propaganda nedir efendiler? Eğer buradan bir heyet giderse tabii yeni siyasî bir heyet gelmiştir diye bütün Avrupa bundan bahsedecektir. Böyle Tan'ın, Maten'in birkaç bin, birkaç yüz bin kari bulunan Fransa ve bütün İngiltere bizimle meşgul olacaktır. Niçin gelmişler ve ne istiyorlar diye bunu herkes dinleyecek ve anlayacak ve bu suretle biz ne istediğimizi doğrudan doğruya Avrupa'ya gidip anlatacağız, fiilen ispat etmiş olacağız. Fakat buradan ne kadar para verersen... mamafih efendiler vakit geçiyor, 21'de oraya yetişmek için bugün hallolunsun ve Heyeti Âliyeniz bir an evvel kararını versin. Ricam bundan ibarettir. (Müzakere kâfi sedaları, gürültüler)

REİS — Bu gibi mesailde son söz mebuslarındır. Binaenaleyh Yunus Nadi Bey'e söz veriyorum.

YUNUS NADİ BEY (İzmir) — Efendiler, sulhun ihtimali karşısında değil, tehlikesi karşısında bulunuyoruz. Biz Anadolu'da, Anadolu'nun kıyımı ile hâsıl olan Büyük Millet Meclisi ve bütün millet Misakı Millî ile tahdid olunan arazide tamamıyeti mülkiyetimizi ve bu hudud dâhilinde maddî ve manevî istiklâli tammımızı istihsal için büyük fedakârlıkla gider gelir, bu Anadolu'nun Harbi Umumiden sonra çok şayanı hayret ve elan... Harbi Umumiden evvelki Türkiye'den daha fazla bir şey gördüler. Harbi Umumiden evvel Türkiye, biliyorsunuz, her türlü tazyikler altında eziliyordu. Âdetâ hayatı daima tehlikelere maruzdu. Hat-tâ Harbi Umumî tehlikesine millet bile bile iştirak etti. O badirei uzmada mevcudiyetimi, hakikaten tehli-
kede olan mevcudiyetimi kurtarabilir miyim?.. Harbi Umumîde manzumemizi kaybettik. Öyle görünür ve belki Harbi Umumî kaybedilmekle... Kaybedilmiş olacaktı. Hayır Harbi Umumî ile cihanda yeni fikirler doğdu, milletlerin hukuku tanınmak lüzumu hâsıl oldu. Harbi Umumî gibi uzun bir haile o harbi yapan milletlerin, devletlerin kâffesinde harbe karşı büyük bir nefret ve hakikî sulha karşı büyük bir temayül tevhit etti. Binaenaleyh Harbi Umumîde döktüğümüz kanlar, ihtiyar ettiğimiz fedakârlıklar boşuna gitme-
miş gibi oluyor manzarası gözümüze çarpıyor ve hakikaten böyle Harbi Umumînin sonunda Türkiye'yi mahvetmek isteyen düşmanlar Harbi Umumiden evvelki vaziyetten daha müstakil olmak isteyen bir mil-
letle karşılaştılar. Cidalin safahatını dur u diraz tafsil etmek istemem. Bir İstanbul'da, İzmir'de, Adana'da, bizim hayatımıza kasteden İtilaf devletleri her taraftan harekete gelebilecek kuvvayı maddiye ve maneviye-

95 (1, 2) parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

mizi pençeleri altına aldıktan sonra, bilâhare aylardan sonra imza ettirdikleri Sevr ahidnamesini Harbi Umuminin içerisinde ve nihayetinde tasarlamışlardı. Fakat bir milleti uluorta boğmak pek de mümkün olmadığı için daha sulh mevzuubahis değil iken her tarafı işgal ederek... millet bu hareketlere karşı müteyakkız bulunduğu için o da mukabil bir vaziyet almış bulunuyordu. Hatta bir cidal kemali sarahatla devam ediyordu. Günün birinde bu İtilaf devletleri İstanbul'a vaz'iyed etmekle Türk milletini mefluç, beyni olmayan insan mefluç olur... Ondan sonra yapacakları ameliye kolay olacaktı. Hissi yoktu o milletin. Her tarafından kolayca keseceklerdi. Millet, hâlbuki bir vücudu insaniye müşabih olmayan bir uzviyettir. Galiba milletin başı zannolunan İstanbul milletin iradesinin temsilgâhından başka bir şey değildi. Onu millet kendisi gösterdi. İrade ve hâkimiyet bizdedir. Binaenaleyh efendiler ve ondan sonra Ankara'daki teşekkül ile yüksek... Harbi Umumiden evvelki Türkiye'den daha iyi bir Türkiye çıkarmak gayesine doğru Ankara'daki teşekkülü millî yürümektedir. Bu esnada bilvasıta bir sulh teklifi karşısında bulunuyoruz. Sulh teklifi de değil, tehlikesi dediğimiz ondandır. Sevr muahedesinin tatbikatta kabili tebdil görünen bazı mevaddını tetkik etmek üzere bir heyet çağırıyorlarmış ve Sevr muahedesini bir Hükûmete imza ettirmişlerdi. Onlar hükûmet denilen ellerindeki üsera heyetine imza ettirmişlerdi. Hâlbuki Sevr muahedesiyile sulh olmuş olduğunu iddia etmiş olmalarına rağmen her tarafta harp devam ediyordu. O sulh varakasında hakikati fiiliye tezadı tam teşkil ediyordu. Binaenaleyh Avrupa'nın efkârı umumiyesinde dahi bu tezadı tamme dikkat etmekten hali kalınmıyordu ve yavaş yavaş sarahaten denilmeye başladı ki, İstanbul'da bir heyet, hükûmet yoktur. Türk milleti ile bir sulh yapılmak istenilirse onu arayıp bulmak lâzımdır. Bu zihniyet ilerlemekte idi ve hakikaten ilerlemiştir... tesis ettiği zaten zayıf olmayan, fakat Harbi Umuminin tesis ettiği bir fikir, bir gaye vardır ki sulhu hükûmetler değil, milletler yapar. Bunu Fransa da inkâr edemez. Çünkü efkârı umumiye dört senelik bir harbin dehşetini görmüş, çünkü efkârı umumiye hakikî sulh ister. Binaenaleyh onların bu tarzı hareketleri kendi efkârı umumiyelerini de tatmin etmiş değildir. Çünkü sulh akdetsek, ettik bu defaki müracaatlarında millet de dâhil olmak üzere kendi efkârı umumiyelerinde Ankara'da teşekkül etmiş Büyük Millet Meclisinin veya Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki heyetini bir haydut heyeti ve reisini bir haydut reisi diye farzettikleri Heyeti Milliyeden de bir iki murahhas bulundurmaya şart koşmuşlardır. Yapacakları şey Sevr muahedesinin tatbikatta kabili tebdil görünen bazı mevaddını tadil etmekten ibarettir. Bu tarikle böyle bir sulha med'uvuz ve binaenaleyh sulhun kendisiyle karşı karşıya değil, tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Çünkü böyle bir sulhun eğer bu davetin neticesi bu tatbikatta kabili tebdil görünen bir iki maddeyi tebdil ise, bunun bizim takip ettiğimiz gaye ile hiçbir münasebeti yoktur. Bundan ibaret ise bu Meclisin bilâ istisna bütün mevcudiyeti şimdi olduğu yerde kalır. Şimdi olduğu yerde reddeder. Vaziyet bu olduğuna göre sulh konferansına iştirak etmemek meselesini tetkik ediyoruz. Evveleminde İstanbul'un tavsit edilmesi ve İstanbul'un bu vesile ile oynadığı fena rolü, ihanet diye tavsif eyleyeceğim rolü tavsif edecek değilim, ısrar edecek değilim. Şurası muhakkaktır ki, İstanbul esirler heyetinden başka bir şey değildir ve mukarreratı millet hakkında söz söylemesi caiz değildir. İstanbul'un yaptığı Sevr ahidnamesini Ankara'yı İstanbul tarikiyle Londra'ya götürerek dolayısıyla bizi de... tesir altına almak arzusu muhakkaktır. Bunun için söz yoktur. Doğrudan doğruya gidip gitmemek... izahatı müteakdimeden anlaşılmıştır ki, Londra'ya gitmekle bugün sulh namına yapılacak bir şey yoktur. Bunu şimdiden bilmeliyiz. Bizim istihsal... yarısını dahi verecek halde değildir. İtilaf devletleri biz tarihî bir mesuliyet deruhte etmişiz, bu mesuliyeti yarı yolda bırakmak salâhiyetini haiz olamayız. Sevr muahedenamesinin tatbikatta kabili tebdil görünen bir iki maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisinin sulhu olamaz. Bu halde yeknazarda öyle görünür ki, gitmeyelim. Mademki istihsal edilecek bir fayda yoktur. Tahmin olunabiliyor şimdiden istihdaf ettiği noktalar... Yunanistan'ı istihdaf eden İzmir meselesidir. Belki Trakya'nın bir kısmı üzerinde Midye-İnoz'a kadar, o da hususî bir idare koymak suretiyle bir şey yapmaktır. İzmir meselesinde... İzmir'in Türkiye'ye iade olunacağından emin olamayız. Çünkü biz bunları söylerken tabii takip ediyoruz onların matbuatını; İzmir'den bile emin değiliz. İzmir'de bile belki beynelmilel bir idare tesis etmek isteyeceklerdir. Bunun zımnında İzmir'i veriyoruz Sevr ahidnamesini imza ediniz diyeceklerdir. Sevr ahidnamesi arazi meselesi itibariyle değil, hukuk itibariyle, iktisadî mevad itibariyle Türk milletini haritai âlemden silmek demektir. O itibarla bu oyuna gelmekte mana yoktur. Sevr muahedesini mevzu bahis oldukça arazi meselesi bile bizi asla tatmin edemez. Bizim yapacağımız sulh yeniden karşı karşıya geçerek akdeceğimiz bir sulhtur. Sevr ahidnamesi değildir. Yoktur nazarımızda öyle bir şey. Gitmeyelim neticesi tabii olur. Fakat efendiler bendeniz de hiçbir şey hâsıl olmayacağından emin olmakla beraber, yalnız silâh kuvvetiyle değil siyaset kuvvetiyle de yürütülmesine kanaat hâsıl etmiş olduğumdan meseleyi bu noktai nazar-

dan mütalâa ederek Nafia Müsteşarı Muhtar Bey'i de davete lüzum gösterecek derli toplu bir heyete değil... ve sırf siyasî makasîd yürütmek için iki üç kişiden mürekkep bir heyet gönderilmesinin elzem olduğu kanaatindeyim. Hususiyile Londra konferansına davet meselesinin tarihçesi bu işi kolay kılar. Londra konferansına davet meselesi, devletler arasında kolay kolay... nazarı dikkate alınır bir şey değildir... İtilaf devletlerini bizim aleyhimize ittifak ettirmemek bizim menafii âliyemiz iktizasındandır... Hiçbir şeyin değil Fransa'nın eseri gayretidir. Ve Türklerin kara gözleri için değildir... Efendiler Harbi Umumî hitam bulduktan sonra İngiltere mütekellimi vahde olacak derecede hal ve mevkie hâkimi mutlak bir devlet olmuştur ve İngiltere'nin en büyük yapacağı iş Türkiye'yi imha etmek ve Hilâfeti ortadan kaldırmaktır. Bunu yapmak için zemin ve zaman fevkalâde müsait idi. Karşısında olmaz diyecek kuvvet kalmamıştı. Almanya yoktu, Rusya gitmişti. Fransa ve İtalya vardı. Fransa'ya karşı Versay diye bir Alman sulhu yapılmıştır. O sulhun tatbikatı fevkalâde bir müşkülâtı dâidir, hatta harp ihtimalatını zaman zaman üzerinde taşır bir meseledir. Onun için Fransızların elleri kolları bağlıdır. Daima Almanlarla tehdit ederler ve edegelmüşlerdir. İtalyanlar dahi maddî ve manevî birtakım ihtiyacından İngiltere'ye merbut olmak mevkiinde idiler. Yalnız İngiltere idi. ki Türkiye'ye ne lâzım geldiğini düşünmüş ve öbürlerini arkasından sürüklemekten başka bir şey ve bu biraz da kerhen olmuştur. Kerhen olan şeyler daima bir akidei vicdaniye halinde kaldığı için ta İstanbul'un işgalinden itibaren gerek Fransa'da ve ta İzmir'in işgalinden itibaren Fransa'da, Türkiye'ye karşı yapılan sulhun haksız ve lâzımüttadil olduğu kanaati vardı. Lâzımüttadil olduğu kanaati da kendileri içindir. Bizim için değildir. İtalya Yunanistan'ın İzmir'e gelmesini istemez. Çünkü bir hasmı siyasîsidir ve İtalya, biz biliyoruz ki, Anadolu'nun bazı aksamını mıntakai nüfuz yapmış idi. Bu itibarla Anadolu'nun bazı aksamını kendisine mıntakai nüfuz yapmak istemiştir. İngiltere Türklerin hatırı için değil, İngiltere Yunanistan'ı boğazların arkasına koyarak İstanbul ve Boğazlara İngiltere kendisi temellük etmek istemişlerdir. Fransa'ya göre gizli kapaklı yeri yoktur. İngiltere Türkiye'nin aksamı bakiyesinin dahi varisi mevkiine geçmiştir... kuvvei iktisadiyesi İngiltere'ninkinden belki on mislidir veya daha fazladır. O itibarla bu inhisarı istemezlerdi ve günün birinde bir vesile zuhur ederek Türkiye'de vaziyet tebeddül ederse kendileri için... o vesile zuhur etmişti. Venizelos sükût ettiği zaman Fransa siyasî Venizelos'un sükûtunu vesile ittihaz etmiştir. İsrar etmişlerdir ve o kadar ısrar etmişlerdir ki İngiltere'nin Celalettin Arif Bey tarafından bahsolunan Loid Corç'un (Loyd George) beyanatı tam... Fransızlar bu noktai nazarı yürütemiyor mülâhazasıyla Fransızlar İngiltere'ye kafa tutarak İngiltere'ye Şark meselesinden, Türk meselesinden dolayı ıskat... Onun yerine Fransa'da emsali hiç görülmemiş bir hadise olarak Meclisi Mebusan... İngiltere'ye karşı ilânı isyan mahiyetinde bir harekettir. İngiltere'de fevkalâde telâşı mucip olan bu hal neticesinde Paris'te Briyan'ın (Briand) tahtı riyasetinde Hükümet teşkil ettirildi. Sevr ahidnamesinin akdine İngiltere'nin muvafakat göstermesinden ibaret oldu demektir ki bu ara yerde, bu meyanda İngiltere'nin oynadığı bir rol vardır ki... ilk konferans Londra'da akdolanmıştı. Müteakiben Nişte ilk hafta... İngiltere o meyanda o konferansı tehir ederek Kral Konstantin'in Atina'ya gelmesi tecil ettirildi ve Konstantin'i... burada taarruz etti. Bununla Fransa'yı işgal etmek istedi. Çünkü onların elindeki delil Yunanistan harp istemiyor, Venizelos istiyor... Hâlbuki Kral Konstantin geldiği zamanda muharebe olmuştur. Taarruz devam ediyor. Daha ne istersiniz, demek istiyorlardı. Fakat Fransızlar buna itimat... Bu taarruzda İnönü'de ordumuzun gösterdiği hamaset hakikaten tarihî bir rol oynamıştır. Fransızları mesaisinde teşvik... Bu konferansa davet meselesi tahaddüs etmiştir. Tarihçesi bu olduğuna göre demek oluyor ki, Avrupada Şark meselesinden... velev ki kendi menfaatleri muktezasından olan İtilaf devletleri arasında ihtilâf... ve bu ihtilâf böyle bir daveti icap ettirecek bir halde olmuştur. Biz davetten haberdarız. Muhtelif sözler söylenebilir. Davetin İstanbul üzerinden olmasında bendenizce en mühim gaye Sevr ahidnamesini bizim tanımadığımız İtilaf Devletlerince malûmdur. Doğrudan doğruya Sevr ahidnamesi onlarca da yok olduğunu itiraf etmek mahiyetidir.

Şimdi bir söz daha. Şimdi bu konferansta bizim lehimize mutlaka bir fayda çıkacağına kani olmasak dahi vaziyeti siyasîyesi, şu vaziyeti siyasîyeyi idame edebilmek ve konferansa iştirak ediyor görünmek menafii siyasîyemiz iktizasındandır. Sonra Avrupada, aleyhimize yapılacak, yapılabilecek propagandalara da kesbi ittila ederiz. Sonra dâhilde efkârı umumiye kendi kendine hâsıl olacak; acaba bu adamlar sulh yapmamaya mı karar vermiş insanlardır zihniyetine mani oluruz. Sureti mahsusada yapılacak propaganda varsa onun önüne geçmiş oluruz. Bir heyeti siyasîye, bir sulh murahhasa değil, birkaç kişiden ibaret bir heyeti siyasîye göndermekte fayda vardır. Eğer bu heyeti siyasîye gider de bize sulh getirirse çok teşekkür ederiz. Gönderilmesi elzemdir, menafii siyasîyemiz iktizasındandır.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Pek güzel teşrih buyurdunuz. Yalnız acaba kabul hissini vermez mi? Hatıra geldi çünkü. Londra'da tadili teklif olunan Sevr ahidnamesi hatıra gelir.

YUNUS NADİ BEY (Devamla) — Ankara Hükümetinin esbabı teşekkülünden biri de bu nevi muahedenin ahkâmını kabul etmemektir ve binaenaleyh etmeyeceklerdir. Bu heyetin ilk ve son söyleyeceği söz bu olacaktır. Onun için hiç hükmü yoktur. Öyle bir vahime varsa hiç hükmü yoktur. Mamafih heyeti siyasiye dediğim dikkat buyurunuz. Çünkü heyeti murahhasa değil, heyeti siyasiyedir. Onlara verilecek talimat da ayrıca müzakere edilir. Çünkü Misakı Milliye bütün vuzuh ve şumulü ile teşrih ederlerse söylenmeyecek sözler vardır. Onları da söyleyemeyebilirler. Onları da söylememeye memur edilebilirler.

REİS — Efendim 19/on dokuz zat söz almıştırlar. Fakat kifayet takrirleri vardır. Evvelâ umumî müzakerenin kifayetini reyi âlinize arz edeyim... Müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın... Müzakere kâfi görüldü. Şimdi Londra'ya murahhas izamının kabulü hakkındaki takrir okunacaktır./Hamdi Bey'in takriri okundu.

Riyaseti Celileye

Heyeti murahhasa gönderilip gönderilmemesi hususundaki müzakere kâfi görülerek Heyeti Vekilenin murahhas izamına dair olan teklifinin kabulünü ve murahhaslarımızın şekli izamı keyfiyetinin müzakeresine geçilmesini teklif ederim.

Trabzon
Nebi Zade Hamdi

(Muvafık, muvafık sadaları)

Riyaseti Celileye

Londra'ya serian bir heyeti siyasiye gönderilmesini ve bu maksatla murahhasların tayinini teklif ederim.

Trabzon
Hüsrev

(Red, red sadaları)

HÜSREV BEY (Trabzon) — Reis Bey takririmin başka hususiyeti vardır. (Gürültüler)

EMİR PAŞA (Sivas) — Gönderilmesin diyen reye karşı müdafaa edeceğim. Bana söz veriniz Reis Bey.

Riyaseti Celileye

İstanbul Hükümeti denilen ve İslâmlar için olmayıp, maatteessüf Padişah da başta olduğu halde, İngilizlerin İstanbul'da kapı kethüdalığını ifa edegelen ve bizce mevhum bir hükümet vasıtasıyla davetimiz doğru değildir ve icabet etmek de doğru değildir. Binaenaleyh bize resen davet vuku bulmadıkça gitmek taraftarı olduğumu arz ederim.

Lâzistan Mebusu
Âbidin

Riyaseti Celileye

Müzakerenin kifayetine ve davet vuku bulmadıkça heyet izamı mahzurdan salim olamayacağından, doğrudan doğruya davet vukuunda gönderilmek üzere, şimdilik heyeti murahhasa izamından sarfınazar olunmasına karar itasını arz ve teklif eylerim. 4 Şubat 1337

Sinop Mebusu
Hakkı Hami

HAKKI HÂMÎ BEY (Sinop) — Efendiler müsaade buyurunuz, takriri izah edeyim. Takririmi izah ettikten ve maruzatta bulduktan sonra bittabi kabul edip etmemek Heyeti Celilenize aittir. Yalnız mahzurdan salim değildir, doğrudan doğruya davet vuku bulmadıkça. Tabii bendenizin de bir kanaatim vardır. Heyeti Celileniz muvafık görürse kabul ederler. Şimdi efendim Meclisi Âliniz Ankara'da toplandığı tarihten itibaren sırası düştükçe İstanbul'da bulunan Hükûmetin gayrimeşru olduğuna dair muhtelif zamanlarda müteaddit kararlar verdiği gibi... (Gürültüler) hatırı âlinizdedir. Gerek 16 Mart'tan evvel, gerek 16 Mart'tan sonra gerek hafî ve gerek celî içtimaatımızda, akdedilmiş bilcümle imtiyazat ve muahedat keenlemyekündür, denilmiş ve hatta İstanbul'da tebliğ edilmiştir. Şimdi biz İstanbul'dan bize verilen bir malumata göre Londra konferansına bir heyeti murahhasa göndereceğiz.

Biz şu malumatı iki tarzda telâkki edeceğiz: Ya makamı resminin tebliği veya eşhastan birinin tebliği. Zira yaptığımız kanun onu gösteriyor bize. Çünkü İstanbul'da bizce bir hükûmet yoktur. Tevfik Paşa veya diğer bir zat olsun. Onların verdiği malumat malumatı âdiye kabilindendir. Hiçbir sıfat ve kıymeti resmîyeyi haiz değildir. Kıymeti resmîyeyi haiz bulunmayan bir (makam tarafın vaki malumata istinaden) (1) doğrudan doğruya Londra'ya gidersek, oraya vardığımız zaman heyeti murahhasa meyanına biz de girecek miyiz? Müzakerata iştirak etmek üzere geldik diyeceğiz ve itimatnamelerimiz de elbette budur diyeceğiz. Pekâlâ, kim davet etti? Efendim İstanbul'dan Tevfik Paşa Hazretleri telgraf çekti biz geldik... Fakat siz ora Hükûmetinin meşru olmadığını iddia ediyorsunuz, hâlbuki şimdi meşruiyetini kabul ediyorsunuz, (demeyecekler mi bize? (Gürültüler) (2) Efendim müsaade buyurunuz... Meclisi Âliniz böyle bir heyeti murahhasa gönderdiği takdirde bundan evvel İstanbul'daki Hükûmet aleyhinde neşretmiş olduğunuz (bütün beyanlardan ve beyannamelerden rücu etmiş olacağız.) (3) Heyeti Celileniz kabul eder, etmez, o başka. Şu halde biz kanunen hiçbir sıfatı resmîyesi olmadığını ilân ve kabul ettiğimiz halde Tevfik Paşa kabinesinin resmîyetini nasıl kabul ederiz? Kabul ettiğimiz takdirde derler ki madem ki siz bu kabinenin resmîyetini kabul ettiniz, bunların tebligatı ile buraya geldiniz; şu halde bu Sevr muahedesini tadile lüzum yoktur. Fakat tadil yapacağız bazı noktalarda. Hâlbuki biz böyle bir muahedenin mevcudiyetini kabul etmiyoruz. Hâlbuki muahedenin mevcudiyetini kabul etmediğimiz halde muahedenin esasını kabul eden ve buna vazî imza etmiş olan bir Hükûmet tarafından (vaki talep üzerine böyle bir Konferansa iştirak etmekle) (4) telâfisi gayri kabil tarzda bir zarara maruz kalır mıyız, kalmaz mıyız? Bendeniz bu noktadan heyetin doğrudan doğruya davet bulmadıkça gönderilmesini muvafık bulmuyorum. Yunus Nadi Beyefendi'nin buyurdukları gibi, nasıl ki Cami Bey'i gönderdi isek, icap eden propagandayı yapma ve resmen bize tebligat icra ettirerek doğrudan doğruya davetimizi temin etmek vesair faaliyette bulunmak üzere. İşte şimdi de o gibi bir heyeti siyasiye gönderebiliriz. Bu muvafıktır. Fakat heyeti murahhasa halinde göndermek (hatalı olacaktır ve bu sebeple (5)⁹⁶ bir sene daha muharebe etmek mecburiyetinde kalacağız, kanaatindeyim Çünkü bu daveti kabul ederek gitmek nevama İstanbul Hükûmetinin vücudunu tasdik demektir. Binaenaleyh İstanbul'da Tevfik Paşa tarafından vaki olan daveti vesile ittihaz ederek gitmek doğru değildir. Mutlak resmî bir davete intizar etmek lâzımdır.

96 (1, 2, 3, 4, 5) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

AHMET FERİD BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) — Hakkı Hami Bey arkadaşımız resmî bir davet olmadıkça gitmek doğru değildir, buyuruyorlar. Biz bunun tamamen aksini düşünüyoruz ve aksinin varit olduğu kanaatindeyiz. Zaten Tevfik Paşa kendi yazdığı tezkerede davetin İstanbul vasıtasıyla olması tabii bir şeydir. Çünkü İtilaf mümessilleri buradadır, bizimki bir tavassut yapmaktan ibarettir, diyordu. Resmî bir davetin vukuuna intizar meselesi... Heyete mesele gelmezden evvel Paşa Hazretleri resmî bir davetin vukuunu... arizü âmik tetkik edildi, müzakere edildi. Bu müzakerat neticesinde böyle resmî bir davete raptı kalp ederek böyle bir heyeti göndermekten mücanebet etmek azim mahaziri dâi olduğu mütalâa olundu. Filhakika efendiler; resmî bir davetin vukuuna Hükûmeti Mutelifeyi icbar etmek ve onları hukukken mağlup etmek ihtimali vardır. Eğer bir heyetimiz gitmeyecek olursa düşmanımız bulunan devletler efkârı ahaliyi tağlit ederek; işte bunlar yalnız harp ve darp adamlarıdır. Bizimle temasa gelip meseleyi sulhan müzakere ve halletmek istemiyorlar, böyle bir heyeti içtimaiye ile ancak biz süngü ve tüfenk ve top ile mücadele edebiliriz diyeceklerdir. Hâlbuki bugün bunun aksi efkârı umumiyyede hâsıl olmuş, lehülhamd lehimizde hâsıl olmuştur. Bunu Yunus Nadi Bey'in tafsil ve teşrih buyurdıkları veçhile bilhassa Fransa'da... Heyeti Hükûmet de, biz de zannetmiyoruz ki, giden heyeti murahhasamız muvafık bir karar ve netice ile gelsin. Bunu biz de zannetmiyoruz. İnşallah olur. Fakat evvelce de bilmünasebe arzetmiş olduğum veçhile kendi lehlerine o kadar mevaddı, o kadar mevaddı muzırırayı tutup ellerinden almak ve hakkımızı tatbik ettirmek müşkül bir şeydir ve hatta İstanbul vasıtasıyla bizi davet etmekten gaye de mutlaka Türkiye İstanbul'da bulunur kaydı... daima başımızı, dimağımızı tırnaklarının arasında bulundurmamak arzusunu takip içindir. Biz hakkımızın şaysını anlıyoruz. Onu lehimizde inkişaf ettirmek için diyeceğiz ki, efendiler biz buraya geldik, bu meselenin hakikî müdafileri biziz, bizimle uyuşabilirsiniz ve biz de yalnız hakkımızı talep ediyoruz. Daha ziyade kazanacağız, hatta müzakereye iştirak etsek de müzakerenin içinde bazı mevaddı kabul etmesek belki bizim için zaaf olur. Fakat kapılarını bize kapayacak olurlarsa bütün memleketlerimizi esir yapmak... Sonra efendiler, biz bir sulh muahedesi akdedeceğimizi zannetmiyoruz. Doğrudan doğruya resmî açılan bir kapıda... müzakere edecek değildir. Malumu âliniz işte müzakeratı hususiye, hususi odalarda birçok şeyleri ihtiva eder. Binaenaleyh efendiler heyeti murahhasamız bize bir sulh muahedesi getiremezse bile lehimizde bulunan efkârı umumiyyeden, bilhassa Fransa efkârı umumiyesinden bizim hakkımızda daha nâfi bazı şeyleri alıp geleceklerini ümit ediyoruz. Yalnız sulh müzakeresi yapmak gaye değildir. Efendiler memleketin muhat bulunduğu badirattan bir tanesini bile ayırmak, onunla vaziyetimizi iyice ıslah ettikten sonra başkalarına yürümek (mecburiyetindeyiz.) (1) Bu da siyaseten ehemmiyetli bir şeydir efendiler. En mühim ve elzem bir noktadır ve bunun ihtimali vardır. (Böyle bir faaliyeti siyasiyeden bir zarar doğması gayet uzak bir ihtimaldir. (Gidecek heyetin orada hemen sulh müzakerelerine gireceğini tahmin etmemekle beraber;) (2) inşallah temenni ederiz olsun arzumuz sulhtan başka bir şey değildir. Dünyaya harp etmek için gelmedik, harp bir gaye değildir. Gaye sulhu temin etmek ve memleket dâhilinde (huzuru ve refahı sağlamaktır.) (3) Heyeti Vekile Heyeti Celilenizle müttefiktir, İstanbul vasıtasıyla ve onlarla teşriki mesaiye katiyen muhaliftir. Heyeti Vekile yegâne İstanbul'a bir telgraf göndermiştir. O telgrafta tespit etmiş olduğu esasat dairesinde bugün de yarın da hareket etmeye taraftardır. Orada ne diyorduk? Bu muzafferiyeti siyasiyemiz gerek Venizelos'un sükutu ve gerek Avrupada lehimizde hâsıl olan cereyanı efkâr Garp cephesindeki muzafferiyetimiz, ondan evvel Cenup cephesinde Adana cephesindeki, Ayıntap cephesindeki muzafferiyetimizin ve milletimizin azmü fedakârlığının neticesidir. Binaenaleyh milletin eğer menafiini hakkiyle temin etmek istiyorsanız milletin iradesine istinaden Ankara'da içtima etmiş bulunan ve hâkimiyeti milliyeyi temsil etmekte bulunmuş olan Büyük Millet Meclisinin murahhasları bu sulhu idare etmelidirler. Siz, dedik onlara, filhakika Sevr muahedelerini imza etmiş bir heyet değilsiniz. Fakat imza etmiş bir heyetin yerine gelmiş ve onların (mesuliyetini takabbül etmiş bulunuyorsunuz. Bu itibarla) (4) sizin bu hususta idarei efkâr etmeye, itiraz etmeye salâhiyetiniz, kudretiniz, (imkânınız) (5)⁹⁷ yoktur, kabiliyetiniz yoktur. Binaenaleyh eğer biraz vatanınızı seviyorsanız çekiliniz. Biz yalnız sizden bir şey isteriz. Murahhaslar on beş yirmi kişi olmaz. Şüphesiz ki müzakere edecek heyet de, murahhas da iki üç kişi olur. Eğer dâhil olursa gidecek iki üç kişidir. Heyeti murahhasa başka bir şey değildir. Onlara âlet makamında, kitap makamında terfik edilecek (vesaike ve vasaite) (1) ihtiyaç hâsıl olursa (bunlardan

97 (1, 2, 3, 4, 5) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

istifadeye) (2) karar verirsek bu hususta onları sizden isteriz. (Bugün sizin yapacağınız) (3)⁹⁸ Büyük Millet Meclisi tarafından intihap edilmiş olan murahhasların umum Türkiye menafini müdafaaya muktedir olduklarını İtilaf devletlerine tebliğ etmekten ibarettir. İşte İstanbul'la yapabileceğimiz yegâne vahdet bu üç noktadadır. Heyeti Celilenize arzettiğim üç düsturdur. Sevr muhadesini, birinci maddesini şimdiden kemali nefretle reddediyoruz ve menafiimize mugayir addediyoruz. Binaenaleyh hukukumuzu hukuku istiklâlimizi talep ediyoruz.

Riyaseti Celileye

Murahhasların 15 kişi olmasını teklif ederim.

Trabzon
Hüsrev

HÜSREV BEY (Trabzon) — Arzedeyim efendim, aynı meseledir. (Reisin ihtarı üzerine kürsüden indi)

Riyaseti Celileye

Heyeti murahhasa göndermek Sevr ahitnamesini kabulü tazammun eder. Heyeti siyasiye göndermek lâzımdır. Tâynini esamiye müracaat teklif ederiz.

Ergani Nüzhet	Bursa Muhittin Baha	Ayıntap Kılıç Ali	Mersin Muhtar	Trabzon Hüsrev
Karesi Kâzım	Lazistan Âbidin	Üsküdar Salâhattin	Mersin Yusuf Ziya	Cebelibereket İhsan
Kırşehir Sadık	Kütahya Cevdet	Muş Abdulgani	Diyarbakir Hacı Şükrü	Trabzon Hasan
Bursa Operatör Emin	Lâzistan Ziya Hurşit	Kozan Doktor Fikret	Saruhan Avni	İçel Mehmet Şevki

(Diğer takrirler okundu) (Reye, reye sadaları)

EMİR PAŞA (Sivas) — Heyeti Vekilenin tuttuğu yol pek doğrudur.

REİS — Avrupa'ya heyet gönderilmesi meselesi tayini esami ile reynize vazedildi. İki müstenkif, yirmi altı kırmızı, dört heyeti siyasiye talebi beyaz üzerine işaretli... Yüz biri doğrudan doğruya gönderilmesi muvafık rey usulü... (Alkışlar)

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Bugün için müstenkif olmak...

REİS — Hilmi Bey rica ederim susunuz, söz vermedim.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Bugün için müstenkif olmak mebusluğu kabul etmemek demektir...

REİS — Efendim şimdi demin bir mesele müstaahareden bahsetmiştim. Giden heyet, heyeti siyasiye olsun yolunda bir teklif vardı ki, Heyeti Celilenize arzettiğim. Sonra heyetin heyeti siyasiye olmasına dair takrirlerin tayini esami ile reye vaz'ına dair pek çok imza ile üç takrir vardır. Müsaade buyurun bu takrirlerin üçü de okunsun ve takrir sahipleri heyeti murahhasa heyeti siyasiye olması mı lâzım geleceği hakkındaki mütalâalarını söylesinler... (Gürültüler) Muamelesi olmamış bir takriri reye vaza Riyaset mecburdur.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Reis Bey söz isterim.

98 (1,2,3 Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

SIRRI BEY, YAHYA GALİB BEY (Kırşehir) — Aleyhinde söz söyleyeceğiz.

REİS — Heyeti murahhasa mı olsun, gitsin mi gitmesin mi meselesi kapanmıştır. Şimdi efendim takrirler okunur, sahipleri noktai nazarlarını izah ederler. Reyinize arz ederim, olur biter.

HÜSEYİN AVNİ BEY — Usulü müzakereye dair söz söyleyeceğim. Bu takrir reye konmuştur, mesele bitmiştir.

Riyaseti Celileye

Londra konferansına iştirakten bir fayda melhuz değildir. Ancak İtalya tarikiyle İtalya, İsviçre ve Fransa gibi hükümet ricali siyaseti ve efkârı umumiyesiyle yakından temas ederek Türkiye sulhu hakkında müdafaatta bulunacak bir heyeti siyasiye izamı mucibi fevaid olacağından olveçhile bir heyet intihabiyle izamını teklif ederim.

Bursa Mebusu
Operatör Emin

(Red, red sesleri)

Büyük Millet Meclisi Riyaseti Celilesine

İzmir Mebusu Yunus Nadi Beyefendi'nin Avrupa'ya heyeti murahhasa değil, Avrupalıların aleyhimize yapacakları propagandaya mani olmak üzere bir heyeti siyasiye izamı hakkındaki teklifinin kabulünü rica ederiz.

Adana Zekâi	Bursa Muhiddin Baha	İstanbul Ahmed Muhtar
İzmir Mahmud Esat	Eskişehir Eyüp Sabri	Çorum (Okunamadı)

(Red, red sesleri, gürültüler)

HÜSREV BEY (Trabzon) — Şimdi efendim müsaade buyurursanız bu baptaki noktai nazarımı arz edeyim. Eğer Reisi muhteremimiz Hasan Fehmi Beyefendi arkadaşımız vaktiyle bu meseleyi... müsaade buyursalardı emin idim ki maksat hâsıl olurdu. Çünkü iki celse arasında birçok rüfeka ile görüştüm. Baktım ki gittiğimiz yol bir yol... Maksudımızı arz edeyim. İyi düşünelim. İhtimal ki haksız bir mütalâa dermeyan ederiz. Pek nazik bir zamanda bulunuyoruz. Ufak bir hatayı siyasi... Hepimiz düşündüklerimizi söylemek zaruretindeyiz. Birçok arkadaşlarımız davetsiz gitsin, davetli gitsin, İstanbul'u tanıyalım, tanımayalım, Sevr muahedesi hakkında hakikaten pek kıymetli mütalâalar dermeyan ettiler. Yalnız son defa çok güzel teşrih eden Yunus Nadi Bey arkadaşımızın mütalâasını şöyle bir gözönüne getirirsek... Hatta kendilerine bir sual soracağım, gidecek heyet şayet sui telâkkiye uğrarsa ne deriz ona? O zaman buyurdular ki işte heyeti siyasiyeden maksat budur. Bir kere düşmanlarımızın bizi nasıl avlamak istediklerini anlayalım. Biz dâhilî vaziyet dolayısıyla İstanbul'u tanımıyoruz, yani düşman tarafından getirilen Hükümet, Hükümet olamaz diyoruz. Fakat oradan davet geldi diye onlarla birlikte konferansa katılmayı doğru görmüyoruz. Çünkü zaman dardır.

Sonra dâhilde, hariçte İngilizlerin propagandası sulh istemediğimizi dünyaya yayacak, ondan da korkuyoruz. Bunda pek haklıyız ve bu İstanbul'u hem tanımıyoruz, hem de... zaruretindeyiz. Hatta o kadar zaruretindeyiz ki, o kadar seri olmalı idi ki şimdi yarı yola varmalı idi. Pek muhik olarak hatıra geliyor ki niye buradan sulh heyeti murahhasası diye kemali debdebe ile, biz buradan sulh heyeti murahhasası diye bir heyet yola çıkarırsak Londra'ya gider gitmez iki ihtimal karşısında kalınacaktır. Ayağı bir yere ilişmeden en seri bir yoldan Londra'ya gidecektir. Kimseye temas ettirilmez. Buyurun efendiler Sevr muahedesi diye

ortaya atarlar, katiyen böyle olacaktır. O zaman siz bakacaksınız ki İstanbul'dan birtakım efendiler gelmiş, bunlara tabii selâm vermeyeceksiniz ve bunları tanımıyoruz diyeceksiniz, biz böyle adamlar tanımıyoruz. İngilizler diyecekler ki, biz sizi bunlarla beraber bulunmak üzere çağırdık. Sonra Sevr muahedesinin kabili tatbik bazı cihetlerini ister tanıyın, ister tanımayın. Böyle bir muvaffakiyetsizlik olacak Binaenaleyh böyle bir ademi muvaffakiyet karşısında kalmaktansa, ki yine kanaatimi arzedeyim. Bizim heyet buradan vapura binip de Londra yolunu tuttukları zaman İngilizler kuvveti pazuya verdirek Yunana son bir taarruz daha yaptıracaktır. Gayet fazlayız, ordumuz onların kafasını patlatacaktır. Yine onlar... o zaman giden heyeti murahhasa semi'na ve âtâ'na diyeceklerdir. Şimdi biz diyoruz ki böyle göndereceğimiz heyeti murahhasayı kısa bir yoldan anın... ademi muvaffakiyetle yoldan çevirmemek için, zaman kazanmak için lehimizde olan Fransa ve İtalyanları daha ziyade kazanmak için ismine diyelim ki heyeti siyasiye. Fakat mecmuu yapamayalım ki temsil ettiğimizi anlatmak için memaliki meşgule murahhaslarından, İzmir vesair meşgul yerlerden kıymetli arkadaşlarımızı koyalım içimize. Hatta benim fikrimce elli altmış kişiden onun için yirmi otuz kişi bu miktarda heyeti siyasiye, on, on beş tane murahhas, on on beş tane siyasi adam koyarak kuvvetli sulhu yapacak bir heyeti mümkünse iki üç gün içinde hemen yola çıkaralım. Fakat propagandaya başlayalım ve diyelim ki İstanbul'la... işittik ki Londra'da hiç Sevr'i nazarı mütalâaya almayalım ve bunda da bir sulh olacağını... ve bundan da sulh murahhaslarının lâzım geleceğini... şart olacağını işittik. Amal ve metalibi milliyemize muvafık ve âdil bir sulh müzakeresi için hemen bir heyeti siyasiye izam ediyoruz. Efendiler bu heyeti siyasiyeyi yoldan Londra götüremeyecek... İskoçya ile görüşecek, İtalyan amelesiyile konuşacak, oradan kalkıp Paris'e gidecek her yere girip çıkacak, oradan Londra'ya gidecek, orada bu işi yapacak, Londra'ya kemali ihtifalat ile gidecektir. Omuz omuza gidecek, şan ve şerefle gidecek... Çok mühim fark vardır. Heyet oraya gittiği zaman inşallah defolmuş olacaktır. O zaman diyecekler ki ne istiyorsunuz? Biz onlara değil, onlar bize soracaklar, ne için geldiniz? Biz diyeceğiz ki biz sulh için geldik, sulh yapmak istiyoruz. Bu maksadımızda samimiyiz diyeceğiz.

VEHBİ BEY (Karesi) — Bizim heyeti siyasiyemizi kabul edecekler mi?

HÜSREV BEY (Devamla) — Elbette paşam. Çünkü bakınız şimdiden ismini sulh murahhas heyeti... İstanbul ile beraber gitmiyoruz, kabul etmeyecekler. (Etmesinler sadaları)

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Efendim bir kere teklifim reye konsun, müzakere lüzum kalmaz. (Dinledik, bu mesele bitmiştir sadaları, hayır sesleri, gürültüler)

FERİD BEY (Maliye Vekili) (İstanbul) — Mesele bir kere ekseriyetle kabul edilmiştir. O tarzı tahrirde, bilmiyorum, heyeti murahhasa denmiş ise bu heyeti murahhasadır. Heyeti murahhasa izamını arzu etmeyen arkadaşlar heyeti murahhasa izamının kabul edildiğini görünce onu heyeti siyasiye şeklinde tadil etmek istiyorlar. Fakat tadil etmek eğer hakiki bir şey olsaydı kabul ederdik. Bendenizin mütalâamca heyeti siyasiye meselesi kabili kabul değildir.

REİS — Tabii Heyeti Hükümet namına söylüyorsunuz değil mi?

AHMET FERİT BEY (Devamla) — Şimdi efendim, heyeti siyasiye diyecek olursak bunun bütün mana ve mahiyetini üzerinden kaldırmış oluruz. Heyeti siyasiyeyi biz her ne zaman istersek gönderebiliriz ve heyeti siyasiye diye gönderseniz bazan Bolşeviklerin gönderdikleri heyeti siyasiyeye benzer ki... kapanır... Heyeti siyasiye meselesi gayet... bir meseledir. Fakat buyuruyorlar ki heyeti siyasiye denilirse belki gider belki gitmez. Biz aksini mütalâa ediyoruz. Biz diyoruz ki, biz heyetimize eğer heyeti murahhasa demezsek onun kıymet ve mahiyeti olmaz. Bir payitahta gittiği zaman heyeti murahhasanın etrafını... (Gürültüler)

REİS — Tekrar reye arzedeceğim sırada... ve heyeti siyasiye meselesinin hakkında bir teklif olmadığı... Meclisi Âlinin ve bundan başka... Riyasetin yapacağı vazife yoktur. Şimdi üç takrir vardır. Birisi gidecek heyetin heyeti siyasiye veya heyeti murahhasa olacağını tayini esami ile reye vaz'ına dairdir. (Heyeti murahhasa sadaları)

CELÂLETTİN ARİF BEY (Erzurum) — Heyeti siyasiyeden maksatları nedir? (Gürültüler)

REİS — Asabiyet göstermeyiniz...

ALİ BEY (Amasya) — Yanlış bir takriri kabul ediyorsunuz. (Gürültüler, heyeti murahhasayı kabul etmiştir sadaları)

REİS — Efendim heyeti siyasiye hakkında tayini esami ile verilen takririn tervicini kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... (Hayır hayır, red red sadaları) Efendim heyeti siyasiye hakkındaki takriri reye koyuyorum. Arkadaşlar kanaatler muhteremdir. Asabiyet göstermeyiniz, memleketin hayatî meselesinde bu kadar asabiyet gösteriliyor, beş dakika teneffüs vereceğim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, dün İstanbul'a yazılacak beyannamenin müsveddesini Divanı Riyaset yaptı. Hamdullah Suphi Bey'in kaleminden çıktığı için müsaade buyurursanız kendisi okusun.

(Hamdullah Suphi Bey tarafından müsvedde okundu okunmaya başlandı)

HAMDULLAH SUPHİ BEY (İstanbul) — Gürültüden muntazam bir okuma mümkün olmayacak.

REİS — Burası marazı beyandır millete hizmet etmek isteyenler durur.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (İstanbul) — Bu kararı bir karar suretinde İstanbul'a tebliğ edeceğiz.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Bir şey aızedeceğim; tashih ve tadil hakkında maruzatım vardır... Hali hazırda tahta calis olan diye tashih edilmesini teklif ederim.

REİS — Şimdi efendim söz vereceğim o vakit söylersiniz.

BASRİ BEY (Karesi) — Fıkra fıkra okunsun.

FEYZİ EFENDİ (Konya) — Pek muvafıktır.

HÜSREV BEY (Trabzon) — Bu yazılan bir mektuptur. Bunun tashihi kitabet tashihi olamaz. Fikir itibariyle ilâve olunacak bir şey varsa arkadaşlar söyleyebilir.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (İstanbul) — Arkadaşlar müsaade buyurur musunuz? Bir noktayı tavzih edeceğim. Meclisin doğrudan doğruya bir hitabı olmayacaktır. Divan... bu salâhiyetlerini haiz olan Meclisin İstanbul'da Tevfik Paşa'ya hitap etmesini muvafık görmemiştir. Kendisi bundan yüksektir. Buna binaen bura ile İstanbul arasındaki muhaberat cereyan ediyor... Müzakerelerin ruh ve manası alınır. Doğrudan Meclis Tevfik Paşa ile yani doğrudan doğruya Meclisi Âliniz Tevfik Paşa'yı muhatap addetmemiştir.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim Cenabı Hakkın inayetiyle arkadaşlarımız inşaallah memulun fevkinde muvaffak olurlar. Fakat aksini daima düşünmek elbette büyük bir vazife addedilir. Öyle zannediyorum ki ne kadar kuvvetimiz varsa cephe gerilerinde mümkünse onları tayyarelerle vesair vesaiti seria ile cephe tarafına alalım bu maddî kısmı böyle olduğu gibi manevî kısmı da... teşebbüs etmeliğimiz lâzım gelir. Yalnız bu Türkçe olarak neşredilmemeli Arapça ve mümkünse Acemce neşredilmelidir. Şu halde Âlemi İslâm'la olan alâkamız ve Âlemi İslâm'ın bize olan alâkası... Sonuna doğru birkaç güzel cümle ilâve edilirse hissiyat namına daha müessir olur zannederim. (Muvafık sadaları)

REİS — Meclisi Âlinin nazarı dikkatine şunu arz edeyim ki... tayinine maksur kalsın.

SIRRI BEY (İzmit) — Bu kararı ittihazdaki saik Meclisi Âlinizin muhik ve musip lisanıyla İstanbul heyetini bir kere daha hakka davet etmektir. Günahları üzerimizden atmak için şöyle son bir teklifte bulunalım ve binaenaleyh bunun tahririni tahtı karara aldık. Maksadımız şu idi. Bendeniz bu hususta ittihaz edeceğimiz kararın o mahiyetle olmasını isterim ki neşrettiğimiz zaman halk başta Padişah olduğu halde İstanbul Hükûmetinin hakikaten kendi uhdelerine terettüp eden vazifenin yapılmadığına kendileri de şahit olsun... Binaenaleyh bu karar bu suretle değil; cereyanı hali hikâyeye ederek hadisattan mütevellit bütün mesuliyetlerin oraya ait olacağını söylemek lâzımdır.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Bendeniz Hamdullah Suphi Bey'den bir şey istirham etmiştim ki hali hazırda tahta câlis olan hükümdar diye...

REİS — Efendim Hüseyin Avni Bey'in teklifi bir tashihten ibarettir. Kabul edenler... Ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

BASRİ BEY (Karesi) — Dün akşam İstanbul heyetine Heyeti Vekile tarafından tebliğ edilmek üzere Heyeti Celilenin noktai nazarını tespit eder mahiyette bir şey kaleme alınması tekrür etmişti. Hakikaten yazılan bu karar iyi bir şekilde kaleme alınmıştır. Esasen Hamdullah Suphi Bey tarafından meydana getirilen bu eserin iyi olduğu bedihidir. Yalnız bu karar Meclisi muhteremin vicdanı müşterekini tespit edeceği için, Meclisi muhteremin sinesinde bulunan bütün azanın ifrat, tefrit, itidal noktalarından haiz olacağı hissiyat ve ruhiyatı ihtiva etmesi lâzım geleceği için, sonra yine bu karar bu üç noktada mütefavit olan Türkiye halkının, milletimizin ve hatta bütün Müslümanların hissiyatı müşterekisini tamamiyle izhar edeceği için bu kararın o noktai nazardan Meclisçe kemali itina ile tetkik edilmesi lâzımdır. İhtimal ki efendiler namıkulhuruf Hamdullah Suphi Beyefendi kendi hislerinden tecerrüt edememiş olabilirler. Çünkü Hamdullah Suphi Beyefendi de elbette kendisine mahsus bir fikir ve hisse maliktir ve bundan dolayı bittabi tâyib edilmez.

REİS — Basri Bey, teklif, Divan Heyetinin teklifidir. O nokta üzerine söyleyiniz.

BASRİ BEY (Devamla) — O halde efendiler; Hamdullah Suphi Bey tarafından kaleme alınan beyannamenin... zannediyorum ki yine Meclisin ekseriyetinde hâkim olan hissiyata, ruhiyata tevaful etmek için herhalde fıkra fıkra nazarı tetkike itibara alınması lâzımdır.

Sonra efendiler; dün böyle bir beyannamenin kaleme alınması teklif edildiği zaman mevzuların nelerden ibaret olması lâzım geldiğini burada arz ve izah eylemişim. Biraz lisan mutedil olmalıdır ki efkârı umumiye üzerinde lâzım gelen tesiri icra edebilsin. Ben lisanı müfrit görüyorum. Eğer yazılan şey iyi bir tesir icra etmek maksut ise iyi bir tesir icra edecek bir şekilde tetkik edilmesi lâzımdır. Benim kanaatim böyledir. (Müzakere kâfidir sesleri)

REİS — Efendim bir meselei müstaahare zuhur etti. Basri Bey'in söyledikleri gibi Doktor Refik Bey de bu mealde takrir veriyorlar. Zaten bu bir karardır. Bu karar ya fıkra fıkra okunur reyinize vaz edilir, lâzım gelen tashihat yapılır veyahut toptan okunur yine söz alınır lâzım gelen tashihat yapılır. Arzu ederseniz böyle yapalım. Arzu ediyorsanız yarınki içtimaa bırakalım. Bunun o kadar müstaceliyeti yok, bunu yarına kadar tehir edelim.

Kabul edenler lütfen ellerini kaldırsın... Kabul edilmiştir.

Şimdi efendim heyeti murahhasanın gitmesini Heyeti Âliniz kabul etti. Fakat heyeti murahhasa kimden ibaret olacaktır? Bunların tayini için Heyeti Vekileye mi salâhiyet vereceksiniz, yoksa kendiniz mi intihap edeceksiniz? O yolda bir takrir vardır ve bir de esami listesi vardır.

Riyaseti Celileye

Dâhili ve harici suitesirata meydan kalmamak için Londra konferansına müstakillen iştirak edilmesini ve murahhasların zırde esamisi muharrer zevat meyanından intihap ve bunlara icap ederse hariçten mütehassıslar ilâve edilmesini teklif eyeriz. 4 Şubat 1337

Ertuğrul
Mustafa Kemal

Ertuğrul
Necip

İzmit
Halil İbrahim

Yunus Nadi Bey (Aydın)

Mahmud Esad Bey (İzmir)

Muhtar Bey (İstanbul)

Vehbi Bey (Karesi)

Vehbi Efendi (Konya)

Ali Şükrü Bey (Trabzon)

Sırrı Bey (İzmit)

Celâlettin Arif Bey (Erzurum)

REİS — Şimdi bu meseleyi halletmek icap ediyor.

SUAD BEY (Kastamonu) — İcra Vekilleri tarafından intihap edilmiş olan zevatın... düşünölmüş olan mahiyette ayrı bir şekilde tecelli... Binaenaleyh bendeniz gidecek heyetin altı kişiden ibaret olmasını ve yine altısının da bu heyet arasından intihap edilmesini teklif ediyorum.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Arkadaşlar gönderilecek heyeti şu suretle intihap etmek temennisinde bulunuyorum. Divanı Riyasete Heyeti Vekile versin, biz de her encümende birer intihap yapalım, toparlayalım, o intihap listesini Heyeti Umumiyyeye verelim, ekseriyeti kim ihraz ederse o olsun.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Arkadaşlar Heyeti Vekilenin hatırına gelen isimler daha Riyasete takdim edilmiş... Heyeti Vekilece mutasavver isimlerin bir kısmı arzedildi efendim demek ki bitmiş bir şey karşısında değildir, Riyaset efendim Meclisin Reisi olmak hasebiyle namınıza imza etmek... o zamana kadar arzu buyurursanız efendim... gün kalmamıştır. 21 Şubat'tır. Eğer bunun üzerine aramızdaki münakaşa dolayısıyla vakit geçirirseniz olmaz. O halde arkadaşlar dün zaten Reis Paşa Hazretleri de söylemişlerdi; arzularınızı Riyasete bildiriniz. Riyaset tetkik ederek, sizin de arzularınızı nazarı dikkate alarak tadilat yapar.

VEHBİ BEY (Karesi) — Paşa Hazretleri, ki ikinci bir derecede olarak Meclise gelecektir ve arkadaşların mezuniyeti talep edilmiş olacaktır. O vakit kime seyyidena Heyeti Celile tasdik edecektir, demişlerdi.

ADNAN BEY (İstanbul) — Meclis intihap edecektir demektir.

HAMDULLAH SUPHİ BEY (Antalya) — Heyeti Vekile tarafından teklif edilen isimler Riyaset tarafından tasdik edilmek, edilmemek mümkündür. Fakat Riyasetin de noktai nazarı buna taalluk ettiği halde yine bunu münakaşa etmeyi kabul ediyorsanız bu bitmiştir. Gidemez artık.

HAMDİ NAMIK BEY (İzmit) — Efendim bendeniz Heyeti Celilenizin iki noktada nazarı dikkati âlinizi celbedeceğim. Heyeti Vekilenin listeyi tanzim etmesi muvafıktır. Fakat şunu rica ederiz ki murahhaslar Meclisi Aliniz âzası meyanından bulunsun. İkincisi; Londra'ya murahhas göndermeye muarız kalan arkadaşlarımızın istinad ettiği nokta iştirakten bir şey ümid etmedikleri kanaatinden mütevelliddir. Binaenaleyh onlar meyanından da bulunması lâzımdır.

REİS — Efendim murahhasların Meclis âzasından olmasını kabul edenler el kaldırsın... Müttefikan kabul edilmiştir. (Gürültüler) Efendim bir kere murahhasların Meclisi Âliniz âzasından olması iki günlük müzakere neticesi iktizasındandır. Mademki murahhaslar Meclisi Âliniz âzasındandır. Heyeti Vekile veyahut Makamı Riyaset... Heyetiniz bunlara mezuniyet verecektir... Tensip buyuranlar lütfen el kaldırsın... Eller kalkar... şimdi efendim adedi hakkında Suad Bey'in bir takriri vardır. Fakat tensip buyurursanız bunu adetle tespit etmeyelim. Mezuniyeti tasdik edilmediği takdirde o arkadaş gidemez... Diğerlerini Heyeti Vekile tasvip etmiş olsun, tensip etsin, tasdik etsin ne olursa olsun. Bunlara Meclisi Âliniz mezuniyet verecektir ki gitsinler. Mezuniyetleri burada okunurken eğer herhangi bir murahhasın mezuniyeti tasvip ve tasdik edilmeyecek olursa o arkadaş gidemez bu da hem Heyeti Vekile için hem de... münasip bir şekil olmaz.

A. FERİD BEY (İstanbul) — Buyurdıkları doğrudur. Fakat bir taraftan intihap edilip bir taraftan Heyeti Celileniz tarafından intihap edilecek arkadaşlarımız da intihap edilmek hususunda müşkülât çekilmek için bunun münasip bir şeklini bulalım. Binaenaleyh Heyeti Celileniz fikirlerinizi izah buyurunuz, Heyeti Vekile de tenevvür etsin.

VEHBİ BEY (Karesi) — Fakat dünkü listeyi gördükten sonra herhalde kendimiz mezuniyet vereceğiz.

FERİD BEY (Devamla) — Efendiler gerek Heyeti Vekilenizi ve gerek arkadaşlarınızı böyle müşkül bir mevkide bırakmamak için mutavassıt bir teklif dermeyan buyurunuz.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Efendim buradaki arkadaşlar da lütfen mebusluk sıfatından dolayı Heyeti Vekile aramıza girer resen mesul bir heyetimiz yoktur. Heyeti Vekilece de, Meclis tarafından intihabında hiçbir mahzur yoktur. Onlar da mebus sıfatıyla aramıza girerler... Çünkü yaptıkları şeylerden mesul değildir. Meclis mesuldür. (Şüphesiz sesleri)

VEHBİ BEY (Karesi) — Efendim bu muvafık değildir. Bizim tasvibimiz bu, işte intihap demektir.

REİS — Efendim aded hakkında üç takrir vardır. Hüsrev Bey murahhasların on beş kişi olmasını teklif ediyor.

VEHBİ BEY (Karesi) — Müsaade buyurunuz bir şey soracağım. (Malatya Mebusu Feyzi Efendi'nin takriri okundu) (Red, gürültüler)

(Okunmayan takrirler)

Riyaseti Celileye

Gönderilecek heyeti murahhasa meyanında siyasette haizi ihtisas Muhtar Bey'in izamını teklif eylerim.

Saruhan
Avni

Riyaseti Celileye

Şahıslarının masuniyeti kumandanlıktan çekilmeleri Meclisçe yine şayanı takdir olacağı mânâsını muhtevi Paşa Hazretleri vasıtası ile Meclis namına bu akşam bir telgraf keşidesi şartı ile meselenin tamamen Heyeti Vekileye terk edilmesini teklif eylerim.

Eskişehir Mebusu
Mehmet Emin

Riyaseti Celileye

Mesele pek nazik ve mühimdir. Müzakerenin devamı, kanaatlerin tebellürü lâzımdır. Yarınki Cuma günü öğleden sonra hafi içtimai teklif eylerim.

Trabzon
Hüsrev

Riyaseti Celileye

Heyeti murahhasamızın izamından sonra Meclis namına İstanbul'a bir şey yazılmaya lüzum kalmamıştır. Bu suretle reye vazını teklif eyleriz.

Kütahya
Cemil

Hakkâri
Mazhar Müfit

Riyaseti Celileye

Heyeti murahhasanın buradan intikâkinde kendilerine verilen talimat ile verilen salâhiyetin derecesi hakkında Hariciye Vekâletinden sual edilmesini teklif ederiz.

İçel
Haydar Lütfi
Reddedildi
Kastamonu
Doktor Suat

Trabzon
Celâlettin

Kırşehir
Rıza
(Moskova'ya giden)
Kâtip
(İmza okunamadı)

Riyaseti Celileye

Altı zattan mürekkep bir Heyeti Murahhasa Meclis namına gönderilmesini teklif eylerim.

Isparta
Hüseyin Hüsnü

Riyaseti Celileye

Heyeti Murahhasa Türkleri temsil edeceği cihetle bazısının fes, bazısının kalpak iksası suretiyle muhtelif eşkâl ve kıyafetle gitmeleri şayanı dikkat olduğundan heyeti müşarünileyhanın herhalde yeknesak bir serpuş ile arzı endam etmeleri lâzım geleceğini heyeti muhteremenin nazarı dikkatine arz eylerim.

Tokat
Rıfat

Riyasete

Hilâfete, İslâm âlemine merbutiyetimiz derecesini ilân eder birkaç cümlelerin dahi derç ve Arapça ile Acemceye tercüme olunarak en seri vasıtalarla İslâm âlemine neşredilmesini teklif ederim.

Bolu
Tunalı Hilmi

Riyaseti Celileye

Londra'ya gidecek heyete vakit çok ve mebzul değildir. Bu heyetin altı kişiden ibaret olmasını ve Meclisten intihabını teklif ederim.

Kastamonu
Doktor Suat

Riyaseti Celileye

Mesuliyetin Heyeti Vekilece deruhtesine mebni gönderilecek heyeti Murahhasanın da Heyeti Vekilece tayini mukteziyatı vazife olmakla olveçhile icrasını teklif eylerim.

Saruhan
Avni

Riyaseti Celileye

Heyeti Murahhasa meyanına dâhil olacak zevatın; konferansta iştirakte menfaat olmadığı fikir ve kanaatinde bulunan zevattan intihap edilmemesi arzedilmiş ve Heyeti Celilerince de kabul buyurulmuş idi. Hâlbuki Heyeti Vekilece verilen listede bu zevattan da mevcut bulunduğu cihetle bunların listeden tayyî ile yerlerine diğerlerinin namzet olarak iraesinin kabulünü teklif ederim. 5 Şubat 1337

(Bu takririn üzeri çizilmiş)

İzmit
Hamdi

Riyaseti Celileye

Londra Konferansına Murahhas olarak Malta'da mevkuf zevat meyanından intihabını teklif ederim.

Üsküdar

Selâhattin

Riyaseti Celileye

Bütün millet ve dolayısıyla âlemi İslâmiyetin hükmü idamını münteç bir mahiyette bulunan Sevr muahedesini Allah'tan korkmayarak, milletten utanmayarak mademki İstanbul bülehası tasdik etmiştir ve mademki Tevfik Paşa'ya tebliğ olunan Kanunu Esasi mevabdı muaddelesine uymakta tasarrufatı kavliye-den memnu, mahcur olması lâzım gelen İstanbul hanedanı abesle iştilal mahiyetini vererek Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini tasdikten imtina etmiştir. Artık onlarla tevhibi mesai belâhetlerine iştilal demek olduğundan veçhenminelvücut caiz değildir. Ancak konferansa bizden murahhas göndermemek efkârı umumiyei cihan karşısında cidalcu göstermek isteyen Avrupa, bilhassa İngiliz siyaset dolabına yağ sürmek demek olacağı da bedihidir. Binaenaleyh Misakı Milli ile müşeyyet olan gayei mukaddesimizden gayrı bir fikir ve emel takibinden münezzeh olduğumuzu bir kerre daha bütün âlem nazarında ispat etmiş olmak üzere, Meclisi Âlimizi teşkil eden zevatı kiram meyanından kehaneti siyasiye ile müştehir ve maruf vatanla alâkadar olanların tefriki ile ve her türlü mahzur ve ihtimalâta karşı salâhiyet ve hattı hareketlerinin tahdidi ile bir taraftan müheyya bulundurulması ve diğer taraftan dahi lâyetegayyer olan noktai nazar ve azmi katil millimizin istihsali için (Hazır ol cenge, eğer ister isen sulhu salâh) mantukunca sulhu müsellaht farizasından gaflet olunmayarak ordularımızın tezyit ve teşdidi ile beraber murahhaslarımızın resen Londra'ya izamı suretiyle konferansa iştilal edilmekle âlemi İslâm ve efkârı umumiyei cihan karşısında rüştü siyasimizin ispatını ve İstanbul ile muhaberemizden sarfı nazar olunmasını teklif ederim.

Muş
Ahmet Hamdi

Riyasete

Meselenin zemini konferansa bir heyetin gönderilip gönderilmemesi olmakla evveleminde her hatibin yalnız bu esastan bahsetmesini teklif ederim.

Bolu
Tunalı Hilmi

Riyaseti Celileye

Londra Konferansına murahhas izamı hakkında ekseriyetin vermiş olduğu karar altı aydan beri istinad etmekte olduğumuz ve istinad etmek islediğimiz Rus siyasetini zirüzeber ettiğine kaniim.

Londra Konferansından büyük bir istifade temin edilemeyeceği hakkındaki Hükümet beyanatına bakarak Türkiye Büyük Millet Meclisi için hem Şarkın, hem de Garbın kaybedilmiş olacağı neticesine vasıl oluyorum.

Binaberin Hükümetin bu bapta ne düşündüğünün ve bu hususta bizleri de tenvir eylesininin müstacelen Hariciye Vekâletinden sual edilmesini teklif ederim.

5 Şubat 1337
Bursa Mebusu
Doktor Operatör Emin

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

8 Şubat 1337 (1921) Salı

Münderecat

1 — ZAPTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Sevr Muahedesi hakkında İstanbul'da Tevfik Paşa'ya çekilen telgraf.

Cilt: 8

147'nci İn'ikat – 3'üncü Celse

YÜZ KIRK YEDİNCİ İN'İKAT

8 Şubat 1337 Salı

Üçüncü Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Celse küşat edildi. Zaptı sabık hulâsası var, okunacaktır. Müzakereye başlıyoruz

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

Yüzk Kırk Beşinci İn'ikat

5 Şubat 1337 Cumartesi

Üçüncü ve Dördüncü Celseler

Hasan Fehmi Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ile; Londra Konferansına gidecek Sulh Heyeti Murahhasısı hakkında Heyeti Vekile tezkeresi üzerinde müzakerata devam olundu ve celseye son verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip
Kütahya
Râğıp

REİS — Zaptı sabık hakkında mütalaa var mı?.. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Sevr Muahedenamesi hakkında Tevfik Paşa'ya çekilen telgraf.*

REİS — Mevzuun müzakeresine başlıyoruz.

Söz Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin. Buyurun efendim.

FEVZİ PAŞA (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ — Efendim, İstanbul ile muhaberenin neticesini arzetmiştim. Bunun üzerine Heyeti Âliyeniz cevap vermek için bir karar ittihaz buyurmuştu. Üç, dört gündür bunun tehiri İstanbul münasebatında bazı teşevvüşata sebebiyet veriyor. Rica ederim cevap verilsin de İstanbul'la hesabımız kesilsin.

MEHMET AKİF BEY (Burdur) — Efendiler, İstanbul'la aramızdaki sui tefehhümün kalkması bu iki liğin bertaraf edilmesi için Meclisi Âliniz karar verdi. İstanbul'a bir telgraf yazılacaktı ve bu da Meclis tarafından yazılacaktı ve son cevap olacaktı.

HAMDULLAH SUPHÎ BEY (Antalya) — Beyefendi yazmışlar, geldiler burada okudular.

MEHMET AKİF BEY (Burdur) — Sadi; Şarkın en hâkim şairi Sadi der ki: "İnsan daima doğru söylemelidir. Her söylediği doğru olmalıdır. Fakat her doğruyu her vakit söylememelidir." Bendeniz o telgraf müsveddesinde bugün söylenilmesi muvafık olmayacak birçok hakikatler gördüm. İcap eden yerlerde gayet şedit bir lisanla ifade edilmiş. Eğer maksat itilâfın temini ise bu lisan tahfif edilmelidir. Daha itilafcuyâne yazılmalıdır. Biz metalibimizi bir lisanı mutedil ile bir üslubu leyyin ile ifade edersek ve onlar kabul etmezlerse o zaman mesuliyet ve vebal onların omuzlarına gider, kabul ederlerse iş bitmiş olur. Bendeniz bir şey karaladım. Müsaade buyurursanız okuyayım. Ankara ile İstanbul arasında cereyan eden muhaberatın İstanbul'un henüz gerek kendi vaziyetini, gerek Anadolu'nun vaziyetini lâyikiyle ihata edemediği kanaati

hâsıl oluyor. Milletin beratı idamından başka bir şey olmayan Sevr muahedenamesini İstanbul'a kabul ettiren esbabın burada mevzubahs edilmesini münasip görmüyoruz. Ancak milletin istiklâli o muahedenamenin birkaç maddesinin tadil ve tebdiliyle temin olunamayıp büsbütün ortadan kalkmasına mütevekkif bulunmasına nazaran vaktiyle o muahedenameyi kabul edenlerin bugün konferansta lâzım gelen vaktü tesiri haiz olamayacakları pek tabiidir. Mütarekeden beri devam eden ve inayeti Hakla hayat ve istiklâlimizin halâsına kadar devamı muhakkak olan mücahede milliyeye sayesinde bugün lehimize olarak bir vaziyet inkişaf etti. Bu müsait vaziyetten istifadeye koşturmak bütün kuvvayı Devlet için bir vecibei hayatiye iken İstanbul'un hakayıkı ahvale göz yumarak ruhtan ziyade şekil ile meşgul olduğu nazarı teessüfe görülüyor. Zaman, geçmiş vakayii tahlil ile uğraşacak zaman değildir. Ecnebler Devletimizin bütün varlığını payıml etmişler, en tabii hukukunu çignemekten sıkılmamışlardır. Bu tecavüzlere diğer taraflardan evvel maruz kalan ve el'an ecnebi tahakkümü altında baş bile kaldıramayan İstanbul'un bu ahvali gözününde tutarak ona göre bir vaziyet ittihaz etmesi zarurî iken, makûs bir istikamet alması cidden mucibi teessüftür. İstanbul nazarında henüz resmen âsi telâkki edilen Anadolu bugün istiklâli için, Makamı Hilâfet ve Saltanatın tahlisi için canla başla uğraşıyor, düşmanların muhacematına göğüs geriyor, bu yolda kanını döküyor. Binaenaleyh bugün söz sahibi ancak kendisi olmak icap edeceğini itiraf ve kabul etmek ve aradaki sui tefehhümü bertaraf ederek Büyük Millet Meclisine tefvizi umur eylemek kendisinin ve bütün memleketin selâmeti namına İstanbul için en mütekaddim ve en mütehattim bir vazifedir. Bugün İnaneti Hakla millet vahdetini temin etmiş, meşru Meclis ve Hükümetini teşki ile ordularını tanzim eylemiş, her türlü müdahâlâtı ecnebiyeden azade olarak tenfizi ahkâm ve kazada bulunmuş iken, bütün bu şeraitten tamamiyle mahrum bulunan İstanbul'un hâlâ eşkâl ve merasim ile uğraşması menafii millet ve maslahatı ümmetle katiyen kabili telif değildir. Bugün İstanbul'un uhdei hamiyetine düşen en mühim vazife derhal Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu Meclise ait olduğunu ilân etmektir. Bunun hilâfında hareket milletin halâsına set çekmek, tefrika ve inkisama bâdi olmak, Makamı Hilâfet ve Saltanatı (papalık) gibi kuvvayı maddiyeden mahrum ve gayrimeşru bir şekle sokarak ecneblerin amalîne bâziçe derekesine indirmek demektir. Buna ise Şeriatı garrayı İslâmiyenin katiyen müsaadesi yoktur. Kaldı ki Müslümanlık nazarında pek büyük bir mevkii dinîsi olan Makamı Muallâyı Hilâfeti vaz'ı meşruundan çıkarmaya hiçbir ferden, hattâ o makamı işgal eden Zatı Şahanenin bile salâhiyeti olamaz. İradei Şahane maslahatı ümmet üzerine ibtina ederse muteber ve muta olur. Evet, zatı Şahanenin arzuyu zâtî ve emri hususileri başkadır; Ümmetin emini olmak haysiyetiyle deruhte buyurdıkları emaneti Hilâfetten mütehassıl şahsiyeti maneviyyenin iradesi başkadır. Binaenaleyh bugün Zatı Şahane bütün âmâlî hususiyelerinden tecerrüt etmek ve o, deruhte buyurdıkları emaneti kübradan mütehassıl şahsiyeti maneviye namına maslahatı Ümmet muktezası veçhile iradatı âliyyede bulunmak mecburiyeti şeriyesinde dirler. Maslahatı Ümmetin muktezası ise (icmaı ümmet) mahiyetinde olan ve bir kuvvei maddiyeye istinad eden Büyük Millet Meclisi, evet ancak bu Meclis izhar etmek mevkiinde bulunuyor. Malûmdur ki dini İslâm'ın kıyam ve bekası için zarurî olan teşhizi cüyüş, şeddi sugur, tenfizi ahkâm ve kaza şeraiti esasîyesini bilküllüyle iptal ile makamı manâyı hilâfeti mühmel bir hale koyan (Sevr) muahedenamesini kabule cevazı şer'i yoktur. Şayet İstanbul'u böyle gayrimeşru bir vaziyete sokan sebep cebr ü ikrah ise bugün o sebebin zail olduğu iddia olunamaz. Binaenaleyh ecneblerin cebr ü ikrahiyle bütün şeraiti esasîye şeriyesinden tecrit edilen Makamı Hilâfet ve Saltanat için o şeraiti temin eden Büyük Millet Meclisini derhal Makamı Celili Hilâfetin kuvvei müeyyidesi olarak tasdik ve bu Meclisin icmaı ümmet mahiyetinde olan mukarreratını kabul ile kendi vaz'ı meşruunu iktisap etmek bir vazife seriye olduktan başka beynelmüslimin büyük bir mevkii ihtiramı bulunan Hanedanı Âli Osman'ın ilelebet bu mevkii mümtaşık muhafaza edebilmesi için de elzemdir. Gerek Zatı Şahanenin, gerek bütün Cihani İslâm'ın malûmu olmalıdır ki Büyük Millet Meclisince bugün Makamı Hilâfet ve Saltanatın halâsını ve milletimizin istiklâli tammını temin etmekten başka hiçbir gaye mutasavver değildir ve bunun böyle olduğunu her milletvekili ferden ferda yemin ile teyit etmiştir. Onun için bugün İstanbul'un mânâsız vesveselerle nazarı ecanipte milletin vahdetini kesredekcek gayrimeşru bir tavır takınmasına Büyük Millet Meclisi son derecede müteessiftir. Artık bu gayrimeşru vaziyete bir an evvel hatime vermek; bu zavallı, bu fedakâr milletin mukadderatını idare etmekte bulunan Büyük Millet Meclisiyle tevhibi mesai etmek, aynı gayenin husulüne elbirliğiyle çalışmak dinî, vatanî, millî vaziafin akdemidir. Binaenaleyh gayemizin husulünden sonra aramızda halli pek kolay

olan mesaili dâhiliyeye ait birtakım noktai nazar ihtilâflarının bugün katiyen mevzubahs edilmemesini ve yalnız din ü milletin menafii âliyesi düşünülerek derhal Büyük Millet Meclisinin meşruiyetinin kabul ve intihap ettiği murahhasların tasdik edilmesini, bu suretle aradaki ikiliğin kaldırılarak Kur'an'ın ve sünneti Resulün emri veçhile Devlet ve milletimizin ecanibe karşı yekpare bir bünyanı marsus halinde tecelli ettirilmesini selâmeti din ü devlet namına son defa olarak temenni ederiz. İşbu kararımız Tevfik Paşa'ya aynen tebliğ olunmak üzere Heyeti Vekileye tevdi olundu.)

HAMDULLAH SUBHÎ BEY (Antalya) — Arkadaşlar; Burdur Mebusu muhteremi Mehmet Akif Bey'in teklif ettikleri şekli bendeniz dinledim. Bir noktada kendilerine iştirak etmek mümkün olduğunu arzedeceğim. Eğer Riyaseti Celile ile Heyeti Vekile ile İstanbul arasında olan muhaberat satır be satır hatıranızda kalmış ise tahattur buyurursunuz. Arzu ettiklerini esas itibariyle bidayette biz teklif ettik. Hiçbir nama bir heyeti murahhasa izamı mümkün olamayacağı ve bizim yollayacağımız heyet bütün memleketi temsil eder diyen birinci telgraftı. İkincide, üçüncüde aynı noktai nazarı müdafaa ettik. Kendileri bir daha tecrübe etmek istiyorlardı. Şimdiye kadar teati edilmiş telgraflardan anlaşılmıştır ki İstanbul'u akl ü mantık dairesinde harekete getirmek imkânsızdır. Müfrit bir hayrahlıkla, azamî bir vatanperverlikle lâzım gelen şeyi yapınız ve hatta yazılması icap eden her şeyi yazınız, yine faidesizdir. İstanbul saraydan başlayarak bütün sarayın nüfuzu altındaki eşhasa varıncaya kadar öyle bir karanlık ve delâlet içindedirler ki bunları akl ü mantika ircaa imkân yoktur. Bendeniz de ilk zamanlarda mülâyemet ile işi halletmek taraftarı idim. Fakat bilahare kani oldum ki, belâhet yolunda saray berdevamdır ve sonuna kadar devam edecektir. Akl ü mantık dairesine gelmeleri imkânı yoktur ve bizim en müsait şekillerle hatta Loyd Corç'un (Loyd Georges) söylemiş olduğu, ki Loyd Corç'un bu sözünü burada aynen tekrar edemeyeceğim, çünkü gazete yanımda yoktur eğer İstanbul Hükûmeti razı olursa biz o zaman Ankara Hükûmetiyle temas ederiz, diyordu. İstanbul Hükûmeti razı oluyoruz diyemez miydi arkadaşlar? En büyük düşmanımızın nâzırı söylüyor. Bizimle maksatta müttefik olan bir heyet bunu diyemez miydi? Biz aradan çekiliyoruz, hakikaten haizi salâhiyet olan orasıdır diyemediler. İltihak etsinler ve buradan salâhiyet alsınlar gitsinler. Bunlar malûm olduktan sonra bizim ümidimiz kalmadı. Biz kani olduk ki İstanbul'dan akl ü mantık dairesinde bir şey beklenemez.

HACI AHMET EFENDİ (Muş) — Efendiler, bendeniz de Mehmet Akif Bey'in fikirlerine iştirak etmekle beraber bazı mütalâatta bulunacağım. Celse mademki hafidir, serbestçe, fakat ruhu meseleye dair muhtasaran söyleyeceğim. Ben derim ki siyaset, duruşu maslahatâimiz terkibinden ibarettir. Binaenaleyh mademki milletın ekseriyete karip bir kısmı hilâfet ve saltanata lâyenkasem bir rabitai maddiye ve maneviye ile merbuttur ve elyevm Halife namı tahtında bulunan Sultan, hakkı Hilâfeti zir ü zeber edercesine efkârı umumiyei milletten mülhem olmayan bir muahedeyi tasdik etmiş ve milletın mebhusün anh kısmı ise halife hazırın hakkı kaza sakıt, iyiyi ve kötüyü takdirden âciz, ecnebilere münkat bir mahlûktan gayri bir şey olamayacağına gayri muttali bulunmuştur. Şu halde bir taraftan o kısmı milleti bu hususta tenvir, diğer taraftan da millî hudutlarını muhafaza ve halife makamını düşmandan tahlis kastıyla teşekkül etmiş olan Büyük Millet Meclisi, Türkiye halkını emperyalizm ve kapitalist tahakkümünden ve zulmünden kurtarmak irade ve hâkimiyetin bilâ kayd ü şart milletın olduğu anlatılmalı. Büyük Millet Meclisinin makasıdı ve istihdaf ettiği gayeyi bir lisani leyyin ile tasvir eden beyannamelerle milletle Padişahın ikazını temin etmeli.

İSMAİL SAFA BEY (Mersin) — Efendim, bendenizce henüz zamanı gelmemiş bir meseleyi münakaşada ısrar ediyoruz. İhtilâf uçurumu, zihniyet farkı zannederim ki artık tamamiyle meydandadır. İstanbul Anadolu'yu ezmek ve iğfal etmek için hiçbir şeyden çekinmedi. Bazen fetvalarıyla, bazen düşmanla yan yana yürüyen, silâhlarla, her türlü vesait ile bizi ezmeye, bizi mağlup etmeye çalıştılar. İstanbul'daki insanlar kimlerden ibaret olursa olsun ve ne mahiyette bulunursa bulunsun, netice itibariyle, aynı zihniyette birleşiyorlar ve hepsi Anadolu'nun meşruiyetinden ve Anadolu'nun mukaddes bir dâva takip ettiğinden şüphe ediyor. Nitekim bugünkü vaziyeti meydana getiren Anadolu'ya murahhas göndermek hakkını çok görüyorlar. Eğer İstanbul şüphe etmemiş olsa idi, Anadolu'nun bütün milletın arzusunu temsil ettiğini kabul etmiş olsaydı zannederim ki bileklerimiz kuvvetiyle meydana gelmiş şu fırsattan istifademize mani olmaz ve şu hakkın bize mahsus, bizim hakkımız olduğunu tasdik ederdi. Hükûmet İstanbul ile bir muhabere kapısı aradığı ve hepimiz de bunu arzu ettiğimiz halde, ihtimal ki zamanı gelmediği için söylenmesini muvafık bulmadığımız birçok sözler söylendi. Buna karşı da İstanbul muannit bir vaziyette

kaldı ve yine bildiğinden şaşmadı. Biz de, tabii, kararımızı verdik ve İstanbul peşinde dâvamızı takip için Londra'ya murahaslarımızı intihap ettik ve gönderdik. Binaenaleyh mesele bendenizce artık kapanmıştır. Bir daha İstanbul'un karşısına çıkıp da siz susunuz demek doğru değildir. Çünkü İstanbul, arkadaşlar açık söyleyeyim, bizden serbest bulunuyor. İstanbul söz söylerken vatan endişesinden uzak olarak aklına geleni söylüyor. Bize şaki diyor, haydut diyor. Halifeye isyan etmiş diyor. Memleketin menfaatini düşünmeksiniz söylüyor. Hâlbuki biz, hepimiz biliyorsunuz ki, birtakım endişeler altındayız. Karşımızda memleketin menfaati var. Daima onu müteessir edeceğinden korkarak sözlerimizi, adımlarımızı ona göre atmaya, söylemeye mecbur oluyoruz. Bugün İstanbul hakikaten ters bir vaziyet alırsa biz ona karşı bir şey yapacak değiliz. Filhakika zamanı gelirse biz İstanbul'a karşı her türlü vaziyetimizi, her türlü kararımızı serbest vermekte haklıyız. Fakat bu zaman gelmemiştir zannediyorum. Zamanı gelmediği için bu meseleyi kurcalamak memleketin menafiine muvafık değildir. Bunu kapamalıdır.

HAMDİ NAMİK BEY (İzmit) — Mehmet Akif Bey biraderimiz İstanbul'a yazılacak telgrafnamenin Heyeti Vekilece kabul edilen şeklinin şedit olduğunu söylediler. Ben bunun aksini iddia edeceğim. Kendilerinin temas ettikleri üç mühim noktayı izah ederek ispat edeceğim.

Yazdıkları cevapta Mehmet Akif Bey buyuruyorlar ki: Birincisi, İstanbul'a karşı Meclisin meşruiyetini tanımaları lâzım geleceğini, ikincisi, Sevr muahedesinin kabul edilmemesi; üçüncüsü, Makamı Hilâfet ve Saltanatın bu feverana ittiba etmelerini yazıyor. Zannedirim geçende Heyeti Vekile ile İstanbul arasında cereyan eden şeyler okunmuş idi. Gerek Mustafa Kemâl Paşa Hazretleri tarafından ve gerek Fevzi Paşa Hazretleri tarafından milleti temsil eden yegâne heyet Meclisi Âliniz olduğunu söyledikleri halde yalnız Mustafa Kemâl Paşa ve Fevzi Paşa Hazretlerine tevcihi hitab ediyorlardı. Bundan anlaşılıyor ki, zaten meşruiyetini tanımadıklarını söylüyorlar. Binaenaleyh meşruiyetimizi tanımayan bu heyete bunu bir daha söylemek haşvi zaittir, zaaftır. Saniyen, İstanbul Hükûmeti Sevr muahedesini kabul etmiştir. Üçüncüsü; Makamı Hilâfet ve Saltanattan bahsediyorlar. Hâlbuki Heyeti Vekilenin bu cevabında bundan bahsedilmemiştir. Bendeniz zannediyorum ki, şimdiden bundan bahsetmek nabemahaldir. Böyle bir hatve atarsak bundan rücu etmek, mümkün değildir. Eğer buna Padişah itaat etmezse Padişahın hal'i lâzım gelir. Bu nazik nokta ile oynamak şimdi doğru değildir. Binaenaleyh Heyeti Vekilenin lisanında şiddet varsa o şiddeti tadil ederiz. Fakat Heyeti Vekilenin yazdığı cevap şedit ise bu ikinci cevap muzırdır.

Arkadaşlar, bir noktayı daha izah edeyim ki, teklif Divan Heyetini memur etmiştir. Divan Heyetinin teklifidir.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim, Hamdullah Suphi Bey de, Safa Bey de derin bir hakikatten bahsettiler. Maatteessüf Safa Bey arkadaşımıza iştirak edemeyeceğim. Herhalde kararnamenin İstanbul'a tebliği elzemdir ve bundan maksat da İstanbul ile uzlaşmak, uzlaşmamak meselesi değildir. Zira bu kararnamenin sırf propaganda noktai nazarından elzemdir, Zira bu kararname geçen de söylediğim veçhile, Arapça, Acemce de tabedilerek neşredilmekle beraber (kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla) kabilinden esasen millete hitab edilmiş bir kararname demektir. Bunun bu noktai nazardan derin bir tesiri olacaktır. Binaenaleyh katiyen bu kararnamenin gönderilmesi lâzımdır. Kaldı ki iki müsveddeden hangisini tercih meselesi... Hamdullah Subhi Bey bendenizi mazur görsünler. Pek dar bir zamanda, yekten hakikaten mükemmel görülüyor. Lâkin bazı noktaları birdenbire atlayıyorlar ve bahusus sonu yoktur. Bunları sonra tabii Hamdullah Subhi Bey tertibinde tanzim ederler. O kolaydır. Yalnız meal, tarzı ifade bir de şumulü olmak noktai nazarından herhalde Akif Bey hocamızın müsveddeleri cidden müreccahtır. Bendeniz Akif Bey'inkini göndermek istiyorum. İki üç kelimeye dokunacağım. Beratı idam denilmiş. Berat kelimesi güzel noktalarda kullanılır. Ecnebiler denilmiş. Müşrik hasımlar dense daha iyi olur.

MUHİTTİN BAHA BEY (Bursa) — Efendim; bendenizce ne şekilde yazılırsa yazılıns İstanbul'un zihniyeti başka, bizim zihniyetimiz başkadır. Bizim zihniyetimiz milletten doğan bir zihniyettir. Onları tefessüh etmiş bir zihniyet, bizimki milletin ruhundan doğan yeni zihniyettir. Bu mütefessih zihniyetin bizim zihniyetimizi anlamasına imkân yoktur. Fakat mademki Meclisi Âliniz böyle bir şeyin yazılmasına karar vermiştir, Hamdullah Subhi Bey kardaşımızla, Mehmet Akif Beyefendi üstadımız bir şey hazırlarlar. Şiddet itibariyle daha muvafık gördüğüm Hamdullah Subhi Bey'in yazdığı şeyi aynen kabul buyurmazsanız Mehmet Akif Beyefendi'ninki gayet iyi yazılmış veyahut üç dört kişi tarafından bir müsvedde kaleme

alınmasını teklif ediyorum. Şunu da arz edeyim ki, tarihimizin en mühim noktasında, buraya kadar geldikten sonra zaaf ile mevkiimizi küçültmeyelim. Bulduğumuz yeri muhafaza edelim, inmeyelim.

EMİR PAŞA (Sivas) — Efendim, Meclisi Âliniz tarafından yazılacak olan cevapname hakkındaki karar murahaslarımızın gitmesinden evvel verilmişti. Şimdi Meclis murahaslarını tayin etti ve yola çıkardı. İnşallah muvaffak olurlar. Bendeniz zannediyorum ki o zamanki verdiğimiz karar o zamanın fikriyle ve o zamana göre düşünülmüş idi. Şimdi ittihaz etmiş olduğunuz bu karar heyetin yola çıkmasıyla değişmiş oluyor. (Hayır sesleri) Hayır demeyiniz. İstanbul'un aldığı vaziyet zaten malûmdur. İstanbul meşru hakkımızı dinlemiyor. Yahut telâkki edemiyor. İstanbul'un telâkki edip edememesi meselesi kendi fikriyle, rey ile hareket eden bir heyet vaziyetinde olduğuna kani değilim bendeniz. Herhalde hasımlarımızın tesiriyle hareket ediyorlar. Bizim de onlara karşı aldığımız vaziyet meşru bir vaziyettir. Kendilerine hizmet ediyoruz. Fakat aynı zamanda İstanbul da kendi İstanbulluğundan düşmek istemez. Bundan dolayı her şeyi yapmak ister. Şimdi İstanbul'a bir şey yazmak mevzubahs olunca, her halükârda bizim hakikatlerimizin kendilerine ilka ettiği ve şu vaziyete göre lâzım gelen şeyi söylemek ve söylediğimizi icra etmek istiyorsak, eğer bunun nihayetine de varamayacak isek, bir zaman için düşünmek ve son söyleyeceğimiz sözü söylemek doğru değildir. Artık vaziyet ortaya çıkmış, her şey anlaşmıştır. Şiddetli söylemek olmuyor, mülayim, mütevazı söylemek de yakışmıyor. Mademki o yakışmıyor, bu yakışmıyor, biz de hiçbir şey söylemeyelim. Yok, eğer son sözümlü söylemek istiyorsak söyleyelim ve sözümlü yerine de getirelim. Doğrusu budur. Yalnız bir şey var efendiler. Biliyorsunuz ki müekkilleriniz memleketleriniz bu gibi şeyleri can kulağıyla dinleyecektir. "İstanbul Büyük Millet Meclisi ile teşriki mesaiye kalkmış, Büyük Millet Meclisi kabul etmemiş, Heyeti Vekilesi kabul etmemiş" gibi birtakım sözler meydana çıkacaktır. Büyük Millet Meclisi tarafından bir şey kaleme alınsın, bu ilân edilsin. Bu ilân herhalde İstanbul'a da gidecektir. Tevfik Paşa'ya değil. İlân edilecek tarzda yazalım. Bütün Cihan İstanbul'un almış olduğu vaziyetin gayri münasip olduğunu tasdik edecektir. Buna karşı da Heyeti Vekilenin aldığı vaziyetle vesaireyi bir beyanname şeklinde yazalım.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Arkadaşlar; Londra konferansına davet münasebetiyle iki mesele karşısında kalmış olduğumuzu zannediyorum. Bunlardan biri, heyeti murahasanın izamı ve şekli izamı idi, zannedirim. Zannedirim ki bu mesele hallolunmuştur. İkinci nokta; bu münasebetle İstanbul'a dahi aramızda âdeta münasebat başladı. Bu münasebat ve muhaberat ehemmiyetli bir noktada durdu. Malûmu âlileri Meclis Riyasetinden ve Heyeti Vekile Riyasetinden çekilen telgraflara cevaben Tevfik Paşadan gelen en son telgrafta takip edilmiş olan meşru hususatın, makul ve kati hususatın hiçbirini kabul edilmedikten maada, bizi bir de tarih ve vicdan muvacehesinde itham ediyor. İşte bu muhaberat üzerine Heyeti Vekile kendiliğinden hiçbir muamele yapmadı, Meclise arzetti ve Meclis o gün pek makul olarak son cevabın verilmesi kararını verdi. Fakat maatteessüf efendiler o karar o gün icra edilmek lâzım gelirken, o günden bugüne kadar geçti. Efendiler, dört saat zarfında vaziyeti siyasyede birçok tebeddülât olur. Bir defa heyeti murahhasa meselesi bizce sureti katiyede halledilmiş ve hattâ tahrik edilmiştir. Bu kararın istilzam ettiği muamelâtın birisi de, doğrudan doğruya Düveli İtilafiyeye birtakım notalar verildi. Diğer taraftan İstanbul ile olan münasebatımız da birtakım teşevvüşata uğradı. İstanbul burada hiçbir Meclisi tanımadı. Âsi bir Mustafa Kemal tanıyordu. Ona da dedi ki, korkma ben seni affettim. Mukarreratı sabıkam mülğadır. Binaenaleyh meşru hükümet benim dedi ve tuttu, şuna buna emirler vermeye başladı. Binaenaleyh o günkü karar ile bugünkü karar değişmiştir efendiler. Mamafih zaman geçmiş olmakla beraber Tevfik Paşa'ya karşı vaziyeti hakikiyelerini müdrük olduğu halde Meclisi Âli millet namına son ve kati kararını tebliğ mecburiyetindedir, denir. Meclisi Âliniz bunu iki suretle yapabilir. Birisi; yalnız karar suretiyle yapar ve bunun sureti tebliğini Heyeti Vekileye tevdi eder. Diğer taraftan da bazı rüfekanın beyan buyurdıkları misillü bu beyanname bu ithamat karşısında tarihe geçecek bir vesikadır. Ancak evvelce verilmiş karar mucibince mufassalca bir suret tebliğ edilmek lâzım gelirse, efendiler Burdur Mebusu Akif Bey biraderimizin yazmış olduğu şeyde bazı mühim tadilât yapılması lüzumunu görmekteyim ve bu hususatı arz edebilmek için o taktiri ele alayım. Baş tarafta Sevr muahedesinin bazı maddelerini kabul etmektense, Sevr muahedesinin heyeti umumiyesini tadil etmek lâzımdır, diyor. Bunu bugün Büyük Millet Meclisinin beyannamesinde zikretmek diplomatik bir hatadır. Biz Sevr muahedesini kabul etmediğimizi ilân ettik ve bu azimde bulunduğumuzu birbirimize söylüyoruz. Fakat bundan sonraki muamelemizin kati

ifadesi baş murahhasımızın sözüyle başlayacaktır. Bunun zamanı mıdır, değil midir? O ayrı, başlı başına bir meseledir.

Sonra meselâ ikinci sayfasında (“...bugün lehimize olarak bir vaziyet inkişaf etti. Bu müsait vaziyetten istifadeye koşmak bütün kuvayı devlet için bir vecibei hayatiye iken İstanbul’un hakayıkı ahvale göz yumarak...” deniyor.) (1)⁹⁹ Vaziyet böyle değildir efendiler. Elhamdülillah bizim vaziyetimiz iyidir. Muztar vaziyette değiliz, koşma vaziyetinde de değiliz. Henüz bize teklif edilen teklifin ciddiyetine emniyet yoktur. Biz koşmuyoruz, fakat bazı hukukumuzu dünyaya ilân etmek için gidiyoruz. Bu mânada kabul, tabii Tevfik Paşa’nın dediği olmuştur, aman fırsat zuhur etmiştir. Hayır efendiler; böyle değildir. Yani bu gibi ufak şeyler vardır.

Sonra burada deniliyor ki bu Meclis meşrudur. Sonra burada deniliyor ki, (“Bugün İstanbul’un uhdei hamiyetine düşen en mühim vazife derhal Büyük Millet Meclisinin meşruiyetini tasdik ve konferansa murahhas göndermek hakkının münhasıran bu Meclise ait olduğunu ilan etmektedir.”) (1) Efendiler bu Meclis meşrudur ve bunun meşruiyetini kimseye tasdik ettirmek lâzım değildir. İkincisi; bu meşru Meclis, meşru ve salâhiyettar olan murahhaslarını göndermiştir. Bu heyetin Avrupa’ca tanınması için Tevfik Paşa’ya ricaya ihtiyacımız yoktur. Binaenaleyh böyle bir şeyi beyannamemizde söylemek, giden heyeti murahhasamızın kıymetini katien sifıra indirmek demektir.

Sonra efendiler; makamı Hilâfet ve Saltanatın tabiri sırasında Papalık kullanılmıştır. Makamı Hilâfet ve Saltanatın Papalık kelimesiyle heyetimiz tarafından ifade olunmasına ve bu kelimenin kullanılmasına bendeniz şahsen taraftar olamam.

Yine altıncı sayfada bazı izahat vardır. “Sevr muahedesini kabul etmeye cevazı şer’i yoktur” deniliyor. “Edilirse makamı muallâyı Hilâfeti mühmel bir hale getirir” deniyor. Hâlbuki Sevr muahedesini kabul edilmiş ve makamı hilâfeti mühmel bırakmıştır. Malûmu âlinizdir ki efendiler, Şûrayı Saltanatta Sevr muahedesini Zatı Şahane bizzat ayağa kalkmak suretiyle kabul etmiştir. Binaenaleyh vaki bir şeydir. Eğer bu vaki gibi kabul edilirse, zaten Makamı Hilâfet ihmal edilmiştir. Hâlbuki biz bunu itiraf etmek istemiyoruz. Onun için bunun da ifadesi zamanı gelmiş ise...

Sonra yedinci sayfasında yine zatı Şahanedan Büyük Millet Meclisinin tasdiki talep ediliyor. Evvelki başka bir mânada idi, bu da başka bir mânadadır. Hâlbuki efendiler biz Zatı Şahane, İstanbul’da düşman süngüsü altında iradesini istimale gayri muktedir, yani esirdir, dedik. Binaenaleyh bizim Meclisimizi bir esir tasdik edemez. Bu da doğru değildir. Olsa olsa o zat Meclisi kabul ettiğini ve tanıdığını - dikkatle yazılmak lâzım geleceğine dair bir fikir vermek için söylüyorum, tanımak başkadır, tasdik etmek başkadır. Çünkü herkes tanıyabilir - ilân etmesini...

Sonra efendiler, sekizinci sayfasında bugün şöyle böyle anlaşalım ve bunun husulünden sonra aramızda pek kolay olan idarei dâhiliyeyi...” Şimdi efendiler, iki şahıs konuşmuyor. Bir milletle bir şahıs konuşuyor. Öyle pazarlık olamaz zannederim. Malûmu âliniz hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. Artık bunda pazarlık hakkı bizde mevcut değildir. Böyle bir pazarlık olamaz zannederim. Azm ü imanımızda bir tereddüt ve teşevvüş olduğunu bugünden ilân etmiş oluyoruz. Binaenaleyh kimse ile pazarlığımız yoktur. Meşruiyet üzerinde bulunuyoruz. Akıl ve mantık üzerinde bulunuyoruz. Bunlardan sarfı nazar etmek doğru bir şey olamaz.

Sonra, son sahifesinde bazı ifadeler var. Şöyle böyle olursa mevcut olan ikilik bertaraf edilmiş olur. Bu da tabii siyasi bir ifade değildir efendiler. Biz ikilikten bahsetmedik ve etmeyiz efendiler. Biz vahdeti tamme halindeyiz. İkilik iddia eden onlardır. Onu biz iddia etmekle sarahaten onların vaziyetini kabul etmiş oluyoruz. Bu tabiri yazmakla onların vaziyetini tasdik etmiş oluruz. İkilik yoktur. Vahdet vardır ve bu vahdeti tanımayan hali delâlette bulunanlar vardır. Binaenaleyh görülüyor ki, bu gibi icraî hususatta teferruata girişmek doğru değildir. Bir defa zaman meselesi çok mühim bir tesir yapıyor. Bendeniz yeni bir teklif arz etmek istiyorum. Meclisi Âlinin tebellür eden kararı ne ise Tevfik Paşa’ya son yazdığı telgrafa cevaben iki üç madde olarak sureti münasibede ve kısaca yazmakla Meclisi Âli vazifesini ifa ederse, zan-

99 (1) Mehmet Akif Bey’in okuduğu nottan alındı. M. Ünver

nederim çok güzel olur. Yoksa şimdi bu yazılmış olanları bu heyete tevdi edersek doğru olmaz. Bu esas kararlar tespit edilir ve Heyeti Vekileye tevdi edilirse. Heyeti Vekile sureti münasibede tebliğ eder efendim.

REİS — Mevzuu müzakere olan ve Divan namına teklif edilen, elimizde matbu nüshası bulunan bir teklif ile Akif Bey biraderimiz tarafından verilen ve tadilname mahiyetinde olan teklif var. Bir de verilecek cevabın kısa olarak Heyeti Vekile tarafından yazılmasını ve Heyeti Vekilenin buna memur edilmesi bir taktirle teklif ediliyor. Kozan Mebusu Fikret Bey'in bir taktiri var ki İstanbul ile hiç muhabere yapılmamasın, diyor.

Heyeti umumiyesi hakkında müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Müzakere kâfi görüldü.

Şimdi vaziyeti izah ettim zannederim. Bir, Divanın matbu olan şekli vardır. Bir de İstanbul ile hiç muhabere edilmesin diyor. Diğer bir taktir de bu hususa Heyeti Vekileyi memur edelim diyor.

MUSTAFA KEMAL PAŞA HAZRETLERİ (Ankara) — Korkarım Heyeti Vekile müşkül bir vaziyette kalır.

REİS — Verilecek tadilnameleri ve Mehmet Akif arkadaşımızkini ve bunun daha mufassal olmasını arzu buyuruyorsanız...

TAHSİN BEY — Efendim, Meclisi Âlinin bir defa Tevfik Paşa ile muhabereye salâhiyeti var mıdır, yok mudur? (Vardır sesleri)

REİS — Cevap yazılması esasen kabul edildi ve cevapname Divanı Riyasete havale edildi. Artık bu cevap verilmesin gibi bir şey mevzuu bahsolamaz.

BASRİ BEY (Karesi) — Usulü müzakere hakkında söyleyeceğim. Bir mebusun usulü müzakere hakkında sonradan söz söylemeye hakkı vardır, İstanbul'a karşı değil, zahirde ona karşı değil, akıl ve mantıktan uzak olduğunu bildiğimiz İstanbul'a karşı değil, zahirde ona karşı, hakikatte efkârı umumiyeye karşı telkinat yapmağımız lâzımdır. Meclisi Âli böyle bir cevabın yazılmasını kabul etliği zaman, zannederim ki, Heyeti Vekile de kabul buyurmuştu. Zaman meselesidir buyuruldu. Kelimeler üzerinde efendiler istediğimiz kadar tenkit ederiz. Dünyada tenkitten kolay bir şey yoktur. Tenkit ederiz, münakaşa ederiz. Fakat ruh ve esas itibariyle bir şey yazılmasına Heyeti Umumiyenizce karar verildikten sonra, zannederim ki, bu kararın infazı lâzımdır. Bendeniz İstanbul'dan ziyade, ey millet, ey Âlemi İslâm; işte biz şunu yazdık. Bu rezil İstanbul zihniyeti bunu bile kabul etmiyor. Hattâ bu Âlemi İslâm'ın şairi tarafından yazılmıştır diye propaganda edilecek olursa gayet iyi tesir yapacaktır.

REİS — Efendim, müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Kabul edilmiştir. İstanbul'a Meclisi Âliniz tarafından cevap yazılması hakkındaki kararı sabıkı muhafaza edenler lütfen el kaldırsın... Efendim bir şey yazılmamasını kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir efendim.

Riyaseti Celileye

İstanbul'a yazılacak telgrafnamenin tehiri tetkik ve keşidesinden naşi birçok mahazir tevellüt etmekte olduğundan bunun bugün müstacelen müzakeresini teklif ederim. 7 Şubat 1337

İzmit Mebusu
Hamdi

Riyaseti Celileye

İstanbul ile muhabereyi sureti katiyede kat'a karar vermeksizin yalnız sükût ile mukabele edilmesini teklif ederim. 7 Şubat 1337

Bursa Mebusu
Doktor Operatör Emin

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

12 Şubat 1337 (1921) Cumartesi

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Londra Konferansına iştirak etmek üzere intihap olunan heyete verilen talimat.

Cilt: 8

149'uncu İn'ikat –2'nci Celse

YÜZ KIRK DOKUZUNCU İN'İKAT

12 Şubat 1337 Cumartesi

İkinci Celse

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP: Cevdet Bey (Kütahya)

REİS — Efendim; celseyi kuşat ediyorum. Zaptı sabık hulâsasını okutuyorum.

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

Yüz Kırk Yedinci İn'ikat

8 Şubat 1337 Salı

Üçüncü Celse

Hasan Fehmi Beyefendi'nin riyasetlerinde içtima ile; Sevr muahedesi hakkında İstanbul'da Tevfik Paşa'ya çekilen telgraf mevzuu üzerinde müzakere cereyan etti ve mezkûr telgrafa cevap verilmemesi kabul edildikten sonra celseye son verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip
Yozgat
Feyyaz Âli

REİS — Zaptı sabık hakkında mütalaâ var mı?.. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1- — Londra Konferansına iştirak etmek üzere intihap olunan heyete verilen talimat.

REİS — Londra sulh konferansına intihab olunan heyeti murahhasaya verilen talimata dair izahat verilecektir.

Söz Fevzi Paşa Hazretlerindir.

FEVZİ PAŞA (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Efendim, Londra konferansına iştirak etmek üzere intihap olunan heyeti murahhasaya müzakerata esas olmak üzere bir talimat tanzimi için Heyeti Vekilede yapılan müzakeratı medide neticesinde gayet veciz ve milletin birçok defalar âleme ilân ettiği esasatı havi olan Misakı Milli mevaddı dairesinde hareket olunmasını en makul; en mantikî bularak kendi ellerine bunu tevdi ettik. Bunun mevaddı ilân olunmuş ve herkesçe malûmdur. Ancak bizim heyeti murahhasanın Londra'ya muvassalatına kadar ne gibi mevad üzerinde müdafaatta bulunacağıнын mektum kalması doğrudan doğruya menafii millîye iktizasındandır. Orada neyi müdafa edeceğimizi kimsenin bilmemesi lâzımdır. Bu suretle bizim verdiğimiz talimatı esasiyenin doğrudan doğruya Misakı Millîden ibaret olduğunu kimseye alenen söylemedik. Doğrudan doğruya Heyeti Âliyenize arz ediyorum ve bunlar hakkında arzu buyrulursa izahat vereyim.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Bu talimatı şimdi burada okumak belki aramızda ihtilâf hâsil etmekten başka bir şeye yaramayacaktır ve esasen bunun gayet mektum tutulması lüzum ve ehemmiyeti de Hükümetçe zikr ü beyan ediliyor. Mademki Heyeti Celile bunun üzerine hiçbir şey yapmayacaktır. Heyeti murahhasanın konferansa iştirakini temin için tabii bir talimat yapılır. Bunu mevzubahse lüzum yoktur. (Doğru sesleri)

TAHSİN BEY (Aydn) — Efendim, Paşa Hazretlerine bir şey söyleyeceğim. Efendim Misakı Milli ahkâmı malûmdur. Fakat malûmu âliniz bizim Londra konferansına davetimiz için yapılan tebligat ve istitlaat meyanında, Yunanlılarla bizim aramızda müzakerata bir zemin ittihaz edilmekte olduğu anlaşılıyor. Misakı Milli hududu dâhilinde Yunanlıların hiçbir hukukunu tanımadığımızdan ve onlarla bizim aramızda müzakere edilecek hiçbir şey olmadığından dolayı bendenizce hiçbir hususta Yunanlılarla müzakereye girişilmesinin tebliğ edilmesi lâzımdır. Bunun heyeti murahasamıza tebliğini teklif ederim.

TUNALI HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim eğer burada bir ruh bulunmasa idi, Yunanlılar, o hayalci Rumlar memleketimize dolmasalardı, Avrupa'nın senelerden beri böyle vâhi ve hayali sözlerle zihinlerini doldurarak birtakım müddeiyatta bulunmasalardı Tahsin Bey'in sözleri doğru olurdu. Hâlbuki Yunanlıların ellerinden gelse baştan başa bütün Anadolu'yu Yunanistan yapacaklar.

BASRİ BEY (Karesi) — Efendiler, Hakkı Hami Bey'in sözlerine iştirak ediyorum. Mademki Büyük Millet Meclisi Hükümetini teşkil eden Heyeti Vekile mesuliyeti deruhte etmiştir, bu mesuliyet dairesinde icap eden talimatı tanzim eder, murahasalarımız da bu dairede hareket eder. Bizim esasatımız taayyün etmiştir. Ayrıca müddeaya hacet yoktur.

Bendeniz burada Balıkesir'den aldığım mektuplardan hissettiğim bir arzudan bahsetmek istiyorum. Efendiler, bizim ordumuzu kazandıracak yegâne çare kuvvettir. İnönü muzafferiyeti... (Doktor Emin Bey, Bursa ve İzmit Mebusu Hamdi Beyler gürültü eder.) (Meclis müzakeratını işkâl eden Bursa Mebusu Operatör Emin ve İzmit Mebusu Hamdi Beyler Riyasetin teklifi ve Heyetin kararıyla Meclisten ihraç edilmişlerdir.)

BASRİ BEY (Devamla) — Efendiler, bu Meclisi muhteremimizin, hamaset itibariyle tarihi millimizde ihraz ettiği mevkie munzam olarak diğer bir meziyeti istisnaiyesi daha vardır ki, o da Meclisi teşkil eden zevatın gayri müslimlerden âzâde ve sırf Müslümanlardan mürekkep olmasıdır. Müslümanlıkta esas kardeşliktir, samiyettir. Hepimiz aynı gayeye yürüyen kardeşleriz. Binaenaleyh burada kardeş arasında samimiyet hilâfında hareket olunması, zannederim doğru değildir. Londra konferansında bizim dâvayı millimizi halledecek yegâne âmil arzettiğim veçhile kuvvetimizdir. Bizim inkirazımıza mani olan İnönü muzafferiyeti vaziyeti siyasyede pek mühim bir tebeddül ve tahavvül husule getirmiştir. Efendiler, biz bir taraftan müzakeratı sulhiyeyi icra ile beraber, diğer taraftan da - eğer imkân varsa, bilmiyorum var mı, yok mu - emri vakiler ihdasına çalışalım. Emri vakiler ihdas ettikçe biz dâvamızı kazanacağız.

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Efendiler, geçen celselerin birinde arz etmiştim. Harbi Umumîde bir taraftan cephelerde çalışılıyordu, diğer taraftan da sulh müzakeratına girişiliyordu. Nasıl muharebelerde askerler birbirini mağlup etmek için manevra yapıyorlarsa bu harp manevrasına hiçbir veçhile mani olamaz. Biz bir taraftan ordumuzu tensik edeceğiz ve fırsat düştüğçe - düşmanlarımız bizim üzerimize gelecek olurlarsa - onları tepeleyeceğiz. Mümkün olursa biz kendimiz taarruz ederekten onları memleketimizden çıkarmak imkânını istihsal edeceğiz.

EEMİR PAŞA (Sivas) — Bendenizin söyleyeceklerim, Basri Bey'in söylediklerinden hariç bir şey değildir. Basri Bey'e gelen mektupları okuduk. Her gelen söylüyor. Yunanlıların icra ettiği mezalim pek mühtiştir. İnönü muzafferiyeti elhamdülillâh epeyce vaziyetimizi temin etti. Eğer müdafaa hususunda yalnız tedafüi değil, tecavüz için bir şey yapılmak icap ediyorsa heyetimizin burada oturması kâfi meblağ muvakkat bütçe ile Meclisi Âlinizin reyine arz edildiği için bir kere bu rakamın tayyına imkân yoktu. Müzakere ettiğimiz bütçe, pekâlâ biliyorsunuz ki, bir şekilden ibarettir. Esasen 59-60 milyona baliğ olduğu halde Meclisi Âliniz her nasılsa 67 milyona mezuniyet verdi. Heyeti umumiyesi müzakeresinde yine o fazla mezuniyeti istirdat yolunda karar ittihaz edildi. Yani bu fasıllarda gerek paranın sarfiyatı ve gerek miktarı itibariyle para sarf edilmişti. Hem de sarfına daha evvel muvakkat bütçelerle mezuniyet verilmişti. Ekseriyet; benim Divan kâtipleriyle bilistişare takdir ettiğim ekseriyet hilâfında ise cidden bendenizi affetmenizi rica ederim. (Hayır hayır sesleri) Bu da ancak tayini esami ile belli olacaktır. Dünyada vicdanımdan, elime verdiğiniz ve tatbikine memur ettiğiniz nizamnameden başka hiçbir şey düşünmem. Bu itibarla bunun muamelesi nizamname mucibince tamamdır. Fakat çok istirham ederim, alenî celsede meseleyi reyinize koyacağım. Mesele taayyün etsin ve bu mesele taayyün edinceye kadar bendenizi affediniz. İtimadınızın

zerre kadar bendenizden zail olduğunu hissettiğim dakikada ben orada ifayı vazife edemem. Çünkü müte-essir olacak olan vazifedir. Memleketin bütün mukadderatı burada mevzuubahis oluyor. Bu hal bendenizi huzuru âlinizde bu maruzatta bulunmaya sevk etmiştir.

SALİH EFENDİ (Erzurum) — Efendim, bir usul meselesi vardır. Meclisin senei devriyesi dahilinde ittihaz etmiş olduğu bir karar hakkında yine o sene içerisinde tekrar o meseleyi rüyet etmesi doğru mudur, değil midir? Bunu bir kere Riyasetten sual ediniz. 23 nisandan evvel tekrar bir takrir verilebilir.

MEHMED ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Burada mevzuubahis olan itimad ve ademi itimad meselesi değildir. Her iki taraf da galatı rüyet olmak meselesidir. Bir taraf iddia ediyor ki, ekseriyet bu takriri nazarı itibara almadı. Divanı Riyaset kâtipleriyle görülüyor ki değildir. Bütün mevcudiyetimizle çalışalım. Yalnız İnönü muzafferiyetiyle kalmayalım, elimizden geleni yapalım. Vuracağımız darbeler konferansa tesir edecektir. Bahar geliyor, bizim de aradığımız budur.

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Efendim, muharebede müdafaai mutlaka ile hiçbir netice istihsal edilemeyeceği bir kaidei

ezelidir. Biz murahhaslarımızı göndermekle büsbütün gevşeyecek değiliz. Uğraşacağız. Fakat bunun zamanı bugün müdür, değil midir, bugün mü yapalım,

yarın mı yapalım, bu bir zaman ve takdir meselesidir.

EMİR PAŞA (Sivas) — Bunun zamanını tayin etmek bu heyete aittir. Herhalde ne yapmak lâzım geliyorsa biz çalışacağız. Nasıl ve ne yolda çalışacağız?

Bunu tayin buyurunuz, dedim. Bendenizin temenniyatım budur.

REİS — Efendim celseye bir dakika ara veriyorum.

Üçüncü Celse

REİS: Mustafa Kemal Paşa

KÂTİP: Cevdet Bey (Kütahya)

REİS — Efendim, bu bapta müzakereyi kâfi görenler lütfen el kaldırsın. Kâfi görülmüştür efendim.

HASAN FEHMİ BEY (Gümüşhane) — Arkadaşlar, alenî celsemizde cereyan eden müzakere neticesinde kürsüde Riyaset mevkiinde bulunduğum zaman 15 imzayı havi, rüfeka tarafından verilmiş bir takrir hakkında müsaadenizle ufak bir maruzatta bulunacağım. Evvelâ şunu arz edeyim ki, herhangi bir Meclis olursa olsun, meclislerin hürriyeti kelâm ve hürriyeti fikriyelerinin en mühim miyarı nizamnamei dahilileridir ve bunun isminin nizamname olması bizim bildiğimiz, manayı lugavisi ile nizamname değil, kavanindir. Bu kavaninin âzayı kirama temin ettiği hukuk cümledenizce malûmdur. Meclisin intizam ve müzakerenin selâmeti cereyanını temin için Riyasete birtakım vezaif verilmiş. Bilhassa ekseriyet hakkında nizamnamenin o

maddesinin âzayı kiram tarafından ayrı ayrı okunmasını rica ettim. Bu maddeyi reynize vazettiğim vakitte -bendeniz de insanım- sağa sola birkaç defalar baktıktan sonra bu hususta Divan kâtibi olan beylerle istişare ettim. Onların reyini benim reyime tevafuk ettiğinden dolayı neticeyi tefhim eyledim. Esasen onların reyini benim reyime tevafuk etmese dahi, zaten mesele bu nizamnamede şekil ve kanuna taalluk eder akşamdır. Neticeî âra tefhim edildikten sonra nizamname -ki o hakkı takdiri bilâ-kaydi şart Riyasete bırakmıştır- fakat tabî bu hakkı takdiri suiistimal edecek veya israf edecek derecede bulunan bir arkada-

şınızı ne siz intihap edin ve ne de biz o vazifede bulunalım. Malûmu âliniz bizim nizamnamemiz eski bir nizamnamedir. 93 nizamnamesi... 328, 329, 330, 331, 332, 333 tatbik edilmiş ve Kanunu Esası'nın

tadili ahirine göre nizamnamemizde, hâkimiyeti milliyenin derecesine göre, yani o şekle tevem olarak yürüyecek bir şekle ifrağ edilmişti. İstanbul Meclisi için yapılan bu nizamname belki bu Meclisi Âli için dar gelebilir. Çünkü hâkimiyet bilâ-kayd ü şart milletindir. Fakat yerine herhangi birisi ikame edilinceye kadar. Meclisi Âlinizin kararıyla bu, mevkii tatbik ve

meriyete konulmuştur. Muamelât itibariyle bendeniz yanımda bulunan refiklerimin tamamen kendi fikrime muvafık gelen reylerinin inzimamıyla neticeyi tefhim eylediğimden dolayı vicdanen müsterihim. Yalnız arkadaşlardan bir kısmının alenî celsedeki ısrarları ve tayini esami teklifi verilmesi -gerçi mesele kanunen tekemmül etmiştir ve mesele tekrar mevkii müzakereye konamaz ve zaten biliyorsunuz ki ahzı asker şubelerinin lağvı hakkında bundan evvel bir teklif vuku buldu, bu teklif encümenlerden geçti ve Heyeti Celileniz uzun uzadıya o lâyiha üzerine müzakere yaptı, reddetti. Yine kaidei umumiyemize tevfi-kan o teklif bu senei içtimaiyemizde müzakere edilemezdi. Fakat Mart birden sonra herhangi bir arkadaş teklif edebilirdi. Fakat bu, bütçe dolayısıyla verildiği için ve bütçede murakkam olan miktar, ekseriyet öbür tarafta. Bu itimad ve ademi itimad meselesi değildir. Buyurdıkları gibi meseleyi daha vazıh bir surette gösterecek tayini esamidir. Hangi taraf aldanmıştır, hangi taraf rüyetinde sakattır anlaşılacaktır.

İkinci mesele; Salih Efendinin söyledikleri gibi senesi zarfında mevzuubahis edilen bir meselenin tekrar mevzuubahis olmaması, kanun meselesindedir. Fakat kararlar mevzuubahis olabilir. Hatta böyle Meclisi Âlinin ittihaz etmiş olduğu birçok kararlar vardır. Biz bidayette nizamnamei dahilinin kabul edilmemesine karar verdik, sonra döndük kabul ettik. Pekâlâ niçin ettik? Kabul edilmemesi de bir karar idi. Tekrar kabulü de bir karardır. Ağnam resmi de vardır. Misal irad edilecek olursa birçok misaller bulmak kolaydır.

REİS — Zannederim Hasan Beyefendinin dermeyan etmiş olduğu mütalâat ve mülâhazat malûmu âliniz oldu. Tensip buyurursanız evvelâ mevzuubahis olan tahriri reyî âlinize vazedeyim.

MEHMED ŞÜKRÜ BEY (Karahisarısahip) — Müsaade buyurulur mu Paşa Hazretleri; bu eğer hafi celsede olacak olursa zabıtlarda meskût kalır. Alenî celsede olursa mesele zabıtlara geçer.

REİS — Efendim mesele burada hallolunursa zahiri olarak tekrar celsei aleniyede bahsolunabilir. Şimdi bu tahririn burada kabul edildikten sonra bir de

alenî celse mevzuubahis olmasını kabul edenler lütfen el kaldırsın... Kabul edilmiştir. Yarın, bermutad içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

14 Şubat 1337 (1921) Pazartesi

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

2 — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — Gaziantep'in sükutu hakkında Abdurrahman Lâmi Efendi'nin takriri.

Cilt: 8

150'nci İn'ikat –3'üncü Celse

YÜZ ELLİNCİ İN'İKAT

14 Şubat 1337 Pazartesi

Üçüncü Celse

Açılma Saati: 4.10

REİS: İkinci Reis Vekili Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP: Atâ Bey (Niğde)

REİS — Efendim; celseyi açıyorum.

Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

Yüzk Kırk Dokuzuncu İn'ikat

12 Şubat 1337 Cumartesi

İkinci Celse

Hasan Fehmi Beyefendi'nin riyasetlerinde in'ikat ederek; Londra sulh konferansına iştirak etmek üzere intihap olunan heyete verilecek talimat bir müddet müzakere edildi ve celseye ara verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip
Kütahya
Cevdet

Üçüncü Celse

Mustafa Kemal Paşa Hazretleri tarafından kuşat olunan bu celsede de, Londra Konferansına iştirak etmek üzere intihap olunan heyete verilecek talimat müzakere olundu ve celseye nihayet verildi.

Reis
Mustafa Kemal

Kâtip
Kütahya
Cevdet

REİS — Zaptı sabıkı kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Gaziayntab'ın sükûtu hakkında Abdurrahman Lâmi Efendi'nin takriri.*

REİS — Ayntab Mebusu Abdurrahman Lâmi Efendi'nin mevzu ile alâkalı bir takriri var, okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Kaza ve kaderi süphanî ile ihrazı şahadet eylediğini maatteessüf mevsukan istihbar eylediğim Gazi-ayntab mücahidin ve eşraf ve bazı ahalişi Maraşa çekilerek, dün akşam mumailayhimle telgrafla makine başında görüşülerek, bilumum Maraş eşraf ve ulema ve mücahidini sairesiyle beraber Maraş ve Ayntab nazımı müdafaa ve mücahadesi olan ve Ayntab'ın Gazi unvanında büyük bir hissesi olan Gazi Ayntab Mebusu Kılıç Ali Beyefendi'nin salâhiyeti vasia ile, bir saat evvel, Ayntab ve vaziyeti pek muhaddel kalan

Maraş'a izamına heyeti âliyeleri nezdinde delâlette bulunmaktığına istirham eylediklerinden şu maruzatımın icrayı icabına müsaade buyurmalarını Heyeti Âliyeden rica ederim.

Gaziyıntab Mebusu
Abdürrahman Lâmi

(Hay hay sedaları)

ZAMİR BEY (Adana) — Efendim güzel memleketimiz, sevgili yurdumuz Gaziyıntab, bugün maatteessüf, arkadaşlarımızın yazdığı gibi, şehit olmuştur. Efendiler, o güzel memleketimizin halkı sekiz on aydan beri düşmana arslancasına göğüs gerdiler. Düşmanı daima müzmahil edip ezdiler. Nedense son zamanlarda düşman bütün kuvvetlerini Adana'dan çekip Ayıntab'a gönderdi. Bendeniz bunu arkadaşlarıma onbeş gün evvel yazmıştım ve yazdığım telgraf da şu mealde idi: Düşman bütün kuvvetini Ayntab üzerine çekmiştir. Adana cephesi bomboş denilecek derecededir. Bir an evvel kuvvet izamının tahtı temine alınmasını, şayet bu fırsatı kaçırarak olursak Adana'yı da kaçıracağımızı yazmıştım. Nedense bu kuvvet vakti zamanında Adana'ya yetişmedi. Şayet yetişmiş olsaydı bu boş kalan cephelerde kuvvetimiz Adana'yı kurtarmış olacaktı. Öyle zannediyorum ki, boş kalan askerini Adana cephesine gönderecektir ve orasının vaziyeti de müşkülleşecektir. Paşa Hazretlerinden rica ediyorum, istirham ediyorum, bunun için bir an evvel yapılması icap eden tedabiri ittihaz buyursunlar. Çünkü mesele gayet mühim ve netice itibariyle vahim olacaktır.

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Gaziyıntab'ın son vaziyeti hakkında gayet şayanı teessür bazı haberdar aldık. Fakat bu, Ayıntab'ın kahramanlığına zerre kadar hanel vermeyeceği için arkadaşlarımızın buyurdıkları şehit sözünün tekerrür etmemesine bendeniz taraftarım. Bundan takriben iki ay evvel Ayıntab'ın vaziyeti hakkında maruzatta bulunmuştum. Bizim için ehemmiyetini de arz etmiştim. Ondan sonra Fransızlar için Ayıntab'ın ehemmiyeti iki kat artmıştı. Çünkü Ayıntab'ın mukavemetini gördükçe Suriye ahalisi ve çöl urbanı Fransızların bir gün Suriye'den sürülüp gideceklerine kanaat hâsil etmekte ve bu suretle Fransızların Suriye'deki emellerini daima müşkülâta uğratmakta idi. Bunun için biz Ayıntab'ı ne kadar kurtarmak için uğraştık ise o da elinde tutmak için o derece uğraşmıştır ve belki daha ziyade. Malûmu âlinizdir ki, ordumuz henüz teessüse başlamıştır. En ziyade tehlike mevcut olan nokta ve en ziyade gözönünde bulundurulacak nokta, Heyeti Âliyenizce daha ziyade malûm idi. Bunun takviyesi için sarfolunan emeklerin, ancak bundan bir buçuk ay evvel semere vermeye başladığı cümlelerin malûmudur. Ayntab, Adana, Elcezire gibi uzak cephelerde iktisabı semerat etmek için biraz daha zaman geçeceği tabiidir.

Bizim yaptığımız muamelâtın evvel Fransızların Suriye'de yerleşmek için ne gibi harekâta teşebbüs ettiklerinden biraz bahsetmek isterim. Malûmu âliniz Sevr muahedesi Fransızlara Halep-Bağdat hattının cenubunu, Musul'u ve şimalinden mühim bir parçayı Kürdistan'ın mühim bir kısmı bulunmak üzere İran hududuna Fransızlar Mardin, Urfa, Cizre, Cudi Dağı şimalinden İran hududuna kadar çizilen hattın haritalarda müstakim çizgi ile çizilmiş bir hat vardır. İşte o kısımdır ki haritalarda vardır. İstanbul'dan gelmiştir, orada gösteriyor. Fransızlar daima bu hattın cenubunda kendi hüküm ve nüfuzlarını tesise sarfi mesai etmişlerdir. Malûmu âlinizdir ki Fırat nehrinin garbi ile deniz arasını, Ayntab cephesi kapıyordu. Bu Ayntab cephesi bunu kapamakla beraber düşmanın doğrudan doğruya Fırat'tan Cerablus'u takip edip ilerlemesine mani oluyordu. Kuvvetlerimizle Maraş'taki Ayntab yolunu daima tehdit ediyor ve Ayıntab'ı almadan bir hareket yapamıyorlardı. Fakat buradan doğrudan doğruya yapamadığı bir hareketi çölden yapmaya karar vermişlerdi. Malûmu âliniz bundan üç dört ay evvel Fransızlar Derizori ve Hâbur vadilerinde sakin olan aşairin bazı kısımlarını elde etmeye çalıştılar ve bunlar meyânında... gazetesinin firari rüesasiyla vesaireyi elde etmeye uğraştılar ve bir kısmını da elde etmeye muvaffak oldular. Daha ileri vardılar, Musul'da Nasturi rüesasından Ağa Patros vardır ki bu İngilizlerin adamıdır. Bu suretle işgal edecekleri mıntıkanın bilvasita şimale doğru matlup mıntakayı iğfal ettikleri rüesa ve bunlara terfik ettikleri top ve tüfenk teşkilatıyla tedricen elde etmek plânını takip ettikleri gibi bir taraftan da Ayıntab'ı sıkıştırıyorlardı. Buna karşı biz hem bu Elcezire cephesini bu gibi tesirattan kurtarmak, hem de Ayıntab'ı kurtarmak mec-

huriyetinde idi. Ayntab gerçi bir kale değil, fakat oranın kahraman ahalisi orasını müstahkem bir kale gibi şeciane müdafaa ediyorlardı.

Böyle mühim bir mahallin kurtarılması üç suretle mümkündür: Düşmanı bilfiil bir harp meydanında bozarak, onu oradan defetmek; yahut bunun gerilerde hututu ittisal iyesi üzerine bazı taarruzlar ederek cepheye mümkün olan yerlerde kuvvetini azaltıp ondan sonra taarruz etmek; bu da mümkün olmazsa üçüncüsü; bunları da mahsur bir vaziyette bırakmak için yollarını ciddi surette seddetmek, daima cephane ve erzak kollarını vurarak kendisini mahsur bir vaziyette bırakmak. Biz bu üç surete tevessül ettik. Evvelâ Derizor'da vaki olan... Elcezire'de kuvvet bıraktıktan sonra orada kabili istifade olan kuvvetleri ayırdık ve Ayntab'a gönderdik. Şimalde derdesti teşekkül olan kuvvetleri ne kadar mümkünse ayırdık, cenuptan sevkettik. Kıtaatı tanzim etmek için kadroya icap eden zabitanı ilâve ettik. Kuvvetleri uzak mıntakalardan sevkettik. Ancak düşman da, arzettiğim veçhile, buranın ehemmiyetini tamamiyle takdir ettiği için orada, kuvvet getiriyordu. Malûmu âlileri Fransanın Kilikyada ve Suriye'de bulundurdukları kuvvet, kendi ifadelerine göre, 70 bine baliğ oluyor ve buna da General Goro yüz milyon tahsisat almıştı. Bundan maada Ermenilerden istifade ediyor, Lübnanlılardan istifade ediyor. Asuri bakayasından istifade ediyor, jandarma teşkilâtı yapıyor. Bizim buraya tahsis edeceğimiz kuvvet, Fransızları sahra muharebesinde mağlup edecek ve müteferrik kuvvetlerini mağlup etmek ve kendisini Suriye'de daima tehdit altında bulundurmaktır.

ABDÜRRAHMAN LÂMÎ EFENDİ (Gaziayntab) — Âtiyen Ayntab cephesinde böyle bir vaziyeti askeriyeye karşısında bulunmayacağımız neden malûm?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Arzedeceğim efendim; şimdi bu kuvvetlen sahra muharebatında mağlup edebilmek için oraya ne kadar kuvvet sevkettik ise o da tam zamanında bunlara mukabil faik kuvvetler yetiştirdi. Bundan takriben üç ay evvel son gayretle onun henüz en az bulunan kuvvetleri bilhassa Kollej civarındaki kuvvetlerini ağır toplarımızla tahrip ederek bunları tardedecek kuvvet ihzar ettik. Fakat o vakit bunlar ellerinde bulundurdukları kuvvetleri gerek karadan ve gerek denizden sevk ederek meydanı muharebeye yetiştirdiler. Akçakoyunlu ile Ayntab arasında ve Ayntab civarında vukua gelen muharebatta faikiyeti adediye onlar tarafından bulunmasından ve bizim askerlerimizin nevakısı ikmal edilememesinden çekilmeye mecbur olduk. Bunun üzerine ikinci plâna geçtik. Yani düşmanın kuvvetlerini Ayntab önlerinde mağlup edemeyeceğimiz tahakkuk ettikten sonra, bunların kuvvetlerini azaltmak için, arz olduğu veçhile, gerek çölden Raka cenubundan Münbiç, Bab, Şa'ra taraflarından Halep'in şark ve cenubuna doğru Halep'in bağlarına ve bahçelerine kadar sokulduk. Diğer garp tarafından bir akıncı kolu Suriye ihtilâlcî kuvvetleriyle birleşerek Hama hizalarına kadar vardı ve orada Ümraniye'de ve Mesip dağlarında Fransızlara karşı daima mukavemet eden şeyhlerin kuvvetine yeni bir kuvvei mâneviye vererek orada büyük ihtilâl ika ettik. Fransızlar bu suretle gerilerinin tehdit olduğunu gördüklerinden kuvvetlerini çekerek gerek Halep'i gerek Halep'in cenubundaki aksamı takviye ve oradaki iğtişası taarruzla geri çekilecek veçhile hareket icrasına mecbur oldular. İkinci defa olarak zayıf düştüklerini zannettiğimiz Ayntab'a hücum ettik. Fakat efendiler, Ayntab en zarf düştüğü zaman orada üç yüz mitralyöz vardı ve kasabanın etrafında mühim tepeleri tahkim ederek tel örgüleriyle sarmıştırlar. Fakat mevki müstahzar muharebatını kuvvetlerimiz lâyıki ile talim etmedikleri için şüphesiz tel örgülerini bozup içeri giremiyorlardı. Orada top, mitralyöz ateşleri kendilerini muvaffak olmaktan menediyordu. Bunun üzerine Deyrizor'da birleşmiş olan Fransızları oradan defetmek için Elcezire'yi şeddeden kuvvetlerin mühim bir kısmını alarak Ayntab'ı takviye ve buradan da tertip olunan efradı cedideyi bir an evvel oraya yetiştirmek hususu tacil olundu. Geçenlerde ajansın neşrettiği veçhile, orada Fransızlar bir muharebe yaptı. Fakat diğer kuvvetler, gene bize tâbi olan ve bize muhip olan urban ve aşair kuvvetleriyle o cepheyi mümkün mertebe takviye ve Fransız propagandasını tevkif etmek hususu kısmen istihsal olundu. Bu suretle Elcezire'yi teşkil eden kuvvetlerin bir kısmı da garbe tevcih edilmeye başlandı. Bu kuvvetlerin bir kısmı da malûmu âliniz Midyat taraflarında, Garzan taraflarında zuhur eden bazı eşkıyayı tedip ile meşgul oluyordu. Bu da bertaraf oldu, o kuvvetleri de celbettik. Görülüyor ki Ayntab'a 20 günlük yerlerden kuvvetler yetiştirmek ve aynı zamanda muhtelif cephelerde düşmanla uğraştığımız halde, emin olunuz ki, bu yetişen kuvvetleri tamamiyle teşkil ve meydana muharebeye sevk edecek zaman kazanılmış olsaydı, ümit ederdik ki, Ayntab'ı kurtarabilecek idik. Fakat malûmu âliniz Ayntab bir kale değildir ki, mahzenlerinde erzak bulunabilsin. Birçok erzak sarfına mecbur

oluyorlardı. Bu suretle ellerinde ne kadar erzak varsa bunlar yediler, bitirdiler. Arzettiğim tel örgülerin aralarından efradın geceleyin sırtında kaçıracağı pek cüz'i erzak ile geçinmek mümkün olmadığı gibi kasaba dâhilinde fıstıkla taayyüş gibi bir kalenin son günlerini andıran bu hal devam edemezdi. Bunun için son tedbire müracaat ettik. Düşmanı mahsur vaziyete sokalım dedik. Düşmanı mahsur bir hale sokmak için onun erzak kollarını vurmak ve onu cephanesiz ve erzaksız bırakmak lâzım idi. Evveleminde Akçakoyunlu ve Ayntab arasında seyr ü sefer eden bir kabile vardı ki bu, bine yakın deve ile birkaç yüz esterden mürekkepti. Daima muhafız ile gelip gidiyordu. Kuvvetlerimiz bunun üzerine (İkizkuyu) civarında taarruz ederek düşman ve biz de bir hayli zayıt verdik. Fakat düşman daha çok zayıt verdikten sonra bu tariki terke mecbur kaldı. Üç haftadır buradan bir kabile gelip geçmiyordu. Hatta bu taarruzun tesiriyle Akçakoyunlu'yu da tahliye mecbur oldu. İkinci yol Ayıntab'ın, malûmu âliniz, Kilis üzerinden büyük şose, cadde bulunduğu için köprülerini tahrip ettik ve buraya gelen kuvvetlerin tehdit üzere kuvvetler ikame ettik. Birkaç defa dâhil ve haricin iştirakiyle Fransızlara taarruz yaptık. Birincisinde ihtiyat kuvvetleri çıktı. Muhasara yarılamadı. İkincisinde siperlerin bir kısmı yarıldı, mahsurinle birleşildi ve bunların bir kısmı dışarı çıktı. Üçüncüde; gene bir kısım yarıldı, gene bir kısmı dışarı alındı. Fakat bu yarıldıktan sonra orada durmak mümkün olmuyordu. Çünkü yarılan yerler müşterek teşkil edecek veçhile takip edildiği için toplar oraya bütün kuvvetini tevcih ediyordu ve ihtiyatlarıyla yaptığı mukabil taarruzlar bizi zayıta duçar ediyordu, barındırmıyordu. Barınmak için ancak Elcezire'den celbedeceğimiz kuvvetlerin vüruduna ihtiyaç vardı. Fakat düşman bu tehlikeyi anladığı için kendisi de Suriye'den yeni kuvvetler celbetti. Malûmu âliniz, bizim kuvvetlerimiz Halep bahçelerine Edmib (Edlip), Cisrişuğur cihetlerine kadar yayılmıştır. Düşman bunlara karşı sahra muharebatı yapamıyordu. Çünkü akıncı idiler. Üzerlerine gittikleri vakitte çekilip kaçıyorlar, saklanıyorlar, muharebe yapmıyorlardı. Gerilerinde yaptığımız bu harbi sagir ile onları iz'âç ediyorduk. Fakat tayyareleriyle keşif yaptılar ve onların karargâhlarını keşfettiler, zayıt verdirmeye başladılar. Şüphesiz orada başa çıkamadılar, çekildiler. Tasarruf edip bu tarafa gönderdiği bu sıra filhakika Osmaniye ve Mamure taraflarından kuvvet celbettiği rivayet olunuyordu. Oralarda gece baskınları yaparak kuvvetleri teksif ettik. Mamafih şüphesiz bizim orada baskın yapan kuvvetlerimizle, ihtiyatları varsa Kilis'te kuvvetlerini topladıktan sonra Kilis'ten Ayntab yolunu setre memur olan kuvvetimiz üzerine taarruz etti. Bu kuvvet geri çekildi. Çünkü düşman kuvvetli idi. Bundan sonra Ayıntab'a gelmeye başladılar. Ayıntab'ın vaziyeti artık son derecede muzlimleşmişti. Ya oradaki müdafii, bu kuvvet geldikten sonra büsbütün tazyik olunacak veyahut esir düşecek veyahut dışarı çıkacak idi. İaşe imkânı kalmamıştı. Mamafih verilen talimatta eğer iaşe imkânı varsa bizim bir iki haftaya kadar kuvvetlerimiz gelecek, kati tertibat yapılacak denilmişti. Bunu müteakip sekiz dokuz tarihlerinde bazı köylüler çıktılar ve aynı zamanda Ayıntab'da top ve tüfek sedası işitiliyordu. Bir doktor isminde birisini söylüyorlardı. Ayıntab'ın onun vasıtasıyla Fransızlara teslim olduğunu söylüyorlardı. Fransızların burada ne yaptıklarını katiyen bilmiyoruz. Fakat bilinen bir şey varsa, propaganda mahiyetinde addettiğimiz, hüsnü muamele ettikleri, şöyle yaptıkları, böyle yaptıkları yolunda ahaliyi teskin edecek bazı beyanat vardır. Fakat biz bunu hakikat addetmiyoruz. Mamafih Kilis'te top ve tüfek sedası işitilmemişim. Kilis'ten gelen kuvvet Ayıntab'da tahkimat yapmaya başlamışlardır.

Şimdi efendim Ayntab ahalisinin yaptıkları vazife tarihte emsali olmayan bir kahramanlıktır. Buna şüphe yoktur. Acaba harici kuvvetler vazifelerini yapmışlar mıdır? Çünkü Fransızları tazyik, bizim lehimize Sevr muahedesinde bir müsaadatta bulunmak hususundaki Suriyelilerin Fransızlara yaptıkları tazyik kendi aleyhlerinde efkârın galeyanından ibarettir. Bu da bizim harici kuvvetlerimizin Fransızların arkasında daimî surette faal olmasından ileri gelmiştir. Adana Mebusu Zamir Bey filhakika böyle bir telgraf çekmişti. Cenup cephesine yazdım ve orada bazı tertibat yapmak üzere bulunuyorduk. Hatta bazı kuvvetlerimiz, ovaya inerek şimendiferi tahrip ettiğini yazmıştı. Ancak ehemmi mühimme takdim etmek ciheti tercih edilmek lâzım geldiğinden Yunanlıların yeni birtakım kuvvetlerle Afyon ve Bursa cihetlerine birçok sevkiyat yaptıklarına dair pek ısrarlı haber alıyorum. Bunun derececi sıhhati ne olursa olsun mutlaka tedabiri mania ittihaz etmek lâzım geliyordu. Aldığım telgrafname bilhassa yirmi bine kadar bir taarruz yaparak muvaffakiyet istihsal ile konferans üzerinde lehlerine bir tebeddül yapmak için Kral Konstantin'in bütün vesaitiyle hazırlandığını iş'ar ediyordu. Bunun için verilen iş'aratı nazarı itibara aldık. Bunun için

bütün vesaitimizi düşmanın yapacağı manevraya mukabele edecek veçhile tabiiyeye mecbur olduk. Şüphesiz ki Adana cephesinde büyük bir faaliyet yapamazdık.

Bundan sonra ne yapacağımıza dair Mebusu muhterem Abdürrahman Efendi'nin sualine cevap vermek isterim. Bir kale sükût ettiği vakit de büyük bir boşluk hâsıl olur ve bu boşluk harekâtı askeriye üzerine fena bir tesir icra eder. Fakat arzettiğim veçhile, Ayntab bir kale değildi. Sırf ahalinin hamiyet ve fedakârlığına istinat eden açık bir şehir idi. Buradaki mahsurinin kısmı mühimmi kumandanlarıyla beraber harice çıkmıştır. Kalan sırf nisvan, aceze, sübyandır. Bu suretle biz maddî bir şey kaybetmedik. Fakat manen zararımız vardır. Çünkü Suriye'de yapmakta olduğumuz tesir bunun sükûtu ile zayii olmaktadır. Fransızların yegâne arzusu, bu efkârı kendi lehlerine çevirmektir. Bunu ihtimal ki bizi bir taraftan sulha davet etmek, diğer taraftan mevzii muvaffakiyet elde etmekle Suriye hakkında pek ziyade başlamış olan harekâtı ihtilâliyeyi bir dereceye kadar teskin için yaptılar.

İkincisi - ki, bizim için en büyük ehemmiyeti olan cihet - buranın sükûtu ile o civar ahalisinin manevî kuvvetlerini kırmak. Bu kadar uğraştık, Fransızları atamadık. Bu, bir sükûtu manevidir. Bu sükûtu mânevi ile Fransızların her tarafı suhuletle istila etmeleri korkusu. En büyük korkumuz budur. Buna karşı kuvvetlerimiz yetiştiği gibi eldeki kuvvetler de ziyaa uğramamış Maraş ile Ayntab arasında bulunuyorlar. Peyderpey yetiştirdiğimiz efradı cedide ile kadrolar doldurulacaktır. Ahalinin bu mânevi sükûtunun bertaraf olacağı şüphesizdir. Ancak ahalice itimadı tam hâsıl edilmiş bazı zevatın oraya gitmesi. Kılıç Ali Bey hemen buradan oraya hareket ederse pek iyi olur ve az zamanda kuvvetler geldikten sonra evvelce yaptığımız gibi Fransızların arkasından tazyik ederiz. Fransızları bu defa iki cihetten daha ziyade tazyik ederiz. Fransızların burada kazanmakta oldukları muvaffakiyet ümit ederim ki kendileri için ümit ettikleri neticeyi ve bizim de korktuğumuz akibeti ihzar etmez. Bunların, bu kuvvetlerin ihzarından sonra buranın istirdadını kaviyen ümit ederim.

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Efendim, malûmu âliniz harp hissiyat ile değil fazla hesap ile fen ile yapılır. Bu, zatı âlinizce malûmdur. Binaenaleyh Ayntab ahalisi kahramanane müdafaa yapıyor iken niçin Fransızların arkasında akıncı kuvvetleri tesis edilmedi?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Tertibat alınmıştır. İşte onu arzettim.

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Nerede hattı müdafaa vardır? Siperler filân var mıdır?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Malûmu âliniz büyük sahralarda bunlar yapılamaz. Boğazlarda, geçitlerde, asıl müdafaa hatları düşmanın geçebilecekleri mahallerde olur. Birecik'te Cerablus köprüsü tahrip edilmiştir. Mamafih askerlikte düşmanın nereden geleceği anlaşılırsa bütün kuvvetle oraya yüklenilir. Eğer düşman çoksa müdafaa edilir. Az ise taarruza geçilir. Bu tertibat düşünülmüştür.

Başka sual var mı efendim?

NEŞET BEY — Düşmanın kuvvetleri hakkındaki malûmat mevsuk mudur?

FEVZİ PAŞA (Devamla) — Bu malûmat düşmanın kendi meclisi mebusanındaki bütçe müzakeratından alınmıştır.

ABDÜRRAHMAN LÂMİ EFENDİ (Gaziayntab) — Bir memleketin iyiliği birkaç cihetle olur. Biri si letafeti abu havası, diğeri hamaseti fitriyeleri noktai nazarından olur. Ayntab hepsini camidir. Ayntab vaktiyle Asım Mollaları, Hasırcı Zadeleri, daha birçok efadılın mehdi zuhuru olmuştur. Ayntab'ın ilme, dine olan fartı riayetleri büyüktür. Bu, bugün otuz sekiz tane amudu nuranî halinde duran minareleriyle sabittir.

Sonra efendim Ayntab bundan evvel bir vakai tarihiye daha geçirmiştir ki Ayntab'ın kahraman ahalisi o zaman yine kahramanlıklarını göstermişlerdi. O da Valdayan oğlu isminde birisi gelmiş, yine Ayntab'ı istilâ etmişti. Bu vakit de Ayntab yine birçok mukavemet göstermişti. İstilâ ettikten sonra Ayntablular on bin kişilik bir kuvvetle bir huruç hareketi yapıp anı berbat etmişlerdi. Bu müddeti muvakkate içindir, efradı ölmemiş, ahalisi yine o ahalidir. Ayntab bugün müdafaa edilemeyecekse yarın edilecektir, evveleminde ahalinin kuvvei maneviyesini yükseltmek lâzımdır. Bugün Maraş'la Ayntab arasında iki bin haneli köyler

vardır. Bunlar son zamanlarda çetelik, kuvayı milliye lağvından sonra... hâlbuki evveleminde bunların hamasetlerini artıran muhterem arkadaşımız Kılıç Ali Bey'dir. Kılıç Ali Bey Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas'tan Maraş'a gelmiş, Maraş'ın imdadına yetişmiş ve aynı zamanda Maraş'ın tahlisinde mühim bir âmil olmuştur. Onun üzerine Ayıntablılar Kılıç Ali Bey'e raptı kalp etmişlerdir. Sonra efendiler; Kılıç Ali Bey Pazarcık'tan altı bin kuvvet aldı. O zaman daha fazla kuvvet yoktu. Ahali hep silâhbedest harbe mühey-ya olmuştu. Her bir neferi bir mücahit, bir kale idi. Çünkü bunlar zorla askere geliniyorlardı. Bu altı bin mücahidini kiramı Ayntab ahali kendi kesesinden dört ay besledi. Hiç hükümetten para istemediler. Kendi keselerinden askere baklava yedirmek şartıyla Ayıntablılar beslediler. Bütün Ayıntablılar Kılıç Ali Bey'e merbut idi. Orada Kılıç Ali Bey demiyorlardı, Kılıç Ali Paşa derlerdi. Kadınların bile kuvvei maneviyeleri yükselmişti. Ayntab'ta muharebe en had bir devreye geldiği vakit Kılıç Ali Bey oradan gitti. Onun yerine diğer bir kumandan kaim oldu. Kılıç Ali Bey'in oradan gitmesi sanki bir ordunun gitmesi gibi oldu. Ahalinin kuvvei maneviyesinin inkisara uğradı. Son zamanlarda Ayntab mühim bir harp safhası geçirmiştir. Ayntab'a lâıyıkı veçhile yardım edildi, edilmedi meselesini mevzubahs etmiyorum. Yalnız bu muvakkat sükûtu kaza ve kaderi ilâhi ile olmuştur. Muvakkaten esir olmuş olan Ayntab'ın evlâdı yine oradadır. Yine Ayntab'ı müdafaa edeceklerdir. Fevzi Paşa Hazretleri kuvvei maneviyeleri inkisara uğramasın dediler. Onun için, efendim bunun temini için kendilerine lâzım gelen teçhizatı vermek lâzımdır. Bendeniz çok müteessirim, eşyayı beytiyem hepsi yanmıştır. Servetim hepsi mahvolmuştur. Bütün orada olan akrabamın hayat ve mematından bir haber yoktur. Fransızlar oraya girdikten sonra onlara ne suretle muamele yapıldı? Yalnız bu menakıp içinde, Ayntab'ın menakıbı içinde birkaç kahramanın büyük tesiri vardır derim. Bunların birincisi Kılıç Ali Bey arkadaşımızdır. İkincisi; Hoca zade Ferit Bey isminde bir zat olup öteden beri kuvayı milliye tesisıyla uğraşan ve beş bin lira iane veren adamdır. Onun için efendim Ayntab ahali kaldıkça korkmam ve inşallah yine Ayntab ahali Ayntab'ı kurtaracak ve Ayntab bizim olacaktır. Çünkü yine o ahali oradadır. Kahramanlıklarını gene göstereceklerdir. Yalnız burada bir şey açıldı. Burada iki memleketin vaziyeti müheddet kaldı. Birincisi Maraş, ikincisi Urfa... tabii bundan sonra düşman ya Maraş'a gidecek, ya Urfa'ya. Şimdi, eğer millî kuvvetlerle bunun önüne geçilmezse, nizamî kuvvetlerle bunun önüne geçemezler. Bendeniz Meclisi Âlinizden bir şey talep ediyorum. Aman diyorlar, bize Kılıç Ali Bey'i gönderin, salâhiyeti vasıta ile. Mutlak ve mutlak vatan fedaisi olarak beş bin, on bin kuvvet toplanacaktır. İliç olmazsa düşmandan beş, on köy kurtarır isek faydalı olur. Efendiler rica ederim Kılıç Ali Bey'e mezuniyet veriniz.

İHSAN BEY (Cebeli Bereket) — Efendim; Paşa Hazretlerinin bütün ifadatından hiçbirini muahaze etmeyeceğim. Halimiz malûmdur. Yalnız benim için en mühim bir mesele vardır. Malûm ya, muharebeyi yapan, efrattan ziyade zabitanıdır. Orada ahalinin Kılıç Ali Bey'i bize gönderin demesinden oradaki kumandanın, ahalinin memnuniyetini celbedememiş bir adam olduğu anlaşılıyor. Ali Bey'i istemeleri, oradaki kuvvetleri istemediklerinden değildir. Kılıç Ali Bey'in oraya gitmesini ezcanüdil ben kendi şahsım namına isterim. Kılıç Ali Bey kumandan olarak oraya gitmeli yahut bu iş olmaz demek doğru değildir. Büyük bir talihsizlik olmak üzere bugün Ayntab'ın sükûtunu duymakla müteessiriz. Tarihi askerî şahittir ki, hiçbir mevki müstahkem bulunmaz ki ilelebet müdafaa bulunsun, varlığını muhafaza eylesin. Bir kaleye, müdafaa et emrini veren karargâh mutlaka onun tahlisi için vakit kazanmak ve büyük kuvvetler ihzar etmek ve bunun için de vakit kazandırmak vazifesini de kale içindekilere vermiştir. Ayntab'ın bu vazifei askeriyesini yaptığı Müdafaa Milliye Vekili Paşa Hazretlerinin lisanı sitayişinden de anlaşılmalıdır. Beyan buyurdıkları veçhile müdafaa ediniz denmiş ve bunlar da müdafaa'nın yüksek mertebesini yapmışlardır. Fakat Ayntab ve Ayntab'ın müdafileri tahlis edilememiştir. Şu halde müdafaa ediniz, mücahedede devam ediniz emrini veren karargâh; mademki bir kuvvet gönderemeyecek, mademki oranın tahlisi için bir kuvvet gönderemeyecek, bu kahraman milleti bu kalenin içinde niçin ezdiriyordu? Müdafaa Milliye Vekili Paşa Hazretleri buyurdular ki; hal malûm. Binaenaleyh lâzım olduğu kadar oraya yardım edemedik. Soruyorum Paşa Hazretlerinden; Ayntab'ın son zamanda sükûtuna kadar müdafilerhangi kuvvetlerdir ve bunun haricindeki kuvvetlerhangileridir? Ayntab'ın sükûtunu intaç eden büyük harpte hariçten Ayntab'ı halâs için gelen kuvvetler nerede idi? Yoksa Ayntab müdafilerini yalnız başına mı bıraktılar?

Paşa Hazretleri buyurdular ki; Ayntab'ı Türkler müdafaa ettikçe bizim lehimize, Fransızların aleyhine galeyan pek büyüktü. Ayntab'ın İslâmlar tarafından müdafaa'sını gördükçe Araplar silâha sarılıyorlar.

Fransızlara isyan ediyorlar. Bu da bizim için bir müdafaa teşkil ediyor. Demek ki Ayntab'ın sükûtuyla Arapların maneviyatı sükûta uğradı ve Suriye'de Fransızlara karşı olan mukavemet de inkisara uğradı. Buna meydan vermekteki hikmeti anlamıyorum. Evet, davamız yalnız Ayntab da değildir. Pek kısa bir zamanda bu davaya karıştığımız zaman bu orduyu vücuda getireceğiz.

Efendiler, Müdafaa Milliye Vekili Paşa Hazretleri müddetimiz pek azdır dediler. İki, üç senedir diye senet mi aldınız ki on aya pek azdır ve henüz bir ordu teşkil edemiyoruz, diyorsunuz? Düşman orduları her taraftan bizi tehdit etmekte. Müdafaa Milliye Vekili kendi lisanlarıyla beyan buyurdular ki; taarruzu tevkif için oralara bakamadık dediler. Şu halde pek haklı olarak, bir ikinci mersiyeyi daha dinlememek için soruyorum efendiler, herhangi bir cepheden altmış bin kişilik bir ordu, mütearrız bir orduyu tevkif edebileceğini Müdafaa Milliye Vekili taahhüt edebilecek mi? Karşımızda bunun için müspet veya menfi bir cevap verebilirler. Nakliyat işleri hiçbir suretle muntazam değildir, biliyorum. Paşa Hazretleri fevkalâde çalışıyorlar. İmanlıları çok kuvvetlidir. Fakat efendiler bütün bu mütemadi faaliyetlerine rağmen bu işlerin yoluna girmemesi, devair rüesasının hakkıyla vazifelerini ifa edememelerindedir. Efendiler, yapılmış bir makineyi işletmek başkadır, bozuk bir makineyi işletmek gene yine başkadır. Bir nefer gelir şu emri filân yere gönderdim, bu emri falan yere gönderdim zihniyetlerindedir. Daire rüesası da bu ruhta adamlardır. Emir vermek iş değildir efendiler. Biz emir verdik demekle mesuliyetten hiçbir kimsenin kendisini kurtaracağına kani değilim. Emirber nefer gelir; filân yere falan kâğıdı verdim der. Fakat neticesi hiçtir. Daire rüesası bu ruhta adamlardır. Muntazam bir üslupta hareket etmek lâzımdır Gündüzün rahatınızı terkedeceksiniz. Malzeme için göndereceğiniz adam ölecek, zararı yok. Bir ufak vapur malzeme harbiye elli bin liradır. Onun için bütün Meclis namına rica ediyorum, bunların intizama konulması lâzımdır. Tevfik Sükûti'yi böyle dediniz, astırttınız. Fakat şayanı teşekkürdür ki onu astıran benim. İsim tasrih etmek istemiyorum, herhalde Paşa Hazretleri bilirler. Ordu idamei hayat edecek gıdaya malik değildir. Buna da sebep, bu adamların kendi ruh ve zihniyetlerinden dışarı çıkamamalarıdır. Sizi sureti katiyede temin ediyorum. İsmail Hakkı Paşa gibi bana da hırsız mı desinler? Zararı yok, elli bin lira daha gönderirsiniz, orduyu teçhiz edersiniz. Asker istediler, evlatlarımızı mı vermedik, ne islediler de vermedik? Buna mukabil bugün Ayntab düşüyor. Yarın başka bir yer düşecektir. Kendilerinin ruh ve zihniyetinde adamlar bulsunlar. Vasaiti nakliye hususunu da bir intizama soksunlar.

HİLMİ BEY (Bolu) — Efendim; bu beyanatın celsei aleniye de tekrar edilmesini rica ederim. Bu vesile ile iki vazife ifa edilmiş olur. Birincisi Ayntab hakkında icap eden takdîrkarlık gösterilmiş olur, diğeri de bu vesile ile diğer dindaş vatandaşlarımıza bir dersi ibret olur.

Bu beyanat arasında Kılıç Ali Bey Âyıntab'a gönderiliyor. Kılıç Ali Bey evvelce niçin oradan kaldırıldı? O kadar uzağa gitmeyelim. Bu âkîbet husule gelmezden evvel niçin göndermedik? Binaenaleyh arkadaşlar, benim bir teklifim var. Bunun kabulü hepimize düşen bir vazifedir. Bilhassa basiretkar olmak vazifesini ifa edecek bir heyetimiz vardır ki o da Müdafaa Milliye Encümenidir. Maatteessüf irşat diyemeyeceğim, inşaallah o da olur. Şimdi teklifim; encümen kendisine alelusul tevdi edilen evrakı tetkik ederek bir neticeye raptetmek ye en birinci vazifesi olmak üzere arkadaşlarıyla, dışarıdaki ahali ile muhabere ederek, şurada burada tanıdığı münevverlerle muhabere ederek, her taraftan daima haberdar - âdeta bir encümeni tetkik diyeceğim - o haberleri hulâsa ederek bir netice çıkarıp bir an evvel bunu Müdafaa Milliye Vekâletine ihbar etmek ve Müdafaa Milliye Vekili vasıtasıyla arkadaşlarını haberdar etmek lâzımdır. Yoksa neticemiz fenadır. Tarih tekerrürden ibarettir, deniyor. Zaferlerimiz tekerrür etmişse son üç asırdan beri de zafer-sizliklerimiz, küçüklüklerimiz devam edip gidiyor. Bendeniz burada yok idim. Bursa sükût etti deniliyor. Meclis bir galeyana geliyor. Bilhassa Müdafaa Milliye Encümenindeki arkadaşlarımız mesaili harbiyeyi mesaili murakabeyi her cihetçe şümulü olarak ellerinden gelen vazifeyi ellerinden bırakmasınlar. İstirhamım bundan ibarettir. Bahusus sulh meselesi karşısında bulunuyoruz.

MAZHAR MÜFİT BEY (Hakkâri) — Efendim, maruzatımın bir kısmını İhsan Bey söyledi. Bendeniz yalnız bir iki madde hakkında maruzatta bulunacağım. Efendiler, malûmu âliniz Gaziyayntab şehit değil, mecruh olmuştur. Her muharebatta kahramanlardan birinin aldığı yarayı almıştır. Bu yarayı tedavi etmek ister. Ahali, Kılıç Ali Bey gelirse maneviyatımız yükselecek, teşkilât yapacağız diyor ve binaenaleyh Kılıç Ali Bey'in gelmesine büyük bir arzu gösteriyorsa gitmelidir. Acaba Ayntab hangi mıntakai askeriye dâ-

hilinde bulunuyor? Bendeniz başıbozuk olduğum için askerliğe hürmet ederim. Eğer bu Ayntab Adana mıntakasında ise...

FEVZİ PAŞA (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — İkinci Kolordu mıntakasındadır.

MAZHAR MÜFİT BEY (Devamla) — Paşa'nın buyurdularını, şurada bir hesap tuttum, evet epeyce bir kuvvet oldu. Acaba bu kuvvet Ayntab'a sevk olunmuş da Ayntab kahramanlarıyla birleşerek düşmanla çarpışmış mı? Saniyen; çarpışmış ise emr ü müdafaada, emr ü kumandada bir noksanlık mı var? Hilmi Bey'in buyurduğu gibi, filânca yer sükût eder, mesul yok. Bendeniz Ayntab'ın istirdat edileceğine, Cenabı Hakkın avni inayetiyle eminim. Fakat Ayntab'ın sükûtunun sebebini de anlamak isterim. Eğer orada asker var idiyse, bu askerin başında bulunmuş olan bir kumandan var idiyse, bu kumandan vazifesini ifa etmiş midir? Paşa Hazretleri derse ki orada bulunan kumandan vazifesini ifa etmiştir. Pekâlâ, bunun mesulü olan Müdafaai Milliye Vekilinden bu sözü dinlemek isterim. Bize desinler; orada idarei askeriye vazifesini ifa etmiştir. Amma mağlup olur, teslim olur, o başka. Fakat niçin mesul aramıyoruz, niçin kaza ve kadere atfediyoruz? Bizim tedbirimizde hiç kusur yok mudur? Meselâ bendeniz asker olmadığım halde bazı kusurlar görüyorum. Paşa Hazretleri buyurdular ki Ayntab'ın ehemmiyeti iki kat arttı, Fransızlar için. Hatta Ayntab'ı alamadıkları için cenuptan gelerek Ayntab'ın üzerine demek oluyor ki Ayntab'ın askerlikçe mümtaz bir mevkii, mühim bir kıymeti vardır. Çünkü Ayntab'ı kaybettiğimiz dakikada, oradaki müdafaamız mahvolduğu dakikada Arabistan'daki harekâtımız zaafa uğrar buyurdular. Demek ki Ayntab'ın hakikaten bir ehemmiyeti varmış. Şu malûm olan ehemmiyete karşı, İhsan Bey biraderimizin dediği gibi, yalnız oradaki kuvvetleri kâfi görmek ve onları yalnız başına bırakmak buranın ehemmiyetini takdir etmemek demektir. Çünkü hiç olmazsa Maraş cephesinden mi? Elceze cephesinden mi? Adana cephesinden mi, nereden ise yardım edilmeli idi. Hep yolda, yolda... Ben öyle zannediyorum ki buranın ehemmiyetini, Paşa Hazretleri bugün değil, bundan altı ay evvel takdir buyurmuşlardır. Ayntab'ın ehemmiyeti dün ve bugün zahir ve bahir değildir. Buranın ehemmiyetini bundan çok evvel takdir buyurdularına eminim.

Paşa Hazretleri ehemmi mühimme takdimin faydasından bahsediyorlar. Ayntab'da bir ehemmiyeti fevkalâde hâsıl olmuştur. Bu ehemmiyetle münasip bir kuvvet gönderilmek icap ederdi. Vallahi arkadaşlar, bendeniz bunu Plevne'ye benzettim, Gazi Osman Paşa'ya benzetiyorum. Dayan, dayan... Fakat ne muavenet var, ne asker var. Buradan ha gönderiyoruz, geliyor diye aldattık. Sonra diyorlar ki; belki ahalinin kuvvei maneviyesi kırılır. Elbette kırılır Paşam! Çünkü vatanını müdafa et, biz arkadayız denir de bir muavenet görmezse, elbette tahtie etmek haklarıdır. Çünkü ne Millet Meclisinin, ne Heyeti Vekilenin bir muavenetini görmediler. Buna misal mi istersiniz. İşte Kılıç Ali Bey'i istiyorlar. Misal budur. Demek ki bizden ümidi kesiyorlar, Kılıç Ali Bey'i istiyorlar. Öyle ise Kılıç Ali Bey kardeşim... Malûmunuzdur ki sizinle Sivas'ta bir gece seni oraya göndermiştik. Haydi, birader; gene o vazife sana tevessüh ediyor. Git, Allah yolunu açık eyesin, Allah muvaffak etsin.

RÜŞTÜ BEY (Ergani) — Ayntab'ın duçar olduğu şu felâket bendenizde de arkadaşlarım gibi çok tesir hâsıl etti. Yalnız arzedeceğim bir nokta varsa mevkiimize pek karib olan Ayntab'ın aldığı şu şekil tabii oralarda biraz heyecanın zuhuruna sebep olacaktır. Paşa Hazretleri eğer Ayntab'a asker sevk ediyorsa bendeniz de oradaki aşairle iştirak etmek üzere şimdiden gitmek isterim.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Vakıa, 10 ay evvel hükümet burada teşekkül etti. Hattâ propagandaların ilk kurbanı Bursa olmuştu. Açık vatanın her tarafında propaganda vardı. Meclis millete meşruiyetini anlatmak için epeyce müşkülât çekti. Propaganda şu idi: Askerlik yoktur, silâhınızı terkediniz. Artık ölmeyin diyorlardı. İşte bu müşkülât içerisinde idi ki biz Ordu nüvesi yapmıştık. Düşmanlarımız Ayntab'da, Maraş'ta çalışıyorlar. Biz memlekette galip düşmanlara karşı kahramanane bir ordu teşkiline başladık. Başlangıçta iken en iyi tanıdığımız zevat isyan ederek Hükümetin başına engel, belâ oldular. Ayntab'ın sükûtunu görmekle ümitsiz olmayalım. Biz diğer memleketlerimizin dahi sükûtunu gördük. Erzurum sükût ederken Rusları görüyor, artık bir daha bu memleketi göremeyeceğim diye teessüf ediyordum. Bana diyorlardı ki; ümitsiz olma, gene görürsün. Fakat efendiler, az zaman içinde pişdar olarak bu memlekete girmeye muvaffak olduk. İnşallah Ayntab'a da gene bu suretle gireceğiz. (İnşallah sedaları) Hükümeti tenkitten ziyade teşvik edelim. Daha ziyade müteessir olacağımız bu gibi şeylere meydan vermemek için çalışalım. Tenkitten ziyade hükümeti takviye edelim.

REİS — Buyurun Paşa Hazretleri.

FEVZİ PAŞA HAZRETLERİ (Müdafaai Milliye Vekili) (Kozan) — Deminki maruzatımı ikmal edeyim. Ordunun yeni teşekkül ettiğini arz etmiştim. On aydan beri hükûmeti istikrar ile uğraşyoruz. Bundan üç ay evvel Hükûmetimiz müstakâr değildir. Hükûmetimiz müteyakkız davranmasa idi hükûmet refedilip Meclis dağılacaktı. Efendim, ben burada altı ay uğraştım. Burada kuvvet teşkil ediyordum. Kuvvetim biraz taazzum eder etmez müstakâr olduk. Yoksa silâhımı alırlardı, kuvvetimi alırlardı, bizi parçalarlardı.

Sonra efendim, biz bugün Avrupa'nın en kuvvetli devletleriyle çarpışıyoruz ve dört taraftan hücumla maruz bulunuyoruz. Bendeniz Heyeti Âliyenizin Müdafaai Milliye Vekâletini kabul ettiğim zaman iktidarından ziyade, milletimin varlığını müdafaa etmek hususundaki azmi katisine güvendim. Efendiler Ayntab bundan altı ay evvel sükût ediyordu. Oraya gönderdiğimiz kuvvetler esliha ve mühimmat sayesinde kurtulmuştur. Buyurdular ki; bir yeri müdafaa et emri verildikten sonra oraya icap eden kuvvetler gönderilir. Filhakika hesap böyledir. Harbi Umumide müdafaa edilen kaleler patır patır düştüler. Hâlbuki biz Harbi Umumide muhassaraya uğramış kalelerden ziyade, Ayntab açık şehir olduğu halde, düşman burada âciz kaldı. Orada uğraştığımız, Fransızları âciz vaziyete soktuğumuzla kaimdir. Fransızlar âciz vaziyete düşmüşlerse o da harici kuvvetlerin yapmış olduğu tesirdendir.

Ne kadar telefata verdi buyuruyorlar? Bu telefataın miktarı şüphesiz ki askerinin kuvvei umumiyesiyle mütenasiptir. Muharebatâ kuvvetimiz bazen yüzde on, bazen yüzde yirmi telefata vermiştir.

Nakliyat işleri muntazam değildir buyurdular. Nakliyat işleri şüphesiz büyük masrafları istilzam eder. Şimdiye kadar bizim yaptığımız nakliyatda bir ademi intizam görmedim. Hatta diyebilirim ki Yunan taarruzundan sonra ta eski taarruzda bütün cephaneyi düşmana bırakmışlardı. Yeniden yetiştirdik. Evet, biz de biliyoruz, hepimiz biliyoruz ki tüfek başına şu kadar, top başına şu kadar cephane ile harbe girmek lâzım gelir. Biz muharebeye girdiğimiz vakit de bazı yerlerde cephanemiz azdı. Fakat oralara zamanında cephane yetiştirdik. Topumuz noksandı, top da yetiştirdik. Biz tertibatımızı, sevkiyatımızı yapıyorduk. Bir felâket karşısında bulunduğumuz zaman o felâketi bizim düşünerek yaptığımız şeyler karşılıyordu. Demek ki sevkiyat ve nakliyatımız pek gayrı muntazam olsa idi derakap bu mühim zamanlarda top, tüfek bulamazdık. Malûmu âliniz bir harpte ve bahusus bizim içinde bulunduğumuz böyle bir badirede her şeyin muntazam olmasını istemek fazladır. Ben Harbi Umumide her şeyin muntazam olduğunu takdir ettiğim halde şimdikinden daha büyük noksanları olduğunu görüyordum ve ben zararını çekmiştim. Bugün efendiler Erzurum sükût etti, diğer cephele sükût etti. O büyük ve milyonlarca sarfettiğimiz o harpte niçin sükût etti? Oradaki sükût esbabı şimdi aynen vakidir. Vesaiti nakliyenin noksanı, düşmanın kesreti... Fakat Erzurum sükût ettiği zaman ben kolordumla yetiştim. Düşman bir taraftan Trabzon'a geliyordu ve ben Kolordumun başında olduğum halde yetiştim, düşmanı tevkif ettik. Anadolu'yu yıkılmaktan kurtardık. Eğer böyle olmasa idi, Anadolu yıkılmış, Çarlık yıkılmamış olurdu.

Bir de Ayıntab'a giden kuvvet Ayıntab'ın sükutu demlerinde yetişirse ahali buna ehemmiyet atfeder ve kuvvei maneviyeleri tanzim olunur. Ayıntab da aynı hali düşünüyor. Düşman kollarını sallayarak yürüyor. Erzurum'a giren kuvvet orayı tahkim ile uğraşıyordu. Hiçbir kumandan bidayette her bir ufak teferruata kadar vaziyeti harbiyeyi hesap edemez. Harp plânlan yapıldıktan sonra tekevvün edecek ahvale göre düşünülür. Onun için Kılıç Ali Bey'in oraya gitmesi ahali beyninde hâsıl olan maneviyattaki tezelzülü izale içindir. Ahalinin bir şahsa olan emniyeti, maneviyatları üzerinde büyük tesir yapar. Kendileri oraya gittikleri takdirde büyük tesiri olacaktır. Fakat ben kendileriyle görüşüm, o sıralarda bazı mevani zuhur etti. Şimdi gitmesi muvafık olur. Kendileri de arzu ediyorlar. Bunda fayda çoktur. İdarei askeriye ayrıdır, kuvayı milliye ayrıdır. Kuvayı milliye akıncı kolları halinde düşmanın gerisinde daima harbi sagir icra ediyor ve bu harbi sagir düşmanı daima duçarî zaaf ediyor. Çünkü bir yere gelip konduğu zaman derakap tahkimat yapamaz. Bir kayanın altından giderken bastırılır. Bu suretle düşman, kuvvetlerinin tehdit altına alındığını görürse geriye çok kuvvet ayırır. İleride yapacağı taarruz az olur. Bunun için orada akıncı kollarına ehemmiyet verdik. Gerek mahallî ve gerek Suriye kuvvetlerinden istifadeye çalıştık. Bu istifadenin daha semerebahş olması münasiptir. Kılıç Ali Bey'in oraya gitmesi münasiptir. Şüphesiz emr ü kumanda oradaki ikinci kolorduya aittir. Nizamiye kolları ile gayrı muntazam kuvvetlerin hedefi bir olsun ve semerat tamamiyle iktitaf edilebilsin.

İhsan Bey biraderimiz bir şey buyurdular. Altmış bin kadar mütearrız bir orduyu, tutabilmek için hazırlık yapılmış mıdır, dediler. Bu efendim, arzettiğim veçhile böyle bir ihtimale göre her türlü hazırlık yapılır. Fakat bugün bendeniz inayeti hakla diyebilirim ki Yunanlıların taarruzlarını tutabilecek veçhile tertibat alıyoruz ve bu tertibatımız ancak millette gördüğümüz hissi mukavemetten ileri geliyor. Milletin hissi mukavemeti yükseldikçe, ordular muntazam oldukça mukavemet artar. Milletteki hissi mukavemet muvaffakiyetlerin esbabı hakikisinden biridir. Ayıntab'da Elhamdülillah bu hali gördük. Önüne geçildiği takdirde milletin kahramanlık göstereceği muhakkaktır. Şimdiye kadar olduğu gibi büyük mücahedat ve mukavemet göstermesi memuldur.

Mazhar Müfit Bey biraderimiz buyurdular ki; esbabı sükût nedir? Efendim bu erkânı harbiyeye takdim olunur. Erkânı harbiye bunu askerlik noktâi nazariyesinden tetkik eder. Esbabı nedir, ne olmuş? Böyle bir rapor oradan tertip olunur. Henüz gelmemiştir. Mesafe uzaktır. Aldığımız yevmi vukuat raporlarına nazaran oradaki kıtaatı nizamiyenin vazifesini ifa ettiğine kani bulunuyoruz. Fakat bu vazifenin daha âlâ ifa edilmesi lâzımdı. İşte bu ciheti muharebenin raporları geldikten sonra tamamiyle anlayacağız.

Sonra efendiler gene Mazhar Müfit Bey buyurdular ki böyle asker gönderilmiş, yetişilememiş... Maruzatım anlaşılammıştır. Asker yetişmiştir, daha evvel yetişmiştir. Düşman askerinin daha toplu bulunması ve istihbarat şebekesinin bilhassa tayyare ile yaptığı istikşafın hakiki vaziyeti meydana çıkarmasından ileri geliyor ve biz oraya oradaki kuvveti ezecek kuvvet getirdikçe o da getirtiyor. Son oraya gönderdiğimiz kuvvetler Elcezire cephesini setrediyordu. Tabii efendiler bu gibi hususatın gayet mahrem olması lâzımdır. Bu suretle orada Derizora karşı propaganda yapmadıkça onları oraya çekemedik. Uzun muntakalardan kuvvet celbedip vazife yaptırmanın ne kadar müşkül olduğunu bilirsiniz. Bunlar burada suhuletle, mevkii münakaşaya konacak şeyler değildir. Ben öyle zannediyorum ki azami surette fedakârlık yapılmıştır. Ancak bazı arkadaşların dedikleri gibi oraya kuvayı milliyeye göndermek kabil değil midir? Kuvayı nizamiye gene ahaliden çıkmış kuvvetlerdir. Ancak bunlar emr ü kumandaya bağlı, zaptı raprı teessüs etmiş kuvvetlerdir. Burada evet kuvayı nizamiye yeni teessüs etmiş diyorlar. Eskiden taburlar yok mu idi? Adı vardı. Aralarında irtibatı tam yoktu. Bir gayri muntazam kuvvet çok para alıyor, serbest... kendisini emr ü kumandaya tabi tutmuyor; firar ediyor. Ve bu vaziyet efrat ve zabitan arasında, bu gibi gayri tabii ahval şüphesiz idi ki bir itimadı müteakabil hâsil edemiyordu. Bunu hâsil etmek için bu gibi gayri tabii hallerin izalesi lâzım geliyordu. Bu izale edildikten sonra inzibatı askerî husule geliyordu. Bu da buyurdıkları gibi kolay bir şey değildir. Beş on günde bu yapılamaz. Muntazam talim ister. Bugün inzibatı askeriyenin talimi için altı ay lâzımdır. Fakat biz bunu Harbi Umumide altı haftaya indirdik. Şüphesiz ki altı hafta talimli olan kıtaat vazifelerini ifa edememeye başladılar. Talimlerini güzel ifa eden bir kuvvet her yerde vazifesini iyi görür. Nereye gitse karşılarına çıkanlara tefevvuk eder. Son olarak şunu arzedeyim ki efendiler, memleketin istilâya maruz kalan aksamını kurtarmak için azami fedakârlık, ne yapılmak lâzım gelirse yaptım ve bunları vakti zamanıyla kurtarmaya çalıştım. Bir tarafı açarak diğer tarafı kapayıp iş yapmak ve düşmanın oradan gelmek ihtimaline karşı her tarafı kapamak mecburiyetindeyim. İcabında cüretkâr kararlar ittihaz olunmuş ve yapılmıştır. Buna emin olabilirsiniz. Hatalarımız olur kusurlarımız olur, evet bazı şubat işleyemez, emin olunuz ki ben elime geçen zevatın en iyisini kullanıyorum. Zaman olmuştur ki efendiler, ben en fena anasırla kalmışım ve gece gündüz onlarla çalışmışızdır. Şurasını da arzedeyim ki kuvayı inzibatiye ile kuvayı gayri muntazama arasında daima bir ademi emniyet hâsil olur. Malûmu âliniz emr ü kumandaya alışmamış olan efrat, ne kadar cesur olursa olsun, istenilen yerde durmamak, lüzumsuz yerde hücumla kalkmakla kendini duçarî telef eder ve yanındaki muntazam kıta, yanında böyle bir gayri muntazam kıta görürse iş yapamaz. Kuvayı nizamiye ile kuvayı gayri muntazamanın karıştırılması taraftarı değilim. Kuvayı milliyeye düşmanla harbi sagir yaparak bunların gerilerine giderler ve oralarda icrayı tesir ederek düşmanın kuvvetlerini tefrik ederler. Kuvayı muntazamamızla düşmana harbi muntazam, sahra harbi yaparak, topu ile, tüfengiyle harp eder, bu suretle düşmanı mağlup ederiz.

Rüştü Bey biraderimiz gayet iyi teklifte bulundular. Teşekkür ederiz. Kendileri giderler, oradan aldıkları kuvvetlerle bu akıncı kuvvetlerini kendileri teşkil ederler. Heyeti âliyenizden son istirhamım; düşmanla harp olduğu zaman bunun fena zamanları da olur ve her felâket zamanlarında asabiyete düşmekten tevak-

ki ile metanet göstermek lâzımdır. Tekâsül varsa haklarında en şiddetli davranarak ordunun tamamiyetini ve kuvvei maneviyesini gayet yüksek tutmak lâzım gelir.

(Müzakere kâfi sesleri)

NECİP BEY — Ordumuzun tekemmülü âdeta harika denecek bir süratle olmuştur. Temenni ederim ki her hata cezasız kalmasin. Müsebbibleri mesul olsun. Bazı arkadaşlarımızla gezdik, işittik. Meselâ mazide Bursa sükût etti. Fenni harp noktai nazarından müdafaa edilmeyebilir. Orada pek müstahkem mevkilerimiz bir hafta on gün boş, müteferrik kuvamız sahipsiz, kumandansız kaldı. Oraları tutmak imkânı varken tutulamadı. Müsebbibleri aranılmadı. Bazı hocaların karşısında umuru diniyeden bahsedemezsiniz. Sizi tekfir eder, kâfir oldunuz der. Bir askerin yanında, omuzunuzda alâmeti farikanız yoksa askerlikten bahsedemezsiniz. Çünkü fenni harp derler, ağzınızı kaparlar. (Müzakere kâfi sesleri) Mesuliyetler cezasız kalmasin, müsebbibleri aransın.

REİS — Efendim müzakereyi kâfi görenler el kaldırsın... Kâfi görülmüştür.

[Kılıç Ali Bey (Gaziayntab), Rüştü Bey (Ergani), Memduh Bey (Karahisarî Şarkî), Abdürrahman Lâmi Efendi (Gaziayntab)'ın mezuniyetleri kabul edilerek, Kılıç Ali Bey Ayıntab'daki teşkilâta memur edildi. Ve diğerlerinin de beraber gitmesi karargir oldu.]

REİS — Efendim, Pazartesi günü aynı saatte içtima etmek üzere celseyi tatil ediyorum.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

—◆—
18-19 Şubat 1337 (1921)

—◆—
Münderecat

- 1 — ZABTI SABIK HULÂSASI
2— MÜZAKERE EDİLEN MEVAD
    1. — *Hariciye Vekâleti Bütçesi*

—◆—
Cilt: 8

—◆—
153'üncü İn'ikat – 3'üncü Celse

YÜZ ELLİ ÜÇÜNCÜ İN'İKAT

18-19 Şubat 1337 Cumartesi

Üçüncü Celse

REİS: Abdülhalim Çelebi Hazretleri

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Efendim; celse kuşat edildi. Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

Yüz Ellinci İn'ikat

14 Şubat 1337 Pazartesi

Üçüncü Celse

Hasan Fehmi Beyefendi'nin riyasetlerinde içtima ederek; Gaziantep'in sükût ettiğini bildiren Gaziantep Mebusu Abdurrahman Lâmi Bey'in tavrı okundu ve üzerinde yapılan müzakerelerden sonra; Ali Kılıç (Gaziantep), Rüştü (Ergani), Memduh (Karahisarışarki), Abdurrahman Lâmi (Gaziantep) Beylerin izinli sayılarak Gaziantep'e gönderilmeleri ve Ali Kılıç Bey'in oradaki teşkilâta memur edilmesi kabul edildi ve celseye son verildi.

Reis
Hasan Fehmi

Kâtip
Niğde
Atâ

REİS — Zaptı sabıkı kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — MÜZAKERE EDİLEN MEVAD

1. — *Hariciye Vekâleti Bütçesi.*

REİS — Söz Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'indir. Buyurun efendim.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Efendim; geçen celsede Hariciye Bütçesi münasebetiyle; rüfekayı muhtermeden İsmail Fazıl Paşa Hazretlerinin bir tavrı vardı; vaziyeti umumiye hakkında bazı izahat verilmesini talep etmişlerdi ve hatta bu izahat o celsede verilmediği takdirde müzakerenin imkânı olmayacağını söylemişlerdi. Binaenaleyh son defa vermiş olduğum izahat tarihinden itibaren bugüne kadar hadis olan vukuat hakkında malûmat arz etmeyi vazife addederim.

Sözüm başlamazdan evvel şurasını nazarı dikkatinize arz etmek isterim ki; gerek hariçte şayi olan rivâyâta ve gerek bazı kimseler tarafından vuku bulan beyanata göre bundan takriben on beş gün mukaddem, malum olan ahval ve şerait dairesinde Londra konferansına iştirak etmek ümniyesiyle bir heyeti murahhasa gönderilmesi birçok tefsirata badi olmuş ve bundan dolayı umumiyetle Şark siyasetinin terk edilmiş olduğu hakkında bir zehab hâsıl olmuştur. Hâlbuki Heyeti Âliyenize gene buradan Türkiye Büyük Millet Meclisinin Hariciye Vekili olmak sıfatıyla resmen arz ediyorum ki; şimdiye kadar takip edilmiş olan ve tesisi için pek çok zahmet çekilmiş olan Şark münasebatında zerre kadar tebeddül olmamıştır. Bu heyetin oraya izamı; kendisiyle muhadenet esası üzerine münasebatı siyasiye tesis etmek istediğimiz (Sovyet) hükûmetine gayet vazih ve samimî bir lisanla izah edilmiş ve alınan cevap da Hariciye Vekâletince dün geç

vakit ajans vasıtasıyla neşredilmiştir. Öyle zannediyorum ki Heyeti Kiram, umumiyetle, bu notu mütalâa eylemişlerdir. İsterseniz bir defa daha okuyayım.

Heyetin izam edildiği vakit, elyevm heyeti Murahhasa reisi bulunan Bekir Sami Bey; burada Hariciye umuruna vazülyed bulunduğu cihetle, onun tarafından Çiçerin'e yazılan bir notada; bu davetin neden dolayı vuku bulduğu ve davetin şeraiti vukuu beyan edildikten sonra; bundan evvel yine yekdiğerini müt-tefiki tabii addeden iki hükümetin; mesaili siyasiye hariciyeleri hakkında vaki olan teşebbüsâtı; vaktinde yekdiğerine haber vermek üzere ittihaz etmiş oldukları usule tevfikân malûmat vermiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin hareketinin gayet sarîh olduğunu izah etmiş ve bu izahat Çiçerin tarafından hüsnü telâkki edilmiş olduğu cihetle; dün ajans ile neşredilen, 8 Şubat tarihli cevabî nota hükümetimize gönderilmiştir. Binaen'alazalîk, sekiz aydan beri tesis ve idamesine sayedilmiş olan Şark siyasetinde şim-diye kadar zerre kadar bir tebeddül vukua gelmemiş ve bunu icap ettirecek hiçbir hâdisei cedide de husul bulmamıştır. Bu husus hakkında rüfekâyı kiram tarafından zerre kadar bir şüphe ve tereddüt hâsıl olmuşsa bunun varit olmadığını, kendilerine vaat ve temin ederim.

Bizim, Londra'da 21 Şubat'ta in'ikat edecek olan ve zemini müzakeresi Sevr ahitnamesinin tatbikini ref ve izaleye hadim tedabiri tezekkürden ibaret bulunan konferansa davet edilmiş olmağımız keyfiyeti, Ruslara bu bapta izahatı kâfiye verilmediği takdirde, onlarca mucibi endişe ve tereddüt olabirdi. Bundan evvel bu yolda bir iştibah hâsıl olmuş ve bu iştibah; gayet samimî surette teati edilen notalar vasıtasıyla izale edilmişti. Bu heyetin şeraiti malûme dairesinde davet edilmiş olması keyfiyeti üzerine acaba bunun oraya gitmesinden hükümetimiz için bir faide hâsıl olup olamayacağı mütalâası tabii varidi hatır olabilir. Konferansın mevzuu müzakere ve münakaşa edeceği şey, Sevr ahitnamesi olmasına ve hâlbuki diğer taraftan da Türkiye Büyük Millet Meclisinin mesaili hariciyede umde ittihaz ettiği lâyetegayyer prensiplerin malûm olmasına binaen bu müzakeratın; bizim noktai nazarımızda ne gibi netayîç hâsıl edeceğini kestirmek mümkün olmamakla beraber, arzu ettiğimiz dairede bir neticeye vasıl olacağını bendeniz şahsen ümit etmiyorum. Bu heyetin oraya gitmesi bir propaganda mahiyetini haiz olarak bizi daima makasiti milliyemizin nelerden ibaret olduğunu söylemekle ittiham ve bizi daima hak için harp etmekte olan bir heyet ve bir millet suretiyle göstererek hakkımızda husulyafte olan bazı temayülâtı dostaneyi izaleye sayeden düş-manlarımızın bu makasidî hainanesini ref'e bir sebep teşkil edeceği cihetle bu noktai nazardan elbet şayanı temennidir. Hatta o heyetin izamı sırasında, bir heyeti siyasiye mi veyahut bir heyeti Murahhasa mı olsun gibi mütalâat serdedildiği zaman, bunun bir heyeti siyasiye olması daha muvafık olur demiştim. Bundan maksadım da bu suretle hâsıl olacak temasların bütün âleme makasidî milliyemizi daha vazîh ve sarîh bir surette öğretmesi hususunda faydalı olacağı faidesinden ibaretti. Binaenaleyh bu heyetin, dediğim veçhile, Avrupa'da lehimize hâsıl olmuş olan bazı hissiyatı takviye hususunda fevaidi mühimmesi olacağı kaviyyen memuldur. Heyeti muhteremeniz tahattur buyurur ki, bundan evvel Çiçerin'in burada aynen kıraat etmiş olduğum cevabında, müzakerei sulh için devletler tarafından davet vuku bulduğu takdirde on seneden beri cerihadar olan milletimizin tatmini mesaibi için muvafıkî maslahat olacağını söylemişti. Onun bu mütalâasına rağmen, samimî ve gayri samimî olsun, vuku bulacak bazı davetlerini telâkki bîlkabul etmiş olmak, bittabi kendileri için mucibi şüphe olmaması için heyeti Murahhasanın azimeti üzerine, gerek Bekir Sami Bey tarafından ve gerekse muahharan heyeti âliyenizin delaletiyle tarafî âcizanemden daha mufassal olarak yazılan bir notada makasidimizi tamamiyle ve tekrar izah edildikten sonra siyaseti hariciyemizin, kendileriyle akdetmiş olduğumuz münasebatı vidatkâriye müstenit olduğu ve bu münasebatın şimdiye kadar tezelzülünü mucip olacak bir hal zuhur etmediğini söylemiştim. Fakat diğer taraftan da mucibi endişe bazı haberler alınmakta bulunuluyordu. O da sekiz aydan beri Londra'da İngiltere Hükümetiyle bazı mukavelâtı ticariye akti için bulunan Rusya Hükümeti Murahhası Krasin'in bir ay evvel bir mukavele akdederek ve onu müstashiben Moskova'ya avdeti sebebiyle gazetelerde görülen muhtelif tafsilât idi. Bu tafsilâttan bilhassa Fransız gazeteleri mütelâşi ve çok ziyade endişenak olarak bu mukavelenamenin bazı makasidî siyasiyeyi ihtiva ettiğini söylüyorlardı ve yaptıkları tefsiratta İngiltere'nin, Şarkta Fransız menafii azimesi hilâfında vuku bulacak her türlü teşebbüsâtının meni için tedabir ittihaz edilmesi lüzumu söyleniyordu. Bu keyfiyet bizim için de mucibe endişe bir keyfiyet idi ve bu hal bütün mevcudiyetimizi ve burada tesis etmiş ve kemali muvaffakiyetle idame etmekte bulunmuş olduğumuz mukavemeti azimkâraneyi milliyeyi ihlâl edecek ve belki de bütün bütün idlâl edecek bir vaziyette idi. Hükümetimiz bu vaziyetin derecei

ehemmiyetini takdir ederek bu mütalâatını mümkün mertebe yakından takipten hali kalmamış ve hattâ son yazdığım bir notada bilhassa bu hususta bize itminan bahş bazı malûmat vermelerini talep etmişim. İşte o talep neticesi olarak dün neşrolunan cevabî notada; bu mukavelei ticariyenin iki taraf murahhasları tarafından esasatı takarrür ettirildikten sonra İngiltere Hükûmeti tarafından mukaveleye bazı mevaddı siyasiye ithal ettirilmek istenilmiştir ki o nikat Heyeti Âliyeniz tarafından mütalâa olduğu veçhile bizim için ne derecelerde mühlik vaziyet hâsıl olacağını tekrara hacet görmüyorum. Maahaza Rusya Hükûmeti dahi bize vermiş olduğu söze riayetkâr olarak ve bilhassa Şarkta muvaffak olması için behemehâl Türkiye ile teşriki mesai etmesi lüzumunu iyice takdir etmiş olduğundandır ki, bu teklifatı reddettirmek mümkün olmadığı takdirde, medarı istinat olmak üzere bir teklifi mütekabil yapmıştır ki onun bize taalluk eden kısmı, Türkiye Büyük Millet Meclisinin hakkı hükümranisi altındaki arazide tamamıyeti mülkiyemizin temini ve istiklâlimizin İngiltere tarafından kabul edilmesi teklifidir. Bu teklif de onların şimdiye kadar mesaili siyasiyede bize karşı ittihaz etmiş oldukları hattı hareketi gösterecek delâilden maduttur. Binaenaleyh Ankara Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin bilhassa Şarka taalluk eden siyasetinde tebeddül vuku bulunduğu hakkında işaa edilen rivayatin bir hakikate müstenit olmadığına Heyeti Âliyenizin kanaat getirmesini rica ederim.

TEVFİK BEY (Van) — Boğos Nubar ile Nora donkyan Efendi'nin Avrupa'ya gitmeleri resmî bir mahiyeti haiz midir?

BASRİ BEY (Karesi) — “Türkiye Büyük Millet Meclisinin hâkim olduğu yerlerde” cümlesinden hududu milliye, misakı millinin tayin ettiği hududu milliye mi kastediliyor, yoksa elyevm bilfil hâkim olduğumuz mıntakalar mı murad ediliyor?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Tabiidir ki memaliki meşgulenin bizim arazimiz dâhilinde olmadığını bir an için olsun Çiçerin hatırından geçiremez.

MUSTAFA BEY (Karahışarı Şarki) — Ermenilerle akdedilmiş olan sulh ahitnamesi...

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Ermenilerle akdedilmiş olan sulh muahedenamesinin, evvelâ Ermeni Millet Meclisinde kabul ve tasdikinden ve keza bilmukabele bizim tarafımızdan tasdik ve kabulünden sonra musaddak nüshaların mevkiî fiil ve icraya konulmasına mâni olan esbabı, bundan evvelki celselerde uzun uzadıya şerh etmişim. Bu vaziyet, şimdiye kadar değişmemiştir. Ancak biz, vaziyetin değişmiş olmasından dolayı vaki olan bu teehhürün ref ye izalesi için her vakit Ermeni Hükûmeti nezdinde gayet müessir surette icrayı tebligat ve tesirattan hali kalmamışızdır. Hatta bundan dört gün mukaddem Ermeni Hariciye Komiserine gönderdiğim bir notada - çünkü bizi bir müddetten beri o havalide Ermenilere karşı dilhiraş birtakım mezalim ve taaddiyat icra etmekle itham ederek ve bu ithamı ellerinde bulunan vesait ile Avrupa'ya işaa ve bu suretle hakkımızda hâsıl olan teveccühat ve temayülatı tahrif ettirmek isteyerek bazı teşebbüsâtı hainânede bulunuyorlardı - bu isnadın hiçbirisinin varit olmadığını ve bunu yapmakta ne gibi maksat takip ettiklerini anlamakta zerre kadar duçarî müşkülât olmadığımızı bildirmiştim. Çünkü Amerika Reiscumhuru Vilson tarafından, sabık Amerika Sefiri Morgantavn... gitmesi aleyhimizde bu gibi neşriyata sebebiyet vermişti. Bunların hepsini izah ettikten sonra sulh ahkâmını tamamıyla hüsnü ifaya teşebbüs etmedikleri takdirde Şark Ordusu Kumandanının o ahkâmı hemen tatbik ve icraya Hükûmet tarafından serbest bırakılmış olduğunu söylemişim. Bu notayı dört gün evvel yazdık.

Maahaza dört gün evvelden mukaddem, uzun müddet zarfında ne yapıldı sualine de müsaade buyursanız kendiliğimden cevap vereyim. Arzettiğim tarzda teşebbüsata mütemadiyen ve muntazam fasıllarla devamdan hali kalınmamıştır. Diğer taraftan Heyeti Âliyenizce meçhul olmadığı veçhile, Moskova'da akdolunacak bir konferansa bir heyet izamını Meclis kabul etmiş ve bu konferansta Şark ve bilhassa Kafkasya'ya taalluk eden bilcümle mesaili münaziünfihanın halli düşünülmüştü. Heyeti sefaretimiz ve heyeti murahhasamız Moskova'ya daha iki gün evvel vasıl olabilmişlerdi. Binaenaleyh henüz Rusya Hükûmetiyle temaslarına ve Moskova konferansına dair malûmat almak mümkün olamamıştır. Şu halde Ruslarla bu mesaili münaziünfiha halledilmedikçe ve konferansın neticesi ne olacağı heyeti murahhasamız marifetiyle öğrenilmezden evvel fiilî bir harekâta teşebbüs etmek, Ruslarla idame etmek istediğimiz münasebatı siyasiyeyi ihlâl mahiyetini ihraz edebileceği cihetle, teşebbüsâtımızı yalnız vesaiti siyasiyemize hasretmiştik.

Fakat Ermeni Cumhuriyetinin son zamanlarda bizi Avrupa'da zelil bir mevkie getirmek gibi hâinane bir maksat takip etmesi, artık tahammülümüzü son haddine getirmiş olduğundan tehdiden, fakat şedidülmal, katiyülmefad bir nota daha gönderilmiştir. Ermeni Cumhuriyeti er geç buna cevap vermek mecburiyetindedir. Mamafih dün akşam geç vakit aldığımız habere göre Ermeni Komünist Hükûmeti sükût ederek yerine Taşnak Hükûmetinin gelmiş olduğu haber alınmıştır. Öteden beri bizim adüvvü hayatımız olan Taşnaksiyonların mevkii iktidara gelmesi, Ankara Hükûmetince mucibi memnuniyet olmak üzere kabul edilmiştir. Bu, çok garip bir tezat olmakla beraber keyfiyet böyledir. Çünkü onlarla akdetmiş olduğumuz musalehayı kafalarına vurdurmak suretiyle tatbik ettirmek demektir.

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Taşnakların mevkii iktidara gelmesi neden husule gelmiştir?

EMİN BEY (Eskişehir) — Son zamanlarda Gürcülerin muhasım-kârane vaziyetlerine karşı Hükûmetimiz ne suretle mukabele edecektir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Efendim, bu hususta Heyeti Âliyenizde tecelli eden safahata göre ve ait olduğu devlet heyeti murahasasıyla müzakere ederek menfaati devlet ve millete ve bilhassa bu Meclisin umdesini teşkil eden Misakı Millînin ruhuna mutabık bir tarzda hallettirmek esbabını geceli gündüzlü takip eden Hükûmetimizden bu müzakerat henüz intaç edilmemiş olduğu cihetle istizahatta bulunulmamasını rica ederim.

Yalnız bu ayın 11'inci günü miktarı henüz bilinemeyen ve Ermeni ve Azerbaycan kuvveti denilen ve hakikatte Kızılordu olduğuna şüphe olmayan bir kuvvet, Ermenilerle hali muhasamada bulunduğumuz zaman Gürcülere müsaade etmiş olduğumuz Borcalı mıntakasında... (okunamamıştır.) mevkiine bağteten bir baskın yaparak işgal etmişlerdir. Zaten buna takaddüm eden zamanlarda Gürcistan dâhilinde ve bilhassa Gürcistan'ın payitahtı olan Tiflis'te Bolşevizmleri kemali şiddetle mene teşebbüs etmiş olan Gürcü Hükûmetinin şu harekâtı bir taraftan tevali etmekte ve bundan dolayı Gürcistan'ın fevkalâde istihzaratta bulunduğu ve kendisine vakit bırakmak doğru olmadığını farzedenden... henüz bizce iyice taayyün etmemiştir. Bunlar bu baskın üzerine topladıkları üç fırka asker ile Gürcistan'a hücum etmişlerdir.

Diğer taraftan alınan haberlere göre Viladıkafkas tarafından bir kuvvei askeriye'nin hücum edeceği ve sahil cihetlerinden böyle bir hazırlık... buna mukabil Gürcü Hükûmeti dahi şekli hazırlarını muhafaza etmek için her türlü teşebbüsat ile mukabele etmekte bulunuyor, Şu halde Kızıl kıtaat ile Gürcistan arasında bugün hali muhasama hâsıl olmuş ve muhasama devam etmekte bulunmuştur. Şimdi bu harekâtı askeriye'nin bize göre ihdas ettiği vaziyet, bu millet için azami faydalı olabilirse - ki hükûmetiniz bunu bir an teemmülen ve derpiş etmekten hali kalmamıştır - ve zannediyorum ki bunda inşaallah muvaffak olacaktır ve bu suretle milletin amalına muvafık bir hareket yapmış olmak dolayısıyla milletin kendi hakkında göstermiş olduğu itimat ve teveccühe bir kat daha liyakat kesbetmiş olur.

Efendim şarka nüfuz için, İngilizlere pek mühim bir methal olan Gürcistan'a İngilizlerin yardım etmesinin imkânı mutasavver ve mümkün değildir. İngiliz denizde hâkimdir, boğazlar ellerindedir. Gayet mehip bir donanması vardır. Batum'a gelerek denizden Şarkta takip ettiği siyaset ve tezvirat zincirlerini elinde tutmak ister. Binaenaleyh Gürcistan'a, bu maksadından dolayı muavenet etmedi denilemez ve belki bizce mer'i olmayan birçok suretlerle yardım etmiştir. Yalnız İngiltere'nin yapamadığı bir şey varsa o da kuvvei askeriye ile muavenet etmediğidir ve bunun tahakkuku bizim için mucibi saadettir.

HAMDİ BEY (Trabzon) — Şark siyasetinde bize dinen ve ırkan merbut olan akvamda nazarı itibare alınmakta mıdır?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Elbette. Şark denince; Şark yalnız Rusya'dan ibaret değildir. Rusya gayet büyük bir âlemdir. İster Bolşevizm olsun, ister Çarlist olsun, siyasette mühim ve müessir bir âmil olmaktan hiçbir sebep ve bahane ile hali kalmaz. Fakat arzettiğim veçhile Şark Rusya'dan ibaret değildir. O havalide bizi birçok revabıtı muhtelif tahtında dinen, ırkan, harsen alâkadâr eden birçok milliyetler vardır - ki ihtimal diyemeyeceğim bir hakikattir - Rusya'ya karşı gösterdiğimiz temayülün belki de mühim bir sebebi o milletlere ait olan alâkai kaviyedir. Onların saadetini, onların istiklâlini temin etmektir. Bu maksadı ihtilâfa meydan vermeksizin halledebilirsek büyük bir muvaffakiyet olur. Biz Ermenilerle bir zaman harp ettik, sonra sulh yaptık. Fakat sulh ahkâmı neden icra edilmedi denince cevap olarak denir ki,

bu sulh ahkâmının icrasına mâni olan Rus Sovyet Hükûmeti oldu. Biz Ermenilerle onların mezaliminden ve fecaiyinden memleketi ve ahali İslâmiye'yi kurtarmak ve onlar bizim gibi medenî bir hükûmet tesis edemedikleri için orada münasip bir kuvvet bırakarak Şark hududumuzda asayişimizi muhafaza emeliyle muharebe yaptık ve sulh yaptık. Fakat bu gayenin istihsali esnasında karşımıza bir mâni kuvvet çıktı. O da Rusya Sovyet Hükûmeti... Rus Sovyet Hükûmetiyle dostuz. Acaba neden sulha mâni oluyorlar? Çünkü Ermeniler sulhun icrasına mâni olmak için kendilerinin Bolşevik olduklarını ilân ettiler ve bu nasıl bir haldir ki Ermenistan'da Bolşevikler hâkim iken Taşnaklar dehşetli bir rol oynamaktadır? Rus Bolşevik Hükûmeti akidei içtimaiyelerini bütün insanlara, milletlere kabul ettirmek için tecavüzü tatbik ettiğini bu defa da ispat etmiştir. Bu cümleden olmak üzere geçenlerde burada telgrafi okunduğu üzere, orada Türkiye Komünist Fırkası - Türkiye İstirakiyyun Fırkası - namı altında birtakım insanları toplamış ve bunlardan Mustafa Suphi Efendi isminde birisi hududumuzdan geçti, ta Erzurum istasyonuna kadar, bu fırkai içtimaiyenin teşkilâtını yapmak üzere geldi. Biz biliyoruz ki; Rusların bir gayesi var: O da ittifak ve ittihat edecekleri milletlere mutlaka kendi akidelerini kabul ettirmek istiyorlar. Bunu idrak eden Hükûmetimiz de bu sıfat ve bu nikaptan görünmek istemiştir. Benim korktuğum. İngilizlerle Bolşevikler, Azerbaycan Türk âlemi ile bize, aramıza bir Ermenistan dikmek istiyorlar. Bolşevikler Van'ı, Bitlis'i, bilmem nereyi onlara veriyorlar. İstanbul'un kabul etmiş olduğu Sevr muahedesi mukarreratını tamamen bahşetmek üzere... Vilson'a tevdi etmişlerdi. Düveli itilâfiyenin bu arzu ve amalane Bolşeviklerin de muvafakati inzimam etti. Bu taarruzun da Sovyet Hükûmetinin İngiltere'ye giden murahhasının avdetinden sonra olması da bunu müeyyittir. Bu defa görüyoruz ki kiske yine değişti. Rusya'da Karahan büyük rol oynuyor ve adamları elinde oynatıyor. Eğer onlarca matlup ve mültezem olan Ermenistan ise kuvvetlerini Gürcistan'a gönderdikleri zaman, bunlar Ermenistan'ı tazyik değil; himaye ediyorlar. Şimdi Rus Sovyet Hükûmeti iki zaruret karşısında kalmıştır: Ermeni hâmisini olan Rusya; diğer taraftan Türkiye'nin dostu oluyor. Fakat Ermeniler; Türkiye'nin can damarına basıyor. Benim en ziyade korktuğum bir şey varsa o da Azerbaycan Hükûmetinin Nahcivan; Şavşat ve... kazalarını bile vermesidir. Ermeniler bize ultimatome vermek cüretinde bulundular; Dikdiri tahliye edin diye bize nota veriyorlardı. Bu kuvveti; kendilerinde Bolşevikler geldikten sonra gördüler. Biz istediğimiz zaman Revan'a girmek kudretini haizdik. Ermenilerin bütün ordusu inhilal etmişti ve fakat onları himaye eden şey Bolşeviklik olmuştu. O Bolşeviklik bize karşı Ermenileri siyanet ediyor; ben yarımın muzlim olduğunu görüyorum.

Ruslarla bizim siyasetimiz ne idi? Düşmanının düşmanı benim dostum; el ele vereceğiz, karşımıza gelen kuvvetle çarpışacağız. Siyaset, bu cereyanda kalsa çok iyidir. Fakat akidelerini kabul ettirmeye çalışıyorlar. O halde bugünkü çaremiz nedir? Azerbaycan'ın vaziyeti malum; Ruslar bunları bir alet yapmış; Rusya Sovyet Hükûmeti Azerbaycan'la; Gürcü hudutlarına taarruz ediyor. Malumu âliniz sekiz ay kadar bizim orada murahhaslarımız vardı. Geldikleri zaman... bu defaki seyahatlerinde inşallah muvaffak olacağız. Henüz sabit bir siyasete ben malik değilim. Büyük Millet Meclisi Azası, Gürcülerle, Ruslarla vaziyeti siyasiyemiz nedir deyince, ben, bir şey söyleyemem. Bakalım kim galebe edecektir: Karahan mı, yoksa biz mi? Bize ilham olunuyor ki Ermenilerin hâmisini olan Ruslarla nasıl anlaşacağız? Arzettiğim gibi, bütün dünyanın ittihaz ettiği bir karar var: O da bizimle Azerbaycan arasında, Azerbaycan'la Türk âleminden başka bir Ermenistan meydana getirmek istiyorlar.

BİR MEBUS — Bir şey nazarı dikkatimi celbetti. Hariciye Vekilimiz, Garba giden heyetimiz hakkında bir heyeti siyasiye olmasını içtihat buyurmuşlardır. Fakat bugün münasebatı Hariciyemiz bu içtihatlarında bizi ne dereceye kadar muvaffak ediyor? Münasebeti hariciyeyi nasıl idare ediyorlar? Bu ciheti de lütfen izah buyursunlar.

İSMAİL SEFA BEY (Adana) — Anlamak istediğim cihetlerin birçoğuna sormadan Bekir Bey temas buyurdular. Yalnız bir nokta kalmıştır. Geçenlerde burada Şark münasebeti münakaşa edilirken Muhtar Bey uzun beyanatta bulundular. Rusya'dan birçok silâh ve cephaneye geldiğini söyledilerdi. Bu muavenet hâlâ devam ediyor mu ve şimdiye kadar vuku bulan muavenetin derecesi nedir? Bu hususta izah verirse çok iyi olur.

ZAMİR BEY (Adana) — Bendeniz de üç sual sormak istiyorum:

Azerbaycanlılarla Ermeniler, Gürcülerle harp ediyor. Bittabi bunlar Rusların bir cüzüdür. Bunda bizim için kâr mı vardır, zarar mı vardır?

İkincisi; Çiçerin'in gönderdiği notadan yekdiğerimizi haberdar... Gürcülere yaptıkları ilânı harpten maksat...

Üçüncüsü; Ermenilerle birlikte Gürcülere harbeden... Hariciye Nazırı tamik edemiyorlar mı? Şu üç suale cevap veriniz.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Efendim, yalnız bir cihet hakkında maruzatta bulunacağım, geçenlerde Nahcivan'dan bir telgraf gelmişti. Nahcivan'ın geçirdiği inkılâp malûmu âlileridir. Hariciye Vekili Bey bu husus hakkında cevap vermediler. Azerbaycanlılar... o günde şerh ve izah ettiğim veçhile, Ruslar vasıtasıyla Azerbaycanlılar bizi Ermenilere peşkeş çekiyorlar... Ermenilere Nahcivan'lılar tarafından verildiğini haber almıştım. Nahcivan'lılar tasarrufatı fiiliye ve kavliyelerine sahip değildirler. Orada icrayı hükûmet eden bilfiil Ruslardır. Vakıa birtakım eşhas orada var. Fakat Ruslar bunları kukla gibi oynatıyorlar. Ve yine arz ediyorum ki; Ermenilerle yapılan sulh muahedesinde... Âtiyen terkedilecek, fakat bizim himayemiz altında olacaktır. Buraların Azerbaycanlılara Rusların Ermenilere vermesi de cayı teemmüldür. Bu cihet hakkında da istirham ederiz, bizi tenvir buyursunlar.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Hüseyin Avni Bey'in sordukları suale cevap vermek suretiyle sözüme başlayacağım.

Ermenilerle akdetmiş olduğumuz musallahanamenin bir maddesinde, bir maddei mahsusasında Nahcivan ve havalisinin vaziyeti hukukiyesi tayin ve tespit olunmuştu. Bunda Nahcivan ve havalisinin Türkiye Büyük Millet Meclisi himayesi altında bir idarei muhtareye nail olacağı zikredilmiştir. Şayet bunun atiyen ciheti irtibatıyeti hakkında müteakideyn arasında bir tereddüt ve şek hâsıl olursa arayı umumiyyeye müracaat edileceği de mezkûrdur. Fakat arayı umumiyyeye müracaat olunacağı zamana kadar oraların Türkiye Büyük Millet Meclisi himayesi altında bir idarei muhtareye sahip olduğu Ermenilere imza ettirdikleri ahitname ile kabul ettirilmişti. Elyevm Nahcivan ve havalisi kuvvei askeriyemizin tahtı işgalinde bulunuyor. Ermeniler bir aralık buraya tecavüz etmek istemişlerdi. Fakat bu taarruz kıtaatımız tarafından def ve tard edilmişti. Orada bugün sükûneti tamme hükümfermadır. Yani orası bugün Türkiye Büyük Millet Meclisinin himayesi fiiliyesi altında fiilen bir muhtariyeti idareye sahiptir.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Onlar Bolşevik midirler?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Hayır, değillerdir. Orada iki mühim kıtayı askeriyemiz vardır ve bunlar her zaman orasını Ermenilerin tecavüzüne karşı müdafaa edecek iktidardadırlar. Binaenaleyh oralar cenahı himayemiz altında bulunuyor.

NUSRET EFENDİ (Erzurum) — Hükûmeti milliyelerinin reisi kimdir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — İsimlerini bilmiyorum.

Şimdi gelelim birinci maddeye: Niçin Ermeni sulhu tatbik ettirilememiştir? Bunun hakkında defaatle izahatta bulunmuşum. Mademki...

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Ermenilerin, Rusların mazharı himayesi olmasının sebebi?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Hüseyin Avni Bey Ermenilerin Rusların himayesine mazhar olmasının sebebini soruyorlar. Pekâlâ, bilirler ki orada rejim, usulü idare kökünden değişmiştir veyahut değişti denilmiştir. Rusların bazı kıtaatı içeriye girmiş ve zaten müterakkibi fırsat olanlar bundan bilistifade yalan yanlış bir şey ilân ederek Meclisi dağıtmışlar ve Hükûmeti yıkmışlardır. Binaenaleyh muahede ahkâmının tatbiki için müracaat edilecek ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti karşısında muhatap olacak hiçbir kimse kalmamıştır. Binaenaleyh... havaya kılıç savurmak kabilinden olurdu. Biz bunların tamamen Bolşevik olduğunu kabul etmedik. Hatta Rusya'ya da yazdık. Binaenaleyh onların himayelerini kabul etmiş değiliz. Kızıldordu'nun bazı kıtaatı fiilen orada bulunuyordu. Binaenaleyh ahkâmı musalehanameyi tatbik ettirmek için yapacağımız harekâtta onlarla müsademeye maruz kalmak ihtimalâtı bizi müteenniyane harekete sevk etmiştir. Çünkü

aynı zamanda bu mesailin dostane bir surette konferanta anlaşılacağına dair bize teminat verilmişti. Bu münasebetle Avni Beyefendi, harekâtı askeriye devam ettiği bir sırada Ermeniler bize, Ruslar tarafından Ermenileri himaye etmek için bir ulti-matom verdiler. Belki sürçü lisan olmuştur, onun için kaydettim. Malûmu âliniz ulti-matom, notlara ıtlak olunur.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Ermeniler ulti-matom verdi diye gazete yazdı.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Gazete yazabilir. (Gürültüler) Bendeniz söylemediklerini kabul ediyorum. Mamafih gene söyleyeyim: Rusya'nın bize bir müracaatı vaki olmuştur. O vakit evvelce de arzetmiştim. Daha evvelden biz teşriki mesai ettik. Fakat fiilen harekâta geldik, vaki olan bu şeyi kabul edemeyiz dedik. Rusya Hükûmetinin Gürcistan üzerine vuku bulan hareketi dolayısıyla Bolşevizm cereyanlarının hududumuza takarrübünden endişenâk olduğumuzu söylediniz. Cidden memleketini hakikî olarak seven her fert için endişenâk olmamak mümkün değildir. Ancak defaatle arzetmiştim ki bu hususta biz Bolşevik Hükûmetiyle anlaşmışızdır. Daha sefirleri buraya geldiği zaman ayağının tozu ile sefîre dedik ki; katiyen memleketinizde bir akidei içtimaiye olan Bolşevizm'i tatbik edemeyiz. Eğer memlekette bir inkılâbı içtimaiye yapmak lâzım gelirse onun zamanı münasibinin tayin ve takdiri bize aittir. Bu memleketin kendi evlâdına aittir dedik. Binaenaleyh hiçbir sebep ve bahane ile hiçbir menfaati siyasiye mukabilinde birçok teşevvüşatı mucip olacak bir akidenin kabulüne katiyen ve katibeten müsaade edemeyiz dedik. Fakat Heyeti Celileniz bilirsiniz ki memleketimizin içinde buna münafî bazı ahval vuku bulmuştur. Acaba bu ahval, hakikaten Rusya Hükûmetinin malûmatına ve muvafakatına mı müstenitti? Bunu yapan burada bulunan heyeti sefaretteki beyinsiz bir heriftir. Hiç tecrübe görmemiş, erkânı harbim diye iki sene mektepte okumuş ve Taşkent'te bir ihtilâl ika etmiş... buraya geldi. Arzettiğim noktaları kendisine iyice anlattım. Fakat bu adam kendisinde tabiatı saniye hükmüne giren Bolşeviklik propagandasından nefsinin bir türlü kurtaramadığı için burada da aklınca aşağı yukarı bir inkılâp yapacağını ümit ediyordu ve propaganda yapıyordu. Defaatle kendisine söyledim, dedim ki bu halin tekerrür ettiği takdirde seninle kâfi münasebet ediyorum. Bu mektubu alır almaz ben artık ifayı vazife edemeyeceğim gideceğim dedi, cehennem oldu gitti. (Yaşa sesleri) Ve bu adamın teşebbüsâtı tezvîratı hükûmetinin malûmat ve müsaadâtına da müstenit değildi.

Bugün Eskişehir'e muvasalat eden asıl sefir, yarın buraya muvasalat ediyor. Tabii kendisinin talimatı cedidesinin şimdiye kadar Rusya Hükûmetinin Şark ve İslâm âleminde icra ettiği halde gayet muzır ve menfi neticeler veren tecarübüne müstenie ve ondan mülhem olacağını kaviyen ümit ediyorum. Binaen-alazalik bundan sonra dahi dâhilî memlekette bu gibi efal ve harekât vukua gelebilirse Rusya Hükûmeti merkeziyesinden... idare edildiği kanaatine varabiliriz. Fakat bugün buna henüz hakkımız yoktur. Şu takdirde Bolşevizm'in hudutlarımıza gelmesinden, lüzumundan ziyade endişeye mahal olmadığı zehabındayım. Rusların Gürcistan üzerine vaki olan muhacematını herçibâdâbât, akidesini, hudutlarının haricine taşımak gayeline matuf olduğu zannediliyor. Şimdiye kadar hep Şarkta olan mücahelât da buna istinat ediyordu. O mücahedatın esasları bu idi... Maksat, Lehistan'ı da devirmek, Romanya'yı devirmek Avrupa'daki emperyalizmi yıkmak... Ruslar bu gayesini istihlal etmediği takdirde, akideleri kendi hududu dâhiliyesinde dahi bir gün ölmeye mahkûmdur... Binaenaleyh kendisi için bu mücahede levazımı hayatiyedir ve bunu hiçbir kimse menedemez ve emin olunuz ki herkes gibi her millet ve devlet de istediği akideyi perverde etmekte hürdür. Hüner, muzır görülen akideyi takabbül etmemektir. Heyeti Âliyeniz de pekâlâ bilirsiniz ki, hiçbir zaman Türkiye, Bolşevizm cereyanına bir zemini müsait değildir. Çünkü bu esbaptan hiçbirisini haiz değildir. Diğer taraftan bunun, memleket için pek muzır olduğunu gören ve deruhte ettiği mesuliyetin azametini müdrîk olan Hükûmetiniz de, her türlü vesaiti fiiliyesiyle bunun hudut dâhiline girmesine mümanaat edecektir.

Gürcistan'ın istilâsına gelince: Demin de arzetmiştim ki İngiltere'nin Şarkta oynayacağı en büyük rolün bir vasıtai duhulü olan Gürcistan, şekli hazırında kaldıkça Rusya için cenup hudutlarında rahat iş görmek, rahat bulunmak ihtimali yoktur. Binaenaleyh Rusya herçibâdâbât, Gürcistan'ın İngilizlerin elinde aleti tezvîr... bu teşebbüsâtı hep ona matuftur. Çünkü bizim hududumuza girdiği dakikada kafasının yarılacağına şüphe yoktur ve buna kanaat getirmiştir. Evvelce de arzetmiştim; Moskova İcra Komitesinin hafi bir celsesinde Lenin aynen şu sözleri söylemiştir: Şarkta müsademe eden iki kuvveti muazzama var. Biri

İslav kuvveti, diğeri İngiliz emperyalizmidir. Şark, bu iki kısım kuvvetin mezarı olacaktır. Fakat Türkiye hangi tarafa... öbür taraf gidecektir, demiştir. Bizim Şark siyasetinde vücudumuzu istisgar etmememizi ve vücudumuzun kavi olduğuna inanmanızı rica ederim.

CELÂLETTİN ARİF BEY (Erzurum) — Gürcistan'ı, İngilizler kendilerinin telâkki ediyorlar ve onun için Ruslar da herhalde orada bir Gürcistan bırakmasını istemezler. Nasıl oluyor da yeniden teşekkül eden Taşnakları kabul ediyorlar?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Bu havadis resmen teeyyüt etmiş bir havadis değildir. Rivayet kabilindedir, demiştim. Diğer taraftan da Jagadar tarafından vuku bulan hücumun Kızılordular tarafından yapıldığını, yani üç fırkalık bir asker tarafından yapıldığını arzetmiştim ve bundan bilistifade Taşnaklar... Rızası olmaksızın... yapabileceklerdi.

CELÂLETTİN ARİF BEY (Erzurum) — İkinci bir sualım daha var. Azerbaycan'a gidip gelen bir arkadaşım söylüyordu. Bakü'ye gidip gelen hemşehrilerimizin kâffesinde husule gelen bir kanaat var. Yegâne arzuları 1914 hudutlarını almaktır. Bugünkü Ermenistan üzerine de taarruzları bunu ima eder. Acaba bizim Kars ve havalisi hakkında Ruslar ne düşünüyorlar? Bunları da hudutları içine ithal etmek istiyorlar mı?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Maksatları, Çarizm zamanında olduğu gibi... Şimdiye kadar siyaset hakkındaki mütalâadan ibarettir. Bunun böyle olduğuna dair elde hiçbir vesika yoktur. Elviyei selâsede Gürcistan'a ait olarak kabul... Elviyei selâse kelimesini zikretmemekle beraber Misakı Millî dâhilinde bulunan Elviyei selâsenin, bu hadisat dolayısıyla bize taalluk eden aksamının azami surette istihsalı için teşebbüsattan bir an geri kalınmamış olduğunu zatî âliniz de tabii bilirsiniz. Bu müzakerat safahatını daha ziyade sormamanızı rica ederim.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Bir sualime müsaade buyurun. Mustafa Suphi, Lenin'in yârî vefakârı ve Rus hazinelerine konmuş bir devlet kuşudur.

AHMET MUHTAR BEY — Olabilir.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Devamla) — O adam oradan kalkmış, memleketimize doğru gelmiş ve komünist teşkilâtını yapmak için gelirken, katiyen emin olunuz ki pek çok servet de gelecektir. Çünkü bu zat, orada Türkiye namına seferberlik ilân etmiş ve bir de ufak mikyasta kuvvet hazırlamıştı. Bu adam hudut-tan girerken Kars'a geçip de, Hasankalé'den Erzurum istasyonuna gelinceye kadar buna Hariciye Vekâleti Celilesi neden müsaade etti? Bu adam tebaamızdan olsa bile, son vaziyetini kendisini Erzurum ahali tarafından kovdurmuştur. Fakat birçok para ile gelmiş olabilir. Onun için müteyakkız olmalı idi.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Malûmu âliniz hudutlarda bu gibi mesail ile uğraşmaya mad-deteden imkân yoktur. Hariciye bunları bilmez. Bir kere Mustafa Suphi'nin Lenin'in yârî vefakârı olması hakkındaki ifadatınızda katiyen yoktur ve olamaz. Emin olmalı ki Bolşevik cereyanı hakkında ve bilhassa Şark memleketlerinde propaganda yapan adamlar hükûmeti merkezîyenin arzusu hilâfında hareket etmişlerdir ve ihtimal ki hariçten bulunan birçok kimseler bunu yaptırmak istemişlerdir.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Onu sormuyorum efendim.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Sözümlü tekrar söyleyeyim. (Müzakere kâfi sesleri) Hayır, bitirilmesi lâzım gelen bir mesele var. Malûmu âliniz inkılâptan evvel İstanbul'da daima denirdi ki, Kâmil Paşa İngiliz siyasetçisidir. Burada ise yegâne bir siyaseti milliye vardır ve bunu tatmin edecek cereyan hangisi ise o vardır. (Alkışlar)

Ermenilerle olan muhasemat esnasında neden Erivan'a kadar girilmedi denildi? Birçoklarımızın ve hatta benim de gönlüm isterdi ki böyle olsun. Fakat hiçbir an unutmayınız ki ordumuzun sol cenahında gayet mütereddit bir vaziyet alması muhtemel bir Gürcü ordusu vardı ve binaenaleyh askerî bir noktai nazardan düşünölmek lâzımdı, buna mecburiyet vardı. (Müzakere kâfi sedaları)

BİR MEBUS — Geçende matbuatta gördük ki Hindistan valii umumisi Afganistan'a gitmiş. Oraya gitmesindeki maksadı ne idi ve maksadını ne dereceye kadar istihsal etmiştir ve bunun aslı var mıdır? (Gürültüler)

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Müsaade ediniz anlatayım.

(Müzakere kâfi sadaları)

REİS — Müzakeratın kifayetini kabul edenler... Kabul edildi./Müzakere kafi görüldü.

T B M M

GİZLİ CELSE ZABITLARI

21 Şubat 1337 (1920)

Münderecat

1 — ZABTI SABIK HULÂSASI

3 — BEYANAT

1. — Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin; Gürcistan ve Ermenistan arasında zuhur eden harp ve Kafkasya ahvali hakkında beyanâtı.

Cilt: 8

154'üncü İn'ikat – 3'üncü Celse

YÜZ ELLİ DÖRDÜNCÜ İN'İKAT

21 Şubat 1337 Pazartesi

Üçüncü Celse

REİS: Reisisâni Hasan Fehmi Beyefendi

KÂTİP: Feyyaz Âli Bey (Yozgat)

REİS — Celseyi açıyorum. Zaptı sabık hulâsası okunacaktır.

1. — ZAPTI SABIK HULÂSASI

Yüz Elli Üçüncü İn'ikat

19 Şubat 1337 Cumartesi

Üçüncü Celse

Abdülhalim Çelebi Efendi Hazretlerinin Riyasetlerinde küşat olunan celsede Hariciye Vekâleti Bütçesi münasebetiyle Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey'in ahvali siyasiye hakkındaki izahatı dinlendi ve celseye son verildi.

Reis
Abdülhalim Çelebi

Kâtip
Yozgat
Feyyaz Âli

REİS — Mütalâa var mı?.. Zaptı sabıkı reylerinize arz ediyorum. Kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edilmiştir.

2. — BEYANAT

1. — Heyeti Vekile Reisi Fevzi Paşa Hazretlerinin; Gürcistan ve Ermenistan arasında zuhur eden harp ve Kafkasya ahvali hakkında beyanatı.

FEVZİ PAŞA (Heyeti Vekile Reisi) (Kozan) — Kafkasyada bir haftadan beri Azerbaycan ve Ermenistan ve Gürcüler arasında muharebe başlamıştır. Vaziyet bizim için gayet mühimdir. Şimdiye kadar Kafkasyada sükût etmiş olan İngiliz nüfuzu tekrar tesirini göstermiş ve evvela Kafkasyada bulunan, Rusya Sovyetleriyle düşman olan hükümetler arasında yeni yeni tesirler ikana başlamıştır. Malûmu âlinizdir ki mütareke akdolunduğu sırada bizim ordumuz Kars, Ardahan... ve mütarekenin bir maddesi mucibince badettetik buralarını biz tahliyeyi taahhüd etmiştik. Bu tetkikatımızı nazarı dikkate almaksızın ordumuzun çekilmesini talep ve icbar ettiler. Burada ordumuz çekildikten sonra Kars'ı Ermenilere, Ardahan'ın bir kısmını Gürcülere bir kısmını Ermenilere teslim ettiler. İngilizlerin takip etmek istedikleri siyaset bizim etrafımızda bir düşman çemberi tesis etmek ve hayatı milliyemizi boğmaktan ibaret idi. Bunu şimalden cenuba doğru şu veçhile şey edebiliriz. Gürcü Hükümeti, Ermeni Hükümeti Nasturilerden yapacakları Hristiyan bir hükümet, Musul'da İngiliz Hükümeti, Suriye şimalinde ve Adana'da Fransız Hükümeti, Antalya'da İtalya Hükümeti, Marmara ve sevahilinde beynelmil bir hükümet, bir de şimalde Pontus hükümeti. Biz bu çemberin bir kısmını imha ettik. Fakat İngilizler tekrar bunu ikmal etmek ve İslamların Bolşevikler aleyhinde Balkanlarda zuhura gelen ademi emniyet ve husumetlerini daha ziyade körükleyerek İslamları dahi Rusların aleyhine kullanmak ve Hristiyanları dahi Rusların ve bizim aleyhimize kullanmak şartıyla orada bir Kafkas konfederasyonu teşkil emelinde uğraşmaya başlamışlardır ve bunun ilk asarı olarak şı-

malî Kafkasya'da Dağıstan'da bir isyan çıkardılar. Şimalî Kafkasya ve Dağıstan'da Bolşeviklerin bir kısmını mağlup ettiler. Bakü hattına karşı tehditkâr bir vaziyet ihdas ettikleri gibi Azerbaycan'ın cenubunda da İran'a mültelik olan yerlerde dahi... ve Bolşeviklerin bir kısım kuvvetlerini orada meşgul etmişlerdir. Ermenilerin muharebeden sonra Bolşevikler tarafından işgali üzerine bir kısım kuvvetler cenup tarafına İran hududuna çekilmişlerdi. Bu kuvvetleri de lâzım geldiği veçhile takviye ettiler ve daima onların İngilizlerle irtibatını temin ve Bolşeviklerin kuvvetinden azade kalmasını temin ederek, bu suretle, Kafkasya'yı şimalden ve cenuptan hemen ayrılmış bir vaziyete getirdiler. Bu vaziyette iken... Gürcüleri de buraya bizimle müsâlaha yapma üzere bir sefaret heyeti gönderdiler. Tabii Gürcülerin en büyük hasmı Bolşeviklerdir. Gürcüler Bolşeviklerin kendilerini Bolşevizm edeceklerini bildikleri için istikballerini bizimle hüsnü münasebatta gördüler. Bolşeviklere karşı daha suhuletle müdafaa etmek için bu tariki iltizamı düşünüyordu. Gürcülerin vaktiyle anlaşmak hususundaki mecburiyeti Ermenistan vakasından sonra tahassül etmişti. Çünkü Ermenistan üzerine bizim ordular hareket ederken itilâf hükûmetleri hiçbir yardım edemediler veyahut etmediler ve bizi durduracak kuvvetleri de yoktu. Onların ezilmesini karşıdan... Bu vaziyetleri bildikleri için bizimle Ruslar düşman olurlarsa mevcudiyetlerini muhafaza edemeyeceklerini biliyorlardı. Binaenaleyh evvelâ bizimle dost görünmek ve Ruslara karşı mevcudiyetleri iltizam edilmek ciheti muhafaza edildi. Fakat daima Gürcülerin geriden İngilizler tarafından teşvik edildiğine birçok emare vardır. Meselâ; silâh ve cephaneye veriyorlardı. Sonra gemileri limanda bulunuyordu ki icabında himaye edebilsin. Sonra şimalî Kafkasya'da ve Dağıstan'da sözü nafiz olan bazı kimseleri sevk etmek istiyorlardı. Tiflis'te bu İslâm kıyamını ihzar etmek için itilâf hükûmetleri uğraşıyordu. Bundan bir hafta evvel bizim malûmatımız yokken gerek Azerbaycan, gerek Ermenistan cephesinde muharebe başladı. Bu muharebenin Tiflis üzerine teveccüh eden kıtaatı muvaffak oldular. Tiflis civarında vukua gelen muharebede kısmen mağlup olarak geri çekildiler. Bu sırada cenuba çekilmiş ve Bolşeviklerle uğraşmakta bulunmuş olan Taşnak kıtaatı Bolşevik kıtaatını mağlup ederek Erivan'a geldi. Tekrar Taşnak hükûmetini tesis etti. Demek ki bir taraftan Gürcüler muvaffakiyetle harp etmekte, diğer taraftan Ermeniler tekrar İngilizlere malolan Taşnak hükûmetini re'si idareye geçirmiş bir vaziyette bulunuyorlar. Bu suretle itilâfın eskiden beri aleyhimize çevirmek istedikleri husumet çemberini tekrar tesis etmek istiyorlar. Hükûmet tabii bu vaziyeti gayet ciddiyetle nazarı dikkat ve ehemmiyete alıyor. Gerek Ruslardan bu muharebe esbabını sorduğu gibi, gerekse Gürcülerle müzakeratı siyasiyeye girişti. Gürcülerin İngiliz amaline hadim olamaması hususunu temine sarfı gayret etti. Bidayette Gürcüler sıkışık bir vaziyette ve çekilmek üzere idiler. Fakat vaziyetleri gittikçe lehlerinde inkişaf etmeye başlayınca şüphesiz müzakere biraz daha uzamaya başladı. Müzakerenin esası, malûmu âlinizdir ki, bizim eskiden beri kabul ettiğimiz Misakı Milli hudutlarımız vardır. Bu hudutları muhafaza edeceğiz. Oradaki ahali hemen hepsi kalben bizimle beraberdir. Bu halde Gürcülerin kuvvetli surette ve İngilizler himayesiyle Balkanlarda teessüs etmiş bir halde bulunmasından ziyade bize vermesi cihetini iltizam ettiğimiz halde korktuğumuz... ve bu suretle vaziyetten istifade etmiş bulunacaktık. Gerçi Bolşevikler vaziyetlerini tehlikeli görmüyorlar, ve kuvvet gönderip bu vaziyetlerini ıslah edeceklerini ve herhalde muvaffak olacaklarını ümit ediyorlar. Fakat biz her ne olursa olsun bugünkü şerait tahtında burada kuvvetli surette teessüs edecek... muvaffak olduktan sonra suhuletle buralarını bize vermeyeceğini bildiğimiz için müzakeratı tesri etmek, müzakeratın safahatını Hariciye Vekâletine... Neticede Gürcüler Ardahan, Artvin'in bize terkine mütemayil bulunuyorlar. Fakat Batum'dan sureti katiyede feragat edemeyeceklerini bildirdiler. Ardahan ve Artvin'i hemen şimdiden işgalini ve kendisi tarafından tahliyesini ve bunların memleketimize ilhakını, Batum için plebisite müracaat ederek... göstereceği neticeye göre karar verilmesini teklif ettiler. Şimdi ordumuza ileri hareket emrini vermek Gürcü ordusu ile muharebe ederek buralarını almak vardır. Bir de kan dökmeksizin ordumuzu daima muntazam bir vaziyette bulundurarak ahvale göre sevk etmek vardır. Şüphesiz ki biz kan dökmeksizin buralarını almak ve ordumuzu daima kuvvetli bir vaziyette bulundurmamak istedik ve bunu tercih ettik. Ancak Gürcüler bizi oyalayarak tamamiyle Bolşevikleri mağlup ve ordularını takviye ettikten sonra ve ihtimal ki İtilâf Hükûmetlerinden de lâzım gelen muaveneti gördükten sonra buralarını katiyen vermemek isteyeceklerdir. Buna karşı biz oralara girip İslâmları Gürcülerin elinden kurtarmak, orada teşkilâtı askeriye yaparak Müslüman kardeşlerimizi tahlis edecek veçhile şimdiden oralarını işgal etmeyi musırın talep ettik. Aynı zamanda Taşnaklar da zuhur etmişti. Bize iltica etti ve dedi ki biz ancak Türklerin sayesinde temini mevcudiyet edebileceğiz. Onun için

biz ancak sizin himayenizi istiyoruz ve sizden lütf bekliyoruz, diyerek bize iltica etti. Şüphesiz ki yeni teessüs etmekte olan bu hükümet bidayette gayet zayıf bulunduğu için bu gibi hareketlerde bulunabilirler. Fakat bir tarafta böyle hakikî bir düşman, bir tarafta kesbi kuvvet eden bir düşman bulunduğu için... diğerinin denizden şimendiferle her türlü muavenete... Bunların içinde biz ordumuzu tabii takviye ediyoruz, tahşid ediyoruz. Bunların da en ziyade muzır olanlarını istihdaf ediyoruz. En ziyade muzır olan en ziyade kuvvetli olanıdır. Ancak bu kuvvet şimdi düştüğü muztar vaziyetten kendisini kurtarmak için bize istediğimiz yerleri muharebesiz verecek olurlarsa oralarını alırız. Ordumuzun bir kısmıyla istediğimiz gibi hareket ederiz. Vermeyecek olurlarsa vakit geçtikçe onları kuvvetlendirmemek için bir tedbir ittihaz etmek lâzımdır. O da harptir. Harp ve sulh etmek Meclisi Âlinize aittir. Meseleyi arz ediyoruz. Hariciye Vekili de Gürcü sefaretisiyle şimdiye kadar cereyan eden müzakerat hakkında izahat verecektir.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Efendiler; Ermeni harekâtı esnasında Gürcistan'dan gelmesi melhuzu kavi olan tehlikeyi bundan evvel birçok vesilelerle heyeti celilelerine arz etmiştim. Ondan evvel aramızda birçok... bunlara dostane bir surette müzakere ve musalaha akdedelim demiştim. Fakat o vakit Ermenilerin galip geleceğine emniyeti olan veyahut öyle zanneden Gürcistan hükümeti bizim o sıkışık zamanımızda vaki olan şu müracaatımızı hüsnü telâkki etmedi. Fazla olarak meclisi mebusanını veyahut meclisi müessesanı toplayarak aleyhimizde müheyyicane birçok sözler söylediler ve aleyhimizde bütün Gürcistan ahalisine bir beyanname neşrederek hayatı pahasına hürriyetini istihsal eden Ermeni arkadaşlarımızı müteakip sıra bize geliyor, Türk ordusu gelecek bizim güzel ovalarımızı, şirin yurdumuzu istila edecek. Silah başına ey ahali... Nihai muzafferiyet bizde kalacaktır. (Hatta o müzakere ve müsâlaha teklifimizi) (1) hüsnü telâkki etmedikten maada bilâkis Kafkasya efkârı umumiyemizi aleyhimize tevcih edecek surette Kafkas ahalisini heyecana... sevketti. Fakat inayeti Hak ile ordumuz galebe etti ve kendileri muvaffak olamadılar. Orada istihsal ettiğimiz kavi hareketten... Diğer taraftan da Bolşevik Rusya'nın bazı istihzaratını (daha tehlikeli gördüklerinden bize temayül) (2)¹⁰⁰ lüzumunu hissettiler. Bu lüzum, bittabi arzettiğim veçhile, öteden beri bizimle hüsnü âmiziş tesis etmek... Mevkilerinin kariben vahamet kesbedeceği endişesinden ileri geliyordu. Öteden beri malumdur ki Gürcistan'ın Hristiyan unsuru öteden beri Türklere daima ademi itimat ve husumet peyda etmişlerdir. Tarihen sabit bir keyfiyettir. Kendileri için şu tatsız vaziyet hadis olunca bizimle Bolşevikler arasındaki münasebat kendilerince meçhul olmadığı cihetle zuhuru melhuz olan bir mevkii müşkülünden kendilerini tahlise medar olacak bazı tedabir cümlesinden olmak üzere bizimle akdi sulh niyetiyle buraya heyeti murahhasa gönderdiler. Bu heyeti murahhasa vasıl olduğu zamanda Bolşevik Rusya'nın Gürcistan'a karşı harekâtı hasmanesinin mukaddematı sayılabilecek bazı tedabire tevessül ettiği görülmüyordu. Fakat fiilî bir husumet görünmüyordu. Meselâ Baküden oraya sevk edilen ve bir mukaveleye müstenit olan petrol vesair levazım irsalini menetti. Onların birçok vagonlarını, trenlerini tevkif etti. Bolşeviklere ait ne kadar müessesat varsa hepsini... işgal etti. Bolşevik rüesasını ister Rus, ister Türk olsun tevkif etti. İşte bu gibi bazı tedabire tevessül etti. Fakat askerî bir mahiyette... Bittabi bu kadar zahmet ihtiyarıyla buraya gelen sefaretin bir maksadı vardı. Onun için Hükümetiniz, Hariciye Vekili olmak sıfatıyla, onların... arzularının ne olduğunun istimzacına bendenizi memur ettiler. Kendileriyle vaki olan ilk temasımda mukaddime kabilinden birçok sözler teatisinden sonra, arzularının ne olduğunu sordum. Tabii sizinle bir sulh akdetmek isteriz. Âla... Buna fevkalâde teşekkür ederiz. Fakat siz buna yanaşmak istemediniz. Çünkü o vakit vaziyeti öyle görüyordunuz, şimdi de böyle görüyorsunuz. Onun için sulh akdetmek istiyorsanız (maalmemnuniye bu arzuza iştirak ederiz.) (1) Fakat sizin bizimle akdetmek istediğiniz sulhun şeraiti size nazaran ne olmak lâzım gelir? Buna dair biraz izahat verirseniz müteakip içtimalarımızda müzakeratı siyasiyeyi teshil etmiş oluruz. Cevaben dediler ki, bizim - biliyorsunuz ki - geçende düveli garbiye vaziyeti hukukiyemizi kabul ve tasdik etmiştir. Bunu bir nota ile hükümetinize tebliğ... etmiştik. Binaenaleyh biz de sizinle evvelbeevvel (bunun üzerinde mutabakatımızı tescil edelim.) (2)¹⁰¹ Bunu maalmemnuniye yaparız. İsterseniz biz de sizi tasdik edelim. Katiyen lüzum ve ihtiyaç yoktu. Çünkü yedi asırlık bir hükümetin hiç inkitapezir olmamış

100 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

101 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

istiklâlini yalnız bazı zarureti siyasiyeye binaen payitahtımızı bir mahalden diğer mahalle nakle mecbur... olmaktan başka bir şey yoktur. Müstakiliz.

İkinci şey nedir? Esas nedir dedi hudut meselesidir... Fakat doğrudan doğruya kafasına çarpar gibi söylemek dahi usulü diplomasiyeye muvafık olmadığından kendisine bir sual irad ettim. Dedim ki; bizim Misakı Millî dediğimiz ve Fransızcası... bunu bilir misiniz ve münderecatına vakıf mısınız? Biz bunu geçen sene İstanbul'da Meclisi Mebusanda akdetmiştik. Bizi imha etmek isteyen devletlere karşı kendimizi muhafaza etmek için... ve bunu bütün devletlere, konferansa ve icap ettikçe cihana ilân ettik. Bunun hakkında malumatınız var mıdır, dedim. Bunu iraddan maksadım, bunu bilen adamın hudutlar hakkında ne verilmesini anlamak için suhudetbahş olmasıdır. Biz bunu bilmiyoruz, dediler. Öyle ise ben bunu Fransızcaya tercüme edeyim göndereyim, yarın tetkik ediniz dedim. Fakat dedim siz bundan evvel bizim müracaatımıza birçok zaman sükûtle mukabele ettikten sonra gönderdiğiniz sulh talebini havi bir notada yedi yahud yirmi Mayıs'ta Gürcü Hükûmetiyle Bolşevik Rusya Hükûmeti... münakit bir sulh ahidnamesinde Gürcistan için tayin edilmiş olan hudutların berveçhi peşin tarafımızdan kabulünü sulh müzakeresinin kabulü için şart koymuş idiniz. Bu bizce meçhul idi. Bize tebliğ edilmedi. Bir suretini Rusya Hükûmetinden istedik. Hükûmetinizden de istemiştik. Fakat elimize geçmedi. Sizin hükûmetinizin bize tevdi ettiği telgraf ile olduğu için iyice anlaşılmadı. Onun için siz de bir suretini bize gönderin biz de onu tetkik edelim. Belki muslihane bir itilâfa muvaffak oluruz, dedim.

Üçüncü şartınız nedir? Tebaamızın muamelâtı hukuku. Bunlar ikinci üçüncü derecede şeylerdir. Bunun üzerinde ihtilâfın imkânı yoktur. Bu suretle beni gördükten sonra size haber gönderirim. İkinci celsenin zamanını bildiririz. Bu esnada idi ki malûm olan harekâtı askeriyeye Gürcistan'a karşı başladı. 11 Şubat'ta bir Kızıl kıtası birdenbire Şifalı İstasyonuna bir baskın yapmak suretiyle taarruz başladı. 14 Şubat'ta da bir taarruz başladı. Bu taarruz Azerbaycan tarafından idi. Üç fırka ile Kızıllar hücum ettiler. Bu suretle Bolşevik Rusya ile Gürcüler arasında hali harp hadis oldu. Bu harekâtı askeriyenin netayicini şimdiden kestirmek mümkün değildir. Erkânı Harbiye Reisi Paşa Hazretleri bu ciheti haber vermişlerdi. Bu şerait tahtında Gürcü sefiriyle müzakereye ibtidar edildi. Malûmu âliniz bu suretle duçarı taarruz olan Gürcistan'a karşı vaki olan taarruzun ihdas ettiği vaziyet karşısında Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin... hatta bizim tatbiki ahkâmı için ahd ü misak ettiğimiz esasat olmasa bile, bizim hudutlarımızda cereyan eden ve pek çok anasırı İslâmiye'yi muhtevi olmak hasebiyle bizi fevkalâde alâkadar eden bir kıtada... hadisatı askeriyeye ve siyasiyeye karşı yapacağımız... onun için kendisine pek büyük vazife terettüp etmiş ve Hükûmetimiz o vazifei millîyenin karşısında bulunduğunu daha şiddetle hissetmiştir. Bittabi yapılacak müzakere şu hali cedidin icabatıyla mütenasip olmak icap ederdi. Evvelbeevvel Hükûmetiniz kendisine terettüp eden vazai fi ne suretle hüsnü ifa edeceğini ariz ve amik tetkike başladı. Heyeti Celilenizin malûmudur ki Misakı Millînin taalluk ettiği elviyei selâseden birisi de Kars livasıdır. Kars livası malum olduğu üzere Ermeni harekâtı neticesinde elimize geçmiş dâhili kabza bulunuyor. Binaenaleyh bu makasıddan ikincisinin istihsali zamanı hulul etmiş bulunuyordu. Fakat bunun istihsali için iki tarik vardır. Birisi tariki şediddir. Diğer tariki itilâfkârdır. Ermenileri lâyük oldukları cezaya çarptırmak suretiyle ıskat eden bu hükûmet, ne kadar haklı olursa olsun, Avrupalılar bunu hüsnü telakki etmezler. Binaenaleyh Gürcistan üzerine yapılacak şedid bir hareketi de, Hristiyan olmak itibariyle, belki yine hüsnü telâkki etmeyeceklerine... Hükûmetin bu harekâtı ciddiye... istihsali için tecelli eden fırsatı zerre kadar kuvvet sarfetmeyi istememekle beraber, mümkünse birtakım sui tefeühüme meydan vermeyecek bir surette... Kabil olup olmayacağını derpiş etmek lâzımdır. İşte müzakerâtını bu zemin üzerine yürüten Hükûmetiniz buradaki Gürcü sefiriyle bir sulhname akdi teklifinde bulundu. Tabii bu sulhnamenin birinci ve üçüncü şeraiti mevzuubahis bile değildir. Hukuk ve menafi itibariyle şey ederiz.

Asıl mühim olan cihet ikinci mesele idi. Dedik ki; siz bunu tetkik ediniz. Biliyorsunuz biz burasını vaktiyle istirdad ettik. İstirdad ettikten sonra bugün cihana emniyetbahş olmak için ve kendimizin cebir... istimali taraftarı olmadığımızı, birtakım milletlerin hukukunu iptal taraftarı olmadığımızı göstermek için plebisite... rıza gösterdik. Netice yaptığı ve neticesinde bu iki şeyin anavatana rücuunu teyid etmiştir. Mamafih biz Misakı Millîyi yaptığımız zaman bu gibi şeyleri derpiş ederek... indelhace kabul ettiğimizde

söylemiştik... Bunun takdiri nihayet bize ait bir meseledir. Çünkü biz o rücuu, arayı umumiye ile teyid ederek amalimizi... Aktediyoruz ve bu böyledir. Siz de sıkışık bir vaziyette bulunuyorsunuz. Biz de vazifei milliyemizi ifa etmek vecibesi karşısında bulunuyoruz. Binaenaleyh şu iki şeyi teklif edelim dedik. Siz Ardahan livasını... bir teklif yaptık kendilerine... Sefir birçok mütalâatı tarihiye, iktisadiye, harsiyeden bahsederek ve katiyen Ardahan livasını ağza almayarak... Batum livası üzerinde ısrar etti. Dedi; yirmi bir asırdır burası bizimdir, biz burada otururuz. Ocağımızdır, vatanımızdır. Bütün menafii millîyemiz, menafii harsiyemiz orada tekâsüf etmiştir. Bunu vermek, bundan vazgeçmek demek Gürcistan'dan vazgeçmek demektir. İsrar etti. Maahaza kendisine dedik ki işte vaziyetiniz vahimdir, bu vaziyette sizi (tazyik ederek, isteklerimizi zorla istihsal tarikini terviç menvii zamirimiz) (1) değildir. Sizin vaktiyle Ermenistan'a yaptığımız gibi yapmayız. Çünkü Türkler civanmerttirler. Müzahir olmak istedik. Fakat siz de vaziyeti hakikiyeyi hissiyattan tecerrüd ederek dostane ve hayırhahane tetkik ederek, tekemmül ederek (karar veriniz.) (2)¹⁰² Şu tekliflerimizi kabulde tereddüd etmeyiniz. Çünkü hadisat yürüyor. Biz de onun icabatına göre hareket etmeye mecburuz...

O; yine birçok sözlerden sonra... bir teklifte bulununuz, dedim. Ertesi günü bir teklif yazmış, göndermiş. O teklifatta diyor ki; burada bulunduğumuz birkaç gün zarfında size müsadif oldukça Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetiyle Gürcistan Hükûmeti arasında gayet âcil ve iki tarafın menafii âliyesine hadim bil sulhun serian tesisinden bahsetmiştim. İşte şimdi Hükûmetimin son teklifini size gönderiyorum. Bu teklif şundan ibarettir: Batum şehri veya Batum livası hiçbir kayda tabi olmaksızın 1914 senesindeki hudutları dâhil olduğu halde Gürcistan'a terkedilecektir, Taşnak Ermenistan Kızıl oldu. Bolşevik ordusuna istinat ederek hançerini çekti, Gürcülerin boğazına saptamak istedi. Eğer diyor Batum Gürcistan'ın hudutları dâhilinde kalmayacak olursa biz boğulmayı tercih ederiz. Buna mukabil size Ardahan livasını bilâ kayd ü şart şimdiden terk ve teslim ederiz. Hulâsası budur. Bunda Batum şehri ve livasından ve üzerindeki hukuku tarihiye ve sarıhamızdan feragat edilmesi teklif ediliyor. Böyle bir teklifi kabule temayül bile etmek istemeyen hükûmetiniz, bittabi, bunun caiz olmadığını kendisine bildirdi. Bunun üzerine birçok müzakerattan sonra Hükûmet tarafından şifahî olmak üzere müteakbil bir teklif serdedilmiştir. Bunda deniyor ki birinci maddesi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti Gürcistan Hükûmetiyle bir sulh akdini şiddetle arzu eder. Bu dibacesidir. Bu muhtıranın, Fransızca olarak, birinci maddesinde diyoruz ki; Ardahan livası Artvin kazası bugünden itibaren bize iade edilecektir. Bu iadeye müteallik olan muamelât 1921 senesi Şubatının 22'nci gününden itibaren başlayacaktır. Yani yarın bu muamelât için Şark cephesi kumandanlığına teferruatın tayini için müracaat eder.

İkinci madde; Batum liman ve şehrinin vaziyeti hukukiyesi, müracaat edilecek halkın serbestçe ita edeceği arayı umumiyesiyle tayin edilecektir. Malûmu âliniz Misakı Millîde üç sancak için kabul etmiştik. Kars için plebisite lüzum olmadığını kendilerine söyledik. Batum şehri ve limanında bilcümle Kafkasya milletleri mütesaviyen aynı hukuka malik olmak üzere istifade edeceklerdir. Batum'da, limanında bütün Kafkasya milletleri hukuku mütesaviyeye sahip olmak... edeceklerdir. Biz Kars ve Ardahan'ı ve indelhace ârâyı umumiye ile neticede kazanacağımızı kaviyyen ümid ediyoruz. Batum'a sahip bulunacağımız cihetle biz de Kafkas Hükûmetleri meyanına dâhil olacağımızdan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti de aynı hukuku mütesaviye ile müstefid olacaktır.

Üçüncü madde; Gürcistan'da bulunan Türklerin ve İslamların hukuku diniye ve harsiyeye ve içtimaiyeleri tamamen mahfuz kalacaktır ve bunlar Hristiyan Gürcülerin sahip oldukları hukukun tamamına sahip ve malik olacaklardır.

Dördüncü maddede, iki hükûmet gerek transit hususunda Gürcü Hükûmeti kendi arazisinde ve kendi vasıtasıyla Türkiye'nin düşmanları tarafından Türkiye aleyhine yapılacak her türlü propaganda ve teşebbüsüne menedecektir... Transit ve gümrük muamelâtında en müsait mazharı müsaade olan... Devlet muamelesi icra ve ifa etmeyi taahhüt edeceklerdir. Bu Gürcü sefaretine tebliğ edilmiştir.

Şimdi vaziyet müzakerat neticesinde şu safhaya gelmiştir: Henüz Gürcü sefaretini daha doğrusu Gürcü Hükûmeti buna sureti katiyede cevap vermemiştir. Batum kısmına verdi. Batum'u biz terk edemeyiz.

102 (1, 2) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

Çünkü orada yirmi bir asırlık hukukumuz vardır. Fakat Ardahan... nedir o çünkü burada ihtilâf hâsıl olmuştur. Ardahan kazası, Fransızcası Livana'yı kastediyoruz. Onların hesabınca yalnız Ardahan kazasıdır. Biz buna Artvin kazasının ilâvesini arzu ettik ve kendisine bu yolda tebliğ edilmiştir. Fakat Gürcü sefiri Artvin'in bila kayd ü şart bize terkinin bilâ kayd ü şart kabul etmiyor. Şimdi bu maksadı Misakı Millîde elviye selâseye taalluk eden maksadı, hususatı sulh en halletmek... birisi Gürcülerle bir sulh yapıp bunları silâh patlatmaksızın işgal etmek veyahut ademi muvafakati halinde silâhla, askerle işgal etmek fırsatı hâsıl olmuştur. İşte şimdi Hükûmetiniz Gürcülere karşı sulh veya harp vaziyetinde bulunuyor. Bu bapta Heyeti Celilenizin vereceği karara intizar ediyor. Son nota iki gün evvel verilmiştir. Vaziyetin bu safhaya geldiğini söylemekle beraber, müzakeratın hitam bulduğunu ifade etmedim. Tabii müzakerat burada bulunan Gürcü... sefiri ile devam edecektir. Çünkü demiştim ki bizce matlup olan (isteklerimizin sulh yolu ile kan dökülmeden istihsalidir. Onun için hareketimizi bu istikâmete) (1)¹⁰³ sevk ederek ve bu yolda bir müsâlâha yaparak makasadı milliyemizi temin etmek idi. Gürcü sefiri şu anda henüz hükûmetiyle telgraf muhaberatında bulunuyor. Çünkü biz kendisinin bize Ardahan livasını terkine muvafakat ettiğini söyleyen Gürcü sefirinin fikrine göre, yalnız Ardahan'dır. Bizim telâkkimize göre Ardahan'dan başka Artvin kazası da vardır. Hâlbuki onun noktai nazarına göre bu hariçtir. Şu halde bize terkettiğini hükûmetinin muvafakat eylediğini söylediği Ardahan onların nazarında Artvin'i şâmil değildir. Bu ciheti hükûmetinden istizah ediyor. Binaenaleyh Gürcü sefaretinde... Bize bugün saat dörtte cevabı katî verecek... Hâsıl olan fevkalâde dolgunluktan vesaireden dolayı henüz bir cevap... Teması hükûmetiyle tehhür etmiştir. Henüz hükûmeti ile o ciheti... Yapacağını ümid ediyoruz.

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Vaziyeti cedide üzerine Rusya Sovyet Hükûmeti Gürcistan'a resmen ilânı harp etmiş midir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Rusya Hükûmeti tarafından bir tebliği resmî yoktur.

Bizim Rusya'da bulunan...

İHSAN BEY (Cebelibereket) — Rus Sovyet Hükûmeti Gürcistan'a karşı harekâtı askeriyesini... Hangi tarihte haberdar etmiştir?

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) Arzettiğim veçhile Rusya Hükûmeti bizi resmen... Gürcistan'a karşı harekâtı hasmane icra eden Rusya'nın... Kendinden hareket etmesi muhtemeldir. Buna vereceğim cevap katî olamaz. Fakat Rusya'nın ilânı harp etmiş olduğu haberi resmisinin vusulüne binaen... Bittabi bu da hükûmeti merkeziyesinin muvafakati iledir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Bir ciheti ikmal edeyim. Azerbaycan ve Ermenistan, Gürcistan aleyhine harekâta başladığı zaman sefirleri ademi malûmat beyan etmişlerdi. Moskova tarafından ilân edilmiş değildi... Moskova'dan resmen Gürcistan'a ilânı harp edildi... Hareket başka mahiyettedir.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Malûmu âliniz bu gibi suallere cevap verebilmek için muhaberatın gayet seri olması ve yarım saatte, bir saatte yapılması elzemdir. Hâlbuki bunun imkânı yoktur. Telâkki ettiği hakkında kat'i söz söylemenin imkânı yoktur. Çünkü geçen günde okuduğum Çiçeri'nin notu da sekiz günde gelmiştir. Herhalde Rusya Hükûmeti komünist iken birdenbire orada bulunan kuvvetlerin çekilmesinden bilistifade bir taklibi hükûmet yaparak... Bolşevik Rusya'nın düşmanı olan bir fırkanın meydana gelmesini memnuniyetle telâkki etmeyeceği tabiidir. Fakat bunu bu suretle tahkik edip söylüyorsunuz dememeli çünkü...

(Burada bir soruluyor)

Gürcistan vakayii hazırasının İtilâf hükûmetleri tarafından Deniken ordusu... Malûmu âliniz Verangel bakiyesi... Ondan sonra Hadımköyü civarlarına yerleştirilmişti... Bazı harekâtı isyankâraneleri görülmesi üzerine son aldığımız haberlere nazaran Fransızlar bunların bir kısmı mühimmini alıp adalara serpmişlerdir. Verangel ordusu kalmamıştır. Binaenaleyh devletlerin bunu alıp da tekrar Gürcistan'ı takviye için... suallerinizin cevabı bitti. Ertuğrul Necib Bey diyor ki Ruslarla anlaşmaksızın... Hatırı nişânınızdır ki Çiçerin bu Verangel orduları harekâta başladığı sırada... Bunda İngilizlerin muhtemel bir işgaline karşı Ba-

103 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver.

tum'u işgaline karşı... Bu hareketi kendisine karşı hareketi hasmane suretinde telâkki edeceğini söylemiştir. Mahaaza...

FERİT BEY — Rus şehri demişti.

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Ondan sonra Rus Sovyet Hükûmetinin mesul bazı ricali siyasiyesi ağzından... Bizim tarafımızdan işgaline bir şey denilmeyeceği yolunda ifadat ve beyanatta da bulunulmuştur. Biz Batum'u bilâ kayd ü şart gidip işgal edeceğimiz demiyoruz. Diyoruz ki ahalinin ârâsı ârâyı umumiyesine... oranın, vaziyeti hususiyesi o suretle taayyün edecektir, diyoruz... Zannetmiyorum ki samimî bir Rusya kendisinin bütün cihana ilân ettiği prensibe istinat eden ve kendisinin müttefiki tabii addeden Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin şu hareketine karşı ciddi itiraz... Rusya Hükûmetine biz burasını sizce muazzez ve mukaddes olan bir prensibe binaen işgal ediyoruz dersek, zannetmiyorum ki, arkadaşımızın derpiş ettiği endişeye mahal olsun.

RASİM BEY (Cebeliberek) — Bendeniz bu davayı biraz karışık görüyorum. Heyeti İcraiye Reisi Paşa Hazretleri İngiliz parmağı yine Kafkasya'ya girmiştir ve tesirini göstermeye başlamıştır, dedi. Binaenaleyh o tesiratın neticesi olarak Azerbaycan Hükûmeti Gürcistan'a hücum etmiştir ve Gürcistan ile Azerbaycan arasında... Aynı zamanda Taşnak Hükûmetinin elinde bulunan... Azerbaycan'la birlikte Gürcistan'a hücum etmişler. (Yok, yok sadaları) Şimdi bendeniz anlamıyorum Gürcistan İngilizlerin baziçesidir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Beyefendi'nin... İngiliz tesir ve nüfuzu... Kafkasya'da icrayı faaliyete başlanmış olduğuna dair asar vardır. Filhakika gayet emin bir zatın sureti mahsusada bu istikamette seyahat ettirmekte olduğumuz bir zatın pek vâkıfane vermiş olduğu bir rapor... henüz bu vekayı mevcut değil iken o rapor münderecatına nazaran İtilâf devletleri, bilhassa İngilizler Kafkasya'da milletleri, anasırı muhtelifeyi sureti zahirede Bolşeviklik aleyhinde... Olmak üzere bildiriyor. Bu meyanda Gürcistan'ın da... ihtimaline karşı Azerbaycan ve Ermenistan Kırmızı kıtaatının kırmızılardan... Gürcülerden evvel harekâta takaddüm etmiş olmaları variddir. Çünkü vaka Kırmızı kıtaatın taarruzu ile başlamış olmakla beraber İngiliz teşvikatıyla hazırlanmakta olan Gürcü... İkinci bir nokta dahi... Bir taraftan Kırmızılarla Gürcistan'a taarruz ederken... Kırmızı kıtaat aleyhine darbei hükûmet yapıyorlar. Tabii bunları birbirinden tefrik etmek lâzım gelir ve Ermenilerden Bolşevik olan, hakikaten iltihak eden... Diğeri yalandan... Bu hakikî komünistler Gürcistan taarruzunu icra... Ermenistan'ı tahliye ettiler ve gittiler. İki bölük kalmış idi... Hâlbuki dağlara çekilmiş olan Taşnak Ermenileri bu vaziyetten istifade ettiler ve dört bin beş yüz kişiyi öldürdüler, esir ettiler ve ondan sonra geldiler Erivan'ı zaptettiler, darbei hükûmete muvaffak olabildiler. Ermeniler bir taraftan Gürcülere karşı Ruslarla beraber hareket ediyor, diğeri taraftan Kırmızı kıtaata aleyhtar bir Taşnaklır vardır. Kırmızı kıtaata karşı hareket ediyorlar.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Vaki olan beyanattan fikrimde şu neticeyi... Vakıa İtilâf devletleri her yerde her türlü fesat çıkarmaya sai idiler... Zannediyorum ki İtilâf devletleri bu meselede... Gelen rapor gibi katî bir hareket takip... Çünkü İtilâf devletleri Gürcülere ciddi bir muavenette bulunmamış... Teşvik ve tahrik bu mahiyetten ziyade bir Bolşeviklik tevessüünü men mahiyetindedir. Yani Gürcüler hali sükûneti muhafaza etmesi de... Azerbaycan ki Rusya elindedir...

İSMAİL SAFA BEY (Adana) — İkisini ayırmak mı istiyorsunuz acaba?

HÜSEYİN AVNİ BEY (Devamla) — Rusların elindedir. Zarurî olarak pençesine düşmüş, istenildiği gibi sevk edilen bir âlettir ve bu taarruz ilk evvelâ Gürcülere onlar tarafından vaki olması da... Bu da sırf Moskova'nın tesiriyle... Böyle âletler kendi arzuları yokken taarruz etmezler. Azerbaycan mantıkan düşünülrse Gürcülerden bir şey istemiyorlar. Ermeniler de Gürcülerden bir şey istemiyor. Gürcülerden isteyen bir kimse var ki o da Ruslardır. Geçen celsede arzettiğim gibi... İlk evvelâ bunları pençelerine aldılar. Şimdi Ermenilere de böyle taarruz etmek fikrini besliyorlar... Ermenilere de Ruslar zamanıyla taarruz etmek fikrini taştıttılar. Fakat Lehistan oradan zuhur eder etmez... Yalnız Azerbaycan... O vazifeyi bize yaptırıldılar. Biz ahali İslâmiye'yi kurtarmakla beraber, ileri giderek ne zaman ki Ermeni vukuatının kesredildiğini gördüler, o zaman parsayı toplamaya geldiler, karşımıza çıktılar. Ermeni sulhunu âkim bıraktılar... Gürcüler verilen notalara cevap vermediği surette yapılan tazyikat neticesinde Gürcüler yine Bolşevik olacak, karşımıza yine Gürcü Bolşevik Hükûmeti çıkacak ve bu acı fakat pek acı olacak... Ben bu

tehlikeden Hükûmetin nazarı dikkatine... Eğer Ruslarla Hükûmet siyaseti icabatı, Bolşevikleri müttefikten istiyorsa... Müttehiden ezmek lâzım gelirse rica ederim Rusların bize temin edeceği menafi nedir? Rus Türk siyaseti istikbalde ne olur onu bugün tefrik etmeli ve katiyen bilmeli ki; ... Biz böyle Rusların muavenetine koşuyoruz. Biz muharebe ettiğimiz zaman sol cenahımızdan, bizi sol cenahımızdan pek güzel vurabilirdiler. Gürcüler sükûneti muhafaza ettiler; karşılarında bir de Rus muhalefeti vardı... O vakit de bu vaziyetten âciz idi. Zannediyorum ki biz Rusların imdadına yetişiyoruz... İstikbalde kendi hayatımızı tehlikeye koyacaklar. Eğer âkidemiz bu ise biz Ruslarla birlikte yaşayacak isek, Ruslar akideleriyle... Fakat nereden birleşelim efendiler? Ben Azerbaycan'dan görüyorum. Azerbaycan'a gidelim, ona hayat verelim. Ruslar Azerbaycan'a hayat versin; ben onların hüsnüniyetine... Azerbaycan'ı gelip, yakıp yıkan... Ben karşısına gitmekliğimi... Bu ciheti iyi hesap etmiyor. Karşısına yarın çıkacak Bolşeviklerdir. Misakı Millî mucibince... Alacağız; bugün haritai âlem çiziliyor. O kuvvetimiz var. Bugün Ardahan'ı aldık. Yarın Gürcüler gelip gelse bile... Eğer emniyetimiz berkemal... Bugün zafiyetlerini ilân eden Gürcüler; yarın on gün sonra katiyen Bolşevikliğini ilân edecektir. Karşımıza Bolşevik Gürcü Hükûmeti, Moskova'ya tabi bir hükûmet çıkacak... Ermenistan'a karşı gittik... Ey Türkler, İngilizler Revan'a elli bin silâh tahşit etti. Revan'a; Ruslar size ne verecek diyorlar. Tabii Amerika, İngiliz; Ruslarla müttefik olmakla beraber... Efendim kaydihtiyatla telâkki ettim. Maahaza onu tahkik ettim; Amerikalının ağzından... Yani bana kimse cevap vermedi diye söylüyorum. Katiyen efendim sağlam bir prensip takip etmeliyiz. Evet, biz Ruslarla ittifak edeceğiz. Rusların emel ve gayesi oradaki Türklük âlemi ile birleştirmemek... O sana sarahaten söyledi; ... Van'ı, Muş'u Ermenilere verin diyordu. Demek ki... Yakıp yıkarken benim onunla ittifak etmekliğim mümkün değildir. Eğer Ruslar samimiyet gösterirlerse semîna ve ata'na... Ben artık Ruslara yaklaşmak için... İşte efendiler belki istikbalde iyi sulh yaparız diye Almanlarla, bir sene sonra sudan bir muahede akdettiler; sudan mahiyeti çürük bir muahede yaptılar. Eğer biz Ruslarla... Hele gidelim yarın bakalım, hadisat ne doğurur diye; bir de bakarsınız ki... Kalmamış artık akacak bir damla kan; yok on para; ... Bizde kuvvet varsa - Batum'a giderek ben yine o Batum'u;... Bugün Batum meselesi değildir, Türkiye meselesidir. İstikbali ben ne yapayım, hali gördüm... Kapılmayacağım. İtilâf devletlerinden çok bahsedildi. Denildiği gibi itilâf... Kendi vaziyetinden emin değildir. İtilâf devletleri âciz mi idi ki; ... Yavrusu gibi beslediği Ermeni'yi tarumar ederken; bize tazyik yapmadı... İngiliz mevcudiyeti mahvoluyor, kimden korkuyoruz?.. Düşman, Gürcüleri tazyik ederek ve başka bir dava çıkararak... Bu tehlikeyi görerek gitmem efendiler... Kuvvetimle, kudretimle alırım. İngilizler bizden bigayrihak aldılar. Orada titreyen ihtiyar kadınları;... Bendeniz diyorum ki Batum'u almayı istikbale bırakalım... Galip bir vaziyette başlarının ucunda bulunarak kendilerini memnun edelim;... Taarruza geçmeyelim. Çünkü o taarruz onu ihya edecek. Onun hâmisî Rus'tur... Ermeniler gibi döneriz; ben hükûmetin bu siyasetini katiyen yanlış görüyorum.

Buyurdular ki bugün aczinden istifade edilir. Yarın Gürcüler kesbi kuvvet eder bizi tar dederler. Bunu düşünüyorlarsa eğer öyle bir yerde dur ki yarın Gürcü seni... Gelir. Ben büyük tehlikeyi Rus'ta görüyorum... İstikbale terk ederseniz büyük hataya düşersiniz. İttihad ve Terakki'nin hatasını tekrar edersiniz. Efendiler Ruslarla hâlâ bir seneden beri münasebatımız... Toplarsanız sıfırdır. Bilâkis Ermenistan'da gördüğümüz bir zarar var. Bolşevikliği vaziyetimize muvafık görüyorsak memleketimizde, Rusların samimiyetinden emin oluyorum. Onu ayrıca ve açıkça konuşayım...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendim, benim arzedeceğim şeyler; Hüseyin Avni Bey'in mütalâası dolayısıyla mucibi suhulet olabileceğini zannettiğim bir iki cihet olacaktır.

Evvelâ; verilmiş olan izahattan anlaşıldı ki Ruslar; Kırmızı kıtaatıyla Gürcistan'a taarruz ederken bize malumat dahi vermemişlerdir. Saniyen Ruslar, bu defa da bizi müştereken harekete davet etmemişlerdir. Dün gece yarısı yatağından kaldırdığımız Rus sefiri Medivani'nin bana söylediği de hudutlarımız dardır. Oturunuz yerinizde... Binaenaleyh herhangi bir hareket için teşvik ve terğib dahi etmemektedirler. Zannolunmasın ki bizim himmetimize, bizim muavenetimize arzı iftikar etmişlerdir. Bize; gelin bu elviyei selâseyi işgal edin, müştereken Gürcü ordusunu... Mennedecek surette idarei kelam etmişlerdir. Moskovada umuru hariciyeyi idare eden Çiçerin dahi vaktiyle bize elviyei selâseyi ağzınıza almayın; Batum şehri bir Rus şehridir demişti. Binaenaleyh Ruslar bizim elviyei selâseyi işgalimize taraftar değildirlere.

Şimdi efendim mevzuubahis olan mesele; Misakı Millîmiz ve hududu millîmiz dâhilinde olduğunu iddia ettiğimiz elviye selâsede ahalinin ârâyı umumiyesine müracaat etmek suretiyle elviye selâseyi almak istiyoruz veyahut herhangi bir şekilde bir fikrimizi azami bir surette temin etmek istiyoruz. Eğer almak mevzuubahis ise Gürcüler taarruzatı umumiye karşısında ya mağlup olacaklar veyahut galebe çalacaklardır. Ruslara galebe çaldıkları takdirde; İngilizlerin ve bilhassa Fransızların muaveneti mütemadiyesine mazhar kuvvetli bir ordu karşısında metalibatımızı istihsale mecbur kalacağız. Eğer Ruslar Gürcüleri mağlup ederlerse, Hüseyin Avni Bey'in dediği gibi, Ruslar Gürcüleri derhal komünize edecektir. Binaenaleyh almak istiyor isek alınacak zaman bu defadır; alınacak an bu dakikadır. Sulh ile alınır; sulh ile alınmazsa bittabi cebren alınır.

Buyurdular ki Ruslar, bizim Şark âlemiyle olan irtibatımızı katetmek istiyorlar. Bunu bir an için kabul edelim. Fakat İngilizler dahi bizim Şark âlemiyle olan irtibatımızı katetmek istiyorlar ve bu suretle hayatı mevcudiyetimize de suikast etmek istiyorlar. Binaenaleyh Kafkasya dâhilinde İngiliz ve Rus mücadelelerinden hangisi bizim için ehveni şer olabilir? Ben zannediyorum ki; Rusların böyle bir maksadı olsa bile, bizi Şark âlemiyle tesisi irtibattan men edemeyecekler. Fakat İngilizler ihrazı galebe edebilirlerse bizim için daha tehlikeli olabilir. Ruslar bizi Şark âlemine irtibattan men edebilirler. Böyle olduğu dahi şayanı teemmüldür. Kafkasya'da Ruslar mı yoksa İngilizler mi ihrazı galibiyet etsin, ihrazı hâkimiyet etsin? Bunu da ince bir muhakmeden geçirmek icap eder. En nihayet hangisi?..

Bir de buyurdular ki; Hükûmetin siyasetini bu noktadan kabul etmem, beğenmem. Yani harp arar gibi bir siyaset demek istediler. Arzediyorum ki, bilhassa Heyeti Vekileniz harp etmek fikrinden içtinap etmektedir ve zannederim ki Hariciye Vekilinin ve Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin izahatından da bu, pek bariz bir surette anlaşılmıştır. Harp etmemek için ne yapmak lazımsa ... (yapacağız. Çünkü, her zaman arz edildiği üzere Büyük Millet Meclisininin takip ettiği siyaset) (1)¹⁰⁴ harp siyaseti değildir; muslihane temini menafi etmektedir. İşte bunun içindir ki meseleyi Heyeti Âliyenize arzetmiştir. Bugün vaziyet budur. Misakı Millîmizde elviye selâse bizimdir, diyoruz. Vereceğiniz kararı... Bunun sureti teminidir. Onu düşününüz, ona karar veriniz; ... Heyeti Vekile tatbik edecektir.

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Reis Paşa Hazretlerinin son kelimelerinden istidlal olunuyor ki, iş harp derecesine gelmiştir. Affınıza mağruren söylüyorum ki, bugün Ruslar bulunduğu yerlerde... İngilizler Britanya'da bile barınamayacaktır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Müsaade buyurunuz; bir defa Heyeti Vekile Reisi Paşa Hazretlerinin vazettiği... Fakat mutlaka ilânı harp edeceğiz, ilânı harpten başka çaremiz kalmadı... Mukabele ediyor ve son safhada muvaffak dahi olmuştur. Şimdi ya Gürcüler galebei tammeye mazhar olacaklar; kuvvei maneviyeleri yükselecek ve ondan sonra bu metalibatı milliyemizi istihsal edeceğiz... İhrazı galebe etsin, ondan sonra mı? (Hayır hayır sesleri) Gürcü Hükûmeti, Gürcü ordusu mahv ve perişan olsun, Ruslar oraları zapt ve istilâ etsin ve burası komünist... leştirilsin de ondan sonra mı harekete geçelim? (Hayır, olmaz sesleri) (1)¹⁰⁵ O halde bugün istihsal etmek için en münasip bir zamandır; alalım. Fakat tamamen Misakı Millîdeki noktai nazarı tatbik ettirmek için bu mümkün olamıyor... Gürcüler kabul etmiyorlar; fakat birçok şeyleri kabul ediyorlar. Ardahan'ı, Artvin'i... Gürcüler Batum üzerindeki metalibi kabul etmiyorlar. Bir kaza daha ilâve ediyoruz: Artvin... Artvin için henüz müzakere devam ediyor. İhtimal onu da kabul... edecekler. Ne kalıyor üst tarafı? Batum livasının Artvin'den maada Kafkas... Onu da bilâ kayd ü şart bize bırakmak istiyorlar. (Çok muvafık sesleri) Yani behemehâl bu yerleri fiilen işgal etmeliyiz. Ardahan'ı ve Artvin'i silâh patlamaksızın onların muvafakatiyle işgal edelim. Bu da iki türlü olabilir. Ya bizim tekliflerimizi şeraiti musalaha olarak kabul ederler veyahut imza etmeden onlara deriz ki siz kuvvetlerinizi çekiniz, bize teslim ediniz. Fakat herif hayır bunu da kabul etmeyeceğim ve size burasını vermem derse... Düşünüyoruz ve o zaman çaresiz hareket yapacağız. Böyle bir ihtimal karşısında karar vermek Heyeti Âliyenize aittir. Buyurdunuz ki; sizin telâkkinize göre cihanda İngilizler perişan olmaktadır... Beni mazur görünüz: Ben aksini zannediyorum.

104 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

105 (1) Parantez içindeki kelimeler tarafımdan eklendi. M. Ünver

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Bolşeviklerle temas hâsıl olursa, Bolşevikler bizi Batum'dan kovmaz mı?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Böyle bir ihtimal karşısında cevap vermek...

HÜSEYİN AVNİ BEY (Erzurum) — Kabul ettim bendeniz... Ruslar ileri gideceklerdir, bizi de Batum'da...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Batum'u işgal edeceğiz değil; fiilen Ardahan'ı ve Artvin'i işgal edeceğiz diyoruz. Esasen fazla olarak liman hakkında da diyoruz ki, müsavat olacak...

Şimdi bu öyle bir meseledir ki; hadiset icap... Etmezse işgal olunabilir. Fakat bir taraftan Fransızlar, İngilizler Batum'a cephan ve silâh getiriyorlar. Belki de işgal olunur. Bunlar sonra düşünülecek şeylerdir. Bugün temin etmek istediğimiz, fiilen bir kısmı mühimmini; üçte ikisini işgal etmek, bir kısmını muallakta bırakmak; yani plebisite bırakmak. (Muvafık, muvafık sedaları)

RÜSTEM BEY (Oltu) — Mademki Ardahan'ı kendi arzularıyla bırakıyorlar; kan dökülmeksizin hemen işgal etmek doğrudur. Geriye kalanlar sonra düşünülür.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Fakat mesele ya sulhen veya harben hal olunur. Fiilen buralarını işgal edeceğiz. Batum şehri ve arazisi hakkında da bir plebisit kabul ediniz. Bir şart daha vardır, onlar da bize diyorlar ki; Artvin'i de vereceğiz. Fakat siz de Batum üzerindeki hukukunuzdan bilâ kayd ü şart vazgeçiniz. Bu; şayanı tetkik bir keyfiyettir. O halde sulh yapmazsak Gürcülere diyebiliriz ki; sulh edemedik, fakat bizim maksadımız şimdilik buralarını işgal etmektedir. Sizinle de müsademe etmek istemiyoruz. Kuvvetinizi çekiniz biz buraları işgal edeceğiz. Eğer bunu kabul ederlerse, sulh imza edilmese dahi, yine işgal ederiz. Biz bu ameliyeyi yaparız ve yine Gürcülere taarruz etmiş olmalıyız. Fakat Gürcülere ya sulhu imza ediniz veya muhabere yapmaya...

SUAD BEY (Kastamonu) — Mesele tenevvür etti. Ancak bizim için; içine atıldığımız bu mücadelede teveccüh etmiş bir rol vardır. Şimdi eğer Şarkta, bir teşevvüş husule gelir ve bugünkü müsait vaziyetteki hali kaybetmek ihtimali mevzuubahis olursa, o vakit, bu cihet çok şayanı dikkattir. Binaenaleyh Hükûmetten onu sormaya hakkımız vardır zannederim... Tamamen tehir edilmiş olan vazifeyi ifa etmiş olmak için... Haleldar etmek ihtimali var mı, yok mu? Yani hükûmet, eğer askerî noktâ nazardan bugünkü vaziyeti teşviş edecek bir tehlike melhuz olmadığı takdirde Paşa Hazretlerinin buyurdıklarından daha münasip bir zaman hulul edemez. Zira bir zaman, orası Bolşevize olduğu zaman... buna imkân olacağını tahmin etmiyorum. Bu sebeple, bu en müsait zamandır. Fakat bu elimizdeki müsait vaziyeti tehlikeye ilka edip etmemek... Zannediyorum.

Sonra bir şey daha istirham edeceğim. Böyle mukadderatımızı en ziyade alâkadar eden bir meselede ayak üzerinde derhal bir karar vermek münasip olmasa gerektir. Son ve nihaî kararı Meclis vermek için yarın sabah müzakere edilmesini kabul edelim...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Dün gece saat üçte Heyeti Celilenizi içtima davet zaruretinin hissettik. Yalnız ona imkân tasavvur edemediğimizden bugüne kaldı. Binaenaleyh...

SUAD BEY (Kastamonu) — Dün gece davet edilmiş olsaydık...

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Devamla) — Saat üçte bu ihtiyacı mübrem hâsıl olmuştur. Bir taraftan muhabere ediyorduk bir taraftan da...

ZİYA HURŞİT BEY (Lâzistan) — Efendim, bugün ister İngiliz parmağıyla olsun isterse... Gürcülere karşı Sovyetler ve Azerbaycan kuvvetleri harbe başlamıştır. Hariciye Vekili Muhtar Beyefendi'nin buyurdıkları gibi, biz de Gürcülere... Gürcü Hükûmetine komşuyuz malûmu âliniz... Bugün Misakı Millî hududu dâhilinde bulundurduğumuz bu meseleye biz bigâne kalamayız... Şimdi Gürcüler, bizden Batum, Ardahan ve Artvin'i tahtı işgalde bulunduruyorlar. Hâlbuki ahd ve Misakı Millî programınca bu arazi bize aittir. Yani biz bunları haritalarımız dâhiline idhal etmişizdir. Fakat malûmu âliniz bunlar o vakit İngilizler tarafından işgal edilmişti, getirdiler buraları Gürcülere işgal ettirdiler. Bu arazinin bizim olduğuna dair

hepimizin kanaati var ve burayı hiçbir zaman terk etmeyeceğiz. Buna da hepimizin ayrı ayrı kanaati var. Şimdi bizim Heyeti Vekilenin bir cihet teklifi... Meselâ; ... doğrudan doğruya istiyoruz.

İkinci meseleyi ben zaif buldum. Faraza Batum ve havalisi için reyî âmm usulüne müracaatı teklif ediyorlar. Bendeniz buna taraftar değilim. Plebisit nasıl olacaktır? Eğer oralar, Hristiyan Gürcülerin tahtı idaresinde iken plebisit yaparsak; her yerde olduğu gibi orada da, kuvvetli olan kazanacaktır. Binaenaleyh bendenizin fikrimce Heyeti Celileniz buna karar vermelidir ve biz Batum ve havalisini Misakı Millî mu-cibince tamamiyle işgal etmeliyiz. (Yalnız Batum olmaz sesleri, her tarafını...) Müsaade buyurun. Burada korkulacak cihetler Mösyö Çiçerin'in Batum'u bir Rus şehri olarak ilân etmesi hatıra gelir ve Ruslar nereye giderlerse o memleketi Bolşevize etmeleri varidi hatır olur ve fakat Ruslar Batum'u işgal ettikten sonra yine bizim hududumuza gelecekler ve bu Bolşeviklik propagandalarına devam edecekler. Biz hudutlarımızı...

Saniyen Sovyetler her yerde serbest referandum ve arayî âmme taraftarıdır. Bunu bize, bundan epey zaman evvel Mösyö Çiçerin Paşa Hazretlerine yazdığı bir notada bildirmiştir. Binaenaleyh biz burayı işgal edersek derhal orada plebisit... Bendenize göre derhal buraları işgal etmeliyiz.

AHMET MUHTAR BEY (Hariciye Vekili) (İstanbul) — Bendeniz yalnız Ziya Bey'in plebisitin sureti icra ve tatbiki hakkındaki mütalâatına cevap vermek istiyorum.

Demîn okuduğum şeyde de dikkat buyurmuş olacağınız veçhile; oralar; ahalinin serbestçe izhar edeceği arayî umumiyyeye göre vaziyeti hukukiyesini tayin edecektir, denilmiştir. Binaenaleyh burada mühim bir kayıt var; ahalinin tamamiyle serbest olarak izharı rey etmiş olması keyfiyeti. Bittabi Batum şehir ve livası Gürcü askerinin işgali altında bulunduğu müddetçe orada bulunan ahali, bittabi, reyini serbestçe izhar edemez. Ahali üzerinde bin türlü tedabir ile icrayı nüfuz edilebilirler. Onun için bu gibi ârâyî umumiyyeye tabi mahallerdeki... Muharebei umumiye neticesinde, Avrupada bunun gibi birçok yerler vücuda gelmiştir... Danzig gibi...

Gürcü Hükûmeti oradaki kuvvei askeriyesini çeker; iki devlet müşterek bir ordu gönderir ve bu su retle bir muvazene teessüs ettikten sonra ahali reyini izhar eder ve ona göre hüküm olunur.

CEMİL BEY (Kütahya) — Evvelce bu mesele...

AHMET MUHTAR BEY (Devamla) — Elinizde bulunan ve bizim için rehberi harekât olan misak... Bunu ne gibi esbap tahtında dercettiniz dersiniz bu, geçen senenin hadisatının icap ettirdiği bir tarihtir.

HAKKI HAMİ BEY (Sinop) — Efendim; Paşa Hazretlerinin beyanatında. Misakı Millî dâhilinde bulunan Kars, Batum ve Ardahan livalarının... Yalnız 1914 tarihinden beri Rus hududunda bulunan memleketler olmak itibariyle Rusların bunlardan herhalde vazgeçmek istemediklerini... Batum Rus şehridir diye Muhtar Bey'in veyahut Paşa hazretlerinin buyurdıkları gibi... Bir defa biz Şarkta başlayan şu muharebede bir vaziyeti mahsusa almaya mecburuz. Fakat takınacağımız bu vaziyetin neticesi bize arazi kazandırmaya matuf olacaktır. Yoksa Garp tehlikesinin Şarkta vukua gelecek Sovyet aleyhindeki bir muvaffakiyetle binnetice bize de bir mazarrat iras edip etmemesi keyfiyetini ciddiyetle düşüneceğiz. Şunu arzetmek istiyorum ki Batum şehri hakkında bilhassa Rusya Hükûmeti tarafından bu muharebeye başlandığı hissedilmektedir. Bize tebliğiyle ve harbe iştirak hakkında kendisinin bize bir teklifi vuku bulmadıkça Batum için dökeceğimiz kan, zannederim ki, Rus nam ve menfaatinedir; Rus Hükûmeti namına dökmüş olacağız. Rusya'nın... Resmen ilânı harp ettiğini bize tebliğ ile beraber... Bizim de iştirakimizi ve bizim de Batum'da bir hakkımız olduğunu kabul ettirmedikten sonra, Batum için dökeceğimiz kanı Rusya için dökeceğimize şüphe yoktur. Şu halde, mademki henüz Rusya Hükûmeti, bize bu yolda bir tebligatta bulunmuştur ve mademki Rusya yine Paşa Hazretlerinin buyurdıkları veçhile... Bizim de teşebbüsümüze lüzum olmadığını sefiri söylemiştir. Bizim yapacağımız şey, temin edeceğimiz şey; sulhen ve kan dökmeksizin Ardahan ve Artvin'i Gürcülerden alabilmektir. İhtimal ki ileride Rusya Hükûmetiyle; 1914 hududu dâhilinde bulunmak itibariyle; bu belde hakkında da Rusya'nın bize karşı bir şeyi olabilir. Harben olmaksızın, sulhen buraları temin etmeliyiz.

Batum meselesine gelince; Batum'u harben almalıdır. Fakat bir şartla; eğer Şark siyasetinin, bizim felah ve necatımız için daima parlaması ve daha doğrusu - Rusya'nın düşmanları ki bizim düşmanlarımızdır

- onların ezilmesi... Gürcülerin idaresinde bulunması Gürcü Hükûmetini takviye... Gürcü ordusuna karşı zaaf alameti gösterirse ve bilhassa münasebatı siyasiyede bulunmak itibariyle bizi haberdar edecektir ve isterse bulunmasın. Mahza mevcudiyetimizi temin etmek için muavenete ve ledelhace Batum'u işgale mecbur kalacağız. Henüz onun zamanı gelmemiştir. Şu itibarla dermeyan buyurdıkları gibi eğer sulhan Ardahan ve Artvin temin edilirse şimdilik Batum'u harben işgal etmeyi bendeniz doğru bulmam. Lâkin Gürcü Hükûmeti buna yanaşmazsa; şüphesiz onun da istinad etmeyi ümid ettiği bir nokta vardır. Ona karşı da Hükûmetin lakayt kalması doğru bir şey değildir. Velev ki Ardahan'da... Mutlaka onun Rusya üzerinde bir galebe ümidiyle... Bu vaki olduğu takdirde biz onun bu emelini imhaya çalışmak mecburiyetinde kalacağız. Bu cihetler üzerinde Heyeti Celileleri; Artvin ve Ardahan'ın da verilmemesi hakkındaki Gürcü Hükûmetinin vuku bulacak ısrarına karşı Heyeti Vekilenin serbest olacağına dair bir karar verebileceğini zannediyorum.

ÂBİDİN BEY (Lâzistan) — Batum, Ardahan, Artvin, Acara; buralarda hemen bir seneye karip bulundum. Emin olunuz ki buradaki ahalinin hepsi İslâmdır; bir tek Rus'a tesadüf edilemez. Birçok arkadaşlar söylediler ki; Rus müzevirliğinden ziyade Bolşevik müzevirliğinden korkuyorlar, Yani Bolşeviklerin tahrikatıdır bu. Binaenaleyh karşımıza yine bir Gürcistan Bolşevikliği... Hâlbuki malûmdur ki daha evvel şu kürsüde Muhtar Bey beyan buyurdular ki; bizim Gürcistan ile musalaha etmeliğimiz için mutlaka Batum'dan ve bu gibi yerlerden tamamen vazgeçmemiz lâzımdır. Bunu Çiçerin bize söylüyor. Demek ki Rusya Sovyet meclisleri bizi buraya teşvik etmiyor. Ancak bura ahali İslâmiyesi'nin kurtulması zamanıdır diyoruz. Ona göre ben de diyorum ki Artvin'e kadar hemen ordularımızın hareket etmesi lâzımdır... Lâzistan'la âlakadar değil, belki bir cüzü mütememmimidir... İşte İttihat ve Terâkkiciler bunları güya düşünmemişler ve güya pek çok fenalıklar yapmışlar... Evet olabilir. Fakat bunlar da hep bir vatan olması için çalışmışlardır... Burada beyan buyurdıkları vakitte bize pek menfaatli olan... Ardahan, Batum. Kars'ın bize kalmasıdır. Bendeniz buralar, Misakı Millî İslâm olması itibariyle Rasim Bey'in dediği gibi arazi kazanmak değil, bilhassa buralardaki İslâmları kazanmak zamanı gelmiştir, fakat Heyeti Vekilenin de dediği gibi Artvin'e kadar ordu dayansın ve ilk fırsatta Batum'un işgalini de... Burası hafi celse olduğu için bir şey söyleyeceğim: Biz belki on bin tüfek... Vermişiz... ve bugün Halit Bey orada büyük bir nüfuz sahibidir ve bütün Müslümanlar kendisiyle... Eğer ordu oraya ilerleyecek olursa emin olun ki oraya... Ruslarla da zararı yoktur.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Efendiler bu müzakereyi teshil edebilmek için bendeniz diyorum ki; Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti bugünkü şeraite göre Misakı Milliye muhalif bir sulhe vazı imza edemez. Bunda mahzurlar vardır. Çünkü böyle ufak bir mesele için değil; istiklâlimizi temin ve müdafaa için Londra'ya giden murahhaslarımızın elindeki düstur da Misakı Millîdir. Bundan sarfınazar edemeyiz dedik. Onlar da bütün cihana karşı bunu müdafaa edeceklerdir. Binaenaleyh diğer taraftan Gürcülerle sulh yapmak isterken bundan fedakârlık yapmak olmaz. Sonra o düstur duçarı zaaf olur. Şimdi bizim, Gürcü sefreti vasıtasıyla Gürcistan Hükûmetine tebliğ ettiğimiz şifahî bir nota, ki bugünden... Ardahan livasını ve Artvin kazasını ihtiva eder. Buraları bize iade ve teslim edecekler. Diğer taraftan Batum limanı ve şehri için ahalsinin reyine müracaatla vaziyeti tespit olunacaktır. Ârâyı umumiyyeye müracaat zamanını dahi onlara bırakıyorum. Yani orada da Misakı Millînin emrettiği kaydı ifade ediyoruz. Şimdi bu esas dairesinde ve Misakı Millînin emrettiği bir sulh yapmak isterlerse ona vazı imza edebiliriz. Fakat Batum bilâ kayd ü şart terk olunacaktır kaydını ihtiva eden bir sulhe vazı imza edemeyiz.

O halde sulh yapılmadan dahi bugün ne temin etmek istiyoruz? Ardahan livasını - Artvin de dâhil - orayı fiilen işgal etmek istiyoruz ve Batum'u... da plebisite bırakıyoruz. Binaenaleyh biz Gürcülere diyebiliriz ki; biz behemehâl burasını işgal etmek istiyoruz ve haddizatında sizi mağlup etmek istemiyoruz. Siz çekiliniz, yalnız bu işgal muamelesini biz himaye etmek istiyoruz. Çünkü şimdi daha sulh yapmamırsızdır. Bir tedbiri askerî olmak üzere... bu menatıkta bir tahşidi askeri yapmak istiyoruz. Bizim ordumuzu sokalım, orayı gelelim işgal edelim; bu da olmaz. Fakat asıl bu vaziyeti idame etmek lâzımdır. Eğer sulh olmadığı halde dahi buna muvafakat ettikleri surette... istediği yerde istihdam etsin. Biz bu muameleleri yaparız hayır derlerse bilâ kayd ü şart keffi yed etmesi... Dair imza veren... Erkânı Harbiye Umumiye Riyasetinin ve Şark ordusunun plânı; demek ki bir sulh vardır. Misakı Millîdeki kuyudu muhafaza etmek

şartıyla... Aksi sulha vazı imza edemeyiz ve muharebe istemediğimizi kendilerine söyleriz ve oraları işgal ederiz. Emniyette bulunabilmesi için bir tedbiri askerî almak mecburiyetindeyiz ve bunu yapmak bizim için lâzımdır, faidelidir. İdarei umur etmek üzere Heyeti Vekileyi serbest bırakırız. Bittabi sulh yapılırsa yine buraya gelecek. Harp yapılırsa belki de bugünden karar vermek lâzımdır ve harp yapılacak olursa dediğim daireyi geçmez... Müsademe olmayabilir ve zannederim ki çıkmaları imkânı yoktur. Tatbika başladığımız, takdirde onlar ısrar ederlerse bir harbe müncer olabilir. Biz yalnız bir şeye intizar ediyoruz. Gürcistan sefaretinden gelen - ki telgrafhanededir - cevaba intizar ediyoruz... O muameleyi temin ve tatbik edecek bir hareketi askeriye dir...

HACI MUSTAFA EFENDİ (Ankara) — Şimdi biz sulhen Ardahan ve Artvin'i işgal edersek; yani tarafeynin muvafakatiyle; onlar da muvafakat etti. Biz de işgal ettik. Sonra Rus heyeti Gürcistan'a galebe ediverecek olsa ve bize de oradan hududunuza çekiliniz derlerse biz o vakit ne gibi bir vaziyet alırız?

MUSTAFA KEMAL PAŞA (Ankara) — Arzedeyim: Bu, vaki bir misaldir. Malûmu âliniz biz Kars'ı işgal ettik, Gümrü'yü işgal ettik ve daha birçok yerleri işgal ettik. Ermenistan komünize olmuştur ve komünist bir Ermeni Hükûmeti vardır. Yani elviyei selâseye dâhil olan yerlerden çekiliniz demediler; yalnız Gümrü'yü tahliye ediniz dediler... Kars'ın şarkından, şimalinden çekilmesini bize teklif ettiler. Biz bu teklife riayet etmedik ve etmediğimizden dolayı da onlar bizimle muharebe etmediler ve edemediler. Bugün şifahi bir notamız vardır. Buna evet veya hayır cevabı gelecektir. Kat'ı münasebet ederek... Bir faide beklemek lâzım gelir. Ondan sonra alacağımız vaziyeti üç dört gün sonra arzederiz. Ya beş gün beklemek - ordu muzun takviyesine lâzımdır - veya beş gün beklemek... Bize mukabele edecek kuvvetler diğer daha birçok kuvvetler tarafından angaje idiler. Bir şey daha arzedeğim ki tabii Meclisi Âli bu işlerle alâkadardır. Bence mahzur vardır; hareket durmaz ve ihtimal ki bu gece karar verilir de harekâtı askeriye yarın başlayabilir.

(Müzakere kâfi sesleri)

(Çorum Mebusu Ferit Bey'in tavriri okundu)

(Burdur Mebusu Veli ve Muhittin Baha Beylerin tavriri okundu)

(Oltu Mebusu Yasin Bey'in tavriri okundu)

(Kangırı Mebusu Neşet Bey'in tavriri okundu)

(Muş Mebusu Mahmud Said Bey'in tavriri okundu) (Kabul sesleri)

REİS — Burdur Mebusu Veli ve Bursa Mebusu Muhittin Baha Beylerin tavririni okutuyorum.

Riyaseti Celileye

Müzakerâtın kifayeti kararıyla Batum hakkında ârâyı umumiyeye müracaat esasından asla feragat edilmemek şartıyla icabına göre hareket etmek üzere Heyeti Vekileye salâhiyet verilmesini teklif ederiz.

Burdur
Veli

Bursa
Muhittin Baha

REİS — Tavriri kabul edenler... Kabul edildi.

